mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

Dr BLAU LAJOS ÉS Dr MEZEY FERENCZ.

KILENCZEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1892.

A Magyar-Zsidó Szemle kilenczedik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták

Lap

Dr. Bacher Vilmos, Budapest ... 113, 370, 427, 630, 698
Dr. Bernstein Béla ... 730
Dr. Blau Lajos, Budapest ... 22, 115, 200, 254, 321, 402, 446, 526, 560, 643, 709
Dr. Bloch Henrik, Budapest ... 387
Büchler P., Moór ... 249
Büchler Sándor, Budapest ... 281, 308
Dr. Diamant Gyula, Budapest ... 343, 598
Dr. Elsass Bernát, Landsberg ... 242
Dr. Enyedi Mátyás, Kolozsvár ... 409
Frisch Ármin, Budapest ... 119, 264, 313, 531, 735
Dr. Grünhut Lázár, Berlin ... 186, 393, 521, 654, 289
Dr. Hamburger J., Strelitz ... 487
Dr. Handler Simon, Budapest ... 341, 599
Herzog Margit ... 271
Dr. Kardos Albert, Debreczen ... 13
Dr. Kayserling M., Budapest ... 59
Dr. Kecskeméti Lipót, Nagyvárad ... 33, 117, 191, 542, 603
Kiss Arnold, Budapest ... 212, 474, 657
Dr. Klein Gyula, Ó-Buda ... 70
Dr. Kohlbach Bertalan, Temesvár ... 273, 659
Dr. Kovács Ferencz, Budapest ... 11, 306, 423, 600
Krausz Sámuel, Berlin ... 170, 391, 568
Lebovics József ... 400
Lederer Ignácz, Budapest ... 17, 305
Dr. Löwy Mór, Temesvár ... 437
Makai Emil, Budapest ... 43
Mandl Bernát ... 465
Dr. Mezey Ferencz, Budapest ... 1, 92, 163, 227, 201, 355, 419, 551, 615, 687
Migléczy Ármin, Budapest ... 209

Lap
Dr. Perlesz József, München ... 390, 653
Dr. Perls Ármin, Pécs ... 714
Dr. Pollák Miksa, Budapest ... 451, 500, 549, 577, 605
Dr. Rosenberg Sándor, Arad ... 389
Dr. Rosenberg Ede, Ó-Kanizsa ... 467
Schill Salamon, Budapest ... 249
Schön David, Budapest ... 469
Dr. Schuschny Henrik, Budapest ... 467
Schwarcz Mór, Berlin ... 284
Seltmann Lipót, H.-M.-Vásárhely ... 214
Stern Ábrahám, Budapest ... 469, 749
Dr. Vajda Béla, Abony ... 45, 125, 250, 540, 656, 716
V. Hevess Kornél ... 737
Dr. Velezdi Károly ... 547
Dr. Ziegler Ignácz, Karlsbad ... 177, 741

TÁRSADALOM.

REMÉNYEK.

Többen a fővárosban egy mozgalom meginditásán fáradoznak, melynek czélját az képezné, hogy a zsidó vallásfelekezetnek a többi vallástestületekkel való egyenjogusítása érdekében a zsidó felekezet tagjai közös actióra egyesüljenek. E mozgalom élesztésén hír szerint azon lelkes gárda is buzgólkodik, mely ujabb időben minden felekezeti ügyet felkarol és a mely a mult nyár folyamán például az Oroszországból kiüldözött hitsorsosaink javára kiadandó emlékiratért nálunk is elismeréssel találkozott mozgalmat indított meg. Az emléklap ugyan még nem jelent meg, de az annak eszméjével kapcsolatosan napvilágot látott czikkek és a tartott gyülekezeteken elmondott beszédek bár az üldözöttek szenvedéseit nem enyhítik is, más tekintetben mély nyomokat hagytak, és a résztvevők annak idején közhírré tett nevei számára az emberszeretet történetének lapjain szép emléket biztosítottak.

Nagy és szent ügy az, melyért most egy magasabb szempont alá eső eszményi érdekkapcsolatra találkoznak, és midőn a *felekezeti élet* szükebb körein kivül jelentkező ezen törekvéseket mint az évek hosszu során át meg átszántott és bevetett terület első sarjuját örömmel üdvözöljük, kivánjuk, hogy a tapasztalat férfiai tanácsaik és támogatásukkal a szervezendő mozgalomnak megadják azt a nyomatékot és jelentőséget, melyre annak a felekezettel szemben a siker érdekében mulhatatlanul szüksége lehet. Annál is inkább óhajtandó ez, mert a mozgalom bejelentői, még mielőtt az formálódott és igy annak még csak a legkisebb külső eredménye lehetett volna és mielőtt a kitüzött szent czél elérése iránt a magán társalgásokon felül számbavehető eszmecsere fejlődött volna, már eleve

is hadakoznak azok ellen, kik a mozgalom hatására és időszerüségére, nemkülönben az abból eredhető elhatározások formájára nézve a multban tett tapasztalatok vagy az összes eshetőségeknek az ügy komolysága által igényelt mérlegelése folytán egyben-másban talántán ellenkező nézetet vallhatnának azokkal, akik a felekezet utolsó két évtizedének történetét nem ismerve, lelkesedésök teljes jóhiszemüségében a zsidó vallásfelekezet törvényes befogadása iránti törekvések kezdeményezői és a czél megvalósitására szükséges eszközök csalhatatlan ismerőiként jelentkeznek. Szerény nézetünk szerint a nyilvánosság elé kerülő és minden egyéb szempont fölé helyezendő ügy érdeme csak szenvedhetne az alatt, ha az ugyanazonos törekvésekben egyesítendő tényezők cselekvési és véleményszabadsága bármely oknál fogva a kölcsönös kapaczitáczión kivül előre is érintetnék. Ugyanezért sajnálattal látnánk és ezentul érdem szerint itélnénk el, ha a keletkező mozgalom hirdetőit bármely befolyás elterelné az ügytől, a mint ez a kezdet kezdetén — akarva vagy nem akarva nem kutatom — megtörtént.

Ugyanis boldogult dr. Hirschler Ignácz haláláról való megemlékezésünk alkalmával folyóiratunk mult havi számában — mely *m. é. deczember hó 6-án* összes olvasóinknak kezei között volt — biztos informáczók alapján ritkított betükkel jelentettük, hogy Hirschler elköltözténél a felekezet jobbjai kötelességszerüen megfontolás tárgyává tették a legközelebbi teendőket és értesülésünk szerint arra a következtetésre jutottak, hogy elérkezettnek látszik az idő arra, hogy tekintet nélkül a nem épen kecsegtető és a jövőben is bizonytalan politikai helyzetre, a felekezetnek a már kivivott jogi alapon ugy jogának továbbfejlesztésére valamint összérdekei képviseletének megalakitására nézve önrendelkezési joga felelevenittessék. Ugyanezen helyen még azon reményünket is nyilvánitottuk, hogy *ennek folytán a felekezet szunnyadozó erői uj életre ébredni és a sporadikusan eddig is mutatkozott érdeklődéssel egyesítve a felekezet* — esetleg tulnyomó része — *szervesen nyilvánuló akaratává fejlődni fognak.*

Ezen közleményünket, mint számos jelből tudjuk, felekezetünk köreiben örömmel fogadták annál is inkább, mivel panaszok, óhajtások, kisérletek, sőt nem egyszer siker által jutalmazott kisebb jelentőségű tettek által jelölt hosszú idő után először jelentkezett positiv alakban annak a híre, hogy a zsidó vallásfelekezeti jogok érdekében legközelebb nagyszabásu lépések vétettek foganatba.

Midőn aztán az E—g deczember 11-iki száma az egy héttel azelőtt megjelent közleményünket teljesen elhallgatva, ugyanezen tárgyban czikket tétetett közzé, hogy az azután következő héten vagyis deczember 18-iki számában már e czikkének eredményeképen egy nagyszabásu mozgalomról adhasson számot, és midőn a vonatkozó czikkekben a kezdeményezés elsőbbségének kérdését is kellő módon kidomborodni látjuk, mi, kik ugy a receptió kérdése, valamint az összes felekezeti jogsérelmek iránti érzék fejlesztése és folytonos ébrentartása körül csekély erőnkhöz képest némileg szintén hozzájárultunk, egyelőre a harmónia tekintetéből tudomásul veszszük ugyan az ifju lelkesedés ezen *előretörő buzgalmát*, de a mindennek föléje helyezendő szent ügy érdekében jogunkban van kérni, hogy ehhez hasonló, a figyelmet kellemetlen módon elterelő és a törekvések komolyságába vetett hit megrendítésére alkalmas aprólékos eljárások jövőben egészen mellőztessenek, annál is inkább mert ha a receptió kérdésének, országgyűlés és kormánynál ez iránt tett kisérleteknek egész története nem lenne is, ha a fennt idézett helyen és időben tett kijelentés és a hirtelen kezdeményezéshez fűződő gondolatsoron tul megyünk is, nagyon naivnak kell tartanunk azt az állitást, hogy egy felekezeti ujság különben tisztelt czikkének az a hatása lenne, melyet annak a kedélyes praktika tulajdonit. — Hasonló módon hat az önzetlenség ama megható nyilatkozata, hogy most, — midőn még sehol semmi — a receptióból folyó pompázást, díszelgést már is kegyesen átengedik másoknak. Receptionalis mézesbábok és még minők, ha tudjuk, hogy a zsidó hitügy szolgálata mekkora kitüntetésekkel és kellemetességekkel szokott járni.

Ez apróbb vonásokat egyszerüen érintve, felesleges mondanunk, hogy a keletkező mozgalomról, mely hír szerint négy

nap mulva vagyis f. január hó 3-án tartandó határozó gyülekezetben fog szervezetten bemutattatni, véleményt egyáltalán nem mondhatunk. Bizvást reméljük, hogy a mozgalom eddig ismeretlen de remélhetőleg komoly és higgadt férfiakból kikerülő tényleges szerzői és mindazok, kik ahhoz csatlakozni fognak, tanácskozásaik és elhatározásaikban különös gondot fordítanak arra, hogy a zsidó vallásfelekezet egyenjogusításának ügye ne kompromittáltassék és, hogy a megindítandó actióba vegyülhető politikai elemek a felekezet jogáért való nemes küzdelemre és a felekezeti alkotmány ujjá építésének terveire káros vagy épen bontó hatással ne lehesenek. Isten áldása legyen felekezetünk igazságos küzdelmein!

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

ELVI JELENTŐSÉGŰ HATÁROZATOK.

I.

Házassági ügyekben.

Zsidó házastársak váló pereiben pár év óta biróságaink itéletei akként hangzanak: hogy a férj köteles a nőnek 8 nap alatt a rabbiság előtt a get-levelet átadni, minek elmulasztása esetében a birói itélet erejénél fogva tekintendő a zsidó házasság végérvényesen felbontottnak.

Az itéletek ily szövegezése azt a hitet ébresztette a zsidó vallástörvényeket nem ismerő érdekelt házastársaknál, hogy a rabbi köteles a birói itéletet respektálni és nincs feljogositva a csupán birói itélettel elválasztott házastársaktól megtagadni azt, hogy őket második házasságra összeadja. A rabbik azonban szigoruan ragaszkodnak a vallástörvényekhez, egy get-levéllel fel nem bontott házasságot fennállónak tekintenek és a csupán birói itélettel elválasztott házasfeleket második házasságra ki sem hirdetik.

A rabbik ezen jogos álláspontja arra birta a feleket, hogy panaszaikkal a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz fordultak. A miniszterium tartózkodott ugyan attól, hogy a rabbit vallásellenes cselekedet elkövetésére szoritsa, de aként igyekezett a panaszló feleken könnyiteni, hogy felmentette őket a háromszoros kihirdetés alól és engedélyt adott nekik arra, hogy bárki által izraelita ritus szerint magukat összeadathatják. Egy esetben a felek ezen engedelemmel éltek is és folyamodásukra a miniszterium az illetékes anyakönyvvezető rabbinak meghagyta, hogy a területén kötött ilyen házasságot anyakönyveibe bejegyezze. A rabbi a miniszteri meghagyásnak meg nem felelt, hanem előterjesztéssel élt, melyben bővebben megokolta, hogy a területén, de tudtán kivül kötött állitólagos házasságot a zsidó vallástörvények értelmében érvényesnek el nem ismerheti, és ennélfogva azt anyakönyveibe be sem vezetheti.

Folyóiratunk mult évfolyamában terjedelmes és ismételt megbeszélésünk tárgyává tettük ezen esetet. Kimutattuk, hogy a sérelmes miniszteri intézkedés támpontot nyert a magukat »orthodox«-oknak nevező hitrokonaink közegének egy szakvéleményébe és sajnálattal kell konstatálnunk, hogy mindamellett orthodox testvéreink nem akartak felekezetünk egyéb közegeivel szövetkezni arra, hogy a zsidó családi élet tisztaságát veszélyeztető adminisztrativ intézkedések megváltoztassanak.

Az izraeliták országos irodája egymaga járt el az ügyben, és pedig az országos rabbiképző-intézet tanári karával egyetértésben. Az országos iroda azon meggyőződésben volt, hogy a zsidó házassági ügyekben támadt zavar okozójául a zsidó házassági ügyekben ujabban követett birói gyakorlat tekintendő. Még mielőtt a fentérintett eklatáns eset köztudomásra jutott, egy másik hason eset alkalmából az országos iroda a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz intézett felterjesztésében rámutatott a sérelmes birói gyakorlat káros következményeire és kimutatván oly uj rendszabályok létesitésének szükségét, melyek mellett biróságaink zsidó házassági ügyekben a zsidó vallástörvényekkel többé ellenkezésbe ne jöhessenek, egyuttal azt a kérelmet terjesztette elő: hogy az igazságügyminiszter megkerestessék az iránt, hogy az izraeliták házassági pereiben követendő eljárást az 1868: LIV. tcz. 24-dik §-ában nyert felhatalmazás alapján rendeleti uton mielőbb szabályozza.

Az igazságügyminiszter a hozzá intézett megkeresésre azt a választ adta, hogy az idézett törvényczikkben nyert felhatalmazást nem hajlandó igénybe venni, mert a házassági jognak a családjogban leendő rendszeres és egységes kodifikációját és a házassági pereknek *minden* vallásfelekezetre egyaránt kiterjedő egyöntetü szabályozását tartja szükségesnek, minélfogva *egy* vallásfelekezetnek házassági pereiben követendő eljárást intézkedés tárgyává tenni nem kivánja.

Az igazságügyminiszter ezen álláspontját a zsidóság nem kifogásolhatja, hisz minden törekvésünk oda irányul, hogy az ország többi vallásfelekezeteivel mindenekben egyenjoguakká tétessünk. Ohajunk csak az lehet, hogy az igazságügyminiszter a kilátásba helyezett törvényt mielőbb megalkottassa és hogy más irányban is az izraelita vallás egyenjogusitása törvénynyel biztosittassék.

Nem kecsegtethetjük magunkat azon reménynyel, hogy e törvények a kivánt gyorsasággal meg fognak alkottatni, habár meg vagyunk győződve, hogy az intéző körök felekezetünknek módot fognaknyujtani arra, hogy már az uj országgyülés kezdetével ajogainak biztositására szolgáló törvények meghozatala iránt nyomatékosan felléphesen.

Mindez azonban időbe kerül és nem lehetett türni, hogy addig is házassági ügyeink tovább sülyedjenek azon lejtőn, melyre jutottak. A gyökeres orvoslás meghiusult az igazságügyminiszter akaratán, a ki a zsidó házassági ügyekben követendő eljárásnak ujból való szabályozására rá nem állott. A biróságok nem birhatók rá, hogy a mostani gyakorlatot megváltoztassák, mert szerintök az itéletekben hiányoznék a szankczió, ha nem akképen szólnának: hogy ha a rituális válólevél az itéletben meghatározott határidő alatt ki nem adatik, akkor a birói itélet fog a házasság felbontásának teljes igazolásául szolgálni. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint az arról való gondoskodás, hogy *a zsidó házasságkötés alaki kellékeire vonatkozólag fennálló szabályrendeletek kijátszhatók ne legyenek.*

A fennálló szabályrendeletek, jelesül az 1863. évi udvari kanczellári rendelet és az 1885. évi 1924. eln. sz. a. kiadott kultuszminiszteri szabályrendelet szerint az állam csak akkor ismeri el törvényesen megkötöttnek a zsidó házasságot, ha a jegyes feleket szabályszerű kihirdetés után az anyakönyvvezető rabbi, vagy az általa delegált és valamely hitközségnél alkalmazásban levő más rabbi vagy rabbihelyettes adta össze. Nem létezik zsidó hittudós az országban, ki egy rituáliter el nem választott házastársat második házasságrsa összeadna s minthogy ilyképen rabbijaink képezik jelenleg azegyedüli biztositékot arra, hogy az ujabb birói gyakorlatdaczára a zsidó házassági jog csorbát ne szenvedjen, szükségessé vált a vallás- és közoktatási miniszteriumnál legalább kieszközölni azt:

1. hogy a panaszlók oly esetekben, a mikor a rabbi a kihirdetést vallási akadály fenforgása miatt eszközölni nem akarja, a kihirdetés és az illetékes anyakönyvvezető rabbi általi megeskettetés alól »felmentvényt« ne kapjanak, és

2. hogy egyáltalán zsidó házassági ügyekben beadott panaszok, a mennyiben azokból kitünik, hogy a rabbi ellen ennek a vallástörvényekhez való szigoru ragaszkodása miatt emeltetnek, érdemleges intézkedás tárgyává ne tétessenek.

Amint az alább (l. Kutfők 230—232. szám) közölt miniszteri rendeletekből kitünik, az emlitett irányban folytatott törekvései az országos irodának teljes eredményre vezettek. Ezen rendeletekben a vallás- és közokt. miniszter egész határozottsággal kijelenti: hogy »a get-levél átadásának hiánya izraelita vallástörvényen alapuló oly házassági akadályt képez, mely alól felmentés nem adható«; hogy továbbá »a kihirdetés alóli felmentés csak az udvari kanczelláriai rendelet 8. és 9. pontjaiban felsorolt esetekben adható meg« és hogy »izraeliták házasságra csak az illetékes rabbi által adhatók érvényesen egybe és az iránt az 1863. évi november hó 2-án kelt udv. kanczellári rendeletben, valamint az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendeletben foglalt intézkedések alól kivételnek vagy eltérésnek hely nem engedhető.«

Ezen rendeletek okvetlenül maguk után vonják azon mult évi rendelet visszavonását is, melyben — a mint fentebb emlitettük — egy rabbinak meghagyatott oly állitólagos házasság anyakönyvelése, a mely a zsidó vallástörvények szerint érvényesnek nem tekinthető s melynek bejegyzését annak folytán a rabbi megtagadta. Ezen házassági ügy eddig még végelintézést nem nyert, a kultusz- és igazságügyi mininiszterek között még mindig jegyzékváltás tárgyát képezi.

Az alant közölt rendeletekért a vallás- és közoktatásügyi miniszternek mély köszönettel adózunk, mert a rabbik kezébe teszik le a zsidó házassági jog csonkithatlan alkalmazásának lehetőségét és a birói itéletek vélt szankciója mégis irott malaszt marad, az állam a házasságkötés *polgári* formáját be nem hozza és *azzal* nem akarnának élni az olyan felek, kiknek összeadása vallási akadályok folytán a felekezet kebelében nem eszközölhető.

Bizunk rabbijainkban és rabbihelyetteseinkben, hogy a kezükbe letett jogot hiven gyakorolni s vallástörvényeinktől eltérni nem fognak.

II.

Talmud-tóra és zugiskola ügyében.

Nem mondhatja senki, hogy a zsidó kevesebbet áldoz gyermekeinek nevelésére, mint hazánk más vallásu polgára. Ellenkezőleg, gyakran hallunk panaszokat, hogy a zsidó tanulók a középiskolákon és egyetemen tulságos arányban vannak képviselve. De nem minden zsidó van abban a helyzetben, hogy gyermekét vágyának megfelelően kiképeztesse. Meg van azonban mindegyikben az a komoly törekvés, hogy gyermeke legalább imádkozni megtanuljon és az irás, olvasás, számolás elemébe is bevezettessék.

A hol tömegesebben laknak a zsidók, ott rendszerint találkozunk jól berendezett felekezeti népiskolával. Kisebb községekben azonban, melyekben csak néhány zsidócsalád lakik és ezek is szegények, csekély tehetségüknek megfelelően szerződtetnek egy egyént tanitóul, a ki modern paedagogiai ismerettel nem bir, hanem mindamellett ért ahhoz, hogy a gyermekekkel különösen a biblia szövegét megismertesse. Szintugy oly helyeken, a hol vagy állami vagy felekezeti népiskolák állanak fenn, igyekeznek izraelita családok a gyermekeiknek alkalmat nyujtani arra, hogy a rendes vallásoktatási órán kivül a héber tantárgyakban megfelelő ismereteket szerezhessenek.

Ilyen iskolák mint a »zsidó zugiskolák« a tanfelügyelők kedvelt üldözési objektumát képezik. Minden helyiséget, melyben oly egyén, a ki tanitói oklevéllel nem bir, egy pár gyermeket oktatásra maga köré gyüjt, »zsidó zugiskolá«-nak tekintenek és az intézkedések, melyek ily iskolák elnyomására provokáltatnak, mind *zsidó* iskolák ellen irányittatnak, mintha egy zugiskola más, mint *zsidó*, nem lehetne.

A zsidó zugiskolák ügye a felekezeti közegeknek vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett számos felterjesztése tárgyát képezte. Nem ellenezték ugyan, hogy a zugiskolák ellen a szükséges helyhatósági intézkedések megtétessenek, de tiltakoztak az ellen, hogy a »zugiskola« tisztán zsidó felekezeti intezménynyé minősittessék. Örvendünk, hogy a felekezeti közegek felfogása végre érvényre jutott egy szabályrendeletben, melyet Fejérmegye törvényhatósági bizott-

sága alkotott és melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1891. évi október hó 23-án 41251. sz. a. kelt rendelétével jóváhagyott.

E szabályrendelet, melyet alább (l. Kutfők 233. sz.) szószerinti szövegében közlünk, zugiskolának nyilvánitja »mindazon tan- és nevelő-intézetet, mely több gyermeknek a népiskolai tantárgyakra együttesen leendő tanitása és nevelése végett a nélkül tartatik fenn, hogy a fentartók együtt polgári vagy egyházi községet, vagy jóváhagyott alapszabályok mellett iskolai czélra működő társulatot képeznének, vagy a fentartó magánegyénnek ily intézetek fentartására az 1868: XXXVIII. tcz. 16—21. §§-ai értelmében való jogosultsága a vallás- és közoktatásügyi miniszter által elismertetett volna.« E definiczió végre-valahára megfosztotta a zugiskolát *zsidó* felekezeti jellegétől.

Következetesen járt el a vallás- és közoktatásügyi miniszter, midőn az 1891. évi november hó 22-én 24237. sz. a. kelt rendeletével visszautasitott egy szabályrendeletet melyet Zemplénmegye közigazgatási bizottsága tisztán a *zsidó* zugiskolák és talmud-törák ellen alkotott. A miniszteri rendeletet folyóiratunk jelen számában (l. Kutfők 234. sz.) szintén közöljük. Utasittatik benne Zemplénmegye, hogy a zugiskolák fogalmát a fejérmegyei statutum értelmében határozza meg, a talmud-törát pedig csak akkor tekintse zugiskolának: ha az nem az izraelita hitközség felügyelete alatt áll, vagy ha abban a vallásoktatáson kivül más oktatás is folyik a nélkül, hogy az iskola a törvény értelmében népiskolának elismerhető volna.

Örvendenünk kell, hogy a zsidó szülők szükségét látják annak, hogy gyermekeiket talmud-törába küldjék és ennek folytán a zsidó vallás érdekeit látjuk előmozditva az által, ha a talmud-törák fennállásukban és szabad működésükben biztosittatnak.

Bármennyire kielégitők legyenek azonban mindezen miniszteri rendeletek, mégis azon hő kivánságunknak kell kifejezést adnunk, vajha mielőbb nyernének felekezeti ügyeink oly törvényes rendezést, mely érdekeinknek *rendeletekkel* való megvédését fölöslegessé tenné.

* * *

AKADÉMIAI KEDVESKEDÉS.

A magyar tudományos akadémia vzelvény-vágó ollója, mely a zsidóktól eredő aranyos papirokkal kötött szerelmi frigy befolyása alatt rozsdás időkből származó antisemitikus érzelmeit lassan-lassan kiköszörülte, a minapában, a mint az Akadémiai Értesítő számának közelébe fektették, keserveset nyikorgott. Nem azon, hogy a folyóiratban néha-néha alsóbbrendű testvérei oldalognak, hanem azért, mert idegessé vált azon kegyetlen circumcisio miatt, melyet e füzetben néh. Ballagi Mór emlékén elkövetni jónak láttak.

A t. akadémia ugyanis, mely a temetések rendezése és gyászlobogók kitüzésében a világ bármely Entreprise des pompes funebres vagy czeremónia-mesterével felveheti a versenyt, a tőzsdei árfolyamokra fordított gondjai között, minthogy ezek bélyegmentesek, még nekrologokkal is szokta nyugtázni tagjainak érdemeit. Így került a Szili Kálmán szerkesztése alatt megjelenő Akad. Értesítő 1891. évi deczember 15-iki füzetébe a Ballagi Mórról szóló megemlékezés is, melynek szelleme sokkal durvább azon nekrologokénál, mikről a jelen folyóirat 1891. évi szeptemberi számában »Öreg hiba« czimű czikkünkben megemlékeztünk.

Első sorban fázik az Értesítő attól, hogy a boldogult zsidó származását, vallását, szüleinek nevét egyenesen kiírja. Csak úgy suttyomban czéloz zsidó származására és sikerül is neki, hogy egy 12 oldalra terjedő megemlékezésben elhallgathassa, hogy Ballagit valamikor Bloch-nak is hitták, holott tudvalevőleg még most is közkézen forognak egyes művei, melyekről a Bloch Móricz nevet a t. akadémia messzeterjedő hatalma sem törölheti el.

A kegyelet sajátszerű módja az is, mikor az ismeretlen iró azt mondja Ballagiról, hogy húsz éves volt, mikor *életében először készült tisztességes társaságba.* Hát azok a szegény

zsidó szülők, mert zsidók voltak, mert nyomorban sinlődtek, nem voltak tisztességesek, vagy az a rabbi, tanitó, ki Bloch Móriczot azon zsidó tudományba vezette be, mely Ballagi Mórt az akadémiai tagság valóban sok tekintetben kétes becsü díszéhez juttatta, nem voltak-e ép oly tisztességesek, mint azok, a kik az ezen forrásokból eredő és a keresztviz által megtisztult tudomány becsét elismerni kényszerültek? Nagy szerencse, hogy az akadémia a tisztesség adás-vevésére külön váltóházat nem nyithat, mert hogy mekkora hódítást tenne itt az uzsorás szellem, azt eléggé mutatja, hogy az ismeretlen íróként Ballagi a páriák jargonját beszélte és hogy Tacitus sordida plebséből való volt.

Valóban undorító, midőn a nemzeti szellem öngúnyjának szótárába sem illő szavak az akadémiai bankárszellem által készpénz gyanánt hozatnak forgalomba, hogy lappangva meggyalázzák vele a nyiltan dicsőíteni kivánt emléket és hogy arczul vágják vele azt a felekezetet, melynek sordida plebse a nyomoruságos kegyelet ezen nyilatkozatának szomszédságában közölt czikk tanusága szerint is tevékenyen működik közre azon, hogy az akadémia ellen tudományos tétlenség miatt lépten-nyomon felmerülő vád a mellőzöttek keserü feljajdulásán kivül eső művelt körök itéletében enyhébben biráltassék el.

Megbotránkozásunknak akartunk e pár szóval hangot adni, mert sajnálatunkra, térszüke miatt e czikkkel tovább nem foglalkozhatunk. De fájdalmamnak mégis kifejezést adok a felett, hogy a megdicsőült b. Eötvös József örökébe lépett méltó fia vezetése alatt álló akadémia kiadványába ilyen szellem is belopódzhatott.

Budapest.

Dr. Kovács Ferencz.

TUDOMÁNY.

ADALÉK A MAGYAR ÉS ZSIDÓ NÉP TÖRTÉNETÉNEK ÖSSZEHASONLÍTASÁHOZ.

A ki csak felszinesen ismeri a magyar irodalmat, bizonyára nem kerülte ki figyelmét, hogy a magyar költők és irók mennyi hasonlóságot kerestek és találtak a magyar és zsidó nép sorsa között, sőt a mélyebben buvárló talán azt is észrevette, hogy körülbelől két századnak, a reformáczió és antireformáczió korának alapfelfogását éppen a két nép közötti párhuzam tette, és hogy ezen felfogásba beleolvadt a magyar nemzetnek vallásos gondolkozása és hazafias érzése is.

Alig van érdekesebb irodalomtörténeti kérdés, magyar-zsidóra talán nincs is, mint kutatni ezen különös felfogás okát, mint keresni legfőbb nyilvánulásait, mint végigkisérni változó, el-eltünő, de meg-megújúló jelenségeit költőknél és tudósoknál egyaránt, Farkas Andrástól kezdve Zrinyin át Kölcseyig és még tovább, másrészt Decsi Jánostól kiindulva a hebraista Beregszászi Nagy Pálon keresztül Horvát Istvánig. Ez irodalomtörténeti kérdés megoldása mi reánk, zsidókra nézve fontos, mert — a mint már e folyóiratban (1891. évf. 191—2-ig) igyekeztem egy alkalommal kifejteni — mi magyar zsidók vagyunk hivatva, sőt kötelezve, a legkisebb közösségre is reámutatni, a mi csak a zsidó és magyar nyelvben, irodalomban, észjárásban, felfogásban nyilatkozik; mert csakis így válik e kifejezés: »*magyar zsidók vagyunk*« üres frázisból tartalmas fogalommá.

Magamnak is nagy ambicióm az említett irodalomtörténeti kérdésben erőmet megpróbálni, de addig is, mig e hosszas tanulmányt és az enyémnél nagyobb zsidó ismeretet követelő fel-

adatra szánnám magamat, hadd közöljek egy érdekes adatot annak megvilágítására, hogy mennyire áthatotta a XVI. századbeli magyar embernek egész lelki világát, hitét és honszerelmét a magyar és zsidó sorsa közötti hasonlóságnak erős érzése.

Ez adat annál érdekesebb és megbecsülésre annál méltóbb, mert nem költőtől származik, hanem egy komoly theologustól, azon kornak egyik legnagyobb tudósától, a kinek érdemei a magyar közmondások összegyüjtése terén máig sem évültek el, sőt csak nemrégiben találtak meleg hangu elismerőre Ballagi Mórban. — Baranyai Decsi Czimor János ez a tudós, a kinek »*Hodoeporicon itineris*« czimű, rendkivül ritka, talán csak egyetlen egy példányban fenmaradt munkája tudományos komolysággal hasonlitja össze a zsidó és magyar nép életének fontosabb mozzanatait. — A munkát fájdalom szinről-szinre nem láthattam, szóról szóra nem olvashattam, mert az az egy példány is, melyet a marosvásárhelyi ev. ref. kollégiom könyvtára őriz, össze van kötve több apró füzettel egy nagyobb gyűjteménybe és így csak a legnagyobb nehézségekkel férhetnék hozzá. Azonban Decsi kis füzetét elég behatóan ismerteti Koncz József az »Irodalomtörténeti Közlemények« legutolsó (III.) füzetében (253—55. l.) és innen veszem át a mű tartalmának azt a részét, mely a zsidó és magyar nép történeti összehasonlításával foglalkozik. — Az ismertetéshez ezúttal semmi hozzátenni valóm, legfeljebb azt a kivánságomat fejezem ki, hogy érdemes volna a »Magyar-Zsidó Szemle« szerkesztőségének utánjárnia, hogy Koncz József könyvtáros úr szivességéből az eredeti szöveg szóról-szóra megjelenhessen a »Kútfők« rovatában.

»A zsidók és magyarok történetének összehasonlítása. Mint Izrael nemzetiségét a Pharaók kegyetlen uralkodásától megszabadította s a rabszolgaságból kihozta s a Kanaán földére telepítette isten: úgy hozta ki a magyarokat is Ázsia belsejéből Attila és a hét kapitány vezetése alatt a tejjel és mézzel folyó Pannonia földére 373-ban. A mint továbbá isten Abrahám nemzetségét nemcsak biztos földdel és lakóhelylyel ellátta, hanem az ő tiszta ismerete felől is fölvilágosította s az emberiség üdvére czélzó örök akaratját is szent prófétái és apostolai által kijelentette; úgy a magyarokat is Geiza és az ő fia István király alatt az ő igéjének

buzgó hirdetői által a legsűrűbb sötétségből a maga tiszta ismeretére vezette (990). Mint a zsidóknak, úgy a magyaroknak is hős királyokat, fényes diadalokat, erős városokat adott, — bővséget, gazdagságot nyújtott gabonában, borban.

Fölhozza itt Attilát — Nagy Sándorhoz hasonlítva — Bélát, Geizát, Istvánt, Hunyadi Jánost, Mátyást, Báthori Istvánt, Kinizsi Pált, Zrinyi Miklóst, fölemlítvén a nevezetesebb tetteiket. Ezen hősök verték vissza — ugymond — az ottomán támadásokat és védték meg Németországot és a többi keresztyén nemzeteket a török hódítás ellen.

Nem mellőzi el Magyarország legujabbi (1587) előharczosait sem: Zrinyi Györgyöt, Nádasdi Ferenczet és Battyáni Boldizsárt, kik augusztus végén a Zalamegyét kegyetlenül pusztító törökök 9000-ből álló seregét szétverték, megszalasztották s a keresztyének legnagyobb ellenségét, Seruvárt, a koppányi és pécsi pasákkal elfogták s így a mohamedánokon igen fényes diadalt nyertek. A mi seregünkből csak 17 közkatona esett el.

Ezek elbeszélése után a magyar nemzetet ért szerencsétlenségek és csapások előadására tér át s azon kor szokása és felfogása szerint adja elő, mint orthodox (református) theologus az okokat, melyekkel istent haragra ingerelték és sujtoló kezeit magokra vonták a magyarok. És ezt főleg az istentől való elhajlásban, az Arianus, Eutychus-féle hitszakadásokban keresi és véli találni (1570). Ezen ujitók isten egyszerű népét megmérgezték.

A barátok ellen is kikel, hogy a pápai tévelygéseket akarván terjeszteni Erdélyben, Kolozsvárt iskolát nyitottak (1581). A csapások: László király bukása Várnánál (1444) és Lajosé Mohácsnál a nemességgel együtt; Belgrád, Eszék, Sziget, Pécs, Esztergom, Buda, Temesvár és más igen erős váraknál az ország nagy részének részint elpusztítása, részint elfoglalása a török által. Az isten vitézkedő egyházának jeles támaszai, tudós papjai: Melius Péter, Balsarati Vitus János, Szikszai Fabricius Balázs, Károli Péter, Hellapoeus Bálint, Paksi Mihály, Félegyházi Tamás, Beregszászi Péter, Tarakonyi Mátyás, Derecskei János, Kazai János és mások vagy az előbbi években, vagy a jelen évben virágzó korukban az égi-

hazába költöztek. Az iskolák elszéledtek, elpusztultak; dühöngő pestis, éhség, terméketlenség, égés, pusztulás mindenütt, az uralkodók kegyetlensége, az emberek romlottsága stb. — Mindezen országos csapások megfigyelése — igy folytatja tovább — indított mindenkit azon elhatározásra, hogy a lesujtott hazán semmi egyébbel nem segíthetni, mint az ifjak tanittatása és kiképeztetése által; hogy a fiak járjanak, haladjanak mindenekfölött a kegyességben, szent és feddhetlen életben és más erényekben, mert igy lesznek kedvesek és áldottak isten előtt, s igy működhetnek legnagyobb sikerrel mind a haza, mind a fejedelem, mind saját családjuk jólétének, boldogságának előmozdításán.

Debreczen.

DR. KARDOS ALBERT.

BIBLIAI APRÓSAGOK.

A minapában Ezsájás olvasása közben egy nehézkesen hangzó vershez értem, egyikéhez azon szentirási verseknek, melyek szinte hangosan kiáltanak gyógyításért és az olyan elmét, mely a felületes értelmezéssel be nem érve, a gondolat mélyére kiván hatolni, mindaddig tovább nem bocsátják, míg a helyes magyarázat felderítésével meg nem áldja őket. Azaz, helyesebben mondva, nem is egy, hanem két versről van szó, Ezsájás XXV. fejezetének 4. és 5. verséről. Könnyebb áttekinthetés kedvéért ide iktatom legáltalánosabb fordításukkal együtt:

4. — כי היית מעוז לדל מעוז לאביון בצרו מחסה מזרם צל
מחרב כי רוח עריצים כזרם קיר:
5. — כחרב בציון שאון זרים תכניע חרב בצל עב זמיר
עריצים יענה:

4. *Mert erössége valál a szegénynek, erössége a szükölködönek az ő szorultságában; menedék a zápor ellen, árnyék a forróság ellen, mert a hatalmasak lihegése olyan, mint a falat verdesö zápor. — 5. Mint a forróságot a sivatagban, ugy nyomod el a barbárok zajongását; mint a forróság a felhö árnyéka által, ugy fojtatik el a hatalmasak zugása.*

Első pillanatra szembe ötlik, hogy a két kép közűl csak az elsőnek — a zápornak — a magyarázata van hozzáfűzve, mert az 5. vers már nem a képet magyarázza, hanem a segítség módját irja le. Nehézséget okoz azonfelűl, hogy a חרב szót e fordítás szerint okvetlen כחרב értelmében kell venni; Luther, aki nominativusnak vette, a legképtelenebb fordításhoz jutott. De legfeltünőbb és Ezsájás költői érzékével semmiképen össze nem egyeztethető az, hogy az עריצים, akik a 4. versben a zápor képének magyarázatául szolgáltak, a következő versben már

a másik képhez — a forrósághoz — hasonlíttassanak, és hogy ennek következtében az 5. versben a forróság hasonlata — nem nagyon költői módon — kétszer ismételtessék. Az is csak csiirt-csavart magyarázattal érthető, hogy »a barbárok zajongása ugy nyomatik el, mint a forróság a sivatagban«, holott éppen a sivatagban nem igen van elnyomva a forróság.

Mindezen nehézségek mintegy varázsütésre eltünnek, ha a mondatok beosztását figyelembe nem vesszük és az 5. vers אתהתא-ját egy szóval feljebb a זדים szó alá teszszük, a תכניע szót pedig a következő szavakhoz füzzük. Ezáltal egyetlenegy betű korrigálása nélkül egészen más képét nyerjük e mondatoknak. Meggyőződésem szerint tehát az idéztem versek a következőképen olvasandók:

כי הויית מעוז לדל
מעוז לאביון בצר - לו
מחסה מזרם
צל מחרב
כי רוח עריצים כזרם קיר
כחרב בציון שאון זרים
תכניע חרב בצל עב
זמיר עריצים יענה:

A próféta tehát a זרים és עריצים támadásáról és Isten védelméről szól, mint az LIV. zsoltár 5. v. (ismételve Zsolt. LXXXVI. 14, hol זרים-ból זדים lett. E gondolatot két képpel élénkíti:

Isten menedék a zápor ellen,
Árnyék a forróság ellen.

Azután megmagyarázza a próféta e hasonlatokat, és megmondja, mi értendő a zápor és mi a forróság alatt:

Mert a hatalmasak lihegése olyan, mint a falat verdeső zápor;
Mint a forróság a sivatagban, olyan a barbárok zajongása.

De az Isten hatalma megvédi a gyengét és szegényt mindkét támadás ellen:

Elnyomod a forróságot a felhő árnyékával,
És a hatalmasak zugása elfojtatik. —

Ezáltal e mondatoknak oly szabatos szerkezetét és oly tökéletes parallelismusát nyertük, hogy valóban csodálkoznunk kell a fölött, miképen lehetett e verseket egyáltalában másképen felfogni. Bizonyos vagyok benne, hogy ha valakinek oda mutatjuk ezt a két verset a felosztás és hangsuly nélkül leirva, önkéntelenül is ugy fogja egybefűzni a mondatokat, amint most ajánlottam. Az én hitem különben rendíthetetlen ezen olvasásmód igazságában és azt tartom, mindenki, a ki a költői gondolat halk érverését is meg tudja hallani, érezni fogja, hogy ez a próféta gondolatának helyes felfogása.

* * *

Miután már benne vagyok az irásban, egy füst alatt hadd igazitsak helyre nehány jelentékeny tévedést Dr. Kecskeméti Lipótnak a »Magyar-Zsidó Szemle« novemberi számában »A középkori héber költészet grammatikája« czimmel megjelent czikkében. Előre megjegyzem, ebben nem az a szándék vezet, hogy Dr. Kecskeméti úrnak tévedéseket lobbantsak szemére, hanem egyes-egyedül az a czélom, hogy kedvelt költőimet tisztázzam azon hibák vádjától, melyeket a czikkiró tévedése imputált nekik. Hiszen amugyis eléggé zavarják a költők müveinek tiszta élvezetét azok a hibák, melyeket helylyelközzel tényleg elkövetnek, minek tehát ezeket még megtoldani?

Ha egy gyönyörü festményt látok, melyen véletlenségből néhány folt esett, ez bizonyára fájdalmasan fogja érinteni szememet; de ha aztán azt veszem észre, hogy valaki erőnek erejével még nehány foltot akar rajta ejteni akkor...?

Vegyük tehát sorra azon helyeket, melyeket czikkiró tulbuzgósága hibáknak bélyegzett, melyek azonban valósággal a legnagyobb klaszszicitásra tarthatnak számot. Mindjárt czikke elején hibának mondja, hogy ל praefixum a perfectum mellett fordul elő és példának felhozza: לתרת למו מנוחה a למען תמים kezdetü Hosánnában, hol csupa ilyen mondatot találunk: לשמו בך סברם, ללא בנדו בך stb. stb. De nem vette észre czikkiró, hogy e helyeken a ל nem ל finalis, mely csak infinitivus mellett állhat, hanem a dativus ragja, mely egy egész mondathoz van fűzve: azoknak akiknek nyugalmat szereztél, akik beléd helyezték bizalmukat stb. Már pedig az ilyen

szerkezetre ott van a klaszszikus példa Ezsájás LXV. 1. = נדרשתי ללא שאלו, נמצאתי ללא בקשוני.

Hibának van mondva a végső ה betű elhagyása az imperativusban, nevezetesen az, hogy Charizi הכה helyett הך alakot használ. Ha ez hiba, akkor az Amosz hibája IX. 1: הך הכפתר és a Zakhariásé XIII. 7: הך את הרעה stb. stb. — Kifogásolva vannak oly futurumalakok is, mint יט, pedig ép oly jogosult, mint Hoséa VI. 1: יך ויחבשנו.

A פתרון szó használatát én több okból nem rónám fel hibául Menachem b. Szeruknak. Pro primo, mert csak Genesis XL. fejezetében is vagy háromszor fordul elő — a többi okot ezután, remélem, elengedi a czikkiró.

A רוֹק szót joggal használta Gabirol az ég megjelölésére Ezsájás XL. 22. alapján: הנוטה כדק שמים.

Az infinitivus ת ragjának elhagyására is elég példa van a szentirásban, ott van mindjárt Gen. XXXI. 28, הסכלת עשו; a »puszta inf. abs. főnévi értelemben való használata« pedig oly közönséges és szabályos valami, hogy restellek példát idézni rá.

A נטש נטישה יאנף אנפה etc.-féle alakok nem »szokatlan kettős infinitivusok« mint czikkiró nevezi, hanem benső accusativus és analogiát találhatunk egészen ilyen képzéssel Ezsájás XXII. 18: יצנפך צנפה és u. o. 17 vers. מטלטלך טלטלה stb. stb.

Hogy a főnév stat. constr.-ban áll egy egész idézettel, mint a Gyászdalokban ואיה הבטחת ורדפתם את אויביכם etc. abban nincs semmi szabálytalanság, mert a stat. constr. egész mondatra is vonatkozhatik. De találjuk idézettel összeköttetésben Jeremiásnál L. 46: מקול נתפשה בבל נרעשה הארץ Hogy קול itt stat. constr.-ban áll, az nem szorul bizonyításra.

אכל affirmatio jelentményben éppen az eredeti és rendes használata e szónak v. ö. Genesis XLII. 21. אַחַר önállóan אחרי כן értelmében való használata nem hiba (l. pl. Num. 12,14; Hózsea 3,5 stb.)

Czikkiró »a szentirásban elő nem forduló igealakok használata« között azt is idézi, hogy Juda Hal. a קוין szót »nyaralni« értelemben használja. Nincs kezemnél Juda Hal. Divánja,

de ha jól emlékszem, annak a gyönyörű תגים rimekben irt költeménynek azon paszusára czéloz:

עד מתי אחרף ואקוין
ביעות חורפי ואקוין

Különben mindegy, akármely helyet értette. A קוין ige igenis nyaralást is jelent קוין főnévből, mint חרף telelést a חרף szóból; l. Ezsájás. XVIII, 6.

E tévedéseket én azzal igyekeztem magamnak megmagyarázni, hogy czikkiró ur annyira elszörnyedt az olyan tényleg nagy hibákból, mint בט נש stb., hogy azután már minden kissé szokatlan alakot hibának volt hajlandó tekinteni. Szemét soká ezen fekete pontokra szegezvén, végre a legfehérebb lapon is fekete pontokat látott. Egy igen közönséges optikai tünemény.

Budapest.

LEDERER IGNÁCZ.

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1891-ben.

A szentirás irodalma a lefolyt évben tekintélyes könyvtárt képez. Az önálló művek száma jelentékenyen emelkedett és a folyóiratok, melyek vagy kizárólagosan vagy más tudományágakkal kapcsolatosan szolgálják a bibliai kutatást, szintén megszaporodtak. A bibliai irodalom ezen virágzása annál örvendetesebb jelenség, mert nem egy, hanem az összes művelt nemzetek és felekezetek buzgó munkásságának köszönhető. E tény arra enged következtetni, hogy az érdeklődés Izraél szent könyvei iránt még mindig nem érte el a tetőpontot, hanem az általános theologiai irodalommal ellentétben, melynél némi apadás észlelhető, jövőben is emelkedni fog.

Csekélyebb arányú a zsidó tudomány irodalma, melynek az egyre szélesbedő kör daczára, melyben érdeklődést kelt, a zsidóságon kivűl alig akad szakavatott mivelője. Emelkedés, fájdalom, nem konstatálható. Két német folyóirat, a melyekről a múlt évben e helyütt említést tettünk, különböző okokból hirtelenebbűl tünt el, mint ahogy keletkezett, úgy hogy egy ideig ismét a Magyar-Zsidó Szemle volt a zsidó tudomány egyetlen havi folyóirata. A támadt hézagot egy héber folyóirat volna hivatva részben betölteni, mely »Hachókér« czím alatt Párisban indúlt meg. Hosszú életet kivánunk neki és melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Jelen ismertetés, mely a szentírás és zsidó tudomány irodalmát csoportok szerint tünteti fel, a czikk keretére való tekintettel, csak az utóbbi irodalomnál törekedik, az egyes

munkák és czikkek becsének és terjedelmének korlátait szem előtt tartva, teljességre.

Bevezetés a szentírásba megjelent három, melyek más-más szempontból mind becsesek: *Driver S. R.* An introduction to the litterature of the Old Testament. *(Edinburgh)*; *Wright C. H. H.* An introduction to the Old Testament. *(London)*; főleg hallgatók számára készűlt, de mégis sok tekintetben önálló mű *Cornill C. H.* Einleitung in das Alte Testament. *(Freiburg)*. A szentírással általában foglalkoznak: *Brugsch H.* ismert egiptologus nagyérdekű műve: Steininschrift und Bibelwort. *(Berlin)*; *Berger Ph.* La Bible et les inscriptions. *(Páris)*; *Ferriére E.* Les erreurs scientifiques de la Bible. *(Páris)*; *Kinns S.* Graven in the rock; or, the historical accuracy of the Bible confirmed *(London)*. A szentírásmagyarázat elveit tárgyalja: *Gardiner F.* Aids to Scripture study. *(Boston)*; ennek egyik pontját *Klostermann*, Die Nothwendigkeit der Konjekturalkritik in der biblischen Exegese (Neue Kirchl. Zeitschrift).

A kritika általános kérdéseivel és a szentíratok szövegével foglalkoznak: *Havet E.* La modernité des prophets *(Páris)*; *Vernes M.* Essais bibliques (u. o.); *Cornill C. H.* Beiträge zur Pentateuchkritik (Stade folyóiratában); *Green W. H.* The pentateuchal question (Hebraica); *Bonk H.* Über die Verwendbarkeit der doppelnamigen יה und יו anlautenden Namen im A. T. für die historische Quellenkritik (Stade foly.); *Budde K.* Die Gesetzgebung der mittleren Bücher des Pentateuchs (u. o.). — Egy régibb munka német átdolgozása *Wildeboer G.* Die Entstehung des alttestamentlichen Kanons *(Gotha)*. Ide tartozik *Neubauer A.* e folyóiratban és később angolúl is a »Studia Biblica«-ban (III) megjelent kitünő dolgozata: A négyzetes írásjegyek a bibliai kéziratokban és a legrégibb bibliai kéziratok; *Blau L.* Masoretische Untersuchungen *(Strassburg)*.

A biblia theológiájáról és egyéb tanairól a következő munkák láttak napvilágot: *Lotz W.* Geschichte und Offenbarung im A. T. *(Lipcse)*; *Foster R. V.* Old Testament studies: an outline of O. T. theology *(New.)*; *Edersheim A.* Prophecy and history in relation to the Messiah (u. o.). *Chyne T. K.* a zoroastrikus befolyásnak lehetőségéről

értekezik *(Expository Times)* és *van der Veen J.* a zsidóság demonológiájáról *(Th. Studien)*. Ezen témáról: »The Doctrine of Divine Retribution« három dolgozat jelent meg a JQu R-ban (= Jewish Quarterly Review) *Montefiore C. G.* a szentírás, *Schechter S.* a rabbinikus irodalom, a harmadik pedig az Új testamentom alapján tárgyalja. *Schmoller A.* a *Theol. Studien u. Kritiken* cz. folyóiratban dolgozatot tett közzé: Das Wesen der Sühne; *Mendelssohn S.* angolul irt a régi héberek büntetőjogáról *(Baltimore)* és *Mommsen T.*, a hires történész kiadta: Fragmenta vaticana, mosaicarum et romanarum legum collatio *(Berlin)*. Megemlítjük még, hogy *Mir y Noguera J.* 1075 lapos spanyol munkát írt a teremtésről.

Igen gazdag az exegetikus irodalom. Egész szentírási könyvek kommentárai vagy fordításai a következők: *Kautzsch E.* Die heilige Schrift des A. T. czímű egész modern fordításából további füzetek jelentek meg és a Genezisre a 2. kiadás; *Exell J. S.* Genesis 2. kötet; *Latçh E. B.* Indications of the first book of Moses called Genesis *(Philadelphia)*; *Kellog S. H.* The book of Leviticus, *(London)*; *Weill A.* merész módszerű művéből Le Levitique *(Páris)*.

A szentírás elbeszélő prófétáiról *Baer S.* ismert alapossággal és pontossággal adta ki Józsua és a Bírák szövegét; *Black J. S.* Book of Joshua *(London)*; *Friedmann M.* héber nyelven: Commentar zu »Richter« *(Bécs)*. Nagy elszeretettel foglalkoznak Ézsajással, kinek könyvéről több angol munka jelent meg, melyek közül felemlítjük: *Smith G. A.* The book of Isaiah (2. kötet) és Black B. művét. Ezékiásról írt *Gautier L.* La mission du prophet Ezechiel *(Lausanne)*; a tizenkét kis prófétáról: *Douglas G. C. M.* The six intermediate Minor Prophets *(Edinb.)*; *Elhorst H. J.* De profetie van Micha *(Arnhem)*, *Taylor J.* ugyanazon könyvek maszoretikus szövegét hasonlította össze a régi fordításokkal *(London)*; *Perowne T. T.* Haggai, Zacharias and Malachi *(Cambridge)*.

A hagiografákkal foglalkoznak: *de Witt J.* The Psalms (fordítás és jegyzetek; *Newy.)*; *Cheyne T. K.* The origine and religious contents of the Psalter *(London)*; *Horton R. F.* The book of Proverbs (u. o.). Jób könyvének négy mű van szentelve: *Dillmann A.* kitünő kommentárjából megjelent a 4. kiadás *(Lipcse)*; *Perls A.* magyarra fordította *(Szeged*; kézirat); *Gennung J. F.* The epic of the inner life: being the book of Job *(Boston)*; *Oulés L.* Etude sur le livre de Job (Montauban). A szentírás eme részének többi könyveiről följegyeztük még a következő műveket: *Knabenbauer J.* Commentarius in Danielem, Lamentationes et Baruch *(Páris)*; *Löhr M.* Die Klagelieder des Jeremias erklärt *(Göttinga)*; *Fillion L. C.* La Sainte Bible 3. rész Krónika, Ezra stb. *(Páris)*; *Ledrain E.* La Bible VII (u. o.).

Örvendetes nagy számban jelentek meg a szentírás egyes könyveiről, szakaszairól és egyes helyeiről értekező kisebb-nagyobb dolgozatok, melyeket a szent könyvek sorrendje szerint a következőkben tüntetünk föl.

Chambrun de Rosemont A. Essai d'un commentaire scientifique de la Genése. Origine de l'homme *(Lyon)*; *Abbot T. K.* Critical notes on passages in the Hebrew text of the O. T. (Hermathena); *Goldenberg B.* Or chodosch. Beiträge zur hebräischen Sprachforschung und Exegese 2. rész *(Bécs)*; *Montefiore C. G.* a tizparancsolattal összefüggő kérdésekről (JQu R.); *Halevy J.* Noéról (REI); *Belon M. I.* L'Histoire de Joseph et le temoignage des monuments (L'Univers cath.) *Ebers G.* Neue Auffassung einiger Stellen des biblischen Exodusberichtes (Allgemeine Zeitung d. J.); *Budde K.* Bemerkungen zum Bundesbuch (Stade f.); főleg a tóra magyarázatához tartoznak *Blau L.* e folyóiratban megjelent czikkei: Átokelhárítás az őshébereknél, Bibliai apróságok stb. *Bacher V.* The supposed inscription upon »Joshua the robber« (JQu R.); *Schill S.*, budapesti tanár, zu 2 Samuel 12, 6. (Stade folyóir.).

A modern kor kedvelt prófétájával Ézsajással foglalkoztak: *Cheyne J. K.* Critical problems of the second part of Isaiah (JQu R); *Kennedy J.* A popular argument for the unity of Isaiah *(London)*; *Grätz H.* Isaiah 34 and 35 (JQu R.). Jeremiásról írt *Campe W.* Das Verhältniss Jeremias zu den Psalmen (halléi dissz.). Hózsea masszoretikus szövegét a LXX. szövegével vetette össze *Patterson G. H.* (Hebraica); *Bacher V.* Zu Zephanja 2, 4. (Stade f.); *Grätz H.* Zakariás utolsó fejezeteiről és a Deuteronomium szentélyéről értekezik

(JQu R); az előbbiről disserat *Staerk W. (Halle); Löwy M.* Malakiás magyarázatához (e folyói.)

A kánon utolsó csoportjához tartozó könyvek közül leginkább a zsoltárok képezték a kutatás tárgyát. *Kirckpatrick A. F.* The book of Psalms. Book I *(Cambridge); Loeb J.* La littérature des Pauvre dans la Bible (REJ); *Halévy J.* Le psaume IX (u. o.); *Bickell G.* Kritische Bearbeitung der Proverbien (Wiener Zschr. für die Kunde des Morgenl.); *Dillmann A.* Textkritisches zum Buche Ijob (Sitzungsb. Akad. Berlin). A szentírás filozófiai rejtélyével két mű foglalkozik: *Lods A.* L'Ecclésiaste et la philosophie grecque *(Páris)* és *Cox S.* The book of Ecclesiastes with a new translation. E csoportot egy óriási terjedelmű munka megemlítésével zárjuk be: *Fabre d'Envieu J.* Le livre du prophéte Daniel 2. rész. *(Páris).*

A szentírás segédtudományai a héber lexikografia és grammatika néhány nagybecsü művel gyarapodtak. Első sorban említendő *Siegfried C.* és *Stade B.* Hebräisches Wörterbuch zum Alten Testament *(Lipcse)* I, mely befejezése után a Gesenius szótárával kétségtelenül sikerrel fogja a versenyt kiállani. *Cassel D.* hasznos héber-német szótárából megjelent az 5. kiadás. A lexikográfiához sorolhatók még: *Montefiore C. G.* A tentative catalogue of biblical metaphors (JQu R); *Seyring F.* Der alttestamentliche Sprachgebrauch inbetreff der sogenannten Bundeslade (Stade foly.); *Bacher V.* ויעד vorexilisch (u. o.). A lexikografia történetéhez nagybecsü adalékot szolgáltatott ugyancsak *Bacher V.* Salamon Ibn Parchon's hebräisches Wörterbuch (u. o. 1890. és 91. évf.).

A héber nyelvtudomány terén kiváló mű *Barth I.* Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen. 2 kötet *(Lipcse);* igen becses *Büchler A.* műve: Untersuchungen zur Entstehung und Entwickelung der hebräischen Accente (bécsi Akadémia). A grammatikához tartozik még: *Ley I.* Beiträge zur hebräischen Grammatik und Metrik (Neue Jahrb. für Philologie u. Pädagogik); a grammatika történetéhez: *Neubauer A.* Petite grammaire hébraique provevante de Jemen (arabs nyelven) *Lipcse; Blüth E.* Joseph Kimchi und seine

Grammatik (Magazin für die Wissenschaft d. Judenth. = M W J.).

A régi biblia fordítások közül *Swete H. B.* kiadta a Septuagintát 2 kötetben *(Cambridge); Grätz H.* ugyanazon fordítás keletkezéséről értekezik (JQu R); *Belléli L.* egy 16. századbeli görög tóra fordítást taglal (Revue des Et Gr.). Az aram fordításokról írtak: *Ginsburger M.* Die Anthropomorphismen in den Targumim (Jahrb. prot. Theologie); *Oppenheim B.* Die syrische Übersetzung des 5. Buches der Psalmen *(lipcsei dissz.)*

A régi zsidó exegétikus irodalomhoz tartoznak: *Derenbourg J.* Gloses d'Abou Zakarija ben Bilam sur Isaïe (arabs REJ; *Bamberger M. L.* kiadta Nachmias I. kommentárját Eszter könyvére *(Frkf.).* Az exegézis történetéhez: *Bacher V.* L'exegése biblique dans le Zohar (R E J), mely a Zohar forrásaiúl Rasi, Ibn Ezra stb. kommentárjait mutatja ki; alapos munka *Bernstein B.* Die Schrifterklärung des Bachja ben Asher ibn Chalawa und ihre Quellen (*Berlin* M W J és külön is); *Spira J.* Mendelssohn Mózes és iskolájának (a biuristák) szentírásmagyarázata *(Budap. dissz.).*

Az apokrifák irodalma a lefolyt évben örvendetesen gyarapodott. A legkiválóbb mű: *Zöckler O.* Die Apokryphen des A. T.'s nebst einem Anhange über die Pseudepigraphenlitteratur *(München);* szintén nagyobb mű *Deane W. J.* Pseudepigrapha *(Edinburgh).* Megemlítendők még: *Freudenthal J.* What is the original language of the Wisdom of Solomon? (J Qu R); *Schechter S.* The quotations from Ecclesiasticus in Rabbinic literature (u. o.); *Rochat E.* a Salamon bölcseségéről írt *(Genf).* Itt említjük *Perles J.* bibliografiai czikkét: Asnath Dina leányának és József feleségének mondája (e folyóiratban és később R E J).

A bibliai kor története irodalmához tartozó egyes műveket már fent is említettük. E szakba vágnak ugyanis többé-kevésbbé azon művek, melyek a szentírás viszonyát a feliratokhoz tárgyazzák. Ilyenek az említetteken kívül: *Macdonald M.* Harmony of ancient history and chronology of the Egiptians and Jews *(Philadelphia); König E.* Die Schriftdenkmäler Assyriens und das A. T. (Neue kirchliche Zeitschrift). Gyönyörü képekben jelent meg a jeruzsálemi szentély, melyet

Chipiez C. és *Perrot G.* szerkesztettek Ezékiás és a Királyok könyve nyomán *(Páris)*; ugyancsak a szentélyről ír *van Hoonacker A.* Zorobabel et le second temple (Muséon). A prófétákról: Green W. H. Moses and the prophets (új kiad. *Newy).* A régibb történetről följegyezhető még: *Halévy J.* Le lit d'Og roi de Basan (R E J); *ugyanaz* histoire de Michée (u. o.); *Grätz H.* Un point de repère dans l'histoire de David (u. o.). Gazdagabb a későbbi bibliai kor története, melylyel foglalkoznak: *Rawlinsoon G.* Ezra and Nehemia, their lives and times *(London)*; *Kuenen A.* De chronologie van het perzische tijdvak der joodsche geschiedenis (Amst. Akadémia és külön is); *Pomeranz B.* La Gréce et la Judée dans l'antiquité *(Páris)*; *Gunning J. H.* De Chasidim *(Groninga)*; *Zimmern H.* Zur Frage nach dem Ursprunge des Purimfestes (Stade folyóir.)

A zsidó-tudomány irodalmára áttérve, ismertetésünket a zsidóság második nagy alkotásával: a talmuddal kezdjük. A lefolyt évben e téren megjelent munkák közül kimagaslik *Bacher V.* nagy műve: Die Agada der palästinensischen Amoräer. Erster Band. Vom Abschluss der Mischna bis zum Tode Jochanans [220 bis 279 nach der gew. Zeitrechnung] *Strassburg.* Szépen gyarapodott a talmudi lexikográfia, melyhez tartoznak: *Kohut A.* Aruch completum (7. kötet); *Fürst J.* Glossarium graeco-hebracum (befejeztetett); *Jastrow M.* A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli stb (4. rész). Ide sorolható még: *Hillel F.* Die Nominalbildungen in der Mischna (Frankf. a. M.) és *Hamburger J.* művéből: »Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud« a megjelent második pótkötet *(Strelitz)*; fölösleges dolgot bizonyít *Margolis L.* latin disszertációja *(Newy.)*, hogy Rasi talmudkommentárja a szövegkritikára nézve fontos; egy másik disszertáció *(Lipcse) Fink D.* Miggo als Rechtsbeweis im bab. Talmud. A miszszió szolgálatában készült: *Laible H.* Jesus Christus im Thalmud *(Berlin).* Érdekes kisebb czikkek: *Bacher V.* A contribution to the history of the term »Massorah« (J Qu R) és Aristote dans le talmud (REJ). Megemlítjük még: *Feuchtwang D.* Babilonisches aus dem babilonischen Talmud (Monatsblätter für Verg. und Gegenw. d. Judenth.); *Blau L.* Über die Komposition des Mischnatraktates Schebuoth (u. o.).

E folyóiratban jelentek meg: *Kraus S.* érdekes czikkei Bar Pandera; Arcoleon; továbbá *Blau L.* A talmudi büntető jog történetéhez; A misna magyarázatához. Végül kellemetlen kötelességünk azon elszomorító jelenség konstatálása, hogy *Bloch Mózes* e folyóiratban közzétett két czikkének bizonysága szerint a hazai orthodoxia vezérrabbijai között a talmudi tudatlanság aggasztó mértéket öltött.

A talmuddal rokon irodalmi ág a midrás terén első sorban említendő a fáradhatatlan kiadó: *Buber S.* műve: Midrasch Tehillim *(Vilna)*; ugyanezen munkát kezdte lefordítani *Wünsche A.* Éles kritikai elméről tanúskodik *Epstein A.* kis füzete: Simeon Kara és a Jalkut (héberül; *Krakó).* A midras rabbával foglalkoznak: *Rudolfer A.* A midras Numeri rabba (bp. dissz.) és *Netter N.* Geschichte Noahs und die Sündfluth (a rabba idevágó fej. fordítása; *Strassburg).* Ezeken kívül megjelent még *Kohut A.* Hagadic elements in Arabic Legends (*Newy)* és *Buber S.* Erläuterungen der Psalmen-Haggada von R. Jedaja Penini Bedarschi *(Krakó.)*

A halákha forrásmunkái és a talmudexegézis köréből felemlíthetők: *Hildesheimer J.* Halachoth Gedoloth (3. füzet); *Müller J.* Responsen des R. Kalonymos aus Lucca *(Frankf. a. M.)*; *Hurwitz S.* Maschor Vitry (2. füzet); Jehuda Seni di Cologna (16. század), Jehuda Jaale. Sammlung von Sentenzen und Sprüchen in Talmud u. Midrasch. Maimuni arabs misnakommentárjából *Derenbourg J.*, a párisi agg akadémikus, kiadta a szeder Taharoth 5. füzetét; *Zivi J.* a Demai *(Berlin)* és *Bamberger S.* a Kilajim traktátust *(Frf. a. M.).* Ezen kiadásokat az utolsó kettő és a Müllerén kívül a »Mekiczé Nirdámim« eszközölte.

A zsidó irodalomtörténet aránylag szép számú és becses művekkel gyarapodott. Főleg a *bibliográfiát* szolgálják: *Michael J.* hagyatékából, Or Hachajim. Umfassendes bibliographisches und literar-historisches Wörterbuch des rabbinischen Schriftthumes (*Frankfurt a. M.)*; *Zeitlin W.* Bibliotheca Hebraica Post-Mendelssohniana. Bibliografisches Handbuch der neuhebräischen Litteratur seit Beginn der Mendelssohn'schen Epoche bis zum Jahre 1890. I. A—M. *(Lipcse)* 2. kiadás; *Löwy A.* Catalogue of Hebraica and Judaica in the library of the Corporation of the City of London *(Lon-*

don.) Nagybecsüek és érdekesek: *Weiss J. H.* Zur Geschichte der jüdischen Tradition 5. kötet *(Bécs)*, mely a talmudexegézis történetét tárgyalja 1200—1492 közti korszakban; *Neubauer A.* The literature of the Jews in Yemen (JQu R) és A nem héber nyelvek, melyeket a zsidók használtak (e folyóiratban és később a JQuR is); *Kayserling M.* Notes sur la littérature des Juifs hispano-portugais (REJ); *Makai E.* Spanyol-zsidó költészet (Magy. Salon); *Schreiner M.* befejezte dolgozatát Mózes Ibn Ezráról (u. o.); *Perles J.* Ahron ben Gerson Aboulrabi (u. o.); *Chotzner J.* Immanuel Romi (JQuR); *Kecskeméti L.* írt a spanyol-zsidó költők nyelvéről és stilusáról e folyóiratban. Az irodalomtörténeti kiadásokat nagybecsü művekkel gazdagították: *Güdemann M.* Quellenschriften zur Geschichte des Unterrichts und der Erziehung bei den deutschen Juden. Von den ältesten Zeiten bis auf Mendelssohn *(Berlin)*; *Epstein A.* Eldad Hadani, héber nyelven *(Pozsony)* és *Gräber E.* Luzzatto héber levelei *(Krakó)* 6. és 7. füzet. Itt említjük végre *Berliner A.* nagyérdekü művét: Censur und Confiscation hebräischer Bücher im Kirchenstaate (Frankf.), a berlini rabbiszeminárium Értesítőjében; *Silberberg M.* kiadta Ábrahám Ibn Ezra iratát »Széfer Hamiszpar.«

A zsidók történetének irodalma a lefolyt évben az előző évekhez képest nem mutat emelkedést. A második templom korabeli történethez a Palestine Exploration Fund és a Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins idevágó közleményein kivül, melyeket nem említünk fel külön, csak három kisebb dolgozatot jegyezhetünk fel: *Cagnat R.* Sur l'armée romaine au siège de Jerusalem (REJ mellékletén) és *Bois H.* Alexandre le Grande et les Juifs en Palestine (Revue de theol. et de philosophie); *Swoboda H.* Die alt-palästinischen Felsengräber und die Katakomben (Röm. Quartalschr.) A forrásművek közül kiadta: *Cumont F.* Philonis liber de aeternitate mundi *(Berlin)* és *Wendland P.* Neu entdeckte Fragmente Philo's, nebst einer Untersuchung über die ursprüngliche Gestalt der Schrift de sacrificiis Abelis et Caini (u. o.). Antológiát szándékoznak kiadni többek közreműködésével *(Bacher V.* és mások) *Winter J. és Wünsche A.* Die jüdische Litteratur seit Abschluss des Kanons *(Trier)*; a megjelent két füzet közül az első Philóból közöl fordításokat stb., a má-

sodik a tannaitikus irodalomnak van szentelve. Két kalauz is megjelent Palesztináról az ismert előnyökkel bíró Baedeker (3. kiadás) és egy kisebb (héber nyelven) Luncztól, a »Jeruzsálem« czímű évkönyv szerkesztőjétől. — A keleti zsidók történetéhez tartozik: *Schwab M.* Itineraire juif d'Espagne a Chine au IX siécle *(Páris)*.

A hazai zsidóság történetéről a lefolyt évben sem jelent meg nagyobb dolgozat. Az irodalom ezen ránk nézve első fontosságú ágát *Löwy M.* »Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár« czímű jubileumi iratát kivéve, csakis folyóiratunk szolgálta, melyben érdekes kútfőkön kívül a következő becses dolgozatok láttak napvilágot: *Kohn S.* Az ó-budai zsidó hitközség a múlt század közepe felé; *Klein Gy.* ugyanezen tárgyról; *Büchler S.* A pesti zsidó hitközség múltjából: *Kelen F.* Az 1650 zsidó zsinatról. Érdekes kortörténeti adatokat tartalmaznak Löw Lipót levelei Dr. Hirschler Ignáczhoz, melyeket magyarázatokkal kisérve *Mezey F.* tett közzé.

A német zsidók történetét egy külön negyedéves folyóirat szolgálja: a »Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland«, melynek tartalmából kiemeljük: *Bresslau H.* Aus Strassburger Judenacten; *Silberstein M.* Wolf Breidenbach und die Aufhebung des Leibzolls in Deutschland; *Wolf G.* Lehrerseminare in Galizien; *Steinschneider M.* Hebräische Drucke in Deutschland, mely egy régibb czikk folytatása; *Geiger L.* Aus Leopold Zunz' Nachlass: I Zunz als Belletrist, II. Briefe an Zunz. A német zsidók történetéhez tartozik még: *Löwenstein L.* Der Process Eisenmenger (MWJ); a REJ-ből: Pfefferkorn és a héber könyvek konfiszkácziója; Az első metzi rabbi.

A francia zsidók történetéhez adalékokat nyújt *Prague H.* Annuaire des »Archives israelites« pour l'an 5652 *(Páris)* és REJ. — Az olasz zsidók történetéhez: *Rodocanachi E.* Le ghetto à Rome (REJ mellékletén). — Az angol zsidók történetéhez kisebb adalékok a JQuR-ban; a régi angol imakönyvről stb. — A spanyol zsidókról: *Loeb J.* Notes sur l'histoire des Juifs en Espagne (REJ).

Életrajzi dolgozatokat nyújtottak: *Kayserling M.* elismert szép modorában: Dr. W. A. Meisel. Ein Lebens- und Zeitbild *(Lipcse)*; *Neubauer A.* Quelques notes sur la vie

de Juda Léon de Modéne (REJ); *Brann M.* Additions à l'autobiographie de Lipmann Heller (u. o.); *Kaufmann D.* Okmányok Wertheimer (Wertheim ber?!) Sámson élettörténetéhez (az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében). E folyóiratból kiemeljük *Kraus S.* érdekes czikkét: Domninus ó-kori zsidó philosophus. — Segédeszközök: *Kayserling M.* Sterbetage aus alter und neuer Zeit (prágai kalendárium); *Frisch A.* Új és könnyű módszere a zsidó időszámításnak (e f).

A zsidó vallásbölcsészet, irodalmunk e mostoha gyermeke körül érdemeket szereztek: *Friedländer M.* Textbook of the Jewish religion *(London)*; *Guttmann J.*, a legjelentékenyebb vallásbölcsészettörténész, Das Verhältniss des Thomas von Aquino zum Judenthum und zur jüdischen Litteratur (Avicebron und Maimonides) *Göttinga*; *Klein M.* A tévelygők útmutatója, a nagyérdemű munka befejezése *(Nagybecskerek)*; *Harkavy A.* Száadja (oroszúl). Kisebb adalékok: *Margulies S. H.* Kritische Bemerkungen zum Wortlaut des Emunot wedeoth (MWJ); *Vajda B.* A zsidó hellenizmus és arabizmus érintkező pontjairól (e folyói.); *Olitzki M.* Abraham Ibn Esra als Religionsphilosoph (MWJ); *Bacher V.* Judaeo-Christian polemics in the Zohar (JQuR.) — A liturgiát szolgálja *Ziegler J.*, karlsbadi rabbi müve: Die Haphtaroth der Sabbath- und Festtage *(Karlsbad)*; a pedagógiát: *Schreiner M.* Bibliai Szemelvények *(Budapest)* és *Blau L.* Talmudtanítás hajdan és most (e folyóiratban).

Orosz hitsorsosaink üldözése, mely a legsötétebb középkort is túlszárnyalja, továbbá a hazugság fegyvereivel folytatott harcz a zsidóság ellen a czivilizált Európa jelentékeny részében, az elmult évben is több becses mű megírására serkentett néhány nemes gondolkozású írót, melyek közül megemlítjük a következőket: Les Juifs de Russie *(Páris)*; *Dimidow P.* Wo hinaus? *(Charlottenburg)*; *Strack H. L.* berlini protestáns theológiai tanár és egy misszionárius folyóirat szerkesztője: Der Blutaberglaube bei Juden und Christen *(München)*; *Remi Nahida*, keresztény írónő, Das jüdische Weib *(Lipcse)*.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A SZERELEM A ZSIDÓ VALLÁSI KÖLTÉSZETBEN.

A zsidóság az allegóriának népe. Mindent allegórizált: a szentirásnak első elbeszélésétől kezdve a legutolsóig, előtte ismeretes, természeti erőig. Az allegória lehetett görög eredetű, a zsidó szellem magáévá tette azt, bár e mellett mindig hangsúlyozta a józanságnak elvét: a szó el nem veszítheti egyszerű értelmét. A mit a görög-zsidó szellemnek igazi képviselője, Philo, tudományos apparátussal, rendszeresen visz keresztül (»sanctarum rerum allegoriae«), azt teszi a haggáda és midrás is, ötletszerűen, darabosan. Az ezernyi הדר: mindmegannyi allegóriának idézője.

A filozófiai gondolkodásban a szentirásnak istenre vonatkozó anthropomorphistikus kifejezései és elbeszélései szinte önmaguktól válnak allegóriákká: הפסוק ציוה דרשני. A midrásnak népies filozófiája szintén allegórizál. Allegória a frigysátor s annak egész berendezése. Allegória az egész mindenség, minden, a mi a természetben van: a mennybolt az embernek feje; a nap és hold a szemek, s a csillagok — a hajszálak. Az állatkörnek tizenkét csillaga is az embernek allegóriája, a hol is a Bika az emberi életnek jármát jelzi, a Bököl pedig a fölgerjedést stb. A földrengés, szél és tűz is egy-egy megnyilvánulása a zsidó szellemben allegóriává átalakult mindenségnek. A filozófiánál merészebben allegórizált a kabbala. Neki szabadott: senkisem ellenőrizte, a józanság nem idézhette meg itélő széke elé: és a Király és az ő Felesége és az élő Korona és a Dicsfényhitves és az ő nevelésbe küldött Gyermekük: mind-mind allegória. A minden későbbi részletes kabbalisztikus rajzoknak talmudi bevezetése: allegória, a hol is »négyen behatoltak a Paradicsomba.« És misem természetesebb mint, hogy a titokzatosnak tana egészen magáévá tette Ezékhiel látomásának és Dániel apokalyptikus jövendölésének allegóriáit.

Talán maga a zsidóság is: egy világtörténelmi allegória: szennyes burokja sohsem árulhatta volna el a tiszta beltartalmat; földre görnyedt testében égnek törő lélek lakott; a ghetto sötét utczáiban ragyogott a családi kör. Vallása is merő allegória: mást mond a szó, mást a szellem. Irodalmá-

nak stilusa, a muziv-király: a nyelvnek allegóriája. Allegóriák az ő áldásai és átkai — és ez az allegórikus értelmezés egyetlen mentsége a középkori zsidó tudományok »isteni harczosai«-nak, a kiknek nyelvezete — szószerint véve — nem épen mondható mindig »isteni«-nek. Ez menti Ábrahám ibn Ezrát Szaadjával szemben, s ez csorbítja el Ábrahám b. Dávid Maimûni-kritikájának metsző élét. És ez a szellem menti meg a vándor hegedős Charizit is a kis emberekkel szemben is elkövetett tányér-nyalás bűnének vádjától; ez teszi tűrhetőkké Mózes ibn Ezra Tarsisában az őzikének túlontúl terjengős képeit; s nem egy fordulatot akár Ibn Gabirol, akár Iúda Halévinek költeményeiben.

Ez a szellem hajtotta a zsidóságot bűnbe — a kabbalában; s ez mentette meg az Énekek Énekének könyvét az *elrejtés*-től. Egész gondolkozásának szentsége profánnak tartja a szerelemnek, mindig reális izű ömlengését — és odahelyez egy szerelmi-éneket a Szentek Szentélyébe, mert az csak: allegória. Így vezette az allegorizálás a zsidó szellemet az igaz költészetnek földjére is, a hol »a vallási poézis kertjében is kinyiltak a szerelemnek virágai«.

És e virágok mind ama nagy vallás-szerelmi allegóriának, az Énekek Énekének, kertjéből lettek átültetve; s az uj napnak sugara, az uj talapnak nedve uj színt csal ki a szirmokra. Egy virág mind ezer módosulásban: ez a műkertész tulipánjai színének ezernyi változata.

Ez az eszmei összefüggés a szentirás és a középkori zsidó Költészet közt — amint az más irányban, a nyelvre nézve, a muziv-stilustan nyilatkozik meg. A muziv-stilus: a Bibliának és a zsidó irodalom nyelvének viszonya; az Énekek Énekének allegóriájából folyó költészet pedig: istennek és a zsidóságnak egymásközti viszonya.

Az ősökkel kötött frigy már istenéhez fűzte Izraélt. Egyiptomból megváltotta népét, hogy néki szolgáljon majdan; a Szinajon felavatta papi birodalommá, szent néppé, akit ez időtől fogva szent lánczok fűznek istenéhez: isten egyetlen, és izraél az ő egyetlen, választott népe. Az exegézis még tovább megy, még bensőbbé teszi e viszonyt, a mikor a Szentirás egyes helyeinek allegórikus kibővítése által a királynak és népének, az atyának és gyermekének viszonya mellé odaállítja

a szerelmeseknek — a prófétáknál kép gyanánt szereplő — idillikus viszonyát is. Az Énekek Éneke az ő pásztori jeleneteivel, egyszerű, naiv életfestésével, kedves szerelmi panaszaival, túláradó ömlengéseivel, feláldozó szerelmével nem akar már egyebet feltüntetni, mint épen az isten és izraél közt fennálló örök szerelmi-viszonyt: izraélnek égő vágyát, istennek epedő szerelmét; izraélnek kesergő panaszát, istennek szelid vigasztalását; a szerelmesek ömlengését, a hű szeretők megnyugvását s boldogító örömét.

Az Énekek Énekében nem Sulamit eped pásztorának csókja után, hanem Izraél könyörög: Csókoljon meg engem isten ajakának csókjaival, szerelme jobb minden bornál. Vonj utánad. Sietek. Én királyom, beviszel termeidbe. Ujongok, örvendek néked; dicsőítem szerelmedet, úgy szeretlek téged Emitt meg párbeszédül hangzik fel: mint Sáronnak lilioma s a völgyeknek rózsaszála; mint rózsa a tüskék között, olyan népem a népek közt. — Mint almafa az erdő fái közt, olyan hívem az istenek közt; árnyékában kéjjel ülök; gyümölcse-tórája édes inyemnek; lobogója fölöttem szerelme... Szólt kedvesem, én istenem s mondá nekem: jöszte hívem, szépségesem, Izraélem... mert im a tél elmult, az eső elvonult, megszünt a zuzmara; a virágok feltünnek a földön, a dal kora megérkezék, gerlebúgás a bokrokban; dalolj népem, énekelj; Kedvesem enyém s én az övé... Míg a nap majd leáldozik s eltünnek az esti árnyak — de istenem enyém marad s én az övé. Itt izraél keresi istent, amott meg isten izraélt: Ugy szeretlek Izraélem; nincs tebenned semmi hiány. A Libanonról jösz te, arám; jer velem a Libanonról; jer az Amáná csúcsáról, oroszlánok barlangjából, párduczoknak odujából. Megigéztél, húgom, arám; megigéztél szemeidnek egyikével, egyik gyöngygyel nyakadról...

Az őrök pedig, a kik Sulamithra ráakadnak, a többi népek: ők verték meg, sebezték meg a szenvedő Izraélt. Ok kérdezik tőle: miben jobb kedvesed a többi kedveseknél? Vissza, vissza, ó Sulamith; vissza-vissza, hadd nézzük meg: mit néznek e Sulamithon? Ezt Izraél maga sem tudja, csak azt érzi, hogy: erős, mint a halál, az ő szerelme; hatalmas, mint a pokol, az ő szenvedélye; szikrái tüzszikrák, isteni lángok...

E hangok szólalnak meg ujból a költészetben. Egy ösz-

szeomló világból ezernyi új világ vált ki. Mindezt azután feldiszítette a zsidó szellemnek sajátos megnyilvánulása, a kabbala. Ez a chaos, amibe a teremtő-ige még rendet nem hozott. Ez a bibliai tóhu-vabóhu, a zűrzavar, amiben elvegyült az ég és a föld, a fény és sötétség; benne van a szép és visszataszító, a magasztos és nevetséges. E költemények javarészét is a kabbala hordozza szárnyain s bennök a képzelet valóban magasan röpül. A poézisnek legmegragadóbb hangja szól felénk, ha istenre és izraélre a legszentebb földi viszony, a férj és hitves viszonya alkalmaztatik. És e szerelmi hangok özönéből mindig kihallatszik egyetlen szónak csengése: költőinknek ideálja, egy népnek eszménye, a multból kiemelkedő romhalmaz, a jövőnek megvalósult álomképe: Czión. Ez Isten és izraél szerelmének örök záloga, a hű szerelmesek vonzalmának jele, jegy-gyűrűje, a vőlegénynek menyasszonyi ajándoka; a mely viszony, tagadhatatlanul, a kabbalista Nagarában találta meg leglelkesebb dalnokát. A költészet itt szülöttje a vak rajongásnak, a fény gyermeke a sötétségnek. Mind oly ismerős hang: szerelmi ömlengése a szerető szíveknek, az elfeledett kedvesnek vágyva epedő panasza, az ujra feltalált kedvesnek vidám felujjongása: az Énekek Énekének bensőséges hangja.

Izraél a kedves, isten a szerelmes; izraél az ara, isten a vőlegény, izraél a hű nő, isten a szerető férj. És a szerelmi jelzők egész sorozata, a Szentirásnak bármely helyén, mind istenre és izraélre alkalmaztatik: örök szerelem, örök bensőség, örök szenvedély, örök hűség.

Árnyas kertbe, mirtus-lombba
Jer, te édes;
És füledbe — rád hajolva —
Víg örömhírt súgok lopva,
Ó negédes.

Itt az idő; dallj te, szépem,
Andalogva
Árnyas bokrok hűs ölében.
Jer sietve, jer dalolva,
Visszatérek szent lakodba,
Szent lakodba.

Hosszú kort aludtál már át,
Századoknak rémes álmát,
Ébredj, ébredj!
Felvirulva mint hajdanában,
Mint a szőlő tölt gerezdje,
Én kedvesem:
Rád hull istened kegyelme,
Szerelmesem.
(Nag. Pizmónim 4.)

Te tiszta szép, a fényes ég,
Miként a hold ragyog,

Ha süt s a fénye bételék,
De nem, ha lángja fogy.
Ha felnyitod te éj-szemed,
Miként kis ablakot,
Annak, ki lát, szivére rab-
Bilincsedet rakod.

A hajnal ég az arczodon,
A nap tör ott elő;
Te szent, te legdicsőbb csoda,
Isten csodái közt,
Miket teremte ő;
Minden leány közül ezért
Szemelt ki téged ő:
Szerelmeért adá a hont,
A szent, dicső, nagyot —
Ha felnyitod te éj-szemed stb.
(u. o. 65.)

Te édesem, negédesem,
Uralkodóm, ó jer velem;
Királyi szűz, te fényesem,
Enyém vagy ujra, jer, siess,
Könyörgve, dallva szüntelen.
Hívem, szívem, erényesem,
Teérted ég e szerelem.

Ez égő szerelem nem türheti tovább, hogy a kedves ott szenvedjen idegenek között.

Megváltalak, szabad leszel,
Ki ezredévek rabja vagy...
De mért zokogsz te szertelen?
Megittasít talán a hír?
Hívem, szívem, erényesem,
Teérted ég e szerelem.

Czión lakát te fölleled,
Dalolva, lejtve érsz oda,
Dalod, zsolozsmaszód ered,
És hangod: reszkető csoda;
Szabad vagy népem, én arám,
Előtted jár a félelem:
Hívem, szívem, erényesem,
Teérted ég e szerelem.
(u. o. 21.)

Két szemed: nap,
Fennragyogva fénysugárba;
Könnyeden át:
Tündökölve fellegárba;
Én tudom, hogy nincsen párja,
Mása nincs sehol e létben:
Arczod fénye mint az Éden.
Szép leányzó, menj sietve
Tiszta, ősi szentélyedbe;
Föl, föl, vigan, lelki kéjbe,
Isten visszaadja végre.
(u. o. 99.)

Mint Venus, ragyogva fennen,
Mint a czédrus, forrás-mentén
Voltam nálad, ó én szentem,
Ki trónolsz a fényes mennyben...
S mint ki kínnal él, kenyér helytt,
Mint a nő, ki nyögve élhet,
Lettm én ma: csörg bilincsem,
Árva lettem, társam sincsen:
Jer hát vissza, én fenségem,
Én királyom, én szentségem,
Hadd legyek, mi voltam régen.
(u. o. 52.)

Ó adj innom füszeres bort
Ajkaidról, drága lány;
Szálljon fel ma csengő hangod
Ujjongásod lágy dalán;
Mért panaszkodsz? mért is mondod:
»Letünt éltem napja már!«
Örízd meg jogod s erényed,
Üdvöd már közelg, arám.
Szép nyakadról azt a jármot
És bilincset rázd te le,
Eljön, eljön szabadságod
És boszúdnak ideje.
Kínozód ölét hagyd már ott
S jer, borulj az ölembe;
Vágyok érted, én szerelmem,
Ujjongj üdvöd hajnalán;
Örízd meg stb. (u. o. 90.)

Te holdvilágom, özikém,
Gazella-lány;
Te rózsaszáll, te liliom
A völgy alján:
Daloljanak méz-ajkaid,
Szegény arám.
Szerelmetes kis angyalom,
Jer vissza, jer; a szentély áll,
Nem puszta már
Az ámbra-hegy s füszer-halom.

Gazella, szép leányka, nézz
Te szerteszét,
Rabgyermekid eljöttinek
Veszed neszét;
Szabad leszesz, bilincsedet
Repesztve szét.
Szerelmetes kis angyalom,
Elérkezék az idő kora,
Szilárdan áll megint lakom
Jer vissza, jer; a szentély áll,
Nem puszta már
Az ámbra-hegy s füszer-halom.

Ily tisztelet mi más leány
Fején ragyog?
Kinek szolgálnak még igyen
A nép-nagyok?
Az üdv erét ki rád hozá.
Az én vagyok.
Szerelmetes kis angyalom,
Felépitem szent városod
És áll Czión szilárd falon;
Jer vissza, jer; a szentély áll,
Nem puszta már
Az ámbra-hegy s füszer-halom.

(u. o. 1.)

Izraél istennek szerelmese, galambja: galamb, kit mind a többi madarak üldöznek.

Minden madár űzi, veri,
Ág szaggatja, tövis szúrja,
Gyönge tollát kitépdeli,
Úgy elalél, sebbel teli —
Mert haragszik hive rája,
S a galambka pihegve száll,
Nem lel nyugvó-helyet lába.

(u. o. 58.)

Mért vagy oly bús, kis galambka?
Alig libben szárnyad;
Könyü ragyog gyöngyszemedben,
Hangod is oly bágyadt,
Amint sírja, turbékolja:
Hajh eljön-e vahalára
Az a boldog óra?

(Juda Hal. Rel. P.)

Izraél fohásza:

Melletted volt (Izraél) s tovaküldve,
Hajh ki hozza vissza őt?
Mindhiába:
Mit reméljen égi üdvre?
Elbukott, s ki
Nyujthat néki új erőt?

Jer, helyezd te biztosságba,
És fölötte
Khérub-szárnyak lengjenek;
Szent napodra vár ő vágyva,
De hiába:
Elmerülve porba, sárba,
Ezredéve szenvedek...
Népeden kín és fájdalom van,
Ó ne légy hát a távolban:
Vigy te magadhoz vissza, Urunk,
És mi megtérünk s leborulunk.

Isten válasza:

Lelketek oly drága nékem,
Sajga szívem értetek;
Mindhiába:
Ugy intélek réges-régen,
Óvtalak s nem féltetek;
Biz' hiában szállt a szózat
Végig ama szentélyben
Megjavulni, megjavulni!

Hajh, hiába kértelek:
Hát most végre vissza hozzám
Minden lélek,
És hozzátok én is ujra
Visszatérek!

(Juda Hal. Dukes, 165.)

Ha éltem kínnal úgy betelne is,
S feledni tudlak: jobbomat fe-
ledd te is.

(Juda Hal. Rel. P. 37.)

Eltünék salakja,
Tiszta hévtül,
S lágy fohászba, dalba
Ének zendül
Folyton, nappal-éjjel.

Úgy szeretlek, lánykám,
Csak remélj te,
Vissza-visszaviszlek
A szentélybe,
Úgy ápollak, óvlak
A veszélybe —
Csak pihenj ez éjjel.

(Móz. i. Ezra, Rel. P. 24.)

Hol vagy, hol vagy, isten jobbja?
Hol van erőd?
Hallék rólad ősi korba,
Idők előtt...
Mert ma csak jajong e lélek,
Mintha nem is ösmernélek.

Már elég ülnöm sötétbe,
Örületben, kínban égve.
Hogy szabadna még remélnem,
Istenem ha nincs már vélem?
Sírva sírok, sír a lelkem,
Meg nem nyugszik szívem bennem.

Jeruzsálem, kérdezd te meg:
Vaj, téged elfeledtelek?
Szemem folyton könnytől árad,
Hogy fényedtől megfosztálak.

(Ábr. i. Ezra, Diván 127.)

Úgy örvendek,
Hogy dallhatja ajkam,
Dicsérem is
Lágyan zsongó dalban.

A hű néphez
Jő a küldött szállva,
Mely reá oly
Megadással vára,
Megadással
Fényben és a sárba.
Megváltotta
Miczrájimból hajdan,
Megáldotta
Szent tanával,
S őrizé azt üdvben
S leigázva, bajban.

Én leányom,
Dalod vigan kélhet:
Fölkeresi
Ma urad szentélyed.
Mért alszol hát?
Jer, hisz' isten várja
Hü leányát;
Ébredj, ébredj már a
Mély alvásból;
És szemed meglátja
Majd küldöttjét;
S mert szeretted,
Istened feltárja
A jövendöt,
S rád kegyelmet áraszt.

(u. o. 65.)

Nézz le, hívem: elnyomóm
Kinjaimnak börtönébe
Bevetett;
S én tehozzád felkiáltok:
Meggyalázta egy kincsemet:
Nevedet.

Azt az ősi szent lakot
Fölkeresem
És körödbén trónolok,
Én kedvesem.

(u. o. 125.)

Eltünt, elszállt már a kedves...
Nem tudjátok:
Vissza jö-e? merre repdes?

Fényes arczú, égi hívem,
Elraboltad lelkem-szívem:
Jer te vissza!
Fáj a szívem, sír a lelkem,
Mert elhagytál;
Itt maradtam kinnal telten,
Fájdalom dúl e kebelben.

Fáj, hogy messze vagy te tőlem
S fényed tovaszállt felőlem;
És ma sírva
Nézem azt a szent emléket,
Mikor rajtam
Szerelmednek gyöngye égett
S hallgathattam méz-igédet.

Ölelésem elfeledve,
Nem is hajtasz szerelmemre,
Pedig hajdan, ősidőbe,
Chamnak földjén, porba dölve,
Úgy szereted néped:
És te óvtad és vezetted,
Ellent sujtott csoda-tetted,
Izraélnek üdve, öre!

Útat vágtál vad hullámba,
Szent hatalmad híved látta
És fülébe súgtad lágyan:
Leng fölötted óvó szárnyam,
Úgy szeretlek téged...

Bün volt szívem indulatja
S nem tekinte a multakra:
Megvonád hát bő kegyelmed,
Megtagadtad hő szerelmed,
Mi oly édes volt e szívnek...
S mert vak voltam: add te nékem,
Add te vissza üdvösségem,
Lángszerelmed,
Megbocsátva bünöm, vétkem!

Amióta elhagyálak,
Szent nevedért
Annyi fájdalom s nyomor
S gyötrelem ért;
Hün szolgáltak téged még is,
Hön szeretlek téged még is,
És szeretlek mindörökké
Rám tolulhat bármily vég is.
(Izsák i. Gajj. Rel. P. 16.)

Elkábultam szerelmednek
Ittasító lángborátul;
Szívem ujjong a reményben,
Hogy kegyelmed ujra rám hull;
S én kedvesem, rázenditek
Ujjongás között remegve,
Hő szerelmi lágy énekre.

Hajlokába kedvesem
Ime bemén,
Én övé levék immár
S ő az enyém.
Szívem csordulásig telve,
Méznél édesebb szerelme.
(Izs. i. Gajjáth, Tal Óróth 28.)

Lágyan zengve kél imád
S mint szomj-földre harmat-felhőt
Küldöm néked Éliát.
A szerelemnek
Ablakábul
Néz le a kedves,
És lakábul
Szelleme fúval
S üdve rád hull.
Rajta, kedves, nézz ki hát,
Nézz ki hát:
Mint szomjföldre harmat-felhőt
Küldi néked Éliát.

Meg nem apadó
Kegye árja
A nyomorultnak
Szikla-vára,
Nézz fel imádva az
Ég urára:
Szirtül birod és birád
És birád:
Mint szomjföldre harmat-felhőt
Küldi néked Éliát.

Visszaterel majd,
Kit elküldött;
Jön messiása,
Hinteni ittlenn
Békét, üdvöt.
Aki fenntart, égi hát,
Égi hát;
Mint szomjföldre harmat-felhőt
Küldi néked Éliát.
Kit elküldött,

Hulljon az üdvnek
Permetegje,
Szent karod óvjon
Kegyelembe;
Harmadik ízben
Megjelenve
A szentélynek fényin át,
Fényin át:
Mint szomjföldre harmat-felhőt
Küld el nékünk Éliát.
(Bachja, u. o. 38.)

Vége a télnek,
Vége a búnak,
Fü-fa kizöldül
S zöld koronácskák
A puha földbül
Rendre kikélnek,
Rendre kibújnak.

Jó szagot áraszt
Ámbra s a tömjén,
Bimbaja fénylik
Kertnek a földjén.

Jer te, negédes!
Jösz te: miért futsz
El lugasomból?
Jösz te, s ez édes
Tejbül itatlak
S e tüzes borból.

Szállnak a gondok,
Díszlik az ágyba
Tarka csoportban
Mirtus és ámbra;
Balzsamos ágak
Nyúlnak az árnyba:
Hassia: rózsa,
Áloe, ámbra.

Miért hagyod el, Hív,
Ezt a kesergőt?
S futva a várost,
Járod az erdőt?
Jöjj e kebelre,
Kérlek esengve.
Gyujtsd fel a lángom,
Mely kialudt e
Százados búba' —
Chérubi szárnyon
Szállj te lakomba,
S felragyog újra.
(Nachum, Rel. P. 49.)

Mindez a legtisztább — földi szerelemnek hangja, a melyet csupán az érzelmeknek és szerelmi panaszoknak nem mindennapi középpontja: egy vallási eszménykép, emel egyéb szerelmi dalok fölé, s adja meg e költeményeknek a tiszta vallásos szinezetet. A legideálisabb szerelmi dalok, miket valaha költők zengettek. Bennök a föld menynyé változik, az anyag átszellemül. Vegyük el a vallási vonásokat; takarjuk el Czión képét; beszéljen isten helyett az Énekek Énekének pásztora és Izraél helyett a bájos, gyermeteg Sulamith — és emberi szerelmet fogunk találni a rajongó vallási-énekekben: az ifjú-

nak szerelmét szép leánykája iránt, a férfiúnak vonzalmát az ő jegyeséhez s a kedvesnek panaszos epekedését távollevő szerelmese után.

Az őzike, ki szép mint a holdfény — a rózsaszál — a liliom, — a mézesajkú menyasszony, — a szerelmetes kis angyal, — a karcsú gazella, — a mirtus-lombban suttogó szerelmesek, — a lánykának bogárszeme, mely a szívet bilincsbe veri, — a hajnal-arczú, nap-szemű — a negédes királyi szűz, — az égő szerelem, — a megittasító boldogság, — az Éden-arczú kedves, — a ragyogó Venus — az ajkaknak fűszeres bora, részegítő csókja, — a bánatos kedves, kit hatalmas szerelmese ölébe hív, — a fáradt galambka, — a fényes arczú ifjú, — a kedves, ki ellopta a lányka szívét — az elhagyott kedves, ki a multnak üdvét, az ölelkezést és suttogást idézi fel, — a szerelmesek, kik annyi szenvedés után találkoznak, — a pajzán lányka, ki pajkosan elfut a szerelemnek lugasából: mind-mind oly kifejezések, a melyek a *földi* ifjúnak szerelmét ecsetelik szép leánykája iránt, a férfiúnak vonzalmát az ő jegyeséhez és a kedvesnek panaszos epekedését távollevő szerelmese után. És e szerelem túláradó, melyben a kedvesnek varázs-szemei vannak; a melyek megigéznek és elbüvölik Miczrájimnak varázslóit. A Keletnek lángoló szerelme, a mely gyújt és perzsel. A Keletnek ömlengő pathosa, a mely a természetnek minden csodáját, minden szépségét ott találja a gazellának meg őzikének termetén, arczán, szemében és haján.

És itt e kifejezések vallási énekekben szólalnak meg. A kabbála félénken visszahúzódott a földi szerelem elől — s e gyöngéd érzésnek lágy hangjait a rajongó áhitat zsolozsmáiban szólaltatja meg. Ez az égnek szerelme a föld iránt, istennek szerelme izraél iránti A szerelem a vallás szolgálatába szegődött; éltető anyagát a Szentirásból, különösen az Énekek Énekéből, kölcsönzi: visszatért oda, a honnan eredt.

Nagyvárad.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

ERDŐBEN.

— Manuello. —

Erdőben élni szabad életet,
Van-e a földön nagyobb élvezet?

Erdő magánya csendes otthonom,
Rigó fütyül a csendes lombokon.

A természet örökké ünnepel,
A költő szive ismerősre lel.

Az ég se mossa el az illatot,
Mit puha vánkosomra hullatott.

Nem leskelődik rám az unalom,
Gyönyört lehel ki a sürü vadon.

Hüs árnyékkal kinál a lombos ut,
Hol kósza repkény lábaimra fut.

Oh erdő, erdő, régi jó barátom,
Örvényed milyen örömmel járom!

Milyen boldognak érzem magamat,
Ha taposom virágos utadat!

Van-e, ki téged, erdő, nem szeret,
Ki minden ember szivét ismered?

A hajnal oda csal pihenni lágyan,
A szürkület leomló fátyolában;

S még ott talál a hüvös alkonyat
Suhogó lombok árnyai alatt.

A sürü fákra örök béke száll,
A merre csak a szellő fujdogál.

Ha átsuhan az alvó vizeken,
E szót ringatja lágyan: szerelem!

Erről susog a szelid lehelet:
Az boldogúl csak, a ki szeretett!

Nem volt a földön soha fiatal,
Ki vén korában élni nem akar.

A lombok összedugják fejüket,
Ha bekopog a langyos szürkület;

S incselkedő hangon kiáltanak;
Mig fiatal vagy, addig élsz te csak!

Mig őszi köd nem ül a sziveden
S véredbe' forr őrjöngő szerelem.

Ne gondolj azzal, a jövő mit ad,
A mámor kelyhét fenékig igyad.

Előtted a virágos, hosszu út,
Király a koldús, ha szeretni tud!

Behunyt szemekkel csüngj a vágyakon,
Oh legyen édes minden fájdalom.

Minek boritsa fátyol szivedet?
Szeress oh ifjú, a mig teheted.

Mély csend; az erdő lombos rejtekén
Szürödik át a kóbor esti fény.

Én is lehúnyom már pillámat,
Elálmosít az esti fuvalat.

Rigó fütyül a nedves lombokon,
Az ifjúságot szebbnek álmodom.

Erdőben élni szabad életet,
Van-e a földön nagyobb élvezet?

Budapest.

MAKAI EMIL.

TANÜGY.

VALLÁSOKTATÁS.

Azon ismertetés, amelylyel a pesti hitközség neve alatt kibocsájtott tantervet e folyóirat utolsó számában bemutattam, a nagy kimélet daczára, melyet a tanterv szerzői iránt tanusitottam, az érdekeltek egyikét nagy izgalomba hozta. A hitoktatási felügyelő, ki mint a tanterv szerkesztője és közrebocsájtója, első sorban volna hivatva észrevételeimre és aggodalmaimra felelni, azokat elfogadni vagy visszautasitani, eddig félrevonul és előre engedi dr. Schreiner Mártont, ki a tantervhez talán csak egy tizedrészszel járult hozzá, melynek az egész tantervhez képest különös jelentősége nincs. Az emlitett ur a megsebzett feljajdulásával száll sikra azon néhány megjegyzés ellen, melyet szellemi produktumára és annak provenienczíájára az igazság érdekében tenni kénytelen voltam.

Személye iránt tanusitott gyengédségemet azzal hálálja meg, hogy tárgyilagos megbeszélésemet *támadásoknak* qualifikálja, melyek »oly föltételek alapján történtek, a melyek a zsidóság tudományának legelemibb igazságaival ellenkeznek, ugy, hogy czáfolatra nem is volna szükség, s ha mégis foglalkozunk velük, ugy azt azért teszszük, hogy az alaptalan állitások és czélzatos valótlanságok, a melyeket a M. Zs. Sz. támadó czikke tartalmaz, a jóhiszemű érdeklődő közönséget félre ne vezessék.« Ezen ismert fordulat után, mely három czikkhez elég humorisztikus hatásu bevezetés, személyemet még a következő invektivákkal halmozza el, hogy »a vallásfilozófia terminologiájában nem vagyok jártas«, hogy »laikus« és »a zavaros vallási tudat-

nak nemcsak feltalálója, hanem képviselője is« vagyok.

Ugy vagyunk meggyőződve, hogy a hitoktatás közügy, melynek előmozditása mindnyájunknak kötelessége, még azon esetben is, midőn saját fájdalmunkra e szent ügy érdekében a magánérdeket és hiuságot megsérteni vagyunk kénytelenek. A levegőt, bármennyire sajnáljuk is, nem lehet a tantervért, sem gyengéiért, sem forrásaiért, felelőssé tenni. E közügyet nem engedhetem a személyeskedések fertőjébe lerántani, hogy a felmerült kérdések abban elfojtassanak. Nem engedhetem, hogy lárma által a figyelem a tárgy lényegéről a személyekre tereltessék át, mert tajtékzással a hitoktatáson lenditeni nem lehet. Megfontolva továbbá azt, hogy a személyem ellen szórt insultusok egy mákszemnyivel sem eshetnek sulyosabban a mérlegbe, mint azon tények és érvek, melyek alapul szolgáltak, nem akarom azokat az ethika — akár a Steinthal-féle, akár más filozófus ethikájának — a serpenyőjén mérlegelni. Vigasztalódom azon még mindenkinek emlékezetében élő ténynyel, hogy oly talmudtekintélyt, mint Bloch Mózes, azon alkalomkor, midőn házassági jogunk megvédése céljából az orthodox rabbik talmudi tudatlanságát kénytelen-kelletlen kimutatta, valamely ismeretlen — sit venia verbo — »am-háárecz«-nek nyilatkoztatta ki. E jelenségből azon szomoru tapasztalatot merithetjük, hogy az eszmékért való küzdelemmel büszkélkedő szélső reform morál tekintetében nem nagy távolságban áll az ugyancsak eszmékkel ékeskedő szélső orthodoxiától. Talán mindketten véletlenül valamely »nemzsidó erkölcstan« alapjára helyezkedtek, melynek védelmét Schreiner ur oly nagy hévvel vállalta el.

A hitoktatásra természetesen nagyobb haszon hárulna a használt fogalmak világosabb megértéséből, mint az ilyenszőrü felesleges védelemből. Kezdjük a »művelt zsidó köztudat«-tal. Azt mondottam, hogy az ilyen kitétel félreértésekre adhat alkalmat, mert »művelt zsidó köztudat« annyit jelent, hogy a »müveltek köztudatá«-nak adatik meg az előny. Ezen magyarázat mellett szól azon tény, hogy a tanterv nem is szól *»művelt zsidó* vallásos« köztudatról, hanem pusztán »művelt zsidó« köztudatról. A »vallásos« szót a megszorult czikkiró utólagosan becsempészi és nyomban »vallásos« köztudatról kezd értekezni, ami mellett következetesen meg is marad. Ezen csempészet után nagyon furcsa a »jelenkori (értsd nemzsidó az egyik nyilt antiszemita) vallásbölcsészek és a szabadelvü protestáns dogmatikusok terminologiájára« való hivatkozás, mely »művelt vallásos köztudat»-ról szól. De különben is annyira ismeretes-e ezen jargon, hogy azt minden hitoktató ismerni köteles? Valóban oly világos-e ezen kitétel: »művelt zsidó köztudat«, mint ama másik, melyben ősét tiszteli: »Das gebildete christliche (protestantische) Bewusstsein«?

A protestáns szabadelvü dogmatikába és vallásbölcsészetbe alámerült védekező ur azonban fejtegetései fonalán a »művelt zsidó köztudat«-nak oly magyarázatát nyujtja, a mely kételyt ébreszt az iránt, hogy érti-e a szavakat, a melyekkel operál. Konstatálja ugyanis, hogy: »A müvelt vallásos köztudat pedig nem az, amit a »müveltek« vallásos dolgokban hisznek, mert ezen müveltek gondolkodása gyakran, *nálunk talán a legtöbb esetben*, felekezetük vallásos gondolkodásától és életétől teljesen elidegenedett . . .« Más helyen: »és ellentétben áll a tudományos igazsággal az a zsidó theologia, a mely a *non theologizando* neveztetik theologiának, mely a zsidóságot éhen hagyja elveszni, elvonja tőle a levegőt, értem a szellemet, a mely az összehasonlitó vallástudományból és a vallásbölcsészetből áradó feléje, a mely megelégedéssel nézi, hogy a művelt zsidók vallásos felfogása sokkal alacsonyabb szinvonalon áll ma, mint állott Maimuni idejében.« Harmadik helyen: »Föltéve tehát, hogy a mai theologia szegénységének érzetében lemond, — amit képviselőinek nagy többsége tényleg meg is tesz, — hogy a saját vallásos felfogása alapján ismertessük az ifjusággal vallásunk tanait és intézményeit . . . .«

E szóról szóra közölt nyilatkozatok alapján konstatáljuk először, hogy a szerény védekező nézete szerint a theológusok nagy többsége nem bir önálló vallásos felfogással és nem is birhat, mert ez csak az összehasonlitó vallástudomány és a jelenkori nemzsidó vallásbölcsészet kiáradó szellemébül képződik, *másodszor* pedig, hogy a »művelt zsidók« (a többiek babonásak) vallásos felfogása alacsonyan áll, kétségkivül sokkal alacsonyabban, mint »a müvelt zsidó vallásos köztudat«, a mely magasabban áll, mint Mózes ben

Maimon vallásos felfogása, kinek összehasonlitó vallástudományról és vallástörténetről sejtelme sem lehetett, mert az üdv Müller Miksával kezdődik. Sem a theológusok, sem a műveltek védelmezése nem tartozik reánk, mi konczedáljuk, hogy a vallásos felfogásuk toronynagyságu mélységben áll ama vallásos felfogás alatt, melyet a felsőbb régiókban szárnyaló tantery és annak védelmezője képvisel. Azt azonban bátorkodunk kérdezni, hogy hol van a »művelt zsidó **köztudat**«?! Hát **köztudat** az, a mely csak néhány elmében virágzik vagy tengeti életét? Vagy talán »Bewusstsein« — köztudat? Siralmas zsidó theológia az, mely a német protestáns theológia járószallagján akar járni, de a német szó jelentését még akkor sem képes tisztán felfogni, midőn saját gondolatmenetével teljesen ellentétben áll! Vagy talán — a czikkező szép beszédmodorával élve — *köztudat a non köztudat?!*

Mit ér az olyan elme mellett, a mely az egyik oldalon nem tudja már, hogy mit produkált a másikon, az a szegényes »specimen eruditionis«, melyet a czikkiró Szaadja, Maimuni stb. neveinek emlitése által bemutat. Ki tagadhatja azt, hogy a tudományos megismerés befolyást gyakorol és gyakoroljon a vallásos megismerésre? Vajjon a tisztult vallásos tudat nem a gondolkozás és a tudás befolyása alatt alkul-e meg? Szélmalmak elleni harcz az, midőn a tudomány érdekében a középkori vallásbölcsészekre történik hivatkozás. Különben sem értem, hogy a czikkező ur hogy merészkedik Szaadjára és Maimunira mint tekintélyekre hivatkozni, hisz az ő felfogása szerint azok nem is voltak theológusok, mert nem ismerték az összehasonlitó vallástudományt, »mely a theológiának levegője, értem szelleme«? Mózes, Ézsajás, Hillel, Akiba nem voltak theológusok, mert nem olvasták Müller Miksat, Chantepie de la Saussayet, az antiszemita Hartmannt, Pfleiderert stb.! Difficile est satyram non scribere.

Minő széles tudományu és fényes elme az, mely *»a zsidó vallásos igazságok rágalmazásá«*-nak nyilatkoztatja ki az elmaradhatatlan tiltakozással kapcsolatban azon állitást, hogy: »vallásunk igazságai már sokszor állottak ellentétben az egyes korok positiv tudatával s tudományos igazságával, sőt emberi ideáljával s nemzeti törekvésével« és egy füst alatt konstatálja, hogy ellentétben állott a zsidóság a tudományos

igazsággal a középkorban?« Az utána kullogó: »az önmagukkal meghasonlott lelkek nézete szerint, de ez nem a zsinagóga nagy gondolkodóinak s nagy tanitóinak véleménye«, egyrészt mint csendes gyanusitás s másrészt mint szerény önhizelgés a nagy tanitókhoz s nagy gondolkodókhoz számitódni, nagyon jól eshetik a többször tisztelt ur lelkének, de a tényen nem változtat semmit. Vagy nem állott-e ellentétben vallásunk igazsága az arisztotelikus filozófia a középkorban is tudományszámba menő azon tanával, mely szerint a világ örök idők óta létezik s nem lett teremtve? Elfogadta-e ezt Maimuni? Sőt még a Schreiner által védett theológia értelmében is mind e mai napig ellentétben állott a zsidó vallás igazsága ezen »positiv tudattal s tudományos igazsággal«, mert »a művelt zsidó köztudat«, mely »egyszerüen tudomásul veszi a tudományos tényt, hogy a bibiliai elbeszélés (a teremtésről) nem felel meg a tudomány eredményeinek« csak nem régibb mint az »ex nihilo nihil fit« elve és ennek változatai? Nem áll-e ellentétben a tórakritika »a szabadelvü protestáns theológusok« által tudománynak hirdetett eredménye a zsidó vallás igazságaival? Azt hiszi-e Sch. ur, hogy ezen eredmények tul fogják élni a zsidó vallás igazságait? Összeegyeztette-e a »művelt zsidó köztudat«-tal a nagy kelendőségnek örvendő darvinizmust a fajok eredetéről és a létérti küzdelemről szóló tanával? A czikkező ur ismeri a hellenizmust, hisz a tantervnek általa készitett részében még a későbbi hellenizmust is fölvette valahonnan a türelmes papirosra, a rómaiakat szintén ismeri; azt hiszi-e, hogy a zsidóság nem állott ellentétben a hellenizmus »emberi ideáljaival« és a zsidó államot megsemmisitő rómaiak világhóditó »nemzeti törekvéseivel«?

Schreiner ur második czikkében kissé elégikus hangulatban van. Nem meri többé mindazt őszintén kimondani, a mit a nagy garral hirdetett »művelt köztudat« követel. Megengedi ugyan, hogy a bibliai elbeszélés ellentétben áll a tudomány eredményeivel, de nyomban visszaszivja, azt jelentvén ki, hogy ez nem fog a nagy részt még hátulgombolkozó történikusok és természettudósok előtt fejtegetés tárgyává tétetni, mert csak »nyomatékosan fog utalás történni az elbeszélés vallásos és erkölcsi tanulságára. Hozzá kell szoktatni a tanulót ahhoz, hogy bibliai elbeszélések olvasásával mindig azt kérdezze önmagától, hogy milyen vallásos és erkölcsi tanulságot merithet belőlük.

Ilyen módon elérjük azt, hogy a midőn a tanuló érettebb és a némely csudás elbeszélésekben kételkedni kezd, a biblia vallásos és erkölcsi értékében való hit nála már kellőképen megszilárdult. Ilyen módon elkerülhető minden diszharmónia, a mely erről az oldalról támadhatna.« Tehát a kecske is jól lakik és a káposzta is megmarad! A teremtés története és a bibliai el beszélések nem felelnek ugyan meg az igazságnak, de azért mégis tanitjuk azokat? A hitoktatás nem fog fázni attól a gondolattól, hogy a felserdült ifjuság meg fog maradni a bibliai elbeszéléshez ragaszkodó hitében. A tények ilyen állása mellett azonban nem értem, hogy mire való volt a felekezetet nyugtalanitni azon nagyképüsködés által, a melyben a tanterv tetszeleg magának: »a tőlünk hirdetett vallásos igazság nem állhat ellentétben egyéb positiv tudatunkkal s a tudományos igazsággal«? Talán csak nem gondolt a tantervszerkesztő a gyermekek »positiv tudatára és tudományos igazságára«!? Örülök, hogy a bibliai oktatás megmarad a régi kerékvágásban. Csak azt konstatálom, hogy a legujabb pedagogia szerint az erkölcsi tanulság bevonása nem helyes. Ebben az esetben tehát a pedagogia hátrálni kénytelen a harmonikus theologia előtt. Azt az egyet nem értem, hogy Sch. ur minek dobja a nagy közönségbe a bibliai elbeszélések hamis voltát, hisz ezen kinyilatkoztatásnak semmi alapja nincs, miután a pedagogia a régi kerégvágásban marad. Csak nem akar Sch. ur gyónni azon közönség előtt, melynek vallásos felfogását alaposan megveti.

Az előadottak után, melyben a czikkiró fejtegetéseit az alapelvről taglaltam, mindenki előtt világos lesz, hogy mit kell tartani Sch. úr az egyik-másik kijelentésének becséről a zsidó tudományt illetőleg. E mellett szól azon, a fontos pontban ritkitott betükkel nyomtatott kijelentése, hogy: »Az egyes tanok és intézmények eredete, története és a mennyire lehetséges, jelenkori felfogása is közlendő lesz a tanulóval.« Igazán különös! A tanok és intézmények eredete és története egészen közlendő lesz a tanulóval, jelenkori felfogása pedig csak a mennyire lehetséges. Miért? Hát a múlt fontosabb a jelennél? Ha a jelenkori felfogás eltér a multtól, a mennyiben a »művelt zsidó köztudat« ilyen változást követel, akkor »disharmonia« fog keletkezni a tanuló lelkében? Hát vannak a »művelt zsidó köztudatnak« fokozatai, olyanok, melyek közölhetők és olyanok, melyek nem közölhetők?

Különösnek találom azt is, hogy a forrásokra való utalás csak most történik meg, miután a tanterv ismertetésében az ethika forrását kimutattam és utána azon megjegyzést voltam bátor tenni: »Könnyen lehetne még egyébb részekről is kimutatni, hogy mely forrásból eredtek.« Mindamellett a hitoktatókra való tekintettel az utólagos felvilágositást is köszönettel veszem. Hadd merüljenek el az igért részletes források ismerete előtt legalább a híres protestáns theológus nagyszabású művébe. Ezen forrásmegadás után feltünő, hogy a czikkiró azon nézetének ad kifejezést, hogy: »tanférfiak nézete az, hogy tantervekben nem szokás az illető szaktudományról szóló főmunkákat megnevezni.« Sajátságos gondolkozás! Ha a szerző a zsidó theológiai irodalmat használta volna fel, akkor az ilyen védekezésnek helye lenne, miután azonban forrásaiúl a protestáns theológia egyes művei, a vallástudomány és egy a zsidó-irodalmon kívül álló ethikai mű szolgált, joggal el lehetett volna várni, hogy a hitoktatókat, kiknek számára a tanterv készült, továbbá a hitközségeket, melyek azt magukévá tenni szándékoznak, e különös tényről felvilágositsa. Ha a magyar történet tanterve tisztán 1848-ban élt osztrák történészek munkáiból meríttetnék és a tanítás azok szellemében volna czélbavéve, akkor a tanterv ezen rendkívüli esetben, föltéve, hogy jóhiszemü, bizonyára utalna a forrásokra; pedig a magyar történettanítás és az osztrák történészek nem állanak egymástól oly távol, mint a zsidó hitoktatás és a protestáns theológia. Az ilyen eljárás vége beláthatatlan. Egyszer a protestáns, máskor a katholikus és harmadszor a buddhistikus irodalom fog zsinórmértékül szolgálni. Azt hiszem, elég loyális, ha ily esetekben legalább a források megnevezését követeljük. A sors iróniája, hogy »a tanférfiak nézete után« indúló a nemzsidó források megnevezését a tantervben bűnnek tartja, de az »Egyenlőség«-ben, ugyanazon újságban, mely minden alkalommal a konzervativismus köpönyegébe burkolódzik, mely a bibliakritika ellen már több izben vulkánszerű czikksorozatot tett közzé, mely nem is oly régen villámokat szóró polemiában szó-

látotta föl dr. Elsass Bernát urat, jelenleg Landsberg derék rabbiját, hogy mondjon le a rabbi-pályáról, ha úgy van meggyőződve, hogy az Énekek Énekét nem Salamon király írta, mondom, ezen újságban megnevezni a nem zsidó forrásokat és elmondani a szentírásról a legmerészebb nézeteket *Schreiner úr* helyesnek tekinti.

A plágium ellen való védekezést -- a plágium szót szerző mondja ki — nem akarom megnehezíteni. Részemről örömmel fogom tudomásul venni, hogy olvasó közönségében minden kételyt eloszlatott, sőt azt is, hogy sikerült őket ethikájának teljes önállóságáról és eredetiségéről meggyőzni. Csupán egy megjegyzést akarok tenni. A védekezésben hivatkozás történik középkori művekre, egyebek között a »Mibchar Happeninim«-re, a melyben »*talán egy mondat sem származik zsidótól*«. E szerint szabad minden irónak *mint saját eredeti szerzeményét* könyvet közzétenni, melyben egy mondat sincs, mely saját eredeti elméjéből származik. Nem veszi észre Schr. úr, hogy többet bizonyít, mint a mennyit tekintettel a szóban forgó ethikára bizonyítania szabad lenne? Ilyen védekezés veszedelmesebb az önvádnál! A tény az, hogy a középkor nem ismerte a szellemi termékek tulajdonjogának fogalmát oly értelemben, mint az újkor. Különben is az említett mű nem hittankönyv, hanem erkölcsi sentenczia-gyüjtemény melyet a kortársak szívesen vettek. Ezeket kénytelen voltam felhozni, nehogy *Bachja Salamon Ibn Gabirol és Jedája Penini* felekezetünk eme századok óta sírban nyugvó díszeinek hálával és kegyelettel őrzött tiszta emléke elhomályosíttassék.

Az előadottak után befejezhetném e kellemetlen polémáit. Azonban úgy vagyok meggyőződve, hogy az elhagyott hitoktatás érdekében kötelességem a megkezdett úton tovább haladni. Még több megjegyzésem volna a tantervre. Ezeknek elmondására talán még lesz alkalom. Dr. Schreiner úr hitoktatási működését azonban már ezen alkalommal kell egy másik oldalról megvilágítanom, hogy bemutassam: milyen tudományos készültség szolgál elvető itéleteinek a hazai rabbik theológiai képzettségéről és a művelt közönség vallásos gondolkozásáról alapúl és, hogy egyszersmind kitünjék, milyen könnyen bánnak el hitoktatási ügyünkkel, melyről azt hirdetik, hogy eddig

sohasem létezett magas színvonalra emelik. Az első tankönyv, mely az új tanterv alapján készült, »Bibliai Szemelvények« czím alatt jelent meg és szerzője *Dr. Schreiner Márton.* A gyümölcséről ismerik meg a fát, a tantervet és az utasítása szerint készített mű szerzőjét szintén e gyümölcsről lehet legbiztosabban megismerni. Nem fogunk a »Bibliai Szemelvények« által nyújtott exegézissel és az annak megfelelő fordításokkal foglalkozni, sem tudományos, sem irodalmi szempontból, mert jelen czikkünkben a legalacsonyabb mértéket kivánjuk rá alkalmazni és csupán oly kérdés szempontjából vizsgálni, mely mathematikai biztosságú tényekkel operálhat azaz a héber grammatika szempontjából. A legelemibb követelmény, a melyet egy iskolás gyermekek kezébe kerülő héber tankönyv iránt támasztani lehet, az, hogy szerzőjük ismerje a szöveget, a melyet nyújt és grammatikai megjegyzéseiben ne forduljanak elő a legdurvább botlások. A bibliai szemelvények ezen igénynek a következőképen felelnek meg.

Az összes hibák felsorolása, melyeket a szöveg és jegyzetek nyújtanak, áttörnék e czikk keretét. A sajtóhibák száma a héber szövegben — a magyar majdnem hibátlan — többre rúg 300-nál, mi ily csekély terjedelmü és jórészt az imakönyvből ismeretes, tehát bármily kevéske tudománynyal könnyen korrigálható szövegnél nem megvetendő szám. A ה és ח fölcserélései, melyek előtt már a talmud int, ijesztő számban vannak. Nem akarjuk ezeket nyugalmukban zavarni; csak izlelőül mutatjuk be a tetragrammaton, a szent istennév változatait. A rendesen kivűl, mely a legtöbbször található, előfordálnak a következők: יְהוָה (9. lap 2. v.; 21. l. 3. v.; 34. l. 10. v.; 35. l. 20. v.); יְהוֹה (24. l. 31. v.; 42. l. 11. v.); יהוֹה (50. l. 5. v. 2-szer; 58. l. 100. zs. 5. v.) יְהוֹה (52. l. 10. v.); יְהוָה (51. l. 4. v.); egyszer אדני : יהוה helyett (Ezs. 10, 16), mi szintén a szedő hibája, aki a tetragrammatont az olvasás szerint szokta szedni. A többi istennevek hibáit nem bántjuk. Arról sem szólunk, hogy mikép fognak a tanúlók oly szövegből héberül tanúlni, melyben ilyen szavak fordúlnak elő: תחכואיכי (21. l. 3. v.); נעשרה (13. l. 1. sor); עזי (א helyett 58. l. utolsó sor) stb. vagy olyan szövegből, melyben ugyanazon sajtóbiba 5-ször fordúl elő 3 egymásután következő versben (19. l. 90. Zs. 7—9). De azt mégis szomorúnak kell kinyilatkoztatnom, hogy a legszentebb istennévvel, a שם המפורש-al, melyet már kétezer év előtt csak egyszer egy évben volt szabad kiejteni és melynek kiejtése ezen scrupolositás következtében feledésbe is merült, melynek egy hibája hasznavehetetlenné teszi a tórát, ilyen könynyelmüen bánnak el. Feltünőnek találtam azt is, hogy a hallél néhány zsoltárai teljesen hibátlanok, mit szintén a szedőnek kell érdemül betudni, ki ezen zsoltárokat jobban ismeri mint a többit.

A szedőnek lehetne tulajdonítani azon különös hangtani eltérést, hogy főképen olyan esetekben, midőn a dáges a kiejtésben nem hallatszik, a szövegben kiszedte ugyan a dágest, de a jegyzetekben ezt tenni elmulasztotta. Pl. מְקַדְּשֵׁי (41. l. 17. v.); יְרַדְּפוּנִי (47. l. 6. v.); חַסְדּוֹ (58. l. 100 Zs. 5. v.); הִגְדִּיל (60. l. 2. v.); יִשְׁנָה (43. l. 1. sor); יִפְדֶּה (65. l. 8. v.) יְהוָה (9. l. 2. v.); תִּדְפְּנוּ (10. l. 4. v.); וְגִנְדְּעוּ (109, l. 14. v.); Kiejtetik ugyan, de hiányzik a dáges egyes szavakban 15. l. 4. v.; 27. l. 3. v.; 41, l. 19. v. stb. A chatef is gyönge állapotban van úgy némely főneveknél és igealakoknál, továbbá a kérdő hénél. Ol.: עֲלִילָה (22. l. 7. v.); אַשְׁלַחֲנוּ (143. l. 6. v.): עֲוֹנִי (32. l. 13. v. szöveg); הַגְּטַע (44. l. 9. v.; szövegben helyesen); הֵיתִפְאַר (144. l. 15. v.). Tegyük fel, hogy mindezekért s számos másért, mit felsorolni nem volna érdemes, a szedő felelős és nem a szerző, kinek végre korrigálni könnyü héber szedőnél, hisz' más egy egész héber könyvet nem szedhet ki. Tegyük fel azt is, hogy a gonosz szedő gondolkozik a szöveg fölött, és ha pl. כְּפֵא הַוּוֹת helyett szed: כִּסֵּי הָאוֹת (45. l. 20. v.) áleft szedvén, a szabálytalanná vált patach helyébe kámeczet tesz és az első szóban egy többesszámú st. const. alakú főnevet produkál. Tegyük fel mindezt és tulajdonítsuk az összes helyes szedéseket a szerzőnek és az összes lehetséges hibákat a szedőnek, még akkor is tekintélyes számú hiba marad, melyeket nem lehet a szerzőnél másnak tulajdonítani, mert a szerző a hibákat vagy tisztán kiírta magyarúl, vagy következetesen használja különböző egymástól távol eső helyeken vagy egyébként világosak a tévedéseknek ismerethiányból eredő forrásai. Ezek természetesen megnehezítik azután a határ fölismerését, hogy hol végződik a szerző és hol kezdődik a szedő?

16. lap lent: »וְאַבִּיטָה (110 Zs. 15. v.) imperf. hifil *vav consecutivummal;*« (a könyvben zsíros betűkkel) 26. lap. (104. nem 14. Zs. 20. v.) »וְיִהִי: imperf.-kal: ו consecutivummal.« A sajtóhiba ezen két esetben eltekintve attól, hogy magyar betűkkel nyomtatta ki, még pedig kétszer egymástól távol eső helyeken, már azért is ki van zárva, mert szerző a vav coniunctivumot egyetlenegyszer sem említi, holott a vav consecut.-ot, mint magasabb grammatikai kategóriát többször jegyzi fel. A második esetben az ige rövidített alakja vezette félre a szerzőt, nem ismervén rá sem a jussivusra, sem a syntaktikai constructióra. — 22. lap. הַמְעַטְרִי kétszer egymásután dágessel a memben; ugyancsak ilyen hiba: הַמְּהַלֵּךְ (25. l. 3. v.) A szövegben mindhárom izben helyesen nyomódott le dáges nélkül. A szerzőt a névelő, mely után rendesen dáges áll, félrevezette, nem ismervén az elemi szabályt, hogy a participium memjéből kimarad a dáges, midőn sevá van alatta. — נִדְּחֵי Ézs. 11. 12. (145. l. szöveg és 147. lap jegyzet) mindkétszer helyesen dáges nélkül és mégis azt mondja szerző: »több. szám stat. constr. part. hif. נִדָּה-ból.« Minden pontos, csak a még helyesen pontozva megadott tő nem. Ha a dágesek

iránt érzéke volna szerzőnek, nem confundálta volna a két ugyanazon értelemben előforduló gyököt. — Különös szerencsétlensége van szerzőnek מוט tővel. Két helyen (15. l. 6. v. és 45. l. 18. v.) helyesen מוט-ot vesz fel, ezentúl azonban hat helyen (48. l. 3. 6. 7. vers; 50 l. 3. v.; 51. l. 5. v.; 59. l. 1. v.) következetesen chólemmel pontozza a tőt, tévesen a mediae o-hoz számítván. Egy pár lap után elfelejtette a tudományt. 46. l. 4. v. »הֵאִירוּ perf. hif. אוּר-ból«; ép igy 34. lap 27. v.; ellenben már 65. l. lent helyesen אוֹר-ból. 46. l. 7. v. »יָבִישׁוּ impf. kal בוּשׁ-ból, ellenben hifil perf. (57. l. 8 v.) בוֹשׁ-ból. 54. lap וּתְכַבְּדֵנִי: כָּבַד-ból; 46. l. 1. v. אֶחְסֶה: חָסָה-ból; 14. lap lent הַלְלוּיָה össze van téve a part. piélből és יה-ból.

Nem bocsáthozhatunk itt elemi grammatikai fejtegetésekbe, azért csak röviden utalunk azon helyekre, melyből kitünik, hogy בֵּרַךְ, חָנַן, הִלֵּל igék piél alakjait szerző nem ismeri. Nem tudja, hogy, ha a második és harmadik tőbetű egyenlő, a dáges, midőn a második tőbetű alatt sevának kellene lenni, ki szokott esni és a sevá helyébe chátef lép, továbbá hogy בֵּרַךְ igénél ezen esetekben a rés alatt szintén chátef szokott állani. Lásd 13. l. 5. v.; 21. l. 3. sor; 35. l. 2. v.; 58. l. 100 Zs. 4. v.; 65. l. 2. 7. és 8. v. Minthogy a szövegben 2 kivételével mindig a helyes alak található, a jegyzetekben pedig a szöveg helyessége daczára talán 10-szer consequenter a helytelen alak áll, még pedig olyan szabályosan képzett alak, a milyennel a rendes ige szokott birni, különös dolog volna, ha a szedő ilyen tudományos hibákat szedne, melyek fölött a szerző a korrekturában következetesen könyvének egymáshoz részben közel eső és részben távol eső lapjain átsurran. — 61. l. »בְּבִינוּ per. בִּכָּא-ból«; 111. l. 7. v. הִנִּיחוּ perf. hif, נוּחַ-ból«; 25. l. 11. v. יִשְׁקוּ hif. kal שָׁקָה inni (nem tudja, hogy a kalban nem létezik és más ige használtatik, a mi több grammatikában az igénél külön ki is emeltetik); 12. l. הַנִּחֲמָדִים part. hifil (talán sajtóhiba); 57. l. 3. v. »הוֹרִישׁ perf. hif., kal birtokba venni, hif. a birtokból kiűzni«, nem áll, a k. és h. egyaránt jelentheti mindakettőt. 35. l. 3. v.: »אֲשִׂיחָה impf. hif. שׂוּחַ-ból: beszélni«, az ige gonosz alakja félre vezeti. שׂוּחַ csak egyszer fordul elő Mózes I 24, 63, tehát nem hifil, hanem kal, nem שׂוּחַ-ból, hanem שִׂיחַ-ból. A protestans theologia emlőiből táplálkozó theologusa minden napon háromszor elmondott zsoltárral (asré) meghittebb lábon állhatna grammatikai tekintetben is. A mediae vav és mediae jod'igékről különben is zavaros fogalmai vannak szerzőnek, mi munkájának több helyéből kiviláglik. 144. l. 13. v. a szövegben kinyomódik megjegyzés nélkül a keré, a jegyzetben azonban magyaráztatik a kethib. Ezek után csekélység, hogy a cohortativust következetesen »hé paragogicum«-nak mondja, a mi semmit sem magyaráz, továbbá a tanulót zavarba ejti, mert mindenféléről olvassa, hogy »paragogicum« (lásd 11. l. 9. vers; 59. l. 4. v.; 27. l. 5. v.; 29. l. 9. v. stb.)

Hogy milyen lábon áll szerző a nomennel, mutatják 36. l. 5. v.: »בְּעוֹרוֹ :: עוֹר«-ből (a régi népiskola a helyes alakot Mózes I 2, 18-ból jól

ismerte); 124. lap 4. v. »לַחִי : לחיהם«. Az első esetben szerzőt az előtte fekvő ragozott a másodikban az emlékezetében élő pauzális alak vezette a tévedéshez. 25. l. 11. v. פרה : פראים-ből. Ha a grammatikából nem, I Mózes 16, 12-ből ismerhette volna ezt a szerző. A hiba talán valamely szótárból származik, a hol a címszó után nyomban áll Jeremiás 2, 24.-ből a csak egyszer található hibás alak, ha nem onnan származik, akkor még rosszabb.

A héber nyelv és nyelvtan ezen bemutatott ismerete után, senki sem fog csodálkozni azon, hogy szerző még a szentírás könyveinek czímeit sem ismeri pontosan. 2. lap »Sámuel könyve, a Királyok könyvei, a Krónikák könyvei«. Az igazság itt is csak a középen fekszik. A régi hagyomány értelmében az első: Sámuel könyve is helyes lenne, de akkor a másik két könyv megnevezése helytelen. Szerző gondoskodik róla, hogy őt a legjobb akarat mellett se lehessen védeni. F a c t a l o q u u n t u r!

A tanterv ezen első gyümölcse sajtóhibánál fogva, melyeknek száma légió, és ismerethiányból eredő elemi grammatikai botlásainál fogva iskolai czélra teljesen hasznavehetetlen. Nem hisszük, hogy az újabb tankönyvirodalomban példa lenne reá talán a régiben sincs hogy a tanulók kezébe ilyen kézikönyvet adtak volna. Lekötelez bárki, ha a »Bibliai Szemelvények«-hez méltó társra fog figyelmeztetni. E tankönyv messze, messze mögötte marad Stern Mór: »Salamon Példabeszédei«-nek, melyről e folyóirat kimerítő ismertetést hozott. Ugyanazt megtehetné e tankönyvvel is a czél érdekében.[1]) Nem szabad engedni, hogy a hitoktatás gazdátlan jószágnak tekintessék.

Keményebben bántam el gyengéi feltárása által *dr. Schreiner Márton úrral,* mint ahogy személyére való tekintettel magamnak tetszett. Nagyon sajnálom. Talán csak meggondolatlanság, fiatal hév volt eljárásának oka? De meggodolva azt, hogy ilyen ügyben nem szabad a kérdések eldöntését a legénykedésre bízni; továbbá azt, hogy nem szabad engedni, hogy a rabbikar amúgy is alászállt tekintélye még mélyebbre sülyesztessék olyan kijelentések által, hogy »nagy többsége« nem is theológus, kénytelen-

[1]) Külön begyakorolt héber szedő ez idő szerint nem állván rendelkezésünkre, — már e czikk héber pontozott szavainak kiszedetése is némi fáradságunkba került — ily kimerítő ismertetés közzétételére a nyomdai nehézségek miatt nem vállalkozunk. A czikkiró úr által szem előtt tartott czélt a középiskolai hittantestület hebraistái a könyv egyik példányának kijavítása által is elérhetik. Hisz' úgyis foglalkoznak a tanítás alkalmával a szóban forgó könyvvel. (Szerk).

kelletlen el kellett magamat ezen visszautasításra határozni. Ha hallgatással mellőzném az olyan szemrehányást, hogy én mint rabbi, nem vagyok theologus, hanem »laikus«, dr. Munkácsi Bernát úr pedig, ki az ugor nyelvekből kettőt-hármat elsajátított, mint a tanterv szerkesztője, theológus, akkor bevallanám, hogy a reámruházott kötelességeknek nem vagyok képes eleget tenni. Végre is a zsidó theológia nem olyan szakma, melyet néhány német nemzsidó könyv elolvasása által 24 óra alatt el lehetne sajátítani. Dr. Schreiner úr is jobban tenné, ha azon néhány könyv helyett, melyeknek forgatására zsidó theológus voltát büszkélkedve alapítja, a héber grammatika és nyelv elemeivel barátkoznék meg. Az összehasonlító vallástudomány, melynek szellemében a tanterv tanúsága szerint a tanulóságot; »s z e n t k ö n y v e k k e l b í r ó é s s z e n t k ö n y v e k k e l n e m b í r ó v a l l á s o k r a«, »s z e n t í r á s o k r a« o k t a t j a, megboszúlja magát az ő szentírási ismeretein. Szomorú jelenség az, hogy a biblia suttyomba degradáltatik az olyan kijelentés által, hogy kivüle más szent könyvek is léteznek. A khinaiak Kingjei, az indusok Vedai, a perzsák Avestája, a keresztények Újtestamentoma egy rangba kerülnek Izraél szent irataival. A szélső reformnak hódoló rabbik sem engedték magukat ilyen öngyilkos eszmére elragadtatni. Tiltakoznak az »Ó-Testamentom« elnevezés ellen, mert az ilyen kitétel az újnak *elismerését* involválja, és a tanterv egyszerre ránk hozza vagyis inkább a zsenge, e téren itélettel vagy egyáltalában nem, vagy csak csekély mértékben bíró tanulókra hozza az összes vallások szent könyveit. Nem tudom, hogy ilyen felfogás mellett miért használjuk: »a rendes időszámítás szerint« kitételt, mely miatt már meg is támadtak bennünket, hisz' egészen ártatlan az: »ante et post Christum natum.« Mi különös van a fentebbiekkel szemben az ilyen elismerésben?!

Mindenki tudja, hogy felekezetünk jelenlegi állapota mellett minden nemesebb törekvés első sorban az anyagi eszközök hiányán szenved hajótörést. A pesti izraelita hitközség az egyetlen hazánkban, mely a vallásosság emelésére szükséges minden áldozatra képes és örömmel kész is. Tudtommal nem létezik még egy más zsidó hitközség, mely a hitoktatás min-

den nemü és rendü ágaira oly óriási összegeket áldozna, mint a főváros hitközsége. E tény tanügyünk minden barátját örömmel tölti el, azt remélvén, hogy az elérendő ideális javak mint eredmény összhangban fognak állani a reájuk fordított lelki és anyagi erőkkel. Hogy a méltán remélt eredmények a hitközség jóhiszeműsége folytán kiforralatlan eszmék szülte experimentumok által kétessé tétetnek, az a legszomorúbb jelenség, mely minden a személyektől távol álló zsidónak fáj és fájhat is.

Nagy-Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

ORSZÁGVILÁG.

BACHER SIMON.

Daczára ama mozgalmas tevékenységnek, mely az utolsó 50 év alatt a zsidó-irodalom terén nyilvánult, még számos alkotás vár emberére; hogy csak egyet emlitsek, nem birjuk a zsidó költészet történetét. Sőt a modern zsidó-költészet még egy tökéletlen irodalmi lajstromnak is hiján van, még gyászoljuk a jeles Delitzsch Ferenczet, kinek 55 év előtt megjelent »Zur Geschichte der jüdischen Poesie« műve maiglan megbecsülhetetlen értékü.

Delitzsch, ki a történet fonalát koráig vezeti, nemcsak a spanyol és olasz iskolát tárgyalja, hanem germán, holland és szláv iskolával is foglalkozik. A modern zsidó költészet jövendő történetírója magyar iskoláról is meg fog emlékezni. Ezen magyar iskola voltaképeni képviselője az, kinek nevét e czikk felirata hírdeti, a m. é. november 10-én jobblétre szenderült Bacher Simon.

A mult század vége óta voltak a zsidó költők közt olyanok is, kik Magyarország szülötteinek vallották magokat. Az ifjonta elhalálozott Löwisohn Salamon, ki a Vértes regényes völgyében Moórott született és nevelkedett, tökéletes költő volt; Neumann S. Mózes, született Köpcsényben (Mosony m.), meghalt Pesten — »Jefta lánya« czímű drámát és emelkedett hangulatu verskötetet irt. Költemény-gyüjtemények szerzői ezenkívül: Schönfeld Baruch, Starck Löw stb., Bauer Hirsch Szénásfaluról (Nyitra m,) főtanitó Makón, Bürger Sámuel Csengerről és mások többen poetikus adalékokat nyujtottak.

Bacher Simon (בכר) született 1823 február 1-én (Sebat 20) Liptó-Szent-Miklóson; törzsökös, nagyhírű és elterjedt

családnak sarja, melynek utódai ma Magyar-, Német,-, Morva- és Oroszországban élnek, kiknek ősanyja a jámbor és tudós Bacharach Éva, Löwe ben Bezalel prágai rabbinak — a népajkán der hohe Rabbi Löw — unokája. Ezen erényekben kiváló nő csinosan kezelte a héber nyelvet, a költészettel átszőtt midrást magyarázat nélkül olvasta és fia Bacharach Sámson, ki ungarisch-bródi Izsáknak, a morva-tartományi vének egyikének tudós lányát birta feleségnek és Gödingban s Wormsban viselte a rabbi tisztséget, megpróbálkozott a héber-költészettel is. Sokkal híresebb volt fia Bacharach Jair Chaim, ki módszeres tudományával és képzettségével számos korabeli talmudistát felülmult, döntvény és értekezés-gyüjteménye (חות יאיר és részben a חוט השני) sok tekintetben még ma is tanulságos és aktuális. Bacher Simon, ki dicső őseire büszkén tekintett vissza, orosz névrokonai által fellelkesítve élete utolsó éveiben a Bacharach nemzetség családfájával foglalkozott és tudomásunk szerint, értékes anyagot gyüjtött egybe erre vonatkozólag.

Mint jómódu szülők gyermeke, Bacher Simon gondos nevelésben részesült és már kora ifjuságában a biblia és talmud tanulására fogták. Több éven át tanitványa volt Isachar Bär Sinai, miklósi rabbinak, a מנחה עני talmudikus novellák szerzőjének, kinek halálát (1860. nov. 12.) hálás tanitványa elégiában gyászolta. Majd Trebits Nachum nikolsburgi, Benedek Márkusz morva tartomány rabbi legkiválóbb tanitványának, Ouets Salamonnak leipniki és Perles Maier kismartoni rabbi jesibáját látogatta és utóbbit Bonyhádra is követte. Talmudtudományi készültséggel tért vissza szülővárosába.

Liptó-Szent-Miklós, hol a mult század hetvenes éveiben Kohen Mózes viselte a rabbi hivatalt, kivel Landau Ezékiel talmudikus levelezést folytatott (Noda Bijeh. Eben H. resp. 11), már akkor azon ritka hazai községek közt foglalt helyet, melyekben a haladási irány dominált. És különösen a Mauksch testvérek érdeme, kik közül az egyik, mint a siketnémák első tanitója, széles körökben emelkedett hirnévre — és Bacher hozzájuk csatlakozott annál is inkább, minthogy rokoni kötelékek fűzték őket egymáshoz. Nemsokára alkalom is kinálkozott, hogy szülővárosában haladó értelemben szerezzen érdemeket. 1842-ben Miklóson uj templom építését tervezték. A

templomi ülések miatti czélszerű és jövedelmező intézkedése folytán a község értelmisége azt óhajtotta, hogy az »Almemor« ne mint azelőtt, a templom közepén foglaljon helyet, hanem a szent láda mellett, mi ellen a jámbor rabbi hevesen tiltakozott. Ekkor az elöljáróság Bacher tanácsára az Almemor ügyében 3 orthodox hirben álló rabbihoz fordult véleményadás végett és pedig Schwab Löb pesti, Rappoport S. L. prágai és Adler Nathán az időben hannoverai rabbihoz. Rappoport nem válaszolt, minthogy ő e kérdést, mely 30 évvel azután is, a viszály fáklyáját és a szakadás csóváját képezte annyi hazai és külföldi hitközségben, — mint néhány hóval ezután mentegeté magát — igen kicsinyesnek tartotta, míg a másik két tekintélyes rabbi jóváhagyta a tervezett ujitást és lelkesitették a községet további egyházi javitásokra. A rabbi kénytelen volt megadni magát Sváb és Adler véleményének és a béke helyreállt a községben.

Bacher költői hajlammal dusan megáldott férfiú volt, a családjában hagyományos előszeretet és lelkesültség a költészet iránt benne emelkedett tökélyre. Már mint tizennyolcz éves ifju héber költeményt irt és néhány évvel utána barátait Schiller »Glocke«-jának sikerült héber fordításával lepte meg. Mint kereskedő, mint földmivelő, mint hivatalnok: szabad idejét a Muzsának szentelte; benne lelte örömét; szenvedései, betegsége közepette ez szerzett neki enyhítő vigaszt. A Kochbe Jizchák-ot, melynek állandó munkatársa volt, az első zsidó hetilapot a Ha-Magid-ot, az Oroszországban, Galicziában és Palaestinában megjelent különböző folyóiratokat csaknem 40 éven át látta el költői és prózai szerezményeivel. A bibliának alapos ismerője, mint csak kevesen — folyton magával hordta és minden szabad pillanatot felhasznált, hogy olvasson belőle, — verselése könnyed, tetszetős és — ami a zsidó íróknál ritka eset — pleonasmusoktól ment volt, habár germanismusoktól és magyarismusoktól nem mindig tudott szabadulni. Két nagyobb költői szerzeménye emelte őt a hírnév szárnyain a jeles költők sorába: Philippson L. »Jojachim« szomorújátékának 1860-ban megjelent metrikus fordítása és Lessing »Bölcs Náthán«-jának a héber nyelvbe való átültetése, melyet hat évvel később adott át a nyilvánosságnak. Ezeket követte egy bibliai-romantikus költemények és makámák gyüj-

teménye Frankl L. A. »Tragische Könige«, »Rachel« stbje után, mely 1881-ben jelent meg. Irodalmi tevékenységének hosszu ideje alatt mindig az a vágy lelkesíté — ezek saját szavai, — hogy a héber nyelvnek, őseink ezen szent hagyományának, felekezetünk védkincsének érdekében erejéhez és tehetségéhez képest minél többet munkálkodhasson, és hogy a felserdülő nemzedékben a nyelvünk iránti szeretetet, odaadást és tiszteletet felkeltse.

Mint jó hazafi, Bacher hazánk művelődési- és egyenjogosítási mozgalmaiban tevékeny részt vett. Hogy hazafiasságát teljes mértékben méltányolhassuk, csak el kell olvasni azon czikket, melyet a hatvanas években az »Allgemeine Zeitung des Judenthums«-ban közzétett.

Igy egy alkalommal azon észszerű inditványnyal állt elő, hogy a magyaritó egyletek magyar és szláv nyelven írt népszerü művekkel hassanak a közvéleményre. Bacher az első magyar-zsidó költő volt. Hogy a galicziai csámás tartománybeli zsidók, kiknek a héber nyelv még úgy szólván anyanyelvük, Petőfi, Vörösmarty, Kisfaludy, Arany, Erdélyi, Gyulai stb. nevét és költeményeit ismerni és tisztelni tanulták, ez Bacher érdeme, mivelhogy 1868-ban az említett költők dalait זמירת הארץ [1]) czímén héber nyelvre lefordította. Minden általános nemzeti vagy nemzeti-zsidó esemény beköszöntése alkalmával, öröm vagy fájdalmas ügyek felmerültével a zsidóság érzelmeit elegiákban vagy hymnusokban nyilvánítá, így a király koronázásakor, [2]) a király trónraléptének 25. évfordulójakor, [3]) a királyné gyermekszülése alkalmával, [4]) a nemes Eötvös József báró halálakor. [5]) A magyar-zsidó congressus [6]) és az országos rabbiképző intézet megnyitását [7]) ünnepi költeményekkel

[1]) זמירת הארץ. Nemzeti énekek, héberre fordította Bacher Simon. (Pest, 1868).

[2]) יחי המלך. Ünnepi dalok, magyarul és németül. Buda, 1867.

[3]) יום מלכנו. Örömhymnus Ő Felsége trónraléptének 25. évfordulója alkalmával. Magyar, héber, német. Pest, 1873.

[4]) קול יעקב. Templomi ima. Magyar, héber, német. Buda, 1871.

[5]) תאניה. Elégia, báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter halálára. Héber és német. Buda, 1871.

[6]) עצת שלום. A congressus megnyitásakor. Buda, 1868.

[7]) נוה שליים. Az országos rabbiképző intézet megnyitásakor. Pest, 1877.

üdvözölte és a congressus határozatait ő fordította héberre. [1]) Midőn szülővárosát Liptó-Sz.-Miklóst tüzvész pusztította el és az ottani zsinagóga és iskola a lángok martaléka lőn, [2]) jó szive sugallatát követve, költeményeinek gyüjteményét bocsájtotta világgá, melynek jövedelmét az elhamvasztott intézmények felépítésére szánta.

Mint jeles hebreista és zsidó-költő Bacher Simon neve a zsidó irodalom történetében mindenkor tisztelettel fog említtetni.

Budapest.

Dr. Kayserling M.

[1]) ת.קנות Buda, 1869.

[2]) מצל מאש. Héber költemények gyüjteménye. I. füzet. Budapest, 1879.

KÚTFŐK.

230—232. sz.

MINISTERI RENDELETEK HÁZASSÁGI ÜGYEKBEN.

I.

Vallás és közoktatási m. kir. ministertől.

46877/91.

Budapest főváros közönségének.

Krausz született Frisch Czeczilia budapesti lakos ·/. alatt csatolmányaival együtt idezárt beadványában azt adja elő, hogy keresztény hitre áttért férjétől birói ítélet által el lett választva, de attól getlevelet nem kapott, minélfogva a rabbiság második házasságra egybeadni nem akarja, kéri tehát az ország bármely hitközségének rabbiját megesketésére feljogositani, és a megtörténő esküvő anyakönyvelésére a budapesti izraelita hitközséget utasítani.

E beadványt az izraeliták országos irodája utján az országos rabbiképző-intézet tanári karával közölvén, az utóbbi odanyilatkozott, hogy a zsidó vallástörvény szerint érvényesen kötött házasság a házasfelek életében egyedül a ritualis válólevél átadása és átvétele által bontható fel. Mig ezen szertartásos cselekvény meg nem történt, addig a házasfelek uj házasságra nem léphetnek, rabbi nem esketheti őket, s egy általuk netalán mégis megkötött házasság vallásilag érvénytelen s házasságtörésnek tekintetik. Még az egyik házasfélnek áttérése más hitvallásra sem bontja fel a házasságot, a mint ez különben az 1863. udv. kancz. rend. 27. pontjában is kifejezésre talál. A polgári biróság a házasságot az állam álláspontjából felbontottnak nyilvánithatja ugyan, de a vallás által szentesített frigy csak a vallás által követett szertartásos cselekvés utján bontható fel.

Érthetetlen a kérelmező nőnek illetve képviselőjének hivatkozása a jogállamra, minthogy ép azért, mert jogállamban élünk, eleve ki van zárva, hogy egy rabbi oly cselekvés végrehajtására szólittassék fel az állam által, melyet vallása neki határozottan megtilt.

Felhivom ezeknél fogva a *czimet*, hogy Krausz született Frisch Czeczilia beadványa folyamodónőnek azzal adassék vissza, miszerint kérelmét teljesithetőnek nem találtam, és pedig annyival kevésbé, mert

izraeliták házasságra csakis az illetékes rabbi által adhatók érvényesen egybe és az ez érdemben az 1863. évi november hó 2-án kelt udv. kancz. rendeletben, valamint az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendeletben foglalt intézkedések alól kivételnek vagy eltérésnek hely nem engedhető.

Budapest 1891. deczember hó 4-én.

Gr. Csáky s. k.

II.

Vallás és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

46878/91.

Hódvezővásárhely város közönségének

Schner Sándor és Heimann Julia házassági ügyében a város polgármesterének folyó évi május hó 15-én 66. eln. sz. a. kijelentésével bemutatott iratokat, valamint a nevezetteknek közvetlenül hozzám intézett kétrendbeli sürgető beadványát idezártan oly megjegyzéssel küldöm meg a czimnek további eljárás végett, hogy folyamodókat kérelmökkel elutasitandóknak találtam azon okból, mert a kihirdetés alóli felmentés csak az udv. kancz. rend. 8. és 9. pontjaiban felsorolt esetekben adható meg, folyamodóknál pedig ezen esetek egyike sem forog fenn, hanem vallástörvénybe ütköző akadály létezik, mely alól felmentésnek helye egyáltalán nincsen, mert továbbá izraeliták házasságra csak az illetékes rabbi által adhatók érvényesen egybe és az eziránt az 1863. évi november hó 2-án kelt udv. kancz. rendeletben, valamint az 1885. évi november hó 13-án 1924 eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendeletben foglalt intézkedések alól kivételnek vagy eltérésnek hely nem engedhető.

Budapest, 1891. deczember hó 4-én.

Gr. Csáky s. k.

III.

Vallás és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

46880/91.

Budapest főváros közönségének.

Schönfeld Regina budapesti lakosnak csatolmányaival együtt idezárt folyamodványát, melyben getlevél nélkül való férjhezmenetelére engedélyt kér, oly megjegyzéssel küldöm a czimnek megfelelő további eljárás végett, hogy folyamodót kérelmével elutasitandónak találtam, mert a getlevél átadásának hiánya izraelita vallástörvényen alapuló oly házassági akadályt képez, mely alól felmentés nem adható.

Budapesten, 1891. deczember hó 4-én.

Gr. Csáky s. k.

233. sz.

SZABÁLYRENDELET A ZÚGISKOLÁK MEGAKADÁLYOZÁSÁRÓL.

1. §.

Zúgiskolának nyilvánittatik mindazon tan- és nevelőintézet, mely több gyermeknek a népiskolai tantárgyakra együttesen leendő tanitása és nevelése végett a nélkül tartatik fenn, hogy a fentartók együtt, külön polgári, vagy egyházi községet, vagy jóváhagyott alapszabályok mellett iskolai czélra működő társulatot (egyletet) képeznek, vagy a fentartó magánegyénnek ily intézetek fentartására az 1868: XXXVIII. t.-cz. 16—21. §-sai értelmében való jogosultsága a vallás és közoktatásügyi minister által elismertetett volna.

2. §.

A zúgiskola okvetlenül bezárandó és növendékei a községbeli egyéb iskolába járásra szoritandók.

3. §.

A zúgiskolák fentartói, illetve kik annak fentartásához járúlnak, pénzbirsággal büntettetnek, mely birság egyenkénti kivetés esetén 5 forintnál, — egyetemleges kötelezettség melletti kiszabás esetén 50 frtnál kevesebb nem lehet

4. §.

A zúgiskolai birságpénzek egyik fele része az illető községbeli iskolák czéljaira fordítandó, a másik fele része a közigazgatási bizottság által egyéb vármegyei tanügyi czélra fordítható.

5. §.

Jelen szabályrendelet végrehajtásával a közigazgatási bizottság bizatik meg.

221. kgy.
19793/889.

Ezen szabályrendelet Fejér-vármegye törvényhatósági bizottságának Székesfehérvárott 1890. évi május hó 5-én tartott rendes közgyülésében elfogadtatott.

Kiadta
Szücs Arthár s. k.
Fejérvármegye főjegyzője.

41251. szám.

Jóváhagyatik
Budapest, 1891. október 23.
A minister helyett:
(P. H.) *Berzeviczy Albert s. k.*
államtitkár.

234. sz.

MINISTERI RENDELET ZÚGISKOLÁK TÁRGYÁBAN.

Vallás és közoktatásügyi ministertől.

24237/91. szám.

Zemplénmegye közigazgatási bizottságának.

Folyó évi május 11-én 498. sz. a. kelt jelentésére értesitem Czimet, hogy a zúgiskolákról alkotott szabályrendeletet jóvá nem hagyhatom, mert az 1. §. helytelenül határozza meg a zúgiskolákat és mert a 3. § ba felvétetett azon intézkedés, hogy a kiszabott pénzbüntetés nem fizethetés esetén fogházbüntetésre átváltoztatható.

Tudomás és alkalmazkodás végett megküldöm czimnek Fehérvármegye által a zúgiskolákról alkotott és általam jóváhagyott szabályrendelet másolatát, melynek 1. §-a helyesen határozza meg a zúgiskolákat. Azonkivül még felvehető az ujonnan szerkesztendő szabályrendeletbe, hogy zúgiskolának tekintendő az oly talmud tóra iskola: 1. melyet nem az izraelita hitközség tart fenn, vagy a mely nem a hitközség felelős felügyelete alatt áll, 2. a melynek tanitója nem magyar állampolgár és 3. melyben a vallásoktatáson kivül más oktatás is folyik a nélkül, hogy az iskola a törvény értelmében népiskolának elismerhető volna. — Továbbá a talmud-tóra iskolának is csak az e czélra berendezett és a közegészségügy kivánalmainak megfelelő helyiségekkel kell birni.

Más kifogás miatt a talmud-tóra iskolák a fennálló szabályok és rendeletek alapján zúgiskolákká nem minősithetők. — Ha a talmud-tóra iskolában oly tanköteles gyermek találtatnék, a ki az elemi népiskolába járást elmulasztja, ezzel szemben az 1868: XXXVIII. t.-cz. 4. §-a alkalmazandó, de a talmud-tóra iskola csakis e miatt zúgiskolának nem tekinthető.

A 3. §-ból mellőzendő a pénzbüntetésnek nem fizethetés esetén fogházbüntetéssé változtatását kimondó rendelkezés.

Felhívom czimet, intézkedjék, hogy a felhozott észrevételeknek megfelelően szerkesztett szabályrendelet jóváhagyás végett hozzám felterjesztessék.

Budapest, 1891. november hó 22.

Gr. Csáky s. k.

235 sz.

IPARTANONCZOK SZOMBATON AZ ÍRÁS ALÓL FELMENTETNEK.

A vallás és közokt. m. kir. Ministertől.

18382.

Valamennyi kir. tanfelügyelőnek.

Az izraelita hitfelekezetnél a szombati nap ünneplése pénteken vevén kezdetét, az iparos tanoncz-iskolák izraelita vallású tanulói péntek este, illetve szombaton az írás, számolás és rajzolástól felmentendők, ha az illető izraelita vallású iparos tanoncz szülője, gyámja vagy gazdája e végett az ipariskolai bizottsághoz folyamodik, de azon időre őket az iskolába járástól felmenteni nem lehet, mert szükséges, hogy a tanulásban a többi tanonczokkal együttesen haladjanak előre és figyelés esetleg szóbeli felelettel vegyenek részt a tanulásban.

Az írás, számolás és rajzolástól felmentést ily esetekben a kir. tanfelügyelő adja meg az ipariskolai bizottság jelentése alapján.

Miről a kir. Tanfelügyelőséget az ipariskolai bizottságok utasítása és megfelelő eljárás végett értesitem.

Budapesten, 1891. évi ápril hó 27-én.

Gr. Csáky s. k.

---

236. sz.

MINISZTERI RENDELET HALÁLOZÁSI ANYAKÖNYVEK VEZETÉSE TÁRGYÁBAN OLY HELYEKEN, A HOL TÖBB HITKÖZSÉG, DE CSAK EGY IZRAELITA TEMETŐ LÉTEZIK.

Vallás és közoktatásügyi m. kir. minister.

27,640. sz.

Maros-Vásárhely város közönségének.

A maros-vásárhelyi status-quo-ante alapon álló és az ugyanottani orthodox izraelita hitközség között a Grünbaum Móricz ottani lakos családjában előfordult halálesetnek melyik hitközség anyakönyvébe való feljegyzése iránt folyamatban levő vitás ügyben a város tanácsának f. évi június hó 16-án 4195. sz. a. kelt felterjesztésével bemutatott iratokat idezártan oly kijelentéssel küldöm vissza a város közönségének, hogy szőnyegen forgó kérdést annálfogva, mert az emlitett haláleset, az iratok mellett fekvő halotti levél tanusága szerint, a marosvásárhelyi status-quo-ante alapon álló izraelita hitközségnél vezetett halálozási anyakönyvbe tényleg már be lett jegyezve: meghaladottnak tekintem, abban tehát intézkedés szükségét fenforogni

nem látom, és ennek folytán a város tanácsának f. évi február hó 28-án tartott üléséből 1412. sz. a. kelt határozatát is megsemmisitendőnek találtam.

Oly helyeken, a hol két külön önálló izr. kitközség egy chevra kadisával és egy temetővel bir, rendszerint az összes halottakról csak azon hitközség szokta az anyakönyveket vezetni, a melynek fenhatósága alatt a temetőt fentartó chevra kadisa áll. — Így a pesti orthodox izraelita hitközség is csak legutóbb, mikor külön chevra kadisája külön temetőt nyitott, kezdte meg külön a halottak anyakönyvének vezetését, és mindaddig, mig ezen külön temetővel nem birt, halottjait a pesti kongresszusi izr. hitközség anyakönyvelte.

Abban tehát, hogy a maros-vásárhelyi orthodox izraelita hitközség tagjának egy halálesete az ottani status-quo-ante izr. hitközség anyakönyveibe lett bevezetve, a már bejegyzett anyakönyvi tétel törlésére és a másik hitközség anyakönyvébe való átvételére okot nem találhatok, de ezen eset alkalmából az országban divó gyakorlatra való tekintettel felhivandónak tartom a város közönségét, hogy hason súrlódások és ugyanazon haláleset két helyen is történhető bevezetésének kikerülése érdekében mindkét ottani izraelita hitközség és a chevra kadisa elöljáróságának meghallgatása mellett tegyen véleményes jelentést az iránt, hogy nem volna-e czélszerü, ha az izraelita halottakról Maros-Vásárhelyt csak egy anyakönyv vezettetnék és igenlő esetben annak vezetése melyik hitközség anyakönyvvezetőjére volna bizandó?

Budapest, 1891. junius hó 14-én.

Gr. Csáky s. k.

---

237. sz.

MINISZTERI RENDELET AZ IZRAELITA FIÓKHITKÖZSÉGEK KÖTELÉKÉBŐL VALÓ KILÉPÉS TÁRGYÁBAN.

24030. sz.

Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

Fejérmegye közönségének.

Weltner Dávid és Braun József baracskai lakosok idezárt beadványát, melyben a baracskai izraelita fiókhitközségből való azonnali kilépésre engedélyt kérnek, azzal küldöm meg a megye közönségének megfelelő további eljárás végett: hogy folyamodók kérelme nem teljesíthető, mert az 1888. évi junius hó 24-én 1191. elnö. a. kiadott itteni körrendelet 5. pontjához képest minden izraelita köteles azon izraelita hitközség, fiókhitközség, vagy imaházi egyesület terheihez tagként hozzájárúlni, a melynek területén lakik.

A hitközségi administratio és az ottani intézmények hiánya miatt emelt panaszokra nézve megjegyzem, hogy Baracskán az izrae-

litáknak önálló anyakönyvvezetésük nem levén, az ottani hitközség csak fiókhitközség vagy imaházi egyesület jellegével bír, és mint ilyen, az ott lakó izraelitákat a többség által szabályszerűen megállapított szükségletekhez való hozzájárulásra mindaddig kötelezheti, míg a fiókhitközség saját alapszabályai vagy ilyenek nem létében a fentidézett közrendelet 4. pontjának alpontja értelmében feloszlását és más szomszéd hitközséghez vagy fiókhitközséghez való csatlakozását el nem határozza.

Budapest, 1891. június hó 14-én.

Miniszter úr meghagyásából
GÖMÖRY OSZKÁR s. k.
miniszteri tanácsos.

---

238. sz.

AZ ÓBUDAI IZR. HITKÖZSÉG TÖRTÉNETÉHEZ.

Zahl $\frac{44.072.}{4.198. \text{ I.}}$

An die Herrn Moses Löbl und Nathan Boskovitz Produktenhändler in Altofen.

Die hohe k. k. Statthalterei Abtheilung in Ofen hat laut Erlasses vom 22. dm. Z. 25,643. über Ihr bei derselben überreichtes Einschreiten zu bewilligen gefunden, dass Sie in Ihrem Hause Nro. 721. in Altofen täglich Morgens und Abends und an den israelitischen Feiertagen in den üblichen Stunden den Gottesdienst abhalten dürfen, *an welchen jedoch nur den in dem von Ihnen vorgelegten abschriftlich zurückfolgenden Verzeichnisse bezeichneten Personen Theil zu nehmen gestattet ist.*

Diese Bewilligung wurde zugleich ausdrücklich auf Ihre Lebensdauer in der Art beschränkt, dass s lbe nur so lange zu gelten hat, als noch Einer von Ihnen am Leben ist.

Die im rituellen Wege eingehenden Geldbeträge sind an den Altofner isr. Cultus Vorstand abzuführen.

Jede Überschreitung in dieser Beziehung, so wie überhaupt jede wahrgenommene Unzukömmlichkeit wird die Entziehung der Bewilligung, abgesehen von der nach den bestehenden Gesetzen und Vorschriften noch sonst etwa eintretenden Bestrafungen zur Folge haben.

Hievon werden Sie in Folge oben erwähnten hohen Statthalterei Erlasses unter Rückschluss der Gesuchsbeilagen mit dem Beifügen verständigt, dass die gleiche Verständigung unter Einem an das Rabbinat und den Vorstand der isr. Cultusgemeinde in Altofen erfolgt. — Pest, am 30. September 1856. — Der k. k. Hofrath Polizeidirektor Prottmann.

Közli: DR. KLEIN GYULA.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS.

Midőn a **Magyar-Zsidó Szemle** fennállásának IX. évfolyamát kezdi meg, bizalommal fordulunk olvasó közönségünkhöz azzal a kérelemmel, hogy e folyóiratot az eddig tanusított rokonszenvével ez évben is megtisztelni sziveskedjék.

A lefolyt esztendőben alulirottak, támogatva a hazai és külföldi írók számos kitünősége által, azon voltunk, hogy a »Magyar-Zsidó Szemlét«, ezen egyetlen hazai zsidó tudományos folyóiratot, azon szinen tartsuk meg, melyen azt a zsidó felekezet jobbjai látni óhajtják és melyen mint független organum a felekezetet saját körén belől legjobban szolgálhatja.

Programmunkat híven betartva, figyelemmel kisértük a felekezeti ügyeink körül felmerülő összes kérdéseket, hogy azok tisztázásához és megérleléséhez erőnkhöz képest hozzájárulljunk. Felekezetünk tudományát, mely hitünk szilárd alapja, nemzeti nyelvünkön ápoljuk és szélesebb körben terjeszteni törekedünk. Számot adunk e tudomány irodalmának haladásáról és fejlődéséről és szemmel tartjuk mindazon mozgalmakat, melyek felekezetünk beléletében úgy hazánkban, mint a külföldön felszínre kerülnek.

Nézeteinknek minden irányban teljes függetlenséggel adunk kifejezést, mert meggyőződésünk szerint a vélemények szabad nyilvánulása a haladásnak éltető eleme és szilárd biztosítéka.

Büszkén tekintünk munkatársaink díszes sorára, kiknek buzgó és önzetlen közreműkedése folyóiratunk feladatainak megoldását lehetővé tette. A **„Magyar-Zsidó Szemle“** munkatársai a lefolyt évben a következők voltak:

DR. BACHER VILMOS Budapest, DR. BÁNÓCZI JÓZSEF Budapest, BAUM FÜLÖP Veszprém, DR. BERNSTEIN BÉLA Budapest, DR. BLAU LAJOS Budapest, BLOCH MÓZES Budapest, DR. BÜCHLER ADOLF Budapest, BÜCHLER SÁNDOR Budapest, BÜCHLER ZSIGMOND Irsa, BURGER

D. József Kolozsvár, Deutsch Lázár, Dr. Elsass Bernát Landsberg, Frisch Ármin Budapest, Dr. Goldschmied Lipót Budapest, Guttenberg Pál Budapest, Hirsch Izsák Bözödujfalu, Hullein Sámuel Bombay, Herczog Dávid Berlin, Dr. Kardos Albert Szentes, Dr. Kayserling M. Budapest, Kelen Ferencz Budapest, Dr. Kecskeméti Lipót Nagyvárad, Kis Arnold Budapest, Dr. Klein Gyula Ó-Buda, Dr. Klein Mór Nagybecskerek, Dr. Koenigsberger Bernát Kattowitz, Dr. Kohn Ármin Szigetvár, Kónyi Manó Budapest, Dr. Kohn Sámuel Budapest, Dr. Kovács Ferencz Budapest, Krausz Sámuel Budapest, Löwy Ferencz Berlin, Dr. Löwy Mór Temesvár, Dr. Mezey Ferencz Budapest, Makay Emil Budapest, Dr. Maybaum Zsigmond Berlin, Mosonyi Albert Budapest, Dr. Neubauer Adolf Oxford, Dr. Perles József München, Dr. Perls Ármin Pécs, Dr. Rosenberg Sándor Arad, Dr. Rosenspitz Sándor Marseille, Schön József Budapest, Dr. Schwarcz Adolf Karlsruhe, Spitzer Ignácz Battonya, Dr. Steiger Lajos Budapest, Strauszmann Jakab Lippa, Svarczenberg József Budapest, Dr. Ungar Simon Budapest, Dr. Vajda Béla Abony, Veigelsberg Leó Budapest, Dr. Velezdi Károly Budapest, Dr. Venetianer Lajos Budapest, Dr. Weiszburg Gyula Budapest, Zadoc Kahn Párizs, Dr. Ziegler Ignácz Karlsbad.

Bizvást reméljük, hogy úgy munkatársaink, valamint olvasó közönségünk törekvéseinket, melyekhez eddigi programmunk szellemében változatlanul ragaszkodunk, jövőben is méltányolni és előmozdítani fogják.

Budapest, 1891. deczember havában.

A »Magyar-Zsidó Szemle« szerkesztői:

Dr. Blau Lajos és Dr. Mezey Ferencz.

A **Magyar-Zsidó Szemle** minden hónap elején (a nyári hónapokat sem véve ki) legalább négy ívnyi tartalommal jelenik meg.

Előfizetési ár egész évre **6** frt, rabbiknak, tanároknak és tanítóknak **4** frt.

Előfizetések a »Magyar-Zsidó Szemle« kiadó-hivatalába: **Budapest Athenaeum-épület, Ferencziek-tére) küldendők.**

A **szerkesztőség**: Váczi-körút 37. szám, I. emelet van, hova a lap szellemi részét illető közlemények küldendők.

TÁRSADALOM.

KÖZSÉGKERÜLETEK MEGALAKULÁSA.

Schweiger Márton, a hatodik izraelita községkerület elnöke, ezen kerület hitközségeihez a következő átiratot intézte:

Tekintetes Elöljáróság!

Elérkezettnek látom az időt a hatodik izraelita községkerületnek ujból való megalakítására. A községkerület hosszú szünetelése okainak s mostani megalakítása helyességének megitélhetése szempontjából szükséges, hogy az izraelita kongresszus óta történteket főbb mozzanataikban a Tekintetes Elöljáróság emlékezetébe visszaidézzem.

Az 1868/9. évi izraelita kongresszus befejezvén munkálatait, 1869. évi február hó 22-én tartott ülésében »elhatározta b. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez egy felirat intézését oly értelemben, miszerint a törvényhozás legközelebbi ülésszakában máris oly javaslatot terjeszszen elő, mely szerint a zsidó vallás a törvényesen bevett vallások sorába iktattassék«. Ugyanazon ülésben a kongresszus egy tizenkéttagu bizottságot is választott, mely egyéb teendők mellett a kongresszusi statutumok legfelsőbb szentesítésének és életbeléptetésének siettetését is feladatául tűzte.

Az egyetemes gyűlés által hozott szabályzatok és határozatoknak Ő Felsége által 1869. évi junius hó 14-én történt legkegyelmesebb megerősítése után a vallás- és közokt. miniszter 1869. évi julius hó 24-én 13,449. sz. a. kelt rendeletével a hatodik izr. községkerület biztosáúl lettem kinevezve, mely kerülethez Pest-Pilis-Solt-Kiskún megyében és az e megye szabad kir. városaiban létező hitközségek tartoznak. Felszólításomra *e hitközségek mindegyike megválasztotta ideiglenes képviselőjét*, és ezek teljes számban jelentek meg a községkerület

ideiglenes képviselőtestületének 1869. évi november hó 11-én tartott alakuló ülésén, melyen a kerület elnökévé lettem megválasztva.

Ezen ülés határozatainak megfelelően, a hitközségek a szervezési szabályzat értelmében való szervezkedésre és külön szabályzat alkotására lettek felhíva azzal, hogy minden hitközség megtörtént szervezkedéséről jelentést tegyen és külön szabályzatának egy példányát a kerületi levéltár számára terjeszsze be.

Ez idő tájban történt, hogy a »Hitőr« czímű egylet hivei a képviselőháznál az izraelita kongresszus határozatai végrehajtásának függőben tartását kérelmezték és az akkori áramlat befolyása alatt, mely az »általános vallásszabadság« kimondását sürgette, a ház 1870. évi márczius hó 18-án egy határozatot hozott, mely a következőket tartalmazza:

»Tekintve, hogy a képviselőház a vallás és lelkiismeret szabadságát elvileg elfogadta és hogy az e tárgyban a miniszterium által már elkészitett és közzétett törvényjavaslat rövid idő alatt a törvényhozás által fog tárgyaltatni, és a vallásszabadság elveivel merően ellenkezik, ha bármely vallásfelekezetnek tagjai a többség határozata által az alaphittörvényeikkel ellenkező szervezetet elfogadni kényszerittetnek.... a vallás- és közokt. miniszter.... addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik, az izraelita kongresszus határozatainak végrehajtása czéljából netalán igényelt államhatósági ótalom és segély elrendelésénél a fentebbi elvekkel egyezőleg járjon el és az e tárgyban már tett, a fentebbi elvekkel netán ellenkező intézkedéseket szüntesse meg.«

E határozat folytán *a megye területén nyolcz hitközség tartotta magát távol a kongresszusi szervezettől.* Ezek nem voltak képviselve az 1870. évi junius hó 23-ik napján tartott ülésen, melyen a községkerület véglegesen megalakúlt és megtisztelt azzal, hogy ismét elnökévé választott.

E minőségemben dr. Pauler Tivadar vallás- és közokt. minisztertől az 1871. évi márczius hó 3-án 4.050. sz. a. kelt rendelettel megbizást nyertem arra, hogy az akkoráig megalakult izr. községkerületek elnökeit a kongresszusi szervezési szabályzat »átmeneti intézkedései«-nek 16. §-ában felsorolt határozatok keresztülvitele czéljából egybehivjam. Az izraelita községkerületi elnökök 1871. évi márczius hó 22-én tartották alakuló gyűlésüket. Ez alkalommal felállitották az országos irodát, elhatározták egy ujabbi kongresszusnak 1872. év első hónapjaiban leendő egybehivását, és még azon óhajuknak is adtak kifejezést, hogy a kongresszus által kiküldött tizenkéttagu bizottság, mely az országos iroda felállitásáig, mint a felekezetet képviselő testület működött, a legközelebbi kongresszusig fennaradjon, és úgy a kormánynál mint a törvényhozó testületnél mindazon lépéseket megtegye, melyeket autonómiánk törvényes biztositása és felekezetünknek a »törvényesen bevett hitfelekezetek«-kel való egyenjogusíttatása érdekében szükségesnek tart.

Ekkor — szemben a fentidézett képviselőházi határozattal — az izraelita hitközségek tekintélyes száma, valamint a kongresszusi bizottság kikérte volt már hitügyünkben a képviselőház ujabbi határozatát. Az izraelita hitközségek tiltakoztak ugyanis azon felfogás ellen, mintha a kongresszusi határozatok az izraelita hitelvekkel ellentétben állanának; a kongresszusi bizottság pedig egy emlékiratban előadván a kongresszus egybehivásának és munkálatainak történetét, »az 1868. évi deczember hó 10-re meghivott izraelita egyetemes gyülés utólagos törvényesitése iránt« esedezett. Az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« is terjesztett be egy ujabb emlékiratot, melyben azt kérte, hogy a kongresszus utólagos törvényesítése iránti kérelem utasíttassék vissza. A képviselőház 1871. évi márczius hó 30-án tartott ülésében tárgyalta ezen beadványokat és a kérvényi bizottság véleménye alapján elhatározta, hogy »miután az izr. vallásügy minden érdeket megnyugtató és azon elveknek is megfelelő végmegoldást, melyeket a képviselőház mult évi márczius hó 18-án hozott határozatában a vallási ügyek körül követendőknek kijelölt, a vallás és lelkiismeret szabadsága és

egyenlősége iránt minden vallásra kihatólag hozandó törvény alkotása alkalmával nyerhet, ezen, az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejtegető és felvilágosító kérvények a ház által most tudomásúl vétetnek s a vallás- és közoktatásügyi miniszternek azon czélra adatnak ki, hogy azokat tanulmányozza s azon esetleg előterjesztendő javaslatainál, melyek az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkoznak, figyelembe vegye«.

Mire e határozat meghozatott, a »Hitőr« egylet gyülekezete már megalkotta volt külön szabályzatát és attól lehetett tartani, hogy e szabályzat felekezeti ügyünknek törvényhozási rendezése nélkül életbe fog lépni. A kongresszusi tizenkéttagu bizottság elnöke tehát 1871. évi ápril hó 26-án egy beadványt intézett dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, melyben azt kérte, hogy a zsidó szervezet kérdésében »a törvényhozás hozzájárulása nélkül« semmiféle intézkedést ne tegyen.

A vallás- és közokt. miniszter tárgyalás alá vevén úgy az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének, valamint a kongresszusi bizottság beadványait, a kongresszus összehivása tárgyában tett előterjesztést egyelőre irattárba helyeztette és az 1871. évi 7,787. sz. a. kelt rendelettel kijelentette; hogy a kerületi elnökök gyűlésének »azon kivánatát, miszerint a kongresszusi bizottság az országos iroda mellett mindaddig fennállhasson, a mig az izraelita egyetemes gyűlés egybe nem jő, annálkevésbbé teljesithető, mert a kongresszusi bizottság működése az országos irodának felállítása által — tekintettel hatáskörére — befejezettnek tekinthető«. — Ezen miniszteri intézkedést nemsokára követte Ő Felségének legfelsőbb elhatározása, melylyel *az „orthodox szervezet" nyert legfelsőbb jóváhagyást*, és az 1871. évi 26,915. számu kultuszminiszteri körrendelet, melylyel az »orthodox szervezet szerinti községalakítás megengedtetett, a nélkül, hogy e tekintetben az illető hitközségeknek előleges engedélyre szükségök lenne«.

Az »orthodox szervezet« engedélyezése valóságos rettegést keltett hitközségeinkben. — A hitközség kötelékéből bármely tag kiléphetett, és azon a napon, melyen a kilépést bejelentette, megszünt az eddigi hitközségnek adózó tagja lenni. Egy hitközség sem volt tehát biztos abban, hogy szükségleteit mely ideig lesz képes fedezni, egy rabbi vagy hitközségi tisztviselő sem tudta, hogy mely napon bomlik szét az a testület, melynek szolgálatába bizalommal szegődött. És tényleg számos kisebb hitközség intézményei tönkrementek, iskolák feloszlottak és valóságos tespedés állott be, mert a felekezet előkelőbb tagjai, az eredménytelenség láttán, a hitközségi élettől teljesen visszavonúltak és közügyekben való tevékenységük teréül a *törvényhatóságok termeit* szemelték ki, melyek csak imént nyiltak meg az izraelita vallású polgárok számára . . . . Az izraelita hitközségek is mindinkább tartózkodtak a kerületi elnökökkel való érintkezéstől, mert a kongresszusi szervezet elfogadása a hitközség egységének veszélyeztetésével járt, úgy hogy *ekkor még a legjobban szervezett hatodik izraelita községkerületben is csak kilencz hitközség képviselői jelentek meg a kerületi gyülésen.*

Mindazáltal az izraelita községkerületi elnökök 1872. évi márczius hó 12-én a rendes évi gyülésre kötelességszerűen összejöttek és — minthogy a kongresszusi szerv. szabályzat szerint a kongresszus három évenkint tartozik összeülni — ismételten elhatározták egy ujabb kongresszusnak egybehivását egyrészt a kongresszusi statutumok reviziója, másrészt pedig az országos rabbiképző mielőbbi felállitása érdekében, és kérték a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a kongr. választási szabályzat 62. §-a értelmében az izraelita egyetemes gyülés egybehivását Ő Felségének előlegesen bejelenteni méltóztassék. Ezen kérelem sem nyert Dr. *Pauler* Tivadar kultuszminiszteri működése alatt elintézést.

De még ugyanazon év folyamán *Trefort* Ágoston vette át a kultuszminiszterium vezetését, a ki a zsidó ügyet haladék nélkül tanulmány tárgyává tette. Meggyőződött e közben arról, hogy nemcsak az ugynevezett »orthodox« párt igyekezett a kongresszusi munkálatok érvényét lerontani, hanem, hogy találkozott a tekintélyesebb haladópárti izraelita hitközségek között is olyan, a mely a helyett, hogy az egyetemes gyülés által alkotott szervezet keretén belől a kifogásolt szabályok módosítására törekedett volna, a kongresszusi szervezetet egyáltalán elfogadhatónak nem találta, és hogy alig létezik izraelita hitközség az országban, melynek egysége meg ne bomlott légyen. Volt olyan helység, a hol

kettőnél több izraelita hitközség is alakult, de minthogy csak *egy* imaház létezett, a többrendbeli hitközség kérelmére a hatóság volt kénytelen meghatározni, hogy egy és ugyanazon imaházban melyik hitközség mikor végezze az istentiszteletet.

Trefort saját miniszteriumának irattárából arra a tapasztalatra jutott, hogy az izraeliták közötti egyenetlenségek rugóját nem a »vallásos meggyőződés«, hanem az országos rabbiképző-intézet felállításának kérdése képezi. Határozottan ellenezte tehát egy ujabb kongresszus egybehivását, mely az ellentéteket kiegyenliteni képes nem volna, de annyival szükségesebbnek tartotta, hogy a »szervezési ügy« pihentetése mellett minden tevékenység az országos rabbiképző-intézet felállításának előmozdítására fordíttassék. A rabbiképző-intézet ügyét *országos* ügynek tartotta s meg volt győződve, hogy ezen intézetnek a *kormány által* történt létesítése után nagyobb eredménynyel lehet a zilálttá vált hitközségi s szervezési ügyek rendezéséhez fogni. E felfogásnak megfelelően, a vallás- és közoktatásügyi minister 1873. évi ápril hó 29-én 7559. sz. a. kelt legalázatosabb előterjesztéssel járult Ő Felségéhez és az 1873. évi május hó 6-án kelt legfelsőbb elhatározással kieszközölte az engedélyt arra, hogy a rabbiképző-intézetet egy ujabb kongresszus összehivása nélkül felállíthassa.

Az »izraelita községkerületi elnökök« 1873. évi julius hó 14-én tartottak megint gyülést, és a hitközségi élet terén szerzett szomorú tapasztalatok folytán Trefort miniszter álláspontját és intézkedéseit, mint relativ eredményt, köszönettel, Ő Felségének legkegyelmesebb elhatározását pedig mély hódolattal fogadták. Erről az izraelita hitközségek is értesítve lettek azzal, hogy adják nyilt vagy hallgatag beleegyezésüket ahhoz, hogy »az országos iroda s a kerületi elnökök továbbműködése mellett a kongresszusi szervezet gépezete egyébként szünetelhessen mindaddig, mig az országos rabbiképző felállitása után a zilált hitközségi ügyek rendezése eszközölhető nem lesz.« Ezen átiratot a hitközségek mindannyian hallgatag tudomásul vették.

Ugyanezen gyülésükben a kerületi elnökök egy 24 tagból álló bizottság kinevezését hozták javaslatba, mely a rabbiképző építése, berendezése, szervezetének megállapitása és tanárainak kinevezése körül a miniszteriumnak segédkezésére legyen. A miniszter, az elnökök javaslatához képest, a rabbiképző-intézeti bizottságot kinevezte, de annak működése csakhamar megakadt, mert már 1874. évi február hó 7-én kétszáz kérvény lett a képviselőházhoz benyujtva, melyben »orthodox izraelita hitközségek« a rabbiképző szándékolt felállítása ellen tiltakoztak. — E kérvényt ellenkérvények gyüjtésével és a rabbiképző ügyét megvilágitó emlékirattal igyekeztünk ellensulyozni. A képviselőház mindezen beadványokat 1874. julius havában tárgyalta, de határozatot nem hozott, mert a beterjesztett határozati javaslatok mindegyike kisebbségben maradt.

Ezen eredménytelenség Trefort ministert nem tartotta vissza attól, hogy a képviselőházi ülésszak befejezése után a rabbiképző felállítására irányuló munkálatokhoz hozzá ne fogjon. Az »izraelita községkerületi elnökök« már az 1875. évi augusztus hó 26-án tartott gyülésükön jutottak abba a helyzetbe, hogy felülvizsgálhassák a rabbiképző építési terveit és kijelölhessék az országos izraelita iskola-alap törzsvagyonából azon értékpapirokat, melyek eladási árából az építési költségek fedezendők lennének.

Valamennyi munkálat befejezte után az »országos rabbiképző-intézet« 1877. évi október hó 4-én lett megfelelő ünnepélyességgel rendeltetésének átadva.

Alig, hogy a megnyitási ünnepély zaja, s a lelkesedés, melyet országszerte keltett, lecsillapodott, a rabbiképző-intézet működésének első évében, vagyis 1878. évi február havában az »orthodox közvetítő bizottság« a képviselőházhoz beadványnyal járult, melyben — annak vitatása mellett, hogy az 1870. évi márczius hó 18-án hozott képviselői határozat két izraelita hitfelekezetet létesített — azon kérelmet terjesztette elé: utasitaná a képviselőház a vallásügyi minisztert annak eszközlésére, hogy »a kérdéses alap a két izraelita hitfelekezet között barátságos egyesség, ennek nem sikerülése esetében pedig birói eldöntés utján elosztassék«, mert a folyamodó orthodox bizottság az izraelita iskola-alapból fentartott intézeteket, jelesül az országos rabbiképzőt és tanitóképezdét a fennálló mindkét izraelita felekezet közös intézeteinek nem tekintheti, az iskola-alap pedig a két hitfelekezet tulajdona

levén, nem jogos, hogy abból az egyik hitfelekezet intézményei a másik hitfelekezet pénzéből fentartassanak. E beadványra az »országos iroda« egy 1878. évi ápril hó 30-án kelt emlékirattal felelt, melynek első részében az orsz. rabbiképző és iskolaalap kérdésével, második részében pedig az izraelita vallásügygyel foglalkozott és azon kérelmet terjesztett elő: hogy a képviselőház az »orthodox közvetitő bizottság«-nak az izraelita iskolaalap felosztása iránt előterjesztett kérelmét elutasitsa, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek pedig meghagyja, hogy a képviselőháznak 1871. évi márczius hó 30-án hozott határozatában foglalt meghagyáshoz képest az izraelita hitügy rendezése tárgyában mielőbb törvényjavaslatot terjeszszen elő. E beadványok csak 1880. évi márczius hó 12-én nyertek elintézést, mikor is négy napi tárgyalás után azt határozta a képviselőház: »hogy az országos izraelita iskolaalap jövedelme az összes hazai zsidóság közoktatási szükségleteire, az alapítás értelmében és *bent a hazában* (ez alatt az értendő, hogy a siketnémák alapítványi helyei ne Bécsben, hanem Budapesten legyenek elhelyezve«) fordíttassék akként, hogy a belőle fentartott *közös intézetek, minők: a rabbiképző és tanítóképezde, akár administratiójukat, akár szervezetüket illetőleg, a hazai összes zsidóság közművelődésére szolgáló magyar intézetek legyenek*«. A képviselőház tehát nem fogadta el az »orthodox közvetitő bizottság« azon okadatolását, hogy az 1870. évi márczius hó 18-iki határozat két izraelita hitfelekezetet létesitett, hanem oda nyilatkozott, hogy csak egyféle zsidóságot ismer és hogy ugy az iskolaalap valamint az abból fentartott intézetek az egységes zsidóságnak közös és oszthatlan tulajdonát képezik és tényleg ma már *tulnyomó számban* orthodox szülők gyermekei azok, melyek ez intézetek jótéteményeit igénybe veszik, nem is szólva arról, hogy a tanitóképző-intézeten oklevelet nyert tanitókat orthodox hitközségeink iskoláikban előszeretettel alkalmazzák.

Jellemző, hogy a négy napon át szakadatlanul folytatott képviselőházi vita mindig csak »rabbi képző« és »iskolaalap« körül forgott és *egy szóval nem lett említve az izraelita hitügy törvényes rendezésének szüksége*, habár a tárgyalás alapját képező emlékiratok elég behatóan foglalkoztak e tárgy-

gyal és elég adattal bizonyitották a zsidó vallásügy rendezetlenségének káros következményeit, nemcsak a felekezet, hanem az állam érdekeire is. Mindamellett nagy eredménynek volt tekinthető az 1880. márczius hó 12-ki határozata, mert azzal a rabbiképző s az iskolaalap ügye a zsidó hitfelekezet egysége szellemében végelintézést nyert, és ennek folytán a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1873. évben kifejtett munkaprogrammja értelmében át lehetett térni az izraelita hitközségek és szervezeteik rendezésére, melyek elég bonyolultak voltak és már a törvényhatóságoknak is, különösen anyakönyvvezetési téren, számos panaszra szolgáltattak okot. Az »országos iroda« első sorban az izraelita hitközségek rendezésére fordította figyelmét, és ez érdemben még 1880. évi szeptember hó 16-án intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez egy terjedelmes felterjesztést, melyben az akkori állapotok tarthatatlanságát ecsetelvén, a rendezés módjára nézve konkrét javaslatokat tett. Az »országos iroda« azon szempontból indult ki, hogy az esetben, ha a felekezetet közművelődési téren előbbre vinni akarjuk, első sorban hitközségeink anyagi erejét kell emelnünk, vagy legalább is biztositanunk a czélból, hogy azok értelmi erejük fokozódását elérni képesek legyenek. *Ha hitközségeink haladnak, halad a felekezet; ha pedig a hitközségeknél hanyatlás áll be, akkor nem tarthatja fenn a felekezet tespedését semmiféle szervezkedés vagy egyesülés.*

Az akkor fennállott gyakorlat szerint valamely hitközségből akármilyen töredék bármily időben kiléphetett és külön önálló hitközséget alakíthatott, továbbá minden zsidó szabadon választhatta azon hitközséget, melyhez tartozni akart. Volt rá eset, hogy egy bácsmegyei izraelita egy szabolcsmegyei hitközség tagjának vallotta magát, és előfordult az is, hogy egy és ugyanazon helységnek izraelita lakosai két megye három különböző szolgabirói járásában fekvő többrendbeli izr. hitközséghez tartoztak. A hitközségnek odahagyásával — a mint fentebb már említve lett — *a hitközséghez való adózás kötelezettsége is megszünt* és pedig: az 1876. évet megelőző időben a kilépés tényével, az 1876. évi ápril hó 22-én 7,839. sz. a. kelt kultuszminiszteri rendelet kibocsátásától

kezdve pedig *azon hitközségi számadási év végével*, melyben a kilépés megtörtént.

Első sorban tehát azt kérte az »országos iroda«, hogy a hitközségekből való kilépés megnehezittessék, és akkori időben vívmánynak tekintették községeink az 1881. évi 32,399. sz. a. kelt miniszteri rendelet kieszközlését, melyben kimondatott, »hogy a kilépők nemcsak azon hitközségi számadási évre, melyben kilépésök történik, hanem még további három éven át kötelesek az odahagyott hitközségnél a reájuk alapszabályszerüleg kivetett hitközségi kultuszadót és egyéb hitközségi terheket ép úgy megfizetni, mintha annak a hitközségnek még tagjai lennének.«

Szükségesnek mutatkozott a hitközségek területköreinek megállapítása is, mert — a mint már fentebb említve lett — léteztek helységek, melyeknek zsidó lakosai két-három különböző más-más járásban, sőt megyében is fekvő hitközségekhez tartoztak, és voltak a zsidók által gyérebben lakott oly helységek is, melyek semmiféle hitközséghez sem voltak beosztva és a zavar akkora volt, hogy *széles e hazában senki sem tudta: hány zsidó hitközség van az országban és kik azoknak állandó adózó tagjai?* Minthogy a rendezés a tényleges állapot ismerete nélkül nem volt képzelhető, mindenekelőtt felhivandóknak ajánlotta az »országos iroda« a közigazgatási hatóságok utján az izraelita hitközségeket, hogy alkotandó, vagy már meglevő alapszabályaikat egy példányban a miniszteriumhoz leendő felterjesztés végett mutassák be, mely alapszabályokból kitünjék, mely helységek izraelita lakosai tartoznak az illető hitközséghez. — Hogy pedig mindegyik hitközség anyagi viszonyai és esetleg életképessége is megbirálható legyen, a hitközségektől még az utolsó évi költségvetésnek oly alakban való beszerzése is ajánltatott, hogy abból kiderüljön: hány hitközségi tag fizeti a közvetlen adót, továbbá, hány és minő rabbija, tanitója, vagy más egyéb hivatalnoka van a hitközségnek és mindegyiknek mi a fizetése.

Ennek folytán a fenti adatok beszerzésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1880. évi 27,496. és 1882. évi 7,048. számú körrendeletekkel az összes törvényhatóságokat felhivta, és 1883. évig tartott, mig a legtöbb törvényhatóságtól a hitközségi alapszabályok és költségvetések beérkeztek.

Ennek megtörténte után az izraelita községkerületi elnökök 1883. évi deczember hó 23-án gyülést tartottak és megállapitották azon elveket, melyek szerint első sorban a hitközségek rendezése és azután a zsidó vallásfelekezet jogainak törvényes biztosítása eszközöltessék. Ezen gyülésből egy emlékiratot intéztek a kerületi elnökök a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, melyben a következő kérelmek adattak elő:

1. Tekintet nélkül a pártárnyalatokra a hitközségek területköre akként állapittassék meg, hogy Magyarország minden helysége valamely hitközséghez beosztva és minden hitközség területköre akkora legyen, hogy hitközségi és oktatási intézményeit autonom testülethez méltó alakban fentartani tehetségében álljon.

2. Minden izraelita köteleztessék, hogy azon hitközség állandó tagja maradjon, a melynek területén lakik. Megengedhető ugyan, hogy minden hitközség kebelében alakúlhassanak a szükséghez képest »imaházi egyesületek«, de ezek által sem a hitközség adminisztrációjának, vagy rabbiságának egysége, sem pedig a község jövedelme csorbát ne szenvedhessen.

3. Felekezetünknek a törvényes jogok oly módon biztosittassanak, mint azokat a törvényesen bevett vallásfelekezetek élvezik.

Ezen emlékirat folytán a vallás- és közokt. miniszter 1883. évi deczember hó 28-án 43,720. sz. a. kelt rendeletével felekezetünk néhány kiválóbb tagját 1884. évi január hó 15-ére értekezletre hivta egybe, hogy velök az izraelita hitügy rendezési módja fölött tanácskozzék. Az értekezlet tagjai mindannyian a *törvény* általi rendezés szükségét hangsulyozták, és azoknak egyike az »országos iroda« megbizásából egy kész törvényjavaslatot is bocsátott a miniszter rendelkezésére. A vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban, *személyén és akaratán kívül eső akadályoknál fogva*, nem vihette vallásügyünket szabályozás végett a törvényhozás elé, s rendeleti uton is egyelőre csupán annyiban bocsátkozhatott az izraelita ügyek rendezésébe, a mennyiben azt az állam érdekét képező anyakönyvi ügy megkövetelte. — Az 1881—1883. években beérkezett hitközségi adatok segélyével és a törvényhatóságok meghallgatása után a vallás- és közoktatásügyi miniszter *Ő Felségének 1885.*

évi junius hó 17-én kelt legfelsőbb elhatározásával nyert felhatalmazás alapján, az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelettel akként eszközölte a rendezést, hogy Magyarország egész területét »izraelita anyakönyvi kerületek«-be osztotta be s elrendelte, hogy »az izraelita anyakönyvi kerületek székhelyeiben és területköreiben szükségesnek mutatkozó minden változás fölött a törvényhatóság közigazgatási bizottságának előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz.« E rendeletet a zsidóság osztatlan örömmel fogadta. — Voltak, a kik nyomban felismerték, hogy »e rendezés magában hordja jövő szervezkedésünknek garanciáját«.

Az anyakönyvi szabályrendelet gyakorlati alkalmazásában teljesen sikerültnek bizonyult, a mennyiben nemcsak az anyakönyvi intézménynek jövőben való helyes kezelését biztositotta, hanem a mult mulasztásainak jó részét is felderitette, s a családi jog nem csekély előnyére *1885. év óta minden évben ezerekre menö születési, esketési és halálozási esetek utólagos anyakönyvi feljegyzésére vezetett.* Ezzel nagy szolgálat tétetett úgy az államnak, mint az egyes érdekelteknek. A felekezetre csupán azon előny hárult, hogy számos helyen több hitközséget egy »anyakönyvi rabbiság«-gá lehetett egyesíteni, mely hitközségek azonban — a külön anyakönyvvezetés kivételével — egyébként, mint önálló testületek fenmaradtak és az erők egyesítését egyéb felekezeti intézmények fejlesztésére gátolták. Egy másik nagy előnye az érintett szabályrendeletnek az a nagy fontosságu tény, hogy a rabbi-állás — melynek fejlesztése és szilárditása vallás felekezetünk egyik első rangu érdekét képezi, immár a véglegesités intézménye által azon hatályos jogvédelemben részesittetett, mely nélkül oly sokáig szükölködnie kellett.

Az anyakönyvi ügy rendezői most már tovább haladva azon fáradoztak, hogy az »anyakönyvi kerületek«-nek »kerületi hitközségek«-ké való átalakitását eszközölhessék, de erre a czélhoz vezető alkalmas időt kellett bevárniok. Felekezetünk nehány kiválóbb tagja, kik elismerésre méltó buzgósággal foglalkoztak felekezeti ügyeinkkel, de azon nehézségeket, melyekkel minden egyes előrehaladó lépés ügyeinkben jár, nem ismerték, már az 1887. évben — az »izraelita anyakönyvi kerületek« tekintélyes részének megalakulása után

— vélték az időt elérkezettnek egy új »egységes zsidó szervezet« létesítésére, mely iránt szükebb körben a tárgyalásokat meg is inditották. Ennek folytán indittatva érezte magát az országos iroda 1888. évi január hó 24-én kelt körlevelének kibocsátására, melyben tudatta az izraelita hitközségekkel, hogy az izraelita községkerületi elnökök által a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1883. évi deczember hó 23-án intézett emlékiratban előterjesztett rendezési módtól el nem tér, és ennek megfelelően a hitközségek helyi rendjének megállapítása után az izraelita hitügyet csak törvény által tartja rendezhetőnek. »A mennyiben a t. Elöljáróság« — így végződik az »országos iroda« idézett körlevele — »véleményünket nem osztaná, arra kérjük, hogy becses nézeteit velünk tudatni sziveskedjék. Egyuttal kijelentjük, hogy a mennyiben azon óhaj nyilvánulna, hogy az izraelita községkerületek ujjáalakítása eszközöltessék, kötelességünknek fogjuk tekinteni, hogy a hitközségek ebbeli kivánatának haladék nélkül megfeleljünk és a nyert megbizást a községkerületi elnököknek visszaadjuk.«

E körlevél folytán számos bizalmi nyilatkozat érkezett az »országos irodá«-hoz még orthodox hitközségek részéről is és egyetlen egy község sem kivánta a községkerületek megalakitását. A hitközségek ezen magatartásából erőt merített az »országos iroda« a tovább haladásra azon az úton, melyet az izraelita községkerületi elnökök kijelöltek, és továbbra is főtörekvését az »izraelita hitközségek« még mindig zilált ügyeinek rendezése képezte. Nem tartott soká, míg czélhoz jutott. — *Ő Felségének 1888. évi junius hó 5-én kelt legfelsőbb elhatározása alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. egy körrendeletet bocsátott ki* »az izraelita hitközségek ügyeinek és az anyakönyvi ügyhöz való viszonyoknak szabályozása tárgyában«, melyben — annak indokolt kijelentése után, hogy »*úgy a kongresszusi, mint az orthodox és status-quo-ante alapon álló hitközségek úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság álláspontjából is egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartozóknak tekintendők* — el lett rendelve: hogy az »izraelita anyakönyvi kerület« helyébe az illető »izraelita hitközség« lép,

melynek kebelében a kerület anyakönyvvezető rabbisága fennáll; »anyahitközség«-nek csak azon hitközség tekintendő, melynek kebelében anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbiság áll fenn és minden más hitközség »fiókhitközség«-gé alakitandó át. A rendelet részletesen szabályozza a hitközségek és fiókhitközségek közti jogviszonyt, megnehezíti s majdnem lehetetlenné teszi a hitközségekből való kiválásokat és egy helyen több hitközség alakítását.

Nagy elismeréssel adóztak a hitközségek — szervezeti különbség nélkül — az »országos irodá«-nak e körrendelet kieszközléseért, melynek értékét leginkább igazolhatja az a körülmény, hogy *az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott kultuszminiszteri körrendelet életbelépése óta egyetlenegy hitközségből sem történt kiválás* és számos helyen lett izraelita »hitközségek«-nek »fiók-hitközségek«-ké való átalakítása keresztülvive.

Az 1885. évi 1924. eln. sz. a. kelt anyakönyvi szabályrendelet és az »izraelita hitközségek« viszonyainak rendezése tárgyában kiadott 1888. évi 1191. eln. sz. a. kelt körrendelet kibocsátása által teljesitve lett a községkerületi elnököknek fentfelsorolt háromrendbeli kérelme közül a két első, melyek a hitközségek ügyeinek szabályozását tárgyazzák. Mielőtt a harmadik — a felekezeti jogok törvényes biztositását tárgyazó — kérelem teljesítéséhez vezető intézkedések foganatba vehetők voltak, Trefort Ágoston halála folytán a vallás- és közoktatásügyi miniszterium vezetését gróf *Csáky* Albin vette át.

A miniszter személyében beállott változás alkalma arra inditotta az »orthodox közvetítő bizottság«-ot, hogy az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott, az izraelita felekezet egységes voltára alapitott, és következményeiben oly üdvösnek bizonyult körrendelet visszavonásáért folyamodjék. — Kérvényét 239 rabbi nyilatkozatára alapitotta, melyben azok kijelentették, hogy hazánkban az orthodox és neolog izraeliták két egészen különböző hitfelekezetet képeznek, melynek hívei egyházilag, vallásilag közösségben nem élhetnek.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter az »orthodox közvetitő bizottság beadványát 1889. évi október hó 11-én 1447. eln. sz. a. kelt rendelettel oly felhivással küldötte le az »országos irodá«-nak, hogy »a közlött tárgyiratok alapján ez ügyben, t. i. két különálló izraelita hitfelekezetről lehet-e szó? saját álláspontját jelezve, véleményesen nyilatkozzék.« A miniszter kérdésére az »izraelita községkerületi elnökök« az 1889. évi november hó 25-én tartott gyülésükben adták meg a választ. — Az »orthodox közvetitő bizottság«-nak »két izraelita hitfelekezet elismerése« iránti kérelmét elutasittatni kérték, de azonfelül *az izraelita hitfelekezet egységes szervezetének mielőbb törvény által való biztosítása iránt is esedeztek.*

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. kelt rendelettel *az »orthodox közvetitő bizottság« beadványát végképen elutasitotta,* és kijelentette, hogy helyeseknek bizonyúlván az 1885. évi 1924. eln. sz. a. és 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott szabályrendeletek, ezeket továbbra is mindenekben fenntartandóknak találja. A bemutatott egyöntetü rabbinyilatkozatokra nézve megjegyezte, hogy »az azokban foglalt kijelentés, mintha hazánkban két egészen különböző hitfelekezetet képező orthodox és neolog izraeliták léteznének, sem törvényeinkben, sem az eddigi kormányrendeletekben, sem pedig az administratió terén szerzett tapasztalatokban és az izraelita felekezeti élet körül észlelt jelenségekben támogatásra nem talál.« Végül pedig kijelentette a miniszter, hogy nem szándékozik ugyan kényszereszközöket igénybe venni arra nézve, hogy az izraelita felekezet országos önkormányzati szervezete egyöntetüvé tétessék, de szükségesnek tartja: »hogy *az egységes administratiót biztosító rendszabályok segélyével* a lelkiismereti szabadságnak istentiszteleti és szertartási téren való teljes megóvása mellett *a hitközségek alapjaikban megerősítve, fejlődésre képesekké tétessenek és kivánatosnak tartja, hogy a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok aképen alakuljanak, miként a felekezet ügyeinek konzolidálásában tovább haladva, a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogainak törvényes biztosításával befejezhető legyen.«*

Az »orthodox közvetitő bizottsághoz intézett ezen rendeletét a vallás- és közoktatásügyi miniszter közölni méltóztatott az »országos irodá«-val is és pedig *»az izraelita hitfelekezeti ügy rendezése tárgyában az »izraelita községkerületi elnökök gyülésé«-nek 1889. évi november hó 25-én tartott üléséből kelt felterjesztésére egyelőre adott válaszképen«,* a mint azt az »országos iroda« az 1890. év február hó 8-án

kelt körlevelében a hitközségekkel tudatta azzal, hogy a »rendelet csak »*egyelőre*« adott értesités levén, nem tekinthető az izraelita községkerületi elnökök emlékirata végleges elintézésének«.

Azóta az »országos irodá«-hoz ujabb miniszteri intézkedés nem érkezett, de egy további rendelet értékét messze túlhaladta azon tárgyalás, mely a kultuszminiszteri költségvetés fölött 1890. évi november havában a képviselőházban lefolyt. Mindegyik politikai párt vezérférfiai egyaránt hangoztatták annak szükségét, hogy a vallásfelekezetek közötti viszonosság és jogegyenlőség törvényhozásilag megállapíttassék. A m. kormány pedig határozottan kijelentette, hogy az állam interconfessionalis jogrendjét a jogegyenlőség elve szerint fogja fejleszteni s teljessé tenni. — Azelőtt húsz évvel, mikor a kongresszusi szabályzatok kötelező erejét szüntette meg a képviselőház, az államnak az egyháztól való teljes függetlenítése lett sürgetve. Most pedig a majdnem két héten át tartó tárgyalás azon eredményre vezetett, hogy, az igazságügyminiszter úr szavaival élve, *azon történeti alapon kell megmaradni, melyen Magyarországon századok óta az állam és az egyház közötti viszony minden egyházzal szemben rendezve lett.*

Ha csakugyan ezt az alapot akarja az állam tovább fejleszteni és pedig a vallásegyenlőség elvének szemmeltartása mellett: akkor nemsokára kell sorra kerülnie az izraelita hitfelekezet viszonyai törvényhozási rendezésének, mert ez időben nincs más felekezet hazánkban, mint a mienk, mely — jóllehet törvényesen *elismert* — mégis viszonosság és jogegyenlőség tekintetében az úgynevezett törvényesen *bevett* felekezetek sorából teljesen ki van zárva.

Nincs okunk kételkedni a m. kormány jóakaratában, mindamellett az a meggyőződésünk, hogy a zsidóság egyetértő összeműködése a czél elérését tetemesen elősegíthetné. — *Ez a körülmény birta rá az »országos irodá-t«, hogy 1891. év elején egy házassági eset alkalmából kisérletet tegyen a felekezet valamennyi tényezőjének egyesítésére a czélból, hogy a felekezetünket közösen érdeklő ügyekben felszólalásunk hatályosabbá váljék, de e kisérlet — nagy sajnálatunkra — a kivánt eredményre nem vezetett.*

Ezek képezik főbb mozzanatait a kongresszus óta történteknek, melyeknek egyes phasisairól az »országos iroda« az izraelita hitközségeket időközönkint körülményesen értesítette. E körlevelek részletesen feltüntették azon nagyszabású tevékenységet, melyet az »országos iroda«, a felekezet jobbjainak állandó támogatása mellett, kifejtett, a nélkül azonban, hogy érintették volna azon működését is, melyet a felekezetünk ellen kivülről is folytatott harcz ellensulyozására kifejtenie kellett.

Ezelőtt 23 évvel folyamodott a kongresszus a zsidó vallás reczipiáltatása iránt és azóta e kérdés mindig napirenden volt. 1870. évtől 1880. évig három izben adtunk alkalmat a képviselőháznak, hogy hitügyünkkel foglalkozzék, azontúl pedig a kormánynál kérelmeztük a zsidó vallás jogainak törvénybe iktatását több izben. A felekezeti ügyek rendezése terén azonban eddig csak azon eredményre jutottunk, hogy ujra megvethettük szilárd alapját hitközségeinknek, melyeket az 1870. márczius 18-ki képviselőházi határozat és az »orthodox szervezet«-nek 1871. évben történt engedélyezése romba döntött, és ezzel megteremthettük alapfeltételét annak, hogy a zsidóság a részére engedélyezendő törvényes jogokat majd »törvényesen bevett felekezet«-hez méltó módon gyakorolhassa.

A hitközségek helyi rendjének megállapítása után, azok összesége, vagyis a *felekezet* számára kell igyekeznünk jogokat szerezni. — E jogok egyrészt a zsidó s keresztény vallások közötti viszonosság és jogegyenlőség elnyerésében, másrészt pedig a zsidó felekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításában állanak.

Az »izraelita vallás«-nak a »törvényesen bevett« vallások közé való felvétele *nem* azonos a felekezet autonom szervezetének beczikkelyezésével. Minthogy azonban a »törvényesen bevett« vallásfelekezetek törvénynyel biztosított önkormányzati joggal is felruháztatnak, *gondoskodnunk kell arról, hogy egyrészt a jelen szervezetlen állapotunk a zsidó vallás egyenjogusíttatásának akadályul ne szolgálhasson, másrészt pedig a felekezet kebelében uj nyugtalanság ne támadhasson az attól való félelemben, hogy a*

zsidó vallás egyenjogusítása okvetlenül a kongresszus utólagos törvényesítését is maga után vonja.

Ennek eszközlésére ez időben az egyedül hivatott közegeknek; az izraelita községkerületek képviselőtestületeit tartom. Azon okok, melyek miatt az elnökletem alatt álló hatodik izraelita községkerület működése fel lett függesztve, s a hitközségek ismételt beleegyezésével mindeddig szünetelt, nem forognak többé fenn. Az izraelita hitközségek megzavart belbékéje helyre lett állítva, s örvendetesen tapasztalható, hogy az indifferentismus megszüntével a zsidóság körébe visszaszállt ismét az a felekezeti közszellem, mely leginkább képes a nagy tömegeket magasztosabb eszmék befogadása iránt fogékonynyá tenni.

Mindezt szemügyre véve, már mult évben jutottam azon elhatározásra, hogy a községkerületet, melynek tisztségemet köszönöm, újra megalakítom. És azért késtem elhatározásom keresztülvitelével eddig, mert kivánatosnak tartottam, hogy a községkerület képviseletének első összejövetele oly időre essék, a mikor az új országgyűlés munkarendje is nyújthat már támpontot azon irány megállapítására, melyben jogaink törvényes biztosítását legczélszerűbben szorgalmazhatjuk.

Bátorkodom remélni, hogy a t. Elöljáróság vezetése alatt álló hitközség a községkerület megalakitásának szükségessége s az erre választott idő helyessége iránt velem egyetért és ennélfogva tisztelettel kérem a Tekintetes Elöljáróságot:

méltóztassék a hitközség közgyűlése által a községkerületi képviselőket — a hitközség tagjainak megfelelő számban — a tagok kebeléből mielőbb megválasztatni, és a megválasztottak neveit velem közölni a végből, hogy a kerület megalakítására nézve szükséges további lépéseket haladék nélkül foganatba vehessem.

»A kerületi képviseletbe minden helyi s járásközség, mely száznál kevesebb választóképes tagból áll, egy-egy képviselőt választ. Nagyobb helyi s járásközségek minden száz választóképes tag után egy képviselőt választanak. — Az

ötvenet meghaladó törtszámok száz gyanánt vétetnek.« (Kongr. szerv. szab. 57. §-a.)

A községkerületi képviselet, melynek kezébe az őrizetemre bizott zászlót mocsoktalanúl szolgáltatom vissza, nyilatkozhatni fog azon irány fölött, melyet felekezetünk ügyeiben követendőnek tart és megválaszthatja azon férfiakat, kikre ezentúl a vezérletet bizandónak találja.

A Tekintetes Elöljáróság mielőbbi értesítésének eléje nézve, hitrokoni üdvözlettel vagyok

Budapest, 1892. február hó 3.

Schweiger Márton,
a hatodik izraelita községkerület elnöke.

FELEKEZETI MOZGALMAK.

Folyóiratunk mult havi számában megemlékeztünk arról, hogy a fővárosban többen egy mozgalom megindításán fáradoznak, melynek czélját az képezné, hogy a zsidó vallásfelekezetnek a többi vallástestületekkel való egyenjogusítása érdekében a zsidó felekezet tagjai közös actióra egyesüljenek és továbbá, hogy a mozgalom szervezésére vonatkozó intézkedések már egy f. é. január hó 3-án tartandó értekezleten foganatba is vétetnek.

Minthogy január hó 3-án az országgyűlés még együtt volt és formaszerü feloszlatása csak január hó 5-én történt, a zsidó vallás törvényes egyenjogusítása ügyében egybehívott értekezletet igen helyesen f. é. január 6-ára halasztották. A mondott időben megtartott értekezlettel a mozgalom ténynyé vált és tegyük hozzá mindjárt, hogy e mozgalom élére felekezetünk igazi kitünőségei állottak, még pedig oly nemes buzgalommal, mely a vallásfelekezetünk nihilizmusát hirdetőket fényesen meghazudtolta s a mely jelenség egy szép és nagy jövő becses zálogát képezi azok előtt is, kiket a mozgalom szervezése előtti mult havi czikkünkben ugy jeleztem, hogy *„a mozgalom hatására és időszerüségére, nemkülönben az elhatározások formájára nézve a multban tett tapasztalatok vagy az összes eshetőségeknek az ügy komolysága által igényelt mérlegelése folytán egyben-másban talán ellenkező nézetet vallhatnak azokkal, a kik a felekezet utolsó két évtizedének történetét nem ismerik stb.“* Valóban büszkén tekintünk buzgó jeleseink fényes sorára és immár kétszeres örömmel ismételhetjük az értekezlet megtörténte előtt elmondott szavainkat, hogy ezen törekvéseket mint az évek hosszu során át meg át szántott és bevetett terület első sarjuját melegen üdvözöljük, annál is inkább, mivel ugyanott kifejezett óhajtásainkhoz képest »a tapasztalat férfiai tanácsaik és támogatásukkal a szervezett mozgalomnak tényleg megadták azt a nyomatékot és jelentőséget, melyre annak a felekezettel szemben a siker érdekében mulhatatlanul szüksége van«, és mivel januári czikkünkben nyilvánított abbeli reményünk, »hogy a mozgalomban résztvevő tényezők tanácskozásaik és elhatározásaikban különös gondot fordítanak arra, hogy a zsidó vallásfelekezet egyenjogusításának ügye ne kompromitáltassék és hogy a megindítandó actióba vegyülhető politikai elemek a felekezet jogáért való nemes küzdelemre és a felekezeti alkotmány ujjáépítésének terveire káros vagy épen bontó hatással ne lehessenek«, ha nem is mindenben az általunk óhajtott mértékben de eddigelé a lényegre nézve teljesült ugy, hogy egyelőre egy nagyobb mozgalomban kikerülhetlen zsengéket leszámítva, a jelzett tekintetek a legkomolyabb figyelem tárgyát alkották, amint az a vezető férfiak tapintata mellett másként nem is képzelhető. Részünkről magát azt a körülményt, hogy komoly és kiváló társadalmi állással biró férfiaink minden erejökből azon voltak, hogy az egyszer már megindított mozgalom az ügy érdekében oly mederbe tereltessék, hogy annak fejleményei sem a tüzött czélra, sem a zsidóság politikai józanságára kártékony befolyással ne lehessenek, a legörvendetesebb jelenségnek tekintjük, mert csak ily módon vált lehetségessé, hogy dilettantizmus politikai érdekek szolgálata vagy a lelkesedés elfajzása az ügynek ártalmára nem lehetett. E tünetekről egyébiránt említést sem tennénk, ha erről a *nyilvánosság előtt* már szó nem lett volna. Igy is csak egyszerüen átveszszük az »Egyenlőség« f. é. január 15-diki számából »A megfeneklett körlevél« czimen közzétett következő közleményt:

A meleg érdeklődésről, melyet a receptió ügyében megindított mozgalom a fővárosi zsidóság legjobb köreiben keltett, tanuskodik az a körülmény is, hogy pl. a f. hó 10-én a hitközség uj tanácsépületének díszterében tartott alakuló gyülésre a megválasztott nagy végrehajtó bizottság, (melyet lapunk multheti számában ismertettünk) majdnem teljes számban megjelent és hogy az abban a gyülésben kiküldött szükebb bizottság azóta

összesen tizenegy órát töltött az ügy megbeszélésével és annak minden oldalról való megvilágosításával. Igaz, hogy többet végezhettek volna és rövidebb idő alatt, *ha bizonyos oldalról bizonyos személyes kérdéseket folyton fel nem vetnének, mik a bizottság őszinte boszankodására a tanácskozás javá idejét elfoglalják és melyek ismételve és ismételve oly bőségben potyogjanak, hogy még eddig nem tudták megtalálni a módját a forrás bedugaszolására, — ez azonban még inkább bizonyítja, mily buzgalom, mily odaadás tölti el a bizottságot a szent ügy iránt, és hogy a mozgalom mennyire megkapta a lelkeket hogy férfiak, kikről sokan azt sem hitték, hogy felekezetünk ügyéért egyáltalában felmelegedhetnek, ime most három, negyedfél órákon elhúzódó gyűléseken résztvesznek; meghallgatnak a dologhoz nem tartozó és mindig újból és újból ismétlődő expectorátiókat csak azért, hogy magáért az ügyért is történhessék valami.* Fényesebben alig czáfolhatták volna meg ezen urak egy ellenzéki lapnak azon merész vádját, hogy a gyűlésre elmentek, hogy a mozgalmat — mert a kormányra nézve kellemetlen — meghiusítsák. Épp ezek a az urak szorgalmazták az eljárás sürgősségének kimondását és a tárgyalásokat nem az ő részükről akasztják meg, nem az ő részükről húzzák a végtelenbe. Még a községekhez és egyesekhez intézendő körlevelet, melyre pedig várva várnak, sem küldhették még szét a dologra nem tartozó beszéd és akadékoskodás miatt. Mi sem esik távolabb tőlünk, mint az a feltevés, hogy az a rész, honnan a baj kiindul, a késleltetést, a huzást-halasztást akarja, de tény, hogy eljárása ezt eredményezi. Jó lesz meggondolni, hogy a mozgalom nem egyeseknek, hanem az egész magyar zsidóságnak, az éppen ottan oly sokat hangoztatott liberalismusnak és felvilágosodottságnak az ügye. Az említett körlevél különben minden valószinüség szerint jövő hétfőn, legkésőbb kedden a czimzettek kezei közt lesz. Szerencsére számos helyen a felhivást be sem várták és megindították a mozgalmat felszólító körlevél nélkül is.

E bátor közlemény az ügy érdekében valóban annyival inkább érdemel méltatást, mert az E—g itt nagy önfeláldozással eddigi saját szükebb körén végzett vivisectiót. A legjobb akarattal ismételjük mult havi többször idézett czikkünkben foglalt szavainkat, *„hogy a harmonia tekintetéből tudomásul vettük ugyan az ifju lelkesedés ezen előretörő buzgalmát, de a mindennek feléje helyezendő szent ügy érdekében jogunkban van kérni, hogy ehhez hasonló a figyelmet kellemetlen módon elterelő és a törekvések komolyságába vetett hit megrendítésére alkalmas aprólékos eljárások jövőben egészen mellőztessenek, annál is inkább, mert ha a receptió kérdésének, országgyűlés és kormánynál ez iránt tett kisérleteknek egész története nem lenne is, ha a fennt idézett helyen és időben tett kijelentés és a hirtelen kezdeményezéshez füzödö gondolatsoron túl megyünk is, nagyon naivnak kell tartanunk azt az állitást, hogy egy felekezeti ujság, különben tisztelt czikkének az a hatása lenne, melyet annak a kedélyes praktika tulajdonít.“*

Ezeknek előrebocsátása után történeti szempontból számot adunk a tényekről, ugy a mint azok a folyó évi január hó 6-án tartott értekezleten és azóta kifejlődtek, s itt különböző okoknál fogva szorosan azokhoz tartjuk magunkat, amik nyilvánosságra jutottak, mivel ezekre nézve ugy a közlés valamint a discussio szabadságát aggodalom nélkül gyakorolhatjuk.

Folyó évi január hó 6-án a pesti izr. hitközség dísztermében tartották meg azt az ülést, melyről fennt említést tettünk. A terem zsufolásig megtelt. Az ülést egy férfiú nyitotta meg, ki a felekezet küzdelmeiben két évtizeddel ezelőtt minden téren nagyszabású tevékenységet fejtett ki és ki az utolsó két évtizedben társadalmi, főleg a zajtalanul nyilvánuló emberszeretet terén fejt ki országos jelentőségű tevékenységet. A gyülekezet czéljául a zsidó vallásfelekezet egyenjogusítása iránti czélra vezető szükséges vagy hasznos lépések tétele feletti tanácskozást jelölte meg többször hangsulyozva, hogy a kérdés legkevésbé sem uj, hogy a tárgy az eszme, a kivánság, mely most kifejezésre talál épen nem uj hitfelekezetünk körében. Ezután egy e tárgyban a képviselőházhoz intézett kérvény tervezete lett bemutatva, mely azonban mint őszintén sajnáljuk, teljes tájékozatlanságot mutat a kérdés történetével szemben, nem is szólva arról, hogy nyelve, hangja és okadatolása a legtávolabbról sem közelíti meg egy oly beadvány hangját és tartalmát, melyben egy felekezet a magyar országgyülés képviselőházához szólhat. A kérvény-tervezetnek számos komikus hatású részlete van. Igy például ki ne mosolyogna ezen ünnepélyes kijelentésen, hogy »sohasem kerestük fel még kérelemmel hazánk országgyülését; önmagunkért kérni nehezünkre esett«. A hatodik izr. községkerület elnökének fenntebb közölt körlevelében foglaltakkal szemben valóban egy ily ünnepélyes és további hasonló hatású elmefuttatás alapját képező kijelentés igazán csak furcsának mondható. És részünkről sok nyilvánosságra jutott tökéletlenség

után legjobb akarattal irtuk már az értekezlet előtt, hogy azok a legnagyobb hadakozók, a kik »a felekezet utolsó két évtizedének történetét nem ismerik«, mert némely czikkben napvilágra jutott eszmezavar után tartottunk tőle — és fájdalom nem minden alap nélkül — hogy a mozgalomból folyó munkálatok nélkülözni fogják a céltudatosságot és az eszközök megválasztásában azt a komolyságot, melyet a jelen folyóirat által is évek óta sürgetett receptió kérdése megkövetel. Vagy mit szóljunk ahhoz a luminosus kijelentéshez, hogy az emancipatióig *„a törvények tiltottak: résztvenni a haza felvirágoztatásában, segédkezni az ország művelődésének fejlesztésében stb. — mindeme feladatokból és törekvésekből* részt vett ki most magának a felszabadult zsidóság is.« Hát 1867. év előtt nem vettünk részt a haza felvirágoztatásában? Hiszen az emancipationalis törvény annak indokolása szerint épen a haza körül szerzett érdemeinket — kiváltképen pedig a zsidóságnak a szabadságharczban kitüntetett hazafiasságát — kivánta elismerni. És ugy állítani fel a dolgot, hogy a nekünk megadott egyenjoguság után tettünk eleget kötelességeinknek a mellett, hogy az 1867: XVII. t.-cz. történetének falsumát képezné, a zsidóságot valóban nem a legjobb szinben tüntetné fel. Ép oly kevéssé, mint a felekezet petiticziójába szorított az a nagyszerü kijelentés, hogy »eléggé ismerik (a zsidóság) hazafias működését a külföld magyar-ellenes lapjai stb.« Azonban minthogy itt egy tervezetről van szó e furcsaságok ismertetésével a jóakaratu szerzők érzékenységét sérteni nem akarjuk, csak constatáljuk, hogy e tervezetet az értekezlet nagy lelkesedéssel fogadta ép ugy az azt kisérő indokolást, melynek azon részével szemben, hogy a mozgalom szónokai »elégségesnek tarthatták a negyedszázados várakozást arra, hogy a törvényhozás ismét egy lépéssel tovább menjen« — utalunk a hatodik izr. községkerület elnöke fennti átiratának tartalmára, melyből kitünik, hogy az urak a kérdés történetében teljesen járatlanok, mert egyebektől eltekintve, az emanczipatiót követő congressus maga is régen megszakította a negyedszázad continuitását. Ide iktatjuk a gyengébbek kedveért azt a határozati javaslatot, melyet a congressus 1869. évi február 22-én tartott ülésében elfogadott:

„Határozza el a t. egyetemes gyülés, b. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez feliratot intézni oly értelemben, miszerint a törvényhozás legközelebbi ülésszakában máris oly javaslatot terjeszszen elő, mely szerint a zsidó vallás a törvényesen bevett vallások sorába iktattassék.“

Ezen elfogadott határozati javaslat értelmében nyomban előterjesztetett a kultuszminiszterhez íntézett kérvény is, mely egyszerüen és minden vezérczikk-részletek nélkül méltó módon kéri a receptiót.

Ámbár e helyen közzétett fejtegetéseink keretében a személyeket csak a legritkább esetekben szoktuk megnevezni, a jelen alkalommal könnyen érthető okokból érdekes lesz, ha ugyanazon gyengéknek kedveért ide jegyezzük, hogy ezt a határozati javaslatot a következő férfiak adták be: *Mezei Mór, Simon József, Rosenberg Izidor* és *Fenyvessy Adolf.*

Az éljenek lecsillapulása után az első értekezleten ismét egy lelkes felszólalás következett ugyanazzal a kijelentéssel, hogy: »huszonöt év mult el, hogy a magyar zsidóság a maga érdekében mit sem tett, a maga részére mit sem követelt«. Az előzőkkel közös történeti forrásból merített felszólalás lelkes éljenzések között indítványozta, hogy a felekezeti sajtónak, első sorban az Egyenlőség szerkesztőjének köszönet szavaztassék. A magunk részéről örömmel vettünk tudomást ezen indítvány elfogadásáról annál is inkább, mivel még élénk emlékezetünkben van, hogy az Egyenlőség volt az, mely ezelőtt 5 évvel, midőn »A zsidó vallásfelekezet receptiója« czímü (1887. IV. 556—564. l.) czikkben a következő conclusiora jutottam:

»Minthogy pedig a magyar törvényhozás a görög-keleti felekezetről intézkedő 1868: IX. t.-czikkben kijelölt praecedens szerint a zsidó hitügyet a congressus határozatainak utólagos törvényesítése áttal rendezni elmulasztotta, és minthogy a mulasztás oka, t. i. a felekezet körén belöl keletkezett viszályok, már majdnem megszüntek és minthogy végül az általános vallásszabadság törvénybe iktatása a közel jövöben alig remélhető, hitfelekezeti ügyeink rendezé-

sére nézve nincs más mód, mint a zsidó vallásfelekezetnek mielőbbi törvényes befogadása« —

és mikor e kérdést számos előző és következő czikkben részletesen taglaltam, ellenem a receptio sürgetése miatt heteken át ádáz harczot folytatott és személyes támadásokat intézett. A zsidó felekezet jogai iránti érzés örvendetes erősödésének kell tehát tekintenük, midőn a minden téren emelkedő Egyenlőség szintén a receptio hivei közé csapott fel, annyira, hogy e téren szerzett érdemei már nyilvános elismerésben is részesülhetnek.

Visszatérve a mozgalom első értekezletének eseményeire, több lelkes szónoklat után Budapest Lipótvárosának országgyülési képviselője a nagy lelkesedésbe kritikai észszel vágott közbe, hangsulyozva először is, hogy lelkesedéssel be nem érhetjük, mert gyakorlati törekvéssel állunk szemben. A kérvény-tervezet egyes részleteit czélszerűnek nem tartja, hanem indítványozza, hogy az értekezlet:

1. Állapítsa meg az időpontot, mikor volna a kérvény esetleg az új országgyüléshez benyujtandó.

2. Tegye magát érintkezésbe lehetőleg az ország minden egyes hitközségével és azok tagjaival, hogy jelentést tehessen arról, kikre számíthatunk, kik hajlandók támogatni.

3. Állapítsa meg a kérvény szövegét, mely az egyes hitközségek részéről aláirandó volna.

Egy ellenindítvány elvetése után, mely főképen a kérvénytervezet minden pontjának megmentését, a kormány és az összes politikai pártoknak a kérvény pártolása iránti megkeresését czélozta és több felszólalás után melyek közül az egyik azon aggodalmat fejezi ki, hogy a receptiónak egyesek, még pedig a zsidóság kebelében ellenségei lesznek — elnök a fennt idézett 3 pontból álló indítvány elfogadását constatálja.

Az első értekezlet végén de már annak folyamán is kijelentetett, hogy az orthodoxok sokkal jobb zsidók, mintsem hogy a mozgalmat elleneznék. E kijelentéssel kapcsolatosan oda nyilatkoztak:

»*Mi az orthodoxiát sokkal jobban ismerjük, becsüljük, semhogy ilyest feltételeznénk még abban az esetben is, ha azt, miről biztos tudomásunk van, nem tudnók. Az orthodoxok végtére zsidók, jó zsidók. Recipiálva ők nincsenek. A receptio hiánya az ő szemükben is folt a zsidó vallásón és* ki akarja elhitetni velünk azt, *hogy ép az orthodoxok nem vágyva vágynak megtisztítani a szégyentől azt, a mi előttünk, mindnyájunk előtt oly drága: vallásunkat? Ettől azonban eltekintve,* tényt konstatálunk, midőn azt állítjuk, hogy pl. a fővárosi orthodoxia jobbjai örömmel üdvözlik a receptio kivivására irányult mozgalmat *és hogy azon vannak, hogy hasonló mozgalmat hasonló czéllal indítsanak ők is az ő körükben* stb.

Nos hát ezen tény konstatálását kissé elhamarkodták, mert nyomban rá, hogy az E—g az ezt állította és az orthodox közvetítő bizottság elnökének azt a kijelentését közölte, hogy »az orthodoxok öngyilkosságot követnének el, ha ezt a mozgalmat elleneznék«; ugyanezen közvetítő bizottság hivatalos közlönyében az öngyilkossági kisérlet megtörtént, mert e szerint az orthodoxok »elkeseredett harczot« fognak folytatni a mozgalom ellen.

A jelen folyóirat 1887. deczemberi számában e sorok irója védelmébe fogta az orthodoxokat azon vád ellen, hogy a receptio ellen nyilatkoznának. Akkor e tárgyban egyebek között a ma sem egészen érdektelen következő megjegyzéseket tettük:

»Van-e zsidó, ki büszkén ne gondolna a zsidók hazafiságának azon fényes bizonyitványára, melyet számukra Szemere Bertalan miniszterelnök kiállitott, midőn 1849. julius 28-án a szegedi városházán tartott nemzeti gyülekezet elé a zsidó vallás törvényes befogadása és a zsidók és keresztények között kötendő polgári házasságra vonatkozó törvényjavatlatot elragadó ékesszólással beterjesztette? Talán ott volt a t. czikkiró úr, és talán abból a lelkesedésből, mely az egész zsidóságot áthatotta, talán abból a boldog érzetből, mely az egész zsidóságot eltöltötte, talán ezekből vonta le azt a következtetést, hogy akadhat zsidó, ki vallásfelekezetének dicsőségén és ellenségei általi megtiszteltetésén, a receptión örülni nem tud? Ha ott volt akkor, ha élt már abban az időben, vagy ha az emancipatiónális törvény életbeléptekor az ország zsidó templomaiban felhangzott hálaimákat hallotta, ugyan, hogy gémberedhetett össze annyira a szive, hogy zsidókat azzal vádoljon,

hogy ők jogaikért, melyekért annyi szenvedésen mennek át, ne lelkesednének, sőt e jogoktól gyűlölettel fordúlnának el?

A t. czikkiró úr a kongresszusról is beszél, tehát tudnia kell valamit róla. Tudna-e róla és állítását még is koczkáztathatta volna, azt elhinni fájna. De én nem teszek fel benne dolust, csak e téren való járatlanságot.

Tehát a kongresszus történetéből akar a czikkiró bizonyítékot meríteni arra nézve, hogy a zsidók egy része vallásfelekezetök törvényes befogadását ellenzi. Bizony-bizony nem jó helyen jár az úr, csak legyen kegyes, kövessen pár perczig. Pest megye gazdag történetü megyeházában 1868. évi deczember hó 14-én történt, hogy a zsidók képviselői először összegyültek, hogy mint az ország szabad polgárai, felekezeti ügyeik rendezése felett tanácskozzanak.

Az ülés 10 órakor kezdődött, a mikor báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter zajos éljenzés között a terembe lépett. Majd elfoglalta az elnöki széket és egyikét tartotta azon beszédeinek, melyek a kedélyre és gondolkozásra egyaránt oly rendkívüli hatást gyakoroltak. Többek között így szólt: »Az 1867: XVII. törvényczikk az izraelita lakosokat az ország keresztény lakosaival egyenjogú polgárokká tette a polgári és politikai jogok gyakorlatában; e kongresszus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezet, mint vallásos társulat is épen oly szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak.« És e szavakat a magyar zsidóság képviselői *pártkülömbség nélkül* általános élénk helyeslésel fogadták. Pedig a pártra szakadás már a választások alkalmával éles vonalakban kitünt, még sem jutott eszébe senkinek, sem akkor, mikor e szavak mondattak, sem későbben, az ellen egy szót is ejteni.

Az ismeretlen czikkiró még is azt mondja, hogy a zsidók egy része ellenség a receptiónak.

A kongresszus XV. ülésében Ungvár képviselője az orthodox párt rendkívüli helyeslése között fejtegette, hogy a vallásfelekezet az állam által elismerendő, sőt elment egészen az általános vallásszabadság sürgetéséig, a nélkül, hogy ezen valaki megütközött volna.

A király ő felségéhez intézett és a kongresszus által zajos éljenzés között egyhangúan elfogadott feliratban az egyetemes gyülés ismét csak azt hangoztatja, hogy a hitfelekezet a többi autonóm hitfelekezetek módjára önálló és autonom testületté teendő.

A VIII. ülésben a többség előadója viharos tetszés között tette e kijelentést, hogy »mindaddig, míg oly törvényünk nincsen, mely hitfelekezetünket befogadottnak elismeri, mindaddig autonómiánk nincsen.« A rá következő ülésen pedig a bonyhádi kerület képviselője azt kívánja, hogy a

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

kongresszus azon czélja, hogy a zsidó vallásfelekezet törvényesen recipiáltassék, a hitközségi szervezési szabályzatban is kifejezést nyerjen.

Mindez azonban elenyészik, ha az 1869. évi február hó 22-én tárgyalás alá került következő határozati javaslatot tekintjük, melyet négy oly férfiú írt alá, kik a zsidó felekezet és a társadalomnak ma is élő jeles alakjai, kiknek nevét azonban az oknál fogva nem jegyzem ide, mert közülök egyik iránt őszinte hálát érzek, mely tán sérelmet szenvedne, ha őt a viszonyaink között rebellisnek látszó jelen fejtegetések körében felemlíteném.

A határozati javaslat egyébiránt, melyet a kongresszus egyhangúan elfogadott, a következőképen szólott; »(lásd fentebb).

Még ugyanazon ülés elfogadta a miniszterhez intézendő rövid feliratot, mely a most említett határozati javaslat parafrázisát képezi. Ez történt a kongresszus vége felé, tehát akkor, mikor a pártokra szakadás már megtörtént, és én valóban csodálkozásomat fejezem ki a felett, hogy e tényekkel szemben valaki az itt szóba hozott vádhoz hasonlóval fellépheszen. Csak egy ember volt, Hillel rabbi, ki ehhez hasonlót vallott, de ezzel az országgyülés képviselőháza 1880. évi márczius 12-én történt lelepleztetése után senki solidarítást nem vállalt és azóta, ha még él, valahol Galicziában tenyészthet ily gombákat. Ezen kívül ugyan néhány zsidó részint a förendiházi javaslatnak a zsidó hitfőnökre vonatkozó pontja, részint a házassági javaslat ellen is petitionált, de minthogy tudjuk, hogy e kérvényezők hecczelődő mágnások vak eszközei voltak, nem sérthetem e czikkiró urat azzal, hogy a zsidók egy része elleni vádját innen meritette légyen.

A czikkiró úr egyébiránt azzal akarja azon állítását, hogy a zsidók egy része a receptiónak ellensége, plausiblissé tenni, hogy utal arra, hogy a zsidók egy része kongresszusi statumok és a rabbi szeminárium ellen is sorompóba lépett. De annyira van a két dolog egymástól mint Makó Jeruzsálemhez.

A kongresszusi statutumokat és a rabbiszemináriumot az orthodoxok magán a kongresszuson, és annak befejezte után azon téves és néhány önérdekét szolgáló egyén és a fanatizmus által nagyra nevelt felfogásból támadták meg, hogy a kongresszus megtámadta volna őseink legszentebb örökét, vallásunkat, ellenben a receptió ellen, mint fentebb láttuk, az orthodoxia nemcsak kifogást nem emelt, sőt azért maga is lelkesedett, és mint hiszem, most is lelkesül. Legalább sem a múltban, sem a jelenben nem történt oly szót érdemlő valami, a mi az ellenkező feltevésre tért engedne.

Nem ide tartozik, és a jelen úgy is hosszúra nyúló czikk keretét messze túlhaladná, ha, az izraelita egyetemes gyülés bizottságának, majd az országos izraelita irodának, úgy a magyar országos képviselőházához valamint a szakminiszterekhez intézett beadványait és emlékiratait akarnók itt méltatni, melyekben mindannyiszor a zsidó vallásfelekezetnek

törvényes befogadását kérelmezték. Csak a legújabb időből kívánok még valamit felemlíteni. Az izraelita községkerületi elnökök 1883. évi deczember 23-án tartott ülésükből egy emlékiratot intéztek a kultszminiszterhez, melynek petituma következőképen hangzik: »Méltóztassék hitközségeink czélbavett rendezésénél az általunk fentebb indítványba hozott elveket alkalmaztatni, továbbá pedig kegyelmesen oda hatni, hogy a zsidó hitfelekezet közegeinek és községi testületeinek ugyanazon önkormányzati jog biztosíttassék, mely az országban létező törvényesen bevett vallásfelekezeteket megilleti.« Komoly férfiak komoly munkálata volt ez, és a receptiót sürgető ezen kérelem ellen sem a publicitás, sem az orthodoxia kifogást nem emelt. Pedig ezen emlékirat mozgalmas időben született és én még sem gondolnám, hogy a kerületi elnököknek egy hirhedt bünper és annak nyomán nött mozgalomzajának még élénken hallható hangja daczára is el kellett volna nyomniok az önérzet és kötelességtudás ezen nyilatkozásait.

És vajjon most, mikor a képviselőház öt évre ül össze és a nagy alkotásokra erővel és hivatással bír, most lenne oly nagy bün követelni, hogy végre azon szabadelvű intézmények megalkotásához fogjon, és hogy a zsidó befolyás azon alkotások életbehivását sürgesse, melyek nélkül ideális vallási és kulturális feladataink szárnyaszegetten vergődnek, melyek nélkül a társadalmi egyenlőség soha ténynyé nem válhat?«

Ezt 1887. évben irtuk.

Az E—g. akkor vehemensül támadta e nézetünket, melyet úgy látszik orthodox részről mesterséges tényekkel, most tényleg megczáfolni fognak. A nevezett lapnak most szintén egészen más véleménye lett, de úgy járt, hogy új véleménye nyomban megczáfoltatott. Egyáltalán úgy látszik, hogy az orthodoxok magatartása e tisztán közjogi kérdést megzavarni képes sem lenne. Azt azonban felette fájlalnánk, ha a mozgalom tényezői az értekezletre szóló meghiváson felül mandatum nélkül az orthodoxokkal külön conferáltak volna, és ha ilykép a kérdés tárgyalásába, mely a szervezet kérdésétől teljesen külön választandó, a pártkérdést és a fennt közölt történeti visszapillantás szerint hosszú időkön át alaptalannak tartott aggodalmat belevitték volna és ha ezzel oly szellemeket idéztek volna fel, melyektől az orthodoxok maguk is eliszonyodnak.

E hosszas kitérés után, melyet azonban teljesen időszerűnek és az eszmék tisztulása érdekében szükségesnek is tartottunk, visszatérünk az első értekezlet befejezéséhez, hol közléseinket félbeszakitottuk, hogy aztán számot adjunk egyebekről is, mik e mozgalommal kapcsolatosan reánk nézve érdekkel birhatnak.

Az első értekezlet az által, hogy benne felekezetünk kitünőségei is tevékeny részt vettek, különböző hatást gyakorolt. Mindenek előtt a mozgalomba vegyített politikai elementumok okoztak aggodalmat és eszmezavart. A vezérférfiak tehát minden erejükből azon voltak, hogy a félreértések lehetőségét korlátozzák és úgy hiszszük, hogy e törekvésnek eredménye is volt. Hiszen egyáltalán nem uj dolog, hogy a felekezetünket

érdeklő kérdések a politikai választások alkalmával széltiben tárgyaltatnak. Egyszer jogi, máskor társadalmi állásával összefüggőleg. Álljanak itt ennek bizonyságául az öt év előtti választások alkalmával folyóiratunkban (IV. 361. l.) közzétett következő fejtegetéseink:

»A politika e folyóirat keretéből ki van zárva. És ez jól van így. A politika hullámai gyakran szennyesek, megzavarnák a tudomány vizének sima felületét, a felekezet eszményi törekvéseinek tiszta tükrét. De midőn e folyóirat czélja a tudományos kérdések ápolása mellett a társadalmi téren felmerülő, hitfelekezetünket érdeklő egyes tünetekkel is foglalkozik, lehetetlen, hogy a küszöbön levő politikai választásokra egy pillantást ne vessünk.

Az országgyülés végvonaglásával szemben a választási mozgalmak terén nagy az elevenség. Megszólalt a harczi sorakozó. A nehéz ágyúk mellett könnyű lovasságot látunk felvonulni. Fontoskodó nyilatkozatok mellett üres szóáradat. Az egyiknek arra való, hogy elfedje a gondolatot, a másiknak nincs elfedni valója. Van csapat, mely kifordítja belsejét, a honnan iszonytató vadlángok csapdosnak felénk, melyek rémesen világitják a küzdőtért. De minden harczos ajkán ott vagyunk mi — zsidók. Nézzük, nézzük ezt a sorakozást és mérkőzést, s a mint nézzük, szomorú képek tárulnak fel emlékezetünkben, rég feledett hangok ütik meg füleinket. Kétkedve tekintünk körül, tán térben, időben tévedünk, tán álom kínoz bennünket, de csakhamar meggyőződünk, hogy a mi szemünk előtt lefolyik, az mind való, mert hát az alkotmány »porondján« rólunk, csak rólunk van szó.

Az állam idült pénzügyi bajai, a külpolitika örökös ingadozása, a nemzetiségi üzelmek, fontos közjogi kérdések, a voltaképeni törvényhozási feladatok, mind mind háttérbe szorúlnak az antisemitikus- vagy úgy is nevezett zsidókérdés mellett. Ha mint magyarok nem pirulnánk miatta, zsidókként büszkék lehetnénk reá, hogy évezredek után is — érdekesek maradtunk. A jelölt politikai elveire senki sem kiváncsi, csak azt az egyet mondja meg, hogy zsidógyülöletét fennen hirdetni vagy titkon lelkébe zárni fogja-e? Ez az egy nyilatkozat érdekli az egész országot. Mi adunk irányt az »alkotmányos« küzdelemnek, még mindig érünk valamit. Szellemi kincseink, bibliánk, fejedelmi lantosunk örökbecsű dalai már az emberiség közkincsévé váltak. Rajta most már az anyagi létünk ellení keresztes háborúra! Az emberi gonoszság a politikában, a bestiális hajlamok a forumon. Minő verseny. A zsidó birkabőrre liczitál, ők emberbőrre. Sehol egy fénypont, sehol a remény egy szikrája. Egyik oldalon kegyelmesen ember számba vesznek, a másikon ellenszolgáltatás árán ugyanezzel kecsegtetnek, a harmadikon pedig tüzzel-vassal biztatnak bennünket. Minő kevesen vannak azok, kiket a törvény előtti egyenlőség eszméje teljesen áthat, minő ritkán akad, kit az emberi szellem eme tévedései igazán felráznának. A legjobbak, a legnemesebbek is erkölcsi bátorságot, hálát érdemlő önfeláldozást látnak abban, ha a liberalizmussal tele véve szájukat, nekünk is helyet engednek a közös asztal szélén, a czigánysoron. Némelyek szem-

forgatva javunkra a »keresztény« vallás parancsára (lásd Mózes III. k. 19, 18) »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« utalnak. Mások egy elhallgatott sajnálkozás mellett az antisemitizmus czéljainak elérhetlen voltára hivatkoznak. Ismét mások az állami érdekre mutatnak reá, mely nagyot csorbulna, ha az ilyen anyagot, mint mi vagyunk, elpusztítanák. A gyűlölet féktelen kitöréseit az ily nyilatkozatoknak kell enyhitenie. »Oh szép beszéd, oh köszönet.«

De hol van az ember, a szívvel-lélekkel áldott ember, ki otthagyva az opportunizmus egyengetett útját, a maga nevén nevezné a gyermeket? »Vadat és halat, s mi jó falat szem-szájnak kellemes« azt látunk, »de . . . . .«, embert nem látunk. Eszközök vagyunk, ez fáj nekünk. Számitanak önfentartási ösztöneinkre, elvárják, hogy életünkért, nyugalmunkért, a mostoha sors e kegyadományaiért hálásak leszünk. Egy kicsit meg is ölelnek, és bár ez ölelés hideg, ki csodálkozik, hogy megdermedt tagjainknak ez is jól esik. — Hát amott minő fény löveli felénk sugarait? Elektromos világitás mellett, tömjén füstön keresztül csodálatos hangok rezgik át a levegőt. Hallelujah! Ujjongjatok, a »nagy« férfiú is prolongálta az 1867-es törvényt. Plaudite! A harmadikat ismeritek. Rikitó hangjáról, undorító alakjáról, bünre szóló megtámadhatatlan szabadalmi leveléről. — És mindez nem álom. Ezek mind élnek, velünk, ha kell, általunk, ha lehet, ellenünk minden áron.

A politikai jogok legszebbike a választási jog. Az állampolgár részvétele a kormányzatban annak öntudatát emeli, az állam iránti ragaszkodásának bensőséget ad, és áldozatkészségének aequivalense gyanánt is szolgál. A magyar államban nincs osztály, vallásfelekezet vagy nemzetiség, mely az állam iránti kötelességeit hívebben teljesitené mint a zsidó, de széles Magyarországon nincs egyetlen oly osztály, vallásfelekezet vagy nemzetiség, mely iránt az állam — foglaljon bár vele szemben ellenséges állást el — mostohább volna, mint a zsidó iránt. Egy pillantás a magyarországi hivatalnoki és állami iskolai tanári karokra, fényesebben beszél, mint ezer meg ezer részlet, melyet e részben más oldalról is felhozhatnék. Felekezetünk közjogi helyzetét e folyóirat olvasói előtt ismertetni felesleges. Házassági jogunk, az áttéritési törvény kivételessége mutatja, hogy emancziparionális törvényben biztositott törvény előtti egyenlőség sincs megvalósitva, és ki tudná, vagy akarná azt a sok sérelmet felsorolni, melyet épen a törvényhozás termében ellenünk büntetlenül elkövetnek.

Most aztán jön a választás. A zsidóságot észre kezdik venni, rájönnek, hogy fontos politikai faktort képez. Van intelligenczája, adózási kötelességeinek pontosan megfelelvén, választási jogának rendszerint birtokában van. Itatni, etetni nem kell. Józanan lép a sorompóba, jelöltjének nevét mindig tudja, és a mellett a megválasztott képviselőtől a komák és lógókomák boldogitását nem várja. Ez becses anyag, ezt meg kell nyerni. Azt vélnéd, hogy e közben a zsidóság kivételes helyzetének megszüntetését fogják igérni. Dehogy! Ki vetemedne ennyire. A kutyabagosi

vicinalis vasút, és sok ilyen ügynek rőfös beszédek jutnak, nekünk valami zugmondatban egy untig hangoztatott, de soha még be nem váltott jogegyenlőségi igéretet löknek, és ennek fejében hálát, fokozott odaadást követelnek.

Elszomorító állapotok. Politikai jogaink gyakorlásánál gondolkozóba esünk. Ne lenne annyi erőnk, hogy a frázisok sovány koldus alamizsnája helyett hitfelekezetünk helyzetének javitását, a kivételességek megszüntetését, és a magyar állam szégyenére ellenünk duló horda galád támadásainak megszüntetését követeljük? Fenhéjázó követelés lenne-e ez hason körülmények között például a reformátusok részéről? Mi hát az a jogegyenlőségi elv, mely oly édesen cseng most mindenfelől, ha itt nem állja ki a próbát? Mi nem kivánunk kegyet, de legalább arról a loyalitásról, melyet a nemzet és annak minden politikai pártja a koronás király iránt tanúsit, akkor se feledkezzenek meg, mikor a magyar király loyalitásukhoz érdekünkben szól. A befejezéséhez közeledő országgyülés kezdetén Budavárában 1884. évi szeptember 29-én szólott a magyar király népéhez Azt mondá, hallhatták mindnyájan, sőt helyeslésssel fogadták a trónbeszéd eme szavait, mely szerint ő felsége elvárja tőlük: »hogy fel fogják használni munkásságukat arra, hogy politikai bölcsességgel, és a hol kell, szigorú erélylyel elenyésztessék a belső bajokat, megszüntessék a fajok, felekezetek és osztályok közötti surlódásokra vezető izgalmakat, hogy igy szt. István birodalmának országaiban a különböző fajok, felekezetek és osztályok az együttélésben egyaránt megelégedést találjanak, és egyesült erővel és lelkesedéssel működjenek közre a trón és a haza javának, diesőségének és fényének előmozditásában.« Van e valaki, a ki csak nyomát látta annak, hogy királyi óhajtás megvalósulására a legkisebb kisérlet tétetett volna? Mi történt a lefolyt országgyülésen izgatások megszüntetésére? Az történt, hogy az a törvényhozó testület, melyhez a koronás király voltaképen szólott, megtürte, hogy épen kebeléből rendszeres izgatás folytattassék a mentelmi jog paizsa alatt a zsidóság ellen. És történt, történik még sok egyéb, minek felsorolása ide nem tartozik.

Ily körülmények között, midőn hittestvéreink a választási urna elé lépnek, ám kövessék politikai meggyőződésöket szabadon, mert a passzivitás azt jelentené, hogy jogainak gyakorlata iránt érzékkel nem birunk. De ha a haza általános érdekével ellentétben nem áll, ha szűkkeblű felekezetiséget senki szemükre nem vethet, akkor álljanak elő sérelmeikkel is, követeljenek orvoslást, döngessék meg az emberi szív kapuját, ébreszszék fel a mélyen alvó lelkiismeretet, és az alkotmány sánczain belől egyszer már küzdjenek önérzettel elárvult hitfelekezetünkért is. Ne kihívó küzdelem legyen az, hanem harcz a szabadságért, harcz a jogért, a gyermek harcza a mostoha-anya szerelméért!

Minthogy e szerint új jelenségekkel szemben nem állunk, a mozgalom időszerüségének kérdése ez időben a függő egy-

házi kérdések, az országgyülés feloszlatásának okul szolgáló általános politikai viszonyok, de főképen a miatt lépett előtérbe, mert a kath. egyház és következésképen a társadalom némely rétegében felszinre jutott tendencziák mellett tartani lehetett attól, hogy a jogegyenlőség megvalósulását czélzó igazságos törekvéseink — a mint fájdalom itt-ott meg is történt — most egy és ugyanazon szempont alá vonatnak oly törekvésekkel, melyekkel együtt nem is említhetők.

Azonban az időszerüség feletti vita az első értekezlet után szükségképen előállott helyzettel szemben egészen meddő jelleget öltött és azért a törekvések első sorban az ezen tett számába eshető értekezlethez füződhető félreértések meggátlására szoritkoztak, a mi a gátok ellen küzdő ifjú lelkesedéssel szemben annál nagyobb feladatnak bizonyult, mivel a politikai pártok a felekezetünkben keletkezett mozgalmat saját politikai czéljaik szolgálatába igyekeztek szegődtetni.

Az ennek utána kiküldött végrehajtó bizottság az országos actiónak kivánt tehát biztos irányt mutatni. Tárgyalásainak nehézségei a fentiek szerint nyilvánosságra is jutottak és ennek folytán mi ellen sem vétünk, midőn felemlítjük, hogy e nehézségek okozták, hogy irányt jelző közleményének késedelmezése által a feltámadt felekezeti érdeklődés ide-oda ingadozott és hogy a szétküldött és a hozzánk is érkezett felszólalás szerint sokaknak várakozását ki nem elégítő körlevél már sok helyen elhatározásokkal, tényekkel szemben találta magát.

Figyelemmel arra, hogy jeleseink a már érintett nehézségeken túlesni kivántak, ezen önmagában véve nem is annyira jelentékeny, a sajtó széles körökre kiterjedő közléseivel szemben egyszerű formaságot képező körlevéllel szemben kritikának helye nem lehet. Az azonban sajnálatos marad, hogy a körlevél az aláiró jegyző elnézése folytán kelettel ellátva nincs, mert a mozgalom jövő történetirójának fejtörést okozhat, hogy ezen érdekes körirat, hol és minő esztendőben lett kibocsátva?

Ami már most a mozgalom általános hatását illeti, ennek positiv eredményét kettős irányban látjuk. Egyfelől jelentékenyen tágította a felekezet azon szűk köreit, mely eddigelé felekezetünk jogviszonyainak és közjogi positiójának a törvényhozás által való rendezéseért buzgólkodott. Magán, e

szélesbedett körön belől pedig tetemesen növelte az erkölcsi erőket. Itt-ott felébresztette a szunnyadozó érzéseket. Másfelől meg a felekezet körein kívül eső társadalmat is a jogos önérzet hangján kissé felrázta és elébe tartotta az állam igaztalanságát. Hogy ez irányban a viszonyok javultak, azt némileg feltünteti az utolsó előtti választások után — melyekben a zsidó kérdés túlnyomóan a polgári és társadalmi egyenlőség szempontjából tárgyaltatott — e folyóirat 1887. évi VII. füzetében közzétett czikkem következő részlete:

»Élő szemrehányás a zsidók ellen is, kik egy dignitarius borközi ölelését, a személyes tekintély vagy hatalom egy halovány sugarát, ambiciókat és érdekeiket többe vettek, mint felekezetök összes szenvedéseit és törekvéseit. Vagy tán tud valaki arról, hogy a lezajlott választás alatt zsidó hitfelekezete érdekében figyelemreméltó szót is ejtett volna? Álljon elő, aki tud ilyenről, hogy neki a zsidó küzdések történetében oly helyet jelöljünk ki, a minővel birnak azon halhatatlanok, kik nehéz viszonyok között például a protestantismusért harczoltak. Szinte hallom a választ: hogy mindez a létező viszonyok között nem egyéb, mint ábránd. Akkor ám ábránd a hit, ábránd minden nemesért való küzdelem is.

Hol vannak ilyenkor, ilyenekben a jogegyenlőség bátor harczosai? Hiszen a jogegyenlőségi elv alkalmazásának természetes folyományát képezi, hogy jó ügyünkért olyan fegyverrel harczoljunk, minővel harczoltak a többiek. A mi nem ábránd ott, az nem lehet ábránd emitt sem. Amit a történet jogosultnak nyilvánít amott, nem lehet helytelen itt. Miért ne lehetne nekünk azon az uton haladni, melyet más felekezetek rokonhelyzetben megtettek?

Így állja ki a próbát az a jogegyenlőség, mely ott ül a vásári ajkokon. Nem hatol be a szivekbe, hanem mint politikai eszköz fetreng kortestanyákon, hogy lépre vigye a zsidó választót. Talán sötéten látjuk a dolgokat, hiszen van valami a levegőben, olyan mesterséges szellőforma, mely a fonnyadó falevelekről fujdogálni kezdi a rátapadt porréteget. Talán . . . . .«

A viszonyok a jelzett irányban kétségtelenül javultak, mert nem lehet alá becsülni azt a tényt, hogy az ország

viszonyaira befolyást gyakorló politikai tényezők és a közügyek terén exponált férfiak oly nyilatkozatokra, bár fájdalom, csak sporadikus igéretekre birattak, melyeknek beváltására időhöz kötötten őket szorítani nem lehet ugyan, de a melyek késlekedő initiativájuk esetén más oldalról jövő kezdeményezéssel szemközt politikai sőt erkölcsi tartozásba vonják őket.

A mozgalommal szemben nyilatkozó aggodalmaknak azonban a felekezetben ébredező nemes szellem és a társadalomnak általában nem kedvezőtlen hangulata előtt el kell hallgatniok. Harmoniát kell létesíteni azok között, kik a törekvések azonosságában egyesülnek, ha a czélhoz vezető eszközök tekintetében nézeteik nem találkoznak is. Fel kell világosítani orthodoxainkat, kik a jogos követelések teljesítésében önnön érdekeik veszélyeztetését látják. Eljárásunkból minden oly elemet ki kell küszöbölnünk, mely a keresztény felekezeteket, kikkel a receptióval viszonosságba lépünk, érzékenyen érinthetné. Mellőznünk kell még annak látszatát is, mintha jogos igényeink érvényesítése más felekezet érdeksphaerájára kellemetlen kihatással lehetne. Óvakodnunk kell attól, hogy a politikai térre, hol reményeink teljesülését várjuk az ellentétek anyagát ne hordjuk be. Épen ezért kiindulva abból, hogy mi mint felekezet helyesen csak a többi létező vallásfelekezetekkel való egyenjogositásra törekedhetünk, s hogy ily irányu fellépésünk mint jogunkért való küzdelem az önzésnek azon szépítgetésre nem szoruló nemes nyilvánulását képezi, mely minden jogért való harczot jellemez, — mozgalmunkat egy felekezet mozgalmát nem szabad ez idő szerint az általános vallásszabadság nagy kérdésével összekapcsolni.

Az eddigi politikai beszédekben nyilvánosságra jutott nyilatkozatok között a legszorgosabb kutatás mellett sem találunk olyat, mely a receptiót azon alakban helyezné kilátásba, ha az általános vallásszabadság nem vezettetnék győzelemre. Oly nyilatkozatot, mely az általános vallásszabadság mellett törne lándzsát, alig lehet egy-kettőt felfedezni. Minthogy a politikai nyilatkozatok túlnyomóan csak felekezetünk egyenjogosítását igérik, minthogy a kormány is az interconfessionalis jogrendnek történeti alapon való fejlesztését és teljessé tétét czélozza és a hazai hitközségek túlnyomó részében is alig hangzott más jelszó mint »receptio«: a követendő irány határozottan meg van jelölve és ez parancsolólag követeli, hogy azon álszabadelvű néhány »Principienreiter«-ra való tekintettel, kik a receptiót azért tagadhatnák meg, mert az általános vallásszabadság hiveinek vallják magukat, ügyünk e nagy és a létező, többi, jogok által védett felekezetek által mellőzni óhajtott kérdéssel a mi rovásunkra ne komplikáltassék. Reméljük, hogy jóllehet az imént említett körlevél nyilván az első értekezlet fent ismertetett határozatának tág magyarázata folytán az általános vallásszabadság *politikai kérdését* vette fel *felekezetünk törekvéseinek* vezérlő motivumául, illetve kiindulási pontul, ezen kérdés az országgyüléshez intézendő kérvény keretéből kiszorul. És pedig nem azért, mintha mi zsidók mint szabadelvű polgárok a liberalismus egyik nagy eszményét képező vallásszabadságtól szűkkeblű felekezeti érdekekből irtóznánk, hanem azért is, mert nincs komoly ok arra, hogy az — in ultima analysi állami érdeket is képező felekezeti egyenjogosítás — iránti küzdelmünk indító okait takargassuk, szépítgessük akkor, mikor az általános vallásszabadság mellőzése esetére mégis csak a receptióhoz térünk vissza és midőn fenmarad számunkra annak a szabadsága, hogy *állampolgári minőségünkben* az általános vallásszabadságért ép úgy küzdjünk, mint p. keresztény vallásu honpolgárok t. i. a felekezettől független alapon.

Midőn a túlságos hosszúra nyult, de az ügy aktualitása folytán mellőzhetlen észrevételek végéhez jutottunk, látjuk, hogy számos idevágó kérdéssel nem foglalkozhattunk. A legfontosabb kérdés mindezek között most az, hogy mi történik tovább?

A feleletet megtaláljuk a hatodik izr. községkerület elnökének e czikkét megelőzőleg közölt körlevelében, melynél érdekesebb és az utolsó évek nagy küzdelmeit és eredményeit feltüntető nevezetesebb közlemény még napvilágot nem látott. Az adatok minden sallang nélkül hozatnak az érdeklődők tudomására, melynek köre messze túlhaladja a VI. izr. községkerület határvonalait. A rövid vonásokban közölt történet bepillantást enged a felekezet vezérférfiainak czéltudatos, gyakran eredmények által kisért működ-

désére és azon mostoha viszonyokra is, melyekkel mindenkor megküzdeniök kellett. A felekezeti ügy nemes szeretete jellemzi ténykedésöket. Nem kürtölték világgá tevékenységöket, nehogy a felekezet egy részében észlelhető — a minapában ismét megnyilatkozott — oknélküli féltékenységet és érzékenységet felköltsék. Mint ezen hiteles adatok bizonyítják, nem pártérdeket, hanem a felekezet összességének érdekét szolgálták híven és kitartással. Kezdeményezéseik sikereivel nem kérkedtek, a sikertelenségen el nem csüggedtek. A legelfogultabb ellenzéki hajlam sem vonhatja kétségbe, hogy a felekezet úgyszólva mindennapi szükségleteinek kielégítése, intézetek létesítése, vezetése, illetve fejlesztése az antisemitizmus szomorú eredményeinek ellensulyozása (a mikről e körlevél hallgat) a felekezet idealis javainak gyarapítása és a jövő talajának tudatos előkészítése által hű sáfároknak bizonyultak. É s a m i j e l e s ü l a n a p i r e n d e n l e v ő r e c e p t i ó k é r d é s é t i l l e t i, m e l y e t s o k a k a z u j d o n s á g j e l l e g é v e l r u h á z t a k f e l, e z ü g y b e n a v e z é r f é r f i a k á l l a n d ó é s t e r v s z e r ű m u n k á s s á g o t f e j t e t t e k k i é v t i z e d e k e n á t, n e m m u l a s z t v á n e l a z t s e m, h o g y a f e l e k e z e t s z é l e s e b b r é t e g e i t e k é r d é s s e l m e g b a r á t k o z t a s s á k é s h o g y a p o l i t i k a i, s ő t i n t é z ő k o r m á n y k ö r ö k e t t ö b b i z b e n a k é r d é s f e l k a r o l á s á r a b i r j á k. Eddigelé ez nem sikerült. Hogy a mostani áramlat szerencsésebb legyen, hőn óhajtjuk és reméljük. Azért helyeseljük, hogy a congressusi szervezet feleleveníttessék, mert ha az orthodoxok az ő szervezési szabályzatuk alapján a congressusiak pedig az egyetemes gyüles által alkotott szabályzatok szerint szervezve lesznek, a kormánytól remélhető jóakarat mellett mi sem fog utjában állani annak, hogy *a szervezett zsidóság a különböző irányzatok vallás és lelkiismereti szabadságának érintetlen hagyása mellett* a törvényesen befogadott vallásfelekezetek sorába emeltethessék.

A dolgok ezen állásában kiváló érdekkel bir a kormánynak mostani álláspontja a zsidók törekvéseivel szemben. Ezért utána jártunk, hogy azon nyilatkozat lehetőleg hű szövegét szerezzük meg, melylyel gróf *Csáky* Albin vallás- és közoktatási minister úr a temesvári izraelita hitközség üdvözlő küldöttségének válaszolt. A küldöttség szónoka által kifejezett azon reményre, hogy a zsidó vallásfelekezet egyenjogusítása iránti törekvés a ministerben a leghivatottabb és legjobb akaratu pártolóra, előmozdítóra és szellemi vezérre talál, a minister a »N. Temesvárer Zeitung« f. é. január 23-iki számában közölt és értesülésünk szerint leghitelesebb tudósítás szerint a következőket válaszolta:

»A szónokuk által felekezetök egyenjogusitása iránt felhozottakra nézve, tán nem is kell mondanom, hogy ezen ügy nálam *mint szabadelvü embernél* — akadályra találni nem fog. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a magam részéről egyenjogusíttatásuk és autonomiájuk törvénybe iktatását csak formai kérdésnek tartom, melynek csak akkor van igazi értéke, ha az társadalmi tekintetben kellőképen előkészítve van. Egyébiránt tudom, hogy a talaj már annyira elő van készítve, hogy a feladat megoldása immár akadályokra találni nem fog.«

Ámbár a minister oda nyilatkozott, hogy ezen ügy nála *mint szabadelvü embernél* nem fog akadályra találni, holott mint első sorban hivatott *kormányférfiu* ezen ressortjához tartozó kérdésben *kezdeményezési jog* illeti meg, mégis örömmel veszszük tudomásul e nyilatkozatot, mert gróf Csáky Albin nem az a *férfiú*, kinek szabadelvűségét *ministeri* állása tevékeny nyilvánulásában akadályozhatná, és mivel másrészt kiváló jelentőséggel bir e kérdésben, az a leghivatottabb részről eredő kijelentés, hogy a talaj annyira elő van készítve, hogy a receptió feladata *immár* akadályokra találni nem fog. Az eddig fennállott és a talaj előkészítése után elhárult akadályok tehát nem léteznek és így a rég óta folyó munka gyümölcsei sem maradhatnak el. A cultusminister e kijelentéséhez a kereskedelmi minister győri nemes nyilatkozata valóban lélekemelő zenei kiséretként hat érzelmeinkre.

Már most az általánosabb jelleget öltött érdeklődést conserválni kell és egyöntetü tervszerü eljárás mellett oda kell hatnunk, hogy e kérdés a törvényhozás elé a felekezethez méltó alakban és méltó módon jusson el. És az ez iránti intézkedésekre nézve legilletékesebbeknek az ujonnan megalakitandó izr. községkerületek elnökeit tartjuk, a kiknek tevékenysége a mostani mozgalmat előző időben, még bold. dr. Hirschler halála után sorompóba hivatott. Még 1891.

deczemberi számunkban tehát jóval a mozgalom keletkezése előtt jeleztem, hogy vezérférfiaink elérkezettnek találták az időt, »hogy a felekezetnek a már kivívott jogi alapon úgy jogainak továbbfejlesztésére, valamint összérdekei képviseletének megalakítására nézve önrendelkezési joga feleleveníttessék«. A rokon czélokat követő közbelépett mozgalom a kilátásba helyezett tényt késleltette. Ma beszámolunk vele a mozgalom rokon törekvéseivel kapcsolatban. A mozgalom eredménye röviden a feltámadt érdeklődésben és a választások zajában tett, mindazáltal egyes esetekben becses politikai nyilatkozatok kinyeréséből áll, mert hiszen azt nagyon jól tudjuk, hogy a zsidóság körében azon czélból, hogy a receptióra irányult kérvényhez hozzájáruljanak, mozgalmat indítani nem kell. Akik óhajtják, azok mozgalom nélkül is csatlakoznak a kérvényhez, akik pedig félrevezetve ellenzik a receptiót, azokat a mozgalom sem képes balvéleményökben megtántorítani. A fő v. bizottság tehát legjobban cselekszik, ha az ügyet, mely a mozgalom vezetőinek kezében egyelőre csak a peticziók egybegyüjtéséből állhatna, a haladék nélkül megalakítandó izr. községkerületek elnökeinek kezeibe utalja, kik a tapasztalás szerint lassubb vidéki faktorok bevonását is könnyebben eszközölhetik és kiknek sulya mint felekezeti képviseleté, külfelé bármily tekintélyes bizottságénál nagyobb lehet. A fenti körlevél adatai szerint a kerületi elnökök minden külső ösztönzés nélkül is híven szolgálták ez ügyet a multban és a jövőben az egész szervezett felekezet érdeklődése és szeretetteljes ellenőrizet mellett csak fokozott buzgalommal fogják ezt tenni. Az ő személyes tevékenységök garantiát képez a felekezet méltó részvételére és arra, hogy immár a felekezet széles köreiből feléjök néző erkölcsi támaszszal ügyünk győzelmét mihamarább kivívják. Az orthodoxia kellő és megnyugtató garantiák ellenében a mozgalmat annál kevésbbé hátráltassa, mert hiszen ez a felekezet elleni árulást jelentené a mellett, hogy multjukat is megtagadó ezen ellentállásuk a vallásügyi minister kijelentéseután meddő is lenne.

Előre hát! Ha Isten velünk, ki ellenünk!

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

TUDOMÁNY.

»IZRAELITA.«

Ha a vallásunk receptiójára vonatkozó mozgalom remélhetőleg nemsokára czélt ér, ha a jelen választások alatt kért és adott igéretek az új képviselőházban testet öltenek és törvényjavaslat alakjában foglalkoztatják majd újra a közvéleményt, de az országos tényezőket is, akkor megint aktuálissá lesz azon kérdés, mely két évvel ezelőtt egy miniszteri rendelet alkalmából bizonyos mozgalmat keltett a hazai zsidóság közvéleményében és ezen folyóiratban is vita tárgyává tétetett (l. M.-Zs. Sz. VI. 513—525). Vallásunk hivatalos nevének kérdését értem, mely a közoktatásügyi igazgatás számára helyesen már úgy döntetett el, hogy az iskolák zsidó tanulói sem Mózes vallásuaknak, sem héber, de nem is zsidó vallásuaknak, hanem izraelita vallásuaknak vagy hitfelekezetüeknek jelölendők. Hogy ezen eldöntés megfelel úgy vallásunk méltóságának mint az Izraél és izraelita név történetének, azt már annak idején, úgy hiszem, meggyőző okokkal bebizonyítottam; itten csak néhány érdekesebb adalékot akarok nyujtani vallásunk azon megjelöléséhez, mely alatt egyenjogusitását nyerje hazánk vallásfelekezeteinek sorában. Az izraelita névtől irtózók azt állítják, hogy csak jelen századunkban kezdték azt használni a német zsidóságban, mintegy euphemismus gyanánt a zsidó név elkerülése végett, hogy a bibliai kor utáni zsidóságnak az izraelita névre nincs történeti joga és így korunkban is csak a zsidó megnevezéshez kell ragaszkodnunk. Ezen állítással szemben hadd említsek három tekintélyt a zsidóság történetének középkori fénykorából, kiket bátran nézhetünk koruk vallásos tudatának, de koruk nyelvhasználatának is legilletékesebb tanui gyanánt. Mindhárman részint

vallásunknak, részint vallásunk híveinek megjelölésére az »izraelita« nevet használják, még pedig ketten arabul, egy héberül irt szövegben. Az első *Jehúda Hallévi*, a XII. századnak nagy költője és vallásos gondolkozója. Kuzari czimű munkájában (II. könyv, 48. §.) a vallásos törvényeknek észbeli (erkölcstani) és kinyilatkoztatott törvényekre való fölosztásról szólván azt vitatja, hogy az előbbieknek teljesítése nem elegendő. »Lehetséges-e — így kiált föl végül, — hogy az izraelita (אלאס־איל, a héber fordításban הישראלי) a jog és az emberszeretet gyakorlatára szorítkozván, mellőzze a körülmetélés és a szombati nyugalom törvényeit és a többi törvényt és mégis boldogúljon.« Egy másik helyen (III, 17.) azon vallásos tételekről beszél, melyeknek összeségéből áll a »zsidó hit« (אלעקידה אליהודיה, héberül הדת היהודית); a ki azokat tiszta meggyőződéssel lelkében egyesíti, az »igazán izraelita« (אס־איל חקיקה, héb. ישראל אמתי). — A második nevezendő tekintély, Jehúda Hallévi barátja, a híres *Ábrahám Ibn Ezra*, a zsoltárok könyvéhez írt kommentárja előszavában, midőn azt akarja mondani, hogy a zsidóság általános véleménye szerint Mózes írta a tóra első könyvét is, ezt így fejezi ki: אין ספק בין הישראלים כי ספר בראשית משה אדונו כתבו. — A harmadik *Ábrahám Ibn Dáud* a történetíró és filozófus, ki vallástörténeti munkájának (Emuná rámá) bevezetésében azokról beszél, kik elhanyagolják az »izraelita hitük« alaptételeiről való elmélkedést: מפני עזבם העיון בעיקרי אמונתם הישראלית (2. lap, 14. sor). Arab eredetijében, mely nem jött ránk, e mondat így hangozhatott: מן אגל תרכהם אלנ״ר פי אצול עקידתהם אלאס־איליה. Hasonlóképen a bevezetés végén (4. lap) שרשי האמונה הישראלית (= אצול אלעקידה אלאס־איליה). — Végül még említem, hogy a Zóhárban egyszer az Izraél vallásához tartozók így jelöltetnek (I, 193. a): כל בני דמהימנותא ישראל כלהון.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

KÉT AGADIKUS MAGYARÁZAT MEGVILÁGÍTÁSA.

A Sema után következő benedikczióról: ברוך שם וכו׳, a midrásban két nézet olvasható. Az egyik nézet szerint Jákob ősatyától származik, a másik szerint pedig Mózestől. Mi vezette a midrást ezen antedatálásokhoz?

Szifré II. 31. (Deut. 6, 4-re) található idevonatkozólag a legrégibb hely. Az van mondva, hogy Jákob halála előtt összegyüjtötte fiait és megkérdezte tőlük, vajjon szivük teljesen az Örökkévalóé-e? E kérdésre a tizenkét törzs ősei azt felelték: »hallgass ránk, amint szivedben nincs megoszlás, ép úgy nincs megoszlás szivünkben, hanem: az Örökkévaló a mi Istenünk; az Örökkévaló egyetlenegy.« Erre — az egyik nézet szerint — Genezis 47, 31. alapján Jákob elmondta az említett eulógiát. Világos, hogy ezen felfogás szerint Mózes V. 6, 4. így értelmezendő: Halljad Izraél (= Jákob), az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlenegy. A Deuter. r. ezen vershez (2. fej. 35. pont) és Genezis r. 49, 2-re. (78. fej. 3. pont, l. még Targum Jer. a 2 vershez) ezen magyarázatot elfogadva az épen említett vers második felét — a párhuzamosságot félretéve — így értelmezi: és halljátok (Jákob fiai), Izraél (= Jákob) Istene a ti atyátok. A tóra ezen helye tehát a következőképen pontozandó és értelmezendő אל ישראל: אביכם.

Azt tehát látjuk, hogy mi módon fekteti belé a midrás állítását, hogy a szóban forgó eulógiát Jákob mondta, az idézett versekbe, de az nem világos, hogy milyen ok indította ezen állításra? Erre az okra könnyen ráakadunk, ha meggondoljuk, hogy az agadista a mindennapi ima semáját magyarázza. Az első nehézség az volt, hogy a tóra szavai megszakíttatnak az említett benedikczió által. Valóban találjuk is (Peszáchim 56a misna és barajtha), hogy a Jerichó lakosai ezen bene-

dikcziót tényleg kihagyták. Nem szenved kétséget, hogy a misnának ezen R. Jehuda által adott magyarázata a helyesebb. A másik nehézség pedig az, hogy a semáimának tulajdonképen nincs jó értelme. Hogy mondhatja minden egyes: halld Izraél, hiszen nem szólít meg senkit és hogyan mondhatja nyomban utána a benedikcziót, hiszen nem hallotta az Isten nevét senkitől, csak önmagától? A tórában a שמע ישראל helyén van, mert Mózes szólítja meg a népet, de az imában az agadista felfogása szerint nincs helyén, mert senki sem szólíttatik meg. Ezen nehézségek megszünnek azon értelmezés mellett, hogy Jákob szólíttatik meg és hogy a בשכמי ליו tőle származik. Ezen értelmezés szerint a megszólításnak van értelme és a benedikczió által történő megszakítás is igazolva van, mert a benedikczió Jákobtól származik. R. Lévi szerint a שמע ישראל valóban a sírban nyugvó Jákobhoz szól és a mondat azt jelenti, hogy még mindig ragaszkodunk a régi Istenhez. (Deut. r. i. h.)

Ugyanezen okok indítottak más agadistákat arra, hogy a sokszor említett benedikcziót Mózesnek tulajdonítsák. (Deut. r. 2. fej. 31. pont). Ezen állítás szerint az Isten mondja שמע ישראל és kiegészítendő az első parancsolat, mert direkt csak ezt vagy legalább legelőször ezt intézte Izraélhez, mire a megszólítottak a folytatással felelnek: »az Örökkévaló a mi Istenünk stb.«, azaz az Isten parancsolatját elfogadjuk. Mózes Izraél nyilatkozatát hallva a benedikcziót elmondta. Ha tehát a benedikczió Mózestől származik, olybá tekinthető, mintha a tórában állana és nem idegen közbeszúrás. Hogy azonban az a tény is meg legyen magyarázva, hogy miért nem foglaltatik az illető eulógia a tórában, némely agadisták azt mondották, hogy tulajdonképen az angyalok dicsőítik ily módon az Istent és Mózes, midőn az égben volt, ezt meghallva akaratuk ellenére hozta le a földre. Ez okból nem merte kiirni és ez okból nem szabad azt fennhangon elmondani. Ebből és a Peszáchim idézett misnájából arra következtethetünk, hogy a בשכמי ליו ellen oppoczicziót létezett. Hogy ezen oppoczicziót ezen benedikczió históriai eredetére támaszkodhatott, arról majd nagyobb összefüggésben jövőre.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

VÁLASZ.

A Szemle előző számában Léderer Ignácz úr csak amúgy érintőleg beszél a Szemle VIII. évfolyamának novemberi számában megjelent kis értekezésemről (a középkori héber költészet grammatikájáról), fölemlítve egyes hibákat, amelyek e czikkembe »tévedésből« belecszúsztak. Így jóakaratú kritika lenne és nem is szólnék ellene, csak egy szót is: sőt örömemnek adnék kifejezést, amért L. úr oly figyelemmel olvasta el czikkemet — de L. I. úr állandóan egy szavat használ, ami csakhamar elrontotta illusiómat. És e szó: a *hiba*, mint aminek t. i. én bélyegzem a felsorolt, költöinknél előforduló alakokat. Ez a hiba-szó ott szerepel a kritikának minden új bevezető sorában; így: »mindjárt czikke elején hibának mondja,« »hibának van mondva«, »kifogásolva vannak« stb. Pedig czikkemben ezen szó-alakoknál sehol sem használom a hiba-szavat. L. úr minden áron védelmezni akarta költöinket; meg tett hát engemet a támadó-félnek. Pedig hát sok ily *hiba* nem mint hiba van czikkemben felemlítve, hanem mint a ragozásnak stbnek egyes jelenségei.

Tessék csak elolvasni!

Még pár megjegyzést. Először a קיין-nyaralni verbumról. Czikkíró szememre lobbantja, hogy e tövet »a szentírásban elő nem forduló igealakok« közt említem, s ennek ellenében utal Ezsaj. 18,6-ra. Ejnye ha ennek felösmerésével a L. I. úr czikkének megjelenéseig kellett volna várnom! De lám a többi ott említett példákból még levonhatott volna ilyes bizonyítást: Czikk-író nem tudja, hogy אהב szeretni, mert említi a יאהב-alakot; hogy היה élni, mert beszél a מהויה-formáról; nem tudja, hogy a ישן aludni verbum előfordul a Szentírásban is, mert szól a תתישני-alakról stb. Czikkíró — az én czikkíróm — láthatta volna, hogy ott nem *igetövekről* van szó, hanem *formákról*, amint hát a szavat maga is idézi; mért nem akarta hát észreveni, hogy ott nem arról a *hibá*-ról beszélek, hogy קיין *nyaralni* értelemben használtatik, hanem az אקיין-formáról

(szemben Ez. קין alákjával; tehát: tovább-ragozásról), amint pl. föl van említve פרד-nak kal inf.-a, צמד-nak kal part. pass.-a, vagy שיח-nak teljes tovább-ragozása: שחתי stb. Amihez mindhez megjegyzem, hogy ez »az eredeti szókincsnek szabad tovább-fejlesztése«. (659. l.)

Azután a דוק-ról és פתרון-ról. E két szó valóban csak tévedésből került ide munkámnak más összefüggéséből, ahol t. i. arról beszélek, hogy דוק magában is jelenti az eget, Ez. 40,22 alapján — mint הדום zsámoly a földet, vagy mélységet, pl. Ábr. i. Ezránál, Div. 1. מרומים והדומים. A פתרון szóról pedig hogy azt Men. b. Szer. nem a *megfejtés*, hanem a *tudomány* jelentményében használja.

Reménylem, hogy ezek után L. I. úr lelke nem háborog többé és kedvelt költőit nem kell továbbra is tisztásznia azon *hibák* vádjától, melyeket a czikkíró tévedése imputált nekik. Az egész csak azon a *hibán* fordul meg, amelyet L. úr beleimputált az én czikkembe.

* * *

Egy füst alatt pedig én is hadd igazítok helyre nehány tévedést: három rendbeli czikkemnek pár sajtóhibáját. VIII. évf. novemb. 655. l. 7 s. al. Jó költök h. olv. Itt költök; 657. 9. j. mindazok h. mint azok; 661. 4. fel. más h. már; u. o. i. j. Ratin h. Rasi; 5. j. נצל h. געל. — Deczemb. szám. 721. l. 7. s. az eddig ösmeretlen »epigrammatikus X-nek« h. írjuk inkább az ismertebb »epigr. élnek« szavat; a lap közepén álló szokatlan »bibliai mondur« h. mégis többbet ér a nem annyi eredetiségü valló »bibl. mondat.« A 724. l. 4. s. al. álló kitételt: »A költő a kifejezést vesz,« valaki bizonyitásúl ne használja tót származásomra; a 726. l. K. pontjának végére én nem állitottam azt a furcsa »az«-határkövet; 728. l. l) pontjában is »kezökken« h. olvassuk inkább azt, hogy: »kizökken.« — IX. évf. jan. szám. 33. l. »legutolsóig« h. »legutolsó« 34. l. közepe táján »talap«-ot valaki »talaj« h. »talp«-ra javíthatná; 35. l. 4. s. már h. más, 15. s. párbeszédül h. párbeszédük; 36. l. vers 2. oszlop, 4. s. felvidulsz h. felvirulsz; 2. s. alul. fényes h. fényed; 38. l. 18. s idő h. üdv; 3. al. sajga h. sajg a; 39. l. 9. s. hévtül h. bentül; 41. l. l. Az első strófának utolsó sora »kit elküldött« hogy jutott a szak végire? Ott van helye elöl; ez a negyedik sor; a 2. sor pedig »elüldött«-nek hangzik; használatában mentségem maga Arany. Egyéb apró hibákat nem kell felsorolnom: az olvasó magától is javítva fogja azokat olvasni.

Nvárad.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

IRODALOM.

BIBLIAI SZEMELVÉNYEK.

(Bibliai Szemelvények. I. kötet. Szerkesztette dr. Schreiner Márton, az »orsz. izr. tanitóképző-intézet« tanára. Budapest, 1891.)

Segédkönyv a középiskola számára. Tartalmaz egyes fejezeteket a zsoltárok és a próféták könyveiből és megismerteti a zsidó gyermeket a régi jámbor zsidók vallásos gondolkodásával és a próféták működésével, hogy a népet Istentől kijelölt utakra terelje vissza. A Szemelvények mindössze 58 fejezetet foglalnak magukban, melyek csak ugy hemzsegnek a hibáktól. 58 nem is teljes héber fejezet 319 hibával! ez csak mégis sok egy tankönyvben, mert a tanulóra nézve mindegy, hogy a tankönyvében előforduló hibák a szerző vagy szedőtől származnak-e. Lehetetlen, hogy a könyv bármelyik oldalát lapozzuk fel, a nélkül hogy legalább is 5 hibát ne találnánk benne, csak futólagos bepillantással is. Majd pontozási hibák, majd betűk kihagyása vagy felcserélése: א helyett ע, ח helyett ה vagy ך, ה helyett ח vagy ך, כ helyett ם, ש és שׂ ijesztő számban fordulnak elő. Eltekintünk a »nífal«, »hifil« vagy »kal« egymással való felcseréléseitől, vagy hogy a szedő »inf.« helyett nagyon gyakran az »imperativust« szedte. Ezek elvégre olyan hibák, melyeknek betanulását esetleg az önfeláldozó tanár fáradtság és idővesztés árán magyarázataival lehetetlenné teszi. De vannak hibák, melyeket a tanár legjobb akaratával sem semmisíthet meg. Hogy szerző minden a szó végén előforduló ה-t ה paragogicumnak nevezi a נחלה=נחל szóban csakugy, mint שָׁמָעָה vagy וַיִּשְׁחָטָה-ban, azt a tanár, ha sajtóhibának minősítené is, nem igen akadna hitelre a gyermekeknél, kik nagyrészt a könyvnek jobban hisznek, mint a tanárnak; különben is valamennyien a nyomtatott betűben jobban megbíznak, mint az előadó tanár élő szava után készitett saját jegyzeteikben. Valamint nem akadályozhatja meg a tanár, hogy a gyermekek a könyvnélküli tanulás mellett a sajtóhibákat emlékezetükbe ne vessék. Az ilyenképen szerzett

hamis tudást nem igen lehet a gyermek fejéből kiverni, mert még a legkorlátoltabb felfogásu gyermek is kitünően emlékszik a betanult — hibákra. De ettől eltekintve, kár az egyébként is csekély időt, a paedagógiával meg nem egyező módon elfecsérelni. Szerző különben a ה cohortativust nem ismeri és így a felelősséget a szedőre nem is háríthatjuk. Valamint nem vonhatjuk felelősségre a szerzőt a hibák ama legióiért sem, melyeket szerzőnek kell tulajdonítanunk. Ilyenek a s'va és chatef egymással való felcserélése, ott, hol két hasonló betű következik egymásután, mint יהֲלֻלוּ v. ארוֹמֲמך stb. Szerző mint ha nem tudná, hogy ilyenkor az első betű chateft kap, mert következetesen s'vával irja; szintugy a בכל szóban a כ-t s'vával pontozza mindig és csak egyszer tesz kivételt jegyzeteiben, a mi talán sajtóhiba, mert különben nem irná hamisan 34-szer. De téved szerző akkor is, midőn hiszi, hogy a torok betűket s'vával nem lehet pontozni és תחסה v. נחֲשבו-t chateffal pontozza a ה alatt. Csak sajtóhibáknak declarálhatjuk az olyan szókat, mint הַגשע v. היחבך, melyek a szövegben jól, de a jegyzetben rosszul pontoztattak; de nem tarthatjuk meg optimismusunkat a mutató ה körül elkövetett botlásoknál. Itt szerző figyelmen kivül hagyta azon hangtani szabályt, hogy a mutató ה-t követő s'vával pontozott betű nem kettőztetik mindig és így pontoz: הַמְּהלך v. הַמְעטרכי dágessel a מ-ban. Általában a dágessel nagyon mostohán bánt, nem adja meg neki az őt megillető helyet כ és ד-ban, ha נה נראה után állanak és az אנא, הנה, תאניה, שעיריה szókban, továbbá a כ̇ tárgyragban mint תלמדנו, תיסרנו stb. és nem kevesebb mint 66 ilyen szó van, melyekből a dáges hiányzik; ellenben 28-szor látja el a betűket felesleges dágessel, különösen a sziszegő betűkben: מחסה, תחסה, זכר, עשה stb. rendesen dágessel vannak ellátva. A betűk felcseréléséről már megemlékeztünk. Ilyenek: אלהים helyett אלהים, egyszer meg אֱלהים-et ír a szerző, meg סוך helyett כוך, עשה helyébe שוב-ot; mindjárt a könyv elején van הדברים אלה e helyett אלה הדברים stb. A tetragrammaton 14-szer van elhibázva, különböző variacziókban. ה és ה 9-szer cserélődtek fel, ה és ד, ח és ד egy-egyszer. Nem következetes a szerző a קרי és כתיב-ben. Rendesen a כתיב-et használja a szövegben, de a jegyzetekben a קרי-t magyarázza, a nélkül hogy szükségesnek tartaná, a tanulót e felől felvilágositani. Kivételt

tesz Ámósz 5-ik fejezetében, hol a כתיב mellett a קרי-t is említi, de csakhamar abbahagyja és folytatja előbbi rendszerét. Hogy miért teszi azt a szerző, arra kiváncsiak volnánk. És ezzel áttérhetünk magára a fordításra.

Itt egy kis botlásra figyelmeztetnők a szerzőt. Hosea 14. fejezetének első versét nem vették be a szövegbe, valószinűleg a וְהַרְיוֹתִיו יַבְקִעוּ kifejezés miatt. Ez paedagogiai szempontból talán helyes, talán helytelen: e felől nem vitatkozunk, csakhogy ha ezen vers kihagyását czélszerűnek találták, furcsa, hogy a tanulók által nem értett héber szöveg kimaradt, ellenben a fordítása megtartatik.

Szerző a fordításban nem jár el eléggé következetesen és gyakran két egymásra következő mondatban ugyanazon szót másképen fordítja. Pl.: תנה הודך-ben הוד=fenség, míg הוד והדר-ban =dicsőség (67. old.); יְשַׁבֵּחַ=magasztalni, pedig a »magasztalni« szót már lefoglalta ארוממך-ban. Szószegénységre vall az אנוש és אדם synonimák egyszóval való fordítása ugyanazon versben, (99. old.) שמים וארץ majd egek, majd mennyek, majd ég vagy menny. Egyszer meg »יהוה« »úr«-ral fordíttatik, (Micha 4.) különben »Örökkévaló«. Szerző, ki a zsoltárok fordításában Hupfeldet követi, némely helyen önállóságra törekedett, csakhogy ilyenkor fordítása nem mondható sikerültnek. Zs. 103. 16-ban mellékmondatnak veszi a főmondatot és így fordítja: Ha elvonul rajta a szél és nincs többé, helye sem ismeri' többé. A mondatnak nincs értelme; ha nincs többé, természetes, hogy helye meg nem ismeri. Ezen mondat igy volna helyesebb: Ha csak a szél vonul át rajta, már is nincs, helye sem ismeri többé. Hupfeldet követi, de rosszul Zs. 104. 15 midőn יסעד-ot nem mellékmondatnak veszi = אשר יסעד, a mint a megelőző ישמח-ot is Hupfeld ellenében igen jól ugy fordítja, mintha אשר ישמח állana; nem H. szerint fordítja Zs. 8, 1 és 81, 1. הגתית a Haggitithre, mint ha a szó הגיתית és nem גתית volna mutató ה-vel. Minden ok nélkül követi szerző Hupfeldet a ברושים fenyők és שפנים= hegyi egerek (u. o. 18.) fordításában. H. nem magyarázza meg, miért tér el a hagyományos fordítástól: ברושים = cypressus, ez jobban is illik az ארזים = cédrusokhoz, a mennyiben mind a kettő a Libanon terménye, szintugy שפן = tengeri nyul — a mit szerző H. nyomán »hegyi egér«-rel fordít, és ha

szerző követi is ez utóbbi szónál, mert talán jobbnak tartotta a »sziklák« szó miatt, a mi különben tengeri sziklákat is jelenthet, ezt a jegyzetben, melyek több ízben a tudományos látszat kedveért felesleges czafranggal díszittetnek, meg kellett volna említenie. H. nem tartja szükségesnek, hogy különös fordításának okát szolja, de szerzőnk azért követi. Hogy צאור Zs. 84. 4 = veréb, (Sperling), csak eredetieskedés H. részéről és szerzőnk ebben is híven követi למועדים (u. o. 104. 19.) = ünnepnapok, pedig ez »időket« jelent. Ez utóvégre nem mentség, hogy H. is így fordítja, mi nem egy szőröstül-bőröstül, minden hibáival átvett fordítást akarunk. Némely helyütt hajlandó volna a figyelmes olvasó azt hinni, mintha nem a héber szöveg, hanem H. német szövegének fordítása feküdnék előtte. Pl. Zs. 104. 25: Da ist das Meer, gross nach beiden Seiten = »Ez a tenger nagy és tágas mind a kétfelé«, mintha valami egyfelé is tágas lehetne; a dualis nem igazolja a »kétfelé«-féle fordítást; ha a יָדַיִם szót nem akarjuk fordíttatlanul hagyni, használjuk a »terjedelem« szót. De már nem H.-nek róható fel hibául, hogy szerző Zs. 112. 8 versét így fordítja: »Nyugott az ő szíve, nem fél, míg nem látja ellenségeinek baját.« Hátha látja, fél? Itt עד = majd látni fogja. Zs. 115. 12 זכרנו-t állítmánynak veszi, jóllehet jelzői mellékmondata az alanynak, mint H. is fordítja. Zs. 119. 3. H. szerint fordíttatik, de az אף szó kihagyatott. Különbsn is helytelen. Hogy milyen szolgailag követi szerző a német fordítást, kitűnik, hogy Es. 5. 14 שאל = alvilág, mert Dillmann Urterwelt-tel fordítja, míg a Zsoltárokon = pokol. Zs. 86. 13 mert Hupfeld Hölle-vel fordítja. Alvilág és pokol sok a szegény tanulónak; Zs. 115. 2 és másutt גוים = pogányok, mert H. is Heiden-nel fordítja. Egy keresztény theologus nem fordíthatja »néppel«, ha mindjárt a héber szöveg rovására használja is a »pogány« szót, de zsidó tankönyvben nem szabad a szókat valódi értelmünkből kiforgatni és semmi paedagogiai és zsidó theologiai *szükséglet nem parancsolja.* Hos. 5. 7 כי בגם זרים ילדו nincs fordítva, szintugy nem fordította איש גרודים-ot (u. o. Hos. 5. 9), Hos. 5. 3 מלקוש szó fordításában félrevezette szerzőt a német Spätregen, mit ő »őszi esővel« fordít, pedig ez csak késői eső, mely Palaestinában tavaszszal hull; őszi esőt יורה jelent!

Nem ment a szerző mindenütt a magyartalanságoktól sem. Az ember páros tagjai, mint kéz, láb, szem, fül a magyarban jobban egyes számban használhatók. A héber nyelv szelleme alól nem vonhatta ki magát a szerző, midőn a nominativus absolutust a magyarban is visszaadja. Pl.: ירושלם הרים סביב לה Jeruzsálem, hegyek, vannak körülötte e. h. Jeruzsálem körül vannak hegyek v. אנוש כחציר ימיו az ember, mint fű a napjai. Hogyan fogják a hitoktatás középiskolai növendékei, kik végre szerzőnél kevesebb héber ismeretekkel birnak — hiszen ezekre akarják őket tanítani — a héber nom. abs. magyar alakjában megérteni? v. ואני קרבת אלהים לי טוב itt meg קרבת ... טוב mondatot közbeszúrt mondatnak veszi a szerző. Hogy כי הגלגל גלה יגלה-t így fordítja: Mert Gilgal fogságba fog gyalogolni«, nem egyéb a héber szójáték rossz visszaadásánál. H.: Eine Stütze ist Gott allen Gefallenen. Zs. 145. 14. Támogatója az Örökkévaló mind az elesőknek e. h. az Örökkévaló minden elesőnek támogatója vagy egyszerűen: »támogatja« a part. feloldásával. Nem »itéletbe« hanem »itéletre« fog szállni az Örökkévaló. Am. 8. 4 »véget vetni az ország szegényeinek« e. h. kiírtani; szegényeknek nem lehet véget vetni, csak a szegénységnek, ez pedig érdem számba megy. A »ként« »mint« helyett nem jó; pl.: Zs. 73. 6.: Ezért gőg nyakuknak az ékessége és az erőszak ruhaként borítja be őket; jobb: beborítják magukat erőszakkal ruha gyanánt, akkor legalább למו is fordittatik. »Istenként leszállni kényszerítettem trónon őket« azt a magyar ember meg nem értheti vagy ha megérti akkor még rosszabb, mert blasphemiát lát benne, ugy fogván fel, hogy Istenként száll le, de tulajdonképen nem Isten. Zs. 19. 3. Az egyik nap a másik felé önti (= ergiesst) beszédét, jobb: »ömleszti«, mert יביע mint költői szó, csak a költői »ömleszteni«-vel adható vissza. »Az egész földön végig megy (= geht aus) az ő zsinórmértékjük« nincs magyarul elmondva, a zsinórmérték nem »megy«.

Végül még egy megjegyzést akarunk tenni. Nem helyeselhetjük, hogy zsidó valláskönyvben összehasonlítást tegyenek a próféták és pogány jósok között, ha az összehasonlításból ki is tűnik a próféták fölénye. A tanuló hozzászokott a görög mondákban szereplő jósokat — és szerző csakis ezeket tarthatta szem előtt — csalóknak tekinteni, kik a nép

jóhiszeműségével visszaéltek. Ha szerző más különbséget a proféta és jós között nem tud, mint, hogy amaz teljes öntudat mellett volt, míg ez örjöngésben mondotta el jóslatait, önkénytelenül a kétkedés magvait hintette a tanuló szívébe és felkeltette benne a vágyat, hogy valami tertium comparationist keressen közöttük, a mi határozottan elitélendő.

Ezen ismertetés a szöveg és a hozzáfűzött jegyzetek hibás héber szavainak kimutatásán kívül[1] nem tart igényt arra, hogy a könyv összes hibáit kimerítette volna. Jelesen nem volt czélja a könyvet paedagogiai oldaláról behatóbban méltatni és ezen okból nem akar azon itéletnek elébe vágni, melyet esetleg gyakorlott paedagogus a jegyzeteknek, mint a tanuló praeparatiójának használhatóságáról nyilvánítana. A forditások stylusát is csak kevéssé érintettük és a német segédmunkáktól való függést is csak azon helyeken constatáltuk, a melyekben első olvasásra valami feltűnőségnek megmagyarázása végett azokhoz folyamodni kényszeríttettünk.

A bemutatott példák ezen függést teljesen bebizonyítják és nem tartottuk időnkre való tekintetből szükségesnek, hogy az összes függésből eredő germanismusokat összeállítsuk, minthogy ilyen összeállításnak, nézetünk szerint, semmiféle különös haszna nincsen. A tankönyv használhatóságáról a kimutatott, szerzőtől és szedőtől származó héber grammatikai hibák feltünő száma és a tárgyilag téves, továbbá formailag germanismusoktól és egyéb rossz magyarságtól eltorzított forditások alapján minden szak- és tanférfiu önálló itéletet alkothat magának. A felhozottak alapján csak ismételhetjük Vajda Béla itéletét, hogy a »Bibliai Szemelvények« különféle természetü hibáinál fogva »iskolai czélra teljesen hasznavehetetlen«.

Budapest. FRISCH ÁRMIN.

[1] Az összes héber hibákat összeállítottam, még pedig különféle fokú héber ismeretekre való tekintettel három kolumnában. Az első kolumna mutatja a hibás szavakat alfabétikus sorrendben, a második a javított szavakat és a harmadik a könyv lapszámait, melyekben a foltok előfordulnak. E listából csekély gondosság mellett könnyen lehet javítani. Az érdekelt feleknek szívesen rendelkezésre bocsátom listámat.

TANÜGY.

VALLÁSOKTATÁS.

(Zárszó.)

Az a szomorú látványosság, hogy eldurvult kezek prédája lett a zsidó vallásoktatás, mély fájdalommal töltheti el annak minden igaz barátját. Benső megbotránkozással tekintünk alá ama posványba, melybe e szent ügyet a tanterv két szerzője magával lerántotta.

De ime a büzhödt posványból lidérczfény emelkedik ki, melynek világánál föltünik előttünk a táj ama része is, mely eddig homályba volt takarva. A vita közben a »közönség tájékozatlanságát« »az avatatlanok félrevezetését« a »porhintést« emlegették és így lett csak világos előttem a tantervnek számos helye, melyet eddig leghűségesebb tanulmányozás mellett sem voltam képes megérteni.

A tanterv szerint a középiskolai 4-dik osztályban negyvenegy zsoltárt fognak elvégezni, közülük 27-et eredeti nyelven, ezenkivül a zsidó vallástörténetet a második templom fölépítéseig. Bámulva kérdezzük: hogyan lehetséges ez? Tegyünk egy kis összehasonlítást! Oly általánosan elismert szakember és oly önfeláldozó tanférfiú mint egy Bacher Vilmos hasonlíthatatlanúl haladottabb tanítványaival, kiknél elemi dolgokkal nem kell bíbelődni, kiknek ezenfelül még külön három héber órájuk van, kiknek grammatikai ismereteik hézagainak pótlására külön előadás van szánva, *keresztény ünnepek által félbe nem szakított* heti három órában az orszrabbiképző-intézet utolsó Értesitője szerint csak 61 zsoltárt volt képes elvégezni és ezentúl a pesti hitoktatás körében az említett időnek a zsoltártanításra eső harmadrésze alatt 41 zsoltárra fogják megtanítani az előismeretekkel nem biró tanulóságot?! Oly tanár mint Bacher átlag egy zsoltárra két órát kénytelen fordítani, a középiskolai hitoktatás pedig ugyanarra a tananyagra egy órát sem fordít?!

Tovább haladva az ötödik és hatodik osztály tananyagához bámulatunk folyton növekedni fog. Utóbbiban évi 40—50 óra alatt háromszáztizennyolcz profétai verset tanítanak héberszövegben, ezenkivül szép számú fejezetet magyar nyelven és végre egy évezred vallástörténetét is bevégzik, melyre magára a tanterv évi 18 órát szán. Hol van még az ismétlés és a kikérdezésre szánt idő? De mindez gyermekmunka ahhoz képest, mit a tanterv a türelmes papiron elvégez a hetedik osztály növendékeivel.

Csodálkozásunk, bámulatunk azonnal megszünik, ha a *pedagogiai* orakulomoktól halljuk: »A közönség tájékozatlansága«, »az avatatlanok félrevezetése« »porhintés.« A posványból emelkedő lidérczfény intensiv világosságot terjeszt, sugarai elhatnak a lélek rejtekeibe is.

Mi más az továbbá mint porhintés midőn a zsidó hitoktatás vad reformatora azt hirdeti, hogy a tanterv szerint »az alsó és középfoku vallásoktatás 12 éve közül 5, tehát csaknem a fele foglalkozik a tórával, mint főtárgygyal.«

A középiskola első osztályánál világosan ki van mondva, hogy itt a szentirási irodalom termékeinek ismertetése *nem a főtárgy*. Marad tehát »a középfoku oktatásnál« egy osztály a tórára és három a többi szent könyvekre! De »a tóratanítás elve érvényre van juttatva!«

Mi más az mint porhintés midőn a morálfejtegetések között az kiáltatik az avatott közönség fülébe: »Épen egyik legfontosabb vívmánya a mi tantervünknek, hogy a tóratanítás elvét az előbbi évek gyakorlatával szemben oly kiváló mértékben juttatja érvényre.« Bizonyítás: Tanittatnak a tórából »a tizparancsolat egyes igéi, a sema szakasz« továbbá »szeresd felebarátodat mint tenmagadat.« »Ne légy bosszuálló és haragtartó.« »A törvény, melyet nekünk Mózes rendelt, szent öröksége Jákob községének«. »Ki hasonlít hozzád a hatalmak közt stb.« »Örökké való, örökké való irgalmas sat.« »Az örökkévaló uralkodni fog mindörökké.« Ily naivnak még íróember nem tartotta közönségét. A pesti hitközség hitoktatási felügyelője tehát azzal bizonyitja ama állítását, mely szerint a tóratanítás elve kiváló mértékben van érvényre juttatva, hogy az összes négy elemi osztályban a tizparancsolat két és fél igéjén és a sema első szakaszának felén kivül még 6 (kiírva hat) verset vesznek a tórából. Ha pedig valaki ezen tények alapján azt meri konstatálni, hogy a thóratanítás elve meg van támadva, akkor az »hazudik, csal, rászed, félrevezet«? Ez Munkácsi úr saját, nem kölcsönzött ethikája.

Még az is meglehet, hogy a tóra ezen mellőzését azzal okolják meg, mivel »*kerülni óhajtanak gondosan minden oly tanítást, mely disharmóniát szülhet a gyermek lelkében*«. Talán ez okból utolsó a felsorsolásban. Pedig lehet ennél még nagyobb baj is, midőn t. i. a tanuló egyéb positiv tudata nem jöhet disharmóniába vallásos tudatával azért, mivel positiv vallásos tudata a nullával egyenlő. Megható gondoskodás a »lelki harmóniáról«!

Minő gondolatmélységet és gazdag tapasztalatokat árúl el azon hiedelem: »első sorban az az oka korunk vallástalanságának«, mivel a geológia mai eredményei nem egyeznek azzal, mire minket, mint gyermekeket a bibliai teremtés történetben tanitottak.

A teremtés történetének tanításának védelmezése közben *Munkácsi* úr hálátlanúl és kegyetlenül bánik el bajtársával *Schreiner* úrral. Első czikkemben ugyanis azon kérdést vetettem föl: »*Hol van a harmónia* az ilyen tétel: »*a tölünk hirdetett vallásos igazság nem állhat ellentétben egyéb positiv tudatunkkal s a tudományos igazsággal*« s a teremtés történetének tárgyalása közt?« Egyetlenegy szóval sem mondottam, hogy a geológia hipothézisei előtt a bibliai elbeszélésnek hátrálnia kell, vagy azt, hogy a gyermekek előtt ki kell nyilatkoztatni, hogy a tóra elbeszélése hamis; a kérdést — amit mindenki megérthetett — csak azért vetettem fel, hogy a tág tüdővel hirdetett »*positiv tudatnak*« és »*tudományos igazságnak*« a tartalmát tudjam meg, minthogy nem akartam feltételezni, hogy azok »az avatatlanok félrevezetésére« szánt üres frázisok, sem pedig azt, hogy *Munkácsi* úr ezen kijelentésnél a lélek halhatatlanságában való hitet vagy hasonlót tartott szem előtt. A felvetett kérdésre két kinyilatkoztatás lőn a felelet: *Schreiner* úr — ethikai fejtegetésekre egyébként lévén engagirozva — e pontra nézve az ál-

tala megkérdezett vallástudományi tankönyv szellemében kinyilatkoztatta, hogy nemcsak a teremtés történetéről szóló bibliai elbeszélés, hanem a tóra egyéb elbeszélései »sem felelnek meg a tudomány eredményeinek«. Ezen tényt »a művelt zsidó köztudat«, melyben nem létezik disharmonia, egyszerűen »*tudomásúl veszi.*« További fejtegetéseiben azonban egész világosan kimondja, hogy *a bibliai elbeszéléseket* hamis voltuk daczára *ezen hamisság kinyilvánítása nélkül kell tanítani.* A disharmónia pedig, mely akkor keletkezhetik, »midőn a tanuló érettebb és a némely csudás elbeszélésekben kételkedni kezd« zseniális észszel úgy kerültetik ki, hogy már évekkel a disharmonikus kor beállta előtt ezen elbeszélésekről tartott előadásokban: »*nyomatékosan fog utalás történni az elbeszélés vallásos és erkölcsi tanúlságára.*« Ez a pedagógia nem »porhintés«, nem is »pilpul«, mert a tanuló a zsenge gyermekkorában hallott »erkölcsi és vallásos« tanúlságokat, mint biztossan ható orvosságot minden pillanatban készenlétben fogja tartani, hogy a »némely csudás elbeszélésekben« való kételkedés nyavalyájának beálltával nyomban applikálja és kigyógyuljon! A pedagógiai elmélkedés humorán kivül, mint *Schreiner úr nézete* »két tény lép elénk.« Az egyik az, hogy a teremtés történetéről szóló bibliai elbeszélés más bibliai elbeszélésekkel egyetemben hamis, a másik pedig az, hogy ezen bibliai elbeszéléseket mégis hamis voltuknak kinyilatkoztatása nélkül kell tanítani. *Munkácsi* úr pedig teljes nyiltsággal és világossággal azt tanítja, hogy az, aki a teremtés történetében nem hisz és a gyermekeknek mégis előadatja, azt jelenti ki: »közönséges szólásban beszélve, szabad hazudni, csalni, rászedni, félrevezetni«. Csak *Schreiner* úr állította, hogy a teremtés története nem igaz és mégis tanítani kell. A Munkácsi-féle morál-nyilatkozatai szerint tehát hűséges bajtársa Schreiner Márton úr, kinél theológiai szükségleteit szegényesen fedezi, kihez »régi tisztelet vonzza«, kinek a megirandó — kétségtelenül nem másoktól kölcsönzött — mű után járó dicsőséget, mint jeles szakfiú előre nyugtázta, azt hirdeti, hogy »szabad hazudni, csalni, rászedni, félrevezetni«! Inséges védekezés!

Tartsuk össze a Schreiner úr nyilatkozatát a bibliai elbeszélések hamis voltáról és a Munkácsi-féle morálfejtegetést és világítsunk be e két eszme fáklyájával a Tanterv egyik rejtekébe, hogy a hirdetett »harmóniáról« tiszta fogalmat alkothassunk magunknak. A Schreiner-féle kánon szerint, hogy a tóra »csudás elbeszélései« nem igazak, a tóra nem származik Mózestől, mert a kinyilatkoztatás csudával van összakapcsolva és nem lehet föltételezni, hogy Mózes valótlanságot állított volna sem ezen, sem a többi elbeszélésekben. *Schreiner* úr különben is ilyen fajta fejtegetést tett közzé a kinyilatkoztatásról, habár az »avatatlanokra« való tekintettel némi óvatossággal. Továbbá *Schreiner* úr a protestáns theológia legszélsőbb irányának hódol és elsajátította azoknak nézeteit a tóráról is. Helyezkedjünk az ő álláspontjára egy pillanatig és fogadjuk el a Munkácsi morálját szintén egy pillanatra, akkor ki kell mondanunk, hogy nem szabad az iskolában azt tanítani, hogy a tórát Mózes hagyta örökségül Izraélnek. És mit taníttat *Munkácsi* úr? (Tanterv 26. és 29. lap.) »A tóra, melyet Mózes nekünk rendelt, öröke Jákob községének.« *Munkácsi* úr szerint tehát, ki a vallásbölcsészetet *Schreiner* úrtól fogadja el, a tóra — talán néhány részlet kivételével — nem Mózestől származik és mégis taníttatja azt? Vagyis saját moráljának szellemében azt hirdeti: »közönséges szólásban beszélve, szabad hazudni, csalni, rászedni, félrevezetni.« Hol van a »harmonia«? a »morál«? Lelki durvaság nem tudás és nem gondolkodás. A tények Munkácsi úr gyalázkodásait az ő fejére háritják vissza.

A tantervnek mindenre van ideje. Ide iktatok mutatóba részleteket három osztály tananyagából. Vegyük először a középiskolát.

IV. osztály.

Vallástörténet:

I. A vallástörténelem. A vallások. Azok felosztása. A vallásos élet jelenségei. A bálványimádás. Szent kövek, fák és állatok. A természet imádása s az emberistenítés. Kuruzslás és jóslás. Áldozatok. Szent helyek és ünnepek. Szent irások.

II. A sémi népek. Az izraeliták. Hivatásuk. Mózes. Az egyptombeliek vallása.

III. Kanaán meghódítása. A hősök kora. A kanaáni népek vallása.

IV. A próféták kora. Működésük. Az író próféták. Az asszirok és babiloniak vallása.

V. A zsidók Babiloniában s onnan való visszatérésük. A perzsák vallása. A papi uralom kezdetei.

Ez a IV. osztályban az egész zsidó vallás történet. Szó van mindenféléről, a »vallások«-ról és a »szent irások«-ról és ezen kivül öt ókori nép vallásáról, csak a zsidó vallásról alig van szó. Milyen fogalmai lesznek ezen előadások hallgatása után egy 13—14 éves fiunak az ő vallásáról? Ébredező kritikájával minek fogja tekinteni az ő szegény hitoktatóját?

Az ugyanazon kort élő polgáriiskolai tanuló nincs azon szerencsés helyzetben, mint vallástudományszomjas társa a középiskolából. Azonban mégis meglehet elégedve sorsával, mert némely ide tartozó fontos pontokat már előzőleg vett fel ismerettárába és ezenfelül bevezetésül a következőket tárják elébe.

IV. polgári osztály.

II. Vallástan: bevezetésül rövid leirása a létező fontosabb vallásrendszereknek: fetisizmus, buddhizmus, polytheizmus, dualizmus, monotheizmus; az utóbbi keretében a keresztyénség s az iszlám. — Ezután a zsidó vallás tanainak rendszeres tárgyalása következik.

A khinaiak óriási számuk daczára kénytelenek a polgáriskolát a hinduknak átengedni és Kong-tse (nem Kong-futse, vulgo Confucius) homályba borul Buddha előtt. Persze Buddha mellett szól ama szép tény, hogy fogantatása előtt fehér elefánt volt.

Vigasztalódjunk azonban. Confucius nincs végkép elveszve a zsidóságra. Brahmaval és a világ összes vallásalapítóival az ilyeneket nélkülöző vallások kiséretében diadalmasan tartja bevonulóját a zsidó vallásoktatás azon tantermébe, a melyben a VIII. osztály tanulóit oktatják a »rendszeres zsidó vallástanra.« A zsidó intelligenczia, a zsidó hitközségek vezérei a jövőben, a tórából elsajátított nehány fejezeten kivül a kellő ismeretekkel fog birni, hogy vallásunkat a legszebben felvirágoztassa. Azon ismereteken kivül, melyek az »animizmus, fetisizmus, politheizmus, monotheizmus« csoportjából fog feléje »áradni«, még számos más ismeretekre is szert tesz majd, amint a tanterv itt következő részletéből napnál fényesebben kitünik.

VIII. osztály.

A vallásokról általában.

I. *A vallás lényege.* Meghatározások. A vallások felosztása. Szent könyvekkel biró és könyvek nélkül való vallások. Animizmus, fetisizmus, politheizmus, monotheizmus.

II. *A vallás fejlődéséről.* Tényezői: a tudomány haladása, az erkölcsi felfogás tökéletesedése, a vallásalapítók, történeti események. A vallásfejlődés fokozatai. A szent könyvek keletkezésének kora. A reflexió kora. A vallás tanai és törvényei tudatos megállapitásának kora.

III. *A vallásos megismerés forrásai:* az ész, intuiczió, a vallásos dokumentumok. Egyoldalu vallásos irányok. Raczionalizmus, miszticizmus, a szent könyvek betüjéhez való ragaszkodás.

IV. *A vallásos élet czéljai.* A vallásos eszme és annak szubjectiv hatása önmagának czélja. Az erkölcsi élet megerősítése. Antigonus. Spinoza. Kant. A zsidóság fentartása hivatása számára.

A zsidóság s a belőle származott monotheisztikus vallások.

I. *A zsidóság eredete.* Lényege és megjelenésének formái. Nyilatkozásai a történelemben, az irodalomban és intézményekben.

II. *A vallások igazsága.* Az univerzalismus nem kriterium. A legalizmus vádja a zsidósággal szemben. A zsidóság fejlődésre való rendeltetése.

III. *A zsidóság és kereszténység.* A zsidóság része a keresztyénség keletkezésében. A keresztyénség különvállása a zsidóságtól.

IV. *A zsidóság és az iszlám.* Muhammed.

E körülbelül negyven pontból álló általános rész, ha hozzá veszszük a több pontból álló történeti bevezetést, bőségesen betöltheti ismétlések és kikérdezések mellett azt a 30—35 órát, mely a maturai, tehát minden középiskolában előbb végződő tanévben a hitoktatásnak rendelkezésére áll. Nem lehet ugyanis feltételezni, hogy a felsorolt pontokon csak úgy sebtibe fognak átsurranni, mert Schreiner úr kinyilatkoztatta a vita folyamán, hogy a vallások az idézett négy pontban csak csoportosítva vannak és ezeken belül sok mindenféléről lesz szó, mint pl. a dualizmusról és — a polgári iskolában egyenesen fölemlített buddhizmus mintájára — kétségtelenül több más vallásról is. Ezen nyilatkozatból következtetve a többi pontok java része, melyek az említettnél nagyobb fontossággal birnak, szintén némi részletességgel fognak tárgyal-

tatni. Ebben az esetben pedig többet elvégezni nem lehet. Az egész vallásoktatás tehát nem fog egyébből állani, mint ezen általános részből és a tulajdonképeni zsidó vallástanra — melynek értékéről a vita ezen stádiumában nyilatkozni nem akarok — rá sem kerül majd a sor.

De engedjük meg azt a képtelenséget, hogy a hittanár mindent el fog végezni és vegyünk szemügyre az »általános részből« nehány pontot. Az egyik pont: »a szent könyvek betűjéhez való ragaszkodás«. A kitétel és az összefüggés kizár minden kétséget és azt mutatja, hogy *Schreiner* úr a kereszténység által a zsidóság ellen ősidők óta emelt vádat zsidó vallásos igazsággá változtatja át. Nem veszedelmes-e az ilyen csempészet? »A szent könyvekkel biró és könyvek nélkül való vallások« traktálása által keletkezhető vallásunkra vészthozó képzetekről már szólottam. Nem veszedelmes-e továbbá a tanulók előtt fejtegetés tárgyává tenni: »a legalizmus vádját a zsidósággal szemben«? Ha *Schreiner* úr visszautasítja azt, hogy az életet szabályozó vallásos törvények, valamely vallás alacsony fokáról tanuskodnak, a mint ezt a kereszténység theologusai, különösen *Kant* s *Hegel* óta, a misszió céljából a zsidóság ellen felhozni szokták, akkor ne bélyegezze »legalizmusnak«, mely szóban a kárhoztatás már ki van fejezve, ha pedig a legalizmus vádját alaposnak tartja, akkor — még rosszabb, mert a törvényeket el kell törölnie! Veszedelmes a zsidóság helyzetében, mely mindenkor a felekezeti békének volt híve, a majdnem kizárólag nem zsidó iskola falai között a kereszténységről beszéltetni, mit a tanterv több izben különféle osztályokban követel meg a hitoktatóktól, kik között nagyon sokan lehetnek, akik a kereszténységről nem is tudnak beszélni, mert arról nem tanultak semmit. Nem akarom e pontot bővebben fejtegetni, azért csak azt jegyzem meg, hogy nem kell ilyen dolgokat minden hitoktató tapintatára bízni! Ha okvetlenül kell idegen vallásokra oktatni az ifjúságot, akkor beszéljenek csak az iszlámról! a mely lépten-nyomon felüti fejét a tantervben, mintha a zsidóságot arabosítani kellene, de ezen kegyből legalább az időrabláson kivül más baj nem származhatik.

A legelszomorítóbb azonban az egész eljárásban az, *hogy azon csekély idő, mely a modern nevelési és iskoláztatási viszonyok között a zsidó hitoktatás számára még megmaradt, elfecséreltetik.* A tóra tanítására a hitoktatás nem tud elegendő időt szánni, de a zsidó vallásoktatásra nem tartozó ismeretek közlésére van elég órája! Hagyjuk meg az iszlámot a muhamedánoknak, a kereszténységet a »reformáczióval« (42. l., 49. l., 64. l.) együtt a keresztény felekezeteknek, a buddhizmust a buddhistáknak stb. stb. és tanítsuk helyette saját vallásunkat. A hitoktatás tanterve nem arra való, hogy jól-rosszul emésztett nem zsidó olvasmányoknak lerakodó helye legyen.

Végre is sem a zsidó vallásos felfogást, sem a hitoktatást nem lehet kitenni annak, hogy időről-időre a tantervkészítő előző szabadelvű protestáns theológiai olvasmányai szerint változzék! A fentebbi után igazán komikus »a tóra-tanítás elvének érvényre juttatásával« hireskedni. Ezen hireskedés nem az »avatatlanok félrevezetése« és nem »porhintés«, hanem tiszta lelkesedés a tóra tanításért!

Az sem *porhintés*, midőn azzal biztatják a közönséget, hogy a tanterv ezen fogyatkozásait majd pótolni fogják az u. n. »héberiskolá«-val, melyről egy informált fővárosi tanférfiú nyilvánosan ezeket mondja:

»Héber iskolánk nem héber ismeretet közlő intézmény, hanem igenis melegítőszoba, hozzá minden héten más más gyermekek járnak be melegedni és igy itt legnagyobb buzgalma és lelkiismeretessége mellett sem érhet el a tanító semmit, de semmit.«

De ha ez nem lenne is így, — bár természetesen semmi okunk annak igazságában kételkedni, mit egy jól beavatott és jelenleg M. vezetése alatt álló tanitó nyilvános ülésen mond és azután folyóiratban közöl — ha a felügyelő hatalmas karja képes is odahatni, hogy a »héberiskolá«-ba beiratkozott gyermekek *e nem kötelezett órákat* pontosan látogassák, kérdem, nem-e *porhintés* az, midőn valaki az »avatatlan közönség« előtt oly értelmű kijelentést tesz, hogy a körülbelől hét és fél ezer tanuló vallásoktatásánál elkövetett hibákat százötven gyermeknél akarja jóvátenni. Ilyen nagy baj az, mikor valaki »magasztos életfeladat«-ot lát abban, mihez nem ért, de mit úgy látszik, nem is fog fel komolyan.

Fényes világitásba helyezi a tanterv iró alaposságát és zsidó történeti ismereteit a következő állítás (38. l.) »*A zsidóság politikai élete, különösen a második templom elpusztulása után megszünik mint fontos tényező szerepelni a vallásos élet alakulásában.*« A zsidó történet mai álláspontján egy Graetz és Güdeman munkálódása után ilyet is lehet még állítani!

Hiszen ezelőtt nyolczvan évvel a modern zsidó tudomány születése előtt sem hitték, hogy az egyes korok irás magyarázatára a külső viszonyoknak nincs befolyásuk« és a tanterv szerzői ezt még ma sem tudják.

Hogy a zsidó tudományt 24 óra alatt elsajátítani nem lehet, arról végre is nem tehet Munkácsi úr és igy érthető, hogy az egyes hitoktatók által benyujtott tananyagot egybeolvasztani és harmoniába hozni képes nem volt, de arra az ő tudománya is elegendő lett volna, hogy ama ellentmondásokat illetve ismétléseket, melyek egy lelkiismeretes nyomdai korrektornak föltünnek, a tantervből eltávolítsa. Ez igaz ugyan nem »magasztos életfeladat«, de legalább »egyszerü hivatalos kötelesség«.

Mert megtörténhetett volna-e az egy kevés gondosság mellett, hogy ami a harmadik elemi osztály tananyagául föl van véve a 9. pontban (26. l.) az a negyedik osztály tananyagában a 7. pont alatt ujra előfordul (29. l.) A gondosság teljes hiányát még jobban bizonyítja, hogy egy és ugyanazon osztály tananyagában kétszer kerül elő ugyanazon tétel (III. elemi osztály 6 és 14 pont).

Megtörténhetett volna-e lelkiismeretes átnézés mellett, hogy bár a tanterv egy helyen világosan mondja, hogy »a vallásos eszme önmagának czélja« (50. l. Schreiner), máshelyen képes oly kijelentést tenni, hogy az csupán »az általános emberi és nemzeti feladatok érdekében« vésetik a gyermek szívébe. Nagyon sajnálatos, hogy a tanterv az először idézett kijelentés daczára, a másodhelyen idézett álláspontnál marad meg, és mig a középkor a filozófiát a »theologiae ancilla«-nak nevezte, itt a vallás lesz a sociológia szolgálójává téve. Megtörténhetett volna-e, ha a tananyagok egybeolvasztására a kellő gond fordíttatik, hogy ugyanazon tantervben, mely vallásunkra való tekintettel azt tanítja, hogy »az universalismus nem kritérium«

(50. l.), a zsidó vallás azzal jellemeztetik, hogy az »világhit« (32. l.). Látni való ezek után, hogy nem is volt az valami fáradságos munka részemről, »*melylyel — az ő szavaival élve — kifürkészni sikerült, hogy az én személyes hozzájárulásom a tanterv munkájához csak annak közönséges összeragasztása volt.*«

Van még egy kis »csodabogár gyüjteményem« a tantervből, mely apró kavicsokkal, minthogy folytonosan a tévedések szikláiba ütközünk, más körülmények között nem bajlódnám, de a jelen esetben kötelességemnek tartom azokat kirakni, hogy az ellenfeleim megjegyzéseinek idézete által netalán keltett nyomott hangulatot a tanterv öntudatlanúl megnyilatkozó humora által kissé felderítsem.

A pedagógiából kiáradó sugarak mellett világosodik meg a polgáriskola második osztályában traktált pont: »a) Családi élet: Házastársak« (62. l.). Ezekhez csatlakozik: »Jákob szerencsétlen családi élete« (42. l. házi perpatvar?) és a vallástudomány vívmányaként: »Sára vallása« (42. l.), mely vallás kétségtelenül a »művelt zsidó köztudat« magaslatán állott. Ha nem tudnók egész biztosan, hogy a zsidó vallás a sikeresen kiállott számtalan vihar után Munkácsi urat is ki fogja heverni, szomorkodni tudnánk a »szent egyház« kizárólag keresztyén fogalom becsempészése fölött (15. l. 29. l. 61. l.). Egyébként »A zsinagóga, mint a szent egyház helyettesitője« semmiféle szempontból nem hozható »harmóniába« sem a »művelt zsidó köztudattal,« sem az ezzel szemben természetesen eltörpülő históriával, melynek tanúsága szerint már a szentély fennállása idejében léteztek zsinagógák a helyettesítés szükségességének fenforgása nélkül. Nagy bámészkodás lehet a polgáriskolai tanúlók negyedik osztályában a vallástan első óráin, melyek nagytudományú előadásokkal kezdődnek. »Az iszlám keletkezése. Az arab műveltség hatása a zsidó tudomány fejlődésére« (64. l.) Az »egyrészről az ipar- és kereskedelem, másrészről a családi életre« szánt apró szentek az első *zsidó* vallástani órán megtudják, mi az az »*iszlám*« és mi az az »*arab műveltség*« és »műveltségi fokuk«-ból kifolyólag íziben megértik, mi az »a zsidó tudomány fejlődésére« hatást gyakorolni! Szegény kis törökök! Az istentiszteleti szabályzatban nyilatkozó gyenge liturgiai tudomány, mely pl. abban is nyilatko-

zik, hogy a szombat előestéjén leányok számára rendezett istentisztelet alkalmával a beköszöntő szombat számára ősi időben készült benedikczió a hétköznap néhány benedikcziója miatt kiszorúl, azon önkénytelen húmor által egyenlíttetik ki, hogy a »קבלת שבת« főpontja a »תפלה לחול!«

A hétköznapi ima által keltett szombati hangulatban térek át *Schreiner Márton* úr védekezésének a tárgyat érintő részeire. Nem sok az egész. A Steinthal ethikájának fejezet czímeiből lemásolt ethikai rendszerének védelméül felhozott igazolást, hogy középkori írók is másoltak más művekből, melyet múlt czikkemben megvilágítottam, a védekező úr sem tartja kielégítőnek és nyomósabb igazolással áll elő — egy csurgói levelezőlappal, melyben Munkácsi úr a Steinthal-féle ethikát megemlíti: »tehát a tanfelügyelő úrnak volt tudomása a tanterv e forrásáról.« Quod erat demonstrandum! Azt kérdeztem, »miért hallgatta el a tanterv szerkesztője az ethika forrását?« és erre a felelet, hogy »a tanfelügyelő úrnak volt tudomása a tanterv e forrásáról.« Schreiner úr azonban folytatja *s csak azért nem tett róla említést, mert* egyáltalában *nem említ forrásokat.*« Ez kitünő igazolás, mert a tanterv 73. lapján az olvasható: »Ez imádság héber mintáját l. »Gebetbuch für die neue Synagoge in Berlin.« 1887. II. 129. l.« Hát tetemes kárt szenvedett volna a tanterv, ha »a tanterv e forrásáról« tudomással biró felügyelő a »rendszeres zsidó erkölcstan«-hoz az idézett példához hasonlóan egy jegyzetecskét füzött volna: »Ezen ethika mintáját l. »Steinthal H. Allgemeine Ethik« Berlin 1885. lapszám stb. Vagy talán egy »imádság« forrásának ismerete fontosabb mint az »ethika« forrásának ismerete? Vagy talán a dicsőség..? El ti komor képek! Tekintsük az ügyet más oldalról! A »források elhallgatásának« igazolására hivatkozás történt más tantervekre. Ezen igazolásnak — a már általam egyszer említetten kívül — még egy lényeges hibája van. Az olyan szakférfiú, a ki azon disciplinákat, melyeknek tantervét elkészíti, a pedagogia és a szakirodalom segélyével tökéletesen feldolgozta, ugy hogy annak tartalma és alakja egyéni bélyegével bir, természetesen nem idézhet forrást, mert részben nem ered irodalmi forrásból, hanem saját elméjéből, részben pedig egész kis bibliografiát kellene

nyujtania. Ha azonban valaki elővesz valamely ethikát és abból a fejezeteket kiirja, akkor a sokat emlegetett és szememre vetett »avatatlanok félrevezetése« és a »porhintés« daczára sem vagyok képes felfogni, hogy miért hallgattassék el a forrás? Ha Schreiner ur legalább a közvetlenül érdekelt hitoktatókkal idejekorán folytatott magánbeszélgetésre hivatkozhatott volna, akkor a tantervszerkesztő mulasztását, ha nem is egészen, de legalább némiképen pótolta volna. Minthogy azonban ezen irodalmat pótló magánközlés sem történt meg, a rám zudított morálfejtegetések daczára sem látom be, hogy a tizparancsolat vagy az ethika ellen vétettem volna azon titok elárulása által, hogy az »erkölcstan« Steinthalból van kivéve. Az is rám lett olvasva, hogy Steinthal hires berlini professzor és lelkes zsidó. Hát ezen örvendetes tény következtében a »rendszeres zsidó erkölcstan« nem az ő művéből származik?! Micsoda védekezés ez?

Schreiner ur nem eredeti ethikájáért eredeti héber grammatikájával kárpótolja a hitoktatást. Általában utalok előző czikkemre. Az érdeklődő szakférfiak összehasonlíthatják a *Schreiner* ur védekezésével és pontról-pontra menve, látni fogják, hogy a java részére még az ő különös — nyomban néhány pont által megvilágítandó — héber grammatikai fogalmai daczára sem tudott felhozni semmit, a min védekezési rendszere mellett valóban csodálkozni lehet. Minthogy könyvének héber szavaiban amint ott említettem, több mint 300 hiba található, valóságos bizonyítást kellett ellene indítanom, hogy a szedőt, Schreiner ur eme kitünő védőjét és kinevezett bünbakját, a hálatlan szerzőtől elválaszszam. Miután kétségtelenné vált, hogy a szerző is tekintélyes számú hibák szedésére kényszerítette szegény bünbakját, legyen annyi bátorsága, hogy a »peccavi«-t kimondja és osztozkodjék testvériesen a hibákban. Védelme csak ujabb ismerethiányokat árul el.

Hadd állítsam először szembe *Schreiner* ur védekezését czikkem azon pontjával, mely alá teljes felsorolás helyett a szerző nagyszámú hibáját foglaltam össze.

Magyar-Zsidó Szemle.

Nem bocsátkozhatunk itt elemi grammatikai fejtegetésekbe, azért csak röviden utalunk azon helyekre, melyből kitünik, hogy רנן הלל ברך igék piél alakjait szerző nem ismeri. Nem tudja, hogy, ha máso

dik és harmadik tőbetü egyenlő, a dáges, midőn a második tőbetü alatt sevának kellene lenni, ki szokott esni és a sevá helyébe chátef lép, továbbá hogy בֵּרֵךְ igénél ezen esetekben a rés alatt szintén chátef szokott állani. Lásd 13. l. 5. v.; 21. l. 3. sor; 35. l. 2. v.; 58. l. 100. Zs. 4. v.; 65. l. 2., 7. és 8. v. Minthogy a szövegben 2 kivételével mindig a helyes alak található, a jegyzetekben pedig a szöveg helyessége daczára talán 10-szer consequenter a helytelen alak áll, *még pedig olyan szabályosan képzett alak, a milyennel a rendes ige szokott birni*, különös dolog volna, ha a szedő ilyen tudományos hibákat szedne, melyek fölött a szerző a korrekturában következetesen könyvének egymáshoz részben közel eső és részben távol eső lapjain átsurran.

Schreiner (Egyenlőség).

Rendkivül mulatságos a czikknek következő helye: »Nem bocsátkozhatunk itt elemi gramatikai fejtegetésekbe, azért csak röviden utalunk itt azon helyekre, a melyből kitünik, hogy בֵּרֵךְ רִנֵּן הִלֵּל igék piél alakjait nem ismeri.« A ki igy nagyképüsködik, annak nagyon bizonyosnak kell dolgában lennie. A valóságban a czikkiró ugyancsak nem adja pontosan a szabályt, de a következő megjegyzéseiből kitünik, hogy hallott harangozni, de nem tudja hol. »Minthogy a szövegben, — ugy szól a czikkiró — 2 kivételével mindig a helyes alak található, a jegyzetekben pedig a szöveg helyessége daczára talán 10-szer consequenter a helytelen alak áll . . . különös dolog volna, ha a szedő ily tudományos hibákat szedne, a melyek fölött a szerző . . . átsurran.« Mennyi erölködés, hogy a bizonyítás a kivánt nemes czélhoz vezessen! E mellett a szeretetreméltó czikkirónak nincs sejtelme róla, hogy a szóban forgó szabály szerint a הִלֵּלִי, הִלֵּלוּ, הִלֵּלִיתָ szavakat következetesen הִלֵּלִי, הִלֵּלוּ, הִלֵּלִיתָ-nak kellene pontozni, pedig szövegünk . . . . . stb. alakokat mutat. (L. 14. 24., 27., 31., 36. ll.) Ha tudta volna a czikkiró Ben-Asérnek szóban forgó szabályát, akkor nem mondhatta volna, hogy a szövegben »2 kivételével mindig a helyes alak található.« Mi nem tartjuk hibának, hogy sem a szöveg, sem a jegyzetekben előforduló alakok nem felelnek meg ezeknek az ujabban fölmelegitett szabályoknak, mert a kéziratokban is eltérések vannak e tekintetben s kitünő bibliakiadásokban a szövegünkben levő alakokat találjuk, de nagyon csudáljuk, hogy a »Magyar-Zsidó Szemle« theologus szerkesztője, dr. Blau Lajos, a ki kétségkivül ügyel reá, hogy tanitványai a chatef patach ról való ismereteik rovására vallástudományi tanulmányokba el ne mélyedjenek, a korrektura alkalmával a kritikus czikkirónak a masszóretikus szabályokban való e járatlanságát észre nem vette.

A fövédelem tehát a következő: »Mi nem tartjuk hibának, hogy sem a szövegben, sem a jegyzetekben előforduló alakok nem felelnek meg ezeknek az ujabban felmelegitett szabályoknak, mert a kéziratokban is eltérések vannak e tekintetben s kitünő bibliakiadásokban a szövegünkben levő alakot találjuk.« Minő grammatikai elmeél! Ha *Schreiner* úr megveti »*az ujabban felmelegitett szabályok*« szerint képzett alakokat, akkor minek nyomtatja ezeket szövegébe? Ha pedig Schreiner úr nem veti meg a chateffel pontozott alakokat, akkor minek pontozza jegyzeteiben — egy kivétellel, mint utólag észreveszem — sevával? Vagy chatef vagy sevá! De a szövegben rendesen chatef és kivételesen sevá, a jegyzetben pedig rendesen sevá és kivételesen chatef, az csak *Schreiner* úr héber grammatikai tudásából telik.

Ezen ténynyel és a 300 héber hibával szemben valóban kaczagtató »a kéziratok« és »kitünő bibliakiadások« említése. Mely kéziratok és mely kiadások használják a szóban forgó alakokat promiscue? Hány kéziratot és kiadást használt »szövegünkhöz«? A tény az, hogy szerző vagy a *Baer S.* kiadását vagy az ebből javitott *jelenleg* is Letteris neve alatt közkézen forgó, a Biblia Társulat által terjesztett szöveget nyomtatta le. Az »ujabban felmelegitett szabályok«-ban kifejezésre jutott megvetés — a sors iróniája — első sorban szintén *Baer S.*-t éri, ki egyhangú elismerés szerint a legnagyobb élő maszoréta, ki egész életét a szentirás-hagyományos szövege megállapitásának szentelte, ki kínos fáradsággal számos kéziratot kutatott át, hogy a szent szövegben minden pontocska helyes legyen! Schreiner úr tehát az önmaga által legpontosabbnak és ugyanazért önmaga által le is nyomtatott szöveg tudományosságát csupán azért veti meg, mert az ezen szöveg által nyujtott alakokat tudományos képzettségének fokán meg nem értvén, grammatikai ismereteit kompromittálta. Azon tény pedig, hogy a Schreiner úr szövege הִלֵּל imperativus alakjait saját idézete szerint ötször chatef nélkül is mutatja, melylyel Sch. úr az én járatlanságomat a masszórában bizonyitja, igen derült hangulatba ejtett. A *Schreiner* úr által nyujtott szöveg hibáiból *nem a Sch. úr tudatlansága következik, hanem az enyém*, mert »ha tudta volna a czikkiró Ben Ásernek szóban forgó szabályát, akkor nem mondhatta volna, hogy a szövegben 2 kivételével mindig a helyes alak található,« hanem hét kivételével! És liegt Methode darin! Nehogy *Schreiner* úr a maga módja szerint »valótlanságokkal« vádoljon, bevallom, hogy a helyes alak húszszor is található, a mint ujolagos átnézés után meggyőződtem. Meggyőződtem továbbá arról is, amit Schr. úr a szóban forgó szabályról való felvilágositásom után sem vett észre, hogy az általa nyujtott szövegben בֵּרֵךְ imp. alakjai is tévesen vannak néhányszor pontozva. Miért nem következtetett *Schreiner* úr ebből a tényből is? A magyarázat igen egyszerü. Schreiner úrnak a chateffel való pontozásról, mielött birálatomból meg nem tudta, sejtelme sem volt, mely tény abból következik, hogy a szövegben rendesen észrevétlenül meghagyta és jegyzeteibe a rendes igék mintájára kép-

zett alakokat írt be. A הלל általa idézett alakjai azonban némely szövegébe is felvett zsoltár elején vagy végén fordúlván elő a helyes, de általa a szedőnek tulajdonitott alakokat kijavitotta (?) és most utólag ezekre emlékezve vissza, a saját járatlanságát az én rovásomra írta fel. Ezek után még csak egy megjegyzést tartok kötelességemnek tenni. *Schreiner úr* e pontnál saját ethikai magaslatának megfelelőleg a »Magyar-Zsidó Szemlet heologus szerkesztőjét dr. Blau Lajost« névleg is bevonta a vitába, epéjét öntve ki fölötte, hogy »a korrektura alkalmával a kritikus czikkírónak a masszoretikus szabályokban való e járatlanságát észre nem vette.« Tekintsünk el az irodalmi tisztességtől! Mit nem vett észre a szerkesztő? Azt nem vette-e észre az én czikkem korrekturájában, hogy a Schreiner Márton 58 fejezetet tartalmazó produktumában nem 2, hanem hét hiba van, vagy pedig azt nem vette-e észre, az én czikkem korrekturájában, hogy Schreiner Márton úr a saját maga által elfogadott Baer-féle szövegnek a tudomány által helyesnek elismert alakjait szorultságában czikkem megjelenése után önérzetes kijelentéssel ki fogja irtani a héber grammatikából? Vagy talán azt nem vette-e észre a szerkesztő czikkem korrekturája alkalmával, hogy az új hitoktatás pedagógiájának magaslatán a lelkiismeretes és gondos ediczió azt követeli, hogy a szövegben rendesen a chatef és kivételesen a sevá, a héber grammatikai ismeretek glóriájától sugárzó praeparatiók pedig azt követelik, hogy rendesen a sevá és kivételesen a chatef kerüljön az illető betűk alá? Schreiner úr ezen eljárása nem a »calumniare audacter« elvétől diktáltatik, nem is a Sch. úr szájából örökké hangzó »avatatlanok« és a »közönség« stb. stb. félrevezetését czélozza. A világért sem! »Morál,« »tizparancsolat,« »Steinthal,« stb. stb. hangzik a református zsidó hitoktatás védelméből.

Hogy czikkem ezen *Schreiner* úr grammatikai ismereteit újból megvilágító része valamiképen olyan fejtegetéseket ne öleljen fel, a milyeneket fővárosunkban a »Bibliai Szemelvényekkel« megáldott héber grammatikai ismeretek nélkül szükölködő ifjuság előtt kell tartani, csak nehány rövid megjegyzésre szorítkozom. נדחי szónál kár volt a Gesenius 8. kiadásánál megállapodni; a szótár folytonosan javul, a 10. kiad. már nem a נדח tőt veszi fel. Dillman, mely nincs kezemnél, helyesebbnek tarthatja ugyan ezen nézetet, de akkor azt külön kiemeli és megmondja, hogy a dáges hiányzik. A Sch. által idézett helyek a Ges és Dillm.-ból épen azt bizonyitják, hogy Sch. úrnak »nincs érzéke a dáges iránt«, mert különben a dáges hiányt külön ki kellett volna emelni, a mint az említett irók teszik, kik pedig nem kezdőknek fabrikálnak »Szemelvényeket.« — מוט-nál először azt kérdezem, hogy ha מוט a tő, akkor miért idéz ő, ki nem »laikus« opusa első részében 2-szer מיט tővet és miért hallgatja el ezen tényt védekezésében, másodszor pedig gr. tudományát figyelmeztetem, hogy a tő megadásától függ az ige alakjainak a helyes képzése, ha pedig chólemmel pontoztatik, akkor a tanuló félrevezettetik. Az inf. constr. a szabálytól eltérő alakja nem szolgál zsinórmértékül ezen

esetekben, mert az infl. csak azért idézik az עיי igéknél, hogy a három töbetű, mely az ige alakjainak képzéséhez szükséges, meg legyen adva, nem pedig azért, hogy a tanulót félrevezesse. Minthogy az említett igénél a perf. és az impf. alakjai nem mediae o töből képeztetnek gr. ismeretekkel Schr. úr megmaradhatott volna először elfoglalt »laikus« álláspontjánál és meg is maradt volna, *ha a niffal szabályszerűen o-val pontozott alakjai törbe nem csalják!* — Az עיי és עיי igékről utólag a gr. bibliografiájából merített tudományát e vitában tanúsitott szokása szerint, hogy egy-két név vagy könyv megemlitése által kimutatott fogyatkozásait leplezgesse, nem tálalta volna fel, ha saját könyvét ismerné, melyben a Gesenius szótár érdeméből az עיי igéket teljes terjedelemben vette fel és joggal vetettem szemére, hogy álláspontja szerint nem lett volna szabad egy ugyanezen csoportba tartozó kal alakot hifilnek mondani. A héber gr.-nak vannak nemcsak az עיי és עיי igékre vonatkozó, melyeknek Schr. úr most a gr.-ban utána nézett, hanem egyéb problemái is, épúgy, mint ahogy a mathematikának magának is vannak megoldatlan problemái, amit mindenki tud, ki az orránál tovább lát, de ezen problemák nem akadályozzák azt, hogy az elemi ismerethiányokat »mathematikai biztossággal« mutassuk ki. A védekező úr még 6 pontról beszél, de ezekben csak konstatálja azt, amit neki kimutattam és gr. számláját a tizparancsolatra való hivatkozással a szokásos módon kiegyenliti. Védekezése után újra megnézett könyvében feltünt 18. l. 3. sor »בשתיל stat. constr. שִׁתִּיל-ből« Találja ki Schreiner úr, hogy mi a hiba? Jutalmul megtudja a hiba forrását.

A »Bibliai Szemelvények« és a »Tantervrészlet« tudományosságának ezen ujból megvilágított foka mellett cseppet sem csodálkozom azon, hogy az említett szellemi produktumok boldog atyja megvetéssel beszél »korunk diplomás theológusairól«. Tudtommal a többször tisztelt úr előtt is csak a *diploma* nyitotta meg a theologiai pálya kapuit és ezen diploma megvetésében theológiai tudományának megvilágítása után csak a jogosúlt önmegvetés megnyilatkozását láthatom, mert diplomáját csak az vetheti meg, ki érdemtelenül jutott annak birtokába. Elszomorító jelenség az, midőn valamely theológus, hogy kimutatott ismeret-hiányainak meztelenségét takargassa, féket vesztve a közös alma matert környező tiszteletet tépdesi. Szép az önérzet, de a sokat tisztelt úrnál furcsa szerepe van. Mindent egy *önérzetes nyilatkozattal* szeretne elütni. Midőn szembeállítás által kimutattam neki, hogy a tanterv »rendszeres zsidó erkölcstana« *Steinthal H.* művéből veszi eredetét, akkor sok, a tárgyra nem tartozó és a tényt nem tagadó, mert nem tagadható, beszéd után a

tényt kiküszöböli a világból azon *önérzetes nyilatkozattal*, hogy »írói becsületéhez nem érnek fel a M. Zs. Szemle támadásai« és a tényt konstatáló kritikus »eljárása csak reá és a lapra, amely támadásait közölte, fog árnyékot vetni.« Sic volo, sic iubeo! így kivánja azt irói becsületem, zúgja a tisztelt úr. Gyalázta védekezés közben az összes hitoktatókat, kik »nyomorúságunk forrásai« (E—g. Január 8. sz.), ezek között természetesen a rabbikat is, kik az egész országban és azelőtt a fővárosban is a középiskolai hitoktatást maguk végzik; idézettekkel bizonyítottam januári polémiámban, hogy a rabbikar tekintélyét támadta meg, mert azt állította, hogy a »theológia képviselőinek nagy többsége« nem is theológus. Mi a felelet? Önérzetes nyilatkozat, hogy ő is a rabbikarhoz tartozik.

A történtek és bizonyítottak után a Schreiner ur részéről hizelgésnek szánt kijelentés a rabbikban vegyes érzelmeket fog felkelteni. Bizonyítottam, és ki is mondottam, hogy iskolai könyve botlásainál és 300 héber hibájánál fogva teljesen hasznavehetetlen, erre a felelet kettős: önérzetes nyilatkozat és azon kijelentés, hogy tankönyve használhatóságáról nem is akartam elvető itéletet mondani. Mi czélja e tagadásnak, hisz az önérzetes nyilatkozat maga is megteszi hatását. Bizonyítottam, hogy a »művelt zsidó köztudat« a rosszúl értett »gebildetes christliches (protestantisches) Bewusstsein« közhelyének a fordítása. Erre önérzetes nyilatkozat: »tudományos definicióm« stb. Hogy az önérzetes nyilatkozatnak kellő hatása legyen, megelőzi néhány durvaság, melyhez tudomány nem szükséges, nehány a vita pontjának magvát rendesen nem érintő név vagy könyvczím mint »specimen eruditionis« és kapaszkodás alakjában néhány üres mogyoró. Én a hitoktatás ügyéhez szóltam hozzá, megbeszéltem a tantervet és gyümölcsét. Kötelességem volt gyengéire rámutatni, mert a hitoktatás közügy és a tanterv mint irodalmi termék jelentkezett. A gyümölcsöt nem az teszi férgessé, ki férgességére rámutat. Fájt az nekem is, hogy a kedvező külső feltételek daczára, melyeket az érdekelt hitközség, határt nem ismerő áldozatkészséggel, örömest megteremtett, az eredmény oly siralmas. Veszélyes játék az, melyet *Schreiner Márton* és *Munkácsi*

Bernát, a hitoktatás e két dilettánsa, ifjuságunk vallásos nevelésével üz. Büzhödt forrás ez, melyből ők kiskorú itéletökkel a hitoktatás üdítő italát meríteni vélik. Schreiner ur egy ide czélzó megjegyzésem után zsidó theológiájának egyik főforrásául megnevezte »Pfleiderer vallásbölcsészeti munkájának első kötetét (Religionsphilosophie auf geschichtlicher Grundlage 1883. I.)« E szerző theológiai felfogásának jellemzésére ide iktatjuk az antisemitizmus ellen küzdő »Oesterreichische Wochenschrift« január 22. számának vezérczikkéből a következő részletet.

»Da hat der Professor Otto Pfleiderer jüngst einen populären Vortrag über die Gegensätze der Begriffe Nationalität und Humanität gehalten und stellte dann den Satz auf »*Als Mensch fühlte der Grieche und Römer und* Hebräer nur insoweit, als er sich als Bürger seiner Volksgemeinschaft fühlte, und als Mitmenschen erkannte er nur seine Volksgenossen an, *nicht die Fremden, die ihm als Barbaren, als recht- und wehrlose Menschen, nicht viel besser als die* Thiere *galten.*« Der alte Hebräer, behauptete Pfleiderer weiter, habe ein sittliches Gefühl der Pflicht nur gegen seine Volksgenossen gehabt, sei nur in diesem Verhältniss einer selbtlosen Hingebung und Treue, eines opferwilligen Heroismus fähig gewesen, mit dieser Selbstlosigkeit gegenüber dem eigenen Volke seien jedoch Selbstsucht, Härte und Grausamkeit gegen die anderen Völker, Barbarei und Sklaverei und eine Rohheit der Gesinnung Hand in Hand gegangen, die den modernen Menschen empören. Professor Pfleiderer gab in seinem Vortrage gnädigst zu, dass die Profeten des alten Testamentes eine Ahnung des Humanitätsprincipes hatten, dessen volle Reife liege aber erst im Neuen Testamente.

Wie kann ein Professor der Theologie so den offenkundigsten Worten des alten Testamentes in's Gesicht schlagen!! stb.«

Minő kegyetlen tréfálkozás a sors részéről! Mi alatt a zsidó theologus a keresztény theológus szellemi portékáját önérzettel és dicsőitéssel kinálgatja saját hitsorsosainak, a keresztény theológus ugyanazon időben népszerű tudományos előadást tart, melyben szent irataink alapján az ő sajátos exegézisének alkalmazása folytán azt hirdeti, hogy »a régi hébérek az idegen népekkel szemben egoismust, szivtelenséget és kegyetlenséget tanusítottak, továbbá a modern embert felháborító barbarismus, rabszolgaság és a lelkület durvasága honolt közöttük«. A prófétáknak is csak sejtelmük volt humanitás

elvéről. Ilyen gondolkozású keresztény vallásbölcsész művéből meríttetik a zsidó ifjuság számára a hittan. És ezen bűnös eljáráshoz hallgassunk? Nem volna-e a zsidóság szempontjából érthetőbb, ha *Schreiner* ur hadakozó kedvében *Pfleiderer* zsidófalástól átitatott eszméi ellen küzdene, mint hogy engem önt el epéjével, a ki a *Pfleiderer és társai* eszméinek becsempészésére a zsidó hittanba rámutattam? Nem elég veszély rejlik-e a zsidóságra már abban a körülményben is, hogy a *Pfleiderer* eszméi bevitetnek a német keresztény ifjuság hitoktatásába, hogy betetőzésül *Schreiner ur és társa* ezen eszmékkel még a zsidó hitoktatást is megmérgezi? A hitoktatás a sokszor tisztelt két Heine-féle Pater Josében valósággal törököt fogott.

És most ama nehéz feladat előtt állok, hogy Munkácsi Bernát úrtól számot kérjek ama bűnös támadásokért, melyekkel nyilvánosan egyéni becsületem, egyéni morálom illette minden tárgyilagos ok és minden ténybeli alap nélkül. Az egyéni morál terére, bármily csábító az alkalom, őt követni morálról alkotott fogalmaimból kifolyólag nem akarom. Tárgyilagos birálatomat és észrevételeimet – miként őszintén bevallja — szívesen elhallgatta volna, de »barátai« fölvilágositották, hogy ez nem megy, ilyenekre felelni kell, kénytelen, kelletlen kiállitva a küzdtérre, legkényelmesebbnek találta gyáva módon tárgyi vita helyett az én egyéni morálomat támadni meg.

Minősíthetetlen sértegetésekkel halmoz el engem, morálomat és mindazt, mi engem körülvesz, — a folyóiratot, mely nyolcz éven át hű munkatársa czikkét közölte, hitközségemet, mely két évszázadon át féltékenyen őrizte becsületét és teljes erővel igyekezett méltó helyett kivívni magának a hazai testvérhitközségek között, a magyar Izraél összes papjait és hitoktatóit, kik egy vallásáért buzgó nemzedéket neveltek föl, mig végre maga is megundorodva eljárásától, fölkiált: »*Elég ez undoritó dolgokból.*«

A közönség azon része; mely a tárgy és nem a lárma iránt érdeklődik, nagyon jól emlékszik, hogy én első czikkemben minden alkalmat fölhasználtam, hogy az ügy érdekében el nem hallgatható tárgyi észrevételeim által ütött sebekbe balzsamot csepegtessek, a szerkesztők fárasztó munkájának méltatására, azzal kezdtem, hogy »nehéz itt minden kivánalmaknak megfelelni, lehetőleg mellőztem mindazt, mi a tantervet komikus oldaláról tüntette volna fel és mindazt oly folyóiratba, hol az »olvasó tájékozatlanságá«-ra legkevésbbé számithattam.

Ezen czikkemre Munkácsi Bernát így felel:

»Mert lám, mi egyszerű, *nem papi renden levő* fiai Izraelnek azt tartottuk eddigelé, hogy a hazugság, csalás, az avatatlanok félrevezetése nem csak társadalmi, hanem vallási szempontból is megvetendő bűn. Így tanultuk ezt az »életkönyvé«-ből, ahol t. i. megvagyon irva: »Ne hazudjatok egyik a másik ellen. »Azonban mindez az abonyi »tisztult« morál szerint tulhaladott álláspont. Majd tovább:«

»E megjegyzésekből az abonyi »tisztult« zsidó köztudatnak két állítása lép elénk a maga fényében. Az egyik, hogy közönséges szólásban beszélve, szabad hazudni, csalni, rászedni, félrevezetni.«

Mit tehetek, hová forduljak orvoslásért ezen insultusokkal szemben?! A »nem papi renden levő« sértegető számitott arra, hogy védtelen pap vagyok, ki a társadalmi szokásokhoz nem fordulhatok, bizott tisztességemben, hogy világi forum elé nem fogom vinni Izraél hitoktatását. *Hadd álljanak tehát itt megörökítve szavai, irójuk örök gyalázatára*, hadd itéljen a jelen és jövő a fölött, ki »egy napos« theológus »tegnapi« zsidó vallásoktatási szakférfiú létére ezt a hangot merte megszólaltatni, a zsidó vallástudomány mocsoktalan talaján. Az én egyéni morálomat, hála Isten, semmi okom félteni hasonló erkölcsi alapon álló támadásoktól. Megbélyegzendőnek tartom azon eljárást is, hogy minden irodalmi alap nélkül magán beszélgetés révén nagyrabecsült nevek a vitába ránttattak. Ez nem méltó semmiféle tollforgató emberhez, bármily szorúltság közepette és — enyhén szólva — gyöngédtelenség. Nem kell senkinek a háta mögé bújni.

Munkácsi Bernát úr szintén beszélt névtelen barátairól. Nagy kár is volt nem követni »barátai« tanácsát, kik — mint szavaiból tudom — azt ajánlották neki, hogy tartsa titokban és a »nyilvánosság elől« rejtse el munkáját. Én szerény nézeteimet a vallásoktatásról örömestebb mondtam volna el más összefüggésben, a magyar zsidó tudományban pedig nem hallat-

szott volna föl ama általa importált hang, melytől az eddig meg volt őrizve és a melytől Isten őrizze meg a jövőben.

Nagy-Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

*

Főt. *dr. Vajda Béla* rabbi úr czikkei által, melyekben a szóban forgó tantervet és annak első termékét a »Bibliai Szemelvények«-et elismerést érdemlő önmegtagadással és tudományos tárgyilagossággal minden oldalról megvilágította, a hitoktatásnak általában és különösen az e téren is oly nagy áldozatkészséget tanusító pesti izraelita hitközségnek valóban nagybecsü szolgálatokat tett.

A birálati czikkek alatt súlyosan szenvedő kompilátorok főt. dr. Vajda úr ellen felekezeti sajtónkban eddigelé ismeretlen hangon keltek ki és nem átallották, hogy hét czikkben kiöntött érthető fájdalmuk számára folyóiratunk, sőt ellenünk intézett hason támadásokban is keressenek enyhülést. Néztük, néztük ezt a szánalmat keltő eljárást és fájlaltuk az önmagában véve már eléggé szomoru sorsra jutott szent ügy szempontjából, mely a pampbletszerü védekezésben kifejezésre jutott gondolkozás és lelkület alatt különben is eléggé roskadozik. Azonban az ügyre irányuló figyelmet nem engedjük a személyes botrányok szinterére átvinni. Csak konstatáljuk, mint jellemző tényt, hogy Munkácsi Bernát úr két czikkén keresztül tárgyi ellenvetések helyett a felekezet számos köreire és folyóiratunkra is kiterjedő bántalmak és gyanusításokkal és a tanterv birálója ellen a büntetőtörvénybe ütköző sértésekkel állott elő és hogy csatlósa, dr. Schreiner Márton úr, öt czikkén keresztül mindenikben hiven követte őt, de legörömestebb folyóiratunk és ellenünk erőszakolt *oktalan* támadásaiban. Szabolcsi Miksa úr, az Egyenlőség t. szerkesztője, ezen esést látva, e miatt végre rendreutasító megjegyzéssel ütést mért arra a szomorú alakra, ki a héber grammatikai ismerethiány és az elhallgatott Steinthal-féle ethikának Kain bélyegével homlokán nekünk iramodott. Ez ütéstől Munkácsi úr is megrázkódhatott. — Mi azonban tartozunk magunknak és olvasóinknak azzal, hogy Munkácsi és Schreiner urak egyes kifakadásaira e helyen ne reflektáljunk, mert hiszen folyóiratunk olvasói előtt felesleges annak bizonyítása, hogy az irói és szerkesztői felelősség és az irodalmi tisztességhez füződő legkezdetlegesebb fogalmakkal össze nem egyeztethető, hogy egy folyóiratot egy bármily foku érzékenységet támasztó aláirt, tisztán tudományos apparatussal operáló czikk közléseért támadjanak vagy épen rágalmazzanak. Tekintettel minderre, erős az a meggyőződésünk, és t. munkatársunk is megnyugvást találhat abban, hogy a nevezettek egész eljárása a művelt közönség itéletében kellően megtorolva van. A hitoktatás a szív nemesebb húrjait hozza rezgésbe, az elme magasztosabb eszméit ébeszti életre. Ép ezért óhajtjuk és reméljük, hogy a nevezett két úr végre magába száll és a sértett hiúság által vetett hullámok elsimulnak.

A szerkesztők.

KÚTFŐK.

239. sz.

A MAGYAR ÉS ERDÉLYHONI 1868—69-ik ÉVI EGYETEMES GYÜLÉSEN ALKOTOTT SZABÁLYZATOK ÉS HATÁROZATOK.

I.

Szabályzat a magyar és erdélyhoni izraelita hitközségek szervezése tárgyában.

Helyi és járásközség.

1. §.

A magyar és erdélyhoni izraelita községek, kizárólag kitközségek, a szokásos izraelita isztentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonysági intézeteknek kebelökben fentartása és azoknak alkalmas tisztviselők általi vezetése és kezeltetése czéljából.

2. §.

Azon izraelita községek, melyek az első § ban érintett intézményeket önmagok erejéből létesíteni és fentartani, és a megfelelő hivatalszemélyeket alkalmazni képtelenek lévén, e végből más községekkel járásközséggé egyesültek, vagy oly hitközséghez csatlakoztak, melyben a kérdéses intézmények léteznek: azok e községi kötelékben továbbra is megmaradni tartoznak.

Hol azonban ily egyesülés vagy csatlakozás még nem történt, ott az, ezen szabályzat kihirdetésétől számítva legfölebb egy év alatt eszközlendő, a mennyiben az illető község ezen határidő alatt a hiányzó intézményeket nem létesíti s a megfelelő hivatalszemélyeket nem alkalmazza.

Az ország határain kívül eső hitközségekkel való egyesülés, vagy ahhoz való csatlakozás azonban semmi szin alatt meg nem engedtetik.

3. §.

A járásközséggé egyesült vagy helyi községhez csatlakozott egyes községek csak a közös intézetek és hivatalszemélyzet fentartására szükséges járulékok fizetésére kötelezhetők.

Az ebbeli viszonyok tüzetesebb megállapítása, valamint a közös hivatalszemélyek választására gyakorlandó befolyás meghatározása az illető községek szabad egyezkedésének hagyatik fenn.

4. §.

Egyes községek a fennálló járásközségek kötelékéből csak az esetben válhatnak ki, ha önálló községekké szándékoznak alakulni. — A kiválás módozatai iránt az illető községek a járásközséggel szabadon megállapodhatnak, s hol ez nem sikerül, ott a községi kerületi biróság itélete dönt.

5. §.

A járásközség ingatlan vagyonára az annak kötelékéből kilépő község, a mennyiben ez iránt szerződés nem létezik, igényt nem tarthat; a közösen vállalt kötelezettségek tekintetében azonban, mig ezek fennállnak, — továbbra is kötelezve marad.

6. §.

Az izraelita hitközségek a megfelelő testületi jogokkal felruházott, autonom, és egymástól független testületeket képeznek.

7. §.

Minden izraelita köteles magát vagy lakhelyének izraelita hitközségébe, vagy, a mennyiben ott hitközség nem léteznék, azon izraelita hitközségbe bekebeleztetni, melyhez a helységbeli többi izraeliták tartoznak. — A hitközségi kötelékbe való fölvétel a község részéről sem meg nem tagadtathatik, sem bármely felvételi díj fizetésétől függővé nem tétethetik.

8. §.

Ha kívüle lakhelyén más izraelita lakos nincsen, úgy köteles magát a kerületében levő egyik szomszéd hitközségbe felvétetni, s ezt állandó letelepedésétől számítva legfölebb 3 hónap alatt eszközöltetni.

Ha több izraelita lakik egy helységben, a nélkül, hogy még valamely szomszéd hitközséghez tartoznának: úgy azt, hogy mely szomszéd hitközséghez csatlakozzanak, együttesen, maguk közt, szavazattöbbséggel döntik el. Szavazategyenlőség esetében a községkerületi képviselet határoz.

Az egy helyben lakó izraeliták semmi szin alatt különböző hitközségekhez nem tartozhatnak.

9. §.

A hitközségbe kebelezett tagok annak kebeléből csak lakhelyük változtatása esetében léphetnek ki.

10. §.

Egy és ugyanazon helységben csak egy izraelita hitközség állhat fenn.

11. §.

Ha valamely községben a tagok egy része a községben fennállótól eltérő istentiszteleti intézményt kivánn maga részére életbe léptetni s imaházi egyesületet képezni, úgy ez fel van jogosítva:

a) imaházat berendezni,
b) saktert, és
c) hitszónokot, illetőleg dajant alkalmazni.

Ily intézkedések által azonban sem a hitközség közigazgatásának, sem a község rabbinatusi hivatalának egysége, sem pedig a község jövedelme csorbát nem szenvedhet, sőt az ily imaházi egyesület tagjai továbbra is ép úgy kötelesek a községi költségek fedezéséhez közvetlen s közvetett illetményeikkel járúlni, mint azelőtt.

Ha a község tagjainak egy része ily imaházi egyesület alakítására magát az okból látja indíttatva, mert a hitközség a kebelében fennálló istentiszteleti rendnek átalakítását elhatározta s keresztülvitte, úgy a hitközség az imaházi egyesületnek évenkénti segélyt tartozik kiszolgáltatni.

Ezen segélyösszeg a községi költségvetésből kitünö azon arány szerint mérendö ki, mely szerint az imaházi egyesület tagjai a hitközségi imaházhoz és a megfelelő hivatalszemélyzet fizetéséhez járúlnak.

Az imaházi egyesület alakítása mindenesetre hat hónappal előbb a hitközség elöljáróságánál bejelentendö.

Oly községekben, hol a congressus megnyitásakor két külön imaház létezett és a hitközségi pénztárból fentartatott, ott e viszony mindaddig, mig az illetők önként újra nem egyesülnek, továbbra is fentartandó.

Hitközségi tagok.

12. §.

Minden hitközségi tag egyaránt fel van jogosítva, az illető hitközségi szabályzat határozatai szerint, a hitközségi intézményeket használni, s a zsinagógában szokásos jogokat gyakorolni.

13. §.

Minden hitközség, szükségleteinek fedezése végett, adóképes tagjaira közvetlen és közvetett illetékeket róhat, de a rendes községi költségvetés összszükségletének egy ötöd része közvetlen járulékok által fedezendö.

14. §.

A hitközségi hivatalszemélyek, tanitók és más fizetéses községi hivatalnokok a község tagjainak tekintendök, a közvetlen illetékek fizetése alól azonban felmentvék. A hitközségi képviseletnek szabadságában áll, más tagokat is kivételképen és idölegesen a közvetlen járulékok fizetése alól felmenteni.

15. §.

A hitközségnek minden nagykorú férfi tagja, mely a hitközségi szükséglet fedezéséhez legalább évenkénti két forintnyi közvetlen illetménynyel járúl, s az utóbbmúlt évi járulákkal hátralákban nincsen, valamint a hivatalszemélyek, tanitók, és más fizetéses községi hivatalnokok, ha közvetlen járulékokat nem fizetnek is, a községi választások alkalmával szavazatképességgel birnak.

Kivétetnek:
a) a közönséges büntettek miatt elitéltek, ha a büntetés kiállása óta egy év még le nem folyt;
b) vagyonbukottak, mig a csöd megszüntetve nincsen;
c) gyámi hatalom alatt állók;
d) kik községi vagyon kezelésekörüli számtételre utasittatván, a községi határozat szabta zárhatáridötöl számítandó egy hó alatt ebbeli kötelezettségöknek meg nem feleltek.

16. §.

Minden választó egyszersmind választható is, azonban a 14. §-ban érintett hitközségi hivatalszemélyek, tanitók és más fizetéses községi hivatalnokok a hitközségi elöljáróságba be nem választhatók.

17. §.

Ha valamely községi tag lakhelyét megváltoztatja, távozása elött a reá kivetett egész évi községi illetményeket kifizetni köteles. — Ha valamely községi tag elhalálozik, a hitközségnek jogában áll az elhúnytnak folyó évi községi járulékait annak hagyatékából beszerezni.

Hitközségi igazgatás.

18. §.

Az izraelita hitközség igazgatása s képviselete a községi képviselet és elöljáróság által történik, melyek az összes választóképes községi tagok által választatnak, és hivatalaikat díjtalanúl látják el.

19. §.

A képviselöség tagjainak számát, minden községnek külön szabályzata határozza meg. A képviselöség azonban százötvennél több tagból nem állhat.

20. §.

Az elöljáróság egy elnök, pénztárnok és megfelelö számú tagokból áll. — E tagok száma, a választás módja, s a hivataloskodás tartamára nézve minden községnek fennálló vagy alkotandó különszabályzata irányadó.

21. §.

A képviselök választásának napja a helyenként szokásos módon — de legalább 14 nappal a választás elött — kellö nyilvánossággal közhírré teendö.

22. §.

A képviselök választása szavazati jegyekkel történik, melyekre minden választó annyi választható tag nevét írja, a hány képviselö választandó. A választás körül a szavazatok viszonylagos többsége hatá-

roz, — szavazategyenlőség esetében pedig az eldöntés sorshúzás által történik. — A választás vezetése és az eredmény kiderítésére, a községi különszabályzat határozata szerinti bizottság alakítandó.

23. §.

A választás befejezésével a kiküldött bizottság elnöke a választottak neveit azonnal kihirdeti; ha a választottak egyike vagy másika a választást el nem fogadja, annak helyébe megválasztottnak tekintetik az, ki a szavazatszedés eredményénél fogva viszonylag legtöbb szavazatot nyert.

24. §.

A képviselők három évre választatnak.

25. §.

A választott képviselőség a választott elöljárósággal együtt képezi a k ö z g y ü l é s t. A közgyüléseket az elöljárósági elnök vezeti.

26. §.

Közgyülés évenkint legalább egyszer tartandó; azonkívül rendkivüli esetekben is, ha ezt a községi elöljáróság szükségesnek találja, vagy a képviselők harmad része ezt az elöljáróságtól indokolt irásbeli beadványnyal kivánja. — A közgyülést az elöljárósági elnök szokásos közhirrététel vagy meghivójegyek mellett hívja össze, mely alkalommal egyszersmind a tágyalandó kérdések is megjelölendők.

27. §.

Érvényes közgyülési határozatok hozatalára az elnökön kívül legalább két elöljárósági tagnak s a képviselők felének jelenléte szükséges; ha a képviselők elegendő számmal meg nem jelentek, az elnök megfelelő idő múlva új közgyülést hí egybe, mely mindenesetre határozatképes, mi hasonlag közhírré teendő, vagy a meghívó jegyekre világosan feljegyzendő.

28. §.

A közgyülés tárgyalásai nyilvánosak.

29. §.

A közgyülés hatásköréhez tartozik;

a) az összes tiszteletbeli s fizetéses községi hivatalnokok, úgy a hitközségbeli tanintézetekben alkalmazandó tanitók és a tanitónők választása s elbocsátása. A községi rabbi vagy községi hitszónok választása s végleges alkalmazásánál azonban, a közgyülés határozata az összes választóképes községi tagok szavazata alá bocsátandó oly módon, hogy mindenki szavazati jegyére csak »igen«-t vagy »nem«-et irhat; az eredményt a szavazatok kétharmada dönti el.

b) A kerületi képviselők választása. (57. §.)

c) A községi hivatal-, tan- és szolgaszemélyzet fizetésének meghatározása.

d) Tőkék kamatosítása, vagy ingatlanok és egyéb haszonélvezeti jogok, mint például a húskrajczár sat. bérbe, illetőleg haszonbérbe adása körüli intézkedés.

e) A községi vagyonállapot változtatására, mint ingatlanok szerzése vagy eladására vonatkozó határozathozatal. Uj épitkezések elhatározásához a jelenlevők kétharmad szavazattöbbsége szükséges.

f) Az évenként az elöljáróság által elkészítendő s elöterjesztendő községi költségvetés fölötti tanácskozás és határozathozatal, valamint intézkedés az iránt, hogy a költség a községi tagok közvetlen és közvetett járulékaiból s egyéb bevételek útján mikép fedeztessék.

g) Netáni kölcsönfelvétel, és a visszafizetési módozatok megállapitása.

h) Bizottság választása a közvetlen járulékoknak az egyes községi tagokra leendő kivetése czéljából.

E bizottság az összes választóképes hitközségi tagok sorából, — a különböző vagyonállapotúak és foglalkozásúakra való tekintettel — oly módon alakítandó, hogy abba több képviselő mint egyéb hitközségi tag be nem választathatik. — A bizottság eljárási módjára s hatáskörére nézve az egyes községek külön-szabályzata irányadó.

i) Bizottság választása az évi számadások megvizsgálására melynek jelentése alapján az elöljáróság irányában felmentő vagy egyéb határozatot hoz, és intézkedik, hogy a hátralékkövetelések egy év alatt szükség esetében közigazgatási végrehajtás utján behajtassanak.

j) Községi külön-szabályzat alkotása, illetőleg módositása a helyi viszonyok tekintetbevételével, mely azonban sem az államtörvényekkel, sem az ezen általános szervezési szabályzatban foglalt határozatokkal ellentétben nem állhat. Ily községi külön szabályzat alkotása vagy koronkénti módositása végett külön közgyülés hivandó egybe, s érvényes határozathozatalra a képviselők háromnegyedének jelenléte, s a jelenlevők kétharmad szavazattöbbsége szükséges. Mind az eredeti községi szabályzat, mind annak koronkénti módositványai egy-egy hiteles példányban tudomásvétel és a kerületi levéltárba leendő elhelyezés végett a kerületi elöljáróséghoz átküldendők.

30. §.

Minden közgyülésről rendes jegyzőkönyv vezetendő és az elnök és jegyző által aláirandó. Jegyzőkönyvi kivonatokat minden községi tag nyerhet.

31. §.

Az elöljáróság képviseli a hitközséget a hatóságok és harmadik személyekkel szemben, aláirja község nevében kiállitott okiratokat, végrehajtja a képviselőség határozatait, őrködik a leltárilag folyton nyilván tartandó községi vagyon épségben tartása felett, gondoskodik a közvetlen s közvetett járulékok és egyéb jövedelmek beszedéséről, ellenőrzi a pénztár kezelését, és utalványozza a megállapitott költségvetés és a közgyülés határozatai alapján a pénztárnok által teljesitendő fizetéseket.

32. §.

Az elöljáróság fogadja fel és bocsátja el a községi szolgákat.

33. §.

Az elöljáróság örködik a fölött, hogy a községi hivatalnokok kötelezettségeiket utasításaikhoz képest pontosan teljesítsék, és tapasztalt rendhagyások esetében ezek iránt a közgyülésnek jelentést tesz.

34. §.

Az elöljáróság örködik a községi kezelés alá helyezett alapítványok és hagyományok rendeltetésszerü hovafordítása fölött.

35. §.

Az elöljáróság hivatalos eljárásáért ezen általános szervezési, s a külön községi szabályzat értelmében a közgyülésnek felelős.

36. §.

A pénztárnok az összes községi bevételeket a községi pénztár számára átveszi, a kiadásokat — a mint azok utalványoztattak — eszközli, s a pénztár pontos kezelésére nézve közvetlenül az elöljáróságnak felelős.

37. §.

Az elöljáróság hivatalos teendöit elöljáróságí ülésekben végzi, melyeket az elnök a szükséghez képest hív össze, s melyekröl rendes jegyzökönyv vezetendö.

38. §.

Az elöljáróság minden igazgatási év végén a közgyülés elé az összes bevételek és kiadásokról teljes kimutatást, úgy eljárásáról jelentést tenni tartozik. A közgyülés az elöterjesztést átvizsgálás és jóváhagyás után a községi tagoknak kellöképen tudomására hozandja.

39. §.

A hitközségi tanintézetek tekintetében minden hitközség köteles az állam-törvényeknek és az iskolai szabályzatban foglalt határozatoknak megfelelni, és tanintézetei vezénylete s ellenörzése czéljából közgyülésileg egy szakértökböl álló iskolai bizottságot választani.

Fizetéses hitközségi hivatalnokok.

40. §.

Minden helyi- s járásközségnek fenhagyatik azon szokásos joga, hogy rabbiját szabadon választhatja, s hogy ezzel úgy alkalmaztatásának tartamára, mint meghatározott fizetése és egyéb díjai s járandóságaira nézve szerződésre léphet.

41. §.

A jelenleg hivataloskodó rabbik alkalmaztatása ott, hol ez iránt szerződés nem létezik, élethosszíglaninak tekintendö, úgy, hogy a

rabbi csak a község-kerületi biróság itélete folytán (66. §.) mozdítható el hivatalától.

42. §.

Egyéb kölcsönös jogok és kötelességek tekintetében hasonlag szabadságában áll a kitközségnek rabbijával megállapodásra lépni, s erre vonatkozólag szabályzatot alkotni, mely azonban a következö határozatokkal ellenmondásban nem állhat.

43. §.

Minden rabbi fel van jogositva s egyszersmind kötelezve:

a) A nyilvános isteni tiszteletre ritualis és lithurgiai tekintetben felügyelni, úgy a községi zsinagógai rendtartás szerint öt illetö hivatalos teendöket ellátni.

b) Templomi s alkalmi szónoklatokat tartani.

c) Elöforduló alkalommal az elöljáróság felszólítására vagy azzal egyetértöleg rendezett rendkívüli isteni tiszteletnek szertartási rendjét megállapitani.

d) A talmud tanulmányozására törekvö s kellö elöismerettel ellátott ifjakat e tantárgyban tovább oktatni.

e) Egyesek vagy a hitközségi elöljáróság által hozzá intézett vallásbeli kérdésekre feleletet adni. Az elöljáróság kivánatára a felelet irásban és indokoltan is kiadandó.

f) A fizetéses hitközségi hivatalnokok és sakterek eljárása, valamint az istentiszteleti s ritualis intézményeknek szabályszerü kezelése fölött a mosaico-rabbinicus tan értelmében örködni, az ezeknél müködö személyzetnek a szükséges utasításokat adni, netáni törvényellenességek elháritása végett intézkedni, vagy ily intézkedéseket az elöljáróság által eszközöltetni, és tapasztalt képtelenség, engedetlenség, vagy hanyagság esetében a hitközségi elöljáróság elött, az illetö hivatalnok vagy szolga ellen a körülményekhez képest, a fegyelmi eljárás folyamatba tételét, felfüggesztést vagy elmozditást indítványba hozni.

g) A község kebelében elöfordulú esketéseket, házassági felbontást, és »chalicza« szertartást végezni, vagy saját felelössége mellett más által végeztetni, és a netalán megkivántató ülnököket ott, hol rabbinatusi ülnökök (Dajanim) állandóan alkalmazva nincsenek, esetröl esetre választani.

h) A születési, esketési s halálozási anyakönyveket vezetni, megörizni, s az azzal összekötött hivatalos teendöket teljesiteni, a menynyiben a hitközségben az anyakönyvek vezetése iránt más intézkedés fenn nem állana.

i) A rabbi befolyását az ifjúság oktatására az iskolai szabályzat határozza meg.

44. §.

A rabbi hivatalköre csak saját hitközségére terjed ki. Ezen meghatározással netalán ellenkezö régibb szerzödések mindaddig, míg a szerzödö személyek élnek, épségükben fenhagyatnak.

45. §.

A községnek külfelé való képviselésére a rabbi csak akkor van jogositva, ha erre nézve őt a hitközség különösen felhatalmazza.

46. §.

Minden rabbi köteles a hitközséggel folytatott levelezése, valamint a 43. §. *g)* pontjában elősorolt hivatalos cselekmények és általa kiállitott hivatalos okmányokról rendes eljárási jegyzőkönyvet vezetni.

47. §.

Mindennemű hivatalos eljárásában a rabbi a megfelelő hitközségi szabályokat figyelemben tartani köteles. Ily szabályok megállapítása ott, hol ez idő szerint nem léteznek, valamint azoknak koronkénti módositása, csak a hitközség és rabbi közötti egyetértés esetében történhetik.

48. §.

A hitközségi elöljáróság vagy kögyülés tanácskozásaiban való személyes részvételre a rabbi mindannyiszor köteles, de csakis akkor van feljogositva, ha ezekhez különösen meghivatik.

49. §.

Ha a rabbi valamely személyét érdeklő, vagy más fontos tárgy szóbeli előterjesztése végett rendkivüli közgyülés egybehivását kivánja, ebbeli óhaját az elöljáróságnak irásban közli, mely utóbbi a közgyülést az ügy sürgősségének megfelelő időben egybehivni tartozik. A közgyülés a rabbi meghallgatása után a rabbi jelenlétében, vagy annak az ülésből történt eltávozása után tanácskozik.

50. §.

Ugy az elöljáróságnak, mint a közgyülésnek joga s kötelessége a rabbit — ha ennek részéről a községi elöljáróság, előzetes szóbeli figyelmeztetése után is, hivatalos kötelességének folytatott elhanyagolását vagy ismételt megszegését, avagy jogkörének túllépését tapasztalja — irásbeli nyilatkozatra, felvilágositás adására, vagy eljárásnak igazolására illő módon felhívni, mely felhivástól számitandó négy hét alatt a rabbi nyilatkozni tartozik. Ha ezt a rabbi megtagadja, vagy ha az adott nyilatkozatot a közgyülés kielégitőnek nem találja, — úgy a felhivás azon megintéssel ismétlendő, hogy a közgyülés az ügyet esetleg a községkerületi biróság elé terjesztendi. A viszályos ügynek a biróság elé terjesztése azonban csak akkor történhetik, ha a rabbi a megintés napjától számitott két hó lefolyása alatt a közgyülést kielégitő nyilatkozatot nem adott, vagy az ügy különben ki nem egyenlittetett.

51. §.

Hasonlóúl fog a rabbi a hitközségi igazgatással szemben eljárni, ha ez hivatalos vagy személyes jogain sérelmet követ el.

52. §.

A rabbi és hitközség közötti per esetében, amaz hivatalos működését mindaddig folytatja, s rendes fizetését, úgy mint egyéb járandóságait élvezi míg a községkerületi biróság az ügyet itéletileg el nem döntötte. A biróság azonban az ügyet a tárgyalás megkezdésétől számitva három hó alatt itélettel ellátni tartozik.

53. §.

A rendes per-útra úgy a község mint a rabbi csak erőszakoskodás esetében és csak a tényleges állapot fentartása végett léphet.

54. §.

A hitközség és egyéb fizetéses hivatalnokai közötti viszonynak szabályozása a hitközség külön szabályzatának, és a megfelelő eljárási utasításoknak hagyatik fenn.

Község-kerület.

55. §.

Az összes magyar és erdélyhoni izr. hitközségek 26 községkerületre oszlanak.

Az első községkerülethez tartoznak a Pozsony, Moson megyékben és az e megyebeli sz. kir. városokban levő hitközségek.

A második község-kerülethez tartoznak a Nyitra megyében fekvő hitközségek és a szakolczai hitközség.

A harmadik község kerülethez tartoznak a Trencsén megyében és Trencsén sz. k. városban levő hitközségek.

A negyedik község-kerülethez tartoznak az Árva, Turócz és Liptó megyebeli hitközségek.

Az ötödik község-kerülethez tartoznak a Zólyom, Bars, Hont, Nógrád megyékben és az e megyebeli sz. k. városokban levő hitközségek.

A hatodik község-kerülethez tartoznak a Pest-Pilis-Solt e. megyékben és az e megyebeli sz. k. városokban levő hitközségek.

A hetedik község-kerülethez tartoznak a Bács-Bodrog megyében és az e megyebeli sz. kir. városokban, valamint a Kis-Kunságban levő hitközségek.

A nyolczadik község-kerülethez tartoznak a Sopron és Vas megyében és az e megyebeli sz. kir. városokban levő hitközségek.

A kilenczedik község-kerülethez tartoznak a Zala és Somogy megyében levő hitközségek.

A tizedik község-kerülethez tartoznak a Tolna Baranya megyékben levő hitközségek, és a pécsi hitközség.

A tizenegyedik község-kerülethez tartoznak a Veszprém és Fehér megyében levő hitközségek és a székesfehérvári hitközség.

A tizenkettedik község-kerülethez tartoznak az Esztergom, Komá-

rom, Győr megyékben és az e megyebeli sz. k. városokban levő hitközségek.

A tizenharmadik község-kerülethez tartoznak a Szepességben és Sáros megyében levő és az e területbeli sz. k. városokban fekvő hitközségek.

A tizennegyedik község-kerülethez tartoznak a Zemplén megyében lévő hitközségek.

A tizendötödik község-kerülethez tartoznak az Abauj, Torna és Gömör megyében fekvő hitközségek a kassai hitközséggel együtt.

A tizenhatodik község-kerülethez tartoznak a Borsod, Heves megyékben, a Jászság és N. Kunságban fekvő hitközségek.

A tizenhetedik község-kerülethez tartoznak az Ungh és Bereg megyékben fekvő hitközségek.

A tizennyolczadik községkerülethez tartoznak a Máramaros és Ugocsa megyékben fekvő hitközségek.

A tizenkilenczedik község-kerülethez tartoznak a Szatmár, Kraszna és K.-Szolnok megyékben és az e megyebeli sz. k. városokban, úgy a Kövárvidékben fekvő hitközségek.

A huszadik község-kerülethez tartoznak a Szabolcs megyében és a Hajdúkerületben levő hitközségek.

A huszonegyedik község-kerülethez tartoznak a Bihar és Békésben levő hitközségek és a debreczeni hitközség.

A huszonkettedik község-kerülethez tartoznak a Csongrád, Csanád és Torontál megyékben fekvő hitközségek és a szegedi hitközség.

A huszonharmadik község-kerülethez tartoznak Az Arad, Krassó, Temes megyékben és az e megyebeli sz. k. városokban fekvő hitközségek.

A huszonnegyedik község-kerülethez tartoznak a Belső-Szolnok, Doboka, Kolosmegye, Aranyosszék, Naszód, Beszterczevidék és Alsó-Torda megyében és az e területeken fekvő sz. k. városokban levő hitközségek.

A huszonötödik község-kerülethez tartoznak a Küküllő, Tordamegye felső kerületében, Marosszék, Csikszék, Udvarhelyszék, Segesvárszék, Medgyesszék és az e területeken fekvő sz. k. városokban levő hitközségnek.

A huszonhatodik község-kerülethez tartoznak a Zaránd, Alsó-Felső-Fehér s Hajdumegyékben, a Háromszék, Szebenszék, Nagysinkszék, Szerdahelyszék, Szászvárosszék, Kőhalomszék, Uj-egyházszék, Szászsebesszék, Fogaras és Brassó vidékén és az e területeken fekvő sz. k. városokban levő hitközségek.

56. §.

A kerületben levő összes hitközségeket közös ügyeik tekintetében a kerületi képviselet és elöljáróság képviseli.

57. §.

A kerületi képviseletbe minden helyi és járásközség, mely száznál kevesebb választóképes tagból áll, egy-egy képviselőt választ.

Nagyobb helyi és járásközségek minden száz választóképes tag után egy képviselőt választanak. Az ötvenet meghaladó törtszámok száz gyanánt vétetnek.

58. §.

Minden kerületi képviselet kebeléből egy elnököt, egy elnökhelyettest s kilencz elöljáróságí tagot választ, kik közül egyik mint pénztárnok, egyik pedig mint jegyző működik.

59. §.

Ugy a kerületi képviselők, mint az elnök s az elöljáróságí tagok 3 évre választatnak s hivatalaikat díjtalanúl látják el.

60. §.

A kerületi képviselet hatásköréhez tartozik:

a) tanácskozás s határozathozatal az országos iroda (71. §.) utján közlött kormány-rendeletek s leiratok, a kerület egyes helyi és járásközségeinek beadványai s egyéb a kerületi községeket illelő ügyekben, a mennyiben ezek az autonom-községek illetékességéhez nem tartoznak;

b) a kerületi közös tan- és jótékonysági intézetek vezénylete és felügyelése; valamint a kerületbeli összes tan- és nevelőintézetek feletti felügyelet;

c) mindennemű illetékességi köréhez tartozó folyamodványok s beadványok átvétele s elintézése;

d) az irodai szükséglet s a kerületi képviselők utazási átalányára vonatkozó évenkinti költségvetésnek megállapitása s ennek a képviselők számarányához képest egy alakitandó bizottság általi kivetése a kerület egyes községeire;

e) a kerületbeli községek és hivatalnokaik, vagy a község egy része, úgy a kerületbeli egyik s másik község között felmerült s eléje terjesztett peres ügyek elintézése s itélettel eldöntése az e végből alakitandó községkerületi biróság által.

61. §.

A kerületi képviseletet a kerületi elnök egy hóval az ülés napja előtt meghivók utján hívja egybe, melyekkel a képviselők az ülés napja, helye és a tárgyalandó ügyek iránt azzal értesittetnek, hogy megjelenésükre nézve egy bizonyos idő alatt nyilatkozzanak.

Ha a képviselők két-harmada megjelenését nem igéri, vagy ha ezek nyilatkozatuk ellenére meg nem jelennének, a kerületi elnök új gyülést hív egybe, mely alkalommal a képviselők egy harmada határozatképes, mi a meghivókon világosan megjegyzendő.

62. §.

A kerületi képviselet rendszerint egyszer ül össze évenként, és pedig ezen szabályzat életbelépte után legelőször ott, hol a kerület

legnagyobb izraelita hitközsége létezik. — Jövőre a képviselőség mindenkor előre határozza el legközelebbi ülésének helyét.

63. §.

A kerületi elöljáróság gondoskodik a kerületi elnökök határozatainak végrehajtásáról, elhatározza a rendkívüli gyülések egybehivását, és képviseli a kerületet karmadik személyekkel szemben. A kerületi képviselet nevében kiállitandó okmányokat az elnök vagy helyettese s a jegyző irják alá.

64. §.

A kerületi elnök veszi át a Pesten székelő izraelita országos iroda utján hozzá érkező kormányrendeleteket s a kerületi képviselethez intézett irományokat, melyeket vagy szétküld, vagy maga elintéz, vagy a kerületi hépviselet elé terjeszt.

65. §.

A kerületi elnök hivatalos eljárásáért, valamint a kerületi levéltár kezeléséért a kerületi képviseletnek felelős.

66. §.

A község-kerületi biróság következőkép alakíttatik: a kerületi képviselet évenkinti ülésében 24 képvisető tag sorshuzás utján választatik, kik közül az első kisorsolt 12 tag az év első felében, a másik 12 tag pedig az év másik felében mint birák működnek. A kerületi képviselet a birák mindkét osztályának számára saját kebeléből még a sourshuzás elött egy-egy elnököt s elnök-helyettest választ, kik mindnyájan a kerületi elöljáróság kezeibe azonnal fogadást tesznek. Kisebb kerületekben csak 12 tag soroltatik ki birónak, kik azonban az egész éven át működnek.

Előforduló per esetben mindenik fél jogában áll, a birak közül hármat kijelölni, kik a fenforgó esetében nem biráskodhatnak. A többi hat az elnök vagy helyettesével képezi a községkerületi biróságot. Ha egyik vagy másik birósági tag a per által érdekelve van, úgy helyébe a másik osztályból, ott pedig, hol csak 12 biró lett kisorsolva, a többi képviselők sorából sorshuzás utján helyettes választandó.

67. §.

A község-kerületi biróság a peres ügyeket rendszerint ott s akkor tárgyalja s intézi el, hol s mikor épen a kerületi képviselet összegyül.

A biróság mindazonáltal a peres felek folyamodására ezen időn kivül is a birósági elnök lakhelyére, vagy ha valamely község és annak egy része között támad per, e peres község helyére is összehivathatik és működhetik, mely esetben a pervesztes fél a felmerült utazási s egyéb költségeket viselni tartozik.

68. §.

A község-kerületi biróság tárgyalásai nyilvánosak. Érvényes határozat hozatalára legalább öt tagnak jelenléte szükséges. Az itéletek a feleknek irásban és indokoltan kiszolgáltatandók teljes jogerővel birnak, s ellenök felfolyamodásnak helye nincsen.

A kerületi elnökök gyülése.

69. §.

A kerületi elnökök évenként egyszer s pedig márczius hóban Pesten gyülnek össze s ezen ülési időre kebelükből elnököt s elnöki helyettest választanak. Ha a község-kerületi képviselőségek egy harmada a kerületi elnökök rendkívüli egybegyülését kivánná, s ezt a múlt ülés alkalmára megválasztott elnökkel vagy helyettesével irásban tudatják, ez a kerületi elnökök ülését legfölebb egy hó alatt egybehivandja, hol ismét új elnök és elnöki helyettes választatik.

70. §.

Az egybegyült elnökök hatásköréhez következő tárgyak tartoznak:

a) az izraelita országos iskolai alap kezelésének ellenőrzése, az erre nézve megállapított szabályzat értelmében, és jelentéstétel ez iránt az izraelita országos egyetemes gyüléshez;

b) a rendszerint háromévenként, vagy szükség esetében tartandó rendkívüli orsz. egyetemes gyülés egybehivása, mely utóbbihoz azonban legalább a kerületi képviseletek felének beleegyezése kivántatik;

c) közös költségen feállított, fentartott, vagy segélyezett izraelita országos tan- és jótékonysági intézetek fölötti felügyelet, az ez iránt megállapított szabályok, vagy az egyetemes gyülés egyes határozatai értelmében;

d) a magyar- és erdélyhoni izraelitákat közösen érdeklő inditványok tárgyalása, ezeknek a község-kerületek, vagy az egyetemes gyülés elé terjesztése czéljából;

e) az egyetemes gyülés határozatainak végrehajtása, a mennyiben ez az egyes község-kerületek illetékességének fentartva nincsen.

71. §.

Az egybegyült kerületi elnökök saját kebelükből évenként az országos iroda elnökéül egy tagot választanak, kinek állandóan Pesten kel laknia. — Ez átveszi a kormányrendeleteket, és a kerületi elnökökhez intézett egyéb iratokat, s gondoskodik azoknak a kerületi elnökségekhez való szétküldése és közléséről.

72. §.

Érvényes határozatok hozatalához legalább a kerületi elnökök felének jelenléte szükséges. A határozatok általános szótöbbséggel hozatnak, a különvélemények jegyzőkönyvbe igtathatók.

73. §.

Az egybegyült kerületi elnökök az elnöki iroda költségvetését, jóváhagyás végett, az egyetemes gyülés elé terjeszteni tartoznak, melynek jóváhagyása nélkül kiadásokat nem tehetnek.

74. §.

Az országos iroda költségei az izraelita országos iskolai alapból fedeztetnek, és az egyetemes gyülés által megszavazandó országos költségvetésbe felveendők.

75. §.

A kerületi elnök ökközös üléseikben hozott minden határozatukért az izraelita egyetemes gyülésnek, és az országos iroda elnöke hivatalos eljárásáért a kerületek egybegyült elnökeinek felelős.

Egyetemes gyülés.

76. §.

Az izraelita egyetemes gyülés az összes magyar és erdélyhoni izraelitáknak a választási szabályzat határozataihoz képest szabadon választott 86 képviselőjéből álló gyülése.

77. §.

Az egyetemes gyülés Pesten ül össze, s a megállapított ház- és ügyrend szerint tanácskozik és határoz.

78. §.

Az egyetemes gyülés hatásköréhez következő tárgyak tartoznak:

a) az izraelita országos iskolai alap kezelése, illetőleg kezelésének ellenőrzése;

b) az izraelita országos iskolai alap jövedelmei hovafordításának meghatározása, és egyes kerületek vagy községek számára az iskolai alapból nyujtandó segély engedélyezése:

c) az egyetemes gyülés és országos iroda, valamint az egybegyült kerületi elnökök költségeinek megállapítása az ez utóbbiak által elöterjesztett költségvetés alapján;

d) a kerületi elnökök gyüléseiről szóló jelentés átvétele, ezek számadásainak megvizsgálása, s irányukban a feloldó határozat hozatala;

e) az izraelita országos tan- és jótékonysági intézetek állapotáról szóló jelentés átvétele, s az ez irányban szükséges határozatok hozatala;

f) a kerületi elnökök gyülésének vagy egyes gyülési tagoknak elöterjesztése s inditványai, úgy egyes községek és személyek folyamodványai fölötti tanácskozás és határozathozatal, a mennyiben ezek izraelita hitfelekezeti ügyekre vonatkoznak, de az egyes autonom hitközségek és község-kerületek illetékességéhez nem tartoznak;

g) az izraelita községszervezési, iskolai s választási szabályzatok netáni módositása.

79. §.

Az egyetemes gyülés illetékességi köréből az izraelita vallást és szertartásokat illető tárgyak ki vannak zárva.

TÁRSADALOM.

A MEGKEZDETT UTON.

A pártvillongások folytán kimerült zsidóságra hosszú időkön keresztül aggasztó álom nehezedett. Ezen állapottal szemben felekezetünk helyzetének javulása iránti minden remény kihalóban volt. Csak kevesen voltak, kik egy jobb jövő alapján csendesen munkálkodtak, csak néhányan, kik a felekezet megmerevedett testébe az élet szikráját visszavarázsolni igyekeztek. Igy a küzdő téren felejtett vártán fel-fellobogott őrstűz sokszor bevilágította a vidáman repdeső denevérektől népesített homályt, de derengeni nem akart. A kedélyek a felekezeti kérdések elől kevés kivétellel ridegen elzárkóztak mig az elmék túlnyomóan az ellenáramlatok felidézésének veszélyével nem járó latens, de czéltudatos tevékenységben találták meg azt a megnyugvást, melyet egyéb viszonyokra nézve csak nagyobb nyilvánosságban találnának. Miglen a felekezet és ebben a tettre vágyó új nemzedék is szikrát fogott és a lelkesedés rohamosan terjedő lángja elemésztette a közönyt, megperzselte a túlmagasan repülő törekvések szárnyait, de hamu alá sodorta az önmérséklet nem is jelentéktelen számú híveit.

Az idealistát rokonszenve rendszerint oda vonzza, hol a fennköltt eszmék és érzelmek békót nem hordanak, mig a legtöbben nézeteiket rendszerint az empirismus sokszor durván csörgő lánczaihoz kötik. Ám gyakran, mint a mostani felekezeti mozgalomban is, oly érzelmekkel állunk szemközt, melyeknek harmonikus zenéje mellett azok a bizonyos józan hangok kellemetleneknek tetszenek. A bölcs megfontoló restelkedve hátrál, vagy épen szivesen viteti magát az áramlat által, mert ilyen-

kor sápkórosnak tetsző észokaival ellenök megküzdeni nem képes és aztán mert aggódó lelkének fenekéről ő sem képes, de nem is hajlandó a *remény* csiráit kitépdesni. Innen van az, hogy a zsidó vallás felekezet egyenjogosítása iránti törekvésekben vállvetett működésre egyesülnek azok, kik a mozgalom eszközeire és az elérhető eredmény mértékére és következményeire egymással egészen azonos nézetet nem vallanak. De mert megannyian érzik, hogy itt oly eszményi javak kiküzdéséről van szó, melyek a mellett, hogy a törvényhozás által önkényesen megnyirbált állampolgári jogaink teljessé tételét czélozzák, az ősi vallásnak újabb fénykörrel való övezését is jelentik — aggodalmaik eltünnek és helyöket a nemes tettvágy és azokat átható remények foglalják el.

Ezen benyomások alatt szemléljük a receptió iránt megindult mozgalmat, mely az óta, hogy a hatodik izraelita községkerület elnökének körlevele napvilágot látott, mint az évek hosszú sora óta folyó küzdelmek folytatása és részben eredménye önbizalmában erősödött, czéltudatosságban nyert. Az említett körlevél után sokan szemeiket dörzsölve néztek széjjel. A mit eddig vadonatúj gondolatnak tartottak és ambitiók akként hordoztak meg, az ime a felekezet ügyeit vezetők működésének keretéből mint határozott formába öntött évtizedeken át nagy gonddal és szeretettel ápolt, már harczba is vezetett eszme lépett elébök. A jelen nemzedék sokat tanulhatott és tanult is e körlevélből. Megtanulta különösen, hogy készültség sőt tájékozottság nélkül lehet lelkesedni, lehet bizonyos czél felé a tiszta lélek jóhiszeműségével evezni, de nem lehet évek küszködései felett pálczát törni, és nem lehet a történeti tanulságon épült tapasztalatokat kicsinylő, a kritika leggyengédebb tapintására szétmálló éretlen következtetéseket konstruálni. Így például a felekezet kebelében megindított ellenséges mozgalom láttán most is sokan gondolkodóba estek a felett, vajjon nem volt-e igaza azoknak, akik a felekezet önrendelkezési jogának felelevenítése mellett kevésbbé zajos úton igyekeztek a felekezet jogi állásán változtatásokat kivívni. Az elkeresztelési kérdés által felzavart politikai helyzetet, melyre már hónapokkal ezelőtt rámutattunk, figyelmen kivül hagyni szintén nem lehetett. Noha azonban az országgyűlést megnyitó trónbeszéd, sőt még a képviselőházi többség által előterjesztett

válaszfelirat sem tartalmaz biztatást törekvéseink sikerére, elcsüggednünk nem szabad, mert a válaszfelirat, melyben a jogegyenlőség mécsese ott pislog, a remények utját teljesen el nem vágja és mert a jogért való küzdelmet időleges akadályok fel nem tartóztathatják. A felekezetnek kellő önfegyelmezéssel küzdenie kell tehát továbbra is lankadatlanul, mert kitartással végre is áttöri azt a gátakat, melyeket akár politikai viszonyok emeltek, akár a zsidóságból kiinduló bünös izgatás emelni akarnának.

Voltaképen ez utóbbiakról kellene ma szólnunk, de megvalljuk, hogy az orthodoxia ezen eltévedése fájdalmasan érint bennünket. Szükkeblű pártálláspontról örülni lehetne azon, hogy a magyar orthodoxia ime az ő létjogát azzal bizonyította be, hogy a zsidó vallásnak az állam keretében való teljesebb érvényesülését, méltóságának emelését, szabadsági jogainak növekedését teljes erejéből megakadályozni törekszik. Amde a zsidó összesség ezen a magyar orthodoxia történetében is páratlan esemény alatt annyira szenved, hogy a tüzetesebb jellemzéstől már az orthodoxia azon részére való tekintettel is tartózkodnunk kell, mely a *lelkiismereti szabadság* apostolai által gyakorolt lelki kényszernek ellentállva a zsidó vallás becsülete es joga érdekében sorompóba lépett és mely ma már megdöbbenve látja, hogy a lejtő, melyre eddigi vezetői csábitották, a teljes sülyedéshez vezet.

Hetek óta folytatja az orthodoxia vezetősége a receptió elleni mozgalmat. Hetek óta igyekszik a zsidóságban ébredező öntudat megnyilatkozásainak utját állani, de hasztalan, mert mint rémülve látja, hatalma ledülőben van. Az orthodoxia, voltaképen felekezetünk azon része, mely vallási kérdésekben elfoglalt konzervativ álláspontjáról minden még a jogok szabályozására vagy az administratio rendezésére vonatkozó ujitásra is féltékenyen tekintett, mert ezekben, a vallás integritása ellen elrejtett eshetőségekre gondolt, — kezd gondolkozni. Vezérlő csillaga előtte elhomályosodik. A lekötve tartott nemesebb érzések ledobják magukról a hurkot, melyet a hatalom birvágya és a mérhetlen önzés annyi görcscsel erősitett reájuk, hogy felszabadulva, megtisztulva sorakozzanak azokhoz, kik a vallásos kérdések, a lelkiismereti szabadság biztositékainak érintése nélkül a zsidó vallásfelekezetet

mint testületet oly jogi és moralis biztositékok birtokába kivánják helyezni, melyek épen vallásunk és szabványainak korlátlan érvényesülését és annyi vészen és megtámadáson keresztül megőrzött hitünknek az állam, illetve a társadalom által való megtiszteltetését eredményezhetik. Nincs itt szó arról, hogy az orthodox szervezési szabályzat hatálya érintessék, hiszen mindaddig, mig az orthodoxia ezen gyakorlati érvényesülésében a legmerevebb centralisatiónak bizonyult statutumokat autonomiának nevezi, vagy önkormányzatuk alkotmányának tekinti, e kedvtelésöket mi sem zavarhatja. Ha például ezen önkormányzati szabályzatnak a választott biróságra vonatkozó intézkedéséből a gyakorlatkan a választott biróság kinevezésének fából csinált vaskarikája fejlődött, az nem a mi dolgunk. Ámde, ha már saját autonomiájának sérthetetlenségét önmaguk ilyen módon védelmezik, igazán nevetséges, hogy ezen statutumokat egy oly mozgalomtól féltsék, melynek siker esetén logikai következménye csak az lehet, hogy a zsidóság autonom szervezete törvényes garantiákkal oltalmaztassék, biztositékokkal, melyeknek hiánya okozta épen, hogy az önkormányzati élet eddig gyökeret nem verhetett. Sem itt, sem amott.

Egészen hiába való lenne, hogy itt az orthodoxok tragikusai és komikusai által eljátszott aggodalomnak komoly czáfolatába bocsátkozzunk. Hiszen jól tudjuk, hogy az orthodoxia nagyobb részét el fogják nyomni, mert végre is minden ilyen mozgalomnak a szolgálatrakész orthodox klerus által kiadott fehér lap képezi végét, melyre aztán az orthodox közvetitő bizottság szégyenlapot ir a zsidók története számára.

De mivel közöttünk is vannak, akik azt hiszik, hogy tényekkel vagy nyilatkozatokkal az orthodoxiának gyámság alatt levő szivét és elméjét megnyugtatni lehet; ám tegyék ezt minden eszközzel, még ha tudják is, hogy hasztalan. Itt megemlitem, hogy e sorok irója egy zsidó vallásu országgyülési képviselő azon állitásával szemben, hogy az orthodoxok elleneznék a receptiót, 4—5 évvel ezelőtt védelmébe fogta az orthodoxiát. Fájdalommal kell ma beismernünk, hogy az orthodoxok idevágó magatartásának történetére, de főleg a zsidó szivre épitett feltevéseinket a tények megczáfolták.

De nemcsak az »autonomia« féltése az, a mi félrevezetett orthodoxainkat sikra szólitja. Mert hiszen ezt az »autonomiát« egyes hitközségek sokszor keservesen nyögték és nyögik ma is és bizony ezért sokan ujjokat sem mozditanák. Hanem »veszélyben van a vallás«. Ez az a csatakiáltás, melyre mint riadó fuvására nyugvó helyeikről előrohannak a harczosok. Sorakozásuk undoritó, mert a harcz, mely etkezdenek, belső árulás a zsidó vallás külső elleneitől annyiszor megtépdesett, ám isteni szózat szerint győzelemre rendelt zászlaja ellen.

A vallásmentő szövetkezet régi minták után indul. Hiszen tudjuk, hogy igy volt ez a congressuson is és igy lesz az, mindaddig mig a szegény félrevezetett orthodoxia őrcsapatából a kufárokat ki nem űzi. Ha vérünkkel írt szerződésben kötnénk le szavunkat, hogy az ő jogaik épsége ellen nem törünk, azzal sem lennének »megnyugtatva«. Mert hiszen nyugtalanságuk ép onnan ered, hogy most is fehérlap van előttük, melyre kivánataikat irhatják . . .

Azonban forduljunk el a képtől, mely a zsidó név a zsidó vallás meggyalázását ábrázolja és vessünk egy rövid pillantást a congressus által alkotott és mint hisszük nemsokára átalakuló felekezeti alkotmány felujitása iránti kisérletre, melyet a már emlitett hatodik izr. községkerületi elnöki körirat inaugurált és mely nemcsak a felekezetben, hanem mint tudjuk, politikai körökben is a rokonszenvesen üdvözöltetett. A kerületek megalakulása élénken foly mindenütt és több helyről vett értesülés szerint a hitközségek szilárdult viszonyai folytán sokkal nagyobb lelkesedéssel karolják fel az önkormányzat eszméjét ma mint a congressus óta bármikor. A hitközségek bizalommal üdvözlik az országos izr. irodát azon alkalommal, hogy szerényen és az ellenséges elemekre való tekintettel zajtalanul folytatott czéltudatos működését általánosságban is megismerték.

A kerületek megalakulására vonatkozó előkészületek serényen folynak. A pesti izraelita hitközség, mely a hazai zsidóság egy hetedrészét képezi, örömmel tette magáévá a községkerületi szervezet megujitása iránti inditványt és már e hóban tartandó rendes közgyülésén fogja kerületi képviselőit megválasztani. Általában a kerületi képviselet megalakulására vonatkozó jelentések és tudósitások hangját az a márcziusi szellő lengi át, mely minden szabadsági korszaknak előhirnöke,

A községkerületek megalakulása egyéb feladatai mellett a zsidó vallásfelekezet egyenjogositása iránti törekvéseket, mint a felekezet tulnyomó részének és intelligentiájának szabályos formában alakult képviselete ez esetben is hatályosan előmozdithatja, ha a receptió iránt inditott mozgalom önnön szervezete által kiván is a kormány vagy törvényhozás előtt a felekezet e részbeli jogos kivánatának érvényt szerezni. De megkönnyiti azt mindenesetre az által, hogy tekintve, hogy az orthodoxok magukat szervezettnek mondják, immár a congressusi alapon álló hitközségeket is szervezett egészében fogja bemutatni.

Idevonatkozólag a mult havi czikkünkben azt a megjegyzést tettük: »hogy a fő v. bizottság legjobban cselekszik, ha az ügyet, mely a mozgalom vezetőinek kezében egyelőre csak a peticziók egybegyüjtéséből állhatna, a haladék nélkül megalakitandó izr. községkerületek elnökeinek kezeibe utalja, kik a tapasztalás szerint lassubb vidéki faktorok bevonását is könnyebben eszközölhetik és *kiknek sulya mint felekezeti képviseleté bármily tekintélyes bizottságénál nagyobb lehet.*« Ezen egyéni óhajtásunkat, melyet bár erre az ut előttünk nyitva állott, inditvány alakjában elő nem terjesztettünk, minden józan észjárásu ember csakis a peticzió átnyujtásának hatályos formájára vonatkoztathatta, lévén az egészen uj, hogy egy csak helyi tagokból összealkotott bizottság bár országos ügyben is, sőt még ad hoc szerzett mandatumok alapján is a törvényhozás előtt egy egész vallásfelekezet képviseletében kérőleg vagy ha tetszik jogkövetelőleg fellépjen. Mert ha valaki arra az álláspontra helyezkedik, hogy a községkerületi elnökök markirozott pártállásuk folytán a felekezet összessége érdekében oly jogok követelésére alkalmatlanak, melyek *mindnyájunk álláspontja szerint a szervezeti kérdésektől teljesen elkülönítendők*, akkor ilyen tanok mellett arra a képtelen következtetésre jutunk el, hogy az a bizottság, melynek minden tagja akarva nem akarva a congressusi alapon szervezett, tehát szintén kifejezett pártállásu pesti izr. hitközség tagjaiból van összealkotva, ugyanezen okoknál fogva a felekezet összességére kiterjedő törvényes jogok kérésére szintén alkalmatlan lenne. Felemlítjük ezt most röviden, mert lapunk zárta után veszszük a E—gből azt a bölcs felfedezést, hogy mi az érintett sajtó utján kifejezett egyéni óhajtásunkkal ki akartuk végezni az egész bizottságot, holott

nyilvánvaló, hogy épen e felfogás győzelme jelentené a bizottság kivégzését, ha ugyan az E—g által nemrég lehurrogott, imént restituált zászlótartó részéről a bizottságban, ennek tagjai, gyakran felekezetünk kitünőségei ellen intézett hason kisérletei is csütörtököt nem mondtak volna.

Azonban nem helyezünk nagy súlyt arra, hogy a fennt érintett óhajtásunk a bizottságban teljesül-e vagy sem, mert részünkről örömmel üdvözlünk minden utat és módot, mely a czél elérésére alkalmas és csak mosolygunk a felett, a minthogy mosolyog felette ma már a bizottság minden komoly tagja, hogy a receptió kérdésének eddigi phasisaiban mulattató módon domborodott ki némely — megengedjük egészen ártatlan természetü — egyéni szempont, mely péld. az E—g 10-ik számának vezérczikkében kifejezett azon aggodalomban jegeczesedik meg, hogy a bizottság néhány nem tetsző tagjának eltávolítása iránti szándék forraltatott volna.

Előttünk csakis az ügy érdeke lebeg és ennek szempontjából egyelőre meg vagyunk elégedve azzal, hogy mult havi czikkünk némi részben hozzájárult a kérdés tisztázásához és némiképen ahhoz is, hogy az általunk bár enyhén birált és urbi et orbi dicsőséggel körülhordozott tökéletlen kérvény-tervezet a semmiségbe tünt el és hogy immár e nagy jelentőségü aktus fontosságának tudata mindenhol keresztül hatott olyannyira, hogy a peticzió ügye személyi szempontoktól elválasztva, immár komoly megfontolás tárgyát képezi és hogy röpke szóvá lett mult czikkünk azon óhajtása, hogy a reczepcziót a felekezetnek vezérczikk-részletek nélkül méltó módon kell kérnie.

Óhajtjuk, hogy az eszmecsere a szent ügy érdekében a kellő határok között maradjon, bizottsági tárgyalásokban és sajtóban egyaránt. Hiszen mindannyian egy czél felé törekszünk. Egy gondolat kell, hogy lelkesitsen bennünket, melynek lényegben egyértelmü imposans nyilvánulása lefegyverezze ellenségeinket, künn és benn.

Még hó takarja a réteket, de e hideg lepel a felekezetünk egén oly régen bujdosó nap verőfényes sugarának soká ellentállani képes nem lesz. És akkor majd a bennünket elválasztó folyó jégkérge is önként engedni fog.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

TUDOMÁNY.

EGYPTOMI S SZYR ISTENSÉGEK A TALMUDBAN.

Az ókori ismeretek bő tárházában, a talmudban, Egyptom s Syria istenségei is fellelhetők azok számára, a kik ilyesmit találni kivánnak s a kik ilyesmit észrevenni képesek. Nem lehet azon csodálkozni, hogy Syria s Egyptom ismerete a talmudtudósoknál nem szorítkozik csupán földrajzi, politikai s ethnographiai tudnivalókra, hanem kiterjed e két ország népeinek szellemi világára is, képzeteire, vallására, mythologiájára: mert hisz a talmud koryphaeusainak egy része benszülöttje vagy benlakója vala e két Palaestinával szomszédos országnak, s azok is, a kikre nézve ez nem áll még mindig elég közelről szemlélhették az ottani viszonyokat.

Különösen az üde s fogékony agáda az, mely az idegen népek mythologiai képzeteit átülteti saját eszmevilágába s belévonja saját képzeteinek körébe. Csakhogy itt nem operálhatunk mindig a kellő biztonsággal; elvégre is valamely képzet megfogamzhatik különböző népeknél egyaránt, a nélkül, hogy ez feltételezhetné az egyiknek függését a másiktól, vagy az egyik részről való kölcsönkérést. Habár tehát idegen népek mythologiai képzeteinek behatolása az agadába könnyen képzelhető s kimutatható, mint ezt pl. *Güdemann* tette (Mythenmischung, Monatschrift 1876), az ilyen kutatások eredményei mégis csak feltételes értékűek, mindaddig, míg nem találkozunk maguknak a mythos istenségeinek s hőseinek azon neveivel, melyeket az alkotó népszellem maga adott nekik s melyek a képzettel együtt átmentek valamely idegen népnek is az irodalmába. Hogy ez az egyptomi s szyr istenségekkel csakugyan megtörtént, annak kimutatása képezi czélját jelen dolgozatnak.

1. *Apis s Serapis.*

Serapis említtetik a Tosefthában, Az. V, 1 p. 468 Z. (סרפס), mint bálványalak, mely miatt zsidó ember az olyan gyűrűt, melyen ez alak be van vésve, nem használhatja. Nagyon furcsa, hogy a talmud tudósainak az volt a hiedelmök, miszerint az istenség, melyet Egyptomban Serapis néven tisztelnek, nem más, mint a bibliai *József*, Egyptomnak hajdani jóltevője. Ezt olvassuk b. Az. 43a: סראפים על שם יוסף שסר ומפים את כל העולם כלו Serapisban József neve rejlik, t. i. az, a ki (egykoron) uralkodott s jót tett az egész világgal. A talmud szerint tehát Serapisban e két szó rejlik: סר = úr s אפים = Apis, a mennyiben ugyanis József azonosnak tartatott Apissal. Ezen specialis egyptomi viszonyra már régi időben utalást találtak azon szavakban, melyeket a Szentirás József jelzésére használ: שור Gen. 49, 6 s בכור שור Deuter. 33, 17; l. ezekről *Sachs*, Beiträge II, 99; *N. Brüll*, Jahrb. I, 144; Levy Nh Wb. III 583b. Innen van, hogy a Hetven tolmács Gen. 49, 6 שור szót Apissal (אבוס) adta vissza: Mechiltha p. 15b Friedm.

2. *Madbachos.*

Madbachos más néven *Machbelos*, a *szyr* istenségekhez tartozik, l. *Stark*, Gaza (Jena 1852) 571 l. Cultusát megemlítik különböző feliratok, melyek Syriában találtattak; így Palmyra s Beroiában CI Gr. 4480, 4450, 4451. — Ez istenségről megemlékezik egy régi borajtha (b. Az. 11b), melyet fontosságánál fogva in extenso ide állítunk: חמישה עיז קבועין הן ... ייד שבעין בכי נדבכה שבעכו ואית דאמרי נדבא שבעכו ר׳ דימי מנהרדעי מתני איפכא ייד שבעכו נדבכה שבעין בכי, azaz: öt állandó bálvány (oszlop vagy templom) van (Palaestinában): ... Jerid En-Bechi-ban, Nadbacha Accoban, vagy némelyek szerint: Nathbra Accoban. R. Dimi Nehárdeából megfordítva tradálta: Jerid van Accoban, Nadbacha En-Bechi-ban. — Szemügyre vévén először is Nadbacha szót, az bizonyára azonos azon istenséggel, melyet görög átirásban *Madbachos* néven ismerünk.

Sokkal bajosabb eldönteni, mi lehet a *Jerid* nevezetű bálvány? Kötve hiszem, hogy ייד itt is csak a közönséges értelemben: *piacz*, veendő; ezt kizárja az összefüggés. A valódi értelmére még eddig nem akadtam rá.

Nehézséget okoz még az עין בכי helynév. *Neubauer*, Géographie du Talmud p. 298 azonosnak tartja egy másik helynévvel, mely בעל בכי néven fordul elő. Az elnevezés nagyon gyanus; »Sirás-forrása« vagy »Sirás-bálványa«, emlékeztet

azon talmudi elvre, hogy a bálványnevek eltorzítandók in malam partem; bátran feltehetjük tehát, hogy e helységnek eredeti neve másképen, még pedig *szerencsét* jelentő módon hangzott. Tényleg említtetik egy helység עין בול néven (T. Ohol. II, 6 p. 599 Z.), mely En-Bechi-val azonosnak látszik; ugyanezen helység egy szóban írva b. Chull. 57b: ענבול; l. *Neubauer*, i. h. p. 271. Most már erősen sejtem, hogy בול egy ősrégi bálványnak lehet a neve (de nem Belus, mint sokan hiszik), a mely Syriában régi idő óta otthonos volt; talán közte s a בול nevezetű hónap között (I. Király 6, 38) valami realis összefüggés is van. Maga a helység s a benne tiszteletben álló Jerid bálvány épen azért, mivel tiszta *héber* szinezetűek s profán íróknál nem találtatnak, Palaestina legkoraibb történetéből származhatnak.

3. *Neith-Phre.*

A נתבא nevezetű bálványt azonosnak tartom Neit-Phre egyptomi istenségekkel, Neith az egyptomi Minerva, Phre az egyptomi Helios; a vallásos synkretizmus idejében a kettő valami okból valami symbolum gyanánt egyesítve lehetett; a forrásokat Phre felől l. Steph. Thes. VIII. 1049. Ezen magyarázatot támogatja azon körülmény, hogy נת = Neith már a bibliai אסנת = *Ἀσεννέθ* névben előfordul; l. *Gesenius* 9 s. v.; a mennyiben t. i. Neith Minervával azonos, אסנת körülbelül olyan név, mintha görögül azt mondanók: *Ἀθηνοσεβής*. Ezen Neith-Phre szobor ugyanazon Acco városban volt fölállítva, melynek fürdőjében a misna szerint Aphrodite szobra díszelgett: m Az. III, 4.

4. *Aruerís.*

A talmudban tárgyaltatik azon kérdés, hogy vajjon zsidó ember elhaladhat-e bálványkép mellett? Ezzel kapcsolatban a következő történet beszéltetik el: »R. Jákob b. Idi sétálás közben támaszkodott R. Józsua b. Levire; eljutottak Aruri bálványhoz. Szóla (R. Jákob): Nachum, a szent férfiak legszentebbje (איש קדש הקדשים) igen is elhaladt mellette, s *te* nem haladsz el mellette? csak menj, s szúrd ki a szemét!« — Valahányszor ez esemény felhozatik, a kérdéses bálvány neve mindannyiszor másképen hangzik: j. Az. III 43b 75 אדורי צלמא; j. Berach. II 4b 38 אהדורי צילמא; j. Schekal. II, 47a 18 אוריא צילמא; j. M. kat. III 83c 49 אדורי צלמא; továbbá: Midr. Sám. c. 19: צלמא הורידום, Jalk. II §. 124 צלמא הורידום; végre b. Az. 51a ארוה (Aruch s. v. אר III, nálunk ע"א). A helyes olvasat mindenesetre ארוה, ez nem más, mint *Arveris*. Arveris az egyptomi myihologiában a görögök fogalma szerint *Apollo*, egyébként ugyanaz, mint *Horus;* így *Plutarchus* De Is. et Osiride c. 12; l. *Parthey*, Aegyptische Personennamen p. 20; CIGr. 4716 e,4859, 4860.

5. *Isis.*

Horus anyját, Isist, Egyptomnak ezen leghatalmasabb istennőjét, sem felejtjük ki a parnassusból. A talmud ezen istennőt nem a valódi nevénél, hanem ad hoc gyártott névvel: מניקה = szoptató asszony, nevezi meg. Igy b. Az. 43a דמית מניקה ... והיא דנקטה בן וקא מניקה a »szoptatónő« alakja csak akkor tekintetik bálványnak (zsidó-vallásos értelemben), ha gyermeket tart ölében s azt szoptatja. — Ime, a Horust szoptató Isis istenasszony. Tényleg Isis úgy ábrázoltatott, hogy egész teste telerakatott duzzadó emlőkkel (mint Ceres mammosa, Arnob. III p. 133), Horust tartva ölében s őt szoptatva is (Descript. de l'Egypte I. pl. 22, n. 2, 3, 4, 5). A מניקה név a mellett tanuskodik, hogy a talmudtudósok körében ezen istennővel többször kellett foglalkozni.

6. *Apopis.*

Apopis vagy *Apophis*, Helios testvére, a ki háborút viselt Zeus-Ammonnal (*Plutarchus*, De Is. et Osiride c. 36). Apophis egy hyksos-királynak is a neve (*Josephus* c. Ap. 1, 14). — Egy eskü formulában fordul elő: j. Nedar. 42c 12 »valaki R. José-hez ment, hogy oldaná fel fogadalma alól. Ez felölté köpenyét s leült; mondá neki: mit esküdtél? Amaz felelé: איפופי ישראל לא עללה לביתי אמר ליה איפופי ישראל ולא עללה לבייתך Apophisra, az istennel hadakozóra (esküszöm): ő (a nő, feleségem) be nem megy a házamba! — Mondá amaz: Apophisra, az istennel hadakozóra (esküdtél) s ő (a nő) ne mehessen be házadba?« — Ugyanis R. José feleletét először is kérdésnek tartom: ily semmis dologra esküdtél s esküd érvényes legyen? semmi esetre! Igy fogják fel a régi commentatorok s igy kivánja az összefüggés. Továbbá úgy fogom fel a dolgot, hogy ישראל etymologiai értelmében van használva;

czélzás Apophisnek hadakozására Zeus-Ammonnal. Így az egész dolog rendén van.

Ettől nagyon elüt az eddigi felfogása ezen helynek. *Massafia* óta úgy értették, hogy איפופי a görög *IIIIII*, hibás írása a héber tetragrammatonnak; l. J. *Pertes*, Monatschrift XIX, 425. Eszerint Levy (Nh. Wb. I 68b) így fordítja: »o Popi Israel's, ich will nicht in mein Haus gehen. R. Jose sagte hierauf: o Popi Israel's (ist ein gültiger Schwur = bei dem Gott Israels!) du darfst also nicht in dein Haus gehen.« — Ezen fordítás hemzseg a hibáktól. Először is עללה első izben *első* személynek, másod izben *második* személynek vétetik. Mely jognál fogva? hisz az alak ugyanaz. Pedig עללה, e hibától eltekintve, nem lehet sem első, sem második személy; ez alak a mult idő *harmadik* személye *nőnemben*. Az összefüggés szerint ugyanis férj s nő közötti perpatvarról van szó. Továbbá: איפופי nem lehet = *IIIIII*, mert 1.) ennek átírása פיפי volna, איפופי tehát valami más; 2.) nincs semmi bizonyiték rá, hogy zsidó körökben is Pipi-nevezték volna Izrael ősi istenét: ez ellenkezik a józan észszel; 3.) R. Jose mint törvénytudós nem ismételhette volna ezen badarságot; 4.) ha איפופי a valódi Isten, akkor az eskü érvényes; már pedig az összefüggés csakis *érvénytelen* esküről szól. — Ennélfogva legjobb lesz Apophisban megnyugodni; az ilyen esküforma, mint látni fogjuk, nem hallatlan amaz időben.

7. *Derketo.*

T. Sabb. VII, 2 p. 118 Z. a következőket olvassuk: האומר דגן וקדרון הרי זה מדרכי האמורי ר׳ יהודה אומר דגן על שם עבודה זרה שנאמר דגון אלהיהם »ha valaki azt mondja (így esküszik): Dagan s Kadron! ez a bálványimádás neme; R. Jehuda úgy magyarázza, hogy Dagan bálványt jelent, mert írva vagyon: Dagon az ő istenök.« קדרון helyett a régi kiadásokban קדרן áll. — A párhuzamos helyen, j. Sabb. VI. 8c 47, a mondat így hangzik: דרני דרגיבת משום דרכי האמורי ר׳ יהודה אומר משום דגון ע״ז. וראש דגן בו׳ — Nyilvánvaló, hogy mindkét helyen ugyanazon istenségekről van szó. Melyek ezek? N. *Brüll*, Jahrb. VII, 111 azt tartja, hogy קדרון = *Κόρος*. *Levy* I 423a nem adja a szó etymonját; csak azt mondja: ein Zauberspruch. *Kohut* III 141b úgy segít magán, hogy kisüti, miszerint a קדר gyök s a דגן gyök egyaránt azt jelenti: *sötét*. (bizony sötét!), tehát: sötét bálvány. Ez valóban pompás. — Én azt hiszem, hogy דרגיבת a Jerusálmiban elég világosan: *Δερκετώ*, a melynek mellékalakjai *Ἀταργατή* vagy *Ἀτάργατις* s *Ἀθάρα*, l. *Ktesias* Strabonál XVI, 4. E szerint דרני rövidített alak [*Ἀ*]*ταργα*-[*τή*]-ből; v. ö. *Ἀφρώ* = *Ἀφροδίτη* *Pape-Benseler*, W. b. der gr. Eigennamen[3] I 183; דרגיבת helyett talán jobb volna דרגיתת vagy הרגתית = [*Ἀ*]*τάργατις*; a t azért változik át d-vé, mivel a következő *zengő* r maga mellett szintén *zengő* d-hangot kiván. — Hátra van még a Toseftha. Ami először is קדרון szót illeti, azt ajánlom, hogy דרקדון = *Δερκετώ* olvastassék; a kihangzó n ama számos szavak analogiájából származott, melyek ון-ra végződnek. Ami pedig דגן szót illeti, ez nyilván nem más, mint דרני, csakhogy azon vonatkozás miatt, mely Dagon istenséget vele összeköti, mindjárt eleve kihagyták belőle a ר betüt, holott ez nem is szükséges, mivel nem *az* mondatik, hogy דרני ugyanaz, mint Dagon, hanem *az*, hogy e név Dagonra *emlékeztet*; hisz tényleg így van a Jerusálmiban. Egyébiránt ismeretes, hogy *Δερκετώ* félig hal, félig némber, tehát e tekintetben csakugyan megfelel Dagonnak, a mely a szó etymologiájából indulva, szintén halalaknak képzelendő. — Még megjegyzem, hogy itten is *esküről* van szó Derketóra, mint fent Apophisra.

8. *Persephone.*

T. Sabb. VII, 3 p. 118 Z. még a következőket olvassuk: האומר דני דני הרי זה מדרכי האמורי ר׳ יהודה אומר דן על שם ע״ז שנ׳ הי אלהיך דן »ha valaki azt mondja (így esküszik): Dani, Dani! ez a bálványimádás neme; R. Jehuda úgy magyarázza, hogy Dan bálványt jelent, mert írva vagyon: Istenedre, Dan!« — A párhuzamos helyeken: j. Sabb. VI 8c 49 s b. Sabb. 67d (fent) csekély változtatással ugyanaz olvastatik; a bálvány neve emitt: דוני. Mi lehet ez? Levy I 415a így fordítja: »mögen fest werden die Fässer!« No, ez még is sok ilyenkor jobb bevallani, hogy: nem tudom. Én nem vagyok egészen biztos abban, a mit mondandó vagyok, de legalább mondani fogok *valami*. Demeter, vagy más nézet szerint *Persephone* mellékneve: *Δηωνή* vagy *Δηώ*. Tekintve már most, hogy Persephone egész cultusa Kis-Ázsiára vagy a Kelet-re utal, talán lehet azt állítani, hogy דוני = *Δηωνή*.

9. Tyche.

Az előbbiekkel összefüggésben b. Sabb. 67b még a következőt olvassuk: האומר גד גדי וסנוק לא אשכחי ובושבי יש בו משום דרכי האמורי ר׳ יהודה אומר גד אינו אלא לשון ע״ז שנ׳ העורכים לגד שולחן »ha valaki azt mondja: Szerencse; légy szerencsés! baj ne érjen, se szégyen(?)! ez a bálványimádás neme; R. Jehuda úgy magyarázza, hogy Gad bálványt jelent, mert írva vagyon; akik lakomát rendeznek Gad (Szerencse), tiszteletére. — A mondatot nem értem egész teljességében, de annyit kiveszek belőle, hogy a Tyche-re való esküről van szó. A Tyche számára számos szentély építtetett Syriában s Arábiában; l *Waddington*, Inscription Grecques et Latines de la Syrie p. 500 b. — Különben Tyche névleg is említtetik a talmudban: j. Az. III, 3, a hol mondatik, hogy R. Chijja b. Abbanak edényein Tyche alakja volt ábrázolva: והות טימי דהומא צייר בנוה, ahol természetesen טימי helyett טיכי olvasandó.

Ámde ezzel átcsaptam a görög s római mythologia világába, a mit jelen czikkben tenni nem akarok; a fenti mondatot csak azért vontam ide, mivel tárgyánál, hangjánál s szerkezeténél fogva az előbb tárgyalt pontokra emlékeztet. Hogy a görög s római mythologiából a talmud még többet tartalmaz, mint itt az egyptomi s szyr-ből be lőn mutatva, az szükségképen folyik a dolog természetéből s bizonyítani felesleges.

Berlin.

KRAUSZ SÁMUEL.

A MAI ZSIDÓ PRÉDIKÁCZIÓ FELADATAIRÓL.

A hitszónoklat örök czélja az ember viszonyát vallásához nemesíteni, jobbitani. Kötelesség két egymástól igen eltérő lényt lehetőleg közel hozni: Istent és embert, örökké állandót és örökké változót. — Mint Isten, úgy a hit is mindig ugyanaz marad, csak az ember képessége a hit felfogására változott minden egyes korral, melynek szellemétől az ember ez irányú tehetsége is függ. Míg tehát a prédikáczió tulajdonképeni czélja változatlan, addig feladata minden korban más-más: tanítania kell a vallást, élve idejének szellemével, ismerve kora emberének felfogási tehetségét. Ugyanazon Istenről prédikál Ámosz, Hósea, Jesaia, Jeremiás mint Ezékhiél és Deuterojesaia és mégis mily óriási különbség a különböző korszakok felfogásában Istenről! Nem egy czéljuk volt mindazon férfiaknak? De azt elérni az mindig más és más feladat volt. — A mai zsidó prédikácziónak sincs más alapczélja, de feladata, czéljához jutni, változott. Czélunk: hitet, vallást tanítani, módjai e czélnak: korunk kivánalmainak feleljenek meg. — »Zsidó homiletika« alatt tehát nem érthetjük a prédikáczió külső formáját, vagy ama fogásokat, melyekkel a szónok hatást gyakorol — a »Rhetorika« tanait már az ókor megadta, — sem pedig ama kérdés megvitatását, valjon modern prédikácziónk a derása folytatása-e, vagy sem; ilyesmi csak története volna a zsidó homiletikának. Hanem értjük alatta azon tant, mely mutatja, hogy mely úton, mely a zsidó vallást jellemző módon — juthatnánk korunkban ama örök czélhoz: a zsidó vallás — a szót eredeti értelmében véve — nemesítéséhez, erősítéséhez, mely mutatja, hogy mik a mai prédikáczió feladatai e czél elérésére. »Zsidó homiletika« tulajdonképen vallásbölcsészeti munka legyen, mely vagy egyedül korával foglalkoz-

hatik, vagy pedig azont úl menve, mintegy prófétai módon a zsidó prédikáczió végfeladatait hirdetheti.

Sem szándéka, sem tehetsége e czikk irójának e nehéz tárgygyal megmérkőzni. Csak azt szeretném fiatalabb kartársaim előtt szóvá tenni, hogy melyek a mai prédikáczió eszközei az említett szent czél eléréséhez, mi által emeljük a zsidó hitét, mit prédikáljunk hallgatóinknak, hogy ne csak hallgatók, hanem követők is legyenek?

I. *Vallásosság.*

Tudvalevőleg az antisemiták katekizmusának egyik dogmája azon vád, hogy a modern zsidó atheista. Némely felületes vizsgáló a legnagyobb készséggel irná alá ezen tételt. A művelt zsidók nagy többsége ritkán imádkozik, templomba nem megy, gyermekei vallásos nevelésére, kevés gondot fordít. Kétségbe vonja az inspirácziót, nem hisz a csodákban, úgy hogy deistának vagy pantheistának lehetne tartani. A zsidó köznép valamivel jobb ugyan, de nem sokkal, kivált a nagy városban. És mégis helytelen a zsidót atheistának tartani.

Míg a jól nevelt gyermek ajkain Isten neve gyakran lebeg, nem törődve a világ egyéb tárgyaival, addig a mai férfiú el van telve földi gondokkal, míg Isten gondolata szíve mélyén nyugszik. De benne van! Csakhogy erős, hatalmas hullámok, nagy lelki küzdelmek kellenek hozzá, hogy felszinre kerüljön. A mai világ keresztény és zsidó elveszitette gyermekies viszonyát Istenéhez. Az a bizonyos bensőség, mely minden gondolatot, minden eseményt Istennel egyetértésbe hoz, mely örömet, fájdalmat Isten kezében tud, az a bizalom Isten jóságában, igazságában, mely remélve mindennel meglégszik, az a gyermeki viszony Isten és ember között, mely atyáink keblében lakozott, mely nem engedte, hogy kétségbe essenek családi vagy közszerencsétlenségben, az teljesen hiányzik: megszüntünk *vallásosak* lenni. A hit meg van ugyan még a legtöbb zsidóban, de elzárt terület lett, hová igen ritkán jut. Ez pedig nagy baj és nagy veszélyt is rejt magában. Ez hozza a közömbösséget, mely annyi panaszra ad okot. Ha így folytatjuk, zsidóságról beszélve, de vallásosságról megfelejtkezve, úgy oly nemzedéket nevelhetünk fel, mely büszke ugyan zsidóságára, mint ritka történeti jelenségre, melynek azonban vallásossága

csekély. Igen gyakran hallhatjuk fiatalságunkat beszélni: *jellemem* nem engedi, hogy áttérjek, nem szabad *gyávának* mutatkozni! Szép, igen szép ez a beszéd is, de inkább szeretném azon egyszerű szavakat hallani: vallásomat el nem hagyom!

A zsidó hitszónok első feladata manapság, ha sikerrel akarja az ember viszonyát Istenhez nemesíteni, hogy vallásosságot tanítson. — Hajdanában a maggid nem tanított, csak rámutatott a vallásosságra, csak megerősitette az isteni bizalmat a lélekben. Ma pedig tanítani kell, bizonyítani, kimutatni szükségességét, jótékony hatását, üdvösségét. — Ezen új feladat a zsidó hitszónokra nemcsak oly községekben vár, melyeknek nagy többsége a rituális törvényeket lerázta, hanem nélkülözhetetlen a legszigorubb orthodoxia körében is. Mert gyakran a külsőség is oka lehet annak, hogy a vallásos bensőség hiányzik. Végre is be kell látni, hogy a vallásos törvények nem egyedüli és kizárólagos alkotó elemei a vallásosságnak. Orthodox községben — a gyakran hallott kitételt használjuk — tehát a prédikáczió ebbeli feladata a kettőnek megkülönböztetése: más a vallásosság, más a törvény. Mivel pedig mindenütt a törvény határai szükebbülnek, azért tanácsos és üdvös a vallásosság tanítása által a következő, törvényt talán alig ismerő nemzedéknek pótlékot adni. Nehezebb és kevesebb eredménynyel jár e tanítás ott, hol a vallástörvények szerinti élet kihalt. De itt sem szabad reménytelenül feladatunkat elhagyni, nem szabad kétségbeesnünk, tántorítlanul azon kell dolgoznunk, hogy a modern zsidót vallásossá neveljük.

II. *Szombat és ünnepek.*

Már az első pontban rámutattam a vallásos törvények megszünésének kártékony hatására, mely ellen okvetlenül kárpótlás kell találnunk a vallásos élet tanításában. — De ez nem elegendő. Történeti fejlődésében zsidóságunk azt mutatja, hogy vallásunkat törvény nélkül nem képzelhetjük. Jó-e, rosz-e ezen eredmény? arról hiába tanakodunk. A tény meg van és ki nem küszöbölhető: »dogma lett a test részvétele hitünk tanaiban«. Pedig a mai zsidó (orthodoxnevű is) leggyakoribb mondása: Isten nem tekint a külsőre, hanem erkölcsi gondolataimra és cselekede-

teimre! Ha a szegénynek kenyeret adok, ha embertársam iránt jó, igazságos vagyok, azzal magam is. Isten is megelégszik. Mi legyen a zsidó hitszónok álláspontja ezzel szemben, ha hatni, valóban működni akar? Sokan, igen sokan a »non possum« álláspontjára helyezkednek. A consequentia emberei. Van mintájuk is: a czivilisált világ leghatalmasabb hierarchiája. — Mért ne tehetnők mi is ugyanazt? Ugy hiszem, hogy a gondolkodó zsidó hitszónok nem kér feleletet. *Szilárd meggyőződésem e pontra nézve, hogy a zsidó hitszónok nem a vallás, hanem főképen községe vallásos életének képviselője. A zsidó hitszónoknak nem szabad azon mellékgondolattal prédikálnia: nekem kötelességem így beszélni, ti azonban menjetek útaitokon!* A hitszónok felfogása természetesen tisztább, behatóbb, de alapjában ugyanoly irányú legyen, mint községeé. Lehet községének ferde nézete, azon javítania kell, de soha se legyen alapirányában ellenkező véleménye. — A község — mint minden ember, ki egy tárgygyal felületesen foglalkozik — szeret mindig a végletekig menni, azért feladata vallásos vezetőjének ennek helytelenségét kimutatni. Ha a község azt állítja, hogy a vallásos czeremónia szükségtelen, úgy a hitszónok felelete következő lesz: igazad van! csak különbséget kell tennünk! van olyan czeremónia is, mely szükséges, szép, üdvös, lélekemelő! Ha daczosan kikiáltaná: minden szent! a legcsekélyebb ugyanoly értékű, mint a legfontosabb! akkor is hat a szónok, de hogyan? az más kérdés: vagy kineveti községe, vagy pedig hátat fordít neki. — Mivel azonban vallásunk törvények nélkül jellemzetességét és talán főerejét elveszítené, azért nagy horderejű a kérdés: mit követeljen a zsidó hitszónok modern községétől, hogy czélját, községe vallásos életének nemesítését elérje? A legfontosabb mindenesetre a sok megmentendő között okvetlenül a szombat és az ünnepek törvényeikkel és szabványaikkal. Nemcsak mint ellentéte a keresztény állami ünnepnek kiváló jelentőségü, hanem mint vallásunk legjellemzőbb jelentőségei is. Legkönnyebben megmenthető a mellett, mivel csak időközökben életünk nyugvó pontjai gyanánt merülnek fel. Hogy ezen sarkalatos tételeknél játszani nem szabad, hogy a hitszónok itt a legnagyobb óvatossággal lépjen föl, be fogja mindenki látni. Példát hozok saját, noha még rövid tapasztalaimból. Peszach ünnepünk

közelben volt és szándékomban volt, községemnek az ünnep megtartását lelkére kötni. Ünnep után találkoztam községem egyik tagjával, ki a sikerhez gratulált, hozzácsatolva, hogy ily sikert K.-ban lehetetlennek gondolt: több mint húsz üzlet volt Peszach első napján zárva. — (Hazai rabbitársaim valószinüleg mosolyogni fognak e dicsekvés fölött, az ő községeikben még a legtöbb zsidó bolt zárva van.) — Hogy értem el ezen sikert? Azt követeltem, hogy négy nap helyett csak az elsőn zárják be boltjaikat, kifejtve annak lehetőségét és hasznát. Ebből következik, hogy első követelmény a mérséklet. Tudnia kell a hitszónoknak, mit követelhet, mit nem: a társadalmi életet községében jól kell ismernie. — Nehezebb a szombat thémája. Pedig a zsidó hitszónok belemélyedjék e tárgyba, gondolkodjék fölötte és prédikáljon a szombatról nem egyszer, hanem számtalanszor, hogy szentsége, jelentősége belevésődjék hallgatóinak szivébe. Mert a szombatot nem nélkülözhetjük, be nem cserélhetjük, ha egész történeti fejlődésünket nem akarjuk halomra dönteni. Annál is szükségesebb itt a hitszónok föllépése, mivel itt az állam nem épen teljesen jogtalan vasárnapi nyugalmával legnagyobb ellenségünk. A szombat és az ünnepek szentségének tanítása, a mai zsidó prédikáczió második nagy feladata. Lehetetlen ezen feladatot — mint a többit sem — meghatározott szabályok közé szorítani, mert amint mondtuk, a zsidó hitszónok községe képviselője és ennek szellemétől függ prédikácziója. Egy főszabályt ne veszitsen senki szem elől: mérséklet. Ne követeljük a lehetetlent. Ne markoljunk sokat.

III. *Zsidó öntudat.*

Még nem volt kor, melyben annyira szükségét érezte volna a zsidóság, mint a mostani. Szükség pedig mind barátaink, mind gyülölőink ellen, szükség saját magunk előtt. — Kétféle zsidó öntudat létezik: nemzeti (vagy népi), és vallásos öntudat. Ha büszkélkedünk fényes multunkkal, diadalainkkal, ha dicsekedve említjük ősiségünket, a zsidóság tehetségeit, erkölcsi, családi magatartását, mint egésznek jellemző tulajdonságait, az nemzeti öntudat. Ha a zsidóság jövőjéről álmodozunk, Jeruzsálem és Czión dicséről, az nemzeti öntudat. Óvizkedjünk attól. Ha védekedünk az ellen, és pedig joggal, hogy külön nép

vagyunk, tagadjuk, hogy nemzetet képezünk, úgy ennek hizelgő oldalát sem szabad fitogtatnunk. Nemzeti zsidóság nem létezik, de van zsidó vallás és vannak zsidók. De nincs is haszna a nemzeti öntudatnak, a hallgató alig érti és a prédikáczió alapczélját tekintetbe véve vétkes is erről prédikálni. — Annál nagyobb és annál hathatósabb és szükségesebb vallásos öntudatunk. Vigyáznunk kell, hogy a kettőt össze ne tévesszük. Ha őseink harczaiban a vallásos buzgalmat, atyáink mártiriumában szent rajongást és mély szeretetet látunk a vallás iránt, ha családi életünk tisztaságát, erkölcsünk fensőségét vallásunk eredményekép állítjuk fel, az vallásos öntudat. Ha büszkék vagyunk arra, hogy nyomor és gúny, inség és csúf, kiüzés és gyilkolás között elődeink tönkre nem mentek, sőt ellenkezőleg szívük és szellemük erősbödött és ebben a vallás magasztos hatását, igazságának fényét fennen hirdetjük, ez vallásos öntudat. Ezt érti a hallgató és erre szüksége is van a mai zsidónak. A hálók, miket nekünk vetnek, sokfélék s közöttük a legveszedelmesebb az a vallások alapjának egyenlőségéről. Istent mindenütt imádni lehet és Isten egysége is mindenütt taníttatik, a mellék körülményekkel nem kell foglalkoznia. Ezen gondolatmenetet modern zsidónál igen gyakran észrevehetni. Ha mégis csak a gondolatnál marad, úgy azt állásának, szüleinek, rokonainak köszönhetjük. De gyermekeire gondol. Fiait körül nem metélteti, a keresztény ünnepeket üli meg velük, mint egy előkészítve őket a jövő lépésre. Mi módon hódíthatjuk vissza zsidóink ezen elemeit? Talán nemzeti öntudattal? Soha! Talán ünnepeinkkel, szombatunkkal? Ünnepe van ott is. — Egyedül a *vallásos öntudattal!* Nézd! mily óriási a különbség a többiek vallásosságának és a mieink e r e d m é n y e között! A vallás diadala nem a szám, hanem az, hogy menynyire volt képes követőire hatni, őket nemesíteni, jobbítani; fénye nem az, amit hirdet, hanem az, hogy hirdetése menynyire tudta átidomítani a puszta embert, nem az ige a dicsőség, hanem a tett. Ez hat, mert az életből van merítve, tapasztalatból véve. Különbség tehető »zsidóság« és »zsidó vallás« között, mert a kettő ugyan egy, de csak a hitszónok előtt! A hallgató a szót vagy egyáltalában nem, vagy hamisan érti. Pedig a szónok világosan beszéljen, érthetőleg, gondolatát tisztán mondja ki. Mai zsidó szónokaink igen sokat beszélnek zsidóságról, de igen keveset zsidó vallásról, pedig megfordítva kellene lennie. — Az által, hogy vallásos öntudatot ébresztek hallgatóim lelkében, serkentem őket a vallásos életre és elérem czélomat: nemesíteni az ember viszonyát vallásához, Istenéhez. Csak akkor lesz valódi haszna az úgynevezhető történeti prédikácziónak, mely fiatal szónokainknál annyi ápolást talál, ha központja és czélja a vallásos öntudat, nem pedig — bár csak látszólag és öntudatlanul — nemzetieskedő hiúság lesz.

IV. *A mi messiásunk.*

Volt alkalmam nem csak egy nagy műveltségű, gondolkodó, jó hittársammal e tárgyról beszélni. Ha csak egy is reménynyel nézett volna a jövő elé! Egyik sem! Mind vallásunk elpusztulását jósolják. És mi inditja őket e szomorú jóslatra? Talán ama tapasztalat, hogy számosan vallásukat hűtlenül elhagyják? Nem! Ha, kivált nagy városban, az áttértek száma nagy is, de kétségbeesésre a legtávolabbról sem ad okot. A valódi ok az, hogy manapság alig találni modern zsidót, kinek legcsekélyebb fogalma volna a zsidó vallás végczéljáról. Jámbor zsidó nem törődik a jövővel, szereti vallását s azért csügg rajta, a szeretet nem kiván jövőbe nézni, esze ágában sincs azon gondolkodni, hogy vallásából mi lesz? De az a számos zsidó, ki csak azért zsidó, mert annak született, ki csak a kárt tapasztalja és érzi, melyet neki vallása hoz, az szivesen fest ki magának oly képet a jövőről, minő utódai számára kivánatos előtte: a teljes assimilátiót. Azok pedig, kik vallásunk létjogát belátják, megijedve a sok veszélytől, mely napjainkban minden vallást s ennélfogva első sorban a mienket körülveszi, végelgyengülésre gondolnak. — Ha e gondolatának rabbija előtt kifejezést ad, úgy ez valószinüleg mosolyogni fog e tudatlan véleménye fölött, ki sem vallásunk történetéről, sem missiójáról tiszta fogalmat nem szerzett, s kifejtve előtte a theológia és vallásunk története menetén szerzett véleményét szebb és érdemesebb jövőt fog elébe tárni. — Minden egyes gondolatnak, mely világra szóló mozgalmat megindít, van meghatározott végczélja. Vagy átmegy teljesen az emberiség köztudatába mint eltörülhetetlen igazság és így örök életű, vagy pedig bizonyos korban mozgató erő, míg új, belőle folyó jobb gondolatot szül, melyben az eredeti elvész, miután

ez feladatát az emberiség fejlődésében teljesítette. Hogy egy bizonyos gondolat ne csak mulékony mozgalmat keltsen, hanem végczélját elérje, ahoz szükséges, hogy tanítói ne hagyják bizonytalanságban tanítványait ama végczélról, mert a bizonytalanság zavarja azt a szeretetet, mely áldozatképes, mely a jövőre gondolva tűrni tud. — Örök folt marad a tiszta képen, melyet a zsidó viszonya vallásához képezzen, ha e vallás czélja ködbe lesz burkolva. A nemesítés vallás és ember között ne csak abban álljon, hogy a hívőt vallásához közelebb hozzuk, hanem abban is, hogy a végczél hirdetése által a jövő reményét kebelébe öntsük, hogy buzdítsa vallása követelményeinek eleget tenni, hogy örömmel tanítsa gyermekeinek. — S mi az a végczél? Feleljünk a kérdésre: mikor érkezett meg a mi messiásunk? és meg van a felelet az első kérdésre is. — Nem e czikk a tárgya ennek fejtegetése. Feladatom csak erre rámutatni mint oly tárgyra, melyet érinteni a mai zsidó prédikáczió egyik sürgős teendője, ha czélja tisztán áll előtte. — E théma rendesen égő tüskebokor zsidó hitszónokainknak. Valóban kín látni, hogy vergődnek, kibuvó után leskelődve, ha csak beszélgetés közben a szó »messiás« szerencsétlenül felszinre kerül. Java része egyáltalában nem bajlódik e gondolattal s felelni sem tud. A többi meg retteg az igazságtól. Pedig okvetlen szükséges vele foglalkozni, magának és községének is tiszta fogalmat nyujtani, ha a zsidó hitszónok hivatalát és hivatását méltón be akarja tölteni. Hogy ehez óvatosság kell, az bizonyos. Nemcsak hogy sértő ne legyen más vélemény iránt, jól kell a talajt községében is előkészíteni, hogy fogékony legyen e gondolat felvevésére.

Ez véleményem szerint a mai zsidó prédikáczionak négy legfontosabb, legsürgősebb feladata és örömömre szolgálna, ha igénytelen fejtegetéseim által egyik-másik pontra tereltem volna a tapasztaltabb kartársak figyelmét, hogy esetleg felvilágositásukkal helyre igazitsák netalán téves nézeteimet. Minden embernek és minden dolognak legyen bizonyos jelleme, úgy a zsidó prédikáczionak is. A jellem pedig nem a külső formából képződik, hanem a dolog magvából. Fontos ugyan a forma is, de ha az ember csak forma, az első lehelettől összeesik. Jelleme nyujt

neki önállóságot és erőt a küzdelmet felvenni. Hogy beszéljen a rabbi, jobb e thematikus vagy textusos beszéd, tanulja-e be beszédét vagy nem, hol alkalmazzon verset vagy midrást, mindaz mellékes, a tartalom teszi a zsidó hitszónokot. — Nem követelhető, hogy a rabbi mindig jellegzetes, mindig zsidó hitszónok legyen, sőt ellenkezőleg, legtöbb esetben elegendő, ha csak hitszónok, moralizáló, erkölcstanító. Jótékonyságot, ember szeretetet, a biblia és ma már a társadalom törvényeit az emberek közti viszonyról hirdesse. De ne múljék el esztendő, melyben e négy tárgygyal behatóan szószékéről nem foglalkozott volna, hogy megelégedéssel tekinthessen vissza müködésére.

Karlsbad.

DR. ZIEGLER IGNÁCZ.

A MAKKABAEUSI HARCZOK A ZSIDÓ FORRASOKBAN ÉS A MAKKABAEUS KÖNYVEKBEN.

A syr-görög hatalom ellen vívott szabadságharczok történetében [1]) csakis Matitjahu és öt fia neve ismeretes. Matitjahu volt állítólag az, ki a felkelésre a jelt megadta, a menynyiben ő az Antiochus által küldött felügyelőt,[2]) kinek feladata volt, hogy a zsidó népet az Istentől való elszakadásra kényszerítse, — megölte; gyermekei azonban a voltaképeni halált megvető hősök, kik népük igaz ügyét, a hatalmas, túlnyomó erejű ellenséggel szemben megvédték és a zsidó névnek dicsőséget és tiszteletet szereztek.

Ezen hősökön kivül a történetben ismeretlen oly makkabaeus, ki a szabadság fényes kivívásában részt vett volna. A II. Makk. könyv [3]) egyik tudósítása arról értesít ugyan, hogy tiz férfi visszavonult a pusztaságba, de hogy ki lett légyen ez a tiz férfi, arról hallgat a krónika.

Ellenben a zsidó forrásokban az említetteken kivül mindenkor még egy bizonyos Jochanan — »Kohen gadol« jelzővel — lép előtérbe, ki ugyanazon szerepet játszotta volna, mint a melyet az első Makkabaeus könyv Matitjahunak tulajdonít. (L. Jüdische Presse 1892. febr. tudományos melléklet.)

Az a kérdés vetődik most fel: 1. ki volt ezen Jóchanan? valóban létezett-e, vagy csak költött alak? 2. ha létezett, milyen hely illeti őt meg ezen csodálatra méltó hősi család genealogiájában.

---

[1]) Ez alatt rendesen az I és II Makkabaeus könyvet és Josephus Ant. XII. stb. értik. Néhány használható adat azonban a Bellum judaicumban is található. L. a következő jegyzetet.

[2]) A felügyelő nevét az I Makk. nem említi. Az I, 1, 15 mondja: »Et venerunt illuc, qui misi erant a rege Antiocho . . . .«; továbbá ugyanott 25.: . . . . »sed virum, quem rex Antiochus miserat . . .« — Josephusnál (Ant. XII. 6, 2.) azonban egyszer mint Ἀπελλῆν, másszor mint Bakhides fordul elő (Bell. jud. I, 1, 3.). Grimm ezen ellentmondásból Josephus megbizhatatlanságára következtet (L. Keil I Makk. 60 l.); azonban ez nincs bebizonyítva, hanem úgy látszik, hogy Jos. eltérő forrásokat használt. Hogy különböző forrásai voltak, mutatják kyrenei Jason közlései, melyek nyomában a II. Makk. halad.

[3]) II Makk. 5, 27; 7. jegyzet.

Az utóbbi kérdésre a közlések következő egybevetéséből lehet válaszolni. A I. Makk. könyv Matitjahut Jochanan ben Simon fiának [4]) mondja. Itt tehát egy bizonyos Jochanan Matitjahu apjaként lép előtérbe, erről azonban a zsidó forrásokban szó sem lehet, minthogy ez ott mint Matitjahu [5]) fia szerepel. (L. Jüd. Pr. i. h.)

Azonban más értesülések nyomán tudjuk, hogy a szóban forgó Jochanan egyszersmind egy bizonyos Matitjahu atyja [6]) volt. Ebből az következik, hogy ezen Jochanan ben Matitjahu, I Matitjahunak volt fia, és atyja volt egy bizonyos II Matitjahunak.[7])

A genealogia eszerint a következő:

Simon [8])
Jochanan
Matitjahu I
Jochanan
Matitjahu II
Juda, Jochanan, Eleazar, Jonathan, Simon.

---

[4]) Jos. Ant. XII 6, 1 ezen Simont ὁ Ἀσαμωναῖος jelzővel látja el, mely az I Makk. könyvben hiányzik. Graetz, Geschichte II köt. 322 l. ugy vélekedik, hogy említett jelző itt kiesett, én azonban azt hiszem, hogy a Makk. szerkesztésekor a Hasmonai nevet a Makkabi név már kiszorította a használatból.

[5]) L. Meg. Ant. és a következő jegyzetet.

[6]) Igy az על הנסים benedictióban.

[7]) B. Megilla 11a. Rabbinowitznál kéziratból vett olvasásmód (Dikduke Sofrim 21. l.): (?) ומתתיה (כה"ג) וחשמונאי ובניו ומתתיה ובניו. A második ומתתיה kétségkivül iráshiba. Mert a mint az első »és fiai« alatt csakis Jochanan és fivérei értetnek, épugy egész biztonsággal a »Hasmonai és fiai« alatt csakis Matitjahu és 5 fia. Csak az ismert benedictióra utalunk. Vagy talán eredetileg מתתיה állott ובניו előtt, aminthogy másutt (l. 4. jegy.) arról értesülünk, hogy Jochanan atyjának neve Hasmonai volt. Azon közlés tehát, hogy az öregebbik Jochanan részt vett a küzdelemben, átvonul több századon át a zsidó irodalomban. Még a késő gaoni korszakban is megkülönböztetik a két Jochanant, habár zavaros alakban lépnek itt fel. A Midras Chanukka szerint (Jellinek Beth Hamidras VI k.), mely a XI. századnál előbb alig iratott, Jochanannak Matitjahun kivül még 3 fia volt, Matitjahunak pedig 7 fia. Nyilvánvaló, hogy itt Jochanan 4 fivére neki ugyanannyi fiuhoz adatik, kik közt II. Matitjahu is benfoglaltatik. Mig tehát II. Matitj. a Meg. Ant. a hetedik, itt az ötödik és hogy a szám megfelelő legyen, Matitjahunak 7 fiu helyett 5 tulajdoníttatik. Azt, a mi a Midrasnak egy helyen hiányzik, másutt kárpótolja.

[8]) A zsidó iratokban Juda az elsőszülött, ha azonban az I és II Makk.

II Matitjahu utódai közül 5 fia ismeretes, az elsőszülött köztük Juda volt,[9]) a Megillath Antiochus I Matitjahunak ugyanennyi fiát sorolja fel, kik közt, úgy látszik, hogy Jochanan volt az elsőszülött.

Ezen Jochanan életéről mitsem tud a történet. Azonban ezen hallgatás alig enged másra következtetni, mint hogy a történeti események leírása alkalmával a nevek rokon hangzásuk miatt teljesen egybefolytak, úgy hogy, ha II. Matitjahu I. Matitjahu helyébe vétetett, Jochanan szükségképen mellőztetett.

Ezen feltevés az alábbi bizonyítások által erősíthető meg.

a) A Megillath Antiochus azt beszéli, hogy Jochanan fényes győzelme emlékére oszlopot emelt, melyet מכבי-nak nevezett el. Ezen közlésnek történeti igazságát, mint Oppenheimer [10]) helyesen megjegyzi, alig lehet kétségbevonni.[11])

Zunz [12]) ugyan találván érvet a Megillath Ant. ellenében; azonban felhozott érvei elesnek, ha meggondoljuk, hogy sok dolog csak az idők folyamán járult hozzá. Egy toldalékra már Harkavy (i. h.) figyelmeztet, határozottan toldaléknak minősíthető a kezdet is Mert ezen közlés semmiképen sem illeszkedik a történet keretébe. Mert Nagy Antiochus, kivel a Megilla kezdődik, 223-ban [13]) lépett a trónra, 203.[14]) került pedig Jeruzsálem az ő birtokába, így hát uralkodásának 23-ik évében nem kezdődhettek a 187. kezdődő üldöztetések. És ha a 23 évet ki is terjesztjük a Seleucidák Judea fölötti uralmára (l. J. P. i. h.), ugy az üldöztetések kezdete 180-ra esik, a mi szintén nem egyezik meg.[15])

Ugyancsak anachronismus azon közlés, mely szerint Antiochus Antiochiát alapította. Antiochiát Seleucus alapította 300 körül és nem Antiochus 223-ban.[16])

Ezen történeti tájékozatlanság elárulja a könyv fiatalságát. Innen magyarázható meg, hogy a Megillahnak Megillath Antiochus elnevezése mért későbbi, mint a Megill. beth Hasmonai; ez onnan van, mivel ezen rész, melynek kezdetétől a Megilla Meg. Antiochus nevet kapta, fiatalabb, mint maga a Megillah.

b) Hogy az összeolvadás következtében a hősök egyikének neve mellőztetett, azon eltérésekből is következtethető, melyek a történeti könyvekben kimutathatók (l. az előbbi jegyzetet). Előbb az I. Makk. könyvet szólaltatjuk meg és a vonal alatt az eltérő helyeket soroljuk fel. — Midőn a zsarnok — olvassuk ott — felügyelőket kirendelt, hogy a népet a vallástól való elszakadásra kényszerítsék, sokan, a királyi parancsnak engedelmeskedve, áldoztak. Ezen időben Modiimben [17]) is, Jeruzsálemhez közel eső helységben és Matitjahu lakhelyén tartózkodott egy királyi hivatalnok. És itt oltárt emelt, melyet sokan, köztük Matitjahu és fiai is,[18]) felkerestek. Matitjahuhoz a következő szavakat intézik: »te gazdag

---

Jochanant mondja annak, ugy ez csakis I Matitj. öt fiának II Matitj. 5 fiával való felcserélése. L. a következő jegyzeteket.

[9]) A IX. században írt Seder olam zuttában (Zunz, Gott. Vorträge 138 l.) a személyek még különválasztatnak egymástól, noha már itt is több rendbeli zavar mutatkozik, minthogy egész más nevek alatt szerepelnek. Feltevésünk szerint ez könnyen helyreigazítható. Első sorban Simon helyett Matitjahut kell vennünk. Fontos volna az ottani relatio, mely szerint (amint sejtem) Jochanan, az öregebbik, megöletett. Mert ha leszámítjuk I. Matitjahut, ki, ugy látszik, hogy mindenesetre aggastyán volt és igy megkapjuk azon 10 férfit (Jochanan 4 fivére, Matitjahu és 5 fia), kik a II. Makk. szerint elmenekültek. Azonban a Seder o. z., mint Zunz megjegyzi, megbizhatatlan.

[10]) Hamagid 1873 51 ol. L. Schürer, Geschichte I köt. 158 ol. Oppenheimernek bizonyítékain kivül, melyek a Meg. Ant. vagy legalább annak alaprészleteit régi korba helyezik, érvnek még az is felhozható, hogy a Megill. aram nyelven iratott (Harkavy i. h.), míg a Makk. könyvek nyelve héber volt (Rappoport, Bikkure ha — Ittim 1832 80 ol. és Keil 22 ol.), a mi pedig a fiatalabb korról tanuskodik, minthogy régibb időben az aram volt a nép nyelve.

[11]) Történeti vonást nem nélkülöz azon közlés, mely szerint Matitjahu Juda fiát a szentirás Judajával hasonlítja össze. A leírás képei (Makk. I 3, 4): »Hasonló volt az oroszlánhoz, mint a fiatal oroszlán volt . . .« Gen. 49, 9-ből kölcsönözve.

[12]) Gottesd. Vorträge 134 ol.

[13]) Graetz II. köt. 249 ol.

[14]) U. o. 263.

[15]) U. o. 278 ol.

[16]) U. o. 232 ol.

[17]) Josephus szerint (Bell. jud. I. 1) a történet szinhelye Jeruzsálem volt. Igy értelmezik e helyet Grimm és Calov; Keil (56 ol.) azonban az I Makk. 2, 15—20 való vonatkozással másként értelmezi; hogy Josephus ezen tudósításában nem követte az I. Makk., mutatják az általam kiemelt eltérések, melyekről még lesz alkalmam szólani.

[18]) »Ellátva fegyverekkel« — Joseph. toldása. Hasonló a Meg. Ant. közlése, csakhogy itt egyedül Jochananról van szó.

és tekintélyes vagy, a helységben a legelőkelőbb, tehát a királyi parancsnak ellen ne szegülj, járj elől a példával, és megnyered a király kegyét. Teljesítsd tehát a király parancsát.«

Matitjahu erre így válaszolt: »és ha mindannyian elpártolnának Istentől, én, fivéreim és fiaim hívek maradunk Istenemhez és törvényeihez.«

Midőn ekkor egy zsidó pogánymódra áldozni készült, Matitjahu annyira felingerült, hogy rárontva a hitehagyottra, őt a királyi hivatalnokkal együtt lemészárolta.[19]) Ezen esemény után Matitjahu[20]) fiaival a pusztába vonult vissza.

Az összevetésből legott nyilvánvalóvá lesz azon zavar, melyet a nevek azonosítása előidézett. A Megill. Antiochus eredeti részében[21]) a nevek és az események szinhelyei meglehetősen elválasztatnak egymástól; míg ellenben a történeti iratokban ezek már összefolytak, itt már nem tudták, hogy a cselekvény szinhelye Jeruzsalem-e vagy Modiim. Voltaképen azonban úgy látszik, hogy a cselekvények megtörténtek, csakhogy a hősök itt nem voltak azok, mint ott.

Igy az első kérdésre is feleltünk. világos tehát, hogy a gyakran említett Jochanant nem tekinthetjük képzelt alaknak.

Berlin.

GRÜNHUT LÁZÁR.

---

[19]) Josephus szerint a fiuk hajtották végre a cselekvényt, míg a Makk. szerint csak tétlen szemlélői voltak annak.

[20]) II Makk. 5, 27. Matitjahu helyett Makkabaeus Juda áll, talán helyesebb volna Jochanan? A Juda és Jochanan (I) felcserélése annál könnyebb volt, mivel Jochanan viselte legelőször a Makkabaeus nevet (Meg. Ant.) és csak később ment át Judára.

[21]) Eredetileg talán Megill. beth-Hasmonai volt neve és a Sikne Beth Sammai és Beth Hillel irták talán. (Halachoth Gedoloth.)

A MUZIV STYLUS A SPANYOL-ZSIDÓ KORSZAK KÖLTEMÉNYEIBEN.

III.

Teljes idézetek.

A muziv-stilusnak legtökéletesebb formája, לְשׁוֹנָא דִקְרָא קָא נִקְטָ ahol a költő szószerint alkalmazza a Szentirás kifejezését, akár refrainül az eredeti gondolat megtartásával, akár pedig epigrammatikus éllel, új, némelykor az eredetivel ellentétes értelmet fektetve a szószerint felhasznált bibliai fordulatba. Az előbbi első sorban vallási irányú himnusokban; ahol azonban szintén módosulhat egy árnyalattal a gondolat; már csak azáltal is, mert a szentirási frázis új összefüggésbe lesz hozva. Az utóbbi pedig rendesen világi tartalmú költeményekben; ahol a szó, a szellemeskedő játék által, eredeti jelentményének teljes ellentétévé is válhatik s ahol a frivolitás is az igaz szentség szavaiban jut kifejezésre. Amaz — mint zsinagógai költészet — csupa komolyság, méltóság: a költő a szentirás mondatához fűzi, vagy abba olvasztja be eszméit, s változtatása rendesen abban áll, hogy önnön értelmezését fekteti bele az alkalmazott versbe. A világi költeményeknek muzivikus irálya pedig: elmésség, a szellemnek pillanatnyi felvillanása, erő-mutatvány és ügyesség a gondolatban és szóban; és gyakran csak üres játék, amint azt pl. Charizi IX. makámájában láthatjuk.

A vallásiak is több csoportba oszlanak:

1. Találkozunk ily tiszta, változatlan idézetekkel minden versszák végén; különösen a מי כמוך himnusokban; még pedig ugyanazon szón végződő bibliai versekkel. Így Ibn Gabirolnak az emberi lét hívságáról szóló költeményében minden ötödik sor refrainszerűleg az אדם *ember* szón végződik.

a) Tengerének minden csöppje kiszárad:
Bizon semmis az ember.
b) Eltűn minden üdvük, izmuk, erejük,
Mint baromé, olyan az ő velejük:
Bizon balga az ember.
c) Megtáljja az életet; annyi a kín körötte,
Édes étke a temető göröngye:
Miben oly nagy az ember?
d) Gazságinál midőn isten megjelen,
Fizet neki: érzi, érzi szertelen:
Terved látja, ó ember.
e) Majd kiviszik temetőnek vermébe;
Csak vándor ő, ki éjjelre betére:
Gyöngül, elhal az ember.
f) A mennylakó kettémetszi szavait,
Zsugorgató kín mardossa tagjait;
Elhull, elmul, gyászvégzete rátolul,
Elhal neve, a feledés ráborul:
Ez a sorsod, ó ember! stb.

Ugyanez a refrain Ibn Gabirol Mi-Kamókhajában:

g) Ki hasonlít hozzád?
Égi magasba ki székelsz,
Lényeid lelkeit véded
S őrzöd az embert.
h) Szent jogot ölte hatalmad,
Látod az éji csodákat
S látod az embert.
i) Trónja elébe kötötte
Négy chajja angyal-alakját:
Ökröt, a sast s az oroszlánt
S arczban az embert. stb.

---

a) Zsolt. 6210: אך הבל בני אדם
b) Jer. 1014: נבער כל אדם
c) Kóh. 13: מה יתרון לאדם
d) Zsolt. 9411: יודע מחשבות אדם
e) Jób 1410.
f) u. o. 2029. Ezeken kívül a következő helyek: Jer. 1014; Gen. 821; Kóh. 311; Péld. 1511; Zs. 142; Kóh. 72; Gen. 65; Péld. 2812; Kóh. 912; Zsolt. 9410; Kóh. 318; Zsolt. 6210; u. o. 493; Péld. 117; Ez. 585; Kóh. 321; Ez. 612; Péld. 123.
g) Carm. S. VI., Jób 720.
h) Zsolt. 9411.
i) Ezék. 110. Továbbá: Zech. 121; Jer. 3220; Péld. 84; Zs. 14512; Ezék. 110; Zs. 11515; u. o. 10414; Gen. 127, 28, 222, 324, 67; Péld. 34;

Ibn Gabirolnak egy másik, peszachi Mi-Kamókha-jában a קדש *szentség* szón végződő bibliai nevek ismétlődnek:

j) Mennyei sátor, Égkifeszítő, Sziklahasító:
Istenem vagy, királyom vagy szentségben.
k) Boltot erősítsz, oszlopot állítsz, Fényt szögezel ki:
Boruljatok le az Örökkévaló előtt félelmetes szentségben.
l) Víz meg a száraz, Férfi s a nő kész Volt hatodik nap,
S a hetedik nap: ünnephirdetés, szentségben. stb.

Júda Halévinek Zúlath-jában a מלך *király* szó hangzik fel minden hat soros versszak után:

m) Nagy isten, oly csodásak műveid,
Ihletve száll reánk a félelem,
Reád remélnek mind a lényeid,
Imát rebesni jönnek im eléd;
Szent borzadály honol a szent körön:
A jámborok s a vétkesek nevét
Felolvassák a nagy király előtt.
n) Magasztos és dicső itélete,
A jognak útja az, melyen terel
Josáfat völgyibe, királyunk völgyibe.
o) Fehér, minő a hó, ha tiszta volt,
De lángban ég, ha útja görbe volt,
Ha nem tevé meg a király szavát.

p) Júda Halévinek egyik nagyobb szabású mi-kamókha-jában a négy-soros versek a יום *nap* szón végződnek: *Áldva legyen isten nap-nap; Itéletedre várnak az nap; Megszereztelek benneteket a mai nap* stb.

A vallási költemények e fajának főmestere tagadhatatlanúl Ábrahám ibn Ezra: mintha költeszete exegéziséből

---

Gen. 145; Ez. 211; I. Kir. 511; Zs. 453, 3120, 6013, 1186, 665, 1078; Péld. 3014; Num. 123 stb.
j) Carm. S. VII., Zsolt. 6825.
k) u. o. 292.
l) Ex. 1216. Továbbá: Lev. 516; Ex. 2935, 3025, 2836, 1511; Lev. 2721; Num. 328; Ez. 6212.
m) Ginzé Oxford 14., Eszter 61.
n) Gen. 1417 egyesítve Joel 42-vel.
o) Eszter 115. Továbbá: Eszter 512; 2. Sám. 1813; Eszter 29 stb.
p) Ginzé Oxford 9—14. Zsolt. 6820, 11991; Gen. 5020; Zsolt. 904; Ex. 3229, 1911; Gen. 15; 2. Sám. 43; Gen. 116, 4723; Uech. 810; 1. Sám. 2532; Deut. 1126; Zsolt. 3813; Gen. 38; Lev. 1019; Ruth. 219; Zs. 424; Jób 38, 35; Uech. 111; 1. Sám. 2619; Deut. 624; Zs. 712; Deut. 2914; Jer. 113; Sir. 33. stb.

fakadna, annyira előtérbe nyomulnak nála a szentirási fordulatok és idézetek.

r) Így ismétlődnek nála a חיים *élet* szón végződő bibliai versek:

A földi embereknek része csak ez élet,
Kegyelmed édesb, mint az élet. stb.

s) Az ה' *isten* refrainnel:

Igaz vagy, ó nagy isten.
Igaz szavad, nagy isten.
Ha gerjed ég, nagy isten.

t) Ugyanezen végszóval:

Hirdetem én nagyságodnak részét,
Mely betölti a vizeknek mélyét;
Nem fogjuk fel csodád egész fényét:
Ki dallhatja fenségét az Úrnak?

Alkatomnak szerkezetét nézem,
Megvizsgálva, hogy végem mi lészen;
S ím kezdetem agyag volt csak, érzem,
S reá szállott szelleme az Úrnak.

Lelkem inkább, mint minden más, drága;
A szivmélyben van alapja, vára;
Folytonosan ég, tüzel a lángja,
Ég lobogva tüzében az Úrnak.

u) Ugyanez ismétlődik az אחד-on, *egyetlen*-en végződő fordulatokkal:

Halld meg, Izraél, örök istenünk, isten egyetlen.
Istenünkhöz ki jő párul? *neve egyetlen;*
Higyj, és szivednek kitárul: *mi az egyetlen?*
Halld a szót a jós ajkárúl, *aki egyetlen;*
Kitől Izraél tant nyert, Istenünk. *amely egyetlen.* stb.

---

r) Diván 6. — Zsolt. 1714, 634; Gen. 2746; Num. 1917; Gen. 324 stb.

s) Diván 66. — Sir. 118; Zsolt. 9216; Sir. 223, 114; Jer. 2335; Ez. 6412; Lev. 435; Deut. 136; Zsolt. 6614; Deut. 2922; Gen. 1914; Ex. 327 stb.

t) Religiöse Poesie 42. — Zsolt. 1063; Ez. 112; 2. Kir. 1912; Ez. 5211 stb.

a) Diván 24. — Deut 62; Zech. 149; Mat. 215; Lev. 2422; Ezék. 115; Kóh. 49; Czef. 39; Gen. 4213; 1. Sám. 1317; Ex. 1246; Ezék. 3422; Ez. 2315; Wall. 210; Gen. 116 stb. L. még Ábr. 1. Ezra Divánjában a 166—169, 174—178, 201, 202, 210, 213, 214, 220—233, 235—241. számu költeményeket.

2. Más ily idézetes költeményekben nem a mondat végszava, hanem a kezdete dönt. Így Mózes ibn Ezrának oktató költeményében:

a) Üdv azoknak, kik megőrzik tanúságait,
b) Üdv annak, kinek bűne megbocsájtva. stb.

3. A nyomatékos szó gyakorta rendszer nélkül fordul elő az idézett frázisokban. Így Mózes ibn Ezrának szelichájában a *por* szó.

a) Gondolj te rá, hogy por vagyunk.
b) A föld pora.
c) A porban elhal törzse.
d) Ha por gyanánt ezüstöt gyűjt.

Vagy Ábrahám ibn Ezra tókhéchájában a *mi* szócska, minden második sor után:

e) Atyám, bocsásd meg vétkem.
Önzésemet kutatnád?
Mit nem bocsátsz meg bűnömön?

f) Hogy vigadnék e létnek,
Ha végem sír és jajszó?
A létem hossza vaj' mit ér?

4. Vannak végül költemények, melyekben a szentirási idézetek nem az egyes hasonló szavak, hanem egyedül a versnek tartalma szerint sorakoznak. Példa erre Ibn Gabirolnak mi-kamókhá-ja:

a) Ki olyan, mint Te?
A mélyeket ki felfődöd.
Ki hasonlatos hozzád?
Aki lesújtsz s föl is emelsz?
Fogoly vagyok, kiáltozok:
Mutasd csodás kegyelmedet,
Félelmetes dicsű, csoda-tevő!

---

2. *a)* Dukes 92.— Zsolt. 1192; 1465; 655; 1282; Péld. 313; Zsolt. 14415; 321 stb.

3. *a)* Móz. 1. Ezra, Dukes 78.— Zs. 10314; Gen. 27; Jób 148, 2716, 1615; Zs. 2216; Gen. 1827; Deut. 3224; Jób 721; Zs. 76; Sir. 210; Mikh. 717; Jób 306; 2126 stb.

c) Ginzé Oxf. 33.— Jób 721; Zsolt. 395; Kóh. 13; Jer. 223; Zs. 398; Józs. 78; II. Krón. 2012; Jób 1514; Kóh. 510; Jób 720; Zs. 11612; Péld. 258; Jób 912, 3114, 611 stb.

4. *a)* Carm. S. VIII.— Ex. 1511. További idézetei: Zsolt. 1491; 7850; Nach. 14; Ex. 1518.

b) Fensége jámborok között lebeg.
c) Míg ellenök a tenger födte el.

Ibn Gabirol egy másik költeményének idézetei:

a) A népek nagyjai begyűltek.
b) Hogy meg ne szégyenűljek.
c) Ó küldd le fényed és hűségedet stb.

Végül álljon itt Ábrahám ibn Ezrának költemény-részlete:

a) Lelkem, tereld a szívemet,
Míg élsz, a nemző szirt felé;
Kinek kegyére vágy a lét:
Nincs mester itt, csak ő.
b) Isten vizsgálja mind a lelkeket.
c) Ó jaj nekem: megnémulék.
d) Virágként hajt ki s elvirul. stb.

5. Csak részben tartoznak e csoporthoz más vallási énekek, amelyekben ugyan szintén nem ismétlődik ugyanazon szó a refrainekben, mégis az előbbiénél nagyobb törvényszerűség uralkodik idézeteikben. Ama költemények ezek, amelyek a szentirás összefüggő helyeinek, ünnepi szakaszainak, vagy egész — egyes ünnepekre szánt — könyveinek parafrazálása, kibővítése; önállóan, avagy a midras nyomán; ahol is az egyes versszakokat és részleteket a feldolgozott szentirási hely verstöredékei zárják be. A piutoknak ilyetén felépítése különösen a német iskolában örvendett nagy kultusznak; ahol is szinte válogatni lehet az Énekek Énekének muzivikus feldolgozásaiban; rendesen peszachi *jóczer*-ul, vagy *zúlath*-ul. A költő dicsőíteni akarja istent a tiszta ősök módjára a *Legszentebb Énekkel;* s imájában az istenéhez megtért Izraél úja *Kéri isten csókját;* mert isten mindig szerette hű népét; tanúság rá az egész mult; ott van Miczrájim: Isten itélt és megfenyítette őt megváltásomért: *Nem tudod-e már?* stb.

Egy másik jóczer-piut, peszach hetedik napjának reggeli imarendjében a 114. és 115. zsoltárok teljes idézetein épült fel. Simon bar Jiczchaknak jóczer-ja, ugyane napra szánva, nem összefüggő feldolgozása Exod. 15. fejezetének.

---

a) Ibn Gab. Rel. P. 5.— Zsolt. 47^{10}, 119^{80}, 43^{3}, 51^{12}; Jóna 3^{9}; Zsolt. 51^{7}, 51^{4}; Hós. 14^{3}; Zsolt. 119^{71}; Sir. 34^{1}.

a) Ábr. i. Ezra, Ginzé Oxf. 34.— Jób 36^{22}; Péld. 16^{2}; Ez. 6^{5}; Jób 14^{2}; Péld. 30^{21}; Jer. 14^{3}; Péld. 91^{8}; 31^{25}, 26^{4}; Joel 2^{13}.

A sebuóth ünnepnek egyik jóczer-ja ugyane Simon bar Jiczchaknak költeménye a tóráról. Péld. 8^{22} s kk. muzivikus feldolgozása. A tiz igének tárgyalása pedig összefüggésbe lesz hozva Péld. 8^{33} és k. verseivel.

Az engesztelés napjának reggeli imarendjében Mesullam b. Kalonymosnak piutja a 145. zsoltárnak muzivikus alkalmazása.

A spanyol költészetből álljon itt mutatványúl Júda Halévi sebuóthi pizmónjának részlete:

a) Szabad vagy hát, igád letörve,
Neved kiszállt a nagy világba;
Jordánon túllakók is kérdik:
Ki száll fel ott a pusztaságból?
b) *Körötte mirrha ét tömjén-illat.*
c) *Körötte hatvan augyal áll,*
d) *Mind kardövezve, harczhoz értőn.*
e) Előre hát, kinek zászlódon
A »Név« áll, míg elérsz lakába,
A földnek szentelt hajlokába;
A béke nagy királyaé az.

6. A szentirási verseknek e rendszeresen körösztül vitt tiszta alkalmazásával találkozunk világi költeményekben is, mint pl. Ábrahám ibn Ezrának elégiájában fiának, Izsáknak, kitérte fölött.: a mély fájdalom különben is vallási költeménynyé, gyászos *Kiná*-vá teszi azt.

a) Te bús atya, jer gyászolva,
Mert elvette királyod
Fiadat, ki egyetlen volt,
Kit szerettél, Izsákot.
b) Én, a férfi, nyomort értem,
Hajh, gyönyöröm kihalva;
Távol volt bár fiam, de hát
Nem aggódtam miatta,
És azt hivém, hogy vén-korom
Támaszra lel fiamba.
De átkomra nemzettem én,
Buzgalmamnak mi haszna?
Hogy örülnék, ha meghalt ő
S eltemettem Izsákot?

---

a) Júda Hal. Ginzé Oxf. 17.— Én. Én. 36, 36, 37, 38, 39.
6. Diván 20^{5}.
a) Gen. 22^{2}.
b) u. o. 35^{29}.

c) Sírva sirok folyton folyvást,
Nyöszörög a bánatom,
Tudva, hogy ő három éve
Meghalt messze tájakon;
Meghalt, hitét hogy elhagyta
S úgy éget a fájdalom . . .
Mennyi nyomor tört énnekem:
Ez követte Izsákot.

IV.

Az idézetek alkalmazási módja.

A szentirási helyeknek ilyetén alkalmazása sohasem gondolat-szegénységnek jele. A legritkább esetben nevezhető az egyszerű *idézet*nek, amely aztán a Biblia talajából a költeménybe lett átplántálva: hanem legtöbbnyire módosul annak az értelme is; csakhogy a költő önálló gondolatának kifejezésére egy már másutt, más összefüggésben meglévő fordulatot választ. Ez annál könnyebben érthető és menthető, mert mint minden keleti költészetnek, úgy a nyugotra átültetett héber-arabnak is, fő jellemvonása: a képletes beszédmód. A szó a gondolatnak formája, és az más és más leszen, ha változó álláspontból tekintjük és mindig ujabb összefüggésbe hozzuk.

Ha a talmudi irás-magyarázat felállította az elvet: שבעים פנים לתורה, hogy a tórának minden kifejezése hetvenképen értelmezhető: akkor az itt tárgyalt muziv-stilusnak szelleme a régi hetvennek egygyel való megtoldása.

1. Gyakran csupán szellemeskedő játék a muziv-stilus: s eltekintve ama játéktól, amelyekben a költő úgy választja meg kifejezéseit, hogy azokban ráutaljon a szentirás helyeire, mint Dunás Kóh. 2^{8}-ra (úrnő és asszonyok) a *mező és mezőség* fordulatban;[1]) vagy ahol Júda Halévi a Szentirásnak lectióját választja Ezék. 30^{18}-ban, hogy így alkalmazhassa azt az Exod. 10^{21} nyomán irt költeményében a *sötétség*re;[2]) eltekintve a kifejezésekkel való ily játéktól, találunk itt szószerint

c) u. o. Gen. 25^{19}. Továbbá: Gen. 27^{30} és 24^{14}.

[1]) Dunas Leket Sós. 10. שדה ושדות — Kóh. 2^{8} שדה ושדות

[2]) Ginzé Oxford 9. l. »Egyiptomban elsötétűlt a nap«: Ezék. 30^{18}. קרי-je szerint.

alkalmazott, de szójáték által módosított fordulatokat is, mint pl. amidőn Charizi az Amáná-hegycsúcsát Amáná-emuna-hit értelemben használja, alkalmazva az Én. Én. 4^{4} teljes fordulatát;[3]) vagy amikor ugyanő az *égő áldozat*nak megfelelő héber szót, betű szerint véve, *felszállás*nak, *fölemelkedés*nek magyarázza, s az egész fordulatot Lev. 6.-ben: ez *a lélek tökéletesédésének törvénye* értelmében alkalmazza;[4]) ugyancsak ő magyarázza Jer. 8^{7} szavait: *a gólya is az égben, a jámbor lélekre*, mint amely az égbe jut;[5]) Ábrahám ibn Ezra pedig a Péld. 30^{21} *négy*-es szavában a négy elemet födözi fel[6])

Nováad.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

[3]) Charizi a Tachk. Bevezetésében: אשר מראש אמנה תשור

[4]) Charizi u. o. וזאת תורת העולה

[5]) Char. u. o. גם חסידה בשמים: a jámbor (lélek).

[6]) Ábr. I. Ezra, Ginzé Oxf. 34. ואת ארבע לא תוכל שאת. Hasonlít ehhez a nem minden szellemesség nélkül való kabbalai magyarázat ותמת שרה בקרית ארבע, ahol is שרה: a lélek; קרית ארבע pedig a test, a négy elem; amelybe lejutva, az ég számára elhal a lélek. Nismat Chajjim, II. 10).

A SEMÁ EREDETÉRŐL.

A szentírás nem ismer mindennapi, hanem csakis alkalmi imákat. Az isteni tisztelet a bibliai korszakban az áldozati kultusz volt és legalább is egy évezredig tartott míg ezen kultusz mellett egy másik fejlődött ki, melyet nemcsak a kohaniták, hanem egész Izraél végezhetett. Ezen istentisztelet első csírája a felolvasás a tórából volt, a mit világosan látunk Nehemiás 8,37-ből. A hagyomány, mely a tórafelolvasás intézményét részben Mózesnek, részben Ezrának tulajdonítja, még tudatában volt azon ténynek, hogy a zsinagógai istentisztelet legrégibb alkatrésze a törvénykönyv felolvasása és annak is, hogy a hétköznapi felolvasás későbbi eredetű, mert a szombati és ünnepnapi lectiókat Mózesnek, a hétköznapit pedig Ezrának tulajdonítja (l. j. Megilla IV.; b. Bába Kamma 82a). Azon kérdés, hogy a zsinagógák mely korszakban keletkeztek és eredetileg milyen természetűek voltak és azon második kérdés, hogy a tórafelolvasás mely időben vált r e n d s z e r e s s é, történelmi adatok hiányában teljes biztossággal nem dönthetők el többé (l. Löw L. Monatsschrift 1884, 97 és köv. ll.). Azon tény azonban, hogy a zsinagógai istentisztelet magva a tóra felolvasás volt, ezen bizonytalanság daczára kétségtelen. Nem lehetetlen, hogy legelőször a zarándokünnepeket, a melyeken Jeruzsálemben óriási néptömegek gyűltek össze, használták fel mint kedvező alkalmakat az Isten törvényeinek felolvasására és magyarázatára. Talán ilyen homályos történelmi emlék nyilatkozik a hagyomány azon állításában, hogy az említett ünnepek törvényeinek fejtegetését az egyes ünnepnapokon már Mózes rendelte el (Szifré I 66. s több helyen). A Mózesnek tulajdonított intézmény eredete minden bizonnyal ősi időbe nyúlik vissza.

Az előadottak szerint históriailag a tórafelolvasás úgy alakúlt, hogy először ünnep-, újhold- és szombatnapokon, később hétfőn és csötörtökön tartattak felolvasások a tórából. Jól érthető, hogy valamely későbbi korszakban arra törekedtek, hogy m i n d e n e g y e s m i n d e n n a p o n o l v a s s o n a t ó r á b ó l. Zsinagógai gyülekezetek ugyan nem voltak naponta tarthatók, mert ez a népre nagy teher lett volna, de az egyes magán ájtatosságképen minden napon is olvashatott a tórából, ha erre képességgel bírt. A históriai fejlődés tehát érthetővé teszi azon intézményt, melynek értelmében a tóra valamely részlete mindennapi elolvasásra lett elrendelve. A nép gyenge vallásos ismereteit tekintve, az is természetesnek látszik, hogy minden napra u g y a n a z o n rész lett kijelölve a czélból, hogy könnyen legyen elsajátítható.

Azonban semmiféle hagyomány nem létezik arról, hogy valamely fórum a semá vagy a tízparancsolat mindennapi elmondását elrendelte volna. Berákhót misnájának első két fejezetében és a hagyományos irodalom számos más helyén a semáról részletes szabványok olvashatók, de történeti adat vagy monda keletkezéséről nem található. A semáolvasás bibliai parancsolatnak tételeztetik fel, mely Deut. 6, 7. verséből folyik. Nem szenvedhet azonban kétséget, hogy a két szó: »midőn lefekszel és midőn felkelsz« nem volt a semá behozatalának az indító oka, hanem csak a már meghonosodott intézménynek utólagos megokolása. Az a tény pedig, hogy a semá bibliai parancsolatnak vétetik, míg a tefilla csak rabbinikus parancsolat, a mellett szól, hogy az első század első felében, midőn a sammaiták és hilleliták a semá elmondásának módjáról vitatoznak, a semáolvasás már ősi intézmény volt, melynek eredetét nem ismerték. Josephus, úgylátszik, ezen intézményt Mózesnek tulajdonítja. (Antt. IV, 8, 13. l. Schürer E. Geschichte des Volkes Israel stb. II. 383.)

Mindez arra útal, hogy a semáolvasás lassan, észrevétlenül fejlődött ki szilárd intézménynyé, mint sok más intézmény. E r e d e t é t t é n y l e g a s z e n t é l y á l d o z a t i k u l t u s z á b ó l v e s z i. Támid (IV. végén) ugyanis le van írva az előkészület a mindennapi reggeli áldozathoz, melynek megtétele után: »l e m e n t e k a n é g y s z ö g l e t e s k ö v e k c s a r n o k á b a, h o g y a s e m á t o l v a s s á k.« Az ötödik fejezet részleteseb-

ben a következőket tradálja: »A felügyelő azt mondotta nekik (a papoknak) mondjatok egy benedictiót és ők elmondták, aztán olvasták a tízparancsolatot, a semát (első, második és harmadik szakaszt = Deut. 6, 4—9; 11, 13—21; Numeri 15, 37—41) stb.« [1])

Azon kort, a melyben ezen misna keletkezett pontosan nem határozhatjuk meg. De azon körülményből, hogy benne az אמת ויציב említtetik, következtethetjük, hogy ősi időbe nem mehet vissza.[2]) Talán csak időszámításunk első századából való. Nem férhet ugyanis kétség hozzá, hogy a szentélyben előbb olvastak valamely részt a tórából és csak későbben szerkesztettek hozzá még egy imát. Nehézséget támaszt az is, hogy Támid IV. végén csak a semáolvasásról van szó, az V. elején pedig a tíz ige is említve van. Ebből az látszik, hogy az utóbbi misnában különböző elemek vannak egymás mellé állítva.

A reggeli támidhoz tett előkészületek újjmutatással szolgálnak arra nézve, hogy a sema és a tízparancsolat felolvasának eredetileg mi lehetett a czélja. Az áldozati kultusz ugyanis pirkadáskor vette kezdetét. »A felügyelő azt mondá, menjetek és nézzétek, hogy elérkezett-e a (támid) levágásának az ideje? Erre a megfigyelő azt felelte: fény, hajnalhasadás בורקאי stb.« (u. o. III. 2; Jóma III. 1. 2; b. Jóma 28b; tószifta Jóma I. 14). Látjuk tehát, hogy a napnak szerepe volt az áldozati kultuszban, a mennyiben felkeltekor kezdődött. Egyébiránt az áldozatokra nézve a nap reggeltől és nem estétől lett számítva, mert e tekintetben az időszámítás a nap és nem a hold felkeltén alapult. Közel volt tehát a veszély, hogy a népben, minthogy Zarathustra vallása a perzsa korszakban igen hatalmas volt és talán Judeában is birt hivekkel, a napimádásról a tiszta monotheismust veszélyeztető képzetek fognak keletkezni. Ennek elejét veendő az áldozati kultusz megkezdése előtt hirdetve lett az összegyült népnek: »Halljad Izraél! Adonai a mi Istenünk, Adonai egyetlenegy.« A nép tehát valósággal meg lett szólítva, talán az alvó Jeruzsálem felkeltve: »Halljad Izraél! az Örökkévaló a mi

[1]) אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והן ברכו קראו עשרת הדברים שמע והיה אם שמוע ויאמר ברכו את השם שלש ברכות אמת ויציב וגבורה וברכת כהנים ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא.

[2]) L. Zunz, Gottesdienstliche Vorträge 370. l.

Istenünk,« nem Ormuzd; »az Örökkévaló egyetlen egy«, mert nem létezik két Isten, azaz nem létezik se Ormuzd se Ahriman, sem másféle »két hatalom.« Az áldozatok, melyek be fognak mutattatni, az Örökkévalónak, Izraél Istenének vannak szentelve és nem más nép isteneinek, mert azok bálványok.

Ezen felfogás mellett a semá recitálásának, vagyis inkább hirdetésének tiszta és világos értelme van. A megszólítás: »Halljad Izraél« szintén helyén van, mert Izraél valóban meg lett szólítva. A perzsa korszakban, melybe ezen az áldozati kultuszt megelőző hitvallomás meghonosítását tehetjük, valószinűleg a semá versén kívül egyebet nem mondtak. Idővel azonban a szentélyben összegyült nép, hogy az épen hallott hitvallomással való egyetértésének kifejezést adjon, a semá után következő benedictióval felelt: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

Valamely későbbi korszakban a semához a ואהבת is hozzá lett csatolva. Ezen versek szintén egyenesen a néphez lettek intézve: »Szeresd az Örökkévalót Istenedet teljes szíveddel és egész lelkeddel és egész vagyonoddal stb.« Az utána következő והיה אם שמע czélja pedig nem volt más, mint az, hogy az Örökkévalóban való hittel járó jutalmat és a hitetlenséggel járó büntetést hozza a nép emlékezetébe. Ha az Isten parancsolataira hallgatnak, akkor idejében lesz eső stb., ha pedig idegen isteneket fognak szolgálni, akkor Adonai haragra lobban és elzárja az eget, úgy hogy nem lesz eső stb.

Ezen második parása későbbi eredetére látszik mutatni R. Jehúda azon nézete, hogy nem baj, ha az a gondolat ráirányítása (figyelem) nélkül lett elmondva (j. Ber. II. 1. elején.) Még látni fogjuk, hogy régibb intézmény öntudatlanúl nagyobb scrupolositással lett körülvéve. Azt is látjuk, hogy este elegendő az első parása (j. Ber. I. 1.), mi szintén csak azon föltevés mellett válik érthetővé, hogy a második parása későbbi eredetű és az esteli semában, mely egyáltalában későbbi származású, nem lett föltétlenül kötelezővé téve.

Legutóljára lett a ויאמר a semához csatolva. E mellett több ok szól. Első sorban azon körülmény, hogy utolsó helyen áll, noha a tórában (Numeri 15, 37—41) a másik két parását megelőzi. A misnában (Berákhóth II. 2) adott ok a parások sorrendjére csak megerősíti azon föltevést, hogy a 3. feje-

zet legkésőbben lett a semához csatolva, mert az, hogy este nem mondatik, valószinűleg a későbbi származásával függ össze, nem pedig azzal, hogy a cziczith éjjel nem kötelező (l. u. o. 9.) Tulajdonképen nehéz felfogni, hogy a harmadik parása felolvasásának a szentélyben mi volt a czélja? Ha nem akarjuk föltételezni, hogy Támid V. 1 a ויאמר és אמת ויציב toldalékok az eredeti misnához, melyek származásukat a zsinagógai istentiszteletből veszik, akkor csak azzal motiválhatjuk, hogy a makkabeusok vagy talán csak a szentély fenállásának utolsó korszakában az áldozati kultusz előtt tett hitvallomás után meg akarták említeni »az egiptomi kivonúlást« buzdításúl és vígasztalásúl. »Emlékezzetek az *Örökkévaló összes parancsolataira és cselekedjétek azokat és ne indúljatok szívetek után . . . legyetek szentek Isteneteknek.* Én vagyok Adonai Istenetek, aki kivezettelek benneteket Egiptom országából, hogy nektek Istenetek legyek. Én vagyok Adonai a ti Istenetek.« Egiptom alakot változtatott: Sziria vagy Róma lett belőle. Midőn tehát a nép hitvallomásra és a parancsolatok teljesítésére lett buzdítva, ugyanakkor vígasztalásul az is emlékezetébe lett idézve, hogy Adonai Egiptomból, tehát a jelen sanyarúságnál és szolgaságnál nagyobból is kiváltotta és ki is fogja váltani. A ויאמר e szerint nem más mint a גאולה.

Röviden összefoglalva nézetünket: Először talán a 3—4. században időszámításunk előtt pusztán a semá első versét hirdették a szentélyben az áldozati kultusz megkezdése előtt a népnek. Későbbi korban járult a semához a még most is létező benedictió, melylyel a nép mintegy hitvallomást tett. Ezen benedictióval egyidejűleg vagy talán valamivel későbben csatolták a ואהבת-t, mint Adonai tiszteletére felszólító verseket, a nép által tett hitvallomáshoz. Ezután következett a והיה, mely a jutalom és büntetésre utalt és végre a ויאמר, mely a megváltást helyezte kilátásba, hogy a nép el ne csüggedjen.

Az eulogia, melyet a nép a semá hallatára mondott, a mellett szól, hogy az egész intézmény a semárészen kívül nem lehet régibb az időszámításunk előtti 3. századnál. Ugyanis a Zsoltárok második könyvének befejezésében szintén ezen benedictiót találjuk. Ha ezzel összevetjük a harmadik könyv befe-

jezését, azt fogjuk észre venni, hogy שם הכבוד a tetragrammatont jelöli. Nehem. 9, 5. szintén így jelöltetik a שם המפרש. Az utóbbi két helyből azt lehetne következtetni, hogy a tetragrammatont csak a nép nem ejtette ki, de a papok és leviták igen, mert a felszólítás az Isten dicsőitésére a négybetűs névvel történik (Ψ 72, 18; Neh. 9, 5a) és csak a nép responsoriumában használtatik a körűlírás שם הכבוד (Ψ 72, 19; Neh. 9, 5b).[1]) Hogy a zsoltár épen említett verse a nép responsoriuma, kitűnik abból, hogy a zsoltárkönyvek befejezései (41, 14; 89, 53; 106, 47. 48)[2]) csak egy doxológiát tartalmaznak, melyre a nép Amennel felelt, amely tény 106, 48 világosan ki van mondva.

Hogy a kohaniták és a nép nem egy időben szüntek meg az Isten tulajdonnevét kiejteni, azt e czikk keretében nem bizonyíthatom és egyelőre csak utalok Geiger A. Urschrift 261. s köv. ll.-ra, a hol a hagyomány idevonatkozó helyei össze vannak állítva, melyeknek némely ellenmondásai ezen megismerés által önmaguktól egyenlődnek ki. Tény az, hogy a bennünket foglalkoztató benedictió a tetragrammatont körülírja. Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a מלכותו szóval kibővíti, mely ugyanaz, mint a későbbi מלך העולם és valószinűleg az אלהים körűlírása, úgy hogy benedictiónkban az אלהינו szóra volna a felelet, mint a כבודו שם a tetragrammatonra, akkor nem tehetjük e benedictió keletkezését előbbre a 3. századnál ante. Mert még ha fel is tételezzük azt, hogy a jámbor Simeon, kinek halálával a tetragrammaton kiejtése a nép részéről megszünt (Jóma 39b), 300 ante élt; továbbá azt, hogy a LXX., mely a tetragrammaton helyett az אדני-t fordítja, a harmadik században készült; továbbá azt, hogy a második zsoltárkönyv ugyanezen században már le volt zárva; sőt még azt is, hogy a Nehemiás könyvének megírásakor a négybetűs Istennevet rendesen már nem ejtették ki; mindezt föltéve sem tehetjük a szóban forgó benedictiót előbbre a 3. századnál, mert a közbeszúrt מלכותו szóra ez az első példa és így kétségtelen, hogy valamivel későbbre teendő mint az istennév körülírásának a meghonosítása.

Ha már most feltételezzük, hogy a ואהבת az említett

---

[1]) ברוך ד׳ אל׳ ישראל עשה נפלאות לבדו: וברוך שם כבודו לעו
וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן (Ψ 72. 18—19)

[2]) ברוך ד׳ לעולם אמן ואמן (Ψ 89, 53)

benedictióval egyidejűleg vagy valamivel későbben lett behozva, akkor a והיה, mely jutalmat igér és büntetéssel fenyeget, oly korszakban lett valószínűleg hozzátoldva, melyben a hellenizmus a zsidóságban már veszedelmes hódításokat tett, de még nem ejtette egészen hatalmába a főpapságot és az arisztokráciát. E szerint az Antiochus Epiphanest megelőző században lehet elhelyezni. A ויאמר pedig — mint már említettem — vagy az épen nevezett szír vagy pedig a római kritikus korszakban lett a többihez csatolva.

A tízparancsolat, melynek felolvasásáról Támid idézett misnája (V. 1) említést tesz, az áldozati kultuszszal szintén csak a kifejtett módon hozható kapcsolatba. Az áldozás megkezdése előtt hitvallomást kellett tenni arról, hogy Adonai az egyetlen Isten és hogy a bemutatandó áldozatok az ő tiszteletének vannak szentelve. Valószinűnek látszik tehát, hogy csak az első két parancsolat, melyek Adonai egyedüli istenségét és a bálványok imádásának megtiltását tartalmazzák, képezte a felolvasás czélját. Hogy eredetileg valóban csak e két parancsolatot olvasták-e fel, oly czélból, hogy azokat a kóhanitáknak és a népnek szívébe véssék, vagy pedig az egész tízparancsolatot, azt természetesen nem lehet többé eldönteni.

Az adott magyarázat szerint azon kérdés merül fel, hogy mi okból olvastak fel ugyanazon czélra két helyet a szentírásból? Természetesnek látszik, hogy a semá a régibb, mert az valóságos megszólítás, tehát hirdetés. Az a tény, hogy később csak a mindennapi semá recitálás maradt meg a gyakorlatban, a tízparancsolat recitálása pedig megszünt és csak később keletkezett ismét a szándék annak meghonosítására, szintén a mellett szól, hogy a semá a régibb és azért tökéletesen meggyökeredzett, úgy hogy nem tünhetett többé el. Mi czélja lehetett tehát a dekalógus külön felolvasásának a semá mellett? A feleletet e kérdésre nézetem szerint csak a görög korszak vallásos viszonyaiból meríthetjük. A perzsa korszakban a kétistenség — a világosság és a sötétség istenei — ellen kellett védekezni, a görög korszak alatt pedig a sokistenség ellen. Az első korszakban az Ormuzd és Ahrimán hite kiküszöbölésére — a parsismus tudvalevőleg sem templomokat sem istenképeket vagy szobrokat nem ismer — elegendő volt annak kinyilatkoztatása, hogy: »az Örökkévaló a mi

Istenünk; az Örökkévaló egyetlenegy;« a másodikban azonban a hellének politheizmusa, a szobrok és képek imádása ellen kellett határozottabban védekezni és e czél elérése végett a dekalógus második igéjét kellett különösen hangsúlyozni és a nép szívébe vésni, nehogy a görögök csábító kultusza által az Istentől eltéríttessék. A nép figyelmét mindennap felhívták a 2. igére: »*Ne legyenek neked idegen isteneid előttem; ne készíts magadnak faragott képet és semmiféle alakot stb.*« E parancsolat a hellén korszakban eredeti czéljától némiképen eltérőleg a görög istenek ellen irányítottnak értelmeztetett. Nézetem szerint tehát a dekalógus mindennapi felolvasásának intézménye a görög korszakban, talán a harmadik században (ante) létesült.

Áttérve a benedictióra, mely a szentélyben Támid többször idézett misnája szerint a dekalógus és a semá szakaszokat megelőzte, először azt kell kutatnunk, hogy mely benedictió lehetett az, a melyet elmondtak. Sámuel szerint (j. Ber. I. 8; 3c) a tóra fölötti benedictiót mondták. Egy amóra megjegyzi, hogy előbb el kellett volna mondani a יוצר המאורות berákháját; ez azonban elmaradt, mert akkor a nap még nem kelt fel egészen. A kérdés jogosúlt, a felelet azonban nem egészen kielégítő, mert napfelkelte előtt nem láttak hozzá az áldozatok előkészítéséhez, a mint a már idézett misna bizonyítja.

Történelmileg tekintve a kérdést, kétségtelennek látszik, hogy az imakönyvben lévő, a semát megelőző benedictió a világosság fölött a szentélyben szintén az első volt. Minthogy a hajnalhasadást, tehát az első világosságot várták, mondhatni lesték, hogy a kultuszt megkezdhessék, minden kétségen felül áll, hogy abban a pillanatban, midőn az első fényt megpillantották, e fényért egy doxológiában hálát adtak az Istennek, mondván: ברוך אתה ד׳ [אל׳ מי הע׳] יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל Ezen (Ezs. 45, 7.) alapuló doxológia annyival inkább volt helyén, mert a napfény lesése a parsismusra emlékeztette a papokat és a népet egyaránt. A dicsőitésben, melylyel az Örökkévalónak, a mindenség teremtőjének, a világosságot megköszönik, a parsismus elleni oppozicció félreismerhetetlen. Ezen benedictió képezte a bevezetést a semához, mely — mint kifejtettük — szintén a Zara-

thustra vallása ellen irányúlt és a mely ellen a templom fenállásának minden korszakában és még azután is, hol erősebben, hol gyengébben küzdeni kellett. A semá elvégzése után olvasták a tórából a dekalógust. Ezen tóraolvasást szintén egy eulógia előzte meg, mely talán azonos volt a még létező ברכת התורה-val, vagy — ami még valószinűbb, amint majd bizonyítani iparkodunk — hasonló volt az אהבה-hoz. E szerint az áldozati kultusz megnyitása két részletből állott: 1. a semából és az azt megelőző benedictióból, 2. a dekalógusból s egy megelőző benedictióból. Támid IV. végéből is látszik, hogy az első és a fődolog a semáolvasás volt, mert azt mondja: »mentek olvasni a semát.« A dekalógus csak azután következett. Valószinű tehát, hogy a mi misnánk (u. o. V. 1), mely a tízparancsolatot előre teszi, nem adja híven a históriai tényt. Úgy látszik, hogy ezen misna a későbbi zsinagógai istentisztelet által némileg befolyásolva van, mert három benedictiót említ, melyekkel a recitálások be lettek fejezve és a későbbi zsinagógai sorrend kényszerítette arra, hogy a dekalógust előre tegye.

A misnában (u. o.) a semá utáni benedictió az אמת ויציב is említtetik. Már megjegyeztem, hogy ez a ויאמר-el egyértelmű lehet. Valamivel világosabban mondja ki a גאולה-t (l. különben Zunz i. h.). Ezen benedictió nagyon késői keletű lehet. Időszámításunk előtt talán még nem is létezett, mert az áldozati kultuszszal semmiféle összefüggésbe nem hozható. Ha a misna nem említené meg a szentélyben elmondott eulógiák között, zsinagógai eredetűnek tartanák.

Az előadottak után, azt hiszem, nem lehet abban kételkedni, hogy a semá eredetét a szentélyből veszi. Az ezt megelőző két és az utána következő egy benedictió is létezett már a szentélyben. Ezek azonosságáról és a semá későbbi fejlődéséről egy következő czikkben.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

BACHJA B. ASCHER IBN CHALÂVA.

(Die Schrifterklärung des Bactja b. Ascher ibn Chalâva und ihre Quellen von Dr. Béla Bernstein. Berlin 1891.)

Adalék a kabbalisztikus exegesis történetéhez. Szerző a kabbala homályából napfényre hozta Bachja eddig, ha nem is egészen ismeretlen alakját, s mondjuk ki mindjárt, sikerült is neki a bibliai magyarázók ezen érdekes alakját minden oldalról bemutatni. Bachja, mint a kabbalisztikus irány egyik főképviselője már mint Nachmanides és Salamon ibn Adreth tanítványa is sokat nyer jelentőségében s mint érdekes jelenséget regisztrálhatjuk, hogy éppen nevezett kiváló talmud tudósok tanítványa nem a tanító által oly sikerrel mivelt talmud talaján dolgozott tovább, hanem sorakozott a hadakozók sorába, kik — hogy a szerző szavával éljek — »várnak tekintették Maimúní philosophiáját, mely ellen szüntelenül támadásokat kell intézni«. Más irányt kellett adni a szentírás magyarázatának, más mederbe kellett terelni az emberek gondolkodását, csak így lehetett a mysticismust becsempészni az emberi szívekbe és onnan magába a szentírásba. De különben hadd szóljon maga a könyv.

Bachja született a 13. század közepén, valószinüleg 1248-ban Saragossában. Fiatal koráról keveset tudunk, legfeljebb hogy Salomo ibn Adret — Resba — és Nachmanides iskolájának volt a tanítványa. Irodalmi működését azonban nem a talmudnak, hanem inkább a kabbalának szentelte. S habár kabbalai munkákat nem is hagyott reánk, mégis előadásai, melyeket mint szülővárosának »Darsanja« tartott át meg áthatvák a kabbala szellemétől. Ezekben tanítja híveit a zsidóság tanára a maga fenségében és tisztaságában; óva inti hitrokonait a más vallásúak becsmérlésétől, mert ez magára a

zsidóságra vetné vissza a szégyen árnyékát. Fontos életrajzi adatként említi még a szerző, hogy B. nagy szegénysége daczára országának határain tul is köztiszteletben részesült. Meghalt 1340-ben.

B. műveit a szerző egyenkint ismerteti és első sorban említi a ספר האמונה והבטחון czimű kabbalistikus-exegeticus munkát. Ennek a műnek csak az első fejezete felel meg a czimnek, csak ott tárgyalja a hitet és bizodalmat: a többi 25 fejezetben különböző témáról értekezik a szerző: Isten különböző neveiről, az imáról, az étkezés utáni benedictiókról, az ősatyákról és végül a 12 törzsről. Szerző azután igyekszik bebizonyítani, hogy ezen munka nem Nachmani tollából ered, mint ezt a legujabb ideig hitték, hanem B. munkálkodásának a terméke. Ezt bizonyítják a B.-t jellemző kifejezések és szólások és hogy számos magyarázat van benne, melyet B. későbben a pentateuch commentárjába vett fel. Ezen munka közkedveltségnek örvendett és már B. életében ismerik Olaszországban. Második munkája, a חשן משפט, mely a próphetia fokozataival foglalkozott, elveszett.

Legnagyobb műve באור על התורה melylyel, a mi munkánk leginkább foglalkozik. Ezen munka 1291-ben, tehát B. élete delén keletkezett. Tárgyalja az egyes perikopákat megszakítás nélkül. Valószinűnek tartjuk, hogy a באור על התורה cz. munka az egyes szombati előadásokból keletkezett, mely kérdésre szerző, ki mindenütt alapossággal jár el, nem terjeszkedett ki. Jellemzi a commentárt, hogy a négyféle magyarázat: קבלה, שכל, מדרש פשט benne teljes érvényre emelkedik. Minden egyes perikopához bevezetést ír, a hol a példabeszédek egyes verseivel vezeti be magyarázatát. Nyelve az uj héber, mely itt-ott a makamák irályába megy át. Előadása világos, mesterkéletlen és bizonyos elevenség vonul végig rajta a magyarázatok dialektikai formája által. Czélja, hogy kortársai olyan commentárt kapjanak, mely úgy a régiek véleményét, mint a philosophia eredményeit és a kabbala mystikus értelmezését magában foglalja.

Érdekes a források nagy száma, melyekből B. merített szentírás magyarázatában: A két targum és a két talmud, minden midrás, továbbá a vallásbölcsészek, mint: Bachja ibn Pakuda, Júda-Halévi, Abraham b. Chijja hanászi, Maimonides, kinek »Móré-jét »nagyra becsüli«, jóllehet rendesen M. nézetével szemben Nachmanides mellett foglal állást. Az exegéták közül említendők: Rasi, kit Nachmanin kivül legtöbbször idéz és a kire a pesat magyarázataival leginkább támaszkodik, jóllehet R-val szemben gyakran szabad véleményének ad kifejezést, míg N. nézeteit nem igen meri megtámadni. Ibn Ezra magyarázatait majdnem mindig visszautasitja mint traditió ellenes nézetet. Kimchi Dávidot használja, de nagy ritkán nevezi meg, míg N-t »a tanitó«-nak mondja minden más megnevezés nélkül.

Magyarázatait más helyekről vett idézetekkel világítja meg és ilyenkor az idézett helyeket is magyarázza. Az egyes szavak értelmezéséhez gyakran a spanyol nyelvet, itt-ott az arabot veszi igénybe sőt egynehány helyen R. commentárjából idézi a szók franczia fordítását.

A midras magyarázatot B. maga sem tartja szükségesnek és csak azért alkalmazza, hogy az »exiliumban sinylődő« zsidók ezekkel megismerkedjenek.

Philosophiai — derech hasechel — magyarázataiban nem mutat B. semmi eredetiséget. Régi phil. nézeteket egyszerűen átvesz és ezeket véli magában a szentírásban megtalálni. »Meg kell mutatnunk, hogy a thóra magasabb szinvonalon áll a többi tudományoknál, mely nem gyarló ember műve, hanem Istentől kinyilatkoztatott tökéletes valami.« A philosophiai igazságokat csak képletesen lehet megmondani, hogy csak lassanként, fokozatosan jussunk birtokába; csak úgy érhetjük el a legmagasabb tökélyt, valamint a kis gyermek is csak későbben tudja meg tanulásának valódi czélját. Igy találja B. a szentély három részében a kosmos 3 birodalmát: az angyalokét, a sphaerákét és a sublunáris birodalmat kifejezve.

B. a thóra törvényeinek magyarázatát igyekszik adni és nem osztom Bernstein azon nézetét, hogy B. Maimuni befolyása alatt áll. Ő ebben — nézetünk szerint — nem annyira M-t, mint inkább Nachmanit követi, ki az u. n. chukkimot is kivánja megokolni, a mint a satnéz és kilájimot meg is okolja, ellentétben Rasival, ki azt mondja hogy »nem szabad elmélkedni fölöttük.« S ha a szombatot vagy más törvényt úgy értelmezi is mint M., az impulsust hozzá mindenesetre »a tanitó«-tól — a hogy ő szereti N.-t nevezni — nyerte.

Ha a szentírás többet mond, mint a mennyit szavainak egyszerű értelméből kiolvasni lehet, akkor nemcsak nem lehetetlen, hanem ellenkezőleg egész biztosan a kabbala mystikus tanait is magában foglalja. Igy jön B. arra a gondolatra, hogy a szentírást על דרך הקבלה magyarázza. B.-nál azonban nem találjuk a praktikus kabbala mysticismusát, hanem inkább a speculativ kabbala tanait. Meg van róla győződve, hogy egyes helyeket, csakis a kabbala segélyével lehet megérteni. Ezen theoriája alkalmazásában gyakran erőszakosan jár el és a betük áthelyezésével את בש v. más módon bizonyítja egyes tételeinek igazságát. Igy találja az »eszer szephíróth«-t és sok mást a szentírásban.

Említendők még a כד הקמח cz. ethikai munka, melyben Jona történetét Ábrahám b. Chijja הגיון הנפש — e szerint értelmezi és a שלחן של ארבע, melyben a mértékletlenség ellen szól és végül a שובע שמחות mely címlapja szerint commentár volna Jóbhoz, tényleg azonban compilatiója a két előbbi munkának.

Bernstein Béla szorgalommal és alapossággal szerzett műve igen becses adalék a biblia exegézis történetéhez, melyet az érdeklődő szakférfiak kétségtelenül köszönettel fogadnak.

Budapest.

MIGLÉCZI ÁRMIN.

ESTE.

Feledni vágyom Istenem a harczot
Amely szivemnek annyi gondot ád,
Tekintsd Uram e könytől ázott arczot,
Takard el életemnek nappalát! —
Óh szálljon hozzám csöndbe le az éjjel
E gyönge sziv óh ujra hadd reméljen,
Hadd lássa ujra fényes álmait,
Kibontva vágyuk büszke szárnyait
Remények amint ujra felkeresnek —
És lássam én kik engemet szeretnek!

Úgy érezem, hogy meglettem sebezve
Az élet gyilkos, földi harczterén,
Hol az a fél, ki meg leszen veretve:
Alázatos szegény, nyomott, szerény.

S bár jól tudom: nem boldogok, kik élnek,
Kik reszketnek, és gyötrődnek és félnek —
Ki küzdve hullt a küzdelem terén
Az nyugszik jól ott lenn a sír ölén —
Örvendek néha mégis életemnek,
Mert vannak még kik engemet szeretnek!

Oly sokszor jártam csüggeteg, borultan
Az ifjuságnak fényes hajnalán,
Az emberekben bízni nem tanultam
Rossz mesterim voltak nagyon talán....
Kik megszerettek — elfeledtek gyorsan,
Vigasztalóim nincsenek sorsomban,
Mint rózsa hervatag, mulandó lételem,
Az élet oly nehéz, nagyon nehéz nekem...
Ah gondolatim vígak hogy lehetnek?!
Hisz távol tőlem mind a kik szeretnek!

Szemem megejtve jöjjön hát az álom,
Oszlassa széjjel nagy keserveim,
Ha pilláimat nyugalomra zárom
Repülni látom tünő éveim....
Jó Istenem! óh jöjjön hát az álom,
Ragyogni lássam fennen ideálom,
Az éjj homályán biztasson jövöm,
A szebb idő, a melyért küzködöm —
Te Őrizője vergődő szivemnek!
Őrizzed őket, mind a kik szeretnek!

KISS ARNOLD.

TANÜGY.

HITTANÁROK KÉPZÉSE.

Nagy örömmel kezdtem olvasni a M.-Zs. Szemle 1891, 12. számában »az orsz. rabbiképző-intézet szabályzatát hittanárok képzése és képesítése tárgyában.« Ezen intézmény által csak nyerni fog a középiskolai vallásoktatás, melyre bizony-bizony nagyon ráfér egy kis javítás. Általános panasz, hogy a tanuló ifjúság vajmi kevés hajlamot mutat a hittani tárgyak iránt. Ennek oka egyrészt a vallástalanság a családban, másrészt pedig az illető hittanárok ismeret hiánya, vagy — magyarán kimondva — tudatlansága. Vannak, a fővárosban épp úgy, mint vidéken olyan »*középiskolai hittanárok*« — ezt a címet nagyon szeretik — kik valamely felekezeti tanítóképezdéből kerültek ki és kik csak annyi vallásoktatásban részesültek, mint legfölebb valamely gimnázium tanulói. Hogy mit képesek ezek a *tanár* úrak tanítani, az könnyen képzelhető. Igaz, vannak oly községek is — és meg tudnék nevezni néhányat, még pedig a nagyjából — a melyek, ha hittanárt kell alkalmazniok és esetleg a ros-hakoholnak van valami atyafia vagy pártfogoltja, ha mindjárt a héber alphabetát sem ismeri, (tényekről beszélek) mégis megválasztják és lesz belőle »*középiskolai tanár*«. De hát ily eshetőségekre nem lehet és nem kell számítani; mert régi dolog, hogy akarata ellenére senkit sem lehet boldoggá tenni.

Másrészt vannak a zsidó tanítók között számosan, kik képzettségük által, értem a hittudományokban, a legjobban betöltenék a középiskolai hittanári állásokat. Éppen ezen körülmény birt engem ezen sorok irására. Ugyanis az említett szabályzat 1. §-a így szól:

a) hogy oly tanárjelölteknek vagy tanároknak, kik zsidó hittanárokká kivánják magukat kiképezni, alkalmat adjon a szükséges szakismeretek megszerzésére;

b) hogy hatóságot képezzen (t. i. a szeminárium), melyhez oly tanárjelöltek vagy tanárok fordulhatnak, kik megfelelő

vizsgálat alapján hitoktatásra képesítő oklevelet elnyerni óhajtanak.

A szabályzat 4. §-a elmondja, hogy a rabbiképző-intézetben tanfolyam nyittatik, melynek hallgatói rendesek és rendkivüliek.

5. §. Rendes hallgatóknak tekintetnek azok, kik két éven át a következő előadásokat hallgatják . . . .

20. §. (Itt jön a java!) Oly jelöltek, kik a középiskolai hitoktatók számára nyitott nyilvános tanfolyamot nem látogatták, de e minőségre képesíttetni kívánják magukat magán vizsgálatra a rabbiképző-intézet tanári karához intézett folyamodványban jelentkezhetnek. Ezen folyamodványhoz mellékelendők:

a) érettségi bizonyítvány;

b) legalább két évi egyetemi látogatást igazoló index, melyben a paedagógia (legalább két féléven át colloquiummal) és az egészségtan hallgatása van kimutatva;

c) valamely hivatalban működő rabbi vagy theologiai tárgyakat előadó rabbiképző-intézeti tanár irásbeli ajánlata.

Ez után a paragrafus után csak egy nagy, nagy kérdőjelt kellene tennem és a tisztelt olvasók nagyobb része legott kitalálná e kérdőjel jelentését. Hol maradtak az okleveles néptanítók? Avagy a »rabbiképző-intézet vezérlő bizottsága és tanári kara« oly roszul ismeri a magyar zsidó tanítóságot, hogy fel sem tételezi róla, miszerint találkoznék egy-két néptanító, kik a szabályzat említette tantárgyakból a vizsgálatot jó sikerrel megállanák? Pedig vannak ám köztünk, néptanítók közt, akár hányan, a kik bátran versenyezhetnek a zsidó tudományokban akár melyik »érettségi bizonyitványnyal és legalább két évi egyetemi látogatást igazoló indexszel biró« ifjakkal!

Mire szükséges a középiskolai hittanárnak az érettségi bizonyitvány? Ezzel azt bizonyítja, hogy általános műveltséggel bir. Mire szükséges a középiskolai hittanárnak a két évi egyetemi látogatás? Hogy kellő jártassága legyen a pädagógiában és egészségtanban. Mindkettő nagyon helyes, mert nagyon szükséges! De hát uram Istenem, nem mondotta-e ki a törvény, hogy a népiskolai tanítói oklevél egyrangu az érettségi bizonyítványnyal?! A tanítójelölt nem tanul-e négy év alatt a képezdében annyit a pädagógiából és egészségtanból, mint az

egyetemi hallgató két év alatt?! Különben úgy látszik, itt is alkalmazható a zsidó közmondás: »Wie es sich christelt, so jüdelt's sich«. Midőn néhány évvel ezelőtt a képviselő házban a körjegyzőkről szóló törvényjavaslatról volt szó, egyik képviselő azt ajánlotta, hogy a néptanítók is léphessenek ezen pályára; mire az akkori miniszterelnök úr azt válaszolta, hogy a tanítóképezdének nem az a hivatása, hogy jegyzőket, hanem hogy tanítókat képezzen. Csak nem régiben jelent meg egy miniszteri rendelet, mely meghatározza, kik vétetnek fel az újonnan szervezett posta- és távirda tiszti tanfolyamba; a néptanítók itt is ki lettek zárva. És most a rabbiképző-intézet tanfolyamot nyit középiskolai hittanárok képzése és képesítése czéljából és a szegény néptanítók itt is künn rekedtek. Valóban senki másra mint a néptanítóra alkalmazható oly hűen a közmondás: »Schuster bleib' bei deinem Leisten.«

Erről a furcsaságról eszembejut Dr. Bánóczi József tanár úrnak egy nagyon jó ötlete. A tudós tanár úr az »Izr. Tanügyi Értesítő«-nek 1885-diki ünnepi számában felemlíti, hogy tiz évvel azelőtt arról panaszkodtunk, hogy a sok tanfelügyelő között egy zsidó sincs. Ha ma — így folytatja a szellemes tudós — a rabbi szeminarium igazgatói állása volna betöltendő, kérdés, zsidót neveznének-e ki oda? — Mi zsidó tanítók csakugyan még oda juthatunk, hogy még zsidó iskoláknál is mellőzni fognak bennünket; mert hogy községi vagy állami iskolákhoz jussunk, arról már álmodni sem merünk. Az pedig már előfordult — úgy hiszem valahol a hegyalján — hogy egy zsidó hitközség pályázatot hirdetett tanítói állomásra és a pályázat egyik passzusa az volt, hogy: »pályázhat minden tanító — vallásküllönbség nélkül.«

Végre szeretném tudni vajjon mikor lép életbe a nevezett tanfolyam? Nem saját érdekemben vagyok erre kiváncsi, mert hát tetszik tudni én csak néptanító vagyok és így le kell mondanom arról a kilátásról — pedig sokat álmodoztam felőle — hogy valaha »*középiskolai hittanár*« legyek. De lesznek akiket ez a kérdés még közelebbről érdekel. Ezeket kellene felvilágosítani.

Párkány.

SELTMANN LIPÓT.

KUTFŐK.

240. sz.

AZ EMANCIPATIONALIS TÖRVÉNY A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS KÉPVISELŐHÁZÁBAN.

I.

Törvényjavaslat az izraeliták egyenjogusságáról polgári és politikai jogok tekintetében.

1. §.

Az országnak izraelita lakosai minden polgári és politikai jogok gyakorlására az országnak keresztyén lakosaival egyenlően képesitetteknek nyilváníttatnak.

2. §.

Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntettetik.

II.

Elnök: Napirenden van az izraeliták egyenjogositására vonatkozó törvényjavaslat tárgyalása.

Csengery Imre jegyző *(felolvassa az izraeliták egyenjogusságára vonatkozó törvényjavaslatot).*

Kerkápoly Károly előadó *(felolvassa a központi bizottság jelentését).*

Elnök: A VII-ik osztály részéről külön vélemény fog előterjesztetni.

Tisza Kálmán: Tisztelt ház: Én, mint a VII-ik osztály előadója bátor leszek a VII-ik osztály véleményét felolvasni. *(Felolvassa a VII-ik osztály véleményét).*

Tisztelt ház! Ez azon vélemény, melynek előadásával a VII-ik osztály által megbizattam; azonban a VII-ik osztály látván egyfelől, hogy ezen nézetének keresztülvitelét a jelen perczben nem remélheti, látván másfelől, hogy azt is mondhatnák némelyek, hogy azon indítványának jelenben vita alá bocsátásával az izraeliták egyenjogusságának kimondását késlelteti: egyuttal arra is felhatalmazott, *(Halljuk!)* nyilvánítsam, hogy ezen tekinteteknél fogva maga részéről is a központi bizottság által előterjesztett szerkezetet elfogadja *(Közhelyeslés!)* De egyszersmind, hogy elég tétessék azoknak is, a mikkel saját indítványát indokolta, jelen indokolás folytán kitejezett nézeteit és az általa ajánlott szerkezetet mint külön indítványt a ház asztalára leteszi azon kéréssel, hogy a központi bizottság által javasolt törvény elfogadása

után az minél előbb napi rendre kitüzessék. (Helyeslés!) Reméli a VII-ik osztály, hogy ily módon elesvén azon ellenvetés ezen saját indítványa irányában, mintha ez által a legégetőbb kérdés, az izraeliták egyenjogosítása késleltetnék, a t. házban saját indítványára nézve is pártolásra számíthat. *(Általános helyeslés.)*

Elnök: Ennélfogva ez mint külön indítvány fog az osztályokban tárgyaltatni.

Általánosságban méltóztatnak elfogadni a fölolvasott törvényjavaslatot? *(Elfogadjuk! elfogadjuk!)* Következik a részletes vita.

Kerkápoly Károly előadó: *(felolvassa a törvényjavaslat czimét és 1-ső szakaszát.)*

Bernáth Zsigmond: T. ház! Bátor vagyok emlékezetébe hozni a t. háznak, hogy igénytelen egyéniségem volt bátor e folyó évi junius 24-én a t. háznak ugyanezen tárgyban szintén interpellatiót intézni a ministeriumhoz. Ezen interpellatió csaknem szóról-szóra lévén visszaadva ezen törvény első szakaszában, igen természetes, hogy, ha ezt el nem érhetem is, a mit most a VII-ik osztály előadója előterjesztett, ezen tételhez ragaszkodom. Ki kell azonban jelentenem, hogy ebben a törvényjavaslatban ez az egy szó: »izraelita lakosok«, az én interpellatió szerint nincs visszaadva; ott ez a szó volt: »honfitársaink és »lakosok« micsoda külömbség van . . . *(Nagy zaj. Elfogadjuk a szerkezetet!)* Kénytelen vagyok a házszabályok 57—58. szakaszaira hivatkozni: ezeknek igen rövid tartalma azt mondja, hogy a szólót félbeszakítani nem szabad. Vajha az óra helyére a házszabályok lennének felírva, hogy minden ember láthatná, hogy a szólót félbeszakítani nem szabad. *(Halljuk!)* Micsoda külömbség van e két szó közt: »honfitársaink« és »lakosok« bebizonyította néhány nappal interpellatióm után Pest városának érdemes követe, midőn szintén interpellátiót adott be, és ezen interpellátióhoz hozzátette azt is, hogy honfiusítani kell előbb az izraelitákat és azután kell kimondani az egyenjogusítást: mert nem minden izraelita lakos egyszersmind honfitársunk; sokan vannak olyanok is, kik bevándorolták és honfiusítási szabályokat be nem töltötték. Alázatos tisztelettel ajánlom a t. ház figyelmébe, hogy ezen szót: »lakosok« méltóztassanak fölcserélni e szóval, hogy »honfitársaink.« *(Fölkiáltások: Maradjon a szerkezet! Szavazzunk!)*

Kerkápoly Károly előadó: T. ház! Csak indokolni akarom a központi bizottság megállapodását e tárgyban (Fölkiáltások: Maradjon a szerkezet!) Ha abba méltóztatik bele nyugodni, hogy az eredeti szerkezet megmaradjon, akkor indokolásom fölösleges.

Elnök: Méltóztatik a t. ház a központi bizottság által javasolt szerkezetet megtartani? (Fölkiáltások: Maradjon!) Az első szakasz tehát elfogadtatik.

Kerkápoly Károly előadó (olvassa a törvényjavaslat 2-ik szakaszát).

Elnök: (Méltóztatnak a második szakaszt elfogadni. (Elfogadjuk!) A második szakasz tehát elfogadtatik. Miután a t. ház a törvényjavaslatot részleteiben, is elfogadta a végleges megszavazás holnapután 12 órakor fog megtörténni.

III.

Jelentése az osztályok előadóiból alakult középponti bizottságnak az izraeliták egyenjoguságáról polgári és politikai jogok tekintetében szóló törvényjavaslatról.

A középponti bizottság ajánlja a törvényjavaslatnak az alább előadandó módosítás mellett elfogadását, minthogy eleget tesz a közvetlen szükségnek, s azért oly jónak tekintendő, melynek birtokba vehetését még egy jobbra való törekvésből sem kivánná késleltetni.

Ohajtaná azonban, hogy fejezné ki kivánságát az országgyülés az iránt, hogy a miniszterium a vallás és cultusszabadság biztositásáról s a külömböző hitfelekezetek polgári és politikai egyenjoguságáról még a jelen országgyülésen törvényjavaslatot terjeszszen elő.

Az emlitett módosítás az 1. §-ra vonatkozik, s a szerint következő lenne annak szerkezete:

Az ország izraelita lakosai a keresztyén lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogositottaknak nyilvánittatnak.

Pesten, deczember hó 18-án 1867.

Kerkápoly Károly, s. k.
mint a központi bizottság előadója.

IV.

A VII-dik osztály véleménye a 164-dik számú törvényjavaslat iránt.

A VII-ik osztály örömmel üdvözli azon perczet a melyben szabadelvü alkotmányunk egy csorbája kiköszörültetik az által, hogy Mózes vallásu hazánkfiai a politikai jogok gyakorlatába bevétetnek, és épen azért a képviselőháznak többi osztályaival együtt azt óhajtja, hogy ez mielőbb, hogy azonnal megtörténjék.

Azt látja azonban helyesnek, hogy oly módon eszközöltessék ez, hogy egyszer-mindenkorra tisztába jöjjünk az iránt: miszerint hazánkban a polgári és politikai jogok gyakorlatára a hitelvek, a melyeket valaki vall, az, hogy minő hitfelekezethez tartozik, semminemü befolyással nem birnak.

Ezt kivánja a kornak felvilágosodott szelleme, ezt a politikai előrelátás.

Elmúltak már azon idők, midőn az államokban uralkodó vallás létezhetett, a mely mellett, sokszor hosszas és véres küzdelmek után, mintegy erőszakkal ismertették el magokat törvényesen bevettek gyanánt más vallások, más hitfelekezetek: a mely állam ma szabadelvünek akar tartatni, annak feladata nem az, hogy egygyel szaporitsa a törvényesen bevett vallások számát; de az, hogy a fent érintett elv kimon-

dása által örök időkre megszüntesse a haza gyermekei között vallások miatt létezett minden polgári és politikai különbségét.

Ezt kivánja a politikai előrelátás is.

Lehetetlen, hogy bárki is óhajtandónak találja, hogy hazánkban a vallásnak a kedélyeket elkeserítő, felizgató kérdése fölmerülhessen akkor, midőn bármikor is politikai jogokról és azok gyakorlatáról lesz szó.

Minden pillanatban megtörténhetik pedig az, ha a központi bizottság által javaslatott szerkezetet fogadjuk el.

Elég lesz akkor valaki ellen bebizonyítani, hogy a törvényesen bevett vallások egyikéhez sem tartozik, és azonnal meg kell, hogy fosztassék a politikai jogok gyakorlatától, ha az állam iránt minden kötelességeit híven teljesíti is.

A jövő választásoknál például vagy a törvényhatóságok lesznek kénytelenek az ilyeneket kizárni a választói jog gyakorlatából, vagy, ha azok ezt tenni elmulasztanák, a képviselőház lesz kénytelen az igazolásoknál semmiseknek tekinteni szavaztaikat: kénytelen lesz ezt tenni, mert teljes joga van ugyan a képviselőháznak arra, hogy törvényhozói hatalmát bármely törvény megváltoztatására használhassa, de a törvényt addig, míg fennáll, épen úgy, mint bárki más, megtartani köteles.

Igen jól tudja azt a VII-ik osztály, hogy egy állam sem engedheti meg azt, hogy bárki hitelveire hivatkozva, megtagadhassa polgári kötelességeinek teljesítését; tudja, hogy ezt még azon Észak-Amerika sem türi meg, melyben a vallás szabadság oly mértéke van életben, minőnek másutt Európa egyetlen államában sem találjuk; és épen azért elismeri, hogy ha majd általános vallási törvény fog alkottatni — a minek pedig mielőbb alkottatnia kell — meg lehet és meg kell óvni az államnak is érdekeit; de most nem vallási, hanem oly törvény alkotásáról van szó, mely a vallásnak — központi bizottság javaslata szerint csak egy vallásnak — a politikai jogok gyakorlatára vonatkozó befolyását határozza, illetőleg szünteti meg.

Ezen törvény már, mely a politikai jogok gyakorlatáról szól, helyesen csak úgy lesz szerkesztve, ha határozottan kimondja azt, hogy a hit, a melyet valaki valt, a hitfelekezet, a melyhez tartozik, neki politikai jogokat nem is ád, de tőle azokat nem is veszi el.

Bármi okon tagadja meg valaki polgári kötelességének tellesítését — ha hitelveire hivatkozva teszi is azt — az államnak joga van megóvni ellenében érdekeit; de az intézkedés alapja csupán az lehet, a mit cselekszik vagy mulaszt, nem pedig az, a mit hisz: mert a ki kötelességeit híven teljesíti, azt hite miatt jogaitól megfosztani nem lehet.

Ezen nézetből indulva ki a VII-ik osztály, oly szerkezetet ajánl, mely által épen úgy, mint a központi bizottságé által, eléretik az, hogy Mózes vallású hazánkfiai a politikai jogok gyakorlatába bevétessenek, de a mely által kimondatván egyszersmind maga az igaz elv,

mindenkorra lehetetlenné válik az, hogy a vallás kérdése — midőn polgári és politikai jogokról van szó — vita alá jöhessen.

A szerkezet következő:

Törvényjavaslat az ország különböző hitvallású lakói egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében.

Mindazon törvény, szokás vagy rendelet, mely az ország lakói között, a polgári és politikai jogok gyakorlásában, hitvallásuk miatt különbséget állapított meg, ezennel megszüntettetvén, az országnak bármely hitvallású lakosa minden polgári és politikai jogoknak törvény értelmében gyakorlására egyaránt képesitettnek nyilváníttatik.

Kelt Pesten december 18-án 1867.

Tisza Kálmán s. k.
mint a VII-ik osztály előadója.

---

241. sz.

MINISTERI RENDELET ANYAKÖNYVI ÜGYBEN.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Ministertől.

6658. szám.

Valamennyi megyei és városi törvényhatóság közönségének.

Az izr. anyakönyvi ügyrendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. — továbbá az izraeliták által szabályszerü születési anyakönyvi kivonat nélkül kötni szándékolt házasságok tárgyában 1888. évi szeptember hó 17-én 18211. sz. a. — s végül az izr. anyakönyvekben szükségesekké váló utólagos bejegyzések tárgyában 1889. évi márczius hó 6-án 10442. sz. a. kiadott itteni körrendeletek részbeni módositása és kiegészitéséül rendelem, a mint következik:

1. Az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kelt itteni körrendelet 9. §-ának második bekezdéséből, valamint az 1889. évi márczius hó 6-án 10442. sz. a. kelt körrendeletem 1. pontjából kitetszik, hogy az izr. anyakönyvvezetőnek csakis azon anyakönyvi esetekről szabad kivonatokat kiállitani, melyek a kezei közt levő anyakönyvekbe bejegyezve vannak. Ezen kivonatoknak az illető anyakönyvi bevezetés hü másolatát kell képezniök, tehát egy szóval sem szabad többet vagy kevesebbet tartalmazniok, mint a mit az illető anyakönyvi tétel tartalmaz.

Ugyancsak az előbb idézett rendeletből folyik az is, hogy az izr. anyakönyvvezetőnek a már egyszer anyakönyvbe jegyzett tételekben utólagosan törléseket, kiegészitéseket vagy kiigazitásokat önhatalmulag eszközölni tiltva van.

Oly anyakönyvi esetekről, melyek az anyakönyvbe bejegyezve nincsenek, az izraelita anyakönyvvezetőnek tanuvallomások, bizonylatok

vagy nyilatkozatok alapján hivatalos jellegü s hivatalos pecséttel ellátott születési, esketési vagy halotti bizonyitványokat kiállítani egyáltalán nem szabad.

Minden egyes anyakönyvi tétel egymagában egy önálló anyakönyvi esetre vonatkozván, köteles az anyakönyvvezető minden egyes anyakönyvi tétel minden egyes rovatába a bejegyzendő szöveget külön külön beirni s e helyett ismétlő jeleket (» — detto stb.«) használni nem szabad akkor sem, ha több egymásutáni anyakönyvi tétel ugyanazon rovatába azonos szöveg lenne jegyzendő.

Azon izraelita anyakönyvvezető, a ki a fentebbi rendelkezéseket megszegi, valamint az is, a ki házasságra lépni szándékozó izr. feleket 1888. évi szeptember hó 27-én 18211. sz. a. kiadott körrendeletem ellenére szabályszerü születési anyakönyvi kivonat, illetőleg a jelen körrendelet 2. pontja szerint kiállitott hatósági születési bizonyitvány nélkül összead, kihágást követ el, és a mennyiben e cselekmény sulyosabb beszámitás alá nem esik, 5—500 ftig terjedhető pénz büntetéssel büntetendő.

2. Minden oly esetben, midőn a házasságra lépni szándékozó izr. hitvallásu egyén születési bizonyitványt és pedig szabályszerü anyakönyvi kivonat alakjában, bármely oknál fogva beszerezni és felmutatni nem képes, erről akár az izr. anyakönyvvezető, akár az érdekelt fél által megyékben a járási szolgabiróhoz, városokban pedig a kerületi elöljáróhoz, rendőrkapitányhoz vagy polgármesterhez jelentés teendő, ki is az illető születési eset körülményeinek megállapitása iránt 1889. évi márczius hó 6-án 10442. sz. a. kiadott körrendeletem értelmében szabályszerü vizsgálatot tartand s az eredményről a megye alispánjához vagy a város tanácsához jelentést teend.

Ez utóbbi a vizsgálat eredményéhez képest vagy a születési eset utólagos anyakönyvi bejegyzését rendeli el, vagy a 3-ik pontban körülírt módon hatósági születési bizonyitványt állít ki, melyek által az egybeadást gátló akadály megszünt.

Ha azonban a megejtett vizsgálat utján a születés körülményeit oly módon, hogy azok akár a születési eset utólagos anyakönyvi bejegyzésére, akár a hatósági születési bizonyitvány kiállítására elégségeseknek tekinthetők legyenek, kipuhatolhatók nem volnának, a megye alispánja vagy a város tanácsa az illető egyént a születési bizonyitvány felmutatásának kötelezettsége alól felmenti s annak az esetleg felderitett egyéb adatok alapján való házasságra léphetést megengedi.

E felmentés különös méltánylást érdemlő sürgös esetekben ugyancsak az alispán vagy a városi tanács által a vizsgálat befejezte elött is megadható de csak akkor, ha azon születési adatok, melyek az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni körrendelet 12. § II. pontja értelmében a házasok anyakönyvében is bejegyzés tárgyát kell, hogy képezzék, hitelt érdemlőleg igazolva lettek.

3. Azon esetekben, midőn oly születés, esketés vagy halálozás utólagos anyakönyvi bejegyeztetése kéretik, melynek idejében az illető anyakönyvi eset helyére nézve izraelita anyakönyvek még egyáltalán nem vezettettek: az utólagos anyakönyvi bejegyzés mindenkor megtagadandó.

A menyiben azonban a megejtett vizsgálat az illető anyakönyvi eset lényeges körülményeit kellő hitelességgel kideritette volna: az alispán vagy városi tanács az illető anyakönyvi esetről a kideritett adatok alapján, hatósági bizonyitványt állít ki.

Ezen anyakönyvi kivonatot pótló hatósági bizonyitványok annyiszor látandók el 50 kros bélyeggel, a hány születési, esketési és halálcset bennük bizonyithatók.

Ellenben az ezen bizonyitványok kiállitása, — vagy az utólagos anyakönyvi bejegyzések elrendelése iránt benyujtott kérvények, valamint az ezen ügyekben felvett jegyzőkönyvek bélyeg mentesek.

4. Midőn az anyakönyvekben tényleg előforduló bejegyzési tétel törlése illetve érvénytelenítése válik szükségessé pl. azon okból, mert ugyanazon anyakönyvi eset egy másik anyakönyvben is feljegyezve van, valamint akkor, ha a bejegyzési tétel valamely adatának pl. a névnek, helynek, időnek stb. utólagos kiigazitása kérelmeztetik, vagy ha a bejegyzési tétel valamely később közbejött körülmény pl. utólagos házasság általi törvényesités feljegyzése által egészitendő ki, tejesen analog eljárás követendő ahhoz, mely 1889. évi márczius hó 6-án 10442. sz. a. kiadott körrendeletemmel az utólagos anyakönyvi bejegyzésekre nézve elöiratott. Az idézett körrendelet 2. pontjában körülírt vizsgálatnak tehát arra kell irányulnia, valjon igaz-e, hogy az érvénytelenitendő bejegyzés vagy a kiigazittatni kért anyakönyvi adat ennek idején illetéktelenül vagy tévesen vagyis a valóságtól eltérőleg lett anyakönyvbe bejegyezve.

Ha ez bebizonyul, az alispán illetőleg városi tanács az illetéktelen bejegyzésnek vagy a téves anyakönyvi adatnak az illető bejegyzési tétel jegyzet rovata alatt s vonatkozó rendeletekre való hivatkozás mellett leendő érvénytelenitését illetve kiigazitását vagy kiegészitését rendeli el.

Különben is kiemelem, hogy ha a születési anyakönyvben »az ujszülött neve« czimü rovat alatt bejegyzett melléknév kiigazitása iránt történik folyamodás, a folyamodó valódi s gyermeksége óta változatlanul használt melléknevének a jegyzetrovatba való beiktatása csak azon esetben rendelhető el, ha a folyamodónak sikerül teljes hitelt érdemlő módon bebizonyitani, hogy az anyakönyvvezető a nevet tévesen, vagyis a tényleg bemondott névtől eltérőleg vezette annak idején anyakönyvbe.

Megjegyzem azonban:

a) hogy a házassági kötelék érvényességének és a születés törvényességének kérdései az 1868: LIV. t. cz. 22. §-ában és az 1868: XLVIII. t. cz. 1. és 2. §§-aiban foglalt határozatoknál fogva birói utra tartozván, az ezen kérdésekre vonatkozó anyakönyvi bejegyzések kiigazitása, tehát az anyakönyvbe jegyzett házasság érvénytelenségének, valamint a törvényes gyanánt bejegyzett származási minőség törvénytelenségének kitüntetése csak birói itélettel rendelhető el;

b) hogy az utólagos házasság által való törvényesitésnek az anyakönyvbe leendő bejegyzése közigazgatási uton csak akkor rendelhető el,

ha a törvényesítés vita tárgyát nem képezi és vagy a gyermek születésére vonatkozó anyakönyvi bejegyzéssel, vagy a férjnek az illetékes izr. anyakönyvvezető vagy pedig az erre hivatott közigazgatási hatóság (főszolgabíró, polgármester stb.) előtt élő szóval tett beismerésével igazolva van, hogy a házasság megkötése előtt született gyermeket a férj nemzette és ha az is kétségtelen, hogy a gyermek nemzésekor az anya és nemző közötti házasságkötésre vonatkozó elengedhetetlen bontó akadály fen nem forgott.

5. Az alispán illetőleg városi tanács határozatai ellen hozzám 15 nap alatt felfolyamodásnak van helye. Ezen esetekben, valamint ha különösen bonyolult ügyekről van szó, az iratok hozzám terjesztendők fel végleges eldöntés végett.

Ezekről a törvényhatóság közönségét megfelelő további eljárás, — és jelesül a területén működő összes izraelita anyakönyvvezetők utasítása végett értesitem.

Budapest, 1892. évi február hó 13.

grf. Csáky.

---

242. szám.

MINISTERI RENDELET KATH. ANYÁTÓL SZÁRMAZÓ MEG NEM KERESZTELT, AZ IZR. SZÜLETÉSI ANYAKÖNYVBE BEVEZETETT LEÁNY VALLÁSI HOVÁTARTOZÓSÁGA ÜGYÉBEN.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister 1891. november hó 10-én, 43,315. sz. a. kelt s a Budapest főváros közönségéhez intézett rendeletének mása.

Hinum (Goldstein) Hermina, Hinum Róza róm. kath. anyának és Goldstein Zsigmond izraelita vallású természetes atyának 1869. évi deczember hó 23-án, Budapesten született törvénytelen származású meg nem keresztelt és az izraelita szülöttek anyakönyvébe szabályellenesen bevezetett leánygyermeke a csatolmányaival együtt ·/. alatt idemellékelt beadványban az iránt folyamodott hozzám, hogy határozatilag mondassék ki:

1. hogy miután magát megkereszteltetni nem akarja, a keresztség felvételére hatóságilag nem kényszeríthető.

2. hogy jóllehet keresztény anyától származván, az eddig követett izraelita valláson megmaradhasson.

Egy korábbi hasonló eset alkalmával és pedig bizonyos Iritz Hermann izr. vallású és Darvas Éva róm. kath. vallású nagy-szt.-miklósi lakosoktól származott törvénytelen születésü meg nem keresztelt gyermekeknek vallási hovátartozóság ügyében az 1889-ik évi február hó 3-án 55,480/88. sz. a. kelt rendeletemben azon elvi elhatározásomnak adtam kifejezést, hogy: ily meg nem keresztelt és a keresztség utólagos feladására irányuló hatósági intézkedésnek is hatá-

rozottan ellenszegülő izr. anyakönyvbe jegyzett törvénytelen gyermekek születési esetei vezettessenek be az illetékes róm. kath. egyház születési anyakönyvébe, az izraelita anyakönyvből pedig töröltessenek, megengedvén azonban egyuttal, azt, hogy ily gyermekek a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonosságáról szóló 1868-ik évi LIII. t. cz. 2. §-ban foglalt intézkedéshez viszonyított jogi hasonszerüség alapján, tekintettel az ügy rendkivüliségére 18-ik életévük betöltése után az izr. vallást is felvehetik.

Tekintve tehát azt, hogy folyamodó Hinum Hermina a keresztséget mindekkoráig fel nem vette és határozottan kijelentette, hogy magát megkereszteltetni nem fogja s igy reá — mint meg nem keresztelt egyénre — törvényeinknek a keresztény hitről a zsidó vallásra való áttérést tiltó intézkedései még kánonjogi szempontból sem alkalmazhatók, tekintve, hogy hivatali elődeim többször kifejezett felfogása szerint a kormánynak nem lehet feladata bárkit is e honpolgárai közül vallásos meggyőződése ellenére, valamely vallás követésére kényszeríteni;

tekintve továbbá azt, hogy folyamodó nemcsak betöltötte életének 18-ik évét, hanem már nagykorúnak is nyilváníttatott, minek következtében már élvezhetővé vált részére a fentidézett hasonló ügy elintézése alkalmával kiadott rendeletemben kifejtett analogiában gyökerező jog, s pedig már annyival is inkább, mert 18 éveig, söt azon túl sem levén akadályozva vallásának szabad gyakorlatába, minden időbeli megszakítás nélkül az izr. vallást követte, mindezek tekintetbe vételével folyamodónak fentírt kérelmét mindkét pontjában teljesitem.

Megengedem tehát, hogy folyamodó Hinum Hermina az általa mindekkoráig vallott izraelita vallást ezentul is követhesse.

Midőn pedig a czímet utasitom, hogy jelen elhatározásomat a folyamodóval haladéktalanúl tudassa, felhivom egyuttal az iránt, hogy a természetes atyja és az illetékes izr. anyakönyvi hivatal közbejöttével hatósági vizsgálat által puhatolja ki azt: kinek rendeletére és ki által eszközöltetett annak idején folyamodó születési esetének a budapesti izraelita hitközség születési anyakönyvébe való illetéktelen és törvényellenes bejegyzése? Ugyanezen alkalommal kihallgatandó lesz még folyamodónak természetes atyja, névszerint Goldstein Zsigmond anyakönyvi kivonatokkal és egyéb okmányokkal igazolandó családi állapota felől, nem különben az iránt is: származott-e tőle és Hinum Rózától még több ily törvénytelen gyermek.

Az előadottakhoz képest megejtendő vizsgálat eredményéről elvárom a czímnek kimerítő és felszerelt jelentését.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Makai Emil*, Zsidó Költők. Budapest, 1892. — *Dr. Neubauer A.*, Nouveaux Textes Hébraico-italiens concernant les femmes. Róma, 1891. — *Dr. Diamant Gy.*, Az ima a zsidóknál, Budapest, 1891. — *Nahida Remy*, Das jüdische Weib. Lipcse, 1892. 3. kiadás. 1. füzet. — *Br. Eötvös József.* A zsidók emanczipácziója. Budapest, 1892. (Kiadja *Ráth Mór.*)

Rabbi felavatás. Az orsz. rabbiképző-intézet templomában február hó 17-én a sikeresen kiállott vizsgálatok után a következők lettek mint rabbik elbocsájtva: Dr. Spira Jakab, Dr. Ungar Simon, Dr. Venetianer Lajos és Dr. Weiszburg Gyula. Dr. Ungar Simont a szegszárdi hitközség hitta meg rabbijául.

A **„Hamagid"** legutolsó számának vezérczikke a reczepczió érdekében megindított mozgalommal kapcsolatban a hazai zsidóság pártügyeivel foglalkozik. A viszonyainkat alaposan ismerő iró lesújtó itéletet mond a »jámborok szinleléséről«, kik »áthágják a törvényeket«, kik a tóráért és felekezeti tudományunkért nem tesznek semmit és mégis mindezekkel ajkaikon harczot inditanak »vallásunk becsülete« és felekezetünk »egysége« ellen. A »Hamagid« itélete szerint hazánk orthodoxiájának jámborsága oly alacsony szinvonalon áll, hogy egyáltalában nem érdemes arra még ha tényleg veszélyben forogna is, a mit természetesen senkisem hisz, hogy miatta a zsidóság évezredes egysége megbontassék. Ezen jámborság még arra sem alkalmas, hogy a vallásunk »tisztelete« és felekezetünk »egysége« ellen intézett bünös támadásoknál takaróúl használtassék.

TÁRSADALOM.

INNEN-ONNAN.

Ezelőtt ötvenkét esztendővel b. Eötvös József a Budapesti Szemlé-ben a zsidók emancipatiójáról egy dolgozatot tett közzé, melyet egy előkelő könyvkiadó néhány héttel ezelőtt, nyilván az azóta ténynyé vált emancipatió teljessé tétele iránt megindított mozgalomra való tekintettel, külön füzetben ismét kiadott. A jelen nemzedék, mely főképen a napi események hatása alatt áll és csak előre, hátra pedig nem szívesen tekint, többnyire csak hirből ismerte e dolgozatot, mely egy félszázad előtt elődeinkre a messiás eljövetelét hirdető harsonaként hatott. Amit egy ifjú költő, Eötvös, az üldözött zsidókról mondott, ma már, hála a legnemesebb államférfiu, Eötvös, közreműködésének és a nemzet ködből kibontakozó geniusának, nagy részében a magyar zsidóságra csak a fennszárnyaló gondolat tisztaságánál és minden időkön át világító fényénél fogva hat. Az emancipatiót törvény biztosítja és az abból folyt tények sok tekintetben lerontották azon panaszok nagy részének alapját, melyeket az emberi igazságérzet örök apotheosisét képező dolgozat felsorol. De a mostohaság még nem szünt meg és jelesül nem teljesedett be az az óhaj, melyet Eötvös három évtizeddel említett czikke után mint államférfiú kifejezett és mint a kormány tagja — törpe epigonok által tengelyöktől megfosztott — tettekkel megvalósítani törekedett. Az t. i. a mit ő — áldott legyen emlékezete — az akkori orthodoxia osztatlan helyeslése mellett 1868. évi deczember hó 14-én oly világosan kifejezett, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezet mint vallásos társulat is éppen olyan szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak.

A most szőnyegen lévő mozgalom közepette a receptió mivolta iránt a felekezetben és azonkivül itt-ott mutatkozó bizonytalansággal szemben jó lesz a megdicsőült Eötvös báró által adott ezen definitióra utalni. A szívek pedig hadd melegedjenek fel Eötvös nemes lelkének azon megnyilatkozásánál is, melynek az újabban napfényre hozott dolgozat egyik legmaradandóbb emlékét képezi, hadd hassa át a nemzetet törekvéseink igazságának érzete és az a győzelmi reményt méhében hordó erős hitünk, hogy »az idő halad, s a században, melyben élünk, minden nap, mely egünkön felderül, egy előítéletnek halála felett alkonyodik, s bármi erősen gyökerezik is az, mely a zsidók iránt létezik népünk szokásaiban és nézeteiben: józanon nem lehet félnünk, hogy az, miután egyszer törvényesen ledöntetett, még sokáig takarhatná el látkörünket.«

*

A receptió tárgyában folyamatban lévő mozgalom jelen stadiumáról csak annyit jegyezhetünk fel, hogy a felekezet részéről a magyar országgyülés képviselőházához intézendő peticzió szövegének megállapítására a már más alkalommal felemlített, sőt az első hévben lelkesen fogadott kérvény-tervezet teljes mellőzésével egy külön szerkesztő-bizottság küldedetett ki. Akár rövid kérvény legyen is az, melyet megállapítani fognak, akár pedig a mult és ajövő történetére tekintő nagyobb szabású okmány készüljön is, immár a higgadtabb elemek tulsúlyra vergődésénél fogva teljes megnyugvással nézünk e nagyfontosságú irat elé, melyre nézve szükség esetén a szerkesztő- esetleg végrehajtó-bizottságban, vagy ha az idő úgy hozza magával, e helyen szerény megjegyzéseinket elmondani fogjuk.

*

Azok, a kik a receptió eszméje iránt az orthodoxiában ellenmozgalmat indítanak, lelkük mélyében érzik, hogy vétkeznek. Ezért egyáltalán nem csodáljuk, hogy föld alatt és föld felett keresik azon támogató okokat, melyekkel eljárásukat legalább a saját nyájukban igazolhatnák. Azonban meg vannak akadva, mert nagyon selejtes az anyag, mely nekik erre a végre kinálkozik. Nagy volt tehát az öröm e napokban, midőn egy aradi újság czikkének a birtokába jutottak, minden kétségen felül állván, hogy a politikai kérdések eldöntésére, sőt tán a világpolitikai eseményekre az az aradi ujság kiváló hatást gyakorol! Ez a körülmény indította az orthodoxia hivatalos köreit, hogy a kérdéses czikket vállaikon diadalmasan körülhordozzák. Nagy a mi csodálkozásunk a fölött, hogy az emberek e czikk után, mintha misem történt volna, tovább is gyönyörködve tekintenek a zsidó vallásfelekezet egyenjogusítása iránti reményektől ragyogó jövő elé, mert ennek az aradi czikknek fele sem tréfa. Azokra t. i., a kik az ilyen tartalmu czikkek átvételével igyekeznek kényelmetlen érzelmeiken könnyíteni. Ez az obscurus czikk, melyet az orthodox szentek szabadalmazott gyára a szellemi rokonságra való tekintettel esemény jelentőségére emelt, egyéb képtelenségei között még a következőket is tartalmazza:

»A zsidók a nehezebb sérelem elejtését csak a szabadelvűek segítségével, csakis a lelkiismereti szabadság elvének proklamálása mellett vihetnék keresztül, ez pedig, mint fentebb kimutattuk, nagy kárával járna a zsidó kultusznak stb. Mérlegbe vetették mindezt az orthodox rabbinusok stb.«

Én Istenem, hát ezt a czikket lehet az orthodoxia álláspontjainak igazolására felhasználni? Hiszen eltekintve attól, hogy az egésznek antisemitikus vagy legjobb esetben klerikalis háttere van, hogyan tehetne magáévá az orthodoxia egy olyan czikket, mely őket azzal gyanusítja, hogy nem a szabadelvűek segítségével akarnak győzni, no meg — és ez a legfurcsább — azzal, hogy a lelkiismereti szabadság elvének proklamálása reájuk nézve veszélyt képez. Hát nem a lelkiismereti szabadság zenéje az, melyet az orthodoxok eddig annyi művészettel játszottak? Köszönjük, hogy aradi orakulumuk által erre bennünket megtanitottak.

Nichts haben sie Gesundes zu erwiedern,
Wo man sie anfasst, morsch in allen Gliedern.
Man weiss, man siehts, man kann es greifen,
Und dennoch tanzt man, wenn die L. pfeifen.

*

Már rá mutattunk arra, hogy az autonom orthodox szervezési szabályzatot a gyakorlatban mivoltából kivetkőztették és hogy az orthodox közvetítő bizottság, melyről az orthod.

szervezési szabályzat vagyis az annyira féltett orthodox autonomia biztosítékát képező organizacziót egyáltalán meg sem emlékezik, ideiglenesen lett behelyezve és a kormány által 1871. évi november 15-én ideiglenes közvetítő közegül esetleg elfogadhatónak kijelentve. Az id. közvetítő bizottság azonban az orthodox hitközségek megbizottaiból alakult gyülekezet által állásában megerősítést nem nyert, és minthogy a bizottság tagjainak elhalálozása, vagy egyéb okok folytán megüresedett helyek elfogadható alakban betöltve nem lettek, e bizottság, melynek léte és centralisáló működése már magában véve az önkormányzat eszméjének gúnyját és az orthodoxia jóhiszemüségével való visszaélés tanuságát képezi, furcsán veszi ki magát az orthodox autonomia szinlelt védelmében. Annál nevetségesebb a senki által nem fenyegetett orthodox autonomiának a zsidó vallásfelekezet egyenjogusítása iránti mozgalommal szemben erőszakolt »védelme«, mert hiszen tudjuk, hogy még azon határozatok, melyek az orthodox szervezési szabályzatnak a kormány által leendő elismerése és az orth. hitközségek által leendő elfogadtatására *ideiglenes közvetítő bizottságot* küldött ki, »a felekezet és az állam közötti viszonyok végleges törvényes rendezését óhajtotta«. Sőt az orthodoxok szervezkedő gyülekezetének ülései is *csak addig lettek elhalasztva, mig a felekezet ügyei törvényhozásilag rendezve lesznek.* És most előáll a jogot, hatáskört egyaránt bitorló közvetítő bizottság, melynek fennállását sem az orthodoxia szervezetten nyilvánuló akarata, sem az orthodox statutumok el nem ismerték, és utját akarja állani annak, hogy az orthodoxok szervezkedő gyülése által a felekezet ügyeinek törvény által leendő rendezése iránt 22 évvel ezelőtt kifejezett óhaja teljesedésbe mehessen csak azért, mert azon határozatok egyenes értelme szerint közvetítő bizottság nem létezik, hanem feltámasztandó lenne *az orthodox hitközségek összeségének gyülekezete.* De hát ez esetleg elseperheti azokat, kik a konzervativ zsidóság tiszta és jóhiszemü törekvéseihez füződhető rokonszenvet eljátszották és Magyarországon tán örökre kompromittálták.

Más alkalomra tartjuk fenn magunknak annak tüzetes megvilágítását, hogy mi hát voltaképen az a féltett orthodox autonomia, kik azok, a kik féltik és miért. Ezuttal csak röviden akartunk ráutalni ezekre a dolgokra, hogy azon az egész orthodoxiára mélyen megszégyenítő tényre irányítsuk a közfigyelmet, mely abban áll, hogy a közvetítő bizottság egyes nevezetesebb alkalmakkor, midőn külső körülmények nyomása alatt sarokba szorul, néhány kevés kivétellel jelentéktelen rabbiból álló u. n. orth. rabbigyülezeteket hiv egybe és ezek által az egész orthodoxiára octroyált oly határozatokat hozat, melyek gyakran megszégyenítők az egész zsidóságra és a melyek rendszerint az egész orthodox zsidóságot teszik felelőssé.

Első sorban áll az, hogy az *orthodox autonomia* a rabbigyülekezetek intézményét nem ismeri. A szerv. szabályzat megállapitja a rabbi feladatait, még pedig sokkal korlátoltabb módon, mint a most uj életre hivott congressusi statutumok. Arról azonban, hogy az orthodox közvetítő bizottság néhány neki ezért vagy azért tetsző rabbit, többnyire obscurus embereket, barátságos salem aléchom-ekre, vagy hithű sóhajtásokra egybehivjon és ezeknek psetlikkel füszerezett összejöveteleit »elkeresztelhesse« országos orthodox rabbigyülekezetnek, még pedig oly tekintélylyel, hogy ezeknek határozatai azon orthodox hitközségekre, illetve rabbijaikra is kötelezők legyenek, melyek e gyülekezetek összealkotásánál megszégyenítő módon mellőztettek, illetve sértő módon kirekesztettek, ezen az »autonomia« jogi biztosítékát és alapját képező szabályzatok mitsem tudnak.

A Hitőr-egylet által annak idején egybehivott gyülekezetekből folyólag kelt és egy ideiglenes közvetítő bizottságra vonatkozólag kimondott határozatok utolsó pontja, mely megállapítja, hogy az országos gyülekezet tanácskozásait az orthodox hitközségek szervezési munkálatainak befejezése és az állam által történt elismerése esetleg még az előtt is felveheti, szól ugyan a *bizalmi férfiak* egybehivásáról is, de eltekintve attól, hogy ez nem a mostani bitorló közvetítő bizottságra, hanem arra az ideiglenesre lett megállapítva, melynek mandátuma az orth. szerv. szabályzatnak 1871. évben történt publikálása után lejárt: nyilvánvaló, hogy az orthodoxia

bizalmi férfiai alatt semmiesetre sem Püspökladány, Putnok vagy más hason emporiumok különben tisztelt főrabbijai értendők, még ha a pozsonyi főrabbi reverendája alá takartatnak is.

Ezen közvetítő bizottsági önkény az orthodox hitközségek és rabbik legtekintélyesebbjeinek körében hosszu idő óta a legnagyobb visszatetszést szülte és a kedélyek annyira elkeseredettek, hogy ebből az orthodoxokra nézve előre meg sem becsülhető események származhatnak. Bennünket azonban egyelőre e dolgok csak azon szempontból érdekelhetnek, hogy az u. n. orthodox rabbi-gyülekezetek erkölcsi értéke felől tisztább képet alkothassunk magunknak és hogy az u. n. közvetítő bizottságnak az orthodox autonomia iránti rémítő féltékenységét azok előtt, kik az önkormányzat eszméjét komolyan veszik, valódi becse szerint futólag megvilágítsuk. A congressusi alapon szervezetteknek sokkal tökéletesebb autonomiájáról csak ritkán hallunk, de minthogy a congressusi szervezet eddig teljesen meg nem valósult, azok, kik ennek alapján a felekezet tisztségeiben vannak, állásaikat számos izben rendelkezésre bocsátották és csak a megbizás adására és megvonására hivatottak beleegyezésére és kérelmére vitték tovább az ügyeket, hogy mint most végre megtörténhetett, a felekezet congressusi alapon álló részének önrendelkezési jogát ismét életre hivják. Vajjon az orthodoxia meddig fogja azt a kiskorúságát viselni, és mikor fog tudatára ébredni annak, hogy az orthodox közvetítő bizottság és annak rabbigyülekezeteiben olyan gyámjai vannak, melyek között a meggyőződésből és való hitbuzgalomból eredő kenzervativ zsidóság összes kincsei teljesen elkallódnak.

*

Itt lehet helyén való, hogy az orthodox vezetők titkos czéljai- és reményeinek sejtelmében az orthodoxok egyik tudákos championja által nyilván b. Eötvös József fennt érintett dolgozatának (7. lap) nyomán annyiszor érintett Saisszoborról lerántsuk a fátyolt, mitsem félve attól, hogy »a szörnyeteg ledőlhetne, s a fátyol alól a vélt istennő arczai helyett undok rém állana előttünk.«

A multban ugy volt és a jelenben sincs különben, hogy az orthodoxok a zsidók elleni általános ellenszenvet pártczélokra felhasználták és hogy jelesül az ultramontán reverendák árnyékába bujtak. Már tavaly, midőn egy *uj szövetségről* emlékeztünk meg, érintettük ezt. Az aradi ujságczikk, melyről ma szólunk, szintén erre mutat. Ehhez járul, hogy az orthodox rabbik körében legujabban a közvetítő bizottságnak hatalmi növekvése felett csodálatos mesék vannak elterjedve, a mik arra mutatnak, hogy midőn az orthodox vezetőség hallatlan vakmerőséggel a zsidóság, sőt mint máskor kimutattuk, a multban az egész orthodoxia által szeretettel fogadott kiddus-hasém ellen állást foglalt, vagy arra számított, hogy a klerikalis köröket a zsidó összeség törekvései ellen intézett agitácziók árán saját czéljainak szolgálatába szegődteti, vagy pedig tényleg oly obscurus biztatások alapján indult, melyek a zsidóság színe által támogatott mozgalom ellensulyozása esetére előzetesen külön előnyökkel kecsegtették. Mindkét esetben a zsidóság elleni árulás esete forog fenn. Azért, midőn a minap felolvasott Haman története még füleinkben cseng, ne feledjük, hogy a zsidóságnak nemcsak külső, hanem benső ellenségei voltak és vannak.

*

Az a mozgalom, mely most a felekezetet oly nagy mértékben foglalkoztatja, ugy a receptió híveinek, valamint az azt perhorrescálóknak körében sok kellemes, de sok visszatetsző jelenséget is hozott felszinre. A szellemi eltévedés nem mindennapi tüneteiről teszen tanuságot az a »szent« beszéd, melyet a nagyváradi orthodox hitközség főrabbija pár héttel ezelőtt tartott. Ebben a mesteri szónoklatban a főrabbi ur egy midrasba csimpaszkodva, a haladó zsidóságot, jobban mondva azokat, kik a receptió iránti mozgalomban részt vesznek, a disznóhoz hasonlítja, mely külsőleg a tisztaság jele nélkül nem szüköllködik, de bensejének mélyében hordja a tisztátlanságot, t. i. a bünös czélokat. Ezen a bölcsészet retortain átvezetett hasonlatnál különös kedvteléssel időzik a főrabbi ur, szóval, a disznó szelleme lengi át beszédének java részét. Nehogy azonban a nagyváradi gaon szellemének e kisugárzásai és Isten hajlékában megröffentett sertés iránti tiszteletlenséggel vádoltassunk, minden további megjegyzéstől tartózkodunk. Hanem átadjuk e

tényt a későbbi kornak, hogy a konzervativ zsidóság küzdőinek átszellemült alakjaira gondolva, az ő eszményi malaczaikon hizlalja elcsenevészett phantasiáját.

Nekünk pedig a világért sem idevonatkozólag csak eszmetársulás folytán épen eszünkbe jutnak egy költő e sorai:

»Schweinshauer streckt er aus dem Maule trutzig;
Die Schnautz is lang, die Brust von Geifer schmutzig«

*

A minapában a hivatalos lapban a vallás és közoktatási miniszterium az orsz. izr. iskolaalapból a budapesti izraelita siketnémák országos intézetében betöltendő több alapítványi helyére pályázatot hirdetett, mely pályázat kiváló fontossága abban áll, hogy ez ingyenes helyek közül három kizárólag orthodox szülők gyermekei számára tartatott fenn. E hirdetménynyel inaugurált ujabb gyakorlattal az orthodox közvetitő bizottságnak egy hosszu éveken át az orthodoxia jobb érzése ellen folytatott harcz nyert befejezést, mely ezelőtt 15 évvel óriási hullámokat vetett. A közvetítő ugyanis azon törekedett, és fáradozása nem is maradt siker nélkül, hogy az iskolaalapból fentartott alapítványosok ne a budapesti, hanem a bécsi intézetben helyeztessenek el, meggyőződése ellenére azt állítván, hogy a bécsi intézet vallásosabb, mint a budapesti és hogy lelkiismereti kényszert látna benne az orthodoxia, ha gyermekeiket Budapesten kellene kiképeztetniök. A gyakorlatban azonban ez a vallás és lelkiismereti scrupulus csufot vallott, a mennyiben ugyanis a legorthodoxabb szülők folyamodtak az iránt, hogy gyermekeik ne Bécsben, hanem Budapesten helyeztessenek el. Egy ultra orthodox hitközség rabbija volt az elsők között, ki a szent jelszavakkal űzött visszaélés tudatára ébredt és annak kifejezést is adott. És tényleg ugy az iskolaalap által fentartott helyekre, valamint az áldásos működését minden irányban kiterjesztő intézet ingyenes helyeire, sőt fizetéses állomásokra is elhelyeztettek orthodoxok még akkor is midőn a közvetítő bizottság hazafiassága és vallásos érzülete folytán az alapítványosok egy része Bécsben tartatott fenn. Megesett azonban sok egyéb mellett, hogy egy nyitramegyei orthodox apának két fia Bécsben történt és hat éven át tartott kiképeztetése után előállott azzal a panaszszal,

hogy fiai csak német szóra és irásra képeztettek ki és hogy hazánkban boldogulni nem képesek. Kérte tehát, hogy gyermekei most már a budapesti izr. siketnémák országos intézetébe helyeztessenek. Ilyen és hasonló esetek az idők folytán annyira felszaporodtak, hogy végre a vallás- és közoktatási kormány a heczczelő politika mivoltáról teljesen felvilágosíttatott és a következményeket ezekből egyenesen levonta. Amit örvendetes tudomásul veszünk. Hanem csurog, cseppen.

*

Az E—g f. é. 10. számának februári vezérczikkünkre nézve tett azon epébe mártott megjegyzésére, hogy a receptió ügyének a községkerületi elnökök kezébe való utalás iránti óhajunk »a legkitünőbb agitaczionalis fegyvert kovácsolta a mozgalmat ellenző orthodoxia számára«, már előző számunkban nyilatkoztunk. Mellőzve azt, hogy az orthodox közvetítő bizottság hivatalos közlönye nyomban a mi czikkünkre és a Pester Lloyd czikkére nézve azt a megjegyzést tette, hogy a czikkirók egyénei iránti deferentiája mellett sem fogadhatja el a *nyujtott megnyugtatást*, — az orthodoxiának czikkünk forrására való utalással suggerált agitaczionális eszköz egyátalán nem fogott, mert risum teneatis — az orthodox közvetítő bizottság magyar hivatalos lapjának Zs. H. f. é. márcz. 10. számában a szerkesztő e részben a következő kijelentéseket tette:

»Ismételjük, távol áll tőlünk a »vezérlő bizottság« tagjait megsérteni akarni, de kijelentésök őszinteségében nem hiszünk és a történt manifestácziónak nem is lesz semmi hatása . . . Nem hiszek azért sem az igéret őszinteségében, mert hiszen a tisztelt »végrehajtó bizottság«-ot *nem is ismerhetem el illetékes tényezőnek arra nézve, hogy ilyent igérhessen* oly praetensióval, hogy ezt bizalomteljesen és megnyugvással vehessem. A végrehajtó bizottságnak nincsen mandátuma beszélni a neologok összesége nevében, igéreteit és biztosítását tehát, esetleg még ha akarná is, nem lenne képes érvényesíteni.« De a héber betüvel nyomtatott orth. ujság sem állott kötélnek, mert ez meg a következőképen jelezte idevonatkozó álláspontját:

»Das wäre doch etwas, aber noch immer nicht ausreichend, da wir eine solche Erklärung in der Petition selbst

nur dann als beruhigend betrachten würden, wenn diese von den berufenen Bannerträgern des Congresses ausginge, nicht aber vom Ausschusse der Recipirungsbewegung, der doch schon demnächst vom Schauplatze seiner Thätigkeit zurücktreten dürfte, um eben den Congress-Organen den Platz zu räumen.

Midőn pedig a végrehajtó bizottságnak az orthodoxok megnyugtatását czélzó általunk előre is hasztalannak mondott és a fenn tisztelt lap idézett száma által hamarosan önnön dicsőségeként sequestrált körlevél szétküldetett ugyanezen héber betükkel nyomtatott orth. ujság (U. J. Z.) f. é. márczius hó 16-iki számában a következőket irja:

»Wir haben erst vor Kurzem die Meldung gebracht, dass seitens des »Executiv-Comité's« des Recipirungs-Ausschusses der Beschluss gefasst wurde, ein Circular an sämmtliche Gemeinden zu versenden, um die *Besorgnisse* zu zerstreien, welche in orth. Kreisen angesichts der Recipirungsbewegung. Wir haben dieses Vorhaben sogleich als ein *zweckloses* bezeichnet, das unmöglich zum Ziele führen kann, da die orth. Gemeinden doch nicht solch leeren Versicherungen ohne jede Garantie für deren gewissenhafte Einhaltung vertrauen schenken können! Allein die Herren liessen sich von ihrem Vorhaben nicht abhalten.« — Ezután a mozgalom initiálása következményeit saját szempontjából taglalva, így folytatja: »Wir haben es wiederholt betont, dass wir eben von den berufenen Organen des Congresses eine ausreichende Garantie dafür fordern, dass die Recipirung nicht gegen die selbstständige Stellung der orth. Partei und deren Autonomie gerichtet und missbraucht werden wird!«

Ha már most tekintetbe veszszük, hogy a VI. izr. községkerület elnökének ismert körlevele *»a felekezet kebelében támadható uj nyugtalanság« eloszlatására »az egyedül hivatott közegeknek az izr. községkerületek képviselőtestületeit tartja«* és ha még szem előtt tartjuk, hogy februári czikkünkben ide vonatkozólag azt mondottuk, hogy *»ha az orthodoxok az ő szervezési szabályzatuk alapján, a congressusiak pedig az egyetemes gyülés által alkotott szabályzatok szerint szervezve lesznek*, a kormánytól remélhető jóakarat mellett misem fog utjába állani annak, hogy a szervezett zsidóság a különböző irányzatok vallás és lelkiismereti szabadságának érintetlen hagyása mellett a törvényesen befogadott vallásfelekezetek sorába emeltethessék« — akkor mindenki be fogja látni, hogy mennyit ér az E—g. azon nagyszerű felfedezése, hogy mi a községkerületi körlevél üdvös hatását lerontottuk, vagy hogy azon óhajunkkal, hogy a községkerületi elnökök lépjenek sorompóba, megbocsáthatlan könnyelmüséggel az ellenagitácziónak abrakot adtunk. Az ember alig maradhat komoly a helyzet iránti teljes tájékozatlanságot eláruló nagy szavak olvasása mellett, kivált ha látjuk, hogy pár sorral feljebb azt mondja az E—g. czikkírója, hogy az izgatás az orthodoxia egy részében »egész nyiltsággal akkor lépett ki a sikra, midőn a congressusi iroda elnöke kibocsátotta ismert körlevelét«, pár sorral lejebb pedig *»a körlevél üdvös hatásának lerontásáért«* indít ellenünk keresetet.

A feleletet részben megadtuk februári számunkban részben pedig megtoldjuk ma a fentiekkel. És ha egy gyülésen azzal szemben, hogy egy országgyülési képviselő a »Magyar Zsidó Szemle« februári számában foglaltakra hivatkozott, ottani fejtegetéseink és a receptió történetének megvilágítása merő személyeskedésnek mondatott, ugy e részben egyedüli mentségünk, hogy a tények sokszor udvariatlanok és hogy a jelen esetben azoknak csoportosítása egyenesen provocáltatott. Nehogy pedig félreértessünk, ismételjük, hogy a mozgalmat intéző bizottság müködésében nemcsak veszélyt nem látunk, hanem valljuk, hogy az érdeklődés ébrentartása szempontjából úgy kifelé, mint befelé határozott hivatása volt és van.

*

A pozsonyi főrabbi egy levélben óva inti a hitközségeket attól, hogy a receptió mozgalmához csatlakozzanak, mert a »haladók« ezen kezdeményezése által veszély fenyegeti a szent thórát, az orthodox autonomiát és a lelkiismereti szabadságot. Mert hát ezeknek a pozsonyi főrabbiban összpontosuló szentelt hatalom képezi legerősebb oszlopát és a közve-

tító bizottság legékesebb koronáját! Az orthodoxia főpapja ezen kivül ugyanazért fél a receptiótól, vagy ugyanazért szinleltetik e félelmet vele szemben, a miért a zsidóság ellenei a kath. klérus jó része. Egyik ugy, mint a másik, állítólag főképen a vegyes házasság *jogának* a zsidókra való kiterjedésétől félti a maga vallását és az arra épített saját külön erkölcsi rendjét. Persze hogy abban az óhajban is találkozniok kell, hogy a zsidó maradjon a ghetto falai között. A klerikalizmus azért kivánja ezt, hogy az egyedül idvezítő szent-egyházba meg nem térő zsidóságon beteljesedő égi bűntetést siralmas helyzetén demonstrálhassa, — az orthodoxia pedig, hogy a zsidóságra nehezedő állandó nyomás alatt a vallásos érzület penészvirágait tenyészsze, vagy ami ennél is rosszabb, hogy néhány önző érdek életelemét fentartsa. Az emancipatió elleni agitáczió is ekként táplálkozott, de a sötétség lovagjai a szabadság első sugaraira odujukba bujtak, hogy nemsokára templomokban hálát zengjenek. . .

A pozsonyi rabbiszéken korukban dicső férfiak ültek és bár ők is tévedtek sokat, a felekezet egy része a kegyelet bizonyos nemével tekint ma is oda. Ezért tartózkodunk attól, hogy a mostani pozsonyi rabbi levelét zsidó szempontból behatóbb elemzés tárgyává tegyük, annál kevésbbé tehetjük ezt, mert ennek értelmi szerzőit máshol kell keresnünk. Azután meg a pozsonyi főrabbi ur a családi tradiciókhoz való hűséget dokumentálta akkor, midőn vallásfelekezetünk egyenjogusítása elé akadályokat kiván gördíteni. Ugyanis bold. nagyapja, a hires Sófer Mózes (ch. sz.), kiről sok együgyü lélek még köreinkben is földfeletti egyénként emlékezik meg, azon tant állította fel, hogy a zsidóknak elszórtságukban hadifoglyokként kell magukat tekinteniök. No aztán ami Pozsonyt illeti, tudjuk, hogy ott néhány orthodox az ötvenes években is az emancipatió ellen mesterkedett. Az akkor elhintett mag a hatvanas évek elején Nagy-Mihályban ki is kelt, hol szörnyen törték az orthodox urak a fejöket azon, hogy mi módon lehetne az emancipatót a zsidóság üdvére megakadályozni. A konkoly pedig most terem legdusabban. Hozzá e levél nem is a zsidó journalistika, hanem a psychiater analysisének körébe tartozik. Azért a dolog érdemére nézve ismétel-

jük a jelen mozgalom első csiráját is megelőző *mult 1891. évi február havi számunkból* felekezetünk egyik mérvadó jelesének következő szavait:

»Egyet tudunk azonban, hogy a magukat orthodoxoknak nevező hitsorsosaink ellenzésükkel felekezeti jogaink kivivását megnehezíthetik ugyan, de meg nem hiusíthatják, mert a kormány csak a megoldás siettetése érdekében szeretné a felekezet egyértelmű felszólalását, nem pedig mintha ettől akarná az állam interconfessionalis jogrendjének továbbfejlesztését függővé tenni.«

»Ha nem lehetséges a felekezet egyértelmű összmüködése segélyével czélhoz jutni, akkor vallásunk jogainak törvénybe iktatását azon az uton kell szorgalmazni, a melyen nagyobb fontosságu administrationalis ügyeink érdekében — szintén az orthodox közvetítő bizottság ellenzése daczára — az 1885. és 1888. évi rendeletek kieszközlése sikerült.«

*

Folyóiratunk mult évi juliusi füzetében emlitettünk fel egy esetet, melyben a vallás- és közokt. miniszterium, arra való utalással, hogy a kormánynak nem lehet feladata, hogy bárkit is e hon polgárai közül vallásos meggyőződése ellenére valamely vallás követésére kényszerítsen, kimondotta, hogy egy meg nem keresztelt, bár keresztény szülőktől származó egyén hazánkban akadálytalanul veheti fel a zsidó vallást és hogy ily esetben analogia alapján az 1868: LX. t.-cz. nyer alkalmazást. Akkori fejtegetéseinkre utalva, röviden felhivjuk a t. olvasó figyelmét a mult számunk 221. lapján közölt rendeletre, melyben egy hasonló esetben a cultusminiszterium ismét a keresztény felekezetek viszonosságáról szóló törvényből merített jogi hasonszerűség alapján immár e téren egy következetes gyakorlatot inaugurál, mely viszonyaink között elvi jelentőségénél fogva kiváló fontossággal bir.

*

A képviselőházban imént lefolyt felirati vita alatt, noha a trónbeszéd és a különböző pártok által beterjesztett válasz-felirati javaslatok többé-kevébbé foglalkoznak is

a vallási kérdésekkel, eddigelé legalább a vallásfelekezetünk egyenjogusítása iránti törekvésekről szó nem esett. Egyáltalán nem vagyunk hajlandók ebből azt következtetni, hogy a választások alatt történt nyilatkozatok és igéretek már az első alkalommal feledésbe mentek volna, csak constatáljuk ezt azért, mert ha az e részbeli felszólalások a kilátásban lévő peticzió vagy a vallásügyi tárcza költségvetésének tárgyalásáig szándékosan mellőztettek is, egy kicsit mégis sokaljuk azt a körültekintő óvatosságot, melylyel az országgyülés képviselőházában most folyó és sok mindenre kiterjedő felirati vita alatt ügyünkkel szemben eljártak. No de majd kitudódik . . .

*

A pécsi izraelita hitközség minapában megjelent 1891. évi jelentésében olvassuk, hogy 1891. évi junius hó 21-én, az alkalommal t. i., hogy a király ő felsége Pécsett járt, a küldöttség tagjai értekezletet tartottak, melyen a felekezet szervezetlensége képezte a tanácskozás tárgyát. Ezen értekezleten határozatba ment, hogy az országos irodához a létező állapotok megvizsgálása czéljából memorandum nyujtassék be, melynek kidolgozásával a küldöttség egy rabbi tagja lett megbizva. Ezalatt azonban a receptió iránt Budapesten is megindult a mozgalom. Minthogy a jelentés idevonatkozó része úgy is érthető, hogy az emlitett memorandum tényleg beadatott, a kérdés történetének szempontjából utána jártunk a dolognak, de illetékes helyen azon értesítést nyertük, hogy sem a kérdésben forgó határozat, sem pedig a memorandum beküldve nem lett. Ebből nyilvánvaló, hogy a jelentés idevonatkozó része úgy értelmezendő, hogy a fővárosi mozgalom hatása alatt a memorandum elejtetett.

Figyelemre méltó ugyanezen jelentésben, hogy a pécsi főrabbi ur a juniusi értekezleten nyilván a nálunk még a nyolczvanas években és azóta is a német Gemeindebund mintájára megpendított hitk. szövetkezet eszméjének igyekezett híveket hódítani. De az értekezlet ez eszmét nem pártolta. Nincs kizárva azonban a lehetősége annak, hogy a községkerületek megalakulása után esetleg napirendre kerülő szervezkedési kérdésnél épen a Gemeindebund eszméjének némely irányban hasznát vehetjük.

Előbb-utóbb a szervezeti kérdés napirendre kerül, még pedig mint a lesipuskásokra való tekintettel elégszer nem hangsulyozhatjuk — a receptió kérdésétől egészen függetlenül. A községkerületek ujjáalakítása után nyomban ki fog tünni, hogy az administratió terén a congressus feloszlása óta számos oly intézkedés történt, melyek a congressusi határozatokat vagy átalakitották, vagy pedig egészen hatályon kivül helyezték. Ezenkivül a lefolyt 25 év óta tett tapasztalatok és a gyökeresen megváltozott hitközségi viszonyok a szervezeti kérkésre nézve egészen új szempontokat teremtettek. Több oly kérdés, mely akkor még függőben volt, azóta végleges elintézést nyert és számos ügy, mely akkor végleg elintézettnek látszott, ismét életre támadt. De ettől eltekintve a felekezet intellectualis ereje az első congressus óta minden oldalon oly rendkivüli módon növekedett, hogy a hitfelekezeti alkotmány létesítésére, illetve tökéletesbítésée nézve ma már az előfeltételek inkább megvannak.

Azonban ezuttal e kérdéssel még bővebben nem foglalkozhatunk. Várjuk be a községkerületek folyamatban lévő ujjáalakulását. És constatáljuk ma, hogy jogkérdéseink, ugy mint szorosnan vett belügyeink fejlesztésére a felekezetben megvan az akarat, és megvan az erő. Kezdjünk leszokni arról a téves hitről, hogy az orthodox czégér alatt működő *érdekszövetkezet* által a felekezet kis részébe átplántált gyom a zsidóság prosperatióját meggátolhatja, mert e tvéves nézet folytán egyrészt a békés kisérletek által, másrészt értékükön túl eső jelentőségre vergődnek. A napot haladásában ezek a vezérek fel nem tartóztathatják. A *siker* a felekezet után, a nemzet képviselete és kormányának kezében van!

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

TUDOMÁNY.

MI A VALLÁS?

(Különféle felekezetekhez tartozó hallgatóság előtt tartott felolvasás.)

Hogy mi a vallás és mi a lényege afölött többnyire nincsenek tisztában az emberek. A legkülönbözöbb nézetek keringenek ezekről és különféle magyarázatokra szolgáltatnak okot. Elterjedt — és pedig müvelt körökben — az a felfogás hogy a vallás azonos az erkölcsiséggel és az erénynyel és a humanitás fogalmában teljesen benfoglaltatik. Mások meg azt hiszik — és ezek a gondolkodók és bölcsészek — hogy a vallás a tömegnek szűk határok közé szorult világnézlete, melyet véglegesen kiszorit helyéből a bölcsészeti világnézlet. Gyakoribb még az a nézet, hogy a vallás meghatározott körülírt hit nélkül nem is gondolható és ennélfogva a hitelvek és tanok képezik a magvát. Schopenhauer hajlandó föltenni, hogy allegoria és mythos, a jelkép és a vallási monda képezi a vallás tulajdonképeni elemét és ezért azt következteti, hogy ha a jelképek elvesztették jelentésüket és a mythosokban való hit meg van renditve, ugy a vallás is meg van fosztva alapjától, minthogy a burkolatot a dolog magvának, a külső leplet a lényegnek veszi. A legtöbb felfogása szerint a fogalomnak megfelel azon életmód, mely az egyik vagy másik vallásfelekezet törvényei és tanai szerint igazodik és vallásosnak azt nevezik — és a közönséges szólásmódban ezen szó többnyire ezen értelemben használtatik, miért is a fogalommal, mint látni fogjuk, gyakran visszaélnek — ki az általa követett tan elveit szigoruan megtartja és a vallási szokásokhoz szoros lelkiismeretességgel ragaszkodik. Bármennyi a helyes is ezen egyes magyarázatokban, mégis egyik sem képes bennünket teljesen kielégiteni, minthogy nem határozzák meg a

lényegest. Hogy mennyire nem kielégitők ezen magyarázatok mennyire tévesek és helytelenek e felfogások, minderre alapos vizsgálódás után fogunk rájönni. Nézzük csak valóban meghatározott vallási elvek, erősen összeillesztett formák s hitczikkelyek képezik-e a vallás lényegét és tartalmát? Különböző hitfelekezetek léteznek, zsidó, keresztény, mohammodánus buddha és még sok más hitet különböztetünk meg, melyek a hitelvekre nézve egymástól eltérnek, minthogy mindegyike más-más tanokat állit fel és mégis mindannyian »a vallás« nevével ruháztatnak fel. Sőt magában ugyanazon vallásfelekezet belsejében is számos eltérő nézet áll fenn, melyik aztán a helyes? Bizony rosszul állana a vallás dolga, ha léte egy meghatározott, változás alá nem eső hitelvtől függne. Mert, ha a történetet tekintjük, azt találjuk, hogy a hitelvek mindig változtak és a régieket az ujak kiszoritották helyükből. Talán az előző nemzedékek kevésbé voltak vallásosak, mivel a most uralkodó hitelvet nem követték, sőt nem ismerték? Vagy ki fogja polgártársát kevésbé vallásosnak tartani, mivel más hitfelekezethez tartozik? Ha a mohammedánus mecsetjében »Allaht« szólítja, a khinai pagodájában ájtatosságát végzi és a szegény néger leborul fetisképe előtt, vajjon nem végeznek-e »vallásos« cselekedetet, bármennyire is különböznek vallási fogalmaik és tanaik? Igy hát a vallási elvek nem képezhetik a vallás fogalmának meghatározásánál a lényeget.

Tehát az igaz vallásosság mértéke a szertartások és a rituális szokások lelkiismeretes megtartása volna? Ki nem tudná, hogy nem a külső cselekvésben fekszik a dolog mivolta, hogy a szokások élettelen cselekvése, a vallási tanok gondolat üres megtartása pl. a bensőség és mélység hiján kifejezett ima, teljesen értéktelen. És valóban az, ki az előirt rituális törvényeket követi, de nem irtózik az igazságtalanságtól és az erkölcstelen cselekvéstől nem riad vissza, az legkevésbé sem érdemli meg a »jámbor« és »vallásos« nevet, noha a nyelvhasználat ezzel ruházza fel.

Igy tehát erkölcsösség és erény azonos a vallással? Mire való akkor zsinagóga, szentegyház, mecset, pagoda, minek a hitelvek és tanok sokasága, minek ünnep és mindannyi vallási intézkedés, mely minden vallásfelekezetnél feltalálható. Az erkölcsi érzésből és hitből nem származtatható le ez és

nem is magyarázható abból. Habár az igazi vallás erkölcs nélkül semmiképen sem gondolható, ugy még sem azonos véle, minthogy az erkölcs szükebb kört foglal el és csakis az emberek közti viszonyt határozza meg, a mely kör határait nem lépi túl, míg ellenben a vallás az emberi nem fölé emel bennünket és a véges és a végtelen közti viszonyt határozza meg.

Eszerint helyesnek látszanék az a vélemény, hogy a vallás csupán csak világnézlet, melyet megszüntet a bölcsészeti vagy ezzel összeesik. Ha ez áll, ugy nem volna megmagyarázva a vallásos kultusz és így az igaz és valódi vallás csak kevés gondolkodó tulajdonát képezné, holott mi, ha érzékünk nem csal, sok embert ismerünk, de még többet elgondolhatunk, kiknek egyáltalán semmi filozófiai műveltségük sincs, és akiket egy pillanatig sem habozva vallásosaknak fogunk mégis nevezni. Igaz ugyan, hogy a vallás össze van kötve egy világnészlettel és a bölcsészet nagy szolgálatokat tesz neki, de a vallás lényegét még sem képezi. Mert szemlélődés és vizsgálódás a gondolkodás, az elme dolga míg a vallás az érzelem, az emberi kedély és szív megnyílvánulása.

Hogy a vallás lényegét tehát pontosabban és helyesebben határozhassuk meg, minthogy az említett magyarázatok helyteleneknek vagy elégteleneknek bizonyultak, vizsgáljuk tehát most az egyes nyilvánulásokat és jelenségeket, melyekben a vallásosság elénkbe lép. Lépjünk egy mecsetbe, zsinagógába vagy szentegyházba, hova a község imára gyülekezett és a hol a hivő ájtatosságait csendesen végzi. Miben állott a vallásos mozzanat? Talán abban, hogy imák moraja szállt a magasba, hogy szavak csendültek meg? Hisz tudjuk, hogy az ima legkevésbé vallásos jelenség, ha bensőség nélkül mondatott. Ha gondolataink másutt csapongnak és érzelmeinkből hiányzik az emelkedettség, akkor ez nem ima és ájtatosság. Csak a szent hangulat, a szív felbuzdulása, a kedély meghatottsága emeli az imát a vallásos cselekedet magaslatára. És bármelyik felekezethez tartozzunk is, bármely hitelvek kapcsolatában mondattak el az imák és nem változtat az sem a dolgon, hogy mily helyen csendültek meg, azok a vallásosság bélyegét csak akkori nyerik el, ha a szív mélyéből röppentek ki. És ki tartozkodhatnék azon hangulattól, legyen az bár a legvallástalanabb is? Nem bizonyitaná-e kedélye ridegségét, ha

közömbös, a megindultság hatása nélkül maradna, midőn szent helyen állva az orgona megható hangjaival együtt a község éneke tölti meg a tért?

Ha ünnepélyes körbe lépünk, hol fényár és ünnepélyes dísz tündököl kápráztatóan, hidegen, közömbösen maradunk-e? Nem ragad-e meg bennünket önkénytelenül olyas szent hangulat, mely boldogit, a kicsinyes földi gondok és viszontagságok fölé emel bennünket. A kedély azon ihlettségét, ama csendes boldogságot, mely eltölti valónkat, minek nevezzük mi azt? Talán erkölcsi érzés, vagy filozófiai nézlet vezetett oda bennünket, vagy talán holmi meghatározott vallásos képzelet kapcsolatával jelent meg? Semmi esetre. Habár czeremonia volt az, mely az ünnepélyes hangulatot keltette, de nem a cselekedet, mely czeremonialis, hanem az érzelem volt szent, mély és benső, mely azt kiséri. Csakis ez volt vallásos.

És most nézzünk körül, valjon találkozunk-e másutt is azon ihlett hangulattal, emelkedett érzéssel?

Midőn széditő hegycsúcson állva szemléljük az alattunk elterülő magasztos természeti szépséget, midőn a regényes tájék szemlélésében elmerülve a fenséges nyugalom megindit bennünket, a csodás harmonia lebilincseli figyelmünket, valjon nem szent érzelem-e az, mely bennünket ilyenkor áthat, nem szent ihlett hangulat érinté meg valónkat, mely a köröttünk levő dolgokat elfelejteti velünk, a mely a kicsinyes és véges fölé emelt bennünket, nem volt-e azon érzelem »szent«?

És ha a hangok harmoniája áradozik körülöttünk, accordok telve a legmélyebb komolysággal és fenséges erővel ragadtak el bennünket, mi történik akkor bennünk? Nem állunk-e magasztos felindulás hatása alatt, mely felemel, magához vonz és lelkesedéssel áraszt el minket? És hogy nevezzük ezen mélyen átérzett, lelkes hangulatot? Nem ismerjük-e már? Igen, ez is szent, ez is a »vallásos« volt.

Ki ne hallott volna azon férfiúról, ki mindenről megfeledkezve, kiszökött a fürdő hullámaiból és telve lelkesedéssel kiáltotta: heuréka, megtaláltam, midőn hosszú buvárkodás és kutatás után egy kérdést megoldott. És ki nem örült volna valaha annak, midőn fáradságának és nehéz munkájának sikereit szemlélhette. És ama örömteljes felindulás, emelkedett hangulat, nem volt-e önzetlen, tiszta és szent? Bizony szent és val-

lásos hangulat az, ha az igazsághoz egy lépéssel közelebb jutottunk. Ha mások szenvedését enyhitettük, csillapitottuk, vigaszt találtunk rá, mi inditott bennünket arra? Nem-e szent érzelem, mely áthatotta valónkat, és csendes örömmel töltötte el azt? Minden jó tett, csak akkor hordja magán a valódi ihlettséget, ha szent érzelemnek a kifolyása, ha gyöngéd szívből jön. Mert nem a cselekedetnek van erkölcsi értéke, hanem azon érzelemnek, melyből kiindult. Ezen érzelem nem azon forrásból származott-e, melyből minden lelkesedés utra kél, amelyet mi »vallás«-nak neveztünk.

Kit nem száll meg benső megindulás, ki nem érzi a megrázkodtatást, ha a haldokló atya megtört fényü szemekkel utolsó áldását adja? Aki ily jelenetnél nem érzi az alkalom, a szent hangulat hatását, bármily felekezethez tartozik is az, az bizony vallástalan. Nem rendül-e meg ekkor a materialista, ki a szent dolgokat tagadja, mert önkénytelenül lép benne előtérbe a vallás szent érzete. Épugy, ha a halottas házba lépünk, nem száll-e meg bennünket valami szent érzelem, miről alig tudunk számot adni. Ezen érzelem, habár fájdalmas is, mégis emelkedett, mert a vallás érzelmének kifolyása volt.

Az egyes jelenségek itt felhozott számából most már a vallás fogalmát pontosabban határozhatjuk meg. Mindnyájukban közös az érzelem, a hangulat, a lelkesedés, mely elfogott bennünket.

És ha szent, mély benső és nemes volt, bárminek is lett légyen az a kifolyása, szentnek neveztük. A vallást tehát az emberi szív érzelmeiben kell keresnünk; az emberi kedély mélyéből tör elő azon hangulat, melynek okozója: a fenséges, nemes, igaz, jó és szép. Mert a vallás oly magasztos és szent érzelem, mely felemel bennünket a kicsinyesen és mindennapin felül az idealis szférákba, hol nem érnek bennünket a földi küzdelem hullámverései, oly érzelem, mely tisztit, megszentel, a kedélynek ihlettséget kölcsönöz, ájtatosságot, lelkesedést és üdvösséget kelt. Azon ihlett hangulat pedig megszáll minket a jótett véghezvitelénél a harmonikus szép szemlélésénél, az ismeretek gyarapodásánál, ha látkörünk szélesbül és tisztul, ünnepélyes gondtalan körben, ájtatos ima alkalmával, az örökkön élő Úr színe előtt, a halál közelében, ha a véges szűk határait érezzük. A vallás a lélek alaphangja, mely összes akkordjait kiséri, olyan mint az ezernyi színben tündöklő fényárban a világosság, csillogás, minden szép iránti lelkesedés forrása, az igaz utáni kéjes vágy, a jó iránti szeretet, oly forrás, mely annál bőségesebben árad, minél mélyebb, fogékonyabb és szentebb hangulatu a kedély.

Ismeretlenül, nem tisztán és határozatlanul hullámzanak ezen érzelmek bennünk mindaddig, míg nincsenek bizonyos képzetekkel összakapcsolva, melyek akár a fantáziából, észből vagy másunnan származnak is — és csak is ekkor lépnek az öntudatba. Tiszta vallásos tudathoz pedig csak akkor értünk, ha a végesben mutatkozó minden igaz, jó és szép dologban a véghetetlen visszfényét ismertük meg, melynek egyes jelensége. Mert a tiszta, vallásos tudat magva, ha az egyes jelenségeket a mindenség összeségével, a végtelennel kapcsoltuk össze, ha látókörünk a véges határaiból a végtelembe hat át és mi mindenütt, a legkisebben ugy, mint a legnagyobb dologban azon örök törvényt és azon harmoniát ismertük meg, mely a mindenséget körülveszi, azon kimondhatatlan, nagyszerü gondolatot, mely nekünk a végtelen lényegét, az istenséget leplezi le. Ez a »vallás« igaz és tiszta kifejezése.

És ezen érzelem, melyet szentnek ismerünk, a fantáziából származó képzetekkel füzödik össze, mondákat alakit, melyekhez természetesen hizonyos események és jelenségek képzetei járulnak, az ész fogalmaival kapcsolódik össze és így hitelvek és törvények alakulnak és minthogy a végtelent az ész fogalmai szerint képzeli, világnézletet teremt, mely természetesen a népek és az egyének müveltsége, fejlettsége, ismerete szerint különböző. Ezen érzelem kifejezés után törekszik és imává válik az idők folyamán az istentisztelet bizonyos formákban és intézkedéseiben, ünnepnapok alkalmával vallásos szokásokban jut előtérbe, melyek ugyanezen érzelmet kelteni és terjeszteni hivatvák. És ha ez élénk, életerős, ugy mindig új formákat keres, haladó fejlődésben a régieket változtatja a vallási viszonyok, a jobb, tisztább tudat érzelmei szerint. Ez azon összefüggés, mely a hitelveket, a világnézletet és a vallásos kultuszt ama szent érzelemmel kapcsolja össze, melyet mi a vallás egyedüli lényegének neveztünk. És azon szent érzelemből keletkezik egyszersmind az erkölcsi jó iránti lelkesedés, mely azonban a vallásos lényegnek csak egyik oldalága, mert ugyanazon tiszta és szent érzelem az igazi művészt is

lelkesiti, midőn az alkotó erő hevében képzelete szüleményeit a harmónia törvényei szerint alakitani akarja és kőből életteli formákat alakit; ama lelkes érzelem áthatja a zeneművészt, a költőt, a tudóst, az ájtatosság szárnyain Isten elé emelkedő községet, minthogy mindnyájan, habár különböző utakon, a végtelenhez közeledni törekszenek. Mert a tökéletesedés utáni érzelem, epedés, mely minden emberi szív mélyén nyugszik, kapcsol bennünket a végtelennel össze, mely minden igaz, jó és nemes ősforrása, mely maga az igazság, szeretet és tökély. Ez alakitja a mindenséget és örök törvényei szerint uralkodik, melyet tudva vagy önkénytelenül követünk, ha tevékenységünkben erkölcsiség után vágyódunk, a képet megvalósitani törekszünk és az igazságot szüntelenül keressük. Az emberi kedély ama lelkesedése, törekvése és ideális epedése, ama szent érzelem, melyet »vallás«-nak neveztünk és más szóval nem is fejezhettünk ki, kölcsönöz az emberi léleknek emelkedettséget, hogy az erkölcsi jó előmozdításában, a szép alakitásában az ismeret és igazság utáni kutataiban csüggedetlenül működjék. Ezért volt és lesz mindig a vallás azon hatalmas motor, mely az egyént épúgy mint az összességet fejlődésre és mindig magasabb tökélyre vezeti.

Landsberg a. W.

DR. ELSASS BERNÁT.

SÁMUEL II. 17—3.

כְּשׁוּב הַכֹּל הָאִישׁ אֲשֶׁר אַתָּה מְבַקֵּשׁ

E grammatikailag érthetetlen hely magyarázatában már sokan fáradoztak, de az eredmény alig mondható kielégítőnek. Véleményem szerint az említett hely eredetileg így hangzott: וְהֲשִׁיבִי מֵהֲכוֹת úgy hogy מהכות a megelőző mondatban álló כְּשׁוּבִי szóra vonatkozik.

E szerint Akhithófel azt javasolja: *felkelek* és *üldözőbe veszem* Dávidot; reá *rohanok* és a királyt magát *megölöm*. Az egész népet hozzád hajtom: mihelyest *visszajöttem* a férfiú *megöléséből* (vagy megölése után), a kit keresel, az egész nép békességben lesz.

Említésre méltó, hogy e formula: (שוב מהכת) négyszer (S. I, 17—57; 18—6; S. II. 1—1; 8—13) fordul elő Sámuel könyvében.

Budapest.

SCHILL SALAMON.

APIS.

Kraus Sámuel ur a M. Zs. Szemle multhavi számában az »Egyptymi istenségek a talmudban« czikkében nemcsak a talmudból, hanem a midrasból is közöl adatokat. Megemlítem tehát, hogy e szorgalmas buvár igen érdekes tanulmányában az Apis istenség emlitésénél figyelmen kivűl hagyta a ילקוט בשם ציוני következő mondatát:

בזמן יעקב המליכו קוסם אחד ושמו אפ״יש, ועשה עצמו אלוה ועושה עגל בקסמיו ועל עין ימינו של עגל היה סימן לבנה והעגל היה עולה בכל יום פעם אחת מן היאור בד׳ שעות ביום, והיה פורח באויר, והיו המצרים מהללים ומשבחים לפניו עד שנסתר מהם. וי״א מידי שנה בשנה היה עולה והיו המצרים עושים לו יום חג.

Moór.

BÜCHLER P.

KÓRES, DARJOVES ÉS ARTACHSASTA.

Valahányszor a talmud ellenei annak megbízhatatlanságát emlegetik a történeti eseményeket illetőleg, első sorban a talmud azon állítására hivatkoznak, mely szerint Cyrus, Darius és Artaxerxes egy és ugyanazon személy (Ros hasana 3. b). Tényleg van ezen állításban valami, mi reánk egészen sajátságosan, hogy ne mondjam, komikusan hat. Mert hogy kronológiai tévedések, az események nem pragmatikus előadása gyakori a talmudban épen úgy, mint majdnem minden ókori könyvben, azt senki sem fogja tagadni, de azon senki csodálkozni sem fog. Ezen esetben azonban másról van szó.

A fönt említett állítás nem csupán történelmi tévedés, hanem — látszólag — a történelmi érzék teljes hiányára mutat. A fölületes szemlélő csak azt látja, hogy a talmud azt bizonyítandó, hogy a szentirásban a zsidó és jó pogány királyok évei tisri hónaptól, a rossz pogány királyok évei niszantól számítatnak, minden habozás és tartózkodás nélkül kijelenti, hogy e három király egy személy, a három név egy személyre vonatkozik, kinek az első név díszmellékneve, a második személyneve, a harmadik méltóságneve, szóval — így tűnik fel a dolog — a talmud bölcsei, a mi a történetet illeti, akármily alap nélküli állítást megkoczkáztatnak álláspontjuk védelmére.

A következőkben természetesen nem annak kimutatásával fogom az olvasót meglepni, hogy a talmud állítása a ténynek megfelel, csak azt akarom megvizsgálni, vajon egészen légből kapott, szeszélyes állítása-e ez a talmud bölcseinek, vagy egy végzetes tévedés jóhiszemű eredménye? Ily módon azt óhajtom bebizonyítani, hogy a talmud történeti dolgokban tévedhet ugyan, de a történeti adatokkal szeszélyesen nem játszik, hanem komolyan tárgyalja azokat.

Azon időszakot, mely a babiloni fogságból való hazatérés és a makkabeus fölkelés között letelt, a második templom

antidiluviánus korának nevezhetnők. Az Antiochus Epifanesféle üldözések és az azt követő szabadsághárcz mintegy özönvizet képez e tekintetben, mely az előtte történtek emlékét úgyszólván egészen elsodorta.

A későbbi fejlődésre az ezen korszak előtt történt események kevés befolyással voltak; a rege, a monda, a vallásos rajongás e korszakban talál a legtöbb táplálékot és épen azért a megelőző idők eseményeit teljesen elhanyagolja.

Flavius Josefus már alig tud valamit mondani azon időkről, főleg a 200 évig tartó perzsa uralomról és bizonyára ez bírja rá, hogy a Xerxes hadában levő Solymitákban jeruzsálemi zsidó katonákat keressen.

Nagyjában annyit tudtak e korról, hogy *Cyrus hazabocsájtá a zsidókat* a babiloniai fogságból, továbbá ismeretes volt a *templom fölépítése*, mely, mint tudjuk, Darius alatt Józsua és Zerubabel vezetése mellett ment végbe, végre a *falak fölépítése*, mely Artaxerxes idejében Ezra és Nehemja működése körébe esik. Csakhogy e három esemény, mely közel száz év alatt folyt le (536—442) a nép köztudatában nemsokára összefolyt, még pedig azért, mert külön-külön nem képezett volt oly nagy eseményt, mely az utókor képzeletét kellőleg foglalkoztathatta volna.

A Cyrus alatti visszatérés tényleg nem képezett világtörténeti eseményt. Ha volt is 150.000 a hazatérők összes száma nőkkel, gyermekekkel és szolgákkal együtt, az ezen időben, midőn nem ritkán nyolcz-tizszer ekkora tömeget találunk utban, majd hódító hadjáratra indulva, majd a hódító által rabszolgaságba hurczolva, nagy esetet nem képezhetett a kortársak szemében és valóban alig néhány évtized mulva a perzsa királyi udvarnál az okmánytáron kivül senkisem őrizte meg az egész visszatérés emlékét (Ezra 6, 1).

A második templom fölépítői Józsua és Zerubábel nem mutatkoztak eléggé alkalmasoknak arra, hogy a későbbi nemzedék belőlük a maga hőseit megalkossa, kikhez ujjászületésének eseményét fűzze [1]), így történt tehát, hogy a harmadik

[1]) Apokrif Ezra 3 és 4 f. egy költött esemény hősévé teszi Zerubábelt, de minden körülmény odamutat, hogy a szerző ama *ifju* alatt, ki a többieket megszégyenítő bölcsessége által a *király kegyencze* lesz, nem Z., hanem *Nehemiát* érti. Az egész elbeszélés alatt egyáltalában nem említ

esemény magába olvasztotta a két előbbit — kivéve azon köröket, hol a kanon ide vonatkozó könyveit alaposan ismerék — nemsokára *Ezra* és *Nehemia* nem csupán mint a vallásos intézmények megalkotói, illetve a falak fölépítői szerepelnek, hanem ők azok, kik a népet hazavezetik és a templomot fölépítik.

A három esemény egyesítve már elegendőnek mutatkozik, hogy az utókor képzelete mint letünt aranykoron elmerengjen rajta és a monda aranyfonalaival át meg át szőjje azt.

E mondák, helyesebben a mondák által fölékesített események hőseként majd Ezra, majd pedig Nehemia szerepel.

Habár ezen korban, főleg a második templom első századaiban a nemzeti és vallási érzelmek csaknem egybefolynak, mégis lehetetlen észre nem venni, hogy Ezrát inkább vallási, Nehemiát pedig nemzeti ambicziók vezérlik. Éppen azért az apokrif könyvek (Ezra 3. és 4. f. Sirach 49. f. 13), főleg a makkabeus könyvek, melyekben a vallási mellett a hazafiui érzelmek is erősebben nyilvánulnak, *Nehemiát* léptetik előtérbe (II. Mak. 1, 18—36).

Már az apokrif Ezrában a történelmi zavar alig kisebb, mint a talmudban. Cyrus és Darius személye, de — mint sejtem — velök együtt Artaxerxesé is [1]), egészen össze van zavarva. Darius az, ki (4, 43.) megfogadja, hogy királyságra léptével az Örökkévaló templomát föl fogja építeni, alatta vezeti haza a fölszabadultakat és építi föl a templomot, nem tudni Zerubabel-e vagy *Nehemia*, de már II. Mak. 1. 18—36. versei szerint határozottan *Nehemia* építi föl a templomot csodás módon, sőt e könyv — Ezra működését is neki tulajdonítva — még szóferi minőségben is szerepelteti (2 f. 13).

A talmud bölcsei ezzel szemben inkább *Ezrá*-nak nyujtják a dicsőség koszorúját, minek okát alig szükséges bővebben kifejteni. Az ő képzeletüket inkább Ezra ragadja meg, amint alélt állapotba esik a fölött, hogy a nép Mózes törvényeit nem őrzi meg s amint az egybegyűlt nép előtt a tóra szavát fáradhatlanúl magyarázza; ellenben a nagy királyi udvarnál

Z. nevét és az 5 f. 6. v., mely utólagosan fölemlíti, hogy ama *ifju* Zerubábel volt, világosan mutatja, hogy ezen megjegyzéssel később valaki az egész könyv nagy historiátlanságát akarta enyhíteni.

[1]) Lásd az előbbi jegyzetet.

elkényeztetett Nehemiának kissé erősen kifejlődött önérzete, saját erejében való elbizakodottsága nem tetszik nekik. Míg tehát ezen okból Nehemia emlékiratait külön szentirási könyvnek nem ismerik el (Sanhedrin 93.), addig (Megilla 15. a) *Ezrá*-nak tulajdonítják még Maleachi könyvét is, a legfontosabb intézményeket reá vezetik vissza és (Sanhedrin 21. b.) személyét Mózes mellé állítják.

Azt hiszem, sikerült az eddigiekben kimutatnom, hogy az első évszázad eseményeinek összezavarása általános volt már jóval mai idő számításunk kezdete előtt. A talmud bölcseit a bibliai könyvek ismerete megvédte ugyan ama nagy tévedésektől, melyeket az apokrif könyvekben találunk, *de csak a szorosan vett zsidótörténetre vonatkozólag*, a perzsa királyok történetére nézve nem állott módjukban biztosabb értesítéseket szerezni és így ama tévedéseket helyreigazítani, minélfogva e tekintetben együtt haladnak a többivel az általános zürzavarban. Az első század eseményei alig egy évtizedre lévén összevonva, másképp nem képzelhették, mint hogy egy király uralma alatt történt az egész.

Midőn tehát a talmud bölcsei egy halachai kérdés megoldása czéljából azt állítják, *hogy Kóres, Darjóves és Artachsaszta egy személy, nem meggondolatlan játékot üznek történeti adatokkal, hanem csak az általános tévedést ismétlik, mely egy misnai hagyomány* תנא הוא כורש וכו' *alakjában hozzájuk is eljutott.*

Abony. DR. VAJDA BÉLA.

A SEMÁ A ZSINAGOGÁBAN.

A megelőző számban rámutattunk a semá keletkezésére és fejlődésére a szentélyben. Láttuk azt is, hogy a semáolvasást már a szentélyben egy benedikczió előzte meg és föltételeztük azt, hogy a dekalógus előtt szintén egy benedikczió lett elmondva. Mielőtt a zsinagógai semáolvasás módjainak kutatására átmegyünk, megvizsgáljuk az imában egész mai napig létező azon két benedikcziót, melyek a semát megelőzik.

Föltételeztük, hogy ezen benedikcziók a szentélyben elmondottakkal azonosak. E föltevés mellett szól első sorban azon tény, hogy az egész semáolvasást a szentély istentiszteletéből vették át, tehát valószínű, hogy a semát körülvevő benedikcziók szintén onnan származnak. Nem forog fenn semmiféle ok, mely azon feltevésre kényszerítene bennünket, hogy ezen benedikcziók alapeszméjükben meg lettek változtatva. Támid sokszor idézett misnájában ezenfelül az אמת ויציב és még egy benedikczió meg is van említve. A kérdés tehát csak a harmadik benedikczió körül foroghat azaz vagy a יוצר אור vagy az אהבה רבה körül.

Azonban már láttuk, hogy a világosság fölötti eulógia okvetlenül a szentélyből származik, mert napfelkeltekor kezdődött az áldozati kultusz. Ugyanezen okból mondották a jámborok (הותיקין) a semát hajnalhasadáskor (b. Berákhóth 9 b; j. Ber. I. 5; 3 b lent). A jámborok kétségtelenül ragaszkodtak a régibb szokáshoz, hogy ugyanazon időben végezzék a semát, melyben az a szentély fennállásakor végeztetett. Különben még a misnából (Berákhóth 9 b), melyben a semáolvasás kezdetének ideje meghatároztatik, szintén látszik, hogy az első világosság megjelenésével már elmondható és az egyik — kétségtelenül a régibb — nézet szerint csak a nap felsütéseig szabad recitálni. Ha tehát az első század végével még az első napsugár megjelenése előtt végezték a semát, nem lehet abban kételkedni, hogy a világosságért hálát adó benedikczió már ez időben létezett és a szentélyből származott. E mellett bizonyit Josephus azon helye is, melyben az essenusoknak a naphoz intézett imáiról szól (Bell. Jud. II. 8. 5. t. Schürer, Geschichte des Jüd. Volkes stb. II. 480.). Kétségtelenül a mi benedikcziónkról van szó,

melyet az essenusok mint a ותיקין kikkel talán azonosak, a szentélyben szokásos időben mondtak el. Az »ódonszerű« stb. lehet kifestés, melyet Josephus a hellén olvasók kedveért alkalmaz.[1]) Későbbi korban ilyen eulógia keletkezése lehetetlen lett volna, mert R. Jehuda (2. század közepe körül) már azt állítja, hogy a nap fölötti benedikczió haeresis דרך אחרת[2]) (Tószefta Ber. I. 10.)

Ezen benedikczió a szentélyben és legrégibb időben a zsinagógában is igen rövid lehetett. Nézetem szerint a szentélyben nem állott többől mint azon nyolcz szóból, melyekkel ma kezdődik. Az egész tisztán a világosságért való dicsőités volt és így hangzott: »*Dicsértessél Te Adónai, a mi Istenünk, a világ ura, a világosság teremtője.*«[3]) Ez a benedikczió az áldozati kultusz megkezdése előtt pirkadáskor helyén volt, »a sötétség teremtője stb.« ellenben, mely a parsismus elleni polémia, először fölösleges volt, mert e czélt szolgálta a semá, másodszor nem illett a világosság lesése után a megjelent világosság fölötti benedikczióba.

Az eredetileg ily rövid eulógia kibővitése két okból történhetett. Talán valóban szükségét érezték annak, hogy már a világosság fölötti dicsőitésben beleszőjjék a parsismus elleni polémiát, mi annál közelebb feküdt, mert csak egyszerűen folytatni kellett Ezsaias versét. De sokkal valószínübb-

[1]) Feltünő adatot tartalmaz Szukka V. 4. misnája. A »vízmerités« ünnepekor az ünnepi menet azt hangoztatta a szentély keleti kijáratánál: »*Őseink, kik ezen helyen voltak, hátukkal a szentély felé, arczukkal kelet felé (állottak)*, és ők leborúltak kelet felé a nap előtt, mi azonban Istenhez emeljük szemeinket.« E helyből az látszik, hogy ősi időben — valószinűleg a perzsa korszakban — a parsismus tényleg befolyásolta a szentély kultuszát. Ilyen föltevés mellett megvilágosodik előttünk azon tény, hogy a szentélyben a napot reggeltől számitották és hogy az áldozati kultuszt fényes nappal zárták be. A világosság fölötti benedikczió általunk föltételezett ősi alakja szintén igazolást nyerne; későbbi megtoldása: »és a sötétség teremtője« szükségszerűnek mutatkoznék. Az essenusok a naphoz intézett imái e föltevés szerint valóban »ódonszerűek« lettek volna, mert az essenusok ragaszkodtak az ősi imához és azt ősi értelmében vették. Értekezésünk egyik-másik fordulata általában némi módositást szenvedne, ha a parsismus befolyása valamely ősi korszakban minden kétségen felül állana (l. Winer, B. R. W. s. v. Sonne).

[2]) E kifejezés mutatja, hogy az אחר név: Elisa ben Abúja nem jelent egyebet mint heretikus.

[3]) ביור א׳ ד׳ אל׳ מ׳ ה׳ יוצר(ה)אור

nek tartom azt, hogy ezen kibővités csak azon időben keletkezett, midőn a semát este is kezdték recitálni és a benedikciót szükségképen meg kellett toldani, hogy estére is alkalmazható legyen. E czélból vették föl: »*a sötétség teremtője*« szavakat. Hogy ezen benedikczió estére is alkalmazható volt és alkalmaztatott is valamely közelebbről meg nem határozható régi korban, kitűnik a zárószavakból is, melyekben az Isten dicsértetik mint: »*a világító testek teremtője*«[1]) E világító testek a nap és a hold. A holdnak belevonása pedig csakis esteli benedikczióná érthető.

A kifejtettek alapján azon gondolatra is lehetne jutni, hogy az esteli benedikciót eredetileg pusztán בורא חשך képezte, épugy mint a reggelit יוצר אור. A két benedikczió pedig valamely későbbi korszakban, melyből már a יוצר המאורות is származik, egybe lett olvasztva oly czélból, hogy ugyanazon formula, reggel is este is alkalmazható legyen. Ezt azonban Jób 2, 10. és a hagyomány azon tétele daczára, hogy a roszra épúgy kell benedikciót mondani, mint a jóra, sem tartom valószínűnek, mert a sötétség beállta, minthogy abban bajt, szerencsétlenséget láttak, nem teremthetett külön benedikciót. A szóban forgó eulógia többi részei későbbi — bár minden valószínűség szerint már tannaitikus — korok toldásai. Azon rövidített alak, melyet egyes részek kizárása után Zunz (Gottesdienstliche Vorträge 369. l.) megállapít, nézetem szerint már szintén nem az eredeti, mert az eredeti csak néhány szóból állott, mint a legtöbb benedikciók még mai nap is.

Áttérve a második áldásmondásra mellőzzük a hagyomány idevonatkozó legtöbb mondásait, mert ezek későbbi korból származnak és későbbi korra vonatkoznak is. Ezen benedikczió a legrégibb adat szerint csakis a dekalógus felolvasását vezette be, a mint az előző czikkben közölt misnából (Támid V. 1.) kitünik. Tartalma tehát nem lehetett egyéb, mint néhány szó, mely a tórára vonatkozott. Ezen benedikczió tartalmára nézve újjmutatással szolgál egy történiai adat, mely a papok testi épségének megvizsgálásáról szól. Middóth traktatus végén ugyanis az mondatik, hogy: »*ünnepet ültek, midőn nem találtatott hiba Áron*

[1]) יוצר המאורות

főpap magzatában és így szólottak: Dicsértessék az Örökkévaló, dicsértessék Ő, hogy nincs hiba Áron magzatában és dicsértessék Ő, a ki kiválasztotta Áront és ivadékait, hogy szolgálatot végezzenek az Örökkévaló előtt a legszentebb helyen.«

Amint hálát adtak a papok az Istennek azon jótéményért, hogy őket kiválasztotta templomi szolgálatára, épúgy adott hálát az egész *nép*, hogy őt kiválasztotta a tóra szolgálatára. E papi benedikczióban láthatjuk a tórabenedikciójának ősét. E két benedikczió hála a multban megadott jóért, ellentétben áll vele a 119. zsoltár 12. versében található könyörgés ברוך אתה ד׳ למדני חקיך. Ez utóbbi lehetett a legelső alak.

A papi benedikczió mintájára a dekalogus előtt talán nem mondtak mást, mint azon néhány szót, mely az אהבה-t ma bezárja: ברוך א׳ ד׳ הבוחר בעמו ישראל Az is lehetséges, hogy ezután még néhány szó következett, melyekben a még létező, tóra feletti benedikczió szavaival ki volt fejezve az, hogy az Isten a tórát Izraélnek adta. Ezt természetesen bizonyítani nem lehet. Az azonban kétségtelen, hogy az אהבה mostani alakjában azonos a tóra benedikciójával. Ezt mutatja tartalma. A »szeretet«, melyre hivatkozás történik, sem egyéb mint azon tény kifejezése, hogy az Isten a tórát Izraélnek adta. Az »Isten kiválasztása« a hagyomány nyelvén »az Isten szeretete«. A szeretet pedig nem más, mint azon kegy, hogy az Isten a tórával ajándékozta meg Izraélt. Ez kitünik több imából — a szóban forgó elejéből is — és a hagyomány számtalan helyéből, a mit bővebben bizonyítottam »Izraél Kiválasztása« czímű kis művemben (Külön lenyomat a M. Zs. Szemle VII. évfolyamából 40. s köv. ll.)

Fejtegetéseimben a reggeli ima eulógiáiból indultam ki, mert ezek az eredetik és régibbek. Az esteli ima megfelelő részei tartalomra nézve ezekkel azonosak, csakhogy — mint már a hagyomány kiemeli — az estére vonatkozó pontokat erősebben hangsulyozzák. Különösen kiemelendőnek tartom, hogy az אהבת עולם azt is felemlíti, hogy a semá este is recitáltatik, a minek a magyarázata csak az lehet, hogy az esteli semá későbbi származásu és ép ezért azon két bibliai szó, melyre ezen szokás meghonosítását már a misna régi tannái alapítják, meg volt említendő.

A semá után következő, már a misnában megemlített benedikczió lényege a גאולה Előző czikkemben már rámutattam

arra, hogy a semá utolsó szakasza szintén a geullát tartalmazza. Mindkettő vigasztalás. Mint a próféták beszédjeiket, úgy fejezték be az áldozati kultuszt megnyitó Istentiszteletet is vigasztaló szavakkal, a legnagyobb vigasztalás pedig az idegen uralom alól való megváltás, a teljes függetlenség és szabadság volt. Már a zsoltárokban is van szó a geulláról és a szabadságharczok érmein (mindenesetre 70. és 133.-ból) szintén találjuk a גאלה és חרות szavakat. Kétségtelen tehát, hogy legalább is a templom elpuszsulását megelőző római korszakban, mely Pompejussal kezdődik, imádkoztak a »megváltásért.«

Épúgy mint a Jóczér Ór és az Ahabá valószínűleg a geulla is csak néhány szóból állott behozatalakor. Talán csak a most befejező öt szót tartalmazó benedikczióból. Ezen benedikczió igen jól illett a felolvasott ויאמר szakaszhoz, melyben az Isten hatalma és megváltása a multban föl van említve. A megváltás a multban biztosíték a jövő megváltásra.

Az egész istentisztelet — legalább a zsinagógában — az előimádkozó felszólításával kezdődött: ברכו את ד', mely a templomi felügyelő hasonló felszólításából keletkezett (Támid V. 1.). A misnában ezen megkezdő formulát illetőleg Akiba és Jismáel között egy szóra nézve vita létezik. J. szerint hozzá kell tenni még ezen szót: המבורך (Berákhóth VII 4). E vita alapját talán az képezi, hogy J. szerint már megelőzőleg elénekelt zsoltárok befejezéseül mondtak egy benedikczió és erre illett a המבורך azaz »az épen dicsőitett Isten.«

Nézetünket röviden összefoglalva azon eredményre jutunk, hogy a legrégibb semárecitálást két rövid, néhány szóból álló eulógia előzte meg és egy ugyanilyen fejezte be. Ezen eulógiák elődeit vagy talán csak hasonmásait megtaláljuk a zsoltárokban, különösen az egyes zsoltárkönyvek befejezéseiben és pl. 66,20, 119,12. stb. Ilyen rövid imák illenek a régibb korok viszonyaihoz. Különösen az áldozati kultusz megnyitásához. Ősi időben tehát ezen benedikciók sokkal rövidebbek voltak, mint a milyeneknek azokat Zunz Gottesdienstliche Vorträge 369 s köv. ll. feltünteti. Az általa megállapított imaalakok csak valamely későbbi (2. században) létezhetett, miután némiképp már ki lettek bővítve, amint már megjegyeztem.

Ősi időben a semá eulógiáival együtt kizárólagosan képezte az Istentisztelet tárgyát. Ezen állítás mellett számos bizonyítékot lehet felhozni. Először azon már idézett tételt, hogy a semá olvasás bibliai parancsolat, mig a tefilla csak rabbinikus intézmény. Létezett tehát mindenesetre korszak, a melyben a semá-olvasás már szokásban volt, a tefilla pedig nem. A templom fennállása idejében a tefilla a közös ájtatosság részeként egyáltalában nem szerepelt. Hiszen még az első század végén is vitatárgya, hogy szabad-e a tefillának határozott alakot adni (misna Ber. III. 4 Eleázár). A misna is külön tárgyalja még a semát és külön a tefillát. A »régi jámborok« a tefilla előtt hosszabb ideig pihentek, hogy a kellő hangulatban és nyugalomban végezhessék (Ber. V. 1.), tehát nem végezték a semával egyszerre. A jutalomból, mely annak igértetik, ki a geulla után azonnal elmondja a tefillát, szintén kitünik, hogy ez nem volt általánosan elterjedve, különben nem forgott volna fenn a külön jutalom igérés szüksége (ib. 9 b). Lehetne még több bizonyítékot felhozni, de azt hisszük, hogy az előadottak után is kétségtelennek tekinthető, hogy eredetileg a semá benedikczióival együtt magamagában külön bezárt imát képezett. Este egyébiránt a régibb nézet szerint a tefilla nem is volt kötelező, tehát a semá magában képezte az imádságot.

Ha a semá magában képezi az imádságot, akkor jól érthető, hogy a geullával fejezték be. A népet ugyanis a legfőbb vigaszszal bocsátották el. Megértjük továbbá, hogy az esteli imában hozzácsatolták a השכיבנו-t. Ezen ima a lefekvésre vonatkozik és csak azon esetben van helyén, ha vele az ima befejeztetik és az imádkozó lefekvés előtt mondja el. Az említett ima kétségtelenül abból az időből származik, a melyben az esteli tefillát még nem ismerték. A kedusa beleszövését a semá benedikczióiba szintén arra az időre lehet visszavezetni, melyben a tefilla még nem létezett. A kedúsa régibb mint a tefilla és azért fonták be a semá benedikczióiba. Későbben, midőn már a tefilla meghonosodott, természetesen nem küszöbölték ki többé.

Ezek után térjünk át a semá recitálás módjára.

A semá közös recitálása alkalmával egy mondotta el a megelőző benedikciókat és a közönség ámennel felelt. Az egyik mintegy az előimádkozó szerepét viselte. Ezen recitálási módot fejezték ki azon már vitára is alkalmat nyújtott kitétellel פורס על שמע. Levy Izrael gyönyrű népszerű előadásában

az imáról (Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums 1886. 120 l.) azon nézetet nyilvánította, hogy az említett kifejezés a semá versenkénti elmondásából, mely az előimádkozó és a közönség között váltakozott, veszi eredetét. A meg nem nevezett »régi forrás«, melyre ezen állítás támaszkodik, kétségtelenül tószifta Szóta VI 2. 3. Ezen felfogás szerint »a semá tördeléséről« volna szó.

Levy nézetének azonban, felfogásom szerint, az idézett hely nem nyujt alapot, miről meggyőződünk, ha azt b. Szóta 30b és Mekhilta 15, 1-re (ed. Friedmann 35a) nyújtott szövegekkel összevetjük. Két bizonyiték szól a mellett, hogy a פורס על שמע, mely többször emlittetik, (mísna Megilla IV 4—7, Szóta V 4) nem egyéb, mint a semát megelőző és követő benedikciók elmondása az előimádkozó által. Először tószifta Megilla IV 27, a hol világosan ki van téve, hogy a »pórész« és aki benedikciót mond gyümölcs és valamely parancsolat felett, ne feleljen saját szavaira ámennel.[1]) Látjuk tehát, hogy benedikczió elmondásáról van szó. Másodszor pedig a következő motiválás (misna Meg. IV 6), hogy azért nem szabad a vaknak לפרס על שמע, mert nem látta soha a világító testeket.[2]) A »meóróth« félreérthetetlen czélzás a világosság feletti benedikczióra.[3])

A már idézett helyek alapján, melyekben a semáolvasás megemlittetik, teljes biztossággal állítható, hogy a semát a közös ájtatosságnál épugy elolvasta minden egyes, mint a magán ájtatosságnál. A »pórész« csak ezen egy verset שמע ישראל mondta el egyedül, mire a község a ברוך שם כ׳מ׳ל׳ eulógiával respondeált. Erre a »pórész« intonálta a ואהבת-t, melyet mindnyájan recitálták. A »semá jiszróél«-re tehát a zsinagógában ugyanazon szavakkal felelt a nép, a melyekkel a szentélyben.

Ezen felfogást támogatja a misna (Peszáchim IV, 8), melyet februári számunkban megbeszéltünk. A misna ugyanis azt tadálja, hogy Jerichó lakosai »összegöngyölitették« a semát. Az »összegöngyölités« értelme fölött R. Meir és R. Jehúda vitatkoznak. Ha a semát responsorikusan olvasták volna, akkor legközelebb feküdt volna azon magyarázat, hogy a Jerichóbeliek nem responsorikusan olvasták a semát, hanem egyfolytában, vagyis »összegöngyölitették.« Ezt a magyarázatot azonban egyik sem adja.

[1]) הפורס על שמע והמברך על הפירות ועל המצוות לא יענה אחר עצמו אמן.

[2]) ר״י אומר כל שלא ראה מאורות מימיו אינו פורס על שמע.

[3]) A פרס aram fordítása a héber ברך szónak (l. Levy TWb. s. v.), tehát מברך על שמע = פרס על שמע. Levy Nh. Wb. s. v. פרס és שמע előbbi nézetét visszavonja. A tárgy érdeméré nézve is ingadozik.

Azon éppen emlitett vita alkalmával mint általános nézet van oda állítva, hogy a semát reciláláskor félbe kell szakítani. Ezen félbeszakítás (pauzatartás) értelme fölött a komentátorok nézetei, melyek részben a már a j. talmud (i. h. 31b) által adott magyarázatra mennek vissza, egymástól eltérők. Ezeknek birálatába nem bocsátkozunk. A barajta szövege tószifta Peszáchim II 19 és b. talm. u. o. 56a ellentétben a j. (i. h.) magyarázat által bővített és átalakított szöveggel szószerinti felfogás mellett nem enged meg más értelmezést, mint azt, hogy a שמע ישראל után kell pauzát tartani. Mint útólag örömmel látom, ilyenfélét állít Heller (ת״ט) is. Előző czikkünk fejtegetései után, hogy e szavak: »Hallgasd Izraél« valóságos megszólítást képeznek, melyet a néphez intéztek, e pauza igen természetes, mert utána következett a monotheismus hirdetése. Közös ájtatosságnál a zsinagógában sem volt a »semá jiszróél«-nek más értelme, a mint épen kifejtettük.

Az előadottak alapján megmagyarázhatjuk a két nagy betű keletkezését ezen versben (Deut. 6, 4.). A nagy betük nem jeleznek egyebet, mint azt, hogy mellettük pauzát kell tartani. Eredetüket a külön leírt semászakaszból veszik, a hol a szünettartás czéljából lettek ezen »maiusculae« alkalmazva. Minthogy pedig ezen szakaszok leirása az ima számára ugyanazon szabályok szerint történt, mint a tóraírás, valamely korban a pentateuchusba is behatoltak nagy betűi, mert azon nézetből indultak ki, hogy ezen maiusculae is a szent szöveg sajátságaihoz tartoznak. Nézetünk szerint eredetileg nem is a שמע ájinje volt a nagy betű, hanem a ישראל lámedje. A tévedés, hogy a nagy ajinból egy nagy lámed lett, szintén egyszerűen magyarázható. A rövid maszorétikus megjegyzés, mely körülbelül így hangozhatott שמע ישראל רבתי, mint több más hasonló esetben, úgy lett magyarázva, hogy az első szó végén van a nagy betű. Ezen

tévedést előmozdíthatta a palestinai talmud azon állítása (i. h.), hogy minden egyes szónál kell pauzát tartani, ha pedig csak két nagy betű van, akkor okvetlenül az első és utolsó szónál alkalmazandó. Az אחד-ban a dáleth szintén az említett módon keletkezett és csak a czélból iratott nagyobb betűvel, hogy a semáolvasáskor szükséges pauzát jelölje, nem pedig azon okból, hogy valamiképen a réssel föl ne cseréljék.

A jerichóbeliek szokásának eredetét még eddig nem kutatták. Az eltérés abban állott, a mint már februári czikkemben kifejtettem, hogy a ברוך שם כבוד לו׳ eulógiát nem mondták. Ezen eltérés a rendes szokástól valószinüleg Jerichó városa a szentélyhez való viszonyának kivételes helyzetéből eredt. A mesés állítások egész sora hozza Jerichót összefüggésbe a szentélylyel (l. Támid III 8; j. Szukka V 3 végén stb.). A mi kérdésünkre nézve döntő azon históriai adat, hogy a »24 mismar« közül, melyek a szentélyben fölváltva végezték a szolgálatot, 12 a termékeny Jerichóba vonult, hogy Jeruzsálemben levő társaikat élelemmel lássák el.[1]) Nem szenvedhet kétséget, hogy ezen Jerichóban tartózkodó félmismarok a szentély mintájára a zsinagógában istentiszteletet rendeztek, hiszen az אנשי מעמד is rendeztek ilyeneket lakóhelyeiken (Taanith 27b). Minthogy papok voltak, bizonyára kiejtették ősi időben az Isten nevét is és ép ezért mondották a ברוך שם כבוד לו׳ eulógiáját. Az is valószinű, hogy a jerichóbeliek voltak az elsők, kik a papok példája által buzdítva, **először** tartottak istentiszteletet. Azon korban, midőn a semá közös recitálása meghonosodott, Jerichó lakosai bizonyára abban tettek különbséget a maguk és a városuk falai között tartózkodó papi osztály istentisztelete között, hogy ők a tetragrammatont nem ejtették ki és következésképen a többször emlitett eulógiát sem respondeálták. Jerichó ősi tradiciója tehát a ב׳ ש׳ כ׳ מ׳ ל׳ ו׳ ellen szólott. **Ezen hagyományhoz ragaszkodtak a jerichóbeliek későbbi korban is,**

[1]) Barajtha Taanith 27a. מיריחו helyett olvasandó ליריחו, E korrektura az összefüggésből folyik és megszünteti az összes nehézségeket. A barajtha értelme az, hogy minden papi osztály fele a szolgálati időben Jerichóba ment, úgy hogy minden egyes bevonuláskor a »mismar« egyik fele Jeruzsálemben, a másik fele Jerichóban időzött. Minthogy összesen 24 papi osztály volt, helyesen állíttatik, hogy 12 volt Jerichóban.

midőn a semá közös recitálása tökéletesen a szentély mintaképére általánosan meghonosíttatott.

Még egy nehézségre akarok utalni a semáolvasást illetőleg. Többször olvasunk egy törvényt, mely szerint nem szabad a semát, a megillát, a tefillát a hallélt »**megfordítva**« (למפרע) olvasni (misna Ber. II 4; Megilla II 1; tószifta Ber. II 3; Meg. II 1.). A két talmud és ennek kommentátorai foglalkoznak (az i. h) a למפרע értelmével. Maimúni szerint az egyes versek sorrendjének megfordításáról van szó, úgy hogy az utolsóval kezdi és az elsővel végzi. Az egyes szakaszokat azonban szabad fölcserélni; erre tehát nem vonatkozik az idézett törvény. Ez az általánosan elfogadott magyarázat. Más értelmezést sem a kommentátoroknál, sem a kodifikátoroknál nem látok.

Részemről nem vagyok képes felfogni, hogy ilyen törvény mi czélból állíttatik föl, hiszen föl sem tételezhető, hogy akad valaki, a ki a végső versnél kezdi az olvasást, hogy ennek befejezése után visszatérjen a végelőtti versre s így folytassa végesvégig! A »megfordított« olvasás pedig közönségesen előfordulónak tételeztetik fel. A törvényt a szakaszok felcserélésére lehetne vonatkoztatni; ebben az esetben érthető volna, hogy az utolsó (ויאמר) legelőször olvastatott, mert a tórában a megelőző két szakasz előtt van. De ezen feltevés alapján csak a semá »fordított« olvasását lehetne megérteni, de nem a megilláét stb.

Nézetem szerint az emlitett törvény a következők alapján volna talán érthető. A talmud több helyéből tudjuk, hogy a szent iratokat nemcsak a négyzetes betükkel írták, hanem más betükkel (görög, méd stb.) is (l. pl. j. Sabbath XVI 1), mit majd más összefüggésben még bizonyítani fogunk. Tegyük fel már most, hogy a héber írás iránya szerint olvastak ilyen példányból, akkor megtaláljuk a fordított olvasást. Talán egy egész vers egy sort képezett. Ilyen ellen lehet a törvény intézve. E magyarázat talán mesterkélt, a fölvetett nehézség azonban igen egyszerű s el nem tagadható. Más jobb magyarázatot hálásan fogok fogadni.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

AZ IMA RÖVIDSÉGÉRE VALÓ TEKINTET ŐSEINKNÉL.

Az ima szerve a szent akaratnak, ihlettségnek, istenteltségnek, mint a szem a látásnak; általa emelkedik a porszülött és közelebb jut teremtőjéhez, kinek jóságáért és könyörületességéért fohászkodik. Az imában kérő, esdeklő, alázattal könyörgő, midőn Isten szine elé leborul, hogy baját, bánatát kifejezésre juttassa, büszke önérzettel gondolhat emberi méltóságára, Istenhez való viszonyára. Az ima, mint közvetitő Isten és ember között, olyan régi, mint maga az istenismeret; forrása az emberi gyarlóság, tehetetlenség, fogyatkozás és gyámolatlanság érzete. A jólét, megelégedettség és boldogság nem ösztönzi az embereket imára. Ez csak annyiban eredete az imának, a mennyiben a szív átélt fájdalmak és szorongatások után hálásan gondol vissza arra, aki baját megszüntette, bánatát enyhitette és kivánságait teljesítette és kérelmeit meghallgatta, valamint a beteg is csak az iránt viseltetik hálás szívvel, a ki betegségében ápolta, de nem — legalább nem annyira — az iránt, ki az esetleg beállható betegségtől megóvta. Innen van, hogy a könyörgések régibb eredetűek a hálaimáknál. Az egész szentirásban is alig akadunk a szívnek más ömlengésére mint fohászra: Ábrabám, Jákob, Mózes, Dávid, Salamon, Chiskijah király, Jeremiás, Ezra, Dániel, Nehemiás csak a bekövetkezendő baj elhárításáért esdekelnek a Mindenhatóhoz, de nem találjuk, hogy ajkaik hálát rebegnének az élvezett jóért. E tekintetben csak az egyes zsoltárok tesznek kivételt, de ezek inkább a magán személyre tartoznak, mint a közönségre. A hálazsoltároknak a liturgiába való felvétele csak a Makkabäusok korszakában történt, ők zengték az első hála-

imákat a templomban. Ezen korszakig az imák csak kérések, könyörgések, kivéve a יוצר אור, mely inkább vallási dogmának tekinthető, a mit minden zsidónak reggel és esténként el kellett mondania, nehogy a perzsa dualismustól valamiképen félrevezettessék.

Egyike a legrégibb könyörgő imáknak, melynek eredete a próféták korába nyulik vissza — az esőért való ima. A zsidó nép, mely nagyobbára földmivelőkből állott, az eső hiányában egész exisztenciáját látta veszélyeztetve, és már a legkorábbi időkben összegyültek templomukban és böjtölve rimánkodtak az áldást hozó esőért. Jer. 14. és Joël 2. fejezetében látjuk mint gyülekezik a nép és keserű panaszokra fakad a természet mostohasága ellen, mellyel szemben az isteni könyörületességért fohászkodik. A Megillath Taanith első fejezetei is mutatják, milyen szigorúan tartották meg az esőért való bőjtnapokat könyörgések- és ímákkal; a Nismathban benfoglalt אילו פיו-ből pedig kitünik ama kitörő öröm és újjongás, mely észlelhető volt a népnél, valahányszor jótékony eső áztatta a szomjas földet (Berákhoth 59 a). És ha meg is engedjük, hogy ezen, hogy ugy mondjuk, hivatalos szertartások és körmenetek, melyeket a Megillath Taanith leír, nem a próphétai korból valók, mégis — miután esőért való imákkal és könyörgésekkel találkozunk úgy a próphétáknál mint a későbbi korban — tagadhatatlan, hogy az exilium utáni korban már voltak olyan megállapodott imáik a zsidóknak, melyek kifejezésre juttatták a nép ama kivánságait, miknek beteljesedésétől úgyszólván léte és boldogsága függött.

Az esőért való imának régiségéről konkrét adataink vannak és ezek hitelességében senki sem kételkedhetik. Ha az imát, mint a közszükségletből kifolyó általános kivánságot magyarázzuk, csak kutatnunk kell a többi közóhajokat, hogy a legelső hivatalos, a templomban elmondott imákat megtaláljuk. Nehemiásból tudjuk, milyen nagy tudatlanságban leledzett a nép Babyloniából való visszatértekor, és hogy mennyire igyekeztek a nemzet vezetői a népet a tudatlanság eme homályosságából és sötétségéből kivezetni. Ezen czél elérésére semmi más eszköz nem lehetett, mint a szentirás megismerése. A szentírás megismerése eszköze volt a nép felvilágositásának, de egyszersmind czélja is. A zsidóság czélja nem lehetett

más, mint Isten szent akarata szerint élni, de maga az a törekvés, hogy az isteni akarat szolgálatjában álljon, nyilvánult a tan helyes felismerésében; csak a ki ennek törvényeit ismeri, igazodhatik el az élet göröngyös útján, csak az lehet boldog. Ime, a szentírás megismerése egyenértékű, sőt azonos a boldogsággal. A boldogság után áhítozni, ennek eléréseért törekedni, minden nép és nemzet igyekszik. Ennek megvalósításaért a gondviselés segitségeért folyamodik; ezért könyörög mindennap, ezért esedezik reggel és esténként.

Hogy a nemzet minden tekintetben megfelelelhessen követelményeinek, szüksége van első sorban függetlenségre és önállóságra. Nem valósíthatja meg azon nemzet magas röptü kivánságait, melynek szárnyait szabadon kiterjedni a zsarnokság gátolja, nem fejleszthetí az a nép szabadon tevékenységét melynek kezeit, az alárendeltség, elnyomás, és rabszolgaság lánczai békókba verik. A függőség nyomott légkörében szellemi termékek nem csírázhatnak. Önállóság, függetlenség és szabadság az, ami a szabad nép kivánságainak a netovábbját képezi. A Babyloniából visszatért zsidóság ujból elfoglalhatta ugyan szeretett országát, de szükölködött önállóság, függetlenség és szabadság nélkül. Az önállóságtól várták a belbéke helyreállítását, melynek hiánya, mint azt Nehemiásból látjuk, bizony maga után vonta a szabad vallásgyakorlat hiányát is. A belbéke fogalmát összekötötte a nép Dávid házával, melynek egy sarjadéka van hivatva, a biztonságot, a boldogságot helyreállitani és a különböző surlódásokat megszüntetni. Igy lett általános az óhaj egy Dávid házbeli uralkodó után, kinek mielőbbi megérkeztét az Izrael fölött őrködő Gondviseléstől mindennap kérték. Ámde a Dávid házabeli uralmat a profétáik függővé tették a nép tiszta szívétől, mely képes magába foglalni Isten fogalmát, a minek megértése nélkül valódi istenimádás nem létezhetik. A szívnek e czélból való tisztántartásaért tehát mindennap könyörögtek, mint olyan eszközért, mely előmozditja és sietteti boldogságukat és vallásgyakorlatuk szabadságát és függetlenségét. E négy ima, mondhatjuk dióhéjban összes imáinkat mutatja. A többi könyörgések valami későbbi baj vagy szorongatásnak a kifolyása vagy pedig ebből a négy imából került ki. Ezen négy imáról az egész misna irodalom mint meglevőkről beszél és sehol sem terjeszkedik

ki keletkezésük idejére nyilván azért, mivel a tannaiták is mint kész traditiót találták és eredetét a régibb korba helyezték.

Ezen imákban foglalt óhajtások az egész nép reményeit és kivánságait tükröztették és mint ilyenek a mindennapi istentisztelet egyik tényezőjét képezték. Tényleg אהבה רבה és a גאולה a misnahban mint שמע előtti és utáni régi imák szerepelnek. Az elsőben kifejezésre jut a szenttan utáni sóvárgás valamint az a törekvés is, hogy mindig tiszta és igaz szívvel szolgáljuk és imádjuk Istenünket. Az utóbbi kettőt a קבלת על מלכות שמים névvel jelölték. Az esőért vagyis bő és gazdag termésért külön imádkoztak és a misna, miután ezen imát a 18 benedictióba felvették, nem emlékszik meg róla külön mint mindennapi imáról.

Mint mondottuk, ezen imarészek az istentisztelet egyik tényezőjét képezték. Mint általános óhajt azonban a népnek azon része is mondotta, mely az istentisztelettől bármilyen okból is távol maradt. Ezek számára rövid mondatokban szerkesztették azon imákat, melyek esetleg a templomban hosszasan elmondattak. A nép nem mondott többet, mint a következő pár szót: קדשנו במצותיך ותן חלקנו בתורתך שבענו מטובך ושחנו בישועתך וטהר לבנו לעבדך באמת Annyiból állott a nép mindennapi imája; ez fejezte ki a legfőbb vágyait és kivánságait. Megjegyezzük, hogy קדשנו במצותיך nem ima a szó valódi értelmében ez hozzá tartozik ותן חלקנו-hoz, mert mikor mi a tant megismerjük, csak azt tesszük, a mire Isten bennünket parancsaival szentelt és ugy, ha Isten a szenttan részesévé tesz minket, azáltal szentel is minket parancsaival. Ezen négy imát mindenkor mondták, ugy hogy midőn a 18 benedictiót rendezték ezen 4 ima már ismeretes volt és nem tekintetett többé könyörgő imának, melyet szombaton elmondani nem szabad.

Csak is így érthetjük, hogy miért rendelték ezen imát szombatra, jóllehet az ima nem tartalmaz magában egy mondatot sem, mely szombatra illik. רצה במנוחתנו csak későbbi hozzátétel, olyan szombati diszforma, melyet az ima magára öltött és melyet ünnepnapokon mással váltott fel, ugyanaz áll a והנחילנו-ra is, mely szintén hiányzik az ünnepi imáknál. A négy ima azonban megvan az összes szombati és ünnepi tefillában.

Az imának ilyetén röviditése a templomból távol maradó vagy a mindennapi munkájával elfoglalt nép számára kifejezést talál Szóferim 18. fj. 6. haláchájában, miszerint szombaton tovább maradtak a templomban, mert a rendes imarészeket kibővitették különböző pijutimmal, mit hétköznapon sőt az ünnepnapokon sem tehettek a nép elfoglaltsága miatt Nézetünk szerint — és ezt más helyen majd bővebben kifejtjük — Simon Pakuli az imákat nem szerkesztette, csak a meglevőket, melyek hosszú idő folyamában keletkeztek, rendezte és Gamliel ezeket kötelezővé tette. Vele szemben Józsua csak a rövid tefillát akarta elmondatni a néppel. Hajlandók vagyunk hinni, hogy az ott említett rövid tefilla azonos הבינו-val és akkor fel kell tenünk, hogy a הבינו az imák rendezésekor már létezett, még pedig mint közhasználatban levő ima a munkás néposztály számára. Hogy később használatos volt, kitünik Abbaji átkából, melylyel azt sujtotta, ki nem a rendes tefillát hanem a rövidet végezte.

A הבינו valamint a fent említett négy ima mutatja, hogy az imák keletkezésekor tekintettel voltak az emberek elfoglaltságára s nem igen akarták megterhelni a nagy és terjedelmes istentisztelettel. Ez csak azok számára maradt érvényben, kik a templomban imádkoztak, hogy kiöntsék Isten előtt szívük panaszát. Idővel azonban megszünt ezen gyakorlat és az otthoni ima nem különbözött a templomitól, megmaradt azonban az elv, hogy a hétköznapi ima rövidebb legyen a szombatinál. Megszünt az abszolut rövidség és helyébe lépett a relativ rövidség, mely hosszabb lett az eredeti hosszuságnál.

A Szóferim i. h. emlitett tétele igy hangzott: Szombaton korábban mennek és későbben jönnek ki a templomból mint hétköznapokon. Már most miben nyilvánuljon a hétköznapi sietés? az ima röviditésében? Az nem lehet. Úgy segitettek tehát magukon, hogy a szombati imát meghosszabbitották. Igen ám, de arra nem volt törvény, hogy a hétköznapit nem szabad meghosszabbitani, csak rövidebbnek kellett lennie a szombatinál; a szombatit aztán nagyon és a hétköznapit kevésbbé röviditették. Igy keletkezett a יוצר אור mai alakja.

Mondottuk, hogy a יוצר אור eredetileg csak vallási dogma volt, melyet a perzsa uralom alatt levő zsidók reggel és esténként mondottak, opponálva a perzsa dualismusnak. Az ézsajási versen kivül mondották még a המאיר-vel kezdődő első 12 szót, azonkivül תתברך מושיענו-val kezdődő 12 szót és befejezték a benedictiót יוצר המאורות-szal (v. ö. Rappaport Kalirját). Ezen már most imaszámba menő benedictiót kibővitették — persze csak szombati használatra — és ובורא את הכל után mondották הכל יודוך-t egészen כמדת הרחמים-ig, aztán következett המאיר ezen mondathoz füzték a המלך המרומם-ot, továbbá אל אדון-t és a szombatra való לאל אשר שבת-t végig és befejezték annak leirásával, miképen zengik az angyalok Isten dicsőségét. Ezen pijutim énekeltettek. Hétköznapra ez sok lett volna kihagyták tehát a הכל יודוך-t és csak המאיר-hez füzték a המלך המרומם-t egészen משגב בעדנו-ig aztán következett אל אדון, a mely alphabethikuson van irva. Itt, elég ügyesen, a vers kezdőszavait átvették és minden verset egy szóval fejeztek ki. A vers kezdő szavaiból . . . אל בריך...גדלו...דעת-ból lett אל בריך גדל דעה tovább nem folytathatta így, de legalább tartalmilag azt fejezte ki, a mit az אל אדון kezdetű költemény kifejez טוב יצר כבוד לשמו megint benne van טובים..יצרם kezdetű versekben לאל אשר שבת tartalmánál fogva nem illik hétköznapra, תתברך צורנו-t pedig egészen átvették.

A rövidités ilyen módját találjuk a muszafnál is. A muszafimát csak szombaton, ünnepeken és félünnepeken végezték. Ezt szerették volna behozni mint hétköznapi imát is. Tudjuk, hogy a muszaf semmiben sem különbözik a sachriszt ól: תכנת és ישמח משה későbbi termékek, melyek eredetileg nem voltak az imában. A 18. benedictiót ismételni hosszadalmas lett volna. Elmondták tehát az első hármat. ובא לציון גואל megfelel a 18 benedictió elsejének ואני זאת בריתי a 2. nak, a menyyiben itt is ugy mint a 2. benedictióban szó van az isteni gondviselés éberségéről Izrael utódjai felett és a szellem életbentartásáról, mint ott a testek felélesztéséről. 3. benedictió pedig egészen megfelel ואתה קדוש-nak, arra aztán következik a קדושה, tovább nem mentek. Hogy ובא לציון megfelel egészen a muszafnak az is mutatja, hogy elmondják előtte תהלה לדוד-ot. Tudjuk, hogy a tefilla előtt el kell mondani ezen zsoltárt, már pedig, ha ובא לציון nem tefilla, miért mondották itten? Az esti tefilla

előtt csak azért mellőzték, mivel ott a tefilla maga sem kötelező.

Igyekeztünk kimutatni, hogy eredetileg a zsinagógai liturgia különbözött a magánhasználatra való liturgiától, és hogy ezen röviditett imák nyomai még ránk maradtak a szombati és ünnepi tefillákban; hogy aztán a szombati imák kibővitésével, a hétköznapi imák is kibővültek és hogy a muszaf a hétköznapi imában is megvan, de röviditett alakban. Majd egy más czikkben a tefilla további történeti fejlődéséről értekezünk.

Budapest.

FRISCH ÁRMIN.

IRODALOM.

ZSIDÓ VALLÁSOS ÉNEKEK.

Rövid ideje még annak, hogy a hitoktatás az áll. fels. leányiskolákban heti egy órára szoritkozott. Természetes, hogy az ezen egy órában tárgyalt vallástörténelem, s a katekizmus száraz kérdései nem igen keltették fel a tanúlók vallásos érzületét. — Miniszteri rendelet folytán már segítve van ezen a bajon, mert a vallást most heti két órában tanítják.

Hogy azonban az ifjúság vallásos érzületét még inkább felkelthessék, megindúlt a hitközségekben egy mozgalom, a melynek az volt az eredménye, hogy behozták a külön az ifjúság számára tartott istentiszteletet.

E példán megindúlva, a budapesti áll. fels. leányiskola igazgatója elhatározta, hogy iskolájában a hét első tanóráját az ájtatosságnak fogja szánni. Már hét év előtt behozta intézetében az exhortatiót, a melyen az iskola apraja, nagyja, — minden vallásfelekezet külön-külön összeggyűlve, — együtt ájtatosan emeli lelkét Istenhez. — De a zsidófelekezetbeliek exhortatiója még sem felelt meg teljesen a hozzája csatolt várakozásnak. Mert hát, különösen az ifjabbakat a prédikátió, melynek magas és magasztos értelmét sokszor nem birják felfogni, nem hozza elég közel teremtőjéhez.

Okvetlenül szükségessé vált a vallásos énekek behozatala. De itt megint egy nagy hiány mutatkozott. Nem volt énekeskönyv. A már meglévő, s nagy istentiszteletek számára írt énekekből kiválogatott s összeállított füzet sehogysem felelt meg a tanúlók igényeinek; az idő kevés volta pedig azt sem engedte meg, hogy a nagyobbára héber szövegeket megma-

gyarázhassák. Természetes, hogy nem énekelhették a tanúlók érzéssel azt, a mit meg sem értettek.

Ezen a hiányon segített nemrég *Major J. Gyula*, az elismert nevű zeneszerző és az izr. tanitóképző intézet zenetanára. Kiadta »Zsidó vallásos énekek« czimű füzetét, a mely valóban legsikerűltebb művei közé tartozik. Ottan találunk benne minden alkalomra szóló dalokat, ott a szombati napokra a zsidó nép öröm-, mint gyászünnepeire, ottan zsoltárt, könyörgést és több más éneket, melyet bármely alkalomkor el lehet énekelni, ha az ember vigaszt, megnyugovást akar magának szerezni.

S az egyes szövegek is oly tökéletesen egybeforrnak a dallammal, hogy pl. a midőn a gyermeksereg rá kezdi. »A búgó kürt felharsan,« szinte hallani vélnők a szent kürtöt, s a midőn eléneklik: »Az Úr az én jó pásztorom«, nemcsak a szöveg, hanem a dallam lágy accordjai is bizalmat költenek bennünk.

Hogy Major mily szerencsésen alkotta meg művét, leginkább az bizonyítja, hogy milyen lelkesedéssel, milyen hévvel egyszersmind mily ájtatosan éneklik dalait úgy a legkisebb tanúlók, mint a nagyok is, mert oly szívvel, lélekkel a gyermeksereg csak azt a dalt tudja elénekelni, a mely valóban szívbe, lélekbe hat.

Ezt a hatást elérte volna különben úgy a dallam egyedül, a szöveg nélkül is, mint a szöveg a dallam nélkül.

De nem is csoda, hogy a szövegek annyira megfelelnek a czélnak. Milyen biztos kézzel és szerencsével választott Major itt is, a midőn az utolsó években oly nagy lendületet nyert zsidó vallásos poézis termékeiből, a czéljához legjobban illő darabokat választotta ki. A zenésitett költemények szerzői: *Kiss József, Makai, Mosonyi, Kecskeméti.*

Nagy előnyére válik ez énekeknek az is, hogy tetszetős alakban, csinos kiállitásban jelentek meg, még pedig Budapesten, *Méry Béla* kiadásában.

A fentemlített iskola, melynek számára tulajdonképen Major megteremtette ez énekeket, ez idén már használatba is vette a füzetet.

Nincs kétség benne, hogy e dalok, melyeket az állami fels. leányiskolának nemcsak zsidó tanárai, de a mi fő, tanúlói is rövid időn annyira szívükbe zártak, nemsokára egész hazánkban, sőt annak határain túl is el fognak terjedni, s a zsidó ifjúság istentiszteletében, a mely különösen nálunk meglehetősen el van hanyagolva, nagy és örvendetes reformokat fognak előidézni.

HERZOG MARGIT.

ZSIDÓ TRAGÉDIA.

(Dr. Lewin M. Barkochba. Szomorújáték 5 felvonásban. Berlin. 1892.)

Hogy színre kerül-e Berlin tudós s költői szónokának e szomorujátéka, az a jövő titka. Korunk még nem helyezkedett ama magas, fenkölt álláspontra, hogy van a zsidóság nemzeti multjában elég anyag, mely avatott kéz által földolgozva, czéljának megfelelne s megtanítaná megszólalásig hű alakjai utján a közönséget, mi a zsidóság, miként gondolkozik s mit vár a jövőtől.

»Vegyes párok« nem zsidó, de zsidó Barkochba, az utolsó nemzeti harcz vezére 132—135 Hadrian ellen. »Deborah« nem zsidó, de zsidó Akiba, e harcz szelleme, ereje és lelke. De nemcsak a mult tárul fel szemünk előtt, az avatott megismeri a mai zsidóság helyzetét is; a kérdések, melyek megvilágíttatnak, az elvek, melyeket hangoztat Barkochba s Akiba, ma is élnek a zsidóság fenkölt szabadelvűinél.

Tartalma ismeretes s szokás a vezérszerepről a czímet is megadni, bár tényleg Barkochba az expositióban nem szerepel; föllép a II. Felv. végén még Caesareában, szerepel Jeruzsálemben a III. és IV. Felv. és hősi halállal mul ki Betarban. Mindvégig szerepel Akiba, de jól érezte szerző, hogy drámához tett kell, nem szó s tenni, csakis Barkochba cselekszik; ez hiba nem leend, ott van Shakespeare: Julius Caesarja.

Szerencsés eszme az, hogy szerző e nemzeti tragedia szereplői körébe történethiven belevonja a szamaritánusokat; szerepelteti — ha nem is ragaszkodik szigorúan a korhoz — a zsidóság szellem óriásait. Józsuát, Akibát, Jochanant, Eliezert, Józét, a törvénytudókat, Akylast, a proselytát, Elázart, a nép szentjét, Elisa ben Abuját, a hellenistát.

Női szerep csak kettő van — a Sibyllát kivéve — Akylas neje, Hulda és a szamaritán vezér, Dositheos, lánya Naamah, Barkochba jegyese. A szomorujáték tartalma a következő:

Caesareában egymással szemben áll a görög s nemzeti párt; a békepárt képviselője Jozsua, Róma ellenének képviselője a neophita Akylas; míg Jozsua rögeszmének tartja, ha ellenséget lát a görög míveltségben a Synedrion s inkább azt hiszi, hogy barátnak nyerik a büszke ellent is, ha kincseit illően méltányolni tudjuk; Akylas, noha maga is fáradozott ily békeművön, Hellas nyelvén világkincsévé tevén a szentirást, ellen kezéből még a jót is ártalmasnak tartja; lelke háborog, hogy pogányok kezében Zion hegye.

Föllép egy sibylla, Izis papnője, hirdeti egy jobb kor jöttét, midőn ujra épül Zion s Isten jogara igazságosnak kezében nyugszik.

Akylas: Ki más lehet ez, mint a Messiás,
Népünk fia, kit várunk napról napra.
Józsua: Mint utaltak prófétáink Cyrusra,
Hadrian egyedül, kitől elvárom én —
A jobb kort, Hadrian hozza ezt nekünk.

S Józsua nem csalatkozik; bilincsre verve Julianus és Pappus, zsidó hadvezér; vesztőhelyre viszi őket a vérengző Quietus, római helytartó, dölyf szól ajkiról, ekkor megjelen Hadrian, fölszabadítja a foglyokat, elitéli a zsidóktól gyűlölt Quietust, mert nem csak császár kiván lenni, de a nép barátja is.

Hadrian: Nos. Juda fiai, elégtét ez nektek?
Józsua: Minden tettben megnyilatkozik Isten —
De bukik ellen is — vesztén nem ujjongunk.

Hadrian figyelmessé lesz Józsuára, ki röviden kifejti előtte a zsidóság lényegét; megnyugtatja, hogy a messiási eszme sehogy sem Róma ellenes.

Józsua: Oh jámbor remény, Isten nevéhez fűzve!
Önfelszabadításra többé nem gondolunk.
Mig atyai jogarod fölöttünk tartva,
Te vagy nekünk a »Fölkent«, te a Messiás. — — —
Hadrian: Beismerem: kegyemet különös módon
Nyertétek ti. Semmitől sem tartok,
Ha Judaeában oly férfiak, mint ti!

S hogy teljes bizalmam, vegyétek tudtul ím:
A szentély, mit epedve vártok mind —
Magam kivánom, hogy ujra épüljön!
Szüntessen minden viszályt e ház,
Hol Róma üdveért is imádkozzatok!
Józsua: Közös lak mind a népeknek legyen e szentély!

Orvendve sereglenek össze Caesareába a zsidók Rómából, Alexandriából, Antiochiából, hogy adományaikkal járuljanak a szentély költségeihez; még a szamaritánok is, kik a II. templom idejében gyülölségből megnehezíték zsidó testvéreik munkáját, részt kivánnak e munkából:

Dorítheos: Legyen örökre feledve régi viszály!
Harmadik templom testvériséget szül.
Népoktató ma Józsua, Akiba,
Barátom lőn egy lelkes zsidó férfi.

De attól tartanak, hogy be nem fogadják őket; éleszti e hitet a hitehagyott Elisa, Abuja fia, ki csak a görög világában látja az élet átkát megtörve.

Elisa: Ne ámitasd magad barátom!
Nem egyezik soha szamaritán s zsidó!

Az expositio teljesebb lesz: föllép Akiba; álomnak tartja az egészet, álomnak, melyből szörnyű az ébredés; de mégis oly általános az öröm, hogy még Elisát is, ki gunyolódva szól a templom építésről, társnak fogadja; ezt látva Dooitheos, Akibától kérdi:

»Legyen, oh mester, nekem is engedve szó,
Elisa ellen nincs kifogástok —
Felőlünk is barátilag gondolkodtok-e?
Alkalmas nektek a mi segédkezésünk is?«
Akiba: Ti, mint gyakran ismételtem, igaz
Nem kényszer által lettetek hiveink.
Hozzánk hasonlóan tartjátok ti a tant —
Egyenjoguak velünk vagytok mind.

Megnyugszik Dositheos, Elisa tagadja a tényt: másképp itél a nép; Judaea és Szamaria különválva marad.

De váratlanul tör elő a végzet, hirnököt küld Hadrian; az örömet csüggedés váltja föl; még mindig remél Józsua, hogy fölkeresve a császárt Aegyptomban, lemondásra bírja veszélyes szándékától. Nem ugy Akiba, Rómának nem hitt soha, titkon utazásain szervezte a fölkelést és az általános

csüggedés közben hirdeti a népnek, hogy Parthiában, Kis-ázsia-, Ciliciá-, Kappadocia-, Phrygiá és Galatiában, »mindenütt harczra készek testvéreink.« Vezér is van, ő szemelte ki, »csillag fiának« nevezi »Bar Kosibát« ismeri a nép hős elszántságát, tudja, hogy nincs vitéz, bátor, merész, mint Barkochba, ismeri az ellenséget, ismeri a maga erejét is! Barkochba első kérdése.

Barkochba: Elég!
Ismeritek az ellent. Ismeritek-e magatakat is?
Csak egyenlő erő s egyenlő védelem
Hosszabb időre legyőzheti amazt.

Julianus: Mintaképet ad minden kor nekünk.
Itt álljon Júda Makkábi, a dicső,
Syriába, ki Antiochust kergeté.
Ott zelótaink, kik hősi elszántsággal
Titus ellen küzdeni nem féltek.
Itt Simon fia, Eleazar, Giora fia Simon,
Ott Giskalai János —

Barkochba: De többet kérek én, többet ennél:
Párduczokat, farkast, tigrist!...
Róma most vérengző szörnyeteg,
Melyet lelkesedés maga legyőzni képtelen.
Vakmerőség, harczi kéj a vérontásban!
Düh, ádáz düh legyen, őrület,
Milyen anyát megszáll,
Ha karjaiból rabolják gyermekét!

Mind: Vezess csalára! Harczra föl! föl Róma ellen!

Barkochba: Duló fergeteg czikkázó villám,
Tüzhányó hatásu legyen tettetek!
Lépteitek alatt rezdűljön a föld!
Visszhangozzék a lég az ádáz düh zajától!
Utolsó harcz ez, mely részetőkről foly!

Mind: Vezess csatára! Harczra föl!

Barkochba: Egy próba még:
Rettenthetetlenség jeleként attól,
Ki hozzám tart, megkövetelem, hogy maga
Vágja le egyik ujját!
(Nép mozgásban)
Hát! haboztok ti férfiak:

Mind: Nem! minket nem rettegtet az! Harczra, harczra!

Barkochba: S most, bosszú Ura, Ura a háborúnak!
Feléd szól imában szivünk, lelkünk.
Adj győzelmet nekünk! Ha segítni nem akarsz,
Ne támogassd az ellent, s önmagunk,

Győzni fogunk mind! Jelszavunk:
Szabadság vagy halál!

Mind: Szabadság vagy halál.

S e harczi zajt mi idézte elő?

Szentélyéhez ragaszkodik a zsidóság, Jeruzsálemért élni, halni kész. Zion hegye reménye, vágya, Moriah felé száll imája, sohaja. A szentély megőrzése a czél Júda fiainál, mint Szamaria népénél. Nem sejté Hadrian a jövőt, midőn hirnökét e rendelettel küldé:

»Miután jól meggondoltam,
Tanácsos-e annyi ország külön hite?
Azon világos tudatra ébredtem,
Hogy *egy* vallás legbiztosb szer arra,
Hogy egyesüljön a világ népe mind.
Róma enyhe jogara alatt élve.
Hisz amugy se más, mit tanít rabbi,
Mit szamaritán, mit keresztény pap,
Mint mit a Serapis. Halljátok hát!
Szavamat beváltom; a szentély helyreáll,
De legfőbb Jupiternek ajánlom én.
Bölcsességtektől engedelmet várok
S lemondást makacs terveitekről.«

Jeruzsálemben, melybe győztesen bevonúl Barkochba, végbemegy a III. és IV. felvonás; a római hadvezért Rufust elfogta a szamaritán Dositheos. Hátra van még a szentély helyreállítása. Mindegyiknek szent e czél, de nem tart soká a lelkesedés; Samariát nem felejtheti a szamaritán, templomot kiván Garizim hegyén és ujra kél a gyülölség zsidó és szamaritán között, közvetítni akar Dositheos egyrészt, másrészt a király maga:

Barkochba: Legyen! Szent népakarat előttünk,
Szent hite mindegyiknek.
Építhettek külön szentélyt ti,
De egyet kérek: ne vetélkedjetek! —
Szünjön meg irígykedési vágy,
Isten szelleme lengje át a szentélyt,
S nemes tett legyen közszeretet jele!
Szabad legyen a gondolat s szó,
Zsidó keresztény, pogány keresztyén,
Zsidó vagy szamaritán-e az!...
Még egység nem az egybeolvadás.

Barátilag egymás mellett, ha éltek,
Gyöngítve lesz az ellentétes mind.
Becsülve egymást, egymást kiegészítjük
Az össztársadalom java — s üdveért.

De mind hiába: nem tűri a zsidó Szamária épülését, Szamariáért él, hal Dositheos népe; nem hallgatva vezérre, árulást, szőnek alvezéri Sabaeus és Theodosius; még retteg az árulástól a szamaritán nép, irtózik az eszmétől, Rufust fölszabadítani és Barkochbától elpártolni, de végre győz a ragaszkodás az ősi hithez.

Sabaeus: Árulásnak csak nem nevezed Justa,
Mi megmenti Samariát. Nevezd módnak,
Utolsó kisérletnek kétségbeesett tervnek.
Miáltal egyedül biztosítva létünk.
Megosztjátok ti e nézetemet?
(Mind, némi habozás után)
Megosztjuk mind.

Szentélyeért küzd Barkochba a zsidóság élén; szentélyt kiván a szamaritán; türelemre int Barkochba és ez végzete. Messiásnak tekinti a nép, messiástól végigazságot kiván. »türelmet csak ingadozó ismer.«

Barkochba: Erélyesen követeljük tehát,
Népem adta jogomnál fogva:
Szamáriát építse föl az egész nép!
Eliezer: Közelg a vég, közelg a vég, Akiba! (Mozgás)
Józé: Róma uralma Istennek tetszetős.

Jóvá fordulhatna még mind, de nincs többé Józsua, a nép békítője. Aegyptomban halt meg; Hadrian Severust hivatá Britanniából s Judaea földjére megérkezett; de e veszély sem ingatja meg Barkochba bizalmát; több két évnél, hogy király, vannak erős várai, mik föltartóztatják az ellent; Betart, a legfontosbat ő maga védeni kész és Betar ellentállani képes; segítik majd a szamaritánok is.

Hiú remény! nem bíznak többé ők Barkochba sikereiben; előbb-utóbb győzni fog Róma és akkor Szamária veszve van; átpártolnak Rómához, fölszabadítani akarják Rufust és rejtekuton a különben bevehetetlen Betarba a rómaiak kezébe szolgáltatni; hozzájuk csatlakozik színleg Dositheos, hogy Barkochbát értesíthesse a veszélyről, mely feje fölött tornyosúl; czélját nem éri el.

Betarban vagyunk (V. felv.) Barkochbában ellent látnak a zsidók maguk; barátsága a szamaritánokkal gyanus; »idegen törzsből vesz nőt magának a messiás?!«

1. zsidó: Róma hatalma előtt, ha meghajolunk,
Vallásunkat megmentjük így.
Nem cselekedett így Josephus is,
Nem Zakkai fia, nem tenné Józsua?
2. zsidó: Róma kezébe, ha jut Barkochba
Teljesül egyetlen óhajunk.

Szítja az elégületlenséget, hogy Barkochba a jámbor Elázárt, kihez a néphit fűzte Betar sorsát, mint kétszinűt halálra sebesítette.

Barkochba: Hadd nehezedjen önvállamra terhem!
Elviselem én, míg el nem hagy erőm.
Róma egész világ, mely ellen szállok síkra:
Győzni vagy elesni — legtöbbet tett,
Ki kötelességének megfelelt.

Zsidók ölik meg Barkochbát, zsidók nyitják a várkapukat; a rejtek utat hasztalan zárja el Dositheos, ki népe ellen küzd, elesik ő is s Betarban diadalt ül a fölszabadított Rufus; megszokta a háború rémtetteit.

Rufus: Távol van tőlem minden lágyabb érzés!
S mégis borzadály futott tagjaimon végig,
Midőn porban hevert Barkochba feje.
Nem borzaszt minket a megtört virágszál,
De biz a fa, melyet vihar tépett szét!
Nem győzött volna fölötte ember soha,
Ha istenek el nem határzák estét!
Hős vala ő, Rómainak tünt föl.

Barkochba halálával véget érhetne a szomorújáték; de hiányzott szerzőnek a költői igazságszolgáltatás s ez római.

Szamariáért árulást követtek el a szamaritánok — Garizim hegyén Iupiternek emeltetik templom. Hitükért megszakítják a régi viszonyt a zsidókeresztények letiport anyanépükkel — Golgatha magaslatát koronázza Aphrodite temploma. Jeruzsálemért megölték Barkochbát.

Rufus: Nem türünk más vallást mi soha!
Iupiternek, ki nem áldoz, ellenünk!
S most ti, zsidók, vegyétek itéletem:
Töröltessék örökre Jeruzsálem híre!
Iupiterre s a császárra emlékeztessen:

Neve ezentúl Aelia Capitolina!
Az ekével fölszántott templomhegyen
A Kapitol urának épüljön szentély.

Akiba és a nép mesterei mind halállal lakolnak, mert tudja Rufus jól, hogy míg ily tanitók élnek Izraélben, zsidóból római sohasem leend.

Epizódszerű Barkochba szerelme Dositheos lányához, Naamáhhoz, mely viszonyt még Akiba sem kárhoztathatja, mert hiszen Dávid ősanyja móabita nő, Ruth vala; de nem osztja e nézetet a nép. Elvérzik Naamah is, álruhában érkezik Betarba, hogy intse Barkochbát a közel veszélyre, elárulja magát egy szövetségesnek vélt szamaritán előtt, ki megöli. Nemes alak, méltó a király messiás szerelmére.

Ezzel kimerítetten a szinmű tartalmát. Kissé a részletekbe mentem, hisz ritkán jut a közönség kezébe zsidó tárgyú tragédia.

Temesvár.

DR. KOHLBACH BERTALAN.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG ELŐLJÁRÓSAGÁNAK JELENTÉSE AZ 1891-IKI KÖZIGAZGATÁSI ÉVRŐL.

»Szent község, melynek lakói hiresek és ismeretesek minden országban, a kiváló hitközségek egyike Izrael szétszóródásában« — e magasztaló szavak, melyeket Efraim Kohen budai rabbi kétszázhuszonhárom év előtt községére alkalmazott volt, méltán ráillenek most a budai község régi hagyományainak örökösére, a rövid idő alatt az előkelőség magas szinvonalára emelkedett pesti hitközségre. A főváros gyors fejlődésével lépést tartott a zsidó község emelkedése főkép azon alapokon, melyeket a boldogult Hirschler Ignácz dr. vetett meg, a szellemi és társadalmi élet legkiválóbb munkásai vállvetve vettek részt érdekeinek előmozdításában és az 1891-ik közigazgatási évről szóló elöljárósági jelentés, mely számot ad a községi élet minden terén nyilvánult nagyméretű tevékenységről, megszerezte a pesti községnek az elsőrangú hitközségek elismerő jelzőjét: ir veém bejiszróél. Nemcsak helyzeténél fogva, mint az ország központjában székelő község, hanem leginkább vallásos és jótékony intézményei és erős szervezete által, melyek ritka hazai községekben lelik párjukat és melyekkel a külföldön csak kevés dicsekedhetik, hivatva van a magyar hitközségek közt a domináló helyet elfoglalni. És hogy mennyire tudatában van feladatának azt a jelentés minden egyes szakasza mutatja. Orthodox hitfeleink azon állítását, hogy a congressusi alapon szervezett községekben az ősi vallásos intézmények ápolása lassanként kivész, fényesen megczáfolja e 18 oldalnyi beszámoló, melyet a pesti elöljáróság buzdítás és példaadás végett valószinüleg a hazai hitközségek nagy részének meg fog küldeni.

A nagy sikerek és buzgó áldozatkészség felsorolása mellett az igaz részvét hangjain emlékezik meg a jelentés a mult év veszteségeiről, Dr. Hirschler Ignácz és Friedmann Mór főkántor elhunytáról. A congressus vezetőjének működése fölött egy későbbi kor fog teljesen igazságot szolgáltatni, midőn a nézetek tisztultak és az egyenetlenkedés elült, de a pesti hitközség körül szerzett érdemeit a község mai állapota hirdeti fennen, melynek megteremtéséhez nagy mértékben hozzájárult. Dr. Hirschler és Friedmann Mór emléke iránt választmányi határozat szerint azzal fejezi ki tiszteletét a hitközség, hogy a volt elnök neve 25 éven át, a 33 éven át községét hiven szolgáló, a templomi ájtatósság ébresztőjének neve pedig 5 éven át fog az engesztelő napi hazkárában felemlittetni.

Az elmult évben a születési esetek száma 2855 volt, meghalt 1928 lélek; az esketések száma 622 volt. Az istentisztelet emelése céljából az az ujitás hozatott be, hogy azon szombatokon, melyeken szónoklat nem tartatik, a hitszónok urak a heti szakaszokra vonatkozó tanítást, exhortatiot intéznek a gyülekezethez, az ujszülöttek névadásánál és a bármiczvá tórához hivatásánál pedig az alkalom ünnepélyességéhez megfelelőleg a rabbik imát mondanak el. A hitszónok urak rendszeres helyettesitésére segédlelkészi állás szerveztetett, a segédlelkész egyik feladata lesz a középiskolákban heti 15 órát előadni és az ifjusági istentiszteletnél mint szónok közreműködni. A két nagy imaház a főünnepek alkalmával szüknek bizonyulván és a magánvállalatok anomáliájának megszüntetése végett az elöljáróság ismételten két helyiséget bérelt ki, melyekben a főünnepekkor a hitközség felügyelete alatt tartatik az istentisztelet. A megürült főkántori állásra Lazarus Adolf, stomfai születésü, hannoverai kántor választatott meg. A nagy-mező utczai iskola a síp utczai központi épületben helyeztetett el, uj iskola az V. kerületben fog épülni, melyre nézve már megtörténtek az intézkedések. A fiuiskolát az 189$^1/_2$ tanévben 740-en látogatják, a lányiskolát 406, a talmud torát 104 a héber tanfolyamot (sip- nagykorona- Bezerédy utczai) 145. A hitoktatásban részesült 2087 középiskolai, 1918 polgári iskolai és 7399 népiskolai tanuló. A kötelező hitoktatáson kivül a héber ismeretek elsajátitására szolgáló héber tanfolyamok az idén egygyel bővültek. Szegény

tanulók számára összesen 2886 ingyenes tankönyv osztatott szét. A hitoktatást 49 tanító és tanár végzi.

A jótékonyság nagylelkü nyilvánulásáról a következő adatok adnak számot. Segélyek fejében kiosztatott 19891 frt 78 kr. A husvéti segélyezések összege 4021 frt 40 kr., kiházasitási jutalékokra 5255 frt fordítatott, téli ruházatban 571 tanuló részesült, az izraelita tanitói árva alap 500 frtot nyert, a művészeti és felső iskolák tehetséges növendékei valamint az orsz. izr. tanítóképző növendékei közt ösztöndijak osztattak szét. Főtisztelendő Dr. Kohn Samuel úr 25 éves rabbi müködésének ünnepélye alkalmával a hitközség mult évben a tudós rabbi nevét viselő alapítványt tett, melynek 200 frtos évi kamatai rabbiképző intézeti és praeparandiai növendékek segélyezésére fognak szolgálni. A lefolyt évben 1092 fekvő beteg ápoltatott az uj izr. kórházban, ezek közt 135 nem zsidó volt, ingyenes gyógykezelésben és ellátásban részesült 405, köztük 17 nem zsidó. A bejáró betegek száma 11612 volt, köztük 5948 nem zsidó. A szegények kezelésével megbizott orvosok 6127 beteget kezeltek, a gyógykezelés összesen 18831 személyre terjed ki. Az összes kórházi költségek 41228 frt 12 krra rúgtak. A fedezetlen szükségletnek mintegy 70%-át a pesti chevra kadisa viselte. A fiárvaházban a növendékek száma 103. A fiárvaházból kikerült szorgalmas és erkölcsös iparostanulók három évi segélyezésére a mult évben Baumgarten Fülöp A. és neje 2000 frtos alapítványt tett: az intézet bevételei 49801 frt 58 kr. és kiadása 32252 frt 24 krra rugott. Az izr. siketnémák országos intézetét 77 növendék látogatja, köztük 38 ingyenes ellátásban részesült, bevétele 24371 frt 96 kr és a kiadás 22131 frt 17 kr volt. Nyugdijban az 1891. évben 22 egyén részesült. A kultuszjárulék eredménye 114597 frt 80 kr volt. A lefolyt évben épült fel a hitközség központi hivatalos épülete a sip utczában, hol a hitközség összes hivatalai vannak elhelyezve. A rabbi hivatal 163 házassági perben járt közben, 21 getet és 5 chaliczát eszközölt. A mult évben hunyt el a hitközségnek 17 éven át buzgó pénztárnoka *Bacher* Simon úr, kinek a zsidó költészet körül szerzett érdemeit e lapok már méltatták.

Az elöljáróság élén *Wahrmann* Mór elnök áll. A szertartási ügyosztály elöljárója *Deutsch* Sámuel alelnök. A jótékonysági ügy-

osztály elnöke *Adler* Lajos. Az oktatási szak elöljárója *Schweiger* Márton. A gazdasági ügyek *Grünbaum* Miksa elöljáró hatáskörébe tartoznak, míg a pénzügyeket *Pfeifer* Ignácz elöljáró vezeti. A kórházi bizottság elnöke *Keppich* Lipót. A fiárvaházi bizottságé *Deutsch* Jakab.

A felsorolt számszerü adatok azon örvendetes tényről tesznek tanúságot, hogy a pesti izr. hitközség fényesen tölti be mind azon feladatokat, melyek reá mint a hazai zsidóság vezérhitközségére hárulnak. Virágzása, folytonos haladása és fejlődése felekezetünk minden tagját örömmel és büszkeséggel tölti el.

Budapest. BÜCHLER SÁNDOR.

BERLINI FELOLVASÁSOK.

Ne tessék e címtől visszariadni! Távolról sem szándékom az összes fololvasások beható ismeretetését nyujtani, melyek e tél folyamán Berlin városában tartattak; hajótörést szenvedne ezen vállalkozás a t. olvasó közönség türelmén és a »Magyar Zsidó Szemle« — akár egy teljes évfolyamának térszükén. Csak azt akarom constatálni, hogy a német fővárosban száz meg száz egylet a jótékonyság nemes ürügye alatt ritka buzgalommal fáradozik a tudomány népszerűsítésén és annak szélesebb körökben való terjesztésén. E számos felolvasás közül én csak azon cyclusról fogok beszélni, melyet mint minden évben, úgy ez idén is rendeztek a »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« ösztöndíjalapja javára Berlin tudományos és társadalmi életének zsidó kitünőségei. Ez alkalomból fényes közönség gyűlt egybe a »Gesellschaft der Freunde« díszes termében és habár a látogatottság nem felelt meg teljesen a terem óriási nagyságának, mindannak daczára büszkén tekinthetnek a rendezők úgy az anyagi, mint az erkölcsi sikerre, melyet elértek.

A felolvasások sorát megnyitotta február 1-én Dr. Lazarus, a hires tanár, »Simon ben Jóchairól, Való és költészet« czímű értekezésével, melyhez az anyagot jórészt Dr. Bacher Vilmos ismert művéből merítette. A II. század e kiváló törvénytudósával és tanítójával mint olyannal foglalkozott, kinek módszere minden időben és minden körülmények

között követendő. R. Simon b. Jóchai, úgy mond felolvasó, a jövő embere. A nagy R. Akibával szemben, ki a szentirás magyarázatában főkép külsőségekre irányuló módszerrel élt, a meggyőződés bátorságával szállt síkra a szentirási versnek és törvénynek belső értelme, ethikai tartalma szerinti fejtegetéséért. Ezen törekvése ama szavakból világlik ki leginkább, melyeket tanítványaihoz a felolvasó szabad magyarázata szellemében mintegy végrendeletileg intézett: »Gyermekeim! Őrizzétek meg az én szabályaimat, mert az én szabályaim Akiba legkitünőbbjeit is felülmulják.« De nemcsak az exegesisre alkalmazta ezen módszerét, hanem átvivé azt az élet minden terére. Emberi cselekedetek, emberi intézmények csakis a bennök rejlő erkölcsi momentum szerint birálandók meg. A korabeli viszonyokkal nem tudott megbarátkozni, a hatalmas Róma törekvéseiben nem találta meg azt, amit keresett. Midőn társai egyszer szerfölötti magasztalással illették a rómaiak civilisatoricus működését, R. Simon b. Jóchai ekként szóla: »Igaz, hidakat építenek, de csak azért, hogy beszedjék a vámot, utakkal szelik át az országot, de csak azért, hogy a legiók akadálytalanul járhassanak rajtuk, fürdőházakat rendeznek be, hogy érzéki örömeiknek éljenek.« Önző intézmények nem erkölcsösek. Elégületlensége valószinűleg tudomására jutott a hadvezéreknek, minek következtében a veszély elől menekülnie kelle. És most a mondáé lesz élete. 13 évet tölt fiával egy barlangban. A barlang bűvös magányában, elzárva a világtól, csak Istenének és tanulmányának élve, szerkeszti meg a Zóhárt, a kabbala alapkönyvét. Mint a lélek kitünő ismerője, a császár leányát gyógyítja ki lelki betegségéből. A dolgok mélyébe való hatolás és a legvégső okok kutatásainak törekvése képezik a monda alapját.

Simon b. Jóchai ama bátorsággal, melyre csak a meggyőződés bensősége buzdíthat, küzdött tanaiért, a mennyiben tudta, hogy van egy erkölcsi világrend, melynek oszlopai és támaszai emberekben keresendők, azon emberekben, kik az erkölcsöt megtestesítik. Az erkölcsi momentumot nem szabad feláldoznunk kicsinyes külsőségeknek; a vallásgyakorlatban is egykoron nem a forma, hanem a tartalom fog győzni. »Napok jönnek, napok mulnak«, ekként végzé felolvasó szavait, »évszázadok, évezredek porszemekként fognak még leperegni az örök-

kévalóság tengerébe és Rabbi Simon b. Jóchai akkor — kezdi meg életét!

A második felolvasást Dr. Lewin, a reform község hitszónoka tartotta február 8-án e czímen: »Utazás Iberiában.« Bevezető szavaiban rövid vázlatát nyujtván ama kornak, melyben a zsidóság ezen félszigeten mind szellemi, mind anyagi téren egyaránt bámulatos lendületnek indult vala, hatásos módon ecsetelé a gyászos esemény vészes következményeit, mely az ujkor elején százezreket fosztott meg életétől és hazájától. Ezután elvezetett felolvasó mindazon helyekre, melyeket saját szemeivel volt alkalma megtekinteni. Cordovában, Granadában és Sevillában még ma is látni palotákat, hol egykoron zsidó államférfiak és zsidó hadvezérek laktak; keresztyén templomokon még ma is ékeskednek zsidó feliratok, mintegy arra utalván, hogy a hajdani korban mások esedeztek e szent helyen, ha nem is szeretettől áradozó *ajkakkal*, Isten segítségéért. A nép kiirthatatlan gyűlölettel van eltelve a zsidók ellenében, káröröммel mutogatják az utasoknak mindazon helyeket, melyeken kegyetlenség és irgalmatlanság vad orgiákat ünnepeltek, büszkén utalnak a sirkertekre, a máglyák helyeire, a hol »ad maiorem dei gloriam« ezrek taszíttattak a tűzhalálba, hol minden ünnepélyes alkalomkor, királyi lakodalmakon stb. az intoleranczia szent nevében ártatlan, hű polgárok az ördögi öröm növelésére máglyára szálltak, hogy füstben szálljon fel lelkük irgalmas Istenünkhöz. Torquemada és társai szentek gyanánt tiszteltetnek, ereklyéiket templomokban őrzik, a hol szintúgy a rituális gyermekgyilkolást megörökítő szent képek bő tápot nyujtanak a nép fanatizmusának. A zsidók száma Spanyolországban nagyon csekély; Madridban, a legnagyobb községben angol és franczia zsidók laknak nagyobb számban, kik azonban templommal nem birnak. Közös istentiszteletet csak egyszer tartanak az évben az engesztelőnapon, a midőn valamely nagyobb imateremben franczia ritus szerint végzik imájukat. Rendkivűl megható a halottakról való megemlékezés, mely czélra kimennek a temetőbe, és könyeket facsart ki az engesztelőnapot körükben töltő Dr. Lewin szemeiből ama jelenet, a midőn zokogva így kiáltának fel: »Ávinú malkénú, Atyánk királyunk, emlékezzél meg azokról, kik szent nevedért multak ki!«

Érdekes nép lakik Malorca szigetének Palma nevü városában, az úgynevezett szalonnaevők. E gúnynév, a melylyel a sziget egyéb lakossága illeti, onnan ered a monda szerint, hogy mint a régi zsidók utódjai, a disznóhús élvezésére kényszeríttettek. Ghetto módjára alakított városban elzárva élnek, azonban semmiféle jel nem utal zsidóktól való származásukra.

Február 15-én Dr. Steinthal tanár tartotta meg felolvasását e czímen: A legrégibb iró próféták. Azon általánosan elfogadott nézettel szemben, mely Ámoszt mondja a legrégibb prófétának, azt vitatja, hogy Ézsaiás 15. és 16. fejezete sokkal régibb korra utal. E fejezetben ugyanis Moáb bukása oly finom részletezéssel, annyira kimerítő módon és élénk színekkel van festve, hogy nagyon is közel fekvő azon feltevés, mely szerint a szentirás ezen részét csakis korbeli próféta irhatta. Szintúgy Joél II. fejezetét is, melyet az első rész költői átdolgozásának tekinti, Ámosz prófétai beszédjeinél régibb korba helyezi, bizonyítékul hozván fel azon körülményt, hogy úgy Ézsaiásban mint Joélben a bünbánásra irányuló figyelmeztetés teljesen hiányzik. Felolvasó ezek után kimutatja, hogy Ámosz beszédjeiben Isten és Izraél viszonyának egészen más felfogása nyilvánul, mint Hóseánál. Míg utóbbi, ki szinte a legrégibb kor prófétáinak egyike, ezen viszonyt a bensőségre, a szeretetre és hűségre alapítja, addig Ámosz a szigorú és fenyítő Istenben látja népe gondviselőjét.

Az említett prófétai helyet gyönyörű fordításban közölte felolvasó; csak sajnálatos, hogy a hölgyközönség, mely Berlinben sem ért a biblia kritikához, nem élvezhette teljes mértékben e valóban érdekes fejtegetéseket.

Február 22-én Dr. Breslauer ügyvéd tartott felolvasást e czímen: »Nevek változtatása.« Első sorban a nevek keletkezéséről beszélt. Minden létező dolog szolgált nevek fölvételének alapjául. Nevek választásánál az ember cseppet sem válogatós. Istenek, (Phöbusz = Phaibisch) állami hivatalok és méltóságok, emberi előnyök, hivatás, dísz tárgyai, házi butorok, pénz, mérték- és súlynemek, élelmiszerek, játék, zene, harcz, tüz, viz, föld stb. elem, ország és folyó, időjárás, városok és az állat-, növény- és ásvány-világ, fölszólítások és parancsszavak, tréfa, élcz, gúny és szidás, véletlen események, szók és betűk stb., stb., mindmegannyi családnévnek képezi eredetét.

Sokféle körülmény szolgál a nevek megváltoztatásának alapjául, még pedig: magasabb rangba való emelkedés, házasság, adoptálás, végrendeleti határozatok; irók, művészek más neveket vesznek föl. Ha a név ellentmond a társadalmi állásnak, úgy az elég ok a megváltoztatásra. Családok levetik régi nevüket, ha egyik-másik tagjuk kriminális bűnt követett el. (Itt *Piuffsicsot* is említette.) Balhit, aesthetikai scrupulusok stb., stb., mindmegannyi körülmény foroghat fönn, mely a név megváltoztatására indíthat. Felolvasó ezek után a különböző rendeletekkel foglalkozott, melyek az egyes országokban nevek fölvételét és megváltoztatásának módozatait szabályozták.

A zsidók neveit illetőleg Zunz értekezésére utal. Curiozum gyanánt említette, hogy Brodyban egy Christian nevezetű rabbi működött.

»Poroszország felkelése 1813-ban« volt azon felolvasásnak címe, melyet Dr. Philippsohn tanár tartott február 28-án. Azon viszontagságos és mozgalmas időben, úgy mond felolvasó, a midőn Poroszország tette az első lépést az idegen járom lerázására, a midőn a szabadságért való lelkesedés szent lángja lobogott minden német szívben, a zsidók fényesen czáfolták meg ama igaztalan vádat, melyet minduntalan hallani voltak kénytelenek, hogy nem lehetnek jó hazafiak. Ritka áldozatkészséggel járultak hozzá a csapatok felszereléséhez és élelmezéséhez. Gumpertz hazafias példáját, kinek adománya 3000 tallérra rugott, csakhamar Meier, Frank, Oppenheim stb. stb. családok követték és a legmerészebb várakozásokat is tulhaladá az áldozatok sokasága, melyeket a hazaszeretet oltárára tettek. Daczára a tilalomnak, mely szerint zsidók az önkénytes hadseregbe nem léphettek, száz meg száz ifju fogott kardot a haza érdekében s lelkesedett Körner szabadság-dalain. A harcz bevégzésével szabadság hajnala derengett a zsidóknak is, fényes bizonyítékául ama ténynek, hogy a zsidók sorsa hazájuk sorsával legszorosabbra van összekötve.

Az utolsó felolvasást márczius 7-én tartotta Dr Meyer magántanár e czímen: Auerbach Berthold. Kifejtette, hogy Auerbach valamint az irodalomban, úgy az életben is az ellentétek kiegyenlítését tűzte ki főczéljául. Lelki rokonságban állott Spinozával, a kinek befolyása minden iratán észrevehető. Közvetítőleg akart hatni az abstract philosophia és a

költészet között. Lelkes német és lelkes zsidó volt egyaránt. Menzelnek gyülölettel eltelt »Junges Deutschland«-jára, »a zsidóság és a legujabb irodalom« czímű röpirattal felelt, melyben a megtámadott zsidóságot megvédelmezte. Felolvasó ezek, után behatóan tárgyalja müveit, melyek mindnyájából mély benső philosophiai lélek szól hozzánk.

Berlin. SCHWARZ MÓR.

JÓTÉKONYCZÉLU ELŐADÁSOK.

A zsidó talmud tudósok támogatására alakult egylet javára Dr. Berliner A., Dr. Karpeles G., Dr. Mendel tanár, az idegbajoknak hírneves gyógykezelője és Dr. Hildesheimer H. a mult és folyó hóban külön-külön tudományos felolvasást tartottak, melyeknek eredményéről fényes sikerek számolnak be.

A felolvasások sorozatát Dr. Berliner kezdte meg: »A zsidók a régi rómaiak közvéleményében« czímű munkájával, mely a hozzá füzött tulcsigázott követelményeknek teljes mértékben megfelelt. Kimerítő, alapos dolgozatában nem hiányoztak szellemes megjegyzések az azon korbeli zsidógyülölők ellen, kiknek téves nézeteit találóan czáfolgatta oly adatokkal és érvekkel, melyek a szorgalmas gyüjtő tiszteletére válnak. Az előadás szépségét különösen az előadás módja és hangja, mely semmi kivánnivalót sem hagyott maga után, emelte és szerzett élénk elismerést számára.

Február hó 29-én Dr. Karpeles ur fejtegette: »A zsidók érdemét a világkultura körül«. Másfél órai beszédben tartott a felolvasó közszemlét a szellemi élet kétezer éves történetén, melyre a zsidóság büszkeséggel tekinthet vissza. Azon eredményre jutott, hogy nincs az egyetemes culturában oly tér, melyen a zsidó szellemnek ne lett volna termékenyitő hatása. A szónok lelkesedése átszállott a hallgatóságra is, mely többszöri tetszésnyilvánítással és riadó tapssal fejezte ki elismerését az előadó iránt.

Márczius 7-én Mendel tanár tartott előadást: »Érzéki észlelet és érzéki csalódásról«. A mesteri műnek nem volt meg a kivánt hatása, minthogy a hallgatóság sehogy sem tudott

beletörődni a felolvasó elmélkedésében kifejtett rideg materialismusba, melylyel kétségbevonta a szellem létezését és a gondolkodást is érzéki tapasztalatok által befolyásolt functiónak nevezte.

A Karpeles idealismusának magaslatáról a Mendel süppedékes materialismusába került hallgatóságot márcz. 14-én Dr. Hildesheimer Hirsch emelte ki: »Vándorlás Palestinán át« című felolvasása fonalán. Szellemes vezetése mellett átvonultunk az igéret földjének területén, bekalandoztuk a vadregényes ormokat, leszálltunk a szeliden eső völgyekbe, átkutattuk vele az üregeket és barlangokat a legtávolabbi zónáig; a legkevésbé száraz előadás nyomán átkeltünk a Jordánon, szemlét tartottunk a régi kor emlékeit hirdető városokon, nevezetes helységeken.

Kalauzolásának jutalmául kérte Dr. Hildesheimer, hogy a jelenvolt társaság fáradhatatlanul vegyen részt a palaestinai uj gyarmatok alakításának előmozdításában.

Berlin.

GRÜNHUT LÁZÁR.

TÁRSADALOM.

FELEKEZETI AUTONOMIÁNK UJ KORSZAKA.

Ide s tova huszonöt esztendeje lesz, hogy az izraelita vallásfelekezet önkormányzatának alapköveit a szabadság harmatjától itatott területen lerakták. Szent ügyünk legjobb napszámosai sereglettek egybe a hitet reményt lehelő pázsiton. Eljöttek a közös buzgalom, szárnyain szeretetet hozva lelkeikben a közös munkára. Mint hajdan, mikor őseink a szentélyre kincseket raktak garmadába, úgy hordták most össze mind azt, a mit szellemök nemeset termelt. Alkotmányt akartak építeni, fényeset és dícsőt, hogy ebben a százados martyromság sebeitől vérző vallásunk testére a polgári jogok imént kizöldelt fájának ágairól koszorút törjenek. Künn a természet telet hirdetett, míg a hazai zsidóság szivében a kikelet mosolygott, hisz túl reményen, túl önbizalman, költő ült a kormányon, ki mint ifjú is örökbecsű gyöngyökké vált könyeket hullajtott Izrael szenvedésein. És folyt a munka százezrek tekintete által kisérve. A falak büszkén egyenesedtek a derült égnek és ha sáskajárás pillanatra homályt okozott is, csak hamar kitisztult.

De a bárány felhőkből, melyek fénylő szemhatáron ideoda bolyongtak, sötét fellegek váltak. Vihar tört ki, mely a kész alkotmányt romokra törte. Kő nem maradt kövön. Megrendült alattunk a föld. Csüggedés szállta meg a bátrak szivét és fájdalmas csalódásban hasadt meg a testvéri hűségben való bizodalom. A romok tetején fészket raktak a baglyok. Denevérek boldogan repdesték körül a szomorú halmot, mely alá annyi nemes és becsületes törekvés temetkezett. Csak néha napján, mikor nagy sötétség borult a felekezetre, zarándokoltak még ide a régi harczosok, hogy a multnak egy-egy sugarát visszaidézve, megaranyozzák az elhantolt dicsőséget, mely elmult hirtelen mint dicsőségért küzdő pengének ragyogó fénye.

Ám romok alján gyönge repkény nőtt, szeretettel fonva körül a hantokat. Tünőben immár a pusztulás képe. Baglyok huhogása elnémult. Éji madarak remegve csattognak szárnyaikkal, egymás husába vájva szomjazó csőreiket. A tollasodó

veréb csiripelése a maga módja szerint szintén hirdeti az ujjáébredést, de a szántóvetők induló csapata legjobban mutatja, hogy itt a tavasz....

Gyakran keserü periodusokban öntjük ki itt panaszainkat, most májusi szellő lopódzott ide. Az izraelita községkerületek újjáalakulása nyit új és biztató perspektivát előttünk. Fenségesen bontakozik ki előttünk egy kép: *a törvényesen befogadott és önkormányzati alapon nyugvó magyar zsidó vallásfelekezet.* Sokakra úgy hat, mint délibáb csalóka ragyogása. Mi bízunk benne, és áhitattal csügg rajta vágyó tekintetünk.

Azért e folyóirat barátjainak nevében is, kik velünk évek óta küzdenek felekezetünk önkormányzata és közjogi állásáért, benső örömmel üdvözöljük ma azon férfiakat, kik e hónapban különböző vidékek központjában vallásfelekezetünk autonomiájának újjáépítésére egybegyülnek.

Az izraelita községkerületek gyülekezetei, mint az egyes hitközségek választottaiból alakult képviselet többnyire a legkiválóbbakat és azokat egyesíti magában, kik a felekezetünk ügyéért lelkesedni és annak előbbvitelére közreműködni tudnak és akarnak. Az ilykép összealkotott testületek tanácskozásai és határozatai csak áldást hozhatnak reánk, mert ha a czélhoz egészen el nem visznek is, kijelölik és megmunkálják számunkra az utat, melyen haladnunk kell. Aztán ha felekezetünkben nem tapasztalnánk is pezsgést, azaz egy tény, hogy a felekezet a congressus által megkezdett művet a jogfolytonosság alapján tovább fejleszteni kivánja, a kerületek újjáalakítását nagy horderejű elhatározássá emelné.

Az izraelita községkerületek első sorban megfognak alakulni. Megválasztják a kerületi elöljáróságot és megalakítják a községkerületi biróságot.

Az önkormányzati tevékenység eddigi szünetelése folytán ezzel az első gyülések munkarendje teljesen ki lenne merítve. Ámde, midőn a hazai zsidóság választottjai annyi idő eltelte után ismét a felekezet, sőt a konfesszionális kérdések iránt napjainkban nyilvánuló általános érdeklődést ismerve, mondhatnánk a nemzet elé lépnek, tőlük többet várunk. Szavukat oly módon kell felemelniök, hogy az immár megmagyarosodva müveltségben megizmosodva bemutatkozó zsidóságnak szabadság élvezetében nemesült önérzetes hangja a siránkozó panaszokat tulharsogja. Nemcsak rokonszenvet kell támasztania érdekeink iránt, hanem a társadalom alvó jogi lelkiismeretét kell az előitéletek lidércznyomásából felszabadítania. Igy aztán a felekezetbe is önbizalmat ébreszt és szunnyadozó erői és tehetségei új életre kelnek.

Önként értetődik, hogy az évek óta napirenden levő és ujabb időben országos érdeklődéssel találkozott reczepczió kérdésével szemben a községkerületeknek állást kell foglalniok. E tekintetben álláspontunkat már többször jeleztük. Kiemeltük többek között f. év márcziusi füzetünkben, hogy a községkerületek megalakulása egyéb feladatai mellett a zsidó vallásfelekezet egyenjogúsítása iránti törekvéseket, mint a felekezet túlnyomó részének és intelligencziájának szabályos formában alakult képviselete az esetben is hatályosan előmozdíthatja, ha a reczepczió iránt indított mozgalom önnönszervezete által is kiván a kormány vagy törvényhozás előtt a felekezet e részbeli jogi kivánatának érvényt szerezni. Még f. év januári számunkban a csak később keletkezett nagyobb mozgalmat előzőleg utaltunk arra, hogy megállapodás történt az iránt, hogy a felekezetnek a már kivívott jogi alapon úgy jogainak továbbfejlesztésére, valamint összérdekei képviseletének megalakítására nézve önrendelkezési joga felelevenittessék. Ezzel és más alkalmakkal kimondottuk részünkről, hogy a községkerületek most is karolják fel a reczepczió ügyét, mert hisz a koronkint éppen a felekezet egyenjogúsítása kérdésének mozgatására galvanizált községkerületi szervezet képviselői voltak eddigelé is vallásfelekezetünk e jogának leglelkesebb és legkitartóbb előharczosai. Bizvást reméljük tehát, hogy most, midőn mint phoenix megujulva lépnek ki a térre, úgy a kerületi képviseletek, valamint az esetleg ebből eredő organumok a felekezet idevágó jogos várakozásainak megfelelnek. És ha mint utolsó számunkban eshetőségként érintettük, és mint jóval később megjelent hirlapi közlemények kilátásba is helyezték, a reczepczió kérdése a vallásügyi tárcza költségvetésének tárgyalásánál tényleg

szóba kerül, a kormány felekezetünk szinejavának szerves formában megnyilatkozott e részbeli óhajtását már ismerni fogja. Bármint alakuljanak is a dolgok, annyi bizonyos, hogy ez ügy ébrentartásáról a felekezet gondoskodni fog és bizvást hiszszük, hogy jogainkhoz nem elkeseredett politikai küzdelmek poros útján jutunk el.

Ezen kivül számos nagyfontosságú kérdés van, mely a felekezet lételével, haladásával közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban áll és melyeknek majdnem mindegyikére nézve a községkerületek működésétől várunk orvoslást vagy utbaigazító eszmét, kezdeményezést és támogatást, részben pedig a működésüket irányozó kongresszusi statutumok alapján intézkedést.

A kongresszusi határozatok sorrendét követve, a községszervezési szabályzat függelékét képező azon rendelkezés előtt állunk meg, mely a chevra kadisák-ra vonatkozik. Ezen intézkedések legfontosabbikát az képezi, hogy a chevra kadisa alapszabályait a kerületi elöljáróságnak kell bemutatni. Már évekkel ezelőtt rámutattam arra a képtelen helyzetre, hogy a király ő felsége által sanctionált és a felekezet önkormányzati jogkörét megállapító, eddig hatályuktól meg nem fosztott kongresszusi statutumok ezen intézkedése a belügyminiszterium egy rendelete által megsemmisíttetett. E sérelmes eljárás a chevra kadisákat, melyek szorosan vett vallási szükségletek kiszolgáltatására is rendelvék és a melyeknek alapszabályai nemcsak adminisztrativ, hanem tisztán rituális szabványokat tartalmaznak, a belügyminiszterium főfelügyelete alá helyezi. Alapszabályai ide mutatandók be, miről nem egy chevra kadisa keserves tapasztalatokkal bír. Ezen, bár a kisebbekből való jogsérelem megszüntetéséről gondoskodnia kellene tehát a felekezetnek és ha már az egész felekezeti egyesületi ügyet autonom jogkörébe nem vonhatja, a vallási feladatokat követő chevra kadisákat a congressusi szabályok világos intézkedései alapján a belügyminiszterium befolyása alul kivonnia, illetve e jogunk restitutióját eszközölnie kellene.

Az egyetemes gyülés gondoskodott az anyakönyvekről is. Am de ezekre nézve úgy áll a dolog, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. alatti anyakönyi szabályrendelet ő felségének 1885. évi junius hó 17-én Bécsben kelt

elhatározásával nyert felhatalmazás alapján lett kibocsátva és e szerint a későbbi keletű legfőbb kegyuri elhatározással a congressusi szabályok ide vonatkozó intézkedése hatálytalanítva lett. Ugyanez áll a congressusi statutumoknak a hitközségi szabályzat javarészére nézve is, melyek ismét ő felségének 1888. évi junius hó 5-én Bécsben kelt elhatározása alapján a vallásügyi miniszternek 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. alatt kelt rendeletével lettek módosítva, illetve hatályon kivül helyezve. Azonban ezt csak mellesleg jegyezzük meg, mert más alkalomra tartjuk fenn magunknak, hogy úgy a congressusi, valamint az orthodox szervezési szabályzatokon történt időközi gyökeres átalakulásokat részletesen méltassuk. Amit is annál inkább elhalaszthatunk, mert alig hiszszük, hogy az első voltaképen alakuló kerületi gyülések részletesen foglalkozzanak a szabályzatok reviziójának eszméjével. Sőt szerény nézetem szerint és tán nem egészen téves felfogásom, szemben a minden irányban változott viszonyokkal a községkerületek jelen szabályzatok reviziójának felvetése helyett a jogfolytonosság mesgyéjén haladva, a szükségképen előtérbe lépő uj kongresszusi eszme konsequenciájához jutnak el.

Addig is azonban számos irányban történhetik üdvös intézkedés. Itt van a hitoktatás kérdése. Az oktatási ügyre ézve ő felsége a kongresszusi határozatok szentesítése alkalmával az általános országos törvény hatályát kifejezetten is fenntartotta. De a felekezeti népiskoláról intézkedvén, fenntartották ezt maguk a statutumok is. A vallásoktatásra nézve azonban a felekezet igazán korlátlan szabadsággal rendelkezik. Talán ez a szabadság okozta e téren azt a szomorú állapotokat, melyekről a szakférfiak uton-utfélen panaszkodnak.

A congressusi szabályok a vallás tanításról jelesül a tananyagról részletes intézkedéseket vettek fel. A hatosztályú felekezeti népiskola tananyagául, a hit- és erkölcstan, szabatos héber olvasás, héber nyelvtannal egybekötött biblia, imarészek fordítása és a második templom lerombolásaig terjedő zsidó történet volt felvéve, megállapíttatván különösen a bibliaoktatás legkisebb mértéke is. Körülbelül ez volt anyagul meghatározva azon hittanodára nézve, melyet olyan hitközségek tartoznának felállítani, melyek vagyontalanság miatt népiskolát fenn nem tarthatnak, vagy oly helyekre nézve, hol közös iskola van.

Részletes intézkedések történtek még a talmudtórák, a középtanodák és állami tanitóképezdék tananyagára nézve. Hogy menynyiben állhatnak meg e határozatok a mai pedagogia vagy theologiával szemben annak a megbirálása szakemberekre tartozik. E czikk keretén belül csak azon általános panaszokra lehet utalni, melyek e téren hol teljes közöny, hol szélsőségig menő experimentumok miatt, minduntalan felhangzanak. E panaszok jogosultságának elbirálása a theologiai és pedagogia, kérdésekkel foglalkozók itéletére tartozik. Óhajtandó tehát, hogy a felekezet ezen égető kérdése hozzáértők által tüzetesen megvitattassék és hogy a községkerületek a hitoktatás ügyének rendes mederbe való terelésére hivatott tagjait tevékenységre birja. Tekintve pedig, hogy ez országos baj, czélszerű lesz, ha a különböző kerületek közös eljárást állapítanak meg e tekintetben, mely aztán a congressusi statutumok reviziója, illetve átalakulása alkalmával a tűzpróbát már kiállván, általánosan kötelező szabálylyá formálódhatik, és úgy a tanitóképző, valamint a kontemplált hittanár-képző vonatkozó tananyagánál is figyelembe vehető leszen.

Az oktatási ügygyel számos egyéb kérdés is összefüggésben áll. Ilyen a kerületnek mint felsőbb iskolai hatóságnak működése, egy vagy több felügyelőnek választása, kik a kerületi iskolákat látogassák stb. E téren tehát a kerületnek szép feladatai vannak.

Kapcsolatban az oktatásügy kérdésével idején való volna, hogy az országos rabbiképző-intézet bölcsészeti fakultással való kiegészitésének kérdése is napirendre kerüljön. Hisz mindentől eltekintve visszás helyzetet teremt már az a körülmény is, hogy ez intézet felső tanfolyamának *rendes* hallgatói, egyuttal *rendes* hallgatói a m. kir. tudományegyetem bölcsészeti karának is. A dolog érdemét tekintve, a protestansoknak hason irányú mozgalma a követendő utat nekünk is megjelöli.

A rabbik qualifikácziója is olyan kérdés, melylyel előbb-utóbb foglalkoznia kell a felekezetnek, mert nyilvánvaló, hogy a jelenlegi helyzet, mely szerint a rabbi világi képzettségének kötelezőleg megállapított mértéke a népiskolai tanítók qualifikácziója mögött messze visszamaradt, egyáltalán

fenn nem tartható, a nélkül, hogy ez alatt az állás tekintélye, sőt azon befolyásánál fogva, mely a rabbit az iskolai szabályzat értelmében megilleti, közvetve maga az oktatási ügy is súlyosan ne szenvedne. E részben különben sem ütközünk ma már különösebb akadályokba, mert a rabbik műveltségi foka 25 év óta óriásilag emelkedett.

Szem előtt tartva ez utóbbi jelenséget, elérkezettnek látszik immár az idő arra nézve is, hogy tudományunk ápolása érdekében zsidó irodalmi társaság létesüljön, mely a magyar biblia fordítás iránti törekvéseket felkarolva, a zsidó történetet a zsidó irodalmi termékeket elvezesse a felekezet összes rétegeibe, hogy terjedjen a hit és tudás, hogy feltámadjon a szeretet a zsidóság szellemi kincsei iránt is. Sajnálatos körülmény például, hogy egy oly munka, mint dr. *Kohn* Sámuelnek a magyar zsidók történetéről irt műve csak a kiválóbbak házában található, holott a felekezetnek kötelessége lenne ily munkát népszerű kiadás által minél szélesebben terjeszteni. Ezzel egyetemben a felekezeti sajtó elszomorító helyzetére is ügyet kellene vetni. A létező erőket a független gondolkozás, a szabad vélemény szolgálatába kellene egybegyüjteni, hogy a kicsinyes személyes hiúság kielégítése és muló becsü dicsőség-szelvények iránti hajhászat felett az önzetlen törekvések emelkedjenek. A felekezetet érdeklő kérdések ne bizassanak a dilletantizmus téves hitet és nézetet hintő képviselőire, beteges ambicziók önkényére. Gondoskodni kell oly felekezeti sajtóról, mely a felekezetet a jövő czéljaira tudatosan előkészíteni és hangolni képes. Az irók szakértelme, valamint egyének súlya által. Nehogy annyi parlagon heverő képesség elsenyvedjen és nehogy az e téren folyton növekvő érdeklődés a napról-napra váltakozó felfogások zavarosában alámerüljön.

A magyar zsidó irodalom és felekezeti sajtó a szórványosan jelentkező intelligenczia, vagy egy-egy maeczenásban, kiváltkép azonban a szerény és bizonytalan viszonyok között élő zsidó tisztviselőkben és a rabbikban birja legállandóbb támaszát. E kör azonban oly szerény helyzetben van és túlnyomó része családostól oly bizonytalan jövőnek néz elé, hogy egyáltalán nem csodálható, ha megtakarított filléreit félreteszi arra mostoha időkre, melyek a jelen viszonyok között el nem maradhatnak.

Tüzetesen foglalkoztam e helyen a rabbik nyugdíjazása, özvegyeik és árváik ellátásának kérdésével. Megvilágítottam ez ügyet minden oldalról, de a visszhang csak gyenge volt. Immár a felekezetnek választott képviselői vehetnék kezökbe az ügyet. Köztük számosan vannak, kik a dolog pénzügyi oldalát is ismerik és lehetetlennek tartom, hogy egy kis jó akarattal e téren egy oly maradandó országos intézményt nem tudnánk létesíteni, mely a szolgálatra képtelen rabbit a változó elöljáóságok kegyétől függetlenül, nyugdíjban, hátrahagyott családtagjait pedig ellátás élvezetébe részesítené. És a mi áll a rabbikra nézve, ugyanez áll, még pedig fokozott mértékben a többi hitközségi tisztviselőkre nézve is, amennyiben ezek még életükben és teljes munkabirás mellett sincsenek biztos helyzetben. A rabbit legalább védi a definitivum és csak nyugdíjigényei vannak a hitközségek kegyeletes gyakorlatára bizva. De a tisztviselők — azon kevés kivételekkel, melyeknél a tisztviselők állása élethossziglan szerződéssel van megvédve, — a hitközségi elöljáróságoknak vannak kiszolgáltatva. Ezeknek önkényét, gyakran szeszélyét nem egy szerencsétlenné tett család nyögi és számosak azok, kiket ezek a vándorkoldusság szennyes karjai közzé üztek. Mellesleg mondva a vándorkoldulás feletti panaszok vidéki hitrokonaink jótékony egyleteink és főképen rabbijaink körében ujabb idő óta mind hangosabbá válnak. És e baj is várja orvosló csodaszerét. Nagy megváltás lenne, ha valakiezt felfedezné.

Ezen kivül még számos kérdés az, — közöttük első helyen a végleges szervekedés ügye — mely a felekezet választott képviselőit, ha nem is mindjárt az első gyülekezeteken foglalkoztathatja. Azonban mindezekre még alkalom adtán visszatérünk, hiszen erős az a hitünk, hogy immár eleven felekezeti élet nyilik meg előttünk, mely lefegyverzi elleneinket, kik megszégyenülve és önnön vétkeik által megtörve, bűnbánóan indulnak majd utánunk. Ez uj idők folyamán a sajtó is hozzájárulhat önkormányzati életünk uj korszakának megtermékenyítéséhez.

Az Ég áldása legyen hitfelekezetünk választott férfiainak reményteljes munkáján!

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

ELVI JELENTŐSÉGŰ HATÁROZATOK.

I.

Házassági ügyben.

Folyóiratunk f. évi január havi számában hason czím alatt tárgyaltuk a vallás- és közoktatásügyi miniszter több rendeletét, melyek ugyanazon szám »Kútfők« czímű rovatában közzétéve lettek.

E rendeletek zsidó házassági ügyekre vonatkoznak és azt az álláspontot foglalta el azokban a vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy oly esetekben, a mikor a rabbi az esketést, vagy már a kihirdetést is, vallási akadály fenforgása miatt eszközölni nem akarja, a hatóság az ügybe avatkozni feljogosítva nincsen.

Azon nézetünknek adtunk akkor kifejezést, hogy ezen rendeletek okvetlenül maguk után vonják az 1890. évi 47155. sz. a. kelt kultuszminiszteri rendelet visszavonását is, melyben a hódmezővásárhelyi rabbinak meghagyatott oly házasságkötés anyakönyvi bejegyzése, a mely a zsidó vallástörvények szerint érvényesnek nem tekinthető s melynek bejegyzését annak folytán a rabbi megtagadta. Ezen házassági ügy, mely akkor még tárgyalás alatt volt, egyelőre immár befejezést nyert a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr f. é. ápril hó 2-án 13375. sz. a. kelt az izraeliták országos irodájához és Hódmezővásárhely város közönségéhez intézett leirataival, melyeket alább (l. Kútfők 243. és 244. sz.) szószerinti szövegükben közlünk. Megfelelnek a leiratok várakozásunknak, a mennyiben a miniszter úr a sérelmes 1890. évi 47155. számú rendeletének végrehajtását már nem követeli, de nem kielégítők azok annyiban, a mennyiben a miniszter úr nem helyezkedik vallástörvényeink álláspontjára, melyek szerint a kérdéses esketési eset azért nem birhat érvénynyel, mert a nő első férjétől elválasztottnak nem tekinthető, hanem csak a fennálló szabályrendeleteknél fogva difficultálja a házasságkötést, mely rendeletek azt kivánják, hogy

csak állásban lévő rabbi vagy rabbihelyettes végezze az esketési szertartást, holott a fennforgó esetben az esketö egyén ily minőséggel nem birt.

Az alább közölt rendeletek tehát Müller Mihály és Weisz Regina hódmezővásárhelyi lakosoknak Weisz Gábor által történt összeadását feltétlenül érvénytelennek nem jelentik ki, hanem függőben tartják ezen házasság érvényének kimondását mindaddig, mig az érdekelt felek teljes hitelt érdemlőleg be nem igazolják azt, hogy Weisz Gábor esketési funktiók végzésére jogosult volt, vagy míg netán a biróság mondaná ki itéletileg e házasságot érvényesnek.

Meg vagyunk róla győződve, hogy ezen esetek sem egyike sem másika beállani nem fog. Nem mutathatják ki a felek, hogy Weisz Gábor akkor, a mikor a kérdésben forgó esketést végezte, valamely hitközségnél mint rabbi vagy rabbihelyettes alkalmazva volt, tehát nem lehet tartani attól, hogy Weisz Gábor qualifikációjának beigazolása fogja az államhatalmat arra birni, hogy egy vallástörvényeink szerint érvénytelen házasságot érvényesnek jelentse ki. De nem állhat be annak lehetősége sem, hogy birói itélettel jelentessék ki e házasság érvényesnek, mert a biróság szintén csak azon házasságokat tekintheti érvényeseknek, melyek a fennálló szabályrendeleteknek megfelelően lettek megkötve. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a házasságot szabályszerűen megkötöttnek nem tekintvén, kizártnak tartjuk, hogy a biróság a fennálló szabályrendeleteket a kultuszminiszteri intézkedéstől eltérően értelmezze.

Ha az ügy érdemében tehát a felekezeten jelen esetben sérelem nem is ejtetik, mégis az indokokra való tekintettel, melyeket a miniszter úr leiratában felhoz, sajnos jelenséget képez, hogy vallástörvényeink az államhatalommal szemben teljesen nem érvényesülhettek. Nem szolgálhat a felekezetnek enyhítő körülményül, hogy azt a visszás helyzetet, melybe a miniszter úr ezen ügyben jutott, tulajdonképen az »orthodox közvetítő bizottság«-nak egy »véleményes jelentése« okozta, melynek helytelensége és hiányai folyóiratunk mult évi folyamában egy kiváló szakférfiu által kimutatva lettek.

Több izben tettük a jelen házassági esetet megbeszélés tárgyává, olvasóink ismerik annak minden egy fázisát. Rámutattunk több izben arra, hogy mindaddig, mig a házasságkötés joga kizárólag a felekezet kezébe van letéve, az állam csak azokat a házasságokat tekintheti törvényeseknek, a melyek a felekezet vallástörvényeinek megfelelően lettek megkötve. Rámutattunk továbbá arra is, hogy házasfelek csak akkor tekinthetők egymástól elválasztottaknak, ha az elválasztás a felekezet vallástörvényei értelmében történt meg.

Minthogy az izraelita válóperekben beállott ujabb birói gyakorlat okozta leginkább az izr. házassági ügyekben beállott zavarokat, az izraeliták országos irodája már régebben tett előterjesztést az iránt (lásd M.-Zs. Sz. 1891. évf. 66. lap), hogy az igazságügyminiszter az izraeliták házassági pereiben követendő eljárást az 1868:LIV. t.-cz. 22. §-ában nyert felhatalmazás alapján rendeleti uton mielőbb szabályozza. Sajnálattal értesülünk a vallás- és közoktatásügyi miniszternek az izraeliták országos irodájához intézett és alább közölt rendeletéből, hogy az igazságügyi miniszter az izraeliták házassági pereiben követendő eljárásnak rendeleti uton való szabályozására nyert felhatalmazást igénybe venni nem hajlandó.

Ezt különben olvasóink tudomására juttattuk már folyóiratunk f. évi január havi füzetében (lásd M.-Zs. Sz. 1892. évf. 6. lap), a hol egyúttal felemlítettük, hogy az igazságügyminiszter azért nem kivánja *egy* vallásfelekezetnek házassági pereit jelenleg szabályozni, mert a házassági jognak a családjogban leendő rendszeres és egységes kodifikációját és a házassági pereknek *minden* vallásfelekezetre egyaránt kiterjedő egyöntetű szabályozását tartja szükségesnek.

Kétségtelenül jogában áll az államnak gondoskodni arról, hogy a házassági jog és perek tekintetében magát a felekezetektől függetlenítse. Hazánk viszonyai nem olyanok ugyan, hogy egyhamarra a kötelező polgári házasság behozatalát lehetne várni. Helyesen cselekszik az állam, ha a vallásfelekezetek jogait respektálja, és csak akkor lép segítőleg fel, ha a felek a felekezetek kebelében igényeik kielégítésére nem találhatnak. Előfordul ez úgy az izraelita, mint a keresztény hitfelekezeteknél egyaránt. Vannak katholikusok, akik saját egyházuk papjai által vallásba ütköző akadály folytán össze nem adatnak, ép oly kevéssé, mint izraeliták, akiknek házasságra lépését a »get« vagy a »chalicza« hiánya akadályozza. Ezeken csak úgy segíthet az

állam, ha törvényt alkot, amely oly egyéneknek, akik saját felekezetükben vallástörvénybe ütköző akadály folytán házasságra össze nem adathatnak, lehetségessé teszi, hogy polgári hatóság előtt köthessenek érvényes házasságot. Így állapítsa meg ezt a törvény zsidókra és keresztényekre egyaránt, vezessen ezen házassági esetekről külön anyakönyveket, és ne kívánja se a zsidó rabbitól se a keresztény lelkésztől, hogy oly házasságot, mely vallástörvényei szerint érvénytelen és lehetetlen, akár megkössön, akár pedig, ha más által lett megkötve, anyakönyvébe bevezessen.

Óhajtjuk, hogy ily törvény mielőbb létesüljön, de reméljük, hogy addig is meglesznek kímélve rabbijaink attól, hogy a kormány vallásellenes cselekedetek végzését követelje tőlük. Biztosítékot látunk erre vallás- és közoktatásügyi miniszterünk személyében, aki a hódmezővásárhelyi esetben is az »orthodox közvetítő bizottság« helytelen véleménye által lett csupán félrevezetve s most már mindent elkövet arra nézve, hogy a kiadott rendelet végrehajtásra ne kerüljön és hason intézkedések ne ismétlődhessenek.

II.

Hitközségi ügyekben.

Az 1883. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott kultuszminiszteri körrendelet egynémely intézkedései az alább közölt rendeletekkel (l. Kútfők 245. és 246. szám) nyernek részben kiegészítést, részben pedig tüzetesebb meghatározást.

1. Az izraelita hitközségeknek kötelességükké van téve, hogy helyi alapszabályokat alkossanak és azokat a bemutatási záradékkal elláttassák. A fiókhitközségek pedig csak az anyakönyvvezető rabbiság és az állandóan használt anyahitközségi intézmények tekintetében képeznek a főhitközséggel összefüggő testületet, de egyéb tekintetben külön fennálló intézményeiket az anyahitközségtől függetlenül kezelhetik.

Számos hitközség azonban mindeddig nem alkotott helyi alapszabályaikat és ha a főhitközség és az ennek székhelyén kívül lakó izraeliták közti viszony megállapítása került szóba, számos izben képezte vita tárgyát, hogy valamely község csekély számú izr. lakossága fiókhitközséget képez-e vagy sem? Tájékozást kértek tehát a hatóságok aziránt: minő eljárás követendő azon izr. hitközségekkel szemben, melyek külön helyi alapszabályaikat meg nem alkották és miről ismerhető fel, hogy valamely község izr. lakosai fiókhitközséget képeznek? A vallás- és közoktatásügyi miniszter nem fogadta el a hatóságok azon indítványait, hogy a hitközségek kényszereszközökkel szoríttassanak alapszabályaik alkotására, hanem akként intézkedett, hogy az izr. hitközségek mindaddig, míg megállapított és szabályszerűen jóváhagyott helyi alapszabályokkal nem bírnak, a hitközségi adók és illetmények beszedése körül a hatóságok segédkezését igénybe nem vehetik. Az izr. fiókhitközség ismérveül pedig egy állandó imaházi helyiségnek történt berendezése s egy előimádkozó vagy sakter tartása lett megjelölve (l. Kútfők 245. szám).

2. Az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott kultuszminiszteri körrendelet 3. pontjának *a)* alpontjában meg vannak állapítva azon feltételek, melyek alatt az anyahitközség székhelyén imaházi egyesületek alakíthatók. Három neme az imaházi egyesületeknek van megkülönböztetve, és pedig olyanoké, minőkké az anyahitközség székhelyén fennálló, de külön anyakönyvelési joggal nem bíró hitközségek átalakítandók, továbbá olyanoké, melyek azért alakulnak, mert a hitközség imaházát vagy liturgiáját átalakította, s végül olyanoké, melyeknek alakítására a hitközség okot nem szolgáltatott. Ez utóbbiakról azt tartalmazza a körrendelet, hogy »a külön imaházi egyesületet alakítani óhajtó tagok ennek költségeit — az anyahitközség és az anyakönyvvezető rabbiság egységének és jövedelmének csorbítása nélkül — sajátjukból tartoznak fedezni.«

Eléggé világos ezen intézkedés és mert annak hordereje könnyen átérthető, tán ép azért nem fordult eddig elő, hogy az említett körrendelet életbeléptetése óta valamely hitközségből kiválás és külön imaházi egyesület alakítása történt volna. Legutóbbi időben azonban elfogta néhány izraelität Léván a vágy, próbát tenni, vajjon nem sikerülne-e mégis rést ütni a fentidézett körrendeleti intézkedésen, amely legerősebb védőpontját képezi a hitközségeknek a velök egyenetlenkedő tagok ellenében.

Léván két hitközség létezett 1885-ig, ekkor azonban a két hitközség egyesült és azóta ott csak egy egységes status quo-hitközség áll fenn. Akik 1885. év előtt az »orthodox« hitközséget képezték, azok közül ketten a régi »orthodox« hit-

községet ismét felélesztení óhajtották. Ezek egyike bűnvizsgálat alatt áll, és ezért a hitközség tőle az »előimádkozás« jogát megvonta. Ez elégséges ok volt arra, hogy ezen egyén »elvbarátjával« a hitközség egysége ellen törjön, és ennek keresztülvitelénél az »orthodox izraelíta közvetítő bizottság«-ban hű szövetségesre találjon.

De ezen támadási kisérlet a lévai izr. hitközség egysége ellen hajótörést szenvedett; nemcsak meg nem dőltek a hitközségek jogait biztosító intézkedések, hanem azon bővebb magyarázat által, melyet az alább közölt rendelettel (lásd Kútfők 246. szám) nyertek, még csak hatályosabbá váltak.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a f. évi 10738. sz. rendeletével megengedi ugyan a lévai veszekedő elemeknek a külön imahelyiség és sakter tartását, de egyuttal rájuk süti a »Kórach-bélyeg«-et, a mennyiben — annak hangsúlyozása mellett, hogy a hitközség nekik a külön imaház berendezésére okot nem szolgáltatott — szigorúan követeli tőlük, hogy nemcsak a főhitközség összes terheit csakúgy viseljék, mint a hitközség többi tagjai, hanem a külön imaházuk jövedelmeit és a sakterük vágása után járó gabelladíjakat is a hitközségnek szolgáltassák be, és e mellett külön imahelyiségük és sakterük fenntartási költségeit szintén sajátjukból fedezzék.

Hű maradt tehát a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. az »orthodox közvetítő bizottság«-hoz intézett rendeletében (l. M.-Zs. Sz. 1890. évfolyam 188. lap) tett azon kijelentéséhez, hogy »szükségesnek tartja, hogy az egységes adminisztrácziót biztosító rendszabályok segélyével a lelkiismereti szabadságnak istentiszteleti s szertartási téren való teljes megóvása mellett, *a hitközségek alapjaikban megerősítve fejlődésre képesekké tétessenek,* és a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok aképen alakuljanak, mikép a felekezet ügyeinek konsolidálásában tovább haladva a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen.«

Reméljük, hogy a miniszter bölcs és czéltudatos intézkedései a felekezetet a végczél eléréséhez mindinkább közelebb juttatni fogják.

* * *

A MAGYAR ZSIDÓSÁG NEMZETI HIVATÁSA.

(Irta dr. Kardos Albert. Budapest. 1892. Ára 30 kr.)

A napokban került ki a sajtó alól a fennti czím alatt egy röpirat, mely a szőnyegen lévő reczepczió ügyének a magyar társadalomban kétségen kivül hiveket fog szerezni. Az uj zsidó magyar nemzedék egy tehetséges tagja szólal meg e röpiratban, még pedig oly lelkes és lelkesítő hangon, milyenen csak az beszélhet, ki felekezetét épúgy rajongón szereti, mint nemzetét.

Valóban jól esik e lapokat forgatni, mert igazi üdülést nyujtanak abban a sivár hangulatban, melyet a magát váltig tologató stréberség örökzöld frázisai és a csepűrágók pántlikahuzására emlékeztető szónokolgatásai keltenek.

Kardos érdekesen és az ő mesterkéletlen zamatos magyar nyelvén bizonyítja azon tételeit, hogy vallásfelekezetünk egyenjogusítását természetesnek tünteti fel a magyar népnek az általános zsidó szellemmel való kapcsolata a multban, jogossá teszik a zsidóknak a magyar haza iránt teljesített szolgálatai a jelenben és szükségesnek parancsolja a magyar zsidóságnak a nemzet egész életére kiható hatása a jövőben. Utal arra a mély nyomokra, melyeket a zsidóság legkiválóbb szellemi terméke, a biblia, a magyar népnek lelki világában és egész eszmemenetében hagyott. Itt visszatér azon fejtegetéseire is, melyeket idevonatkozólag folyóiratunkban közzétett, becses anyaggal egészítvén ki azokat. Mindezekkel pedig kimutatja, hogy magyar költők, irók, tudósok a mi vallásunkat, irodalmát a magyar nemzet szellemi világában már rég meghonosították és csak természetes követelmény tehát, hogy a magyar törvényhozás a jogi elismerést sem vonja meg tőlünk.

Majd áttér a részletes bizonyításra és példákkal igyekszik kimutatni, hogy mit és mennyit tett a zsidóság a magyar nemzet szabadságharczában, szellemi életében, közgazdaság

tevékenységében. És itt sajnálattal tapasztaljuk, hogy szerző a felhozott nevek között következetesen felveszi azokat, kik zsidó származásúak, de tőlünk elszakadtak. Álláspontunk e tekintetben az, hogy ha már szükséges neveket idézni, akkor legyen a névsor teljes és ne mellőztessenek olyanok, kik a zsidóságnak a magyar nemzet szellemi életében igaz dicsőséget szereztek olyanoknak rovására, kik csak harmadrangú szerepet töltöttek be. És ha már megemlékezünk kitértekről, ott, hol a zsidóságról mint összeségről van szó, *de semmi esetre se büszkélkedjünk velök, kik tőlünk elfordultak.*

Abban sem érthetünk egyet dr. Kardossal, a mit a polgári házasság czéljára nézve mond, vagyis inkább mások eszmemenetében helyesel.

Ez intézmény életbeléptetését a zsidóság a szabadelvűség és a jog szempontjából óhajta, de az egyáltalán nem lehet zsidó felfogása, melyet Beksics Gusztáv és mások a polgári házasság czéljának hirdetnek, hogy t. i. általa a magyar társadalom a zsidóságot felszívja. Mert hogy nemzeti tekintetben nem szükséges egy fenséges jogintézményt ilyen szivacs szerepével felruházni, azt legjobban igazolják Kardos adatai. Hogy pedig a polgári házasság a zsidóságnak a keresztény társadalomba való beolvadását nem czélozza és nem is eredményezi, azt megmutatják azon államok példái, hol a polgári házasság már behozatott. Ugy gondolom, hogy elmondtuk már egy izben, hogy az ilyen eszmékkel csak diszkreditáljuk a polgári házasság eszméjét.

Sokkal helyesebb és komoly gondolkozóra vallanak azok, a miket *Kardos* Albert a zsidó felekezet egységéről mond. Álljanak itt az ő szavai:

»Az erőtlen tagokra valló szétszaggatottság, a folyton megujuló felekezeti viszályok már kicsiny hija, hogy a legnagyobb képtelenségre nem juttatták a magyar zsidóságot arra, hogy az az a zsidóság, mely Mózestől kezdve a mai napig, Ázsia szélétől Amerika tulsó partjáig mindenütt egységesnek hirdette magát, éppen Magyarországon akart egy öngyilkossághoz hasonló cselekedetet elkövetni, itt akarta kimondani, hogy Izrael és az ő istene többé nem egy, hanem legalább is két Jehovát imádnak a magyar orthodoxok és nem orthodoxok különálló gyülekezetei.«

»Senki sem biztosít bennünket, hogy ez a veszedelem, mely — hála a zsidóság élén őrködő kiváló férfiaknak és a magyar kultuszminiszterium biztos vezetőjének — minden nagyobb baj nélkül elhárult, senki sem biztosíthat, hogy ismét fel nem emeli fenyegető fejét, hogy végromlást leheljen a magyar zsidóságra« stb.

Sokat lehetne még mondani e két ives csinos füzet tartalmáról. De jobb, ha t. olvasóink elolvassák. Legalább ennyi jutalma lehetne a szerző buzgóságának. Reméljük, hogy több lesz.

Budapest.

DR. KOVÁCS FERENCZ.

TUDOMÁNY.

MENDELSSOHN MÓZESNEK EGY IFJUKORI MAGYAR BARÁTJA.

Mendelssohn életéről, működéséről a német filozófia terén és hitsorsosai állapotának megjavítása körül a munkálatok még maiglan sincsenek befejezve. Kiváló egyéniségében, ritka nagy érdemeiben találja magyarázatát az az élénk érdeklődés, mely személye és tevékenysége iránt azon időtől fogva, midőn neve szélesebb körökben kezdett ismeretessé válni, mostanáig folytatólagosan mutatkozik. Alig hogy örökre lehunyta szemét, Euchel Izsák héber nyelven dicsőitette mesterének emlékezetét, egy ugyanekkor névtelenül megjelent könyvecske[1]) pedig, mely tekintettel a tartalomra, sok hasonlatossággal bir Euchel »Toldoth Moseh« művével — a nagy német közönség előtt ismerteti Mendelssohnnak életviszonyait. Azóta folyóiratokban, önálló művekben, emlékbeszédekben egymást érték a berlini zsidó Sokratesről közölt méltatások, de mindegyikük, bármennyire is eltérő szempontokból tekintik eseményekben gazdag életét, abban közösen megegyeznek, hogy csakis a dicsőségének magaslatán álló férfiut vonják tárgyalásuk keretébe, mig Mendelssohn ifjuságát egyáltalán nem, vagy csak alig veszik szemügyre. Holott a társadalom kiváló alakjainak életében aligha van vonzóbb és érdekesebb látvány, mint ifjuságuk szemlélése, midőn ama jellemvonások és rendkivüli tulajdonságok, melyek később kidomborodva megadják egyéniségük igazi értékét, még fejletlen, kiforratlan állapotban működnek, az értelmi és erkölcsi erők céltudatosság nélkül ide-

[1]) Leben und Meinungen Moses Mendelssohn, nebst dem Geiste seiner Schriften in einem kurzen Abrisse dargestellet. Hamburg, 1787.

oda himbálódznak a viszonyok behatása alatt, a szilárd jegeczedés beállta előtt.

Utoljára a mult év folyamán az »Allgemeine Zeitung des Judenthums« hasábjain lett Mendelssohnnak még jóformán ismeretlen ifjusága megvilágítva érdekes részlettel és e soroknak is az a czélja, hogy ezen, eddig még nyilvánosságra nem jutott adatokkal, melyek kedves atyámnak, a moóri rabbinak birtokában levő kiadatlan, eredeti levelekből merítvék, Mendelssohn fiatal kora tiszta képének felderítéséhez alkalmat nyujtsanak.

Inséges állapotban jött 1743-ban a gyönge, vézna alkatú Mendelssohn dessaui otthonából a porosz királyság székvárosába Berlinbe, hogy talmudi tanulmányait Fränkel Dávidnál folytassa. A német irodalom és műveltségnek már akkortájt hires ápolóhelyén mi sem volt előtte uj, tanítója ugyanaz volt, mint aki őt Dessauban bevezette a rabbinikus ismeretekbe, a nyomor pedig, mely a szülői háznál nem volt idegen, itt a távolban sem hagyta el. Mendelssohnt, életének ezen szomorú idejében, mielőtt még Lessinggel szorosabb baráti viszonyba lépett volna, két fiatal ember társaságába hozta a sors és a kölcsönös rokonszenv, őszinte baráti érzelem, mely köztük lassanként kifejlődött Mendelssohn későbbi életére is kihatással volt. Mendelssohn ezen két fiatal barátja: Mazusz Hamburg, a zsidó-irodalom munkásának Euchel Izsáknak nagybátyja, a berlini hitközségnek idővel elöljárója és Rosenthal Naftali ben Izsák Löb ben Náthán, a magyar zsidók közügyeinek egyik tevékeny előmozdítója a mult század második felében.

Rosenthal is — mint Mendelssohn — Fränkel Dávidnak a »Korbán Édah« szerzőjének volt tanítványa, emellett azonban Bernhard (Bermann Ziltz) selyemgyáros gyermekei körül nevelősködött; e jómódú és a berliniek előtt tekintélynek örvendő házban elfoglalt állásának jövedelmét barátilag megosztotta a nyomorban tengődő Mendelssohnnal, segélyezte az akkor még elhagyatott, ismeretlen beteges ifjut. A három törekvő fiatal ember szoros baráti köteléke még akkor sem oldódott fel, midőn Rosenthal Prágába távozott; de mielőtt megvált volna Berlintől, nemeslelkűségét és gondoskodó szeretetét azzal nyilvánította Mendelssohn irányában, hogy Bernhard

Rözlnek, a gyáros nejének figyelmét felhivta barátjára és pártfogásával kieszközölte, hogy helyébe az általa elfoglalt állásba Mendelssohn került. A Bernhard-ház, hol 1750. lett Mendelssohn nevelővé, 1754. pedig könyvelő és ezen állását mint ünnepelt bölcsész is mindvégig megtartotta — emelte ki M.-t sanyarú helyzetéből; viszonyainak jobbra fordulta ezen időtől fogva fordulópontot képez életében, mert ki tudja, nem ment volna-e tönkre a hatalmas értelmi erő a kedvezőtlen állapot, a sinylés közepette, a megélhetés gondjaitól szüntelenül zaklatva nem vesztette volna-e el agya üdeségét és produktiv képességét? Egy magyar ifju volt tehát az, kinek Mendelssohn sorsának javulását köszönheti.

Mendelssohn és Rosenthal barátsága még más oldalról is figyelemre méltó. Mendelssohntól tanulta Rosenthal — ki, mellesleg megjegyezve, a rabbinikus tudományban is nagy jártasságra tett szert, Moórott hires jesibát tartott fenn — a filozófia és a tudományok iránti lelkesedést. R. és gyermekei nemes ambicióval merültek el Mendelssohn műveibe, élénk érdekkel olvasták Kant korszakalkotó műveit, tanulmányozták a korukbeli hiresebb filozófusokat Baumgartent, Wolfot, Federt stb. és könyvtárukban a magyar grammatika mellett a franczia és a német irodalom termékei foglaltak helyet. Érdekes, hogy Magyarországon egy zsidó volt az első, ki Kant tanulmányozásával foglalkozott. Rosenthal Salamon már 1789. fordított Kant műveiből és így jogosan írhatta neki Berlinből Euchel Izsák 1790-ben: [1])

»..... Barátom! Említetted leveledben, hogy vannak a modern filozófiát tárgyaló értekezéseid és leveleid, [2]) melyek főkép tudós professzoromnak a königsbergi Kantnak műveiből merítvék — kinek előadásait egymásutáni öt éven át hallgattam. Kérlek tehát ne vond meg azokat a »Socháré hatau' vehatusijóh« társulattól, küld el Bécsbe. művelt barátomhoz Schallbacher Zalmanhoz, ki Arenstein Dávid házában van alkalmazva, ő pedig majd kezünkhöz fogja azokat szolgáltatni. Ha megtalálom bennök amit óhajtok, úgy hirt és

[1]) זמה מאד ישמח האדון קאנט בשמעך ושמך, בראותו איש יהודי עמל על ספריו, בארץ לא יחשוב מצוא שם קורא אחד מאנשי עמיו. A levél kelte Susan Purim 550 (1790) a Kis számitás szerint.

[2]) Az értekezéseknek akkoriban kedvelt formája.

dicsőséget fognak neked szerezni. És mennyire fog majd Kant úr örvendeni, ha hiredet és nevedet hallja, ha látja, hogy zsidó tanulmányozza műveit egy oly országban, hol még az ő hitfeleiről sem tételezi föl, hogy akár egy is közülök olvasná azokat.« Bánóczy József és Alexander Bernát előtt már száz évvel fordított zsidó Magyarországon Kant műveiből.

A nagyrabecsülés és érdeklődés, melyet Rosenthal moóri otthonában régi barátja iránt táplált, átöröklődött gyermekeire is. Rosenthal Salamon csaknem egészen lefordította Mendelssohn Phädon-ját, de a kiadásban megelőzte őt Ber Isáj, teljesen átültette héber nyelvre az »Unkörperlichkeit der Seele«-t, melyet magyarázatokkal látott el. Ehhez irt előszava még fenmaradt. Oppenheimer Bernáttal bölcsészeti leveleket váltott, melyek fordításokat tartalmaznak az »Evidens«-ből, a »Morgenstunden«-ból. Ezen bölcsészeti levelek egyike érdekes részletet közöl Oppenheimer tollából azon időre vonatkozólag, midőn II. József császár megparancsolta a magyar zsidóknak az állandó vezetéknevek megszerzését. Álljon itt az egész szóról szóra:

Mein Compliment an die Madam Cheileh von Émek Soson (Rosenthal) an den jungen Her und Madmasel von Émek Soson. Was machen die gute all? Sonderlich ist es mit den Émek Soson, hier seinen sie so hipigorisch mit ihre Nämen: als jüngst meine 2 Schwäger von die Kanzlei kamen mit ihre getupte Nämen und lange Schlumpers. Wie heisst ihr nun? der eine sagt ich habe mich gelasst mit den Zunamen Tauber heissen. Warum? Weil die Jiszróel nimsol lejaunoh sind [mivel a zsidók a galambokkal hasonlíttatnak össze]. Wie heisst ihr (der Stampfener nämlich) Fuchs. Warum? der ist der vernünftigste hinter die Chajoth [az állatok közt]. Geht, sage ich werde euch sagen Bescheid auf euere Nämen. Der Tauber, wie die Physik von ihm erzählt, der b... ... oft mit zwei Weibern, der Fuchs ist das allgemeine Schprüchwort, der sch... ... gern. Nun was habt ihr für ein Vorurtheil mit euer Émek Soson? Auch so was! ... ...

A Rosenthal és Mendelssohn közti érintkezés a Berlin és Moór közti nagy távolság daczára sem szakadt meg, a személyes közlekedést a levélváltás pótolta. 1838-ban Mendels-

sohnnak Rosenthalhoz intézett még több, baráti magánügyekre vonatkozó levele létezett R. Salamon birtokában, ki a Goldenberg Sámuel által szerkesztett »Kerem Chemed« folyóiratban akarta azokat közzétenni. De sajnos, egynek kivételével, a többi levél mind eltünt, bizonyára Rosenthal Salamon fiának Józsefnek halálával hurczolták el azokat garázda kezek, mert még József említ Mendelssohn-féle levelet. Ki tudja, mennyi érdekes adattal kevesbedett meg ez iratok eltünésével Mendelssohn életrajza és annak a nagy férfiunak viszontagságos ifjusága, ki a zsidók történetét uj mederbe irányította, talán teljesen meg lenne világítva e magánlevelek által. Az 1776. áb hó 15-éről keltezett levelet, mely a Ben Chananjában (VI. évf. 418. l.) közöltetik és a melyet dr. Kayserling »Moses Mendelssohn, Ungedrucktes und Unbekanntes von ihm und über ihn« munkájában (38-dik lap) átvett, élénken feltünteti a berlini bölcs és a magyarországi »städlán« közti baráti viszonyt; a régi ragaszkodás, az odaadó szeretet hangja szólal meg e sorokban, melyekben Mendelssohn elmondja, hogy semmiben sem szenved hiányát, még most is Berman Ziltz (Bernhard) özvegyénél van alkalmazásban [1]) — hova Rosenthal pártfogásával jutott — jó családból származó istenfélő asszonyt bir feleségnek, házasságát egy leány és fiu boldogítja és a legszerencsésebb ember lenne a világon, ha csak testi gyöngélkedése nem gyötörné.

Hogy mily szeretet fűzte Rosenthalt Mendelssohnhoz, mutatja az, hogy a Rosenthálék תורת אדם czímű család könyvének a végén Mendelssohn halálozási éve is be van jegyezve. Mendelssohn halála gyászt hozott tanítványaira, a német irodalomra és zsidóságra s elhunyta a távolban, Fehérmegye egyik kis községében Moórott is fájdalmas érzetet keltett a régi hű barátnak, Rosenthalnak házában és mintha a család egyik hozzátartozója költözött volna jobb létre, emlékét a család leszármazási könyvébe igtatták be.

Méltán fájhatott tehát Rosenthal Salamonnak, hogy Euchel Mendelssohn életrajzában nem említé meg atyját, Naftálit, Mendelssohn körének egyik bizalmas tagját, ki

[1]) 1794-ben Euchel Izsák viselte ezen állást. Euchel levele Rosenthalhoz, Berlin, Elul 9, 554.

jótéteményekkel halmozta el a bölcszészt ifjuságában. Nem is késett az ügyet szemére hányni, mire Euchel azzal menti magát [1]): Ne vádolj, irja Euchel R.-nak hogy tisztelt atyád nevét nem említém, nem ismertem őt, mert még fiatal vagyok és semmit sem hallottam felőle, miglen te tudósítottál; megkérdeztem a dolog felől nagybátyámat: Mázusz Hamburgot, ki megörült a hirnek és atyád érdemeit szerfölött magasztalta és barátom Mózes, Berman Ziltz fia is örvendett, midőn atyád boldogságáról és fiának dicsőségéről hirt hallott.«

Budapest. BÜCHLER SÁNDOR.

A TEFILLAH TORTÉNETI FEJLODÉSE.

A szombati és ünnepi tefillah negyedik benedictiójának azon 13 szóból álló része, (קדשנו usque נאמה), mely változatlanul van meg az összes nem hétköznapi tefillákban, képezi ama jegeczedési pontot, mely köré az egész ima csoportosult. Avval nem azt akarjuk állítani, mintha a semá vagy annak első benedictiója — jóczér ór — későbbi eredetű volna. Ezeknek eredete is visszanyulik a legrégibb korszakokba, t. i. a perzsa uralom idejébe, de ezek inkább vallási dogmák, melyeket védőfalként emeltek maguknak az akkori zsidók, nehogy a perzsa dualismus szelleme köztük is tért hódítson. Hogy a semát meg a jóczert éppen az imák alkalmával a templomban mondották, természetesnek kell találnunk, miután a templom éppen az a hely, a hol az egész nép documentálhatja hitvallását, a tudósok épp úgy, mint a tudatlanok. Ez volt oka annak, hogy a semá elrecitálását egybekötötték az áldozati cultussal és az imával. A semá, mint ima csak a görög korszakban jöhetett tekintetbe. Akkor ugyanis megszünt a perzsa befolyás erőt gyakorolni a monotheismus szellemére, a veszély Izraelt más oldalról fenyegette és a mi azelőtt csak óvintézkedésből vétetett be, most már az ima egyik szerves részét képezte. A semá előtti és utáni imák más formában, de ugyanazon tartalommal felvétettek a tefilláhba, midőn ugyanazon

[1]) Rosenthal levele, melyben közli az atya és Mendelssohn közt fennállott baráti viszonyt, keltezve van: vasárnap, Elul 15, 549 (1789) a kis számítás szerint.

érzelmek, melyek az előbbi fohászokat létesítették, hatványozott mértékben erőt vettek a nép lelkén és a bánatos szív ömlengései sokféle mederben utat törtek maguknak. A régi megszokott formulák nem fejezték ki a szorongatottak bánatos keservét, új és eddig nem ismert fájdalmak törték meg a a nép szívét, melynek gyógyítására a régi balzsam nem volt elég.

A görögök az egyenetlenkedés magvait a nép közé vetették és a hazafiatlanság meg vallástalanság dudvája dúsan tenyészett. Csak egy párt — a chassideusok, — melyekről Dániel könyve megemlékszik, ragaszkodtak híven atyáik vallásához és az ősi intézményekhez. Hű és kitartó buzgalommal, lankadatlan kitartással buzgólkodtak vallásuk szent ügyeért és midőn a kegyetlen ellenség vad haragja egyre pusztított megritkult soraikban, — ők el nem csüggedtek. Emlékezetükbe idézték a régi szenvedéseket, melyekben történetünk már akkor is bővelkedett, és áhítoztak a megváltó után, ki hivatva van a népet bajaitól megszabadítani, fájdalmát csillapítani, szenvedéseit enyhíteni és bánatát megszüntetni, és az országot lakóival gazdaggá, elégedetté és boldoggá tenni. Ezen ima tulajdonképen kiegészítő részét képezte a geulahnak, mely korábbi eredetű ugyan, de csak ebben a korszakban bővült a »cziczisz« szakaszszal, melyet megelőzőleg (és ez is csak ebben a korban hozatott be), a »vehojoh« szakaszt olvasták, mintegy figyelmeztetésül, hogy a nép a hellenismusnak ne hódoljon, mert a bálványok imádása maga után vonja a nép elszegényedését és az ország elhagyatottságát meg pusztaságát.

A tefillah első benedictiója eszerint csak folytatása volna a geulahnak és annak kiegészítő részét képezi. A megváltóban való hit azonban ezen időben nem igen erős gyökeret vert a nép szivében; a kétkedés és hitetlenség árnyéka nyomon követte az igazak bizodalmát és nem ok nélkül. Az igazhívők száma egyre gyérült, ijesztő volt a hazájuk és vallásukért elesettek száma; az élőket fogságba hurczolák rablánczokon, és az itthon maradtak az éhhalálnak estek prédává. S talán sehol sem nyilatkozik meg annyira a kétségbeesettek reményeinek halk suttogása, mint éppen a tefillah 2. benedictiójában. Nem kérnek, nem könyörögnek, hanem remélnek. Bajaik, szen-

vedéseik csak rémes álomkép, melyből még kell, hogy felébredés legyen. Biztosra veszik, hogy az elesettek feltámadnak poraikból, a betegek meggyógyulnak, a fogságba hurczoltak haza térnek. Ebben erősen biztak azok, kiket Daniel könyve קדושי עליון-nak nevez és valószinüleg ők maguk is ugy nevezték magukat. Alkalmasint azonosak az első chasidimmal, kik még most is, midőn az istentisztelet az egész országban szünetelt, minden nap imádkoztak. Erre hivatkoznak a 3. benedictióban melyben mintegy kimondják, hogy ők vallásos viseletükkel ki érdemelték Isten jóságát, és joguk van ilyen reményeket táplálni.

Tudjuk, hogy a görög hatalom nemcsak az ország függetlenségét támadta meg, hanem a vallásos intézményeket is teljesen ki akarta irtani: a nyilvános istentisztelet beszüntetett, a vallási törvények megtartása tilos volt és a nép nagy része is közönyösen viseltetett minden iránt, a mi a valláshoz tartozott. Ezen állapotok megszüneséért könyörög a 5. benedictió. Ha netalán a nép vétkei és bűnei létesítették volna ezen bajokat, akkor hadd bocsássa meg Isten vétküket (6.) és lássa nyomorukat, szenvedésüket (7.) és gyógyíthatatlan betegségüket. 9. Ha jól figyelünk az emlitett imák sorrendjére, lehetetlen észre nem vennünk a belső kapcsolatot. Ez a nyolcz benedictió — a 4.-ről majd alább más összefüggésben szólunk — tényleg egy imát képez és nem egyébb a geulahnál. Ha figyelembe veszszük, hogy a 10. benedictió bőséges termésért fohászkodik, mely szintén ősrégi ima, megkaptuk ama négy imát, melyekről mult czikkünkben szóltunk és azt állítottuk róluk, hogy legrégibb imáink és hogy a szombati meg ünnepi tefillah 4. benedictiója ezeknek rövid kivonatát képezi. A négy ima a következő: a tanban való részesség, a tiszta szív, bő áldás és a bajoktól való menekvés vagyis a geulah. Az első kettőt az u. n. קבלת עול מלכות שמים magában foglalja.

A görögök ellen folytatott harczok lezajlása és az ország függetlenségének visszavívása után a nép vezérei hozzáláttak a régi cultus helyreállításához. Az imák háttérbe szorultak és az első helyet az áldozatok foglalták el. Egyes kérő, könyörgő, panaszkodó imák, úgy látszik, most egészen mellőztetnek. A zsoltárok 44. fej. 24 versét, melyet azelőtt állandóan mondottak Jochanan Hyrkanos — Janai hammelech — mint

felesleges valamit, a liturgiából kihagyott (Szota 44.a). Hyrkanustól ered még egy intézmény, melyet az áldozat levágása körül állandósított meg (u. o.). Főpap és király egy személyben lévén, alkalmasint az egész istentisztelet azon sorrendjét állapította meg, melylyel Jomah misnáiban találkozunk. Tőle eredhet az avodah sorrendje az engesztelő napon. Az avodaht a hódooh és a kohaniták áldása követte. Ez utóbbi kettő a mindennapi liturgiának is egyik alkotó részét képezte. A hódooh mintegy hálás visszaemlékezés volt az isteni jóságra, mely a görög durva és jogtipró hatalom körmeiből kiragadta és sértetlenül megmentette Izrael állami és vallási függetlenségét. A kohaniták áldása pedig a bibliában előírt áldás volt, mialatt a nép halk imát rebegett, mely a papi áldás beteljesedését kérelmezte. Tényleg שלשים שלום három részből áll, melyek egészen megfelelnek az áldás három versének. Az első: ברכנו-nak megfelel יברכך, כי באור פניך megfelel יאר-nak, וישם לך שלום-nak pedig a benedictió utolsó része: בשלומך ..... וטוב. A benedictió első része: שים שלום, csak az ima későbbi szerkesztőitől ered, midőn sulyt fektettek arra, hogy ezen benedictió, mint a tefillah utolsó benedictiója a békeért való könyörgést tartalmazza és ezt mindjárt az elején akarták kifejezni. Az istentiszteletet általános imával fejezték be, mely az elmondott imák meghallgatását kérte. Ez volt רצה, mely eredetileg egészen másképen hangzott, mint ezt mai alakja mutatja. Rappaport (Kalir életrajzában) a szephard olvasási módot tartja helyesnek. Nézetünk szerint az említett olvasási mód is már második alakja ezen benedictiónak. Rasi (Berachoth 11 b) המקבל תפלת עמו ישראל ברצון-nal végezteti רצה-t és ez tényleg lehetett eredeti alakja, mely tartalmának egészen megfelel. Ezen imára még alább visszatérünk.

Mint láttuk, a Makkabäusok uralma alatt az imák száma nagyobbodott, a mennyiben most jött divatba azon szokás, hogy a nép zöme ne legyen passiv szemlélője az istentiszteletnek, hanem vegyen részt benne. Ezen jelenség különösen az avodahnál észlelhető, hol a papok minden vallási actusát a nép egy imája kiséri, de átvitetett ezen szokás a mindennapi istentiszteletbe is s a papi áldást egy halk ima követte. A régi imák azonban, nézetünk szerint, egészen hatályon kivül helyeztettek, főleg pedig azon imák, melyek a nép keserves

helyzetét megkapó szinben ecsetelték és Istentől a szenvedések csökkentését kérelmezték. A Makkabäusok, kik a népet ismét szabaddá, államukat függetlenné tették, nem szívesen hallgatták a bánatos szívek sérelmeit és panaszait. Ők boldognak vélték a népet és hiábavalónak tartották, hogy a zsidók most is, államiságuk függetlensége idejében ugyanily módon fejezzék ki szivük kivánalmait, mint azelőtt. A könyörgő imák háttérbe szorulnak és helyüket átengedik a hálaimáknak. Csak azon könyörgéseket tartották meg, melyek a népnek Istenhez való viszonyára vonatkoztak, de nem azokat, melyek a népnek más népekkel való viszonyától eredő bajokat panaszkodva mondották el. Innen van, hogy Tamid (32a) és Jomah-ban felsorolt istentiszteletből hiányzanak a tefillah első benedictiói, jóllehet, azelőtt mondották. Most nem mondottak mást, mint a semát és megelőző benedictióját, valószinüleg a קבלת עול מלכות שמים-ot (Berachoth 11a vitatkoznak a fölött, hogy melyiket mondották), aztán אמת ויציב-ot, az avodáht és a papi áldást. אמת ויציב azonos a geulah-val, mely nem a megváltást kérte, hanem inkább hálát tartalmazott a megváltásért, ugy a régiért — Egyptomból — mint a mostaniért. Dávidházbeli sarjért most már nem imádkozhattak, mert ez sértés volna az uralkodó dynastia ellen, mely elvégre kezdetben megfelelt mindama követelményeknek, melyeket zsidó királyoktól elvárhattak és nem is valószinü, hogy valamelyik dynastia uralma alatt a nép nyiltan és hivatalosan — mert annak kell az istentiszteletet tekintenünk — más dynastia mielőbbi trónralépéseért nyilvános imákat rendezne, és lehetetlen főleg ott, hol a dynastia egy tagja a főpapi functiókat végzi.

Az ország nem örvendezhetett sokáig függetlenségének. A római legiók bevonultával kezdődtek a régi inséges idők: rablás, fosztogatás, bitorlás és gyilkosság napirenden voltak. A zsidó törvények hatályon kivül helyeztettek és a római jog uralkodóvá lett. A nép jobbjai ismét elcsüggedtek és csüggedésükben Istenhez fordultak segítségért, hogy helyezze vissza a törvényüket régi jogaikba és a zsidó birókat helyezze a hatalom polczára. Ebben az időben keletkezett a 11. benedictió és talán a 13. is, mely a jámborok elzülléséről szól. Ebben a korban hozták be azon hat benedictiót is, melyeket bőjtnapokon szokásos volt elmondani. (Taanith 16.) Ezen hat be-

nedictió mindenesetre régibb a tefillah szerkesztésénél, a mennyiben már a szentélyben elmondattak (u. o.). A hat benediktió tartalma nem maradt reánk, csak azon eulogiák, melyekkel befejeződtek és ezekből a tartalomra következtethetünk. Megtudhatjuk, hogy kérő és könyörgő fohászok voltak, hol a nép baját elpanaszolja és bánatára orvoslást kér. Ezek közül említtetnek a זכרונות és שופרות is, melyek valószinüleg azonosak az ujévi muszaf-ban elmondandókkal. A שופרות mint közóhaj az ima szerkesztésekor felvétetett a mindennapi tefillahba és jelenleg a benedictiók sorában a 10 helyet foglalja el.

Ezekkel minden egyes benedictió történeti korát kimutattuk volna; a mely benedictiót kihagytunk, az csak a szerkesztés idejében vétetett fel, a mely jabnei Gamliel idejében ment végbe, a mit majd alább látni fogunk. S most áttérhetünk magára a szerkesztésre.

A templom elpusztulása után a nép vezérei keresték a kapcsot, mely a zsidókat együvé tartsa, mint azelőtt. Ez volt czélja Jochanan ben Zakkájnak és az ő nyomdokaiba lépett utódja: Gamliel. Ez megbizta Pakuli Simont az imák megszerkesztésével. Simon csak a meglevő imákat gyüjtötte egybe, ezeket bizonyos keretbe illesztette, ujakat azonban nem szerkesztett. Kikereste a régi könyörgéseket, melyeket a Makkabäusok előtt mondottak, de azóta az istentiszteletet alkotó részeit nem képezték és újból felvette az imák sorába. Ezek voltak azon imák, melyek Támid és Jomában nem említtetnek, de mégis tartalmuk tanusága szerint már a a Makkabäusok előtti kor termékei. Nézetünk szerint erre vonatkozik a talmud: שכחום וחזרום ויסדום is, a mi nem közönséges kibuvó és erőszakos kiegyenlítése azon két nézetnek, hogy egyrészt a nagy synódus emberei már szerkesztették volna a tefilláht, mig másrészt Gamlielnek tulajdonították a tefillák szerkesztését, hanem tényleg magyarázata annak a megczáfolhatatlan jelenségnek, hogy bizonyos imák már a korábbiak ajkairól elhangzottak, jóllehet most mint új imák szerepelnek. A szempontok, melyekre a szerkesztésnél a legfőbb sulyt fektették, a következő volt: Bevezetésül azon imák mondattak el, melyek Isten nagy hatalmáról és végtelen jóságáról beszéltek. Ennek tartalmát az első két eulógia adja. Azonkívül pedig saját érdemeiket vetették latba, mely mintegy jogot ad

nekik, Isten elé kérelmekkel járulni (a 3. benedictió). Következnek a valóságos imák. Itt Salamon király példája után indulva, első sorban tudás és értelemért fohászkodnak, a legnagyobb kincsért, melylyel Isten az embert kitüntetheti. Ez a szerkesztőtől ered. Azután a Makkabäusok előtti imák, melyeket az ország függetlensége idejében nem mondottak (5., 6., 7. és 8.) a gazdag termésért való ima, mint ősrégi kérelem. (9.) Ezekhez csatlakozott a 10. és 11., az első mint ilyen, melyet a római uralom idejében mondottak, a 2. pedig, szintén azon kor terméke és a római törvénykezés megszüntetéseért fohászkodik; a 12. már a szerkesztés után vétetett fel, ámbár nincs kizárva, hogy régibb és csak kihagyták, mert féltek a római uralomtól, későbben pedig még egyszer fölvették. Erre utal legalább azon elbeszélés, hogy Gamliel felszólítására egyedül Samuel Hakkatan tudott reá visszaemlékezni. A 13. szintén a római korból való, mint ezt fent kimutattuk. Következik két ima, mely eredetileg egyet képezett (Jerusalmi Berachoth 4d). Ezen két benedictió (14. és 15.) csak Jeruzsálem elpusztulása után keletkezhetett és valószinűleg maguktól a szerkesztőktől, vagy — ha csak egy volt — a szerkesztőtől ered. A jerusalmi említett helyén az is mondatik, hogy a 12. és 13. is eredetileg egy benedictiót alkotott, és úgy hiszszük, hogy Samuel Hakkaton érdeme abból állott, hogy a kettőből egyet csinált, későbben aztán, midőn okvetlenül 18 benedictiót akartak kihozni és azon a nézeten voltak, hogy ezek száma már a szerkesztőktől állapíttatott meg és mert elég érdemesnek tartották a 14-et különálló imának, ezeket is elválasztották egymástól. Befejezéseül a kérő imáknak a 16-at szerkesztették, mely általánosságban kéri a megelőző imák meghallgatását. Ugyanazt teszi a 17. is, csakhogy ezt már a templomban is mondották és azért a szerkesztők ezt külön választották a megelőzőktől és tartalmát meg is változtatták. Ezen benedictió eredetileg: המקבל תפלת עמו ישראל ברצון-nál végződött, ezt bevették a 16. eulógiába és megtoldották כי אתה . . . . ברחמים-mal, ezen ברצון helyett lett ברחמים, mert így jobban felel meg a tartalomnak. A 17. eulógia pedig különböző változásnak volt alávetve. Eredetileg az említett befejezése volt, azután pedig, midőn ezen befejezés a 16.-ban vétetett fel, vonatkozással a והשב את העבודה kifejezésre a szep-

hard befejezést stb. שאותך לבדך használták. A duchannál használatos külön imában (וה ערב) előforduló ותחונה-t idővel a mindennapi רצה-be is felvették és a מעין הברכה : סוף הברכה elvét szem előtt tartva, המחזיר-rel fejezték be az eulogiát. Ezt követte a hódoó, melyet már a templomban is mondottak a torah felolvasás után (Jomah 68b) és itt az avodah helyreállításaért való ima után mondották el, mintegy visszaemlékezésül, hogy Isten már több izben mivelt csodákat a néppel. Végére hagyták a papok áldása közben elmondott imát, és megtoldották az elején שים שלום-mal (usque ישראל 14 szó). Ezen eulogiát עושה השלום-mal fejezték be, mint még ma is ujév és az engesztelő napon. Ezt már Rappaport állítja, de kellő bizonyítékok nélkül. Nézetünk szerint a mellett tanuskodik az אלהי נצור utáni עושה שלום, mely folytatása ezen befejezésnek. Hogy mi okozta ezen befejezés megváltoztatását, nézetünk szerint az, hogy a talmud állítása szerint (Megillah 17b) a béke legtöbbre becsülendő, azért kell minden imát שלום-mal bevégezni, ezt pedig megokolja a 29. zsoltár utolsó versével és mi valószinübb annál, hogy ezután ezen vers utolsó részét vették fel mint az eulógia befejezését. Az אלהי נצור már az amorák korából való, mint ezt Berachothból (33 a) látjuk.

A szombati tefilláhba csak azon imákat vették fel, melyek vagy már a templomban is elmondattak, ilyenek: az utolsó három, vagy melyek csak magasztaló tartalmuak voltak, mint az első három. A régi és rövidített imák, melyek rövid kivonatát képezték a legelső könyörgő imáknak és most könyörgéseknek többé nem tekintettek, elláttattak bevezetéssel (רצה במנוחתנו) és befejezéssel (והנחילנו) és úgy a szombati tefillaht képezték. Tényleg azonban nem most szerkesztettek külön szombati imának, mint ezt már mult czikkünkben kimutatni igyekeztünk.

Budapest.

FRISCH ÁRMIN.

BÁLAK ÉS BILEÁM.

A szent iratok sorrendjéről és szerzőiről szóló régi barajtha (Bába bathra 14b lent) azt állítja, hogy *Mózes irta saját könyvét — a tórát — és Bileám szakaszát.*[1]) Ezen állítás már azért sem érthető, mert a Bileám parasája tényleg benfoglaltatik a tórában, ha tehát az állíttatik, hogy Mózes írta »saját könyvét«, akkor implicite már az is ki van fejezve, hogy a Bileámról szóló szakaszt is ő írta. A kommentátor (Rasi) e nehézséget elsimítandó, azt jegyzi meg, hogy azért hangsulyozza a barajtha Mózes szerzőségét e szakaszra nézve, mert annak tartalma sem Mózes történetéhez, sem tanaihoz nem tartozik.

E magyarázatból kiindulva, lehetne arra a gondolatra jutni, hogy a barajtha elejét akarja venni azon kételynek, hogy a szóban forgó tórarészlet nem származhatik Mózestől, mert hiszen ő abban nem szerepel és így arról tudomással sem bírhatott. A Bálak és Bileám históriája valóban kerek kis elbeszélés, melynek Izraél képezi ugyan tartalmát, de nem mint activ szereplő, hanem mint harmadik személy, kitől mint ellenségtől félnek és kit Bálak Bileám által el akar átkoztatni. Ezen elbeszélés keretén belül Izraél és Móab nem is jönnek érintkezésbe. Ha e szakasz kivétetnék a tórából az összefüggés semmiféle hézagot nem mutatna, legfeljebb Numeri 31, 8. utolsó szavai volnának még kiveendők, melyek Bileám megölésére vonatkoznak és u. o. 16., továbbá Deut. 23, 6[2]). Ezen tényállás folytán érthető volna, hogy a barajtha szükségesnek tartja hangsulyozni, hogy a Bileám szakaszát szintén Mózes írta.

Bármily tetszetős is ilyen alakban az adott magyarázat, még sem tarthatjuk kielégítőnek. A barajtha ugyanis a Bileám parasájáról mint különön íratról beszél. Ha csak igazolni vagy kiemelni akarná azon feltünő tényt, hogy a Bileám szakasza szintén Mózes által iratott, akkor más alakban kellett volna ezt tennie, nem pedig oly módon, hogy a tóra és Jób könyvei közé helyezi, mely tény által olyan szakasznak tünteti föl, mely önmagában a tórán kívül is létezik. Minden okoskodásnál azonban ékesebben szólnak a tények. A Bileám

[1]) משה כתב ספרו פרשת בלעם ואיוב.

[2]) Bileám előfordúl még Józsua 13, 22; 24,9; Micha 6, 5; Neh. 13, 2.

szakasza tényleg mint külön írat létezett. A palesztinai talmud ugyanis azt tradálja, *hogy »Mózes írta a tóra öt könyvét, és azután újra írta a Bálak és Bileám szakaszát és írta a Jób könyvét«* (Szóta V végén).[1] Minthogy a hagyomány azt mondja, hogy »újra írta« (חזר וכתב), nem lehet abban kételkedni, hogy azon szakasz a tórán kívül is mint valami külön könyv volt leírva, másküléönben az »újraírás« semmiféle értelemmel nem bírna. Hogy a חזר csak kibővítés lenne, vagy pedig csak annyit jelentene mint »továbbá«, nézetem szerint tökéletesen ki van zárva az összefüggés által, mely ez esetekben az említett szót inkább az utolsó helyen álló Jób könyve elé kivánta volna. A barajtha szövege nem enged meg az adottnál más felfogást.

Ha a szóban forgó szakasz mint külön írat létezett, akkor jól értjük, hogy a hagyomány eme külön leirást Mózesnek tulajdonítja. A kérdés már most csak az, hogy mi czélból írták le külön a »parásath Bileámot«? A feleletet megtaláljuk a hagyomány egy másik mondásában, mely e szakaszra vonatkozik. A j. talmudban (Berákhóth I 8; 3c) egy a harmadik század első felében virágzott amóra nevében az tradáltatik, hogy *»kötelesség volna naponta elolvasni a Bálak és Bileám szakaszát és csak azért nem olvassák, hogy a községnek terhére ne essék.*[2])

E »jogszerű« követelés megértése végett egy kis digressiora kényszeríttettünk. Mi különös foglaltatik a sokszor említett tóraszakaszban, hogy azt naponta kellene olvasni? A hagyomány nyelvén Bileám gyakran Jézust jelenti. Egészen világos ezen identifikáczió b. Szanhedrin 106b, a hol Bileám életkoráról van szó és az állíttatik, hogy 33 vagy 34 éves lett, mire Bileám egyik hive ezen állítást Bileám könyvéből megerősíti.[3]) A Szanhedrin 105—107

[1]) משה כתב חמשה סיפרי תורה וחזר וכתב פרשת בלק ובלעם וכתב ספרו של איוב.

[2]) אמר ר׳ שמואל בר נחמן בשם ר׳ יהודה בר זב(ו)דא בדין היה שיהוא קורין פרשת בלק ובלעם בכל יום ומפני מה אין קורין אותן שלא להטריח על הציבור

[3]) Hogy Bileám némely hagyományban = Jézus, már régebben lett észrevéve. Az anyagot hiányosan és legtávolabbról sem tudományosan összeállította és feldolgozta ujabban *Laible H.* »Jesus Christus im Talmud« czimü munkájában (Berlin 1891). V.ö. Bacher, Agada d. Pal. Amoräer I, 24. l.

lapjain található hagyományok és a Jalkut összeállítása a Bálak parásához (Numeri 22—24) kétségtelenné teszik, hogy Bileám személyéhez lett füzve a kereszténység elleni polémiának egy része. Ugyanazon jelenséggel állunk szemben, melylyel sűrűn találkozunk a tradiczió irodalmában, hogy t. i. a jelen átvitetik a múltba. Bálak kétségtelenül a római császár. Valamint Egiptom alatt Rómát értették; az »egiptomi kivonúlást« pedig a római iga alól való felszabadúlásra vitték át; épugy identifikálták a móabita királyt Bálakot a római császárral és a veszedelmes vallási ellenfelet Jézust Bileámmal. Bálak és Bileám a politikai és vallási ellenség perszonifikácziói.

Ezek után világosan értjük, hogy mi okból volna a hagyomány szerint minden izraelitának kötelessége naponként olvasni a Bálak-Bileámról szóló szakaszt. Azon elbeszélés buzdításúl és vigasztalásúl szolgál: amint nem sikerült Bálaknak, hogy Izraélt politikailag megsemmisítse, épúgy nem fog sikerülni a római császárnak sem; amint Bileám nem volt képes Izraélt vallásilag megsemmisíteni a múltban, épúgy nem fog ez a jelenben sem sikerülni. Hogy a »minim«-re gondoltak, kitűnik az összefüggésből is. Ugyanazon amóra megelőzőleg azt mondja, hogy a dekalógust azért nem olvassák mindennap, nehogy a minimnek okot szolgáltassanak azon ráfogásra, hogy csak a tíz ige adatott Mózesnek a Sinai hegyén.

Látjuk tehát, hogy a Bileám szakaszát sűrűn olvasgatták. Nem tették ugyan olvasását általános kötelességgé mint a semáét, jelesen nem rendelték el, hogy közös ájtatosságoknál a zsinagógában minden nap felolvastassék, mert »a község terhére« lett volna; de ez nem zárja ki azt, hogy egyesek olvasták. Nem is tehető fel, hogy a jámborabbak azon tórarészletet, melynek nyilvános vagy közös olvasása csak külső okokból maradt el, magán ájtatosságképen ne olvasták volna. A Bileám szakasz eme olvasások folytán épúgy mint a semá külön ki lett írva a tórából és a nagy szükséglet folytán számos példányban létezett és minthogy magában véve kerek egészet képezett, továbbá egy pogány próféta históriáját tartalmazta, kivel sem Mózes, sem Izraél érintkezésben nem volt, önálló könyvnek tekintetett. Ez okból állítja a barajtha, hogy:

»Mózes írta saját könyvét és a Bileám szakaszt.« [1]) — Még csak egy kérdést kell tisztázni. Azon amóra, kinek nevében a Bileám szakasz mindennapi olvasása mint szükséges tradáltatik, a harmadik század első felében élt. A barajtha, mely a szent iratok sorrendjéről és szerzőiről szól, jóval régibb, legalább egy évszázaddal. Kérdéses már most, hogy lehet-e a R. Jehúda bar Zabda állításával a régibb hagyományt magyarázni? A feleletet megtaláljuk a Jerusalmi ugyanazon helyén, ahonnan a szóban forgó amórai mondást idéztük. Ugyanis Sámuel b. Nachman, ki J. b. Z. tradense, előzőleg azt állítja, hogy a dekalógust naponta kellene recitálni és csak azért marad el, hogy a »heretikusok«-nak ne szolgáltassanak alapot azon hiedelemre, hogy csak a tiz ige adatott Mózesnek a Sinai hegyen. Tudjuk, hogy a dekalógus recitálása már a szentélyben szokásban volt (l. fent 206. s köv. ll.) és kétségtelenül a szentélyen kivül és későbbi korban is recitálták magánájtatosságképen, csakhogy nem lett kötelezővé téve, hogy közös Istentisztelet alkalmával felolvastassék és az egyesnek sem lett kötelességévé téve, nehogy félreértésre alkalmat szolgáltasson. Ha tehát Sámuel b. Nachman a 3. században a tizparancsolat recitálásáról beszél, nem azt akarja hangsulyozni, hogy a dekalógust olvasni kellene, hanem azt, hogy miért marad el a közös recitálás és miért nem kötelessége minden egyesnek azt olvasni? Ugyanaz áll a J. b. Z. állításáról is. A Bileám szakasz olvasása nem az ő felfedezése. Az régen a harmadik század előtt szokásban volt már. A J. b. Z. sajátja csak a motiválás, hogy miért nem lett ezen szakasz mindennapos olvasása általános kötelességgé kinyilatkoztatva. Általában sulyos tévedés azt hinni, hogy bármily állítás, mely valamely amóra nevében tradáltatik, nem lehet régibb ezen amóra koránál. A kor meghatározásánál sokféle momentum veendő tekintetbe. A mi esetünknél elég világos, hogy régibb tétellel állunk szemben.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

[1]) Homályos *Fürst J.* felfogása e helyről: Der Kanon des Alten Testament's nach den Ueberlieferungen im Talmud und Midrasch (Lipcse 1868) 8. és köv. l.

IRODALOM.

ZSIDÓ KÖLTŐK.

Jerémiás prófétának azt a gyönyörű versét, mely a fogságba hurczolt népet az olyan borhoz hasonlítja, melyet egy hordóból a másikba öntöttek át, miközben zamatja elveszett és illata elpárolgott — mindig szerettem a műfordításokra alkalmazni. Mert valóban még a leghívebb fordításnál is, mely a költő gondolatait kifejezésmódjának minden sajátosságával együtt önti át egy nyelvből a másikba, menten megérezzük, hogy az eredetinek zamatából és illatából valami hiányzik. A szabadabb fordításban, mely az eredetinek alakját és kifejezésmódját kénye-kedvére változtatja, ez a különös zamat teljesen elvész, de azért az ügyes és különösen a költői vénával megáldott fordító még így is kitünő fordítást — vagy mondjuk: átköltést — nyujthat, mindaddig, míg az eredetinek *gondolatait* hiven — ha új formában is — juttatja kifejezésre. De ezzel aztán a fordítói licentia határához értünk; aki ezen csak egy lépéssel túl megyen, már tilosban jár. Hiszen ha a fordító nemcsak hogy megváltoztatja az eredetinek alakját és kifejezéseit, hanem gondolatait is kiforgatja, vagy másokkal helyettesíti, akkor az eredetiből voltaképen nem ád egyebet annál a bizonyos nyeletlen késnél, melynek a pengéje hiányzik.

Szükséges volt ezeket előre bocsátanom, mielőtt a Makai verskötetének megbirálásába fognék, mert meg akartam mutatni, hogy nem kivánok a fordítótól szolgai hűséget, hanem a lehető legnagyobb latitude-öt engedem a fordítói szabadságnak. Ebből a felfogásból kiindulva a Makai versei közül elfogadtam fordítás gyanánt az olyat is, melyben p. o. a héber költeménynek tiz sorából kinyujtással, szétlapítással és toldásfoldással ötvenet csinált. Elnéztem neki ezt a szabadságot »a tiz igaznak a kedvéért«. Sőt menteni próbáltam az olyan

fordításait is, melyekben egy darabig a héber költeménynek nyomán haladva egyszerre csak megsarkantyúzza Pegazusát, elvágtat messzire a maga útján és csak olykor-olykor tér vissza eredetijéhez, mintegy bocsánatot kérve, hogy egészen megfeledkezett róla. De mikor oly költeményekre bukkantam, melyekben az első két-három sor lefordítása után többé feléje se néz eredetijének, vagy amikor láttam, hogy egy 300 sorból álló héber költeményből oly 30 soros »kivonatot« csinált, melyben az eredetinek egy gondolatát sem találhatni, — ezeket már a fordítói licentia köpenyével betakarnom nem lehetett. És ezért Makai költeményeinek zömétől el kell vitatnom azt a jogot, hogy mint a zsidó költők fordítása, átültetése vagy akár átköltése szerepelhessenek. Szivesen elismerem e költemények nagy részének szépségét, örömest aláirom Makai ügyes és csinos verselésének dicséretét — és ezt nem azért teszem, hogy a keserű pirulához czukros vizzel kedveskedjem neki, hanem mert teljesen igaz; — még igazabb azonban az, hogy ezek a költemények *nem fordítások, de* — és ezt hangsulyoznom kell azokkal szemben, akik Mirza Shaffy dalaiban kerestek analogiát — *még kevésbbé eredetiek*, hanem a lehető legsajátságosabb vegyületei a hébernek, a külömböző irodalmak reminiscentiáinak, Makai költői individualitásának és egyéb elemeknek. Ezt a vegyületet akarom a kritika elektromos áramával elemeire bontani és ennek a kémiai analizisnek nehány érdekesebb példáját bemutatni.

A példák sorát Sámuel Hanágid Ibn-Nagdiláh-val kezdem meg, mint a zsidó renaissance első nagy poétájával. »A dallos madarak, melyek Chaszdai-Ibn-Schaprût idejében csicseregni kezdtek, Sámuel Hanágid alatt már hangosan csattogtatták dalukat« mondja egy krónikás. Hogy Makai, aki nagyjában chronologiai sorrendet követ a zsidó költők összeállításában, miért tette Sámuel Hanágidot harmadik helyre, a csaknem 100 évvel később élt Juda Halévi után, azt nem értem ugyan, de nem feszegetem. Sokkal sulyosabb gravaminákat kell felsorolnom éppen Sámuel Hanágidnál, mert az ő költeményeivel bánt el Makai a legkegyetlenebbül.

Lássuk mindenekelőtt mintegy kóstolóul egy epigrammáját, mely a maga kicsinységében a legfényesebben világítja

meg Makai egész fordítási manière-jét. Melléje állítom a szószerinti prózai fordítást is.

ביום רעה תהי מכיר בפנים
גבורת איש ומורך הלבבות
ואין קשת ביד כל איש דרוכה
ולא כל איש יהי חונר חרבות

A veszély napján megismerheted
A férfi vitézségét és a szivek csüggedését.
Nem minden vitézkedő fogja akkor ijját feszíteni,
És nem mindenki fog kardot kötni!
(Harkavy kiad. 138. l.)

Geiger meglehetős szabadon fordítja németre, de a gondolatot még híven fejezi ki;

Nicht Jeder ist ein Held,
Der seinen Bogen spannt;
Am Tag' erst der Gefahr
Wird Heldenmuth erkannt.
(Geiger, Salomo Gabirol 25. l.)

Nézzük már most, mit csinál Makai. Lefordítja az első két sort (még pedig jobbadán a Geiger első két sorát, de hát ezt nem kivánom hangsulyozni):

Nem hős az, aki vakmerően
Feszíti ijját semmiért.

Azután elgondolkodik: hát ki a hős?.. Hopp! Megvan! Eszébe jut a Pirké Aboth egy híres mondása: »Az a hős, aki szenvedélyét győzi le!« és most minden tanakodás nélkül ezt a gondolatot illeszti bele versébe:

Csak az a hős, csak az a bátor,
Ki legyőzi a szenvedélyt!

Azután csapot, papot, mindent felejtve, a faképnél hagyja Geigert, Sámuel Hanágidot, s a Pirké Abothot és így folytatja:

Ki tiszta fegyvert hord magával
És büszkén várja a csatát,
Ki amidőn mással csatázik,
Már rég legyőzte önmagát!
(128. l.)

Minek vegyük tehát ezt a költeményt? Fordításnak? Annak Makai sem hiszi. Eredetinek? Annak még ugyse! — Analizisünk kiderítette, hogy van benne két sor Geiger, két

sor Pirké Aboth és négy sor Makai. A Sámuel Hanágid gondolatából éppenséggel semmi. Az ő gondolatát, hogy sok hősködő meghátrál, mikor ember kell a gátra, amit hosszu veziri pályáján bizonyára gyakran tapasztalhatott, Makai egy egészen más gondolattal helyettesíti, amelyből Sámuel Hanágid már csak azért sem csinált volna epigrammát, mert az ő idejében minden hétéves zsidó fiú azt mondta volna rá: hiszen ezt már a Pirké Abothból ismerjük!

E példából világosan láthattuk, hogyan keletkezett a Makai fordítása. Geiger új fedőt csinált az antik korsóhoz, Makai azután ehhez az új fedőhöz csinált egy új korsót, és most szeretné ezt antiknak kiadni. Hát olyan naivnak tartja a publikumát?

Ilyen antik korsó különben több is van még a Makai gyüjteményében. Nézzük p. o. Sámuel Hanagiid *harczidalát* (125. l.) Sámuel Ibn-Nagdilah tudvalevőleg a granadai kalifának — előbb Chabbûsznak, ennek halála után pedig fiának Bâdisznak — vezirje volt; mint ilyen több diadalmas ütközetet látott. Költeményeinek — melyeket csak most 15 éve fedeztek fel a szentpétervári könyvtárban — egyetlen kiadásában, a Harkavy-félében két hosszabb harczidal található, melyekben egy-egy diadalát énekli meg. E dalok mindegyike körülbelül 150 kétsoros strófából áll és Mózes, Debórah vagy Dávid hálaénekének mintájára az eposznak és háladalnak összeolvadása. A költő Isten dicséretével kezdi dalát, azután elbeszéli a háború előzményeit, ellenségeinek fondorkodását, akik királya kegyéből ki akarták turni, leirja az ellenséges sereg közeledtét, azután valóban epikai erővel festi a véres csatát, az ellenség széjjelveretését és végre hálaimát zeng a Mindenhatónak a csodás diadalért.

Hogy Makai ebből a 300 soros költeményből 30-at csinált, az még hagyján — bár a magam részéről nem vagyok barátja a kondenzált poézisnek és nem igen szenvedhetem az irodalmi Liebigeket — de hát ez a kisebbik bibéje a dolognak. Sokkal sulyosabb beszámítás alá esik az, hogy ezt a költeményt egészen kiforgatta a maga mivoltából és a *háladalból*, melyet Sámuel Hanágid a diadalmas csata után zengett, *indulót* csinált:

Vitézeim, hű seregek,
Menjünk a harczba bátran! stb. stb.

Képzelhetni, hogy ebben a keretben az eredetiből semmi sem maradt meg. Pedig e költemény egyes részleteiben valóban eleven költői erő nyilatkozik. Meg nem állhatom, hogy nehány strófát ne közöljek belőle, már csak azért is, mert meg akarom mutatni, hogy Makai versei csak nyertek volna költőiesség tekintetében, ha valóban a hébert fordította volna, és hogy Makai gyöngyhalászataiban igen gyakran kavicsokkal megrakodtan bujt elő a mélységből, a legszebb és legértékesebb gyöngyöket pedig lenn hagyta a tenger fenekén. Annak a részletnek, melyben Sámuel a patriarkákat hivja segítségére, közlöm itt nehány strófáját. A fordítást hamarosan magam végeztem.

Fel, Ábrahám, buzgó imára fel!
Amram fia, most értem esdekelj!

S a Machpélában valamennyien!
Van-e közöttetek, ki most pihen?

Istenhez menjetek, kérjétek öt,
Boruljatok le trónusa előtt!

S ha kérdi mi baj? mit jelentsen ez?
Kiáltsátok: »Veszély van, ébredezz!

Ha most nem őrködöl szolgád felett,
Magasztalt segítséged hova lett?

S ha öt nem menti meg karod hatalma,
Ez hát a Thóra s ez legyen jutalma?!«

A Makai indulójában természetesen ez mind hiányzik; ahelyett azonban találunk Makainál — úgy a »Harczi dal« mint a »Háboru előtt« czimüben — oly passzusokat, melyeket Sámuel Hanágid nemcsak hogy nem írt, de éppenséggel nem is irhatott. Hogy Makai p. o. azt mondatja véle:

Viszem előre a hadat
A piruló keletnek.

holott az ellenséges sereg, a sevillai kadi fiának, Ismail-Ibn-Abbadnak vezérlete alatt, Sevilla felől, tehát *északnyugatról* közeledett és az ütközet is Granadától északnyugatra, a Xenil folyó partján folyt le (l. *Dozy, Histoire des Musulmans d'Espagne)* és a költemény feliratában, mely Sámuel fiától, Józseftől származik: (עלי מקרבה מן ואדי שנלי), ez kissé furcsa ugyan, de hát az utóvégre is csak a hadi taktika kérdése, hogy merre indul-

jon a sereg; Makainak talán az a haditerve, hogy a granadai sereg kelet felé vonulva, nagy kerülővel hátulról támadja meg az északnyugaton táborozó sereget, ami elvégre nem is olyan rossz gondolat. De azt már semmiképen sem tudtam megérteni, kire gondolt Makai abban a mondatban, melyet a hatás kedveért kétszer is ismétel:

A pogány imád ezer istent,
S a mi urunk egyetlenegy!

Ki értendő itt a »pogány« szó alatt, a hol mozlimek harczoltak mozlimek ellen? Makait, úgy látszik, fantáziája elragadta régelmult időkbe, legalább is a Makkabaeusok korába és a szyrek ellen küzdő zsidó sereg számára irta meg indulóját. De ugy kell neki! Maradt volna szépen eredetije mellett, akkor nem eshetett volna meg rajta az ilyen fura história.

Van Makainak még egy Sámuel Hanágid fordítása, melynek elemezése még érdekesebb eredményekre vezet. Czime: *Barátom halálára.* A héberben ilyen költeményt nem találtam, de van Sámuel Hanágidnak 13 elégiája, melyeket *bátyja halálára* írt külömböző alkalommal, halála napján, a temetéskor, a gyászhét után stb. stb. Makai elővett nehány sort a második elégiából és nehányat a tizenegyedikből, azután ezeket összeszürte egy 8 soros verssé, amivel úgylátszik ezen külömböző időben írt és a fájdalomnak külömböző fokát kifejező elégiáknak a *középhangulatát* akarta megkapni. Hogy Makainál az a czime: Barátom halálára, az vagy sajtóhiba, vagy pedig félreértése a költemény feliratának: וחלה אבו אברהים ד ו ד י, és megbetegedett Abu Ibrahim(=Izsák) nagybátyám, mivel a Sámuel Hanagid költeményeinek feliratai fiától, Josef Hanagidtól valók; Makai ezt talán nem vette észre és a דודי szót Sámuelre vonatkoztatván barátnak vette; (vagy talán ידידי?) De ennél sokkal érdekesebb magának az elégiának alkotórészeit megfigyelni. Ideállítom a 13 elégia közül azt a kettőt, melyben a Makai költeményének csirái fellelhetők. Itt módomban van a héber szöveget saját verses fordításomban nyujtani, mert ezeket az elégiákat most két éve lefordítottam és a M. Zs.-Szemlében közöltem, (l. M.-Zs. Szemle 1890. junius) eredetijét l. Harkavy Studien und Mittheilungen I. 86.

Hol van keserv enyémhez fogható!
Hol fájdalom oly szivetszaggató!
Keserves panaszom ki érti meg?
Balsorsomon kinek szive remeg?
Ki fogja fel, mily fájdalom emészt,
Hogy abban szíve szánva venne részt?
Oh jaj! Hogy érted halnom nem lehet,
S nem válthatá meg éltem éltedet!
Bátyám, szivem sziveddel e g y *vala*
S tovább éljek, ha szívem meghala?
Halálod óta minden percznyi lét
Megszegte szivünk szent, szilárd frigyét.
Atyám elsőszülötte! — *Szüntelen*
Rád gondolok e gyászos éjjelen,
S szemembe a komor emlékezet
Álom helyett csak könyeket vezet.
Mikor enném, a kínos gondolat,
Hogy étlen feküszöl a föld alatt,
Méregre változtatja ételem,
Mely széjjel marczangolja kebelem.
Innám, de elgondolkodom azon,
Hogy ott alant epedve szomjazol,
Mióta eltakart a sírhalom —
S legott ürömmé válik italom.

A másik elégia fordításomban így hangzik:

Kegyetlen sorsom, oh miért
Raboltad el a hű fivért?
S elnézheted könyörtelen,
A bú mint marja kebelem?
S szemem mikép homályosul
Könyezve szakadatlanul.
Oh add, add vissza már nekem
Világító szövétnekem!

Add vissza bátyám életét,
Ki nélkül éltem oly setét!
Bátyám, mióta elhagyál,
Éltem hideg, mint a halál.
Megcsalta szivem a remény,
Hogy mindörökre lész enyém;
De sorsom másképen rendelé —
S szivem nem nyughatik belé!

A ritkitottan szedett sorok képezik csiráját a Makai fordításának, melyet könnyebb áttekinthetés kedveért ide állítok:

Barátom halálára

Már itt az éjfél, de elkerül az álom,
Hol késel? merre vagy?... Közeledbe vágyom.

Oh mi vagyok nélküled? vagy hogyan is élhet
Az emberi test, ha nincsen benne lélek?

Hogy verhet a szív, ha nincs ami táplálja —
Add vissza öt ujra, éjek éjszakája!

Nyomoddal eltünt minden, ami szép volt,
Feketébb azóta a ragyogó égbolt!
(129. l.)

Különösen érdekes azonban e költemény két sorának a genezise. Az én fordításomban ugyanis, mely különben sorról-sorra az eredetinek nyomában halad, a következő sor:

אשר היה והייתי ואינו והייתי

(szószerint: míg ő volt, én is voltam; most hogy ő nincs többé, én még tovább éljek?) így van körülírva:

Szívem szíveddel egy vala;
S tovább éljek, ha szívem meghala?

Makainak úgy látszik megtetszett ez a körülírás, mert az ő nyolczsoros kivonatában így hangzik e passzus:

Hogyan is élhet?
Az emberi test, ha nincsen benne lélek?

Hát hiszen ami engem illet, talán még csiklandozhatná is a hiúságomat az a gondolat, hogy Makai az én fordításomat követi és a kedvéért ott hagyja az eredetit; de mások talán mégis csak különösnek fogják találni a fordításnak ezt a módját.

Tisztában lévén immár azzal, hogy miképen bánt el Makai Sámuel Hanágiddal, áttérhetünk Salomo Ibn Gabirolra és Juda Halévire. Makai gyüjteményében tagadhatatlanul ezek a leghívebb fordítások, ami bizonyára összefüggésben áll azzal a ténynyel, hogy ezek első fordításai közé tartoznak. Akkor még nem sejtette, mi minden szabad és csak később a sikerrel egyenes arányban növekedett a bátorsága.

Hogy különben a fordítás hűsége még ezeknél is a lehető legrelatívabb értelemben veendő, arról mindenki meg fog győződni, aki Gabirolnak vagy Juda Halévinek néhány költeményét összehasonlítja az eredetivel. Különös figyelembe ajánlom Gabirolnak »Tavasz« »Vívódás« »A hűtlen barát« »Barátaim« czímű költeményeit (Eredetijük Dukes, Siré Selomo 7, 10 6. és 38. l.) és Juda Halévitől »A vihar« »Alkony« és az »Énekek éneke« czíműt (Eredetijük Bethulath bath Jehuda 70. l. — Luzzato Divan 6 és Bethulath b: J. 100 l.) E helyen elég lesz egyet összehasonlítani. Vegyük mindjárt a legelsőt a Makai kötetében, Gabirolnak »Az ifju« cz. költeményét!

מליצתי בראנתי תרופה
ואם אראה שחוק יכה לבבי
ידידי הלבן עשר וששה
אשר היה להמשן בילדות
שפטני לבבי מעורי
ושם הכין והמוסר מנתו
ומה בצע להתקצף אבל דם
ומה יועיל בכות על המצוקים
ומה אוחיל ועד כמה איחל
ומרם בא צרי נלעד הימות

ושמחתי באנחתי דחופה
להייתי שהיא מני קטופה
ספוד ובכות עליהם האסיפה
בלחי כהבצלת שזופה
ועל כן היתה נפשי כפופה
ונפשי החרוצה שם קצופה
וקוה כי לכל מכה תרופה
ומה יועיל לדמעה הערופה
והיום עוד ולא מלאה תקופה
אנוש נכאב וינגף נגיפה.

(Sire Selomo 5.)

A szószerinti prózai fordítás helyett közlöm Geiger német fordítását, mely az első két sort kivéve egészen hű.

Ach, ziemt dem Sechzenjährigen Klagen,
Zu jammern über Lebensplagen?
Ich sollte mit der Jugend kosen,
Die Wangen frisch gleich blüh'nden Rosen.
Doch nahm mich früh mein Herz in Zucht,
Hab' Sitte, Weisheit aufgesucht.
Da ist die Frische mir entschwunden,
Da hab' ich früh den Schmerz gefunden.
So pressen Seufzer mir die Brust,
Mir weint das Herz, erblick' ich Lust.
Was nützt die Thräne? Eitel Lug!
Was birgt die Hoffnung? Blassen Trug!
Ich soll an Balsams Kraft gesunden,
Und kranke schwer an Todeswunden.
(Geiger Sal. Gabirol 39.)

Makai fordítása így hangzik:

Még gyermek arczom gyermekpírba lángol,
Sötét szemembe hajnalfény lobog,
De ah! ki vár a hervadó virágtól,
Nyiló tavaszra pompát, illatot?
Csak álmodám, hogy ifjú, ifjú voltam,
Hogy csillagoktól tündökölt az éj...
S gyönyörbe vonta lelkemet titokban
Hiú törekvés, csalfa szenvedély.

Nem ért e szív úgy élni, úgy vígadni,
Mint annyi sok más lángoló kebel;
Az ifjú hév sem képes elragadni,
Csak undorával tölti keblem' el.
Gyötör a dal, mely hárfa hurján rezdül,
Mosoly, a vídám ifjú ajakán —
S alig repült ki gyermeteg szívemből
Tizenhat év, tizenhat év csupán!

Nyughatlan ösztön üldözött előre,
Kutatni vágytam azt, mi zárt titok;
Hiába hívtak enyhe pihenőre
Üde virányok, tarka pázsitok.
Mert ah! örök tudásért lelkesedtem,
Dörén gondolva, majd az nyugtot ad,
S cserébe érte oda kelle vetnem
— Hajh, drága ár volt! — ifjuságomat.

Mint téli estén, dermesztő hidegben
Fonnyadni kezd faágon a levél,
Amin szívemmel csüggtem, lelkesedtem,
Kihamvadott a régi szenvedély.
Tudás, tudás!... oh mért hogy telhetetlen
A férfiszív, mely értelemre vágy?
Mért hull alá oly lomhán, szárnyszegetten,
Ha a tudásnak fényfokára hág?

Nem így gondoltam, oh nem így reméltem,
Másért virraszték annyi éjszakát,
Nem elfonnyadni lassu szenvedésben,
Kerestem fel a bölcsek asztalát,
S míg homlokomra mély redőket vésett
Sok éji rémként kínzó gondolat,
Fölöttem lopva szálltak el az évek —
Adjátok vissza ifjuságomat!

Mit ér a köny? Hazugság, mely reménynyel
Kecsegteti a lomha szíveket;
Mit ér a köny? mely semmiségbe vész el,
Mint egy parány az óczeán felett.
Hiú a bölcsek mérhetlen tudása,
Hiába, nincs valódi bölcseség!
Kétség között, szörnyü haláltusába'
Oh hol találok nyugvást, pihenést?

Látnivaló, hogy az a szabadság, melylyel Makai ebben a *hívebb* fordításban él, más műfordítónak tizszerre is elég volna. De én most nem azt akarom megróni, hogy a hébert annyira kinyujtotta és megtoldozgatta, hanem azért kell vele pörbe szállnom, hogy olyan elemeket vegyített a Gábirol peszszimizmusába, melyektől az egészen megváltoztatta eredeti szinét.

A tudomány csömörnek, és a bölcseség megutálásának az a Faustféle motivuma p. o. az eredetiben teljesen hiányzik.

Épily önkényesen csempészte bele Makai másutt a *szkepzist* a »Kether Malchuth« költőjének gondolatai közé. Sőt maga az a világfájdalom, mely Gabirol lantjának hurjain tagadhatatlanul végig cseng, valóságos optimizmus ahhoz a XIX. századbeli pesszimizmushoz képest, melyet Makai erőnek erejével belevitt e költeményekbe.

Ő persze azt akarta kimutatni, hogy Gabirol »nyolcz századdal megelőzte korát« és hogy a modern pesszimizmusnak, mely »a kételyek örökös lánczolata elől a hitnél már nem talál menedéket, más megoldás hiányában eljut a nihilizmushoz és minden létezőt lerombol stb. stb.«, hogy ennek hangjai már mind elhangzottak a Gabirol ajkáról is. Ha Makai e jellemrajz megirásánál a saját fordításaiból indult ki, akkor teljesen igaza van, mert e fordításokba ő már tényleg belevitte a haldokló XIX. század mindezen beteges eszméit. De aki Gabirolt héberben olvasta, rá sem fog ismerni e fordításokban és azt fogja mondani: »Ez nem szellem az ő szelleméből, nem lélek az ő lelkéből!«

Még csak néhány fordítást akarok bemutatni a Makai kötetéből (a »fordítás« szó itt természetesen mindig macskakörmök közé képzelendő). Felette érdekes és jellemző Charizi »Juda Halévi«-jének fordítása. Ez a Tachkeméni harmadik fejezetéből (שער) van véve, melyben Chever Hakéni, e novellák kóbor hőse, felsorolja és röviden jellemzi a zsidó poétákat csengő makámákban, végül Juda Halévit énekli meg, előbb makámákban (melyeket Heine is lefordított) azután külön költeményben is. Ezt a költeményt fordította Makai. Az eredetiben igy hangzik:

ללוי כל יקר גלוה ונקוה	והוא לוית פאר על ראש משיחיו
ואם זרח בחוג מערב מאורו	במזרח מלאו כל צד רקחיו
ובקרב שיר שבחיו שם שלחיו	לחלחם ושיחיו הם רמחיו
ורבים רוצצו אחריו ונלאו	מצוא דרכו ולא ידעו ארחיו
והוא בא בחדר השיר לבדו	עדי צאתו וסגר את פתחיו
ודאל על שעריו שם בריחים	והוא שיבר ביד סכלו בריחיו
והצמיח בטל מליו צמחיו	והפריח במי שכלו פרחיו
וצרו הלבבות מהדרו	כמו קצרו לשונות משבחיו
ויום ערכו חכמים מלחמות שיר	יהודה הוא אשר נבר באחיו

Makai versének első tíz sora:

Te vagy a nap, s midőn letűntél,
Fényedtől lángolt a kelet.

Költő! e fényt csodálva nézem
S arczomra egy egy könny pereg.
A dal volt fegyvered! — csodálom
Hatalmadat, költői szív,
Mely valahol a szent romok közt
Örök békéről álmodik

Költő soha utól nem érhet,
Oly büszkén áll magaslatod.

még valahogyan az első négy héber sor fordításának tekinthető; de a héber költemény második feléből egy betüt sem találunk a Makai átültetésében. Ide állitom e résznek prózai fordítását és melléje a Makai versének megfelelő — vagyis helyesebben: *meg nem felelő* — részét.

A dal termébe ő hatolt be egyedül
S midőn kilépett, ajtaját becsukta maga mögött.
A dal kapuira zárat tett az Isten
De ő feltörte szellemének erejével.
Szavainak harmatától kisarjadzottak a dal növényei
S szellemének záporától kifakadtak bimbói.
Szük a gondolat dicsőségének befogadására
S a nyelvek gyengéknek bizonyulnak magasztalására.
És mikor dalnokversenyt rendeztek a költők,
Juda volt az, ki társait legyőzte.

Ahítattal szívjuk magunkba
Eszméidet, dicső halott!
Te oly magasan állsz fölöttünk,
Mint csillag a mennybolt ölén;
Bámuljuk azt, amit nem értünk
És elvakít a tiszta fény.

Hol nyugszol? Milyen föld takar be?
Nem fáj-e ott a régi gond?
Rajongó szived porba hullva,
Miértünk könyezik-e, mondd?
Oh én sejtem, hogy merre nyugszol,
Hol roskadt össze egy világ —
Ahol legszebben nő a rózsa
S legharmatosabb a virág!

Látnivaló, hogy a legjobb akarattal és a legerősebb nagyítóüveggel sem fedezhetünk fel e versben csak egy szemernyit is a héberből. Makai eredeti megtoldásával van tehát dolgunk? Éppenséggel nem! — Mi képezi tehát a sorok alapját? Erre a kérdésre a felelet amilyen meglepő, époly mulatságos. Az a felületes figyelem, melyek Makai eredetijének szentelt, ismét megboszulta magát. A héber szövegben ugyanis a költemény után a következő passzus tolvashatjuk.

אמר המגיד וכאשר כלה דבריו השיב כל לשון נאלמה וכל
חכמה נעלמה וכל נפש נכלמה וידעו כי כל משפטיו צדק
ואמת וישאלוהו העם על שמו ואיה נוה הדומו ויען
ולי נפש עלי ראש עיש מכוגה
וישה ראש תלי לפני נאוגה

נותי היא באילון צעגים
ותשתוחה בעגותה לעפר

Azaz: midőn Chever Hakéni e dalát befejezte, mindnyájan elámultak nagy bölcseségén és megkérdezték: *mi a neve és hol van a hajléka?* — Ezt Makai még mind Juda Halévire vonatkoztatta és ebből lett az a sor:

Hol nyugszol? Milyen föld takar be? stb. stb.

Chever Hakéni erre egy dallal dicsőíti önmagát és e dal egyes részeiből lettek a Makai versének többi sorai. »Lelkemnek a göncöl csillag fölött van a lakása« zengi Chever Hakéni. Ebből lett:

Te oly magasan állsz fölöttünk,
Mint csillag a menybolt ölén stb. stb.

»Lelkem szérénységében a porba hajlik«, pedig szülője a Makai következő sorának:

Rajongó szived porba hullva stb. stb.

Világos ebből, hogy Makai valóban csak »Schlagwort«-okat keresett a héberben, a melyekre aztán felépítette költeményét. A jelen esetben p. o. mérget vehetek rá, hogy Makai nem olvasta el e sorokat elejétől végig, hanem szeme megakadt a következő szavakon: *hol van a hajléka, a göncöl csillag fölött, a porba hajlik lelkem* és ezekből kombinálta fordítását. Mert ha valóban elolvasta volna a szöveget, mely itt a lehető legvilágosabban szól, lehetetlen lett volna ez a baklövése.

Még egy Charizi fordítást kell itt összehasonlítanom. Közlöm a héber szöveget, mellette prózai fordítását, azután Geiger és Makai fordítását.

היישירו מלכים עם מעקל
והם עצמם פתלתולי פעלים
ואיך יישר ביער צל מעוות
כלי עצים אשר עוו צללים

Megegyenesíthetik-e a ferde népet az olyan királyok,
Akik maguk is ferde cselekedetüek?
Egyenessé válhatik-e az erdőben a fának ferde árnyéka,
Mig maguk a fák, melyek az árnyék ferdeséget okozzák, meg nem egyenesednek?

Geiger.

Kein König führt sein Volk auf g'rade Bahn
Ist selber er dem Laster Unterthan.
Die Strahlen, die durch krumm Gezweige dringen,

Makai.

A böles király.

Ha bölcs király jut végre trónhoz,
Ujjong a nép ily ünnepen,
De el fog veszni minden ország,
Melynek királya *szívtelen.*

Sie können auch *das Licht nur schiefgebrochen* bringen.

Olyan, *mint a sugár*, mely áthat
Az egybekuszált lombokon,
Megtörve jut a falevélre
És halványon tovább oson.

Megjegyzést nem fűzök hozzá; a példákat ugy sem kiálthatnám tul. De azt fel kell említenem, hogy azt az epigrammát *nem is Charizi irta, hanem Sámuel Hanagid.* (l. Dukes Nachal ked. 40 és Harkavy Studien u. Mitth I. 157. Makai félreértette Dukesnek azt a helyét.)

Manuello makámáinak sűrűjében érezte magát Makai a legnagyobb biztonságban. Ebben a rengetegben nem kellett tartania a kritika fürkésző szemétől. Talán éppen ez a gondolat inspirálta őt »Az erdőben« cz. költemény megirására, mely azzal kezdi és végzi:

Erdőben élni szabad életet,
Van-e a földön nagyobb élvezet?

Mert a héberben ennek a költeménynek nyoma sincsen. Ezt bátran állíthatom, mert átkutattam utána annak a sűrű erdőnek minden bokrát. Nem is megrovásképen említem ezt a tényt, mert hiszen Makai egészen helyesen ekkép okoskodhatott: »Manuello az ő 27 fejezetében megénekelt ugy szólván minden themát és azonkívül még nehányat; bizonyosan vehető tehát, hogy az erdőről is irt egy dicsőitő dalt. Ha pedig irt, azt már igazán felesleges megnéznem, hogy *mit irt,* mert hiszen amugy is *egészen mást fordítanék!*« S aki Makai fordításainak eddig felsorolt példáit jól szemügyre vette, *ebben* bizonyára igazat fog neki adni. Hogy már most Manuello véletlenül éppen az erdőről nem irt költeményt, szabad-e ezért Makait felelősségre vonni?

Azon sem ütközöm meg, hogy »A pokol« cz. költeményben Manuellónak egy szonettjéből (tehát 14 sorából) 7 nyolcz soros strófát csinált, bár kötve hiszem, hogy Makai a nyilvánosság elé merne lépni Petrarca egy szonettjének ilynemű fordításával.

Az »Ov« cz. költeménynél be kell érnünk azzal, hogy az eredetinek meséjét és pointe-jét hiven juttatja kifejezésre és ne firtassuk, miért tért el a részletekben annyira eredetijétől, bár szeretném tudni, miért vette ki a költeményt abból a keretből, melybe Manuellonál illesztve van és különösen miért változtatta

meg annyira — és pedig éppen nem előnyére — a nő szépségének leirását. Manuello ugyanis rendesen azzal az Énekek énekéből vett epithetonnal jelzi a nő szépségét: ברה כחמה *fényes mint a nap,* ami élénken emlékeztet Tennyson *like the sun*-jére. A szóban forgó költeményben is — egészen a Lessing szellemében — a női bájak részletezése helyett e szavakkal akar fogalmat nyujtani hősnője szépségéről:

יום צייר חונן הצורות אותה מכל עסק פנה
לא הוליד על תבל כדמותה וכצלמה עוד לא שנה
יום הולדת הנכבדת כל ההרים פצחו רנה
ראשה עליה ככרמל ושפתיה מן תטופנה
מאורי אור בשמים קודרים מול זוהר יפעתה

Mikor a Teremtő őt alkotta, az napon minden más munkát abbahagyott,
Nem teremtett e földön hozzá foghatót és formájában mást nem alkotott többé.
Mikor e gyönyörű nő született, ujjongtak örömükben a hegyek.
Feje olyan, mint a Karmel és ajkai mannát csepegtetnek.
Fénye mellett elhomályosulnak a ragyogó égitestek stb.

Makai e helyett egész sablonszerűen azt irja:

Előttem állt egy karcsu nőalak,
Hajlongó fürtein, daczos fején
Végig szalad a kóbor esti fény;
S ahogy lefut hullámos derekán,
Incselkedőn veti a fényt reám stb. stb.

A héberből semmit. Pedig kár volt le nem fordítania Manuellonak idéztem sorait, már csak azért is, mert az a második sorban kifejezett gondolat az Orlando Furiosoból szárnyas szóvá lett: *Natura lo fece e poi ruppe la stampa,* a természet megalkotta őt és azután eltörte a formát — mondja 200 évvel később Ariosto. Vagy talán restelte Makai, hogy Manuello lyen általánosan ismert mondást használjon?

De határozottan hiba volt Makaitól, hogy egy olyan költeményénél, melynek eredetije szintén hiányzik, még közelebbről is meghatározta a helyet, melyet állitólag fordít és ezzel könnyebbé tette annak a ténynek felderítését, hogy e költeménye is ugyanolyan okoskodáson alapszik, mint a fentemlített »Erdőben« czímű. Értem a »Szerelem könyvéből« czímű dalokat. Itt végre határozott adatot találtam a szürke bizonytalanságban. Manuello gyüjteményének harmadik fejezete viseli ugyanis ezt a czímet: מהברת החשק a szerelem könyve. Igy tehát csak ezt kellett elolvasnom az összehasonlítás ked-

veért. Végig olvastam egyszer, azután még egyszer, aztán ujra — hasztalan! A következő históriánál egyebet nem találtam benne.:

Manuellonak egy ízben azt mondja Maecenása, — »a fejedelem »איש« mint ő nevezi, hogy ismer egy gyönyörü leányt, aki állhatatosabb a sziklánál s akinél kárba veszne Manuellonak minden csábitása. Manuello meglesi a leányt, mikor az a templomba megyen és szépségétől elragadtatva megszólítja, de az egészen Gretchen-féle felelettel utasítja el. Manuello erre egy gyönyörü szerelmes levelet ir a leánynak, aki felháborodva válaszol. Ujabb kisérletet tesz — mind hiába! Végre harmadik levelében oly meghatóan zengi a szerelem üdvét, hogy a leány megadja magát és Manuello már szedhetné a pompás gyümölcsöt. De mikor győzelmét diadalittasan elbeszéli Maecenásának, ez kétségbeesetten világosítja föl arról, hogy ez a leány neki mostohahuga. A világért se merje diadalát felhasználni, hanem irja meg, hogy ostromával csak próbára akarta tenni híres állhatatosságát. Manuello ezt megteszi, a leányt megöli a bubánat — és ezzel vége a szerelem könyvének.

Makainál a »Szerelem könyvéből« czím alatt olvasható először *A leány dala* egy *sötét vadonban bujdosó számüzötthöz*, azzal a refrainnel: Jer vissza, édesem.

Azután *az ifju dala*, azzal a refrain-nel:

Jövök már, édesem.

Némi összefüggésbe ezt csak ugy tudom hozni az eredetivel, ha ugy fogom fel, hogy Makai nem a »szerelem könyvének« históriáját akarta fordítani, hanem ennek a históriának *folytatását megirni*. Ugy kell a dolgot képzelnünk, hogy Manuello diadalát fel nem használhatván, szerelmének tárgyát nem birhatván, *elbujdosik a legsötétebb vadonba*. Itt kezdődik a Makai költeménye. A leány, akit nem ölt meg a bubánat, visszahívja kedvesét:

Jer vissza, édesem.

Hozzá kell képzelnünk azt a szót: minden rendben van! És az ifju megunva a bujdosást, feleli:

Jövök már, édesem.

Látnivaló, hogy ez sokkal kielégítőbb megoldása a csomónak. És amellett minden ízében modern.

De most már elég is volt mutatványokból. Ennek az utóbbi peldánál csattanosabbat már ugy sem közölhetnék. Ez után már el kell huzni a lajtorját, mondaná a franczia.

Láttuk mindezekből, hogy a Makai fordításában nemcsak a zamata és illata veszett el a héber költeményeknek, hanem átöntés közben el is folyt a drága nedvből, hol több, hol kevesebb; gyakran pedig azt tette Makai, hogy azokat a pompás spanyol és olasz borokat a saját idei termésével vegyítette. Hát hiszen igaznak igaz, a Makai termése sem mondható karczosnak, sőt ellenkezőleg olykor nagyon józamatu ital, de azalatt a vignetta alatt, hogy »Zsidó költők forditása« mégsem szabadott volna árulnia. Nem akarom én itt különben egy levelét sem széttépni annak a babérkoszorunak, melyet ez a kötet Makainak szerzett, ellenkezőleg örömest elismerem, hogy e fordítások egy része határozott nyereségét képezi irodalmunknak. És éppen ezért, bár határozottan el kellett itélnem fordításainak a módját, ezt a lehető legszelidebben akartam tenni és ott, a hol nagyobb botlásai szinte kihívtak arra, hogy — bibliai kifejezéssel élve — »ugy igyam a gúnyt, mint a vizet«, én megelégedtem egy hörpintéssel. Mert nem elkedvetleníteni akartam, hanem meggyőzni arról, hogy egy irodalom átültetésének nem ez a módja.

Budapest. LEDERER IGNÁCZ.

MEGNYUGVÁS ISTENBEN.

42—43. Zsolt.

I.

Szomjú szarvast csábít futó vizek ágya,
Isten után engem úgy vonz lelkem vágya.
Szomjazik lelkem az Élő Isten felé!
Mikor járúlhatok Bírám trónja elé?!

Éjem-napom úgyis örök könyet terem.
Hulló könyem nékem régóta kenyerem,
Mikor egyre hajtja, kérdi ellenségem:
»Hol van hát Istenem, Szirtem, Sziklám, Bérczm«

Eszembe jut olykor s amint lelkembe hull,
Átcsap ez valómon s fölöttem elborúl.
Menet élén járok és szívem kesereg,
Mikor lépten követ az ünneplő sereg,

Mikor szent lakodba készt a kegyes szándok,
S nyomdokomba' tódul, újjong a zarándok.

De mért busongasz lelkem, fölsírsz, búgsz fölöttem?
Remélj az Istenbe!!
Fogom én még dallani Uram segedelmét!

II.

Jordán partjára száll sötét gondolatom,
Hermont és Miczeart elmémben forgatom
S bensöm tüze meghül, fázó szívem szörnyed,
A lelkem fölöttem roskad, összegörnyed.

Dörgö hullám után ujabb hullám riad,
Csatornád moraja harsog s tovább szakad —
Hullámid törése, habjaidnak árja
Átzajlott fölöttem, fejem fölött jára.

Rendelnéd bár Uram szerelmed nappal csak
Körültem, a mikor bajosim láthatnak
S dalokat hozná el a bús naplemente,
Virrasztna bús fohász mellettem éjjente!

Akkoron Szirtemnek örömest mondanám:
»Mért szakad sötéten elnyomás súlya rám,
»Mért, hogy elfeledtél elejtettél engem?«
Mert mint gyilok csontban, akként roncsol bennem
Mikor ellenségem gúnya felém mered:
»Hol van segítséged, hol van hát Istened?!«

De mért búsongasz lelkem, fölsírsz, búgsz fölöttem?
Remélj az Istenbe!!
Fogom én még dallani Uram segedelmét!

III.

Te birálj meg Uram, Te vívd ki jogomat,
Kaján cselszövötöl szabadítsd meg fiad;
Te vagy erösségem! Mért hagynál el engem,
Hogy bántó súly alatt bánatomat zengjem?!

Küldd el Uram fényed, küldd el Igazságod!
Tereljenek oda, hol felgyúl világod
S szent lakod útjait szent örömbe járva,
Istenemet zengje kezemben a hárfa!

Mért búsognál lelkem, fölsírva fölöttem?
Remélj az Istenbe!
Fogom én még zengeni Uram segedelmét!

DR. HANDLER SIMON.

A ZSIDÓ NŐ.

(Nahida Remy »Das jüdische Weib«. Mit einer Vorrede von Prof. Dr. M. Lazarus. Leipzig, G. Laudien 1892.)

Nagy örömmel és jogos büszkeséggel kell minden vallásáért melegen érző zsidónak fogadnia a fenti mű megjelenését, örömmel, mert benne elfogulatlanúl és minden előítélettől menten van bemutatva a zsidó nő alakja a történelem folyamán, büszkeséggel, mert meggyőződik arról, mily magas polczon állott mindenha a zsidó nő, mily odaadó tisztelettel környezték minden időben. Meggyőződhetik mindenki azon uton-útfélen hangoztatott állítás alaptalan voltáról, hogy a kereszténység emelte föl a nőt alantas állásából s biztosított neki tiszteletre méltó helyet a családban és társadalomban egyaránt. Hűen van bemutatva e műben az ókori zsidó nő, ki nincsen alárendelt szerepre kárhoztatva a családban, hanem férje oldalán vele egyenrangú. Megelevenedik előttünk az önfeláldozó, zsidó anya a középkor sötét, rémes évszázadaiban, és előttünk áll mai társadalmunk zsidó nője. Ezen női alakok rajza a történethez hűen van ecsetelve, a keresztény szerzőnő által alkotott kép megbízható és való. Odaadással mélyedett el szerzőnő a zsidó nőkről írt művek tanulmányozásába, lelkiismeretesen tanulmányozta a szentirást és a rendelkezésére álló agádai fordítást s tanulmányozásának gyümölcsét jól értékesítette művében, melyhez hasonlót ritkán nyílik alkalmunk üdvözölhetni. A zsidó irodalmat joggal nevezhetjük a világirodalom mostohájának, ezzel mindenki kénye-kedve szerint bánhatik el. Mindenki garázdálkodhatik a zsidó irodalom mezején, mindenkinek szabad meghamisítani a történeti tényeket, elferdíteni az eseményeket, úgyis ritkán akad olyan, aki a megsértett igazság védelmére kelne. Ha zsidó veszi védelmébe irodalmát, úgy szavai csak vajmi ritkán akadnak hitelre. Ezen keresztény irónő által vonzóan s lebilincselően megírt művel bátran odaléphetünk máshitű testvéreink elé azon kijelentéssel, hogy ebben megbizható adatokat találnak a zsidó nő állására vonatkozólag. 18. fejezeten keresztűl foglalkozik szerzőnő feladatával, minden egyes fejezet megérdemli, hogy tartalmát dióhéjba szorítva közöljük.

Az első fejezetben kimutatja szerzőnő, mily alárendelt

szerepre volt kárhoztatva a nő az ókor művelt népeinél, mily alacsony állás jutott neki osztályrészül a görögöknél, sőt a rómaiaknál is kiskorú gyermekhez hasonló állása volt, noha náluk megjelent már egyes kiváló ünnepélyek, lakomák alkalmával. »Keresztény felfogás a nőről és házasságról« feliratu második fejezetben arról van szó, hogy a kereszténység nem kedvezett a házasságnak, hanem csak türte azt — mint szükséges rosszat. Az apostolok és erkölcsszónokok inkább ajánlják a házasságtól való távoltartást. Aki leányát férjhez adja, nem követ el bűnt, de aki nem házasítja ki, jó cselekedetet végez. Különösen Pál apostol, (I. Korinth. 7) szeretné, ha mindenki olyan lenne mint ő t. i. nőtlen, mivel a nősülés jó, de nem nősülni még jobb. Az egyházatyák az alapítók nyomdokaiban haladva a házasságot tisztátalan állapotnak tartották, a másodszori nősülést pedig büntetéssel sujtották.

Sőt Tertullián »a feltámadásról« szóló iratában azt állítja, hogy a nők férfiakként fognak feltámadni, mert a feltámadók elvesztik hibáikat. Máriában nem a nőt tisztelték, hanem a megváltó anyját, és csak idővel kapott lábra a Mária cultus, hogy az egyház számára a nőket is megnyerjék. Nem csoda külömben, hogy az egyház alapítók nem dicsőitették a nősülést, mivel szerintök e föld csak siralomvölgy s a házasság révén az ember e földön is elérheti a boldogságot. VII. Gergely pápa a papoknak, kiknek szent életet kell folytatniok, eltiltotta a nősülést. — Isch (férfi) és Ischo (nő) czimű harmadik fejezetben szerzőnő a szentirásnak az első emberpár teremtésére vonatkozó elbeszélésre utal, mely mutatja, hogy férj és nő egymással teljesen egyenrangú teremtmény, mert mindkettő Isten képmására lett alkotva. A nyelvhasználat is ezen tételt erősíti, mely mindkét fogalmat egy szóval fejezi ki. Mily nagy mértékben gondoskodik a biblia az elhagyott özvegyről a támasz nélküli árváról.

A biblia szelleme szól a talmudból, midőn azt tanítja, hogy a szegény leányt a község tartozik férjhez adni. »Az izraelitáknál a kiválasztottság eszméjének jelentősége a vallás és az élet szentségére lett alapítva. Hol jutott ez inkább érvényre, mint a családi életben. A családi életet tisztán és mocsoktalanúl megőrizni Izráel fenmaradásának sarkalatos

törvénye volt.... Ki gondoskodott első sorban a családi élet tisztaságáról? A nő, a feleség, az anya.«

A »véralkat és talmud« feliratu negyedik fejezetben azt fejtegeti, hogy a talmud minden áron a nősülést óhajtotta előmozdítani, hogy a zsidó tudósok mily tisztelettel viseltettek a gyengéd nő iránt, sőt figyelmüket nem kerülte ki azon nő sorsa sem, kinek férje idegen országban eltünt s új enyhitő törvényekkel iparkodtak elérni azt, hogy az ily nő egyedül álló (agunoh) ne maradjon.

Az ötödik fejezet, »a bibliai nők«-nek van szentelve. Elragadtatás- és bámulattal szól Éva kitünően ecsetelt alakjáról, ki bűne daczára tiszta és nemes, majd Rebekka, Léa, Ráchel ragadják meg szerzőnő figyelmét. Alig van a szerelmi lyrának oly igaz és mély helye a világirodalomban, így szól, mint azon páratlan egyszerűségében magasztos helye a szentirásnak, melyben Jákob ősatyáról azt beszéli, hogy hét évig szolgált Rácheljáért és ezen hét év szemeiben egyes napoknak tünt fel, mivel szerette őt. Majd Jóchebed, Mózes anyja, köti le figyelmét, ki bátor magatartásával 600,000 embert szabadított fel a szolgaság honából, majd Debóra, Hanna, Rúth, Noémit mutatja be, végül Dávid két nejét Abigájilt és Bathsebát. A »zsidó királynőkkel« foglalkozik a hatodik fejezetben s a gonosz Izábelen kezdve a Falasák Judith nevű királynőjéig sorra veszi azon nőket, kik vagy tényleg uralkodtak, vagy az uralkodásra némi befolyással voltak.

A hetedik fejezet a »sötét középkorba« vezet bennünket, a midőn a kinzott, gyötört, máglyára hurczolt zsidókat a nők is buzdították, hogy inkább hősiesen vérezzenek el, semhogy tuladjanak legdrágább kincsükön hitükön. A zsidó nők örömestebb váltak meg életüktől, mintsem hamis fogadást tettek volna. A földi kincsekkel megáldott nők támogatták a zsidó tudományt, a zsidó tudósokat.

»Több világosságot« czimű nyolczadik fejezetben megismerkedünk azon nőkkel, kik közbenjárásukkal lendítettek sokat szenvedett testvéreik sorsán, behatóbban ismerteti Eszterkát, ki nagy Kázmér lengyel király s Eszter Chierát, ki III. Murad s IV. Muhamméd szultánok udvarában élt. Majd a szellemi tulajdonok által kiváló nőket sorolja fel a talmudi

kortól kezdve, végül a fájdalom és részvét hangján emlékezik meg a keleti országokban élő zsidó nőkről, kiknek nem derengett még a szabadság hajnala s csak utódaik fognak talán több világosságot kapni.

A következő fejezetben a »gyakorlati kulturmunká«-ban mutatja be a zsidó nőt, ki majd mint birónő, prófétanő szerepel, ki minden időben, minden korban a gyakorlati téren működik, érdemeket szerez a könyvnyomtatás, nyomdák alapítása, sőt könyvirás által is. A regensburgi Litta asszony első ad ki zsidó betükkel nyomatott szórakoztató olvasmányokat a nép számára. Prédikációkat is nagy számmal adtak ki nők, működtek mint orvosok, mindenkor segítségére voltak férjeiknek, legnagyobb tevékenységet azonban a jótékonyság terén fejtettek ki.

»Sára Copia Sullam« a XVII. század elején Olaszországban élt kiváló költőnő élete és működésének van szentelve a következő fejezet, ki nehéz megpróbáltatásoknak volt kitéve előkelő keresztény tisztelői részéről, de élete végeig hű zsidó asszonynak maradott meg. A tizenegyedik fejezetben »az anya« lesz bemutatva. A zsidó népet a családi élet tisztasága és szentsége tüntette ki, a nép történetében a zsidó anya határtalan szeretete és gyengédsége nyilatkozik meg. Szerzőnő ezen alkalommal azon tényt magyarázza, hogy miért nem jutott a nőnek tevőleges része az istentiszteletben. Nem tiszteletlenségből a női nem iránt, hanem azért, mivel »a zsidó nő temploma és községe a család, istentisztelete első sorban gyermekeinek nevelése«. A következő fejezet »a szent nyelv« gazdagságáról szól. Ha a mai művelt zsidó nők ezt tudnák, úgy bizonyára sokan iparkodnának elsajátítani az ősök szent nyelvét, a mint elmúlt századok zsidó női tették, kik közül sokan az irodalmat alaposan ismerték, hervadhatatlan érdemeket szereztek maguknak iskolák alapítása és a tanítás körül. Különösen a Rothschild ház nehány női tagja örökítette meg nevét az ezen téren kifejtett áldásos működésük folytán.

A tizenharmadik fejezetben a gyenge jellemü és erkölcsü »hitehagyott« nőkről szól, Mendelsohn leányairól, Levin Rahel, Herz Henriettáról, kik mint a berlini irodalmi társaság ünnepeltjei el voltak vakítva a külső fénytől s túladtak ősi hitükön és »életük hazugságát« ünnepélyesen fogadták. Ezek közül

sokan később megbánták e meggondolatlan lépésüket. A következő fejezetben a rendkivüli jótékonyságáról híres bankár »Dániel Iczig leányait« ismerjük meg, kik a zsidóság legelőkelőbb családjainak tagjaival köttöttek házasságot s mindenütt tiszteletet és becsülést szereztek a zsidó névnek. Hogy a művészetben mily tökélyre vitték egyes zsidó nők, arról a »zsidó művésznők« czimű fejezet számol be. Különösen a dráma, ének, hangszereken való játszás terén vívtak ki maguknak halhatatlan nevet, míg a festészet és szobrászat terén nem alkottak maradandó becsü műveket. A tizenhatodik fejezet a »zsidó irónőkkel« foglalkozik, kik közül számosan mély vallásosságú munkák irása által tüntek ki Angol-, Franczia-, Német- s Olaszországban valamint Amerikában. A következő fejezet azon »zsidó jótékonynők«-et sorolja föl, kik az említett országokban áldásosan működtek, jótékony intézeteket alapítottak. »Hollandia s Magyarországban inkább csak irodalmi tevékenységet fejtenek ki, virágzik a vallásos költészet, de a nyilvánosságot még kerüli.« A mi viszonyaink felől szerzőnő nincsen jól tájékozva, különben tudná, hogy hazánkban is nagy érdemeket szereztek maguknak egyes zsidó nők a jótékonyság körül. Az utolsó fejezet »a jelenkor zsidónőjé«-nek van szentelve. Szerzőnő a czivilizált országok művelt zsidó nőivel foglalkozik e fejezetben, akik a keresztény nők nem dicsérni, de gáncsolni való tulajdonságait rövid idő alatt még hatványozottabb mértékben sajátították el. Mig ezelőtt gáncsnak vette minden zsidó nő, ha azt állították felőle, hogy keresztény nőhöz hasonlít, addig a mai zsidó nő egy része ezt a legnagyobb megtiszteltetésnek veszi. Minden áron fetünővé akarja magát tenni, ruházat, lakás, életmód, ünnepélyek rendezése és magaviseletben egyaránt. Mintha a zsidó nő jelleme csak a szenvedés szomorú napjaiban csilloghatna. A mai zsidó nő ezen része feltünést kelt ugyan, de egyszersmind visszatetszést szül magaviselete. E rész is előbb kizárólag a családnak élt, ma a társaság kedveért cziczomázza fel magát. Idővel be fogják látni, e nézetének ád kifejezést szerzőnő, hogy nem cselekszenek helyesen és bölcsen, ha a keresztény nőket utánozhatják, hanem vissza fognak térni azon nemes tulajdonságokhoz, melyek a zsidó nőt mindenha ékesítették. Vissza fog térni családjához, ott fogja felvidítani a napi munka fáradsága után hazatérő

férjet, tanitani oktatni és nevelni fogja gyermekeit egyszerűség és istenfélelemre. Ez pedig akkor következik be, ha a művelt zsidó nő ismerni fogja a zsidóság tanait, történetét akkor szeretettel fog csüggni hitén.

Az utolsó fejezetekben elmondottak a nyugateurópai országokban lakó körülbelül egy millió művelt zsidóra vonatkoznak. De ezek között annyi a tehetség, hogy egy törzs sem mutat ehhez hasonló jelenséget. A zsidó törzs a legkisebb ugyan, de még mindég áll a szentirás szava — e szavakkal fejezi be művét a derék irónő — nem nagy számotok miatt választott ki benneteket az Örökkévaló, mert ti vagytok a legkisebbek a nemzetek között, hanem mivel az Úr benneteket szeretett.

Élvezettel járjuk be a lelkes irónő vezetése alatt a zsidó történelem tág mezejét, melynek virágaiból érdekes és értékes csokrot állított össze Remy Nahida, mely megőrizendi üdeségét és frisseségét a jövőben is. Épülni és buzdulni fognak mindazok, kik a vonzó és gyönyörű irályú munkát átolvassák. Kivánatos, hogy hazai zsidóságunk művelt hölgyei, kiknek asztaláról nem hiányzanak a naturalismus divatos köpenyébe burkolt drámák és regények, elolvasásra méltassák a zsidó irodalomnak ezen értékes gyöngyét is, úgy bizonyára lelkesedni és buzdulni fognak az ősök önfeláldozásán és nemes egyszerűségén és magasztalva fognak szólani azon vallásról, mely már az emberiség gyermekkorában oly magas és megtisztelő polczra emelte a gyengéd nőt. Hogy a művelt külföld mily elismeréssel fogadta a munkát, mutatja azon körülmény, hogy e napokban már 10—50 filléres füzetben megjelenő harmadik kiadást rendezte sajtó alá a kiadó czég. Szenteljünk mi is nehány órát az értékes munkának.

Budapest.

DR. DIAMANT GYULA.

KÚTFŐK.

243. sz.

HÁZASSÁGI ÜGYEKBEN.

I.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

13375. sz.

Az izraeliták országos irodájának!

Mult 1890. évi október hó 27-én 16329. sz. a. k. jelentése csatolmányait idezártan oly megjegyzéssel küldöm vissza az izraeliták országos irodájának, hogy az igazságügyi miniszter Ur kijelentette, miszerint az izraeliták házassági perciben követendő eljárásnak rendeleti uton leendő szabályozására az 1868 : LIV. t.-cz. 22. §-ában nyert felhatalmazást igénybe venni nem hajlandó.

Megjegyzem egyébiránt, hogy közelebbről már több oly kérelmet, miszerint a getlevél nélkül való ujabb házasságkötésre általam engedély adassék, illetőleg hogy a felek a háromszori kihirdetés alól felmentessenek, elutasitólag intéztem el, *azon indokoknál fogva, melyeket az izr. országos irodája több rendbeli ide vonatkozó, pl. 1891. évi október hó 11-én 17229. sz. a. kelt jelentésében is érvényesitett.*

Végül hivatkozással az izraeliták országos irodájának 1891. évi október hó 9-én kelt jelentésére idezárom tudomás végett azon leiratom másolatát is, melyet a Müller Mihály és Weisz Regina közti házasság anyakönyvi bejegyzésének függőben tartása iránt egyidejüleg Hódmezővásárhely közönségéhez intéztem.

Budapest, 1892. évi április hó 2-án.

Gróf Csáky s. k.

244. sz.

II.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

13375. sz.

Hódmezővásárhely város közönségének!

A Müller Mihály és Weisz Regina hódmezővásárhelyi lakosok között Weisz Gábor előtt 1886. évi április hó 6-án kötött házasságnak a hódmezővásárhelyi izr. anyakönyvi kerület esketési anyakönyvébe leendő bejegyzése tárgyában a város polgármesterének 1890. évi november hó 19-én 1540/1890. eln. sz. a. kelt jelentésével bemutatott összes iratokat idezártan oly megjegyzéssel küldöm vissza a *czímnek,* megfelelő további eljárás végett, hogy miután az 1863. évi

november hó 2-án 15940. sz. alatt kiadott udvari kancelláriai rendelet, valamint az 1885. évi 1924. eln. szám alatt kiadott itteni körrendelet értelmében az esketési szertartás végzésére csak rabbi vagy rabbihelyettes (vallástanitó, vallásoktató) van jogositva, miután továbbá a Müller Mihály és Weisz Regina részére adott felmentvény is csak ilykép érthető s miután végül az, hogy Weisz Gábor esketési funkcziók végzésére jogosultsággal egyáltalában birna, a hódmezővásárhelyi anyakönyvvezető rabbi által tagadásba vétetik: mindezeknél fogva 1890. évi október hó 28-án 47155. sz. a. kelt rendeletem függőben tartandó mindaddig, mig az érdekelt felek teljes hitelt érdemlőleg be nem igazolják azt, hogy Weisz Gábor esketési funkcziók végzésére jogosult volt.

Természetes, hogy e házasságnak pótlólagos anyakönyvvezése akkor is foganatba veendő lesz, ha netán a biróság e házasságot érvényesnek mondaná ki itéletben.

Budapest, 1892. ápril hó 2-án. *Gróf Csáky s. k.*

---

245. sz.

IZRAELITA HITKÖZSÉGEK ALAPSZABÁLYAI S FIÓKHITKÖZSÉGEK ISMÉRVEI TÁRGYÁBAN.

55787. szám. *Veszprémmegye közönségének!*

A megye alispánjának mult évi november hó 29-én 24087. sz. alatt kelt felterjesztése folytán, melyben tájékoztatást kér az iránt, minő eljárás követendő azon izraelita hitközségekkel szemben, melyek külön helyi alapszabályaikat meg nem alkották, továbbá hogy melyek az izaelita fiokhitközségeknek ismérvei, a következőket tudatom a megye közönségével további eljárás végett:

Az izraelita hitközségek figyelmeztetendők, hogy mindaddig, mig megállapitott és szabályszerűen jóváhagyott helyi alapszabályokkal nem birnak, a hitközségi adók és illetmények beszedése körül a hatóságok segédkezését igénybe nem vehetik és ha a hitközségi alkalmazottak netán hátralékos fizetéseik tárgyában panaszt emelnek, akkor a közig. végrehajtás a hátralékos fizetések erejéig első sorban a hitközségi elöljárók ellen fog foganatba vétetni.

Egyéb kényszerrendszabályok a hitközségek ellen a miatt, mert az 1888. évi 1191. elnöki szám alatt kiadott itteni körrendelet 4. pontjához képest helyi alapszabályaikat még meg nem alkották, egyelőre ne alkalmaztassanak.

Az izraelita fiókhitközségnek, illetve imaházi egyesületnek ismérve: egy állandó imaházi helyiségnek történt berendezése és egy elöimádkozó vagy sakter tartása. Több szomszédos község izraelita lakosai együttesen is képezhetnek fiókközséget vagy imaházi egyesületet.

Budapest, 1892. márczius hó 25.

A miniszter úr meghagyásából
Gömöry Oszkár,
miniszteri tanácsos.

246. sz.

A HITKÖZSÉG SZÉKHELYÉN ALAKULÓ IMAHÁZI EGYESÜLET KÖTELEZETTSÉGEI TÁRGYÁBAN.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

10738. szám.

Barsmegye közigazgatási bizottságának!

Engel Izsák és társai lévai lakosoknak az ottani status quo ante alapon álló izraelita hitközségek ellen külön imaházi egyesület alakítása iránt folyamatba tett vitás ügyében a közigazgatási bizottság f. évi márczius hó 5-én 315. sz. a. kelt jelentésével felterjesztett összes iratokat, továbbá az orth. izr. közvetítő bizottság elöterjesztését, melyben azt panaszolja, hogy a lévai rendőrkapitány az orth. izr. imaházi egyesület sakterje által ritualiter praeparált hús kimérését betiltotta és végül dr. Frommer Ignácznak mint a lévai status quo izr. hitközség elnökének közvetlen hozzám intézett beadványát, melyben Engel Izsákot külön orth. izr. imaházi egyesület alakíthatása iránt előterjesztett kérelmével elutasittatni kéri, a csatolmányokkal együtt idezártan a következők kijelentése mellett küldöm meg, illetőleg vissza a megye közigazgatási bizottságának megfelelő további eljárás végett:

Az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. alatt kiadott itteni körrendelet 3. pontjának a) alpontjában fel vannak sorolva azon módozatok és feltételek, melyek alatt valamely izraelita hitközség kebelében külön imaházi: egyesületek alakíthatók. Az istentisztelet szabad gyakorlása s ehez képest imaházi egyesületek alakíthatása megszorítva nem lett, csakhogy aszerint, amint a hitközség intézményeinek átalakítása okozza a külön imaházi egyesület létesítését vagy sem, a hitközség ezen egyesületet segélyezni köteles, vagy pedig a külön imaházi egyesületet alakítani óhajtó tagok ennek költségeit — az anyahitközség és az anyakönyvvezető rabbiság egységének és jövedelmének megcsorbítása nélkül — sajátjukból tartoznak fedezni. Egyébként pedig az imaházi egyesületek az anyahitközség felügyelete alá vannak helyezve.

Ennek folytán az a kérdés, hogy Engel Izsák és társai fel vannak-e jogositva imaházi egyesület alakítására, elbirálás tárgyát nem is képezheti, hanem csak az irányban illeti meg a hatóságokat az intézkedés joga, hogy mit követelhet a hitközség az imaházi egyesület tagjaitól figyelemmel azon körüméneykre és indokokra, melyek az imaházi egyesület megalakításának alapul szolgáltak.

Minthogy azonban az ezen ügyben hozott eddigi határozatokból az tünik ki, hogy a fentebb idézett körrendelet az eljáró hatóságok által helyesen értelmezve nem lett, de másrészt az eljárás folyamán minden kétséget kizárólag az is ki lett derítve, hogy a lévai status quo ante alapon álló izr. hitközség mindennemű intézményét változatlanul tartja fenn és Engel Izsák és társait egyáltalán nem a hitközség istentiszteleti berendezésének átalakítása indítja a külön orth. ima-

házi egyesület alakitására: ennélfogva a közigazgatási bizottság 1891. évi október hó 14-én tartott üléséből 867. sz. alatt hozott harmadfokú határozatát, melylyel a mult évi junius hó 26-án 7468. sz. a. kelt alispáni határozat jóváhagyásával Léva város polgármesterének mult évi május hó 12-én 695. sz. a. elsőfokon hozott határozata helybenhagyatott, ezennel feloldom s Engel Izsák és társainak Léván egy orthodox izraelita imaházi egyesület alakitását megengedem a következő feltételek alatt:

1. Az imaházi egyesület fenntarthat külön imahelyiséget és külön saktert. Az imahelyiség és sakter költségeit az imaházi egyesület tagjai sajátjukból tartoznak fedezni, de ezen felül azok a lévai status quo izr. hitközség költségeihez is mint tagok hozzájárulni kötelesek oly módon, mint a hitközség azon tagjai, kik az imaházi egyesülethez nem tartoznak.

2. Az imaházi egyesület választ egy templomgondnokot, aki az imahelyiség megnyitását és a sakter alkalmazását utóbbi nevének megjelölése mellett a lévai status quo izr. hitközség elöljáróságának bejelenteni köteles. A hitközségi elöljáróság az imaházi egyesület sakterét haladék nélkül megidézi s tudatja vele azon szabályokat, melyek a hitközségben a rituális vágásra nézve fennállanak és a melyeket az imaházi egyesület saktere ép úgy tartozik szem előtt tartani, mint a hitközség által alkalmazott sakter. *Mig az imaházi egyesület saktere a hitközségi elöljáróságnak bejelentve és ez által a kellő utasitásokkal ellátva nincsen, addig annak rituális vágást eszközölnie nem szabad* és működése a fennállott földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium 1888. évi szeptember hó 18-án 48151. sz. alatt kiadott körrendeletének 5. § a értelmében *kihágásként* büntetendő.

3. Ugy a gabelladijak, melyek az imaházi egyesület saktere által történő vágások után fizettetnek, valamint az egyesület imahelyiségében végzett mindennemü vallásos és szertartásos funkciók után járó dijak oly mérvben, mint azok a hitközség imaházában végzett hason funkciókért megállapitva vannak, a lévai status quo izr. hitközséget illetik meg.

4. Az imaházi funkciók és adakozások ellenőrzését a lévai status quo izr. hitközség elöljárósága egy hitközségi tagra bizhatja, kinek az imaházi egyesület saját imahelyiségében egy ülőhelyet ingyen átengedni köteles.

Budapest, 1892. évi márczius hó 24-én.

Gróf Csáky s. k.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Kayserling M.:* Gedenkblätter. Hervorragende jüdische Persönlichkeiten des neunzehnten Jahrhunderts. *Lipcse*, 1892. — *Dr. Kardos Albert:* A magyar szépirodalom története. *Budapest*, 1892. Athenaeum. — *Ugyanaz:* A magyar zsidók nemzeti hivatása. *Budapest*, 1892. — *Varges Alexander:* Ein Ritt durch Indien. — Zur Erinnerung an die Generalversammlung des Vereines für fromme und wohlthätige Werke »Chewra Kadischa« Bécs, 1892. — Az Athenaeum Kézi Lexicona XIV. füzet.

Zsidó gimnázium. Az utotsó hetekben kövesgyüri *Freistädtler Antal* egy millió frtot adott át a vallás- és közoktatásügyi ministernek oly czélból, hogy ezen összegnek tiz éves kamataiból zsidó gimnázium létesitessék. E nagylelkü alapitvány által a magyar zsidóság kultur intézetei egy nagy fontosságú iskolával gyarapodnak. Mert ahhoz ugyan sok szó férhetett, hogy vajjon oly időben, melyben az a tendenczia emelkedik ki, hogy az állam vegye kezébe az oktatásügyét és akkor midőn a létező keresztény felekezeti középiskolák is állami szubvencióra szorulnak, helyesen cselekszik-e a felekezet mint ilyen, ha egy gimnáziumot létesít. És megint más az, ha előáll egy férfiu és egy nagy tettel zsidó gimnáziumot létesít, annak fennállását biztositja, és hozzá az által, hogy itt egyedül ő cselekszik, a felekezetet mint ilyet a separatistikus irányzat ápolásának vádjától is megóvja. Freystädtler Antal alapitványával örök emléket állitott nevének. A magyar zsidó felekezet hálával említi nevét a jelenben. A jövőben pedig a hálát a Freystädtler-gimnázium kulturalis czélja és sikerei öregbiteni s a magyar társadalom szélesebb rétegeibe is átpalántálni fogják.

Plagiosippus, ez a szörnyü rém legujabban egy vitézkötéses kaftánban kisért. Az orthodoxok ugyanis haragra gyultak utolsó számunk társadalmi czikke miatt és boszút esküdtek retteneteset. A legiszonyubb

hóbér ma kétségkivül Plagiosippus és ezt szánták nekünk. Kisütötték ugyanis lapjukban, hogy a féltett orthodox autonomiára, a nagyváradi szószékbeli sertésre, a pozsonyi körlevélre és még egyebekre tett orthodoxellenes észrevételeinket az Egyenlőségből meritettük. Megengedik ugyan, hogy mi más variácziókban és müveltebb nyelven mondtuk e dolgokat, de azért a bün összes ismérvei jelen vannak. E vád sulya alatt, melyet különösen tragikussá tesz az a helyzet, hogy a megrövidült ujság tökmagolajos mécsese meg azt mondja, hogy ugyanaz a plagiumos czikk a bolondságoktól szikrázik, annyira meg vagyunk törve, de főleg folyóiratunk megtördelve, hogy a tetemrehivás jövő számunkra marad.

TÁRSADALOM.

ÖRÖMHANGOK.

Államjogunk egyik legérdekesebb fejezetét azon benső kapcsolat képezi, melyet a magyar közjogi felfogás a korona és jog között létesített. A nemzet nem csak egyes törvényeivel, hanem idők és viszontagságokon keresztül híven megőrzött, rétegeiben kiolthatatlanul élő történeti hivatás érzetével avatta szentté a koronát. És valahányszor a korona fénye Magyarországon a monarchikus eszmét beragyogja, nemzet és király között a viszony szorosabbá nemesül, az alkotmány biztosítékai szaporodnak és erősödnek, hogy oly erőkifejtésben nyilvánuljanak, melyek a népek és felekezetek boldogságát előmozdító jogrendszer s az állam keretében való erkölcsi érvényesülés szabadságát biztosító törvények tökéletesbítését eredményezik.

A korona és jog között fennálló ezen kapocs, mely a törvényesen koronázott király souverenitásában oly praegnans kifejezést nyer, a mostoha bánásban részesülő zsidó felekezetre is áldásos hatással van. Huszonöt évvel ezelőtt ugyanis alig hogy az ország főrendei és képviselői a hitlevél kiadása és a koronázási eskü letétele mellett a mindenható Isten segitségül hivásával egyhangu örömnyilvánitás és őszinte üdvözlések között azóta dicsőségesen uralkodó I. Ferencz Józsefet Magyarország szent koronájával ünnepélyes szertartás szerint megkoronázták és alig hogy az erre vonatkozó törvények beczikkelyeztettek, az alkotmányos élet első sugarai közül csakhamar reánk mosolygott a jogegyenlőség törvényes igérete. Az 1867 : XVIII. t.-cz. egy uj korszak alkotásainak első sorozatában az ország izraelita lakosait a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánította, eltörölvén egyuttal fájdalom csak szóval az ezzel ellenkező törvényt szo-

kást vagy rendeletet. — Most meg, hogy a koronázás tényének huszonötödik évfordulója az egész nemzetet ünnepi hangulatban emeli, oszlóban van az a köd, mely vallásfelekezetünket az ország többi vallás testületeitől elválasztotta és izmosodásban az a remény, hogy már csak rövid idő választ el bennünket attól, hogy kivételes helyzetünk szégyen oszlopait az összes felekezetek jogegyenlőségének hatalmasan előretörő eszméje mint tisztitó vihar a rozoga alkotmányt izzé tördeli.

Polgári jogegyenlőségünk emléke szoros összeköttetésben állván a koronázás időszakával a hazai zsidóság azon kivül, hogy mint a nemzet alkatrésze Magyarország örömünnepének természetszerüleg jogos osztályosa, mint felekezet még külön hódoló hálás érzelmekkel tekint a népek millióitól körülrajongot trón felé, hiszen egy negyedszázadon át hordott bilincsektől való szabadulás iránti hitének erősödése összeesik s a nemzetek psychologiájának tüneteire figyelvén tán némi okkal mondhatnánk össze ís függ azon ünneppel, melyet Magyarország szent koronája, a koronás király alkotmányos uralkodása dicsővé és a nemzetnek osztatlan öröme és a szabadelvü eszmék körül való egyidejü testvéri találkozása együttvéve a történetben örök emléküvé tett.

A korona megujult fénynyel ragyog ime egy népeit faj és vallásküllönbségre való tagolás nélkül szerető király felkent fején. És azért a nemzet imádattal körül vett symbolumában immár ott kell tündökölnie felekezetünk jogainak is, hogy ebben az országban a sötét korszakok maradványai végképen eltünjenek. Nem szükkeblü felekezeti érzés, hanem ily elem befolyásából felszabadított meggyőződés mondatja velünk, hogy a koronázási jubileumhoz legméltóbb eseményként füződnek, ha a loyalitásában felülmulhatlan magyar zsidóság jogos és szerény aspirácziónak megvalósulása oly fejedelmi tényben nyerne biztosítékot, mely felekezetünk érdekét az áramlat és hangulat változások esélyei ellen biztosítja.

Negyedfélszázaddal ezelőtt egy magyar költő Farkas András a zsidó és magyar nemzet sorsáról irván egyebek között így énekelt:

Bölcs Salamon írja, hogy az kerályoknak
Ő szövökel csak isten igazgatja
Ő markában tartja és nagy hamarsággal

Megfelelé akarja, ottan oda hajthatja,
Hatalmas uraknak pártoló szövöket
Nagy hittelenséggel össze egyenesiti.

Azért mi is kérjük istent mint atyánkat:
Igazgassa az kerályt közöttönk
Magyari uraknak pártoló szövöket
Igazgassa immár a jámbor kerály mellé:
Adjon békességet minden népek között
Hogy mi ő felségét egyembe dicsérhessök.

De multunk küzdelmeinek emlékétől és felekezetünk jövő sorsának alakulásától függetlenül él bennünk a király iránti törhetlen hüség és ooaadó szeretet, melyet megszentelt bennünk vallásunk fennköltt tana és a felekezeti érzésen tul emelkedő hazaszeretet.

* * *

Az elkeresztelési ügy, mely huzamos idő óta az egyházpolitikai élet összes jelenségein zsarnoki uralmat gyakorol s mely az utolsó képviselői választások alkalmával észlelt tünetek szerint az általános politikai viszonyok irányzására is próbálkazott, a magyar országgyülés képviselőházában most folyamatban levő vita alatt sürü párájával nehezedett az elmékre. Azonban a vele karöltve járó reactionalis szellem beletekintvén a parlament tükrébe saját penészedő alakjától megijedt és bizván jobb idők elkövetkezésében most csak tartózkodva hintette fertőző anyagát. A levegő tiszta maradt, sőt kitisztult. És áldástalan felekezeti versenygés, exclusiv felekezeti érdekhajhászat felett hosszu idők után ismét kifejthető volt és vigan lobogott a jogegyenlőség zászlaja. Őszinte örömmel jegyezzük fel, hogy a szellemek és irányzatok tusájából a liberalis eszme a legdicsőbb időkre emlékeztető ily győzelemmel vonult ki és hogy immár a zsidó vallás felekezet egyenjogosítása iránti évtizedes küzdelem győzelmi jeleit a nemzet mint a szabadelvüség diadal jelvényeit becsüli meg. A képviselőház mult havi eseményeit a hatalmasan nyilvánuló jogérzet jellemzi legelőnyösebben, melynek tisztitó villámaival szemben a felekezetünk elleni rejtett előitélet gyáván meggémberedett. Ugy tetszett, hogy azt sújtaná, ki a zsidó vallásfelekezet törekvései ellen nyilatkozni merne, az a szellem,

mely a méltatlan szenvedések felett virraszt, hogy a kiegyenlités utjai elé emelt torlaszokon keresztül néha büntető hatalmat gyakoroljon. A magyar zsidóság a képviselőház a mult havi ismert tárgyalásain oly erkölcsi győzelmet aratott, mely őt a jövőben is arra fogja buzdítaní, hogy valódi jogaiért síkra szálljon. Annál inkabb tennie kell ezt, mert körünkben az áramlatok szünet nélkül váltakoznak és mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a lelkesedés után az erők ellankadnak és teljes elgyengülés szokott bekövetkezni, melyet aztán az örökké lappangó reactio könnyen előnyére használhat. A reactió künn és benn egyaránt. Nem egy ízben volt már, habár nem ily intensiv sikere a szabadelvüségnek, de mindannyiszor bekövetkezett a visszaesés vagy a szabadelvüségnek oly irányu elfajzása, mely épen felekezetünk körében a szabadosság alakjait vette fel. Nem kivánunk e kérdés történetével foglalkozni, de minthogy sajnálattal látjuk, hogy nálunk mily hamar felejtenek, felidézzük itt annak a levélnek bekezdő részét, melyet az országos izr. iroda az 1890. évi kultuszministeri költségvetés után 1890. évi deczember 21-én a pozsonyi főrabbihoz intézett. Ezen a lapokban annak idején publikált és folyóiratunk *1891. évi januári számában* közzétett levele következő részletét bátran lehetne a most folyó kultuszministeri költségvetési tárgyalásnak felekezetünket érdeklő részére is illeszteni.

»A kultuszministeri költségvetésnek a képviselőházban »mult november hó folyamán történt tárgyalása alkalmával »nagy horderejű s bennünket közel érdeklő kérdések lettek a »vitába belevonva.

»Mindegyik politikai párt vezérférfiai »egyaránt hangoztatták annak szükségét, hogy »a vallásfelekezetek közti viszonosság és jog»egyenlőség törvényhozásilag megállapittas»sék. A kormány pedig határozottan kijelen»tette, hogy az állam interconfessionalis jog»rendjét a jogegyenlőség elve szerint fogja »fejleszteni és teljessé tenni.«

»Még azon oldalról is, a honnét az általános vallássza»badság és kötelező polgári házasság mielőbbi törvénybe

»iktatása iránt tétetett inditvány, a költségvetésnek »az egy»házi czélokról« szóló fejezeténél, egyes vallásfelekezetek szá»mára felvett segélyek felemelése érdekében történt felszóla»lás; holott 1870: évben a képviselőház azt az álláspontot »foglalta el, hogy az egyházak részére az állam rendes költ»ségvetésében segélyösszeg egyáltalában meg nem állapítható.«

»És ebben mútatkozik a lényeges különbéég a mostani »és azon víta között, mely ezelőtt két évtizeddel ugyancsak a »képviselőházban a vallásszabadság és polgári házasság kér»désében lefolyt.«

»Ezelőtt husz évvel az államnak az egy»háztól való teljes függetlenítése lett sürgetve »azon jelszó szerint: szabad egyház a szabad »államban. Most pedig a majdnem két héten át »tartó tanulságos vita azon eredményre veze»tett, hogy — az igazságügyminister úr szavai»val élve — azon történeti alapon kell megma»radni, melyen Magyarországon századok óta »az állam és az egyház közötti viszony minden »egyházzal szemben rendezve lett.«

»Ha csakugyan ezt az alapot akarja az »állam tovább fejleszteni, és pedig a vallás»egyenlőség elvének szemmeltartása mellett: »akkor nemsokára kell sorra kerülnie az izrae»lita hitfelekezet felette zilált viszonyai tör»vényhozási rendezésének, mert ezidőben nincs más felekezet hazánkban, mint a míenk, mely »— jóllehet törvényesen elismert — mégis »viszonosság és jogegyenlőség tekintetében az »úgynevezett törvényesen bevett felekezetek »sorából teljesen ki van zárva.

»Nincs okunk kételkedni a magas kormány jóakaratá»ban, mindamellett az a meggyőződésünk, hogy a zsidóság »egyetértő összműködése a czél elérését tetemesen elősegít»hetné.«

»Már ennélfogva is fájlalnunk kell tehát, hogy nincs ez »időben felekezetünknek oly testülete, mely a hazai zsidóság »összetartását biztosítani képes volna, legalább azon kérdé-

»sekben, melyek hitfelekezetünk jogegyenlőségének elérésével »állanak összefüggésben.«

Ezen a receptió iránt megindított mozgalom keletkezését egy évvel megelőző mellesleg mondva annak idején meggórált nyilatkozatot olvasván, látjuk, hogy a kormánynak e kérdésben elfoglalt álláspontja egyáltalán nem uj keletű és hogy a felekezetek egyenjogusitása iránt elfogadott határozati javaslatban kifejezésre talált elvet ugy a kormány valamint a képviselőház már két évvel ezelőtt magáévá tette. Uj az a reményekre jogosító lelkesedés, melylyel egy nagy elv a képviselőházban győzött, uj hogy a kormánynak már két évvel ezelőtt tett azon kijelentése, hogy az állam és minden egyház közötti viszony rendezésénél a magyar történeti alapon kell megmaradnunk, immár képviselőházi határozattá formálodott és uj az is, hogy a kultuszminister igéretéhez képest addig is míg az itt érintett elv törvénynyé válik, a zsidó vallás felekezet törvényes befogadása iránt még az őszi hónapokban javaslatot terjeszt a törvényhozás elé.

Ez utóbbi kötelező igéret az, mely bennünket örömmel tölt el. Erős azon meggyőződésünk, hogy ennek beváltása gróf *Csáky* Albin vallásügyi ministernek sem egyénileg sem politikai tekintetben nehezére nem esik. Gróf Csákynak ministerré való kinevezése alkalmából 1888. évi szeptemberi számunkban oda nyilatkoztunk, hogy a korona oly férfiút hivott meg e nagyfontosságu helyre, kitől a magyar kultura, a vallásfelekezeteknek a modern állam czéljaival összeférő jogos aspirációi sok szépet és nagyot várhatnak. Elmondtuk ott róla, hogy mi zsidók azért is örülhetünk az uj miniszternek, mert a jogérzet egész egyéniségének legjellemzőbb tulajdonsága. Megmutatta ő kritikus körülmények között, hogy a meggyőződés bátorságával bír, hogy felekezeti vagy osztályérdekektől távol áll, ha azok a jogegyenlőség eszméjével ütköznek össze. Mikor az arisztokráczia és a kath. klérus eget-földet megmozgatott, hogy a keresztények és zsidók között kötendő házasságokra vonatkozó törvényjavaslatot megbuktassa, a vagyonilag, társadalmilag független katholikás gróf Csáky Albin lándzsát tört a javaslat mellett bizonyságot szolgáltatván már akkor államférfiui bölcsességéről és tisztult szabadelvüségéről, mely az igazi aristokráczia legragyogóbb diszét

képezi. Joggal irtuk akkor ugy »mert az uj minister igazságérz te oly erős, a zsidó felekezet, mely a jogos igények alapján áll, reménynyel tekinthet a jövő elé, annál is inkább, mert tudja, hogy reményei mások érdekeinek sérelme nélkül teljesülhetnek, sőt, hogy teljesülésök által egyuttal a jogállam égető követelményei is kielégítést nyernek.« Nemsokára hivatalbalépése után 1888. évi deczemberben Csáky egy rendeletet adott ki, melyben a felekezetben felszinre jutott kártékony tendencziákat kérlelhetlenül ostorozza és a zsidó hitügynek a felekezet egysége alapján való rendezését igéri. Később e felfogástól kisebb jelentőségű kérdésekben sajnálatunkra eltérelni próbálták, de a minister ez alaphoz ragaszkodott. Midőn 1890. évi október havában a képviselőház pénzügyi bizottságában felekezetünk helyzete szóba került, gróf Csáky oda nyilatkozott, hogy azon lesz, hogy a felekezet kebelében észlelhető differencziáknak véget vessen. Majd további kérdésekre megjegyezte ugyanott, hogy kivánatosnak tartja felekezetünk ügyének törvény utján való rendezését, de ezt neheziti ez idő szerint a zsidóság kebelében fennforgó ellentét, melyre nézve reméli, hogy ezen inkább csak hitközségek alapítása közben támadó differencziák meg fognak szünni s akkor helye lesz a törvény általi egységes szabályozásnak. Folyó évi január havában Temesvárott gróf Csáky oda nyilatkozott, hogy a zsidó vallásfelekezet egyenjogusítását és az autonomia törvénybe iktatását csak formai kérdésnek tartja, melynek csak akkor van igazi értéke, ha az társadalmi tekintetben kellőképen előkészítve van. — »Egyébiránt — folytatá a minister — tudom, hogy a talaj, már annyira elő van készítve, hogy a feladat megoldása immár akadályokra találni nem fog.« A vallás- és közoktatási budget mult havi tárgyalása közben dr. *Neumann* Ármin orsz. képviselő beszéde után egészen oly értelemben, mint előzőleg a szabadelvű pártkörben dr. *Chorin* Ferencz orsz. képviselő felszólalására, régebbi nyilatkozataival lényegileg összhangban adta elő a zsidó vallásfelekezet követeléseire vonatkozó nézeteit. De a receptiót illetőleg teendő intézkedések tekintetében temesvári nyilatkozatának következményeit nem vonta le teljesen, amennyiben még mielőtt *Irányi*

Dániel határozati javaslatának elfogadása mellett nyilatkozott, mely szerint a képviselőház utasítja a vallás- és közoktatási minisztert, hogy a vallás szabad gyakorlásáról és a felekezetek egyenjogúságáról minél előbb törvényjavaslatot terjeszszen elő, a receptió ügyében közeli időben helyezte kilátásba a megoldást, az általánosabb jellegű törvényhez pedig azon kikötést fűzte, hogy a javaslat előterjesztése idejének meghatározását a kormány magának tartja fenn. Ezen fentartások által ugy a határozati javaslattal czélbavett rendezkedés, valamint a receptió ügye ismét elhalasztottnak látszott, miért is a zsidó vallásu országgyülési képviselők, támogatva más kiváló szabadelvű férfiak által indíttatva érezték magukat arra, hogy egyéni és politikai sulyok mérlegbevetésével az ügynek tisztázását sürgessék. Tették ezt a képviselőházon kivül is, ritka tapintattal és felekezetük iránti oly fokú odaadással, hogy felekezetök örök hálájára tették magukat érdemessé. Mint gróf *Csáky* miniszternek dr. *Visontai* Soma, valamint dr. *Tisza* István, orsz. képviselők beszédei után készségesen tett nyilatkozatából kitűnik, a zsidó vallásfelekezet receptiójának elodázásáról szó sem lehet, mert *ő azon reményének akart kefejezést adni, hogy a legközelebbi ülésszak kezdetén fog e tekintetben előterjesztést tenni.* A miniszter e nyilatkozatának formájára ugyszintén azon több oldalról felvetett kérdésre nézve, hogy miért nem terjesztett be a receptióra nézve javaslatot, azt hisszük, hogy ez iránt még ő felségének kell jelentést tennie, a mi azonban oly időponttal esik össze, hogy e tekintetben nehézségektől tartanunk nem kell. Reméljük, hogy a korona beleegyezése oly módon nyilvánul, hogy a főrendiházban netán keletkező ellenzék a Felség óhajával szemben leteszi a fegyvert és hogy jogos törehvéseinket már legközelebb szentesített törvénynyel védett siker koronázza.

Azt hisszük, hogy az eddigi eredmények keletkezésének okait fürkésznünk nem kell. Mindazáltal a kérdés történetének érdekében meg kell említenünk, hogy a kath. klérusnak az állammal szemben tanusított magatartása és egy huszonnégy év óta fennálló állami törvény végrehajtása ellenében kifejtett renitentiája, a pápának a magyar állam rendelkezési jogkörébe való bevonása és az oláhoknak a magyar állam

tekintélye elleni agyarkodása hatalmas reflectorként világította meg a magyar nemzet testébe olvadt hazafias zsidóság szerény kivánalmát, mely nem az állammal, vagy annak bármely körével szemben támaszt igényeket, hanem amely annak védő keretében kizárólag erkölcsi czélokat és oly jogok oltalmát tartja szem előtt, minőkkel ebben az országban még a nemzetiségi hazaárulók is rég idő óta bővelkednek.

E körülményekhez járult a viszonyok ama szerencsés alakulása, hogy sikerült a zsidó vallás felekezet receptiója iránt indított mozgalmat oly politikai ballépésektől távol tartani, melyek most keservesen megboszulták volna magukat. Ez évi januári számunkban abbeli reményünket nyilvánítottuk, hogy azok, akik e mozgalomhoz csatlakozni fognak, tanácskozásaik és elhatározásaikban különös gondot fordítanak arra, hogy a megindítandó actióba vegyülhető politikai elemek a felekezet jogáért való nemes küzdelemre és a felekezeti alkotmány ujjáépítésének terveire befolyással vagy épen káros hatással ne lehessenek.« Az e tekintetben tett kisérletek szerencsésen kudarczot vallottak és a zsidóság kifogástalan politikai magatartásának köszönhető, hogy a reversálisok lejtőjén le nem gurultunk. Ennek köszönhető, hogy a politikai meggyőződések integritása mellett a zsidóság, mint összeség, nem ragadtatta magát oly lépésre, melylyel a parlament többségét képező szabadelvű pártot, úgy az ebből kikerült kormányt ellenzésre vagy esetleg a választás zajának érzékeny hangulatában oly nyilatkozatok tételére provocálta volna, melyek a »politikai következetesség« czimén bennünket törekvéseinkkel visszavethettek volna.

Folyó évi februári számunkban konstatálhattuk, hogy részünkről magát azt a körülményt, hogy komoly és kiváló társadalmi állással biró férfiaink minden erejökből azon voltak, hogy »*mozgalom az ügy érdekében oly mederben tereltessék, hogy annak fejleményei sem a tüzött czélra, sem a zsidóság politikai józanságára kártékony befolyással ne lehessenek, mert csak ily módon vált lehetségessé, hogy dilettantizmus, politikai érdekek szolgálata vagy a lelkesedés elfajulása az ügynek ártalmára nem lehetett,*« a legörvendetesebb jelenségnek tekintjük. Az ujonnan szervezett izraelita községkerületek vonatkozó nyilatkozatai és az a nagy mozgalom a felekezetben,

melynek eredményeként általánosabb érdeklődés támadt az ország minden részében, melynek folyományaképen egyes esetekben becses nyilatkozatok és igéretek történtek, mindezek együttvéve a koronázás jubileumának derült reflexióitól is élesztve azt eredményezték, hogy a kormány eddigi álláspontjának megfelelően a zsidó vallásfelekezet ügyét immár gyorsított léptekkel viszi a megoldás felé.

Gyakran volt szó arról, hogy vajjon receptiót sürgessünk-e, vagy általános vallásszabadságot. E tekintetben hivatkozunk azokra, amiket folyó évi II. fözetünkben kifejtettünk, hol az interconfessionalis jogrendnek történeti alapon való fejlesztése és teljessé tétele mellett törtünk lándzsát. Egyebek között a következőket mondottuk:

»És pedig nem azért, mintha mi zsidók, mint szabadelvű polgárok a liberalismus egyik nagy eszményét képező vallásszabadságtól szűkkeblű felekezeti érdekekből irtóznánk, hanem azért is, mert nincs komoly ok arra, hogy az — in ultima analysi állami érdeket is képező felekezeti egyenjogosítás — iránti küzdelmünk indító okait takargassuk, szépítgessük akkor, *mikor az általános vallásszabadság mellőzése esetére mégis csak a receptióhoz térünk vissza és midőn fenmarad számunkra annak a szabadsága, hogy állampolgári minőségünkben az általános vallásszabadságért ép úgy küzdjünk, mint pl. keresztény vallásu honpolgárok t. i. a felekezettől független alapon.*«

Felfogásunk helyességét a történtek igazolják. Az általános vallásszabadság helyett a vallás szabad gyakorlata és a felekezetek egyenjogúságának eszméje győzött. A különbséget Irányi régebbi javaslatainak a mostanival való összehasonlítása nyomban feltünteti, mit a miniszter és a következő szónokok nyomatékkal ki is emeltek. Addig pedig míg az általánosabb jellegű törvény életbe lép, a zsidó felekezet receptiója iránt fog intézkedés történni.

Számos eszme torlódik előttünk össze, melyek közül megannyi külön méltatást érdemelne. A polémia lepkéje is itt repked előttünk, de az öröm hangjába ne vegyüljenek ez elemek. A siker érdeme felett sokan osztozkodnak. Vannak akik a babért az anyagi javakban nem bővelkedőknek itélik oda és vannak, még pedig ezek vannak nagy számban, akik a

szerencsés constellation kivül a mozgalom anyagi javakban bővelkedő lelkes vezetőjén és a fent tüzetesen jellemzett tényezők összhatásán kivül, az érdemkoszorút azoknak itélik oda, kik évtizedeken keresztül hordták arról a kemény sziklárol a követ, míg egyszer csak a rejtett kincs fénye köszöntött felénk, mely mellett egyaránt ujjong a felekezet apraja nagyja. Részünkről sem a mezitlábas, sem a másik párthoz nem csatlakozunk. A kakas is azt hiszi, hogy miatta van hajnal. Csakhogy már reánk hasadt! Mi közünk a kukorikoláshoz? Hanem igaz szánalommal tekintünk felekezetünk azon eltévedt töredékére, mely a mi örömünkből kizárja magát és egy boldogabb korszak hajnali csillagára bizzuk hő kivánatunkat:

Béke és áldás legyen felekezetünkön!

Budapest. DR. MEZEY FERENCZ.

ADALÉK A FELEKEZETI EGYSÉGHEZ ÉS — MÉG VALAMI.

Mult évi májusi füzetünkben részletesen megemlékeztünk arról a perről, melyet a pozsonyi orthodox izr. hitközség a pozsonyi congresszusi alapon szervezett izraelita hitközség ellen e két testület alakulása előtt fennállott pozsonyi hitközség ingatlanainak tulajdonjoga iránt indított. E peres ügyre kettős oknál fogva terjeszkedtünk ki. Először, mert a kir. tábla annak idején hozott itéletében azon nagyfontosságú kijelentést tette, hogy habár Pozsony városában ez idő szerint az ottani zsidóság részben a congressusi, részben pedig az orthodox szabályzat szerint szervezkedett hitközségben külön ritus szerint gyakorolja a hitélet külső cselekedetét, eme szervezkedés által *az egységes zsidó hitközség, mely a kérdéses per tárgyává tett ingatlanok tulajdonosául van telekkönyvileg bejegyezve, lényegében mit sem változott s egységes felekezeti jellegénél fogva a pozsonyi összes zsidóságot ma is épen ugy magában foglalja, mint foglalta régi szervezetlen állapotában.*

Ezen *egy* hitközség concrét viszonyaira vonatkozó fontos birói bejelentés lényege mellesleg mondva gróf *Csáky* Albin vallás- és közoktatási miniszternek folyó május hó 25-én tartott képviselőházi beszédében és általánosan a *felekezet összességét* illetőleg tett, egészen analog eszmemenetről tanuskodó észrevételeiben is benfoglaltatik. A miniszter e beszédében nyiltan és határozottan azon álláspontra helyezkedett, hogy a zsidó felekezet egységes és csak a szervezet illetőleg az önkormányzat kérdése és annak berendezése az, ami a zsidóságot nem felekezetekre osztja, hanem mely közöttük egyszerűen a vélemények és felfogásokra nézve eltéréseket létesít, melyeket a vallásügyi kormány annyira jelentékteleneknek tekint, hogy azokat törvény által sanctionálandóknak és perpetuálandókna képenséggel nem tartja. Azonban e kérdéssel foglalkozni nem kivánunk, hanem visszatérünk a pozsonyi zsidók perére,

melyet annak idején azért is szóba hozandónak tartottunk, mivel az orthodoxok a per során annyi tücsköt bogarat hordtak össze, hogy azokat orthodoxiánk pozsonyi védbástyájának örök dicsőségére, de a jövő történésze és felekezeti humoristája részére gombostűre szurnunk kellett.

E napokban figyelmessé tettek bennünket az iránt, hogy egy orthodox ujság nem régen a dologra visszatért és tavali czikkünkre való vonatkozással diadalittasan egy kis leczkével kedveskedett nekünk. Nem tudhattuk meg a megjegyzések miben voltát, de az ügynek magának utána jártunk.

Ime itt a győzelmi jelvény:

Ő Felsége a király nevében
a magyar királyi Curia

Lányi Béla ügyvéd által képviselt pozsonyi orthodox izraelita hitközség felperesnek dr. Löwinger Vilmos ügyvéd által képviselt pozsonyi izraelita hitközség alperes ellen ingatlanok tulajdona iránt a pozsonyi kir. törvényszék előtt folyamatba tett s ugyanott az 1890. évi augusztus hó 12. napján 4177. sz. a. kelt itélettel elintézett és mindkét fél felebbezésére a budapesti kir. itélőtábla által 1890. évi deczember hó 10-ik napján 48059 sz. a. kelt itélettel megvizsgált rendes perét mindkét fél fellebbezése folytán 1892. évi márczius hó 2-ik napján tartott ülésében vizsgálat alá vevén, következő

végzést hozott:

Mindkét alsóbiróság itélete az egész perbeli eljárással együtt az 1881: 59. t.-cz. 39. §. b) pontja alapján hivatalból megsemmisíttetik, a keresetlevél az azt benyujtónak visszaadatni rendeltetik *és felperes alperes részére 336 frt 45 kr perköltségnek 15 nap alatt megfizetésére végrehajtás terhe mellett köteleztetik,* egyszersmind alperesi ügyvéd munkadija a felebbezésért ügyfele ellenében 6 frtban megállapíttatik

Indokok:

A kereset az egységes izraelita hitfelekezet tulajdonát képező ingatlanokra vonatkozó s a különböző alapon szervezkedett hitközségek közt felmerült vagyonkérdésből kifolyó jogviszonyok rendezésére van irányozva. Minthogy pedig az izraelita hitközségeknek külömböző ala-

pokon szervezkedése s ezzel összeköttetésben álló különválása tárgyában a rendelkezési jog a közigazgatási hatóság hatáskörébe tartozik és minthogy a különböző alapon szervezkedéssel illetőleg különválással az egységes felekezet tulajdonát képező vagyon feletti rendelkezés elválaszthatatlan kapcsolatban áll: az ilyen nemű vagyonkérdések eldöntése sem tartozik a biróság hatáskörébe. — *Felperes lényegileg pervesztessé válván*, az alperesnek okozott perköltséget az 1868: 54. t.-cz. 251. §-a értelmében megtériteni tartozik.

Budapesten, 1892. évi martius hó 2-ik napján.

Szabó Miklós s. k.
elnök.

(P. h.) *Ádám András* s. k.
előadó.

A pozsonyi orthodox hitközség tehát mint az itélet megalakulása mondja lényegileg pervesztessé vált és így egyáltalán megfoghatatlan, hogy honnan hát e győzelmes hangulat. Hisz ha az itélet, mint azt a szombathelyi eset alkalmával keletkezett általam annak idején közzétett és mult évi májusi czikkünkben is említett döntvényből előre láthatták volna — az ügyet érdemileg el nem intézhette, ez csak reájuk nézve blamage, kik az ügyet mégis a biróság elé vitték és csak rájuk nézve kár, mert 336 frtjukba került, melyet helyesebben egy csomó bachur étvágyának csillapítására fordíthattak volna. De mindettől eltekintve érthetetlen, hogy ez ügyet ezek az urak frissítik fel, mikor a curia világosan a zsidó felekezet egységének szellemében rendelkezett és amikor egész terjedelmében igazolta azon felfogás helyességét, mely ide vonatkozó mult évi czikkünkben kifejezésre talált.

E tényre röviden rámutatva, ez alkalommal megjegyezzük, bár szorosan véve egész e helyre nem tartozik, hogy részünkről a tollharczot az eszmék tisztázása érdekében néha szükségesnek tartjuk és annak következményeit nyugodtan el is türjük. Napról-napra meggyőződünk azonban róla, hogy nálunk az elvi küzdelemhez szükséges moralis erők és az ily harcz sebeinek viselésére szükséges türelem hiányzanak. A mint valamely megzavarodott elme termékei, tévedés és következetlenségek, vagy egyéb zsengeségek a kritika éles kése alá kerülnek, a megsebbzettek

feljajdulnak és csatlósaik vinnyogása és mormogásának segítségével éktelen zajongásba törnek ki, mely annál hangosabb, minél inkább érintetnek azon érdekczölöpök, melyekkel akár dicsőségük akár egyéb előnyök területeit kibéczézték. Nem a birálat okai ellen támadnak, hanem féktelen gyülölettel a biráló személyével szeretnének hengerközni, jól tudva, hogy ezzel a figyelmet a kelendőségnek örvendő botrányra terelik, és hogy ilyenkor saját tökéletlenségeik a felvert porfellegben észrevétlenül eltünnek. Áll ez a müveltebb ugy mint a kevésbbé müvelt köreinkre nézve. A multban szivesen mértük össze fegyvereinket, de bizony most csak azon tudatból származó kötelességérzet vezet bennünket, hogy alakjánál fogva későbben inkább hozzá férhető folyóiratunk valamikor forrásul fog szolgálni jelen küzdelmeink megismerésére és így a tényeket oly módon domborítjuk ki, hogy azok minden oldalról megfigyelhetők legyenek. De ujabban nem örömest tévedünk abba a fura szellemi sphaerába, hol a felekezeti sajtó verebei göröngygyel górálva fedett lesből várják, hogy ágyúval lőjjenek feléjük, vagy oda, hol elszánt hitbajnokok a kávéházi kiflik fogyasztásából eredő halálos bün feletti vitába hetek óta gladiátori harczokat folytatnak. Kerüljük az ilyen tusákat, mert bármily örvendetes is, hogy a felekezet minden pártján mozog a sajtó, még sem szivesen tévedünk oda, hol a czigarettával fizetett czikkek és egyebek felett bagatell perekből font koszorukkal diszitik a zsidó sajtó hernyótól látogatott gyenge csemetéjét. Inkább hát maradjunk most még békében *otthon* és ez néha másoknak sem ártana és énekeljen ma itt helyettünk a nagy költő, a béke hárfáján:

»Um für deine Saat zu düngen,
Meines Geistes dürren Acker.
Mit Mistkarren voll Schimpfwörter
Hast du mich beschmissen wacker.

So folgt jeder der Methode,
Dran er nun einmal gewöhnet.
Und anstatt dich drob zu schelten
Sag ich Dank dir, wohlversöhnet.

M. F.

TUDOMÁNY.

SALAMON IBN GABIROL SZENTIRÁS-MAGYARÁZATA.[1])

1. Azon bölcsészeti munka, melynek neve a szentirás e szép kifejezése (Zsolt. 36, 10): »Élet forrása«[2]), a középkor zsidó bölcsészetének egyedüli terméke, mely tiszta bölcselkedésből áll és semmi vonatkozást sem tartalmaz a szentirásra.[3]) Különben is hiányzik belőle minden egyéb közvetetlen vonatkozás a zsidó vallásra, úgy hogy a zsidó vallásbölcsészethez tulajdonképen csupán híres szerzője kedveért számítható, a kit csak a mi napjainkban *Munk* helyezett vissza szerzői jogába. Hogy Salamon Ibn Gabirol, ki mint az ujhéber költészet lángeszű megalapítója Spanyolországban, de mint nyelvészeti iró is a szentirással alaposan foglalkozott, azt bölcsészeti elmélkedéseinek körébe is vonta, ezen tényt azon csekély számu exegetikus töredékekből tudjuk meg, melyeket Ibn Ezra az ő nevében közöl.[4]) Ibn Gabirol továbbá a gyakorlati bölcsészet egy részét, az erkölcstant, egy ránk maradt külön kis iratban dolgozta föl, a melyben kezdettől vegig a szentirásból vett bizonyító helyeket használ. Költeményei közül a »Királykorona« czímű nagy bölcsészeti irányu vallásos hymnus az, melynek elmélkedéseiben nagyon elmés módon bibliai helyek is vannak alkalmazva.

[1]) Szerzőnek sajtó alatt levő művéből.

[2]) L. Munk, Mélanges de Philosophie juive et arabe, Paris 1859; Guttmann, Die Philosophie des Salomon Ibn Gabirol, Göttingen 1889; Joel, Ibn Gabirols Bedeutung für die Geschichte der Philosophie (a Beiträge cz. gyüjtemény I. kötetében), Boroszló 1876.

[3]) L. Schmiedl, Studien, 103. l.

[4]) L. művemet: Ábraham Ibn Ezra mint grammatikus, 176. l., Bárány J., Salamon Ibn Gabirol mint exegeta, Sárospatak 1885, 10—17. l.

2. Nem tudjuk, honnan merítette Ibn Ezra idézeteit Ibn Gabirol szentirásmagyarázatából. Szentirási kommentárra, de önálló munkára is gondolhatunk, mint ezen részletek forrására,[1]) melyek elég jelentősek, hogy Ibn Gabirol szentirásmagyarázatának jellemzésére szolgáljanak. Ezen Ibn Ezránál talált idézetek közül a legfontosabb a paradicsomról szóló bibliai elbeszélésnek allegorikus magyarázata, egy bibliai szövegről bölcsészeti fogalmak segítségével adott értelmezésnek klassikus mintája.[2]) Ibn Gabirolnak ezen magyarázata szerint az »Éden« (Gen. 2, 8) a felső világot jelenti, a »kert« az alakoknak látható világát, a mely úgy van megtelve az egyes lények sokaságával, mint a kert növényekkel.[3]) Az Édenből eredő folyam (10. v.) a testi lényeknek mintegy anyját jelöli,[4]) a belőle szétváló négy folyam a négy elemet.[5]) Adám, Éva és a kigyó a három lélek: Ádám, a ki neveket ád (20. v.) a bölcs (rationalis) lélek, mely a dolgokat nevekkel jelöli;[6]) Éva, mint a neve (חוה) mutatja, az élő (animalis, vitalis) lélek;[7])

[1]) A Kimchi Dávid Zsoltárkommentárjában (37, 8 és 23) talált két idézet Ibn Gabirol szentirásmagyarázatából erkölcstani művéből van véve.

[2]) Ibn Ezrának első (befejezetlen) kommentárjában Genesisre, 3, 21 (Óczar Nechmad II, 218, M. Friedländer, Essays on the Writings of Ibn Esra, London 1877, héber függelék, 40. l.). L. még Jellinek, Beiträge zur Geschichte der Kabbala, 2. füz., 30. l., Munk id. m. 166. l., Steinschneider, Berlinernek Pletath Sofrim cz. m. 45—49. l.

[3]) העליון és המלא mellékneveknek főnévül העולם gondolandó. Az intelligibilis (szellemi) világról és a benne mint létezésének alapjában nyugvó (»kert az Édenben«) látható világról l. a kivonatokat a »Fons Vitae« második részéből Munknál, 10 s köv. l.; v. ö. Guttmann, 79. s köv. l., Joel, 18. l.

[4]) והנהר כאם לכל הגויות. Ez az egyetemes anyag (»materia universalis«), a melyről a F. V. első részében van szó, l. Guttmann 70. l., Munk, 9. l.

[5]) וארבעה ראשים הם השרשים. V. ö. Guttmann, 76. s köv. l.

[6]) והאדם החכמה שקראה השמות. Úgy kell olvasni: הַחָכְמָה (t. i. הנפש). V. ö. Ibn Gabirol királykoronája 451. v: והנפש החכמה לא תראה מות. Munk így fordítja: »la science«, tehát הַחָכְמָה-nak olvasta. — L. a mit Ibn Gabirol a Fons Vitaeban (Munk, 56. l. III, 30, Guttmann 156. l.) a rationális lélek működéséről mond: . . . »és a hangokat oly rendben származtatja, hogy általuk fogalom jelöltetik«, tehát a szónak, a nyelvnek képzését, a »névadást« neki tulajdonítja.

[7]) והוה כמשמעה הרוח החיה. Munk, 166. l. 1. j. szerint hozzá kell

a kigyó a vágyó (vegetativ) lelket jelenti, mint a kigyó héber nevéből (נחש, v. ö. Gen. 44, 15) látszik.[1]) A »megismerés fája« a szaporodás képességét jelenti, melynek ereje a »kertből«, azaz a látható világból való. Midőn azt olvassuk, hogy a kigyónak port kell ennie (3, 14), annak az a jelentése, hogy az alsó (vegetativ) lélek a porhoz (anyaghoz) ragaszkodik . . . .[2]) A »bőrköntösök« (3, 21) nyilvánvalóan a testet jelentik.[3]) Ádám elüzése az Éden kertjéből, hogy a földet mivelje (3, 23), arra czéloz, hogy mi legyen az emberi életnek végczélja.[4]) Az »élet fája« (3, 22), mely örök életet szerez, a felső (intelligibilis) világ megismerése; v. ö. Péld. 3, 18.[5]) A kherúbok az angyalok (a felső világnak szellemi lényei)[6]); a »kardnak lán-

tenni: בעלת התנועה. A Fons Vitae-ben (Guttmann u. o.) a vitalis lélek működése az észlelésben és a helyi mozgásban áll.

[1]) והנחש המתאוה גם השם ויכיח שהוא מגזרת כי נחש ינחש. A szó etymologiájára nézve l. a Steinschneider által i. h. 48. l. említett superkommentárt. Talán a vágyás sötét, tudaton kivüli »sejtésnek« van fölfogva.

[2]) והנה הצומח בעפר. V ö. Fons Vitae III, 29 (55. l.), Guttmann 156. l. (». . . . während die vegetabilische Seele sich . . . mit dem Körper selbst verbindet, weil sie diesem an Grobheit gleich ist.« — A mi most következik: ודע האשה ישוף הראש העולה וסוף החי ראש לצומח, az mindenesetre 3, 15-ben talált czélzás a vegetativ és animális lélek kölcsönös viszonyára, de pontosan nem értem.

[3]) וכתנות עור מפורש שהוא גוף. מפורש szóval azt akarja mondani, hogy a köntösökről tüzetesen mondja a szentirás, hogy Isten velük felruházta Ádámot és Évát; tehát világosan a rationális és animális léleknek külső takaróját, az emberi testet jelentik.

[4]) ומורש מגן עדן . . . כי זה כל האדם. Ezen Kóh. 12, 13-ból vett rövid czélzással Ibn Gabirol nyilván ugyanazt a gondolatot akarja kifejezni, melylyel philosophiai főmunkáját bevezeti (Munk, 5. l. Guttmann 66. l.), hogy t. i. az emberi lét végczélja a lélek egyesülése a felső világgal: »tudás és cselekvés megszabadítják a lelket a természet fogságából és megtisztítják sötétségétől, úgy hogy a lélek megint visszatér felső világához«. Tehát »Ádám« törekedjék visszatérni az »Édenbe«, a melyből kiüzetett. V. ö. a »Királykorona« 445—458 versét, hol a földi lét idejére, mely alatt a lélek tisztátlansága miatt nem juthat Isten közelébe, Lev. 12, 4 b van alkalmazva.

[5]) ועץ החיים דעת עליון. — עליון-ra nézve l. fennt 371. l. 3. j. Ezen legfelsőbb megismerésről Ibn Gab. a Fons Vitae elején beszél (Munk 7. l., Guttmann, 69. l.).

[6]) Ibn Gabirol tana az angyalokról költői alakban olvasható a Királykorona 340—385. v. L. még erkölcstani művének kezdetét.

golása« a napot jelöli.[1]) — Ibn Ezra a paradicsomról szóló szakasznak ezen értelmezését azzal a megjegyzéssel vezeti be, hogy a nagy bibliamagyarázók egyikénél sem találta e szakasz titkának megfejtését, kivéve Salamon Ibn Gabirolt, mert ez »nagy bölcs volt a lélektanban«.[2]) Ezzel Ibn Gabiról bölcsészetének lélektani alapjára utal,[3]) de a nevében idézett allegorézisnek kiválóan lélektani jellegére is. Végül megjegyzi Ibn Ezra: »Ezen titokból kiderült, hogy annak a lelke, ki a felső világ megismeréséhez jutott, az isteni dicsőség trónja mellett áll és Istenben gyönyörködik«.[4])

A Genesisre irt második — közönséges — kommentárjában Ibn Ezra más, de hasonlónemü allegorikus magyarázatot ád az Ibn Gabirolé helyett,[5]) mely azonban rendkivüli rövidsége és homályos kifejezésmódja miatt szinte érthetetlen.[6]) Világosabb ezen magyarázat végmondata, mely az Ibn Gabiroléval teljesen összeegyezik: az ember halhatlanságot szerezhet magának, és ez az embernek rendeltetése.[7])

3. Rövidebb Ibn Gabirolnak egy másik allegorikus töre-

[1]) ולהט החרב משל לשמש. Mikép kell ezt a magyarázatot érteni (Ibn Ezra a második, közönséges kommentárjában a Genesisre e szavakkal utasítja vissza: והמפרשים כי על השמש דבר אינו אמת), nem világos. V. ö. a napról kölcsön vett képet a Fons Vitae-ben (Guttmann, 254. l.).

[2]) בעבור שהיה חכם גדול בסוד הנפש.

[3]) L. Joel i. m. 11. l.

[4]) והנה נראה בסוד הזה כי נשמת יודע דעת עליון עומדת עם כסא הכבוד והנורא. Ezen befejező mondat talán így szószerint Ibn Gabiroltól való. Figyelemre méltó analogiát nyújt a »Királykorona« 45. s köv. v. (Sachs számozása szerint): אתה הי והמגיע לסודך ימצא העונג עולם ואכל והי לעולם. Itten Gen. 3, 22 végszavainak alkalmazása nemcsak elmés játék, hanem utalás a vers allegoriai értelmezésére. L. még Fons Vitae, a III. rész végén (Munk, 64. l., Guttmann 109. l.) és V. 27 (Munk 107, Guttmann 219). Mind a két helyen Ibn Falaquera a Fons Vitae-ből készített héber kivonataiban (לקוטים ed. Munk, 16 b és 28 a) szintén תענוג szót használja, melynek bibliai eredete: Jesája 58, 14. L. még Ibn Gab. erkölcstanának előszavát, a végén.

[5]) Bárány az id. m. 12. l. tévesen Ibn Ezrának ezt a magyarázatát szintén Ibn Gabirolnak tulajdonítja.

[6]) Az Ibn Ezra superkommentárjain kivül l. még Chajim b. Izraélnek (13. század) értekezését a Paradicsomról, kiadta Perreau (Zunz-Jubelschrift, 46. l. 5. j.).

[7]) גם יורה זה הסוד שיש יכולת באדם שיחיה לעולם והמשכיל יבין כי זה כל האדם. L. megelőző l. 4. j.

déke, mely Ibn Ezra által maradt ránk és Jákób álmára vonatkozik.[1]) A földön álló lajtorja, melynek teteje az égig ér, nem más, mint a felső (rationalis) lélek, a föl- és leszálló angyalok a bölcseség gondolatai, melyek majd szellemi, majd testi tárgyakra vonatkoznak.[2]) De lehet, hogy Ibn Gabirolnak ezen magyarázatát nem lélektani, hanem metaphysikai értelemben kell vennünk; akkor a »felső lélek« az egyetemes lélek (a világ lelke) Ibn Gabirol rendszerében, mely az egész világot áthatja, az egész világra terjed, tehát »az égtől a földig ér«.[3]) — Ezen egyetemes lélekre céloz Ibn Gabirol szerint, mint szintén Ibn Ezra említi[4]), a Zsoltárok könyvének utolsó verse (כל הנשמה).[5]) A Zsoltárok egy másik versében Ibn Gabirol czélzást talál azon erőre, melyet a legfelső (universalis) szellem az emberi szellemnek juttat.[6]) — A világnak, azaz a világteremtésnek egész titkát Ibn Gabirol azon három szinonim igében találta kifejezve, melylyel Jes. 43, 7 az isteni alkotást jelöli; Ibn Ezra ehhez azon megjegyzést csatolja, hogy ilyen magyarázat az eredeti szöveg tartalmával és összefüggésével ellenkezik.[7]) Azonban Jesája e helyének alkalmazását a világteremtés elméletére, mint azt Ibn Gabirol rendszere nyujtja, átvették a kabbala mystikusai, kik Ibn Gabirol ma-

[1]) Komment. Gen. 28, 12-hez: והר״ר שלמה הספרדי אמר כי סלם רמז לנשמה העליונה ומלאכי אלהים מחשבות החכמה.

[2]) Így Munk, 166. l. Ezen fölfogás szerint olvasható החכמה.

[3]) L. Munk, 44. l. (III, 14), Guttmann, 129. l. A »bölcseség gondolatjai« talán Ibn Gabirolnak intelligibilis (szellemi) substantiái, melyeken át a gondolkodó lélek mintegy »lépcsőn« a legmagasabb megismeréshez fölszáll. L. Munk, 60. l. (III, 37: ואם עלית במדרגות העצמים המושכלים), Guttmann, 165.

[4]) Komment. Zsoltár 150, 6-hoz: ור״ שלמה הספרדי אמר כי זה רמז לנשמה העליונה שהיא בשמים.

[5]) Az egyetemes lélek neve Ibn Falaquera kivonataiban (III, 14) הנפש הכללית.

[6]) Ibn Ezra komm. Zsolt. 143, 10-hez: רוחך טובה ור״ש הספרדי ז״ל אמר כח מהיות העליונה. Ibn Gabirol rendszerében a rationális lélektől meg van különböztetve az intelligentia (felsőbb gondolkozó képesség) és épúgy az egyetemes lélektől az egyetemes intelligentia (l. Guttmann 154 s köv. l.); ezt kell itt alkalmasint érteni הרוח העליונה alatt.

[7]) Ibn Ezra komm. Jes. 43, 7-hez: ור״ שלמה ... פירש בו כי זה סוד העולם ואינו דבק בטעם הפרשה. Friedländer kiadásában (London 1877) סוד helyett אור״ van.

gyarázata alapján az említett három szinonim igéből merítették terminologiájukat a világteremtésről szóló tanuk egyik lényeges részére.[1])

Ibn Ezrának két további idézetében Ibn Gabirol Száadjának rationalistikus szentirásmagyarázatát védelmezi egy másik gáon, Sámuel b. Chofni ellen. Ez ugyanis megtámadta Száadjának azon véleményét, miszerint sem a kigyó (Gen. 3, 1), sem Bileámnak szamara nem beszéltek igazán; Ibn Gabirol védi a két bibliai elbeszélésnek kivetköztetését csodás jellegéből.[2])

Dániel 11, 30-hoz idézi Ibn Ezra Ibn Gabirolnak egy nézetét, melyből azt látjuk, hogy ő is megkisérlette a messiási végidőnek kiszámítását, még pedig astrologiai alapon.[3])

4. Ibn Gabirol kis terjedelmü, de tartalmas munkája az erkölcsök javításáról vagy megnemesítéséről[4]) — mint fordítója, Jehúda Ibn Tibbon mondja — tudományos módszert követ, de a szentirásra is támaszkodik.[5]) Ibn Gabirolnak módszere abban áll, hogy merész, részben nagyon mesterkélt sym-

[1]) Jellinek id. m. 27. l., Munk, 167. és 284. l.

[2]) Ibn Ezra Gen. 3, 1-hez; az első kommentárban: ויאמר ר׳ שלמה בן גבירול אלו היה הנחש מדבר למה איננו מדבר היום ודעו כי אין בכתוב זכר שתאלמה שפתיו והנה קם רשלמה הספרדי ... והשיב על ר׳ שמואל. — Num. 21, 28-ra: ור׳ שלמה הספרדי ... השב להציל הנתפס.

[3]) Ibn Ezra az id. h. kommentárjában: ודברי שלמה בן גבירול [ש]יצה לקשור הקץ במחברת הגדולה של (nem על) שני הכוכבים העליונים. A helyes szöveget Azarja dei Rossinál találjuk a Meór Énájim 43. fej., mire boldogult atyám figyelmeztetett. Munk (167. l.) ezt a helyet úgy érti, hogy Ibn Gabirol a messiási végidőt »a két felső csillag« (Jupiter és Saturnus) nagy conjunctiójával akarta összeköttetésbe hozni. A csillagok befolyásáról az emberi egyének természetére beszél Ibn Gabirol erkölcstanának előszavában.

[4]) כתאב אצלאח אלאכלאק (ספר תקון מדות הנפש). Az arab eredetinek egy kézirata Oxfordban van (l. Neubauer, Catal. Bodl. 1422. sz.). A héber fordítást Silbermann kiadásában használom (Lyk 1859). Ibn Gabirol erkölcstanának tartalmáról l. Rosin értekezését a Jewish Quarterly Review III. köt., 159—181. l., és ugyanannak munkáját: Die Ethik des Maimonides, 11. s köv. l.

[5]) ודבריו דבורים על אופניהם מובאים וסמוכים על המקרא, a fordítónak fölajánló levelében a luneli R. Asérhez, kiadta Steinschneider a Michael-féle könyvtár jegyzékében, 366. l. A lyki kiadás bevezető jelentésében is kinyomatott.

metriával az öt érzék mindegyikéből két pár egymással ellenkező erkölcsi tulajdonságot tesz föl és ezen fölosztás alapján fejtegeti, miképen kövesse az ember e tulajdonságok kölcsönös küzdelmében a helyes mértéket és miképen nemesítse erkölcseit azoknak fejlesztése valamint korlátozása által. Az erkölcstani szabályoknak ezen psychologiai és physiologiai alapon nyugvó hálózatának keresztülvitelében Ibn Gabirol bő mértékben használja a szentirás alkalmas helyeit. Az öt érzék számára is, melyeknek működésével az összes erényeket és bűnös tulajdonságokat hozza összefüggésbe, szentirási verset idéz, t. i. Kóheleth 9, 11-et, hol részint világosan, részint rejtett czélzásban az öt érzéket találja fölsorolva.[1]) Az erkölcsi tulajdonságoknak érzékek szerinti fölosztásában olykor elmésen, de sokszor keresett módon tud bizonyító helyeket idézni a szentirásból. Így pl. Jesája két versét (2, 11 és 5, 15) idézi azon föltevés mellett, hogy a gőg a látás érzékéhez tartozik. Hogy a szeretet a hallás érzékével áll összeköttetésben, azt Deut. 6, 4 s köv. verse is bizonyítja (Halljad Izraél... Szeresd az Örökkévalót...), továbbá Gen. 29, 13; a hallás érzékéhez tartoznak továbbá a gyülölet (Gen. 27, 34, 41), a könyörületesség (Exod. 22, 26), a kegyetlenség (Exod. 6, 12). Mind a húsz tulajdonság a 37. zsoltárban mutatható ki, részint a szószerinti értelemben, részint rejtett czélzásokban.[2]) Ezt a nevezett zsoltár illető verseinek magyarázatával keresztül is viszi és végül a 23. verset magyarázza, mely látszólag az Istennek kényszerítő hatását az ember erkölcsi cselekvéseire, tehát az akarat szabadságának megszüntetését tanítja, tényleg azonban, Ibn Gabirol szerint, azon jutalomra utal, melyben Isten azt részesíti, kinek »léptei helyesen irányítva« vannak.[3])

A bevezetés után, melynek tartalmát eddig vázoltam, húsz fejezet következik, a húsz tulajdonságnak egyenkénti ismertetésével. Ebben kiváló hely jutott számos szentirási idézetnek, mely külön magyarázatban csak ritkán részesül. A tárgy természetéből kifolyólag nagyobbára Salamon Példabeszédeinek könyvéből vannak a bizonyító mondatok véve, de elég

[1]) L. Kaufmann, Az érzékek 35. l.

[2]) מהם על פשט הכתוב ומהם מה שרמז עליהם ברמז בלבד (11. l.)

[3]) L. Kimchi Dávid komm. e helyhez.

nagy számban találunk zsoltárverseket is. Ibn Gabirol a 37. zsoltár említett fejtegetése után azt mondja, hogy Dávid király ebben a zsoltárban az erkölcsök megnemesítését czélozta és helyes életmódra akar útmutatást adni; ugyanazon czélt követte Salamon király is az ő irataiban (Példabeszédek és Kóheleth), melyek oktatásokat tartalmaznak az emberi élet minden lehető viszonyáról.

A 37. zsoltár fejtegetésében Ibn Gabirol különbséget tesz az egyszerű szószerinti értelem és a szövegben rejlő czélzás között. Más alkalommal is, t. i. Példab. 11, 26 alkalmából, a szentirási szöveg egyszerű és elrejtett értelméről beszél.[1])

Hadd idézzek végül néhány figyelemre méltó példát Ibn Gabirol erkölcstanában előforduló szentirásmagyarázatából.

Exodus 5, 2. Pháraónak gőgös szava: »Ki az Örökkévaló« megelőzte bukását, Péld. 16, 18 szerint (I, 1). — Lev. 19, 18. »Szeresd felebarátodat mint tenmagadat!« A mint te akarod, hogy szükség idéjében könyörületet találj, úgy könyörülj azon, a kinek szüksége van te reád (II, 3). — II. Sám. 13, 15. Nagy szeretet, melynek tisztátalan az eredete, nagy gyülölettévé változik (II, 2). — II. Kir. 1, 13. A harmadik csapatvezetőnek alázatos magaviselete okozta, hogy nem jutott az első kettőnek sorsára (I, 2). — Jes. 5, 20. A vágyak tulságos volta megzavarja az érzékek működését és megakadályozza a tévedések észrevevését (II, 1). — Mikha 2, 2. Idegen birtok megkivánása annak erőszakos eltulajdonítására visz (IV, 3). — Zsolt. 32, 11. Igazi vidámság és valódi megelégedettség a jámbor lelkének osztályrésze, az Istennek szentelt életénél fogva (III, 1). — Zsolt. 47, 10. A »népek nemesei« (נדיבי) »Ábrahám Istene népének« neveztetnek, czélzással a nemeslelkűség és emberszeretet erényeire, melyeket Ábrahám tanusított (V. 1). — Zsolt. 119, 46. Szégyenlős tartózkodás nincs ott helyén, hol igazságot kell mondani és jóra inteni (I, 3). — Példab. 11, 2.

[1]) V, 2: פשט המאמר והענין הנסתר בו בחכמה ... A mit itt rejtett (allegorikus) értelemnek van mondva, azonos e versnek agádai magyarázatával (Szanhedrin 91 b alul). Ábraham b. Chijánál is, הגיון נפש, 17 a, ezen versnek allegorikus fölfogását, miszerint intés az oktatás szűkkeblű megvonása ellen, magától értetőnek veszi. Ugyanerről a magyarázatról a Zóhar (III, 191) így beszél: האי קרא באורייתא כמשמעו. L. Revue des Études Juives, XXII, 41, 1. j.

A gőgöst és szerénytelent, ha tudós is, megvetik, míg a »szerénynél a bölcseség« elismerésre talál (I, 4). — Péld. 12, 27 b. »Az embernek legdrágább vagyona a szorgalom«, t. i. azon buzgalom, melylyel az ember ezen mulandó világban bölcsességre törekszik, hogy egykor Istennek tetsző cselekvéssel és hittel járó ily törekvés következtében a magasabb belátás világába juthasson (IV, 4). — Péld. 19, 15. a »Henyeség álmosságot okoz«, mert a mozgás által a testből távozó pára a henye mozdulatlanság által az agyvelőbe száll és ott folytonos álmosságot szül (IV, 4). — Péld. 21, 24. עושה-hez alanynak az Istenképzelendő. Isten a dölyfös fennhéjázóval dölyfösségéhez képest jár el (I, 4). — Péld. 21, 29. A becsületesnek kötelessége az arczátlan gonoszt lehetőleg intések által jó utra vezetni (I, 2).[1] — Péld. 27, 19. Sokrates mondta: Óvakodjatok attól, kit szivetek gyűlöl (ki bennetek ellenérzést gerjeszt), mert az emberek szivei olyanok, mint a tükrök (II, 2) — Kóhéleth 7, 27. Ha »egy egyhez« illeszkedik, megvan a szám, azaz ha a részletek kellő rendben egyesülnek, az egész méltó arra, hogy számba jőjjön (az Előszó végén). — Kóh. 11, 1. Kellő alkalommal adott ajándék olyan mint jól elrejtett kincs, mely hosszú idő multával is, midőn szükség van rá, előkerül (V, 1).[2]

5. A bibliai pointeok Salamon Ibn Gabirol nagy vallásos hymnusában[3]) nem mindig csak a muziv irásmódban szokásos diszítmények, szentirási mondatoknak elmés és meglepő oly alkalmazásai, hogy egészen más értelmet kaptak, mint a melyben az eredeti szövegben értendők. A költemény egyes szakaszainak végén álló szentirási helyek közül kettő úgy van alkalmazva, a mint Gabirol allegorikus magyarázata szerint értendő: Gen. 3, 22 végszavai[4]) és Gen. 2, 10 b.[5]) Kóhéleth

[1]) Ibn Gabirol szerint דרכו a vers első részének alanyára vonatkozik, יבין pedig annyit tesz, mint tanítani, megínteni (l. Jób 6, 24); vagy lehet, hogy a Kethib (יכין) nyomán magyaráz.

[2]) Ehhez megjegyzi: [בד]ופשט הכתוב מצוה על הדיבות שיהיה מתנה ועושה חסד.

[3]) Ezen költemény philosophiai tartalmáról l. Munk, 162—165. Kaufmann, Geschichte der Attributenlehre, 111—115. l. — Magyarra fordította Kecskeméti Lipót, Zsidó költőkből, 39—63.

[4]) L. fennt 372. l. 5. j.

[5]) 118. s köv. v.: לחם יסוד אחד ומיצא אחד וממנו יוצאים ומתחדשים . . . ומהם יפיד והיה לארבעה ראשים.

7, 24 alkalmazása az Isten létének kikutathatatlanságára hasonlít e vers alkalmazásához Száadjánál, ki az emberi gondolkozás legmélyebb problemáira vonatkoztatja.[1]) Különösen érdekesek költeményünknek oly helyei, melyeken valamely bölcsészeti igazság bibliai mondatban leli legpregnánsabb kifejezését.[2])

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

A SZOCIÁLIS ESZMÉNEK NÉMI BEFOLYÁSA A MÓZESI ÉS A TALMUDBELI TÖRVÉNYHOZÁSRA.

A szociális eszméről, mely talán már a 19-ik század végén époly mélyen bevágó átalakulást fog előmozdítani a culturnépek társadalmi életviszonyaiban, miként a 18-ik század végén a forradalom eszméje azoknak állam-politikai létében előidézett, méltán állítható, hogy az — eltekintve azon törvénytelen erőszakos eszközöktől, melyek által annak egyes vakbuzgó hivei azt rohamosabban valósítani törekednek — *egy tökéletes erkölcsi eszmény*, mely az emberi társadalom könnyebb boldogulását a létérti küzdelemben és a különféle osztályai közti békésebb életmódot tüzte ki gyakorlati czéljául. — Mert mi tulajdonképen a szociális eszmének alapelve? Ugyanaz, a mi az emberi jog-, igazság, és szeretetté!! Először: *Minden ember*, már vele született testi és lelki természeténél fogva, a társadalom eszményi rendjében *kölcsönösen épugy czél, mint eszköz legyen;* ne merészeljen tehát senki e világon, még a leghatalmasabb és leggazdagabb sem, az ő

[1]) 40. v. L. Száadja Jecz.-komm., a bevezetés végén, Emúnóth I, 30 (15) és II, 77 (41). Ez utóbbi helyen שער המדע helyett olv. שער החידוש (arabul באב חדת אלעאלם).

[2]) Az emberi szellemnek szeme az isteni dicsőségnek »csak egy részét látja, nem látja az egészet«, Num. 23, 13-ből (66. v.). A különböző tulajdonságok, melyeket Istenről állítunk, nem alapulnak lényegében rejlő különbözőségen, mert »mind egy hely felé megy«, Kóh. 3, 20-ból (87. v.). A lélek, mely tűz gyanánt lakozik a testben, nem égeti el, mert a test is (az anyag) a lélek tüzéből van teremtve és a semmiből azért lépett a létbe, »mert az Örökkévaló leszállott reája a tűzben«, Exod. 19, 18-ból (444. v.).

embertársát csupán önérdekeinek eszközévé lealjasítani, hanem tekintse őt mindig oly lénynek, mely mint ember vele egyenlő értékkel és méltósággal bír. — Másodszor: *Minden embernek* magasabb vagy alantabb társadalmi állását és érdemét ne a véletlen születés határozza meg, hanem az anyagi vagy szellemi hasznos munkálkodásnak fokozata, melyre ő saját kitartó szorgalma és ereje által emelkedik. — Harmadszor: A segítő felebaráti szeretet, tehát a humánitás gyakorlata ne legyen az emberek kénye-kedvére bizva, hanem legyen egy *törvényszabta társadalmi kötelesség*, melynek megszegését az államhatalom büntetésre méltó bünténynek tekintse ott, a hol az világosan a vagyonosabb egyének- vagy osztályoknak szívtelen önzéséből ered. (L. Salter »die Religion der Moral« 243. l. és tovább.)

E szerint jogosan azt is állíthatjuk, hogy a szociális eszme nem valami uj modern gondolat, hanem oly ősi, mint maga a jogigazság- és humanitásnak eszméje, melynek valósításáért a valláserkölcsi, valamint az állam-társadalmi törvényhozás által a népek kiváló emberszellemei már ezredévek óta küzdenek nagyobb vagy csékélyebb sikerrel, a mint éppen a különféle nemzetek géniusza nagyobb vagy csekélyebb fogékonyságot, lelkesedést vagy pedig közönyösséget tanúsított ezen cultureszmének a törvényhozásra való befolyása iránt. — Az ázsiai vad pogány néptörzsök társadalmi életében, — például — mely fölött nem a jog és szeretet elve, hanem a legönzőbb zsarnokság korlátlanul uralkodott, még a legcsekélyebb nyomát sem észlelhetjük a szociális eszmének, mely azok törvényeit és szokásait befolyásolta volna. Ellenben az európai classicus pogány nemzetek, a görögök és rómaiak társadalmi viszonyaiban, melyek az emberi jog-, igazság- és szeretetnek persze csak nagyon korlátozott nevelő és nemesítő hatása alatt alakultak, már mutatkozik a szociális eszmének befolyása is a törvényhozásra. — De minthogy a görög és római népszellem megtörte ugyan a zsarnoki uralomnak önzését, ám a faj- és nemzeti gőgnek önzését nem; ugy a szociális eszme, mint a jog-, igazság- és humanitásnak eredménye, csak akkor birhatott némi befolyással a törvényhozásra, midőn a görög vagy római polgárok visznosságáról szó vala. Mert a leigázott pórnép, kiváltképen az idegenfaju, mint a

társadalom jogkeretéből kizárva nem embernek, hanem rabszolgaságra született lénynek, élő árúnak tekinttetett. — Hiszen még a görög civilizatió legdicsőbb bölcsészeti képviselője is, *Aristoteles*, azt állítja, hogy a rabszolgaság nem csupán a kifejlődött társadalmi gazdálkodásnak egy törvényes szükségessége, hanem maga a természet által megalapított jogviszony azon különbség folytán, mely a testi és szellemi erővel ellátott emberek között létezik. Ez utóbbiak amazok fölött állanak, mint az istenek az emberek vagy mint az emberek az állatok fölött. Minthogy pedig a barbárok, azaz a nemgörögök mind eképen különböznek a görögöktől; ugy minden barbár, tehát idegenfaju ember, *született rabszolgája* a görögnek (L. Arist. Polit. I. 4., I. 8. és Zeller »Philosoph. d. Griechen« II. 690. l. és tov.) — Egyedül a »Monotheismus« szemita néptörzse, a zsidó, melynek egyik legsarkalatosabb vallásos alaptana: »Minden ember Isten képmására teremtett lény,« tehát ugy a testi, mint a szellemi erővel biró emberek egyenjogosultak is az élet élvezetei- és kötelességeiben, nem tehetett faj- és nemzeti, hanem csak vallás-erkölcsi különbséget az embertársak megitélésénél, valamint az irántuk gyakorolandó jog- és szeretetben; és igy az ezen elvekből lassankint kifejlődött *szociális eszme* is, a mint az értekezletem folyamán ki fogom mutatni, az ókorban legelőször nagyobbmérvü befolyással csak a szemita néptörzsnek, azaz a mózesi és talmudbeli törvényhozására lehetett. A szociális eszme eme nagymérvü befolyása, mely a birtok-fogalom meghatározására, a pénz és más tárgyak kölcsönadására és a szegénység enyhítésére vonatkozó bibliai és talmudbeli törvényekben is mutatkozik, legvilágosabban azon viszonyból tűnik ki, melyet a mózesi és talmudbeli törvényhozás gazda és szolga, azaz *munkaadó és munkás* között szabályozott. Azért e helyen csakis e viszonynyal foglalkozó mózesi és talmudbeli szabványokról fogok bővebben szólni, és megjegyzem egyszersmind, hogy a különbség, melyet ezen szabványok tényleg a héber és pogány szolga között tesznek, *kizárólag csak a szolgálati időtartamot és a megszabadulási feltételeket illeti;* a szolgával való bánásmódra nézve azonban alig van különbség, sőt némi tekintetben, mint — például — a testsérüléseket illetőleg, a pogány szolga nagyobb jogelőnyben részesül, mint a héber,

minthogy ez utóbbi ily sértés folytán nem nyerte meg az ő szabadságát. — (L. Maim. J. hachz. hilch. avod. 5. fejezet §. 4. etc.)

A munkaadó és munkás közti viszony.

A mózesi törvényhozás megbirálásánál mindig az elmélet és gyakorlat közötti különbséget kell szem előtt tartanunk, ha annak igazán eszményes tendencziáját helyesen méltányolni akarjuk. Az elmélet csakugyan a legtisztább eszményes elv, melynek persze az abból levont gyakorlati consequenczia nem felelhet meg tökéletesen, de nagyon is közeledik hozzá. — Igy történik ez azon viszonynyal is, melyet a mózesi törvényhozás gazda és szolga, vagy jobban mondva, munkaadó és munkás között szabályozott. A mozaismus elmélete szerint, *hogy minden ember, mint isteni képmás a többi teremtmények fölötti uralkodónak született* (I. M. 1, 26, 21, 28.), az emberi társadalomban nem is létezhetik tulajdonképeni szolga, azaz oly emberi egyén, a ki a vele született istenképmási jelleget, *a szabad akaratot*, egy másik ember javára és kényelmére feláldozva annak merő eszközévé aljasul. De minthogy az őskorban tényleg az emberiség geniuszát megfertőztető ily rabszolgaság általánosan elfogadott és szivesen fentartott szokás vala, melyet különösen Izrael az egyptomi államban oly keservesen tapasztalt, de azért saját körében is gyakorolni kényszerült; ugy a mózesi törvényhozás, mely a parancsolat által (III. M. 25, 42, 55.): »Az én (isten) szolgáim ők, kiket Mizraimból kivezettem, el ne árúsítassanak rabszolga módon«, a rabszolgaságot ugyan *elméletileg* teljesen eltörülte, azonban gyakorlatilag még is csak oda törekedhetett, hogy ezen borzasztó társadalmi állapotot az izr. nép életében szociális törvények által az igazság és szeretet értelmében módosítsa, mely szerint az embertárs, legyen az héber vagy pogány, ne szolgálhasson egy másik embertársnak *csupán eszköz és élő áru* gyanánt daczára annak, hogy ő — az akkori szokás szerint — annak személyét is pénzével megvehette. — Azért a 10 isteni igének első czikkelyéből, mely igen jellemzően az Istent nem mint a világegyetem teremtőjét, hanem mint az *emberi szabadság* megalapítóját hirdeti, a mózesi törvényhozás azonnal le is vonta a gyakorlati következményt ugy, hogy a

legelső rendeletei közé tartozik azon intézkedés, mely a pénzért megvett héber vagy pogány szolga és ura közti viszonyt a humánitás szellemében szabályozta. (L. II. M. 21, 2—11.) Ez intézkedésnél mindenekelőtt észlelhető, hogy a mózesi törvényhozás már maga az elnevezés által, melylyel oly embert jelez, ki egy másiknak birtokába került, meg akarta óvni ily pénzért megvett személynek emberi méltóságát urával szemben is. Mert a héber megnevezés: עבד nem bélyegez meg gúnyosan és kizárólag csak oly embert, ki szolgaságba kerülve minden önakarattól megfosztott lelki és testi tehetségével egy másik ember tulajdonává lőn, — mint például a görög név: δοῦλος »megkötözött«, vagy a római gunynév: mancipium »fogott jószág«, vagy a német kifejezés is: »Sklave« »Leibeigner« — hanem jellemez általában oly emberi egyént, ki önmagának vagy másoknak עבודה azaz »munkát« teljesít, dolgozik testileg vagy szellemileg szabad akaratból is Isten vagy ember szolgálatában. Világos bizonyíték erre nézve a tény, hogy a sz. irási nyelv a papot, a profétát, a legmagasabb állami hivatalnokot, sőt magát a királyt is az עבד-elnevezéssel szokta kitüntetőleg megjegyezni. Az »עבד«-szó tehát nem jelent rabszolgát«, sőt szorosan véve »szolgát« sem, hanem csak »*munkást*,« ki a »שכיר« és a »פועל«-tól csak az által különbözik, hogy ő munkaidejét — ha héber volt — hat évre, ha pedig pogány egész életén át egy gazdának eladta, mig az utóbbiak napról-napra is önmaguk fölött szabadon rendelkezhetnek.

Ez elnevezésnek megfelelőleg a mózesi törvényhozás és ennek szellemében még humánusabban a későbbi talmudbeli magyarázat különösen a héber munkást, de némi kivételek mellett a pogány szolgát is urával szemben szociális törvények által védelmezték, melyek *személyére*, a vele való *bánásmódra, vagyonára és becsületére* kiterjednek. — Előre bocsájtandó, hogy a *rabszolgaárosság* nyilvános vásártereken, mint ez még a görögök- és rómaiaknál szokásos vala (Herod. III. 94. f. VII. 78. f.) a mózesi törvényhozás szerint halálos büntényt képezett. »A ki embert (legyen ez héber vagy pogány?) rabol és elárusítja azt, vagy kezében találtatik, az ölessék meg« (II. M. 21, 16.) — Ennél fogva kizárólag csak két esetben kerülhetett egy héber ember szolgaságba. Először azon esetben, ha lopást követett el és képtelen volt azt meg-

térítení (II. M. 22, 2.); másodszor akkor, midőn ő szabad akaratból lépett szolgálatba (III. M. 23, 29.) — Az első esetben, a talmudbeli törvénymagyarázat szerint, nem maga a megkárosított adhatta el szolga gyanánt a tolvajt bárkinek, hanem a törvényszék itélete folytán egyedül annak hivatalos közege, még pedig nem nyilvános piaczon egy máshitünek, hanem csak titokban emberi lénye megkimélése miatt egy hitrokonnak. Mert az irott mózesi törvény parancsolja: Isten szolgái el ne árusítassanak szolgai módon (III. M. 25, 42. Thor. Kohán. és Maimon. hilch. ávod. I. fej. §. 5.). Éppen ez okból a szolgaság is csak bizonyos időtartamra, 6 évre (II. M. 21, 2.), lett meghatározva, hogy ez által is tudtára adja a törvényszék a vevőnek, miszerint ő tulajdonképen nem a szolga *személyét* vette birtokába, hanem csak annak munkaerejét és munkaidejét vette meg hat évi használatra. — A második eset, midőn t. i. a héber ember szabad akaratból lép szolgaságba, a talmudmagyarázat szerint egyedül oly föltétel alatt lehetséges, ha a magát szolga gyanánt eladó egyén valóban földhez tapadt szegény, kinek még a mindennapi kenyér és ruházat is hiányzik és igy ő csupán a még legaljasítóbb koldulás által tarthatná fenn magát. — De ha ő személyének eladásával csak későbbi időre vagyont akar szerezni magának, jelenlegi helyzete azonban nem oly kétségbeejtő, miután legnagyobb szükségletei fedezve vannak; vagy a mózesi törvény értelmében a magát szolga gyanánt eladó héber *bünt* követ el és az, ki őt megvette, kötelezve van őt elbocsájtani, mert a tóra világosan mondja: »csak ha hitrokonod יציך tökéletesen elszegényedett nálad« adhatja ő el magát és te megveheted őt (Torath Kóh. III. M. 25, 39. vershez). — Ezen értelmezés, valamint azon talmudbeli nézet is, mely szerint a *héber nő* sem szabad akarata, sem pedig lopási büntény folytán a törvényszék által el nem adható szolgáló gyanánt (Talm. Szót. 23a Mechilt. II. M. 21.), az emberi méltóság és a női szemérmesség kiméletében a legtisztább humanitás szelleméről tanuskodnak.

Ily humánus szociális szellem nyilvánul azon mózesi és talmudbeli szabványokban is, melyek különösen a héber szolgával való *bánásmódot* a héber gazdának előirják. — E tekintetben mindenek előtt kiemelendő azon csak a mi századunk

végén az államkormány által is nagynehezen behozott egy napi *teljes munkaszünet*, melyben már ezredévek előtt a mózesi törvény szerint nem csupán a héber, hanem a pogány szolgának is épugy részesülnie kellett, mint a munkaadó héber gazdának. Sőt a hetenkénti szombatnak megünneplését, melynek a mózesi törvényhozás a 10 parancsolat 4-ik czikkelyében oly nagy *vallásos* szentséget tulajdonít, leginkább azzal a humánus-szociális elvvel indokolja a tóra: »*hogy a te szolgád és szolgálód épugy szüneteljen, mint tenmagad.*« (V M. 5, 14.) vagy »*hogy üdüljön szolgálód fia és az idegen, ezért végezd hat napon munkádat és a hetedik napon szünetelj* (II. M. 23, 12.). — Tehát — bár a 10 parancsolat egyik szövegében tisztán vallásos indoka is van a szombatnak — mégis a gyakorlati társadalmi népéletre nézve kiválóan a *munkások* érdekében rendelte a mózesi törvényhozás a szombati szünidőt; és mert attól tartva, hogy majd a munkaadó gazdának birvágyó önzése ezt mindig és oly tökéletesen teljesíteni nem fogja, a legszigorúbb vallásos tekintélylyel ruházta fel e parancsot az által, hogy ama tiz ige közé sorolta, melyet maga a mindenható Isten a »Horeb« villámló bérczein kihirdetett!!

Ide számítható továbbá a következő mózesi törvény: »Ha hitrokonod elszegényedik nálad, és ő eladja magát neked, ne dolgoztassál vele szolgai munkát . . . . . ne uralkodjál fölötte keményen, félj Istenedtől« (III. M. 25, 39, 43.). — Ez irásbeli rendeletet a szóbeli hagyomány (Thór. Kóhan. פרשבחר) bővebben megmagyarázza, még pedig a szociális elv értelmében. Mert — igy kérdi a hagyomány — mit ért a sz. irás az עבודת פרך, a kemény munka alatt? Ez oly munka — felel az, melynek *mértéke és ideje* nem lett meghatározva, vagy mely egészen szükségtelen és csak az a czélja, hogy a szolga munkaereje tétlenül ne maradjon. Ily módon az ember-erőt kihasználni már Isten elleni bünnek tekintendő; a zsidógazda tehát mérje ki pontosan szolgájának a munka *mennyiségét* és *időtartamát* és ne foglaltassa őt soha oly munkával, melyre éppen szüksége nincsen és mely a szolgára nézve csak hiábavaló erőpazarlás, például: ne parancsoljon neki gödröt ásni, vizet meríteni, melegíteni vagy hüsíteni akkor, midőn mindezekre nincsen szüksége. Épugy figyeljen a gazda a

munka minőségére is, t. i. *női* munkát ne adjon a férfi szolgának és férfi munkát ne adjon a gyönge nőnek; nappali munkát ne végeztessen éjjel, éjjelit pedig soha nappal; mert ily פ״ר »keményen« járt el a zsidó szolgákkal azon egyptomi zsarnokság, melyet az igazságos Isten büntető keze sujtott, (u. o. Thor. Kohan.). — Mit jelent — kérdi továbbá a szóbeli hagyomány — a tóra tilalma: »ne dolgoztassál vele עבודת עבד »szolgai munkát«? Ez azt jelenti, hogy olynemü munkát, melyet akkori időben csak is a pogány rabszolgák végeztek és igy ez által a héber gazda a magát neki eladott hitrokonától, kit ő mindig csak »bérencznek« tekintsen (III. M. 25, 40.). Minden más nehéz munka teljesítésére használhatja őt ugyan, de, például: lábainak saruit vele megoldatni vagy ruháit és másféle szereit vele maga után a fürdőházba elhozatni tilos azért, mivel ez akkori időben a pogányoknál a rabszolga kötelessége vala. — Ellenben egy oly hitrokona, ki el nem adatott vagy el nem adta magát neki, hanem csak napszámosként lépett szolgálatába, ily *rabszolgai munkát* is végezhet nála, minthogy ő ily munka végzésére nem kényszerből, hanem saját szabad akaratából késznek nyilatkozott. (Conf. Maim. hilch. avad. I. fej. §. 6. és 7. hagoh. Maim. »:« jegyz.). — Ezen talmudbeli magyarázatok, bár lélektanilag némi tulzott subtilitásokat árulnak el, még is a *szociális elvnek* azon törekvéséről tanuskodnak, mely a *munkásokban* is az emberi méltóság tudatát kelteni és megőrizni kivánja, mint szükséges alapját az erkölcsi müveltségnek. — Ugyan ily törekvésre mutat a talmudbeli törvényhozás azon szabványa is, melyet az a tóra (V M. 15, 16.) eme mondatából: »mivel ő (a szolga) jól érzi magát nálad«, levont. — E mondat szerint t. i. meg van parancsolva a gazdának, hogy ő bizonyos *egyenlőséget* óvjon meg szolgájával való bánásmódjában különösen az ételt, italt és lakást illetőleg. A gazda ne egyék fehér lágy kenyeret, a szolga pedig kemény barnát; a gazda ne igyék ó-bort, a szolga pedig uj bort; a gazda ne aludjék kényelmes ágyban, a szolga pedig szalmán; a gazda ne lakjék biztos hajlékban, a szolga pedig künn a mezőn szélnek-fagynak kitéve. — Szóval, a gazda el ne felejtse soha, hogy neki szolgája iránt is testvériséget (אחוה) kell gyakorolnia; viszont a szolga is tartsa mindig szem előtt a szolgai viszonyt, melyben ő gazdájához áll. (Maim. u. o. §. 8.) Ily humánus rendeletek folytán csakugyan a közmondás uralkodott az ősi zsidó társadalomban, miszerint az, ki magának pénzért szolgát vett, tulajdonképen *urat* vett önmaga fölött. (talm. Kidus. I. f. 20. l. Thor. Koh. u. o.) — Ámde éppen ezen népszerű közmondás bizonyíték arról, hogy a szociális elvnek ily követelései tényleg valósultak is az ős-zsidó népéletben, miről még egy következő czikkben szólunk.

Arad. DR. ROSENBERG SÁNDOR.

A FRANCZIA ZSIDÓ SZANHEDRIN EGYBEHIVÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

Nem eddig ismeretlen adatok közlése a következő sorok czélja; lényegében már 1867. óta ismerjük az események egyes mozzanatait. Guizot báró Barante-ról szóló értekezésében (Revue de deux mondes 1867. juliusi füzet) mindazt közzé tette, a mi kérdésünkre vonatkozik, és Graetz erre is hivatkozva adta elő a zsidók történetének ezen fontos részletét (Graetz, Geschichte der Juden XI. 267. s. k. l.) Mindazonáltal nem tartom fölöslegesnek a kérdésre visszatérni, még pedig azért, mert a fent említett báró Barante nem rég kiadott emlékíratainak első kötetében (Souvenirs du Baron de Barante. 1782—1866. Publiés par son petit-fils Claude de Barante. Paris. C. Lévy) a kérdéses viszonyoknak minden tekintetben megbizható elbeszélését találjuk. Barante tagja volt az államtanácsnak és mint olyan részt vett azon ülésben, melyben a zsidó ügyek a megfontolás tárgyát képezték. Ezen ülésről megemlékezik memoires-jaiban, még pedig sok helyütt a Guizot által közölt szövegtől eltérő módon.

»Az első tanácskozás, melyben részt vettem, úgymond Barante, igen érdekes volt. Napoleon t. i. Austerlitzből hazatérve Strassburgban sok panaszt hallott a zsidók ellen; az uzsora, melyet űztek, fellázította a lakosságot.[1]) A földbirtokosok és földmívelők tekintélyes száma, óriási adósságok által megterhelve, sokkal nagyobb összegek megfizetésére lettek kötelezve, mint a mennyit az általuk fölvett kölcsön kitett volt; a földnek fele részére,

[1]) Én tartózkodom mindennemű megjegyzéstől, bár mennyire is kinálkozik.

úgy mondták, a zsidók telekkönyvileg voltak előjegyezve. A császár megigérte, hogy rendet fog csinálni és azon meggyőződéssel tért vissza Párisba, hogy a dolgok ezen állapota nem tűrhető. Előterjesztette tehát a kérdést az államtanácsnak. A közvélemény már foglalkozott ezen ügygyel. A »Mercure« hozott Bonald[1]) tollából egy czikket a zsidóknak a keresztény népekhez való viszonyáról. Intolerans nézetei kilátszottak természetesen ezen felületes és nagyhangzású tanúlmányából. A belügyi osztály, melynek Molé[2]) és még mások közülünk tagjai voltak, azonnal foglalkozott a kérdéssel. Regnaud de Saint-Jean d'Angely[3]) elnökölt Molét megbizta a jelentéssel. A politikusok és jogtudósok nem tartották sem nehéznek, sem kétesnek az ügyet. Hisz nem létezett semmiféle törvényes intézkedés, mely csak a legkisebb jogkülönbség behozatalát a polgárok közt, bár milyen vallás hívei is voltak ezek, megengedte volna. Egészen ismeretlen, a fennálló elveknek ép úgy mint a divatos szokásoknak ellentmondó felfogás volt, a hitelező vallásáról azért tudakozódni, hogy e szerint döntessék el, vajjon van-e neki joga az adósság megfizetésének követelésére vagy sem. De a tanácsosok nagy meglepetésére Molé, egy egyszerű 25 éves segédbíró, annak a szükségét akarta kimutatni, hogy a zsidókat kivételes törvények alá kell helyezni, legalább arra nézve, a mi privátérdekű szerződéseket illeti. A tanácsosok Molé jelentését megvetéssel és gúnyos nevetéssel fogadták; nem tekintették azt másnak, mint irodalmi czikknek és Foutones[4]) és Bonald bölcsészetelleni köre inspirácziójának. De Molé ez által nem lett semmiképen megtévesztve. Nem fejlődött a jelentés fölött vita, mivelhogy mindnyájan, a javaslat tevőt kivéve, egy nézeten voltak.

Ezután kellett a kérdést a teljesszámú tanács elé hozni. Regnaud röviden közölte ezzel az osztály véleményét és nem tartotta szükségesnek általános véleményezést előidézni. Beugnot, ki csak minap lett tanácsosnak kinevezve és a tárgyalás alatt eddig még nem beszélt volt, kedvezőnek tartotta ezen alkalmat első fellépésére. Igen alaposan, értelmesen és nagy tehetséggel tárgyalta a kérdést úgy, hogy általános helyeslésre talált. A császár,

[1]) Louis Gabriel Ambroise Bonald dühös reakczionárius volt.
[2]) Molé gróf ismeretes, mint kétszínű jellem.
[3]) Államtanácsos; vallási tekintetben objektív és igazságos ember.
[4]) Reakczionárius hízelgő.

ki egészen másképen vélekedett a dologról, nagy fontosságot tulajdonított az ügynek, miért is a kanczellár szükségesnek tartotta, hogy Napoleon elnöklete alatt újra tanácskozzanak a kérdés fölött. Regnaud felkérte Beugnot-ot, hogy vállalja el az előadói tisztséget, mivelhogy ő jobban fogja megfejteni és védeni a tanács nézetét.

Az ülés Saint-Cloud-ban tartatott. Beugnot, ki legelőször életében beszélt a császár jelenlétében és kit sikere egy kicsit elámított, ez alkalommal nagy igényűnek és követelésűnek látszott, mi nem volt helyén olyan tanácsban, a hol a tárgyalás beavatott férfiak eszmecseréje volt. Észre vették, hogy Napoleon türelmetlen volt. Főképen nagyon nevetségesnek látszott Beugnotnak azon megjegyzése, melyben a zsidók ellen tett intézkedést »az igazságosság mezején veszített csatának« nevezte.

Mihelyest Beugnot beszédét bevégezte volt, a császár a szokottnál nagyobb hévvel és élénkséggel felelt, majd gúnyosan, majd haragosan; tiltakozott a theoriák, az általános és absolut elvek ellen, azon emberek ellen, kik a tényeket semmibe sem veszik, kik a valóságot az abstractio kedveért feláldozzák. Keserű gúnynyal ismételte a veszített csatáról való szerencsétlen phrasist és mindig jobban és jobban lelkesülve esküdött, a mit tudtommal soha sem tett a tanácsban. Aztán ilyképen végezte szavait: »Én tudom, hogy a tanácsos ki az első jelentést tette, nem volt ezen nézeten, azt akarom meghallgatni.«

Molé felkelt, felolvasta munkáját és oly vitát kezdett, mely távol volt a szabadság minden gondolatától.

Regnaud elég nagy bátorsággal védte az általános nézetet, még Beugnot-ét is.

Ségur is mert néhány szót mondani: »Én nem tudom, hogy mit fognak csinálni,« ezt mondta halkan.

A császár haragja lecsillapúlt és a dolog azon határozattal végződött, hogy vizsgáltassék meg a zsidók állapota Franczia-országban, valamint magaviseletük az uzsorát illetőleg.

A bizottságba Portalis, Pasquier és Molé lettek kinevezve. Azon départaments elnökeinek, melyekben zsidó lakosság élt, meg lett hagyva, hogy jelöljenek ki rabbikat, vagy más kiváló zsidó férfiakat, kik a bizottságnak felvilágosítást adjanak. Pasquier az adatok gyűjtésével bizatott meg. Most először tudták meg a zsidók helyzetét, felekezetük felosztását, hierarchiájukat, szabá-

lyaikat. Pasquier emlékirata igen tanulságos volt; a vizsgálat toleranciával és részrehajlatlansággal folyt. A császár, ki már meg volt nyugtatva, azon igen bölcs gondolatra jutott, hogy a zsidó cultust államilag helyben kell hagyni. Egy császári rendelet — hisz Elzasz panaszainak némi elégtételt kellett adni, — írt elő némely átmeneti intézkedést és elhatározta, hogy a zsidó hitelezők ne legyenek ezentúl kivéve az általánosan érvényes jog alól. Ezután hivatott egybe egy nagy szanhedrin, melynek feladatát a zsidó cultus rendezése képezte. Röviden összefoglalva mondhatjuk, hogy ezen esemény, mely rosszakaratú izgatottságból és türelmetlenségből indult ki, a rabbik és a zsinagóga ünnepélyes elismerésével, a zsidók polgári egyenlőségének fényes helybenhagyásával végződött.«

Újra, de nem utóljára bizonyúlt be igaznak akkor is azon a történelem minden egyes lapján olvasható tény, hogy a zsidó gyülölet klasszikus földje a német birodalom, és hogy a franciák e tekintetben német szomszédjaikkal versenyezni nem tudnak, de nem is akarnak.

Budapest. DR. BLOCH HENRIK.

EGY MAGYAR HELYNÉV.

Salamon bar Simeon tudósításában, mely legujabban »a »Hebräische Berichte über die Judenverfolgungen der Kreuzüge« czímű gyűjteményben (Berlin, 1892) megjelent, az van elbeszélve a 30. lapon, hogy a keresztesek eljutottak עד קצה מלכות הונגאריא עד עיר איזנבורק (מיזנב' varians) וסביב לחומה באיזת חימר . . . . . וטבעו בטיט היון . . . . . וירדפו אחריהם עד הנהר דנאי וכי A 141. lapon איזנבורק *Wieselburg*-ra magyaráztatik, hivatkozva József Hakóhén »Dibré Hajámim« czimű művének következő helyére: עד המקום זאבורטינ אשר בקצה אונגאריאה והמקום ההוא חוק מאוד הנהר דנוביאו והנהר ליטאצי (olv. ליטצי = Lajta) ואנמי מים סביב לה ed. Sabionetta (1554).

Én אידנבורק-ot olvasok = Oedenburg, mihez זאבורטינ, mely helyett helyesen olvasandó: זאבורנים = *Sopronium* (Soprony) és a hely egyéb leirásai kitünően illenek.

München. DR. PERLES JÓZSEF.

GYORSIRÁS A TALMUDBAN.

Nem stenographia, hanem tachygraphia. A római tachygraphia megrövidítette a szavakat, aképen, hogy csak egy-egy betűt irtak valamely szóból, a görög tachygraphia pedig a betűket egyszerűsítette, olyformán, hogy egész betű helyett csak egy-egy vonást irtak. Ránk nézve érdekes, hogy számos *bibliapéldány* tachygraphiai jegyekkel volt irva: ily jegyekkel irt zsoltárokat kiadott Kopp, *Tachygraphia veterum* (Mannheim, 1817) 316 l.; Gildemeister ily tachygraphiai jegyekből betűzte ki az addig csak aethiop nyelven ismert *Henoch*-könyv görög szövegét: Zeitschrift der deutsch-morgenländischen Gesellschaft IX, 621; végre ismeretes, hogy *Origenes* hét gyorsiró (ταχυγράφοι) által másoltatta bibliapéldányait (*Eusebius*, Hist. Evang. VI, 23).

Kevésbé ismeretes azon tény, hogy *héber* bibliai szövegek is irattak tachygraphiai jegyekkel. *Helena*, adjabenei királynő a jeruzsálemi szentély számára arany táblát készíttetett, melyre a házasságtöréssel gyanúsított nőről szóló szentirási szakasz vala irva, még pedig egy tradiczió szerint *tachygraphiai jegyekkel*: אף היא עשתה טבלא של זהב שפרשת סוטה כתובה (b. Gitt. 60a; v. ö. b. עליה אמר ר' שמעון בן לקיש משום ר' יאי באלף בית Jóma 37a); Raschi helyesen jegyzi meg: ראשי התיבות csak a kezdőbetűk valának irva, az egész szó nem; az ujabbak közt helyesen értelmezi e helyet Lattes, *Saggio di giunte e correzioni al lessico talmudico* 49 l. — Innen az is kitünik, hogy a zsidók nem a görög, hanem a római módszert ismerték, s tényleg minden jel arra mutat, hogy a római módszer régibb, mint a görög (Kopp s Zeibig *Tachygraphia veterum* czímű munkájukban).

A tachygraphiai rövidítésekkel leginkább akkor éltek, midőn kőbe, érczbe, általában kemény anyagba kellett betűket bevésni. A talmudban erről is van szó. Ha valaki szombaton אאוך (Jes. 45, 5) szóból a két א betűt irja, megszegte a törvényt, úgy vélekedik R. Simon (b. Sabb. 103b); okul felhozza: כיון דאיתא בגלטורי בעלמא Világos, hogy גלטורי valamely idegen szó, kérdés micsoda. E szóval már sokan foglalkoztak: *Mussafia* szerint καλήτορες hirnökök; *Zunz*, Zeitschrift für die Wissen-

schaft des Judenthums I, 288 j. szerint φυλακτήριον = קמיע varázsirat; *Schönhack* Maschbr s. v. γέλωτος (γέλως-ból) nevetés; *Lebrecht* המוכי 1869, 145. l. in literis; *Levy* I, 1b occultaria; *Kohut* I, 1a γλωσσάριον szótár; *Gebhardt*, Jüd. Literaturblatt X. évf., 42. sz. κήληθρον varázsszer, v. ö. *Grünbaum*, Zeitschrift der deutsch-morgenländischen Gesellschaft XXXI, 359. Nézetem szerint a helyeset *A. Geiger*, Jüd. Zeitschrift VIII, 190. találta el: *caelatura* vésés, szobrászat; azaz a talmud azt mondja, hogy mivel a szobrászatban szokás olyféle rövidítésekkel élni, mely szerint csak kezdőbetűket vésnek be, tehát אא e szóból אאזיך szintén *egész szónak* vétetik. Ha ez áll, úgy a latin caelatura használata ismét arra mutat, hogy a zsidók az ő tachygraphiájukat a rómaiaktól kapták.

A római gyorsirási jegyek műszóval *notae*-nek neveztettek — ismeretesek a notae Tironianae — ily jegyekkel irni: *subnotare*, az állami hivatalokban alkalmazott gyorsirók: *notarii*; l. Gardhausen, Tachygraphie der Alten, *Hermes* XI, 445. k. — A jeruzsálemi talmudban (j. Meg. II, 1, 73a) szó van egy szokatlan módon irott Eszther-tekercsről: שהיתה כתובה ניגשטין. A kommentárok sejtik, hogy rövidített irásmódról van szó, csak a szó etimologiáját nem ismerik. Ez mindenesetre becsületesebb eljárás, mint a midőn az etymologia kedvéért feláldoztatik a helyes értelem; ez eljárása az ujkori magyarázóknak. *Levy* I, 322b ניגשטין γραικόν görög; N. Brüll Jahrb. IV, 116 דיגלטין δίγλωττον két nyelvű; *Kohut* II, 234a γιγαντιαῖον óriási betűkkel; *Gebhardt* Jüd. Literaturbl. X, 42. sz. γεγενέτης belföldi; csak *Fleischer* Levy-hez I, 433a elég szerény bevallani, hogy a szó etymologiáját nem ismeri, tehát jobb lesz abban hagyni. Én azt gondolom, hogy a szó (ניגשטין) elég világosan görögös *cognitum*, mely kifejezés vagy tényleg divatazó műszava volt a gyorsirásnak, vagy csak a zsidók ferdítették el valamely *nota*-hoz s csoportjához tartozó más műszóból. A szó mindenesetre *latin*.

A hivatalbeli gyorsirók: *notarii*, a gyorsirással összefüggésben említtetnek T. Szóta VIII, 6 p. 311 s. b. Szóta 35b: A népek gyorsirókat küldöttek, a kik a feliratot a kövekről hetven nyelven lemásolták; וישלחו נוטרין והשיאו את הכתב מעל האבנים בשבעים לשון.

Végre eljutottunk a római gyorsirásnak a zsidó elme-

világra gyakorolt legmaradandóbb emlékéhez, a נוטריקון szóhoz. E szót helyesen fogja fel *Mussafia* (Kohut V, 336a): »Midőn a törvényszéki s városi irnokok valamely beszédet feljegyeztek, csak a fődolgokat foglalták irásba; az ily irás neve latinul *notaricum*.« Valamely véletlen folytán a *notaricum* szó a latin nyelvben nem maradt reánk, de azért bizonyára létezett, ép úgy mint a fenti *cognitum* a gyorsirás kifejezésére. Egy latin iró, *Auson*. Epigr. 138 (l. Pauly, Realencyclopädie V, 1, 709) ekkép jellemzi a gyorsirást: Hic et scriptor erit velox, *cui litera verbum est* ... *Betü = szó!* ez a talmudi נוטריקון valódi értelme. P. o. נוטריקון ב׳ נוטת (I. kir. 2, 8) מהו נמרצת מ׳ מואבי, ר׳ רוצה, צ, צורר, ת, תועבת (Midr. Zsolt. 3, 3; v. ö. b. Sabb. 105a); ki nem látná itt, hogy csakugyan *litera verbum est?* De ezen eszmejárás nem lehet a véletlen játéka, hanem inkább kifolyása az ókor általános felfogásának, első sorban a gyorsirási módszer általános elterjedtségének.

Berlin. KRAUSZ SÁMUEL.

»KÓRES, DARJÁVES ÉS ARTACHSASZTA« ÉS A »SZÉDER ÓLAM RABBA« KRONOLÓGIÁJA.

A zsidó források[1]) többször állítják, hogy a második templom nem állt fenn tovább 420 évnél (lásd Abóda zára 9 és a párhuzamos helyeket). Történetileg bizonyos, hogy a második templom legalább 1·6 évvel tovább állott fenn; azon kérdés merül fel tehát, hogy mikép keletkezett eme tévedés?[2])

Ehhez hasonlóan állítja a talmud, hogy Dárius azonos Artaxerxessel אתא הוא כורש הוא דריוש הוא ארתחששתא[3]) mi kényszeríthette a talmudot ezen föltevésre?

Hogy ezen kérdéseket megoldhassuk, vissza kell mennünk ama forráshoz, a melyből a talmud eme adatokat meritette.

[1]) Először Széder ólam rabba 28. és 30. fejezet.

[2]) Azon nézetről, melyet Rappaport Erech Millin s. v. Alexander védelmez, lásd alább.

[3]) Hogy mind a talmudisták Kóres, Darjáves és Artachsastát nem vehették egy személynek, kitünik már eléggé a Sz. o. r. 28. fejezetéből. Ott כורש, אחשורוש és דריוש három királynak soroltatik fel és a megokolás לפי שכל המלכות נקראת ארתחששתא csak annak a motiválása, hogy néha bizonyos király különböző nevek alatt fordul elő.

A talmud ezen adatokat a Széder ólam rabbából, egy történeti munkából, melyet, mint állítják, R. Jószé-ben Chalafta írt 160 körül a közönséges időszámítás szerint (Zunz, Gottesdienstliche Vorträge, 85. l.) merítette. Mielőtt azonban a Széder ólom rabbára áttérnénk, jó lesz egy kis megjegyzést előre bocsátani.

A Királyok II. könyvének 24. fejezetéből tudjuk, hogy Nebukadneczar először Jójakint győzte le, ez 604-ben történt. Később Jechonja király alatt hatolt be Nebukadneczar a templomba és vitte az első foglyokat Babiloniába. A templom azonban csak Czidkijáhu uralma alatt pusztult el, 586 körül (ugyanott 25).

Babilonia elbukott 538[1])-ben, egy évvel később, 537-ben tértek csak vissza az eseulánsok.

Továbbá tudjuk, hogy a babiloni fogság állítólag 70 évig tartott (Jeremias 29), már most kérdéses, mely időponttól számittassék ezen 70 év. Mert ha 605-től számítjuk, akkor 537-ben végződnének már, de akkor már a templom építésének is be kellett volna következnie, a mi azonban csak 516-ban történt. A Sz. o. r. (28) szerint ez volt Dániel (6) kétkedésének oka. A felelet, melyet Dániel (9, 25) kapott, mintegy kételyének felvilágosításául szolgált. Hétszer hét (שמטות 49) évig tartson a tulajdonképeni fogság, mondja a Sz. o. r., azaz 586-tól, a tem lom elpusztulásának évétől[2]) a Cyrus alatt első visszatérésig 537-ben; 7 × 62 = 434-ben azonban állítólag megint bírják az országot. (Lásd Grätz, II. kötet, 18. jegyzet.) A templomot azonban csak a negyedik király alatt, t. i.

[1]) A történelemben Cyrus az, ki Babiloniát meghódította. Dániel 6. fejezetében azonban egy Darjávesnek a médek nemzetségéből tulajdoníttatik a hódítás. Niebuhr iparkodik Assyria és Babilonia történelme cz. művének 91. lapján ezen föltevést igazolni, de ezzel nem sokat nyertünk. Egyszerűbben magyarázható az ellentét, hogy Cyrus Babiloniában, hol Dániel élt, »méd«-nek neveztetett, miután tényleg זרע מדי-ból származott, amennyiben Astyages volt a nagyatyja. Csak az 538. évtől kezdve, midőn Cyrus uj időszámítást hozott be, neveztetik a »perzsá«-nak.

[2]) Más verzió szerint R. Józé így számít: 7 × 70 = 490, ebből esik 70 év az exilium tartamára és 420 a templom fennállására. Lényegében ezen két nézet nem különbözik egymástól, csak hogy az első nézet szerint az évek 537-től, azaz az első visszatéréstől a templom építéseig (516) szintén számittatnak.

ezen sorrend szerint, I. Darjaves a méd, II. Cyrus, III. Achasverus, IV. Darjáves Hystapis alatt építik. (Sz. o. r. ugyanott Dániel 11, 2.)

Darius Hystapis alatt tényleg építették a templomot, mivel azonban a Széder ol. rabba ezen Dáriust a Médek utolsó királyának tartotta (30. fej.)[1]) joggal következtetheti, hogy az Ezra 7. fej. 2. versében említett Artachsasta azonos ezen Dáriussal. (Lásd i. h. 29.)

Azon tévedés azonban, hogy Dáriust a perzsák utolsó királyának tartja, onnan keletkezik, mert Dárius Kodomannossal cseréli föl, ki alatt a perzsa birodalom tényleg összedőlt.

Egy lényeges körülmény azonban, mely a fölcseréléshez hozzájárult, azon tény volt, hogy a görögök úgy Dárius Hystapest, mint Dárius Kodomannost verték meg[2]), úgy hogy Dániel (11, 2) jövendölését az elsőre is lehetett vonatkoztatni. (Lásd ott Rasi.)

Ha most számítjuk az éveket 519-től, a mikor Dárius Hyst. alatt a templomot építeni kezdték, a Marathon melletti csatáig, a hol ezen király megveretett, akkor megkapjuk a 34 évet,[3]) mely ideig a Sz. o. r. szerint a templom perzsa fennhatóság alatt állott.

Berlin. GRÜNHUT LÁZÁR.

[1]) A Sz. ó. r. kiadásaiban igen korrumpált olvasatok vannak. Jalkut szerint Ezra סימן אלף ס״ה olvasandó, ואי אתה מצא מלכות לפרס אלא ג׳ ולמדי א׳ מלכות מדי ופרס המשים ושתים שנים. Az המשים-ból a leirók ישתים-ot csináltak. Lásd alább.

[2]) Az egyik Marathonnál 490 és 480 között, a másik Arbélánál 331-ben.

[3]) Rappaport azt hiszi, Erech Milin s. v. Alexander, hogy azért vettek fel csak 34 évet a perzsa uralomra, mert annyi hiányzott, hogy kerekszám, ezer év, legyen az egiptomi kivonulás óta. De bármily szellemes ezen hipothesis, mégsem egyezik meg a המשים ושתים számmal (lásd 6. jegyzet), a melyet a Sz. o. r. a perzsák uralmának tulajdonít. Hogy azonban a Jalkut olvasása helyes, kitünik már ezen mondatból is . . . . ואי אתה מצא מלכות לפרס.

A MAGYAR ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ A MÚLT SZÁZADBAN.

A vallási villongások folytán sokat szenvedett felvidék lakói Rudolf császár (1786—1608) ellen 1606-ban vádiratot adtak ki, melyben különösen a császár azon eljárását gáncsolják, hogy a jó és hű tanácsadókat számüzi s helyüket roszakaratú osztrákokkal pótolja. A »querelae Excusationes et Protestatio Regni Hungariae praesertim partiorum superiorum, coram Deo ac toto orbe Christiano« czimű vádiratnak egy passusa így hangzik: Huic (t. i. az osztrák tanácsadó mellé) ascivit admovitque Philippum cuiusdam Judaei filium, et alium Makoczky similem huic; atque ex hoc primo quidem Deum, leges, iustitium, et omnium nationum, consilia; fratres quoque carnales contempsit« . . . .

A III. Károly (1711—40) által 1723-ban az ország ügyeinek intézésére alapított helytartótanács 1724. junius 26-án elrendelte, hogy a zsidóknak a bányavárosoktól 7 mérföldon belül sem lakniok, sem kereskedniök nem szabad. A megyék dicsőségére válik, hogy ezen intézkedést nem hajtották végre nagy szigorral. 1727. junius 17-én a helytartótanács jónak látta a megyéket a fenti rendeletre figyelmeztetni s ujból elrendelni, hogy a zsidóknak a szabad királyi és bányavárosoktól 7 mérföldön belül sem letelepedniök, sem üzletet folytatniok nem szabad. Mivel pedig tudomása van arról, hogy zsidók a 7 mérföldon belül is laknak, elrendeli, hogy a megye ezen zsidókat haladéktalanul kergesse ki a területén belül fekvő helységekből és egyuttal rendeljék el a megszabott területén belül fekvő helységek összeirását s eredményét a királyi tanácsnak küldje be. Sternbach, a körmöczbányai gróf és bányaigazgató, nem lévén nagy barátja a zsidóknak, gyakran fordult panaszszal a megyékhez, hogy az idézett rendeletet szigorúan hajtsák végre. Igy egy 1729-ben kiadott rendeletében arra figyelmezteti a megyéket, hogy Turócz-Szent-Mártonban öt zsidónak van boltja. Fornices suas habent et Merces divendant), azonfelül Liptó-Szt.-Miklós, Báan és egyéb helységekben is laknak zsidók, jóllehet ezen helységek a hét mérföldön belül fekszenek. Intézkedjenek tehát, hogy a zsidók onnan eltávolíttassanak. A zsidók örömére Trencsénmegye nem foganatosította ezen rendeletet, és ezért 1731. november 20-án ismét figyelmezteti a »közjó érdekét szivén viselő« gróf a megyét, hogy a Báan és Ozorban lakó zsidókat üzze ki, minthogy a zsidóknak a 7 mérföldon belül való letelepedése veszélyezteti a közjót, károsítja a kincstárt, mivel nyers arany és ezüstöt hordanak szélylyel. A megye azonban a nemes gróf ezen kivánságát nem teljesítette s Báanban és Ozorban mint alább látjuk a zsidók zavartalanul élhettek.

A zsidóknak sürün megejtett összeirása megbizható adatokat tartalmaz a zsidók számára vonatkozólag. A trencsénmegyei zsidók száma a mult század elején különösen a szomszéd Morvaország és Sziléziából való bevándorlás következtében évről-évre tetemesen gyarapodott. A megye ekkor négy járásra oszlott, felső, alsó, közép és hegyentúlira. *Ezen kimutatásokba nincsenek felvéve a Trencsén városában lakó zsidók*, kik ekkor már virágzó községet képeztek. *1725-ben* a közép és felső járásban 27 zsidó család lakott és pedig Illavában 12, Puchóban 6, Budatinban 3, Csácza, Felső-Bucsa, Várna, Rajecz, Brnye és Vágbeszterczében 2—2, Lúki, Lednicz, Lidecz, Dubnicz és Nemsovában 1—1 család. Két puchói családról a kimutatás azt jegyzi meg, hogy 40 év óta lakik ott, az illavaiakat is régi lakóknak mondja. A zsidók túlnyomó része vagyontalan volt, egyesek 6, 12 vagy 30 frtnyi vagyon fölött rendelkeztek. Foglalkozásukra nézve többnyire kézművesek voltak, némelyek pálinka és szeszfőzéssel, vagy csontszedéssel foglalkoztak. *1731-ben* 65 család lakott a megyében, Beczkóban 10, Puchóban 7, Dezserben 6, Illava és Budatinban 4—4, Vág-Besztercze és Nemes-Podhrágyban 3—3 stb. *1745-ben* 130 volt a zsidó családok száma, kikre 780 frtnyi adót róttak, ezen összeget egymás között osztották föl. A pénz beszedésével a felső járásban Levko Bittcsensis, az alsóban Isak Beczkovensis, a középben Jacobus Dubniczensis és a hegyentúliban Mojses Ozorocsén lettek megbizva. Ha a rájuk rótt összeget a legrövidebb idő alatt be nem szolgáltatják, igy szólt a parancs, úgy annak kétszeresét veszik meg rajtuk.

Mária Terézia (1740—80) már uralkodása elején sok háborút volt kénytelen viselni. Ehhez járult fényes udvartartása.

Nem csoda, hogy a királyi kincstár, mely többször szükséget szenvedett, teljesen üres lett. 1746. junius 1-én a pozsonyi helytartótanács, hogy az üres kincstáron némiképen segítve legyen, (»gravisimis et indispensalibus militaribus sumptis et Belli expensis Aerarium regium alioquin exhaustum sufficere possit«) megparancsolta, hogy minden zsidó személytől, szegény vagy gazdag, ifjú vagy öreg, gyermek vagy tanitótól egyaránt két-két forintot szedjenek be. Ezen összeget mindenki 3 vagy 4 hét lefolyása alatt tartozik lefizetni, ha meg nem tenné, úgy vegyék meg rajta karhatalommal, ha pedig valaki annyira vagyontalan, hogy ezen összeget le nem fizetheti, űzzék ki az országból. Ha a családfő távol van övéitől, vegyék jószágát zálogba. Ezen alkalomból a zsidók alapos összeírása is el lett rendelve, melynek eredménye szerint a megyében 172 család, 692 zsidó lélek lakott 55 helységben. A családok száma az ötöt a következő helységben haladta meg: Báan és Beczkó 14, Illava 13, Puchó 12, Ozor 9, Várna 7, Bosácz, Nemes-Podhrágy és Vág-Beszterce 6—6, Morva Lieszkó és Rajeczban 5—5 család lakott.

Az 1659. évi 71 és 1715—79 törvényre való hivatkozással az 1736. január 27-én kiadott helytartótanácsi rendelet szabályozta a zsidóknak és külföldieknek bőrökkel való vásárlását. A zsidókat ezen törvények daczára nemcsak a bőrök vásárlásában zavarták, hanem többektől a már megvásárolt bőröket elvették, néhányat meg is vesszőztek. A zaklatott zsidók a helytartótanácshoz fordultak segélyért. Kérésükre a tanács 1736. május 19-én ujból elrendelte, hogy a zsidók és külföldiek, ha a vásár idején kivül bőröket akarnak vásárolni, úgy jelentkezzenek a helység tanácsánál, vagy a birónál s azután háborítlanul vásárolhassanak. Egyuttal felszólította a megyéket, hogy a zsidók ezen jogait a jövőben is biztosítsák.

1763-ban a helytartótanács megparancsolta, hogy az alamizsnát kéregető vándor zsidókat üzzék ki, minthogy ezek veszélyeztetik a kereskedelmet, a mennyiben különösen Máramaros megyében rosz aranynyal üzérkednek.

A trencséni község régi jegyzőkönyveit és irományait az 1787-ben dühöngött borzasztó tűzvész hamvasztotta el. A most meglevő legrégibb jegyzőkönyv első lapja az 1792. április 12-én

(peszach félünnepén) végbement tisztujitásról számol be. A kisorsolt öttagú candidáló bizottság ajánlatára választottak elnököt, első s másodelnököt, két templomatyát, egy pénztárnokot s négy kezest. (A nevek után ק״ר rövidités áll, a mit »óruv kablon«-nak vagyok hajlandó olvasni.) [1]) A város tanácsa által kiküldött két tag latin átiratban erősítette meg a héber és jargon nyelven vezetett jegyzőkönyvet. E jegyzőkönyvből kiderül, hogy csak négy tisztviselőnek volt családneve. A városi tanácsosok jóváhagyásukban az uj elöljáróságnak kötelességévé teszik, hogy mindenben a régi szabályokhoz tartsa magát, ha uj intézkedés válnék szükségessé, úgy ezt a városi hatósággal tudassa.

Úgy-látszik, hogy a franczia háborúk alkalmával zsidókat kényszerítettek katonai szolgálatokra. 1799. május 21-én a budai helytartótanács úgy intézkedett, hogy csak azon zsidók katonáskodjanak, akik önként követik a sereget. A két utolsó okiratot a trencséni község levéltárából vettem, az előbbieket a megyei archivumból.

Budapest. DR. DIAMANT GYULA.

A SEMÁ A ZSINAGÓGÁBAN.

Dr. Blau Lajos e folyóirat április havi számában »A semá a zsinagógában« czímű czikkében feltünőnek tartja azon törvényt, mely szerint a semát, tefillát, hallélt és a megillát — למפרע — visszafelé vagy fordítva olvasni nem szabad, mert — úgymond — kinek fog eszébe jutni az utolsó versnél kezdeni és versenkint visszatérni végesvégig. Miután a czikkiró hozzátette, hogy magyarázatot szivesen elfogad, legyen szabad nekem is ebbeli nézetemet itt kifejteni. Nézetem ugyanis a következő:

Valamint mi használunk egy imakönyvet, mely magában foglalja az összes gyakrabban használt imákat, úgy a »tannaiták« idejében és később is a gyakori imák, u. m. semá, tefilla, hallél és még egy néhány eulógia együttfoglalva bocsáttatott közkézre, csakhogy — miután papiros és nyomda még nem létézett — nem könyv, hanem tekercsalakban.

---

[1]) Válószínűleg ק=קהל.

Már most tegyük fel, hogy egy ראש חדש napon három egyén, nem egyszerre kezdve, de nem várva be a másiknak befejezését egy imatekercsből olvasott. Az, a ki a tekercs végén irt imaszakaszt akarta már olvasni, gyakran oly helyzetbe juthatott, hogy kommoditás szempontjából kényelmesebben olvashatott volna למפרע fordítva.

Ez ellen ugyan azt lehetne felhozni, hogy hiszen még akkor is szakaszonkint למפרע a mi megvan engedve! De valószinű, hogy voltak oly tekercsek is, a melyeknek egy sorszakasza עמוד vagy a pergamen alacsony voltánál fogva vagy pedig nagy betűk következtében nem tartalmazott egy egész imaszakaszt, és ha nem olvasom למפרע szakaszonkint, már mindegy, ha egy vagy több verset összefoglalva olvas למפרע.

Hogy ily esetek előfordultak, nagyon valószinű, és ha nem is lettek volna mindennapiak, tudjuk, hogy a talmud tekintettel volt ritkán előforduló eshetőségekre is, sőt sok helyen még olyanokra is, a melyek semmi valószinűséggel sem birnak. Hogy sokat ne idézzek, csak egy ily eklatans esetet akarok itt felhozni, a melylyel valószinűtlensége daczára nemcsak a talmudban találkozunk (Jebámóth 54), hanem még a kodexben is (Eben-haezer 166, 8).

Itt volnánk most már a megillánál, amely a fentiektől annyiban elüt, amennyiben az valószinűleg a régi időben sem csatoltatott a rendes imatekercshez, hanem külön tekercset képezhetett. Nézetem szerint azonban nem lehettek a városoktól messzebben fekvő falvakban lakók között olyanok, kik nem mentek ליום הכיפורים s így ha egynehány oly ember, kik előolvasásra szükséges jártassággal nem birtak, (akkori időben nagyon is valószinű), egyszerre olvastak egy megillából, mivel azt esetleg még egy második és harmadik falura vitték és így a megillára is ráillik a fentirt magyarázat. De a nélkül is mi minden történhetett meg a »Purim« akkori jókedvűségében!

Zala-Szt.-Grót. LEBOVITS JÓZSEF.

IRODALOM.

A PALESZTINAI AMÓRÁK AGÁDÁJA.

(*Prof. Dr. Bacher W.*, Die Agada der palästinensischen Amoräer. Erster Band: Vom Abschluss der Mischna bis zum Tode Jochanans [220 bis 279 nach der gew. Zeitrechnung.] *Strassburg i. E.* 1892. XVI. + 586. lap. 8°.)

Az előttünk fekvő kötettel *Bacher Vilmos* nagyszabású művének, melynek czélja a szerzők neveihez fűzött agádának rendszeres feldolgozása és előadása, legterjedelmesebb és egyszersmind legnehezebb részét kezdette meg. A palesztinai amórák agádájának ismertetésénél a természetes nehézségekhez, melyekkel a megmérhetetlen hagyományos irodalom mezején szétszórt egyes mondások összegyűjtése, különböző szempontok szerint való csoportosítása jár, még egy másik csatlakozik: az előmunkálatok elégtelen volta.

Míg a tannaitikus irodalom túlnyomó része és az egész babilóniai talmud ősidők óta szakadatlanúl a legbuzgóbb tanúlmányozás tárgyát képezte, úgy hogy az élő hagyomány tulajdonképen sohasem szenvedett megszakítást, mely körülmény következtében értelmezésüket óriási irodalom szolgálja, addig a palesztinai talmudra és némely itt tekintetbe jövő midrásra nézve az élő hagyomány már néhány századdal szerkesztésük után megszűnt és nagyon csekélyek azon munkálatok, melyeket az utolsó századok kevés számú tudósai végeztek, hogy a hagyomány e mostoha gyermekeit borító homályt eloszlassák.

Szerző az anyag szétszórtságából és töredékenységéből származó akadályokat előző munkái megjelenése alkalmával kifejezésre jutott általános elismerés szerint önfeláldozó szorgalommal és e téren felülmúlhatatlan ismereteivel teljesen legyőzte. Sikerült neki a végtelennek tetsző anyag urává lenni és a disparát fragmentumokat éles szemmel és biztos kézzel mozaikszerűen összeilleszteni.

A jelen műről, mely a három kötetre tervezett »palesztinai amórák agádáját« megnyítja, csak ismételhetjük az előző három kötetről hozott általános itéletet. Az egyes amórák életrajzi adatai teljesen össze vannak gyűjtve és — a mi fő — *kritikailag mérlegelve*. A megelőzők — Grätz, Frankel, Weisz — állításai számos ízben helyreigazíttatnak, némely hézagok kitöltetnek, továbbá a biográfiai adatok csoportosítása és az illető amórák tanainak rendszeres előadása által személyiségük is jobban kidomborodik és alakjuk több életet nyer. Minden egyes amóra agádája az anyag természete szerint egyes szakaszokra van osztva, úgy hogy szellemi termékei könnyen áttekinthetők. Az egyes tételek, szentencziák, bibliamagyarázatok, homiliák stb. a rövidség és világosság kedveért nem szószerint fordíttatnak ugyan, de azért az érintett czél által engedett korlátokon belül lehetőleg híven vannak visszaadva olyannyira, hogy nagyon sűrűn még stilisztikai sajátosságok és egyes fordulatok is visszatükröződnek. E reprodukczók az agádikus szövegek valóságos magyarázatai, tömöttek és átlátszók, ami, a szövegek korrupt állapotát és nem ritkán homályosságát figyelembe véve, szerzőnek nem utolsó érdeme. Számos eddig teljesen érthetetlen vagy félreértett hely kielégítő magyarázatot nyert, mely magyarázatok által a lexikográfia is sűrűn gyarapodik.

Összesen 16 amóra élete és agádája tárgyaltatik, kik az amórák első két generácziójához számíttatnak. E két »nemzetségből« csak néhány maradt ki, kik a következő kötetben lesznek tárgyalva. A 16 amóra névleg a következő: Chanina bar Cháma, Jannai, Chija fiai (Jehúda és Chizkija), Jónáthán b. Eleázár, Hósája, Józsé b. Zimra, Simon b. Jehóczádak, Józsua b. Lévi, Alexander, Jóchánan (205—340. lap), Simon b. Lákis, Józsé b. Chanina, Cháma b. Chanina, Sámuel b. Nachman, Szimlai. Izraél eme tanítóinak, kik mindnyájan a harmadik században éltek és tanítottak, egész belső életét, gondolkodását és érzelmét tárja fel Bacher művében. Az olvasó előtt megelevenedik Palesztina szellemi és érzelmi világa, reményeivel és csalódásaival, örömével és bánatával, küzdelmeivel és vereségeivel. A megingathatatlan hit a népélet minden megnyilvánúlásának a rugója és a szilárd oszlop, melyre támaszkodva, a nép még néhány századig húzza ki a haldoklást, mely a Hadrian elleni szabadságharczban kapott sebek folytán a 2. század közepén kezdődik. Nagy nyereségnek

tartanám, ha szerző nagy művéből népszerű kiadást rendezne, melybe a csak kevés módosítást szenvedő életrajzokon kívül az agádából a palesztinai zsidóság érzelmi és gondolatvilágára, belső és külső küzdelmeire fényt árasztó részleteket venné fel. Úgy vagyok meggyőződve, hogy ily irányú mű mesteri kézből széles kört hódítana magának és úgy az ősi zsidóság múltjának megismeréséhez mint a vallásos érzés ébresztéséhez nagy mértékben járúlna hozzá.

A mű jelen alakjában is számíthat a szakkörökön kívűl álló olvasókra. Theológusok és historikusok nem egy kérdésre találnak e műben felvilágosítást. Elegendő egy pillantás a kimerítő tárgymutatóba, hogy erről meggyőződjünk. Körülbelül 200 théma van a műben érintve, jórészt olyanok, melyekre a talmud az egyedüli történeti forrás. Nagy haszonnal forgathatják e művet első sorban természetesen azok, kik a zsidó vallásos felfogás és a bibliaexegézis története iránt érdeklődnek. Az agáda tulajdonképen nem is jelent egyebet, mint bibliaexegézist, a mint szerző a „*Jewish Qarterly Review*" legújabb számában megjelent „*The Origin of the word Haggada (Agada)*" czímű kimerítő értekezésében kimutatta. Azonban a szentirás-magyarázat csak az agáda formája, tartalmát az élet ezerféle változatai adják meg, úgy hogy belőle nem a bibliát, hanem a bibliamagyarázót és környezetét ismerjük meg.

Áttérve a részletekre, csak néhány észrevételre szorítkozom.

45. l. 1. jegyzet. A Genezis r. 15. fej. elején Mózes I, 2, 8. »teljes istenév« (די אל) alapján azt állítja, hogy az Isten különös gondossággal ültette az Éden kertjét. Az agáda alapja ויטע השם מלא = az Isten »teljesen« ültette. A maszorétikus megjegyzés a szent szöveg integráló részének vétetik, a mint máshol bizonyítottam. — 49. l. 8. sor: »Das ist *ein* Mann« olv. *kein*. — 59. l. 2. p. Jalkut II. Sámuel 15. (151. §.) שאל לי׳ יתן helyett olv. י׳(ל) és minden nehézség megszünik. — 177. l. 4. j. Gittin 57 b. זו מילה שנתנה בשמיני az utolsó két szó szükséges, hogy a *circumcisio aktusát* fejezze ki. — 214. l. 3. j. Berákhóth 5 b. A beteg Jóchanan szépsége fölött, mely a földben el fog porladni, sírnak. Szerző előadása szerint Eleázar elporladozó szépsége fölött sírnának. — 238. l. 3. sor alulról (szövegben) a »schon« és »irgend einem« helyett olvasandó:

»nur« és »jedem«. Ez a helyesebb felfogás. — 239. l. 3. j. hozzáteendő tószifta Szóta III. 1. — 254. lap 3. j. Szanhedrin 59 a. fent. Jóchanan azt állitja, hogy a nem zsidó, ki a tórával foglalkozik, halált érdemel. E feltünő állítás nézetem szerint csak a palesztinai zsidók és keresztények küzdelmeiből érthető meg. Jóchanan korában élt Origenes, kitől a hexapla származik. Ebből látszik, hogy mily behatóan kezdtek a ker. a szentírással foglalkozni és ép e foglalkozás által veszélyessé váltak, mert a nép esetleg bennük a tóra letéteményeseit tekinthette. Ez okból állítja Jóchanan, hogy a nem zsidónál a tórával való foglalkozás nem érdem, hanem ellenkezőleg halálos bűn. Ugyanezen gondolatmenet látszik Simon b. Lákis tételében (u. o. 58 b. lent): A nem zsidó a szombat megtartása által halálos bűnt követ el. Tudjuk, hogy a keresztények az első századokban a szombatot tartották, ez által pedig a palesztinai zsidóságra veszélyes vonzó erőt gyakorolhattak. E felfogást támogatja Jóchanan enyhe nézete a nem palesztinai pogányokról. Ezek állítása szerint (Chullin 13 b.) nem tekintendők bálványimádóknak.

256. l. 1. j. Sóchér tób 31, 2-re (4. §.) Jóchanan azt állítja, hogy »*a megnyilatkozás alkalmával az Isten a bálványoknak erőt kölcsönzött és leborultak előtte.*« J. állítása szószerint veendő, ezzel ugyanis a dekalógus 3. v. két szavát אלהים אחרים magyarázza. E két szóból ugyanis az tűnnék ki a hagyomány felfogása szerint, hogy léteznek más istenek is és a Mekhilta tényleg iparkodik eme nehézséget elsimítani. Jóch. állításával az említett nehézség egyszerüen el lesz tüntetve. — 261. l. (j. Péa 17 a.; j. Chagiga 76 d.) szerző következőképen adja vissza: »*Wenn dir eine Halacha unter die Hand kömmt und du verstehst ihren Sinn nicht, schiebe sie nicht auf einen andern Gegenstand, denn viele Halacha's sind dem Moses am Sinai gegeben worden, die alle in die Mischna eingesenkt (und nicht sofort erkennbar) sind.*« Ha nem ismeri a halákha értelmét, miképen vonatkoztathatja más tárgyra? Ha továbbá meg nem értett törvényről van szó, a motiválásnak semmi értelme sincs. Nézetem szerint J. oly halákháról beszél, melynek »mivolta« (טיבה) ismeretlen azaz eredete homályos, nincs meg sem

a misnában, sem az ismert barajthákban és tartalma gyanús, talán koholt, talán heretikus. Ez esetben nem szabad eltávolítani a »herezis« (=דבר אחר)-hez, mert hiszen sok halákha van a misnában, melyeknek eredetét nem ismerjük és mégis Mózestől származtatnak. A koholt és egyéb eredetű halákhákkal e helyen bővebben nem foglalkozhatunk; ismeretes, hogy ilyenek léteztek.

336. l. 1. j. Jalkut I. 161. §. elején s máshol: טבריא היא משלמת למשיח igy fordítandó: »*Tiberias tökéletes* (= מושלמת *alkalmas, kiszemelt,) a messiásra.*« Ezen értelmezés szerint azonos a b. Ros Hasána 31 b. mondással és ezen értelmezést követeli a motiválásúl idézett vers Ézs 26., 5., 6. Joch. mondása az előtte lévővel *nincs* összefüggésben. — 384. l. 2. j. Simon b. Lákis magyarázata, hogy כתנות עור (Gen. 3., 21. = כמעשה השמים (Tanchúma Búber 24.) úgy értendő nézetem szerint, hogy S. b. L. a Méir tórájának olvasását כתי אור fogadja el. — 393. l. 6. j. A mi e helyen mint homilia van fölvéve, a 377. lapon mint exegézis található. Az egyik törlendő. — 407. lap 5. j. (j. Táanith 68 d.) ממנו (Numeri 13., 31.) nem többes számú első személynek, hanem egysz. harmadik személynek vétetik és ily módon vonatkozik az Istenre. Szerző a két személyt fölcserélte és e tévedés folytán a szövegben erőltetett magyarázatot nyújt »sie (die Kundschafter) zogen die Gottheit mit hinein und sagten, er ist stärker als wir.« — 563. l. (Gen. r. 67. fej.) a homilia annak a feltünő ténynek a magyarázatát akarja adni, hogy miért tűri az Isten a »gonosz« római birodalom hatalmát. — Ezek kisebb észrevételeim, melyeknek közlésével csak azon érdeklődésnek akartam jelét adni, melylyel szerző művét olvastam és egyszersmind hálám gyönge kifejezéseül kivánom tekintetni ama sok tanúságért, melyeket e műből már az első olvasás alkalmával merítettem.

A kilátásba helyezett további két kötet megjelenését a zsidó irodalom művelői és barátai nehezen várják és abban reménykednek, hogy ép oly bámulatos rövid időközökben fognak egymásután következni, mint a tannák agádájának második és a palesztinai amórák agádájának első kötete. Eme két kötet megjelenésével a nagy mű a szerzők neveihez füzött agádáról, mely épen másfél évtizeddel ezelőtt az országos rabbi-

képző-intézet első értesítőjéhez mellékelt »a babilóniai amórák agádájával« lett megnyitva, be lesz fejezve. E befejezett mű fogja képezni azon szilárd és biztos alapot, melyen az »agáda története« fel lesz építhető, mert az agáda szerzőinek egymásutánja képezi ezen irodalomban az egyetlen biztos kronológiai fonalat. Az ismert agáda-szerzők szellemi termékeiből lehet főképen levonni azon sajátos vonásokat, melyek az egyes korszakok agádáját jellemzik és csak ezeknek megállapítása teszi lehetővé a névtelen agádának korszakok szerint való osztályozását. Az agáda fejlődésének tanulmányozásához szerző művei a legfontosabb segédforrások között foglalnak helyet és talán nem vagyunk túlmerészek, ha az előttünk fekvő mű előszavára támaszkodva, azon hiedelmünknek adunk kifejezést, hogy a tudományos munkásságában mindig nagy czélokat szem előtt tartó és azok megvalósítása felé akadályt nem ismerő buzgalommal gyorsan és biztosan haladó szerző »az agáda történetének« megirását tervezi és tekinti ez irányban kifejtett munkásságának végczéljául.

Éppen hat évtizede annak, hogy *Zunz Lipót* örökké klasszikus műve: »*Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden*« napvilágot látott, mely művel a modern zsidó-tudomány meg lett alapítva. E mű vetett először fényt az addig tér és idő nélkül lebegő agádikus termékekre. E műből kiindulva, számosan művelték meg az agáda addig parlagon heverő talaját. Ezen önzetlen nagy érdemeket szerzett munkások közül két fényes név válik ki, az egyik *Buber Salamon*, lembergi magán tudós, a másik *Bacher Vilmos*. Zunz megalkotta az agádikus művek irodalomtörténetét; az általa kijelölt úton haladva és az ő módszerével élve, adta ki Buber az agádikus művek túlnyomó részének kritikai szövegét és mindkettő munkássága által támogatva írja meg Bacher az agáda szerzőinek irodalomtörténetét. Hogy az agáda körül legkiválóbb érdemeket szerzett három férfiu közül az egyik magyar, arra mindnyájan büszkék vagyunk.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

EMLÉKLAPOK.

(Gedenkblätter. Hervorragende Persönlichkeiten des neunzehnten Jahrhunderts. In kurzen Charakteristiken. Von Dr. M. Kayserling. Leipzig 1892.)

A pesti izr. hitközség rabbija Dr. Kayserling úr csak a minap állított érdemes irodalmi emléket elődjének b. Meissel rabbinak és most íme egész koszorút fon százaiból azon jeleseknek, kik a zsidóságon belül hitsorsosaik politikai, culturalis és vallásos műveltségük fejlesztése és nemesbítése érdekében szóval, írásban és tettel buzgólkodtak a 19. században mindhalálig. Jó szolgálatot tett ezzel a jövő nemzedéknek. Felkelti a kegyelet érzését és nemes tettekre serkent.

Alig száz éve annak, hogy a zsidóság szűk ghetto világába friss, üde légáramlat hatott be és ime bámulatos culturhistoriai jelenséget tapasztalunk. Azzal a szellemi és erkölcsi tőkével, melyet az isteni gondviselés, mintegy keze árnyékában elrejtve, megtartott a zsidóságban a terméketlen, gyakran fojtó levegőjű földön, ím, a zsidóság sokkal nagyobb mértékben fogott az emberiség szőllőjének megmunkálásához, melynek gyümölcse a tudomány, virága a humanitas, mint a mely arányban az emberies érzület a tudományok világossága nyomában kezdett tért hódítani, és megerősödni a népek és nemzetek életében. Ezen jelenséget szépen illusztrálja nekünk K. könyve. E jelenség előidézői azok az elhunyt jelesei Izraelnak, a kik nyomban megkezdték a munkát, mihelyt eljutott hozzájuk az újkor első fénye. Ugy cselekedtek ezek, mint a búvárok. A kivülről kapott világossággal és egészséges levegővel szakadatlan érintkezésben, leereszkednek a mélyekbe, felhozzák onnan a drága kincseket, és a mi eddig az örök sötétség zára alatt értéktelen volt egyszerre megvilágítva, üdvhozó kincse lészen a vele élni akaró emberiségnek. Nélkülök sok, kiszámíthatatlanúl sok időnek kellett volna lefolyni, míg a XVIII. sz. végén keletkező világosság a ghetto mélyében szétoszlathatta volna a sötétség árnyait, melyek ellenséges őrökként elrejtve tartották a világ előtt a zsidóság örökbecsű szellemi és erkölcsi kincseit. E férfiak odaadó kitartásának, buzgalmuknak, nagy szívüknek, nagy elméjüknek köszönhetjük, hogy a zsidóságot a benne rejlő nagy szellemi és erkölcsi javak miatt mindinkább értik és becsülik, és hogy a zsidóság maga is saját javainak tudatában kezdi magát érzeni

és becsülni. Europa csaknem minden országa megtalálja jeles férfiait az ő zsidóságának ez életrajzi gyűjteményében, megtalálja már abból az időből, a midőn még lakosságának nagy zöme hijával vala a tudományos és humanus gondolkodásmódnak.

Szükségtelen kiemelnem, hogy hazánk is adott egy-két babérlevelet ezen koszorúhoz, és bizony mondom, Chorin, Löw, Cohn Albert, Horn Ede, Dr. Hirschler stb. nem csupán a számot növelik, hanem kiválóan emelik az egésznek értékét. Sajnos, hogy az életrajzok igen rövidek; értjük ugyan a szerző fukarságát, a könyv gyűjteményes volta menti ki, de kérdés, ily alakban megfelel-e tökéletesen annak a feladatnak, melyet szerző czélúl tüzött ki, hogy ilyen alakok nemes törekvést keltsenek, utánzásra serkentsenek, a bátor küzdelemhez megkivánt öntudatot felfrissítsék. Ennek czéljából többet kivántunk volna a jóból (multum sed non multa) és bátran elmaradhatott volna egyik másik alak. De tanítóember alig nélkülözheti, mert teljesen áll szerző szava, hogy senki se maradt ki, a ki csak valamivel is kiemelkedett az ő szükebb localis köréből. Különösen használható könyvecske ez a bibliographia miatt, melyet minden egyes alakjának irodalmi működéséből külön-külön egybeállít. Ezen bibliographiai gyűjtemény kapcsán említem meg, érdemes munkát végezne a szerző, ha ezen lefolyt század elhunyt, vagy még jelenben is élő kiváló zsidó férfiainak irodalmi műveiből egyetmást, közérdekü és általános becsű szemelvényeket állítna egybe, hogy ez uton úgy jelenjenek meg előttünk is, amint éltek, éreztek és gondolkoztak, hatásuk közvetlenebb és biztosabb, maradandóbb volna.

E könyvet melegen ajánljuk mindazoknak figyelmébe, a kik a zsidóságnak újabb történelme iránt meleg érdeklődéssel vannak.

Budapest.

STERN ÁBRAHÁM.

TÁRCZA.

»CZIGÁNYOK ÉS ZSIDÓK.«

— Részben szatira, prózában. —

— április 5.

Ma délután a helybeli állami tanítónőképezdében a rendes vallástani óra alatt az intézetnek egyik legkitünőbb növendéke váratlanúl s mintegy all'improviso — mialatt én Sámuel I. könyve 15. fejezetének 22. versét magyaráztam, hogy »íme engedelmeskedni jobb mint áldozat« — a következő kérdést intézte hozzám: »Miért állanak a földrajzban a zsidók a czigányok háta mögött?«

Lehetetlen leirni azt a hatást, melyet e kérdés reám tőn. Éreztem, mint fut el arczomból minden vérem s merevednek meg vonásaim. S egyszerre elevenen állt előttem az öreg R. F. képe, a mint a budapesti II. kerületi gimnázium III. vagy IV. osztályában Kis-Ázsia földrajzát adva elő, a lakosság különböző fajainak felsorolásához érve, a könyv fölé hajlott fővel olvasá: » ... ... örmények, kurdok, turkomének stb. stb.« (itt rövid szünetet tartott) — s most egyszerre fölhajtva fejét, gúnyos mosolylyal vékony ajkain, szúró tekintettel kicsiny szürke szemeiben, szinte egyetlen lélekzetvétellel, accelerando s erős hangnyomattal az első szóra, lökte ki a mondat végét: » ... ... czigányok és zsidók!« Hangos derültség a fiuk részéről volt az improvizált »heccz« jutalma, mialatt az én 13—14 éves szívemben sajgó fájdalom nyilallott meg. ...

Ez a fájdalmas emlék most újra feléledt bennem s míg elváltozott tekintetem hatása alatt a kérdező gyermek kedves mosolygós képe félreismerhetetlen zavar s fokozódó megdöbbenés jeleit láttatá, pár pillanatnyi kinos szünet után rekedt hangon s vonagló ajakkal következőket válaszoltam neki:

»Azok az emberek, kik az ilyen könyveket összetákolják (tisztelet a kivételnek), rendesen műveletlen kontárok s még

gyakrabban érzéketlen betűcsirizelők. Neveletlen az eszük, bárdolatlan a szívük. Habár vizsgát tettek le a világtörténelemből (mert ezzel jár együtt a földrajz), mitsem tudnak a zsidó népről. A zsidóságot ők olyan alapon ismerik, hogy tanulmányoztak — valamely zsidó házalót, vagy zsidó korcsmárost. (Ilyen tanulmányok alapján nyilatkozott előttem egy görög-katholikus esperes is, aki egyébiránt igen jóravaló ember.) Arról, hogy a zsidóság első hirdette az egyistenség eszméjét, hogy a tizparancsolattal megteremtette az erkölcsi világrend alapját, hogy a szentirással örök időkre megtermékenyítette az eleddig meddő szellemeket, hogy az ahhoz hasonló tanokkal, a milyenről ép az imént szólottam, mely szerint a szív imádása föléje helyezendő az ajkak imádásának, már jó eleve kimondott minden legmagasztosabbat, a mit belőle eredt vallások legsajátabb sajátukként tüntetnek fel (itt feles számban hozhatnék fel példákat), — a zsidóság fényes történelméről és irodalmáról, törekvéseiről és czéljairól, eseményeiről és hitéről, hősi küzdelmeiről és ezerszeres mártiromságáról, lelkesedéséről és munkájáról, reményeiről és emlékeiről, bánatáról és öröméről, múltjáról és jelenéről ezek az emberek mitsem tudnak. S ha tudnak (a mi elég ritka eset), haragusznak érte. S végre is, mindig és mindenütt kibúvik a zsákból a szeg — a zsidógyűlölet. Kedves lányok, ne intézzenek kérem több ilyen kérdést hozzám, mert fájdalmat okoznak vele. S ezt önök nem akarják, nemdenem?!... ...«

S most törjetek pálczát felettem a pedagógia szent nevében!

— április 6.

Sajnálom, hogy a küszöbön levő ünnep miatt csak három hét mulva lesz ismét órám a képezdében, s igy nem igazíthatom tévedésemet előbb helyre (a mit lelkiismeretes tanító minden álszégyenkezés daczára soha sem fog elmulasztani). Fiatal ember, kinek nincsenek még végleg megállapodott nézetei, soha se is koczkáztasson véleményt valamely nagy kérdésben. Lám, huszonnégy óra alatt mekkorát változott felfogásom a »czigányok és zsidók« dolgában! Oh, azoknak a derék betüvargáknak mennyire igazuk van! Arról nem szólok, hogy ők azzal az egymásmellé állítással egyszerű tényt konstatálnak — vagy nem következik-e társadalmunkban a czigány *után* a zsidó? Ha el volna képzelhető, hogy egy czigány szerét ejti a szükséges *külső* minősítésnek

(mert hisz egyelőre nálunk szükség — uti figura docet), mi állana utjában, hogy rendes tanárrá ne nevezzék ki a budapesti tudomány-egyetemen? Különösen, ha épen fia annak a híres muzsikusnak, a kit a nagy befolyású gróf * tudvalevőleg egy gyönge hajnali órában egy csattanó csókkal te-barátjává avatott fel? Vagy hallotta-e valaki, hogy a Magyar Tudományos Akademia vagy valamely tudományos társulat segédkezet nyújtott zsidó tárgyú munka kiadásához (egy értéktelen férczelménytől eltekintve) avagy hogy valaki a zsidóirodalom körül szerzett érdemeinél fogva ilyen társulatnak tagjává választatott volna? Ellenben a czigányoknak és »irodalmuknak« van egy, a legfelsőbb körökből való protektora és az e téren kifejtett működése révén már nem is egy, de több számos tagja lett a különböző tudományos czégér alatt kereskedő társulatoknak. Erről és hasonlókról tehát nem szólok.

Hanem köszönettel tartozom mégis a többször tisztelt betüvargáknak azért a szembeállításukért, mert egy új szempontot nyújtanak vele a hazai zsidóság helyes megitélésére. »Czigányok és zsidók!« Milyen par nobile fratrum! Nem, mennyire felette áll a zsidóságnak a czigányság! A lapokban azt olvastam, hogy József főherczeg ő fensége több helyütt czigány-gyarmatokat készül létesíteni (az alcsuthit már le is irta szépen P. Thewrewk István), a minek a derék czigánynemzet természetesen mód felett megörült, mivelhogy könnyű felfogni észszel az ebből reá háramló előnyöket. Ellenben a zsidó vallás egyenjogosítása épen a felekezeten belül talált leghevesebb ellenzésre, mert velünk nem észszel hanem ököllel (olvasd: octroyjal) lehet csupán feldisputálni mindazt, a mi erkölcsileg hasznunkra van. Kedvesebb nekünk a felülről jövő douce violence, semhogy fülünket megmozgatnánk azért, a mi szinte magától akar ölünkbe hullani. Mi is hát az álláspontja a helyesebben úgynevezett »heterodoxoknak« (mert hisz ők mindig »görbén tanulnak«) a reczepczió dolgában? Nézetem szerint mindazok, kik e kérdésről véleményt nyilvánítottak, — kezdve azokon, a kik azt állították, hogy »hithű« testvéreink maguk sem tudják, mit akarnak, egészen azokig, a kik úgy vélekednek, hogy az egész ellenmozgalom (az orthodox vezérlet intellektuális képességét messze túlhaladó!) diplomatikus fogás, melynek árnyékában a legmesszebbre menő tervek leskelődnek — mondom, nézetem szerint mind az eddig koczkáztatott

vélemények tévesek, igenis: tévesek. »Hithű« testvéreink dicsekvéssel emlegetett fölvett nevükhöz méltóan a történeti folytonosságot akarják megmenteni, igenis: megmenteni. Lám, az ő szellemük nyilatkozott meg Kain és Ábel, Kórah és »Izrael egész községének gyülekezete« stb. stb. a kabbala és a filozófia, Majmuni és Bagdad-Provence stb. viszonyában egyaránt — »s mi — úgy mondanak ők — megtagadjuk-e az ősi erényt, a minden áron ellenkezés, a visszavonás és belső villongás, az a priori negálás, a מחלקת לשם שמים szellemét?« (Biz' soh' se éltek vissza egy fogalommal úgy, mint ezzel!) — De hisz, ki tartóztatja vissza a hősi lovagokat szélmalmok elleni harczukban! E »hithű« tény-kedést látva, a földrajziró megerősödik »hithűségében«: »czigányok és zsidók.«

Ki ne látott volna, a ki valaha falun járt, valahol a »czigány-utcza« végén néhány tipikus »putriból« álló czigány telepet? S ha látta, nem-e volt szem- és fültanuja egy kis békességes veszekedésnek, kedélyes összeszólakozásnak, olyas szelid polémiáknak, a miket nem csupán szóval, hanem valami egyébbel, a mi történetesen kezük ügyébe esik, folytatnak a vitéz bohéme urak és asszonyságok? De akkora tuskót mégsem vágnak egymás fejéhez, hogy ráolvasná egyik a másikra, hogy az *nem czigány!* Ellenben a hazai zsidóság egy töredéke bir azzal az elszomorító bátorsággal, hogy a felekezet tekintélyesebb részét exkommunikálja s megvonja tőle a zsidó név viselésének jogát! Ez az én drága magyar nemzetem, a kinek nincsenek odaadóbb, hívebb fiai nálunk zsidóknál, mert közöttünk nincs egy is, ki árulója tudna lenni — ez az én nemzetem ősrégi időktől fogva egy fantomot kerget olyan varázserejű vágyakodással, a milyent csakis egy Jókai tolla tud méltóan festeni. Julián barát, Kőrösi Csoma, Reguly mennyi odaadással kutatta a magyarok őshazáját s a netalán még ott élő testvéreket a Himalaya végtelen fensikjain, Szibéria vigasztalan hómezőin! S e testvérszerető nemzet zsidó vallású fiai miért, hogy megtagadják azokat, a kik testvéreik dupla értelemben, mert magyarok és zsidók!

Egy gáonnak megtett rabbi, a ki ifjukorában minden parancsolatot teljesített, »a mit — nem parancsoltam meg,« de immár baal-tesuba — szemben egy-egy világhírű tudóssal, kinek a zsidó tudomány körül hervadhatatlan érdemei vannak; egy lamdanból

lett boltos vagy egy boltosból lett lamdan, kinek ugyan szép számú »psetl« nem áll rendelkezésére, de azért az Isten házában szűnyókál, ha nem vitézkedik, mialatt a »gáon« elhadarja zagyva derásáját — szemben egy széles műveltségű, többé-kevésbbé »felvilágosodott« férfiuval, a ki fájdalom, igaz — egyedül a prédikácziót meghallgatni jár el a templomba, de ott legalább illedelmesen viselkedik; egy tudatlan, vallásától rég elszakadt pénzes zsák, a ki orthodox csak azért, hogy ne kelljen községi adót fizetnie — szemben egy tisztességes emberrel, a ki védekezik ugyan szombaton is az eső ellen, de azért hitközségeért áldoz is és zsidó konyhát tart (igen jellegzetes tiupsokat lehetne még egy darabig elősorolni) — amazok az igazi zsidók, ezek az eretnekek! Hah! kaczagni való-e ez, avagy szomorkodjunk rajta?!...

Boldog fővárosi te, a ki az országos középpont zajában gondtalanúl mégysz el az olyan jelenségek mellett, a mik nekünk vidékieknek nem ritkán szégyent hoznak. Ám látni olykor a fővárosban is tollas barettel fedett, sarkigérő kaftánba bujtatott, fésületlen szakállú, inartikulált jargont beszélő, örökké rángatózó izmokkal járó-kelő idegenszerű alakokat — de azok mihamar elvesznek a nagyvárosnak egymás hátára tolongó sokaságában, rohanó élete dübörgő morajában. Ellenben kisebb helyeken — és itt első sorban Erdélyről szól az irás — ők képezik a rikító alapszínt, a többi a szürke háttér. Szánalmas konzervativizmus, mely abban nyilvánúl, hogy *magyar* zsidók ragaszkodnak egy csúf nemzeti viselethez, még pedig *muszka* viselethez, mivel — nos mivel oroszországi atyjukfiai tipikus muszka szoknyában jártanak egykoron! és görcsösen kapaszkodnak a közép-német jargonba, mivel ezen a kimondhatatlan nyelven beszéltek valaha! Ime a vallásos tudatlanság — az intranzigentizmusnak is kiapadhatatlan forrása — mint a maradiság, a megcsontosodás kutfeje! A kaftán alatt is nemes szív doboghat, de csoda-e, ha a becsületes keresztény polgártárs erre, az idegen külső után indulva, nem gondol, ilyennek képzeli az igazi zsidót s e külsőségek alapján itél a zsidóságról általában? A minapában beszélték, hogy egy egyetemi tanár, a kinek társaságban fiatal zsidó papot mutattak be — az elharapódzott ostoba szokás szerint, természetesen állásának megnevezése nélkül, mint »Dr. X. Y.«-t — utóbb értesülvén róla, hogy az illető a hitközség rabbija, csodálkozását nyilvánította annak fellépte, kinézése s magyar beszédje felett. Ő — úgymond őszinte naiv-

sággal — zsidó papot eddig úgy képzelt magának, hogy az egy hosszú, borzas szakállú öreg, kinek halántékain kacskaringós fürtökben lóg le a haja, az utczán nem másként, mint görnyedt háttal jár, magyarúl épen nem tud, társaságban meg nem fordúl, egyébhez, mint a »Talmud nevezetű bűvészkönyvhöz« nem ért stb. Végre a tudós, művelt tanár abban leli a dolog nyitját, hogy — ahá! hiszen ez »új-hitű« zsidó! És tovább szövődik — az orthodoxia érdekeltjei és vakjai nagy örömére — a kétféle zsidó hitfelekezet fonák meséje — ezúttal keresztény részről.

Önként felmerül a kérdés, hogyan lehetne a zsidóságról a félreismerés gyászos szemfedőjét leemelni. És nemde magától értetődőnek tetszik a válasz, hogy a zsidóságnak, történelmének, irodalmának, tanainak, szokásainak, múltjának és jelenének mennél tüzetesebb megismertetése lehet az egyedüli mentőeszköz. Ám ennek akadálya támad magában a zsidóság kebelében, a szinlelt vagy valódi orthodoxiáról nem is szólva.

Általánosan tudott dolog, hogy a hetvenes évek szabadszellemű áramlata szinte végkép lerontani látszott a korlátokat, melyek a zsidóság mindennapi életét az uralkodó vallástól eleddig távoltartották volt. Legalább zsidó részről igazán megdöbbentő, valóságos veszedelem számba menő hajlandóság mutatkozott a sokszor hangoztatott és mindig félremagyarázott »társadalmi beolvadás« iránt. Ez volt az a híres idő, a mikor zsidó földbirtokosok keresztény szomszédaikkal szinte naponkint együtt csaptak »magnum áldomást«, zsidó ifjak ismerős keresztény házakban nevelkedtek, egyes zsidó-családok kizárólag keresztényekkel érintkeztek. De már a nyolczvanas évek elboruló égboltjáról olyan fagyasztó zuhatag eredt meg, hogy sokan immár nyakig begombolóztak, a kik eleddig tárt kebellel lesték volt az időt, mely megérleli az emberiség testvérisülésének édes gyümölcsét. A dologban pedig az a nevezetes (ámbár másrészt természetes), hogy épen azok huzódtak most leghátrább, a kik annak előtte az első sorban állottak, a mikor t. i. arról volt szó, hogy kezet kell nyújtani a »testvéreknek.« Hogy ez a duzzogó félrevonultság nem a helyes álláspont, arról vitatkozni voltaképen nem lehet: a társadalom az utolsó évtizedben annyira telítve lett felmelegített és újdonsült előitéletektől és rágalmaktól ellenünk, hogy ezt a teméntelen mérges anyagot a semleges érintetlenség álláspontjából soha, csak is aktiv hozzátevéssel lehet a társadalom lelkéből el-

távolítani. Nem homoeopathice — az előitéletet közömbös szenvtelenséggel, hanem alleopathice — a rágalmakkal szembeszálló felvilágosítással kell és lehet csak kikurálni. E végre első sorban fokozatosan sűrűbb személyes érintkezésre van szükség, azután pedig szóval és irásban való nyilvános fellépésre. De épen itt vet gáncsot az arra hivatottaknak egyfelől az örökös orthodox lármából némely időpontokban felszinre kerekedő csökönyös vaskalaposság, mely legott az apostázia vádjával sújtja az illetőket, másfelől a »társadalmi egybeolvadás« túlságos élvezetétől megcsömörlött kései túlkijózanodottság, mely viszont marékkal szórja az »önállótlan gyöngeség, szemérmetlen tányérnyalás« stb. vádjait a modus vivendit keresők (ez most nagyon időszerű kifejezés) árva fejére. Pedig egyebünnen az üdv nem jöhet: ha jómagunk nem mutatjuk meg polgártársainknak, hogy kik vagyunk, örökké azok leszünk, a mik közlés szerint voltunk — »czigányok és zsidók!«

— április 20.

Az igazságtalan vádak között, melyekkel ellenségeink elhalmoznak bennünket, van egy, melyről felette kivánatos volna, hogy igaz lenne: a szolidaritás érzete. Hej, mi magyar zsidók untalan tapasztaljuk, mennyi jutott ki nekünk ebből a fajtából. De vajjon keseregjünk-e miatta? Korántsem! Ott tündöklik felénk az érem másik felén egy kép, melyhez foghatót negyedszázad óta nem láttunk. Ez a kép a társadalom, a politika, a vagyon, a tudomány és művészet legkiválóbb zsidó vallású képviselőit tünteti fel, amint összeülnek, hogy *szervezzék* a hazai zsidóságot egy vérnélküli harczra, sérelmeinek orvoslására, igazainak kivivása érdekében. És nemde sokan vannak közöttünk (az igazság *ez* esetben nem fog fájni), a kik annakelőtt csak névleg voltak zsidók, a kiknek terra incognita volt a zsidó közügy és most mégis elmélyednek eszmékbe és aktákba — és mindezt egy ideál: a zsidóság ideáljának kedveért. A példa magával ragad.

Üdv nekik, kik a zsidóság épületének tatarozásában kőmíves munkát végeznek!

Tehát mégis »zsidók és czigányok«!

— május 3.

Vége szakadván — sajnos, túlhamar! — a husvéti fériának, ismét ott voltam a képezdében. Felvettem a tanítás fonalát ott, a hol a multkor elejtettem, de — hála időközben feleszmélt lelkiismeretemnek — a »czigányok és zsidók« dolgát nem bolygattam többé. Közel fekszik pedig ezek után az a feltevés, hogy meggyőződésem, mely egy fontos kérdésben rövid időn kétszeri gyökeres metamorfózison ment keresztül, általában is ugyancsak gyönge lábon állhat. Ám habár a meggyőződéssel való eme látszólagos játék netalán akadályul szolgálhatna egy esetleges avancement ellenében, mégsem tagadhattam meg a fentebbiek közzétételét, mert megnyugtat a nyert igéret, hogy nevem titokban fog maradni.

Az illető izr. hitoktató beleegyezésével közli:

Kolozsvár.

DR. ENYEDI MÁTYÁS.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Schwarz A.*, Sabbath- und Festpredigten. 7. kötet. *Karlsruhe* 1892. — *Dr. Mandl A.*, Die Peschittha zu Hiob nebst einem Anhang über ihr Verhältniss zu LXX. und Targum. *Budapest.* 1892. — *Dr. Lenke M.* A feniciziai nyelv és emlékei. *Budapest.* 1892. — *Dr. Venetianer L.* A szeretet Izraelben (Hitszónoklat.) *Szabadka.* 1892.

Dr. Goldziher Ignáczot a magyar tudományos akadémia rendes tagjává választotta. E kitüntetés annál nagyobb örömmel tölt el bennünket, mivel ez oly férfiut ért, ki a keleti tudományok terén szerzett nagy érdemeinél fogva arra már rég rászolgált. — Ugyanazon alkalommal dr. *Alexander* Bernát kiváló filozófiai és aesthetikai iró az akadémia lev. tagjává lett megválasztva.

Freystädtler Antal kinek egy zsidó gimnázium javára tett nagyszerű alapítványáról folyóiratunk múlt számában megemlékeztünk, folyó évi május hó 10-én 67 éves korában elhalálozott. Az Egyenlőség nyomán a következőkben ismertetjük az elhunyt Freystädler alapítványára vonatkozó okmány rendelkezéseit.

Egy gymnáziumnak Budapesten való felállítására és fentartására tiz egymást követő évre évi 45,000 frtot rendelek.

A magyar kir. állampénztárban elhelyezendő, egy millió frt névértékü, $^1/_2$ $^0/_0$-os magyar regále kártalanítási kötvényeknek 1893. évi január 1-től kezdődő tiz egymást követő év alatt esedékes kamatszelvényeikért járó összegek fogják képezni az alapítvány tőkéjét.

Ha befolyt a tiz egymást követő évről az évi 45,000 frt összeggel rendelt alapítványi tőke, a megjelölt egy millió névértékü kötvényeknek, valamint ezeknek további kamatszelvényeiknek lekötése megszünik és ezen kötvények a további kamatszelvényekkel együtt az alapító örökösei részére kiadandók.

Az alapítványi tőkéből, melyhez a félévről félévre esedékes kamatszelvényeknek időközi kamatai is csatolandók, a tervezett gymnáziumi épületnek felépítésére és berendezésére szükséges költségek levonása után fennmaradó többlet továbbra is a m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium főfelügyelete és kezelése alatt a m. k. központi állampénztár, mint közalapítványi főpénztár által örizendő, mint a kérdéses gymnázium fen-

tartására rendelt alapítvány és így a tőkének a jelzett czélra csakis kamatai lesznek felhasználhatók.

A Budapesten felállítandó gymnázium örök időkre a Freystädtler Antal nevet viselje. Minden követelménynek kell megfelelnie, a melyeket a törvény a nyilvános gymnázium felállítására és működésére nézve határoz. Első sorban zsidó hitfelekezetü tanulóknak szolgáljon a lehetőséghez képest, ugyanabban azonban más felekezetü tanulók is veendők fel.

Az alapítvány végrehajtásához hozzá kell fogni, mihelyt ez csak lehetséges. Egy állandó bizottságnak feladata leend minden fényüzésnek mellőzésével a gymnazium felépítésére és berendezésére nézve saját belátásához képest intézkedni, ugyan annak szervezetét és tantervét megállapítani, az igazgató és tanerők kinevezését esetről-esetre végrehajtani és egyáltalán a gymnázium felügyeletét vezetni. Ezen bizottság egyszersmind feljogositva lesz, hogyha a törvényhozás nálunk a reál gymnáziumokat létesítendi, saját belátásához képest egy gymnázium helyébe reál gymnáziumot felállítani, illetőleg a már felállított gymnáziumot egy reál gymnáziummá átváltoztatni.

Ezen bizottság első tagjai a következők lesznek:

Kozma Sándor m. k. főügyész, Deutsch Bernát gyárbirtokos, dr. Kohn Sámuel a pesti izr. hitközség rabbija, dr. Kármán Mór gymnáziumi tanár, dr. Weinmann Fülöp kir. közjegyző és a pest izr. hitközség időnkénti elnöke.

Mindaddig, míg dr. Kohn Sámuel ezen bizottság tagja lesz, ő elnököl benne; kiválása esetére a bizottság többi tagjai sorából saját maga választja elnökét.

Ezen bizottság határozatai abszolut szavazat többséggel hozatnak. A szavazatok egyenlősége esetében az elnök határozata dönt. Ezen állandó bizottság minden tagja helyett, a ki vagy nem működhetnék, vagy működni nem akarna, a bizottság maga, saját belátásához képest választ új tagot és így esetről-esetre mindig ő maga megújitja magát, valahányszor tagjainak száma hatnál kevesebb.

A közokt. minister 1891. április 17-én 17,273. sz. alatt hozott leiratával ezt helyben hagyta, kikötvén maga részéről, hogy a tanerők a felügyelő bizottság által lesznek ugyan kinevezendők, állásukban azonban a kormány által erősítendők meg.

TÁRSADALOM.

CULTUSVITA A FŐRENDIHÁZBAN.

A képviselőházban imént lefolyt emlékezetes vallásügyi vita óta a politikai időjósok összedugdosták fejeiket és aggódó arczczal fordultak a főrendiház felé, mely felett keresztet és kardot formáltak a világ minden tájáról összefutó napsugárűző fellegek. Minden jel oda mutatott, hogy nagy vihar lesz, mely rémitő pusztitással tisztitja meg közéletünknek kártékony kigőzölgésekkel telitett levegőjét.

Az összebujt talárok és sorjában felvonuló reverendákra elsetétült a szemhatár és suhogásokra elnémult a beszédes száj. Mert mint haragos égen czikkázó villám tüze, bibor színe oly félelmesen játszott e feketélő sereg között.

Hogy aztán eljöve a nagy nap, mely a hideglelős szabadelvűségre oly válságosnak tetszett, feltárult a muzeum oszlopcsarnoka, hogy tömegekben fogadja be azokat kiknek megadatott, hogy saját osztályuk érdeke és az ehhez lánczolt vallásért nyilt sisakkal harczra szálljanak, hogy rozsdamarta fringiájukkal és százados penészgomba között táplált okadataikkal az állam és törvény tekintélye ellen ronthassanak. Eljöttek ezek, de eljöttek a többiek is. Kaczagányos ősök nemes ivadékival elegyesen talárok és palástok felkent hordozói irói és polgári érdemek koszoruzottjai. Csak a zsidó nézte busan kivülről ezt a sorakozást, félve remegve, hogy a felfegyverkezett csapatok eltalálják gázolni azt a védtelen kis lobogót, mely a mi törekvéseink útját-módját jelzi és melylyel a változó szelek amúgy is oly kegyetlen játékot űznek.

A baj egyelőre az orth. hitbakterek nagy bánatára ki nem tört. Mert abban a nagy szóviharban, mely a főrendiház cultusvitája alatt kitört, mennydörgött és villámlott ugyan, de a mi ügyünkben kár még nem esett. Az elkeresztelési vitában egymással küzdő klerikalizmus és szabadelvűség, partialis és állami érdek közötti harcz eldöntve nem lett. Már pedig felekezetünk sorsa mindenkoron a liberalizmus ügyével áll és dől.

Míg az országgyűlés képviselőházában a vallásügyi költségvetés tárgyalásánál úgy a képviselők beszédeiben, valamint a kormánynyilatkozatokban a zsidó vallásfelekezet egyenjogosításának kérdése erősen kidomborodott és mint a jogegyenlőség kiváló kérdése azon szabadelvű hangulat emeléséhez, mely a vitát oly nemessé tette, jelentékenyen hozzájárult, addig a főrendiházban elhangzott beszédekben a receptio kérdése a képviselőházban történt kormányi kijelentések daczára mellőzve lett. E jelenségből ügyünk sikerére nézve végkövetkeztetéseket vonni egyáltalán nem akarunk, mert hiszen a kultusminiszter képviselőházi nyilatkozata ez időben teljes erejében fennáll, sőt az által, hogy a miniszternek a mi ügyünket illető kijelentése a főrendiházban támadás nélkül maradt, formailag még előnyösebb helyzetben van, mint azon kérdés, mely a kath. klerust és főúri köröket voltaképen harczra szólította. De másrészt nem zárkózhatunk el azon eshetőség elől, hogy a magyar állam tekintélye és Róma hatalma között folyó tusa bonyodalmakra vezethet, vagy hogy az egész vitás ügy oly sokáig húzódik, hogy e differenczia egyúttal a mi ügyünk elintézésének akadályává lesz. Igy a legnagyobb csapást szenvedné a zsidóság ügye, ha gróf *Csáky* a klerikalis körökkel való surlódást és jóakaratu kisérleteinek örökös sikertelenségét megúnva, tárczájáról lemondana, mert így a receptio ügyében tett a kormányt erkölcsileg kötelező nyilatkozata, a kormány ez idő szerinti elnökének hallgatásában esetleg szintén kibuvót találhatna és ekkor a zsidóság újfent megkezdhetné a küzdelmet.

Azonban nem tartozik reánk, hogy a politikai viszonyokat és azoknak esélyeit most itt mérlegeljük. A magunk részéről ezúttal inkább a történtekből, a főrendiházi vita anyagából szedjük ki a sok konkoly közzül a tiszta magot, melynek a magunk barázdáján hasznát vehetjük.

Első sorban a herczegprimás főrendiházi beszédje ragadja

meg figyelmünket, mert kétségtelen, hogy e beszéd volt az, mely külső símasága békülékenységet lehelő szelleme mellett a függő egyházi kérdések elintézése körül felmerült differentiáknak élesebb alakot adott. Mi az ország összes keresztény vallásfelekezetei jogkörének szilárdítását szerényen meghuzódó törekvéseink között mindenkor irigység nélkül szemléltük és szemléljük. Sőt e helyen, hol a kérdéseket túlnyomóan felekezeti szempontból tekintjük, meg kell jegyeznünk, hogy a szemben álló egyházférfiak lelkes fellépése, a mennyiben a jogegyenlőség eszméjébe nem ütközik és a mennyiben nem hatalmi, hanem vallási motivumoktól van áthatva, imponáló és azokra nézve, kik a mi felekezetünkben tevékenységre vannak hivatva, egy tekintetben példaként is szolgálhat.

A herczegprimás beszédjében reánk közvetve fontossággal bir azon kijelentés, hogy ő a függő egyházi kérdések elintézésénél oly módról gondolkozott, *mely hazánk interkonfessionalis viszonyainak történelmi fejlődésével és az igazi liberalizmus elveivel összeegyeztethető.* Jegyezzük meg e nyilatkozatot minden eshetőséggel szemben, hiszen az interkonfessionalis viszonyok történeti fejlődésének elvén alapszik a nekünk kilátásba helyezett receptio és jegyezzük fel e nyilatkozatot az okból is, mert tudjuk, hogy a kath. irodalomban a liberalizmust sátáni találmány, zsidó szemfényvesztés és más hason czímekkel szokták illetni. Magyarország primása a liberalizmusban az igazság forrását látja, mely felfogásának elvbeli következményeit bizonyára le fogja vonni akkor is, ha a kormánynak az izr. vallásfelekezet törvényes befogadása iránti javaslata a főrendiház asztalán fog feküdni. Annál inkább várható az, mert a primás a hazai összes felekezetek érdekének összeegyeztetését kivánja és mivel igazságérzete bizonyára fellázadna, ha beszédének azon részét, mely a jogok tekintetében mindenütt csak a bevett vallásfelekezeteket emlegeti, valaki úgy értelmezné, hogy az izr. vallásfelekezetet a felekezeteknek kijáró jogok élvezetéből kirekeszteni akarja.

Nem kevésbbé értékes gyöngyöket halászhatunk *Schlauch* nagyváradi püspök beszédéből. Mert szándékosan mellőzni kivánjuk itt a főrendiház vitájában azon elemeket, melyek szorosan véve ügyünkkel kapcsolatban nem állanak, még ha a keresztény egyházak közötti viszályt és a katholicismusnak az

az állam tekintélye és jogköre elleni állásfoglalását tekintve a szabadelvüséggel össze nem egyeztethetök és mint egy setét korszak maradványai hidegen érintenek is bennünket. A tudós püspök e szavait: »A szabadelvüség, nézetem szerint, nem czél, hanem eszköz, melylyel az emberiség a művelődésnek azon magaslatára törekszik, a hol az ember erkölcsi személyisége tiszteletben tartatik, a hol természeti és istentől adott jogait érvényesítheti, a hol a suumcuique elve uralkodik, a hol mindenki jogokat gyakorolhat a nélkül, hogy másokat jogaikban megsértsen, a hol tehát a jogkölcsönösség tiszteletben tartásával a jogbiztonság mindenki számára megőrizve legyen. A szabadelvüség tehát attributuma az emberiség ideális törekvéseinek« vessük emlékezetünkbe. Szép szavak, hatalmas gondolat, melylyel vele repdes az ember lelke. És mennyire örülhetünk mi a főpap e felkiáltásán: »Nem szabadelvű az, ki másnak szabadságától fél«. Hiszen váltig hajtogatjuk mi ezt és milyen sokáig tart, míg ezt elhiszik nekünk. Nagyon sokáig, mert rengeteg hosszú út ám az, míg a szabadelvüséget a kath. főpapok is ajkaikra veszik, hogy hirdessék annak szent és sérthetetlen voltát. Mintha csak lelkünkből szólott volna e főpap midőn a multak ellentétein tultéve magát felállította a tant, melyet szentűl vallunk mi is, hogy az egyenlő jogok kriteriuma azon szabadságban van, mely szerint mindenki különleges czéljára törekedvén azokat zavartalan működésében el is érheti de csak annyiban amennyiben az állam érdekei csorbát nem szenvednek. És midőn felekezetünktől az állam erkölcsi létének alapjait megvonja, Nagyvárad nagytehetségü főpapjával mi is azt kiáltjuk, hogy »az állam ma felekezet nélkülinek vallja magát, tehát egyenlő jóakarattal tartozik viseltetni minden vallás iránt«. Eddig még meghallgatva nem lettünk. De most mikor arról a részről, hol eddig törekvéseink hatalmas gátját láttuk ez igazságok hangzanak felénk, kezdünk hinni, remélni, mert hiszen az ékes szóló főpap azt mondja, hogy »tevékenységünknek pedig központja édes hazánk és ezt szívesen megosztjuk más vallású polgárainkkal, hogy vállvetve nagygyá tehessük e hazát, dicsővé a nemzetet«. Úgy legyen!

Nem folytatjuk e szemelvényeket. Mert a miniszterelnök azon kijelentése mellett, hogy *Magyarország speczialis viszonyainál fogva az egyházpolitikai kérdések megoldására csak egy mód van és ez az, hogy a megoldás a jogegyenlőség alapján történjék,* kétségkivül az idézett főpásztori nyilatkozatok bírnak ránk nagyobb érdekkel. Úgy ezekből, valamint a vita egész menetéből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a mi ügyünk sorsa rosszabbra még nem fordult. Hogy vajjon úgy lesz-e az a kormány positiv előterjesztéseinél is, azt nem tudjuk. De hiszszük, hogy a fennen hirdetett igazságokat a tények meghazudtolni akkor sem fogják, ha a kath. egyház hatalmi érdekei nem nyernének is oly módon kielégítést, a mint azt a legutóbbi eseményekből következtetve a klerus óhajtani látszik. A főpásztorok fennt ismertetett kijelentései alapján bátran remélhetjük, hogy külön érdekeiktől áttekintve az »igazi liberalismus« kérdéseit bukni nem engedik. Felekezetünk nagy érdekkel kiséri az események fejlődését. Régen áll és jogaiért a szükséghez képest az évtizedes harczot növekedett erővel folytatni fogja.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

ADALÉK A SZERVEZÉSI ÜGY TÖRTÉNETÉHEZ.

Ez évi áprilisi számunkban megemlékeztünk arról a nagyszabásu tervekről, melyek Pécsett láttak napvilágot és a melyeket nemcsak az annak idején Pécs városában fontos tanácskozásokra összejött férfiak, hanem a pécsi izr. hitközség utolsó évi jelentésének alapján mindenki úgy értelmezett, hogy e kezdeményezése és készülődések egy az ország zsidóságának művelt része által óhajtott czél irányában törekszenek. Ily felfogás által vezetve constatáltuk mi is f. é. áprilisi számunkban a pécsi dolog kapcsán, hogy »jogkérdéseink úgy mint szorosan vett belügyeink fejlesztésére a felekezetben meg van az akarat és meg van az erő«. A pécsi conventiculumban részt vett hitközségi megbizottak illetve rabbik tulnyomó része hitközségeik multjában és jelen szervezetében már eleve bizonyos directivával birt arra nézve, hogy az általuk képviselt testület nevében az izr. hitközségi ügyek rendezésére minő álláspontot foglalhatnak el. Mert mint mi gondoljuk, hazulról egy a király ő felségénél való tisztelgésben való részvételen kivül egyéb teendőkre nézve megbizatást nem

nyertek. Ha pedig áll ez a feltevés, hogy a pécsi izr. hitközség védnöksége alatt tartott gyülekezetben részt vett egyének az általuk képviselt hitközségtől országos ügyekben való tanácskozásra mandatumot nem nyertek és ha áll továbbá az is, hogy ezen egy incidens alkalmából történt tanácskozáson az ott megjelentek hitközségük jellege által eleve körvonalazott állásponttól eltérni nem akartak, mert nem is akarhattak, akkor a pécsi izr. hitközség az alábbiak után úgy a közvélemény, valamint az akkori gyülekezet alkotó elemei előtt némileg rejtélyes alakban fog jelentkezni. Megmondjuk, hogy miért.

A pécsi izraelita hitközség status quo ante alapon van szervezve. Ezt a jogát tőle senki el nem veszi. Annál kevésbbé, mert aki az utolsó 25 esztendő történetét ismeri, jól tudja, hogy az orthodoxokat kivéve, ebben az országban senki sem igyekezett valamely hitközséget erre vagy arra a szervezetre való térésre birni. A congressusi alapon állók, úgy szintén az országos izr. iroda szivesen látta, ha azok, akik egyformá gondolkoznak és cselekszenek, és azok, akik gyakran együttes működés kifejtésében találkoznak, minden oly válaszvonalat eltávolítanak, melyek az ily tevékenység alaki akadályaiként jelentkeznek. Különösen szivesen látta, ha a status quo jelleg elmosódott, mert nem örömest tapasztalta, ha valamely ily szervezetü hitközség egyenesen a politikai hatóságnak lett kiszolgáltatva és ha épen ezen jelleg irodánál gyakran nagy fontosságu ügyekben sürgetett oltalomnak és védelemnek utját állotta. Annál leplezetlenebbül nyilváníthatta volna ezen óhajtását, mert hiszen valamely hitközségnek a congressusi alapon való szervezkedése az erkölcsi résztől eltekintve, az irodára csak terhet és kötelességet ró. Ám a szervezet változtatására befolyást nem gyakorolt. Ahol lehetett és ahol a megbizás formai hiánya a nála szorgalmazott közbenjárásban nem gátolta nemcsak a status quo hitközség, hanem enragirozott orthodox hitközség érdekét is képviselte, ha általános zsidó érdeket látott benne Tehát a pécsi izr. hitközség status quo alapon van szervezve. Mint ilyen congressusi alapon szervezett hitközségekkel közös eljárásban, plane szervezeti ügyben nem állapodhatott meg, ha csak azt nem sejteti, hogy addigi jellegét megváltoztatni akarja, mert különben a többi és pedig a congressusi alapon szervezett hitközségi küldöttek sem tanácskozhatnak vele.

Még ha ehhez az utóbbihoz némi szó fér is, az bizonyos, hogy a pécsi izr. hitközség protectoratusa alatt 1891. évi junius havában a felekezet szervezetlensége tárgyában tartott tanácskozásnak az a határozata, hogy a felekezeti ügyek rendezése iránt *az országos izr. irodához* emlékirat intéztessék, a pécsi hitközség hozzájárulása folytán a pécsi izr. hitközség status quo ante jellegét teljesen megingatta az utolsó évi jelentésének ide vonatkozó része is úgy van tartva, hogy senki sem álmodhatta, hogy a pécsi izr. hitközség addigi alapjához ragaszkodik, midőn épen az ő szervezete képezi legkiáltóbb bizonyságát az általa megváltoztatni óhajtott jelen tarthatatlan viszonyoknak.

A dolgok ezen állásában nem kevésbbé meglepő, hogy a pécsi izraelita hitközség a status quo ante alapjához való ragaszkodásának ujabb bizonyságát szolgáltatta, midőn módosított alapszabályait nem régiben a cultusministeriumhoz felterjesztette. A ministerium a sok irányban tökéletlenül felszerelt alapszabályokat Pécs sz. kir. város közönségéhez f. é. ápril hó 16-án 15,986. szám alatt kelt terjedelmes és több részében érdekes rendeletével visszautasította. Minthogy e megjegyzések keretét nagyon tágítaná, ha e rendelet összes megjegyzéseinek méltatásába bocsátkoznánk, itt csak a jelen czikk tárgyára tartozó következő részletet idézzük:

»Az alapszabályok 3-ik §-ában a hitközség azt is czéljául tűzi ki, hogy tevékenységét oly felekezeti ügyek és törekvések előmozdítására fogja kiterjeszteni, melyek az összes, de kiválóan a hazai zsidóságnak mind általános emberbaráti s vallási, mind tudományos érdekeire vonatkoznak. A hitközségek tevékenységi hatásköre a helyi érdeken tul nem terjedhet. *Egy hitközség sem veheti igénybe azt a jogot, hogy alapszabályainak erejénél fogva az összes zsidóság érdekeire kiható ügyekkel foglalkozzék, söt arra is, hogy csupán a hazai zsidóságot közösen érdeklö közmüvelödési vagy vallási ügyeket intézhessen, az illetö felekezet ez érdembeni jogait körülvonalozó, s Ö Felsége által jóváhagyandó szabályzatra van szükség,* a minnő például az izraelita egyetemes gyülés által alkotott szabályzat, mely felekezeti közös ügyek intézésére az izraelitáknak alkalmat és módot nyujt. Ha tehát a pécsi izr. hitközség tagjai szükségét érzik annak, hogy a hazai zsidóság közös ügyeivel is foglalkozzanak, úgy módjukban áll

ebbeli tevékenységüket kifejteni oly módon, hogy az Ő Felsége által már is legkegyelmesebben jóváhagyott izraelita szervezetek valamelyikéhez csatlakoznak, de arra külön jogot helyi alapszabályaikban nem statuálhatnak. Ennek folytán a 3. §. fent idézett része törlendő.«

Részünkről felette sajnáljuk, hogy egy oly nagy hitközség, mint a pécsi, melynek sem tudós rabbija, sem iskolája a maradiságot hirdető status quo ante alapon nem áll, röviddel azután, hogy kebelében a felekezet szervezetlensége tárgyában tanácskozásokat tartott, a kormány részéről hasonló kitanításban részesült. El is hallgatnánk ezt, ha ha nem állana kötelességünkben, hogy a felekezet ügyeivel összefüggő fontosabb jelenségeket megbeszélés tárgyává tegyük. Így azonban figyelemmel arra, hogy némely oldalról kölönös kedvteléssel keresnek a hitközségeken kivül mondhatnánk azok felett állók működésében sérelmi anyagot, melyek aztán a beavatatlanok előtt megannyi igazságként jegeczedik meg, — kénytelen — kelletlen rámutatunk arra, hogy ott, hol a felekezet szervezetlensége felett nem régiben oly nagy panasz hangzott felénk, a legelső alkalommal, melyben a panasz komoly voltának következményeit kellene ezen vagy azon alakban levonni, a küzdelemre készen tartott fegyver — csütörtököt mond. Ami most a pécsi hitközséget tekintve annál nagyobb hiba, mert hiszen a szervezeti ügyeiben ép ez időben oly fontos átalakulások előtt állunk, melyek a felekezet művelt részének kiváló érdeklődését keltették fel és melyekből a pécsi izr. hitközség magát status quo ante jellegének fenntartása által erkölcsi okokból és már az előadottaknál fogva ki nem rekesztheti.

Budapest.

Dr. Kovács Ferencz.

TUDOMÁNY.

A MASZÓRA.

Midőn rövid idő multán a templom lerombolása után az utolsó kérdések arról, hogy egyes könyvek a szent iratok gyüjteményéhez tartoznak-e, a mértékadó palesztinai tekintélyektől e könyvekre nézve kedvező feleletet nyertek, már régen létezett azon törekvés, hogy az e gyűjteménybe fölvett könyvek szövege megállapíttassék és hogy e szöveg minden sajátszerűségeivel megőriztessék. A bibliai könyvek, első sorban a pentateuchus, akkor már századok óta képezték a zsinagógában a nyilvános felolvasás, az iskolákban az exegézis tárgyát és az összes tanulmányok alapját, sőt az elemi oktatásnak is tulajdonképeni vagy még inkább egyetlen tananyagát. Egy biztos és helyes szöveg a vallásos és szellemi élet összes czéljai elérhetésére a főkellék volt. Nem valószinűtlen, hogy azon szellemi fellendülés, mely a makkabeusok győzelmével a külső ellenség és a hellenista párt fölött karöltve járt, adta meg a bibliai szöveg megállapítására és szigorú megőrzésére is a minden következő időkre döntő impulzust. Ezen tény homályos tradicziójának volna tekinthető azon adat, mely szerint a tóra szövege a templomcsarnokban talált három példányból lett megállapítva. A midrás fejlődése, mely mind a vallástörvényi, mind pedig a szentirás többi részének exegézise, mely különösen Hillél óta nagy fellendülésnek indúlt, bizonyára szintén hozzájárult, hogy a szöveg megőrzésére különös gond fordíttassék. A Hillél után következő generácziónál, a mint Philo és Josephus megegyező állításaiból következtethetjük, azon senki által kétségbe nem vont nézet uralkodott, hogy a bibliai szöveg ősidők óta integritásában lett fentartva. Midőn tehát a templom elpusztulását követő évtizedekben a szentirás magyarázat művészete legmagasabb kifejlődéséhez ért, és midőn

főképen Akiba által azon irány vált uralkodóvá, mely a szöveg legjelentéktelenebb alkotó elemeit és sajátosságait is jelentőseknek és az exegézisnek alávetetteknek tekintette, akkor az ilyen exegetikai módszer előföltétele, egy érvényes és a legcsekélyebb részletekig autentikusnak elismert szöveg, már tulajdonképen létezett. Másrészt az elvi kényszerűség létezett, hogy a bibliai textus, a mennyiben az előző törekvések nem vezettek kielégítő eredményre, úgy hogy tökéletesen és minden részében fixirozva lett volna, egyszer s mindenkorra megállapíttassék és ezen alakjában szentesíttessék. Már eleve feltételezhető tehát, hogy az azon koron túl a számtalan másolók generációja által lényegében többé meg nem zavarható biblia szöveg egysége és integritása azon szöveg alakjára megy vissza, mely a második század első évtizedeiben Akiba és iskolája törekvései által jött létre, különösen minthogy a legrégibb időkre visszavezetett hagyomány legmagasabb tekintélyével volt körülvéve. Az irott bibliai textus hagyományozását valószinűleg már Akiba előtt egy Ezékhiel 20, 37-ből kölcsönzött szóval »Maszóreth«-nek [1]) nevezték és erről a hagyományról mondotta Akiba saját rendszerének szellemében, hogy az »kerítés«, azaz a tóra védőfala. Eme irott szöveghagyomány alakja a pentateuchusra nézve a zsinagóga használatára egyedül megengedett tóratekercsekben változatlan maradt és a betüszövegen kivül szakaszokra, de nem a versekre való osztást mutatja, továbbá bizonyos sajátosságokat: pontokat egyes szavak vagy betük fölött, nagyobb és kisebb betüket egyes helyeken stb. Ha a maszóra fogalmát legszélesebb értelemben vesszük, akkor a szentirás szövegének ezen alakját, mint a legrégibb és Akibában kulmináló, a bibliai szöveg megállapítására és megőrzésére irányuló törekvések eredményét, lehet a maszóra legrégibb emlékének nevezni.

Minthogy a bibliai szöveget nemcsak leirni, hanem olvasni és másoknak megmagyarázni is kellett, az irott szövegre vonatkozó és annak megtartására irányuló hagyomány mellett még egy másik hagyomány is kiképeztetett, mely megjelölte és fixirozta, hogy az általában csak a konzonansokat és a vokálisok egy részét hiányos és egyenlőtlen módon megjelölő és semmiféle interpunkciót sem tartalmazó betüszöveg miképen olvasandó. Ez a hagyomány első sorban azt jelölte, hogy miképen kell a szókat olvasni; a szó kiejtésre vonatkozó hagyományt egy másképen a bibliát mint »olvasottat« jelölő kifejezéssel »mikrának«, olvasásnak nevezték és a régi palesztinai tudósoknál alapelv volt, hogy az »olvasás«-nak is van anyja, azaz gyökere és alapja a legrégibb tradicióban. De nemcsak az egyes szó olvasására, mely minden bizonynyal a megértéshez a legkevésbbé nélkülözhető, vonatkozott a hagyomány, hanem a szó complexusok értelmes felosztására is és pedig mind a versek, mind ezeknek kisebb részekre való felosztására, mely utóbbiak a szóbeli előadás alkalmával hangsulyozás által lettek jelölve. Ezenkivül ezen szóbeli, a szöveg olvasását illető hagyománynak kritikai czéljai is voltak. Megmondotta, hogy hol van valamely szó a szövegben, de nem olvasandó, és megfordítva, hol kell az olvasásnál valamely az irott szövegbe föl nem vett szót betoldani és végre — ez a legszámosabb eset — hol kell valamely szót másképen olvasni, mint ahogy az irott szöveg szerint várni lehetne. A hagyomány eme kritikai része fényes világot vet a szankczionált bibliai szöveg keletkezésére. A hagyomány végre felölel még bizonyos a nyilvános előadást illető határozatokat, a mennyiben az irott szót euphemistikus okokból mással helyettesítette. Végre ide tartozik azon rendelkezés is, hogy a négybetüs Istennév helyett Adónai olvasandó és hogy milyen régi ezen rendelkezés, bizonyítja az alexandriai zsidók görög fordítása (Septuaginta), mely az említett Istennevet az Adónainak (Úr) megfelelő szóval adja vissza.

Ezen a bibliai szövegre vonatkozó hagyomány hordozói természetszerűen a szentirás tanulmányozásának ápolói és a szentirási ismeretek közvetítői voltak. Ilyenek első sorban az ifjúság tanítói, kiknek hivatása volt, hogy a felserdülő nemzedéket az oktatás legalsóbb fokán a szentirás ismeretébe bevezessék, de a magasabb foku iskolák tanítói is, kik a felnőttek tantermeiben és a zsinagógákban mindenek előtt a midrást, a bibliai szöveg magyarázatát, tanulmány és fejtegetés tárgyaivá tették, továbbá a szentirási szakaszok felolvasói és fordítói az istentisztelet alkalmával, végre a másolók, a bibliai másolatok

*) Eme a régi irodalomban egyedül előforduló szóalak helyébe, melylyel a Maszóra szűkebb értelemben is jelöltetik, lépett később a בסרה vagy מסורה alatt, mely »maszórá«-nak lett kiejtve és a disciplina és irodalom nevévé vált.

készítői. Az elemi tanítók és a biblia-másolók ugyanazon nevet viselték (Szófér, Szóferim, aramúl Szafrá, Szafrája), mely foglalkozásuktól a bibliával (széfer) van véve és ezen név a legrégibb irástudók megnevezésével, kik között elsőnek Ezra a szófér (Ezra 7, 11 és köv.) tartatott, összefolyt. E nevet még úgyis magyarázták, hogy általa a szent szöveg betüinek »számlálása« jelöltetnék. És tényleg a betük és versek pontos megszámlálása mint a szöveg megőrzésének segédeszköze már a régi időben alkalmazva lett. Erről néhány számadat maradt ránk a talmud- és midrásban és egy többszörösen fentartott maszoretikus tradiczió azt tartalmazza, hogy egy Nakkaira, a hadriánusi üldözések idejében Palesztinából Babilóniába vándorolt biblia-másoló és tanítóra, visszavezetett hagyomány szerint mind a 24 könyv verseinek összege 23,203-at tesz ki. A nevezett Nakkai, ki csodálatos mondák tárgyává lett és Hammúná Nahardéából (Babilóniából), kit ugyanazon tradiczió Nakkai tanítványának nevez és a ki különben is mint biblia-tanító említtetik, az elsők, kiket a maszóra auctoritásainak nevezhetünk és a kik a tannaita-korszak utolsó két generácziójához tartoznak. Egyébként azonban a netalán speciálisan maszorétáknak, azaz a szent szöveg irására és olvasására vonatkozó hagyomány ápolói- és fentartóinak nevezendő tanítók és irástudók tökéletesen eltünnek a nevek azon tömegében, mely Palesztina és Babilónia iskoláiból a tannák és amórák összefoglaló elnevezése alatt maradt ránk. Eleve biztosra vehető, hogy ezek között sok olyan volt, kik főképen a szent szöveg ápolására fordítottak gondot, és az ünnepelt Méir, Akiba tanítványának példája, ki hivatásszerű bibliamásoló volt, nem maradt egyedül. De maszorétákról szorosabb értelemben ezen a talmud berekesztését megelőző korból époly keveset hallunk, mint a legközelebbi a talmud lezárását követő századokból. Ellenben az azon korbeli maszóra történetére nagy, majdnem kimeríthetetlen forrásnak tekinthetők a szentirás-magyarázat azon emlékei, melyeket a talmudi és midrási irodalomban birunk. Nagyon sok, ami ebben mint halachikus, különösen azonban mint agádikus magyarázat nyujtatik, a bibliai szövegre vonatkozó megfigyeléseken és észrevételeken, összeállításokon és szabályokon alapszik, melyek a maszóra területéhez tartoznak, másrészt pedig a tannaita és amórai kor-

szak szentirás-magyarázata sok tekintetben a később külön disciplinává fejlődő maszórára is befolyással volt. A bibliai kéziratok készítésénél követendő szabályok összefoglalására már a talmud utáni korban szereztetett, nagyobb részt régibb források alapján Palesztinában a biblia-másolók traktátusa (Maszekheth Szóferim).

A maszóra legfontosabb emléke és egyeszersmind legjelentősebb és a héber nyelvtudomány és bibliaexegézisre nézve nélkülözhetetlen segédeszközzé vált terméke a punktaczió. A homály, mely az irott bibliai textus eme kibövitésének keletkezése fölött lebeg, pusztán hipothézisek által, melyek részben jó alappal bírnak, lett kissé megvilágítva. Biztos, hogy a vokálisok kiejtése és a szöveg hangsúlyozása és értelem szerinti felosztása már nagyon korán lett fix hagyományozás tárgyává, de a talmud lezárása előtt és még egy századdal utána tehát 600—650 előtt a magánhangzók és hangjelek teljes rendszeréről nem lehet szó. Nagyon valószinűnek vehető azonban fel, hogy ily rendszer a nyolczadik század második felében már létezett. Joggal lett megjegyezve, hogy a karaizmus az ő iráselvével az irásértelmezésnek a punktáczió által adott összehasonlíthatatlan segédeszközét már föltételezi, hogy a punktáczió bevezetésének Ánan fölléptét meg kellett előznie és nem tekinthető a karaita mozgalom gyümölcsének. Továbbá Grätz maszorétikus kutatásai biztos eredményének tekinthető azon tény, hogy a mi vokális és acccentusjegyeink zárt rendszerét más, csak sporádikusan alkalmazott jegyek (többnyire pontok, de vonások is) előzték meg, melyek többnyire hasonló szóalakokat különböztettek meg egymástól vagy pedig az interpunkczióra és hangjelezésre szolgáltak. A hangjelek tekintetében ujabb időben Büchler mélyreható vizsgálódásai kimutatták, hogy a mai zenei és szintaktikai czélokat összekötő hangjelrendszerünkbe régibb, vertikalis vonalakból álló maszorétikus jegyeknek igen gazdag maradványai vannak besülyesztve. Úgy kell képzelni, hogy azon régibb jegyek, talán már a talmud idejében, használtattak oly bibliai iratokban melyek az oktatás czéljait szolgálták, a mint hogy valószinűl (Derenbourg), hogy a magánhangzók nevei régi hagyománynyá vált iskolai szavakra mennek vissza, a milyenek az elemi oktatásnál használatban lehettek (»nyisd ki« az ajkaid, »zárd be« stb.). Oly

pontokról, melyek a verseket egymástól elválasztották és a bibliai példányt liturgiai czélokra használhatetlenné teszik, már a fentemlített Szóferim traktátus beszél. A szisztématikus pontozást megelőző pontokhoz, melyek hasonló szavak megkülönböztetésére szolgáltak, kedvező analógiát nyújtanak a szír kéziratok már a hatodik század előtt. A szíreknél, még pedig a Nesztoriánusoknál a keleten, eme megkülönböztető pontokból egy teljes rendszer fejlődött ki, mely a vokálisokat egyszerű vagy kettős, különböző módon elhelyezett, fönt vagy lent irt pontok által jelölte. Később, 700-ban időszámításunk szerint a Jakobitáknál nyugaton más rendszer keletkezett, mely a vokálisokat kis, fönt vagy lent irt görög betűkkel jelölte. Nagyon valószinű már most, hogy a vokálisok jegyeinek behozása a szíreknél a zsidó tanítókra közvetlen befolyással bírt, a kiknél a hagyományos olvasásnak jegyekben való fixirozása mindinkább nagyobb szükséggé vált, mely végre oly rendszerben talált kielégítést, mely a Nesztorianusok (keleti szírusok) rendszeréhez igen közel áll. Mégis a hangjelek rendszerétől, a mely kétségtelenül, függetlenül képződött, el is tekintve, a vokális jegyek rendszere is önálló alkotásnak tekintendő, mely a szírt a különféle jelentősége és kombinácziói által oly fontos sevájegy tekintetében felülmúlja.

Ha az előadottak alapján a punktáczió keletkezésének megközelítő korául a 7. századot lehet fölvenni, a pontozási rendszer hazájára nézve biztos támpontok hiányzanak, mert a tiberiási pontozásnak neveztetik ugyan, de e nevet talán csak azért viseli, mert Tiberiásban nyerte végleges alakját és mert onnan lett elterjesztve. A rendszernek különösen két részlete szól a palesztinai eredet ellen: 1. A kámecz jegye egyaránt szolgál a rövid *O* és a hosszú *A* jelölésére, holott ez Palesztinában valószinűleg, a spanyol zsidóknál szokásossá lett kiejtéshez hasonlóan, a tiszta A-hangot birta és nem hajlott az O-hoz. 2. A palesztinai, különösen pedig a tiberiási zsidóknál szokásban volt kettős R-hang megkülönböztetése a kiejtésben, mely a »Jeczira« könyvben is szembeszökő módon érvényesül, a pontozási rendszerben nem vétetett tekintetbe. — A palesztinai iskolák tekintélye sem volt a hetedik században oly nagy, hogy a hangjegyek és hangjelek intézménye tőlük kiindulva Babilóniában is gyökeret verhetett volna, míg ellenben meg-

fordítva könnyen gondolható, hogy Babilóniában, a hol a bibliai szöveg maszoretikus ápolása a Palesztinában uralkodóval párhuzamosan és egyes részletekben tőle eltérőleg (Madinchae, Maarbae) önállóan volt kifejlődve, a pontozási rendszer szír befolyás alatt keletkezett és nemsokára Tiberiásba is eljutott, a hol kedvező viszonyok között kiváló tanítók által polgárjogot nyert. Ezen tanítók egyike Pinchasz volt, ki iskolafőnek neveztetik, körülbelől a VIII. század közepén. Ugyanezen század vége felé virágzott Áser az öregebbik, a hires maszóretikus család megalapítója, mely Tiberiásban hat nemzedéken keresztűl állott fenn. A Tibériásról elnevezett pontozási rendszer mellett egy másik is keletkezett, valószinűleg Babilóniában, babilóniai vagy asszir pontozásnak nevezett, mely új elvek szerint, de ugyanazon alapon, mint a tiberiási, jelölte a hangzókat, külsőleg ettől különösen az által megkülönböztetve, hogy a hangjegyek a betük fölött vannak irva. Ez az úgynevezett babilónia pontozás csak egyes régi kéziratokban van fentartva, későbbi századokban különösen Dél-Arábiában volt otthonos és évszázados eltünés után azt korunkban valósággal fölfedezni kellett.

A pontozás az addig a szóbeli tanításra bizott és — amint épen a pontozás maga bizonyítja — a kiejtés és hangsúlyozás legfinomabb árnyalataira kiterjeszkedő bibliai szöveg hagyományos olvasása számára biztos és ezentúl a bibliai szöveggel egyetemben irás által megőrzendő alapot teremtet. A maszóra, ha nem is új tartalmat, de pontosabban meghatározott és szilárdabb terminológia és gazdagabb segédeszközök által kiváló anyagot kapott. Föladata, a szent szöveg és olvasásának gondos és változatlan megtartása, a pontozás behozatala által nem vált fölöslegessé. Sőt maga a pontozás és szilárd szabáiyai, melyek azonban egyes irányokban fejlődésképesek és ugyanazért részben elvi nézeteltérésekre adtak alkalmat, lettek most a maszóra tárgyává. Ez most máskülönben is irás által lett megrögzitve. A biblia szövegnek részben még a tannák és amórák korába visszanyuló adatai és szabályai, pl. hányszor található valamely szó az egész szentirásban vagy csak egy bizonyos könyvben, az adatok hasonló és épezért annál gondosabban megkülönböztetendő kifejezésekről, párhuzamos bibliai helyekről stb. leirva lettek, miután talán már régebbi időben történ-

tek egyes e fajta följegyzések. Ezen följegyzések először a lehető legrövidebb formában kerültek a szöveg szélére; ezekből a bibliai szöveget kisérő lapszegélyjegyzetekből, melyek közé a keri és kethib adatai is tartoznak, keletkezett a szűkebb — irodalmi — értelemben vett maszóra ama része, a melyet későbben a kis maszórának neveztek. Ezen lapszéli észrevételek jó részéhez magyarázat és kifejtés gyanánt tünik föl a bibliai kéziratok felső és alsó szélén, későbben a nagy biblia kiadásokban szintén a szöveget kisérő nagyobb megjegyzések sorozata, mely összeségében az irott maszóra legfontosabb részét képezi és a nagy maszóra nevet viseli. Ha pl. a kis maszóra megjegyzi, hogy valamely szó a szent irásban négyszer fordul elő, akkor a nagy maszórában az illető bibliai versek egyes jelentős szavaik által, gyakran valamely mindnyájukat mesterségesen összefoglaló mondat által idéztetnek. Azonban a nagy maszóra sok olyan adatot és összeállítást nyujt, melyekre a kisebben semmiféle utalás nem történik. Végre nagy maszórának neveztetik a szent szöveg sajátságait illető szabályok és abc sorrendben csoportosított összeállítások összesége, melyek természetük szerint nincsenek bizonyos bibliai versekhez füzve, tehát a szöveg szélére nem is tartoznak. A maszóra eme tanrészletei részben már korán lettek megállapítva, olyanok is találhatók közöttük, melyeknek a fentemlített első pontozási kisérletek szolgálnak háttérül. A nagy maszóra utoljára megbeszélt, a bibliai szövegtől független része közelebbről meg nem határozható időben önálló művé lett egyesítve, mely az első részlet kezdő szavai után az Ochla weochla könyvének neveztetik. A 11. század első felében már (Abuwalid által) mint első rangú maszorétikus forrásmű idéztetik. A szöveget kisérő maszóra a 916 évből származó prófétai könyvek kéziratában, mely mint a babilóniai pontozás legrégibb emléke lett híressé, található. Számos kézirat alapján látta el Jákob b. Chájim az 1525. évben Bombergnél Velenczében megjelent rabbinikus bibliát a kis és nagy (marginális) maszórával és egy a biblia végére helyezett az Ochla veochlával analóg, jórészt valószínűleg ebből vett gyüjteményével a maszórétikus észrevételeknek, az úgynevezett végső maszórával. Jákob b. Chájim eme redakciója maradt ezentúl a szükebb értelemben vett irott maszórának elismert alakja.

Valamint a pontozási rendszer megteremtői, úgy a bibliai szöveget kisérő vagy önálló maszorétikus feljegyzések gyüjtői és szerzői is ismeretlenek. A fent említetteken kivül régi kéziratok kevés számú, részben két értékü jegyzeteiben más maszoréták is vannak névleg nevezve, de ezen adatok lényegileg nem igen járulnak hozzá a maszóra történetének megvilágításához. Ellenben teljes történeti világosság veszi közül Áron b. Mózes b. Áser nevét, az első maszorétaét, ki egy irodalmi mű által is ismeretes, kivel a maszóra bizonyos értelemben lezártnak is tekinthető. Ben Áser, a mint röviden nevezik, Száadja kortársa és a fentnevezete tiberiási Áser ivadéka, a bibliai szövege olvasása tekintetében nézve az összes jövendő időkre nézve mértékadó tekintély lett, míg kortársa Mózes b. Dávid b. Naftáli (röviden Ben Naftáli) olvasásai, melyek a hangjegyek és hangjelek egyes részleteiben az előbbiektől eltérnek, hagyományoztattak ugyan, sőt össze is gyüjtették, de csak egyes esetekben lettek elfogadva. A Ben Áser által írt és hangjegyekkel és hangjelekkel ellátott bibliai kódex, a melyre — Maimúni értesítése szerint — több évi gondos tanulmányt fordított és melyet többször nézett át, mértékadónak lett elismerve és a maszorétikus szövegnek tekintetik. Azon vélemény, hogy Ben Áser egyik bibliai másolata őriztetik, legujabb időben tévesnek bizonyúlt; birunk ellenben tőle, a mint már jelezve volt, egy külön művet, melyben maszorétikus tantételek vannak összegyüjtve, melyek különböző kéziratokban sokféleképen rendezve találhatók, de java részt kétségtelenül tőle származnak és a talán szintén Ben Ásertől származó Dikdúke Hateámim czím alatt vannak összefoglalva. E gyüjtemény magvát oly tételek képezik, melyek rimes prózában, gyakran mesterkélt, a régi pajtánokra emlékeztető héberséggel vannak írva. A nagyobbik rész szabályokat és összeállításokat tartalmaz a magánhangzókról és hangjelekről; sok részlet a nagy maszóra (Ochla veschla) analog szakaszaival rokon. Exegetikus fejtegetések is találhatók, pl. agádikus magyarázata azon helyeknek, melyek olvastatnak, de nem iratnak és megfordítva, egy keresztül vitt homiletikai megokolása a biblia szöveg ezen különösségének. A Ben Áseréhez hasonló mű lehetett az arabs nyelven írt »mű a hangzókról«, melyet Abulwalid mint a szóferim azaz a maszoréták művét idézi és a melyben szintén maszorétikus anomáliák megokolásai voltak olvashatók. — Tulaj-

donképeni grammatikai szabályokról és grammatikai felfogásról Ben Áseruél csak annyiban lehet szó, a mennyiben a maszorétikus szabályok formulázása anyagilag adja meg a grammatikai szabályt. De tudatos grammatikai szisztematikának még nincs nyoma, habár a terminológiában az arabs befolyása már észrevehető és B. Á. az alfabéta betűi közül tizenkét betűből álló csoportot emel ki, melyek a többivel összekapcsolhatók, tehát a Száadja óta a gyökbetűktől elkülönített funkcióinális betűk. Hogy B. Á. Száadja befolyása alatt állott-e, nem kutatható ki; ismeretes, hogy Száadja polemizált ellene. Az utóbbi körülmény természetesen nem használható fel bizonyitékul arra nézve, hogy Ben Áser karaita volt; a többi e czélra felhozott meglehetős gyönge bizonyítékok is elhullanak azon megfontolás által, hogy egy karaita nem válhatott volna a hagyományhű zsidóság előtt megdönthetetlen tekintélylyé a masszóra terén.

Ben Áserrel a maszóra teremtő korszaka le van zárva. Ennek termékei képezték a talajt, melyen a héber grammatika létesült és magas tökélyre fejlődött. A grammatika némely részei bizonyos tekintetben továbbra is maszorétikus terület maradt, melyre ugyan a rendszeres nyelvismeret is fényt árasztott, de mindamellett a grammatikától függetlenül létezett. Könyvek keletkeztek a pontozásról, melyek a bibliai másolatok pontozásánál követendő szabályokat és hagyományokat összefoglalták, és a grammatikusoktól függetlenül, de tőlük tanulva és őket kiegészítve, folytatták a pontozók (Menakkedim) a maszóra művét, a mennyiben annak eredményeit megőrizték és a bibliai textust romlástól megóvták. A maszóra irodalmi alakjában segédeszközzé válik helyes bibliai másolatok készítésénél, továbbá a grammatika és a szentirás magyarázat segédtudományává; a bibliaexegézis egy külön válfajának tárgyává lesz, a miszticizmus is használja; végre tudományos kutatás és kritika objektumává, a mit először Elia Levita kisérlett meg. A szövegkritikának a bibliai könyvek eredeti szövegének helyreállítására irányuló törekvései között a maszóra mint a legrégibb szövegkritika eredménye és mint a legpontosabb nyelvismerettel párosult gondosság évszázados hagyományának gyümölcse még most is, kimutatható botlásai és tévedései daczára, a helyes olvasásnak és ez által a szent irás és nyelve megértésének szilárd alapját képezi.

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

A PARADICSOM ALLEGORIÁJA IBN GABIROLNÁL.

A nagy bölcselkedő ezen allegorikus biblia-magyarázatát Dr. *Bacher* V. tanár úr ismerteti és fejtegeti ujabban, ezen folyóirat f. é. júniusi füzetében (371 és k. l.), egy »*Salamon ibn Gabirol szentirásmagyarázata*« czimű kitünő értekezésben. A nagytudományú czikkiró úr jegyzetei folytán, mikkel a szöveget lépten-nyomon kiséri, alig marad fenn nehézség, az amugy bizony elég nehézkes, eléggé aphorisztikus szöveg megértésére. Csak egy-két pontra nézve nem nyerünk kellő fölvilágosítást, — nyilván csak azért nem, mivel a még sok egyebet felölelő czikk economiája nem engedé meg a szerzőnek, hogy ezen tárgy egyes részleteibe jobban belemélyedhessék.

Igy legelébb is a szöveg ezen tételénél: והנחש המתאוה גם השם יוכיח שהוא מנורת כי נחש ינחש, melyhez Bacher megvilágításképen ezt jegyzi meg: »*Talán* a vágyás sötét, tudaton kivüli »sejtésnek« van felfogva.« Látnivaló, hogy maga sem bizik valami nagyon magyarázata kielégítő voltában. Tényleg nem látható át, csekély véleményem szerint, még így sem, még ha felteszszük is, a mi csakugyan éppen nem bizonyos, hogy Gabirol itt ezen megkülönböztetést, a tudatos és tudaton kivüli vágyás között, már statuálta volna, hogy mi köze legyen már most ezen »sötét, tudaton kivüli *sejtésnek*« a József *varázslatához, büvészkedéséhez* (Genezis 44, 15), a mi éppen nem volt már »sötét, tudaton kivüli sejtésnek« mondható? — Az etymologiáért magáért (נחש: a »kigyó« és נָחַשׁ »varázsolni« — vagy a mivel ez jár), Gabirolt, úgy hiszem, korántsem kell hibáztatnunk[1]); de minő összefüggést, benső, dologi természetű összefüggést láthatott ő vajjon a »vágyás« közt, vagyis jobban a vegetativus »vágyó-lélek« (הנפש המתאוה) között, és a »varázsolgatás« közt? Még ha p. erre a helyre utalt volna: נחשתי (Gen. 30, 27.), a hol mégis lehet szó még inkább valamelyest

[1]) L. Gesenius, szótár (10. kiadás) s. v.: »viell. so viel als der onomatop. St. לחש zischeln, flüstern, bes. Zauberformeln.«

a »sejtésről«; de a szöveg határozottan amazt allegálja (כי נחש ינחש), a Józsefnek ezüst-serlege eszközletével véghez vitt »varázslatot«, »büvészmesterséget« (V. ö. ib. 44, 5). Itt pedig, ismételjük, véleményünk szerint, már sehogy sem lehet gondolni többé semminemű »sötét, tudaton kivüli sejtésre.« [1])

A második nehéz hely aztán ez: וזרע האשה ישוף הראש העולה וסוף החי ראש לצומח. Itt Bacher már egészen egyszerűen csak azt mondja, hogy .... »de pontosan nem értem«; követvén itt is, mint gyakran ugyanő, a Rási-féle hires legjobb értelmezési módszert.

A következőkben hadd kiséreljem meg, mindkét pontra nézve, a homálynak némi földerítését.

1. Gabirol a »lelkek« elméletében, itt is, csak úgy mint kölcseleti főmunkájában, a »fons vitaeben« (V., 13: נפש משכלת; נפש טבעית, ez utóbbi = הצומח = המתאוה-vel) *Plátót* követi (τὸ λογιστικόν; τὸ θυμοειδές; τὸ ἐπιθυμητικόν; Rep. IV., 441b; Tim. 77b) Aristotelessel szemben, ki is a harmadik léleknek, vagyis a növényinek, csupán csak a »táplálkozási-erőt« (τὸ θρεπτικόν = הזן) tulajdonítja, miglen a »vágyás« (τὸ ὀρεκτικόν = המתעורר = המתאוה), úgy mint az »érzés« meg a »mozgás« (τὸ αἰσθητικόν; κινητικὸν κ. τ. τόπον), szerinte még csak állatnál kezdődik. Ugyancsak ez utóbbi, Aristoteles, szerint tartozik még továbbá az *állati* lélek tehetségei közé: a »képzelő-erő« (φαντασία = כח המדמה), mint az »érzésnek« utóhatása (vagy mint a mely maga is gyöngébb »érzés«; De anima III, 3; Rhet. I, 11; v. ö. Überweg, Grundriss der Gesch. d. Philos. I, 200. l.); és innen származik aztán a későbbi (arabzsidó) peripathetikusoknál azon felosztás, melyet p. Alfarabinál és Maimûninál találunk. (Alfarabi, Princip p. 2.; Maim. Schem. per. I.: השכלי; המדמה; המתעורר; הצומח, vagyis a három főprincipiumra, az emberi, állati és növényi lélekre visszavezetve, így: I. emberi lélek: השכלי; II. állati lélek: המרגיש, המדמה, המתעורר; III. növényi lélek: הצומח). Holott mások, a Platonikusok (Neo-Platonikusok) megmaradnak a mellett, hogy a »vágyást« már a növényi léleknek tulajdonítják, s ugyanennél észlelnek már

[1]) A commentátorok csaknem mind azon fáradoznak, hogy Józsefet a »varázslat« vádjával szemben tisztázzák; de egyik sem gondol e közben többé-kevésbbé ártatlan »sejtésre.« Raschi: מדעת ומסברה ובינה; Ibn-Ezra (a Targummal, itt és Gen. 30, 27.): הוא נסה אתכם בו etc.

némi »érzést« is; így p. Batlajûsi (ed. Kaufmann 11. l. k.): הנפש הצומחת ותקרא המתאוה סגלת הנפש הזאת ההתעוררות אל המזון ... ולה מן האומר והמרגיש הכרת הצדדים השישה והשלחת השרשים אל המקומות הלחים etc. [1])

Vajjon lehet-e szó ez utóbbiaknál, a Platonizálóknál, már a *növényi* léleknél is a »*képzelő-erőről*«, a כח המדמה-ről? Ugy látszik, hogy nem; mivel Batlajûsi még a második lélekről, az állatiról, is csak azt mondja: ולה ההנאה והצער וימצא למקצתם הדמיון והרעיון. De miután ez az erő egyébként, Aristotelestől fogva, mindig együtt jár az »érzéssel« (ההרגשה); az »érzés« pedig másrészt, itt, a Platonikusoknál, már a növényi lelket, a maguk נפש המתאוה-jét is illeti: nem lehetetlen, hogy a vélemények e kérdésre nézve nem voltak egészen egybehangzók vagy tisztázottak, úgy hogy némelyek, következetesebben, már a növényi léleknek is tulajdoníthattak némi »képzelő-erőt«, némi כח המדמה-t [2]). Ez az erő, pedig a merő érzéki vagy testi »képzelő-erőn« alapszik, egyebek közt, a *varázslás*, a *büvészmester* és *álomlátás* is, a mint p. Maimûni mondja (Móre II, 36. 37): וזה כח המדמה כח נופני בלתי ספק, majd pedig: ואם תהיה השפע על המדמה לבד ... זאת הכת הם מנהגי המדי מגיחי הגימוסים והקוסמים והמנחשים [3]) etc. etc.

Ily módon keletkezhetett, ha nem tévedek nagyon, szövegünknek ezen tétele: והנחש המתאוה גם השם יוכיח שהוא מגזרת כי נחש ינחש, a mennyiben Gabirol itt — egyrészt az etymológia szépen van összeállítva. — egyrészt az etymológia kedvéért, és másrészt az allegória kedvéért — tehát úgy sem tisztán, szigorúan filozófiai fejtegetés közben — hallgatag, vagyis jobban mondva: implicite, a כח המתאוה fogalmával együtt, a növényi léleknek már azt a כח המדמה-ét is tulajdonítja, a melynek segítségével a varázslók (meg itt, a paradicsomban, az ördöngős »kigyó«) is működnek.

2. Könnyebb, úgy hiszem, sokkal a második hely megvilágítása, a hol úgyszólván csupán irályi nehézségekkel van dolgunk.

Hogy G. ezen mondattal: וזרע האשה ישוף הראש העולה וסוף החי ראש לצומח »mindenesetre Gen. 3, 15-ben talált czélzás a vege-

[1]) V. ö. Venetianer: »A fokozatok könyve«, stb., 58. k. l., a hol a lelkierők fölosztására vonatkozó irodalom (az arab-zsidó filozofusoknál) igen szépen van összeállítva.

[2]) L. még alább, a legutolsó jegyzet elején.

[3]) L. még Venetianer, id. h. 38. l. jegyzet.

tativ és animalis lélek kölcsönös viszonyára« akar lenni, azt már Bacher állapította meg, igen helyesen. De minő már most ez a viszony?

Batlajûsinál, kinél, az efféle kérdésekre nézve legelébb is kell és lehet tudakozódnunk, ezt olvassuk: וכאשר בא אל העוין בצמחים מצא בהם התחלה מתחלת הנפש ותקרא הנפש הזאת הצומחת ויהיה כבר התחיל להיות נפשם מן החומר מעט וכאשר בא אל העוין בבה"ח בלתי מדבר מצא עוין הנפש בו יותר חזק ותקרא הנפש הזאת נפש החיונית ויהיה כבר הופשט מהחומר יותר etc. (19. és k. l.); de már előbb is (12. l.), még pedig kérdésünkre nézve még döntőbben: והצורה הראשונה שלבש ההיולי הם שונה צורות היסודות הד' וזהו השלמות הראשון שהשיג ההיולי ואחר כן נתלבש בצורת הדומם באמצעות צורות היסודות ואחר כן צורת הצמח באמצעות הדומם (יוהיסודות ואחר כן צורת בה"ח בלתי מדבר etc. Itt a viszony tehát, a mint látjuk, már világosan úgy van föltüntetve, hogy a magasabb lélek mindig az alsóbb fok-, az alacsonyabb lélekből, és ennek »közvetítésével«, azaz tovább működésével, tovább fejlődésével emelkedik, fejlődik.

Ezt akarja G. is kifejezni, mondván: וסוף החי ראש לצומח, azaz: »ott, a hol az állati lélek végződik (t. i. lefelé menve), ott kezdődik a növényi lélek.« Világos-e? Talán még nem. Hanem ha G. ugyanazt a gondolatot így fejezte volna ki, megfordítva: וסוף הצומח ראש לחי, azaz: »ott a hol a növényi lélek végződik (t. i. fölfelé menve, fejlődésének vagy erejének lekfelsőbb fokán), ott kezdődik még csak az állati lélek (onnan indúl még csak ki ennek fölfelé emelkedése)«, akkor a gondolat és a mondat kétségtelenül egészen világos lesz vala. Ám G. kötve volt némileg a maga kifejezésmódjához, úgyszólván a dolog visszájáról való megkezdéséhez, mivel a bibliában ez áll: הוא ישופך ראש; a »fő« pedig csakis a fölfelé fejlődésben elért legmagasabb fokot jelentheti, a G. maga jelzi ezen szóval העולה (הראש) — és innen már most az egész mondat: וזרע האשה ישוף הראש־העולה־וסוף החי ראש לצומח értsd: »a bibliának ezen tétele pedig: הוא ישופך ראש azt jelenti, hogy az állati lélek legyőzi (»összezúzza«) a növényi lelket-fejestől — leg-

[1]) Bacher tehát nem egészen pontosan magyarázza G. ezen szavait: והנה הצומח בעפר, a midőn a (Gutmannal, Die Philosophie des Sal. ibn Gabirol 156 l. együtt) az עפר alatt az »anyagot« érti. Nem, a növényi lélek *közvetlenül* csak az ásványhoz, a דומם-hez ragaszkodik, s csak azután az »elemekhez« és az »anyaghoz«.

magasabb fokán — mivel az állati léleknek vége (legalsóbb foka) a növényinek feje (legmagasabb foka, ereje).« Magától értetődvén, hogy a »fej összezúzása,« G. szerint, csakis az egyik léleknek (az állatinak) a másik fölötti győzelmét, *uralmát* jelképezheti.[1])

[1]) L. különben erre nézve még p. Falaquéránál, a »fokozatok könyvében«, a »bölcs« nevében (Haneberg, »Über das Verhältniss von Ibn Gabirol zu der Encyclopädie, stb. 101. l., IV. töredék): »Du findest auch, dass die *begehrliche* Seele sich mit dir verbinde von Seiten des Leibes, d. h. von Seiten der Nothwendigkeit *bildlicher Vorstellung*. Die andere Seele, bei den Alter das *Zornige* verbindet sich mit dir, damit du *mit dieser Kraft über die begehrliche Seele* herrschest, stb. V. ö. Venetianer i. h. 79. l. k. — Harmadszor szólva most már ezen utóbbi igen derék munkáról, engedje meg annak szerzője, hogy itt valamire figyelmessé tegyem. Teljesen igaza van ugyanis Venetianernek abban, hogy azon föltevést, mintha a ס'המעלות Anonymusa (וא' חכם וכתב חכם stb.) Gabirol volna (Haneberg!) határozottan visszautasítja; ámbár V. figyelmét is kikerülte, hogy Falaquéra a »Móre-hamóré«-ban is számtalanszor idézi az ő Anonymusát, és mellette akárhányszor *Gabirolt is névszerint*. V. igaz, ennél még jobb bizonyitékokat hoz fel, különösen midőn kimutatja, hogy az Anonymustól vett idézetek többnyire az »Igaz testvéreknél«, de részben *Ibn-Sinánál, Averroesnél*, majd pedig Ibn-Badsánál is találhatók. Ámde, hogy egyeztetheti meg V. ezt az ő eredményét Falaquérának magának a »fokozatok könyve« bevezetésében előrebocsátott azon kijelentésével, hogy: »mindent a szerző nevénél fogok idézni, még pedig úgy, hogy az általánosan ismert tudósokat meg fogom nevezni, a kevésbbé vagy éppen nem ismeretesek nézeteit csak úgy fogom jelezni, hogy: »mondja a bölcs«? Avagy *Ibn-Sina* vagy *Ibn-Roschd* nem tartoztak az »általánosan ismert tudósok« közé? — Nem lehetne-e azért, hogy Falaquéra amaz idézeteket mégis csak *második kézből* vette, még pedig olyan szerző műveiből, a kit ő, több-kevesebb joggal, igenis a »kevésbbé ismeretesek« közé sorolhatott? Én, részemről, már berlini tanulmányaim idején foglalkozva ezen kérdéssel, *Gazzáliban* véltem feltalálni az Anonymust, a filozófusok hirhedett ellenségét, »lerontóját«, a kit Falaquéra egyébként tényleg soha sem idéz, s a kinek egyik művében (ס'ההקדמות, héber fordításban és kéziratban a berlini kir. könyvtárban, (Ms. orient. Quart. 521.) a »fokozatok könyve« két egész részletét is (az I. és II. töredéket Hanebergnél) találtam fel, *betűszerinti* hű másolatban. Nem lenne-e érdemes ezen nyomot tovább követni?

Temesvár.

DR. LÖWY MÓR.

A NÉGYBETŰS ISTENNÉV MAGYAR FORDITÁSÁRÓL.

Örömmel tapasztalja a figyelmes szemlélődő, hogy a zsidó vallásos élet nem csupán a nyilvános istentiszteletnél, hanem a családokban is erősen magyarosodik.

A német-zsidó jargon megdönthetetlennek vélt egyeduralma a vallásos szertartások végzése körül megingott és a magyar szó a családi asztalnál — és ezt mély értelmüen családi oltárnak nevezi a hagyomány — mind sűrűbben hangzik föl.

Igy tehát nem csupán a biblia- és imafordítás, hanem a zsidó vallásos élet is sürgősen követeli, hogy a szent istennév fordítására nézve megállapodjunk oly magyar szóban, mely azzal bizonyos mértékig egyenértékünek tekintendő.

A keresztény bibliafordítók a német Herr mintájára az Úr szóban állapodtak meg és évszázadok óta ezt használván, átment az a népéletbe, s ily módon fönmaradása a legszilárdabb alapot nyerte.

Ezen istennév azonban annyira felekezeti szinezetet nyert, hogy kérdéses, vajjon czélszerü lenne-e azt elfogadni, még akkor is, ha a fordítás ellen kifogás nem volna tehető.

Ismeretes tény azonban, hogy a szent istennévnek »Ur«-ral való fordítása, ugyanazon tévedés eredménye, melyből a »Jehova« név keletkezett, t. i. a k'ré perpetuumnak az eredeti szöveggel a ketibbel való összezavarásából eredt.

Az istennév a szövegben »Adonai«-nak olvastatván, nem az eredeti nevet, hanem az ezt helyettesítő szót fordították.

Zsidó fordítók nem igen használják az »Ur« szót a tetragrammaton jelzésére. Bloch (Ballagi) kisérlete a sokszorosan helytelen »Jehová«-val ugyancsak követés nélkül maradt.

Legáltalánosabb s már egészen meghonosodni kezd nálunk az »Örökkévaló«-val való fordítás, épen azért óhajtok ezzel bővebben foglalkozni.

Ősét az »Örökkévaló« szó a német »Ewiger«-ben tiszteli, a német fordítás pedig azon etimologián alapszik, mely a »יהוה« névben a הָיָה ige jelen, mult és jövő idejét látja egybevonva.

Tudjuk ma már, hogy a fordítás nem akkor nevezendő igazán hűnek és megfelelőnek, ha az etimologice hű, hanem csakis akkor, ha az olvasóban ugyanazon képzetet kelti föl a fordítás, melyet az eredeti ébreszt. Szükségtelen tehát e helyen a szentnév szótani jelentményét közelebbről megállapítani, hiszen nem az a fő, hogy etimologice megfeleljen a szó, melylyel visszaadni akarjuk a héber nevet, hanem hogy *a magyar nyelvben a fordításra kiszemelt szó ugyanazon eszmekört ölelje át, ugyanazon képzeteket és érzelmeket ébressze, mint egykoron a héber szent név.*

Áll-e ez az örökkévaló szóról?

Tény az, hogy az »Örökkévaló« szót a népnyelv alig ismeri, a közhasználat vele megbarátkozni nem tud, s azt a fogalmat, melyet a héberben a יהוה kifejez, egyáltalában nem tartalmazza.

Juda ha-Lévi Kuzarijában azt állítja, hogy a négybetűs név Istennek *tulajdonneve* (nomen proprium), mig a többi név mellékneve, melyek az ő egyes tulajdonságaira vonatkoznak. — Juda ha-Lévi ezen állításában nem csupán nyelvészeti, hanem vallástani igazság is van kifejezve. Igazat ad neki úgy a vallásbölcsészet, mint a hagyományos tan.

A négybetüs név, az a שֵׁם, a tulajdonnév, vagy ha szabad mondanunk az egyéni név, a többi Istenre vonatkozó elnevezések pedig כינוים mellék nevek.

Már most az a kérdés, hogy az »Örökkévaló« szó lehet-e egyéni névnek magyar fordítása?

E szó tisztán melléknevet fejez ki, és már ezért is ama képzet fölkeltésére a magyarul beszélő lelkében, melyet a hébereknél a יהוה szó keltett, teljesen alkalmatlan.

Ha erővel beleviszszük a biblia- és imafordításba, ott megmarad, de a mindennapi vallásos élet onnét azt át nem fogja venni, vele megbarátkozni nem fog soha, és igy azt a helyet sohasem foglalja el a zsidó vallásos életben, melylyel a keresztényeknél az »Úr« szó bir.

Az említetteken kivül még egy körülmény létezik, mely-

nél fogva az »Örökkévaló« fordítás meg nem állja helyét, és hogy ennek daczára eddig föntartotta magát, csupán annak tulajdonítháton, hogy teljes magyar bibliafordításunk zsidó részről még nincs. A szentirás költői és szónoki műveinek fordítása azonnal meggyőz minket, hogy e szó a kérdéses fordításra használhatatlan. *E nehézkes, mondvacsinált, rythmusellenes szó a költői és szónoki nyelvben a priori tönkretesz minden zeneiességet és rythmust.* A német »*Ewiger*« sem volt képes a népnyelvben évtizedes használat daczára polgárjogot nyerni, de legalább a rythmikus fordításban nem oly veszedelmes, mint a magyar verselés természeténél fogva, ez az ötszótagú nehézkes magyar szó.

E kényszerítő körümények hatása alatt azok, kik ujabban nálunk is költői nyelven kezdtek fordítani, az »Ur« szóval tettek kisérletet. Elmondottuk már följebb, mely okoknál fogva nem szabad e kisérletnek sikerülnie.

Ha a halotti beszéd »Eleve« [Élő] szava teljesen ki nem veszett volna a közhasználatból, úgy ez több okból ajánlható lenne, de egy teljesen kihalt szó fölelevenítése rítkán sikerül; különben is nekünk épen oly szóra van szükségünk, mely egészen elevenen él a köztudatban.

A négybetűs név magyar fordításánál ezek után kettőt kell szemünk előtt tartanunk; először hogy a fordításra kiszemelt szó egyéni és ne melléknév legyen, másodszor hogy a költői és szónoki nyelvben ne legyen teljesen használhatatlan.

Melyik az istenség tulajdonneve a magyarban? kétségtelenül ez a szó: Isten.

Csakis ez a név az, mely nem egyes tulajdonságokra vonatkozik, hanem az istenséget mint személyiséget jelöli, és igy bennünk csak ez a név keltheti föl a tetragrammatonnak megfelelő képzetet.

Érezte már ezt halachai irodalmunk is, mely az idegen nyelvekben a *Gott* és *Boga* szavakat tartja a szentnévnek megfelelőknek. (Lásd Sch. Aruch Chosen Mispat 27. fejezet, továbbá Sabbatai megjegyzését Jore Dea 179. f. 11. §-ához.)

Már most — hogy a második szempontról se feledkezzünk meg — annak bizonyítására, mennyit nyerne ezen fordítással a nyelv költőisége és szónokiassága, elengedőnek tartom ״ ״ -nak e két fordítását egymással szembeállítani:

Örökkévaló, örökkévaló Isten! Isten!

vagy אֱלֹהַי fordításait:

Az örökkévaló az én istenem: Isten, az én uram.

Utóbbi példával mindjárt utalni óhajtok arra, hogy אלהים szó hogyan lenne fordítandó. Az »ur«-ral való fordítást nagyon alkalmasnak tartom, annyival inkább, mivel épen úgy, mint a héber אלהים földi és égi parancsolóra alkalmazható.

Itt azután eljutottunk az egyetlen fenforgó nehézséghez. Tény az, hogy az »Isten« szó ezen kifejezésben »idegen vagy pogány istenek« köznévileg is használtatik, épen úgy, mint a héber אלהים, és így az »Isten« szót e név fordítására kellene lefoglalnunk. Azt hiszem azonban, hogy köznévi jelentősége e szónak nem eredeti, és épen csak onnan ered, hogy a bibliafordításokban ily értelemben gyakran előfordul. A népnyelv nem ismeri e szó köznévi használatát, és tényleg alkalmasabb s megfelelőbb ily esetekben is az »idegen vagy pogány urak« kifejezés. Az אדוני szó »Mindenható«-val igen pontosan volna magyarra fordítva.

Talán sikerült a szakköröket a kérdés fontosságáról meggyőznöm, talán sikerül egyeseket közülük rábirnom, hogy ennek tisztázására hozzászóljanak, vajjon nem lenne-e czélszerü abban megállapodni, hogy a biblia- és imafordításnál, a vallásoktatásnál és hitszónoklatban a szent nevet »Isten« szóval adjuk vissza.

Legyen szabad az eddig elmondottakhoz még egyet fölemlítenem, mi valláserkölcsi okokból teszi nagyon kivánatossá az általam ajánlott változást. Sajnálattal kell bár konstatálnunk, de közismert tény, hogy a magyar nép körében nagyon is gyakori az »Isten« szónak könnyelmü s frivol emlegetése, és máris nagyban fenyeget a veszély, hogy a magyarul beszélő zsidóság elsajátítja ezen legkevésbbé szép magyar szokást. — Szokjanak hozzá a zsidóvallás hivei, hogy az »Isten« szót szent félelemmel és meghatottsággal ejtsék ki mindig, ezt pedig úgy érhetjük el legjobban, ha ilymódon az »Isten« szót a héber névhez hasonló fontossággal és szentséggel veszszük körül.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

BÉCZA MÁSODIK MISNÁJÁRÓL.

Az ünnepre vonatkozó törvények között három kérdésben a Hillél iskolája rendes felfogásától eltérőleg a »sulyosbító« oldal felé, míg a Sammai iskolája a »könnyítő« oldal felé hajlik. Az utolsó vitapont az ünnepkor levágott היה זעוף vérének porral valól beehintésére vonatkozik. E vita már az amónáknak is nehézséget okozott; a nézeteltérés lényege nem volt világos előttük. A nehézség a vita szövegének téves hagyományozásából ered, a mit már a babilóniai talmud is érzett és ez okból a misna szövegén, habár csak egy betűre nézve, mégis lényeges javítást is eszközöl, a mint látni fogjuk. De a talmud ezen javításával a nehézségek nem tünnek el, hanem talán még gyarapodnak. Kénytelenek vagyunk tehát más megoldást keresni és én bátorkodom a következőkben egyet proponálni.

A misna szövege az ed. princeps szerint így hangzik:

השוחט היה זעוף ביום טוב בית שמאי אומרים יחפור בדקר ויכסה ובית הלל אומרים לא ישחוט אלא אם כן היה לו עפר מוכן ומודים שאם שחט שיחפור בדקר ויכסה שעפר הבירה מוכן [1]

Az első nehézség, melyet a b. talmud (7 b) fölvet, az, hogy a két iskola között a nyújtott szöveg szerint semmiféle nézeteltérés nincs, mert hiszen mindkettő azt állítja, hogy בדיעבד מותר és לכתחלה אסור.

A Rabba felelete, hogy a misna így értelmezendő: השוחט שבא לימלך »*ha a sóchét tanácsot kér*«, azt kell neki felelni, hogy שחוט חפור וכסה, túlságosan erőszakolja a misna szövegét. A második nehézség, melyet a talmud 8a fölvet, a motiváló שאפר בירה מוכן, melynek semmi értelme nincs. A sin korrigálása

[1]) Az összehasonlítást a közkézen forgó szöveggel mindenki maga végezheti el. A legfontosabb eltérés az utolsó אפר : עפר helyett. A b. talmud az utóbbi olvasást mutatja (Bécza 8a); az ed. pr. olvasása talán Hillél iskolájának következő állításán: מצינו אפר שקרוי עפר (Chullin 88b) alapszik.

vavra nézetem szerint e nehézségen nem segít, mert az említett három szó mint önálló tétel nem illik a misna összefüggésébe, minthogy a misna csakis azon három esetet akarja felsorolni, melyekben az ünnepre nézve a két iskola rendes felfogásukkal ellenkező álláspontot foglalnak el. Továbbá egész helyesen jegyzik meg a tószafisták, a talmud eme utólérhetetlen kritikusai, hogy a Sammai iskolája nézete szerint: אין מכסין באפר (Chullin 88 b), tehát nem is fogadhatják el a szóban forgó tételt.

Mellőzzük a többi feltünő állításokat, melyeket a talmud misnánkhoz (7b lent stb.) füz, és a decizorok és kommentátorok vitáit és kérdéseit, az érdeklődökre bizva azoknak felkeresését. A sokféle nézetek felsorolása és czáfolása különben is többnyire világosság helyett homálylyal borítja el a problemákat. Tekintsünk tehát el ezektől, a mit annál könynyebben tehetünk, mert valamennyien a b. talmud által adott magyarázatból erednek és így első sorban a praxisra bírnak hatással, melylyel jelen czikkünk nem áll összefüggésben.

A két iskola közötti vita megértéséhez a kulcsot ugyanezen iskolák egy másik már említett vitája szolgáltatja. Egy barajtában ugyanis (Chullin 88b) a következőket találjuk: ת"ר אין מכסין אלא בעפר דברי בית שמאי בית הלל אומרים מצינו אפר שקרוי שנאמ עפר ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת. A sammaiták szerint tehát a hamu nem használható לכסוי, de a hilleliták szerint használható. Minthogy ünnepen minden munka, mely a táplálék elkészítéséhez szükséges következésképen a vágás is meg volt engedve, a »kiszszúj dam« pedig hamuval nem volt végezhető, a Sammai iskolája azt tanítja, hogy azon módon kell azt végezni mint hétköznapon. A Hillél iskolája azonban azt állítja, hogy ezen munka, az ásás, kikerűlhető, mert hiszen hamu mindenesetre rendelkezésre áll; ha nincs hétköznapi, a mely מוכן, van ünnepi, melynek használata nem ütközik oly tilalomba, mint az ásás. A j. talmud tényleg a következőt jegyzi meg: שאפר הבירה מוכן. הדא דאתאמר באפר שהוסק מערב יום טוב אבל באפר שהוסק ביום טוב לא. בד"א בשקא שחט אבל אם שחט מוטב שיטול מאפר שהוסק ביום טוב ואל יחפור בדקר ויכסה.

A jerusalmi ezen észrevétele szerint nincs eset arra, hogy »ásni« meg legyen engedve, mert hiszen hamu ünnepkor okvetlenül rendelkezésre áll. E b b ő l f e l f o g á s o m s z e r i n t

kétségtelen, hogy a j. talmud a misnát nem a mi szövegünkben birta, melyben azt olvassuk a Hillél iskolája nevében ומודים שאם שחט שיחפור, hanem éppen megfordítva ישלא יחפור.

Az egész misna fejtegetéseink szerint a palestinai amórák előtt a következő alakban létezett volna:

השוחט חיה ועוף ביו"ט בית שמאי אומרים יחפור בדקר ויכסה ובית הלל אומרים לא ישחוט אלא אם כן היה לו עפר מוכן ואם שחט לא יחפור בדקר ויכסה שאפר הכירה מוכן.

A vita főpontját tehát a két iskola között az képezi, vajjon szabad-e »lekhiszszuj« ásni vagy nem. A Sammai iskolája szerint korlátlanúl szabad, a Hillél iskolája szerint pedig sohasem szabad, még vágás után sem, »*mert a kemencze hamuja készletben van*« (מוכן). A שאפר כירה tehát tényleg motiválás, jól illik az összefüggésbe és a vitapontja is világos. Az egész változtatás, melyet a misna szövegén eszközöltünk, tulajdonképen csak a לא szócska közbeszúrása. Miután e szócska kiesett, a mondat értelme megváltozván, szükségszerűen toldották be az: „ומודים ש„" szavakat.

Az előadottakban azon föltevésből indúltunk ki, hogy a misna szövege csak az amórák korában módosult a negatio kiesése folytán. Minthogy a pozitiv és negativ kitételek az emlékezetben könnyen fölcserélhetők és tényleg a hagyomány keretében számos ízben föl is cseréltettek, a mit különösen a b. talmud konstatál gyakran, az a feltevés sem volna merész, hogy a misna már a tannák korszakában nyerte a pozitiv alakot a negativ helyett. Az előttünk fekvő misna keletkezését a következőképen lehetne képzelni.

A misna első szerkesztője, talán már R. Akiba, hallotta a sammaiták és a hilleliták nézeteit, melyeket összeszerkesztett. A sammaiták tétele a következőképen hangozhatott: השוחט חיה ועוף ביו"ט יחפור בדקר ויכסה; a hilleliták tétele pedig: לא ישחט חיה ועוף ביו"ט אלא אם כן היה לו עפר מוכן ואם שחט לא יחפור בדקר ויכסה שאפר כירה מוכן.

Midőn a misna szerkesztő e két tételt egyesítette, némileg rövidítette, a mennyiben a vita tárgyat jelölő szavakat külön kiemelve az egésznek az élére állította, de egyebekben csak annyira változtatott az iskolák kifejezésein, amennyiben azt a két nézet szembeállítása és világossá tétele köve-

telte. E szerint érthető, hogy a misna szerkesztő az „ומודים" szót a szövegbe beszúrta, miután emlékezetéből a לא eltünt. Érthető továbbá az is, hogy השוחט וכו' nem jelenti a már megtörtént esetet (דיעבד), hanem a következőt: »A mi a חיה ועוף levágását illeti« erre nézve ezen vita létezik stb. A sammaiták általunk reconstruált eredeti szavaiban sem jelentik az idézett kezdőszavak az eset megtörténtét, hanem a théma megnevezését, minthogy a fővita a körül forog, szabad-e a kiszszuj czéljából munkát végezni vagy sem, nem pedig a körül szabad-e ünnepkor vágni, a mi magától értetődő dolog volt.

Mellékesen megjegyzem, hogy a misnában a Sammai iskolájának nézete azért áll mindig első helyen, mert a Sammai iskolája a régibb, melynek nézeteit a Hillél iskolája sürűn czáfolgatta. Misnánkban is ezt látjuk. A hilleliták — biztosan hallgatólag, a sammaiták megnevezése nélkül — polemizálnak a másik iskola ellen. A »béth sammai« és »béth hillél« legtöbb vitájában a hilleliták állításai föltételezik a sammaiták nézetének ismeretét. Más nézetek ezen ősrégi kérdésről összegyűjtve találhatók Frankel Z. ismert művében a misnáról.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A ZSIDÓK LEGRÉGIBB NYOMAI AUSZTRIÁBAN ÉS BÉCS-UJHELYEN.

A lassú fejlődés által megszaporodó közösségnek eredetét rendesen homály borítja. Eltörölt, már csak nehezen fölismerhető nyomok jelölik kezdetét. Ez különösen áll a zsidókra, a kik Európa különböző országaiban letelepedésükkor sehol sem lépnek föl egyszerre nagyobb számmal, hanem csak itt, ott és egyenkint bukkannak föl. Nyomaikat a századok viharja elfujta, moh lepi szétmálló sírjaikat. Itt, ott sikerül csak ezen emlékekből egynémely maradékot az időnek mohó torkából kimenteni. Ezek, bár szegényes és hézagos, de legalább némi fölvilágosítást mégis birnak nyujtani. Byron azt mondta: »The wild-dove hat her nest, the fox his cave, Mankind their country — Israel but the grave«, és ez még ma is gyakran úgy van. Az elődök rég lezajlott korából gyakran csak egyetlen egyet birunk, — a sírt.

Az ausztriai zsidók történetében nagy szerepet játszó Bécs-Ujhelyre nézve is egy máig elég jó állapotban fönnmaradt sírkő szolgáltatja az első teljesen hiteles adatot. Ebből kitünik, hogy Bécs-Ujhelyen már a 13. században zsidó temető volt.[1]) Bécs-Ujhely tehát Bécs után Ausztriának legrégibb községe. Mint zsidó község fontosságra nézve vetekedett a 13. században, de különösen a 15.-ben Bécscsel. Bécs-Ujhelyben a szellemi élet oly hatalmas lendületet nyert idővel a zsidó község kebelében, hogy iskola-főik által nemcsak egész Ausztria, hanem Magyarország és különösen Németország rajnavidéki zsidóságára, továbbá Cseh-, Morvaország, Steier, Karinthia, sőt Bulgária és némileg még Olaszország zsidóságára is nagy befolyást gyakorolt. Ezt kimutatni, valamint az egész zsidóság fejlődését Bécs-Ujhelyen különböző fázisai-

[1]) A sírkő megbeszélését l. tovább.

ban elkisérni, jogi és társadalmi helyzetét megvilágitani, benső, szellemi életét Ausztria zsidóságára való tekintettel részint levéltári és kézirati, részint a városban található régiségek, továbbá az idevágó irodalom alapján tárgyalni — lesz jelen soroknak a törekvése.

Minthogy a bécs-ujhelyi zsidóságnak legrégibb, még a 13. század előtti nyomai Ausztria zsidóságának legrégibb nyomaival függnek össze, azért ezen utóbbira is rá kell itt térnünk.

Amennyire lehet, ki kell ezen mondaszerű anyagot a burkából fejteni, ha a történeti igazság magvát akarjuk megtalálni. A monda maga mindenesetre kulturtörténeti értékkel bir és jellemző erővel azon időre, a melyben, és azon helyre, a hol keletkezett.

A 810-ik esztendőben a vizözön után — igy irnak a nagyon is jól értesült források — távol földről, Theománária országából jött egy Ábrahám nevű ember.[2]) Miután a szörnyű nagy utat szerencsésen megtette Zsuzsanna feleségével és Áthaym és Sálym nevű fiával és Rebekka nevű leányával a mai Stockerau vidékén telepedett meg. Itt birodalmat alapí-

[2]) Ezen monda egy nagy zsidó országról Ausztriában a legtöbb régi irónál található, aki Bécs történetéről ir. Kézzel fogható tendenciájuk, hogy Bécs alapítását a legrékibb korba helyezhessék. A legnevezetesebbeket emlitem csak, akikre még ugyis vissza kell térnem. Igy *Lazius W.* Miksa császár udvari történetirója: Chorographia Austriae, ed. A. R. D. Raym. Duellius (Frankfurt és Lipcse 1730) 73. l., ugyancsak ő: Rerum Viennensium Commentarii in quatuor libris (Basel 1546) 6. l. és Commentariorum in genealogiam Austriacam libri duo (Basel 1564) 19. l., továbbá: De gentium aliquot migrationibus libri XII. (Frankfurt 1600) a 23. l. Azonkivül még *Albermann H.* fordítása: Historische Beschreibung der Weltberümbten Kayserlichen Hauptsatt Wien (Bécs 1619) 4. l. *Fuhrmann M.:* Alt- und Neues Oesterreich (Bécs 1734) I, 2 l. Alt- und Neues Wien (Bécs 1738) 6. l. *Bormastin A.:* Descriptions Historique de la ville et residence imperial de Vienne (Bécs 1719) 6. l. I. B. *Küchelbecker:* Allerneueste Nachricht (Hannover 1732) 7. és 438 l. *P. J. Eckhardus*: Duo perantiqua monumenta (Würtemberg 1734) 9, és köv. l.

Ezek azonban részint *G. Hagen*-ből merítettek, kinek krónikája rövidített alakban megvan a *Pez* kiadásában: SS. rerum Austr. (Lipcse 1721) I, 1052—1158. l., részint pedig *Th. E. Haselbach*-ból u. o. II, 682. és köv. l., a mely krónikának azonban a zsidó birodalomra vonatkozó részét Pez »az izetlen mese miatt« kihagyta. L. 682. l.

tott, a mely egy későbbi zsidó által a Judaisaptae nevet nyerte. Azután Pannaus és Corodantia nevű városokat alapította. Egy hatalmas dinasztia kezdődik ő vele. Nem kevesebb, mint 72 uralkodó származott ezen családból. Közvetlen utódja fia volt Áthaym, ezt követte Rábám, Láptán, Synnám és sok más. Ezen fejedelmek sírjai — így mondják a forrásaink — Stockerauban vannak, Tuln, Graitzenstein, Nussdorf helységekben, Bécsben és Bécs-Ujhelyen az u. n. új kapu előtt.[3]) Ezen monda, minthogy Hagen G. tesz róla említést, aki 1406-ban irta a krónikáját, valószinüleg a 14. század végén keletkezett.[4]) A fekete halál idejében Ausztriában az üldözések miatt több községet odahagytak a zsidók. Ha egy ilyen, zsidóktól többé nem lakott helyen egy sírkövet találtak, a melyet persze nem értettek, úgy egy ilyen jelenséget könnyen úgy is magyarázhatta k, hogy ős időkben laktak itt zsidók. Annál is inkább, mivel mindent, a mit az emberek nem értenek, hajlandók réginek tartani. A nép termékeny fantáziája az ősi sírokból fejedelmi temetkezési helyeket csinált és így alakulhatott meg assankint a zsidó birodalom is. Hogy meg nem értett héber sírfeliratokból csakugyan ilyen következtetéseket vezettek le, azt legjobban mutatják a Hainburgban talált sírkövek,[5]) a melyek közül az egyik a 14. századból való ugyan, mégis arra a következtetésre birt valakit juttatni, hogy Hainburgban a rómaiak korában a 4. században zsidó község létezett. Hogy Ausztriában ama zsidó birodalomra vonatkozó hitet a zsidók maguk is megerősítették, az kitünik az ország nevéből, Judaisaptaeből, a mely név bizonyára héber akar lenni és »Juda lakhelyét« vagy »Juda törzsét« akarja jelenteni. Hogy miért terjesztettek a zsidók egy ily régi bevándorlásról szóló hirt némi előszeretettel, azt analog esetekből láthatjuk és tudhatjuk

[3]) Erneuerte vaterländische Blätter für den oest. Kaiserstaat. 1815. I, 144 l.

[4]) *Pez* i. h. I, 1047 l.

[5]) Alt- und neues Wien I, 82 l., közöl Fuhrmann, 4 sírfelirat-töredéket, a melyet — ugy mond — szakértők sem tudnak kibetüzni, azért tehát ezen irás nagyon régi és a mai zsidók előtt már érthetetlen és így legalább is a rómaiak idejéből származik és így Hainburgban a 4. században virágzó zsidó község létezett. Pedig amint az egyik föliratból kivehető, — a melyet bár *Beer P.* olvashatatlannak tart, l. a Sulamit cz. folyóiratban 6 évf. II, 179 l., azért némileg mégis kibetüzhető — a

leginkább. Igy Wormsban a zsidók, a kik bevándorlásukat egész Józsua idejéig vitték föl, azt akarják elérni, hogy Jézus elitéltetéseért ne vonhassák őket felelősségre.[6]) Ehhez hasonló eset ismétlődött különben a karaiták között is, még pedig nem is oly nagyon régen, a Krimm félszigeten.[7]) Az osztrák krónikásoknak pedig ez a zsidó birodalom nagyon kapóra jött, nem is kellett már többé kedvencz theoriájukat, hogy t. i. Bécs öregebb Trojánál és Rómánál — és ezen fordul meg tulajdonképpen náluk az egész — bebizonyítani, elég volt az ősrégi zsidó birodalomra utalni. A monda pedig annyival is inkább hitelre talált, mert Alsó-Ausztria föntnevezett helyein többnyire római kolóniák voltak hajdanában[8]) és így nagy multra tekinthettek vissza.

Ezen monda hitelességét különösen Lazius erősítette meg azáltal, hogy négy héber sírfeliratot közöl sírkövekről, a melyek az ő idejében Bécsben és Bécs környékén találtattak. Az egyik felirat a világteremtés 2560-ik évéből, azaz 1201-ik évből Kr. e., a másik a 139-ik évből Kr. u., a harmadik 255-ik évből Kr. u. a negyedik a 320. évből K. e. van keltezve. Ezen sírföliratokat azután a többi krónikások és írók átvették Laziustól és Bécs alapításának keltezését illetőleg tökéletesen hittek neki, de csak egy bizonyos ideig. Lassan-lassan elkezdtek ezen síriratokra és ezzel együtt Bécs régi keletkezésére gyanakodni.[9]) Ezen

sírkő 1311. év szeptember havából származik. A zárjel közé foglalt betüket hozzávetőleg egészítem ki:

יש[מ]ח[ה] בר העכל
[מ]וה יום אחד
לח[ודש] מרחשון
עא לפי[ט]

A másik sírkő pedig 1332-ből való. Csak ennyi van az egészből meg:

ה[נקרא] ישרא[ל]
ושני בעים
צב לפיט

Mivel a másik két sírkő csak töredék és minden évszám nélkül való, azért itt mellőzöm.

[6]) *Grätz:* Geschichte der Juden V, 219. l.

[7]) *Harkawy:* Altjüdische Denkmäler. A »Memoires de l'academie imperiale des sciences de Seint-Pétersbourg« XXIV. kötetében, 212. 271 l.

[8]) *H. Guthe.* Lehrbuch der Geographie (Hannover 1883) II, 558. l.

[9]) Először *Küchelbecker* i. h. 438 l. ** j., aki Laziusról azt mondja, hogy »einfältiger Flatterer«, Abermannról és Bormastinről hogy »Auto-

gyanu idővel annyira nőtt, hogy a héber sírfeliratokat nem is tartották már hébernek, hanem fénicziainak avagy új kháldéusnak.[10]) A feliratok birálatába nem bocsátkoztak. Csupán 1822-ben történt e tekintetben egy meglehetős sikertelen kisérlet.[11]) A sírfeliratokat ide igtatom, úgy mint Laziusnál találhatók [12]) az ő latin fordításával és Abermann töredékes átirásával egyetemben. Megvilágítom az ő felfogásukat és hozzáteszem az én olvasásomat és azon eredményt, a mit a zsidók történetére nézve belőle levonhatunk.

I.

קיודכי קיזוג נבור הגדול — בשנת
קיריאת עלום ב״א קתם —

Az átirás így hangzik: [13]) »Mordachi Misug gibbor hagadol bischanáth miberiáth holam beis elephim kaph tau Samech.«

---

res, welche gar schlecht geschrieben und ihnen das Judicium gefehlet.« L. 439 l. Véleményét azonban nem osztották általánosan, annyira nem, hogy Fuhrmann viszont azt mondja ő róla: »es hat noch niemand dergleichen lächerliche Meynung und Gedanken geheget.« L. Alt- u. neues Wien 13. l.

[10]) *Perzl J.:* Chronik von Wien (Bécs 1824) 1. l.

[11]) *Beer P.* a Fränkl D. Sulamith czimű folyóiratában 6. évf. II, 171—179. l. Fuhrmann könyvét birálja, aki a sírfeliratokat Laziustól vette át, még pedig a furcsa betükkel együtt. Beer ezen betüket nem ismeri föl mindenütt, mert Laziust nem látta. Nem veszi észre, hogy מ helyett mindig קי van nyomva, amit különben Zunz is fölemlit. Zur Gesch. u. Lit. 405 l. g. jegyzet alatt. Beer csudálatos szavakat hoz ki a feliratból, a melyeket azután a latin fordítás segítségével, amit Fuhrmann Laziustól vett át, toldozgatja meg. Beer p, o. בכיועדו-t, ami מועד-t jelent בכידעדו-nek olvassa (174 l.) stb. Kifogásolja a többek közt, hogy a ת״צ״ה abreviaturát נצב tőből származtatják és azért fordítják »lapis erectus est«-tel. Pedig az nem is akar fordítás lenni csupán kiegészítés, nehogy az értelem csorbát szenvedjen. Hogy ez valóban ugy van, azt legjobban bizonyítja Lazius magzarázata, akinek pedig a fordítását Abermann épugy, mint Fuhrmann is átvette. Lazius azt mondja: תנצבה hoc est: »sit anima justi cum Deo«, a miből az látszik ki, hogy ő ezt a תהי נשמתו צרורה בצרור החיים helyett תהי נשמה צדיק באלהים gyanánt fogta föl. L. De gentium 22. l. — Általán Beer reczenziója felületes és elhamarkodott.

[12]) *Lazius:* De gentium 23 l. és köv., a fordítás a 20. l.

[13]) *Abermann* i. h. Függelék 1. l. és köv.

A fordítás: »Mordachi de genere gigantium vir magnus (scilicet mortuus vel sepultus est) anno a creatione mundi bis millesimo, quingentesimo et sexagesimo. MMDLX.« — Feltünő a מזוג szó, a mit Abermann »Misug«-nak olvas, mintha a helynevet jelentené, a honnan »Mordachi« származott. Lazius pedig »de genere gigantum«-mal fordítja. Valószinüleg az eredeti sírkövön מגוג állt. Tán Lazius tévedésből nyomtatta מזוג-nak és a többiek utána nyomtatták mind. Hogy מגוג volt eredetileg, azt nagyon valószinüvé teszi a fordítás: »de genere gigantum«. Persze nem szabad úgy, mint Lazius teszi, óriásokra gondolni, tán a bibliai Gog és Mágogra, hanem egy erős embert kell képzelnünk, a kinek a halála után más dicséretet nem tudtak utána mondani, csakhogy erős volt és hős. Lehet, hogy életében ezzel a melléknévvel »Mágog« tisztelték meg nagy ereje miatt, a mint még a zsidók közt ilyen szokás mai napig is előfordul.[14]) Igy lett azután a neve Mordechai Mágog. Más kérdés azonban a keltezés. Hogy a felirat időszámításunk előtti 1201-ik évből nem származhatik, arra fölösleges szót szaporítni. Más részről pedig Lazius a legkevésbbé megbizható történetirókhoz tartozik.[15]) Azért egész nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk ki, hogy a föntemlített tendenczia miatt Lazius meghamisította az évszámot. Hogy évszámot magán a sírkövön milyen könnyen lehet hamisítani, még pedig úgy, hogy a szakértő is lépre megy, azt legjobban mutatják Firkovitschnak tschufutkalei hamisításai.[16]) Csupán csak egyetlen betűhez, a mely az ezrest fejezi ki, kell egy kis vonást hozzá tenni, és megvan az egész. Jelen esetben a ד-ből nagyon könnyen lehetett ב-t csinálni, a százasoknál a ת-ből ק-ot. Eredetileg ugyanis ד״אתתם állhatott, ami 4860-at ad, ami egyenlő 1100-al Kr. u. A mostani ב helyett ג sem tételezhető fel, mert az 3560-at (= 201 Kr. e.) adna, amely idő-

---

[14]) A jargon nyelvhasználatban mai napig egy erős nagy emberről egyszerűen azt mondják: »Golmegog«, ami alig lehet más, mint a kiejtés megkönnyítése kedvéért a »g« elhagyása által keletkezett népethimologia מגוג ומגוג-ból.

[15]) *L. Hormayr:* Taschenbuch für vaterl. Gesch. (Bécs 1813) 167. és köv. l.

[16]) *Chwolsohn* D.: Corpus inscript. hebr. (Szt. Pétervár 1882) a bevezetésben. A mienkhez egész hasonló hamisításokat vitt éppen Firkovitsch véghez. L. *Harkawy* i. h. 188. és köv. l.

ből szintén nem származhatik ilyen héber sírfölirat. A ב helyett ה-t sem olvashatunk, mert az 5560-at adna, ami 1880-al egyenlő Kr. u. — Hogy a ק valószinüleg a ת-ból származott, azt onnan is következtethetjük, hogy minden szokás ellenére volna, hogy egy évszámnál, ahol kronosztich nem forog fön, a kisebb számjegyet a ק-ot helyezzék a nagyobb, a ת elé. — Az egész sírföliratot egyenesen koholmánynak alig ha tarthatjuk, mert máskülönben teljesen megfelel a régi sírfeliratok formájának. A lakonikus rövidség, csupán név és datum, a hónap és a nap hiánya régi sírföliratra mutat.[17]) Nem gondolható, hogy Lazius az egész sírföliratot ugy hamisíthatta volna, hogy ezt éppen eltalálja, továbbá sokkal részletesebben írja le a sírokat, minthogy teljes koholmányra gondolhatnánk. Az évszámnak két utolsó száma תס, minthogy amugy is nagy szám és így a hamisítása nem illenék L. tendenciájába, valódinak vehető és az egésznek következő olvasása ajánlható:

מרדכי מ[ג] וג גבור הגדול בשנת
מבריאת ע[ו]לם ד[א]ת[ת]ס

Mordecháj Mágog, a nagy hős, a világ teremtésétől a 4860-ik évben (= 1100 Kr. u.). Ami az évszámot, 1100-at illeti, megközelíthetően helyesnek tarthatjuk, a mennyire ilyen régi, nem jól másolt és hozzá még hamisított síriratoknál helyességről egyáltalában szó lehet. Az 1100 mellett szól azon körülmény is, hogy Lazius második sírfelirata 1139-ből való. Azonfölül pedig még jóval régibb héber sírfeliratok is léteznek, így Olaszországban, Lavellóban 810-ből, Venosaban 822-ből, Brindisiben 832-ből.[18]) Ez kezünkbe adja annak a lehetőségét, hogy egy 12. századból származó héber sírföliratot valódinak tartsunk. De vajjon ez Ausztriára nézve lehetséges-e? Éltek-e már akkor zsidók ott? Éltek, még pedig még jóval előbb is, t. i. a 10-ik században minden kétséget kizá-

[17]) V. ö. a rövid síriratokat szintén hónap és nap nélkül *Chwolsohn*-nál i. h. 72, 122, 133, 167, 179, 187, 247 l., ugyszintén *Ascoli:* Iscrizioni greche latine, ebraiche di antichi sepolcri giudaici del Napolitano (Turin 1880) 66 l. 24. sz. Szintén hónap és nap nélkül *Lewysohn:* 60 Epitaphien. 1 sz., a melyet azonban Ascoli i. h. semmi esetre sem tart oly réginek, mint a hogy Lewysohnnál áll. Továbbá *Lieben:* Gal-Ed 1, 7. szám.

[18]) Ascoli i. h. 78 l. 23. sz.; 73 l. 27. sz.; 66. l. 24. sz.

róan megtaláljuk már a zsidók nyomait Ausztriában, az akkori Ostmarkban. Az Ostmarknak különösen a Duna melletti részében élénk kereskedést üztek már a 10. században. Ezen kereskedők közt a zsidók oly tekintélyes számban voltak, akár mint átmeneti kereskedést üzők, akár mint állandóan ott lakók, hogy 903—905 közt a törvényhozás velük, mint par excellence kereskedőkkel foglalkozik. A Gyermek Lajos alatt »Rafoltestetün«-ben[19]) szervezett vámszabályzat kimondja, hogy a »zsidók .... épúgy a rabszolgák, valamint egyéb árúk után a rendes vámot fizetik, épúgy a mint ez a királyok előbbi idejében volt.«

Igy tehát mi sem áll utjában annak, hogy a zsidók a 11. század végén és a 12. elején a mai Ausztriában temetővel is birtak. A sírfelirat nagyon is primitiv művészetét Olaszországból hozhatták, a honnan nagy valószinüség szerint Ausztriába vándoroltak.[20]) Csakis úgy magyarázható meg az a jelenség, hogy Bécs-Ujhely alapításakor, mindjárt zsidók is lelhetők föl, mert éppen az Ostmarkban már akkor huzamosan tartózkodtak a zsidók is. (L. alább.) — A másik 3 sírirattal pedig, mivel föladatunk körébe csak negative tartoznak, t. i. hogy keltezésük hamis, rövidebben végzünk.

II.

Az eredeti kövön így állhatott:

אפרים הכהן [בר]תורה [א]ני במועד[י] הָיָא
בורר יום חדש ושבת תמוז משוש לבי
שבת בפטירת בני ר׳ יהודה הכהן [בר]תורה
[דא]ינטרא תנקבר יו[א״] יט״ שבט מבריאת
עולם [ד]״א שנת תתצט לפ״ תצבה

[19]) Ez a Traun torkolata és az Enns közt fekvő Raffelstätten. A vámszabályzatot közli *Oefelius A. T.:* Rerum Boicarum SS. (Aug. Vindeliciorum. 1763) I, 718 l., továbbá: Urkundenbuch des Landes ob der Enns (Bécs 1856) II, 54—56 l. az előbbitől eltérő alakban, a melyből kitünik, hogy a 10. században már Morvaországban is üztek a zsidók kereskedést. Továbbá *Böhmer:* Regesten des Kaiserreiches (Innsbruck 1889) 728 l. 1961. sz.

[20]) *Stobbe O.:* Die Juden in Deutschland. 8. l. és *Wertheimer:* Die Juden in Oesterreich 19. l.

Laziusnál:

אפרים חכחן קיתורת כי בקיוערו הוא
בורר יום חדישושבת תקיוז השוש לבי
שבת בפטירתובני ר׳ יהודה חכחן קיתורת
ווי נטרא הנקבר יו׳ ב׳ יוד שבט קיטריאת
עולם נא שנת תתצד לפר׳ תנצבה

Én Efráim Kohen Bertinoro,[21]) aki ünnepemre (már) kiválasztottam a hónap napját és Támuz szombatját — szivem örvendezése megszünt (Thren. 5, 15) fiamnak, R. Judá Kóhen Bertinórónak halála által, aki Intrából való,[22]) aki el lett temetve vasárnap sebát 19-én, a világ teremtésétől 4000-ben 899-ik évben az időszámítás szerint.[23]) Lelke legyen bekapcsolva az élet kötelékébe.

III.

Eredetileg állhatott:

שלם בר ברוך ונקבר [ב]ב׳ טבת
עבריאת מולם [ה]א יו׳ז

Laziusnál:

שלם בר׳ ברוך ונקבר כב׳ טבת
קיבריאת עולם ד״א יו׳

Sálem, Báruch fia és el lett temetve tébet 2-án a világ teremtésétől 5017.[24])

[21]) Családnév, mint az ismeretes Bertinoro Obádjánál, a hol szintén nem a származását jelöli meg, mert hisz Citta di Castelloból való volt. L. *Grätz* VIII, 260. A ת tévesen ט helyett áll.

[22]) Intra Olaszországban van, Forli kerületben. Apa és fiu bevándorlók lehettek, azért emelte ki az apja, aki maga beszél itt, hogy a fia Intrából való. שַׁבָּת és שָׁבַת szándékos szójáték.

[23]) A ו׳ helyett ד׳ és így kapunk 4899-et, azaz 1139-et (Kr. u.) A ב׳ helyett N-et azért, mert sebat 19-ike (január 22.) nem hétfőre, hanem vasárnapra esett. A többi szám, minthogy ugyis a legmagasabb, valódi lehet.

[24]) A כב helyett ב׳ב-t azért olvasom, mert 5017-ben a 22. tébet (decz. 21) szombatra esett, a mikor temetés lehetetlen volna. A ד helyett ה, a ין helyett, a melyet rendesen kerülni szoktak יין állhatott eredetileg. Igy azután 1257. decz. 21-ét kapjuk.

IV.

Eredetileg állhatott:

פטיר[ת] פעינ[ה] בת ר׳ יוסף שהלכ[ה] לעולמ[ד]
כב רח ניסן מבריאת ע[ו]לם הא שנת
קר[ב] לפרט ביום ב׳ אייר תנצבה

Laziusnál:

פטיר׳ פעינן בת ר׳ יוסף שהלכ׳ לעולקי׳
כב רה ניסן קיטריאת עלום דא שנת
קרב לפרט ביום ב׳ אייר תנצבה

Lazius így fordítja: »Petarach Penin (sivel Faunyn) filia Rabbi Joseph, quae abiit in saecula XXII anno (aetatis suae«)... etc. Fordítandó: Peninahnak,[25]) R. József leányának halála aki elhunyt Niszán ujholdjának 2. napján,[26]) a világ teremtésétől 5000-ben a »harcz« (= 302) évében az időszámítás szerint.[27]) Ijjár 2-ik napján (állíttatott föl a sírkő?). Lelke kapcsoltassék az élet kötelékébe.

Ama mondából tehát, a melyet L. ősrégieknek hitt héber sírföliratokkal akart megerősíteni, amint láttuk, nagyon kevés marad ugyan igaznak, annyit azonban mégis segít bizonyítani, hogy a 9. században mint kereskedők föllépő zsidók az Ostmarkban mindinkább kedvezőbb talajra akadtak és a 11. és 12. században legalább egy községet már alakítottak és egy temetőjük is volt. — És mi marad a bécsujhelyi uj kapu előtti

[25]) Hogy itt פטירת állt. azt bizonyítja L. olvasása. Ő bár csak פטיר-t nyomtat »Petarach«-nak ejti ki, mert bizonyára a פטירת utolsó betüjét ה-nak olvasta. A név bizonyára פנינה akar lenni (I Sám. 1, 12) csak mint a régi sirköveknél gyakran, ugy itt is hibásan irták. L. alább.

[26]) Beer is már így olvassa i. h. 176. l. és Abermann is így irja át: »rasch«; több nincs nála.

[27]) A ד helyett ismét ה, a כ helyett pedig nagyon ajánlatos »ב«-t olvasni. Először mivel L. 1557-ben ir és ha קרב-ot olvasunk, akkor 1560-at kapunk, továbbá eltekintve attól, hogy a szó végén nem כ, hanem ך kellene, még azért is, mert a szó bizonyára kronosztich akar lenni, mert különben nincs semmi értelme, hogy 320-at így fejez ki és nem ugy, mint rendesen teszik, t. i. ש״ך-al. Azonfölül pedig 1542-ben tényleg nagy háboruja volt II. Ferdinandnak a törökökkel. Bécs előtt 30,000 katona állt (*Mailáth:* Gesch. Oesterreichs II, 155 l.) így egész jól irhatta, hogy a »harcz évében«. Tehát 4320 helyett 5320-at kapunk, ami megfelel 1542-nek.

fejedelmi temetkezési helyekből?[28]). Több nem, mint néhány, a 13. századból származó sírkő héber föliratokkal.[29]) A fejedelmeknek persze se hire, se hamva. Ama sírföliratok azonban mindenesetre annyit bizonyítanak, hogy Bécs-Ujhelyen zsidó község állott fönn a 13. században. A zsidóknak szellemi vezetőjük is van már ezen időben R. Chájim b. Mózes személyében, aki Bécs-Ujhelyen működik.[30]) Alig hiszem, hogy tévedek, ha R. Chájim születését a 12. század végére helyezem. Veje, R. Abigedor b. Elija Hákóhen[31]) ugyanis 1240-ben rabbiteendőket végez Bécsben és nagy tekintélynek örvend.[32]) Ha Ábigedor akkor csak 25 éves is, úgy ipjának, ha még él, legalább 45 évesnek kell lennie, a mely számítás szerint születése 1190–1200 közé esik.

R. Chájim összeköttetésben áll korának tudósaival, így a bécsi R. Izsákkal az »Or Záruá Hágádol« nagyhírű szerzőjével,[33]) a prágai R. Salamon b. Máchirral.[34]) Tanítványai közt található az ő későbbi hivatalbeli utódja, Chájim b. Izsák, az Ór Záruá Hákáton szerzője.[35]) R. Chájim b. Mózestől semmi vagy nagyon kevés följegyzés maradt csak meg. Az a kevés, egy kódexben följegyezve, éppen a bécs-ujhelyi zsidó község szegényes állapotát világítja meg. Néhány községi tag ugyanis a nagy ünnepeket Bécs-Ujhelytől távol akarta eltölteni, amiáltal azonban az otthonmaradottak, mivel nem birtak volna 10 tagból álló férfi-gyülekezetet összehozni, nyilvános istentiszteletet nem tarthattak volna. Azért R. Chájimhoz fordulnak jogorvoslatért és döntést kérnek tőle, hogy a távozóknak nem kellene-e az istentisztelet lehetségessé tétele miatt helyet-

[28]) Vaterl. Blätter i. h. 144. l.

[29]) L. a mellékleten az I., II., III. számu sírföliratokat.

[30]) *Chájim Áskenázi b. Izsák* (Ór Záruá Hákáton) döntvényei (Lipcse 1860) 118. sz. 37 b. וכ׳ הר״ר חיים ב״ר משה יצ״ל מנאוישטט בתשובתו.

[31]) *Mincz Mózes:* döntvényei (Lemberg 1851) 69. sz. 55a.

[32]) *Kólon József* döntvényei (Cremona 1557) 74 sz. 536, és *R. Izsák b. Mózes:* Ór Záruá (hágádol) I, II (Sitomir 1862), III (Jeruzsálem 1887) I, 198, 205, 206, továbbá Ór Záruá hákáton 199. sz. 66a.

[33]) L. Ór Záruá hákáton 199. sz. [34]) U. o. 52. sz. 14b, 8. sz. 4b, 110 sz. 34a.

[35]) I. h. 122. sz. 39a: זה אשר כתב מורי הר״ר חיים ב״ר משה זצ״ל és 52. sz. 144 alatt szintén מורי szóval nevezi meg.

tesekről gondoskodni? — [36]) Az egész község tehát az asszonyokkal és gyermekekkel együtt alig haladhatta meg az 50-et ebben az időben. De ugy látszik, hogy a község leginkább bevándorlók által gyarapodik. A bevándorlók közt egy Ezechiel nevű ismeretes, a kiről mindössze annyit tudunk, hogy gazdagon jött az országba és itt elszegényedve halt meg 1265 deczember 7-én.

Sírfelirata a rimek szerint tagolva és a hiányzót kiegészítve így hangzik:[37])

אוץ מרה
מרוב ציה
בום צוקה וצרה
שנפלה עטרת ראשי
בפטירת אבי אבי
אבן מצב
לאות לציון הוצב
ובטן כמי מרים תצב
ויתאמים היינו ואין אב
ולבו נפשי תדאב

[36]) Ezen adatot szeretett mesteremnek, mélyen tisztelt *Dr. Kaufmann Dávid tanár* urnak köszönhetem, a kinek szives utbaigazításait is megköszönni kedves kötelességemnek tartom.

Az illető hely *Halberstamm* codexében 345 תתסה (865.) sz. alatt igy hangzik:

וישאלנו ע״ד קהלינו ויש נישטט יש מהן רוצי׳ ללכת חוץ
למקומ׳ ל״ג [נוראים] ומיחי׳ הבריה׳ בלא מני׳ אם לא
שישרו אחר׳, תחתיה׳ כמוהם בני מצו׳ כמ׳ אחר׳ שיצטרך
להשכיר את הנשאר׳ יפרעו חלקם וגם הנשים האלמנו׳
יפרעו (!)חלק׳ המגיע להם דהשוה הכתו׳ אשה
לאיש לכל ענש׳ שבתור׳ כדמפיק מואלה המשפט׳
וא״ע דהוי כמו מצו׳ עשה שהזמן גרמא ונשי׳
פטורו׳ מאחר דקבלו עליה רמינו עלייה׳ כחוב׳
מ״ד אלולב ותקיעת שופ׳. ושלום על כ״י
נאום חיים.

Ezen döntés keltezve ugyan nincsen, de más időre, mint a község keletkezésére alig tehető, mert máskor Bécs-Ujhelyben ilyen viszonyok egyáltalán nem létezhettek. Az aláirás is jóformán ezen Chájim b. Mózesre vall; a későbbi Chájim b. Izsáktól azért nem lehet, mert a 261 döntést tartalmazó könyvében egyszer sem irja magát így alá: נאום חיים. Bécs-Ujhelyben pedig más Chájim ismeretlen, tehát föltehető, hogy ezen döntés R. Chájim b. Mózestől ered.

[37]) L. eredetijét a mellékletben az I. sz. sírfelíratban. Ezen sírkő, ugymint a másik 4 (II., III., VI., V. számu melléklet) Bécs-Ujhelyen a

כי בארץ בא נאמן בית
והיה לשמיר ושית
והודו כורת
ר[בי] יחזקא[ל] בן[מ]ורינו ה[רב] ר[בי]
חבי[ב] שנפטר בשבת ונקבר יום
א״ו כסלו בשנת רב כבד
ויהי למם עובד
ז[כרונו] ל[ברכה] לפ[רט] לאילף השישי
ת[הי] נ[שמתו] צ[רורה] ב[צרור] ה[חיים]
ע[ם] ש[אר] צ[דיקים] ב[גן] ע[דן] אמן סלה

Magyarul: »Keservesen kiáltok a nagy szorongatásnak miatta a szenvedés és szorongatás napján, a melyen leesett a fejem koronája (Echa 5, 16) atyámnak, atyámnak elhalálozása által! A sírkő jelül, emlékül állíttatott föl (Ezech. 39, 15; 2 Kir. 23, 17.). A benső mint keserű viztől van feldagasztva (Num. 5, 27). Árvák lettünk[38]) és nincs apa (Echa

»Glacis«-nak nevezett sétatéren, mely a »Bahngasse«-be torkollik, egy magas, összelövöldözött, a régi várhoz tartozó falba van beillesztve. A néphit azt tartja, hogy a régi zsidó temető ezen a helyen volt, ami éppenséggel nem lehetetlen, különösen azért nem, mert ezen 5 sírkő is körülbelül 50 lépésnyire a mostani helyüktől a 7, körben álló magas szilfa közt találtatott 1868-ban ásatás közben. Akkor ezen 7 szilfa — amint szemtanúktól hallottam — mélyen alant állott egy rondeauban, amit akkor »Grübel«-nek hivtak. Onnan egészen lentről, ahol a sírkövek a falnak támasztva voltak, hozták fel őket a rondeaunak lehordásakor és belehelyezték a falba, ahol mai napig vannak. Szegényes kárpótlás ez a többi, vályuknak, faltöltelékének felhasznált többi sírkövekért.

[38]) יתומים helyett tévesen יתאמים áll. A következő יאין אב ugyanis világosan mutatja, hogy árvákról és nem ikrekről van szó. Különben a grammatikai és orthografiai botlások nem tartoznak a ritkaságok közé a régi héber sírfeliratokon. Igy az olasz sírfeliratoknál משכבו áll משכבו helyett (Accoli 60), שאלום pedig שלום helyett (u. o. 27) stb., a krimmi sírföliratokon מתים áll מאתים helyett (Chwylson 287), זה מצבה ehelyett מצבה הזאת (u. o.), egy belga sírkövön אבן אחד ehelyett אחת (R. D. E. I. VII, 127). Minél régibbek a sírfeliratok, annál gyakoribbak a hibák és különösen oly szavakban, a melyek gyakorta használtatnak. Derenbourg ezen jelenséget a mater lectionis egy nemének tartja (R. D. E. J. II, 132), ami semmi esetre sem ad teljesen kielégítő magyarázatot. Azon körülményből, hogy a hibás irás gyakorta használt szavaknál fordul elő, azt lehetne következtetni, hogy egyes héber, a közbeszédben gyakran használt szavak eredeti jellegüket lekoptatták és különösen a laikus előtt már nem is látszott héber szónak és mint ilyent nem is irta héberes orthografiával. Erre ma is találhatunk analogiát a zsidó német irásban, a melyben némelyek egész közönséges, értelmileg előttük teljesen ismere-

5, 3); és az ő szíve után eped az én lelkem.[39]) Ime az országba jött mint házának meghittje (2 Sám. 7, 16) és lett tövis és tüske (Jes. 7, 23), bár dicsősége mint olajlevél volt. R. Ezechiel, fia urunknak, R. Chábibnak, meghalt szombaton és elföldelték vasárnap kiszlev 17. napján a »nagy teher és adózóvó lett« (Gen. 49, 15) évében.[40]) Emléke áldásra legyen![41]) A 6-ik évezredben az időszámítás szerint. Lelke kapcsoltassék az élet kötelékébe a többi igazakkal együtt Éden kertjében![42]) Ámen szélah.«

tes és gyakran hallott és a jargon beszédben nem ritkán használt szavakat nem héberes orthografiával irnak, mert azon szavakat nem is tartják tulajdonképen hébereknek.

[39]) ולבו helyett ולבו is olvasható: »és prédává levén, eped a lelkem« volna akkor.

[40]) Az évszám a כבד által van megjelölve. Magán a sírkövön jobban ki lehet még a két vonást a 2 első betű fölött venni, mint a fényképen. A dátum tehát 5026, kiszlev 17, vasárnap, miután a zsidó év őszkor kezdődik és az 1. januar előtti hónapoknál az átszámításkor a megelőző polgári év veendő, (*Loeb J.*: Tables du calendrier juif, Paris 1831, 18. l.) az 1265-iki év deczember 7-ikének felel meg. A sírkő alján 1370 áll, ami azonban más kéztől származik. Ezt abból is láthatjuk, mert a többi, szemmel láthatólag más irással vésett köveken szintén ugyanezen kéztől láthatjuk az arabs számokat a talapzaton. Ezen 1370 ugy jöhetett létre, hogy a למס szó vétetett kronosztichnak, ami (130 + 240 + 1000) 1370-et ad. Ezen szám azonban föltétlenül téves, mert abban az évben kiszlev 17-ike keddre és nem vasárnapra esett. Hogy a כבד szó jelöli az évet, azt nemcsak a pontok mutatják, kanem sokkal jobban bizonyítja a visszaszámítás, a melynél a dátum a hétnek a napjával teljesen összevág. 1265-ben kiszlev 17-ike (deczember 7) ugyanis valóban vasárnapra esik.

[41]) Ezen eulogia nincs tulajdonképpen a helyén, mert az évszámot megszakítja. A sírirat egyébként sem teljesen hibátlan, kiesik a konstrukcióból, hol egy beszél, hol többről van szó.

[42]) Ezen eulogia עש״צ״ב״ע nem fordul elő Zunznál, (Zur Gesch. u. Litt.), ami azonban semmi esetre sem lehet bizonyiték arra, hogy egyáltalán nem is fordulhat elő, amint Harkawy (i. m. 48, 67, 136 és köv.) a Chwolson ellení támadásaiban ebben a tekintetben bizonyára igaztalanul hivatkozik a Zunz által nyujtott eulogiákra. Hiszen ma már több anyag fölött rendelkezünk, mint Zunz akkor rendelkezhetett. Ezen eulogia annál is inkább bizonyosnak vehető, mert ugy a fordulat, valamint maga az eulógia előfordul más sírföliratokon is. Igy egy wormsi sírkövön (Lewysohn nr. 38) világosan áll: תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם שאר צדיקים, egy másikon pedig (nr. 60) תצבה עשצ בגע אמן בגן ערן אמן áll. — Palaeografiailag érdekes, hogy e sírföliraton a végbetük formája nincs még teljesen kifejlődve. A »pé«-nek a szára nincs lehuzva, csupán

A 13. század közepe táján tehát mindenesetre beszélhetünk már egy bécs-ujhelyi zsidó községről. A nagyon hézagos adatokból is láthatjuk még, hogy ezen időben rabbijuk és temetőjük van. Azt is láthatjuk, hogy Bécs-Ujhelyen a zsidók nemsokára a város alapítása után telepedtek le. Magát a várost minden valószinüség szerint V. Lipót herczeg alapította 1192 és 1194 közt.[43]) R. Chájim b. Mózes születési évéből (1190—1200) vejének működéséből (1240) és a sírkő dátumából (1265) azon következtetést vonhatjuk le, *hogy a zsidók Bécs-Ujhelyen a 13. század első negyedében telepesznek le.* És ez annál inkább lehetséges, mert Alsó-Ausztriában ezen időben zsidók már meglehetős számban vannak jelen.[44])

elmetszve (a 2. sorban alulról a לאילת szóban). A vég »nun« ugyanezen jelenség miatt olyan mint a »zájin« (Utolsó szóban, továbbá אבן-ben és בטן-ben és נאמן-nál is). A »záde« szára szintén nincsen lehuzva (בארץ-ben), de a mai alakhoz mégis közel áll már. Föltünő még a scriptio defectiva a הצב-nál a mater lectionis a לאילת szóban.

[43]) *Hormayr:* Taschenbuch für vaterländ. Gesch. (Bécs 1813) 167—179.

[44]) SS. rerum Austr. ed. Rauch (Bécs 1793) I, 201. Még jobban van az ide vágó okmány lenyomtatva az Archiv für Kunde oest. Geschichtsqu. X, 146.

POLLÁK MIKSA.

(Folytatása következik).

EGY MAGYAR HELYNÉV.

E becses folyóirat juniusi számában főtiszt. Dr. *Perles József* müncheni rabbi úr a »Hebräische Berichte über die Judenverfolgungen der Kreuzzüge« czimű gyüjteményben Salamon bar Simon által felemlített איזבורג (varians מיזבורג) helység névre nézve úgy vélekedik, miszerint alatta eltérőleg a gyüjteményhez írt magyarázattól nem *Wieselburg*, hanem *Ödenburg* volna értendő.

Szerény véleményem szerint a *magyarázónak* nézete a helyes. Ezen állitásomra fölbátorít azon körülmény, hogy e napokban a »M.-Zs. Szemle« átolvasása után véletlenül Bél Mátyás, hires múlt századbeli történészünk »Not. Hung. nov. hist. geog.« czimű munkájának V. kötetében is lapozgatván, arról győződtem meg, hogy ama מיזבורג vagy איזבורג mellett történt esemény majdnem szóról-szóra Belius munkájában is olvasható (V. k. 49. l.) még pedig Mossonius = Mosony *Wieselburg* leirásában, a melyben Bonfinius művére és a sokkal régibb származásu Chronicon Hierosolymitanumra hivatkozik.

Sőt mi több, Bél Mátyás etymologice és elég világosan kimutatja, hogy mikép lett ama vár őseredeti *Limusa* nevéből Musum-(Moson), később Mesenburg és végre Wiesenburg vagy Wieselburg.

De eltekintve attól, hogy a kereszteseknek Wieselburg mellett történt sorsukról szóló és Belius, illetőleg még korábbi iróktól írt latin szövegü elbeszélés teljesen megegyezik Salamon b. Simon és József Hakóhen héber szövegével még a hydrographiai leirás is egészen ráillik Bél M. adataira, mert említett művében (V. k. 53.) azt olvassuk: Pedestris .... tanta est facta occiso, ut aquae Danubii et *Lintax* in sanguineas mutarentur undas.

E szerint fölösleges azon licentia legendum, melyet Dr. P. úr javasol, midőn szerinte a Dibre Hajómimban előforduló והנהר ליכטאצי ugy olvasandó ליטצי-Lajta, mert a Lajta latin neve: Lintax.

Hogy külömben איזנבורג nem lehet Ödenburg, az már abból is kitünik, hogy e város topographiai helyzete egész más. *Közelében* nincs se Duna, se Lajta mig Moson szorosan e két folyó közt van, délről a Lajta északról a Kis-Duna.

Marad csak még *egy* olvasási nehézség: hogy mi lehet זבורטין. De e nehézség is eloszlik, mihely a ט—מ-nek olvassuk és a talán másolási gondatlanságból inversióval irt betüket megint az illő helyekre igazítjuk.

Budapest.

MANDL BERNÁT.

IRODALOM.

ÜNNEPI SZÓNOKLATOK.

(Festpredigten für die Haupt-Feiertage des Jahres von dr. Adolf Schvarz Stadt- und Conferenz-Rabbiner in Karlsruhe. Neue folge. J. Bielefelds Verlag. Karlsruhe 1892.)

Az előttünk fekvő terjedelmes gyüjtemény, mely hetedik részét teszi a tudós szerző eddig megjelent ily nemű műveinek XXXIV. számot tartalmaz. E gyüjteményben foglalt szónoklatok a tökélynél fogva, melyet úgy tartalomban, mint formában egyaránt felmutatnak általában mint rhetorikai munkálatok is magas szinvonalon állanak, de különösen mint zsinagógai beszédek a legjobbak közé tartoznak, úgy hogy nemcsak gyarapitják irodalmunk ez ágát, hanem a szó nemesebb értelmében gazdagitják.

Egy minden tekintetben originális szellem erősen kidomborodó jellegét viselik magukon ez orátiók, egy oly egyéniség charakterét, mely a sablonszerűség népes és szoros országutját messze elkerülve üde irányokon keresztül vezető, csaknem régen tört és kevesek által használt uj ösvényen halad biztosan kitüzött czélja felé. Magasan szárnyaló költői ihlet és filosófiai mélység, gyujtó lelkesedés és meggyőző tudás egy szent czél érdekében szövetségre lépnek e beszédekben, melyek ily formán szívre és elmére egyaránt hatva, mindkettőt megtermékenyitik és öntevékenységre serkentik. Ami e beszédek alakját, szerkezetét illeti, valamennyien textuson épülnek, de úgy, hogy thema és ige a logika és aesthetika követelményeinek szigoruan megfelelve minden erőszak nélkül egymáshoz simulnak és tárgy és alak tökéletes harmoniában olvadnak egybe. Kiváló szellemessége és eszmegazdagsága szerzőt arra képesitik, hogy a legnehezebb feladatokat játszi könnyüséggel vezesse megoldásuk felé; e mellett gondolatmenete mindig világos és átlátszó, stilusa

egyszerű és folyékony nyelve könnyed és költői zamatu. Szellemessége a textus homiletikai kiaknázásában gyakran valóságos virtuózitást visz végbe, de anélkül persze, hogy a józan homiletika által vont határvonalakat nem respektálva legkevésbbé is vétene az izlés ellen. Igy teszem azt az uj évre szóló első csoportban, mely három első és második napra való beszédpárt tehát hat beszédet tartalmaz, mindegyik beszédpár egy azon textuson épül. Ijob 21,2 öt, különböző thémát tárgyazó beszédhez adja a textust, nevezetesen ujév első és második napjára és az engesztelés napjának három (kolindre, mánáf és neila) alkalmára szóló beszédekhez; egy másik ily cyklusnak meg Micha 7. 96 szolgál vezérfonalul stb. Hogy Schvarz a zsidó hagyomány egyik ismert jeles munkása előtt az agáda virágos kertje is tárva nyitva áll, hogy innen a szebbnél-szebb szellemi virágokat szedje beszédcsokrainak díszítésére, azt persze mondanom sem kell. És gyakran igazán gyönyörüség látni, hogy a hagyományos irodalom mezején szedett némely hervadt és színtelen virágszál, mikép nyer uj életet és szint a hozzáértő szellem meleg és éltető lehelletétől. E részben különösen a beszédek bevezetései tesznek fényes tanúságot; ezek tulnyomó részben midráselemekből meglepő szellemességgel összeállított mozaik alkotások és szerző czéljait kitünően szolgálják. Még csak egyre akarok utalni mint olyanra, mi e beszédeket különösen jellemzi és ez azon igazi zsidószellem és tudás, melyek beszédeket át meg áthatják és minden egyes mondatnak határozott, szembeszökö charakterét megadják, modern zsinagogai beszédek ezek e kifejezés legnemesebb értelmében.

A ki a modern zsidó irodalom ez ágát nem ismeri, talán nem fogja egészen érteni e föltevése szerint magától értetödő körülmény hangsulyozásának szükségességét, de a beavatottabbak, kik ismerik azokat az idegen minták után csinált minden határozott jelleg nélkül való szüntelen moralpredikációkat, melyektől ujabb homiletikai irodalmunk csak úgy hemzseg, azok meg fognak érteni.

Részletekre ki nem terjeszkedem, mert csak számot akartam adni a benyomásról, melyet reám e beszédek tettek és teszem azt azon meggyőződésben, hogy nem csak a szükebb körü szakközönség, hanem általában minden művelt olvasó haszonnal és élvezettel olvashatná e beszédeket.

Ó-Kanizsa. DR. ROSENBERG EDE.

JÓNÁS PRÓFÉTA.

Über das Buch Jóna. Exegetis Kritischer Versuch von Dr. M. Löwy (Rabbiner im Temesvár).

Jónás próféta könyve a tudományos kritika előtt még mindig egy talány, melyet megfejteni a számos, komoly kisérlet daczára mindeddig még nem sikerült.

Hogy e könyvnek valami tendencziája van és hogy ez csak didáktikai lehet, ebben ugyan nagy része a magyarázóknak egyetért, de hogy a benne foglalt történet melyikét szemlélteti azon alapigazságoknak, melyek a zsidó nép nemzeti tudatát és egységes világnézetét, mint sajátos lelki vonását megalkották, erre nézve már nagyon is eltérők a nézetek. Némelyek szerint ezen könyv a Jáhve-hitnek universális jelentősége mellett és azon kezdetleges, még korlátolt és elfogult pártikuláristikus nézet ellen küzd, melynek értelmében Isten csak az ő népének tartja fönn kegyelmét, de megtagadja azt mind a többi népektől még akkor is ha azok jók és igazságosak és ha igaz szívből megtérnek. Ezen leginkább ker. magyarázók szerint Jónás az őstypusa volna Pálnak az u. n. pogányapostolnak. Többen a próféta helyzetét Istennel és néppel szemben látják e könyvben megvilágítva, hogy a próféta nem vonhatja ki magát az Istentől elébe szabott hivatásszerű prófétálás alól, a nép azonban mindig megakadályozhatja az ellene hirdetett baljóslatok teljesülését, ha megtér a gonoszságtól »mely az ő kezében vagyon«. Vannak a kik Jónás történetét népies prófétalegendának tartják, melybe valószinűleg még régi hitregebeli vonatkozásu részletek is beleszövödtek. A zsinagóga, mely e könyvnek fölolvasását az engesztelési napon elrendelte, ezzel kijelentette, hogy a megtérés eszméjét általában és Isten könyörületességét a megtérők iránt látja benne hangsulyozva.

Azon nézetet, hogy Jonás történetében egy próféta legendát kell fölismernünk első sorban Stade képviseli. Ezzel a könyvnek számos sajátságos részletei, a különös situatiok mondhatni képtelenségek némi magyarázatot lelnének. A próféta vonakodása, szökése Isten elől, mély álma a hajó belsejében az alatt mig a tomboló vihar a hajót megsemmisüléssel

fenyegeti, elnyeletése a hal által és imája a hal gyomrában, a rövidség, melylyel a város pusztulását hirdeti »Még negyven nap és Ninivé elpusztult« továbbá a megtérő Ninivé képe, melyet még a nép legnáivabb emberre is kétkedő mosolylyal olvas, hogy még a barom is böjtölt és zsákot öltött; a próféta boszankodása ezen nagy megtérés fölött, hogy most még se pusztul el a város, a »Kikájon«; és végre Isten kérdése: hát valóban nagyon boszankodol — ezek a tulzások és naiv helyzetek mind megannyi dolgok, melyek inkább egy humoros jellegű népmesébe mint sem egy komoly szent költeménybe illenek.

Könnyü volna Stade magyarázatába belenyugodni, ha a történet hőse nem volna egy a Szentirásban más alkalommal is említett próféta. A zsidó népképzelet igaz nem egyszer szőtt csodaszerű legendákat a profétáik történetébe, de ezen legendák mind dicsfénynyel látták el a profétáik neveit.

Jónás próféta emléke azonban nem valami dicsőségesen kerül ki az ő nevét viselő könyvben előadott történetből, az ő tettei nem bámulatot nem magasztalást érdemelnek, hanem érthetetlen furcsaságok azok, melyek nagy dicsőségére semmi esetre sem válnak.

Jónás könyvének ezen sajátságos vonásai birták Temesvár tudós rabbiját arra, hogy úgy a könyvnek keletkezésére mint tendenciájára nézve más magyarázatot keressen és a mint az előttünk fekvő érdemes műve mutatja meg is találjon.

Szerinte a könyv legföltünőbb vonása a csipős guny a satyra, mely egy bizonyos próféta nem annyira személye, mint inkább kijelentései fölfogása és nézete ellen fordul, szerzője pedig egyike azon ugynevezett álprófétáknak, a kikről nem is lehetne föltételezni, hogy mindannyian voltak »néma kutyák, kik nem tudnak ugatni« az az, hogy nem léptek volna föl irodalmilag is azok ellen, a kikkel oly heves engesztelhetetlen harczokat vívtak. L. szerint Jonás könyvével egy gunyirat jutott a Kánoni gyüjteménybe, melynek éle azon profétáik egyike ellen fordul, kiknek Istentől áthatott szelleme Izrael Szent iratait megalkotta, — Jeremias, Jeruzsálem pusztulásának hirdetője ellen, kit bár gyakran kifakad lelkének keserves bánata hazájának előrelátott szomorú sorsa fölött, ellenfele a kiméletlen irodalmi harczban ugy tüntet föl mint a

ki érzéketlen hazájának és népének politikai hanyatlása iránt mint a ki nem akar és nem tud más lenni mint a javithatlan konok vészhirdető próféta, a ki mindenhol és mindenbe csak egyedül a szerencsétlenségben, az istenitéletben, minden létező teljes pusztulásában, fölforgatásában keresi és találja profétái működésének egyedül megfelelő, lelkét egyedül kielégitő eredményét. De nem valami aljas gúnyirattal állunk itt szemben mondja L. mely nem érdemes arra a helyre, melyet a kánoni gyüjteményben nyert, hanem olyannal, melynek alapgondolata szoros összefüggésben van Izrael történeti helyzetének és rendeltetésének akkori időben legfontosabb kérdésével azzal t. i. hogy Isten mint a világ ura mennyire és meddig lehet oltalmazója a zsidó népnek idegen népekkel szemben, meddig terjedhet az ő elnézése és szánalma Jeruzsálem lakossága iránt, ha az nem tér meg Istenhez? ha — mint a gúnyirat mondja — nem javul meg minden rétegében egyszerre, mint egy varásütésre és »még a barom is«? Elpusztul-e Jeruzsálem mint azt Jeremiás, a monotheismust mint universális istenhitet hirdető próféta többszörösen kijelenti, vagy megmarad-e mint azt Jonás szerzője, az első sorban nemzeti érzelmű álprófétа hiszi, mert Isten csak inkább oltalmazza Jeruzsálemet az ő templomának városát mint Ninive Bábelt, a hol bizony szintén nem mind csupa erényhősökből áll a lakosság és még más jelenségek is mutatkoznak mint böjtölés és megtérés? L. műve komoly és mindenesetre érdekes felfogásában eredeti kisérlet, mely teljes mértékben megérdemli, hogy a tudományos exegesis számba vegye. Csak sajnálhatjuk, hogy nem magyar nyelven lett megirva, mert ideje volna már hogy a tudományos bibliai exegesis is nagyobb tért foglaljon a magyar irodalomban és ki volna inkább hivatva ennek megvalósítására mint tudós rabbijaink?

Budapest. SCHÖN DÁVID.

A VÉRVÁD TÖRTÉNETÉHEZ.

(Der Process von Tisza-Eszlár. Ein antisemitisches Culturbild von Paul Nathan Dr. phil. Berlin. 1892.)

Németország talajából nőtt ki a rendszeres antiszemitismus és így csak természetes, hogy ez a föld nagyon alkal-

mas arra is, hogy a zsidógyűlölet terjesztésére rendelt eszközöket szaporítsa. Sajtójának egy része mely a nyakán függő kölöncz miatt gyakran elnyomja az igazság szavát, ép úgy mint Lajtán tul a zsidóságnak Taaffe ellenes magatartása folytán, amott is korlátlanul garázdálkodhatik a zsidósággal szemben. Egy egész irodalom már az, mely gyakran a tudomány tógájában a zsidóság ellen harczol. Tele marokkal szórják a gyűlölet magvait és a társadalom minden rétegében terem is a konkoly. A nagy német kultura itt-ott szégyenkezve rejtözködik, de fájdalom sürün beszennyezi magát az antiszemitismussal való ölelkezésekben.

A nemzetközi viszonyokban hazánk közel áll a nagy német birodalomhoz, de e birodalom polgárainak szivében, hála a recipiált valláson lévő és külömben is dédelgetett szászok és oláhok jajveszékléseinek, annyi az ellenséges indulat minden ellen a mi magyar eredetű, hogy a német antiszemitismus intensivitásának jelét látjuk abban, hogy a gyalázatos emlékű tisza-eszlári vérvádat oly örömmel recipiálták. Igaz, hogy a vérvád nem telivér magyar, de úgy gondolják, mert nekik úgy jó, hogy azért az a vád igaz, még ha magyar is. Valóban ha az ember meggondolja, hogy a magyar orthodoxia vezetősége a zsidóság műveltebb részének törekvései és e törekvések sikereinek reményétől megszeppenve ujabban a zsidóság ellen a vallásos meggyőződés rongyos leple alatt a zsidó történet lapjain eddigelé páratlan frivolitással az antiszemitismust uszitja, akkor mit sem lehet csodálkozni azon, hogy az antiszemitismus ősi hazájában Tisza-Eszlárt leforditják Xantenre.

Midőn e sorok irója a fennti czimű könyv szerzőjét a nyiregyházi megyeház termében a hirhedt végtárgyalás alatt kalauzolta, a szívvel-lélekkel német iró nemzeti érzésemet bántó módon hangoztatta folyton, hogy ilyen per csak Magyarországon képzelhető. Az utolsó német dijnok pirulna arra a gondolatra, — ugy mond — ha neki olyasmit insinuálnának, a mit akkoriban két országgyülési képviselő vezetése és az összes megyei intelligenczia segédlete mellett egy a törvényszék által kiküldött és mind végig nagy hatalomban és tisztességben meghagyott vizsgálóbiró tényleg elkövetett. Akkor a sértést el kellett nyelni, és egyelőre csak az eltünt

leánynak képzelet illetőleg egy utszéli élő nő után festett képével Németországban oly ünnepségek között folytatott házalásban találtam meg a sovány megtorlást. Hónapok multán aztán Berlinben járván, a Németországban történteket németünknek a zsidó szív fájó érzetével elébe tartottam, mig a magyar érzés egy keserű elégtételben részesült.

Most, hogy Németországban egy »rituális« gyilkosság czimen összetákolt antiszemitikus vád végtárgyalásával szemben állunk, nyugodtan tekintünk szét széles e hazában, mert e váddal szemben minden részen csak gunyos megjegyzésekkel találkozunk.

És bár annak idején Németország mohón kapott a tisza-eszlári véres mesén, dr. *Náthán* most sem tudja legyőzni hazánk iránti elfogultságát. Pedig a magyaroknak szánt igaztalan oldalvágásaitól eltekintve, könyvével derék munkát végzett. Áttekinthetően csoportosítja az akkori német lapok gyorsirászati tudósitásai alapján a tárgyalás főbb mozzanatait. Reflexiói melyeket a tényekre nézve teszen, többnyire találók és gondolkozó főre vallanak. Számos helyen a kulturhistorikus magaslatára emelkedik. Csak akkor hagyja cserbe logikája, ha Magyarországról szól. Mert ha igaz is, hogy abban a korban sokan és sokat vétkeztek, de azért egy berlini iró a xanteni vérvád tárgyalásának küszöbén nem mondhatja, hogy Magyarország, melyben kultura és műveletlenség vegyül, mintegy teremtve van arra, hogy az antiszemitikus mozgalomban döntő szerepet játszon. Azt mondja *Náthán* ur egyebek között: Die einzige umfassende That des Antisemitismus, seine wahre Grossthat spielt sich *und konnte sich nur in der Halb-Kultur der ungarischen Puszta abspielen.* Hát bizony a xanteni eset mutatja, hogy egy egészen hasonló eset a nagy német kulturállam közepén ép úgy lejátszódhatott. Vizsgálati közegek, orvos-szakértők, hamis tanuk, koholt bizonyítékok bűnei azért, hogy német eredetüek, a nagy kultura világítása mellett gyalázatukból mit sem veszitettek. A bűn ugyanaz a »pusztán« mint a műveltség centrumáiban. És a xanteni esetre vonatkozó kétségen kivül felmentő itélet sem fog egyebet mutatni mint a nyiregyházi itélet bizonyitott. Azt, hogy a vérvád az egész és félmüvelt országok között egyenlően megoszló gyalázat.

m. f.

CSÜGGEDTEN.

Leghosszabb az árnya esteli időnek,
Legbúsabb a szíve mitsem remélőnek,
Én Uram! kegyelmem! betellett a mérték,
Lelkemet csapások nap-nap után érték.

Nem a dülőn járok — lejtőjén a hegynek
Lépteim a völgybe mindig lejebb visznek,
Enyészet a mélyben honját megkereste,
Északára válik odalenn az este.

Muló mint az árnyék járásom a földön,
Küzdésben az éltet viaskodva töltöm,
Hollók rajaképen feketén az égen
Napjaim fölöttem vonulnak sötéten.

Panaszolni mégsem akarok én folyton,
Változtatni úgy sem tudhatnék a sorson,
Mégis hogyha látom: mint közelg az alkony,
Tüzelő könnyektől pírba borul arczom.

Hogy az élet muló, jól tudom és értem,
Elmúlástól, bajtól sohasem is féltem —
De hogy minden eszmény sárba lesz tiporva,
Mélyen megalázott, ledöntött a porba.

Nincs magasztos álom, nincsen örök eszme,
Addig él az ember, ameddig a teste —
Gyors kerékkel jár e balhit a világon,
Sötétfényű tüzzel szerteszét világol.

S hazug ajkon támad diadalmi ének,
Menedéke nincsen az igaz szivének,
Palotában dőzsöl hitetlenség ármány,
Míg a kunyhó rejti bús lakóját árván.

Elindult egy ifju egykor mult időben,
Büszke vágya akkor még emelkedőben —
Kereste a szépet nyomró-nyomra járva,
Az igazt szerette, az igazat várta.

Várta, várta addig, amig belefáradt,
Körötte a hullám messzire kiáradt,
Csalódásnak árja elsodorta álmát,
Megsebezte lelkét, összetörte szárnyát.

Kövekkel dobálták magasabban állók,
Őt feltörekvőt, őt a völgyben járót,
Vetve volt a háló bármerre is lépett,
Csüggedt lett a szíve, és a lelke tépett.

Én vagyok az ifju, én vagyok a harczos,
Kit a sors viharja szirtről-szirtre csapdos,
Én vagyok az ifju, a aki öreg lettem,
Korán tapasztaltam, korán öregedtem.

S én vagyok az ifju, aki mégis hisz még,
Bár a bú szivemben mint a parázs úgy ég,
Bár fölöttem ölyvként összecsapta szárnyát,
És köröttem kétség veti sötét árnyát.

Kétkedéstől Isten! engem védj meg, engem,
Kétkedéstől féltem az én árva lelkem, —
Katángkóró roskad legkisebb szellőtől,
A hitetlen mégis még hamarabb megdől.

Vigasztaló hited óh ne vond meg tőlem,
El ne rejtsed arczod veszélyben előlem,
Gyúljon ki, gyúljon föl bizalomnak lángja,
Harsonaként zöngjön reménység imája!

Budapest.

KISS ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI IZRAELITA KÓRHÁZ 1891. ÉVRŐL SZÓLÓ ORVOSI ÉS GAZDÁSZATI JELENTÉSE.

Budapest 1892.

A pesti zsidóság egyik büszkeségét képezi *a pesti izrael. hitközség kórháza.* Sem ismert nevű, sem ismeretlen jóltevő alkotása ezen intézmény. Mondhatni, hogy csupán *a hitközség tagjai és a pesti Chevra Kadisa alapították és tartják fenn a kórházat*, melynek uj épülete immár 3 éve, hogy átadatott a használatnak. Ha egy kórház díszes, a hygiéna és kényelem czéljából berendezése teljesen megfelel, akkor még nem mondhatjuk, hogy mintaszerü. Egy kórház csak úgy felelhet meg hivatásának, ha jól van fölszerelve, ha ott rend és tisztaság uralkodik, vezetői előtt azonban emberszeretet és tudományosság lebeg. Ha ezen czélok el vannak érve, akkor a kórház ügye és a kórház betegei jó kezekben vannak. *A pesti izraelita kórház ügye és betegei jó kezekben vannak*, a mit nem csak mi konstatáljuk, hanem számos külföldi tudós, ki a kórházat megnyitása óta megtekintette. A kórházban három beteg-osztály van, melynek élén főorvosok vannak, kiknek nevei a tudományos világban nagy tiszteletnek örvendenek. A belső betegek osztályát *Dr. Stiller Bertalan* egyetemi tanár, a sebészi betegek osztályát *Dr. Báron Jónás*, egyet. docens, a szembetegek osztályát *Dr. Szili Adolf.* egyetemi docens, vezetik. Melletük három al- és két segédorvos működik. Kórházunk ezen vezetés következtében nem egyedül a betegek reményteljes menhelyévé lett, hanem tudományos kisérletek és kutatások szinhelyévé is, mely utóbbiakról a főorvosok a szaklapokban beszámolnak. A mult évi jelentés magában foglalja a

betegforgalomra és a kórház ügykezelésére vonatkozó statistikai adatokat, melyek közül a következőket emeljük ki.

A kórházban fekvő betegek száma volt 1092 (tavaly 1064), még pedig a belső betegek osztályán 566, a sebészi betegek osztályán 346, a szembetegek osztályán 180: ezek között volt nem zsidó 135=12·4%. — Közöttük ingyenes ellátásban részesül 405=37·1% (köztük nem zsidó 17), fizető 687=62·1% (közöttük nem zsidó 118).

Az 1092 beteg 25,310 ápolási napot vett igényébe, (tavaly 22,859); egy-egy beteg átlagos ápolási ideje 23·1 napot tett ki (tavaly 21·4). Több beteg ugyanis fél, sőt egész éven át kezeltetett a kórházban. Haláleset 106, azaz 9·5% fordult elő.

A bejáró betegek száma 11,612-re rugott (tavaly 10,734), az összes ambulans rendelések száma pedig 45,945-re emelkedett. — A bejáró betegek közt volt 5968 azaz 51·2% nem zsidó. — Az egyes osztályok szerint: a belső betegek osztályán volt 4764, a sebészin 2591, a szemészetin 4257 bejáró beteg. A fekvő és járó betegek összege 12704 (tavaly 11798).

A szegények kezelésére megbizott négy orvos a lefolyt évben 6127 beteget kezelt, még pedig 1580 fekvő és 4547 járó beteget.

A kórház és szegényorvos intézmény jótéteménye összesen 18831 (tavaly 17535) személyre terjedt ki.

Az összes kórkázi költségek a lefolyt évben 41228 frt 12 krt tettek. Az előirányzott 35514 frt részben még mindig szükséges uj beszerzések, részben az ápolási időtartam gyarapodása miatt 5714 frttal lett túlhaladva. Másrészt azonban az ápolási díjak is az előirányzott 14000 frtot 5618 frttal túlhaladván, a kezelés végeredménye még mindig kedvezőnek mondható. Az összes kiadásokból — 1 ápolási napra esik 1 frt 63 kr. — 1 beteg ápolása, ismét az összes kiadásokat számítva 37 frt 65 krba került.

A nagyszámu bejáró betegeknek esetleges költségei azonban már ezen összegbe bele van számítva. A lábbadozók alapjából 331 frt osztatott ki a kórházakból távozó 94 beteg közt.

A kórházi szükséglet kitett 41163 frt 09 krt az u. n. szegény gyakorlaté 5347 frt 06 krt összesen tehát 46510 frt 15 krt. 5714 frttal többet mint előirányozva volt. Ápolási díjakban befolyt 18927 frt 58 kr. (4618 frttal több mit előirányozva lett)

Egyéb czimeken 4882 frt. Összes bevétel 23,809 frt 73 kr. és így fedezetlen szükséglet volt 22700 frt. Ebből a pesti Chevra Kadisa 15,000 frtot a pesti izr. hitközség pedig 7700 frtot viselt.

A pénzügyi eredmény aránylag kedvező volta a kórházi bizottság elnökének Keppich Lipótnak, valamint a Chevra Kadisa és hitközség által az ügykezelés ellenőrzésével megbizott t. gazdának Baumgarten Lajos és Mandel J. Ignácznak köszönheti, kiknek igyekvésük folyton oda irányúl, hogy a betegek ápolásának valamint élelmezésének folytonos javitása által a kórház viszonyait mindig tökéletesebb fokra emeljék.

Az előbb emlitett pénzügyi eredmény kiváló siker számba megy, ha az ingyen kezelt betegek nagy számát veszszük tekintetbe. Nagyobb áldozatot a téren a kórház nem hozhat, a mit itt azért kell kiemelnünk, mert az ingyenes fölvétel iránti kérelmekkel a kórház folyton ostrom alatt áll, néha oly oldalról is, a hol fizetni tudnak és gyakran oly hitközségek is folyamodnak a kórházi igazgatósághoz egy-egy tagjuk fölvételeért, mely hitközségek a kórház kiadásaihoz egyetlen egy krajczárral sem járulnak.

A kórházi alap a lefolyt évben 3300 frttal növekedett. A lábbadozók alapja csak 133 frt 95 krral gyarapodott, mely összegben a Szamaritánus-Egylet által adományozott 73 frt 85 kr. benfoglaltatik.

Budapest. DR. SCHUSCHNY HENRIK.

AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESÍTŐJE AZ 1891—92-iki ISKOLAÉVRŐL.

(Megelőzi: A középkori zsidó vallásbölcsészek szentirás magyarázata Maimûni előtt. Irta dr. *Bacher* Vilmos, tanár.)

Ép most veszszük a rabbiseminariumnak a lefolyt évre vonatkozó értesítőjét. — Késedelem nélkül nyomban a tanév bezárta után jelent meg az értesítő, melyet egy kiváló tudományos mű a szakkörök előtt valóban nagybecsüvé teszen. *Bacher*, e fáradhatlan tudós, a szerzője, ki csak minapában lepte meg a tudományos világot egy ujabb nagy munkájával. Alig hogy ez történt, a tanférfiaknak és szakértőknek alkalmuk nyilt Bachert, mint tanárt csodálni. A napokban ugyanis a

rabbiseminarium és a pesti izr. hitközség talmud-thóra iskolájában lefolyt vizsgálatoknál oly fényes sikereket mutatott be e tudós tanár, hogy többek, kik például a talmud-thóra vizsgálatait hallgatták, valóságos extasissal szóltak az eredményről. Időközben a legelőkelőbb külföldi folyóiratokban és itthon kitünő czikkeket tesz közé, nagyszabásu műveken dólgozik és, mindezt oly lelkiismeretességgel, mely a legalaposabb német professort is megszégyeníti. És ezt a nagy munkásságot, mely nemcsak felekezetünknek, hanem általában a magyar tudománynak annyi becsületet szerez, annyi önzetlenséggel és oly szerényen végzi, hogy ami jellemző, ennyi siker és ilyen termékenység daczára a tudós világban irigyei alig vannak. Nevezetesen a külföldön minden alkalmat megragadnak, ha Bachert ünnepelhetik, aki mintaképe a becsületes tudósnak példája egy tiszta és nemes törekvésektől áthatott férfiunak. Nem keres befolyást, nem fut az érdekek után, a muló napi eseményeket arany kedélyének tiszta üvegén szemléli és aztán egyet fordul és dolgozik. Dolgozik folyton, dolgozik mindig. Egy szűk kör az, melynek ő a tudomány kincseit felkutatja, de ez a kör a legjobbakból való. A külföldi keresztény tudós világban Bacher neve ismertebb, mint itthon a zsidók körében. Ismert és tisztelt. Azért aztán, ha véletlenül a magyar tudományos akadémia lajstroma akad kezünkbe és látjuk, hogy a mi halhatatlanaink között sok, nagyon sok olyan van, aki egész életén keresztül nem produkál annyi tudományt, mint a menynyi a rabbiképző ez évi értesítője kapcsán dob- és trombitaszó nélkül megjelenő dolgozatban van, bizonyos fájó érzet vesz rajtunk erőt »fáj, hogy oly gonosz a világ . . .«

Bacher legujabb munkája (azaz dehogy legujabb, hisz folyóiratunk jelen számában közzétett dolgozata ujabb, és ki tudja még, hogy melyek azóta a legeslegujabbak) a zsidóság szellemi fejlődésének egy fényes korszakába vezet el bennünket a középkori vallásbölcsészet virágzó korszakába. Felvonulnak előttünk amaz idők nagy gondolkodói, a zsidó vallásbölcsészet nyiltan sikra szállott megalapítói. Szellemök röptén lelkünk emelkedik. Látjuk, halljuk, hogy miként hullanak a gondolat szabadságára rakott százados bilincsek. A békóba vert szellemek felszabadulása ismét lefoly előttünk. Itt *Száadja* a gáon, kinek ezredéves jubileumát ünnepli szerző, amott Salamon

Ibn *Gabirol*, az uj héber költészet lánglelkü megalapitója. Ismét elhaladnak előttünk uj fénysugaraktól megvilágítva Mózes Ibn *Ezra*, Jehuda *Hallévi* és a többi szellemóriások, kiket ismerünk régen, kiket azonban *Bacher* az ő mesterkéletlen módjával más-más alakban és a zsidó tudomány világához más-más vonatkozásban oly vonzóan mutat be, hogy lelkünk a sivár jelenből elkalandoz a spanyol korszakba, hogy sok kontár utánzó törpe és bátortalan kisérleteit látva, régi dicsőség emlékein uj erőt nyerjen a reményekre.

Hivatott tollra bizzuk, hogy azokat a gyöngyöket itt szép sorba fűzze, melyeket *Bacher* kutatásai eredményeztek. A szentirás magyarázat tudományának főkép azonban a szentirás magyarázata történetének valóban fényes diadém telik belőlük.

* * *

Dr. Bacher művét az intézeti értesítő követi, melyet következőkben ismertetünk:

Az országos rabbiképző-intézet fennállásának tizenötödik évéről számol be. — Először is kegyelettel emlékezik meg a bold. dr. *Hirschler* Ignácz elhunytáról, az intézet vezérlő bizottságának volt tagjáról, ki az intézet létrejötte és szervezése körül hervadhatlan érdemeket szerzett magának. — Az intézet a nagy férfiu emlékére külön gyászistentiszteletet rendezett, melyen dr. *Weiszburg* Gyula tartott emlékbeszédet. — Ezenkivül Hirschler nevét az intézeti templom emléktáblájára vésette. Megemlékezik a jelentés néhai Friedmann Mór főkántor haláláról, ki az intézet énektanára volt. Helyébe Lazarus A. főkántort választották. A tanárkar elnöke főtisztelendő *Bloch* Mózes, jegyzője *Schill* Salamon tanár volt. A vezérlő bizottságban a tanári kart Bloch Mózes és dr. *Bloch* Henrik tanárok képviselték.

Ezután a jelentés az évközben szükségessé vált helyettesítésekről, és az általunk koronkint felemlített rabbi-felavatásokról és az oklevelet nyert rabbik jelenlegi alkalmaztatásáról szól.

Az intézet templomában Bloch Mózes, tanártestületi elnök, két izben tartott szónoklatot. Kivüle a felső tanfolyam érettebb hallgatói tartottak beszédeket; igy a koronázási jubileumon dr. Goldschmied Lipót, végzett rabbijelölt.

Az 1890—91. tanév végén »A zsinagógai liturgia keletkezése és fejlődése a Paitánim fellépéseig« czimű pályatételre egy dolgozat érkezett be. A jutalmat ennek ki is adták. A jeligés levél felbontása után kitünt, hogy a dolgozat szerzője, *Frisch* Ármin, felső tanf. hallgató, kit olvasóink folyóiratunkból jól ismernek.

A birálat elismeréssel emeli ki, hogy szerző »nagy szorgalommal és szakismerettel dolgozta föl tárgyát, és hogy a források használatában logikai következetességet és önálló felfogást tanusított.« Különös dicsérettel említi fel a szakvélemény a dolgozatnak azon részét, mely a tannaiták utáni idővel foglalkozik.

Az 1891—92-iki pályázat sorsa még függőben van. Az 1892—93. iskolai évre a következő pályakérdés tüzetett ki: »Kimchi Dávid mint nyelvész és szentirás-magyarázó.«

Az oktatási anyag átnézetes kitüntetése után a hallgatók és tanulók névjegyzéke következik. A felső tanfolyam hallgatóinak száma 41 volt, az alsóé 64. Nagy részök orthodox szülők gyermeke.

Örömmel constatáljuk, hogy az intézet segély-egyletéhez befolyt évi járulékok az előző év hason czimű bevételeit jóval túlszárnyalták. Reméljük, hogy ez irányban nagy átalakulások fognak történni, melyek a jelenlegi tarthatatlan viszonyokon gyökeresen segítenek.

Az ajándékozott és vásárolt könyvek lajstroma rekeszti be az értesítőt.

M. F.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: Koronázási jubileumi beszédek: *Dr. Löwy Mór:* (Temesvár). *Dr. Kecskeméti Lipót:* (N.-Várad). *Dr. Rosenberg Sándor:* (Arad). *Liebermann Kálmán:* (Kassa) *Roth Áron* (Siklós). — *Dr. Vajda Béla:* Három hitszónoklat. 1892. — *Dr. Nathan Pál:* Der Process von Tisza-Eszlár. Berlin, 1892. — *Dr. Löwy Ferencz:* R. Simon ben Jochai élete és szentirásmagyarázata. Budapest, 1892. — *Sarkady István:* A magyar zsidók vallásmozgalma vagy a receptió. Budapest, 1892. — *Dr. Kecskeméti Lipót:* Ünnepi beszéd a XXI. évi községkerület megalakulása alkalmára. Nagy-Várad. 1892. — *Dr. Maybaum S.* Kasualreden Berlin 1892. — *Dr. Bacher V.*, Die Biebelexegese der jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters vor Maimuni. *Strassburg i. E.* 1892. Ugyanez magyar nyelven is.

Örömhangok és szárított vérvirágok. Jött üzenet orthodox táborból, hogy dobjuk sutba ezt a tollat, melylyel néha napján lótalpjaikat meg-meg csiklandoztuk:

»Nosza én paripám, gunár liba tolla
Eleget pihentél, meg vagy abrakolva,
Megvakartalak, mert a füled se látszott,
Nosza hát, kezdj mostan vidám fürge tánczot.«

Ne félj! Hisz e lesujtó villámot derült sugarak váltják fel: örömhangok. Nem olyanok, melyeket olykor tavaszi szellőkön keresztül a diri dongó zugásától kisérve vigan serczegtél, hanem orthodox örömkönyek, melyek neki vadúlt retkek facsaró erejétő hajtva tetszés szerinti menynyiségben potyognak. Védd magadat és légy védelmezőnk nekünk is, mert a nagy gladiator vesztünkre tört. Nem szénvonóval, nem is lapáttal, hanem finom gúnynyal — vakapáddal. Bizseréli szivünk táját és kaczag hozzá nagyokat, vélnéd egy vágóhid indúlt rohanásnak. Aztán darabokat

szeldesett belölünk, hogy szinte hallani véljük büszke szózatát, éhenkórász spádák víg danájától kisérve:

»Én e rossz bicsakkal a májának estem,
Egy bográcsra való darabot lenyestem;
Megsütöttük, főztük, jól laktunk belöle,
Hogy még a hasunk is félreállott töle.«

Mindezt a nagy Viador cselekedte. Biz úgy lelkem teremtette. Dárdáját nem zsibvásáron szerezte, szellemi parittyáit nem pénzen vette. Zsebében róla az irás és jaj nekünk örökre, mert maró lugját önmaga termelte. Nosza végünk immár lepecsételve, — a viasz nem lett mástól csenve. Halál rá, kiben csirát vet a kétely, orthodox sajtó nyelvelésében vész el, mert a pengéje benrekedt a tokba, sakteri jelvényt gúnyol az otromba . . . Hanem most egy díjtalan hechser-levéllel szentelt kocsonyaként reszkess. Lebegő kaftánra, a sirájim csonton nyalakodók e diszmentéjére vérvirágokból himet varrott az orthodoxja. Panyókára vetve igy nyargal xanteni tócsán keresztül:

»Lova pej a vértől — lábát alig húzza,
A nagy vérözönben — néhol meg is uszsza.«

Igen bizony, az orthodox atyafiak ujabb időben gúnyjuk tompa nyilait a vérvádba mártják. Nyakunkra úszitnák az antisemitizmus szelindekjeit, hogy az ikráinkból harapott húsból boszorkány-ünjökben csoda-szert főzzenek erőtlen inaikra.

Más alkalommal is kimutattuk, hogy orthodoxaink, ha érdekeik kivánják, minden aggodalom nélkül szövetkeznek ultramontánokkal, nyilt antiszemitákkal, szóval ördöggel és pokollal egyaránt. Az az erkölcsi megvesszőztetés, melyet a legujabb időben szenvedtek, azonban már arra birta őket, hogy a zsidó gyülölet iszapjába nyúljanak. Gúnynyal szólnak a sakterről, megvetéssel a Nyiregyházán lefolyt per egyik alakjának állitólagos barátjáról. A minapában meg az akasztófa-humor mögött meglapuló gyülölettel folyóiratunkat a tisza-eszlári vérváddal hozták kapcsolatba, elrémitő módon sejtetvén, hogy leleplezésekkel is szolgálhatnak. Az orthodox módra felöltöztetett frivol gyanúsitás magyarázatául álljon itt a vallás- és közoktatási miniszter urnak 1892. évi május hó 22-én 21,292. szám alatt kelt s a budapesti magyar királyi IX. kerületi állampénztárhoz intézett rendeletének másolata:

»Utasitom a czimet, hogy a Tisza-Eszláron eltünt Solymosi Eszter »feltalálására kitüzött jutalomdíj alap 1892. évi költségvetésében »alapitványok és ösztöndíjak« rovata alatt elöirányzott 244 forintnak fele »részét, azaz 122 forintot, folyó évi junius hó 1-én, másik fele részét

»pedig ugyanazon összeggel folyó évi deczember hó 1-én a »Magyar »Zsidó Szemle« támogatására dr. *Mezey Ferencznek*, mint a nevezett »folyóirat szerkesztőjének, kellően bélyegelt és *Schweiger Márton*, az »izraeliták országos irodájának elnöke által láttamozott nyugtájára »fizesse ki.« Gr. *Csáky* s. k.

A kérdéses jutalomdíj annak idején fel nem vétetvén, az 5000 forintnyi összeget az adakozók beleegyezése alapján az országos iroda a kultusz-miniszterhez tétette át azzal, hogy ez összeg alapítványként kezeltessék, melynek kamatai a magyar zsidó tudományos irodalom támogatására fordíttassanak. Azóta, ha nem tévedünk egyszer-másszor szerkesztő elődeink kezeihez is utalványoztak ebből kamatokat és úgy mint ők, mi is a folyóirat k ö l t s é g e i n c k részbeni fedezésére fordítottuk azokat. Ha már az orthodox tapintat Tisza-Eszlárral előhozakodott, úgy ezt a dolgot el nem hallgathatjuk. Hisz becsületére válik ez alapítvány az adakozóknak és az országos irodának egyaránt. Nemcsak a hozzá füződő emlékeknél, hanem az alapítvány rendeltetésénél fogva is. De becsületére válik ez alapítvány a kezelésre készséggel vállalkozott vallásügyi kormánynak is. Ami pedig folyóiratunkat illeti, az a legilletékesebb helyről irányában nyilatkozó elismerést annál kevésbbé restelheti, mert a M.-Zs. Sz., melynek szerkesztői anyagi jutalmazás és érdek nélkül teljesítik kötelességeiket, fennállásának egész ideje alatt felfelé és lefelé egyaránt, sok sunyi legénynyen kívül gyakran hatalmas ellenségeket szerezve, mindenkor függetlenül nyilvánította nézeteit. Ennyit a komoly végéről, mert az orthodox legyeskedésre valóban nekünk is kedvünk szottyanna egy kis tréfára. Jó kedvünkben a vig muzsa összes kincseit a fejükhöz szeretnénk vágni. Legjobban nevetünk, hogy azt a fényes szubvenczió ép úgy körülszagálták, mint ahogy minapában egy hetilap részére megszavazott segélyösszeg csengő hangjától vad tánczra kerekedtek. Mert emancipatió, receptió, házassági jog, vallástanitás szervezet mind-mind pusztulhat. Bánják is ők:

»De van nálok egy bün, még pedig halálos:
Mikor egyik *aprít*, a másik *kanáloz*.
Ezt nem szívelhetik, ezért haragusznak,
S mint kutyák a konczon, összemarakodnak.«

Ám szegény orthodox ha már megpattogtatta csepüostorját, nekünk a magyar nyelv elemeiből egy kis leczkével is kedveskedik. Egyéb sületlenségei között e mondatunkhoz: »A siker érdeme felett sokan osztozkodnak« ezt a megjegyzést füzi: »Talán érdemében. Vagy: sokan kivánnak részt a sikerből.« Minő elmeél! Ő jó orthodox módjára az osztozás alatt mindjárt csak azt érti: *theilen*. Sejtelme sincs a szánalomra méltónak, pedig e fogalom is oly közel esik pártjának erkölcseihez, hogy osztozás azt is jelenti, hogy veszekedni: *zanken*.

»Anatomieren magst du die Sprache doch nur ihr Cadaver,
Geist und Leben entschlüpft flüchtig den groben Scalpell.«

A czikk érthetetlennek mondja múlt havi első czikkünket. Az érthetetlenség bizonyságául le is nyomat egypár mondatot. Például a következő jóakaratú változtatással. E szó helyett »meggémberedett« azt nyomtatja »megemberedett«. Nyilván nem ismeri a különbséget. Megmondjuk és további magyarázatokra készeknek nyilatkozunk. Még pedig ezuttal, minthogy nehéz felfogási, példával. Ha teszem az orthodox lap szerkesztője előáll bizonyítékokkal támogatott leleplezéseivel, vagy ha ilyenek nem létében, beismeri, hogy tévedt, akkor ez azt jelenti, hogy *megembereli* magát vagy más vonatkozásban, hogy az irodalmi kölyök tempó férfias cselekedetté emberedett. Ha pedig, mint azt már egy izben tette, elnémúl, akkor ez azt teszi, hogy *meggémberedik*.

Bármire határozza is el magát, a *megfelelő nyugtával* adósok nem maradunk. Egyéb mondani valónk most nincsen. Majd alkalom adtával. De részünkről azt az egy tanácsát, hogy menjünk üdülni, már legközelebb respektálni fogjuk:

»Auf die Berge will ich steigen,
Lachend auf euch niederschauen.« M.

Lelet. Az orthodox hitközségek tudvalevőleg a zsidó hitközségi ügyek rendezése tárgyában kiadott 1888. évi 1191. eln. sz. kultuszminiszteri rendelet ellen az orthodox közvetítés által szétküldött minta alapján, annak idején beadványt intéztek. E kérvényeket, mint folyóiratunk 1888. évfolyamában említettük, egytől-egyig bélyeg hiány miatt megleletezték. De más alkalommal is rámutattunk arra, hogy a tömeges orthodox peticziók rendszerint a szegény hitközségek megleletezetésével végződnek. Ezzel azt akartuk elérni, hogy a jóhiszemü szegény orthodox hitközségek jövőben bason alkalmakkor legalább ettől legyenek megkimélve. Hasztalan! Mert legujabban, mint pár héttel ezelőtt a hirlapokban közölve volt, a vasárnapi munkaszünet ügyében gyüjtött orthodox kérvényeket megint megleletezték. Egy napilapban azt a mystificatiót olvastuk, hogy a budapesti izr. hitközség gyüjtötte volna ezeket a kérvényeket, de ezt czáfolni egészen felesleges volna, mert nyomban ráismerünk az orthodox közvetitő bizottság gyakorla-

tára, melyben bizonyára lesz annyi igazságérzet, hogy a szegény hitközségeket ezen eljárásból eredő tehertől megkimélje.

A dolog érdemére nézve tudják t. olvasóink, hogy az országos iroda volt az, mely a vasárnapi munkaszünet ügyében a szak-minisztérium által tartott értekezleten a felekezet érdekeit képviselte. Ezen értekezletekre az orthodoxok meg sem hivattak.

A szünidők. Folyóiratunk juliusi száma technikai akadályok folytán elkésetten jelenhetett volna meg, miért is augusztusi számunkkal egyesitettük, már azért is, mert augusztus havát külföldön töltjük és helyettesitésről gondoskodni módunkban nem állott. Olvasóinknak is kellemes szünnapokat kivánunk. *A szerkesztőség.*

TUDOMÁNY.

A TÖRVÉNYEK OKAINAK KUTATÁSA.

A törvények okainak kutatását a bibliai iratok nem csak hogy megengedik, hanem nyomatékossággal meg is parancsolják. A törvény egyébb nevei mellett még a תורה »Thora«-tan elnevezéssel is bir: [1]) annak megjelöléseül, hogy mint a vallás gyakorlati része is csak tan legyen, hogy ezen minőségében ne vezessen dologszentségre, hanem inkább bensősítésre, ami azonban egyes-egyedül, az alapjául szolgáló ideáknak megfigyelése által érhető el. Ezért sok iró egyenesen felhiv a törvény alapjelentéseinek felkeresésére és megjelölésére. Ezt illetőleg következőket olvassuk: »És ha gyermekeitek igy szólanak hozzátok: mit jelent ezen szolgálat? Úgy azt mondjátok: peszach áldozata ez az Örökkévalónak, aki elhaladt Egyptomban Izrael gyermekeinek házai mellett, amikoron Egyptomot csapásokkal látogatta meg és megmentette a mi házainkat; [2]) továbbá: ha fiad egy reggel azt kérdezi tőled: mi jelentése van a tanúságnak, a törvényeknek és a szabványoknak, melyeket az Örökkévaló, a mi Istenünk néktek megparancsolt? Úgy azt mondjad fiadnak: Rabszolgák valánk Pharaónál Egyptomban és kivezetett bennünket az Örökkévaló, a mi Istenünk Egyptomból erős karral. Azért parancsolá meg nekünk az Örökkévaló, a mi Istenünk mind ezen törvényeknek gyakorlását.« [3]) Szintúgy hangsúlyoztatik ama mívelő hatás, amelyet a törvény alapjául szolgáló ideáknak ismerete gyakorol: »Ime, én törvényekre és szabványokra tanítalak benneteket, miképen az Örökkévaló, az én Istenem nekem megparancsolá. . . .

---

[1]) Exodus 12, 49; Leviticus 7, 7; 15, 49. תורה אחת יהיה לכם

[2]) Exodus 12, 26, 27.

[3]) Deuteron. 6, 19—24.

Őrizzétek meg és gyakoroljátok azokat, mert ez a ti bölcseségtek és belátástok a népek szemeiben, akik, ha hallani fogják mind ezen törvényeket, azt fogják mondani: Bizony, bölcs és értelmes nép ezen nagy nemzet« [1]).

Továbbá: »Az Örökkévaló tana tökéletes, lelket üdítő, az Örökkévaló tanusága igazságos, bölcsecsé teszi a balgát«.[2]) »Az Örökkévaló szabványai egyenesek, megörvendeztetik a szívet; az Örökkévaló parancsolatja tiszta, megvilágosítja a szemeket.[3]) »Mert a szövétnek parancsolat, és a tan világosság.[4]) Egy törvény jelentésének ismerete nélkül való gyakorlását a proféta ostorozza és a vallásos érzület elcsenevészesedésének nyilvánítja: »És az Örökkévaló szava nekik parancsolat parancsolat után mértékzsinór mértékzsinór után, kevéssé itt, kevéssé ott, úgy hogy mennek és hátra botlanak, törbe esnek és megfogatnak.[5]) Azért a pentateuchus majdnem minden egyes parancsolatjának egyszersmind oka is megadatik. Csak ott hiányzik, ahol mint magától értetődő ismertnek tételezhető fel.

A törvények okainak megjelölésében öt osztályt különböztethetünk meg: *Dogmaticus és culturalis* szempontból, amelyek szemünk elé varázsolják az Istenről, annak tulajdonságairól és gondviseléséről szóló tanokat és melyeknek czélja, minden ellenmondó tételt kiküszöbölni, *történeti szempontból*, melyek a zsidó nép történetéből merített tényeket hoznak fel. *Ethikai szempontból*, melyeknek tárgya az erkölcsök mívelése és az érzelmek megnemesítése. *Társadalmi szempontból:* amelyek feladata az állami, társadalmi és családi életet megóvni és megerősíteni.[6]) *Az észszerűség szempontjából*, amelyek az ember értelmében vagy a természetben lelik helyességük bizonyitékát. Ezek közül felemlítjük mint mindennemü büvészet és balhitre vonatkozó tilalmaknak okát, e parancsolatot: »Tökéletes légy az Örökkévalóval, a te Isteneddel. Ez pedig: »Fiai vagytok az Örökkévalónak, a ti Isteneteknek« minden pogány szokásra vo-

[1]) Deuteron. 4, 5, 6.
[2]) Zsolt. 19, 8.
[3]) u. o. 9, 10.
[4]) Salamon példabeszédei 6, 23.
[5]) Jesaias 28, 13.
[6]) Deuteron. 18, 13.

natkozó tilalom oka.[1]) Továbbá e vers: »És közöttük lakom« magában rejti a szentély felállításának okát.[2]) Egy oltár emelésének oka pedig e szavakban rejlik: Mindenütt, ahol nevemet említeni engedem, hozzád jövök és megáldalak.«[3]) Az Istenre mint teremtőre és megváltóra való utalás, szintúgy a teremtő gondviselése a szombat és az ünnepek megünneplésének oka.[4]) Továbbá: annak hangsulyozása, hogy Isten a szegényt meghallgatja, ha hozzá felkiált, oka a szegények iránt tanusítandó irgalmasság parancsolatjának.[5]) E szavak: »Mert szent vagyok én, az Örökkévaló a ti Istenetek« okát tartalmazzák ama felszólításnak, mely az izraelität szentségre buzdítja.[6]) »Én vagyok az Örökkévaló« eme következtetéssel »Szeresd felebarátodat mint tenmagadat« számos ethikai törvény alapjául szolgál.[7]) A rendelkezésünkre bocsátott tér nem engedi meg nekünk az összes okoknak felsorolását, csak a következőket akarjuk még említeni: Szeressétek az idegent, mert magatok is idegenek voltatok Egyptom országában.[8]) »Ne esküdjetek nevemnél hazugságra, nehogy megszentségtelenítsed az Örökkévalónak, a te Istenednek nevét.[9]) »Ne végy megvesztegetést, mert a megvesztegetés megvakítja a bölcsek szemeit és elferdíti az igazságosak szavait« [10]).

Mindezen okok mintegy közép- és góczpontjukat birják az össztörvény vagy okának megjelölésében. Ezen indok pedig: alakítása egy vallásközéletnek, erkölcsi, mely tagjait valláserkölcsi életmódra sarkalja és megmutatja nekik a testi és szellemi jóléthez, egy szóval a boldogsághoz vezető utat. Ezt illetőleg a szentirás következő helyeit említjük: »Ti pedig legyetek nékem papok birodalma szent nép; ezek ama szavak melyeket szólni fogsz Izrael gyermekeihez«.[11]) Ezen a sinai törvényeket bevezető szavak

[1]) u. o. 14, 1.
[2]) Exodus 25, 8, 29, 45.
[3]) Exodus 20, 24.
[4]) Lásd: »Szombat« és »Ünnep«. (ünüvemben).
[5]) Exodus 22, 26.
[6]) Levit. 19, 2.
[7]) u. o. 18. vers, 12. és 10.
[8]) Levit. 19, 34.
[9]) Levit. 19, 13.
[10]) Deuteron. 16, 19.
[11]) Exodus 19, 16.

kiegészíttetnek Leviticus 19. fejezetének első versében: »Szentek legyetek, mert szent vagyok én az Örökkévaló a ti Istenetek,[1]) továbbá e versekben: »hogy emlékezzetek és gyakoroljátok mind az én parancsolataimat és szentek legyetek a ti Istenetekhez.[2]) »Az Örökkévaló megparancsolá nekünk, hogy gyakoroljuk mind ezen szabványokat, hogy tisztelve féljünk az Örökkévalótól, a mi Istenünktől, hogy jó dolgunk legyen minden időben, hogy életben tartassunk, mint ezen napon.[3]) Ezen adatok, melyek még jóval szaporíthatók, kétségtelenné teszik azon tényt, hogy a mosaicus törvény nem tűri a gondolatnélküli esztelen cselekvést, hanem inkább kötelességünkké teszi minden parancsolat okának kipuhatolását. Más fordulatot vett azonban a dolog a második zsidó államélet vége felé és azután, amidőn ugyanis sok törvénytudó és néptanító irtózott a törvények belső okainak kutatásától. A törvény egyesegyedül mint »Isten parancsolatja« gyakoroltassék! ez volt ama idő jelszava. Törvényt szabtam neked, és nem szabad felőle gondolkodnod!« חקה חקקתי יאין לך רשות להרהר אחריה

Az akkori zsidóság két oldalról látta közeledni a veszélyt. Alexandriában és egyéb helyeken a zsidó hellenisták a törvény allegorizálása által azaz: uj okok megjelölése által oda jutottak, hogy a törvények szellemének felfogása jóformán kizárja azok gyakorlását. Ezen értelemben ejtette el később a paulinicus kereszténység a törvény iránti kötelezettséget és ezt nyilvánosan ki is hirdette. Erről következőt olvasunk alexandriai Philónál: »Vannak emberek, akik az irott törvényeket szellemi tanok jelképeinek tartva, ez utóbbiakat a legnagyobb gonddal kutatják, de a törvényeket megvetik. Ily nemü embereket csak kárhoztathatom, ügyelniök kellene ugy az elrejtett értelem megismerésére mint megfigyelésére a nyiltnak. De ők egészen különválva élnek, mindenki a maga módjára, mintha pusztában tartózkodnának, vagy mintha csak lélekkel birnának és nem testtel; nem tudnak semmit sem a városról, sem a faluról, sem más emberekkel való közlekedésükről, túl akarják szárnyalni az emberek nézeteit és meg akarják ragadni a meztelen valóságot; hisz a szentirás fel-

[1]) Levit. 19, 1.
[2]) Numeri 15, 40.
[3]) Deuteron. 6, 24.

szólítja őket arra, hogy fektessenek súlyt jó hírnevükre, hogy ne változtassanak semmit a rendkivüli és isteni lelkesedéstől lángoló férfiak alkotta törvényeken. Mert jól lehet mélyebb értelmet rejt magában a szombat ünneplése, hogy tudniillik: Istené a cselekedet, a teremtménynek ellenben szenvedés az osztaléka, mind annak daczára semmiképen nem akarjuk megszegni a szentségére vonatkozó parancsolatokat: nem szabad tehát szombaton tüzet raknunk, nem szabad megmívelnünk a földet, nagy terhet viselnünk, meg van tiltva nékünk a bepörlés, biráskodás, a másra bizott jószág visszakövetelése stb. És ámbár minden ünnep tulajdonképen csak jelképe a lelki örömnek és az Isten iránti hálának, még sem szabad a rendes ünnepségekkel és szokásokkal felhagynunk. Szintúgy a körülmetlésnél sem szabad háttérbe szorítanunk a megparancsolt szokást, ámbátor tulajdonképi értelme a mindennemü szenvedélytől való távolodás valamint az érzéki gyönyöröknek és istentelen gondolatoknak számkivetése. Hisz ha csupán csak a magasabb értelmét tartanók mértékadónak, úgy le kellene mondanunk a templomi és ezer más szükséges ünnepiességekről is.« [1]) Más helyen pedig azt mondja: »Csak annak áll jogában a külső szokást elhanyagolnia, aki menten a testtől mint tiszta szellem kivetkőzött földi jellegéből. Ameddig azonban szorosan össze vagyunk fűzve a földi formával és nem nélkülözhetjük a testet, addig nem leszünk képesek fenntartani az igazságot burkolatja nélkül.« [2]) Daczára a nagy foku lelkesedésnek, melyet Philó a törvénynek ilyetén felfogásában és az ahhoz kötött érvelődésben mutatott, csak csekély mértékben támadhatott az alexandriai felvilágosodott zsidók kebelében a mosaicus törvények iránti tisztelet. Csupán csak Philó volt és maradt is a kivétel a törvénynek lelkiismeretes és pontos gyakorlására nézve. Hisz ő maga sem juthatott volna el, fenntemlített bölcselkedésének következetes iránya mellett a gyakorlati törvénynek gyakorlati értelmében való értékesítéséhez, ha nem győzött volna benne a pietás és a ragaszkodás az átöröklött atyai hithez. Igy tehát a törvény szigoru megtartása Philó részéről eltérést jelentett, még pedig eltérést a görög míveltségtől és a görög philosophiától, valamint a platonismustól és a stoától,

[1]) Philó, de Migratione Abr. M. I. 450.
[2]) u. o. de Cherubim M. I. 540.

és ezen módon a törvénynek tiszteletben tartása e gondolatkörön belül csakis ő reá nézve lehetett mértékadó, nem pedig a többi görög míveltségű zsidókra, kiknek szívéből már eltűnt volt az atyák vallása iránti pietás.

Ezen irány consequentiája a keresztyénségben mutatkozott, még pedig Paulus által, aki szemben a nem hellenista palestinai zsidó-keresztyének tanaival, hellenista létére nyiltan tagadta a mindennemü törvénygyakorlati kötelezettséget és felmentette ez alól a keresztyénség többi hiveit is, kik dogmáikat nem építtették fel az alexandriai philosophémák talaján. Ezen az alexandria philosophia nyomában járó nyilt elpártolás a törvénytől, melynek képviselője Philó volt, mély felháborodást szült a palestinai zsidók kebelében, valamint valószinüleg a törvényhű alexandriai hitrokonaiknál is. Óvást emeltek ellene a palestinai törvénytudók, sőt még annyira is mentek, hogy tudni sem akartak az alexandriaiak egész törvénymagyarázatáról és felfogásáról, amennyiben azt nem zsidónak és elpártolást előidézőnek tartották. Első sorban a már fennt nevezett alexandriai felfogás ellen küzdtek, amely számos törvény okát Istennek ember és állat iránti szeretetében és irgalmasságában kereste, és amelytől minut secto és min-felfogástól irtóztak. »Aki azt mondja« úgy találjuk több helyen a misnában.[1]) »Isten! a te irgalmasságod kiterjed egy madárfészkére is (ez czélzás Deuter. 22, 5-re, a madárfészek megtalálását illető törvényre) és a jó miatt említtetik a te neved! annak hallgatást parancsoljanak! Ezen mondat rövidsége régi korát is bizonyítja. Egy III. századbeli Rabbi Lebid nevü tanító következőt említ fel ennek okául: Minthogy ez által Isten tulajdonságai csupán csak a szeretet és az irgalmasság, jóllehet a szigoru igazságosság is képezi alapjukat.[2]) Maga az ima, melyet a misna fenn említ, bővebben idéztetik és következőképen hangzik: »Isten! Miképen az anyán és fiain könyörülsz (Deut. 22, 5) miképen irgalmat gyakorolsz az atyán és gyermekén, hogy nem engeded őket levágni egy napon (Lev. 22, 28), úgy könyörülj meg rajtunk is!«[3]) Egy III. századbeli tanító R. Jose ben Abija

[1]) Megilla 25; Berachoth 34.

[2]) Megilla 25.

[3]) Jeruschal. Megilla IV. szakasz végén. Jeruschal. Berachoth V. szakasz. Jalkut I. 658. §.

következőt tanított: »Aki a Lev. 22., 28. versben foglalt parancsolathoz ezt fűzi hozzá: »Népem! Miképen irgalmasak vagyunk mi az égben, olyaténképen légy te is a földön!« az jogtalanul cselekszik, minthogy ezen módon Isten törvényeit csakis az irgalom műveit nyilvánítja«.[1]) Tovább is mentek ebben, amennyiben mindennemü kutatást a törvények oka után és eredetének megjelölését vétkes és eretnek eljárásnak tartottak. A törvények csakis Isten parancsolatjaiként tiszteltessenek, melyeknek okait kipuhatolni nekünk nem áll jogunkban. Ezen irányban első helyen említendő az I. századbeli törvénytudó és néptanító R. Jochanan b. Sakkai, aki a tisztasági törvény magyarázatában következő oktatást nyujtott tanítványainak: »Tudjátok meg, nem a hintett víz az, amely tisztít, nem is a hulla, amely tisztátlanná tészen, de Isten törvénye, amelynek okát kutatnunk nem szabad!«[2]) Ugyanebben az értelemben tanított a II. század elején R. Eleazar b. Azarja: »Ne mondja az ember, ezt vagy azt a tiltott dolgot szeretném, hanem ekképen szóljon: »Szeretném bár, de Istenem az égben eltiltotta, minthogy ezáltal magunkra veszszük az Isteni uralmat.«[3]) Ugyanezen időnek egy másik tanítója R. Jiczchak világosan kimondja, hogy azért nem szabad a törvények után kutatnunk, mert ezáltal a törvénynek meg nem tartására csábíttatunk.

»Miért nem jelöltetnek meg a szentirásban a törvények aokai? »Ime« ezen választ adá ő maga »kétszer nyilvánítja a törvény az okot, de ez a törvény megszegéseire csábította Salamon királyt. A törvény megtiltja a királynak a sok nő tartását, a mihez következő okot csatol: »nehogy eltereljék szivét Istentől.« Erre Salamon ekképen érvelődött: én nem fogok Istentől elpártolni; és sok nőt vett el. Mi történt? Salamon öreg napjaira az történt, hogy feleségei elfordították szivét Istentől. Továbbá megtiltja a törvény a királynak sok ló megszerzését, megokolva ezen tilalmat: nehogy visszatérjen Egyptomba. Erre azt mondá Salamon: Sok lovat szerzek magamnak és mind-

[1]) Jeruschal. Megilla IV. szakasz.

[2]) Midr. rabba Numeri XIX. szakasz: חקה חקקתי גזרה גזרתי ואין לך רשות להרהר אחריה

[3]) Sifra Kedoschim szakaszának végén. V. ö. Mischna Megilla végén.

annak daczára nem fogok Egyptomba visszatérni. De megtörtént, hogy ezután később Egyptomba ment.[1]) Ugyanezen értelemben buzgólkodnak még a III. század tanítói. R. Jose ben Chanina a vörös tehenet illetőleg ezt tanítja: Isten kinyilatkoztatta Mózesnek a törvény okát, de más elől eltitkolta azt.[2]) Még a negyedik és ötödik században is fáradhatatlan buzgalommal kelnek ki a néptanítók a törvények okainak megjelölése ellen. »Jutalmat azok fognak elérni, a kik a törvény okait eltitkolják, miképen azokat eltitkolta az öreg napu vén (Isten)« így hangzik az egyiknek tanítása.[3]) A másik pedig azt mondja: »és ezen romlás (botlás) a te kezed alatt ezek amá dolgok, a melyeket az emberek csak akkor ismernek fel, ha már megbotlottak azokon, t. i.: A törvény okainak kutatása.[4]) De mindez nem volt képes a kutatást teljesen háttérbe szorítani. Sőt inkább ujra meg ujra ismétlődött az az egész talmudicus időszak alatt teljesen az alexandriai philosophia módjára. Rabba előtt, a ki a IV. században élt, egy tanító a következő imát adta elő: »Urunk! megkimélted a madár fészkét, óh kimélj meg bennünket és könyörülj meg rajtunk! Szánakoztál a barmon, úgy hogy nem engedéd az atyát a fiával egy napon levágni, óh kimélj meg ekképen bennünket és könyörülj meg rajtunk«! mire Rabba azt viszonzá: »De nagyon érted te teremtőd rábeszélésének a módját.[5]) Tehát még a negyedik században is ima alakjában találkozunk a fentemlített philói törvénymagyarázat ismétlésével. Ily módu philói törvénymagyarázat, mely a törvénytudóknál és néptanítóknál divott, fentartotta magát még a Midrasban is. Következőképen hangzik: »A törvény nyolczadnapra határozta el a körülmetélést, mert Istennek irgalmat kelle gyakorolnia, mignem a gyermek megerősödött.

---

[1]) Sanhedrin 21b: אמר ר׳ יצחק מפני מה לא נתגלו טעמי תורה שהרי שתי מקראות

[2]) Tanchuma: Chakathra: אמר הקבה למשה אני מגלה לך טעם אבל לא לאחרים

[3]) Pesachim 119. a. למכסה עתיק זה המגלה דברים שכסה עתיק יומין ומאי נינהו טעמי תורה

[4]) Sabbath 120. a. דברים שאין בני אדם עומדין עליהם אלא אם כן נכשלים בהם זו טעמי תורה Lásd e helyen Raschit.

[5]) Megilla 25. a.

A mint Isten irgalmassága kiterjed az emberre, szinúgy kiterjed a marhára is; csak a nyolczadik napon és azután szabad az ujszülöttet levágni. (Lev. 22.) — barom fiával együtt ne ölessék meg egy és ugyanazon napon. (u. o.) Hasonló módon könyörült meg Isten a szárnyas állatokon, ennek bizonyítékául szolgál a madárfészek megtalálásáról szóló törvény. (Dent. 22. 6.)[1]) Más törvénybeli okok megjelölései is félelem nélkül adatnak elő. Ez értelemben tanítja a 3. századbeli R. Lévi, hogy az áldozat intézménye csak azért teremtetett meg, hogy a nép távol maradjon a bálvány templomokban végzett áldozásról, ezen intézmény tehát mintegy védőszer volt a bálványimádás ellen. »Egy fejedelem fia,« úgy hangzik példabeszéde, »fennhéjázó lőn és megengedé magának tiltott ételek élvezetét. Ez tudomására jött apjának, a királynak, ki megparancsolá fiának, hogy ezentul mindennap az ő asztalánál egyék, azon czélból, hogy felhagyjon vétkével. Éppen igy állt a dolog az áldozati törvényre nézve is. Israel a bálványimádásnak hódolt, áldozatokat mutata be az ördögöknek (שעירים) (Lev. 17., 8.) és magaslatokon áldoza. Erre azt parancsolá Isten: »Ezentúl előttem mutassátok be áldozataitokat minden időben az összejövetel sátrában, hogy ezáltal visszatartassatok és megmentessetek a bálványimádástól.«[2]) Különösen azon tanitók és törvénytúdók kutattak szivesen a törvények okai után, kik a mysticához birtak hajlandósággal. Minden pentateuchi törvény főokául következőt állíta fel a III. században (R. Abba). A parancsolatok csak azért adattak, hogy az emberek erkölcsileg megtisztuljanak.

Mi érdeke van Istennek abban, vajjon a barom a nyakán, torkán vagy pedig a farcsigolyán vágatik-e meg, valóban, a parancsolatoknak csak a czélja, hogy az emberek általuk erkölcsileg tisztuljanak, a mint irva vagyon: »Isten szava tisztulás, pajzsa mindazoknak, kik benne biznak.« (Zsolt. 19., 31.)[3]) Annál is inkább figyelmeztetjük az olvasókat Rabba ezen adatára, minthogy a marhának nyakán történő megölését

---

[1]) Midr. rabba Deut. 6. szakasz.

[2]) M. Rabba. Lev. 22. szak.

[3]) U. o. 13. szak. לא נתנו המצות אלא לצרף בהן הבריות וכי מה איכפת ליה להבה למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף הרי לא נתנו המצות אלא לצרף בהן הבריות

a könyörületesség bizonyos nemeként mutatja be, melynek czélja: az embert erkölcsileg tisztítani, azaz: hozzászoktatni azt a kiméletesség és szeretet müveihez. Ki ne emlékeznék ez alkalommal Philó eme szép szavaira: »A ki nem merészel állatokkal keményen és kegyetlenül bánni, magától értetőleg következtetni fogja ebből, hogy bizony sokkal nagyobb tekintettel kell lennie az emberekre is. Ilyen törvények által megnemesítette a törvényhozó népe szellemét és megmenté ezen módon a fenhéjázástól és gőgösségtől.« [1]) A targumok is, mint például a pseudo-Jonathan, nem átallja következőben megjelölni e parancsolatnak okát: »a marhát fiával együtt ne vágjátok le egy napon.« »Népem, Izrael fiai! Miképen irgalmas veletek szemben atyátok az égben, úgy ti is gyakoroljatok irgalmasságot a földön, nehogy levágassatok egy és ugyanazon napon barmot és juhot fiaival együtt.« [2]) Ezen küzdelem a törvény okok kutatása mellett és ellene megujult a talmud utáni korszakban a 12. és 13. század zsidó tudósai között elkeseredettebben mint valaha és üszköt vete a kedélyekbe. Megint a görög philosophia, mely a VIII. század óta arabsok által vezettetett be zsidó körökbe, nyujtá ezen kutatáshoz az impulsust. A következő századok legjelentékenyebb tudósai tüzték ki maguknak feladatjukul, a törvény okaival, mint kutatásuk főtárgyaként foglalkozni. Ezek közül említjük: *Saadja gaont* (892—942.). »Emunoth vedeoth« czimü munkájában (3. szak. 1.,2.) továbbá *Jehuda Halévit* (1105—1145.) Kusari czimü munkájában (II. szak. 50., 56. III. 11.) *Maimonides Mózest* (1135—1204) következő munkáiban »More Nebuchim« III. 26., 49. »Mischne Thora« és »Sefer hamicvoth« különböző helyein; *Abraham ibn Esrát* (1139—1167.) Mózes öt könyvére szóló commentárjában; Sámuel ben Meirt szintén kommentárjában; *Nachmanides Mózest* (1215—1270.) pentateuch commentárjának több helyén: *Albo Józseft* (1428.) »Ikkarim« nevü munkájában; *Ahron halévit* (1300.) »Hachinuch« czimü iratában és még több mást. Azonban a bátor fellépés az egyes törvények okai kikutatásának és megjelölésének dolgában ellenekre is talált, kiknek véleményei

[1]) Philó. Philantropie III. németül Fridländertől Bécs. 1880. p. 53.

[2]) Targum Jonathan Lev. 22., 28-ra: עמי בני ישראל חוכמא דאבוכון בשמיא כן תהוון רחמין בארעא

küzdelmet idéztek elő. Ezt illetőleg ekképen szól a nagy Maimonides »More Nebuchim«-jának III. rész 31. szakaszában: »Vannak emberek, kiknek el nem türhetőnek tünik föl azoknak eljárása, kik valami bibliai törvénynek okát megadják; legjobbnak tartják ugyanis azt a módot, mely a parancsolatok és tilalmakhoz egyáltalában nem füz magyarázatot. Ennek eredete lelküknek valami beteges állapota, úgy hogy ezt illetőleg nem hallani tőlük értelmes szót.

Véleményük ugyanis az: ha a törvény szabályai világos és szembeötlő haszonnal birnának, a mely okukat jelentse, t. i.: meparancsoltatásuk okát, hisz akkor egyenlő ranguak volnának emberi gondolkodás és érvelődés szülte törvényekkel. Szegény korlátolt eszüek! E szerint tökéletesebb volna az ember és tette teremtőjénél, minthogy az ember szava rendesen bizonyos czél felé törekszik, a mig Isten nem jár el úgy, hanem csak oly tárgyakat parancsol meg, melyeknek követése nekünk nem válik előnyünkre, és melyeknek megszegése nem válik kárunkra.

Távol legyen Istentől! Ép megfordítva áll a dolog csakis czél és szándék nyilatkozik mindenben, a mint irva vagyon: »hogy jó dolgunk legyen, és hogy életben maradjunk, mint e mai napon. (Deuter. 6., 24.) továbbá: »hogy ők, a többi népek hallják meg mindezen szabványokat és azt mondják: bizon ybölcs és értelmes nemzet ezen nagy nép« (Deut 4., 6.) Itt világosan van megmondva az, hogy maguk a szabványok befogják oltani bölcseségük és értelmük meggyőződését a népekbe csakugyan nem volna lehetséges a חוקים a szabványok okait megadni, ha csakugyan nem válhatnának sem nem előnyére, sem nem kárára az embernek, miképen lehetne azokat, kik ezen tanokat vallják és gyakorolják, bölcseknek, értelmeseknek és oly magas szinvonalon állóknak mondani, hogy a többi népek nem tagadhatják meg tőlük bámulatokat?

Nincs az úgy! hanem kétségkivül bizonyos szándék képezi a 613 parancsolatnak alapját, még pedig az igaz megismerés előmozdításának vagy a hamis vélemények eltávolításának szándéka, jogot gyakorolni vagy jogtalanságot számüzni, jó erkölcsöket fejleszteni vagy a rosszaktól óva inteni, úgy, hogy minden parancsolatnál három dologra, mint szán-

dékoltra fektetnek súlyt, még pedig: a megismerésre az erkölcsre és a polgári jólét megalapítására.« Más helyen[1]) pedig azt vitatja, hogy oknélküli cselekvés (élő) gondolkodó lényről nem tételezhető föl, Istennél pedig ilynemü föltevés egyenesen ellentmond tökéletességének is. A mint a természetben mindenütt és mindenben csak észszerű czélokat észlelünk, úgy az isteni törvényekben is kell, hogy értelmes okok találtassanak. Ha mindennek daczára nem birjuk megjelölni ezen okokat, ugy nem a törvényen mulik az, hanem a mi hiányos megismerésünkön és belátásunkon. »A törvények«, úgy folytatja,[2]) vagy olyanok, melyeknek alapja és czélja első tekintetre világos, mint például: a gyilkolás meg a lopás stb. tilalma; ezek a szentirásban a משפטים mispatim, itéletek névvel jelöltetnek; vagy pedig olyanok, melyek oka és czélja nem érthető első pillanatra, mint például: az uj fák gyümölcseinek a harmadik év előtti élvezésének vagy pedig a szőlőhegynek vagy a vetésének tilalma: ilyen törvények a חקים szabványok nevét viselik.« »Tudom, ugy mond egy harmadik helyen,[3]) »hogy többen ellene fognak szegülni az áldozati cultust illető véleményemnek még pedig következő ellenvetéssel: ha az áldozatok lényegükben nem birnak semmiféle jelentéssel a zsidóságban, hanem csak mint az izraelita nép akkor tájt uralkodó fogalmainak tett concessiójaként birtak érvénynyel, mire való annyi áldozati törvény meg szabvány és mi akadályozhatta Istent jobb istentisztelet tanításában és a népnek jobbra való oktatásában? Ezen ellenvetésnek így felelek: »A thóra elbeszélése szerint Isten nem engedé Israelt Egyptomból való kivonulása után egyenes uton elmenni Palesztina felé, mert, úgy mondá, a nép visszatérhetne Egyptomba, ha a háborut látná! Hát mire való volt ez, hisz átalakithatta volna az izraelitákat oly emberekké, kik nem félnek a háborutól?« Maimonides után a már fentemlített Nachmanides commentárában Deut. 22, 6-ra még élesebben kelt ki a törvényokok kutatásának ellenei ellen, a mennyiben ezen kutatás érdemes voltát bebizonyította. Mindazonáltal jóllehet el kell ismernünk ezen két nagy tanító kijelentéseinek

[1]) More. Nebuchim III. 25. és 26.
[2]) U. o. 27. és 33. fejezet.
[3]) U. o. 32. fejezet.

helyességét, mégis, mint az alexandriai zsidó bölcsészek idején úgy most is komoly veszély fenyegette a törvény gyakorlásának szilárdságát. Elegendő, úgy vélekedtek többen, ha csak a törvények szellemét veszszük föl magunkba, azt ujonnan megtartjuk és befolyást engedünk neki minden cselekedeteinkre, a nélkül hogy a törvényt külsőleg gyakorolnók. Nem csekély volt azon férfiak száma, kik a XIII. században Ville Franche-i Levi b. Chajim (1258—1306.) vezetése alatt többek között allegorice magyarázták a törvényt és a practicus gyakorlatot teljesen elejtették. E férfiak az »allegoristák« neve alatt ismeretesek. »Minek, úgy szólának, philaktériát thephilint felvenni, ha azoknak csakis czélja fejünket és szivünket fogékonynyá tenni bizonyos vallási igazságok iránt, ha mi ugyanazt már elértük ezen külső gyakorlat nélkül is?« Mások még tovább mentek, a mennyiben elvonták Mózestől Isten prófétájának jellegét és tagadták a tórának isteni eredetét. Egyike ezeknek nagyszámu gyülekezet előtt tartott szónoklatában a zsinagógában kijelentette, hogy a disznóhus élvezetének tilalma mai nap már semmi értelemmel nem bir; régi időben ezen tilalmat ártalmasságának föltételezése okozta, mely ok azonban ma napság alapos orvosok véleménye szerint elesik.[1]) Az allegoristáknak ezen eltérése ellen a Spanyolország és Dél-Francziaországban lakó zsidók részéről óvás emeltetet, még pedig: a legjelentékenyebb tudósoktól. Abba Mari ben Mose Montpellierben, Don Astruc és Durán Lunelből nagy buzgalommal keltek ki a »More Nebuchim« ellen, melyet ezen elpártolás kutfejének tartván, egyházi átokra méltónak nyilvánitottak. Ez okból végkép eltiltották a törvények okainak kutatását Dél-Francziaországban és Németországban, és ezen eljárást Istennek, a törvényhozónak dolgába való beavatkozásnak mondták. Mindazonáltal nem hatolt keresztül ezen tilalom, a mennyiben továbbra sem hagyták abba az okok kutatását és azoknak nyilt hirdetését, nemcsak a zsidó philosophusok, hanem még a mystícusok és a kabbalisták sem, mindenki természetesen a maga módja szerint. A »Sohar« a kabbalisták bibliája számos törvény okát említi. R. Menachem Recanati pedig (1400.) külön munkát irt a törvények

[1]) Vesd 6. Minchath Kenaoth N. 80. p. 153.

okairól e czimen: טעמי המצות és utána hasonló könyvet irt Menachem hababli (1522.) (nyomt. Lublin 1571.). Nem kevésbé kimerítően tárgyalta Jesaia Horovitz, a frankfurti rabbi és kabbalista (1570—1630.) a törvény okát, שׁלה »a két frigytábla« czimü könyvének egy külön szakaszában. Azonban más kérdés támadt most, vajjon t. i. a törvény okának elejtése mellett még mindig kötelességünk-e a törvényt külsőleg gyakorolni. Ezt illetőleg müvem következő czikkeire utalok: »A törvény folytonossága«, »Törvény megszüntetése« és »Rabbinismus«, melyet a t. olvasók figyelmébe ajánlunk.

Strelitz.

Dr. Hamburger J.

A ZSIDÓK LEGRÉGIBB NYOMAI AUSZTRIÁBAN ÉS BÉCS-UJHELYEN.

II.

A zsidók jogi viszonyai Bécs-Ujhelyen 1496-ig.

A zsidók a középkorban Ausztria városaiban, valamint általán a városokban, ha nem is teljesen nélkülözhetetlenek, de mint kereskedők igen jelentékeny közvetítő elemet képviselnek. A városokban ugyszólván külön társadalmi osztályt képeznek. A jogtörténetiróktól Ausztria középkori lakosságának osztályozásánál fölvett 3 csoporthoz bizvást hozzá lehet a zsidók személyében a negyediket csatolni: 1. a nemesség, 2. polgárság, 3. zsidók, 4. parasztok. Ez annál inkább is helyén van, mert a 13. 14. században nem a szabadság egyes fokozata képezte az egyes osztályok beosztási alapját, hanem egyes egyedül a hivatás és életmód.[1]) A zsidó sem hivatásánál, sem életmódjánál fogva nem sorozható sem a polgársághoz, sem a paraszthoz. Működése a közéletben pedig határozottan észrevehető. Helyzetére nézve körülbelül ama kettő között áll, még pedig leginkább közvetítői minőségben. Hogy mekkora a zsidóság jelentősége Ausztriában, azt mi sem mutatja jobban, minthogy a 14. században az osztrák herczeg

[1]) V. ö.: *Hasenöhrl:* Oesterreichisches Landrecht (Bécs 1867) 60. l.

kezdeményezéséből hamisított u. n. privilegium maiusban mint Ausztria herczegének egyik fontos előjoga említtetik föl, hogy országában zsidókat is tarthat, anélkül, hogy a német császár őt ebben bármikép gátolhatná.[2]) A zsidók nemsokára a közigazgatási ügyekben Ausztriában határozott befolyásra tesznek szert. 1235-ben nagy éhinség van az országban. II. Frigyes osztrák herczeg ekkor a zsidók tanácsára, akik megértetik vele, hogy ily viszonyok közt akár szárazon, akár vizen a felső vidékekre gabonát szállítani, nem ajánlatos, elrendeli a zárt az egész országra.[3]) Ezen nincs általán semmi föltünő. Hisz VI. Lipót herczeg már 1194-ben »Shlom« zsidót a pénzverő főnökévé teszi (super officium monetae«).[4])

Bécs-Ujhelyen a zsidók szintén jutnak hivatalokhoz. Azon körülményből ugyanis, hogy abból kizáratnak, azt kell következtetni, hogy benne is voltak. II. Frigyes herczeget ugyanis garázdálkodása miatt II. Frigyes német császár számkiveti és herczegségétől megfosztja.[5]) Az osztrák városok Lincz és Bécs-Ujhely kivételével el is pártolnak a herczegtől. A herczeg azonban nem hátrál a császár elől egyhamar. A császár ekkor a bécs-ujhelyieket elpártolásra akarja birni és minden lehető kedvezményt igér nekik, ami csak előttük értékkel birhat. Ezen igéretek között találjuk a zsidók kizárását a hivatalokból, »nehogy — mint az okirat mondja — a hivatalosság ürügye alatt a zsidók elnyomják a keresztényeket.«[6]) Az igéret nem fogott, Bécs-Ujhely hű maradt és a herczeg a bécs-ujhelyi várba vonult vissza. Mikor azután a vad tusa császár és herczeg közt elmult, ő is megemlékezett »a mindenkor hű városról« és 1239 junius 9. egy privilegiumot adott nekik, a melyben hüségük és vitézségük jutalmául a zsidókat

[2]) Et potest in terris suis omnibus tenere judaeos et usurarios publicos, quos vulgus vocat Gavertschin, sine imperii molestia, . . V. ö. *Wattenbach W.* az Archiv für K. oest. Gqu. VIII. kötetében 79 és következ. l.

[3]) *Aronius J.:* Regesten zur Geschichte der Juden im fränkischen und deutschen Reiche (Berlin 1891) a 475. szám alatt.

[4]) *Meiller:* Regesten z. Gesch. der Markgrafen und Herzoge von Oesterreich (Bécs 1850) a 73. sz. a.

[5]) *Huber A.:* Geschichte Oesterreichs (Heeren és Ukert gyüjtemény) I. 411. lap.

[6]) *Hormayr:* Archiv für Gesch. Statist. Lit. (Bécs 1828) 313. l.

»*ezentul*« a hivatalokból, a hol a polgároknak alkalmatlanságot okozhatnának, kizárja.[7]) Tartoztak légyen a zsidók bármelyik párthoz, mindenképpen rossz dolguk volt. A csábító a zsidókat dobja oda csalétkül, a győző pedig az ő megalázásukkal jutalmazza meg a hűséget. És a polgárok? Ők bizonyára — *ezt* akarták, hisz két oldalról nyujtják nekik ezt az ajándékot.

A fejedelmek pedig, ha a politika ugy kivánta, a zsidók megrövidítése vagy elnyomása miatt nem éreztek lelkiismereti furdalásokat. Hogy ez izben II. Frigyes herczeg politikai szükségből cselekedett a zsidók ellen, nem mentheti ugyan, de magyarázhatja eljárását. Mert ő különben nem volt a zsidók rosszakarója. Rendelete Ausztria egész zsidósága számára, a melynek kiadásánál a városi elemek nyárspolgáriasságára, egyes helységek irigységére akkori kedvezőbb politikai viszonyai miatt már tekintettel lennie nem kellett, minden ízében humánus gondolkodásu fejedelemre vall. Amit az ő privilegiuma a zsidók és keresztények közti tanuskodásról, a zsidók ellen elkövetett merénylet megbüntetéséről, a zsidók eskületéléről, zsinagógájáról, halottszállításáról, zálog és egyéb jogairól, házi békéjük sérthetetlenségéről elrendel,[8]) az nagyon alkalmasnak látszik a zsidók állandó megvédésére és jogi viszonyaik megszilárdítására. Egy hibája volt csak ezen rendeletnek, hogy t. i. a zsidókat a herczeg *tulságosan* oltalmába vette, és pedig, ami nagyon sajnos, teljesen személyes oltalmába. Sok szerencsétlenségnek lett ez kutfeje. Ebből fejlődött ki a zsidók ferde helyzete. Ami védelmükre volt tervezve, lett vesztük: *a kamara-szolgaság*. A kamara-szolgaság régibb keletű ugyan,[9]) de egész Ausztria zsidóságára nézve itt nyer először II. Frigyes privilegiumában leghatározottabb kifejezést. A zsidó a herczegi kamara szolgája, sőt tulajdona, olyannyira, hogy ha egy keresztény megsebesít egy zsidót, úgy amaz a herczegi

[7]) Eredetije a bécs-ujhelyi levéltárban (scr. I, 1. sz.) Nyomtatva *Böheim*-nál: Chronik von Wiener-Neustadt (Bécs 1830) I, 57 és köv. l., továbbá *Hormayr*: Taschenbuch 1812, 75. l. és Archiv f. K. oest. Gqu. X, 128, 129.

[8]) *Rauch A.* SS. rer. Austr. (Bécs 1893) I, 201 l. és köv. és Archiv f. K. oest. Gqu. X, 146 és köv. l.

[9]) *Stobbe* 11, 201 l.

kamarának 12 márka aranyat fizet, a megsebesítettnek pedig csak 12 m. ezüstöt és a gyógyítási költséget.[10]) A kamara-szolgaság nyujtotta védelem nem maradt soká valódi védelem. A fejedelmek annyira fölkarolták, átölelték a zsidókat, majd hogy belé nem fulladtak a szegények. A kamara-szolgaság terhei később mindig nyomasztóbbakká lettek, a védelme pedig mindig csekélyebb és kérdésesebb. A kamara-szolgaság, mely védelmet ugyan nem igen nyujtott, de a zsidókat igen is kivonta azon városoknak, hol hajlékot és kenyeret találtak, pénzügyi rendelkezése alól, szülte az irigységet és gyülöletet, a melylyel minden kivételes állásu találkozik, akiről azt hiszik, hogy helyzete kedvezőbb a többiekénél.

Nem jó szemmel nézhették, hogy amit a polgárok körében kersnek, azt a herczegi kamrának kell átadniuk, avagy hogy a polgárokkal való pörös dolgaikat kivételes biróság intézi el. A kivételes törvény, ha kedvező is a zsidókra nézve az első pillanatban, később káros és veszélyes. Föl segíti építeni ama előitéletet, hogy a zsidók nem olyan emberek, mint a többiek. A jóakarók óvóintézkedései sok bajt szültek az idők folyamában. A ghettó tulajdonképpen a zsidók megvédésére volt szánva[11]) és éppén ez fojtja meg őket. A kamara-szolgaság kiszipolyozza vérüket és életerejüket és kiszolgáltatja őket egyes fejedelmek korlátlan önkényének. Hogy mennyire ment ezen önkény, azt Albert, brandenburgi őrgrófnak a tanácsa számára kiadott instrukciója illusztrálja legélénkebben. »Legyen köztudomású az országban — így szól az instrukció, — hogy ha római király választatik ... ugy a régi szokás szerint *a zsidókat mind elégetheti*«.[12]) Menekvés csak egy volt. Az, amire Montecuccolinak a háboruviseléshez volt szüksége, egyedül az tudta a zsidókat megmenteni: pénz, pénz, pénz. A veszély persze tetszés szerint ujra meg ujra fölidéztetett, hogy a veszélyben forgónak a megmentése, amit tulajdonképpen maga a támadó óhajtott legforróbban, minél gyakrabban és pontosabban következzék be. A városokban a zsidók elleni gyülöletet leginkább a kamara-szolgaság idézte föl, amely őket a városi hatóság kizárásával közvetlen a herczeg

[11]) *Stobbe* 9 l.

[12]) *Spiess Ph. E.*: Archivische Nebenarbeiten (Halle 1783) 114. l.

[10]) *Rauch* i. h.

fönhatósága alá helyezte. Föl is használtak az egyes városok minden alkalmat, hogy a zsidóknak a fejedelmek által biztosított jogait mindenkép megcsorbítsák. Bécs-Ujhelyben, minthogy a város háborús időkben a herczegnek jó szolgálatot tett, a zsidóság lett mindig az áldozat, a bűnbak. Alig mulik el az utolsó kizárás óta 10 év, a bécs-ujhelyiek II. Frigyes császár által megerősíttetik privilegiumaikat, köztük a zsidóknak a hivatalból való kizárását is.[13]) És alig ragadja az uj herczeg, II. Ottokár a hatalmat a kezébe (1251), a fürge bécs-ujhelyiek rögtön kéznél vannak és olyan régi kedvezményeket erősíttetnek meg vele, a melyeket sohasem birtak.[14]) Minthogy azonban a herczegnek az ő védelmükre szüksége van, természetesen szemet huny.

De mindez nem volt nekik elegendő. Mikor a politikai zavarok a tetőpontra hágtak, alkalmasnak látták az időt egy nagy, terjedelmes városi privilegium kiészközlésére, a minő Bécsnek már régen volt. Hamarjában összetákolnak egyet, azt mondják rá, hogy már IV. Lipőt herczegtől kapták és habsburgi Rudolftól kérik a megerősítést. De Rudolfnak nyitva van a szeme. Megtagadja a hamis privilegium megerősitését. Azonban mégis e hamis privilegium képezi Bécs-Ujhely tulajdonképeni privilegiumát, jobban mondva, szokás-jogát. Mert idő multával, mikor a megerősítés megtagadása már feledésbe ment, rája mint teljesen valódi privilegiumra hivatkoznak.[15]) A zsidók jogairól is van benne szó (109—113. fejezet). Nagyjában az Ausztriában általánosan divó zsidó törvényekre támaszkodik, az 1244-iki[16]) és 1277-ikire[17]), de mégis itt-ott jelentékeny eltéréseket mutat föl. Különösen a zsidók biráskodási joga egészen más alakot ölt. Az erre vonatkozó rendelkezés (109. fej.) így hangzik: »... A keresztény fejedelemnek, ami lelki atyánknak, a pápának a tanítását követve, kizárjuk

[13]) *Winter G.:* Urkundliche Beiträge (Innsbruck 1877) 10 lap.

[14]) U. o.

[16]) Winter fölfogását követem itt, kinek föltevése a bécs-ujhelyi városi privilegiumot illetőleg (Das Wiener-Neustädter Stadtrecht des XIII. Jahrhunderts, Bécs 1880) nagyon elfogadhatónak látszik. 1853-ig a privilegiumot valódinak tartották, Winter kutatása a hamisítást kétségen kivül helyezi.

[15]) L. fönt. [17]) *Kurz F.:* Oesterreich unter den Königen Ottokar und Albrecht I. 1. k. 185—189. l.

a zsidókat minden hivatalból és méltóságból, hogy hatalmukkal el ne nyomják a kereszténykeket.... De azért mégis a mi békénket adjuk nekik szilárdul, hogy egy keresztény se okozzon nekik bajt és nehézséget az igazság ellenére. Azt is akarjuk, hogy a biró egy albirót, vagy egy más jámbor embert adjon a zsidóknak és tegye őt birává, aki itélkezzék a zsinagóga ajtajánál. Ha azonban fontos ügyről van szó, úgy a főbiró itéljen ugyanott, hacsak nem halálról van szó, amit csak a sorompók előtt a biró, a kinél az átok van (bannum) és a polgári esküdtek tárgyalhatnak. Ha azonban a gazdag zsidó követ el valami főbenjáró bűnt, ugy a mi (a herczegi) tanácsunkat kell kikérni.« — Itt a zsidó biráskodásban nagy lépés történt — hátra felé. A zsidót, a kamara szolgáját, aki fölött egyedül a herczeg rendelkezhetik, kinek a herczeg védelme ugyis méregdrágán van megadva, »a sorompók előtt a biró, kinél az átok van és a polgári esküdtek« itélik el! Egy rókának két bőrét huzzák. Az 1244-iki zsidó privilegiumban még világosan áll:[18]) »A zsidó fölött csakis saját iskolája előtt lehet itélkezni, minket (a herczeget) kivéve, akik őt magunk elé idézhetjük.« Ugyanezen privilegium rendelkezése szerint, még a keresztény fölött is, ha zsidóval volt pöre, a zsidó biró itélkezett. A bécs-ujhelyi privilegium eme pontja érzékeny csorbát üt a zsidók biráskodási jogán. Hogy azonban a zsidók még se legyenek teljesen kiszolgáltatva a polgári esküdtek önkényének, akik tulajdonképen városi tanácsosok voltak,[19]) még melléjük rendeltetik a herczegi kamarás a következő rendelkezéssel (112. fej.): »A zsidókat a mi kamaránkba veszszük be. Ha a biró igazság ellenére akarná őket megterhelni, ugy azt a mi (herczegi) kamarásunk a polgári esküdtekkel igazítsa helyre.« — Különös világot vet az akkori viszonyokra ama rendelkezés, hogy úgy a gazdag zsidók (109. fej.), valamint keresztények (102. fej.) ügyeit maga a herczeg intézte el. Ezáltal a törvényszéki korlátozások és visszaélések leginkább a középosztályt és a szegényeket sujtották. — A bécsujhelyi privilegium még más tekintetben is megszorítja a zsidók addig élvezett jogait. A kamat-maximumot, mely eddig

[18]) *Rauch* i. m. 202 l.

[19]) L. *Hasenöhrl* i. m. 202 l. 8. j.

általánosan 1 font után 8 fillért tett ki,[20]) 3 fillérre[21]) szállítja le (111. fej.). — Eme privilegiumban már világosan láthatjuk, mint vetélkedik a város a herczegi kamarával a zsidó fönhatóságot illetőleg. A zsidók a kamarához vannak bekeblezve, de a város akar biráskodni fölöttük. A zsidók számára kirendelt albiró, aki kisebb ügyekben itélt és a kinek kamarai hivatalnoknak kellett volna lennie, mert a kamara szolgái fölött itélt, a város birája által lesz kirendelve.[22]) Az autonom zsidó biráskodásból már csak a forma van meg, hogy t. i. a zsinagóga kapuja előtt itélt az albiró.

Ha a forma még zsidó volt is, ezen albiró alig volt zsidó. Winter kereszténynek tartja. Mindenesetre összefügg ezzel ama kérdés, hogy Ausztriában és az osztrák tartományokban általában zsidó volt-e a zsidó-biró? Luschin azt hiszi, hogy a 13. század utolsó negyedéig valószinüleg zsidó volt, azontúl keresztény. Ezen állítás alig tartható fön. A kérdést egész határozottan nem lehet eldönteni, de a zsidó-birót, még a 13. században is több joggal gondolom kereszténynek tarthatni, mint zsidónak. Zsidó birónál a zsidó privilegium ama rendelkezése, hogy zsidó fölött csak a zsinagógánál kell itéletet hozni, fölösleges volna.

Hiszen a 13. század elején egyáltalán nem volt más törvénykezési helyük, kivéve a herczeg alőtt? Azonban egy keresztény zsidó-biróval szemben, a kinél közelebb fekszik az a föltevés, hogy ama formaságot tán mellőzni akarja, igenis helyén van ama megjegyzés. Nem is igen tehető fel, hogy keresztények oly számos esetben — valahányszor t. i. zsidóval volt valami pörük — a zsidó vallású zsidó-birónak vetették magukat alá. Hogy ha továbbá megfontoljuk, hogy ezen II. Frigyes herczeg, aki 1244. egész Ausztria számára ad zsidó privilegiumot, de már 5 évvel előbb a bécs-ujhelyieknek szabadalmat ad a zsidókat minden hivatalból kizárhatni, a hol a keresztényeknek alkalmatlanok, ami, ha valahol, ugy leginkább a biróságnál képzelhető; úgy egyáltalán nem fogadható el, hogy a zsidó-biró (judex Judaeorum) zsidó volt. Mely idő-

[20]) *Rauch* i. h. és *Winter:* Stadtrecht 73 l.

[21]) A latin szöveg (caput 111) 4 fillért emlit.

[22]) V. ö. *Luschin v. E.:* Geschichte des älteren Gerichtswesens in Oest. (Weimar 1879) 242 l. és *Winter* i. h.

ben is lehetett volna zsidó? Az első privilegium 1244-ből való, azután pedig minden rendeletben a zsidók ujra meg ujra kizáratnak a hivatalból.

Luschin föltevését a bécsi városi privilegium 145. fejezetére támasztja, a hol az áll: »dass die verfluchten Juden vil pezzer recht habent gegen den Christen, denn die Christen gegen den Juden.« [23])

Azt hiszi, hogy ez csak egy zsidó judex Jodaeorum alatt történhetett meg. Ezen egyetlen támaszték is elesik, ha meggondoljuk, hogy Ausztriában volt olyan idő, mikor a rabbi egyes zsidókat kiközösített, mert ügyeiket csupán azért hagyták a keresztény biró előtt tárgyalni, mert befolyásuk volt nála.[24]) Különben Luschin sem ismer egyetlen zsidó judex Judaeorumot. A héber jogi döntvények, a melyeknek gyakran lenne alkalmuk róla beszélni, szintén hallgatnak. Tehát valószinünek látszik, hogy még a 13. század utolsó negyedéig sem volt zsidó a judex Judaeorum. 1281-ből ismeretes az első judex J., neve: Reimboto lovag, székhelye: Bécs.[25])

Bécs-Ujhelyen az első ismeretes zsidó-biró »Wernhart in dem Thúrm« (1328)[26]) és 1401-ből ismeretes még egy: Parchheimer Conrád.[27]) Ezen hivatal a 15. századig be van töltve majd mindenütt és pedig keresztények által. Magyarországban, a hol a zsidó törvény Ausztriától van átvéve,[28]) az országos zsidó-biró székében előkelő mágnásokat találunk. Steierországban az egyes városokban, mint Gráczban,[29]) Marburgban,[30]) Radkersburgban,[31]) keresztény zsidó-birókat találunk. Az u. n. »*Judenmaister*« azonban nem azonos a »*Ju-*

[23]) *Luschin* i. m. 241 l.

[24]) Iszerlein Izráel: Terumat Hadesen (Velencze 1456) 276 sz. 30a. חכם נידה אחד בשביל שהלך עם חבירו בערכאות של גוים ולא רצה לדון עמו בדיני יהודים כי סמך על תקיפתו עם הערכ׳ שיוכה בודאי לפניהם.

[25]) *Luschin* i. m. 93, 105. és *Wiener M.* Regesten zur Gesch. der Juden in Deutschland (Hannover 1862) nr. 158.

[26]) *Winter:* Stadtrecht 93 l. 1. j.

[27]) *Gleich A.:* Gesch. der k. k. Stadt Wienerisch Neustadt (Bécs 1808) 157. l.

[28]) *Kohn* S.: A zsidók története Magyarországon (Budapest 1884.) 102. l. [29]) *Chmel J.:* Monumenta Habsburgica I, 2, 771 sz. és 963 sz. [30]) U. o. 994 sz.

[31]) Archiv f. K. oest. Gqu. 1852. évf. 139 l.

denrichter«-rel. A zsidó-mester működése olyan, hogy nagyobbrészt rabbit érthetünk alatta, de némely helyen, különösen ahol az adó kivetése van rájuk bizva,[32]) inkább a hitközségi elöljáróra lehet gondolni. Hogy zsidó-biró és zsidó-mester nem azonos, azt legjobban láthatjuk azon körülményből, hogy egyes helyeken egyszerre mindkettő említtetik. Igy 1478. Judenburgban mindakettő képviselve van.[33]) Radkersburgban egy és ugyanazon évben hivataloskodik »Wallkershofer Hans« mint zsidóbiró[34]) és »Mosche« mint zsidó-mester.[35]) Frigyes ugyanazon évben bocsát ki pátenst a zsidó-biráknak és különösen sok zsidómesternek.[36]) A későbbi időkben azonban a zsidómester tevékenysége mindig jobban csak a rabbira illik rá.[37]) Sőt lassanként a rabbi egyenesen mesternek, zsidó-mesternek, főmester, zsidó-generális, zsidó-püspöknek lesz címezve,[38]) a mely elnevezések a keresztény egyházi rendek tisztviselőiről vétettek át. A *zsidó-mester* az okiratokban mind gyakoribb lesz a 15. század felé, a *zsidó-biró* pedig mind ritkább. A zsidóbiró elveszti az eredeti jelentőségét. Ez a dolog természetében rejlik. A zsidók ugyanis nemcsak vallásos jellegű ügyeiket, hanem polgári és kriminális pöreiket is a hagyományos zsidó jog alapján intézték el.

Első sorban a talmud és a deczizórok alapján, de azon-

[32]) Mon. Habsb. I, 2, 934 sz.

[33]) Mon. Habsb. I, 1. 1009 sz. és 934 sz.

[34]) Archiv f. K. oest. Gqu. 1852, 43 jegyzetlap.

[35]) Mon. Habsb. I, 2. 711 sz.

[36]) U. o. 870 sz. [37]) U. o. 934 sz.

[37]) A német birodalomban egy eset ismeretes csak előttünk, a hol a kamarás mint keresztény zsidó-biró *magister* Judaeorum-nak neveztetik. (Mainz 1248). L. *Aronius:* Regesten 574. sz.

A frank birodalomban már Jámbor Lajos alatt emlittetik egy »magister infidelium Judaeorum«. L.: *Sancti Agobardi* opera. collegit St. Baluzius (Paris 1665—66) I, 196. Sőt névleg is ismeretes egy: (u. o. 105 l.) »Evrardus.. qui Judaeorum nunc magister est.« V. ö. *Stobbe* 198. Neve után (Eberhard) kereszténynek tartható, de teljes biztonsággal itt sem lehet itélni.

[38]) »Judenbischof.« (*Aronius* 574 sz., *Wiener* 372. sz., 125, 135, 248 stb.) Ezen czimből lehetne tán a különös zsidó családnév »Bischof« eredetét kimagyarázni. שמואל המכונה בישוף (*Weil Jakab* döntvényei (Velencze 1549) 23. sz., aki valószinüleg azonos Bischof Sámuel rothenburgi zsidóval (*Aronius* 312. sz.)

fölül minden törvénytudó egyéni fölfogása számára is még elég tág tér maradt. Az itéletet minden elismert tudós szájából elfogadták ugyan, de lassanként ez egyedül a rabbi és segédei (együtt a rabbi-kollégium) hatáskörébe ment át. Neki kellett az életben előforduló mindennemű bonyolult kérdésekben dönteni. Tehát természetes, hogy a zsidó-biró hivatala, a mely eredetileg a zsidók összes jogi szükséglete számára volt minden valószinüség szerint tervezve, mind kevésbé lett igénybe véve. A zsidók lehetőleg kikerülték. Nem jó szemmel nézték azt, aki hozzá fordult és a rabbit elkerülte. Végre a zsidó-birót csak ott vették a zsidók igénybe, hol el nem kerülhették, t. i. ha keresztényekkel volt valami pörük. Egyébként a rabbi volt a tekintélyük, kinek döntését elfogadni lelkiismeretbeli dolognak tartották. Aki, különösen a zsidók vallásos ügyeit illető kérdésnél keresztény biróhoz fordult, azt veszélyes rendzavarónak tartották. Adóügyben fordult elő leginkább, hogy egyes zsidók a község terheiben nem akartak osztozkodni és keresztény birónál kerestek jogorvoslatot igazságtalan ügyük érdekében. Ilyen renitenseket legtöbbnyire átok alá fogták. Bécs-Ujhelyen abban állapodtak meg, hogy ilyen egyén a zsinagógából kitiltatik és a metszőt megvonják tőle.[39]) Később a nürenbergi, különben ismeretlen, rabbi-gyülekezeten is hoztak határozatot a renitensek ellen.[40]) De a rabbik mégsem tudták teljesen megakadályozni, hogy ne forduljanak még a belső ügyeket illető kérdésekben is a keresztény biróhoz. Bécs-Ujhelyen a 15. század elején még az az eset is előfordult, hogy a város biráját a nagy ünnepkor ugyanazok a renitensek, akik a község terheiben sem akartak osztozkodni, a zsinagógába hivták és a biró az előimádkozó Meiszterleint az emelvényről lerántotta. A megsértett előimádkozó Weilhoz fordul, aki azután az illetőknek becsületesen kiadja a porcziójukat. »Azt hallottam, — így ir Weil Bécs-Ujhely községéhez — hogy ti köztetek gonosz, vétkes, alávaló emberek támadtak, akik az igát lehányták és a községből az adók és járulékok fizetésénél kiválnak és ügyeiket nem zsidó jogszolgáltatás szerint hagyják tárgyalni. Két büntettet követtek

[39]) *Weil Jakab* döntvényei 140. sz. (55 l.)

[40]) U. o. 147. sz. (60a) ופריקת עול מיני אפקירות ומסירות ורבנות ellen hoztak határozatot. V. ö. Grätz VIII., 434.

ezek el: a tannak parancsolatát vetették meg és fogadalmukat szegték meg. Most azért akarlak én titeket figyelmeztetni, hogy teljesítsétek ti a fogadástokat, váljatok el a hűtlenektől. . . . Még azt is hallottam, hogy azok a gonosztevők a nagy ünnepen a város biráját a zsinagógába hozták és keresztülvitték, hogy a biró Meiszterleint előimádkozás közben az emelvényről letaszította és leránczigálta.

Oh minő szégyen! minő gyalázat! . . . Egy tudóst gyaáztak meg! . . . Legyenek megátkozva azok az emberek! . . . Ne reméljenek kegyelemre, míg Meiszterlein ellen elkövetett gaztettüket jóvá nem teszik. Ha engednek és megtérnek, úgy jó van, ha azonban megmaradnak csökönyösségük mellett, akkor ellenük megyek és mérges kigyókat szórok reájuk«.[41])

Ezen városbirája, aki itt említve van, valószinüleg egyszersmind zsidó-biró is volt. Ugy látszik, hogy ez később általánossá lett Bécs-Ujhelyen. Az utolsó zsidó-biró a 15. száz-

[41]) *Weil* 140. sz. (55b) . . הביאו שוטר העיר בבית הכנסת... ביום הנורה . . וגרמו שהשוטר דחף וחטף מן העמוד בעומדו להתפלל . . האלוף מה"ר מייישטרלין ז"ל. Hogy a Weil által megnevezett Ujhely nem más mint Bécs-Ujhely, az abból is kitünik, még pedig minden kétséget kizárólag, hogy más forrásból is tudjuk, hogy Meiszterlein csakugyan Bécs-Ujhelyben működött. Igy Isszerlein a bécs-ujhelyi Kohen Jozsuához intéz egy levelet (Peszákim 130, 30a, b.), miután Meiszterlein szintén a bécs-ujhelyi Joszman által intéztetett egy kérdést Isszerleinhoz. E levélben így szól Issz. Joszmánhoz és Meiszterleinhoz: עם, מכל מקום תדקדקו בעצמיכם בעירכם כל יודעי דת ודין.

V. ö. Mincz Mózes döntv. (Lemberg 1851) 83. sz. (77a). Mindketten a rabbi-hivatalban működtek, mielőtt Issz. még Bécs-Ujhelybe jött (Peszákim 138). Hogy Issz. akkor még nem volt Bécs-Ujhelyen, kitünik Joszmánhoz irt szavaiból (Pesz. 137):

דע כי נפשי בחלה מאוד אשר בקהלכם ועיקר על ידי חדוק וגדוק, a melyekkel ugy látszik, hogy az említett Meiszt. ügyére czéloz. Hogy Meiszt. a nagy ünnepek alkalmával még később Issz. idejében is előimádkozott, világosan kitünik, *Haustetteni József* kéziratban fönnmaradt könyvéből, a Leket Jóserből (a müncheni könyvtárban cod. 405) 15a: בקש מהר' מייישטרלי ז"ל לאמ' בני ברכות ראשונות כמו שכתו' בקבלה בימים נוראים ולא רצה הגאון ז"ל ואמר אם תרצה לאומרו (?) אמ'כשאת' מתפלל בקול רם בלחש ואל ברבי תאמ'. V. ö. *Mincz Mózes* i. h. 63 sz. (49a). Mindezekből kitünik, hogy Weil, a kihez azért fordultak, mert Issz. akkor még nem volt B.-Ujhelyen, valóban Ujhely alatt nem ért mást mint B.-Ujhelyt. Ezen értelembe igazítandó helyre *Güdemann M.:* Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der abendländischen Juden III, 98 l. 1. j.

ban csakugyan a város-birák közt van fölsorolva.[42]) A nagy városi privilegium idejétől, 1276-tól a 15. századig egyes apróbb módozatokat kivéve és ama város biráját, illetve a zsidóbirót mindinkább kiküszöbölő tendencziától eltekintve, a zsidók fölött Bécs-Ujhelyen nagyjában a privilegium értelmében gyakorolták a biráskodást.

1361-ben, mikor Rudolf herczeg Bécs-Ujhelyen minden törvényszéket megsemmisít,[43]) világosan megjegyzi, hogy a zsidó-biróság megmarad a hatáskörénél, úgy, amint az okmányilag biztosítva van. — A zsidó-birónak a tulajdonképpeni hatásköre nagyon határozatlanul volt kiszabva, azért nyulhatott oly mélyen bele, mint láttuk, a zsidók belső ügyeinek intézésébe. A zsidó-biró jogkörét és megalakulását illetőleg nagyobbrészt a helyi hagyomány a döntő. Gráczban a zsidóbiróság a biróból és a fölesketett zsidó irnokból áll;[44]) Marburgban 2 keresztényből és 2 zsidóból.[45]) A zsidó irnoknak a segítsége szükséges volt. Mert a zsidók az ő szerződéseiket, adósleveleiket, nyugtatványaikat többnyire héberül állították ki. Még pedig nemcsak egymás közt, de keresztények számára adott nyugtatványokat és u. n. ellenleveleket is héberül vagy zsidós németül állították ki. Ilyen héber okmányok a ritkaságok közé tartoznak. A szerencsés véletlen a bécs-ujhelyi levéltárban 6 bécs-ujhelyi, 1 pozsonyi, 1 marburgi ilyen okmányt tartott meg a 14. és 15. századból. Kettő különösen érdekes, mivel keresztény és zsidó közt jött létre. (Okiratok: II. sz. és IX. sz.)[46])

Ezen okiratokból nagyjában levonhatjuk az eljárást, a mit a nyugtatványnál, ellenlevélnél, adás-vevési szerződésnél hozományköveteléseki okmánynál és általában a zsidó okmányoknál a törvényszék követett. A héberül vagy zsidós németül többnyire hártyára kiállított okmányt hivatalosan be kellett

[42]) Gleich 157.

[43]) Eredetije a bécsujhelyi levéltárban (scrin III. ö. sz.). Nyomtatva van: Kirchliche Topographie von Oesterreich XII. 271. és következő lap.

[44]) Mon. Habsb. I, 2, 963. sz.

[45]) U. o. I, 3, 247. sz.

[46]) Ezennel kifejezem köszönetemt *Dr. Mayer* bécs-ujhelyi levéltáros urnak és *Weiss B.* úrnak Bécs-Ujhelyen az érdekemben tett lépéseikért.

jelenteni és nyilvántartani. De ez csak ugy volt lehetséges, ha a hivatalban valaki az okmányt értette. Mivel azonban a keresztény biró ezt nem érthette, azért a héber okmányokat, a melyek csak zsidókat érdekeltek, egy rövid,[47]) a melyek keresztényt is érdekeltek, kosszabb német záradékkal láttak el,[48]) a melyhez tán Bécs-Ujhelyen is egy zsidó esküdtet használtak föl, mint Gráczban. Ha ezen fönnmaradt okmányokat veszszük tekintetbe és ha erre általános itéletet alapíthatunk, úgy tán kimondhatjuk, hogy a zsidók összes egymás közt kicsinált okmányaikat, melyek nem voltak teljesen vallásos jellegüek, mint a házasságlevél avagy válólevél, jogaiknak mintegy nyomósabb biztosítéka gyanánt hivatalosan a város-, avagy zsidó-bírónál megőrizték és nyilvántartották. Ezen okmányokból némi joggal általános itéletet is vonhatunk le, mert felölelik az akkori életben előfordulható majdnem összes lehetőségeket, a mely alkalomra okmányt általában készíthettek. Van köztük adásvevési szerződés (III. sz.), adóslevél (V. sz.), az adósságnak tanuk előtti bevallása (setár odájtá, VI. sz.), fölhatalmazási nyilatkozat (VII. sz.), hozományköveteléseli levél (IV., VIII. sz.), nyugtatvány (IX. sz.) és ellenlevél, (II. sz.). A Bécs-Ujhelyen lakó zsidók magát az eredeti okmányt őriztették hivatalosan, azok, akik máshonnan, így Magyarországból avagy Steierből jöttek Bécs-Ujhelybe azok, hogy minden eshetőségre biztosítsák magukat, tanuk által hitelesített másolatot hoztak és ezt őriztették meg hivatalosan, a mely azonban záradékkal már nem lett ellátva (III. VII. sz.). Ugyanezt az eljárást követte az idegen zsidó, ha a bécs-ujhelyi zsidótól házat vett. (III. sz.)

Az okmányok a hagyományos rabbinikus törvények szerint készülnek. A hozományköveteléseli leveleket az elölülő rendeletére a 3 tagu rabbi-kollegium állítja ki (IV, VIII. sz.). Az egyiket (IV. sz.) itt fordításban is közlöm: »Midőn hárman voltunk a rabbi-kollégiumban, elénk jött Mindel asszony, Izsáknak, a boldogult Eljákim fiának özvegye és esküdni akart házasság-levelére és a törvényszék által be is akarta hajtani. Ugy is cselekedtünk, megeskettük az esküvel a tórára és egy *érté-*

[47]) L. a mellékleten a II. és IX. okiratot.

[48]) L. a III., IV., V.okiratot a mellékleten.

kes tárgy megfogásával, hogy ő lelkiismeretesen bevallja, amit boldogult férje hátrahagyott és hogy nem tagad el semmit abból, ami a férjeé és el sem is ajándékozott az asszonyok szokása szerint, és hogy nem is vett el sem ingót, sem ingatlant. Ezt vallotta az emlitett esküvel és mi elvégeztük a becslést a törvényszék becslése szerint. De mindez nem ütötte meg a házasság-levelének összegét. Azért átadtuk neki a házat, amit férje hagyott és mindent, ami házasságlevele fejében kezénél van. Az emlitett eskü, a becslés, a behajtás a tisztelettes Máhári Kóhen Czedek rendeletére lett elvégezve, aki parancsot adott, hogy e czélra kollégiumot alkossunk. Történt ma pénteken, ijjár 2-án a 222. évben (= 1462. április 2.). A láirtuk tanuságul és bizonyítékul. Minden meg van kötve és szilárdítva.

Izsák, fia Ábi Ezrinek, kinek emléke a jövő életben legyen. Mózes, fia Józsuáanak, aki jó napokat éljen. Salamon, fia Ezechielnek, aki jó napokat éljen. Az emlitett törvényszék ülése Joszmán Kóhen rendeletéből történt«.

Az okmányok csupán aláirással vannak ellátva, megpecsételve nincsenek. A zsidóknak Ausztriában ez időben már nem volt szabad pecsétet tartaniok, ugyszintén Steierországban sem. Ezen okiratokon kivül ugyanis egyetlenegy ilynemű héber okirat ismeretes az osztrák tartományok területére vonatkozólag: »berüff briff vmb Das sigill in der Judenschüll zu Judenburg« a czíme és szintén pecsét nélkül való.[49]) Pozsonyban a 14. században van ugyan pecsétjük, de a 15-ben, a mint okiratunk mutatja (VII. sz.), már nincsen.[50])

Bécs-Ujhelyen sem szabad ugyan pecsétet használniok, de azért képpel ellátott pecsétet felirat nélkül — bizonyára csak magán használatra, levelek számára — igen is találunk. Igy az emlitett Haustetteni József kéziratának margóján csinos utánzatban mutatja be Iszerlein Izráel oroszlánfejet ábrázoló

[49]) L. alább.

[50]) A tulhajtott lelkiismeretes pontossággal készített héber okiratok, melyek még a tentacsöppöket, vakarásokat, hártyahajlásokat, varratokat is felsorolják, bizonyára megemlitik vala a pecsétet a másolaton is, ha az eredetin lett volna.

pecsétjét.[51]) A nem héber, illetőleg nem zsidó okiratoknál éppen fordítva van, aláirás nincs, hanem csupán pecsét. A pecsét eltiltása mindenesetre föltételezi, hogy a zsidók általánosan irni tudtak. Ezen művészetük persze néha meglehetős kezdetleges volt, a mint a zsidós német (IX. sz.) nyugtatvány, melyet átirásban közlök itt, bizonyítja. »Ich liephart jud[52]) b'ken, das der bats fart (fahrt?) schuester[53]) (Schuster), pirger (Bürger) zu der naistott, auf des saz[54]) dez lebl judn haus vegen k'zolt hat (gezahlt hat). un ich der auszug (ziehe aus) firpas (fürbass), g'sogt (gesagt) for di, dos sol im und sein erben an schoden sein. dos glaub ich liephart in gegenwirtikat (Gegenwärtigkeit) bei erbern (ehrbarem) von hern gasparn holzr[55]) di zeit, grundher traulich un (und) ugiferlich (ungefährlich?). Megirva Tebet hó 3. napján.[56]) Ezt mondja Zeichii.« Az év 1491, amint a záradék mondja. Maga a záradék még homályosabb, mint az eredeti. Ugy látszik, hogy itt Batz suszter megvette egy Lébl nevű zsidónak a házát, a melyben eddig Lieph. lakott és a honnan e miatt el kell hurczolkodnia. Liephart, ki még a házban lakik, tanuja a kifizetésnek, a melyet irásban is ad azon megjegyzéssel, hogy ő kihurczolkodik ugyan, de az örökösöknek ez kárára lesz. Nagyobb nyomatékul hozzá teszi, ezt én Liephart mondom, aki bejárós vagyok Holczer Gáspár földbirtokosnál, kinek bizalmát élvezem; szóval kinek ő mintegy udvari zsidója. A »Czeichlin« név Liephart mellékneve, a »Zemplein« pedig a Léblé.

Ezen okiraton sincs pecsét, mint egyáltalán — mint megjegyeztük — minden zsidótól kiállított akár zsidó, akár

[51]) *Leket Jóser* cod. 404. 9a. (Ezentul e munkát csak L. J.-vel idézem, a 405. codexet I-, a 404-iket II-vel jelölve. Ugyanis fordítva van számozva a müncheni könyvtár lajstromában).

[52]) A bécs-ujhelyi Liephart Simon zsidó és testvére már 1478. tekintélyes kereskedők és IV. Frigyes udvarával állnak összeköttetésben. L. *Mon. Habsb.* 12, 392 sz. és 894 sz.

[53]) Tán annyit akar mondani, mint a magyar vásáros czizmadia.

[54]) Valószinüleg utczának a neve.

[55]) Holczer Gáspár később (1499) Bécs-Ujhely polgármestere (*Gleich* 158).

[56]) A ניסן és טיבת szóknál azt a sajátságos laikus irást találjuk, amelyről fönt szóltunk.

keresztény számára, akár héberül, akár más nyelven irt okmányon. A pecsét joga eredetileg meg volt a zsidóknak, csak később, mint minden jogukat, ugy ezt is elkobozták. Ugy látszik, hogy egész Ausztriában ezen joguk a 14. század elején vétetett el. Erre vall legalább egy bécsi regeszta-gyüjteményben található következő megjegyzés: »Praits Puech (Breites Buch) in gelb Pergament gebunden dar Inn seint (sind) durch Verorndt (Verordnung) Christenlich notary Regestriert der Juden in Oesterreich Hanndl vnnd Contract mit den Christen. *Damit Sy die Christen mit den falschen Siglen nit mer betriegen* so dieselben sachen dar Innen nit registrirt befunden werden. angefangen circa 1340«.[57]) Tehát állitólagos pecséthamisítás miatt vették el tőlük a pecsételés jogát. Ezen ok nagyon kérdésessé válik, ha meggondoljuk, hogy aláirást sokkal könnyebben lehet hamisítani, mint pecsétet. — Első pillanatra nagyon csekély, csupán theoretikus jelentőségünek látszik ezen pecsét-elvonás, különösen, ha anélkül is érvényes a zsidóktól kiállított okmány. De a dolog nem így áll. Ugy látszik, hogy ezen érvényesség csak kisebb, ugyszólván bagatell-ügyekre terjed ki, akkor is, ha az okmány mintegy biróilag hitelesítve, azaz záradékkal van ellátva. Ha azonban nagyobb ügyekről, fontos aktusokról van szó, akkor a zsidónak keresztény fölülpecsételőre van szüksége, aki a pecsételési aktus által egyszersmind kezességet vállal az okmányban foglalt kötelezettségért. Igy kérik föl a bécs-ujhelyi Chisan zsidó és felesége Henn 1431-ben egy a herczegnek tett nyilatkozat megerősítéseül Hagenauer Jánost és Zech János zsidó-birót, hogy pecsételjék meg az ő okmányukat, »mivel hogy nekik ugy sincs pecsétjük«.[58]) Haetschel zsidó eladja az ő jogát a tizedekre 1376. Wernhart tárnokmesternek Bécsben, okmányának megpecsételésére jótállás gyanánt Leuppolt lelkészt toppeli Ottent és Jannsen Ausztria hoppmesterét kéri föl.[59]) A pecsételők egyikének, bizonyára a nagyobb biztonság kedvéért, ugy látszik, rendesen valami elökelő rangú hivatalnoknak kellett lennie. A zsidó-biró, a hoppmester, sőt maga az országos udvarmester pecsétel zsidó okmányokat.

[57]) *Schlager J. E.:* Wiener Skizzen aus dem Mittelalter (Bécs 1835—46) II, 227.

[58]) U. o. 179. [59]) U. o. 183.

Gunczenhausen Juda, aki 1403. nyilatkozatot ir, hogy többé soha nem fog gyógyítani és még nagyobb nyomaték kedvéért a »Czápphooas paneach«-ra[60]) is hivatkozik, fölülpecsételő gyanánt Walse Frigyest, Ausztria udvarmesterét birja.

A pecsételés jogának elvesztése tehát nem oly jelentéktelen, mert minden nagyobb személyes hitelnek elvesztését jelenti. Ami mindenesetre sokat mond.

A bécs-ujhelyi okmányok legrégebbike 1383-ból való. A kiállító Semárja, Izsák fia, és Ábrahám, Izsák fia. A levél Heiden Pálnak szól és feleségének, Klárának.[61]) Az egész fordításban így hangzik:

»Mi alulirottak és örökösök tudtára adjuk mindenkinek, aki e levelet látja vagy hirét hallja, hogy az a levél, amely a Heiden Pál nevű polgárnak és feleségének[62]) Klárának a zálogára 60 bécsi fontot mint tőkét és 12 fontot mint kamatot nekünk itél, hogy az a levél érvénytelen, ki van fizetve és ezen emlitett érvénytelen levélre ők nem tartoznak, csupán a 142. évből való (1382) zálogra 72 bécsi fonttal. Igazolásul, bizonyítékul, tanuságul kiadtuk az emlitett polgárnak, feleségének és örököseinek a levelet. Ma hétfőn, támmuz hó 21-én 143-ban az időszámítás szerint (1383, jun. 21).[63])

Semárja, a boldog emlékü Izsák fia.
Ábrahám, a boldog emlékü Izsák fia.

Ez egy u. n. ellenlevél, a melynek értelmében az első adóslevél (60 f. tőkéről és 12 f. kamatról) érvénytelen, csupán e második után jár 72 font. Könnyen kitalálható, hogy itt tulajdonképpen a kamatok biztosításáról van szó a tőkéhez való hozzáirás által, ami azért volt szükséges, mert a zsidók kamataival nagyon könnyen szoktak elbánni, egyszerüen »meg-

[60]) U. o. 184. l. צפנת פענח akar lenni tulajdonképpen (IM. 45, 45).

[61]) L. okiratok II. sz. A záradék Semárját Emánilnek, Ábrahámot Anerlnak — ez volt valószinüleg a közönséges, népies nevük — hívja, Klárt pedig Hlainnak.

[62]) Sajátságos módon אשתו helyett egy ם beékelésével אשפתו áll, ami tán a jeruzsálemi talmud egy kitétele által (Kethuboth 27c) magyarázható meg.

[63]) A záradékban a dátum téves, a héber szövegben helyes, már csupán azért is, mert 1543-ban támuz 21-ike tényleg hétfőre esett.

ölte« őket a herczeg. Ugyan a tőkével is sokszor történt ez, de béke idején mégsem oly sürűn, mint a kamattal. A záradékban 72 font helyett 80 áll tévesen. De az egész záradékot még sem szabad későbbi toldaléknak tartanunk, mert ugyanazon szinű a tenta, mint a szövegben, továbbá az idő lejártát (pünkösd) is megmondja, ami a szövegben hiányzik. Sőt a fönt közölt nyugtatványnál az évszám csupán a záradékban áll, a miből eléggé látható, hogy az az oklevéllel együtt keletkezett. Ez a záradék úgy látszik, hogy Bécs-Ujhelynek specziális intézménye. Pozsonyban (VII. sz.) és Marburgban (III. sz.) legalább nem volt. Más országokban sem, amennyire ilynemű héber oklevelek egyáltalán ismeretesek.[64])

Hogy ezen okmányok Bécs-Ujhelyen hivatalos nyilvántartásnak voltak alávetve, az a záradékból és abból, hogy a városi levéltár tartotta fönn őket, elég joggal következtethető. Különben Steierországban a 15. században a zsidó adósleveleket illetőleg hasonló eljárást találunk. Steierországban a következő rendelet lesz kiadva: »In den gerichten zu Judenburg, Gratz, Marchburg und Ragkersburg (Radkesburg) ain yegklicher Jud seine briff all jarzeit pracht fur die selben gericht und tond die offenlich melden«.[65]) Ezen rendelet Bécs-Ujhelyet azért nem emliti, mert az ingadozás, hogy Bécs-Ujhely tulajdonképpen Alsó-Ausztriához vagy Steierországhoz tartozik-e, ami egészen a 14. századig tartott, már megszünt.[66]) Az u. n. zsidókönyv (»judenpuch«) a 15. században szintén

[64]) Igy Spanyolországban, ahol a XI—XIV. századokban az adásvevési szerződések, ajándéklevelek és más okmányok héberül irattak. Közli őket *Loeb J.* és *Fidel Fita:* R. D. E. I. IX, I. 108—122; IV, 226—235. Francziaországban is a 15. századbol ilynemü héber okleveleket közöl R. D. E. J. V, 282; X, 240. De leginkább latinul irták a zsidók Francziaországban az okleveleiket u. o. XXII, 276—79. A spanyol oklevelek hasonlók a mienkhez a nyelvezet és a fordulatok tekintetében, holott távolabb helyeken, nem az európai kontinensen irt oklevelek ugy nyelvezet, mint a fordulatok tekintetében egészen elütnek a mieinktől. Keleten az ujhéber-aramot az oklevelekben az aram-szir nyelv váltja föl. Igy p. o. Jemenben. Az itt divó középkori okleveleket a 15. századból származó »Sidur Jemen« tartotta fön (a berlini királyi könyvtár kézirata M. S. orient. 576) 75 l. és köv.

[65]) Mon. Habsb. III, 386 l. [66]) V. ö. *Hormayr:* Taschenbuch 1813, 167 l. *Winter:* Stadtrecht 62 l.

ilyenféle intézmény volt. Az adósságok, a melyeket a zsidók követelhettek és melyekről valószinüleg adósleveleket birtak, a birónál a zsidókönyvben el lettek könyvelve.[67]) Bécs-Ujhelyen is volt zsidókönyv.[68]) De különbség teendő a hivatalos és a privát zsidókönyv között. Az utóbbi alatt valószinüleg egyeseknek lajstromát kell érteni, a hová az adósait beirta. Lehet, hogy a biróságnál ezek is birtak némi bizonyító erővel, mert III. Frigyes 1478. szivére köti a bécs-ujhelyi birónak, Graner Andrásnak, hogy Vosel József és Salamon zsidók könyveit, akik a háborus időkben az ő engedélyével Sopronba költözködtek, minden bizonynyal kerestesse meg.[69]) A hivatalos zsidókönyv bizonyára onnan ered, mivel azon okmányokat, melyek még meg nem fizetett adósságokról szóltak, a melyek tehát az illető követelés behajtásához szükségesek voltak, nem lehetett a zsidóktól elkérni nyilvántartás végett, azért irták be a zsidó-könyvbe mintegy ellenőrzés végett, hogy az adóstól többet ne kérjenek, de egyszersmint biztosítékul a hitelező számára, hogy követelését el ne tagadhassák. Persze a »levélölés« ellen a zsidó-könyv sem használt egy batkát sem. Azért nem találunk a mi okmányaink közt egyetlen adóslevelet sem, mert ezt nem adták át megőrizés végett, csak beirták a zsidó könyvbe. Amely okmányok azonban a hitelezőre nézve nélkülözhetők voltak, mint p. o. nyugtatvány és ellenlevél, az adósra nézve a megőrzésük pedig némi jelentőséggel birt, hivatalosan őriztettek.

Annyi bizonyosnak látszik, hogy ezen akadékoskodások leginkább a zsidók ellen voltak irányítva. Mindenben találtak ki valami kis kölönczöt, amit a zsidók nyakára akasztottak. A már emlitett »beruefen lassen brief sigel, betschadt (Petschaft) und hantgeschrift«[70]) is csak ilynemű akadékoskodássá fejlődött az idők folyamán.

A steieri országos jog 246. szakaszában ki van mondva: »wann ain Christen stirbt so sullen desselben erben in meins herren Land ze Oesterreich in der Schul der Juden ze *Wien*,

[67]) Mon. Habsb. I. 2. 333. sz.

[68]) Archiv f. K. oest. Gqu. X, 896. sz.

[69]) U. o. XLIII, 381 l.

[70]) *Luschin* a Zeitschrift für Rechtsgeschichte czimű folyóiratban (Weimar) 12. k. 71 és köv.

zu der *Newnstat*, ze *Chrems* haissen rufen, ob er chainem Juden gelten sül, daz der Jud fur chom oder meld die geltschuld. Ez ensol auch der jud in demselben jar und der Christen stirbt melden die geltschuld chundleich. Tût daz der Jud nicht so sol der Christen furbaz ledig sein von den Juden seiner geltschuld«.[71]) Bécs-Ujhelyen tehát, a hol Bécscsel és Kremssel együtt mintegy főbiróság volt a zsidó adósságok számára, a keresztény adós elhalálozása után minden zsidó hitelezőnek be kellett jelentenie a követelését. És pedig a »zsidó-sekrestyés« (Judenmessner) házról házra járt és figyelmeztette az egyeseket, hogy a követelésükről szóló adóslevelet 30 nap alatt mutassák be. Ha nem jelentkezett senki, ugy a zsidó templomszolga egy tanuval egyetemben az illető keresztény örökösök számára egy héber okmányt állitott ki, amelyben mindennemű, e hagyatékot terhelhető régibb követelés semmisnek nyilváníttatott.[72])

Ezen intézmény azon korból származhat, — a steier jog ugyanis valószinüleg a 14. század első negyedéből való,[73]) — amikor a zsidó könyvek, a melyek a 15. században jönnek leginkább divatba, még nem voltak elterjedve. A zsidó-könyvek hiánya miatt jóformán nem tudták, hogy ki tarthat valami követelés fejében igényt az örökségre, azért hozták be ezen »levél-hivást«. Ezen intézményt azonban, melynek tulajdonképpeni czélja az örökösök biztosítása minden jövőbeli követelés ellen, később a zsidók ellen lett fordítva és nagyon jogtalan módon felhasználva. Az adósok egyszerűen, anélkül, hogy haláleset vagy egyéb ok forgott fenn, összes »öntudatlan« adósságaik hitelezőit fölhivatták, hogy így azután hitelezőik esetleges feledékenysége által lerázhassák adósságaikat a nya-

[71]) *Bischoff F.:* Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters (Grácz: 1875) 172 l.

[72]) *Zahn J. G.* a Mittheilungen des hist. Vereins für Steiermark cz. folyóirat 11. kötetében 260 lapon közli egy ilyen héber okirat facsimiljét, a melyet 1427. a templomszolga állitott ki Judenburgban Wilzer Móricz lovag (הפריין הנכבד מאריין בילצער) számára. A tanu Menachem, Mózes fia, akit Goldenthal, aki az okmányt átirja és lefordítja, a kántornak mond, ami aligha helyes, mert ott a név után של és még valami olvashatatlan áll. De ez nem שליח צבור akar lenni, hanem שיהיה ליטים צובים, amit az aláíró Menachem apja neve után mond.

[73]) *Bischoff* 57 l.

kukról.[74]) És ilyen jogtalan alakban maradt fönn a levélhivás egészen a 15. század végéig, mikor a zsidó-könyvek már rég el voltak terjedve és a levélhivásnak nem volt semmi jogosultsága.

A levélhivásnál és egyáltalán minden a zsidókra vonatkozó középkori intézménynél azt az általános észrevételt tehetjük, hogy a mi eredetileg igazságos volt, elferdítik és mindig e zsidók megkárosítására fordítják. Semmisem állandó, egyetlen egy törvény, rendelet, mely a zsidókra vonatkozólag bocsáttatik ki, sem marad meg eredeti czéljánál. Ma így, hol nap amúgy.

Ezt a bécs-ujhelyi zsidóknak, akiknek az egyik herczeg még a szabóságot is eltiltja, sajnosan kellett magukon tapasztalniok. Miután már semmiféle hivatalból nem lehetett őket kizárni, a kizáráshoz pedig már az idők folyamán annyira hozzászoktak, fogja magát Szép Frigyes és elrendeli 1316-ban, hogy ezentul zsidónak ruhát szabnia tilos; amint megokolja: »wegen der grossen trive, die vnser pvrger von der Niwenstat lange her gegen vnsern vodern vnd gegn vns gehabt habent vnd auch noch habent«.

Ha mégis találna zsidó ruhát szabni, ugy elveszik tőle, amit találnak ruhát nála.[75]) Ezen rendeletet az ez idő tájt nagyon elharapódzó czéhek befolyására lehet tán visszavezetni. Midőn azonban IV. Rudolf véget vet a czéhek garázdálkodásának, egyszersmind a többi mesterségek közt a szabóságot is ujra általánosan megengedettnek nyilvánítja,[76]) ami alatt bizonyára a zsidó szabók is érthetők.

IV. Rudolf fáradhatatlan buzgalma és teremtő ereje fölemeli ugyan egy ideig az országot, de halála után ismét visszaesik a régi zürzavarba. III. Albert és III. Lipót (1365—1379) egyenetlenkedése még zilálabbá tette az egész országot. A pénzügy alapjában meg van rendítve. Az utolsó eszközt a pénzügyek fölsegítésére a herczeg által keresztülvitt rablás képezte. 1370-ben ugyanis a herczeg parancsára minden zsidót

[74]) *Luschin* i. h. 56 l.

[75]) Eredetije a bécs-ujhelyi levéltárban (scr. XL. 5. sz.). Eddig nincs kinyomtatva. L. a mellékleten I. sz. alatt.

[76]) Eredetije a bécs-ujhelyi levéltárban (scr. III, 6. sz.). Nyomtatva: Kirchliche Topographie von Oesterreich XII, 271. Ugyanaz a rendelet Bécs számára is: *Hormayr:* Wien V, melléklet 141. és *Tomasehek:* Geschichtsquellen der Stadt Wien II, 140 és köv.

elfogtak és kifosztottak.[77]) — Vilmos és IV. Albert alatt (1359—1404) a mindjobban elszaporodó rablólovagok miatt még jobban meggyengült a közbiztonság. A biztonság helyreállítására kirendelt és faluról falura portyázó u. n. »Greinermeisterek« számára a herczegek nem birják a zsoldot kifizetni. A zsidóknál vesznek föl kölcsönt.[78]) Ugylátszik, hogy ezen kölcsönnek az idejével esik össze Vilmos és Albertnak egy a bécs-ujhelyi és neunkircheni és a többi zsidók számára adott, különben ismeretlen privilegium.[79]) A privilegium azonban ez alkalommal is, ugy mint legtöbbnyire, irott malaszt volt. Már 1443-ban ujra a stereotyp »hivatalból való kizárással« találkozunk Bécs-Ujhelyen.[80])

A zsidók jogi viszonya a 15. század második felében már nem igen változik. Kiszivattyuzzák, kiszipolyozzák őket a herczegek. A történetük hamar el van mondva: kifacsarják a czitromot az utólsó csöppig, azután eldobják. 1496-ig tart a facsarás, azután kezdődik a kiüzés.

POLLÁK MIKSA.

(Folytatása következik.)

A ZSIDÓ IRATOK KRONOLOGIÁJÁRÓL.

E folyóirat juniusi számában a Széder olam rabba kronologiáját iparkodtam megvilágítani, ez alkalommal pedig más iratok kronologiájához szándékozom elmélkedéseket fűzni.

A perzsák történetében három Darius nevű királylyal találkozunk, u. m. Darius Hystaspes, uralkodott 521—485. K. e., Darius Nothos (Ochos), 424—405. és Darius Kodomannos, ki 336-tól kezdve uralkodott, Nagy Sándortól 333. Issos mellett és 331. Gaugamela mellett megveretve 330. megöletett menekülésében Bessos által. Darius halálával széttöredezett a két századon át nagy hatalomnak örvendett perzsa birodalom és makedoniai uralom alá került.

[77]) *Huber* II, 296. [78]) U. o. 396 és köv.

[79]) Czime: »Ein Schutz und Schermbrief von Hertzog Wilhelm vnnd Albrechten von Oesterreich auf all Judishhait zu der Neustadt, Neukirchen, die dishalb des Semerings vnd vnnder vnd Obder Enns, sesshaft vnd Confirmation aller Irer Privilegii 1401«. L. *Schlager* II 228

[80]) *Winter:* Urkundliche Beiträge 97 l.

Darius Cyrus nevet is viselt, legalább így találjuk a zsidó iratokban. Daniel דריוש המדי-nek nevezi.[1]) Így tehát négy ilyen nevű király létezett. Azon 4. perzsa király, ki Danielnél a makedon fenhatóság alatt veszti uralmát, az a 4. Darius nevű király és nem más mint Darius Kodomannos.

Azonban a Széder olam rabba, mint fentebb láttuk, a Danielnél előforduló והמלך הרביעי-sa 4. perzsa királyra vonatkoztatja, minélfogva ezen történeti mű a II. templomnak a perzsa korszak alatt való fennállására 34 évnél többet nem bír felhozni. Ami pedig a Széder olam r. kronologiájában érthetetlen, legyen itt megemlítve. Ez ugyanis 34 évet a perzsákra, 180 évet a seleucida aerara, 103 évet a hasmonaeusok és 103 évet a herodianusok időszakára számít. De a perzsák pusztulása és a selencida időszak kezdete közt, a mint könnyen meggyőződhetni, legalább is 18 év fekszik, kérdés, mit tesz ezen 18 esztendővel a Sz. o. r. ? A talmud (A. z. 9.) észreveszi ezt, de nem oldja meg a kérdést, csakis a nem számítandó 6 évre tud okot felhozni, de a fenmaradt 12 évvel nem számol be.

A 6 évi különbség ép úgy mint az, hogy a méd-perzsa királyok Artachsasta nevet viseltek, régibb hagyományon alapszik. Ezt és a régibb kronologiát akarjuk a következőkben bizonyítani.

A Megillath Antiochusban (ed. Philipowski, 72.) olvasható: »ezen naptól a templom pusztulásáig Hasmonai gyermekeinél és unokáinál maradt az uralom 206 évig. A szavak עד הרבן בית אלהא mint Harkavy[2]) is megjegyzi, egész bizonynyal egy a történet ben járatlannak későbbi megjegyzése, valószinüleg a Sz. o. r. 30.[3])

[1]) Itt a helye, hogy a Sz. o. r. egy pontját megvilágítsuk, mely Cyrus uralkodását Babylonia elfoglalása után (538 K. e.) 3 évi időre szorítja, Kambyses pedig, ki nála Achasverossal azonos, 14 évig uralkodik, holott csak 7 évig ült a trónon. Ha az utóbbi 7 évi különbséget az említett 3-hoz adjuk, megkapjuk Cyrus uralkodási évét (538 + 10 = 529).

[2]) Harkavy, Studien und Mittheilungen 1891., 208-l. Nem szükséges feltennünk, mint Harkavy akarja, hogy az egész befejezés későbbi toldalék, mert a נלותא szó, mint tudnivaló, a templom fennállásakor is használtatott a Jeruzsálemen kívül lakók jelzésére.

[3]) Hogy a Megilla nem függ a Széder o. rabbától bizonyítja: 1. José rabbi a herodianusokat megkülönbözteti a hasmonaeusoktól, a Megilla pedig összehányja ezeket, utóbbi talán a trónon ülő herodianusokra való tekintetből történt. 2. Az üldözések kezdetét a Meg. (6.) a 213. évbe helyezi, ha pedig a Sz. o. rabbától függne, úgy a harczok csak egy évig

által tévútra vezetett másolótól származik. Mert a Halachott gedoloth,[1]) Szaadja gáon és mások tanusága[2]) szerint a Megilla a templom pusztulását jóval megelőzőleg szerkesztetett. Ha elhagyjuk az .... עד הרבן בית amugy is zavaró szavakat, megkapjuk pontosan azon évet, melyben a Halachott ged. szerint a Megillah szerkesztetett. A templom felavatása ugyanis 167. vagy 168-ban K. előtt történt, ha ezen évhez 206-t számítunk, úgy a 30-as éveket K. u. nyerjük, mely időben Samaj és Hillel működött, kik a Halochot gedol. szerint a Megillah szerkesztői.

E lapok márcziusi számában bizonyítottuk, hogy az I. Makkabaeus könyv nem volt járatos az előzmények történetében, ezen állításunkat a következőkkel bizonyíthatjuk.

α) A jeruzsálemi Megillában 1. és Taanith 2., 13. a Nikanornap következőkép magyaráztatik:

Nikanor hadvezér Egyptom ellen vezetett sereget, Jeruzsálemen áthaladván, kijelenté, visszajövet el fogom pusztítani ezen tornyot (מגדול, valószinüleg czélzás a templomra). Ezután a hasmonaeusok »egyike« bosszutól felingerelve megölte a gazembert. Ezen »egyik« arra enged következtetni, hogy az esemény az előzmények közé sorolandó. Mert Makkabaeus Juda, ki I. Makk. 7., 31. elbeszélése szerint egy Nikanort megölt, annyira ismert személyiség volt, hogy a jeruzsálemi talmud bizonyára

tartottak volna, ez pedig nem szorul czáfolatra. Ily anachronismus nem volna feltünő egy középkori irónál, de oly szerző, ki legalább is az első században élt, nem tehette; különben a Meg. aram nyelvezete is, mely még élő nyelv volt akkor, régisége mellett szól.

[1]) A Haláchoth gedoloth-t nem tartják a történetben mérvadónak ami azonban naiv állítás; mert ha anachronismust kellene a Hal. gedoloth-al helyeselni, ugy találó lenne, de itt másként áll a dolog. Miért ne lennének az ó korban szerkesztett Hal. ged. szavai, melyek hagyományosaknak tekintetnek, mérvadók! Lehet-e megczáfolni azon állítását, hogy a Megillát a »Zikné beth-sammai és beth-hillet« szerkesztették? A chanukka gyertyákról szóló elterjedt törvényt ki állapította meg? Ezt egyedül a Meg. Antiochusból tudjuk. Zunz (Gottesd. Vort. 134. l.) a Meg. több helyét meseszerűnek mondja, azonban ez még nem bizonyítás.

[2]) Hengstenbergre (Über die Ansicht des Buches Daniel 290. ol.) utalunk itt és ennélfogva már Hieronymus is ismerte a Megillát. Rosenthalnak (I. Makk. 13. ol.) ez ellen felhozott czáfolata elesik Harkavy azon adatánál fogva, hogy a régi időben a Meg. »Megillath Beth. Chasmonai« neveztetett.

ismerte nevét.[1]) Miért is Filippowski joggal 2 Nikanort tételez föl, kik a makkabaeus harczokban részt vettek (bevezetés a Meg. Antiochushoz). Ha azonban a jeruzsálemi talmud elbeszélése az előzményekhez tartozik, ugy megértünk egy homályos helyet az I. Makk. könyvben (1., 22.). Itt ugyanis az áll, hogy a syr hadvezér, miután visszatért Egyptomból, megtámadta Jeruzsálemet és kifosztotta a templomot. Mi okból tette ezt? Nyilvános tehát, hogy a jeruzsálemi talmud által elbeszélt esemény, melynek megfelel a Megill. Antiochus 24. azon időben történt, midőn Nikanor Egyptom ellen tervezett támadást, vagy midőn ezt már bevégezte volt.

β) Kethuboth toszifta 1., 1. elmondja, hogy a סכנה után a hajadonok többé nem mentek férjhez szerdán, amint az intézmény fennállott, hanem) kedden. A tszifta nem értesít, hogy miben állott a סכנה; ezt azonban az idevágó jeruzsálemi és babyloni talmud ugy világítja meg: כל בתולה הנישאת ברביעי תבעל לטפסר תחילה.[3]) Ezen veszélynek, mint Meg. Taanith 6. f. közli, Matitjahu egyetlen leánya is ki volt téve, de a leány atyja és fivérei a szégyent úgy hárították el házuktól, hogy a gazembert kiséretével lemészárolták. (Ebből aztán megmagyarázható, hogy miért léptek később a hasmonaeusok előtérbe). Ezen veszély pedig csakis I. Matitjahu alatt a 203 és 180. K. e. előtti években történhetett, mert ezen idő előtt Jeruzsálem még ment volt a syr-görög önkényes uralomtól, és más pedig nem követhetett el ily merényletet egy idegen állam ellen. 180-tól kezdve pedig a harcz már elkezdődött és az ellenség legyőzetett. A Makk. könyv tudott volna ezen eseményről, ha ez a tulajdonképeni történethez tartozott volna. Tehát csakis Nagy Antiochus alatt, ki 203. Jeruzsálemet syr tartománynyá alakította, fenyegetheté ezen veszély a zsidóságot.

Egy más helyen[4]) kifejeztük kételyeinket a Meg. Ant. kez-

[1]) Az I. Makk. (7., 31.) helyén Egyptom elleni hadjáratról egy szó sincs.

[2]) Kethubot első misnáját a legrégibbnek azaz a szoferim-től származónak tartom, mert az intézmény 200. K. e. megszűnése (l. alább) fennállását jóval visszahelyezi időre való tekintettel.

[3]) טפסר a perzsából származik, (l. Kohut, Aruch e szó alattt). A perzsa szó azt mutatja, hogy az időköz nem lehetett nagy.

[4]) M. Zs. Szemle márczius füzet.

dete ellen, azonban a most előadottak után, nem kell csudálkozni, ha a szerző, ki sokkal később élt, Antiochus Epiphanest Nagy Antiochussal azonosítja, minthogy valóban már ez alatt is történtek rút merényletek a zsidók ellen.

203-tól, midőn Nagy Antiochus Jeruzsálemet elfoglalta, a templom még körülbelül 270 évig vagy talán tovább is (68. K. u.) fennállott. Ha a 213 évet, melyet a Megillah számlál, hozzáadjuk, ugy megkapunk egy legkevesebb 483 évnyi összeget, melyből aztán a zsidó hagyományt az általános történettel és annak közléseivel összhangba lehet hozni.

* * *

Világos, hogy régibb időben, mint Daniel, Ezra és Nehemias[1]) könyveiből kitűnik, az éveket az egyes királyok uralkodása szerint számították, a királyok pedig gyakran váltakoztak a trónon, minélfogva a templom fennállása bajosan volt meghatározható.

Történeti támaszpontot Nehemiásban találtak, ezt a templom restaurálása és a városfalak felépítésében mintegy a zárkövet képezi. Nehemias másodizben Artachsasta alatt indult Jeruzsálembe,de minthogy a régi hagyomány szerint a perzsa királyok mindnyájan Artachsasta nevet viseltek, tehát nem tudhatjuk, hogy tulajdonképen ki ült a perzsa trónon ez időben.

Én azt hiszem, hogy a Megilla szerzője Nehemiás hazatértét Darius Nothos idejébe helyezi és ezen királyt Artachsastával azonosnak hitte; és minthogy e király már 423. jutott a trónra, a Megilla pedig 200. K. e.-ig csak 213 évet számított, így egy 6—10 évnyi időköz támad, ez lesz valószinüleg a 6 év, melyet nem számítottak.

Kutatásunkból tehát kitünik: 1. hogy a Széder olam rabba adatai régibb hagyományon alapulnak, 2. hogy a régi zsidó források és a világtörténeti krónikák közt az eltérés a templom fennállására való tekintettel sokkal csekélyebb.

Kutatásom után De Rossi Azarjánál (Meor Énajim 41. f.) az én számításommal teljesen egybehangzó számítást találtam, 6

[1]) A misna Ros hasana kezdetén, úgy látszik, hogy a szoferimnak tulajdonittatik, miért is Rasi a מלכי איתיון-t מלכי אחיון. vonatkoztatja.

ugyanis a II. templom fennállását 490. évre helyezi, ezzel pedig, mint Rossi állítja Szaadja gaon is egyetért. Igy hát a Meg., ami kronologiáját illeti, történeti alapon áll.

Berlin.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

A MEKHILTA MAGYARÁZATÁHOZ.

A tannaitikus midrás azon elismerést érdemlő munkásság daczára, melyet az utolsó évtizedekben a szöveg tisztázása és magyarázata körül kifejtettek, még sok helyen homályos vagy éppen érthetetlen. A kiadó, Friedmann M., egyrészt buzgóságától gyakran elragadtatta magát és a helyes szöveget rosszra korrigálta, másrészt pedig a romlott szöveget meghagyta. Több helyen a szöveg egészen helyes, de helytelenül magyaráztatik. Ezen állításainkat a következőkben egyes példákkal illusztráljuk.

1.

22,6-ra ed. Friedmann 91 b.

ונגב מבית האיש לפטור הנגב מאחר הנגב [אי איש אלא] ונגב מבית האיש אם ימצא הנגב ישלם שנים אימתי בזמן שלא נמצא ברשותו אבל נמצא ברשותו שומע אניישיבע ויהא פטור תלמוד לומר אם המצא תמצא בידו הגניבה מכל מקום הא אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון הראשון ונגב מבית האיש לפטור הנגב מאחר הנגב.

A helynek semmi értelme nincs. A kommentátorok erőszakos javitásokhoz folyamodnak és azonfelül a szöveg maradványait még jobban erőszakolják. Az érdeklődők ezen magyarázatokat elolvashatják és könnyen be fogják látni, hogy azok szövegünkbe be nem préselhetők. A kiadó csak a három zárjelbe tett szót szúrta a szövegbe, melyekkel nem annyira a szöveg értelmét mint inkább a külső összefüggést akarta világossá tenni. Minthogy a mekhiltarészlet eleje és vége azonos, a kiadó és a kommentátorok az egészet összetartozónak tekintették, a mi azonban már azért sem lehetséges, mert az első és a vele azonos harmadik tétel nem zárják ki a középsőt külsőleg sem.

A kiadó toldását törölve az első hét szó egy magában lezárt tételt képez. A második tétel כלשון הראשון szavakkal

végződik. Az utána újra megjelenő első tétel létezését a félreértett második tételnek köszöni.

A nehézséget egyetlen egy szó képezi: שישבע. Bármiképp magyarázzák is a mekhilta szavait, azt nem lehet megérteni, hogy a tolvaj, miután az ellopott tárgy birtokában megtaláltatott, esküt tegyen és fölmentessék. Ezt a nehézséget semmiféle interpretáczióval sem lehet eltüntetni, ha már nem is törődünk az idézett vers értelmével, mely pedig szintén csak jelent valamit.

Ha a két verset (Exodus 22,3 és 6) szemügyre vesszük azonnal világos lesz előttünk, hogy a Mekhiltában miről van szó. A második versben az foglaltatik, hogy *»ha megtaláltatik a* t o l v a j, *fizessen kétszeresen«*, az elsőben pedig az, hogy *»ha (a tolvaj) birtokában találtatik az* e l l o p o t t t á r g y *fizessen kétszeresen«*. Az első helyen tehát olyan esetről van, szó, midőn az e l t ü n t t á r g y is megkerült, a második helyen pedig, midőn csak a tolvaj lett fölfedezve. A Mekhilta az utolsó helyet fejtegetve, azt mondja, hogy ezen helyre támaszkodva, melyben csak a t o l v a j megtal álásáról van szó, arra a gondolatra lehetne jönni, hogy csak azon esetben kell az ellopott tárgyat kétszeresen megtéríteni, ha az n i n c s m á r a t o l v a j b i r t o k á b a n, h a a z o n b a n m é g b i r t o k á b a n v a n, a k k o r a d j a v i s s z a é s m e n t e s s é k f e l a k é t s z e r e s f i z e t é s a l ó l. H o g y e z e n f e l f o g á s h e l y t e l e n, b i z o n y í t j a a t ó r a e l s ő h e l y e (3. v e r s), m e l y a m e g t a l á l t t á r g y r ó l s z ó l é s m é g i s k é t s z e r e s m e g t é r í t é s t r e n d e l e l. Döntő tehát nem a tóra utolsó, hanem első kifejezése.

Ezen gondolatmenet egészen világosan benfoglaltatik a Mekhiltában, ha שישבע helyett שישיבנו-t olvasunk. Valamely másoló שישב tévesen egészítette ki, vagy pedig נו- helyet ע-t írt. Ezen tévedés után azonban az egész hely érthetetlenné vált és a הא אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון הראשון szavakat a tóra kétféleképen magyarázható két kifejezése helyett tévesen a Mekhilta ugyanazon versre tett két megjegyzésére vonatkoztatták és ennek következtében toldották hozzá újra az első tételt: ונגב וכו'.

2.

Jithró végén (ed. Friedmann 61a fent) a következő olvasható: רבי הנינא בן גמליאל אומר לא נאמרו כל שיעורים הללו אלא בשנה שנייה בשעה שבקש משה להעמיד מכסיוטיו לישראל שנאמר אייש על דגלו באותות לבית אבותם (Numeri 2, 2) Az egész mondat világos lenne, ha tudnók, hogy miről van szó. A kiadó az egyik kommentátorral שעורים alatt számokat ért és azon vezérekre vonatkoztatja, melyekről a Mekhilta 18,25-hez fűzött számításában szól, a mi legalább is furcsa. Hiszen a Mekh. nem tóra. A kérdéses szó azonban nem jelent egyebet, mint דברים. Ch. b. G. azt állitja, hogy az Ex. 18. fejezete nem a kivonúlás első, hanem második évében történt. Erre bizonyítékúl hozzá azt a körülményt, hogy vezérekről van szó, holott azok csak a második évben lettek a nép élére állítva. Az ezen fejezetben elbeszélt esemény tehát nem a kronológia szerint van a tórában elhelyezve, de אין מוקדם ומ בת. A Lekach Tób (18, 27-re) שיעורים helyett tényleg ענינים szót használja.

A »mérték« szó az újhéberben »dolog« helyett is használtatik. דבר=מדה sok helyen a tannaitikus iratokban, pl. Mekh. 16, 25-re (50 b) s más helyeken ו מדות טובות ארץ ישא stb. A »middá« itt megállapított jelentésével még egyebet is lehetne magyarázni, ez azonban nem tartozik ezen czikk keretébe.

3.

A kérdő névmás.

A kérdő névmás: »melyik?« »kicsoda?« az új héberben זה által fejeztetik ki. »Melyik az?« »kicsoda az« = איזה זה. A felelet ezen kérdésre mindig זה mutatónévmással kezdődik, úgy hogy ilyen esetben, ha איזה két szóban iratik, három זה áll egymás mellett. Ha a személy vagy tárgy, melyre a pronomen interrogativum vonatkozik, femininum, akkor זה helyett זו áll. A példák száma, különösen a tósziftában, légio. A Mekhilta kiadója azonban a három egyenlő szót egymás mellett sokallotta és a középsőt *következetesen* zárjellel látja el azaz törlendőnek véli. L. pl. 22 a 2. sor; 30 b. 13 sor alúlról; 44 b lent stb.

4.

Idézési mód.

Ha a midras valamely szentirási szó jelentményét akarja meghatározni, akkor az igénél a kalból a peilah, a piélből a piul (dágessel), a hifilből a hafáláh alakot idézi. Példák bárhol találhatók. Némelykor azonban a midras nem az emlitett alakokat, hanem magát a magyarázandó szót mintegy idézőjelek között citálja. Pl. 15, 13-ra (42 b) אין עזך אלא תוית, tehát a birtokrag is idéztetik (u. o. még egy hasonló idézet); 15, 4-re (38 b 1. sor) ואין טובעי אלא בטיט. Friedmann tehát tévesen jár el, ha ilyen esetekben, igy az utóbbi helyen is, az eredeti alakot törli és helyébe a peiláh stb. formákat teszi.

5.

A kiejtés a midras exegézis alapja.

A Mekh. 20, 20-ra (72 a) a következő megjegyzést teszi: כי לבעבור נסות אתכם בשביל לגדל אתכם בא האלהים. Hasonló hely 17, 2-re (52 a): ויאמר להם משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ד' א··· כל זמן ישאתם מדיינין עמי הקב"ה עושה לכם נסים ונפלאות וישמו מתגדל בעולם. Ezen helyeket a régibb és újabb kommentátorok úgy magyarázzák, hogy נסות és תנסון: נס (zászló, jel) szóval hozatnak összefüggésbe. Friedmann csatlakozik a bibliaexegéták ezen felfogásához. Mindezen magyarázatok a Genezis r. 22, 1. megjegyzésére mennek vissza. Ott ugyanis a 60. Zs. 6. v. נס להתנוסס idéztetik. Ha azonban a rabba szavait szemügyre vesszük, akkor látjuk, hogy onnan nem lehet bizonyitékot hozni. A rabba helye is csak adandó magyarázatunk által lesz világossá. Azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy emez agádikus magyarázatot nem kell czáfolnunk, mert maga a Mekh. czáfolja meg 15, 25-höz füzött megjegyzéseivel, a hol a következőket olvassuk (ed. Friedm. 46 b). וישם נסהו שם נשא לו גדולה דברי רבי יהושע שנאמר נשא אויל מיודך וגו' (II. Reg. 25, 27) ואומר נשא את ראש בני נישון [את ראש יהויכין] (Num. 4, 22) אמר לו רבי אליעזר המודעי והלא גדולה אינה תלויה אלא בשין וכאן לא כתיב אלא בסמך הא מה תלמוד לומר וישם נסהו וישם נסה המקום את ישראל.

E vitában világosan ki van mondva, hogy a magyarázat alapja: נסה és נשא egyhangzásu tövek azonositása. Az első

helyen tehát נסות = נישאות (újhéberes képzés) és a vers e szerint azt jelenti, hogy az Isten nagygyá akar tenni benneteket. A második helyen תנסון = תנישאון és a vers mesterkélt módon ugy magyaráztatik, hogy Izraél Mózes elleni engedetlensége által az Istent csodatettek mivelésére birja és ekképen okozója, hogy Isten neve nagygyá legyen a földön. A Genezis r. említett helyén a zsoltár szavai נס להתנסס szintén נשא tőből magyaráztatnak. Nem נס magyarázza נסה szót, hanem mindkettőt נשא magyarázza. Ezen állításunk egészen világosan kitünik a midrás szövegéből, mely így hangzik: ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם. כתיב נתתה ליראיך נס להתנוסס מפני קושט סלה. נסיון אחד נסיון וגדולין אחד גדולין בשביל לנסותן בעולם בשביל לגדלן בעולם כנס הזה של ספינה וכל כך למה מפני קשט בשביל שתתקשט מדת הדין בעולם וכו׳.

Ebben a midrásban a zsoltárvers egyes szavai vannak körülirva: נס = נסיון (נישאון) = נגדולין; להתנוסס = לנסותן = לגדלן; נס = נשא. A midrás nem a zászlóra gondol, hanem a szavakat a kiejtésből kiindulva egy más gyök jelentménye szerint magyarázza. A כנס של ספינה vagy glossa, mely eredetileg magyarázat akart lenni, vagy pedig az agadistának egy újabb játéka a szóval, mely azonban semmiképen sem szól azon felfogás ellen, hogy az agadista előzőleg két tő identifikációjára építette fejtegetését. Egyébiránt a hagyományt ezen magyarázataira az ösztökélte, hogy az Istenről ne mondassék, hogy »kisértetbe hoz«, vagy hogy »kisértetbe hozatik«.

6.

19, 13-ra (ed. Friedm. 64 a): אם בחמה אין לי אלא בחמה היה מעין ת״ל אם בחמה איש מעין ת״ל אם איש אשה מעין ת״ל אם איש.

Kérdés, hogy mikép lehet אם partikulából ilyen »szaporító« következtetést vonni? Agádice lehetne egyet-mást felhozni, mert ezen módszer mellett sohasem kell zavarba jönni. Azon nézetben vagyok, hogy a midras alapjáúl e helyen is a kiejtés, a hallott és nem frott szó szolgált אם = עם. Tehát עם בחמה »a barommal« azaz még valami kivüle היה; עם איש »a férfival« azaz a férfi és kivűle még valaki: אשה.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A TÓRA HETI SZAKASZOKRA VALÓ FELOSZTÁSA.

A tóra felolvasásának az eredete visszanyúlik a zsidó állam önállóságának korába. Egyike az azon intézményeknek, melyek az idők folyamán sok változáson mentek keresztül, de magukon hordják eredeti alakjuk nyomait, megváltoztatva bár, de feltüntetve az egyes változtatásokat és javításokat, melyeket az egyes korok rajtuk eszközöltek, új életet viendők be, a már kimuló félben levő intézményekbe.

A tóra felolvasásának eredete a »hakhél« parancsban található. Hogy megtartották volna-e ezen parancsot, erről hallgat a szentírás és csak a talmudban tétetik róla említés Aggripas királynál — és ez figyelembe veendő — már nem a semita évében, a sátoros ünnepeken, hanem csakis a sátoros ünnepek végén, tekintet nélkül arra, hogy a semität megtartották-e vagy sem. Aggripasnál különben még az is megjegyzendő, hogy itt már két parancs vegyül egybe: a »hakhél« (M. V. 31., 12) és a királyról szóló fejezet (M. V. 17., 19.) A »hakhél«-nél nincs megmondva, mit olvassanak, csak az idő jelöltetik ki, mig a királyról szóló fejezetben az olvasás semmi időhöz nincs kötve, sőt a királynak meghagyatik, hogy mindig olvasson. Ennek oka abban található, hogy Aggripas idejében már nem érezték hiányát a tóra felolvasásának és csak hogy a hakhelnek eleget tegyenek, a király felolvasott egy szakaszt, még pedig olyan szakaszt, mely a hakhél törvénynek nem is lehetett az intenciója, a mennyiben az itten kifejezésre jutott felolvasási parancs a nép vallásos érzületének emelését, és a zsidó parancsok tudását czélozta, mig a királyról szóló fejezetben csak az az óhaj jut kifejezésre, hogy a király maga magányosan, otthoni lakában tanulmányozza a saját maga irta szentírást.

A »hakhél« parancsnak eleget tenni, most már egészen feleslegessé vált valami volt, a mennyiben a törvény intenciójának más intézmények életbeléptetése tett eleget, és másrészt akkor már nem fordulhatott elő, hogy »egész Izráél« összejőjjön. A zsidók akkor már szétszórva élnek a föld mind a négy szélén és az ünnepek nem képezik többé azon mágnest, mely a zsidóság zömét Jeruzsálambe vonzotta. Ezt belátták a zsidóság régi vezetői, midőn meghonosították azon szokást, hogy a templomban hetenkint háromszor olvassanak fel a tórából.

Tulajdonképen a hetenkinti háromszoros felolvasás semmi egyéb, mint a »bakhél« törvénynek végrehajtása, csakhogy itt a nép gyakrabban jött össze, azért gyakrabban is tartottak neki felolvasásokat. A dolog természete magával hozta, hogy vásárnapokon a nép idejét nem lehetett annyira igénybe venni és igy csak rövid szakaszokra szorítkoztak és törekedtek lehetőleg az egész tórát bizonyos időközben végig olvasni. Hogy eredetileg mennyi időre volt szabva, egész bizonyossággal nem mondhatni. Valószinü azonban, hogy kezdetben egy hét évi cyclusban csak egyszer olvasták végig a szentírást, söt meglehet, hogy eredetileg bizonyos fejezeteket nem is olvastak. Ezt csak hozzávetőleg, említhetjük, de azon épiteni nem lehet, hiányozván az ezen feltételhez szükséges históriai alap. Egész határozottsággal tudunk kétféle olvasásról: az egyik, a palesztinai — 3 v. negyedfélévi — a másik a babyloniai — az egyévi cyclus. Mielőtt azonban ezen két beosztásról szólnánk, szükségesnek tartjuk kimutatni azon időt, a melyben a zsinagógiai felolvasása a szentírásnak már egész határozottsággal fellép.

A traditionális felfogás szerint (Bába Kamma 82 a: Szófefrim X. 2.) a hétfői és csütörtöki tóra felolvasásokat Ezra és társai honosították meg. És éppen azért hétfő és csütörtök, nehogy a nép három napig tóra nélkül legyen (u. o.); másrészt hétfőn és csütörtökön gyült egybe a nép, hogy peres ügyeiket rendezzék. Mi tudjuk, hogy Ezra-nak v. a nagy synodus embereinek szokásos tulajdonitani minden intézményt, mely a perzsa v. görög, sokszor még későbbi uralom idejében keletkezett. Hogy a synhedrion a Makkabäusok előtt is rendszeresen folytatta volna működését, egész biztonsággal nem állíthatni, már azért sem, mivel görög neve későbbi eredete mellett tanuskodik. De ha fel is teszszük, hogy csak a név későbbi, mig az intézmény már régi, akkor is valószinütlen, hogy a viszonyok, melyek a szabadságharcz alatt annyira megváltozhattak, annak lezajlása után nem változtak volna meg.

Nézetünk szerint Hyrkán János az a zsidó király, kinek a tórafelolvasás intézményét tulajdonitanunk kell. Ő volt az első király, ki a főpapi méltóságot is felvette és mint ilyen több intézményt honosított meg a zsinagógiai liturgia körül. A zsidó törvényekben való jártassága varázzsal lehetett kortársaira és bizonyára voltak sokan, kiket a király tudománya ösztönzött a

a tóra tanulmányára. Magáról a királyról is tudjuk, hogy menynyire igyekezett a népet belevonni az istentiszteletbe, mint azt e folyóirat májusi füzetében kimutatni törekedtünk. Ugyancsak a Makkabäusok alatt annyira helyreállt az ország függetlensége, hogy akkor alakulhatott a zsidó biróság, a melyet a görög synhedrion névvel jelöltek. Hyrkán János pedig, ki annyi érzéket tanusított minden intézmény iránt, a mely éltető erőt vitt be a zsidóság tespedő életébe, csaakhamar átlátta annak fontosságát, hogy a nép az u. n. »itéletnapokon«, a mikor ugyis összejöttek, hallgathasson a tórából egyes fejezeteket. A tórával való foglalkozás azelőtt csak egyes emberek — tudósok — tisztje volt, most az egész népé. Másrészt a gyakori érintkezés a nép tudósaival ösztönözhette a népet magát is, hogy ők is kivegyék a maguk részét a tóra törvényeinek fejlesztésében. Általában Hyrkan János minden intézkedése azt vette czélba, hogy a népe ne legyen passzív szemlélője az istentiszteletnek és már magánál az istentiszteletnél is ilyen intézményeket létesitett — mint pl. az abódánál — melyek az abban való részvétel lehetővé tették. A tan ismerete pedig egyike volt azon tényezőknek, melyek az istentiszteletben való részvétel nemcsak lehetővé tették, hanem hathatósan elő is mozdították.

Ezen korba eshetik a tórának szakaszokra való felosztása. Jóma (68*b*) és Megilla (29*a*) — különösen az utóbbi helyen — nagy részletességgel emlittetnek a felolvasás törvényei, a nélkül hogy egy szóval is emlittetnék maga a felolvasás szükségessége. Ez eléggé bizonyítja ama különben sem czáfolt tényt, hogy a tóra felolvasása sokkal idősebb a misna szerzőinél. Jómában csak a jomkippurkor szokásos szakaszok említtetnek ugyan, a többi ünnepeké pedig egészen mellőztetnek, de ez onnan van, hogy az idézett misna csakis az engesztelés napján szükséges istentiszteletről szól, minden vonatkozás nélkül a többi szombat v. ünnepnapra. Már Megillában egész részletességgel soroltatnak fel az összes ünnep és félünnepnapokon szokások felolvasások. Onnan már világosan kitünik, hogy minden szombat és ünnepnapnak megvolt a maga határozott szakasza, jóllehet azok nevei a misnában hiányzanak és csak a gemárában (30*a*) említtetik három egymásutánra következő szakasz neve, a mely nevek még ma is érvényben vannak (תצוה כי תשא és ויקהל). De kiviláglik már magából a misnából is, hogy többet szólitottak ki a tórához, abból

a tilalomból, hogy אין מפסיקין לקללות, a mi annyit jelent, hogy nem szabad a tóra felolvasást abbahagyni ott, hol valami átok van, hanem legalább egy verssel előbb és az azután felhivott folytassa a felolvasást ott, a hol az előbbi felhagyta, legalább egy verssel az átkok utánig. Ugyancsak Megilla (21*b*) emlittetik egy változás, melyet az idők multával meg kellett honositani. A előtt, így szól az elbeszélés, a felhivottak elseje az első eulogiát mondotta és az utolsó az utolsó eulogiát, de miután sokan későn érkeztek vagy korán elhagyták a zsinagógát és ezek aztán avval a hittel távozhattak, hogy csak egy eulogia elmondása szükségeltetik — az első v. a második — a szerint, a mint későn érkezett vagy korán távozott: elhatározták, hogy minden felhivott mind a két eulogiát mondja el. Ezen határozatot legkésőbben a misna szerzőinek korában hozhatták és ez eleggé bizonyitja, hogy több embernek a tórához való felhivatása sokkal előbb volt a misna szerzőinek koránál és egyidejü az intézmény creálásával, a mi, nézetünk szerint, Hyrkán János idejébe esik.

Azonban különbség volt a palesztinai és babyloni felolvasás között, mely abban állott, hogy a palesztinaiak szombaton minchánál éshétfőn meg csütörtökön a heti szakasz elejét olvasták és szombaton ugyancsak az elejét kezdték meg, mig a babyloniak soha egyet kétszer nem olvastak, hanem a hol olvastak szombaton minchánál, ott folytatták hétfőn és a hétfőit folytatták csütörtökön, szombaton meg ott vették fel ujból a fonalat, a hol csütörtökön félbeszakitották. Erre enged következtetni (Megilla 31*b*) a Rabbi Méir és R. Jechudá közti controverzia, melyben R. Méir a babyloniai és R. Jehudáh a palesztinai minhágért száll sikra. S nem vélünk csalódni, midőn azon nézetünknek adunk kifejezést, hogy a R. Ami és R. Jirmijá disputatiója, (Megilla 30*b*) — vajjon a misnában (u. o. 29*a*) előforduló בחמישית הוהרין לכסדרן csak a haftarákra vagy pedig a heti szakaszokra is vonatkozik — ebben a két szokásban gyökeredzik. Ugyanis a babyloniak, kiknek egy év alatt kellett befejezniök a tórát a négy szombaton ís (שקלים, זכור פרה és חדש) olvasták a heti szakaszt és csak, midőn a hetediket felhitták, akkor olvasták fel, vagy a felhivott maga olvasta fel a külön, e szombatra szánt szakaszt. Megjegyzendő, hogy még későbben Abaji idejében is a külön szakaszokat nem ugy, mint mostan szokásos, hogy a haftir előtt olvasnák, hanem a hetedik előtt olvasták, a maftirnak

pedig nem olvasták fel a tórát, csakis az illető prófétát, mely a hétre esett (u. o. 31a). Ez a szokás divott Babyloniában, mig Palesztinában ilyenkor nem olvasták általában a heti szakaszt, hanem a négy szombat elmultával — a mely különben mindig legalább egyszer, sokszor kétszer szakittatott félbe — ott folytatták a felolvasást, a hol a négy szombat előtt abbahagyták. Azon amóra tehát, a ki a misna említett tételét a haftárákra vonatkoztatja, a babyloniai szokást tartotta szem előtt, a másik pedig, ki a heti szakaszokra, a palesztinait.

Mellékesen jegyezzük meg, miszerint erős a hitünk, és ezt majd más alkalommal ki fogjuk fejteni, hogy a négy szombat eredetileg csakis szökőévekben tartatott meg. Akkor ugyanis az év egy hónappal bővült, amiért is adar hónapban rendkivüli felolvasásokat tartottak a tórából, nehogy a szakaszokban valami zavar elő álljon. Hogy erre, miszerint a rend fel ne forgattassék nagyon ügyeltek, abból is bebizonyul, hogy külön megállapitották, — mindenesetre későbben és csak Babyloniában, de azért az elv már régi lehetett és csak a babyloniai viszonyokra alkalmaztatott — hogy sebúóth előtt בחקתי-t és ראש השנה előtt כי תבא-t kell olvasni. Ezen tételt akkor mondhatták ki, midőn megállapitották, hogy szökőévekben a III. könyv egyes szakaszait két részre oszszák. Derenbourg (Revue des études juives VIII.) bebizonyitotta, hogy ezen felosztás csak későbben eszközöltetett. Ha ez áll, akkor kell, hogy mielőtt ezen felosztás foganatosittatott volna, akkor is lett légyen valami rend a beosztásban és igen valószínü, hogy a négy szombat csak szökőévben tartatott meg, miután ilyenkor az év négy héttel nagyobbodott, ezen négy hét négy szombatján rendes szakaszok nem voltak olvashatók, mivel ezeket a II. adar szomkatjai foglalták le. Különben nem tartjuk a bizonyitékokat kimerittetteknek, ismerjük az ezen nézet ellen esetleg felmerülhető czáfolatokat is, és fentartjuk magunknak, hogy arról egy külön czikkben behatóan értekezzünk. És most visszatérhetünk tárgyunkhoz. Az a különbség, mely fenállott a palesztinai és babyloniai olvasásokban csak a szombat szakaszait illette, ünnepnapokon nem különbözött egymástól a két minhag és a misnában emlitett ünnepi szakaszok ma is olvastatnak. Mindazonáltal itt is beállott némi változás, tekintettel az ünnepnapok gyarapodására. Már a barajthák (u. o. 31a) eltérnek abban a mai olvasástól, hogy mig ros hasánára a most is szo-

kásos szakaszokat tartják olvasandónak és peszachra is megegyeznek a misnával, a mi nálunk a haftárá előtti olvasásnak megfelel, addig a félünnepek első napján II. M. 12. 21-et olvasnak, míg mi a főünnep első napján olvassuk; peszach 8. napját nem ismeri, a mikor mi כל הבכור-t olvassuk. Ezen barajtha palesztinai eredetü és mint ilyen csak ros hasanát ünnepli két napig. A mi olvasásunk משך תורא קדיש בכספא פסל במדבריא שלך בוכרא Abajitől említtetik mint olyan, mely Babyloniában szokásos. A haftárák mind megegyeznek a mi haftaráinkkal, de csak az ünnepi haftarák, mert a szombatiakban még Maimuni is eltér, sőt a szefard haftárák is itt-ott mások, mint a mieink.

A heti szakaszokra való felosztás ugy, mint ez ma előttünk van, csak későbbi eredetü és már a naptárrendezés után keletkezett. 54 részre osztatott fel az egész tóra és mindegyik hétre jut egy-egy rész. Ámde vannak hetek, a melyekben a heti szakasz felolvasása félbeszakíttatik, miután e hét szombatján valami ünnep van, ilyenkor aztán két szakaszt olvasnak fel egy szombaton, hogy ilyen módon kipótolják azon hetet, melyben a rendes heti szakaszt kihagyták. Ezért vannak bizonyos meghatározott szakaszok, melyek majd külön-külön, majd együtt olvastatnak. Szökőévben külön 4 hét van és most arra szolgálnak bizonyos szakaszok, hogy ilyenkor külön választassanak. Csak két esetben fordulhat elő, hogy az egész évben egy-egy hétre csak egy szakasz essék: ha az év szökőév és újév napja kedden vagy csütörtökön peszach első napja pedig vasárnapon van. Az első esetben ha szökő évben újév első napja kedden van, az évnek 385, 2.-ban 383 napja van. Ilyenkor csak egyszer fordul elő az egész év alatt, hogy a heti szakasz olvasása elodáztassék valami ünnep miatt, még pedig peszachkor, a mely ünnep nyolcz napig tart és egy szombatnak ókvetlenül közbe kell esnie, a mikor nem a heti szakasz olvastatik. A sátoros ünnepek is eltartanak ugyan 9 napig, de ott semmi heti szakasz kárba nem vész, miután שמחת תורה-kor végig olvassák az utolsó heti szakaszt, tekintet nélkül arra, vajjon szombat van-e, vagy sem. Különben ezen ünnep nem is eshetik szombatra. Azon esetre, ha a sátoros ünnepek első napja egy szombat, akkor okvetlenül kell két héten át olvasnunk egy szakaszt, de akkor a szakaszok még egy elodázása is szükséges volt ujévkor, mely szintén szombatra esett. Ha

peszach első napja szombaton van, akkor שמיני szakaszt három hétig olvassuk, ugy hogy aztán 2 hetet kell pótolnunk; ha sebúóth első napja pénteken van, akkor is szükséges egy szakaszt pótolnunk.

Látjuk tehát, hogy a szakaszok felosztásánál nemcsak a szökőévekre kellett tekintettel lenni. Midőn szőkőév van és az ünnepek közül-peszachot kivéve, — a hol a szombat kikerülhetetlen — egy sem esik szombatra, az évnek pedig 383—385, napja, vagyis 55 hete van, ugy hogy egy heti szakaszt okvetlenül két hétig kell olvasunk, akkor áll be azon ritka eset, hogy az egész évben egyszer sem olvasunk két szakaszt egyszerre. Ez, mint mondottuk, csak szökőévben lehetséges, de akkor is csak ha újév kedden vagy csütörtökön, peszach pedig csakis vasárnapon van. Akkor ugyanis az ünnepek ilyen sorrendben lesznek: újév: kedd v. csütörtökön, jomkippur: csütörtök, v. szombaton, peszach: vasárnapon, sebuoth: hétfőn. A sátoros ünnepek és ujév napja összeesik, tehát szintén kedden v. csütörtökön; a következő ujév csak kedden lehet és sohasem csütörtökön. Ilyenkor azután 54 szakaszt egyenkint olvashatunk 55 hétben, miután csakis a peszach miatt tart egy szakasz két hétig; a szukkothi szombat (chol hammóéd) kárpótoltatik a szimchasz tórával.

Az összevonás szabálya most következőképpen állapittatik meg. A III. könyvben előforduló hat szakasz csak szökőévben olvastatik külön, a IV. könyvben és בלק חקת akkor olvastatik együtt, mikor sebúóth első napja péntekre esett, különben mindig külön, tekintet nélkül arra vajjon szökőév volt-e vagy sem; מטות és מסעי mindig együtt, kivéve ha szökőév és ros hasono sak csütörtök, peszach első napja pedig vasárnapon v. kedden volt. Ilyenkor a husvét utáni szombaton קדושים szakaszt olvasták, ab hó 9-éig pedig még azonkívül 14 szombatnak kell lennie, ab hó 9-ike előtti szombaton pedig a דברים szakaszt kell olvasni, a miért is מטות מסעי két szombaton át olvastatik. A mikor ezen két szidrah külön választatik, a seauoth ünnepe utáni szombaton nem נשא, hanem בהעלותך szakasz olvastatik fel. Különben mind ezen esetek a legritkábbak közé tartoznak. Az V. könyvben נצבים וילך akkor olvastatik külön, mikor újév első napja hétfőn v. kedden; a II. könyvben ויקהל פקודי szökőévben mindig külön, közönséges évben pedig akkor választatik el egymástól, ha

újév csütörtökön peszach pedig vasárnapon van. Akkor ugyanis szimchath tóráh péntekre esett: niszán hó 14-ikén pedig a czav szakasz lesz olvasandó. Szimchath tórától peszachig ilyenkor 169 nap mulik el és miután a 169 nap első és utolsó napja szombat, huszonöt hét. Ezen huszonöt hétre csak ugy kaphatunk ugyanannyi szakaszt, ha a II. könyv 11 heti szakaszát 11 héten át olvassuk, a mit különben csakis szökőévben teszünk. Ezen esetet kivéve közönséges évben elő nem fordulhat, hogy ezen két szakasz külön-külön olvastatnék. Igy állapithatjuk meg előre mindig, milyen szakasz fog bizonyos szombatokon olvastatni.

Budapest.

FRISCH ÁRMIN.

IRODALOM.

A KOHELETH RABBA FORRÁSAI ÉS SZERKESZTÉSI KORA.

(*Dr. Grünhut Lazar:* Kritische Untersuchung des Midrasch Kohelet Rabba I. Theil Quellen und Redactionszeit. Frankfurt a. M. 1892.)

Azon midrás gyüjtemény, mely a tórához és az öt megillához a »rabba« név alatt jött ránk, mint általánosan elismertetik, nem egy korból származik. Legrégibb a Genezis r., mely a tannaitikus midrásnak mintegy kiegészítője. Hogy azonban az említett midrás után, melyik rész következik a szerkesztés korát illetőleg, a fölött ujabb idő óta eltérnek a nézetek. Az előttünk fekvő mű szerzője Zunz és mások ellen polemizálva azon eredményre jut, hogy az általa átkutatott Kóheleth r. a hetedik századból származik és így közvetlenül a Genezis r. után következnék.

Szerző ezen állítását főképen azzal támogatja, hogy ezen midrásban a b. talmud nem használtatik forrásúl. A Zunz által idézett helyek t. i. nem mértékadók, mert azok nem vágnak teljesen össze a mi midrásunk szövegeivel. Azonkívül vannak a b. talmudban Koheleth néhány versére megjegyzések, melyek a mi midrásunkban nem találhatók. Az utóbbi bizonyítási mód, mely másoknál is található, kissé veszélyes, mert vele egy kevés jóakarattal sok mindenfélét lehet bizonyítani.

A midrás irodalom sajátszerű alakja hozza magával, hogy a szerkesztés korának megállapítása — kronológiai adatok hiányában — a legtöbb esetben azon kérdés eldöntésétől függ, hogy melyik midrás a régibb és így melyik szolgált a másiknak forrásúl? A szerzők és editorok — kivételekkel — érthető szeretetből saját midrásukat hajlandók forrásnak

tehát régibbnek tartani. Szerző is kénytelen Búber, Friedmann és mások ellen, kik saját midrásaikat a Koh. r. forrásaiul deklarálták, síkraszállani. Szerző nézete szerint a Peszikta di R. Kahana és a Peszikta rabbáthi fiatalabbak a K. r.-nál és emez szolgált amazoknak forrásul. A bizonyítás minden ügyessége mellett a tárgy természeténél fogva nem egészen meggyőző.

A szerkesztési kor meghatározásához szükséges összehasonlításokat a hagyomány irodalmának más helyeivel szerző iratának első részében végzi el. A források között ott találjuk az ismert régibb müveket a Szifrá kivételével. E jelenség okát szerző abban találja, hogy az említett tannaitikus midrás tisztán halákhikus mű, a K. r. pedig tisztán kommentár — nem homilia gyüjtemény — és ezért a halákhát gondosan kerüli.

Szerző iratának becsét emeli, hogy a midras szövegét három régi kiadás segélyével javítja. Saját javításai gyakran nagyon ügyesek és találók, úgy szintén magyarázatai is. A szövegről értekező fejezetben szerző azon nézetének ad kifejezést, hogy a Jalkut a mi K. r. kat nem ismerte és a »midrás«-sal jelölt idézetei egy másik, Azarja de Rossi által említett az öt megillára vonatkozó midrassal azonos. A teljes bizonyítást szerző művének második részében fogja nyujtani. A szorgalmas és érdemes művet a midrás irodalom barátai köszönettel veszik és folytatását érdeklődéssel várják.

Budapest.

B. L.

---

92. ZSOLTÁR.

Zsoltárének szombatnapra.

Mily jól esik Istennek hálát adni,
Nevednek énekelni oh hatalmas!
Reggeltől kezdve hirdetni kegyelmed,
Igazságodat késő éjjelig,
Lantot pengetve, húros hangszer mellett,
Elandalogva hárfa hangjain,
Mert örömet szereztél tetteiddel
Isten! kezed munkáján örvendek én.

Cselekedeteid magasztosak oh Isten!
És czéljaid mily végtelen mélységüek!

Az oktalan előtt ez ismeretlen,
A balga meg nem értheti soha.
Ha nőnek is a rosszak mint a fü,
És virágzanak a gonosztevők,
Végpusztulás jő el biztos reájuk,
S a győzedelmes te maradsz Isten.
Mert lám ellenségeid oh Isten,
Lám a te ellenségeid elvesznek,
Így szóratnak szét mind a gonosztevők.

De fejem, mint reém szarvát, fölemeled,
Aggságom is viruló olaják lesz.
Szemem meglátja a leselkedőket,
Meghallja fülem, midőn készülődnek.
Az igazságos úgy nő miként a pálma
Mint Libanon czedrusa kimagaslik.
Isten házába vannak ők ültetve
Urunknak udvarán vírulva nőnek.
Még aggkorukban is gyümölcsöt hoznak
Egészségesek virulók maradnak
És hirdetik, hogy igaz az Isten,
Védő sziklám, — nincs nála jogtalanság.

46. ZSOLTÁR.

Korach fiainak a karmester számára irt éneke, Alomot hangszerre.

Az úr számunkra menedék s dicsőség,
Biztos segitség szenvedések között,
Azért nem félünk ha meg fordul is a föld,
Tenger szivében, ha sziklák inognak is.
Ám háborogjon, ám zugjon a tenger,
Reszkessenek hegyek az úr hatalma folytán!! [Szelah.]

Örömet hoznak a habok az úr városára
A magasságos legszentebb lakhelyére.
Isten lakik falai közt s igy nem inog.
A hányszor reggel rávirrad, segitse meg az Úr.
Népek remegnek, királyságok inognak,
Midőn az úr szavaira reng a föld,
Ám velünk a seregek Istene van
Számunkra biztos erősség Jákob ura!! [Szelah].

Jertek, bámuljátok Isten tetteit:
A föld ha pusztul, azt ő idézi fel,
Ő vet véget világháboruknak,
Ijjat tördel és lándzsákatront el,

Hadiszekereket ő éget el,
Ámulva tudd meg: én vagyok az úr
Uralkodom népeken, uralkodom a természeten.
Ám velünk a seregek Istene van,
Számunkra biztos erősség Jákob ura!! [Szelah.]

Abony.

VAJDA BÉLA.

SALAMON IBN GABIRÓL KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Jekuthiel ibn Hasszán halálára.

Im Jekuthiélnek holta a jel lészen,
Hogy a magas menny is mulandó, elvészen.
Nézzetek a sorsra: ássa a sír-vermét
Mind a halandónak — nincs menedék, mentség;
Attul az életkort adja emennek még,
Mintha az élettel szinte kereskednék.

Nem tudom én azt, nem, s ők sem is érték meg,
Mind ama nagy bölcsek, részesi nagy névnek:
Hogy az életerők a testet utálják-e?
Vagy pedig a lelket fölfele hajtják-e?
Szófia-szó, igyen szólni: »e lét álom«;
Mert feledik magvát; én csakis azt látom:
Úgy van; e lét álom — ám csak *ily* emberre,
Akinek elholtát nincs, aki megfejtse.

Ó jaj, a sors átkot tartogat elrejtve,
Rejtve a balgáktól, mit hoz az emberre:
Földi király a sírral köt frigyet — eltépi;
Porba omolnak az ész — nagyok eszméi.

Mennyi baj éri s nem roskad az ember meg,
Ám ha a sír hívja, szótalan engednek:
Büszke daczuk megtört, görnyed a fők háta,
Sír-üreg vár rájuk, mint örök szolgákra;
Pillanat, és együtt szállnak a föld-mélybe,
Nincs hatalom, mentség; nincs, ami megvédje;
Nincs, aki szót szóljon értük idő-nyerni,
Semmi barát sem kincs őket meg nem menti.
Rögnek a prédái, mind csupaszon megy le
Kincs-ragyogás közbül; váruk a sír verme;
Mind ama dús fényből nem maradott más, csak
Bomladozó testük, mit rög alá ásnak.

Rajtuk örök homály; nincs fény, csak a sírig,
Ott a koporsó-zár csukva, ki nem nyilik.

— Ó de halál, hagyj el, szünetelj, pihennék;
Mit kínozod azt, ki úgyis kezedben rég?
Azt hiszik a lények, hogy joggal itélsz te . . .
Ám magad is Bün vagy; nem veszik ők észre,
Hogy ha te védsz bárkit, elbukik a védett,
Mig a bukó ember megszabadúl véled.

Gúnyol a gőgös dacz és kaczag szemedbe,
S borzadalom tör rá megjelenésedre;
Tüz csap a czédrusba; hát a fal izsópja
Mit tegyen? elpörnyed; nincs, ami megóvja.

Mily szomorún átkos lőn a világ arcza,
Rá sem is ösmérek benne a multakra . . .
Hagyjatok, hagyjatok sírva keseregnem;
Mit haragusztok? Mit feddetek úgy engem?
Hallga! ne kérdjétek, mért remeg úgy ajkam?
Főmrül a védő-árny eltünék, oda van.
Ő, Jekuthiel, holt: veszendő és árva
Életerő-kútja, támasza, istápja;
Őskori szentélynek »Jákhin«-a és disze;
Zürzavaros homály ült a világ-fényre,
Holta miatt átok, átok a föld élte.

Végre tudom hát most, mit sohse tudhattam,
Hogy kegyel-e sorsom, üldöz-e hajthatlan?
Most tudom, mert holt az emberiség fénye;
Most tudom: átkot hord, kínt szül a sors méhe.
Arcza oly orczátlan: átkozom — mit bánja?
Látom a büneit — nem hederít rája.

Hallga! ne építsen senki a végzetre:
Még emez angyal — mást is bekerítette
Tán fogadást tőn, hogy veszszen, ami drága?
Nagy fogadalma most véle be lőn váltva.

Hívei, derékok, jöjjetek, ó jertek,
Jöjjetek el, tiszták, jöjjetek el, szentek;
Rajta, segitsétek ködbe borult elmém,
Mert vele szállt minden gondolatom, eszmém;
Könnyeim árjának oly szük az arcz medre,
Vad zuhatag-módra omlik alá egyre.

Érzem azért, érzem, hogy szivem gyémántbul:
Nem hasadott meg a kintul, amely rám hull.
Hajh, a csapás él; nincs balzsama nincs íz rá;
Hajh, a csapás él, s nincs szív, aki elbirná:
Korhadozik, sorvad, omladozik, bomlad,
Kín facsarítja el, kórtul elasz, rothad.

Mindez egyes kin csak. Ám robogó zajba
Megremegett rá a földnek is alapja.
Hírt ne vigyen erről senki a szent földre,
Összeomolhatnék tőle hegye s völgye.

Gyászba, te nép: elszállt hajlokod khérúbja.
Ékszered, szentséged izzé-porrá zúzva;
Sírva veszékelj, hogy oda a frigy-láda,
Összetörék a frigy isteni táblája.

Gyász-hava lett *niszán*, a csoda hónapja,
Éjbe veszett árnya, estbe a nappalja:
Amikor oroszlán tört ki, éh-kergetve;
Amikor dúvadak törtek Árielre;
Amikoron lehullt szent koronánk sárba:
Amikor nem jött több áldozat oltárra;
Amikor a szentély puszta romúl állott;
Amikoron rádobtak lobogó lángot;
Amikor üldözők törtek a hajlokra
És kiabáltak: »hej, porba veled, porba!«
Amikor elvitték a hajadon Judát;
Amikor ellenők ékszerit szétzúzták.

Eltün az emlékből — estire gondolva —
Jónathan és Sáúl s Jósijahú sorsa;
Hősi Gedalját is elfeledők érte,
S nem tűnik úgy szembe martiraink vére.

Emberek, emberek, ó ne csodáljátok,
Mért süt a hold és nap elborulón rátok?
Sőt, ha a kinom csak félig övék lenne,
Ugy lemerülnének, sírva, a tengerbe.

Néma maradt a dal, víg öröm és hárfa,
Amikor a síri törbe került lába:
Hogy leterült a szent tölgyfa sudár törzse,
Lombjai széthullva, ágai eltörve;
Fáj a *kilenczvenhét*: akkor esett ő el,
Orvul a gyilkos had átdöfödé törrel.

Mégis imádunk mind, Istene Jákobnak;
Útad igazságos, szent ura a jognak:
Harmadik évre eljött a boszú percze,
Az nap, amelyen őt a sír-üreg elnyelte.

Holt Jekuthiél, holt, elvesztők a bátort,
Ellen-üzö szirtünk, isteni sziklánk volt;
Holt Jekuthiél, holt: jel vala hegy csúcsán,
Nézte a vándor-nép s bizton haladt útján;
Holt Jekuthiel, holt: árnyas olaj-fánk volt,
Libanon czédrusa; oly magasan állott;
Holt Jekuthiél, holt: mintha király volna,
Sátra köré gyűltek hivei táborba.

Héjja, galamb, fecske gyűl vala melléje,
Ott csiripelhettek: volt, aki megvédte.

Ott nyugodott vállán királyok kormánya,
Annyi uralkodó országolt szavára;
Büszke tanács-urak szótalan hallgatták,
Tervei mélységét fol sohse foghatták;
Még a királynak sem moczczant a száj széle,
Hallgatag álltak mind, lesve beszédére.

Szent czölöp, sátramból igy kiszakittatva,
Hajh, kötelékit most össze mi tarthatja?
Szöleim tőkéje, ültetve kertembe,
Hajh, kiszakitva, mint hull le a gerezdje.

Hallga! Czión is sír, lelkemen áthatva,
Szívem a kisérő gyász-furulya hangja:
»Jaj leszakadt, ledőlt várfalam és gátja,
Melyben e nép üdvét, védelemét látta;
Romban az ormózat, látszik alapzatja,
És köve legördült mély völgyi katlanba.

Lészen-e még öröm, aki vigyáz nap-nap,
Vajj, fiaim nyugton, vagy nyomorún vannak?
Lészen-e még hivem, hőn szerető lélek,
Ki felölelné e roskadozó térdet?
Leszen-e bátor hős, sikra ki száll értem,
Gög, dacz amint rámtör, lesz-e, ki megvédjen?
Leszen-e bátor hős ellen-elüzésre,
Akinek orvul öt rejtegetett mérge?
Lészen-e vadölő, fog-kitörő bátram,
Mely kimeredt szájjal öldököl a nyájban?«

Sírnak a nagy hősök: fény vala ő s pompa
Általa öltöztek üdvbe, hatalomba;
Sírnak a szent papok: ő vala mellvértjük,
Ő vala Jog-diszük, ő vala szent Fényük;
Sírnak a lántosok: lant vala ő s hárfa,
Ő vala énekik ihlettség-forrása;
Sírnak a föld-lakók: ő vala gyöngy-ékük,
Rája mutattak, ő volt a dicsőségük;
Sírnak a nagy birák bölcsei Sin'árba,
Hogy erejük lankadt s a tudomány árva.
Sírnak a fejedelmek: hü követük veszve,
Állam terveik ki maga rendezte;
Sírnak a hősök: ő volt a kezük botja,
Támasza és izma, mindeniük jobbja;
Sírnak a vének: ő volt a tudás véne,
Általa áradt fény s tisztelet a vénre;
Sírnak az elzülltek: hajlokuk volt háza,
Menhelyet ott leltek, az sohse volt zárva;
Sírnak az éhezők: asztaluk volt tán ő,
Nála felüdültek; hajh oda, holt már ő;
Sírnak a szomjazók: ő vala felhőjük,
Zápora árját meg nem tagadá tőlük;
Sírnak a honfiak, jajgatnak mindegyre;
Általa nőt hírük, folyton öregbedve.
Sajg szivük szüntelen, mint zokogó hárfa,
Mig kiömöl májuk, könnyükben szétázva,
Szív-dobogás közbe, nagy zokogás közbe,
Fejre hamut hintve, zsákba felöltözve:
Hallgatag ülnek mind, zsák le sem oldózva,
Mert becsukódik a jognak az ajtója.

Rémületet költve, szédületet hordva
Szállt el a hir messze, messzi határokra;
Jaj szavuk égnek száll, oly keserün nyögve,
Mert ma, halálával, árvák ők örökre.

Most, hogy a szent meghalt, most tudta e nép meg,
Hogy örök élte nincs jognak és törvénynek;
Átok a jobbjukra, ha feledik nevét —
Ám hamarabb szirtes szikla repedne szét!

Hagyjuk, elég lészen, telve a kín kelyhe,
Ki ne ürítsétek szív-megrészegedve;
Hallga, ne féljetek, hallszik a jós hangja:
»Ujra segitség jő, bukva, leroskadva!«

Im Jekuthiél bün-áldozatul fenn él,
Lelketek tiszta lesz általa Istennél.

Isten előtt olybbá véve kifolyt vére,
Mint amit áldozott Áron a szentélybe.

Álmaiból felkél, üdv leszen osztálya,
Mennyei tisztaság fénye ragyog rája.

Hajh, ne remélj több jogra, se hüségre.
Mert Jekuthiélnek holta: ezek vége.

Nagyvárad.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

IRODALMI VÁLLALATOK.

Azon héber irodalmi vállalatok, melyeket a következőkben röviden ismertetni fogunk, a zsidó üldözések hazájában, Oroszországban, keletkeztek. A zsarnoki önkény, mely az iskolákat és egyetemeket elzárta a zsidó ifjúságtól, mely az utóbbi évben az egy évszázad óta fennálló zsidó főiskolára, melyben a felekezeti tudományokon kívül eső irodalmakat is ápolták, rátette vaskezét, nem írthatja ki az orosz zsidóság kebeléből a kultura iránti fogékonyságot és a szellemi kincsek iránti szeretetet. A tudományszomjat nem lehet kormányrendeletekkel eloltani és a tudásvágyat nem lehet semmiféle erőszakkal kiirtani. Az orosz kultura kebeléből kiközösített zsidóság az ősi héber irodalomban keres kárpótlást.

Az egyik vállalat, melyet Ben-Avigdor többekkel egyetemben alapitott, első sorban »szépirodalmi könyvtárt« indított meg, melyben a héber irodalom régibb és újabb klasszikusai nagy számban lesznek képviselve szakférfiak kiadásában. Nevezetesen a régibb irodalomból *Hája Gáon, Sámuel Hannágid, Salamon Ibn Gabirol, Ábraham Ibn Ezra, Charízi, Immánuel, Izrael Nagara stb.*, az újabbak közül *M. Ch. Luzzatto, S. D. Luzzatto, Letteris* stb. munkái fognak kiadatni. Ezeken kívül tervben van természettudományi, világtörténeti, pedagógiai s a zsidó irodalom minden szakába tartozó művek kiadása.

A másik könyvkiadó vállalatot, mely »Achiászaf« czég alatt létezik, négy férfiu létesitette, kik *»minden társulat és meczenás segélye nélkül, sem üzleti érdekből, hanem pusztán azon czélból szövetkeztek, hogy irodalmunknak segitségére és*

hasznára legyenek, hogy az európai irodalmak színvonalára emelkedjék.« Az idézőjellel ellátott szavak a közzétett programmból származnak, melyből még néhány érdekes részletet közlünk. A vállalat alapitói konstatálják, hogy »a héber nyelv napról-napra tért hódít és hogy a héberül olvasó közönség száma oly nagy, hogy egy nagy és tökéletes irodalmat is képes fenntartani.« Hogy eme »közönség« összes igényei kielégítessenek, úgy hogy ne legyen kénytelen más irodalomhoz fordúlni, a vállalat mindenféle tudományos műveket hajlandó kiadni és azok szerzőit megegyezés szerint méltányosan honorálja. A vállalat a felhivás szerint a tiszteletdíj által a héber irókat az anyagi gondoktól meg akarja menteni, mely nyilatkozat senkit sem lep meg, a ki az orosz viszonyokat ismeri és tudja, hogy sok jónevű héber író milyen mostoha körülmények között szerzi műveit.

Az orosz zsidóságnak más országok héber irodalmához viszonyitva mindig virágzó irodalma volt, minek természetes oka az orosz zsidóság nagy számában rejlik. Az utolsó évtizedben tapasztalt, soha nem remélt fellendülés azonban kétségtelenül összefügg az orosz elnyomással általában és különösen az orosz közoktatásügyi politikával. Az orosz kormány ugyanis nemcsak az egyetemeken és középiskolákban, hanem még a népiskolákban is annyira korlátozta a zsidó tanulók számát, hogy községek és egyes jótevők kényszerítve érezték magukat iskolákat felállítani, melyek a kiszorúló zsidó tanulóságot fölvegyék. Ezen »Talmud-Tóra«-iskolák, melyekben a népiskola tárgyait tanítják, konzervativ, de nem korlátolt, rabbik utasításai szerint a fősúlyt a szentírás és a héber nyelv tanítására vetik, úgy hogy öt-hat évi iskoláztatás után a népiskolai tanúlók tehetségesebb része a héber nyelvből annyi ismeretet visz ki az iskolából, hogy továbbképzés útján tökéletesen elsajátítja. Ezen iskolák nevelik a héber irodalom olvasó közönségének jó részét. Ez az egyetlen jó, melyet az orosz kormányrendeletek akaratlanul eredményeznek.

A két varsói irodalmi vállalatnak, melyek hazánkban is keresnek munkatársakat, sok szerencsét kivánunk és kiadványaikat, melyekről időnkint hirt adunk, ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Budapest.

DR. VELEZDI KÁROLY.

KÚTFŐK.

237. sz.

KILENCZ KIADATLAN OKMÁNY A ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ BÉCSUJHELYEN.

I.

B.-Ujhely, 1316. április 23. Szép Frigyes megtiltja B.-Ujhelyen a zsidóknak a ruhaszabást. Aki mégis szab, annak a ruhája el lesz kobozva.

Wir Fridrich von Gotes gnaden Roemischer Chonich vnd zo allen zeiten ain merer des Reiches. Ton chont allen den die disen prief lesent oder horent lesen, die no lebent vnd hernah chunftig sint. Daz wir aue gesehen haben, die grossen triwe. die vnser porger von der Niwenstat lange her gegen vnsern vodern, vnd gegen vns gehabt habent, vnd auch noch habent, da von sotva wir Jn die gnade von onser Chonichlichen gewalt. Also daz forbaz de hain Jode. de hayner laye gewant Jn der Niewenstat nicht sneiden sol von haut. vnd welher Jode iz dar vber tat, vnd vnser gebot prichet vnd niht staete behaltet. alles sein gewant nemen daz er hat. vnd sol daz Jn des Landes forsten Chammern Antworten vnd geben. da mit allen seinen fromen zeschaffen als iz Jm wol chome vnd fuege. Daz dise rede forbaz staete vnd vnverwandelt beleibe. dar vmbe so haben wir Chonich Fridrich von Rome geben vnsern porgern von der Niwenstat disen prief zo ainem sichtigen vrchvnde, vnd zo ainem offen gezevge, vnd zo ainer ewigen vestnonge diser sache versigilten mit vnsern Hangonden Jnsigél.

Diser prief ist geben zo der Niwenstat do von Christes gebort waren ergangen, Dreizehen Hondert Jar. Jn dem Sechzehenten Jare dar nach. An hand Jorgen Abvnde.

Eredetije hártyán. A lovaspecsét sárga viaszból van, a fölirat-ból csak kevés olvasható. A bécsujhelyi városi levéltárban scrin XL. 5. sz.

II.

1383. junius 21. Semárjá és Ábrahám, Izsák fiainak ellenlevele Heiden Pál és felesége Klára számára az általuk rendbe hozott 72 bécsi fontot illetőleg.

אנחנו חתומי מטה ויורשים מודיעים לכל רואי כתבינו
זה ולכל השומעים קריאתו שאותו כתב פסול שמניד לנו
ששים ליטרין קרן מעות וויענער וי״ב ליטרין פרעון על
פינקוש של עירון הנקרא פאול היידען ואשפתו[1]) קלאר
אותו כתב פסול פרוע שאינם חייבים לנו על הכתב
פסול ההוא הנ״ל רק ע״ב ליטרין מעות ווינער על פינקוש
קמ״ב לפרט לזכות ולעדות ולראיה נתנו לעידן
ולאשפתו הנ״ל וליורשיהם כתב זה בחתימתינו היום יום
ב׳ ב״א ימים בחדש תמוז קמ״ג לפרט
שמריה בהר״ר יצחק זצ״ל, אברהם בהר״ר יצחק זצ״ל.

Das ist der gegen Brief, den Emanil und Anerl die Juden geben habent, über den Brief, von sein Habent. Über Paulein den Heiden, und Vrowe Hlain sein Hausvrowe. Der da laut oms Achzig Pfunt Pfenng, und oms zwelf Pfunt Pfenng zodienst, von den ogenanten Achzig Pfunten. das selbig Gelt alles gereit und gericht ist. ontz an zwei ond Sibenzig Pfunt Pfenng auf die nachhen günftigen Pfingsten.

Anno duo Millimo 444. n. E. d. W.

Eredetije Rási irással hártyán a bécsujhelyi városi levéltárban.

A többi okmányok, melyekre czikkünkben hivatkoztunk, a jövő számban fognak közöltetni.

---

[1]) Az אשתו helyett használt אשפתו-t illetőleg l. 2. fej. 61. j.

SÍRFELIRAT. I. SZ.

SÍRFELIRAT. II. SZ.

SİRFELIRAT, III. SZ.

SÍRFELIRAT. IV. SZ.

SİRFELIRAT. V. SZ.

TÁRSADALOM.

A RECEPTIO KÜSZÖBÉN.

Pozsony és környéke rég időktől fogva melegágya volt az intoleranciának. Felesleges, hogy ezt a történetből meritett példákkal kifestegessük. A bazini esettől kezdve egész a legujabb időből eredő pozsonyi zsidóüldözésekig emlékezetünkben él Pozsonynak a német és szláv szellem közösségéből kivált fattyak által beszennyezett kulturtörténete. Egyáltalán nem meglepő tehát, ha e város felől az ott sáfárkodó kath. hitközségnek jóvoltából megint dohos szellők csapdosnak felénk. De ha nem csodálkozhatunk is azon, hogy ez az ősi szemét által megfertőzött talaj járványt terjeszt a lelkekben, a felekezeti tekinteteken felülemelkedő nemzeti szempontból is fájlalnunk kell e jelenséget, mert ime igy morzsolódik le e város czimeréről az a tisztesség, mely a hazai történeti események dicső lánczolatával való érintkezésében reátapadt.

Az egész országot most az egyházi kérdések foglalkoztatják. A felekezetek egymás közötti viszonyának és az állam iránti helyzete végleges rendezésének kérdése minden társadalmi és politikai kérdést háttérbe szorit. A közvélemény ahol azt a katholicismus dugárusai meg nem vesztegették a felekezetek jogegyenlősége és e téren a teljes viszonosság életbeléptetése mellett foglal állást. Szóval nagy harcz folyik az állam és kath. egyház között, melyben el fog döntetni, hogy az állami akarat erősebb-e mint a kath. egyházé. Ebben a nagy időkben Pozsonynak is meg kell szólalnia. Meg is cselekszi, még pedig azzal a szomoru bátorsággal, melylyel a fedett lesben álló bandita prédájára dől. Kiválasztja magának e küzdelem legbékesebb elementumát a zsidót és rá veti magát az ő tiszta hitének szent nevében.

De ne ragadtassuk el magunkat, mielőtt olvasóink még tudnák, hogy voltaképen miről is van itt szó. Az eset a következő: A pozsonyi izr. hitközségben husz esztendővel ezelőtt nagy változások történtek. Ekkor alakult ugyanis ott meg a congressusi hitközség, melynek elemei az ottani orthodoxokkal megférni nem tudtak. Ha egyéb erkölcsi haszna nem lenne is e különválásnak mint az, hogy ma nem tartoznak azon hitközséghez, melynek vezére a zsidóság legnemesebb aspiracziói-nak szegődött ellensége, akkor is eléggé meg vannak jutalmazva azon küzdelemért, melyet e lépes folytán magukra vettek. Mert nagy és ádáz harczot kellett ám folytatniok a régi és egy szépnek tartott mult hagyományain élősködő hitközséggel. Uj intézmények létesitéséhez kellett fogniok és első sorban természetesen templomról gondoskodniok. Szervezkedésük után vettek is mintegy 62000 frtért egy házat azon czélból, hogy templomot épitsenek. A terv is elkészült, de a keresztülvitel nehézségekbe ütközött: nem volt elég pénzük. A Todesco alapitványi házban végezték hát az istentiszteletet és az épitkezést kedvezőbb időpontra halasztották. A jobb idők sokáig várakoztattak magukra. Azonban két évvel ezelőtt a Todesco-házat a kormánynak az igazságügyi palota czéljaira eladták és most már okvetetlenül templomépítéshez kellett fogni. Hozzá is láttak és remélték, hogy már most az őszön lesz uj templomuk. Kölcsönért folyamodtak a takarékpénztárhoz, nagy nyilvánossággal tárgyalták az egész épitkezési tervet és sok oldalról rokonszenvesen fogadták e törekvésüket. A városi tanács tudta, hogy min fáradoznak. Nem volt ellene, sőt a városi közgyülés a tanács javaslatára egyhangulag elhatározta, hogy az épitendő templom előtti tér szabályozás alá vétessék. A hitközség a költséges terveket elkészitette. A tagoktól az épitési költségeknek majdnem fele adományként folyt be. Nagy volt a lelkesedés, mert a templomot kitünő helyre tervezték és az épület diszesnek igérkezett. Amint a hitközség ennyire eljutott, a régen megvett ház lebontásra kerülő részében levő üzleti és lakhelyiségeket mult évi november 1-ére felmondotta.

A hitközség által benyujtott tervek tárgyalása közben helyszini szemle lett elrendelve, melyre a szomszédokat meghivták. Ilyen ad hoc szomszéddá megtettek a pozsonyi róm. kath. patronatust is, noha ennek bérháza nem a tervelt templom közvetlen szomszédságához esik. Sőt a tervezett templom és patronatusi bérház között magának a hitközségnek bérháza maradt volna. A patronatus ügyésze a tárgyaláson oda nyilatkozott, hogy sem épitkezési sem jogi szempontból az épités ellen kifogást nem tehet, de tekintettel a székesegyház közeli fekvésére az épitést a róm. kath. hitközség vallás érzülete érdekében ellenzi. Itt kezdődik az a botrányos dolog, melylyel erkölcsi undorral bár, de kötelességszerüen foglalkoznunk kell.

A város épitési bizottsága, minthogy sem müszaki sem jogi tekintetben figyelembe eshető kifogás nem esett, utasitotta a patronatus képviselőjét, hogy kifogásait irásban terjeszsze be. Azért hivattak ugyan a valóságos és tiszteletbeli szomszédok tárgyalásra, hogy kifogásaikat adják elő, de minthogy a kegyes ügyész ötlete a nyilt szót el nem viseli, annak jellemzésére az élő szó igen szegény, és nyilván mert az ügyész ur a nagy vallásos áhitat közben el is harapta a nyelvét, de meg nagyobb mulatság okáért is annak irásban való megörökittetését tartották szükségesnek. Az épitő bizottság itt nyilván a kultur históriát is szem előtt tartotta. Hadd maradjon nyoma a patronatusi vallásos buzgalom e ritka példájának, hadd szaporodjon Pozsony városának hason nemes gondolkozásra valló drága reliquiákban bővelkedő levéltára.

Fájdalom, mi nem tudtuk beszerezni e becses okmányt. Pozsonyi informáczió szerint ez olyan fanatikns és felekezetünket mélyen sértő hangon van tartva, hogy nyilvánvaló, hogy a patronatus nem tárgyilagos okadatokkal, hanem a kedélyek felzaklatásával akart szinlelt aggályainak érvényt szerezni. Elhiszszük az utóbbit, de nem osztjuk azt a felfogást, hogy e nyilatkozat bármit tartalmazzon is, különben *a mi felekezetünkre* sértő lehet. Ha ebben az obscurus cselekedetben sértő lehet, ugy az csak azon felekezetet érinti, mely a vallás nevében gyülöletes szellemet terjeszt és szinlelt érdekeit ily módon védelmezi.

A városi tanács megemberelte magát. Elvetette a patronatus ügyészének okait és megadta a zsidóknak a templomépitési engedélyt. A pozsonyi zsidóság hálásan fogadta e határozatot, mert nagy dolog ám Pozsonyban, ha a zsidóknak

megengedik, hogy saját telkükön, saját pénzükön díszes templomot épitsenek. Nagy dolog ám, ha huszonöt esztendővel az után, hogy a törvény az izraelita vallásn lakosokat a polgári és politikai jogokra nézve az ország többi lakosaival egyenjogunak nyilvánitotta, megengedik, hogy a zsidók templomot épitsenek. Aki ezt lelkesedés nélkül egyszerűen tudomásul veszi, az megérdemli, hogy a hitbuzgó pozsonyi kath. patronatus a Schlossbergen emeljen neki szobrot és hogy ezen a patronatusi vallásos érzülethez a zsidó templomnál méltóbb helyen a derék ügyész — kár, hogy nem tudjuk, hogy milyen névre hallgat — mondjon ünnepi beszédet. Ám de pozsonyi hitrokonaink ezen nagy szerénységre valló öröme csakhamar véget ért.

Az épitési engedélyt megadó határozat ellen a kath. hitközség fellebezéssel élt, melyben magasztos érzülettől áthatott lelkét feltárta. Az a kevés harag, mely e felebbezésen keresztül ömlött, könnyen érthető. Tán nem is harag, volt az, hanem a vallás érdekeinek lelkes védelméből származott extasis, mely magával ragadta mindazokat, akikben a zsidó-gyülölet baczillusa lappangott. Ilyen pedig akad Pozsonyban elég most is ugy mint hajdan.

E felebbezésre a közigazgazgatási bizottság egy kevés restelkedés után ugy oldalba kollintotta az ügyet, hogy a szegény pozsonyi zsidók egy templom pusztulási fájdalmat szenvedtek át — templom nélkül. Mert Pozsonyban nemcsak a mákos patkó, hanem a jogszolgáltatás is görbe és azért fogta magát a nemes közigazgatási bizottság és az ügyet a műemlékek orsz. bizottságához terelte azzal a kérelemmel, hogy az adjon szakvéleményt az iránt, hogy mennyiben birnak alappal a pozsonyi róm. kath. autonom hitközség kifogásai, melyek a zsidó templom épitését a közelben álló székes egyházra és annak emlékszerüségére való tekintettel a kath. vallálos érzületre sérelemnek mondják.

Nem kutatjuk most, hogy mennyiben volt e bizottság illetékes arra nézve, hogy e kérdésben irányadólag nyilatkozhassék. A kérdéssel kapcsolatos jogi kérdések tisztázása messze tulhaladná e czikk keretét. Csak constatáljuk, hogy a műemlékek országos bizottsága az eléje terjesztett tendenciózus kérdéseket megértette és a közig. bizottság füttye szerint szörnyü

tudással és művészettel eljárta a tánczot. A pozsonyi közigazgatás ujjonghatott, mert immár egy nagy tekintélyre támaszkodva és a törvényességnek látszatával verhette el a port a zsidókon. Ez volt a czélja. Helyt adott a pozsonyi róm. kath. hitközség felebbezésének és az izr. hitközséget templom épitési engedély iránti kérelmével elutasította.

Az ügy természetesen véglegesen befejezettnek nem tekinthető és mint a pozsonyi hitközségnek egy kezünk ügyébe került és a tényállás ismertetésének alapul szolgáló értesítéből látjuk, ennek a dolognak folytatása lesz. Kell is, hogy legyen. Mert ha a pozsonyi hatóság az ottani orthodox vezető részéről a zsidó vallásfelekezet testületeinek törvény által leendő egyenjogusitása ellen intézett nyomoruságos támadásaiból és a zsidó vallás szent érdekei ellen elkövetett árulásából ítélte meg a zsidóságnak vallástestületi jogai iránti érzékét, ugy minden erkölcsi eszközökkel oda kell hatni, hogy tudják meg Pozsonyban a patronatus szent kebelében ugy mint a közig. bizottságban, hogy van a zsidóságnak egy része, még pedig a nagyobbik, mely nem hajlandó tűrni, hogy az állami hatóságok a zsidó felekezet és tagjai által minden téren tanusított áldozatkészségét testületeinket és legszentebb törekvéseinket megrugdalják. A törvényes formák közé menekülő lappangó gyülöletet, mely a jogszolgáltatás tisztaságát felzavarja, le kell leplezni. Emeljük fel szavunkat ez ellen, ha más felekezet szinlelt *érzékenységének* ami *szent joguinkat* akarják feláldozni. Mert ha áll is az, hogy felekezetünk helyzete megszégyenitő, annyira még sem vagyunk, hogy templom épitésében bármily ürügy alatt akadályozni lehet bennünket.

A pozsonyi hitközségnek van egy telke. Templomot akar rá építeni a maga pénzén. A telek a vártelek utcza sarkán van, hol csupa zsidó lakik. A templom contemplált főhomlokzata a zsidó utczára szolgál. Oda nyílik a ki — és bejárat. Az épités ellen sem rendőri sem magán szempontból kifogás emelve nem lett. A városi hatóság évek óta ismeri a tervet. Az ellen észrevétele nem volt. Az épiteni szándékolt templomról még a műemlékek orsz. bizottsága is azt mondja, hogy csinos épületnek igérkezik, mely díszes és kellemes hatásu lehet. A templomépités a zsidóknak tiltva nincsen. Olyan törvény ma sincsen, mely a zsidó templom helyét kor-

látolná. Olyan sincsen, mely megszabná, hogy a zsidó templom épitési stylusa és más környező vagy épen távolabb eső épület stylusa között összhangot kell létesíteni. Arról sem hallottunk, hogy két külömböző felekezetű templom egymás mellett vagy épen egymáshoz közel meg ne állhatna.

De a pozsonyi zsidó templom más egyház templomával sem egy utczasorra sem egy térre, sem pedig egyáltalán olyan helyre nem terveltetik, a hol más egyház templomával egy pontból egyszerre látható is volna.

Ám de Pozsony szab. kir. város közig. bizottsága kimondta mégis, hogy a pozsonyi izr. hitközség az ő tulajdonát képező telken sem templomot, sem egyéb épületet nem emelhet, még pedig azért, mert, ez van okul fölhozva, a pozsonyi domot müemléknek tekintik és mert valamikor — a határozat maga azt mondja, hogy nem a legközelebbi időben, de a jövőben — a környezetét szabaddá teszik. Tehát, mert a pozsonyi székesegyház müemlék, azért nem szabad a zsidóknak az ő telkükön egy égető szükséget képező templomot épiteniök. Mert az világos, hogy a pozsonyi székesegyház a müemlék jelentőségét nyomban elveszti, ha bár nem is mellette, nem is az ő terén vagy utczáján Pozsonyban zsidó templomot épitenek. Az is világos, hogy a pozsonyi izr. hitközségnek épen azért meg kell semmisiteni tulajdonjogát, mert csak nem fog a seftelő zsidó szellem annyira vetemedni, hogy még compensatiót is kérjen. Hát nem elég boldogitó az a tudat, hogy a hires dom müemléki jellegének öregbitéséhez majd valamikor száz esztendő mulva, ha bár csak közvetve csekély áldozat árán hozzájárulni szerencsések lehetnek? Nem eléggé felemelő rájuk nézve, hogy majdan tán egy század mulva valahol a czigánysoron templomot épithetvén a régi góth stylusu, hatalmas tornyu dom az őt oly jellemző, komoly méltósággal reája letekinteni kegyeskedik? Vagy nem volna bennök egy szikrányi hazafiasság sem, hogy belátnák, hogy a szeretett haza müemlékei között kiváló helyet elfoglaló dom környéke egy hiába, mégis csak zsidó templom árnyékától megőrzendő? Ilyen a zsidó. Alárendeli a hazaszeretet érdekeit felekezeti szempontoknak.

Hiába, keresztény erkölcsöt az ég felé törő góth styl, a zsidóét a bizantini stylus kupoláival alacsony tornyaival jellemzi.

Ki is találhatna itt kibékitő, áthidaló vonást kérdezhetnék a müemlékész uraságok.

Oh ezek a műemlékes Amálekek. Sikerült nekik egy műemlék fentartására vonatkozó nyakatekert véleménynyel Pozsony számára ráadásképen egy külön kis műemléket alkotni. Jellege középkori és a »nagyszabású lapidáris részletezés« daczára kicsiny szellemek zsenge alkotmánya, melynek fentartásáért majdan századok mulva, hasonló liliputik fognak küzdelmeket vívni.

Azonban nyilvánvaló dolog, hogy a közig. bizottság az ő bölcs határozatával mélyen belenyúlt az izraelita hitközség szent érdekeinek még teljesen pogány országokban is tiszteletben tartott és már a tulajdonjog által is érinthetetlennek látszó körébe. A sérelem, melyet ejtett, egyrészt erkölcsi tekintetek ellen vét, másrészt pedig anyagilag állít a tönk szélére egy hitközséget, melyet minden jogállamban minden becsületes közigazgatásnak a leghatályosabban kellene védelmezni. Ha nem remélnénk, hogy egy ilyen határozat, mely a hazai hatóságok komolyságába vetett hitet megrendíteni képes, érvényben maradni nem fog, akkor mi a pozsonyi izr. hitközségnek azt ajánlanánk, hogy a pozsonyi közig. bizottságnak a műemlékek orsz. bizottságába csimpaszkodó határozatát az orsz. közegészségügyi tanácshoz terjesztesse fel, mert teljes lehetetlenség az, hogy egy hatóság csak úgy hebehurgyán a már eddig is jellemzett határozatával kapcsolatosan épitési tilalom alá fogjon minden kártérítés kilátásba helyezése nélkül egész városrészt azért, hogy talán századok múlva a pressburgi nyárspolgárok egy országos műemlék előtt szabadabban szuszoghassanak. De nem folytatjuk tovább. Tartunk attól, hogy e kérdésbe való mélyebb behatolás által könnyen átléphetjük azt a sorompót, melyet folyóiratunk jellege von előttünk. Aztán meg hasadóban van a hajnal, melyen felekezetünk hason megalázásoktól örökre oltalmat nyer.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A HELYZETRŐL.

Néhány nap óta kormányválságot jelező hirek vannak elterjedve.

Midőn e sorokat irjuk e hirek erősen tartják magukat. Azt irják, beszélik, hogy az úgynevezett elkeresztelési kérdés miatt beállott bonyodalmak folytán *gróf Csáky Albin* vallás és közoktatási miniszter tárczájától megválik. Más hirek szerint a távozó cultusministert még két olyan collegája is követné, kik a szabadelvü törekvések veresége esetén a cabinetben megmaradni nem tudnak vagy vonakodnak, ami az adott viszonyok között az illető miniszterek politikai sulyánál fogva az egész kormány bukását jelentené. Ezenkivül vannak olyanok is, bár kevesen, akik azt tartják, hogy az egyházpolitikai kérdésekben az egész kormány solidaritásban lenne, és hogy szó sem lehet arról, hogy a ministerium a függő egyházi kérdések elintézésénél a szabadelvü álláspontot cserben hagyja, sőt inkább erősen hiszik, hogy a kormány megmaradását ahhoz füzi, hogy a kath. klérus az állam hatalma és tekintélye felől nyomatékosan kitaníttassék.

Nem hozta a helyzetet tisztába gf Csáky miniszternek a képviselőház pénzügyi bizottságában f. október hó 26-án tett nyilatkozata sem, melyből örvendetes tudomásul csak azt a kijelentését vehetjük, hogy »a mit ő, vagy a kormány kilátásba helyezett a ház nyilvános tárgyalásain, attól semmi eltérés nem történt, és hogy ilyenekül a *zsidó vallás receptiójának és a vallás szabad gyakorlatának* kérdéseit említheti fel«. A differentiák tehát csak a kath. papságnak az elkeresztelési ügyben követett eljárásával szemben hozandó törvényes intézkedések megállapitása körül forognak, melyek bennünket annyiban érdekelnek közelről, a mennyiben kormányválságra vezethetnek, és ez által a vallásunkat érintő külön törvény megalkotását is késleltethetik, habár most már kétség alig fér

ahhoz, hogy *gf Csáky a zsidó vallás receptiójáról szóló törvényt minden esetre be fogja terjeszteni.*

De tudjuk, mennyi viszontagságon szoktak törvényjavaslatok keresztül menni, míg törvénynyé válnak, és habár vallásunk recipiáltatásának ügye nincs a jelen vallás és közoktatásügyi miniszter személyéhez kötve, azért mégis — a személyéhez fűződő egyéb országos érdekeken felül — saját érdekünkben is melegen óhajtjuk, hogy állásában megmaradjon, mert gf Csáky miniszter személyisége hatalmas biztositék arra, hogy egy meggyőződéséből kifolyó ügy a törvényhozó testületben esélyeknek kitéve nem lesz.

A mi magát a kilátásba helyezett törvényjavaslatot illeti, melynek tartalmáról szintén különböző hirek keringtek, ahhoz szólni időelőtti volna. De nem tartózkodunk már előre is kijelenteni, hogy teljesen ki leszünk elégitve, hacsak azt fogja tartalmazni:

hogy a zsidó vallás bevett törvényes vallásnak nyilváníttatik;

hogy továbbá »a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonosságáról« szóló 1868: LIII. t.-cz. — a vegyes házasságra vonatkozó határozatainak kivételével, de az áttérésre vonatkozó intézkedések különös kiemelése mellett, a mi vallásunkra is kiterjesztetik.

Még a törvény mikénti végrehajtását sem kell külön szakaszban megállapitani, a mint az 1868: LIII. t.-cz. végrehajtásával sem lett valamely miniszter megbizva. Ilynemü törvények előforduló esetben önként nyernek alkalmazást, anélkül, hogy miniszteri végrehajtásra szorulnának.

Hőn kivánjuk a politikai viszonyoknak oly módon való alakulását, hogy gf *Csáky* miniszter úgy vallásunk egyenjogusittatását, valamint egyéb terveit a valláspolitika terén hazánk ügyeinek liberalis fejlődése érdekében keresztül vihesse.

TUDOMÁNY.

A TÓRA IRÁLYÁRÓL.

A biblia nemcsak mint szent könyvek gyüjteménye, mint a vallásos eszmék és érzelmek gazdag kincses háza és kiapadhatatlan forrása, hanem mint irodalmi műalkotás is magas becsben áll. A próféták lánglelkü beszédei, a vallásosság és erkölcsiség iránti lelkesedés eme örökké fénylő termékei, nemcsak fenséges tartalmuk, hanem formai tökéletességük és szépségük által is gyönyörködtetik az olvasót. A szent iratok általános hatása a világtörténet szinterén megjelenő népek irodalmára az ókortól kezdve a jelen korig tartalmuk nemességén kívül külső szépségükre vezethető vissza. Ennek állítás bizonyítására elegendő, ha a legnagyobb német költőre utalunk, kire mint »nagy pogányra« kétségtelenül nem Izraél vallásos érzelmei és eszméi, hanem irodalmának formai szépségei gyakoroltak ellenállhatatlan vonózerőt.

A próféták szónoki és irói nagysága minden kétségen felül áll; csupán a tórára nézve vannak vélemények, hogy némely részeiben stilisztikai tekintetben nem emelkedik ama magaslatra, melyen a szent iratok más kiváló termékei állanak. Vallásos szempontból e nézet egészen közömbös, mert a zsidóság sohasem árult el olyan irodalmi hiuságot, mint a mohamedanismus, mely a kóránt már irályi szépségeinél fogva tartotta isteni eredetünek. A tények azonban azt mutatják, hogy ezen nézet felületes. A tóra nem oly lendületes, mint valamely magasan szárnyaló prófétai beszéd, nem oly bensőséges, mint valamely lírai zsoltár, de nem irálya gyengéi, hanem tartalma folytán, mely ama hangokat, mint a tárgyhoz nem illőket, nem használhatja. A tóra a tartalom változásával

az irályát is változtatja. — A törvényrészletek ép oly szépek külső ruházatukra nézve, mint az elbeszlő részletek és az utóbbiak közönségesen nem szebb formájuk, hanem kedvesebb tartalmuk miatt tetszenek vonzóbbaknak.

A törvények előadása talán még mesteribb, mint az elbeszéléseké, csakhogy összehasonlításul nem költői termékeket, hanem más törvénykönyveket kell venni. Ez esetben első pillanatra szembeötlik a tóra drámai elevensége. Nemcsak azon körülmény folytán, hogy a törvények az Isten által Mózesnek elmondatnak, ki viszont azokat a néppel közli, hanem ezen törvények szerkezeténél fogva. Nem száraz abstrakciók ezek, hanem az életből vett konkrét esetek.

Néhány példa a kiemelt tulajdonságot intenzivebb világításba helyezi mint minden körülírás és jellemzés. Vegyünk az ötödik könyvből néhány törvényt. »*Ha feltámad közepetted próféta vagy álmodozó stb. és szól hozzád:* »Menjünk bálványok után . . . és szolgáljuk azokat.« *Ne hallgass e próféta szavaira . . . A próféta pedig ölessék meg«* (13. fejezet). Más törvénykönyv sokkal halványabban statuálná: »*A bálványimádást hirdető próféta halálra itéltessék.*« A törvények java része a beszéd formájába van öltöztetve, melynek keretében a szereplő egyének is fellépnek és beszélnek, ami az előadást elevenné és vonzóvá teszi. A tizparancsolat hatása a lelkekre bizonyára sokkal gyöngébb lenne, ha a megszolitó forma helyett a törvény alakjában jelenne meg és isteni parancsokként elrendeltetnék: *A bálványimádás tilos; büntettetik stb. A hijjába való eskü meg van tiltva. Szombatnapján munkaszünet legyen stb.*

A törvények túlnyomó része a második személyben van tartva. Vannak azonban esetek, a melyekben a törvény természeténél fogva a rendes formától el kell térni. Érdekes megfigyelni, hogy mikép megy át a tóra ilyen esetekben, mihelyt lehetséges, a harmadik személyről a másodikra. Például Deuteronomium 19, 11—21: »*Ha valaki ellensége felebarátjának és leselkedik utána és feltámad ellene és megöli; azután pedig menekül ezen (menekülő) városok egyikébe; akkor küldjenek érte városának vénei és vegyék ki öt onnan . . . . és haljon meg. Szemed ne kimélje öt és irtsd ki az ártatlan vér(ontást) Izraélből.*« »*Ha feltámad hamis tanu valaki ellen*

. . . . a bírák alaposan kutassák és ime a tanu hamis tanu, hamisat vallott felebarátja ellen: akkor cselekedj *vele olyképen, a miképen ő szándékozott cselekedni felebarátja ellen és* irtsad *ki a gonoszságot kebledből.*

Több példát észrevételeink illusztrálására felhozni fölösleges; a tóra majdnem minden lapján lelhetők. — Áttérünk tehát a tóra irályának egy másik jellemző sajátosságára. Miképen alkalmazza a tóra a leirásokat?

Lessing a Laokoonban a költészet és festészet határait kutatva, azon szabályt állítja fel, hogy a költő csak cselekményeket, a festő csak testeket jeleníthet meg. Ez a két művészet lényegéből, a rendelkezésükre álló eszközök természetéből folyik. A költő eszköze az artikulált hang, mely az időben egymásután következik, tárgya tehát csak az, a mi az idő egymásutánjában történik, azaz haladó cselekmények; a képirás eszközei ellenben alakok és szinek a térben, tárgya tehát csak az lehet, a mi a térben egymás mellett létezik, azaz a coexistens testek. A költő területe az idő, a festő területe a tér. Ha azonban a költő festeni akar, akkor az egymás mellett létezőt mesterfogásokkal egymásután következőkké kell átalakítania. A festő pedig, ha »haladó cselekményeket« akar vászonra vetni, a »termékeny pillanatot« kell választania.[1])

[1]) Ideiktatjuk a Laokoonból (15. és 16. fej.) a következő részletet, mely az egész műnek quintessentiája.

»Obschon beide Vorwürfe, als sichtbar, der eigentlichen Malerei gleich fähig sind, so findet sich doch dieser wesentliche Unterschied unter ihnen, dass jener eine sichtbare fortschreitende Handlung ist, deren verschiedene Teile sich nach und nach, in Folge der Zeit, ereignen, dieser hingegen eine sichtbare stehende Handlung, deren verschiedene Theile sich nebeneinander entwickeln. Wenn nun aber die Malerei, vermöge ihrer Zeichen oder der Mittel ihrer Nachahmung, die sie nur im Raume verbinden kann, der Zeit gänzlich entsagen muss, so können fortschreitende Handlungen, als fortschreitend, unter ihre Gegenstände nicht gehören, sondern sie muss sich mit Handlungen nebeneinander oder mit blossem Körper, die durch ihre Stellungen eine Handlung vermuthen lassen, begnügen. Die Poesie hingegen . . .

Doch ich will versuchen, die Sache aus ihren ersten Gründen herzuleiten.

Ich schliesse so: Wenn es wahr ist, dass die Malerei zu ihren Nachahmungen ganz andere Mittel oder Zeichen gebrauchet, als die

Ez dióhéjban a Lessing elmélete, melyhez őt — saját bevallása szerint — a görög költészet örökszépségű époszai, a Homeros, tanulmányozása vezette. A tórát vizsgálva e szempontból meglepő eredményre jutunk. Homerosnál akadnak még a szabályt megerősítő kivételek, a tórában frappans kivételekre nem emlékszem. Néhány példa észrevételünket fényes világításba helyezi.

A világegyetem leirása helyett a tóra a világegyetem teremtését adja. Az Isten egy szavára is létesült volna a mindenség, melyet részletes leirással lehetett volna bemutatni. De nem a létesült, hanem a létesülő világegyetemet szemléljük. Egymásután következnek: világosság és sötétség, nappal és éjjel, a vizeket ketté választó firmamentum (ég), szárazföld és tenger, fű és fa, égi testek a nap és éj számára, tengeri és szárnyas lények, szárazföldi állatok és utoljára az ember, ki az egész föld fölött uralkodik. A világegyetem

Poesie; jene nämlich Figuren und Farben in dem Raume, diese aber artikulierte Töne in der Zeit; wenn unstreitig die Zeichen ein bequemes Verhältniss zu dem Bezeichneten haben müssen, so können nebeneinander geordnete Zeichen, auch nur Gegenstände, die nebeneinander oder deren Theile nebeneinander existiren, auf einander folgende Zeichen aber auch nur Gegenstände ausdrücken, die auf einander, oder deren Theile aufeinander folgen.

Gegenstände, die nebeneinander oder deren Teile nebeneinander existiren, heissen Körper. Folglich sind Körper mit ihren sichtbaren Eigenschaften die eigentlichen Gegenstände der Malerei.

Gegenstände, die aufeinander oder deren Theile aufeinander folgen, heissen überhaupt Handlungen. Folglich sind Handlungen der eigentliche Gegenstand der Poesie.

Doch alle Körper existiren nicht allein in dem Raume, sondern auch in der Zeit. Sie dauern fort und können im jedem Augenblicke ihrer Dauer anders erscheinen und in andrer Verbindung stehen. Jede dieser augenblicklichen Erscheinungen und Verbindungen ist die Wirkung einer vorgehenden und kann die Ursache einer folgenden, und sonach gleichsam das Centrum einer Handlung sein. Folglich kann die Malerei auch Handlungen nachahmen, aber nur andeutungsweise durch Körper.

Auf der andern Seite können Handlungen nicht für sich selbst bestehen, sondern müssen gewissen Wesen anhängen. Insofern nun diese Wesen Körper sind oder als Körper betrachtet werden, schildert die Poesie auch Körper, aber nur andeutungsweise durch Handlungen.

Die Malerei kann in ihren koexistierenden Kompositionen nur

coexistens részei succesive lesznek bemutatva. »Be lévén fejezve az ég és a föld minden seregükkel; befejezé az Isten a hetedik napon művét, melyet alkotott, megpihene a hetedik napon minden művétől, melyet alkotott.«

Az ember teremtésének az elbeszélése is igen érdekes e szempontból. Nem az beszéltetik el, hogy az embernek az alkotó elemei test és lélek és mi az alakja stb., hanem »az Örökkévaló, az Isten, alkotá az embert földi porból (test), belehellé orrába az élet lehelletét és lőn az ember élő lénynyé.« »Az Isten plántál kertet az Édenbe és odahelyezi az embert. Az Isten sarjaszt a földből mindenféle látásra szép, eledelre jó fákat stb.« — Évát az Isten úgy teremti, hogy Ádámot mély álomba dönti, egyik bordáját kiveszi, helyére más hust helyez, a bordát nővé építé, Ádámhoz elhozza. Csupa »haladó cselekmény«, semmi leirás.

Nóé a vizözön elől bárkába menekül. Hogy ezen bárka

---

einen einzigen Augenblick der Handlungen nutzen und muss daher den prägnantesten wählen, aus welchem das Vorhergehende und Folgende am begreiflichsten wird.

Ebenso kann auch die Poesie in ihren fortschreitenden Nachahmungen nur eine einzige Eigenschaft der Körper nutzen, und muss daher diejenigen wählen, welche das sinnliche Bild des Körpers von der Seite erwecket, von welcher sie ihn braucht.

Hieraus fliesst die Regel von der Einheit der malerischen Beiwörter und der Sparsamkeit in den Schilderungen körperlicher Gegenstände.

Ich würde in diese trockene Schlusskette weniger Vetrauen setzen, wenn ich sie nicht durch die Praxis des Homers vollkommen bestätiget fände oder wenn es nicht vielmehr die Praxis des Homers selbst wäre, die mich darauf gebracht hätte. Nur aus diesen Grundsätzen lässt sich die grosse Maneri des Griechen bestimmen und erklären, sowie der entgegengesetzten Manier so vieler neuern Dichter ihr Recht erteilen, die in einem Stücke mit dem Maler wetteifern wollen, in welchem sie notwendig von ihm überwundenen werden müssen.

Ich finde, Homer malet nichts, als fortschreitende Handlungen, und alle Körper, alle einzelne Dinge malet er nur durch ihren Anteil an diesen Handlungen, gemeiniglich nur mit einem Zuge. Was Wunder also, dass der Maler, da, wo Homer malet, wenig oder nichts für sich zu thun siehet, und dass seine Ernte nur da ist, wo die Geschichte eine Menge schöner Körper, in schönen Stellungen, in einem der Kunst vorteilhaften Raume zusammenbringt, der Dichter selbst mag diese Körper, diese Stellungen, diesen Raum so wenig malen, als er will.«

miképen nézett ki, milyen volt a nagysága, beosztása, berendezése, kik és mik voltak benne, azt a szentirás nem irja le, de azért pontosan ismerjük, sőt tudjuk még azt is, hogy milyen anyagból készült, mert közölve van a részletes utasítás, mely szerint azt készíteni kell és lakói előttünk vonulnak be a mentő hajóba (Genezis 6, 7—10 és ismételve 13—17).

Még érdekesebb és jellemzőbb a pusztai szentélynek a bemutatása. Sehol sincs leirva, hogy a kész szentély milyen volt, de azért töviről hegyire ismerjük annak minden porczikáját. Sokkal jobban, mintha szemeink előtt állana és behető vizsgálat alá vennők. Igen egyszerü okból. Ha előttünk lenne, talán nem tudnók, hogy milyen anyagból áll a sátor minden része és belső berendezése, miképen készült, mi a szent eszközök mindegyikének a czélja, miképen kell felállítani és szétbontani, kiknek tiszte és joga azt elvégezni, szóval mi az egésznek a históriája. A szentirás előadásából azonban minden felmerülhető kérdésre pontos feleletet adhatunk, mert a szentély leirása helyett az építésére és berendezésére adott isteni utasítást nyujtja, mely mindennek a készítését irja elő és látszólag mellékesen minden eszköznek a czélját is elmondja. Sőt még a költségfedezet iránt is tájékozva vagyunk. A szentirás ugyanis azon kezdi, hogy a nép adakozásra szólíttassék fel: »Ez az ajándok, melyet tőlük vegyetek, aranyat, ezüstöt és rezet; égkék, biborvörös szövetet, karmazsint, bisszuszt és kecskeszőrszövetet.« Bőröket, akáczfát, olajat, drágaköveket. Ezután következik (Exodus 25. és köv. fejezetek) a részletes utasítás. Ha egyikmásik kifejezés ma már homályos előttünk, az csak a héber nyelv hagyományozásának a fogyatékossága, de nem a szentély festésének művészeté.

Más példák minden bibliaismerőnek eszébe fognak jutni és minden bibliaolvasó előtt az előadottak után könnyen fognak feltünni. — Mi csak egy példát akarunk még bemutatni Mózes harmadik könyvéből, melynek stilusát némelyek a tóra többi könyveinek irályánál alacsonyabb szinvonalon állónak tartanak. E példát mi az irói festés remekének tartjuk. A tóra (3, 8. fej.) be akarja mutatni az Áron és fiainak főpapi családdá való felavatását. Azt várnók, hogy le lesz irva,

hogy Áron és fiai az ünnepélyes aktusra milyen díszben jelentek meg, hogy el lesz mondva, mely és minő főpapi jelvények fénylettek rajta. De ezt nem nyujtja a tóra, mert azt csak a festő ecsetje szemléltethetné, mely az egész jelenetet egyszerre állítja szemünk elé, de nem az iró, ki az eszközöknél fogva — az időben egymásután következő hang, a szó — csak egymásután szemléltetheti a jelenetet. A szentirás tehát az egymás mellett létezőt egymásután következőre változtatja át. Homeros, ha Achillest fényes hadi díszben akarja bemutatni, Lessing észrevétele szerint »mesterfogással« él és előttünk öltözteti fel, hogy a coexistenst successivre alakítsa át. Ugyanezen jelenséget látjuk a tóra említett helyén, még pedig következetesen keresztülvive. Az Isten szól Mózeshez: »Vedd Áront és fiait vele és a ruhákat és a kenetolajat és a vétekáldozat tulkát és a két kost és a kovásztalan kenyerek kosarát. Az egész községet pedig gyüjtsd össze a gyülekezet sátorának bejáratához.« Ez megtörténvén:

»Közelíté (előlépteté) Mózes Áront és fiait és megmosá őket vizzel. Ráadá a köntöst, körülövezé az övvel, felöltözteté a köpenynyel, rátette az Éfódot, körülövezé az Éfod övével, körülköté őt általa. Ráhelyezé a mellvértet és rátevé a mellvértre az Úrim és Tummimot. Ezután föltevé fejére a süveget és ráilleszté a süvegre az arcz felé az arany lemezt, a szent koronát, a mint az Isten megparancsolta Mózesnek. Ezután veszi Mózes a kenetolajat és fölkeni a hajlékot és mindent, a mi benne van és megszenteli azokat . . . Önte a kenetolajból Áron fejére és felkené őt, hogy megszentelje őt. Ezután közelíté Mózes Áron fiait, felöltözteté őket köntösökkel, körülövezé őket övvel és rájuk köté a fövegeket.«

Ezután következik az áldozat bemutatása hasonló leirásban. Látjuk, hogy Mózes az előléptetésen és megmosdáson kezdte. Nem nagy esztetikai érzékre vall, hogy némely exegéta azon kérdést veti föl, hogy hol mosta meg Mózes Áront, vajjon a nép előtt-e vagy valamely függöny mögött? Ilyen kérdés az egyszerü olvasónak eszébe sem jut. A többször előforduló formula: »*a mint az Isten megparancsolta Mózesnek*,« talán szintén csak egyes részletek befejezésére szolgál, hogy az elbeszélést tagolja. Ezen föltevés már azért is

plauzibilis, mert a fejezet elején már ki van mondva, hogy Mózes a parancsolatot az Istentől kapta.

Hogy a tóra a leirásokat nem kedveli, kitünik irályának azon sajátosságából, hogy az epithetonokat nagyon ritkán alkalmazza és rendesen csak egyet. Az öröm és a bánat, a tetszés és a harag csak egyszerüen konstatáltatnak a megnyilatkozás módjainak közelebbi festése nélkül. A legjellemzőbb példa e tekintetben, hogy Sára, Rebeka és Ráchelről, midőn szépségük hódításáról szól, nem mond egyebet, mint azt, hogy »szépek« voltak. Bájaikat nem részletezi, jobbnak tartva, azoknak kifestését a képzeletre bízni. Lessing bámulja Homeros ügyességét, ki Helenát csak röviden szépnek mondja. Sőt Józsefről, midőn a Potifár feleségének históriáját beszéli el, sem mond a tóra többet, mint azt, hogy szép volt. Ismeretes, hogy az általánosan bámult nagy époszok sem szoktak ilyen esetekben részletes leirást nyujtani.

Vannak a tóra irályának még más, eddig észre nem vett sajátosságai, melyeknek ismerete exegetikai szempontból is fontos. Ezekről más alkalommal fogunk szólani.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

RÉGI TÉVEDÉSEK.

1. B'ne m'ron.

MRh I. 2. כל באי העולם עוברין לפניו ככני מרון. Mi az *m'ron?* A jeruzsálemi talmud, Rh I. 57b 31, már nem tudta, mert különböző auctorok nevében különböző magyarázatot közöl, ami annak a jele, hogy a szó értelmét illetőleg nem volt biztos traditió s mindenki csak ugy találgatta, ahogy épen tudta. A többi közt a *rabbanim* nevében magyarázatul e két szó közöltetik: כהדין בבנימין. Ez a magyarázat még nehezebb mint a magyarázandó szó, nincs ugyanis ember a világon, aki tudná, mi az בבנימין. Én sem tudom. Hasonló becsüek a babyloni talmud (Rh 18a) magyarázatai, vagy nem érteni, vagy nem lehet elfogadni azokat.

N. Brüll, *Jahrb.* I. 187. úgy vélekedik, hogy κατὰ μέρος áll a misnában. Schorr Hechaluz X. 48. μαιρεῖν igéből származtatja. Levy III. 245a arabs s szír gyökökkel operál, hasonlóképen Kohut V. 256b, aki szerint מרון annyi mint »Hausherrengut«. Horribile dictu! Ilyen operáczióba beléhal a beteg.

A dolog nagyon egyszerű. A toszeftában, Rh I. 11. p. 209. Zuckermandel, a passus szóról-szóra megegyezik a misnával, csakhogy a kiadó jegyzete szerint valamelyik kiadásban מרון helyett נמרין olv. נמרין áll. Ez világosan a latin *numerus. Numerus* katonai műszó s annyit jelent mint *csapat, hadosztály.* A passus most már világos: »A világ összes lakói elvonulnak előtte (Isten előtt) miként egy hadosztálynak a legénysége«; azaz Isten ép úgy tart szemlét az emberek felett, miként a hadvezér a csapatok felett. A hasonlat nagyon szemléltető s gyönyörű. — A passus még másutt is előfordul a rabbinicus irodalomban, így p. o. Pesikta di R. K. 156b Buber; de mindenütt csak szószerinti idézés a misnából. Csupán csak *egy* helyen találjuk a képet egy kicsit más fordulatban: Aboth di R. N. v. II. c. 42. p. 116. Schechter, ahol az mondatik, hogy Ádám ősapánk előtt elvonultak a későbbi generatiók mint valamely csapatnak a legénysége

elvonul a hadvezér előtt: ומעברין לפניו ככני מרון. A kép aztán az ujév- és engesztelő napi költészetben nagyon népszerű lett, a legismertebb hely az *unthane thokef.*

A *numerus* szó mint katonai műkifejezés előfordul még a Mechilthában 14, 17-hez p. 27a Friedmann: Jer csak s figyeld meg, mily nagy ezen istentelen birodalomnak (Rómának) gazdagsága s nagysága: s még sem vesztegel egy csapat sem ואין נמרין אחת בטלה. Látjuk tehát, hogy *numerus* korán lett kölcsönszava a rabbinicus irodalomnak. A végezetét átalakították a maguk módja szerint, mint számos más szónál; az eleje pedig aphaeresis útján a מרון alakban eltűnt, amire szintén van példa. Hogy נמרין a Mechilthában annyi mint *numerus,* azt már felismerte Perles, *Etymologische Studien* 90. l., elég feltünő, hogy מרון eddig ismeretlen maradt. A történeti hűség kedvéért megjegyzem, hogy én rájöttem a valódi értelmére, még mielőtt ama toszeftai varianst láttam volna, ez utóbbi csak megerősítette véleményemet.

A *numerus* szót a késői görögség is átvette a latinból, így Suidasnál: σπεῖραι νούμερα λεγεών, Cst. Pphg. de caerimon. I. p. 6. Bonn δομέστικος τῶν νουμέρων stb. A görögben νούμερον divik s nem νούμερος, a talmudi נמרין illetőleg מרון tehát a görögre mehet vissza.

2. Ferculum.

Chullin 104b a következő borajtha találtatik עוף ונבילה באכלין באפיקורין, így Aruch olvasata szerint; a kiadásokban אפיקורין áll. Aruch ismer egy varianst: אפקילים, ez hasonlít Alfasi olvasatához: אפיקולים. Ha a kiadások ר betüjét hozzávesszük ama eltérő olvasatokhoz, akkor a szó ekép hangzik: אפרקילין. Ez világosan a latin *ferculum.* A *ferculum* olyan asztal, helyesebben szekrény, melynek különböző fiókjai vannak egymás felett, minden fiókba más-más tálat, s így más-más ételt lehet tenni. *Petron.* 35 egy ferculumot magasztal, amelynek nem kevesebb mint 12 etage-ja vagy emelete volt; *fercula docte componere (Juvenal* 7, 184*)* majdnem frázis lett. A rómaiak vendégségek alkalmával előbb a ferculumot bámulták meg, aztán a benne levő ételeket; l. *Marquardt, Privatleben der Römer* I. 311. — Eszerint a borajtha-nak jó értelme van: ugyanis előzetesen a misnában arról van szó, hogy egy *közönséges* asztalon nem sza-

bad baromfihúst sajttal együtt feltálalni vagy elkölteni, העוף עולה עם הגבינה על השולחן ... לא עולה ולא נאכל, erre való vonatkozással azt tanítja a borajtha, hogy *közönséges* asztalon nem, de *ferculum*-on igen is szabad egyszerre feltálalni baromfihúst sajttal, mert hisz a ferculumban mindegyik ételnem külön fiókban van. Ezen vonatkozás teljesen kiviláglik a tosefthából (Chulin VIII. p. 509): העוף עולה עם הגבינה על השולחן אפיקולום אומר אין נאכל אחרים אומרים משמו אף נאכל. Az אפיקולום, helyesebben אפרקולום szó után kiesett egy auctor neve, ezt hozzágondolva, a mondat így hangzik: »R. Eleazar bar Zadok mondja: Baromfihús feltálalható sajttal együtt valamely asztalon; ami pedig a ferculumot illeti: N. N. azt mondja, hogy elkölteni nem szabad (de feltálalni szabad); mások azonban azt mondják (R. Eleazar bar Zadok) nevében, hogy még elkölteni is szabad.«

Eddigi magyarázatok: Sachs II. 56. = Kohut I. 233a φακελός; Löw L. *Ben Chan.* II. (1859.) 328 ἀποκορεῖν, Levy I. 143b ἐπικεφάνυμι, Gebhardt, Rahmer-féle Jüd. Literaturblatt X. évf. 34. sz. ἀπόχειρος.

3. *Apikomon.*

Az Apikomon-ritus eredete, legalább ami az elnevezést illeti, a rabbinikus irodalom három legrégibb forrásában található: Misna Pesachim X, 8; Tosefta Pesach. X. 11. p. 173. Zuckermandel s Mechiltha Exod. 13., 14.-hez p. 22b Friedmann. Mind a három forrásban ugyanazon mondattal találkozunk: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. Ha valakinek az a feladat jutna, hogy e mondatot értelmesen fordítsa le valamely modern nyelvre, alighanem zavarba jönne. Mi az apikomon? s hogy kell érteni a מפ־ gyököt? — A mondat már a régiek előtt homályos lehetett, mert a tosefában nyomban rá mintegy magyarázatkép példával illusztrálják az apikomon fogalmát; ugyanis az mondatik, hogy apikomon annyi mint אגוזים ותמרים וקלויות dió, datolya s perzselt kalász. Eszerint valami dessert-féle az, amit apikomonnal akartak kifejezni s így az ókornak azon nevezetes szokásával van dolgunk, mely szerint a tulajdonképeni étkezés után még valami csemege-féle hozatott az asztalra, mely a lakomát befejezte. Ezen utóbbi tálalás a görögöknél δευτέρα τραπέζα, a rómaiaknál *secunda mensa*, a zsidóknál a talmud nyelvén קנוח הסעודה. Hogy

viszonylik ezen kifejezésekhez az apikomon szó s miért használnak e helyen az ismeretes fogalom számára ily szokatlan kifejezést? E kérdéseket nem veti fel senki.

A jeruzsálemi talmud, Pesachim X. 37d, felveti a kérdést: מאי אפיקומן mi az apikomon? *Egy* felelet helyet *hármat* kapunk, s ép azért megbizhatatlan mindegyik, mert egyik sem alapszik hiteles traditón. Egy nézet szerint מיני זמר *éneklés, énekes mulatság* értetik alatta; hogy miképen rejlik az ének az אפיקומן szóban s miért tilos az éneklés a pascha élvezése után, az nem mondatik sehol s nem is kérdezősködik utána senki. Egy másik nézet szerint apikomon annyi mint מיני מתיקה csemege félék; ez körülbelül megegyezik a tosefával, de ép oly kevéssé fogadható el, mint amaz. A harmadik nézet azt vitatja, עדילו ונחליא *fiatal kacsák s galambok* értetnek apikomon alatt. Ezen nézet valamivel többet mond mint a két előző, mert képzelhető, hogy a bölcsek azért tiltották el az utólagos zsíros kacsapecsenyét, nehogy a pascha áldozatnak silányabb húsa az asztaltársaságnál értékéből veszítsen. De miért nem foganatosították, ezen elővigyázati rendszabályt más áldozatnál is, p. o. a békeáldozatoknál? s mire való a burkolodzó kifejezés? hisz egyszerűbb lett volna a dolgot körülbelül ekép kifejezni: אסור לאכול בשר אחר הפסח. S most még egy utolsó igen fontos kérdést. Ismeretes, hogy a fent idézett mondat a széderestei ritusban, az u. n. hagadában, feleletül adatik az »okos« fiu kérdésére, még pedig mint oly szabvány, mely összfoglalatja a peszach ünnep összes jelentőségének. Tehát a legjellemzőbb nemzeti ünnep abban kulminál, hogy a széderestén nem szabad egy pár diót vagy almát enni? Midőn sugárzó arccal, örömtelt szivvel, drámai élénkséggel mesélsz s regélsz a multnak legnagyobb eseményéről, midőn elmerengsz az őskor fényes alakjain, jusson eszedbe, hogy ez mind semmi; nem az teszi a peszachot ünneppé, hogy akkor derengett fel számodra a szabadság verőfénye, hanem az, hogy őseidnek egykoron tiltva volt almát enni a pascha után; akár tudja »okos« fiad, hogy mi az macza, maror stb., akár nem, az nem tartozik a dologhoz, de el ne mulasszd neki bevésni, hogy a vacsora után a czukortól tartózkodjék!

Először is szemügyre vesszük az אפיקומן kifejezést. Egy pár ósdi magyarázón kivül, akik מיני אפיק-ről álmadoznak, senki sem kételkedik, hogy אפיקומן *görög* szó. Nevetséges magya-

rázatot találunk az ujkori u. n. philologusoknál; így Schorr *Hechaluz* XI. 50. ἐπίχευμα, Levy I. 142. ἐπίκομον (ujonnan gyártott szó ἐπικομίζω-ből), Kohut I. 232a s Fürst 70a ἐπιγεῦμα. Szerencsére a józanul gondolkodó régiek már megtalálták a helyes irányt: a legtöbb magyarázó ἐπίκωμον szót állítja אפיקומן mellé; így Levita, Buxtorf, Landau s mások; az ujabbak közt Löw L. *Lebensalter* p. 318. s Fleischer Levy szótárához I. 282.

Első tekintetre világos, hogy אפיקומן *hangtanilag* teljesen fedeztetik ἐπίκωμον által; csak az baj, hogy ἐπίκωμον szó nem találtatik a görög irodalomban s a görög szótárakban; a Stephanus-féle Thesaurusban III. 1665. (párizsi kiadás) csak ez találtatik: ἐπίκωμος ὁ ἡ. Mondhatnók ugyan, hogy אפיקומן végződése *analogia* útján keletkezett a sok hasonvégzetü szó kedvéért; ámde ha valahol, itt bizonyára jogunk van egy ἐπίκωμον alakot statuálni, s jobb lesz אפיקומן-t egyenesen ἐπίκωμον-ra visszavezetni, mint ἐπίκωμος-ra az analogia theoriájának segítségével.

Mondom, אפיקומן *hangtanilag* teljesen fedeztetik ἐπίκωμον által, de nem fedeztetik *jelentése* szerint. Ἐπίκωμος mindig *melléknév* s *énekest* jelent; így *Hesychius* magyarázata szerint: ὁ ἐπᾴδων τῇ φίλῃ, ἢ ἀπὸ οἴνου ᾄδων, tehát *énekes*, amiből legjobb esetben az abstractum *ének* volna. Meglehet, hogy a jerusálminak fent közölt *első* magyarázata: מיני זמר, ezen jelentésen alapszik; de mely jognál fogva tarthatjuk ἐπίκωμον melléknevet abstractumnak? s mit mond eszerint a mondat: »A pascha után ne legyen ének a befejezés«, miért nem? sőt ellenkezőleg, hisz a *hallél* éneklése épen a pascha után következett, amire történelmi adatok is utalnak. S aztán, miért fejezi ki a mischna e fogalmat *görög* szóval, hisz megtenné a זמר szó is? Mindezeknél fogva nézetem szerint teljesen lehetetlen, hogy *apikomon éneket* jelentsen.

Azok, akik apikomont ἐπίκωμον-ra magyarázzák, e görög szónak tényleg más értelmet adnak. Különösen érdekes e tekintetben Levita magyarázata a *Methurgeman*-ban אפיקומן szó alatt: אפיקומוס נקרא סעודה גדולה ומה שאוכלין אחר הסעודה נקרא אפיקומן, v. ö. Bacher, *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* XL. III. 260. Levita szerint ἐπίκωμος lakomát jelent, ami nem igaz; ἐπίκωμον a végtálalást jelenti, ami még kevésbé

igaz. Az egészből csak annyi igaz, hogy a görög nyelvben számos összetétel van ἐπι-szócskával, mely a dessert-et jelenti, így ἐπιδόρπια, ἐπίδειπνα, ἐπαίκλια stb. (l. Becker-Göll, *Charikles* II. 331. s Forcellini *epidipnides* szó alatt.) Ez összetételekben azonban a második alkatrész csakugyan az *étkezés, eledel* értelmével bir, ami κῶμος szóról nem mondható, tehát az összetétel ἐπίκωμος szintén nem lehet a *secunda mensa*: ἐπίκωμον a szótárak kimutatása szerint csak annyit jelenthet, hogy »közös étkezés, közös lakoma«, ha ugyanis a melléknevet az ἐπικωμασία értelmével ruházzuk fel. Levita állítása tehát, hogy ἐπίκωμον annyi mint δευτέρα τραπέζα, merőben hamis. Mindazonáltal nem akarom említetlenül hagyni, hogy a nagy görög irodalomban létezik egy hely, amely Levita állítását igazolni látszik. Ugyanis *Athenaeus* XV. p. 686. A megőrzött egy verstöredéket, melynek egyik sora ekép hangzik: σύνδειπνος ἢ ἐπίκωμος ἢ μαζαγρέτας. A philologusok e sorban synonymeket látnak, holott itt fokozás van: σύνειπνος az, aki a lakomán elejétől fogva részt vesz; ἐπίκωμος az, aki csak a »második asztalhoz« érkezik; μαζαγρέτας végre az, aki már csak a lehullott morzsákat szedi fel. Eszerint, azon jelentés, amelyet Levita, Buxtorf, Landau, Fleischer s mások *a talmud alapján* a kérdéses görög szónak tulajdonítanak, az én *egyéni* nézetem szerint megtalálható a görög irodalomban is, azon megszorítással, hogy ἐπίκωμον alak csak a talmudban fordul elő s csakis itt van a szónak *főnévi abstract* jelentése.

Tegyük most már fel, hogy ἐπίκωμον csakugyan annyit jelent, mint δευτέρα τραπέζα, secunda mensa, Nachtisch. Mit mond most a kérdéses mondat: »A pascha után ne legyen egy ujabb tálalás (vagy lakoma«); miért? s miért מפטירין? s mennyiben képezi e tilalom a peszach-ünnep *sarkalatos* tételét?

E kérdéseket oly kényszerítő erejüeknek tartom, hogy azok miatt az eddigi magyarázatok közül egyet sem fogadhatok el kielégítőnek.

A jeruzsálemi talmud idézett helyén, Pesachim X. 37d sor 23 (krotoschini kiadás) a következőket olvassuk: »Mit szól a balga? »Mi ez?« Ennek okáért beszélj vele a peszach szabványainak értelmében: ישאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן שלא יהא עומד מחבורה לחבורה אחרת. זו וכינס. Nem szabad a paschaáldozat befejeztével hozzátoldani apikomont; azaz nem szabad otthagyni az egyik asztaltársaságot, hogy a másik társasághoz szegődjünk.«

Ime, megtaláltuk a dolog nyitját; *közvetlenül* az apikomon szó után egy mondattal találkozunk, mely nem lehet más, mint amannak a magyarázata; mivel pedig az utómondat minden átmenet, minden discussio nélkül, úgyszólván logikai folyomány alakjában csatoltatik az előmondathoz, nyilvánvaló, hogy az utómondatban birjuk az apikomon authenticus magyarázatát. Tehát nincs szó zenéről, sem csemegéről, sem kacsapecsenyéről, de még csak a »második asztalról« sem, hanem igenis szó van arról, hogy *azok, akik a pascha elköltéséhez már valamely társasághoz szegődtek, ne menjenek azután egy másik társaságba.*

Ezen egyedül igaz magyarázatnak a jerusálmin kivül még a toseftában is maradt nyoma; ugyanis a fent idézett sokat vitatott mondat eképen záródik: והייב אדם לעסוק בהלכות פסח אפילו בינו לבין עצמו kiki köteles a pascha törvényeivel foglalkozni akkor is, ha egymagában van. Az egymagában-levés nyilván ellentéte a társaságnak; midőn tehát megelőzőleg az apikomonról volt szó, úgy társas lakomát értettek, amiből kitetszik, hogy חבורה = אפיקומן.

Mind a jerusálmi, mind a toseftának utóbb tárgyalt mondata névtelenül van közölve, a magyarázat tehát teljesen megbizható.

S most világos lesz a mondat: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. A מפטיר, miként a tóra felolvasásánál divatos terminus mutatja, az, *aki az előirt embercsoporton kivül áll,* aki felbontja a rendet s valami ujat kezd. Most már az אפיקומן szó is teljesen helyes: ἐπίκωμον szigoruan megmaradva ezen szónak általánosan ismert közönségesen elfogadott értelménél; ha ἐπίκωμος = commessator, akkor ἐπίκωμον = id quod ad commessationem pertinet, azaz egy szóban = ἐπικωμασία = commessatio = közös lakoma. Eszerint a mondat így hangzik: »A pascha után nem szabad más közös lakomát kezdeni«, azaz, mint a jeruzslmi hozzáteszi: »Nem szabad otthagyni az egyik (eredeti) asztaltársaságot, hogy egy másik társasághoz szegődjünk.« Most már azt is megkolhatjuk, miért használták a görög szót? Azért mivel חבורה lehet akármely társaság, akár kereskedelmi, tanuló vagy más társaság, holott ἐπίκωμον csakis *asztaltársaság,* tehát a kellő fogalom számára felette alkalmas kifejezés.

Tudjuk, hogy a római-görög világban a nagy társas

lakomáknál csakugyan szerepet játszott a zene s még inkább finom választéku csemege-félék, nyalánkságok s drága étkek egész raja; midőn tehát a tosefta s a jerusálmi példázgatja s találgatja az apikomon értelmét, nem üt el messze a valótól, ha ezt az ilyféle étkekben találja; téves csak az, hogy az egyes nézetek egy-egy vonást emelnek ki, holott az apikomon magában foglalja az összes felsorolt vonásokat s azonfelül még a leglényegesebb vonást, a közös vagy társas lakoma fogalmát, s ép e lényeges vonás az, melyet félreismertek.

A jerusálmi versiója szerint ama mondat feleletül adatik a *balga* kérdésre; s a felelet valóban pompás s csattanós. A társasággá való alakulás a pascha elköltése czéljából egyik sarkalatos szabványa az egész paschaáldozatnak; történetei időben, vagyis a mennyire *mi* tudjuk, a paschát sohasem költötték el másképen mint társaságban. A társaságban az egyptomi kivonulás története úgy is elbeszéltetik; a balgának a kérdése tehát: «Mi ez?» csakugyan balga. Mert vagy résztvett valamely lakomán vagy nem; ha igen, kérdése csak azt mutatja, hogy az előadást nem fogta fel, s a balgának nem lehet más feleletet adni, mint azt, hogy miért nem figyelt; ez czélzatossn akkép fejeztetik ki, hogy szükséges volna neki az előadást valamely más társaságnál ujra hallgatni, ami pedig nem járja. Ha pedig a balga egyáltalán nem vett részt társas lakomán, akkor nem is lá'hatott semmit s nem vethet fel kérdést. Megjegyzendő, hogy a többi kérdező «fiunak» nem lehet a kérdést rosz néven venni, azaz nem lehet mondani: miért nem figyeltél? mert az okos fiu a dolog mélyébe akar hatolni s kérdésével csak bőviteni akarja tudományát vagyis a hallottakat kiegésziteni; a gonosz fiu plane jól érti a dolgot, csak boszantani akar. A bolgának kérdése azonban: «Mi ez»? azt árulja el, hogy nem ért a dologból semmit s ép ezért kapja ama megérdemelt leczkét.

Itt azonban szükséges felemliteni, hogy a Mechilta s a Hagada verziója szerint a tárgyalt mondatot nem a balga, hanem az okos fiu kapja feleletül; e szerint elesik a fenti okoskodás. A forrásoknak ezen egymástól való eltérését már észrevették mások is, azért e pontot tovább nem vitatom; csak annyit legyen szabad megjegyezni, hogy erős a meggyőződésem, miszerint a jeruzsálemi talmud e pontban is elsőbbséget érdemel a Mechiltha s a Hagada felett.

S most összegezzük eddigi eredményünket. A classia philologia el nem kerülheti, hogy számitson azon ténynyel, miszerint a zsidó irodalomban létezik ἐπίκωμος mellett még egy semleges ἐπίκωμον alak is; ez alak főnévi értelmü s megegyezik ἐπικωμασία értelmével; Hesychius magyarázata nem meriti ki az ἐπίκωμον fogalmát.

Culturhistoriai szempontból érdekes, hogy a görög, illetve a római módja a társas lakmározásnak eljutott a zsidókhoz is s őnáluk is követőkre talált; az idegen szónak ismerete máskép nem képzelhető. Az ily lakmározáson szerepelt a zene, feltálaltak nyalánkságot, csemegeféléket s választékos pecsenyéket. Ugyanezen este egy-egy bon vivant több vendégségben is vehetett részt; ha ugyanis közönséges napokon az ily eset nem ferdult volna elő, nem volna szükség a peszach estére nézve a szokást megtiltani.

Irodalomtörténeti szempontból elöszőr is jegyezzük meg, hogy a tárgyalt mondat a misnában nagyon elszigetelten áll, tehát eredeti helyéről vagy összefüggéséből kiszakittatott s ennél fogva előttünk csupaszon áll. A toseftában meg van örizve az összefüggés, de itt sem ismerhetjük fel a dolog alapját. Az authenticus versió a Mechiltbában, illetőleg a Pesach-Hagadában van meg, csakhogy ezen forrás a jeruzsálemi talmud szerint helyreigazitandó. A jeruzsálemi talmud az egyetlen forrás, mely az apikómon valódi értelmét számunkra megőrizte.

Budapest.

KRAUSZ SÁMUEL.

A ZSIDÓK LEGRÉGIBB NYOMAI AUSZTRIÁBAN ÉS BÉCS-UJHELYEN.

III.

A bensö élet. (1496-ig.)

A község fejlődésének első idejéből csakis a rabbikat ismerjük. Bécs-Ujhelyen a zsidók szellemi vezetői az akkori tudós világban, ha nem voltak is mindig szóvivők, de mégis elég jó hirben állottak és irodalmilag többnyire tevékenyek voltak. De ezen irodalmi terményekben is vajmi keveset találunk magáról a községről, melynek első idejéből általán csak gyér adatokat birunk. Két nő ismeretes a 13. századból, kiknek emlékét 2 sírkő tartja fönn maig is. Az egyik *Gitah* asszony, Sálom hitvese, meghalt 5045. Ab 25-én (1285, jul. 28.). Az egyszerü és kezdetleges mesterséggel bevésett sírfölirat csak ennyit mond róla:

זאת
מצבת קב[רת]
מרת [ג]יטה
אשת ר[בי] שלום
שהלכ[ה] לעולמה
כה לאב שנת
מה לפרט
לאלף ששי
לבריאת עולם
תמצ״ב״ה אמן
אמן סלה

»Ez Gitah asszony, R. Sálom hitvesének síremléke aki elment az ő világába Ab 25-ikén, a világteremtésnek

hatodik ezerében, a 45-dik évben. Lelke stb. ámen, ámen szeláh.«[1])

A másik nő *Hanna* asszony, Jákobnak leánya, aki egy évvel utóbb 5046. sziván 28-án (1286, junius 19-én:) hunyt el és férje keserves könnyekkel imígy siratja meg:

אככה
במסתרים
ואקונן בחדרים
והספד אעירה
וקינים אנבירה
על כלי חמדה
אשר מני נאבדה
זונתי מרת חנה
בת חד יעקב
שהלכה לעולמה בנה לסיון
ביו[ם] ג׳ שנת מו׳ לפ״ט לאלף שישי׳
תהא נ״צ״ב״ה׳ א[מן] ס[לה].

»Rejtekben sirok és titokban kesergek és gyászt ébresztek és gyászdalokra hatalmasan rákezdek a drága jószág miatt (Nah. 2, 10), aki tőlem elveszelődött: az én párom, Hanna aszszony, R. Jákob leánya, aki kedden, sziván 28-án[2]) a 46. évben az időszámítás szerint a 6-ik évezredben elköltözött. Lelke« stb.

Ezen, igazán költőileg megirt epitáfium magas szellemi intelligenciára enged következtetni, különösen ha összevetjük a bécsi,[3]) prágai,[4]) wormsi[5]) sírfeliratokkal, a melyek nagyrészt chablonszerűen vannak megirva. A Bécs-Ujhelyen fönnmaradt 5 sírirat közül 4 (I. III. IV. V. sz.) és a Bécsben fönnmaradt 2 bécs-ujhelyi sírirat közül egy[6]) oly emelkedett hangon, annyi költői lendülettel van megirva, a hogy csak

[1]) L. a mellékleten a II. sz. sírkövet. A talpán csupán az évszám 2 első száma olvasható: 12.

[2]) A kövön egész világosan áll ugyan כה, de azért mégis tévesnek kell lennie, mert sziván 25-ike nem keddre, hanem szombatra esett. A כה tévedésből lett כח-ből. Sziván 28 igen is keddre esett. A talpán 1285 áll tévesen 1286 helyett.

[3]) *Frankel L. A.:* Inschriften des alten jüdischen Friedhofes in Wien. [4]) *Lieben:* Gal-Ed. [5]) *Lewysohn:* 60 Epitaphien. [6]) Bécs-Ujhelyen ugyanis 1847-ben 3 héber sírkövet találtak, a melyeket az akkori bécsi rabbi Manheimer Bécs-Ujhelyből, ahol akkor zsidó nem lakott, Bécsbe vitette a régi temetőbe. L. Orient 1847, 120 l. Frankl könyvében azon-

spanyol epitáfiumokat találunk megszerkesztve.[7]) A szellemi élet Bécs-Ujhelyen semmi esetre sem állhatott tehát nagyon alacsony fokon a 13. században.

Szellemi vezetőik után itélve a községnek már tekintélyesnek kellett lennie. Itt találjuk ugyanis a 13. században

Táku Mózest.

Mikor jött Táku Bécs-Ujhelybe, valamint működésének ideje nem állapítható meg határozottan. Annyi bizonyos, hogy Bécs-Ujhelyen halt meg[8]) és hogy ott van eltemetve. Működése körülbelül a 13. század közepére eshetik, mivelhogy Náchmáni idézi őt[9]) és R. Chájim b. Izsák (Ór Zárua Hákáton) róla mint meghaltról beszél.[10])

Miután Gosslárban[11]) és Regensburgban működött és a magdeburgi községgel is tartott fönn összeköttetést,[12])

ban csak kettőt találunk, a melyekről azt mondja, hogy Bécs-Ujhelyből származnak. Az egyik 704. sz. a. 1303-ból való, a másikból pedig ennyi maradt meg:

עמודי רום רופפו
מוסדי תבל זולעפו
חרס וסוחר פניהם חפו
כסיל וכימה ראשם כפו
אברהם בה״ר יצחק

Bécs-Ujhelyen is vannak még sírkövek a házakba befalazva, így a Rayergasse 23-ik számu házának a falába, de oly mélyen van a föld alatt, hogy nem olvasható semmi is belőle.

[7]) *Luzatto S. E.:* Abné Zikkáron (Prága 1848).

[8]) *Bruna Izráel* döntv. 24. sz. 5. sor fölülről. V. ö. *Kirchheim* az Oczár Nechmád cz. folyóiratban III, 54 és köv. *Gross H.* állítása (Grätz Franklféle Monatsschrift 1871, 253 l. 2 j.) pedig az eddigiekkel összevetve, alaptalan.

[9]) Kommentárjában Gitinhez 1. fej. 56a, 7. sor alulról (ed. Sulzbach 1762). V. ö. *Zunz.:* Ritus 73. g. jegyz.

[10]) Döntvények 179, 60 l. V. ö. *Rotenburgi Meir* döntv. (Lemberg 60) 114 sz. és *Zunz:* Syn. P. 251, aki Tákut 1240 előttre és *Wiener M.* aki a 13. század második felére (Hebr. Biblographie 1863, 45 l.) és *Grätz*, aki őt 1270—90-re helyezi (Geschichte VII, 181 l.). [11]) *Rotenburgi Meir* döntv. 476. sz., ahol azonban az 1291 nem ő rá vonatkozik, hanem a beszélő Páltiel Toláátra. Általán e döntvények igen zavarosak és megbizhatatlanok. *Bloch Mózes* kritikai kiadásának eddig megjelent 1. kötetében (Berlin 1891) még nem található ezen Tákut illetőleg fontos döntvény.

[12]) Ór Zárua Hágádol I, 336. sz. 85 l.

jött, valószinűleg 1250 után, Bécs-Ujhelybe, a hol sok hányattatás után örök nyugalomra tért.[13]) Irataiból ugyan csupán filozófiai munkájának a »Ketáb Támim«-nak töredéke maradt fönn és nehány itt-ott elszórt és másoktól idézett döntvénye, de mégis kitünik ezekből is, hogy korának egyik nagy férfia volt[14]) és döntéseit Németországban, Ausztriában, Olaszországban[15]) még a 15. században is idézik. A talmudon, filozófián kivül még liturgiával is foglalkozott és nehány nem sokat mondó liturgiai darab maradt fönn tőle.[16]) — Táku minden ráczionálizmusnak elkeseredett ellensége. Tudományról egyáltalán nem akar semmit sem tudni, mert megzavarja az ember szellemét[17]) és ha bárhol találunk valamit megirva az »idegen könyvekben«, ami föltünő, ugy nem kell törődni vele, ha a talmud ágádikus részében nincs róla szó.[18]) Az irást csak úgy szabad fölfogni, amint van és amint az ágádá teszi, de az allegórikus vagy szimbolikus magyarázat tilos.[19]) És mivel Szádjá, Áben Ezrá, Maimuni a tudományos és filozófiai irányt és éppen az általa perhorreszkált irásmagyarázatot követik, a legnagyobb vehemenczíával támad ellenük. — Tákut nagyon különböző módon itélték meg. Mig egyik oldalról a »középkor legliberálisabb német rabbijának« tartják,[20]) addig a másikról türelmetlen obszkurus embernek, ki csak a sötétséget óhajtja.[21]) Heves támadásaiért és szigoru vallásos nézeteiért őt rendesen mint korának egyedül álló exotikus jelenségét fogják föl, ami azonban aligha találó.

Tákut korának áramlatából lehet csak megérteni. Ő csupán egy kis ága annak a fának, mely akkor a zsidóság talaján gyökeret vert. A nagy mozgalmat Spanyolországban a

[13]) U. o. 115 sz. 4¹a., ahol az 1250-ik év ki is van irva.

[14]) L. a czimezéseit u. o. és *Bruna* 167. sz. és 244. sz.

[15]) *Kolon József* döntv. 56. sz., 40b.

[16]) *Landshuth:* Amude Ha-aboda II, 223.

[17]) Ketab Tamim az Oczár Nechmád i. helyén van lenyomatva L. 62 l.

[18]) U. o. 73. [19]) U. o. 85. V. ö. *Kaufmann D.:* Geschichte der Attributenlehre 497 l. 188 j. és 505. l.

[20]) *Carmoly a* Literaturblatt des Orient-ben 1850, 783 l. és Itineraire de la terre sainta (Brüssel 1847) 232 és 316 l.

[21]) *Geiger A.:* Jüdische Zeitschrift II (1863) 58 l.

filozófia és tudomány ellen és első sorban képviselőjük, Maimuni ellen, nem szabad Táku megitélésénél figyelmen kivül hagynunk. 1232-ben mondják ki M. műveire az átkot. Ha Taku a spanyol eseményekről, Abulófia támadásairól nem is birt közvetlen tudomással, de magáról a dologról a franczia események által bizonyára értesült. Bécs és Bécs-Ujhely élénk összeköttetésben állt a franczia tudósokkal. Az Ór-Záruá Hag. szerzője a bécsi R. Izsák, a párisi Sir Leon tanítványa és levelezésben áll tanítójával.[22]) Ábigedor Kóhen a bécs-ujhelyi Chájim b. Mózes ipja sógorságban van Coucy Mózessel.[23]) Taku maga is ismeretségben áll franczia tudósokkal.[24]) Igy hát teljes joggal tehetjük föl, hogy a franczia községek mozgalmáról igenis birt tudomással. Ő tehát a 13. század közepe táján maga is csatlakozik a Maimuni-ellenes irányhoz és ír ellene, valamint azok ellen, akik ezen irány legkiválóbb képviselői voltak egy harczias röpke-iratot. Mivel ő a harczértől meglehetősen távol van és a személyes viszonyokat nem ismeri, azért csak Maimunit támadja és akik ezen irányt már követték, és általában azért van az ő irata a személyes vonatkozások hijjával. De támadásában azért kiméletlen. Jól tudta, hogy véleményével nem áll egyedül. Csak így érthető, hogy a »Morét«-t, a melyet még sohasem olvasott, és csak ugy hallomás után ismert, meg merte támadi.[25]) Ő persze tudta, hogy mi történik ottkünn a nagy világban, hogy egy egész iskola vallja ezt a nézetet és hogy az ő hangja csak a nagy khórus kiegészítése. Tulzott buzgalma azonban a veszélyeztetettnek hitt vallás érdekében, mivel éppen minden személyes motivumtól ment, szándékának tisztaságáról tanuskodik. »Isten bocsássa meg — így szól, — hogy eddig beszéltünk; de ő, a Minden-

[22]) Ór Zarua Hag. I, 779. sz. 232 l. és III Bábá Mecziához a 3. sz. és 202. sz.

[23]) *Grätz* VII, 184.

[24]) *Rotenburgi Meir* i. h. 476. sz.: אני רצה לידד עמך לדון לפני הר׳ פרץ או לפני רבני צרפת. Hogy az itt emlitett R. Perecz nem Perecz b. Elija, mint Wiener M. i. helyen mondja és amiből azt következteti, hogy Taku 1300 körül élt még, már abból is kitünik, hogy אז רבני צרפת áll, pedig Perecz b. Elija maga is franczia volt, corbeille-i (*Zunz:* Zur Gesch. u. Lit. 38 l.)

[25]) Ketáb Támim i. h. 65 l.

ható tudja, hogy nem a mi, hanem az Ő és a tóra dicsőségéért cselekszünk.[26])

Halála után a családja Bécs-Ujhelyen maradt és ivadékai még a 15. században is fönmaradtak.[27]) Valószinű, hogy utódjainak egy része Magyarországba származott át. Kis-Martonban ugyanis még a 18. században találkozunk Táku családbeliekkel.[28])

* * *

A bécs-ujhelyi község mindjobban emelkedik. Temetőjükbe Ausztriából mindenünnen és Steierországból is hoznak halottakat, sőt még idegen országokból is.[29]) Bécs-Ujhelyen a zsidó község mindama üldözések daczára, a miket Ausztria legtöbb helyiségeiben el kellett a zsidóságnak a fekete halál alkalmával szenvedniök, szilárdul fönmaradt. Majdnem mindenütt kirabolták és irgalmatlanul lemészárolták a zsidókat egész Ausztriában, — irja egy krónikás — kivéve Bécsben és Bécs-Ujhelyen, a hol a bárók és a herczegek megvédték őket.[30]) Ezen herczeg, aki a közvéleménynek, a mennyire éppen lehetett, ellenállt és a zsidók életét becsületes fáradtsággal iparkodott megmenteni, II. vagy béna Albert volt (1336—1358). De a 330 zsidót, a kiket Kiburg várába vitetett, mégsem tudta az iszonyu tüzhaláltól megmenteni,[31]) csupán a főkolomposokat akasztatta föl és az egyes helységeket érzékeny pénzbirsággal sujtotta. De Bécs-Ujhelyen nem történt bajuk a zsidóknak, amit a város krónikása nem csekély nyomatékkal emel ki.[32]) Amily fenkölt jellemű és nemes gondolkodásu Albert herczeg olyan alacsony volt utódja, III. Albert és III. Lipót, akik az ő fiának, Rudolfnak halála miatt követték

[26]) U. o. 75 l.

[27]) *Mincz Juda* döntv. (Velencze 1553) 39 l., ahol egy 1443-ban kiállított oklevélen אהרון ברבי משה תקיו ז"ל áll.

[28]) *Frankel L. A.:* Inschriften 438. sz.: אברהם בה"ר יעקב תאכו צ"ל מקק איזנשטאט.

[29]) Ami az 1310-ben megállapított bécs-ujhelyi vámszabályzatból következik. L. *Winter:* Urkundliche Beiträge 66 l. A halottak elviteléről szó nem lehet, mert Bécs-Ujhelyen már 1266 óta van temető.

[30]) Chron. Claustroneoburgiense. *Pez:* SS. rer. Austr. I, 488.

[31]) *Huber* II, 239 és köv.

[32]) *Böheim:* I, 91 l.

őt. A zsidóknak már emlitett általános kifosztását általános kikereszteléssel akarták megkoronázni.

Bár egy egész hónapig tartották a zsidókat a tömlöczben, mégis csak egyetlen egy zsidó nő, akit a herczeg kelengyével látott el és a szakácsmesteréhez adott nőül, tagadta meg hitét.[33]) Egy kitért zsidó ujra zsidó lett; irgalmatlanul elégették.[34])

1397-ben ujra kezdődnek az üldözgetések. Ausztriában a zsidóknak ugy igazában soha sincs nyugtuk. Ha nincs vihar, van egy kis szellő, a viz szine egy kicsit mindig fodros. De a zsidók kitartással végzik savanyu munkájukat. Keresik kenyerüket és belemélyednek a hagyomány tanaiba. Minél nagyobb a nyomás kivülről, annál nagyobb az odaadásuk, annál hevesebb a buzgalmuk. A nyájat az üldözők ostorsuhintásai csak még összébb terelik.

A külvilágról egészen levonják figyelmüket, csak a hagyományos tan gyakorol rájuk hatást. A 13. századig sokkal előbbre voltak a talmudi tudományban a németországi, különösen a rajnavidéki városok, mint az ausztriaiak. De a 13. században Ausztria, különösen Bécs kezd elől menni. Bécs-Ujhely azonban jelentékeny vetélytársa Bécsnek. Már az emlitett Chájim b. Mózes jelentékeny tudós. Taku neve messze földre elhatolt. Aki utána jött, R. Chájim, a nagyhirű bécsi R. Izsáknak a fia, szintén nem hozott Bécs-Ujhelyre szégyent, a mig ott volt köztük.[34])

Döntvényei nem tanuskodnak ugyan olyan éleselméjű és eredeti fölogásról, mint az apjáéi, de kora elismerte őt mint tekintélyt és döntvényeit később is gyakran idézik.[35]) Érintkezik korának tudósaival, így Rótenburgi Meirrel, kinek asztalánál is volt,[36]) landshuti R. Sámuellel,[37]) regensburgi R.

[33]) *Mailáth* I, 168.

[34]) Huber II, 396 l.

[34]) Hogy Bécs-Ujhelyből eljött, döntvényének 112. számából látszik: בהיותי בנאיישטט דברתי בזה עם מורי הר' עובריה. A 117. sz.-ban már Obadja Bécs-Ujhelyből ir neki (37a); Bécs-Ujhelyben ő és Obadja mindenesetre együtt tanultak. L. a 32. sz. (11 b), 119. sz. (65b).

[35]) *Isszerlein*, *Mincz Mózes* stb. sokszor idézik.

[36]) Ór. Z. Hák. 112. sz. és 141, 142, 147, 101, 110, 252. sz. 213.

[37]) U. o. 53. sz. (156).

Jonátánnal,[38]) bourgogni R. Chájim b. Jákobbal,[39]) nürenbergi R. Eliezerrel,[40]) prágai R. Salamonnal,[41]) akinél tanult is és R. Chájim b. Mózessel, aki valószinüleg szintén tanítója volt.[42]) Tán Bécs-Ujhelyből Regensburgba ment.[43]) Mindenesetre a 13. század végéig terjed működése.[44]) — Az élet Bécs-Ujhelyben mindig élénkebb és élénkebb lesz. A 14. század második felében már nagy talmud-iskola áll fönn[45]) bécs-ujhelyi

Sálom

vezetése alatt. Távol tartományokból sereglenek a tudományszomjas ifjak Sálom köré, hogy ajkairól lessék el a hagyomány szavait. Német- és Magyarországból, még Bulgáriából is jönnek a tanítványok, hogy azután tanait otthon terjeszszék, különösen pedig a »minhágim«-okat megtanulják. A későbbi nagyhirü mainczi rabbi mölni Jakab vagy Mháril az ő tanítványa.[46])

A nagyszombati Ejzákot, ki minhág-gyüjteményével az egyedüli szegényes képviselője Magyarországnak a középkori zsidó-irodalomban, szintén tanítványai közt találjuk.[47]) Dossát Widdinből, Rási szuperkommentátorát szintén ott találjuk.[48]) Mindnyájan rajongó szeretettel és tisztelettel beszélnek Sálom-

[38]) U. o. 256, 257. sz.

[39]) U. o. 28. sz.

[40]) U. o. 126. sz. (40b).

[41]) U. o. 110. sz. (34a).

[42]) U. o. 52. sz. (14b). A מורי czimre nem sokat lehet R. Chájimnál adni, mivel mindenkit, akihez csak ir igy nevez.

[43]) U. o. 163. sz. (54b), 119 sz. (33b).

[44]) Mert Rudolf halálakor még R. Chájim működik. L. 229. sz. (77b): בני עיר מרדו במלך רודאלף. במרחשון שנת נכ"ל . . ואז מת המלך *Grätz* ezt Wetzlar ostromára vonatkoztatja (VII, 188, 1. j.), ami 1285-en történt; itt pedig az áll — és ez ugy látszik Grätz figyelmét elkerülte — שנת נכ"ל (= 1340). Mivel azonban Rudolf már 1201-ben meghalt, föl kell tennünk, hogy itt eredetileg [שנת נ"ל/רט] (= 1290—91) állhatott.

[45]) Peszákim (ezentul Pesz.) 128. sz.

[46]) *Mháril* döntv. (Hannau 1610) 59. sz. (16b) és 3. sz. (4a), 10. sz. (4b), 39 sz. (11b), 69. sz. (20a), 80. sz. (28b).

[47]) *Nagyszombati Ejzák* minhág gyüjt. (Velencze 1616) 16 l.: [והנני הצעיר אזק טרנא מימי גדלתי בין החכמי' המקובלים מהר"ש — שלום] ומהר"א [אברהם קלויזנער] ומה"ר"א [אהרון] הקדוש הי"ד[הש"ם יקום דמו]. és még 7a, 12 b.

[48]) *Neubauer* A. a Letterbode cz. folyóiratban VIII, 37—55.

ról a »fejedelemről«.[49]) A legcsekélyebb szokását följegyzik és tiszteletben tartják. Dossa így szól róla: »ezt hallottam Sálom szent szájából Bécs-Ujhely városában.[50]) Ezen szeretet és tisztelet érthető, mert Sálom áldott jó ember, nemes lélek volt. »Nincs nagyobb boldogság, — mondja Sálom, — mint másokkal jót cselekedni, a jótékonyság minden parancsolat magva, mert a világ csak általa állhat fön.« Azután arra tanít, hogy mikép cselekedjék kiki jót a maga módja szerint. »Ha valaki tanult ember, úgy legyen jótékony, hogy másokat ingyen tanítson és leereszkedően álljon mindig rendelkezésükre; ha valaki gazdag és befolyásos, ugy embertársait is hagyja belőle élvezni, ha valaki szegény és a pénz magának is kell, akkor testi munka által tehet jót.[51]) Ez volt Sálom ethikája. »Az ünnepeken — így szól S., — vidám legyen az ember. A nők gyönyörködjenek a szép és czifra ruhákban, a férfiak örüljenek az ételnek és italnak, a gyermekek a gyümölcsnek és egyéb dolgoknak; de az a legnagyobb és legigazibb öröm, ha a szegényeknek adományunkkal örömet szerzünk«.[52]) Rendkivül lelkiismeretes volt. »Az ember — így szól — apáinak helyén lakjon, amint bölcseink parancsolták; ha ez nem volna igy, Bécs-Ujhelyből, már rég elköltözködtem volna«.[53]) Ebben a tekintetben oly skrupulosus, hogy minden álom után a következő napot egész éjfélig átböjtöli.[54]) Tulzása már a babonaságba csap át. Ha uton van, soha se teszi ruháját a feje alá, ha nincs is vánkosa, mert aki a ruháját a feje alá teszi, az feledékeny lesz.[55]) Sajátságos nézetei vannak egynémely dolgokról. Hogy szombat elmultával miért éneklik épen az u. n. Elija-verseket, azt ugy okolja meg, mert szombat este Élija próféta az élet fája alatt ül és följegyzi azok érdemeit, akik a szom-

[49]) Egyszerüen ר"ש-nak nevezik, ami azonban nagyon valószinüleg nevének rövidítéséből [ר"ש] származott. Haustetteni József már említett kéziratában (L. J. I, 51a, 19b, 77a, 116a, 68b; II, 8b, 29a) ugyanis így áll a neve רש, ami mindenesetre arra látszik mutatni, hogy ez nem jelent egyszerüen fejedelmet, hanem első sorban név akar lenni.

[50]) *Neubauer* i. h.

[51]) *Mháril* minhág-gyüjt. (Offenbach 1720) 4b.

[52]) U. o. 38 b.

[53]) U. o. 144a.

[54]) L. J. I, 27b.

[55]) Mháril i. h. 149 l.

batot szentül tartják.[56]) A vendeket az egyiptomiak utódjának tartja.[57])

Némileg a misztikus fölfogás felé hajlik és az irásban mindig valami titkot akar találni.[58]) De mindazonáltal a döntéseinél, a mennyire lehet, könnyíteni iparkodik.[59]) És tényleg könnyít is. Ami Bécs-Ujhelyen annál föltünőbb, mert itt még olyan emberek is voltak, akiknek húsos eledelek számára külön házuk volt és tejes eledelek számára szintén.

Műselnak hívták ezen tulbuzgó embert, aki a tisztaságban, valamint a jámborságban annyira tulzott volt, hogy csak annak a kezéből fogadott el vizet, akin fehér ing volt. Azonban rendkivül jótékony ember volt mindemellett. Két árva testvért nevelt föl a házában és Bécs-Ujhely »jámborai« közé számíttatik.[60]) De Sálom távol van az ilyen tulzásoktól. És éppen szabadelvüsége miatt igen sok kérdés jött mindig hozzá, ugy hogy öreg napjaira irnokot is tart. Enzchen,[61]) aki később (1465) ulmi rabbi[62]) és utóbb Itáliába megy[63]) tölti be ezen hivatalt, tanulni pedig Oesterreicher Józsefnél tanul, aki Bécs-Ujhelyen valószinüleg Sálom alatt áll és a rabbi kollégium tagja.[64]) A rabbi-kollégium 3-dik tagja tán Neumark Mózes Kohen Maharil ipja volt, aki Bécs-Ujhelyen vallásos községi ügyekben rendeleteket oszt.[65]) A tanítás középpontja, bár Österreicher Józsefnek is vannak tanítványai, Sálom körül van. Nemcsak a tanítványok zarándokolnak hozzája, a meste-

[56]) U. o. 49a.

[57]) U. o. 144a.

[58]) Egy különös szokást az ausztriai zsidóknál, hogy t. i. a körülmetélés alkalmával lemetszett előhártyát megőrizték a frigyszekrényben, ezen versből מי יעלה לנו השמימה magyaráz ki, ahol a kezdőbetűk a מילה szót adják. (Letterbode VIII, i. h.)

[59]) *Máháril* i. h. 18a. L. J. I, 19, 77b. Pes. 24.

[60]) *Máháril* i. h. 144b.

[61]) *Máháril* döntv. 56b, 17. sor alulról.

[62]) *Mincz Juda* döntv. 51 l. V. ö. 2. sz. és 3. sz.

[63]) *Mincz Mózes* döntv. 41. sz. (34b). V. ö. *nagyszombati Ejzák* m. gy. 48b és *Máháril* döntv. 56b., és *páduai Meir* döntv. 79. sz. (128 b) és *Bruna* döntv. 254. sz. (150b).

[64]) *Máháril* döntv. i. h.

[65]) U. o. 8. sz. (4a) 14. sz. (4b), 170 sz. (54b). Minhágim 79b. 101 b;

rek is fölkeresik. A bécsi Ánsel, Sálom leányának halála után eljön kondolálni.[66])

A bécsi rabbi Jekel és Áron is megfordulnak nála és nehéz kérdéseknél Sálom az ő tanácsukat is kikéri.[67]) Sálom nagyon előzékeny házigazda; felesége pedig gondoskodik a jó megvendégelésről, úgy hogy azon kor legtekintélyesebb rabbijai mindig örömmel időznek nála.[68]) R. Zánwil egyszer még kandiai czukrot is hoz magával és husvét utolsó napján a vendégeket mind megkinálja.[69])

Még a bécs-ujhelyi népiskola tanítója, Menáchem Kóhen, kinek fia József az V. sz. okmányunkon mint tanu van aláirva, szintén megfordul Sálom vendégszerető házában.[70]) Öreg napjaiban már nagyon beteges;[71]) leányának és menyének, Jóna feleségének a halála még jobban leveri őt a lábáról.[72]) Halála a 15. század elején következhetett be. Mivel az 1427. elhunyt Máháril őt mint elhaltat említi[73]) és mert a másik tanítványa Áron, aki 1420-ban martirhalállal mult ki, egyszersmind hivatalbeli utódja volt Bécs-Ujhelyen,[74]) *tehát Sálom a 15. század első negyedében bizonyosan már halott.* Jónán kivül volt még egy fia, Jüdel,[75]) aki Bécs-Ujhelyen marad és később Isszerleinnal, aki rokona is, a rabbi-kollégiumban együtt végzi a teendőket.[76]) Sálom, aki első sorban apjánál Izsáknál a bécsi R. Meir Hálévinél és valószinüleg a znaimi R. Műselnál is tanult,[77]) »Likutim« czimű, hálákhai tartalmu munkát hagyott hátra;[78]) az ő nevében idézett »Derásot« czimű

[66]) *Máháril:* Minhágim 136a, 25b.

[67]) *Máháril* döntv. 101. sz.

[68]) M. Minhágim 40a, 99a.

[69]) L. J. I, 51a: הה״ר זנוויל הי׳ שמו הביא עמו צוקר ליאושטט והאכילו להשל ולית׳ לומדים כי אמר שהביאו מקונדי. V. ö. M. Minhágim 29a és *Minez Juda* 97. sz. (89b).

[70]) Letterbode i. h.

[71]) L. J. II, 31b, 54b.

[72]) M. Minh. 136a.

[73]) Döntv. 59. sz. (16b), 80. sz. (28b), 91. sz. (34b.)

[74]) L. alább.

[75]) L. J. I, 93b.

[76]) Pesz. 216. sz., 185. sz.

[77]) M. Minhágim 45a, 134b. Pesz. 24. sz.

[78]) Kivonatot ad *Isszerlein:* Pesz. 145—161. sz. és *Máháril:* Minhág. 143a és köv.

munka, ugy látszik, nem tőle való, csupán neki tulajdonították. Föltünő is volna, ha Isszerlein, aki ugyanott működik, ahol Sálom, aki Sálom fiával együtt van, ne tudott volna az eredeti műről.

Isszerlein tényleg mondja, hogy csak Sálom nevében lett irva és egy bizonyos esetre vonatkozó döntés, ami benne foglaltatik, éppen ellenkezője annak, amit Jóna hallott apjától, Sálomtól.[79]) Többnyire csak hallomás után idézik.[80])

Sálom emlékét nagy tiszteletben tartották. A bécsi rabbi Jekel temetési napját böjtnek deklarálja. Tanítványai pedig mind a halála napján böjtölnek.[81]) Temetésénél tanítványa és utódja Áron szeretetteljes gondoskodással adja vele a sírjába az imaleplét.[82])

Ezen időben Bécs-Ujhelyben más tudósok is vannak, akiknek hivataluk ugyan nincs, de buzgalommal ápolják a hagyományos tant. Mint ilyen „szent és kiválasztott férfiak, akik a törvényt és a jogot tanulják«, említtetnek mindig együtt Musel és Trusel.[83]) Egy R. Semárjá is ismeretes ezen korból egy jól megmaradt, emelkedett költői nyelven irt sírfelirat által:

איש ינוני קָדחה׳	על מות לבן המודות
רעיוני רתחה׳	ח[בי] שמריה׳
לבי יישים במרקחה׳	בני יקיר לי שמחת גלי
יומם אקרא לבכיה׳	אשר לוקח מאתי
לילה לא ודומיה	בשבת ה׳ לתמוז
ואוכרה ואהמיה	ונקבר ביו[ם] א עֹנם
אהה אויה׳	לאלף השישי ותנצבה
ונהי נהיה׳	אמן סלה׳

»Busongásom tüze fölgyulladt,[84]) gondolatom forr, szivemet edénybe zárták. Nappal sirással kiáltok és éjjel nem csendesül el. Visszagondolok és nyögök. Oh jaj és fájdalmas pa-

[79]) Pesz. 131. sz.

[80]) *Bruna* 93. sz.

[81]) L. J. II, 88a.

[82]) U. o. 76a.

[83]) *Bruna* 227. sz. és Pesz. 94. sz., ahol egyszer טרשטיל, másszor טרשטיל áll.

[84]) Itt קָדחה-t olvasok először a rím miatt, másodszor, mert a sír-

nasz (Micha 2, 4) a drága fiu halála (Zsoltár 9, 1) miatt. R. Semárjá, az én kedves fiam (Jer. 31, 19) az én ujjongásom öröme (Zsolt. 43, 4), aki elvétetett tőlem szombaton támuz 5-én és el lett temetve vasárnap a »bánat« (= 113) évében a 6-ik évezredben (1353). Lelke« stb.

Az utolsó fönnmaradt sírkő Izráel b. Jonátáné. Halálát gyászoló hitvese meghatóan siratja e föliratban:

רתת אחזתני ותרגז בטני
ורוחי הציקתני על בעל נעורי
תסמר מפחד בשרי
אשר נוע פתאם מאוהלי
ערבה שמחת גולי
במות בעלי
ר׳ ישרא[ל] בן הר׳ יהונתן
ביו[ם] ה׳ יה אלול נטמן
ותנצבה

»Réműlet fogott el (Hos. 13,1) és bensőm megremegett és lelkem szorongatott engem (Job. 32, 18.). Ifjuságom férje miatt (Joel, 1, 8) dermed meg ijedelemtől a testem, hogy oly hirtelen elköltözött a sátramból. Elkomorult (Jes. 24, 11) ujjongásom öröme férjem R. Izráel, R. Jonátán fiának halála által, aki csütörtökön, elul 18-án lett eltemetve[85]) (= 149). Lelke« stb.

---

kövön pontok által vannak a rimek megjelölve és itt is áll ilyen pont. Azért tehát nem olvasandó:

איש ינוני
קָדחה רעיוני

amit az ember az első pillanatra gondolna. Az évszám a talpon egész helyes (1353).

[85]) Itt valószinüleg יה olvasandó és nem יה, ámbár a kövön világosan az utóbbi áll. Csakhogy a 15 mindig ט״ו-al szokott kifejezve lenni. Ezen a kövön pedig különben is a ר és ד a ב és נ nem különböztethetők meg világosan. Az évszám כטמן-al van kifejezve, ami azonban mint kronosztich semmi értelmet nem ad és azonfölül 119-ben (1359) sem a 15-ik, sem a 18-ik elul nem esett csütörtökre. De ha נטמן-t olvasunk, akkor értelmet is jót ad a kronosztich, továbbá az idő is egybe vág, mert 149-ben (1389) a 18 elul csakugyan csütörtökre esett. A talpon 1359 áll, ami כטמן olvasása által keletkezett. — Hogy a dátumok a héber sírföliratokon oly gyakran tévesek, különösen ami a napot illeti, az bizonyára annak tulajdonítható, hogy a sírkőt egy év leforgása előtt nem állitják föl és a napot addig el is felejthetik.

Ez az utolsó emlék, ami a 14. századból fönmaradt A 15-ikből más emlékeink vannak, a melyek jobban fognak daczolni vészszel, viharral, mint kő és vésett irás. A Bécsben meggyujtott máglya világítani fog kisérteties lángjával, amíg csak ember-szivben érzelem lakozik. Régi história. Szentelt ostya — és tudunk mindent.

Az ennsi egyházfi feleségétől a kínpadon kierőszakolják a vallomást, hogy egy zsidónak ostyát adott el. Erre azután megkezdődik az embertelen hajsza a zsidók ellen. V. Albert herczeg kiadja a rendeletet, hogy az összes alsó- és felső-ausztriai zsidókat be kell fogni és el kell égetni.[86]) Hogy hány szenvedett ki a bécsi máglyán az erdbergi mezőn a Dunánál, biztosan nem állapítható meg, mert az eredeti forrás hiányzik. A számuk 110 és 1300 közt ingadozik.[87])

Teljes tiz hónapig — mondja Isszerlein — tartották fogva a zsidókat és a kikeresztelkedést ajálgatták nekik könnyű mentő eszközül. »Az elfogott asszonyokat elszórták ide-oda az egyes házakba, hogy így inkább hajlandók legyenek az elcsábíttatásra és az utról letérjenek. Sokan vannak köztük, akik — vétkeink sokasága miatt — az utról letértek, némelyek férjeikkel, mások egész egyedül avagy egy hónappal előbb, mint férjük. Vannak köztük, akik, mihelyt lehetett, ujra visszatértek az igaz hitre, mások soká várakoztak . . . mások egészen megmenekültek a kikeresztelkedéstől«.[88])

Tuln, Mödling, Berchtelsdorf helységekben a legiszonyubb kegyetlenséggel tör ki az üldözés. Kirabolják a zsidókat, agyonütik vagy — és ezek még a legszerencsésebbek — elkergetik őket. Az előkelőket és gazdagokat elfogják és a kereszténséggel kinálják meg őket.

---

[86]) Az okiratot l. *Kurz F.*-nél: Oesterreich u. König Albrecht IV. 2. köt. 433 és némi változattal *Kaltenbaek J. P.*: Oest. Zeitschrift für Gesch. und Staatskunde 1835, 28 l.

[87]) *Pez:* S. S. rer. Austr. II, 851. V. ö. *Kurz* i. h. 209 l, * j. és *Mailáth* I, 229. l.

[88]) Terumát Hádesen 241. sz. (112b). Némelyeket niszán 9-én (1420) égettek el, másokat 10-én, L. J. I, 84b.

Blumlein Aron,

bécs-ujhelyi rabbit szintén elfogják.[89]) Kínpadra vonják. A kínzás után vizért könyörög, adnak neki, és ő erre kileheli lelkét. Ennyi az egész, amit haláláról tudunk. Isszerlein anyja is martirhalállal mult ki ezen üldözéskor. Mindenki akar érte »kádist« mondani. Végre sorsot huznak, hogy ki legyen a szerencsés kádis-mondó. A sors Isszerleinra magára esik. De éppen akkor jön egyik unokája és Isszerlein átengedi ő neki.[90]) Isszerlein e napot (niszán 9.) mindig átböjtöli.[91]) Az »atyánk királyunk« czimű ima egy mondata ezen katasztrofára való emlékezés miatt némileg meg lesz változtatva »Cselekedj azokért, akik a te egyetlen neved miatt leöldöstettek és elégettettek«, így imádkoznak ők, akiknél az ima igazán összeforrt az élettel.[92]) Az egész szenvedés és üldöztetés történetét följegyezték egy máchzorba, amely könyv később Weil Jakabnál volt, azután Bécs-Ujhelyen maradt, Isszerlein jegyzeteket is irt hozzá.[93]) A későbbi zivataros időkben bizonyára elveszelődött. — Blumlein Áron[94]) tevékenysége a 15. század első negyedére szoritkozik. Áron igazi tanítványa Sálomnak minden tekintetben. Ő is mint Sálom a szószékről oktatja a népet, még pedig az aktuális kérdéseket tárgyalja leginkább. Számol az élettel és viszonyokkal és némely dolgokban Sálomnál is messzebbmenő engedményeket tesz. Ama háborus időkben ugyanis, amikor IV. Lipót mindenkitől elhagyva, Ernő testvére elől Bécs-Ujhelybe menekült,[95]) gyakran megtörtént, hogy a zsidók, akik ugy a vár megvédésében, mint a harczban tevékenyen résztvettek,[96]) szombaton, a mikor tüzet kellett oltaniok, a vallásos szabványokkal összeütközésbe jöttek. Áron

---

[89]) Haustetten József is csak szük szavakban emlékszik meg ezen eseményről a kéziratában (L. J. II, 31b): בגזרה מיונא הוד היו מענה את רבו [של איסרלין] בע"ה מוהר"ר אהרון זקצ"ל וכשבא מהעני שואל כמה פעמי לשתות מים לסוף נתנו לו ומיד השתיה נתבקש לישיבה של מעלה הוד.

[90]) L. J. II, 86a.

[91]) U. o. II, 81b.

[92]) U. o. I, 98a.

[93]) U. o. 99a.

[94]) Nevét אהרון פלומיל-nek avagy פלומיל-nek irják. L. J. I, 110b és 43 b.

[95]) Huber II, 405. és köv. l.

[96]) Terumát Hadesen (— Ter. H.) 328. sz. (158b).

kijelenti, hogy nemcsak szabad szombaton ilyen időben tüzet oltani, sőt kötelesség, még pedig akkor is, ha keresztény háza gyulladt ki.[97])

És ezen Áront, aki a középkor ama sötét és türelmetlen idejében, a mikor a vallás szabványait oly szigoruan és a szőrszálhasogatásig menő pontossággal tartják meg, ily liberálisan gondolkodik és tanit, ezen Áront a kinpadra vonják és halálra kinozzák, »damit die vner (= Unehre) vnd Gmachheit (= Schmach?) von.. kristenleichen glawben.. von den Juden .. gepusset (= gebüsset) werde«.[98]) Igy szól ugyanis V. Albert megokolása, amiért a zsidókat elégettette. — Áron egy »Hilkhót Nidá« czimű, különben ismeretlen munkát is irt.[99]) — Figyelmét a legcsekélyebb dolog sem kerülte el. Igy a nőknek megtiltja, hogy rokonuk halálakor a gyász jeléül beleszabjanak a köntösükbe, amint ezt a férfiak teszik. Azért tiltja el, mert ez elcsufítja a nőket.[100]) — Tanítványai közül ismeretesebbek a már említett nagyszombati Ejzák[101]) és leginkább hires Isszerlein, aki unokaöcscse és később hivatalbeli utódja is. — Áron halála után, ugy látszik, hogy a község teljesen hijjával van egy egységes és biztos vezetésnek. Meisterlein, akit már fönt megismertünk, serényen működik ugyan a rabbi-kollégiumban is, de nagy ellenpártja pártja van, sőt még az általa vezetett iskolában is frontot csinálnak ellene. Eliezer, Joszmann és Jeklein nincsenek az ő módszerével, mert a régibb kommentátorokat (»risonim«) figyelmen kivül hagyja, megelégedve és azért saját szakállukra akarnak iskolát alapitani. Meiszterlein ellenzi, mert attól tart, hogy azok hárman majd pörös ügyekben rabbi-kollégiumnak vetik föl magukat és jövedelmét csökkentik. R. Perecz, egy bécsujhelyi tudós, Meiszterlein mellett van.[102]) De Isszerlein,

[97]) Pesz 15b sz. (39a) . . יש לישראל לכבות הדליקה אפילו בשבת דאדרבה מצוה היא כהצלות נפשות . . אפילו נפל לבית ניי ופשיטא דמחללין [את השבת].

[98]) *Kaltenbaek* i. h.

[99]) Pesz. 132. sz.

[100]) L. J. II, 73.

[101]) L. fönt.

[102]) *Bruna* 227. sz. (93b). Hogy Perecz bécs-ujhelyi, abból látszik, mert azt irja פה ניישטט. Ezen Perecz halálakor Isszerlein is nagy gyászt tart. L. J. II, 73b.

aki akkor még a steierországi Marburgban volt és a kihez azok hárman fordultak, igenis megengedi nekik az iskolaalapítást, de eltiltja nekik, hogy lakomákra járjanak beszédeket tartani vagy hogy más módon rövidítsék meg Meiszterleint jövedelmében.[103]) A pörösködések azonban nem szünnek meg. Hiányzik a tekintélyes fő. Pöreikkel mindig Isszerleinhoz fordulnak, aki a dologba már bele is un.

»Ha én békéről beszélek is, — így ir Bécs-Ujhelyre, — de azok háborun törik fejüket.«[104]) Elhatározza magát, hogy a polemiától teljesen tartózkodni fog és még Bécs-Ujhelybe, ami pedig közel van ő hozzá, de még oda sem ir semmiféle polemikus ügyben.

Bécs-Ujhelyen, ugy látszik, hogy Meiszterlein végre kibékült Joszmánnal, mert utóbb mindkettőjüket az időközben a Rajna vidékéről jött R. Ejzák Lévivel[105]) egyetemben találjuk a rabbi-kollégiumban.[107])

Azonban Bécs-Ujhelyen, ahol már híres talmud-iskolák vannak és nagyon jelentékeny község áll fönn, nagyon érezhető az elismert tekintélynek, a szilárd kéznek hiánya. Azért a 15. század második negyedében[108]) meghivják Marburgból

Isszerlein Izráelt.

Jól választottak. Isszerlein méltó utódja Áron martirnak. Issz. valódi mintaképe a rabbinak. Alapos tudás, gyermeki érzelem, vallásos kedély, emberismeret, tapintat és önmérséklet — ez Isszerlein lényege. »Istennek a neve — így szól I. tanítványához, haustetteni Józsefhez — akkor lesz megszentségtelenítve, I) ha a törvénytudó nem ügyel tetteire, II) ha valaki keresztényt megcsal, III) ha valaki nyiltan és daczból vétkezik, IV) ha valaki a papokat követi és üldözés idején hitét cserben hagyja«[1]). Ezek Issz. szemében a legsulyosabb vét-

[103]) U. o.

[104]) Pesz. 137. sz.

[105]) *Bruna* 38. sz. (16a).

[106]) Pesz. 80. sz.

[107]) Pesz. 129, 130, 136. sz.

[108]) Isszerleint illetőleg l. *Berliner* értekezését a Grätz-Frankel-féle Monatschrift folyóiratban 1869. 178 és köv.

[1]) L. J. I, 102a.

kek. A becsületességre nagyon sokat adott. Egyszer egy keresztény rá akarta B.-Ujhelyen föntnevezett Józsefet beszélni, hogy menjenek együtt a biróhoz, ahol, mivel a biró nem ismeri, majd ő — a keresztény — annak a gazdag kikeresztelkedett zsidónak fogja magát kiadni, akit ő nagyon gyűlöl, és József adjon ott — természetesen csak szinleg — a biró előtt ő neki egy összeg pénzt kölcsön, amit a biró persze annak a kikeresztelkedett zsidónak a rovására fog elkönyvelni. A csábító Józsefnek jó jutalmat igért, de József visszautasította, mivel Isszerlein megtiltotta neki [1]). Ha meggondoljuk, hogy itt egy kikeresztelkedett zsidóról van szó, és hogy ezen időben egész Ausztriában a zsidókat irgalmatlanul leöldösték, elégették, úgy ezen történet, de különösen Isszerleinnak föntemlített axiómái értékükben és jelentőségükben emelkednek.

Még azt sem tudta Issz. hallgatagon elnézni, ha valaki minden törekvését a vagyonszerzésre irányította. A már gyakran említett József beszéli a kéziratában [2]), hogy ilyenkor Issz. az illetőt a pénzsovárság káros voltára figyelmeztette és azt szokta mondani: »mert erőnek erejével meg akarsz gazdagodni, azért sem fog sikerülni; mert az Irás azt mondja: a gazdagság és tisztelet Tőled jön és Téged ural minden.« — Egyáltalán mindenütt jobban a dolgok lényegére van figyelemmel, mint a betűre. A talmudi tilalom ellenére megengedi a tanulást péntek este [3]). Még jellemzőbb egy fiatal özvegynek, Kustel Eszternek az esete. A férje meghalt, de a haláleset nem volt teljesen bebizonyítható. A fiatal özvegy örökös özvegységre lett volna kárhoztatva. De Issz. még sem mondja ki a tilalmat, amit a betű szerint ki kellett volna neki mondania, »mert a szivünk azt sugja — így ir Issz. — hogy ama ember meghalt«. Kiadja az özvegynek az összes okmányokat, tanuvallomásokat, hogy így lehetővé tegye neki egy esetleg, más rabbi-kollégiumtól kieszközölhető engedély alapján a férjhezmenést [4]). — Olsánában — valószinűleg Galicziában — a hatalom birtoklói a zsinagógát elveszik és keresztény templommá alakítják át. De később a zsidók visszakapják és Issz. megengedi, hogy azt ismét zsinagógának használhatják [2]). — Boroszlóban kényszerítik a zsidókat, hogy az eskü-letételnél hajadon fővel álljanak, amit Pinchász rabbi a kikeresztelkedéssel egyenrangunak mond. Issz. azonban azt mondja, ha a keresztények azt hiszik, hogy ezáltal a zsidóknál az eskűnek nagyobb erő tulajdoníttatik, úgy szabad úgy esküdni és Isten nevét hajadon fővel kimondani. — Fölösleges megjegyezni, hogy akkor még héberül esküdtek. — »Ami pedig — irja Issz. — a hajadon főt általában illeti, úgy nem találok semmi okot a tilalomra« [3]). — Magát az esküvést lehetőleg kerülte. Ő ilyenkor eltávozott és csak a kántor és templomszolga, akik ezért bizonyos taksát kaptak, maradtak ott. Az esküvőnél az, aki esküt tett, a tóratekercset a kezébe fogta [4]). Ha netán valaki hamisan esküszik, úgy azt irgalmatlanul kitaszítják a községből, »mert az rosszabb a tolvaj vagy a zsiványnál« [5]).

Mikor Issz. öregedni kezd kimondhatatlan sovárgás szálja meg a messiás után. »Ha csak egy fél óráig láthatnám — így szól Józsefhez — oly megnyugvással halnék meg!« [6]).

Mély jámborsága, egyenessége mindenkit megnyert. Szeretettel csüngnek rajta. Mindenki kötelességének tartja, hogy szombaton fölkeresse és »jó szombatot« kivánjon neki [7]). Az engesztelő nap előestéjén mindenki bocsánatot kér tőle, amire ő úgy adja meg a feleletet, hogy a zsinagógában az istentisztelet megkezdése előtt a templom-szolga által kihirdetteti: »hallja meg az egész szent község, tanítónk Isszerlein rabbi mindnyájatoktól bocsánatot kér; ha netán valakinek valami követelése van rajta, úgy várjon az engesztelő nap után [8]). »De — jegyzi meg a Leket Jóser irója, József — soha senkinek sem volt valami követelni valója« [9]).

Issz. a fő figyelmét, eltekintve a község ügyeitől és a

[1]) U. o. I, 21a. Itt is látjuk, hogy a 15. században B.-Ujhelyen a biró a zsidók által kölcsön adott összegeket elkönyveli [השופט] שיכתוב בספר שלו כי כן המנהג בניאושטט; de lehet, hogy ez általán minden, még keresztények közt létrejött kölcsönnél is így volt.

[2]) U. o.

[3]) U. o. I, 29b.

[4]) Pesz. 221. sz. (58a).

[2]) L. J. II, 9a. בית הכנסת שבאולסן.

[3]) Pesz. 203. sz.: ובגלוי הראש לא אשכחן קפידא להדיא לאיסור.

[4]) L. J. II, 25b.

[5]) Pesz. 214. sz. (53b.)

[6]) L. J. II, 88b.

[7]) U. o. I, 79a. Csak a 9. áb előtti szombat képezett kivételt.

[8]) U. o. I, 106a.

minden irányba szétküldött döntvényektől, az iskolájára irányította, amelynek az ő idejében már főiskola jellege volt. Ő a bibliával is foglalkozott ugyan, Rásihoz irt egy szuperkommentárt is [1]); de a tanulmány fő tárgyát csak a talmud képezte.

A tanulás rendje módja más volt, mint ma. Bár nem követtek egyöntetü eljárást a tanítók, amiért általános szabályt nem is lehet fölállítani, mindazonáltal egyes közös vonásokat ki lehet emelni. A kommentárokat nem nagy számban látjuk a tananyag közt képviselve. A régieket (»risonim«) csak ritkán.[2]) Az oka tán a könyvbeszerzés nehézségében rejlik. Még Isszerleinnak magának sincs meg az Ór Záruá és egész B.-Ujhelyben nem volt kapható.[3]) A tanítványok, azaz a báchurok egyesektől kölcsönözgetik ki a könyveket. Egyszer egy községi tag megtagadja a könyvet a báchurtól, mire ez mérgesen oda veti neki, hogy hát akkor ne jőjjön Isszerlein iskolájába, a jesibába, ha ő neki könyvet nem ad.[4]) A másik nehézség a könyvek minőségében keresendő. Nem úgy volt az akkor, mint ma, hogy a talmudi szöveg mellett mindjárt ott van a két legfontosabb kommentár és a legtöbb kiadásban hátul még néhány következik. Akkor a talmud szövege egész külön könyvet képezett, a kommentárok szintén külön, a tószáfot maga is külön és a deczizórok ismét külön voltak leirva.[5]) A mi a tanulási eszközöket is mindenesetre megdrágította, de meg nehézkessé és kényelmetlenné is tette. Isszerleinnál nagyon kell még arra is figyelni, hogy a tószáfotot ne tegye rá a talmudra és ez által mintegy a talmud iránti fitymálásnak adjon kifejezést.[6]) Isszerlein a dialektikai módszernek a hive és a pilpult kedveli. Ő mélyre hatóan tanít és több kommentárral és deczizórral.[7]) Némelykor a talmud mondását meg is kritizálja. A mi Szánhedrinben a podágráról áll, hogy t. i: úgy fáj mint a tűszúrás, ehhez Isszerlein, a ki szintén podágrás, azt a megjegyzést fűzi, hogy hát nem oly veszedelmes

[1]) Czíme: ביאורים יסד הגאון מה״ר ישראל זצ״ל על פ״ש בחמשה חומשי תורה נדפסו על יד דניאל בומבירגי מאנווישה.

[2]) *Bruna* döntv. 227. sz. (93b). V. ö. *Güdemann* i. m. III. 85. l.)

[3]) L. J. II, 10a.

[4]) U. o. 50a.

[5]) U. o.

[6]) U. o.

[7]) *Bruna* i. h.

a dolog. Nemsokára, mikor ezt mondta — így beszéli József — erősen kiabált a podágra okozta fájdalom miatt. »Óvakodni fogok — mondá Isszerlein a hallgatókhoz — ezentul ilyesmit mondani«.[1]) Ha egy talmud-traktátust végigtanultak, akkor Isszerlein dus lakomát adott (»szijum«),[2]) a melynél mindnyájan jelen voltak, úgy mint az előadásnál. Isszerlein előadásai nagy vonzó erővel birnak. Hallgatósága mindenféle országból, tartományból csoportosul össze. Még Olaszország is képviselve van az 1475. után elhalt[3]) későbbi mestrei azután cremonai rabbi, Obernik Juda által,[4]) Karintia pedig Czárfáti Izsák által.[5])

[1]) L. J. II, 71a.

[2]) U. o. 87a.

[3]) *Steinschneider* azt mondja a müncheni kéziratok katalogusában, hogy Obernik valószinűleg 1467—9-ben halt meg, mert rendesen יצ״ל áll a neve mellett, a 110. l. pedig וצ״ל, a 35. l. pedig ז״ל áll. Ezen lapok pedig, mint József irja, ama nevezett években lettek papirra vetve. Azonban én a II, 82a lapon, amelyet 1475-ben írt (v. ö. II, 89a) így látom a nevét: כת׳ מה״ר יודא אוברניק י״ץ, *amiből biztosan következik, hogy Obernik 1475-ben még élt.*

[4]) L. J. 10a, 13b, 312, 33a, 62a etc. És *Mincz Mózes* döntv. 87. sz. és 100. sz. ahonnan kitűnik, hogy Obernik kollegiumát Mestreben Mestre Jakab és Chájim rabbi alkotják. Ezen utóbbi házában írja meg József a Leket Jóser egy részét 1470. (I, 124b). Mestrei Jakabot azonban később Cremonában találjuk (II, 51a) 1474: התחלתי לכתוב . . . . שנת רל״ד נ׳ איי״ר בבית ה״ה האלוף מה״ר יעקוב ממיישטרי יצ״ו הדר בקרמונא במזל טוב.

[5]) Pesz. 15. sz. (7a). V. ö. *Grätz* VIII, 5. j. (hátul) és *Berliner* i. h. 188. l.

POLLAK MIKSA.

(Folytatása következik.)

EGY SOPRONI TUDÓS RABBI A XV. SZÁZADBAN.

Heilprin Jechiel, a »Szeder Hadoroth« című kimerítő bibliographiai mű szerzője, kétszer[1] említ egy ר׳ יהודה איבנבורק nevű tudóst, ki a zsidóknak Portugáliából való kiűzetése körül, azaz a XV. század végén, vagy második felében élt. Az aleffel kezdődő városnév mutatja, hogy alatta csak Sopron »Ödenburg« érthető,[2]) ahol ezen században virágzó község volt és több neves tudós működött.[3]) Az alapos és kimerítő »Zsidók története Magyarországon«, ezen R. Júda, Sopronban működött tudóst nem említi. Én azt vélem, hogy ezen R. Júda azonos a R. Iszerlein Izrael »Peszakim« című művének 184-dik számában tárgyalt hite-hagyott zsidó által kiállított válólevél alkalmával szereplő »Magyarországból való Maharival« R. Júda, aki Ábrahám ha-Kohen budai rabbival egyetemben a válólevelet érvényesnek nyilvánította és akiről az idézett munkának tudós szerzője azt mondja[4]) »hogy talán az a pozsonyi rabbi, ki előtt a szóban forgó válólevelet kiállították«. Rabbi Júda tehát nem pozsonyi, hanem valószinűleg soproni rabbi volt a XV. század második felében.

Hogy a Salamon bar Simeon tudósításaiban szereplő איזנבורק csak Mosonyra vonatkoztatható, azt e b. folyóiratban Mandl Bernát bebizonyította. Kálmán király a garázda csőcseléket Mosonynál verte szélylyel, mint a Kohn által (76. l.) idézett források »Horváth Magyarország tört. I. 347.« »Chronikon Hierosolymitanum« I. 7. f. és Katona »Historia critica III. 39. f.« állítják. A József Hakóhén »Dibré Hajámim«-jában előforduló זאבורטין (Sopronium) helyett a שלשלת הקבלה (ed. Lemberg 1862. p. 82. a.) és a סדר הדורות-ban (p. 36. b.) másolói gondatlanság folytán אבורטין áll.

Trencsén.

Dr. Diamant Gyula.

[1]) ed. Zolkiew 1808., a tartalomjegyzékben p. 4 b. és 44 b.

[2]) A Stiriában levő Judenburg régi zsidó község héber neve mindég joddal kezdődik l. Dr. Kohn Sámuel »A Zsidók története Magyarországon« p. 349. 5. jegyzet.

[3]) U. o. 349. és 350.«

[4]) U. o. 351.

IRODALOM.

ALKALMI BESZÉDEK.

(Dr. Maybaum S., Kasualreden. Berlin, 1892.)

E rövid czímmel tulajdonkép már el lett volna mondva az előttem fekvő szónoklatgyüjtemény méltatása; mert lehet-e jobb ajánlólevéllel szónoklatokat világgá bocsátani mint szerző nevével, és lehet-e hasonló termékekről több elismeréssel szólani, mintha kijelentjük, hogy megfelelnek szerző hírnevének.

De fölmerül más szempont is, amely néhány szót érdemel. Szerzők szokása ugyanis, szellemi termékeik előszavában rámutatni a szükségletre, melyet kielégíteni, a czélra, melyet szolgálni kivánnak. Csakhogy ez önvallomások cum grano salis — némi bizalmatlansággal veendők, mert a könyvek többnyire mást beszélnek önmagokról, mint amit előszavuk hirdet. Igy Dr. Maybaum bevezető soraiban kijelenti, hogy homiletikai czélt szolgál; kötetével tehát tanítani akar, megakarja mutatni, mint készítendők a zsidó templomban elmondott alkalmi beszédek. Legalább világosan ezt olvasom ki azon szavaiból, hogy a homilétának helyzete egészen más mint a kritikusé, aki elmondja elméletét a műfajkellékeiről és kivánalmairól, anélkül hogy arra utalna, hogy mutassa hát meg, mint áll elő ez ő inye szerinti remek; ezzel ellentétben a homiléta élő példán tartozik bemutatni elméletét.

Ily élő példákat, *mintákat* szándékozik tehát szerző bemutatni; ilyeket igér előszavában. Ezzel szemben aztán a könyv tartalmaz mintaszerü szónoklatokat, de korántsem mintákat; jeles beszédgyüjtemény, de arról le kell tenni, hogy mint tankönyv szerepeljen. Szerző belévitte beszédeibe egyéniségének számos finom vonását, rendszerint olyakat, melyek másnemü szónoki egyéniség által föl nem vehetők és el nem sajátíthatók, de iskolát,

valamely állandó módot a beszéd alakításában nem látunk bennök, sőt beszédeinek egész alkalta és szövete szeszélyszerüleg változó. Különben szerző maga is tudatában van annak, hogy alkalmi beszédben nehéz chablont szem előtt tartani vagy mintát megállapítani, amint hogy igaz is. De még oly temetési beszédek, melyek pl. Zunz, Graetz, Joel, Lasker s a zsidóság más elsőrangú jelesei fölött tartattak, korántsem szolgálhatnak a halotti beszéd mintájául oly szónokoknak, kik mintára szorulnak; hogy pedig a Graetzek és Joelek fölött mint kelljen a végbeszédet megtartani, arra igazán nem kell minta, mert az eset nem oly gyakori.

Mindez természetesen mitsem von le a könyv érdeméből; a jeles beszédek mind a nevezetes alkalmak által melyekre vonatkoznak, mind a fényes nevek által melyekhez füződnek, mind az érdekes adatok által melyeket tartalmaznak s a mesteri forma s a nyelv finomsága által melyben tartva vannak, a legnagyobb mértékben figyelmet érdemelnek.

A könyv tartalmaz temetési, esketési, templomavatási, confirmátiói és emlékbeszédeket, ezek szerint külön fejezetekre oszolván. Mindmegannyinak jellemzője az irás ügyes magyarázata, a szentirási és midrás helyeknek szellemes fölhasználása, a modor előkelősége, a nyelvezet választékossága, s a túlzásoktól való tökéletes mentesség. Legpathetikusabb részleteiben is állításai mathematikai pontossággal törekesznek megfelelni a valóságnak, és ebben irályának rendkivüli szabatossága nagy segítségére van. Egyszóval e művéből is megismerni szerzőt annak a jeles és elegans szónoknak, aminőnek ismerői ismerik.

Budapest. DR. HANDLER SIMON.

A RECZEPTIO ÉS AZ ORTHODOXIA.

(*Ehrentheil M.* Reception und Orthodoxie. Gegenwärtiges Stadium dieser Angelegenheit. Nebst Beleuchtung der antijüdischen Agitationen Itzig Reichs und dessen Anhanges gegen den Receptions-Gedanken. *Budapest* 1892.)

Az orthodoxok régen látják, hogy az ő vezetőségük kezeiben puszta eszközökké sülyedtek. Rég idő óta érzik és egymásközt suttyomban be is vallják, hogy a konzervativ irányu zsidóság érdekei, amennyiben a magyar zsidóság ugynevezett haladó részének minden reformtól való idegenkedésével szemközt erről egyáltalán szó lehet, a hűtlen sáfárok vásári szellemében megfojtatnak. Barát levelezéseikben csak ugy hemzsegnek az orthodoxia vezetősége elleni sulyos természetü vádak. Néha aztán egyik-másik vád szárnyra is kél, hogy szélesebb körökben terjeszsze a bizalmatlanságot, a megbotránkozást azok ellen, kik egy vallására féltékeny nagy csoportnak mesterségesen nevelt lelkiismereti aggodalmait gazdag tőkének tekintik, melyből szelvényeket nyerhetnek akkor, amikor kedvök tartja, annyit amennyit akarnak.

Azért aztán, valahányszor egy bátor hitközség vagy rabbi kikitördel egy-egy szemet abból a lánczból, melylyel az orthodoxok véleményszabadságát nyügben tartják, mindannyiszor nagy riadalom támad azok körében, kik a kincses láda kulcsait őrzik. Az első a mit cselekszenek, hogy az igazságos elvi küzdelemért hevülő orthodoxt árulónak, »neolog« bérencznek bélyegzik, mert oly gyenge talapzaton nyugszik egész erkölcsi rendszerök, hogy mások hitelének elkobzásából mentséget kovácsolnak önnön büneik számára. Hideg számitással marczangolják szét a forradalmi elemeket, hogy elrettentsék azokat, akik az igazság szózatán megindulhatnak és ebben rendszerint az ingadozók segédkeznek a legnagyobb hévvel, a kik a megsemmisitéstől való félelemből az orth. vezetőség iránti rendületlen hüségüknek fokozott buzgalommal szoktak kifejezést adni.

Az elrettentési politika hosszu idő óta tartja össze az orthodxok táborát. Ritka ember szánja el magát arra, hogy nevét legjobb szándékai folytán meghurczoltassa, hogy a hit iránti hűsége országszerte és a leghivebbek körében elterjedő gyanusitás által kétségbe vonassék, hogy állását megrendittesse, hogy évtizedes vallásos buzgalma, tiszta törekvése máról holnapra önző hatalmi érdekek fertőjében beszennyeztessék. Innen van az, hogy sok zsidó hű kebel, azokból a régiekből, kik a tóra iránti szeretettől lángolnak, keblükben a gyanuval és bizalmatlansággal visszavonulnak a felekezet küzdelmeinek teréről, nehogy esetleg az orthodox detektivek által onnan elriasztassanak. Innen van ez is, hogy mig az ugynevezett haladó zsidóság körében, ugy az egyes hitközségek elvi jelentőségü ügyei, valamint a hatósági rendeletek, tudományos és irodalmi kérdések nyilt és határozott birálatokban sokszor éles, de ter-

mészetesen a szervezeti állásra ki nem ható eszmecsere tárgyát képezi, addig az orthodoxok körében bármily alattomban nyilvánuló gondolat vagy eszme, mely valamely kóczos uraság hechser levele nélkül szükölködik, árulásnak lesz kikürtölve, mintha bizony nem épen a zsidó vallás irodalmi hagyományai szolgáltatnnáak legjobb tanuságot arra nézve, hogy a merően ellentétes nézetek, amennyiben valamely erkölcsi igazság érdekében hangoztatnak, még legszigorubb vallási meggyőződésük mellett is, örök tisztelet tárgyát képezik.

Nem csuda tehát, ha csak évek multán és a boldogult Schreiber Chájim az orthodoxia körében tekintélynek örvendő pesti rabbi lesujtó leleplezései után talán az első eset az, hogy az orthodox uraságok üzelmei beavatott és mondhatni hivatott emberük által pellengérre állittatnak.

Ehrentheil M., kitünő tollu zsurnaliszta, évtizedeken keresztül odaadóan szolgálta az orthodoxok ügyét. A közvetitő bizottság kiadványai, beadványai és talán eladványai és az a nagy csoport rabulisztikus okmány, mely a közvetitő intézet főnökének dicsőségét és isteni eredetét hirdeti, mindmind Ehrentheil ur tollából eredt, a ki jobb ügyhöz méltó tehetségét és buzgalmát, szellemességét és tudását egy érdekcsoportnak szentelte, melytől végre önnönmaga is megundorodott. Az a körülmény, hogy az orthodoxok a zsidó vallásfelekezet törvényes reczeptiója iránt meginditott mozgalom ellen dühöngenek, Ehrentheil urat annyira megbotránkoztatta, hogy egy fulmináns röpiratban, mely helylyel-közzel éles szatirájánál fogva mint olvasmány is megragadja figyelmünket, végre fellebentse azt a fátyolt, mely az orthodox vezetőség műhelye fölött függ. E műhelyben ő valamikor első legény volt. Ismeri a mestert, az inast és a keme'ák által idézett és honorált szellemeket, és azért csak mély megvetéssel ir a magyar zsidóság e boszorkány konyhájáról.

Röpiratról lévén szó, tartalmának ismertetésébe nem bocsátkozunk, hanem melegen ajánljuk mindazoknak figyelmébe, a kik a hazai orthodoxia vezetőit és azoknak eszközeit és czéljait egy fül- és szemtanu a legnagyobb mértékben élvezetes rajza alapján megismerni óhajtják.

Budapest.

DR. KOVÁCS FERENCZ.

JÚDA HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Czijjón.

Czijjón, hát nem szólsz már: »rabjaimmal béke!«?
És ők úgy szeretnek: aklod töredéke;
Dél-, Nyugot-, Keletről, minden tájról szerte
A közel- s távolnak üdvözlését vedd te;
Vedd a vágy rabjáét; Chermón harmat-árja
Könynye; s szent hegyedre hullajtjuk azt vágyva.
Én vagyok e rab, én: romjaid sakálja . . .
S látva üdvöd álmát, lelkem dalló hárfa.
Szivem vágyva gondol Béth-Él s Peniélre
S mind a tiszta ősök s angyal járta térre.
Ott honolt körödben a sechina fénye
És kapud benyílott egyenest az égbe.
Isten dics-sugára volt csupán világod,
Rád nem csillag és hold, nem a nap világolt.
Egy a vágyam: lelkem ott öntnöm ki majdan,
Hol szentidre égi ihlet ömlött hajdan.
Szent királyi ház te, istenünknek trónja . . .
Hajh, leverték szolgák hőseinket róla!
Ó ki hagyna bolygnom? oda vágyom innen,
Ahol jósainknak megjelent az Isten:
Ó ki adna szárnyat? szállnék messze-messze,
S szívem romja romjaid fölött reszketne;
Térdre hullanék ott, földre, talajodra,
Sirnék kő-ölelve, sirnék por-csókolva.
És ha állhatnék az ősök sírja mellett,
Chebrón sirja üdvbe bódítná e lelket;
Erdőd, kerted járnám, felmennék Gil'ádra,
Elkábultan állnék, két hegyed meglátva:
Hór s Abárim ormát — szétsugárzott róla
Izraél két napja, fénye, tanítója . . .
A lélek föléled földednek legében,
Fűszer a porod s méz foly vized medrében.
Édes vón' lelkemnek: sebzett lábbal járnom
Szentély-omladékon, rommá lett szent tájon;
Ott, hol állt a láda, mely ma rejtve mélyen
S ott, hol Khérub állott házad bensejében.
Fejdiszem levágom, átkom hull a sorsra,
Tisztáim tisztátlan földre mert sodorta.
Ó hogy eshetnék jól az ital vagy étel,
Ha oroszlánaid vad kutyák tépték el?
Hogy esnék szememnek jól a nap sugára,
Sasaid holttestét holló-szájban látva?
Bú-pohár, elég lesz! szünetelj egy perczet,

Gyomrom-lelkem szinig megtölté keserved:
Gondolván Ahlára, már kiittam mérgit,
S Áhalibát nézve, kiszívtam fenékig.
Czijjón, legszebb eszmény! Izraél szerelme:
Rajtad csüng örökre hiveidnek lelke;
Egyek ők: üdvödnek úgy örültek hajdan,
Gyászolták bukásod, sírnak most bajodban.
Lelkük vágy lihegve fogság tömlöczéből,
Térdre hullva, arczczal mind kapud felé dül:
Ők, elzüllött nyájad, üzve hegyrül dombnak,
Ők el nem feledtek, aklodra gondolnak;
Szent ruhád szegélye most s mindig kezükbe
Pálma-virulásra várnak; várnak üdvre.
Mit Sin'ar, mit Pathrosz! versenyezne fényre?
Fényeddel, Jogoddal hivsága felérne?
Hát kihez mérhetnék jósaid s fölkented,
Lévitáid s mind az isten-valló szentet?
Mit, letűn a bálvány-lét uralma, fénye,
Ám üdvöd sugároz nemzedékről nemzedékre.
Isten vára vagy te. Üdv a férfiúra,
Akit ő kiválaszt, s benned élhet újra;
Üdv annak, ki bízik és megéri, látja,
Mint ragyog fel fényed hajnal-pirkadása;
Látja választottid üdvét, s ujjong véled;
Látja, mint újul meg a hajdanti élet!

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

KÚTFŐK.

237. sz.

KILENCZ KIADATLAN OKMÁNY A ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ BÉCSUJHELYEN.

(Folytatás és vége.)

III.

Marburg, 1440. aug. 25. Zelde asszony, R. Chizkijának a leánya és a férje R. Chájim, Berekhjának fia Marburgban, átengedik 45 bécsi fontért sógoruknak, illetőleg testvérüknek R. Mordekháinak, Berekhjá fiának és feleségének a részüket, amijük egy a bécs-ujhelyi zsidó-utczában levő házban van.

זכרון עדות, שהיתה בפנינו בחמישי בשבת, בשלשה ועשרים
להודש אלול, שנת חמשת אלפים ומאתים לבריאת עולם [1]
למנין שאנו מונין כאן בעיר מַרפּוּרק. איך שבאתה לפנינו מ'[=מירת]
זעלדא, בת ר' חזקיה והדר בעלה ר' חיים, בר' ברכי' ז"ל
ואמרו לנו: הוו עלינו עדים לקבל מאתנו בכל לשון של זכות וכתבו, וחתמו,
ותנו לאחי ר' מרדכי ב"ר ברכי' ז"ל ולזונתו ולזורשים, להיות בידם וביד
הבא מכחם לזכות ולראיה, מחמת שרצינו בריצון נפשינו, שלא באונס,
אלא בלב שלם ובנפש חפצה ובדעת שלימה, והננו מודים בפניכם
היום בהודאה גמורה באמונה ואמתית שלא בהשטאה, שנטלנו וקבלנו
מן אחי ר'מרדכי ומן זונתו הנ"ל חמישה וארבעים ליט"ר
כולם מעות וגער, ובהם מסרנו להם כל חלקינו בבית העומד בעיר
ניישטט, ברחוב היהודים, וכל השייך לו המוכן בעין למטה
בשטר זה עם מוצאיו, ועם מובאיו, ועם פתחים, וחלונותיו, וחדריו, ועליותיו,
ועם כל הבנין שעליו, הן של עצים, הן של אבנים, הן של ברזל, ועם כל
הזכות שלנו בו. והרי כל חלקינו בבית הנ"ל וכל השייך לו הנ"ל מהיום
בחזקתם עומקא ורומא, מתהום ארעא, ועד רום רקיע. וקבלנו עלינו מהיום

[1]) A dátumot illetőleg a בשלשה helyett בששה teendő, mert Elul 23. nem esett csütörtökre, hanem hétfőre, ellenben a 26-ika igenis csütörtökre esett.

לפצות, ולהדיה, ולסלק מעליהם כל דין טענה ועדעה, ולהעמיד בידם
מכירה זו בשופי. וקנינו דאית לנו תחות כל שמי, דקנינו ודעתיד אנו
למקא, נכסין דאית להון אחריות ודלית להון אחריות, כולהון יהן אחראין,
ומשועבדים לצורך פיצוי מכירה זו הנ"ל. ולא ישתייר לנו מדמי
המכירה זו הנ"ל לא עליהם ולא על יורשים, לא משמה רום למעלה, ולא
משמה רום ולמטה, לפי שהתפרענו מהם הכל עד גמיר. ומכירה זו הנ"ל
שמכרנו להם מכירת קיימין, מכירה גמורי התוכה, חלוטה, שריר, וקיימא ודלא
להשנאה ודלא למהדר ביה מן יומא דין ולעלם. ויהא להם כח ורשות
במכירה זו הנ"ל להוריש ולהנחיל להחסין ולהחליף להשכיר ולמכור [ולתת] במתנה
ולעשות בה כל מה שירצו, ואינש לא ימחא בידם. ואילו הן מצרי
הבית והחצר וכל השייך לו: מצד מזרח, מקצת רשות הרבים ומקצת ביתה
החדשה מרגריט נאטרין [1]) מצד מערב, ביתו של ר' שלום בר' גרשון זל"ל;
ומצד צפון, חריצות הורבה של ר' שלום הנ"ל ומקצת גינה של החדשה
הנ"ל; ומצד דרום, רחוב היהודים. ובתוך הנכסים הללו לא שיירנו לנו ולא
לזרשין ולא הבא מכחינו כלום כי הכל מכרנו להם כמבואר לעיל. וכל מי שיבא
מארבע רוחות העולם בן ובת אח ואחות קרוב ורחוק יורש וגוחל יורי וארמאי
אכל נכסינו ופורע חובותינו דאתי ברשותינו ודאתי שלא ברשותינו, דיקום ויהגה
ויטעון ויערער וישתעי דינא עם ר' מרדכי אחי וזונתו הנ"ל או עם הבא מכחם,
מחמת מכירה זו, הם כדי לדוחקם ולסלקם הימנה יהיו דבריו בטלין ומבוטלין,
לא שיירין ולא קיימין, והשובין כחרס הנשבר שאין בו ממש. וכטוענו אחר מב"ד
דלא למעבד ב"ד דינא לא בדינא ישראל ולא בדינא האומות. וכל מודעי
ומודעי דמודעי ומודעי דנפקו מנו מודעי עד סוף כל מודעי דמודעי שסרנו כבר
ושאנו עתידין למסור על שטר מכירה זו ופיצוי זה, הכל קבלנו עלינו ועל יורשים
אחרינו בהומר כל שטרי מכירה ופיצוין, דנהגין בישראל העשויין כתקנת חז"ל,
דלא באסמכתא ודלא כתופסא דשטרא. וקנינו מ' זעלדא
בת ר' חזקיה ומן בעלה ר' חיים בן ברכי' הנ"ל לה' מרדכי אחיו בר ברכי' הנ"ל ולזונתו
ולזרשיהם הנ"ל. ניושטט דעל המחק [2]) ב' סתומה היהודים דעל המחק, ו' מתהום
דביני חטי' ארעא דעל המחק, א'דשביא דעל המחק, ב' סתומה ו' שלום דעל
המחק, בר' גרשון ז"ל מצד צפון מקצת חורבה של ר' שלום הנ"ל דביני חטי,
א'כדמכואר דעל המחק, מכירה דעל המחק. דין קיימיהון, והכל שריר וקיים.
הועתק אות באות מנוף הכתב.
יוסף בר' נחמן שליט"ט. [=שיחיה לימים טובים]
ברוך בר' מרדכי זלה"ה. [=זכרונו לחיי העולם הבא]

Másolat hártyán kurziv írással a bécsujhelyi városi levéltárban.

[1]) Az egyik szomszéd Margerit Natterin volt.

[2]) Az itt következő megjegyzések arra vonatkoznak, hogy az okiratnak mely szava és mely betűje van kivakart helyre írva, vagy valami hajlásra vagy varratva. Ilyen megjegyzések nélkül kiállított okirat némelyek szerintnem érvényes, ha vakarásvan rajta. V. ö. Baba Bathra 164a és 161b כלהמחקון כולן צריך שיכתוב קיימיהון és u. o. 163a és b stb. A בני חטי-hez füzödik *Merx*nek egyik szégyenbélyege. L. a *Grätz Frankl*féle Monatsschrift 1886. évf. 519. l.

IV.

[B.-Ujhely] 1462. ápr. 2. Mindl asszonynak, Izsák b. Eljákim özvegyének a móring kiszolgáltatása érdekében megtett lépéseiről tanúskodó levele, amelyet a rabbi-kollégium: Izsák b. Ábi Háezri, Salamon b. Ezéchiel, Mózes b. Józsua állított ki az elnök R. Joszmán Kóhen rendeletére.

במותב תלת' הוינ' זאתת לקדמי' מ' מינדל אלמנת הנ"ר
יצחק ב"ר אליקים ז"ל ורצתה לישבע על כתובתה ולגבותה
בב"ד וכן עשינו השבענו אותה בשבועת התורה ובנקיטת
חפץ על דעתינו ועל דעת המקום ב"ה שתגידי לנו כל מה
שהגיה לה בעלה ז"ל ושלא תכחש לנו דבר וגם שלא בזותה
משל בעלה ושלא נתנה במתנה לבר כדרך הנשים וגם שלא
התפיס לה בין מטלטלי' או מזומנים והגידה לנו בשבוע' הנ"ל
והעדנו אותו בשומת ב"ד ולא הגיע הכל לסך כתובתה
לכן נתנו והגבנו לה הבית שהגיה לה בעלה וכל מה שבידה
כתובתה והשבע' דלעיל והערכה דלעיל וגבית דלעיל נעשה
בציווי ב"ד החשוב מה"ר בי"ן שמינו אותנו ב"ד על כך ומה
שנעשה היום ביום ו' ב' אייר רכ"ב לפק. חתמנו לעדות
ולראי' והכל שריר וקיים.
יצחק ב"ר אבי העזרי ,לה"ה. משה ב"ר יהושע שלי"ט
שלמה ב"ר יחזקאל שלי"ט. ישבת ב"ד דלעיל נעשה
על פי ציווי יוזמן כהן.

[Des Mindl Judin gemacht Brief]

Eredetije hártyán, kurziv írással a bécsujhelyi városi levéltárban.

V.

Bécs-Ujhely, 1467. jun. 19. Mindl, R. Mózes leánya 50 magyar arany forintról testvérjének R. Chájim b. Józsuának adóslevelet ad és biztosítékul leköti összes adós-leveleit, valamint ingó és ingatlan vagyonát.

זכרון עדות שהיה בפנינו בששי בשבת בששה עשר יום לחדש
תמוז שנת חמשת אלפים ומתים ועשרים ושבע לבריאת עולם
למנין שאנו מונין כאן בעיר ניאושטט איך אמרה לנו מ"ת מינדל בת
ר' משה ז"ל הוו עלי עדים וקנו מאתי בכל לשון של זכות וכתבו
והתמו והגו לו לאחי ר' חיים ב"ר יהושע ז"ל [1]) להיות בידו לזכות
ולראיה מחמת שרציתי ברצון נפשי שלא באונס אלא בלב
שלם ובנפש חפצה ומדעת והנה מודה בפניכם היום בהודאה

[1]) Vagy írásban van itt és משה helyett יהושע áll, vagy pedig ezen itt említett Chájim *Józsua* fia a fönt említett Mindlnek, *Mózes* leányának mostoha testvére volt.

נמורה נאמנה ואמיתית דלא בהשנאה שנטלתי וקבלתי מן אחי
ר׳ חיים הנ״ל חמישים זהובים אדומים כולם מטבע הנריים טבי
ושקולה והם עלי בהלואה וטשו וקבלתי עלי לפ״עם לו מתי
שיתבעם ממני ומעכשיו נתתי לו ארבע אמות קרקע בחצרי
במתנה גמורה ואגבן הרשתי והשלש״ז ומיתי אותו אפטרופא
על כל נכסי מקרקעי ומטלטלי מוחזקן וראויין ועל כל בעלי
חובות שלי הן מולין הן ערלים לגבות מהם כל הזהובים הנ״ל
מתי שירצה עד גמירא בין בפני בין שלא בפני מן כל שפר ארג ונכסין
וקנין דאית לי תחות כל שמיא דקנאי ודעתיד אנא למקני נכסין דאית
להון אחריות ודלית להון אחריות כולהון יהון אחראין וערבאין למיפרע
מנהון שטר חוב זה בחיי ובמותא ואפילו מן גלימא דעל כתפאי מן
יומא דנן ולעלם ויהא לא כח ורשות ולכל הבא מכוחו לכוף
אותי ולהוציא ממני כל הזהובים הנ״ל בכל ב״ד שירצה בין
בדינא ישראל בין בדיני האומות מנב כל מה שיוציא על
ככה כדי לכוף אותי וכל ההוצקות שיקבל על ככה קבלתי עלי
כמו כן לפרוע לו ויהא נאמן לומר וכל הבא מכחו בלא חרם
ובלא שבועה ובלא שום אלה בעולם כמה הוציא על ככה
וכמה הוצקות קבל על ככה וכל זמן ששטר חוב זה ישנו
תחת ידו או מתחת יד הבא מכחו בדלא קריעה ובדלא כתוב
עליו שובר אז אני נאמן לומר ולא הבאים מכחי ששטר זה
פרוע אי מזוף הוא או כולו או מקצתו אלא הוא או הבאים
מכחו נאמנים וינכו השטר בלא חרם ובלא שבועה
ובלא שום אלה שבעולם וכל היציאות וההוצקות עד גמירא
וכל מי שיבא מארבע רוחות שבעולם בן ובת אח ואחות
יורש וגוחל קרוב ורחוק או מחמת מתך אוכל נכסי יודי
וארמאי אוכל נכסי ופורע חובות דאתי ברשותי ודאתי
שלא ברשותי שיקום ויהגה ויטען ויערער וישתעי דינא
בהדיה או עם דאתי מחמתיה ככלום יהיו דבריו בטלין
ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין והשובן כחרם הנשבר
ישאין בו ממש. וכטוען אחר מב״ד שלא לעשות לו מהם
שוברין לא בדינא ישראל ולא בדיני האומות וכל מודעי
ומודעי דמודעי מודעי דנפקו ממודעי עד סוף כל מודעי
דמודעי שמסרתי כבר ושעתיד אנא למסור על שטר זה
כולם בטלתים מעכשיו בפנינם בכל לשון דאמרו רבנן
דמבטלין בהון מודעי׳. ואחריות שטר חוב זה קבלתי עלי ועל
יורשי אחרי בחומר כל שטרי חובות דנהגון בישראל העשוין
כתיקון חכמים דלא כאסמכתא ודלא כתופסי דשטרי. וכל
הכתוב בשטר זה בשינוי לשון יהי׳ נסמך לזכות אחי ר׳חיים
הנ״ל והטוען אחריו כטוען אחר מב״ד ותמיד יהי בעל השטר על
העליונה והטוען אחריו יהא ידו על
התתונה וכל דלעיל נעשה בב״ד חשוב וכתיקון חכמים ז״ל
וכהלכתם המועיל. וקנינא מן מרת מגדל בת ר׳ משה ז״ל
הנ״ל לר׳ חיים ב״ר יהושע ז״ל בין להוזיקות ולהוצאות בכל מה

דכתוב לעיל במא דכשר למקני ביה. מ׳ בפנינכם כמו טיפה[1])
רוב דבעי חצי דין קיימהון. הכל שריר וקיים
יוסף ב״ר מנחם הכהן ז״ל
יוסף ב״ר יהודא של״ט

[Chaimn Juden Kaufbrief von Mindl Judin fons Haus.]

Eredetije kurziv irással, hártyán a bécsujhelyi városi levéltárban.

VI.

(B.-Ujhely) 1483. jan. 23. R. Mózes, Izsák martirnak a fia unokái Czemách, Nelken[2]*) és Jóna, leányának Blumelnek a gyermekei javára kiállít egy beösmerési nyilatkozatot, hogy t. i. azon adósság, amelylyel ő neki Seevelder Gáspár tartozik, az említett három gyermek tulajdonát képezi.*

אנחנו עדים החת״מ מעידים שבא לפנינו מוהר״ר משה בן הקדוש
החבר ר׳ יצחק ואמר קנו הוו עלי עדים וקנו ממני בקנין אגב
סודר וכתבו בכל לשון של זכות ויפוי כח ובכל אופן המועיל
ואף חתמו ותנו להם לשלשה ילדים יוצאי חלציה של בתי מ׳
פלומיל ואילו הן מ׳ צמח מ׳ נילכן ור׳ יונה לזכות ולראייה ולעדות
מחמת שרציתי ברצון נפשי ובדעת שלמה ומיושבת הנני מודה
בפנינכם כמודה בפני ב״ד חשוב על טענת חברו הודאה גמורה
שרירא וקיימא ואמיתית דלא להשנאה ודלא למיהדר ביה מן
יומא דין ולעלם שהחיובה שחייב לי הארמאי נשפאר זי
ועלדער[3]) הם של שלשה ילדים של בתי הנ״ל מ׳ צמח מ׳ נילכן
ור׳ יונה הנ״ל וקנה להם החובות הנ״ל וכל שיעבודיהן וזכויתי
להם בכל אופן שאמרו חז״ל וכל מי שיבא מארבע רוחות
העולם בן ובת אח ואחות קרוב ורחוק יהודי או ארמאי
אוכל נכסי ופורע חובות דאתי ברשותי ודאתי דלא ברשותי
שיקום ויהגה ויטען ויערער וישתעי דינא עם השלשה ילדים
של בתי הנ״ל לבטל כח שטר אודיתא וזכותא בן בכולן בן
במקצת יהא דבריו בטלין ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין והשובן

---

[1]) Megjegyzi még azt is, hogy a מ betű a בפנינכם szóban úgy van írva, hogy egy pöttynek látszik. Az ilyen minucziózus megjegyzések oka, eltekintve a III. okirat 2. j.-ben említett körülményen kivül még az is volt, hogy az okirat ellen soha a legcsekélyebb ellenvetést se lehessen tenni, ürügy gyanánt a nem fizetés megokolására.

[2]) Amint *Kaufmann D.* nr, aki az okiratok kefelevonatát volt szives átnézni, figyelmeztet, ilyen név — Nelken — nem ismeretes és minden valószinűség szerint נילכן azaz *Gelchen* olvasandó.

[3]) Seevelder Gáspár más oldalról is ismeretes és pedig ezen idő körül, t. i. 1475-ből mint B.-Ujhely polgármestere (L. Gleich: Gesch. v. W.-Neustadt, 158. l.)

בחדש הנשבר שאין בו ממש לא ישתמע דבריו לא בדינא ישראל
ולא בדינא האומות וכל טענותיהן יהיו כטוען אחר מב"ד
דלא לעשות להם שום דין ובכל מקום יהא ידי המחזיקים
בשטר אודית' דא וזכות על העליונה וידי המערערים בבולו או
במקצתו על התחתונה ועוד אמר מהר"ר משה הנ"ל בפנינו
עדים ח"מ שטר אודיתא וזכותא דא כתבוהו בשוקא והתמוהו
בבריא כי היכי דלא ליתחזי כמלתא טמירתא אלא גלוי
ומפורסם יהי' לכל וכח שטר אודית' וזכותא דא לא יפסל ולא
ינרע ביתר לשון תיבה או אות או חיסור לשון אות או תיבה
או מחמת שום מחק וטשטוש וגמנום ולא מחמת לשון דמשתמע
בתרי אפי או אם אירע בו שום קרע אם לא נקרע בב"ד
אדרבה יהי' בחזקתו בתקפו וידרש לטובה וליפוי כח השלישה
ילדי של בתי הנ"ל ובפנינו עדים ח"מ ביטל מהר"ר משה הנ"ל
כל מודעי ומודעי דמודעי ומודעי דנפקי מנו מודעו עד סוף
כל מודעי ומודעי שמסר כבר או שעתיד
הוא למסור על שטר אודיתא וזכותא הכל קבל עליו מהר"ר משה הנ"ל
כחומר כל שטרי אודייתא וזכות דנהיני בישראל העשויין כתקון
חכמים המועיל דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרא וקנינא מן
מהר"ר משה בן הקדוש החבר ר' יצחק הנ"ל למ' צמה ולמרת
נילכן ולר' יונה הנ"ל כמבואר לעיל כל מה דכתיב ומפרש
לעיל במא דכשר למקנא ביה. "ומיושבת אינו ניכר ו',
העברת קולמוס העליונה טשטוש, טשטוש בין כל ומודעי
וחתמינ' [5]) היום באחד בשבת אחד עשר יום לחדש
שבט שנת ר"מ לפ"ק.
פסח ב"ר שמואל שלי"ט
יוסף בן הר"ר יקוב שלי"ט
[Muschel Jud Abergab.]

Eredetije hártyán, kurzív irással a bécsujhelyi városi levéltárban.

VII.

Pozsony, 1488. ápr. 15. Mózes, Jónátán fia teljhatalmat ad ipjának Simonnak, Izsák fiának, hogy a 10 éves gyermekének egy Obadja b. Menáchemtől kapott öröksége fölött mint gyám és fölhatalmazott rendelkezzék. Tanák: Eljákim, Kálonimosz fia alias Weibelmann, veje R. Chájim martirnak és Juda, Salamon fia alias Liebermann. A másolatot hitelesítik: Tanchum Tebel fia és Ábrahám, Tánchum fia.

זכרון עדות שהיתה בפנינו עדים ח"מ ברביעי בשבת בתשעה
ועשרים יום לחדש הראשון שנת המשת אלפים ומאתים

[5]) Megjegyzi a III. okirat 2. j.-ben és az V. okirat 2. j.-ben említett okokból még azt is, hogy az írás hol van eltörülve. Feltünő, hogy ezen okiraton hiányzik a megerősítési formula הכל שרור וקיים, amely nélkül pedig okirat érvényes nem volt.

וארבעים וארבע [1]) לבריאת עולם למנין שאנו מונין כאן מתא
פרישפורק איך בא לפנינו ר' משה בר יהונתן ז"ל ואמר לנו
הוו עלי עדים וקנו ממני בקנין גמור אגב סודר וכתבו בכל לשון של
זכות וחתמו ותנו ליד חמי ר' שמעון בר יצחק להיות בידו וביד
באי כחו לזכות ולעדות ולראיה איך שרציתי ברצון נפשו בלתי
אונס כלל כ"א בלב שלם ובנפש חפצה ובדעת שלמה ומיושבת
והנני מודה בפניכם בהודאה גמורה כמודה בפני ב"ד חשוב
דלא להשנאה ודלא למהדר ביה מן יומא דנן
ולעלם ומעכשיו אני נותן לחמי ר' שמעון הנ"ל ארבע אמות קרקע
בחצרי במתנת בריא ולא במתנת ש"מ [2]) ואגבן ואגב קנין סודר
הנ"ל אני מוכה את חמי ר' שמעון הנ"ל להיות מורשה ואפטרופא
ואנטלר [3]) ובעל דין שלי על כל הזכות ותביעות ויפוי כח שיש לי
אחריות נכסי עובן ר' עובדיה ב"ר מנחם ז"ל שנפלו לפני בנו ר' יוסף
ועדיין הגיע לעשר שנים והנני ממנה אותו מורשה ואפטרופא
ואנטלר [3]) ובעל דין על כל אותם נכסי עובון ר' עובדיה הנ"ל הן כסף
הן שוה כסף קרקעות ספרים ומטלטלין כל מה שהיא ובכל
מקום שהן וביד מי שהן הן איש הן אישה קטון וגדול על כל הטענות
וערעורים שיש לי עליהן או שיש להם עלי יכול חמי רשמעון הנ"ל
לחקור ולדרוש ביד מי מונחים נכסי עובון ר' עובדיה הנ"ל בכל ענין
ואופן שירצה הן להכיריו בב"ח [4]) קול אלה והדם הן ע"י עממים
בכל דרך שיוכל חמי ר' שמעון הנ"ל לדרוש ולחקור היטב ביד מי
עין הן בדי הן בדה הכח והרשות בידו ויכול חמי ר' שמעון הנ"ל
לקבוע זמן ולבטל זמן ולאחוואה אחוואתה ולוכאה זכוותא ולמחאה
מחאתה וכל מה שיעשה יהא עשוי ואין לי לומר לתקני שדרתיך
ולא לעוות וכך אמר ר' משה הנ"ל בפנינו עדים ח"מ שטר
הרשאה זו כתבו בשוקא והתמו בבריא כי היכי דלא להוי כמלתא
דטמירתא אלא גלוי ומפורסם לכל ושטר הרשאה זו
לא יפסל כחו ולא ינרע לא מחמת חיסור לשון תיבה או אות
או מחמת יתר לשון תיבה או אות ולא מחמת שום טשטוש או
נדנוד או גרר או מחק או טיפת דיו הנופלת עליו או קרע שאינו
קרע ב"ד ולא מחמת שום לשון דאישתמע לתרי אפי אלא הכל
יהא נדרש ונדון לזכות לייפוי כח מחזיק שטר הרשאה זו ולעולם
בעל שטר על העליונה והמערער עליו ידו על התחתונה. וכך אמר
ר' משה הנ"ל הנני מבטל בפניכם כל מודעי ומודעי דמודעי ומודעי

[1]) A dátum írásánál hiba kellett, hogy becsuszszon, mert 5244-ben niszán 29-ike nem szerdára, hanem szombatra esett. A hét napját aligha hibázták el. Ha hiba van, valószinű, hogy az akkor amúgy is nehézkes kalendáriumi viszonyoknál fogva a hónap napjában keresendő. Valószinűleg itt בתשעה ועשרים helyett בתשעה ועשרים kell állnia. A 19. niszán csakugyan szerdára esett (= 1488 ápr. 15.)

[2]) שכיב מרע

[3]) Fölhatalmazott (= ἐντολεύς) Lewy 110. l. s. v. אנטלר

[4]) בבית הכנסת

הנפקי מנו מודעי עד כל סוף מודעי דמודעי שמסרתי כבר אז שעתיד
אני למסור על שטר הרשאה זו כולם ביטלתים בפניכם היום
בכל לשנא דאמרו רבנן דמבטלין בהן מודעות. ואחריות שטר
הרשאה זו קבלתי עלי ועל יורשי אחרי כחומר כל שטר הרשאות
העשויין בישראל כתיקון הז"ל דלא כאסמכתא ודלא כטופסי
דשטרא וקנינא מן ר' משה ב"ר יהונתן הנ"ל לחמיו ר' משה ב"ר
יצחק הנ"ל בכל מה דכתב ומפרש לעיל במנא דכשר למקניא
ביה. העברת קולמוס דעל עובדיה באה מטושטשת הין קיימיהון
והכל שריר וקיים.
אליקים בן מוה" קלונימוס זצ"ל המכונה זויבלמן חתן מוה" חיים זצ"ל הי"ד [1]
יודה במהר" שלמה זלה"ה המכונה ליברמן.
העתק אות באות מנוף הכתב העברת קולמוס
בפנינו דין קיום ההעתקה זו ההועתקת מניף ההרשאה
הכל שריר וקיים
תנחום בן מהר"ם זצ"ל
אב"הם ב"ר תנחום ש"לט [2]

Másolat, hártyán, kurziv irással, a bécsujhelyi városi levéltárban.

VIII.

(B.-Ujhely) 1488. május 22. Kronel asszonynak, Náftáli leányának és Chájim özvegyének a móring kiszolgáltatása érdekében megtett lépéseiről tanuskodó levele, amelyet a rabbikollégium Izsák b. Ábi Háezri, Ábrahám b. Áron Jóna és Sámuel b. Kálonimosz állított ki az elnök R. Eljákim, Kálonimosz fiának a rendeletére.

במוחב תלת" בי דין" הוינא ואתת לקדמנ" מר" קרניל בת ר'
נתלי ז"ל אלמנת ר" חיים ב"ר יהושע ז"ל ורצתה לישבע על
כתובתה ולנבותה בב"ד וכך עשינו והשבענו אותה בשבועת
התורה ובנקיטת חפץ על דעתינו ועל דעת המקום ב"ה
שתגידי לנו כל מה שהניח לה בעלה ז"ל ושלא תכחיש לנו
דבר וגם שלא בוותה משל בעלה ושלא נתנה במתנה לבר
כדרך הנשים וגם שלא התפיס לה בעלה צרכי ושלא קבלה
שום דבר בכתובתה ושאלנו אותה מה שהניח לה בין מקרקעי
בין משלטלי בון מזומנים בין בחובות הן ממולים הן מעלים
והגידה לנו בשבועה הנ"ל והערכנו אותו בשומת ב"ד ולא הגיע הכל
לסך כתובתה לכן נתנו והנבינו לה השטר חוב המגיד חמישים
זהובים הנרי" שהניח לה בעלה וכל מה שבידה בכתובתה
והשבועה דלעיל והערכה דלעיל ונביה דלעיל נעשה בציווי ב"ד
החשוב ר" אליקים בן מהר" קלונימוס זצ"ל שמינה אותנו ב"ד על
כך ומה שנעשה היום ביום ה" י"ב סיון רמ"ה לפ"ק.

---

[1]) השם ינקום דמו

[2]) Megbeszélését l. a 3. fej. végén.

כתבנו וחתמנו לעדות ולראיה הכל שריר וקיים.
יצחק ב"ר אבי העזר" זלה"ה. אב"הם בן מה"ר אהרון יונה זצ"ל
שמואל בן מוהר קלונימוס זצ"ל. [1]

[Des Krondl Judin Frowe Chaime Jude oms morgengab Brief auf des Chaim Haus.]

Eredetije hártyán, kurziv irással, a bécsujhelyi városi levéltárban.

IX.

Bécsujhely, 1491. Liephart zsidó (Czeichlin) beösmeri, hogy Bátcz vásáros csizmadia Lébl zsidónak (Zemplein) a házát kifizette, a miért ő maga ki is fog onnan hurczolkodni.

איך ליעפהאַרט יוד בָקעָן דז דֶר באַטו פאַרט שו"עשטֶר
פינער צו דער ציאישטֶט אויף דיז זאַין דיז לעבל יודן הוז
פינן נאַמין כְּצאָלט האט אוֹן איך דער אויזצו"ג פירפאו
נְצאַגט פר די דָז זוֹל אים אינד זיין ערבען אן שאָדען
זיין דָז גלויב איך ליעפהאַרט אין נענען ווירטיקאַט ביי
עֶרבן וויינן [2] הערן נאשפרן הולצר די צייט נר"ונדהער
טרוילך אוֹן אינפרלך. ניכתב יומנ" : טיבת נאום צייכיל. [3]

Das ist ein judisches Quittung des Liepphartts Jud an Patz abzeichlin dis Haus partz Schustr, die do laut auff Zimplein Judin. 1491.

Eredetije papiron, kurziv irással, a bécsujhelyi városi levéltárban.

---

[1]) Megbeszélését l. a 3. fej. végén.

[2]) A וויין (von) helyett *Kaufmann* מיין-t olvas, ami mindenesetre jobban beleillik.

[3]) Átírását és megbeszélését l. a 2. fejezetben.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Ehrentheil M.*: Reception und Orthodoxie. *Budapest*, 1892. (Ára 65 kr., megrendelhető szerzőnél, VII. dob-utcza 6. sz.) — *Lovas* (Röszler) Gyula: Sugarak. *Kecskemét*, 1892. — *Kovács János:* Kriza-Album. *Budapest*, 1892. — *Koenigsberger B.:* Aus Masorah und Talmudkritik. *Berlin*, 1892. — *Dr. Grünwald József és M.*: — Die rituelle Circumcision. *Frankfurt*, 1892. — *Dr. Rubinstein M.*: A biblico-talmudicus hygiena. *Budapest*, 1892.

Dr. Schwarz Adolf, karlsruhei rabbi, a Bécsben felállítandó rabbiszeminárium rektorává lett megválasztva. Dr. Schwarz személyében a jövő tavaszszal megnyiló intézet nemcsak hírneves, régi alaposságot és modern tudományosságot egyesitő talmudtudóst, hanem széles müveltségü tanárt is nyer. Örömmel regisztráljuk e tényt, mert ezzel nemcsak a sokszor süppedékes utakon keletkezett, az uj intézet jövőjére kedvezőtlen hiresztelések szerencsésen véget értek, hanem ezenfelül egy kitünő hazánkfia régen és méltán kiérdemelt oly hatáskörhöz jutott, melyben tág tere nyílik, hogy osztrák hitrokonaink kebelében a felekezeti tudományosságnak uj lendületet adjon. Dr. Schwarz azok közé tartozik, kik a távolban sem szünnek meg a hazai viszonyok iránt melegen érdeklődni, miről a folyóiratunkban megjelent czikkei is tanúságot tesznek. Munkatársunkat melegen üdvözöljük.

Albert Antal. Az Athenaeum nyomdáját súlyos veszteség érte. Buzgó és fáradhatlan vezetője *Albert* Antal, életének delén, rövid szenvedés után elhunyt. E veszteséget folyóiratunk is érzi, melynek dolgaival az elhunyt mindig szeretettel foglalkozott. A derék munkás egyszerü és jó indulatú egyéniségét fájdalommal fogjuk nélkülözni. Béke poraira!

TÁRSADALOM.

A SZABADSÁG UTJÁN.

Nem szükséges, hogy olvasóink előtt a Szapáry-kormány lemondásának előzményeit és az ezen lemondással, valamint az uj cabinet alakításával összefüggő eseményeket ismertessük. A politika terén soha még nem torlódott össze annyi esemény, melyek a szabadelvüség és a hazai összes felekezetek érdekeit következésképen bennünket is, oly közelről érintettek volna, mint épen a legutolsó napokban és mondjuk ki mindjárt, hogy a hazai közviszonyok ezen érdekekre soha oly biztatólag nem tekintettek még mint ma. Ép ezért lázas érdeklődéssel kisértük és kisérjük mindnyájan a politikai helyzet alakulását, mert nem kevesebbről van most szó, mint évtizedes küzdelmek sorsáról. Szó van és pedig a leghatározottabb alakban, vallásfelekezetünknek a törvényesen befogadott vallások közzé való törvényes beczikkelyezéséről, a vallás szabadgyakorlatáról, az állami anyakönyvvezetés és a kötelező polgári házasság behozatáról, tehát mind arról, ami a felekezetek egyenjogusításának komoly garanciáját képezné és kiváltképen felekezetünket szégyenletes helyzetéből kiemelni alkalmas.

E kérdések bármelyike önmagában véve is elegendő lenne, hogy úgy a politikai körök, valamint a felekezetek fokozott mérvü érdeklődését felkeltse. Mennyivel inkább történik pedig ez most, midőn a liberalizmusnak ezen egymást kiegészitő, támogató és biztosító követelményei együttesen lépnek fel, még pedig oly hódító erővel, hogy az általános politikai helyzet alakulására feltétlenül döntő hatást gyakorolnak!

Néhány hét alatt rohamosan fejlődtek a viszonyok, és e meglepő fordulat épen az, mely a szabadelvüség örömben uszó igaz híveit két táborra osztja. Olyanokra, akik a kidomborodó tényeknek fentartás nélkül örülnek és olyanokra, akik épen e

hirtelen fordulat miatt némi aggodalommal telnek el, melyek épen az ügyhöz való benső ragaszkodásukból erednek. Azonban az előttünk lefolyó események a szabadelvüség intensiv ereje, sőt győzelmének minden jeleit annyira magukon viselik, hogy részünkről az aggodalmakat nem osztjuk, sőt inkább erős az a hitünk, hogy a közvélemény hangos követelése, kitartó és hosszas törekvés, annyi lelkesedés és áldozat akkor sem lehetne hiába való, ha ezen kérdések sorsa a magyar állam tekintélyével elválhatlan kapcsolatban nem állana is.

Folyóiratunk októberi számában rámutattunk arra, hogy a receptióra vonatkozó törvényjavaslat szövegétől az összes körülmények figyelembevétele mellett körülbelől mit remélünk, mit várhatunk. Azt hiszszük, hogy ez a várva-várt törvény ki fogja mondani, hogy a zsidó vallás bevett törvényes vallásnak nyilváníttatik, hogy továbbá a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonosságáról szóló 1868 : LIII. t.-cz. a vegyes házasságra vonatkozó határozatainak kivételével, de az áttérésre vonatkozó intézkedéseknek különös kiemelése mellett, a mi vallásunkra is ki lesz terjesztve. A házassági jognak egységes állami rendezése esetén pedig egészében megnyerjük azt az alapot, melyen felekezetünk tovább fejlődhetik.

Azonban felmerülhet a kérdés, hogy miután a kormány a vallás szabad gyakorlatára vonatkozólag előterjesztendő törvényjavaslat iránt a képviselőházban lefolyt vita, valamint a kormány lemondásának bejelentése alkalmával ugyanazonos kijelentéseket tett, hogy szemben egy ilyen általános jellegü törvénynyel a receptió iránti törvényjavaslat minő czéllal birhat.

E tekintetben nézetünk az, hogy az izraelita vallásfelekezetnek a törvényesen befogadott vallásfelekezetek sorába való beczikkelyezése a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó törvényjavaslat mellett sem veszít fontosságából.

Ugyanis, midőn a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény a vallásos élet és vallásos hit között egyrészt, a politikai és jogi élet között másrészt elválasztó vonalakat fog létesíteni, az állam érdekeinek szempontjából bizonyára garanciákat fog megállapítani arra nézve, hogy a vallás szabad gyakorlása czímén és a hittörvényekre való hivatkozással az állami törvényben megállapított polgári kötelezettségek alul magát

senki ki ne vonhassa. Az idevonatkozólag készült régi javaslatok is hason tendenczíákat követtek. És ezen jogosult állami érdekek védelme másképen alig is képzelhető, mint akként, hogy az uj törvény alapján alakuló vallásfelekezetek kötelezve lesznek, hogy hitczikkelyeiket az állami főfelügyelet teljes mértékben való gyakorolhatása végett a kormánynak mutassák be. Mert a felekezeteknek és államnak egymás közti jogviszonya csakis a kölcsönösség alapján határozható meg és csak ez alapon képzelhető, hogy a vallástestületek és az államnak jogköre a czélba vett szabadságnak megfelelően alakuljon és szilárduljon. Önként értetődik, hogy az esetre, ha az izr. hitfelekezet előzőleg a törvényesen reczipiált vallástestületek sorába fel nem vétetnék, reá is a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvény nyerne alkalmazást és előállana államilag elismert e hazában évszázadok óta fennálló hitfelekezetünkre nézve azon megszégyenítő feltétel, hogy confessio fidei-t mutasson be az államnak. Ez oknál fogva felekezetünk receptiójának törvénybe iktatása a szőnyegre került liberális javaslatok mellett is eminens szükségletet képez. E mellett még úgy látszik és egyikmásik törvényes intézményünk összealkotása alapján feltehető, hogy ha bár a törvény meg fogja engedni, hogy mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást az ország törvényeinek korlátai között, hogy külsőleg is kifejezheti és gyakorolhatja azt, és habár hitfelekezeteknek alakulása a törvényes korlátok között megengedve lesz, a vallásfelekezetek teljes egyenjogusága ténynyé nem válik és az uj törvény alapján keletkező felekezetek és a történeti multtal bíró reczipiált felekezetek között, esetleg még a hittestületet illető jogok élvezete tekintetében is bizonyos különbségek maradnak fenn.

Az ezen kérdések tekintetében elhangzott irányadó és általunk számos izben méltatott nyilatkozatok szerint hazánkban az interconfessionalis jogrend fejlesztésénél a történeti alap lesz irányadó, ami szükségképen maga után vonja azt, hogy a vallás szabad gyakorlata és az azzal mostanában gyakran egy értelemben emlegetett általános vallásszabadságra vonatkozó törvény a történeti fejlődéssel szakítani nem fog. Ebből kiindulva de figyelemmel arra, hogy az ezen országban eddig fennállott vallásfelekezetek fenmaradása a hozzájuk

füződő számos culturális és humánisztikus érdekeknél fogva az államra nézve is kiváló jelentőséggel bír, azt kell remélnünk, hogy az eddigelé szunnyadozó liberalismus hosszas álmodozása után nem fogja egyszerre a vallásszabadság azon korlátlan alakját meghonosítani, melyben az állam a felekezetek testületi működésének preventív jogi biztositékairól teljesen lemond. Mert bár a tiszta idealismus azt követelné, hogy a tökéletes vallásszabadság érvényesüljön nálunk is, nem zárkózhatunk el azon tény elől, hogy egészen más viszonyok uralkodnak Magyarországon mint például az észak-amerikai egyesült államokban. E viszonyok annyira különböznek egymástól, hogy míg amott a teljes vallásszabadság az emberi haladás és tökéletesedés javára áldásos gyümölcsöket hozhat, addig nálunk a létező, sokszor nagy nehezen erősödött és gyakran szorosan véve állami feladatok szolgálatában álló kötelékek felbomlasztása e téren teljes anarchiára vezethetne.

Ezek szerint a receptió iránti követeléssel semmi körülmények között felhagynunk nem szabad. A felekezet belső ellenségei utolsó reményök horgonyát a főrendiház klerikális csoportjába vetik. Azonban nézetünk szerint a főrendiházi reactió esetleges ellenséges indulatával önmaga alatt vágná a fát. Hiszen élénk emlékezetünkben él még, hogy a főrendiház szervezetének utolsó reformja leginkább a zsidók és keresztények között kötendő házassági javaslat ellen folytatott agitáció hatása alatt létesült és az ujabb szabadelvü alkotások elé netán gördítendő akadályok legalább is a hiányzó főrendi tagoknak szabadelvü förendekkel való betöltését és a főrendiházi klerikalizmus ilyetén való agyon nyomorítását vonhatná maga után.

Ámde a zsidó vallásfelekezet receptiójának a felekezeten kivül eddig látható ellenségei nincsenek és így ezen a király Ő Felsége által jóváhagyott, a lemondott de az uj cabinettel mint látszik majdnem azonosnak igérkező miniszterium által elfogadott és a nemsokára bemutatkozó uj kormány részéről adandó programmban kétségen kivül ismét ott szerepelő minket különösen érdeklő javaslat beterjesztését mi sem gátolja.

Nagy elégtétel számunkra mindenek felett, hogy e mozgalmas napokban, midőn a felekezetek közötti ellentétek minden vonalon a legélesebb formában előtérbe léptek, vallás-

felekezetünknek a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé leendő felvétele ellen kivülről számbavehető hangok nem emelkedtek. Pedig ettől lehetett félni különösen mielőtt az elkeresztelési kérdésben a szabadelvü pártban az összes felekezeti kérdésekre, tehát a mienkre nézve is annyira üdvös fordulat beállott. Az aggodalmak, melyek a kérdések felvetésének időszerüségére nézve is az ügyet szivükön hordozókban támadtak, az elkeresztelési kérdés szerencsés kifejlődése folytán eloszlottak. Ügyünk ellenzésre nem talál. Sőt ellenkezőleg úgy a leköszönt kormány nyilatkozatai, valamint a különböző pártok vezéreinek e nyilatkozatokra tett kijelentéseiből kitetszőleg vallásfelekezetünk receptiójának kérdése hála a történeti fejlődés törvényében rejlő igazságnak, felekezet legilletékesebb vezérférfia, a dob és trombita szó nélkül kifejtett működésének, az utolsó mozgalomnak és főleg az általános politikai helyzetnek, az uralkodó egyházpolitikai kérdések sorában a lehető legkedvezőbb pozicziót foglalja el. A kormányelnök kijelentése szerint a minisztertanács a receptiót egyhangulag magáévá tette és Ő Felsége a vonatkozó törvényjavaslat előterjesztéséhez beleegyezését adta. A politikai pártok a kormány, illetve korona ezen elhatározását tudomásul vették és így e javaslatnak sorsa az országgyűlés képviselőházában fényesen biztosítva van. Sőt tekintve, hogy a klerus felekezetünk egyenjogosítását czélzó ezen javaslat ellen nehézségeket nem támasztott és remélhetőleg a már említett oknál fogva a polgári házasság behozatala körül felmerülhető komplikácziók esetén sem támaszt, felekezetünknek ezen immár egy negyed évszázad óta hangoztatott óhaja teljesedőben van.

Ha alig vannak a receptiónak külső ellenségei, bizonyos, hogy vannak jobban mondva voltak belső elkeseredett ellenségei. És igazán örökké szégyenfolt marad a hazai orthodox zsidóságon, hogy vezetősége a receptió elleni mozgalomba belenyargalni tudta. A pozsonyi gaon körlevélben izgatott érdekeink ellen. Szószékeik, sajtójuk mind a legádázabb gyülölséggel hirdettek háborút a zsidó vallásfelekezetnek a többi vallásfelekezetekkel való egyenjogusítása ellen. Idevonatkozó leplezetlen tetteikkel a késői ivadékok előtt ép úgy denuncziálták a hazai orthodoxismus legtitkosabb gondolatait, mint ahogy denuncziálták azt néhány évtizeddel ezelőtt, midőn az izraeli-

ták emanczipácziója ellen küzdöttek. Ujabb magatartásuk annál inkább megbélyegző, *mert hiszen a congressuson ezek az orthodox urak egyhangulag és lelkesedéssel felkarolták a receptió eszméjét.* Valóban a jövő század történetírója bámulva nézi majd ezt a szörnyü eltévelyedést, melynek hatása csak egy müveletlen tömeg lelki életének megmételyezésében nyilvánult. Ámde az országgyülés egy szabadelvü áramlat hatása alatt egyértelmüen felkarolta a zsidó felekezet becsületbeli ügyét. A kormány és ennek kebelében első sorban *gróf Csáky Albin* vallás- és közoktatási miniszter melegen felkarolta az ügyet, melyet a király Ő Felsége hozzájárulása végre remélhetőleg diadalra is vezet. Ügyünk győzelmének mielőbbi bekövetkezését *gróf Csáky Albin* kultuszminiszternek hivatalban való maradása a legjobban biztosítja. Az orthodoxok e kiváló államférfiunak szánták volna azt a szomoru szerepet, hogy az ő eléggé nem jellemezhető eljárásukat kiemeli a kátyuból, hova azt a tudatlan vezetés részint daczból, részint azért vetette, mivel ezzel az illetékes férfiak látszólagos zavarán önző érdekből könnyíteni akart. Az orthodoxokkal szemben azzal igyekeztek leginkább compromittálni a felekezet évtizedes törekvéseinek czélját, hogy azokat az országos iroda és a községkerületi elnökök évtizedeken át magukénak vallották. Gyanusnak hirdették, hogy a receptióért első helyen ezek küzdöttek, mint az orthodoxok előszeretettel hangoztatott vád formulája szólott azért, hogy az »unificatio«-t keresztül vigyék. Most meg vannak ez ámítók törve, meg vannak semmisítve. Ütött kopott seregüket sem az ország, sem az országgyülés, sem a kormány, sem a király Ő Felsége észre sem vette. Szónoklataikat, melyekben például a legnagyobb orthodox hitközség rabbija, a nagyváradi, a receptiót óhajtókat a templomban a szószékről disznóknak nevezte, körleveleik, melyekben például a pozsonyi orth. rabbi törekvéseinket ördöginek, sátáninak nevezte, sajtójuk, mely e nagy példákon buzdulva »küzdött« az eszme ellen, átkozódásaik, melyekkel a jobb gondolkozásu orth. hitközségeket és rabbikat a receptiót helyeslő határozataik miatt az orth. közösségből kitagadták, megannyi kisérleteik, melyekkel a kormányt és az országot e dologban a zsidóság érdekei ellen informálni törekedtek, mind-mind hiába való volt. Kárba veszett fáradság. Senki sem

hederített reájuk, még a felekezet külső ellenségei sem tartották érdemes forrásnak, hogy ellenzésükből okadatokat merítsenek ellenünk. És ebből meg sok másból, az orthodoxok végre beláthatják, hogy akkor midőn az országos iroda felszólítására ezelőtt két évvel a felekezet jogi állása és közös érdekeinek együttesen való előmozdítása iránti felhivást mereven visszautasították, megásták a sirjokat. És midőn egyáltalán minden békés közeledés elől kitértek és magukat a kortól és a zsidóság magasabb érdekeitől isolálják, prestigeük kihal, kevés hitelük veszendőbe megy és nem is szólva arról, hogy legyőzetésük fulánkot hagy a lealázott párt tagjaiban, és hogy vélt érdekeikre vonatkozó akaratuk és czéljuk nem érvényesülhet, lassan-lassan még igazi hiveiket is eltaszítják maguktól, kik a zsidóság történetében a gyászlapokra kerülni nem akarnak. Meg fogják fontolni a mostani megszégyenítő mellőzésből, hogy a felekezetben a konzervatismus jogos aspirácziói esetleg érvényesülhetnek, ellenben a zsidóság összességétől való elzárkózásuk és a zsidóság eszményi czéljai ellen való hadakozásuk folytán felettük legjobb esetben napirendre térnek. Az események úgy mint az emberek. A zsidóság úgy mint az ország irányadó körei. És ha átmegy a köztudatba az a nézet, pedig mint a hazai és német orthodox zsidóság egyes köreiből a hivatalos orthodoxiánk legujabb magatartása elleni megbotránkozásból látjuk, ez az idő közel van, akkor ide s tova azon veszik észre magukat, hogy életök felesleges mint azon penészgombáé, mely az orthodoxia egy részének lelki élete körül képződött. Félreértések kikerülése végett megjegyezzük, hogy e bár keserü észrevételekkel tiszta szivből a beteg orthodoxia orvoslását óhajtjuk elérni. Ugynevezett pártérdekről már nincs szó, de igenis van szó a felekezetről, melytől a két felekezetiség eszméjének propagalása daczára eddig még annyira el nem szakadtak, hogy tetteik, tévedéseik sulya reánk is ne nehezednének. Egészen más volna, ha a történiai zsidóságtól elszakadva a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény korlátai között tényleg egy uj felekezetté alakulnak, amit azonban már azért sem tehetnek, mert az ily fanatismusra hajló hiveik száma csökkent ugy, hogy mint a napokban láttuk, már belőlük is hullóban vannak a — szefárdok.

Aki majd a vallásszabadság, a felekezetek jogegyenlősé-

gének és általában a szabadelvü jogintézmények történetét fogja megirni, bizonyára behatóan fog foglalkozni ezekkel, az utóbbi hetek eseményeivel és azon viszonyokkal általában, melyek hazánkban ügyünknek, a liberalizmus ügyének diadalát előkészítették. A napi események taglalása közben a multnak kevés időt szoktak szentelni, noha mélyen éreznünk kell, hogy ez vétek az uttörők érdemei ellen. Bűn az előharczosok emlékezete ellen.

Azon okok között, melyek a történet meghamisítására vezetnek, kiváló szerep jutott a személyes érdekek egyéni hiuság és hatalomvágy kielégítésére irányuló törekvéseknek. Igy esik aztán meg, hogy a pillanat sikereinek élvezete és a vele járó elismerés után való hajsza közben a valóban nagy és önzetlen czélok szolgálatában álló szellemek küzdelmeire nem gondolunk, hogy a vásári zaj hatása alatt róluk teljesen megfeledkezünk. Az a fosztogatás, melyet az olcsó dicsőségre szomjuhozók az ő lármájuk sphaeráján kivül eső, az okok és események végtelen sorához támaszkodó constellatiókon elkövetnek, elhomályosítja látásunkat és megzavarja gondolatainkat. Az önnön érdemeiket hirdetők zajára az ok és okozat közötti összefüggéseket többé fel nem ismerjük. A nap gyakran önként, gyakran a viszonyok hatása alatt feltolt hőseit ünnepeljük, még ha tetteik mások harczai eredményének puszta elsikkasztásából állnak is. Nem szállunk a dolgok fenekére, hanem a fejlődés törvényeinek hátat fordítva a fölületről bámuljuk és magasztaljuk azokat, akik az eszmék igaz martyrjainak jutalmát, és dicsőségét elsinkófálják és a tények logikája által megérlelt helyzeteket számukra lefoglalják.

A haladás egy-egy sikere feletti örömünk közben alig jut eszünkbe, hogy úgy ez valamint a társadalom egész organismusa, az intézmények szűntelen átalakulása, különböző tényezők összhatásának eredménye. Feledjük azokat, kik vérökkel és munkájukkal pecsételték meg az emberiség legbecsesebb javait, továbbfejlődésünk alapjait és biztosítékait. E feledékenységünk rút hálátlanságot szül, melyet csakis a történeti lelkiismeret felébresztésével lehet kiküszöbölni.

Ezen és hasonló gondolatokra jutunk, ha kissé körültekintünk. A politikai viszonyok legujabb bár örvendetes átalakulása mutatja, hogy ez a jelenség milyen pusztításokat végez

a tények és okok közötti kapcsolat felismerésének feltételei ellen. Ami azonban nagyban az ország közviszonyainak alakulásánál történik, az gyakran kisebb viszonyok között, — de ilyenkor persze komikus hatással — is lejátszódik. Felekezeti életünkben nem egy ilyen tünetre utalhatnánk, de megvalljuk, hogy az ilyen dicsőség utáni vágyakat tulszigoru mértékkel nem itéljük meg. Nem különösen akkor, midőn a czélzat annyira szembeszökő, hogy czáfolatra sem szorul és nem akkor, ha a felekezet iránti érzés az egyéni szempontokon is átmelegít. Ha pedig arról van szó, hogy a sikerekben való részesedés érdemsorozata megállapíttassék, részünkről a legnagyobb bőkezüségre vagyunk hajlandók és csak melegen ajánlhatjuk ez eljárást mindazoknak, akik csak az ügyet és eredményt tartják szem előtt. De nem leszünk hütlenek e nézetünkhöz, ha tisztán a történet érdekében néha-néha — mert hiszen a tünetek gyakorisága mellett ez sűrűbben unalmassá lenne — egyikmásik dolgot helyreigazítunk. Igy kénytelenek voltunk ezt f. é. februári számunkban is megtenni és kénytelenek vagyunk most is pár szóval egy-egy tévedést helyreigazítani.

Felhivták ugyanis figyelmünket az E–g f. é. 46. száma vezérczikkének következő passusára: — »*tiz hónappal ezelőtt a zsidó felekezet bevettsége ismeretlen politikai kérdés volt. Magyarországon nem beszélt arról senki, még maguk a zsidók sem tudtak róla sokat*« stb. E kategórikus kijelentések kissé zavarba hoztak, mert először a t. lappal, mely e kijelentést tartalmazza, évekkel ezelőtt a receptio ügyében nagyszabásu polemiát folytattunk, melyben a nevezett lap ellenében a zsidó vallásfelekezet receptiojának szükségességét erélyesen és gyakran kiméletlen módon védelmeznünk kellett, mert másodszor fent idézett czikk irója, ha jegyzeteim nem csalnak, 1889 év októberben ugyanazon lapban és ugyanazon helyen ugyanoly határozottsággal kijelentette, hogy »*a zsidóság minden ellenkező állítás daczára bevett felekezet*« következésképen a receptio után törnie sem kell magát, sőt elment ennek bizonyításánál egészen odáig, hogy az ellenkező nézetüeknek azt ajánlotta, hogy bizonyításáról *ha szokatlan volta miatt nehezükre esnék is, egy kissé gondolkodjanak*. De zavarba hozott e nyilatkozat azért is, mert amit a czikkező bizonyára nem szándékolt, a zsidó vallásfelekezetre mélyen sértő, ha az mondatik,

hogy vallásfelekezetének legszentebb érdekéről még maguk a zsidók sem tudtak sokat. Februári számukban e kérdésről már eleget elmondottunk és, ha a szükség ugy hozná magával, akkor az egész kérdés rendszeres történetével is előállunk. Kimutattuk ott azoknak nagy járatlanságát, kik e kérdésekről a leghatározottabb hangon szeretnek beszélni. Ez alkalommal csak a hazai zsidóság, vagy ha jobban tetszik történetének védelmére megemlítjük, hogy nyomban a zsidók egyenjogusítása után az első zsidó egyetemes gyülésen, melyen Magyarország egész zsidósága képviselve volt és mely gyűléshez hasonló nyilvánossággal és szervezettel tárgyaló zsidó felekezeti képviselet a világ zsidóságának ujabb történetében páratlanul áll, egyhangulag hozták azon határozatukat, hogy a kormány felkéressék, hogy a törvényhozás legközelebbi ülésszakában máris oly javaslatot terjesszen elő, mely szerint a zsidó vallás törvényesen bevett vallások sorába iktattassék. Sőt e congressus voltaképeni czélja is ebben culminált, amint az megdicsőült b. *Eötvös* József megnyitó beszédében világosan és határozottan kijelentette, mondván, hogy e congressus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izr. hitfelekezet, mint vallásos társulat is épen olyan szabad önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak.« Valaki mint az E—g czikkirója a haladó zsidóság képviseletének a miniszterekhez és az országgyűlés képviselőházához intézett emlékiratait »Kéregetések«-nek nevezheti, amint a zsidóknak saját így vagy úgy alakult képviselete vagy tisztviselői iránti tradiczionális tiszteleténél fogva cselekszi is, de a példátlan érdeklődéssel lefolyt, a legszegényebb és legelhagyatottabb vidéken lakó zsidó kunyhójáig eljutott tárgyalásokkal szemben, a zsidó vallásfelekezet egyenjogusításának keresztülvitele végett egybehivott és a receptiot lelkesen felkarolt congressus után azt mondani, hogy a receptio kérdéséről még maguk a zsidók sem tudtak semmit — nem lehet. De nem lehet ezt czikkirónak akkor, midőn évtizedek óta egy végtelen sora a legkiválóbb nevü zsidó íróknak, papoknak számos lapokban, röpiratokban, szószéken és hitközségi termekben, zsidó képviselők az ország-

gyülésen, sőt maga azon férfiu — dr. Mezei Mór — aki a legutolsó mozgalom feje és szive volt egy főleg ezen eszmét szolgáló lapban a kérdésért a legnemesebb és sem hiuság, sem egyéb által meg nem vesztegethető lelkes és valóban férfias küzdelmet folytattak. Ezekkel szemben azt mondani, *hogy a receptióról még magok a zsidók sem tudtak semmit*, enyhén szólva — nem lehet.

Ámde az is mondatik, hogy *tiz hónappal ezelőtt a zsidó felekezet »hevettsége« ismeretlen politikai kérdés volt«*, és ezzel a gyékény még a politikai körök alul is kihuzatnék, ha a dolog ugy állana. De nem ugy áll ám. A fent említett 1870. és 1871. években ép úgy, mint most a vallás és lelkiismeret szabadsága és egyenlősége iránt minden vallásra s kapcsolatosan reánk nézve kihatólag elrendelt törvény alkotásra vonatkozó képviselőházi határozatok alapjául szolgált »kéregetések«-ről nem szólva, az idézett nyilatkozatot bold. báró *Eötvös* József mint m. kir. vallás- és közoktatási miniszter hivatalos minőségében tette. Azt pedig, hogy egy cultusminiszter, még hozzá ha azt báró Eötvösnek hitták, ne lenne politikai factor, vagy nem politikai okoknál fogva, hanem szórakozásból jelent volna meg a zsidók kongresszusán és hogy az általa akkor kifejtett actió közben a zsidó felekezet egyenjogusítását nem tekintette volna politikai kérdésnek, — mondani nem lehet. Az állam és egyház közötti viszony rendezése ügyében kiküldött bizottság, melynek előadója néh. Molnár Aladár volt, a jelen folyóirat más helyén közölt törvényjavaslat előterjesztése alkalmával idevonatkozólag — ez adatot még fel nem használtuk — 1875. évben a képviselőházban tett előterjesztésében egyebek között ezeket mondta: a magyar törvényhozás »a zsidókat kik nem keresztények a politikai s polgári jogok gyakorlására 1867-ben a keresztényekkel egyenlően jogosítottaknak nyilvánította. Ámde ekkor mivel indokolhatjuk azt, hogy az öt bevett keresztény felekezeten kivül lévő többi keresztény felekezetekkel még nincs szabad vallás gyakorlata engedve? *mivel indokolható, hogy a zsidók politikailag a keresztényekkel egyenjoguak, vallásilag pedig még ma is csak eltürtek s ugyszólva törvényen kivül állanak.«* Azt, hogy az országgyülés, vagy annak egy előkelő bizottsága ezzel a kérdéssel nem politikai kérdésképen hanem passzióból foglalkozott volna, mondani — nem

lehet. Szándékosan nem hivatkozunk képviselőházi beszédekre, melyek csak úgy hemzsegnek a zsidó felekezet jogállására vonatkozó panaszoktól, nyilatkozatoktól. De a rendelkezésünkre álló anyag felett gyakorolt kritikánk megengedi, hogy azt igen is felemlitsük, mert a legfeledékenyebbek emlékezetéből sem halt még ki, hogy a főrendiház módosításáról szóló törvényjavaslat alkalmával az »izr. hitfőnök« a hivatalos állítások szerint azért bukott ki, mert felekezetünk recipiálva és szervezve nem volt, és az is ismeretes, hogy akkoriban a »bevettség« kérdésével politikai szempontokból természetesen mint orvoslandó sérelmünkkel eleget foglalkoztak a képviselőházban, ugymint az illető bizottságban egyaránt. De az már kevésbbé ismeretes, hogy akkoriban Trefort miniszteriumában egy kész törvényjavaslat tárgyaltatott, mely az izr. vallásfelekezet egyenjogusítása iránt készült. És amidőn folyóiratunk első száma 1884 évi január havában homlokán az Eötvös József említett megnyitójával azonos és azóta is elismerés igénylése nélkül tehetsége szerint hiven szolgált programmal megjelent, e javaslatot szóról-szóra publikálta. E javaslat beterjesztését a főrendiházban történtek megakadályozták. Annyi azonban bizonyos és tán szükségtelen, hogy ezt tovább bizonyítsuk, hogy azt mondani, hogy a zsidó felekezet bevettsége ismeretlen politikai kérdés volt — nem lehet. És ha ezt mégis mondják, akkor ez csak arra vonatkoztatik, hogy ez *a szó* »bevettség« volt ismeretlen, amit kétségbe vonni nem lehet. E szó felett a hazai nyelvészet öröme határtalan lesz, amiért is az e feletti nyelvelést reájuk bizhatjuk. Vagy ha valaki úgy akarná ezt értelmezni, hogy ez a kérdés nem játszott nagy szerepet a politika terén — noha a kifogásolt czikkben az ismeretlen szó e magyarázatnak ellent áll — *ugy a mint például az elkeresztelési kérdésig a politikai helyzetet, a polgári házasság, az állami anyakönyvvezetés, a vallásszabadság szintén nem uralta*, akkor ez igaz. De már azt mondani, hogy Magyarországon a receptióról nem beszélt senki — igazán nem lehet, annál kevésbbé, mert hiszen volt alkalmunk kimutatni, hogy még az emanczipáczió előtti időben consideratió tárgyát képezte a zsidó vallásfelekezet törvényes befogadása a felekezet köreiben, a megyék gyűlésein s az országos hatóságok köreiben és későbben sok szó mellett a legszélesebb nyilvánossággal ugyanez történt, ami *némajátékkal nyilván nehezen ment volna.*

Azonban elég most ebből ennyi. Majd folytassuk alkalom adtán. Addig is azonban az uralkodó nagy feledékenységre és tájékozatlanságra való tekintettel közöljük alább (l. Kutfők) néh. b. Eötvös Józsefnek a vallás szabad gyakorlására és a vallásfelekezetek egyenjoguságára vonatkozó törvényjavaslatát az indokolással együtt, továbbá néh. Molnár Aladár képviselőnek az állam és egyház közötti viszony rendezésére kiküldött bizottsághoz benyujtott törvényjavaslatát és végül az ezen bizottságnak Molnár javaslatától nem sokban eltérőleg megállapított törvényjavaslatát. Abban a sok szóbeszédben, mely most országszerte a vallásszabadságról és a vallásfelekezetek egyenjogusításáról stb. folyik, e javaslatokról említés sem történik. Az emberek többnyire a setétben tapogatódznak, holott a multak példái a történeti fejlődés respectálása és az azzal összekötött okulás minden ügynek üdvére szolgál. Különösebben észleljük ezt felekezetünk köreiben.

Czikkünk tulságos nagy terjedelmet nyerne, ha most e javaslatok méltatásába bocsátkoznánk. A legujabb javaslat nélkül tán felesleges is lenne. Az azonban nyomban szemünkbe ötlik, hogy b. Eötvös József javaslatának három első és legfontosabb szakasza, mely a vallásszabadság gyakorlatának fogalmát határozza meg, szóról-szóra benne van a másik két javaslatban is. Tényleg oly szabatosan van a fogalom leirva, hogy óhajtandó, hogy az ujabb javaslatban e szakaszok szintén átvétessenek. Ambár az előbb kifejtettek szerint felekezetünk jogi helyzetének általános biztosítását a receptionak törvényben való kimondása által óhajtjuk, mégis a vallásszabad gyakorlatának kérdésére tartozó ezen javaslatokat közzéteendőnek találtuk, mert amellett hogy általános érdekük, az által, hogy az államnak a bevett felekezetekhez való viszonya iránt részben az egyházak már szerzett jogainak megerősítése részben pedig e jogok integrításának feltételei iránt kiegészitő és magyarázó intézkedéseket tartalmaznak, reánk minden esetre kiváló érdekkel birnak.

Ami az általános kötelező polgári házasság és az állami anyakönyvvezetés intézményeinek meghonosítását illeti, kétsé-

get nem szenved, hogy úgy amit e jogintézmények a többi vallásfelekezetektől, úgy felekezetünktől is áldozatokat követelnek. Ezen áldozatokat azonban a zsidóság készségesen meghozza az éltető elemét képező liberalizmus, hazánk jogrendszerének modern alapokon való átalakítása, de kiváltképen a különböző vallásfelekezetek közötti béke biztosítása érdekében A polgári házasság kötelező alakja nem zárja ki a zsidó szertartás szerinti házasságkötést, a polg. házasság kötés formája nem ütközik össze a vallástörvényeink szerinti házassági jog vonatkozó szabályaival és minthogy az izr. hitfelekezetnek a többi bevett vallásfelekezetek közzé leendő törvényes beczikkelyezése szükségképen maga után vonja az autonomia teljes és minden vonalon való kiépítését, tehát a felekezeti és vallásos élet egészséges fellendülését, feltehető, hogy az ősi traditionalis zsidó házassághoz a vele kapcsolatos ünnepélyességekhez való ragaszkodás és a felekezethez való tartozandóság érzete a templomi gyülekezet előtti házassági frigykötést sértetlenül fenn fogja tartani, vagy legalább is kevéssé fogja érinteni. Tekintve pedig, hogy a polg. házasság az udvari cancellariai rendelet lealázó uralmát, a velük szemben folytatott önkényes gyakorlatot és a felekezetünk tagjait sujtó jogbizonytalanságot gyökeresen megszünteti, a polgári házasság mint jogintézmény ellenzésre felekezetünkben alig találhat.

Sokkal inkább fogja érinteni felekezetünket az állami anyakönyvi intézmény behozatala, mert a hitközségek közvetlenül vagy esetleg közvetett módon anyagilag károsulnak, mert tisztviselői is érzékeny kárt szenvednek, mert egyes helyeken a tisztviselők helyzete megrendül, mert az egyeseknek a felekezeti testületekkel és közegeikkel való érintkezése eseteinek száma szükebbre szorul, mert a hitközségek a reájuk ruházott állami functiók visszaszolgáltatása által tekintélyben is csorbulnak, de kiváltképen, mert az 1885 évi anyakönyvi szabályrendelettel az anyakönyvvezetői minőséggel szoros kapcsolatban elért rabbi véglegesítés áldásos és nagy vivmánya egyelőre megszünik. Önként értetődik, hogy ez alatt nem teljes megszünés értendő, mezt hiszen a recipiált felekezet törvény által védett autonom hatáskörében pótló, sőt tökéletesebb rendelkezéseket állapíthat meg, a helyett, amit az állami anyakönyvi intézmény időlegesen eltemet.

Ezt, valamint sok más intézményt a recipiált osztatlan felekezet saját körén belül uj életre fogja kelteni és meg fog valósulni, amit az elkeresztelési kérdés keletkezésénél csak félve, remegve remélhettünk, hogy a hazai keresztény felekezetek közötti összeütközés folytán az állam és egyház közötti viszony rendezésének elég régen heverő kérdése megmozdul, és hogy ennek hatása alatt, részint ennek keretében a zsidó felekezet jogáért való hosszas küzdelem győzelemre jut és vele felekezetünk egy uj és dicső korszaka nyilik.

Addig is Isten áldása legyen mindazokon, akik ügyünkért harczoltak és harczolnak, a multban, közelmultban és jelenben egyaránt!

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ

TUDOMÁNY.

SZÁZADUNK ELSŐ FELÉBŐL.

Szófér Mózes pozsonyi rabbinak levelezői.

A zsidók története Magyarországon csak kevés alakot tud felmutatni, melynek jelentősége és híre hazánk határain tál is terjedt és melynek a zsidóság általános történetében, ha csak másodrendű hely is jutott volna a korukat képviselő kiváló személyiségek sorában. Ezen gyérszámú alakok közt, ha az életében gyakorolt és halála után is fennmaradó hatását tekintjük, századunkban mindenekelőtt Szófér Mózesen, az 1839-ben elhunyt pozsonyi rabbin (született 1761-ben, Frankfurt am Mainban) akad meg szemünk. A halála óta lefolyt félszázad nem tüntette el működésének nyomait. Szelleme, mely nem volt sem a vallásos életre is kiható míveltségnek, sem a tudományos kutatásnak, sem pedig a türelemnek szelleme, voltaképen még ma is él közöttünk; és valamint Ranke ismert szava szerint Németország a második franczia császárság legyőzése után XIV. Lajos ellen vitte a háborút, úgy a magyar zsidóságnak szellemi haladást és kulturát kedvelő része kénytelen még manapság is Szófér Mózes ellen küzdeni. Ha majd egy boldogabb kor kellő történeti távolságból szemléli küzdelmeinket, viszályainkat, első sorban a néhai pozsonyi rabbinak és iskolafőnek alakjára fordul figyelme, ki földi léte határain túl is sok évtizeden keresztül szabott irányt és gyakorolt befolyást a magyar zsidóságban.

Amaz irány káros volta, ama befolyás szomorú következményei, melyeket oly nehezen viselünk, nem képezhetnek okot rá, hogy közelebbi multunknak oly kiváló vezérszemélyisége előtt elzárjuk szemünket és ne kiséreljük meg működésének és hatásának méltatásával a hazai zsidóság belső történetének a XIX. században egyik legfontosabb tényezőjét megvilágitani. Ily méltatáshoz, mely előbb utóbb egyik hálás föladata lesz hazai

zsidó történetirásunknak, jelen dolgozatom adatkészletet akar nyújtani, mely bár csak nevek és számok halmazából áll nagyobbára, így is alkalmas arra, hogy képet adjon Szófér Mózes működésének legérdekesebb oldaláról és az általa négy évtizeden át elfoglalt központi állásról. A halála után folytatólag hat kötetben (1841—1864.) kiadott responsum-gyűjteményéből, melynek neve »Chathám Szófér« (חתם סופר) a szerzőnek is leghasználtabb, sőt népszerűségre is szert tett nevévé vált, betűsorrendben összeállitottam azoknak neveit, kiknek kérdéseire válaszul szolgáltak a responsumok és kik közül sokan emezeknek egész sorával szerepelnek. A levelezők nevéhez lakóhelyük nevét csatoltam, a mennyiben a responsumok czimében említve találtam, és mindegyiknél kimutattam, kötet- és folyószám kitevésével, mely responsumok vannak hozzá intézve, záró jelbe téve az évszámot is, melyből az illető levél származik, az eredeti világteremtési éveket a megfelelő polgári időszámitási évekkel helyettesítve. Azt, hogy valamely responsumnál hiányzik a keltezés, k. n. (= keltezés nélkül) betűkkel jelöltem. A levelezőknek rendesen csak egyéni nevét, a családi neve nélkül, találjuk a responsumok czimzésében; a hol tehettem, máshonnan szerzett tudomás alapján kiirtam a családi nevet is. Olykor hasonló módon kellett a hiányzó lakóhelyet pótolni. Az ismertebb és főleg az irodalmilag működött levelezőkhöz kisebb adatokat csatoltam a jegyzetben, de többnyire csak néhány, alább nevezendő munkára utaltam, melyben ily adatok találhatók. Végre oly responsumoknál, melyek általánosabb érdekű tárgyra vonatkoznak, egy pár rövid szóval figyelmeztettem tartalmukra. Miután csakis rendezett adatkészletet akartam nyújtani, nagyobb kivonatoktól, valamint megjegyzésektől, reflexióktól tartózkodtam.

A hosszú lajstrom magában elegendő, hogy Szófér Mózest kortársainak körében tüntesse föl, amint az ország minden részéről, de messze külföldről is fordúlnak hozzá kérdésekkel, mint a talmudi ismeretek és a vallástörvényi hagyomány első rangú tekintélyéhez. Fordulnak hozzá nagyszámú tanítványai, — kiket lajstromomban az illető responsumban használt »tanítványom« (תלמידי) megszólítás alapján csillaggal jelöltem, — hazai és külföldi rabbik,[1]) községek, elöljárók, magánemberek. A leve-

[1]) A lajstromban a nevet követő »r.« által jelölve.

lezőknek nagy száma és hovávalóságuk változatossága egyaránt bámulatot gerjesztő. Hozzájárul még a hosszú időszak, melyre a responsumok terjednek. Kivéve kettőt, mely még Strassnitzból (Dresnitz), Szófér Mózes első (morvaországi) rabbisága idejéből (1796) való, mindnyáját negyven év alatt, 1799—1839, mint Nagymarton (Mattersdorf) és — 1807-től kezdve — Pozsony rabbija írta. Igaz ugyan, hogy ezen responsumgyűjtemény belső jelentőségére és a belőle meríthető történeti adatok fontosságára és gazdagságára nézve a régibb időkből reánk maradt hasonló híresebb gyűjteményekkel nem állítható egy sorba; de ebből a szempontból is figyelemre méltó, már mint a magyarországi zsidóságnak legjelentékenyebb irodalmi terméke e téren, de nem kevésbbé mint hazai községeink történetéhez számos adatot szolgáltató forrásmunka. Ezen adatoknak javarészét épen a jelen dolgozat állítja össze, a menynyiben az említett korszakban virágzott községek és működött rabbiknak igen nagy részéről ad tudomást. Községeink helyi története, mely nálunk eddigelé csak ritkán akadt földolgozóra, hasznát veheti lajstromomnak, valamint egyes kiválóbb levelezők életrajzához is adatokat nyújthat. Engem is egy életrajzi munka vitt erre a tanulmányaim rendes körétől némileg félre eső térre. Midőn három évvel ezelőtt Wodiáner Kosmán hagyatékának rám bizott kiadása alkalmából e jámbor és tudós férfiúnak, Szófér Mózes tanítványának életéhez gyűjtöttem az adatokat, a »Chathám Szófér« gyüjteményében található hozzá intézett két responsumot csak úgy birtam pontos és megbízható módon megállapítani, hogy az egész gyűjteményt átkutattam. Ez arra a gondolatra vitt, hogy a jelen dolgozatban közzétett lajstromot készítsem, mely remélhetőleg másokat hasonló fáradságtól megfog kimélni. A keresés megkönnyítése végett, egyuttal tanulságos áttekintetül, dolgozatomhoz a helységeknek országok szerint rendezett, betűsorrendes névmutatóját csatoltam.

A magyarországi helységek neveit első sorban magyar nevükkel jelöltem, de melléje zárójelbe a forrásomban használt és, hol német név van, ennek a névalaknak megfelelő, de sokszor elferdített és nem mindig biztosan fölismerhető héber írásmódját is kitettem.

A »Chathám Szófér« hat kötetét rövidség kedveért római számokkal jelöltem, még pedig a következő módon:

I. = חלק אורח חיים, Pozsony, 1855. (208 resp.)

II. = חלק יורה דעה, Pozsony, 1841.[1]; új kiadás 1860. (356 resp.)

III. = חלק חשן משפט, Pozsony, 1861. (207 resp.)[2]

IV. = חלק אבן העזר, Pozsony, 1858. (152 resp.)

V. = חלק שני אבן העזר, Pozsony, 1859. (175 resp.)

VI. = חלק ששי ... שאריית התשובות, Bécs, 1864. (104 resp.)[3]

A jegyzetekben, többnyire rövidített módon idézett munkák a következők:

Benjacob = איצר הספרים, Thesaurus librorum hebraicorum, auctore J. A. Benjacob. Wilna, 1880.

Fürst = J. Fürst, Bibliotheca Judaica. I., II., III. Leipzig, 1863.

SG = שם הגדולים החדש (A. Walden). I., II. Warschau 1864.[4]

B. Ch. = Leopold Löw, Ben Chananja, Monatsschrift (IV.-től kezdve: Wochenblatt) für jüd. Theologie. I—X. Szegedin, 1858—1867.

Ign. Reich, Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten, I., II. 2. Auflage, Pest, 1868.

*

Előszómat köszönettel és egy kérelemmel zárom be: köszönettel Brill S. L. rabbisági elnök úrnak, ki tudásának kimeríthetetlen bőségéből számos személyazonosítással és egyes adatokkal segítette munkámat, valamint dr. Kayserling M. rabbi úrnak, kitől szintén nehány személyre nézve nyertem

[1]) Ezen e ritkaszor kiadott kötetről l. Allgemeine Zeitung des Judenthums, 1843. 217. s köv. l.

[2]) Tényleg tízzel kevesebb resp. van e kötetben, mert a számozásban hanyagságból עמ után צ-t tettek és így tízzel ugrottak.

[3]) Hasonló tévedés miatt tényleg tízzel kevesebb van, mert ע után a számozásban פ"א-ot tettek. De vannak egyes kötetekben még más e nemű tévedések, a mennyiben — mint ez alább az egyes esetekben meg lesz jegyezve — két egymás után következő responsumot ugyanazon egy számmal jelöltek.

[4]) Az ezen munkából idézett czikkek többnyire csak a Ch. Sz. illető responsumából merítik a levelező nevét, a nélkül, hogy új adatot tennének hozzá.

fölvilágosítást; olvasóimhoz pedig azon kérelemmel fordulok, hogy netaláni tévedések igazítását vagy adataimnak bővítését velem vagy egyenesen, vagy e folyóirat útján közölni szíveskedjenek.

Ábrahám. II, 188 (1808); 205 (1816); 171 (1819).

Ábrahám (ידידי). V, 159 (1815); II, 69 (1830).

Ábrahám [Ries] r., Endingen, Svaiczban. V, 161 (1821) [1]); VI, 39 (1824) [2]; II, 175 (k. n.). [3])

Ábrahám, r., Gross-Glogau, Porosz-Sziléziában. I, 122(1810). A westfáliai országos konsistoriumnak (קונסטאריע דמדינת וועסטפאלין) egy rendeletére vonatkozik, melylyel a hüvelyes veteményeknek Pészachkor való élvezetét megengedte. [4])

5 *Ábrahám*, r., Komárom (קאמארן). V, 120 (1806); IV, 58 (1808); V, 137 (1815): II, 190 (k. n.).

Ábrahám, r., Simánd (שימענדע) [5]) V, 82 (1834).

**Ábrahám*, r., Somfalva (שאטלסדארף Schüttendorf). IV, 119 (1835).

Ábrahám Abusch, r., [Bodrog]-Keresztúr. III, 203 (1802), l. alább: Jeremiás, Szántó; III, 140 (1810).

Ábrahám, Auerbach r., Bonn, Rajna-tartomány. [6]) I, 71 (1814). A levél elején említi a יד דוד című könyvet és szerzőjét. Auerbach Ábrahámnak akkor már boldogúlt ipját. E munka Offenbachban jelent meg 1799-ben. [7]) szerzője *Joseph David Sinzheim* (meghalt 1812), az I. Napoleon által egybehivott szanhedrinnak (1807) egyik legkiválóbb tagja és kinevezett elnöke.

---

[1]) אב"ד דק"ק ענטלינגה ואנפיה מדינת שווייטץ

[2]) אב"ד דמקהלות ישראל במדינת שווייטץ

[3]) אב"ד דק"ק ענטלינגה ומדינת שווייץ. — L. még III, 21.

[4]) Ezen konsistoriumról, melynek élén a híres Jacobson Izraél állott, l. *Jost*, Gesch. des Judenthums und seiner Sekten III, 326; *Grätz*, Geschichte der Juden XI, 309. — A resp. tárgyához l. M. Kunitz, המצרף, 55 (1811-ből).

[5]) Családi néven Friedmann; az elsők egyike, kik (1845-ben) a zsinagógában magyar nyelven prédikáltak. L. Löw és Kulinyi, A szegedi zsidók, 216. l.

[6]) אב"ד דק"ק בונא והגליל

[7]) L. Benjacob, Thesaurus libr. hebr. p. 213.

10 *Ábrahám* Bing, r., Würzburg. III, 34 (1801); [8]) III, 35 (k. n.) [9])

Ábrahám Czebi (Kohen), r., Szent-Péter. V, 158 (1822).

Ábrahám Czebi Kohen. I, 15 b [10]) (k. n.): a szefárdi (spanyol) és askenázi (német) ritus szer. imakönyv egyenlő jogosúltságáról. Két tanítójának: R. Náthan Adlernek és R. Pinchas Horowitznak ebbeli szokásait említi. [11])

Ábrahám Eliezer, Jeruzsálemből (איש ירושלים). V, 119 (1816).

Ábrahám Eliezer, r., Triest. [12]) IV, 108 (1804): A Code Napoléon (קודיס = codice) házassági törvényére vonatkozó kérdés, mely a zsidókra nézve is érvényesnek kijelentetett. Triest akkor a franczia birodalomhoz tartozott; IV, 109 (1808) [13]): tartalma a megelőzőhez csatlakozik; VI, 88, 89: a *hamburgi reform-templom* ujításai ügyében (1818 s köv.).

15 *Ábrahám* Izsák, r., Galgócz (פ"ש = Freistadtel). III, 151 (1832); II, 47 (1835); V, 173 (1837); I, 45 (k. n.). [14])

Ábrahám József. II, 66 (1820).

**Ábrahám* Kohen. I, 126 (1831)

Ábrahám Mózes, r., Mischkowitz, Csehorsz. (מישקאוויטץ). VI, 14 (1824): A birák megvesztegetése ellen.

---

[8]) ר' אברהם בינגא . . . אב"ד דק"ק ה"פ ומדינת ווירצבורג

[9]) ר' אברהם . . אב"ד דק"ק ה"פ והמדינה. — ה"פ a. m. Heidingsfeld, a würzburgi zsidók egykori anyaközsége. A שם הגדולים החדש cz. munkában (I, 3 b) ezen responsumok alapján említtetik: Ábrahám נאון מפורסם אב"ד דק"ק הוצעפלאין (Hotzeplotz), a mi ה"פ rövidítés helytelen föloldása. Ábrahám Bingről, ki 1841-ben 89 éves korában halt meg Würzburgban, l. *Kayserling* czikkét: Allgemeine Zeitung des Judenthums, 1892, 22. sz. Valamint Szófér Mózes, ő is majnai Frankfurtból származott, és Sz. M. úgy mint saját nevéhez, az övéhez is hozzá teszi: מספד"מ.

[10]) Tévedésből az I. kötetben két egymás után álló responsum van 15-iknek számozva. — Talán a megelőző szám alatti Ábrahám Czebivel azonos.

[11]) L. B. Ch. IX, 452.

[12]) SG I, 3a. Meghalt 1825-ben; héber és olasz versekben siratta *S. D. Luzzatto*, l. ennek כנור נעים cz. munkáját (II. rész, Padova, 1879), 218—225.

[13]) תקס"ה helyett talán olvasandó: תקס"ה, de aztán פ"ב (Pressburg) helyett is מ"ד (Mattersdorf).

[14]) L. alább, 177. sz.

Ábrahám Mózes, r., Törökországban.[15]) II, 70 (1826): Egy 18 éves beteg leányt szabad-e gyógyítás végett szerzetesek házába adni, hol kénytelen lesz az étkezési törvényeket megszegni.

20 *Ábrahám* Reggio, r., Görz[16]) (Gorizia, גריציא). II, 28 (1821).

Ábrahám Sámuel, r., Bátorkesz. IV, 99 (1810).

Ábrahám Schick, r., Győr (יאב, Raab).[17]) II, 37 (1813); III, 70 (1821).

Abrahám Ulmann, r., Szabadka (סאבאטקא): II, 308 (1821); II, 302 (1825); r., Lakompak (ל״ב, Lakenbach): II, 281 (1829); III, 110 (1833); II, 52 (1836); IV, 115 (1836).

Abusch, r., Szikszó (סיקס). V, 141 (1814).[18])

25 **Akiba*, r., Alsó-Kubin (קובין, קובנא).[19]) II, 45 (1814); IV, 147 (1815); V, 95 (1817); II, 16 (1826). L. alább Szinai cz. a.

Akiba, r., Lövő.[20]) V, 126 (1800).

Akiba Bär. III, 45 (k. n.).

Akiba Eger,[21]) r., Friedland: II, 140 (k. n.); Posen: III, 37 (1815); II, 285 (1815); III, 192 (1818): az Isten négybetűs nevének írása szerinti kijtéséről, melyet újabban megengedtek maguknak, továbbá az isteni tiszteleti ujításokról (nemhéber imák, orgona stb.), a hamburgi reformmozgalomra vonatkozólag; VI, 186: ugyanarról a tárgyról, hosszú birálat Liebermann Eliezernek a hamburgi reformok védelmére kiadott két munkájáról: אור נוגה és נוגה צדק[22]); VI, 96 (1819): Chorin Aron aradi rabbi

[15]) אב״ד בטורקייא. Talán Ábrahám Pardo belgrádi rabbi, meghalt 1846-ban, l. B. Ch. IV, 178.

[16]) Izsák Reggionak, a יש״ר név alatt ismert termékeny irónak atyja. L. M. Kunitz, המצרף, 63. sz. — SG I, 2 a.

[17]) L. Reich, Beth-El II² 197.

[18]) Talán a 8. sz. a. rabbival azonos.

[19]) Családi neve: Steinhardt.

[20]) אב״ד דק״ק לויא ואגפ״ה.

[21]) Született 1762-ben (Kismartonban), meghalt 1837-ben. Életrajzát irta tanitványa, az imént elhúnyt S. I. Kämpf: Biographie des hochberühmten, hochseligen Herrn Akiba Eger, Oberrabbiner zu Posen. Lissa 1838; l. még SG. I, 63b, Reich, Beth-El I², 187—193. Sz. Mózesnek ipja volt, a ki rendesen így nevezi magát hozzá írt leveleiben: חתנו כבנו.

[22]) L. Grätz, Gesch. d. Juden XI, 420—424.

ellen;[23]) V, 153a[24]) (1819); III, 150 (1820); III, 154 (1822); IV, 155 (u. a.); III, 165 (1822); II, 346 (1822); III, 69 (1826); V, 91 (1826)[25]); II, 38 (1828); I, 21 (1832); I, 38 (1832); II, 350 (1833); IV, 13 (1833). K. n.: II, 97; II, 236: a jeruzsálemi áldozati kultusz helyreállításának lehetőségéről; V, 26.

Amram, Palesztinában.[26]) II, 233 (k. n.): a szent földet illető vallástörvényi kérdésekről.

30 *Amram*.[27]) II, 354 (1813).

Anschel, dajján, Nagy-Tapolcsány (ט״ש = טאפולשאן). VI, 16 (1834).

Arje Löb, r., Rajka (ר״ד, Ragendorf). II, 326 (1805): az öngyilkos rituális gyászolásáról.

Arje Löb, Stomfa (שטאמפע, Stampfen). I, 77 (1806).

Arje Löb, r., Szempcz (ו״ב Wartberg). I, 99 (1827). L. még 275. sz. a.

35 *Arje* Lebusch, az אוריין תליתאי cz. munkának szerzője.[28]) II, 288 (1834): a gyümölcsfák vegyes oltásáról.[29])

**Áron*. II, 26 (1817).

Áron, r., Bátorkesz. I, 175 (1832); V, 105 (1838).

Áron, r. h., Csáktornya (שאקאטורן, Csakathurn). II, 315 (1830); II, 17 (1828).[30])

Áron, r., Szerdahely (ס״ה). II, 221 (1817); II, 251 (1819).

[23]) Azt írja, hogy »Aron Choriner Rabbiner« (így, nem héber irásban) kezdő betűi: אחר (az ismert apostatának Elisa b. Abújának jelzője.)

[24]) Az V. kötetben két resp. van 153-mal jelölve.

[25]) A responsum végén תק״פ hibásan áll תק״מז helyett, mely évszám a szintén közölt kérdő levél végén olvasható.

[26]) מ״ה עמרם נשיא אלהים בתוך הנשיאים לאומתם . . . Schechter szerint ezen responsum, tartalmáról itélve, 1827. után iratott. L. Revue des Études Juives XXIV, 119. A »híres« R. Amramot említi Zipser, B. Ch. VIII, 742. Alberti-Irsán volt rabbi és 1826-ban Palesztinában telepedett le. — SG. I, 63 b.

[27]) . . . לידידי הרב האברך. Talán azonos a megelőzővel.

[28]) E munkáról l. Benjacob, 72. l. 242. sz. Megjelent Zolkiewben 1833-ban. A szerző családi neve: Horowitz.

[29]) A kérdésből ez álljon itt: נשאלתי מחכימי דיהודאי הדרים במדינת הגר ע״ד שנהגו שמה מנהג אבותיהם בידיהם אשר רבים וכן שלמים קונים כרמים מעכ״ם ובתוכם אילנות נטועים שקדים ואפרסקים רובם מורכבים ומקיימין אותם

[30]) דק״ק שאק h. olv. דק״ק שאקאטורן

40 *Áron (מורה תורה), Tata (טאטיס, Totis). III, 157 (1832); V, 169 (1835).

Áron Fulda, [Frankfurt am Main].[31]) III, 27 (1813); II, 88 (1814); II, 319 (1815); II, 323 (1820); II, 224 (k. n.).

*Áron Pollak, Dárda (דארדע). II, 73 (1819).

Áron סודיין.[32]) V, 97 (1813).

Áron Czebi, r., Szent-Margita (מארגריטן, Margarethen). IV, 31 (1839).

45 *Áron Hirsch, I, 2 (1832).

*Ascher, r., Somfalva (שוטלסדארף és שאטל', Schüttendorf). I, 34 (1826); II, 279 (1826).

*Ascher Selig (זעלג). I, 179 (1814); II, 19 (1819); III, 33 (k. n.).[33])

Azriel, Besztercze (ביסטריץ, Bistritz). V, 138 (1814).

Azriel [Brill], r., Pest.[34]) L. alább Löb Schwab alatt (278.sz.)

50 Bär, V, 122 (1813).

*Bär, r., Liptó-Szent-Miklós (מיקלאש).[35]) II, 24 (1830); III, 201 (1832).

Bär, r., Tejfalu (מילעכדארף, Milchdorf). I, 134 (1836).

Bär, r., Trencsén. II, 5 (1830).

Bär Oppenheim,[36]) r., előbb Strassnitz (Dresnitz): I, 147

[31]) Tudós magánzó, kit Sz. M. az utolsó, keltezés nélküli responsumban így szólít meg: אביר האבירים הרב החרוץ המופלג הנגיד המפורסם. Hagyatékából csak nem rég (1890-ben) kiadott Horowitz M. frankfurti rabbi egy vaskos kötetet, בית אהרן czím alatt. Megjegyzendő, hogy a responsumokban a czímzett lakóhelye nincs kitéve, de az azonosság kétségen felül van. Az első három responsumban még אברך-nak szólítja.

[32]) Talán Czudec Gácsországban.

[33]) A két utóbbi resp.-ban a czímzett neve csak זעלג, de szintén תלמידי-nak szólítja.

[34]) Brill S. L., a pesti rabbiság tudós elnökének atyja. הדרת קדש cz. művéről l. Fürst I, 132. Benjacob, 134. L. még M. Kunitz, המצרף, 100. sz.

[35]) L. Elsasz M. (most rózsahegyi rabbi): Lebensgeschichtliche Skizze des R. Isachar Beer. Wien, 1862. — Halachai fejtegetéseit tartalmazza az 1857-ben מנחת עני cz. a. Bécsben megjelent munkája. L. még B. Ch. IV, 423.

[36]) A híres Oppenheim-családból, Fiai: O. Dávid, néhai nagy-becskereki rabbi és O. Joachim, néhai thorni rabbi; veje Weisz J. H., a bécsi Beth-Hammidrasch hírneves lektora. — Megh. 1859-ben, l. B. Ch. III, 148.

(1823); 148 (1824); 149 (1828); azután Eibenschütz (Morvaország): IV, 44 (1830); V, 50 (1830); II, 345 (1831); III, 168 (1831); III, 94 (1833); IV, 123 (1835); II, 332 (1835); I, 66 (1836); II, 232 (1837); II, 188 (1838); I, 201 (1838); V, 81 (1838); I, 202 (1839).

55 Báruch, I, 173 (1812).

Báruch,[37]) r., Szakolcza (סנאלין, Skalitz). II, 339 (1832).

*Báruch Fränkel. II, 162 (1813); I, 121 (1816); I, 18 (1821);[38]) VI, 2, 3 (1813); III, 144 (1816); I, 160 (1816)[39])

Báruch [Osers],[40]) r., Hamburg. VI, 84 (1818): a hamburgi reform ujításai ellen.

Benjamin Wolf Hamburger, r., Fürth.[41]) IV, 82 (1821); II, 214 (k. n.).

60 *Berel. II, 173 (1820): az orvosi tudomány megbízhatóságáról; II, 306 (1821).

*Berel. (Levi). III, 72 (1803).

Beczalel Ranschburg,[42]) r., Prága. I, 141 (1820); II, 1 (1820); II, 309 (1820).

Bunem Güns, r., Nagy-Marton (Mattersdorf, מ"ד).[43]) III, 98 (1812); I, 185 (1813); III, 131 (1813); II, 29 (1814); II, 158 (1814); I, 176 (1814); II, 321 (1814); III, 92 (1815); III, 106 (1816); V, 96 (1817); I, 116 (1819).

Chajim. V, 164 (1796); II, 83 (k. n.).

65 *Chajim, r., Cziffer (ציפער, Ziffer). II, 278 (1813); II, 312 (1815); IV, 35 (1820); II, 156 (k. n.); III, 16 (k. n.)

Chajim, r. h., Kosztolány (ישוב קאסטילאן). II, 20 (k. n.).[44])

Chajim, r., Vázsony (וואשאן). II, 299 (1803),

Chajim Báruch. I, 194 (1814).

[37]) ביוך alkalmasint בריוך-ra javítandó.

[38]) Ugyanezen responsum tévedésből még egyszer van kiadva: II, 207 (k. n.).

[39]) Az utóbbi négy resp.-ban hiányzik פרענקל családi név; de a czímzett, úgy mint az előbbiekben, תלמידי-nak van megszólítva.

[40]) A hamburgi rabbi-kollegium elnöke, l. Grätz, Gesch. der Juden XI, 422.

[41]) Munkáiról l. Fürst II, 359. — SG II, 10 c.

[42]) L. Fürst III, 129. — SG I, 12 c.

[43]) A 28 sz. a. Akiba Eger testvére. — SG I, 10 b.

[44]) Csak a keltezési hely van meg: מה מרחץ ביסטשאן (Pöstyén).

Chajim (Joachim) Deutschmann, r., Trebitsch.[45]) I, 180 (1821).

70 *Chajim* Heilprin, r., Bukarest (באקארעשט). III, 78 (1818): Dávid nevü községi elöljáró[46]) ügyében, ki a község érdekében tett kiadások megtérítése iránt igényt támasztott és három spanyol rabbitól kedvező döntést kapott.

Chizkija (Kohen), r. h., Répczelak (?).[47]) II, 202 (k. n.): a Répcze folyó[48]) használhatóságáról ritualis fürdőre; III, 124 (1816).

Czebi Abigdor, r., Munkács.[49]) II, 148 (1807); VI, 20 (1808); III, 57 (1808); V, 102 (1809); II, 141 (1813); III, 10 (1813); IV, 90 (1816); I, 12 (1820)[50]): egy rabbi-üresedés kérdésében, midön az elhalt kiváló rabbi helyét annak méltó fiával akarták betölteni, a mit azonban a községnek egy előkelő tagja ellenzett.[51])

**Czebi* Hirsch. III, 77 (1815).

Czebi Hirsch. V, 135 (1809).

75 *Czebi* Hirsch.[52]) VI, 142 (1834).

Czebi Hirsch. I, 109 (1837).

Czebi Hirsch, r., Ács (אטש). II, 344 (k. n.).

Czebi Hirsch, r., Sárospatak (פאטאק). V, 9 (1828); IV, 107 (1829).

Czebi Hirsch Chajes, r., Zolkiew. I, 54 (1832); I, 140 (1833); I, 79 (1837); II, 208 (1837): Chajesnek תורת

---

[45]) Megh. 1837-ben mint kollini (Csehorsz.) rabbi. Életrajzát l. B. Ch. V, 101—108. — SG I, 24 a.

[46]) הגניד ר׳ דוד שהיה ממונה פרנס על הציבור על פי המלך

[47]) רובין תחת משא דבר ה׳ ועדתו בגליל העבייא; a második resp.-ban: מורה צדק לקהל ה׳ גליל וועדבוי, a hol וועדבוי (Verbó) téves írás.

[48]) מי הנהר . . . הנקרא רעביין אשר מעלתו בעצמו אורח ברגליו בא ועבר את הנהר ביבשה בקיין העבר כי הכזיב מימיו והעידו היהודים שלעתים כשאין הגשמים מרובים מכזב מימיו ושמקור מוצא הנהר מארץ שטייאר מארק בין הרי שלג.

[49]) SG I, 66 a.

[50]) A második czímzett ezen resp.-ban: . . . תלמידי יוסף זלמן L. alább 245. sz. a.

[51]) L. B. Ch. I, 399.

[52]) הקצין התורני המופלא

נביאים cz. munkájához[53]) csatlakozó megjegyzések; II, 6 (k. n.).

80 *Czebi* Hirsch ניצר. III, 132 (1822).

Czebi Hirsch Heller, r., Bonyhád: V, 30 (k. n.); Ungvár[54]): IV, 94 (1817); IV, 5 (1833).

Czebi Hirsch Lehren, Amsterdam.[55]) III, 8, 9 (1823): egy amsterdami gazdag és jámbor zsidó (német eredetiben közölt) végrendelete ügyében, melyben évenkint kétszáz forint volt rendelve egy rabbipályára készülő ifjú segélyezésére[56]); I, 204 (1838).

Dániel, r., Simánd (שימאנטא).[57]) VI, 89 (1813): a fent 14. sz. alatt említett responsumon belül. Nevezett simándi rabbi az aradi rabbi (Chorin Aron) ellen vádat emelt Szóférnél, mert egy házassági kérdésben nem törvény szerint döntött.

Dávid, V, 85 (1809).

85 **Dávid*, II, 178 (k. n.).

---

[53]) Megjelent 1836-ban Zolkiewben. Chajesnek egyéb, főleg a talmudra és a hagyomány történetére vonatkozó és tudományos irányú műveit fölsorolja Fürst I, 156.

[54]) A harmadik responsumban így czímezi: אב״ד דק״ק אינגוואהר וכסא כבודו מוכן לו בק״ק אובן ישן (Ó-Buda). Meghalt mint ó-budai rabbi és »Charif« jelző alatt volt híres. L. B. Ch. II, 145. SG I, 18 a.

[55]) Különösen a palesztinai segélypénzek gyűjtése és kezelése által tette ismertté nevét. Erre vonatkozó érdekes responsum: I, 203 (1838), melyben Sz. M. Lehrent védelembe fogja eljárásának gáncsolóival szemben.

[56]) A végrendelet a segélyzendő ifjú kiképzésére nézve ezt mondja: ... ... Er soll auch Unterricht in der Landessprache, Schreiben und Rechenkunst nehmen, aber hauptsächlich müssen seine Studien dem Talmud und den rabbinischen Kenntnisse im höchsten Grade gewidmet sein, um endlich in Stande zu sein מורה הוראה בישראל, das ist, was seine talmudische Kenntniss betrifft, einen jüdischen (sic) Ober-Rabbiner sein zu können. Und nachdem zur Vervollkommung seiner rabbinischen Studien hier im Orte oder anderswo in diesem Königreiche keine genügsame Gelegenheit ist, und dazu bessere Gelegenheit sein sollte auf den jüdischen Seminarien oder hohen Schulen im Auslande, so sollen die vorgeschriebenen jährlichen 200 fl. ihm dazu dienen ... ... Megjegyezzük, hogy itten a »Seminarien« szó alatt — századunk második tizedében — csak a jesibák érthetők.

[57]) Így írja Sz. M., mig D. maga ekképen írja: שמאנדע. L. fent, 6. sz. a.

Dávid, r. Kabold (ק"ד Kobersdorf).[58]) IV, 112 (1800); I, 158, 159 (1800); VI, 41 (1801): városnevek rituális irásmódjáról, kiindúlva Buda város kettős nevéből: בודין és אובין; II, 301 (1802); II, 30 (1803); V, 162 (1812); IV, 134 (1814).

Dávid, r., Oroszvár (קאדעלבורג, קאדלבורג, ק"ב, Kadelburg = Karlburg). I, 130 (1813); IV, 142 (1814); II, 103 (1816); V, 84 (1819); II, 34 (1821); II, 40 (1822); II, 32 (1829).

Dávid, r., Nádas (נאדיש). I, 81 (1820); VI, 56 (1820).

Dávid, r. Strassnitz (Dresnitz). II, 244 (1831).

90 *Dávid*, r., Szerdahely (ס"ה). II, 168 (1800); VI, 64 (1803).

Dávid, r., Temesvár. II, 227 (k. n.): egy kis község, mely nem a temesvári kerülethez tartozott, a temesvári rabbit bízta meg vallásos ügyeinek vezetésével. Nyolcz éven át hű maradt a község a föltételekhez, míg végre külön templomot építvén, egy arra jött idegent tettek rabbivá, a nélkül, hogy a temesvári rabbitól erre engedélyt kértek volna.

Dávid, r., Ungarisch-Brod (אונגריש ברודא). III, 167 (k. n.).

Dávid, Wisznic Bukovinában.[59]) IV, 84 (1838).

Dávid Czebi, Megyer (ישוב מעדיער). II, 213 (k. n.).

95 *Dávid* Czebi (ווילן.[60]) I, 128 (1830).

Dávid Deutsch,[61]) r., Boldogasszony (פ"ק = Frauenkirchen): III, 30 (1799); Szerdahely (ס"ה): III, 204 (1809); Vág-Újhely (עיר חדש, ע"ח): V, 142 (1815); V, 39 (1816): grammatikai kérdések a rituális válólevél szövegéhez;[62]) II, 67 (1820); IV, 59 (1821); I, 174 (1831); I, 125 (k. n.); II, 204 (k. n.).

Dávid העשיל, r., Boldogasszony (פ"ק, Frauenkirchen). V, 116 (k. n.).

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

(Vége köv.)

[58]) Mint a harmadik resp.-ban említve van, a zsidók קובלסדורף-nak ejtik, a nem-zsidók קאברשדארף-nak.

[59]) L. V, 167 (1825): לדייני ישראל הרבנים ... בק"ק ווישניצע.

[60]) לא ידעתיו אכתהו אם הוא נשיא העיר ורב או ת"ח צורב.

[61]) Az אהל דוד cz. munka szerzője. SG I, 14 d.

[62]) L. B. Ch. VIII, 130, 339.

A HAGYOMÁNY KÖRÉBŐL.

1.

A keleti és nyugati római birodalom a Szifrében.

Szifré I. 131. (Friedmann 47 b) a következőt olvassuk: »Ez a birodalom kevélykedik és ha ketté választatik, csupán négy városa van, melyek székvárosoknak alkalmasak. Ezek Asia, Alexandria, Karthagó és Aptiochia.«[1]) Először meg kell jegyeznünk, hogy a Friedmann által nyújtott ומשתחצת képtelen alak; világos, hogy ומשתחצה olvasandó = ha megfeleztetik. Természetes, hogy nem a későbbi ketté szakadt római birodalomról van szó, mert forrásunk a harmadik század elején túl fekvő eseményeket nem tartalmaz. Biztosra vehetjük tehát, hogy a »ketté szakadás« eszméje vagy az Octavianus és Antonius, vagy a még előbbi Pompejus és Caesar közötti harcz emlékein alapszik. Azon időpontok óta ismerhették Palesztinában és a Keleten általában a keleti birodalom fogalmát. Ezen felfogás alapja a tényleges állapotokban gyökerezett, mert a keleti tartományok, különösen Palesztina, közvetlenül valamely keleti helytartó hatalmi körébe tartoztak.

A felsorolt városok közül Alexandria és Antiochia, az egyptomi és szír főváros ismeretesek. Karthagó kétségtelenül a régi ismert város, mely a császárok korszakában ismét virágzásnak indúlt és Alexandria mellett a római birodalom legnagyobb tartományi városa volt. Ezt azért kell külön kiemelni, mert *Neubauer Adolf* »La Géographie du Talmud« cz. érdemes művében (Paris, 1868.) 411. lapon azon lehetőségről szól, hogy »Cartagena« spanyol város volna a talmudban említve. Neubauer e várost csak mint két amóra származási melléknevét ismeri, azért gondol e lehetőségre. A Szifréből egészen világosan kitünik, hogy mely Karthagóról van szó. A hagyomány irodalmában sokszor említett, eddigelé teljesen föl nem derített »Asia«-ról (l. Neubauer i. m. 308. s köv. ll.) Helyünkből világos, hogy nagy város volt. Az összefüggésből az is világos, hogy egy római *keleti provincia* fővárosa volt. A megnevezett három provincia mellett

[1]) מלכות זו מתגאה ומשתחצת אין לה אלא ד' מדינות שראויות למלכות אלו הם אביא ואלכסנדריא ואנטוכ.

másra, mint *Asia proconsularis*, gondolni nem lehet. Asia proconsularis fővárosa pedig Ephesus volt. Talán erről van szó. Lehetséges, hogy a provinciáról nevezték el a fővárost épúgy a mint máskülönben a fővárosról a provinciát nevezték el. E föltevés mellett szólana az a feltünő tény, hogy Ephesus, a hol az Ujtestamentom tanúsága szerint nagy zsidó község volt, mint minden ókori nagy városban, a hagyományos irodalomban, a hol a többi ismertebb városok előfordúlnak, semmiféle összefüggésben nem említtetik. E föltevés mellett megértenők azon hagyományokat, melyekben a görög műveltségű R. Méirről van szó, hogy t. i. »elment Asiába«, »meghalt Asiába« stb. L. különben Neubauer i. h. és Winer BRW. Ephesus czikkét.

2.

Jochanan ben Zakkai pro domo.

J. b. Z. a rómaiak elleni háborúban a források egyhangú tanúsága szerint a békepárt feje volt. Midőn az elkeseredett harcz tetőpontját elérte és győzelemre a Jeruzsálemet ostromló légiók fölött többé kilátás nem volt, Jóchanan, hogy a város lakosságát az éhhaláltól megmentse, testvérfia segítségével, ki a hadi párt feje volt, mint halott vitette ki magát a városból a győző táborába (Gittin 56 a). Vespasianus a békítő tudós több kérelmét, melyek a zsidóság jövőjére üdvös hatásuak voltak, teljesítette.

A szerencsétlen kimenetelű szabadságharczok után a harczias párt árulással szokta vádolni a békekötőt. A szabadságért küzdő hősies nemzet nem is hajlandó elhinni, hogy árulás nélkül legyőzhető lett volna. A példákat nem kell messze keresnünk. Kétségtelen, hogy a háború után bekövetkezett, az azelőttinél még súlyosabb római iga alatt, számosan vádolták J. b. Zakkait árulással.

Ezen vádakkal szemben védekezik Jóchanan következő mondásában: »A tóra azt mondja (V. 27, 6.) ‚teljes kövekből építsd (az oltárt)', oly kövekből, melyek békét létesítenek. Ime egy következtetés. Ha az oltár köveire, *melyek nem látnak, nem hallanak, nem beszélnek*, azért, mert (az áldozatok által) békét létesítenek Izraél és égi atyjuk között, az isteni parancs szerint, nem szabad a vasat fölemelni, mennyivel inkább

lesz fölmentve a büntetés alól az, ki békét szerez ember és ember, férj és feleség, város és város, nép és nép, birodalom és birodalom, nemzetség és nemzetség között.« (Mekhilta 20, 25-re, Friedmann 74 a).

A hév, mely az utolsó sorokban jelentkezik, és a mondás alakja elárúlja a tendenciát. A részletezés szintén jól illik Judéa függettenségi harczára, melyben a zsidók körén belül is ember és ember, város és város, nemzetség és nemzetség, nép és nép (hellenisták, szamaritánusok, zsidók) álltak egymással szemben. Az egymással szemben álló két birodalom végre Róma és Judéa. A »férj és feleség« közötti békeszerzés valószinűleg szintén védekező allusio az Isten által Ábrahám és Sára között a szigorú igazság rovására létrehozott békére, melyről a hagyomány oly gyakran beszél. Lehet különben, hogy ezen felűl a »szótára« is czéloz, melyről J. b. Z. egyik mondása — valószinűleg a közölt hely alapján — gyakran idéztetik (Makkóth 11a s számos helyen).

3.

Egy monda elemei.

A babilóniaiak Izraél történetének sok részéről — mint ismeretes — nem bírtak autochtón tradicióval. Sok esemény, a melyről hallomásból tudomást szereztek, homályos alakban élt emlékezetükben, úgy hogy csakhamar a monda kerítette hatalmába a históriát. Különösen a templompusztúlás, a haldokló zsidó nemzeti állam kegyelemdöfése, izgatta a későbbi nemzedékek képzeletét. Az e fantázia által létrehozott elbeszélések között, melyek a babilóniai talmudban Gittin 56—58 közöltetnek, van egy (57 a), melynek históriai alkotó elemeire még ráismerünk.

A monda így hangzik:

Egy kakas és egy tyúk miatt pusztult el a királyhegy (har hammelech). Szokásban volt ugyanis, hogy a vőlegény és mennyasszony előtt áldást kivánó szimbolum gyanánt egy tyukpárt vittek. Ezeket egyszer egy római csapat elvette. Erre a zsidók megrohanták és megölték őket. A császárnak erre azt jelentették, hogy a zsidók fellázadtak. A császár hadba vonúlt a zsidók

ellen. De volt közöttük egy délpalesztinai (bar-deroma) ember, ki egyszerre ezer lépésnyire ugrott és megölte őket (a rómaiakat). A császár letette fejéről a koronát és fohászkodott a világ urához, hogy ha már tetszik neki, hogy ő megveressék, ne szolgáltassa ki őt és egész királyságát egy embernek. Ezután a délpalesztinai szája által megbotlott, azt mondván: »Hiszen te Isten, elhagytál bennünket, nem jár az Isten seregünkkel« (Zsolt. 60, 12). Bar deroma félre ment és egy kigyó szörnyű módon megmarta, úgy hogy azonnal meghalt. A császár erre azt mondta: »Ez egyszer, minthogy csoda történt javamra, hagyom őket.« El is indúlt. A zsidók erre örömükben ugrottak, ettek-ittak és gyertyákkal kivilágítottak oly fényesen, hogy ezer lépésnyi (mil=milía passuum) távolságról meg lehetett mellette ismerni a pecsétgyűrű képét. Erre a császár azt mondotta: »a zsidók gúnyt űznek belőlem« visszafordúlt és iszonyú vérontást vitt végbe stb.

Világos, hogy a Bar-Kochba felkeléséről van szó. A בר דרומא talán Bar-Kochbának egy másik neve. A lázadás kitörésének oka rominiscentia más korból, melyben a családi élet tisztaságát támadták meg, a miről a misna is szól. Azon állítás, hogy a császár elhagyta egyszer Palesztinát, mely körülmény a zsidók között határtalan örömet szerzett, talán Harinanus első palesztinai utjára vonatkozik, a midőn a zsidó népnek az elpusztult templom felépítésére az engedélyt megadta. Az öröm, mely a zsidók között mutatkozott, Hadriánt a lázadástól való félelmében igéretének visszavonására bírta. Mondánkban e tényre »a király visszatérése« emlékeztet. Tény az, hogy a Bar-Kochba seregének bámulatos gyors mozdulatai által győzött. A hadviselés ezen vonását tükrözteti vissza ama mesés »ugrás«, melyről a monda említést tesz. B. K. váratlan gyors győzelmei által elbizakodottá lett. Különben más forrásban is szó van róla, hogy B. K. ugy nyilatkozott, hogy az Isten ne segítse az ellenséget, akkor ő segítsége nélkül is diadalmaskodni fog. E körülményre vonatkozik a Bar-Deroma ajkaira adott zsoltárvers. A kígyó, a mely megölte, valószinüleg a szamaritánusokra vonatkozik, kik az ismert elbeszélés szerint Bar-Kochbát elárulták. Az itt említett történi tényekről és forrásaikról utalunk Grätz művére: »Geschichte der Juden« IV. 145. s köv. ll.

4.

A makkabeusok történetéhez.

A szír vallásüldözésről sajátszerű tudósítás foglaltatik a midras több helyén, mely nézetünk szerint még nincs kellően megvilágítva. A hely a Genezis rabba 2. fej. szerint (1, 2-re) így hangzik: ר׳ שב״ל פתר קרא בגליות ··· והשך זה גלות יון שהחשיכה עיניהן של ישראל בגזירותיה שהיתה אומרת להם כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל. (V. ö. u. o. 16. fej.; Lev. r. 15. végén; Tanchuma Lev. 11.).

Utoljára dr. Löwy Mór, temesvári rabbi, próbálkozott a hely magyarázatával (Magyar-Zsidó Szemle 1889. évf. 3. l.) Szerinte a kérdésben forgó hely történelmi adat, ha על קרן השיר helyett על קרן השוק olvastatik. A kifejezés nehézkességén kívül a magyarázat ellen szól azon körülmény, hogy **több** helyen fordúl elő a kitétel és mindenütt השור áll. De ha feltételeznők is, hogy e téves írás **egy** forrásra megy vissza, még akkor sem fogadhatnók el, mert a j. talmud Chagíga II (77d) **más** összefüggésben (Hillél társának, Menáchemnek és tanítványainak mondták) szintén a recipiált olvasás található.

Ugyanezen okokból csak **ötletnek** tekintem ama két oldalról ajánlott megfejtést is, hogy קרן השור: keren hassúrnak olvasandó és annyit jelentene, hogy »a fal sarkára« vagy »a fal kimagasló helyére« kell felírni az idézett szavakat (M.-Zs. Szemle 1889. évf. 88. s köv. l.).

Tudósításunk azonban alakjánál fogva sem lehet történi értékű. Ugyanis ezen kifejezés: אין לכם חלק באלהי ישראל elég világos idézet Józsua 22, 25. 27. versből (v. ö. Sámuel II 20, 1), a mely kifejezés az idézett hely alapján a bálványimádást jelenti. A hagyomány bibliai kifejezéseknek utánzatai — különösen a jelen esetben, midőn a hellén rendeletből idézetet várnánk Löwy magyarázata alapján — nem igen bizalomgerjesztők. Egyáltalában nem, ha ez oly férfiú mondása, ki négy századdal a kérdéses esemény után élt (Simeon ben Lákis).

Mindezen okoknál fogva a homilia keretében megjelenő állítás történi hasznavehetőségét nem vagyok hajlandó sokra becsülni. Tökéletesen elegendő különben, ha az e mondást előidézett képzetkört fölismerjük. Herzfeld, kinek műve jelenleg nem áll rendelkezésemre, a fentidézett czikk szerint קרן השור alatt az áldo-

zatok szarvát értette, melyre a szóban forgó mondatot be kelletett volna vésni. [1]) E felfogást, hogy általában az áldozatokról volna szó, egyebektől eltekintve, már azért sem tartom helyesnek, mert az áldozatúl bemutatott állatok között az ökör nem áll előtérben és ez esetben más állatot neveztek volna meg.

Az »ökör szarva«, felfogásom szerint, más képzetkörre mutat. Bikkúrim III. elbeszéli a misna, hogy a zsengéket milyen ünnepélyességgel vitték Jeruzsálembe. »A kerület összes városai összegyülekeztek a kerület fővárosába. A város piaczán háltak s nem mentek be a házakba. Reggel a vezér azt mondotta: Keljetek fel, menjünk Cziónba, Istenünk házába (Jeremiás 31, 6, nem Ézsaiás 2, 3) ... ... Az ökör előttük ment, *szarvai* aranynyal kiverve és olajbogyó-koszorúval a fején, a dob (síp) előttük, míg Jeruzsálem közelébe értek« III 2. 3.). Jeruzsálemben ünnepélyesen lettek fogadva.

E helyből látjuk, hogy a zsengék bemutatása végett a templomba zarándokló nép e szavak: »*Menjünk fel Cziónba, Istenünk házába*« hangoztatása és, mint egy barajtháboól tudjuk, más zsolozsmák éneklése mellett vonúlt fel Jeruzsálembe. Ha már most feltesszük, hogy az idézett jelszavakat a békeáldozatnak szánt ökör szarvaira rávésték, talán azért is, hogy a pap tudja, hogy az áldozat milyen alkalomból lesz bemutatva, akkor megtaláltuk a »keren hassór« értelmét. A hellén vallásüldöző azt követelte a hagyomány képzetköre szerint, hogy ezentúl az ünnepélyes alkalmakkor ne legyen bevésve az ökör szarvaira szimbolum gyanánt »Megyünk fel Cziónba, Istenünk házába«, hanem »Nincs részünk Izraél Istenében« azaz a bálványt imádjuk.

Az adott magyarázat még azon esetben is helyes lenne, ha nem fogadtatnék el azon állítás, hogy a bikkurimmal való zarándoklás alkalmával az ökör aranyozott szavaira az említett szavak rávésettek. Mert elegendő azon föltevés, hogy az amóra lelkében a Bikkurimban elbeszélt zarándoklás, mint a valláselnyomás ellentéte, azon képzetet keltette fel, hogy a vallásüldözők az »ökör szarvaira« azt szerették volna ráiratni: »Nincs többé részünk Izraél Istenében.«

[1]) Ugyanily magyarázatot ad Luria a Rabba első helyéhez (ed. Varsó).

5.

A misnaszerkesztés egyik elve.

A misnaszerkesztő az egy tárgyra vonatkozó haláchikus anyagot többnyire alkalmazásuk ideje szerint csoportosítja. A szombatra vonatkozó törvények pl. úgy vannak előadva, hogy a már a péntek délután figyelembe veendők állanak első helyen, azután következnek a lámpagyújtásra tartozó szabályok stb. Ezen elvet találta *dr. Schwarz Adolf* »Die Tosifta des Tractates Sabbath in ihrem Verhältnisse zur Mischna« czímű művében a Sabbath traktátus misnájában alkalmazva (4. l.). Csupán az első misna, mely a szombati hordás tilalmáról szól, nem illeszkedik az elvbe. Schw. magyarázata, hogy azért van e tilalom a traktátus élire állítva, mert erről könynyen megfeledkeznek, csak akkor lenne elfogadható, ha a misnaszerkesztő a modern életre is tekintettel lehetett volna. Nézetem szerint egész más okból áll e tétel a traktátus élén.

E tétel ugyanis, mint Sebuóth első misnájából látjuk, eredetileg még más ugyanolyan ősi alakkal bíró három tétellel együtt adatott elő. Mindezen tételek misnánkban a megfelelő traktátusok elején állanak (Sebuóth, Negáim, Sabbath.) A »tisztátalanság« eme törvényei Sebuóth második fejezetének elején tárgyaltatnak, mert ezen traktátus főtárgyaival egy szentírási helyen foglaltatnak, miről »Die Komposition des Mischnatraktes Schebuoth« cz. czikkemben bővebben szólottam (Monatsblätter für Vergangenheit und Gegenwart des Judenthums 1890.).

Az első misnára nézve tehát el kell állani az idő egymásutánjának elvétől. A traktátus túlnyomó részében azonban az említett elv kétségtelenül érvényesül. Ugyanezen elvet követi a misnaszerkesztő Berákhóth 8. fejezetében is, a hol a Sammai és Hillél iskoláinak a lakomára vonatkozó vitái vannak összeállítva.

Először arról vitatkoznak, hogy a szombat- vagy ünnepnapi benedikczió megelőzi-e a borbenedikczióját, azután a kézmosásról, erre következik a lakoma utáni takarítás, mire ismét a kézmosás. Ezzel a szombati és ünnepi lakomákat illető viták

be lévén fejezve, következnek a habdálára tartozó nézeteltérések. Az utolsó két misna talán azért nem áll a fejezet közepén, mert nemcsak a szombati vagy ünnepi, hanem mindeféle lakomára vonatkozik.

Minthogy a Sammai és Hillél iskoláinak vitái Akiba előtti időre mennek vissza, kétségtelen, hogy azok sorrendje legkésőbb ő általa lett megállapítva. De nagyon valószínű, hogy ő már ezen sorrendben találta azokat és misnájába egyszerűen beleillesztette. Ezen föltevésből kiindulva az utolsó két misna mostani helyét abból a körülményből lehetne megmagyarázni, hogy azok az Akiba által előtalált misnarészletben nem voltak benfoglalva; ő ezeket talán egy másik tanítójától vagy társától hallotta; hogy a régi sorrendet föl ne zavarja, az egészhez hozzáfűzte.

Annyit mindenesetre következtethetünk az idézett misnafejezetből, hogy az idő szerinti misnarendezés elve nem származott a misna utolsó szerkesztőjétől.

6.

A palesztinai talmud és Heine.

R. Simon ben Jóchai nevében j. Berákhóth I 5 (3 b 16) a következő érdekes mondás tradáltatik. »Ha én a Színai hegyénél állottam volna, midőn a tóra Izraélnek adatott, könyörögtem volna az Istenhez, hogy teremtessék az embernek két száj. Az egyik a (czélból), hogy a tóráról beszéljen, a másik pedig, hogy összes egyéb czéljaira szolgáljon.« Azután ismét azt mondotta: »Midőn egy szája van az embernek, nem állhat meg a világ árulásai (»delatoria«) miatt, mennyivel kevésbbé állhatna fen, ha két szája lenne.«

Az ókori rabbi eme erkölcsi felháborodásból eredő keserű mondása élénken emlékeztet Heine Henrik »Zur Teleologie« czímű szatirikus költeményének egy részletére, mely így hangzik.

Gott gab uns nur einen Mund,
Weil zwei Mäuler ungesund.
Mit dem einen Maule schon
Schwätzt zu viel der Erdensohn.
Wenn er doppelmäulig wär'
Fräss und lög' er noch mehr.

Hat er jetzt das Maul voll Brei,
Muss er schweigen unterdessen,
Hätt' er aber Mauler zwei,
Löge er sogar beim Fressen.

(Heine Henrik: Zur Teleologie. Fragment.)

Egészen biztos, hogy Heine a jeruzsálemi talmudot nem tanúlmányozta és így közvetlen forrása nem is lehetett. Ha azonban arra a viszonyra gondolunk, mely *Zunz Lipót* és Heine Henrik között fenállott és ha meggondoljuk, hogy a nagy költő zsidó tárgyú költeményeihez az említett nagy tudóstól kapta az anyagot: akkor nem fogjuk kizártnak tekinteni azon föltevést sem, hogy a talmud idézett helyéről talán a szintén szatirikus természetű tudós révén szerzett tudomást. A gondolat lényegében való találkozás a régi tanna és a modern költő között mindenesetre érdekes. (Zunz és Heine viszonyáról szép dolgozat jelent meg Ziegler Ignácz jelenlegi karlsbadi rabbitól a »Zunz Lipót emlékezete« cz. füzetben. Budapest, 1886.)

7.

כבני מרון

Folyóiratunk utolsó számában Krausz Sámuel, jeles munkatársunk, bebizonyítani iparkodott, hogy a már a régiek előtt is érthetetlen »meron« szó = numeron (numerus.). Amint folyóiratunk más helyéből látható, ezen magyarázatot már előbb *Levy J.* adta. A következőkben talán sikerül egyik-másik állítást helyreigazítanom vagy legalább megvilágítanom. A magyarázat lényegét, hogy a kép a légiók elvonúlásáról van kölcsönözve, egészen biztosnak tartjuk, de a mód ellen kifogásaink vannak. Nem tartjuk ugyanis bebizonyítottnak, hogy valamely kölcsön-zóból az első szótag lekophatik, különösen az olyan esetben mint a jelenlegi, midőn e szótag eleste folytán az egész szó föliismerhetetlenné válik. Ezen kivűl megfontolandó, hogy az adott magyarázat szerint a misnában (R. H. 18a) nem pusztán a »numerus«-ról, hanem a: כבני עמרון-ról, tehát összetételről volna szó, a mi nem valószínű, mert a »csapat« pusztán a numerus szó által jelöltetik és nem a »numerus fiai« által. Az előadottaknál fogva, Levy azon né-

zetéhez csatlakozom, hogy a misnában eredetileg egy szó volt és pedig כבנומרון »kibenumeron« »mint a numeronban« azaz emberek úgy vonúlnak el az Isten előtt, mint a csapatoknál. Miután a numerus szó nem forgott közszájon és az első négy betű egy látszólag az összefüggésbe illő héber szót képezett az irásban és még inkább az emlékezetben, a szót kettévágták. Ily módon keletkezett a כבני מרון. Adott magyarázatunkat megerősíti azon tószeftai variáns is, melyre czikkíró és megelőzője hivatkoznak. A bécsi kéziratban ugyanis a megbeszélt két szó helyett csak egy és pedig נומרין áll.

Egy füst alatt megpróbálkozom az érthetetlen talmudi magyarázatok megvilágításával is, hogy megfejtéseik alapjait fölfedjem. Először a b. talmud (R. H. 18. a). megfejtéseiről.

Az első magyarázat szerint כבני מרון = כבני אימרנא. A nehéz szó tehát az aram nyelvből magyaráztatik »mint a bárányok«. Egészen furcsa Levy állítása, hogy a két szó egynek olvasandó, úgy hogy egyenlő kibenumerinnel, hiszen világosan ki van téve, hogy aram fordításról van szó. A Sámuel nevében közölt megfejtés: „כחיילות של בית דויד" »mint a Dávid királyi ház seregei.« Rasi iparkodik az adott magyarázatot a magyarázandó szóval összefüggésbe hozni. Szerinte מרון szó מרות-ra (urság, uralom) megy vissza. Nem valószínű, hogy Sámuelt a szónak ilyen jelentménye vezette volna. Egyszerűbb föltenni, hogy Sámuel szintén כבנומרין (mint a numerus) szóra gondolt. E föltevés mellett szól a kifejezés כחיילות és nem כבני חיילות, melyet a Rasi felfogása szerint mint teljes körülírást várnánk; továbbá a többesszám »seregek«, mely nincs helyén, hiszen egy seregnek is több »fiai« vannak. Ha azonban föltesszük, hogy S. a numerus szóra gondolt, akkor helyes a tsz., mert כבנומרין-t héber több. sz-nak nézte, a mi helyes is lehet. Hogy miért mondja Sámuel: »mint a *Dávid háza* seregei« feltünő. Lehet, hogy ezt csak azért tették hozzá, mert Izraélről van szó, hogy a hasonlat teljes legyen, de lehetséges az is, hogy ugyanezen okból már maga Sámuel egészítette ki vele megfejtését.

A j. talmud első magyarázata: כהדין דיירין »mint az akolba vagy akolból (ki)vonuló nyáj«, megegyezik a b. talmud első magyarázatával. A második, melynek értelmezéséről munkatársunk lemond, így hangzik: כהדא במנימין az ed. Krotoschin

szerint. Világos, hogy kölcsönszóval állunk szemben. Ha a misnát, melyben mint bizonyító vers Zs. 33, 15. idéztetik, szemügyre vesszük, akkor az is világos lesz előttünk, hogy seregről van szó. A zsoltár említett helyén ugyanis (16 és 17. v.) szintén seregről van szó. A bizonyító vers tehát egyenesen a seregről vett képre utal. A במנימין nézetem szerint korrumpálva van באגימין-ből, mely nem más mint a latin agmen. A מ és ג metatézis által helyet cserélt, melyre a végső tsz. nun talán befolyással volt. Agmen főképen a menetben levő sereget jelenti és így e szó igen jól illik a misna magyarázatául: Az összes világrajöttek (az emberek) elvonúlnak az Isten előtt, mint a menetben lévő sereg. A bizonyító vers előzőivel és követőivel szintén jól illik az összefüggésbe. Az adott szómegfejtés helyessége mellett azon körülmény is felhozható, hogy ezen esetben a j. talmud mindkét magyarázata egybehangzó a b. talmud két magyarázatával. Értjük a Jóchanan mondását is, hogy az Isten egy pillantásra tekinti át az egészet; nem úgy mint a hadvezér, ki egyszerre az elvonúló hadseregnek csak egy részét látja.

Fejtegetéseink alapján azt állíthatjuk, hogy a talmud a helyes magyarázatot tudta, mely körülmény felfogásunk mellett szól.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

RÉGI TÉVEDÉSEK.

E folyóirat októberi füzetében Krausz Sámuel a enti felirat alatt egyebek között ezen nehéz kifejezést כבני מרון is szó tárgyává tette. A czikkiró azon eredményre jut, hogy az említett kifejezés = כבני נומרון. Bizonyítékúl hivatkozás történik a tósziftára, melyben נומרין mint variáns, elő is fordúl. Figyelmeztetem a czikkirót, hogy magyarázata a tófisztára való utalással már Levy J. szótárában (Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch) III, 360 l. נומרין czikkben található. Levy szóról-szóra a következőket mondja: »(neugr. νούμερα, νούμερον, numerus = σπεῖρα; vgl. Du Cange Glossar. I. 1006.) Abtheilung von Soldaten, Cohorte, Legion.... Tosef. R.

hasch. I. Am Neujahrsfeste gehen alle Weltbewohner vor Gott vorüber מעמדין Ms. Wien (ed. Zuckerm. u. a. = R. h. 16a, 18a מרון כבני) wie die Legionen. Demnach dürfte auch anst. כבני מרון zu lesen sein: כבגימרין (ein W.) und ebenso in der Erkl. in Gem. l. c. anst. כבני אימרי zu lesen sein: כבגימרנא, wozu die das. gegebene Uebersetzung כחיילות של בית דויד: »wie die Legionen des Hauses David« recht gut passt, vgl. auch מרון.« *Kohut A.* Aruch completum ugyanazon szó alatt Levy szavait ismétli.

München.

DR. PERLES JÓZSEF.

UJABB ÉSZREVÉTELEK A MEGILLATH ANTIOCHUSRÓL.

Azon megjegyzésekhez, melyeket a nevezett könyvhöz e folyóirat márcziusi s szeptemberi számában fűztem, még néhányat akarok csatolni, melyek ezen megilla felvilágosításához némileg hozzájárúlhatnak.

Az aram kiadás (ed. Filipowski London 1851) utolsó verse a következőképen hangzik: מן עידנא הדנא עד עלמא לא ... עדון מנהון בבית מקדשהון »Ezen időtől fogva örökkön-örökké nem szüntek meg (az ünnepnapok) náluk ....« A múlt idő »nem szüntek meg« semmiképen sem illik »az örökön-örökké« kifejezéshez. Az örökkévalóságig nem szüntek meg? Hát az örökkévalóság már elmúlt? Van-e az örökkévalóságnak vége, hogy a múlt időt lehet róla használni?

Kétségtelen, hogy a perfectum עדון helyett az imperfectum יעדון olvasandó. Igy a héber fordítás is: יסורו és nem סרו. Ezen emendáczió szerint az idézett vers a következőt jelentené: Ezen időtől fogva örök időkig nem fognak azok szentélyükben megszünni. Ebből az következik, hogy a szentély a megilla szerkesztése korában még fennállott. A héber fordítás azonban ezt már nem akarja megengedni. Talán azért, mert maga a megillát a templom elpusztúlása utáni korszak produktumának tekintette, vagy pedig még valószínűbben azért, mert a fordítás idejekor a templom már nem állott fenn.

Hogy azonban a fordítás, mely így hangzik: מן העת ההוא ועד העולם לא יסורו אשר היו בבית מקדשם . . . . . אשר . . . . . nem jogosúlt, kitünik a két relativmondatból, melyeknek az eredeti szövegben nyoma sincs.

A megilla szerkesztési idejére a fentebbiek alapján magában a megillában is támpontot nyertünk. Ha föltevésünk helyes, akkor semmiféle ok sem forog fenn, hogy בה״נ adata, mely szerint a szerzők a זקני בי״ש וזקני בי״ה lennének, kétségbe vonassék (l. Hilchoth Soferim ed. Varsó 282. l.). Ezek szerint a makkabeusok történetére vonatkozó forrásokban három iránynak hódoló szerzőket ismerünk meg: az I. Maccab. szerzője egy szadduczéus (Geiger A., Urschrift, 206. lap); a Megillath Béth-Chasmónaié farizéus és a II. Maccabb.-é egy alexandriai iró (Jellinek, Beth Hammidras V. rész IX. l.).

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

IRODALOM.

IZRAÉL TÖRTÉNETE.

(*Stern Ábrahám*: Izráel története. II. kötet a honfoglalástól az első templom elpusztulásáig. *Budapest*, 1892.)

Az előttünk fekvő tankönyv azon czélt, melyet elérnie kell, az eléje szabott kereten belül jól szolgálja. Örömmel konstatálom e tényt, mert megnyugtató azon tudat, hogy a tanításban szerzett gyakorlat a kellő ismeretekkel párosulva a hitoktatás terén is czélirányosan érvényesül. Örömömre szolgál azon körülmény is, hogy a bibliaoktatásból száműzött tóra a nagy ellenkezés daczára az igazság hatalmánál fogva a vallástörténeti oktatás révén ismét belekerül a hitoktatásba. Az ajtón kiutasított az ablakon keresztül jut a vallástanítás tantermébe. Csakhogy benne van. Ezen rövid általános megjegyzések után áttérek a részletekre.

A szentföld rövid leírása, mely a történetet megelőzi, pontos és érdekes, — s ez bizonyára a legnagyobb dicséret, mit földrajzi ismertetésről el lehet mondani. Hogy »Czion hegyén épült föl Jeruzsalem« ez természetesen csak tollhiba lehet, e helyett »a jeruzsalemi szentély«, mert az épen oly kevéssé áll, minthogy Budapest a Szt.-Gellért hegyen épült.

Ama nehéz feladatnak, Izrael történetét a honfoglalástól kezdve az első templom elpusztúlásáig elbeszélni az algymnázium növendékei számára, St. kiválóan szerencsésen felelt meg. A legnagyobb nehézségeket, a csodás elemek elbeszélését ritka ügyességgel és tapintattal oldja meg; lépten nyomon érezzük, hogy pozitiv vallásos alapon álló munkával van dolgunk. Előadásában a biblia egyes alakjának jelleme és egyénisége remekül domborodik ki és kétségtelenül a legmélyebb

hatást fogja gyakorolni a nemes férfiak példáján buzdúlni vágyó ifjúra. Közben egy-egy jellemző idézettel a bibliai kor szellemének ismeretéhez segiti el a tanulót s a bibliai elbeszélés egyes részletét ügyesen használja föl arra, hogy a helyzetet teljesen megvilágítsa előtte.

A történeti részt magyarra fordított bibliai olvasmányok követik, hogy a tanúló mindjárt a forrással is megismerkedjék. E fordításokról valóban csak a legjobbat mondhatni. Stern teljesen eltalálta a módját, miképen lehet a biblia hű fordítását könnyen élvezhető modern olvasmánynyá tenni. A közhasználatból kiment régies igealakokat kerüli, az azonos, sokféle jelentésű héber partikuláknak esetről-esetre megfelelő magyar kötőszók alkalmazására kiváló gondot fordít, a fordításban a maszora versfölosztásától eltekint, helyette az értelemszerű interpunkciót használja és a fordítás nyelve, — ritka eset nálunk, — nem keresett, nem mesterkélt népies, de szokatlan kifejezések után kapkodó, szóval nem magyaros, hanem — magyar.

E fordítások, mind a héber ismeretek, mind pedig a magyar nyelv kezelése szempontjából — csekélységektől eltekintünk — a legközelebbi múlttal szemben szép haladást jelentenek. Egyik-másik tekintetben mintául is szolgálhatnak és e szempontból csak azt kell fájlalnunk, hogy csak most és — nem előbb láttak napvilágot.

A könyvet héber szentírási szemelvények és azokhoz csatolt nyelvi magyarázatok zárják be, mely utóbbiak általában nemcsak hibátlanok, mit fájdalom, kiemelni nem fölösleges, de — használhatók is. Szóval állíthatjuk, hogy Stern lelkiismeretes szorgalommal és nem hebe-hurgyán szerzett könyve hittankönyvirodalmunk terén haladást és nyereséget jelent.

Abony.

Dr. Vajda Béla.

ÁLOM.

Mikép a vándor vándorutján
Pihenni dől lankadtan,
Megejti lelkét csalfa álom
És nem keserg hiu valón.

Úgy roskadok le én is Isten
A csüggedésnek alkonyán,
A messze czélt elérve látom
A küzdelemnek nagy során.

Nem vágyom kincsre, mint a kapzsi,
A hír, dicsőség, nem vakít,
A hatalomnál jobb szeretni
Szuró babérnál jobb a hit.

Szelíd Remények, enyhe képek
Elandalítnak engemet,
Én Istenem! légy áldva érte,
Hogy hittel véded lelkemet.

Nyugalmas, enyhe, édes otthon,
Mámorba ringató dalok —
Oly honba visznek a remények
Ahol szeretni akarok.

A hol ha vágyam elbeszélem,
Nincs senkí, aki *jóbarát*,
A tiszta légből visszarántson,
Oktatva, hogy a hit csalárd.

Ahol szeretnek, megbecsülnek,
Megértik lelkem álmait,
Nem tépi senki gúnyolódva
A tetterőnek szárnyait.

Nyugalmas, enyhe, édes otthon
Hol vágyaimnak szárnya kél —
Ezért reméllek, ezért küzdök
Ah ez az álom, ez a czél.

Elérem-é a messze pályát?
En nem tudom — csak harczolok
En nem tudom, mikor lesz hajnal,
De hini tudokn, akarok.

Meggyujtom csöndes oltárlángom,
A bizalomnak mécsesét,
És fénye mellett fénybe látom
Az álmodás igéretét.

KISS ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

HALL CAIRE A ZSIDÓKRÓL AZ IRODALOMBAN.

A modern angol irodalom egyik legkiválóbb keresztény regényirója, Hall Caire, nemrég vendége volt a »Makkabaeusok« nevű ujonnan szervezett zsidó községnek, a St. James, Piecadilly, éttermében rendezett lakomáján. Mint szokás, számos volt a pohárfelköszöntő s egy ily felköszöntőre, melyet a »Jewish Quarterly Review« tudós szerkesztője, Abrahams Israël, mondott, Hall Caire e classicus felelettel adózott, melyben tárgyul választá a zsidót mint irót s mint typust az irodalomban; eredeti s kiváló érdekességü, mit Shakespeare Shylockjáról mond.

Remélem, hogy a M. Zs. Szemle t. olvasói szívesen veszik, ha Hall Cairet hazánk nyelvén megszólaltatom.

A zsidók az irodalomban.

Oly érdekes e tárgy, hogy bizony csoda, ha máig kimerítően nem foglalkoztak vele; két szempontot követel: a zsidó mint szerző s a zsidó mint tárgy az irodalomban; mindkettő meglepő eredményeket mutat. Az első szempontot tekintve, korai héber irodalommal találkozunk, mely irói képességekre s tehetségekre vall, milyenekkel semmi más faj felül nem multa. Lehetséges, hogy soha zsidó nem tekinti oly hideg szemmel iró ősei nagy irodalmát, mint teszem én; s bizony elnézésükre van szükségem, ha azt állítom, hogy az Ó-Szövetség irataí, a hogy előttünk vannak, a világirodalom legtökéletesb történeteinek egynehányát tartalmazzák. Eltekintve értelmi s történeti fontosságától, mint irodalmi egészet, mint jellemek s események csoportját tekintve, semmit sem hasonlíthatok össze szépségre, pathos-, tragicum- és fenségre nézve — szabad-e kifejezést használnom, anélkül, hogy Önöket megsértem? — azon novellával vagy regénynyel, mely az Izraeliták aegyptomi tartózkodásáról szól, kezdve Józsefnek eladásával s végződve Izrael fiainak a Vörös-tengeren való átkelésével Mózes vezérlete alatt.

Ha eleinte meglep a héber irodalmi géniuszának fénye, még jobban lep meg a középkori rendkivüli hanyatlás jelensége. Josephus korától mai századunkig kétségkivül élt nagyfontosságu s befolyásu zsidó iró; de jogtalanság-e, ha azt állítom, hogy nagysága egynehány kevés eset kivételével nem az alkotásban rejlett, hogy ezen irodalom legkiválóbban fejtegető, magyarázó, kritikai s skolasztikus volt? Ha így volt, van erre — Önök legjobban tudják — megfelelő ok bőven. A zsidók irói géniusza féklánczot lelt bizonyára a középkori roszakarat gyülölségében. Alkotó tehetségek nem birtak amaz erővel, magukat az irodalomnak szentelni, oly időben, midőn a pillanat szükségletei a hús és vér szükségletei valának. Mindezek daczára csillagokként tündököl e sötétségből két zsidó név. Az egyik nagy bölcsész neve, ki nem is ragaszkodott ősi hitükhöz, oly

hatalmas szellem volt, hogy büszke lehet rá minden zsidó — értem Spinozát. A másik egy különös, akaraterős, nehezen sujtott, sebes, bús lángész neve, ki, saját megható elbeszélésének bélpoklosához hasonlóan, az emberiség boldog része számára vidám énekeket szerzett, mig ő maga párisi betegágyán matracz- és gyógyszerek gözölgései között feküdt; hitetlen zsidó, de mégis zsidó, kit büszkén vallanak a zsidók mind a magukénak — értem Heinet. S most, miután túllépte a modern zsidó a középkori elnyomás barbarismusát, ujra felszínre kél a benne rejlő irodalmi géniusz.

XIX. századunk második felében lerótta adóját a zsidó az emberi tudás összegéhez; az irodalmi müködés majdnem összes terein találjuk. Nem egy elsőrendű zsidó hirlapiró, kit megnevezni nem illő, mert többnyire névtelenül irnak, működik Londonban, Párisban, Berlinben, mindenütt. Nem egy van most társaságunkban: köztük a »Jewish Quarterly Review« s a »Jewish Chronicle« tehetséges szerkesztői. Az angol irók és költők közől, kiknek nevei nagyrabecsültetnek, több, mint hiszi a közönség, a zsidóság hive. Igy az elhunyt Lévy Amy, így barátom Farjeon, Karpeles, Jacobs, Zangwill, Salamon, Sidney Lee s mások. Franczia-országban a legkiválóbb élő novellisták s költők egynehánya zsidó vallásu vagy zsidó származásu; de annyira elegyült a zsidó elem a franczia népben, hogy nehezére esik a kereszténynek, azt megkülönböztetni. Németországban nagy és befolyásos számu a zsidó név az irók között, beleértve Lindau Pál, Karpeles, Lazarus, Steinthal és Franzos Emil neveit: az utóbbi egyike ama kevés modern iróknak, kik a régiebbek erőteljes hajlamaival birnak, zsidó novellista, ki ezidőben kitünik orosz testvérei iránti buzgósága által. Még Oroszországban sem ismeretlen személy a zsidó iró, mert fölmutat atyafisága neveket, mint: Weinberg, Rabinovits, Levanda, Sapiri s Chwolson.

Ha tárgyam volna a művészet, a dráma s a zene, kiegészíthetném lajstromomat nagynevü színészek, zeneszerzők s festők említésével, meg nem felejtkezve kiváló elnökükről, Solomon S. I. urról. Röviden szólva, teljes bizalommal mondhatom, hogy nagy része van ma a zsidónak a világ szellemi munkájában. De bármennyire kimagaslók e nevek minden tekintetben, talán mégis csak zsengéi annak, mit képes fölmutatni a zsidó mint alkotó az irodalomban.

* * *

S most engedjék meg, hogy veszélyes mederbe ragadtassam magamat, a zsidóról, mint az irodalom tárgyáról, szólva. Itt ujra találkozunk ama régi, megrögzött ellenmondással, mely régóta ragadt a zsidó sarkához, irodalmi jellemét tekintve. Előttünk van egyrészt egy hős nép története, népé, mely nagy a szerencsében, erős a szenvedésben; másrészt megvetendő képe egy kakukfajnak, mely maga fészket nem rak s fiókjait idegen fészkekbe helyezi — elkülönített nemzet, mely évszázadokon keresztül, az eretnek s sepredék kettős bélyegével jelezve, lézeng. Ha a zsidóra, mint az irodalom tárgyára, gondolunk, első sorban Shakespeare jut eszünkbe. Mit alkot Shakespeare a zsidóból? Látszólag kelletlen a felelet. Mindig ugy szól róla, mintha alávaló pária volna; egy zsidó — szerencsére hitetlen zsidó — máját beledobja a boszorkányüstbe, hogy szörnyü bajt okozzon s Shylock alakjában bemutatja mindenek előtt teljes nézetét a zsidóról. Lehet, hogy a modern zsidó, a lángész iránti minden tisztelete mellett, Shakespearet e támadások miatt kevésbé szereti. De a magam hite Shakespeareben oly nagy s bizalmam jósló tehetségébe oly határtalan, hogy fájna hinnem, hogy legalább három évszázaddal nem előzte meg korát a zsidók igaz helyzetének ügyeiben (mint tette ezt minden más kérdésben).

Nem szabad figyelmen kivül hagynunk, hogy Shakespeare mint dramatikus a népkegy utján volt kénytelen mindennapi kenyerét keresni s hogy korabeli népe erkölcsi légkörében — mint látjuk Marlov: »A maltai zsidó«, s mások müveiben — a zsidók átkozott faj, mindenki ellenei s a kereszténység különös ellenfelei voltak. S ha érez fájdalmat bármely zsidó, hogy a legnagyobb angol költő nem látott egyebet a zsidó jellemben, mint kapzsiságot s kegyetlen bosszuvágyat; — menjen bármily szinházba, melyben »A velenczei kalmár« adatik, s figyelje meg, ne a játékot, hanem a darab benyomását a keresztény hallgatóra. S ha oly szerencsés, mint voltam én, Shylock szerepében Irwingot látni, egy csapásra eltünik Shakespeare elleni haragja. Azon meggyőződésre jut, hogy az emberi érdek ép azon férfin összpontosul, ki megtestesítője a gonosznak. Minden szivreható érzelmi hang Shylocké, a kés, az alku, a beszéd hús- és vérről csak muló borzongatást szül; a megtört lény bukása ellenben, a fölötte dialmaskodó ellenségek gúnyja, a biró kivánata, hogy kereszténynyé váljon, utolsó lemondó szavai: »I pray you give me leave to go from hence; I am not well;« mindez csak egy érzést kelt a nézők arczán: igaz könyörületérzete ez ama férfiu iránt, ki mindenét vesztette, nejét, kit szeretett, lányát, ki egyetlen kincse volt s vagyonát, mely egyetlen bástyája volt a világ ellen. Elfelejtjük az egész páratlan elmélkedést a hála minőségéről, el a holdvilágos jelenet költői szépségét s megmarad mint a drámairó utolsó benyomása védbeszéde a mellett, hogy jogot szolgáltassanak a zsidónak. S nem hihetem, hogy az iró határozott szándéka nélkül, csak véletlen által, elérhető ily benyomás. Röviden szólva, teljes meggyőződésem, hogy Shakespeare — jóllehet, hogy tudta, hogy el kell halmozni a zsidót megvetéssel, hogy kora nézőinek kedvét lelje — mint férfi érezte s tudta szivében, mint jós elméjében, hogy jogtalanul vetik meg a zsidót s hogy a jövő elégtételt fog neki nyujtani. Igazán, oly biztos vagyok ebben, hogy ellenmondástól nem tartok, ha állitom: soha ama háromszáz évben, mikben »A velenczei kalmár«-t adták, nem gördült le a negyedik fölvonás után a függöny, hogy a könyörület serpenyője nem Shylock felé hajlott volna. Ha ez úgy van, Shakespeareről többé mint antisemitáról szólnunk nem szabad. Három évszázadon keresztül barátja volt a zsidónak.

Említésre méltó tény, hogy Shakespeare s kortársai idejétől a mi századunkig egy iró sem értette nagyon a zsidó jellemet. Nem emlékszem semmiféle kiváló zsidó typusról sem Fielding, Richardson vagy Smollett müveiben. Irt ugyan Cumberland Rikhárd két szinmüvet: »A zsidó« s »A mogadori zsidó« czimmel, mik rokonszenvesen tárgyalják a zsidót

s Dibdni Tamás »A zsidó s az orvos« czimü színmüvében a zsidó jellem védelmére kel; de másrészt itt vannak Sheridan vigjátékainak uzsorás zsidói s tékozló keresztényei, kiknek egyike, mint tudják Önök, azon okból örvend a tíz elveszett törzs valószinü föltalálásának, mert a többi kettőnek türelmét végkép kimerítette. A legelső, magas fokon álló kisérlet apologia vagy kényszer nélkül Scott »Ivanhoe» Yorki Izsákjában keresendő.

Következett nemes zsidó tanulmányok kis sora, beleértve Disraëliét, kinek alapnézetei a fajról több figyelmet érdemelnek, mint történik s Eliot George-é, kitől talán csak azt kivántuk volna, bár lehellt volna későbbi géniusza annyi életet »Deronda Dániel«-be, mint lehellt előbbi lángesze »Bede Adam«-ba. Csakhogy igen ritka termék az angol irodalomban, mely nemes zsidó typusról szólna s e kevés között megint csak kevés örvend általános tetszésnek. Csak idomtálan furcsa zsidók rajzai voltak számosak s népszerüek. Dickens »Fagin«-ja feltünően élő s kétségkivül lényegesen realisztikus remekmü, nagy családnak lőn őse. Mi ennek oka? Talán az, hogy az irók egymást másolják, anélkül, hogy tudomásuk volna jobb typusokról? S ha ez igy van, kizárólagosan saját hibájuk-et udatlanságuk, vagy tulajdonítható-e részben balsorsuknak? A szemfényvesztőkről (s minden találékony iró bizonyos nemét képezi a szemfényvesztőknek) alkotott régi megrögzött bizalmatlanság, a tartózkodás s félelem azon férfitól, ki mint novella- s drámairó évszázadokon keresztül üldözte őket gyülölettel s gúnynyal, oka-e annak, hogy elzárkóznak az iró elől, megnehezítve nemes tulajdonságaiknak, miket egy férfi sem fitogtat, megismerését. Bizony, ugy látszik néha, hogy ha össze is dőltek a ghetto falai, még nincs elszórva a zsidó társadalom. A zsidókat körülvevő láthatatlan erődmüvek számos kereszténynek szemében szörnyüeknek látszanak. Személyes szerencsém volt, egy-két legjobb typusu zsidóval benső barátság utján megismerkednem s igy könnyü volt rám nézve, a zsidó jellem régi s fenkölt oldalát látnom. Szabad-e zsidó társaságban hangoztatnom, hogy jó volna, ha a zsidó gyakrabban mutatkozna a világnak minden embernek közös világosságában s szabad levegőjében? A zsidó tagadhatatlanul assimilált s társuló; nem esnék nehezére — legkevésbé Angolországban — az idomtalan furcsa zsidót nevetés által typus jellegéből kivetköztetni.

Fagin említése eszünkbe juttat egy tényleges badarságot, mely fölött annyiszor nevetünk, valahányszor színdarabot látunk a londoni életről, de mely miatt azonban őszintén boszankodnunk kellene: a modern szinpad zsidója. Mind jól ismerjük ama tisztelt gentlemant kis kopott kalapjában s hosszú posztókabátjában, orrhangjaival s tipegő lépteivel. A régi mulattató bolond Miska nem foglalja el a szini rangfokozat oly magas fokát, mint a komédiás, mert amaz élczelő, kivel együtt kiván a közönség nevetni, míg ellenben nyilt gúnynak élő céltáblája a zsidó; jellemző vonásai fortélyosság s gyávaság, rendesen butaság mázával. Minden bolond kiköt vele s végtére rendesen megrakatik ütleggel. De korántsem akarom állitani, hogy e furcsa alak csakis azon czélból hozatik szinre, hogy megnevettesse a közönséget a zsidó rovására, hanem

Angolországban, miután szükséges a gúnytárgynak, biztosabb e czélra zsidót választani, mint pl. quakert, Peymout testvért vagy csak mormont is. Szükségkép kell, hogy torzképnek megfeleljen eredeti alak az életből; mindenesetre sajnálatos, ha a modern angol nép érzelmi élete a zsidó jellem komolyabb typusát elfogadni képtelen. Fájó szivvel gondolunk korunk nemes zsidóira s önmagunkat kérdezzük, igaz lehet-e, hogy az angol szinházlátogató nem bir ama tehetséggel vagy akarattal, a jó embert s emberbarátot zsidó szerepében látni. Biztositanak engem arról, hogy ez lehetséges. Nemrég azon kérdéssel fordult hozzám egyik ismert szinészünk, nem irnék-e szinmüvet neki illő szereppel; megfontolásra időt kértem s ezután tárgyat ajánlottam neki, melynek középpontja zsidó. Zsidóm hősies zsidó volt — nagy tetteket végzett s a mód, mikép végezte azokat, szintén nagy, de zsidó módjára, mert testestől-lelkestől zsidó volt s ez volt a zátony, melyre hajóm került. Nem lett volna kifogása szinészemnek zsidó ellen; »de hősies zsidó angol szinpadra lehetetlenség«, mondá; »e szerepet durva bohózati alakok szinészének adjuk.« Mi magyarázza ezt? Talán sohasem mutattak be a közönségnek jobbat, mint Paprika Jancsi-félét a Whitechapeli bódéból? Vagy attól tartanak-e, hogy hősies zsidót visszautasitana a közönség, mert nem talált semmiféle hősiest a zsidó jellemben, mire támaszkodhatna? Következtettem, hogy a dolog természetében nincs ok, mért ne nyerjenek elismerést az irodalomban, mint nyernek az életben, a zsidó jellem nemesebb typusai s eltökéltem magam, hogy igen is megkisérlem s bemutatok egy hős zsidót az angol közönségnek. Szinpadra hoznom még nem sikerült, de bemutattam — mint tudják Önök — regényben oly sikerrel, mely összes reményeimet felülmulta s hiszem, hogy mint fogadták a hős zsidót a költészetben, ép ugy juthatna szinpadra is; hiszem, hogy jót mivelne ama drámairó, ki végre megsemmisitené ama régi hóbortot, miszerint nem akarna az angol közönség a zsidó szinpadi szerepében mást látni, mint a kopott kalapu bohómestert.

Mindig gúny tárgyát képezték a zsidók a szinpadon; ha nem is Aristophanes óta, de bizonyára az egész középkoron át Carneválok s más ünnepélyek alkalmából; ismeretes, hogy még önönmaguk — mint a XVI. s XVII. század Purimjátékaiban — saját maguk, rabbijaik s bizonyos fokig a maguk hite ellen igénybe vették a szinpadot. Évszázadokon át szilárd megállapodás volt a legkülönbözőbb országokban, hogy a zsidó hite s jelleme büntetlenül képezze tárgyát — nem a türelmesség s jó kedv nevetésének, hanem a gyülölet s megvetés kaczajának, mint megtestesítése lehetetlen bűnöknek, felfoghatatlan gaztetteknek. De mindezek daczára feltünő, hogy Európa amaz országaiban, hol legmesszibbre megy a zsidó gyülölet, ama (angol szinészektől létezőnek vallott) idegenkedés a hősies zsidótól, nem található. Németország, hol szerencsétlenül oly hatalmas a »zsidófalók« pártja, ugy jelenben mint multban nem egy szinmüvet fogadott tetszéssel, melyben zsidóé a legtragikusabb szerep. »Uriel Acosta«, bár szigorunan megitélve, nem zsidó irányu szinmü, mégis tartalmaz zsidó jellemeket s elveket a komoly elismerés magas fokán; egyszersmind örök dicsősége s mondhatnám maradandó szégyene Német-

országnak, hogy legnagyobb fiainak egyike (élete végéig a zsidó nép barátja) Lessing, ki a XVIII. században irt, azon világos és határozottabb szándékkal felkarolta a zsidók ügyét két nagy drámájában: »Bölcs Náthán« s »A zsidók«, hogy alássa ugyan ama türelmetlenséget, melylyel az egy századdal később élő »zsidófalók« korukat s hazájukat megbecsteleníttették. S csakugyan, ha az iránt kérdeznének meg engem, hogy a mai kereszténységnek mely irója lőn előharczosa a zsidóknak, Lessinget kellene megneveznem s az ő alkalmazta fegyverek egyesegyedül hathatósak ma a türelmetlenség s üldözés elleni harczban.

Ez ujból egyesületük nevéhez vezet mint nemkülönben ama hatalmas férfihoz, kitől e nevet kölcsönözték. Makkabaeus Juda, a világ legnagyobb hőseinek egyike, alak, tetőtől-talpig nemes s nagy, méltó a kiváló zeneszerző lángeszére, melyet inspirál, föllépett, midőn »nagy volt a jajveszéklés Izraelben«, midőn »Jákob egész háza« zavarban volt s a fegyver, melylyel megvédte népét, szentségeit, ünnepeit, szombatjait s becsületét, a kard vala. Nem tagadható, hogy Európa egy részének képe most igen homályos s bánatteli s lehet, hogy e körülmény, más megszomorító eseménynyel együtt — mint az éhinség stb., — miknek megvilágítása ide nem tartozik, e czim felvételére bírta Önöket; de érzem, hogy mint Önök is teszik kétségkivül, ha megérkezik az uj Makkabaeus Juda, fegyver lesz a toll. Kell, hogy most az emberi szó legyen a zsidó kardja, mint legyen mannája is. Hogy ostorozhassák a német zsidófalók értelmetlenségét s a durvább, keleten lakó nép barbarizmusát, arra egyetlen fegyverük a Lessingé. Szerencsére legjobb fegyver ez, — jobb, mintha hegyekre menekültök, hogy ott férfiasan elvérezzetek testvéreitek- és becsületetekért, mint tettek az első makkabaeusok. S nem sejthetek büszkébb feladatot zsidó, nem nemesebbet keresztény számára, mint hogy Lessingként szemtől-szembe szálljunk zord elnyomás idejében a zsidó nép embertelen s a kereszténység jellemével ellenkező gyülölő ellen, leálczázva azokban az igazság s emberiség ellenségeit. S még megérkezik az uj Makkabaeus, vigasztaljon azon tudat, hogy nagyjában a zsidóság pártján van a világ tolla. Talált elleneket a zsidó nép a toll kezelői között, de csak kevesen vannak s többnyire azon rosszakaratu lármások soraiban lelhetők, kik mindent becsmérelnek; a modern iró pedig, legyen hirlap-, novella- vagy sőt drámairó a melodrámai szinházon kivül, minden lehetőt megtesz, hogy fölszabadítsa a zsidót azon félreértés alól, mely miatt oly soká szenvedett. A zsidó ma kiváló alak úgy mint alkotója, mint tárgya az irodalomnak. Egy nemzet sem követhet el többé a régi büntetlenséggel aljas zsarnokságot a zsidó ellen. Engedjétek, hogy a legalacsonyabb nemzet elűzze országából a zsidókat s kiűzi a toll ama nemzetet Európából, a polgárosodott férfiak világából. Ez már is valami. A modern harczviselés fegyvere a toll s ez barátja s védője a zsidónak.

Temesvár.

DR. KOHLBACH BERTALAN.

KÚTFŐK.

238. sz.

A VALLÁSSZABADSÁG TÖRTÉNETÉHEZ HAZÁNKBAN.

I.

TÖRVÉNYJAVASLAT A VALLÁS SZABAD GYAKORLATÁRÓL ÉS A VALLÁSFELEKEZETEK EGYENJOGUSÁGÁRÓL.

1. §. Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást s azt az ország törvényeinek korlátai között külsőképen is kifejezheti s gyakorolhatja.

Ennélfogva senkit sem szabad törvényekbe nem ütköző akármely vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni.

2. §. A polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független.

3. §. Vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek fel, törvényben rendelt bármely polgári kötelességek teljesítésétől.

4. §. Az állampolgárok az ország törvényeinek korlátai között s megtartása mellett szabadon egyesülhetnek vallásos testületté s illetőleg egyházzá; egyházi szervezetüket önmaguk határozzák meg s minden vallási s egyházi ügyeikben önmaguk intézkednek.

A vallási testületek, vagy egyházak jogokra és kötelességekre nézve egymás között és az állam irányában egyenlők.

5. §. Az állam az egyházak irányában a főfelügyeleti jogot gyakorolja s e főfelügyeleti jogának gyakorolhatása végett azon vallásfelekezetek, melyek eddig törvényesen nem ismertettek el, tartoznak szervezeti alapszabályaikat a kormányhoz felterjeszteni; továbbá minden vallási testület — tehát a már eddig törvényesen bevett vallásfelekezetek is, — kötelesek a kormánynál egyházi szervezetükön koronként tett módosításokat, valamint időnként választott főtisztviselőiket bejelenteni, úgy szintén közgyüléseiken hozott határozataikat és jegyzőkönyveiket bemutatni.

6. §. Az államnak a római és görög katholikus egyházak iránt eddig gyakorolt és ezen egyházaknak az állammal szoros összeköttе-

tésükben századokon át kifejtett tényleges viszonyaikból folyó minden jogai továbbra is fenntartatnak, míg ezen egyházak, szintén az önkormányzat alapján szervezkednek; s azon alapítványaik és vagyoni tulajdonaik, melyek jelenleg az 1848 : III. t. cz. 6. §-a értelmében az államkormány kezelése alatt állanak, e czélra alkotandó külön törvény által saját kezelésük alá adatnak.

7. §. A védúri jogviszonyon (patronatus), valamint az egyháznagyi látogatáson (canonica visitatio) alapúló szolgálmányok szabályozásáról külön törvény fog intézkedni, addig a jelenleg fennálló gyakorlat érvényben marad.

8. §. Egyik vallásról más vallásra minden 18. életévet betöltött egyén szabadon áttérhet, saját lelkészénél vagy egyházi községi hatóságánál két ízben teendő oly bejelentés mellett, minőt az áttérésre nézve az 1868 : LIII-ik t.-cz. 3—8. §§-ban rendel.

Nők férjhezmenetelük után, ha 18. évüket be nem töltötték is, áttérhetnek.

Az áttértnek áttérése utáni minden vallási cselekményei azon egyház tanai szerint itélendők meg, melybe áttért s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.

9. §. A vallás különbözősége a házasság polgárjogi érvényességére nem bír befolyással.

Az állam a házasságot a maga szempontjából polgári szerződésnek tekinti, a melyet saját törvényei szerint itél meg.

A házasság mindennemű jogviszonyait a fennebbi elvek irányadása mellett külön törvény szabályozandja.

Ezen házassági törvény szentesítéséig azonban a házasság kötésére és felbontására, valamint az anyakönyvek vezetésére nézve is a tényleg fennálló törvények és gyakorlat egyelőre fenntartatnak.

10. §. A szülők gyermekeiket bármely vallásban szabadon neveltethetik.

Ha ez iránt a szülők között semmi megegyezés sem jönne létre, a fiúk apjoknak, a leányok pedig anyjoknak vallását követik addig, míg vallásuk iránt önmaguk határozhatnak. (8. §.)

A szülők között létre jött megegyezés, ha az illető gyermek élet-idejének 7-ik évét már túlhaladta, többé fel nem bontható.

11. §. Azon temetőkbe, melyeknek telke községi birtok, minden vallásúak egyenlően temethetők s illetőleg temetendők.

Azonban minden vallásfelekezet állíthat saját telkén külön temetőt is.

12. §. A jelen törvénynyel ellenkező minden korábbi törvények s rendeletek megszüntettetnek.

13. §. E törvény végrehajtásával a vallásügyi s illetőleg az igazság- s belügyi miniszterek bizatnak meg.

B. Eötvös József, s. k.

II.

A VALLÁS SZABAD GYAKORLATÁRÓL ÉS A VALLÁSFELEKEZETEK EGYENJOGUSÁGÁRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT INDOKOLÁSA.

Mielőtt a törvényjavaslat egyes szakaszainak indokolására térnék, azon alapelveket kell röviden előadnom, melyek az egész javaslat szerkesztésénél vezéreltek.

Nézetem szerint a hivés szabadságát, tehát a szorosabb értelemben vett vallásszabadságot akár megadni a polgároknak, akár tőlük megtagadni, az államnak hatalmában sincs; az egyéni hit az egyénnek lelkiismeretében honolván, melyhez semminemű külső hatalom hozzá nem férhet. A törvényhozásnak meggyőződésem szerint csak az a feladata: hogy biztosítsa az állam polgárainak azon jogát, melynél fogva azok benső hitüket szabadon gyakorolhassák, az ország törvényeinek sérelme nélkül külső szertartásokban és cselekményekben is kifejezhessék és hitök gyakorlására vallási testületekké egyenlő joggal egyesülhessenek. A tárgy ezen felfogása okozza, hogy törvényjavaslatomnak már czíme is nem a »vallás« vagy »hitszabadságról«, hanem a »vallás szabad gyakorlatáról« és a »vallásfelekezetek egyenjogúságáról« szól.

Ezenkivül a javaslat szerkesztésénél még a következő általános elveket tartottam szem előtt:

1-ször, hogy az ország minden lakosa bármely hitet szabadon gyakorolhasson s követhessen; de másfelől

2 szor, vallási hite senkit se menthessen törvényben rendelt bárminő polgári kötelességei alól;

3-szor, hogy az ország lakosai szabadon egyesülhessenek vallási testületekké vagy egyházakká s minden egyházi ügyeiket önmaguk intézhessék; de másfelől

4-szer, a törvényes rend biztosítására az állam főfelügyeleti joga minden vallásfelekezet irányában fenntartassék;

5-ször, a vallástestületek egymás között és az állam irányában teljesen egyenjogúak legyenek; végre

6-szor, hogy épen a vallási élet szabadságának érdekéből a vallási viszonyoktól külön választassanak azon ügyek, melyek természetüknél fogva nem a valláshoz és egyházakhoz, hanem az állam rendelkezése alá tartoznak, minők például a polgári és politikai jogok gyakorlása és a házasság polgári oldala s jogviszonyai.

Ezen elvek alkalmaztattak az egyes szakaszokban.

1. §. A vallásnak bármily határtalanul szabad követését biztosítsa is a törvényhozás, de a vallásos cselekmények mégis mindig csak a törvények korlátai között gyakorolhatók: mert különben még az is lehetővé válnék, hogy vallási szertartásképen (vagy azon ürügy alatt) oly cselekmény vitessék véghez, mely a polgári törvények értelmében épen bűntény.

2. §. A hitvallás minősége nem szolgálhatván sem bizonyítékául, sem mértékeül a polgári s politikai jogok élvezetére való akár értelmi, akár erkölcsi képesitettségnek, ezen jogok gyakorolhatását nem is lehet a hitvallástól tenni függővé.

3. §. A törvényhozásnak, míg egyfelől biztosítania kell bárminő hit szabadon vallhatását, másfelől gondoskodnia kell, hogy az állam törvényeinek s polgári viszonyokra vonatkozó törvényes rendeleteinek érvénye és végrehajtása ne legyen függővé téve egyes polgároknak (vagy akár felekezeteknek) esetleges vallási nézeteitől vagy szabályaitól. Különben nemcsak az történhetnék meg, hogy oly felekezetek, melyeknek tanai némely törvények végrehajtását (p. o. a katonáskodást) hiveiknek tiltják, vagy bizonyos törvénynyel ellenkezőt (p. o. soknejüséget) rendelnek, az államra nézve károsakká, sőt veszedelmesekké válnának, hanem lehetővé lenne az is, hogy egyesek kivonnák magokat a terhesebb polgári kötelességek teljesítése alól azon állítással, hogy annak teljesítése vallási hitükkel ellenkezik.

4—5. §. Az egyének számára biztosított szabadsága a vallásgyakorlatnak még csak egyik eleme a vallásszabadságnak. A vallásos élet valódi erejével és teljesen mindig községben a hivők egyesülésében fejlik ki s minden vallás, épen hivőinek testületi közéletében fejti ki a társadalomra való legjótékonyabb hatásait. Másfelől az egyéni szabadságnak elengedhetlen kiegészítője s következménye a társulási szabadság. Ezen okoknál fogva az egyéni vallás-szabadság mellett biztosítani kell a polgároknak azon jogát is, hogy szabadon egyesülhessenek vallási testületekké, vagy egyházakká; s azon elvnél fogva, melyet, midőn a képviselőházban említve lett, a ház mindannyiszor osztatlan tetszéssel fogadott, t. i. a »szabad egyház szabad államban« elvénél fogva, minden egyházat jogositani kell arra, hogy mindennemű vallási és egyházi ügyeiben kizárólag önmaga intézkedjék.

A vallásfelekezetek testületi szabadságát kiegészíti és biztosítja az egymás között és az állam irányában való teljes egyenjoguk. Ezen elvet az eddig bevett vallásfelekezetekre kimondá már az 1848 : XX. t.-cz., ez itt most csupán kiterjesztetik valamennyi, a hazában már létező vagy keletkezendő felekezetekre.

Azonban más oldalról épen a vallásfelekezetnek adott teljes testületi szabadság, egyenlőség és önkormányzat teszi kiválóan szükségessé, hogy az állam főfelügyeleti joga is minden felekezet irányában fentartassék és annak gyakorlási módja törvényben állapittassék meg.

Ezt szándékoztam elérni az 5. §-al. A főfelügyeletre nézve az államkormánynak elsőbben ismernie kell az illető vallástestületek szervezetét, szervezeti szabályait s főtisztviselőit, nem csupán a felekezetekkel való érintkezés gyakorlati lehetőségeért, hanem főleg azért, hogy meggyőződést szerezzen arról, vajjon az illető testület már szervezetében nem lépett-e túl saját vallási s egyházi belügyeinek a határán s nem lépett-e oly térre, melyen működni törvény szerint nincs jogositva. Minthogy a bevett vallásfelekezetek szervezetét az államkormány már

ismeri, ez oka, hogy ezektől csak módositás esetében kivántatik a szervezeti alapszabály felterjesztése.

Az itt előadott okokból szükséges az időszaki közgyülések jegyzőkönyveinek felterjesztése is.

6. §. E szakasz tartalma látszólag ellenmondásban van a 4. §-al, mely általában minden vallásfelekezetnek önkormányzatot és az állam irányában is egyenjoguságot biztosít; míg ezen 6. §. épen az ország lakosainak többségét kebelében számláló róm. és gör. kath. egyházakat kiveszi a 4. §. általános határozatai alól az által, hogy irányukban az állam eddigi befolyását továbbra is fenntartja, s ekként ezen egyházaknak sem önkormányzatot, sem voltaképeni egyenjogúságot nem ád; az államnak több joga lévén a róm. és gör. kath., mint a többi egyházak irányában.

Azonban e 6. §. intézkedése:

1-ször csak látszólagosan ellenkezik a 4. §-éval és

2-szor a multból származó positiv viszonyoknál fogva elkerülhetetlenül szükséges.

Ugyanis e 6. §. nemcsak nem zárja ki a nevezett kath. egyház autonomiájának lehetőségét, hanem arra inkább utat nyit és azon esetre, ha ezen egyházak is ügyeiket az önkormányzat elvei szerint rendezik, számukra is hasonlóul biztosítja a 4. §-ban kimondott autonomiát és az állam irányában a többi felekezetekkel való egyenjogúságot. Ekként kizárólag a nevezett egyházaktól önmaguktól függ, hogy reájok nézve is a törvénynek minden kivételes intézkedése megszünjék és hogy ugyanazon önállóságot és jogegyenlőséget élvezzék, mely a 4. §-ban minden vallásfelekezetekre nézve kimondatik.

Az 1848 : III. t.-cz. 6. §-a a ministerium kezelése alá helyező úgy az 1790/91. XXVI. t.-cz. 12. §-ban megállapított egyházi s iskolai alapitványokat, mint általában minden korábban az udvari kanczellária és helytartó-tanács által kezelt egyházi javakat is. Ámde a mi törvény által van a felelős kormány gondjaira bizva, azt a kormány hasonlóul csak törvény rendeletére eresztheti ki kezei közül. Ez okon szükséges a 6. §. végén azon intézkedés, mely szerint az önkormányzat létrejötte után is mindazon egyházi s iskolai alapitvány és vagyon, mely a róm. és gör. katholikusoknak és illetőleg ezen egyházak tulajdonát képezi s jelenleg az államkormány kezelése alatt van, csak e czélra alkotandó külön törvénynyel leend az illető egyházaknak átadható.

7. §. A védúri jogviszonyok (patronatus) és az u. n. canonica visitatio egyéb birtok- és magánjogi viszonyokkal is szoros kapcsolatban állván, czélszerűbbnek láttam ezeknek külön kimerítő törvényben szabályozását.

8. §. E szakaszban egyszerűen kiterjesztetett minden vallási áttérésekre azon módozat, melyet az 1868 : LIII. t. cz. 2—8. §-a bevett keresztyén hitfelekezeteknél való áttérésekre megállapított.

Miután a törvényhozás ezen kérdést illetőleg a legközelebb

multban nyilvánítá akaratát idézett t.-cz. alkotásával, melynek megváltoztatására azóta a gyakorlati élet sem mutatott fel nevezetesebb okokat, azért nem akartam a jelen javaslatban változtatni az alig egy év előtt hozott törvényt.

9. §. Nézetem szerint vallásszabadsági törvényben a házassági ügyeket illetőleg csak kettőt kell kifejezni, u. m.

1-ször, hogy a házas (vagy házasulandó) felek vallási különbözősége az állam előtt (vagyis a házasság polgári érvényére nézve) a házasságnak semmi akadályául vagy gátjául nem szolgálhat. Ez van kimondva a 9. §. első bekezdésében;

2-szor, hogy a házasságnak azon polgári oldala és jogviszonyai, melyek természetüknél fogva az állam gondoskodása alá tartoznak, elválasztatnak azon vallási momentumoktól, melyeknek érvényesítése az egyházak feladata; és az állam a házasságnak csak polgárjogi oldalára terjeszti ki figyelmét.

Azonban épen, mivel a vallási törvényben csak a házasság egyházi és polgári oldalának elválasztásáról lehet szó, a házasság polgári úton megkötése és jogviszonyai iránt részletesen intézkedni nem lehet a jelen törvényben, mint vallásügyi törvényben.

10. §. A vallás nem oly természeti tulajdon, mely az emberrel vele születhetnék, hanem tisztán erkölcsi szellemi élet, mely részint a mások általi neveltetés, részint az önnevelés, öngondolkodás által fejlik ki. Ezért helytelen meggyőződés szerintem a gyermek vallását (e tisztán lelkiismereti tényt) már előre természeti születése által és törvénynyel praedestinálni. A gyermek vallásos nevelése felett rendelkezni egyedül azoknak a joga, akiknek joga és kötelessége a gyermek minden oldalú nevelése felett rendelkezni azon korban, midőn az még nem képes önmagát nevelni s önálló meggyőződést alkotni, ezek a szülők.

Ez okon vallásszabadsági törvényben a szülőknek kell biztosítani azon természetes jogukat, hogy gyermekeiket bármely vallásban nevelhessék.[1])

11. §. Azon temetőkben, melyeknek telke a község birtoka, természetesen a község minden lakosai vallásküllönbség nélkül temetkez-

[1]) A szabad iskoláztatás mellett, midőn a szülőknek joguk van gyermekeiket bármely iskolában neveltetni, a gyermekek vallásainak törvényben meghatározása, gyakorlatilag úgyis illusoriussá válik.

Önkényt értetik azonban, hogy épen mivel a gyermek vallási nevelését illetőleg egyedül a szülék jogosítvák szabadon határozni s szabadon megegyezni; ép úgy tilos e tekintetben a szülőkön bárminemü erőszakoskodást elkövetni, valamint érvénytelenek a szülők által bárkinek adott kötelező iratok vagy reversálisok is.

Oly esetekben, midőn a szülők nem határoznak, egyéb alap hiányában kénytelenek vagyunk a születési nem (sexus) alapján határozni meg a gyermek vallásos nevelését.

Nehogy a vallásos nevelés könnyelmüen gyakran változtassék, azért láttam szükségesnek meghatározni, hogy a gyermek 7-ik életéve után az többé a szülők által nem változtatható.

hetnek. Valamint másfelől csakis a polgári község kötelezendő arra, hogy bármely vallású elhunytak számára temető-helyről gondoskodjék.

A hitfelekezetek testületi szabadságából következik, hogy, ha egyátalán fekvő birtokot szerezhetnek, e birtokaikon külön felekezeti temetőt is állíthassanak.

---

239. sz.

TÖRVÉNYJAVASLAT A VALLÁS SZABAD GYAKORLÁSÁRÓL ÉS A VALLÁSFELEKEZETEK EGYENJOGÚSÁGÁRÓL.

(Benyújtá az állam és egyház közötti viszony rendezésére kiküldött bizottsághoz Molnár Aladár.)

1. §. Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást s azt az ország törvényeinek korlátai között külsőképen is kifejezheti s gyakorolhatja.

Ennélfogva senkit sem szabad törvényekbe nem ütköző akármely vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni.

2. §. A polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független.

3. §. Vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek fel törvényen alapuló bármely kötelesség teljesítésétől.

I. Egyház alakítás.

4. §. Az állampolgárok az ország törvényeinek korlátai között s megtartása mellett, *a jelen törvényben meghatározott módon és feltételek alatt* szabadon egyesülhetnek *hitfelekezeteket képező vallásos testületekké, vagyis egyházakká;* egyházi szervezetüket önmaguk határozzák meg s minden vallási és egyházi ügyeikben önmaguk intézkednek.

A törvényesen alakúlt hitfelekezetek vagyis egyházak jogokra és kötelességekre nézve egymás között és az állam irányában egyenlők *a jelen törvény értelmében.*

Azonban az államnak a római és görög kath. egyházak iránt eddig gyakorolt (és ezen egyházaknak az állammal szoros összeköttetésükben századon át kifejlett tényleges viszonyaiból folyó) minden jogai továbbra is fenntartatnak, míg ezen egyházak szintén az önkormányzat alapján szervezkednek, és azon alapítványaik és vagyoni tulajdonaik, melyek jelenleg az 1848. III. t.-cz. 6. §-a értelmében az államkormány kezelése alatt állanak, e czélra alkotandó külön törvénynyel saját kezelésük alá adatnak.

Valamint másfelől az eddig törvényesen bevett többi keresztyén vallásfelekezeteknek, névszerint a mindkét hitvallású protestánsoknak (evangelikusoknak) unitáriusoknak és görög keletieknek eddigi törvé-

nyeinkben, közelebbről az 1790/91. XXVI. az 1848. XX., az 1869. IX. és 1869. LIII. törv. czikkekben meghatározott egyházi önkormányzatuk egyenjogusúguk és az államhoz való viszonyuk továbbra is biztosíttatik és egyházi s iskolai ügyeikben való önrendelkezési jogaik nem csorbittatnak, hanem a jelen törvényben az államnak törvény szerint eddig is gyakorlott főfelügyeleti joga egyes ügyekre nézve részletesebben állapittatik meg.

A véduri jogviszonyon (patronatus) valamint az egyháznagyi látogatáson (canonica visitátio) alapuló szolgálmányok szabályozásáról külön törvény fog intézkedni, addig a jelenleg fennálló gyakorlat érvényben marad.

6. §. Minden hitfelekezet vagyis egyház a vallásos élet gyakorlására alakult s az állam védelme és felügyelete alatt nyilvános társulat.

Ennélfogva:

1. titkos egyházak vagy felekezetek, avagy bárminemű titkos vallási társulatok alakitása és azokban való részvétel tilos.

2. azon vallás-felekezetek, melyek eddig törvényesen nem ismertettek (nem tartoznak a bevett vallások közé) tartoznak szervezeti alapszabályaikat, erkölcsi tanaikat, isteni tiszteletük leirását és tisztviselőik s alkalmazottjaik felett gyakorlandó fegyelem szabályzatait a vallásügyi és belügyi ministerhez felterjeszteni; továbbá általában a hitfelekezetek (tehát a törvényesen bevett vallásfelekezetek is) kötelesek egyházi szervezetükön vagy erkölcsi tanaikban, vagy isteni tiszteletükben, vagy fegyelmi szabályzataikban koronként tett módosításaikat, valamint időnkint választott főbb tisztviselőiket bejelenteni;

3. egy hitfelekezetnek sem lehet egyházi feje vagy védura oly egyén, ki nem magyar állampolgár, vagy oly hatóság, mely a magyar állam kötelékén kivül áll.

E rendelet nem vonatkozik a római és görög kath. egyháznak a római pápához való azon viszonyára, mely törvényeink s joggyakorlatunk szerint az állam által eddig is elismertetett;

4. bármely hitfelekezetnél lelkészül, vagy bárminő egyházi tisztviselőül és elöljáróul csak magyar állampolgár alkalmazható;

5. Minden eddig törvényesen be nem vett hitfelekezet köteles valamely egyház községi, s ha a felekezet több egyházközségből áll, egyszersmind valamely felsőbb elöljáróságot szervezni, mely őt a polgári hatóság irányában képviseli. Mindegyik ily elöljáróság tagjainak legalább kétharmada világiakból alakitandó.

Ez elöljáróságok tagjai személy változás esetén is mindig bejelentendők a polgári hatóságnak, és pedig a főbb tisztviselők közvetlenül a vallásügyi és belügyi ministernek, az egyházközségi tisztviselők pedig a polgári községi hatóságnak.

6. Bármely hitfelekezet vallási s erkölcsi confessióiban, vagy egyházi határozataiban, avagy tankönyveiben sem szabad semmi oly rendeletnek, határozatnak és tanitmánynak foglaltatnia, mely a hivőknek a polgári törvényekben rendelt polgári kötelességeik teljesitését tiltaná, vagy a polgári törvényekben tiltott cselekményeket rendelne.

7. Bármely egyházi közgyülés csak nyilvános lehet s eleve nyilvánosan közhirré teendő.

8. Egyházi közgyüléseken csak azon felekezet egyházi, nevelési, jótékonysági, s általában a vallásos s erkölcsi élet körébe tartozó ügyei tárgyalhatók.

9. A hitfelekezetek kötelesek közgyüléseiken hozott határozataikat és jegyzőkönyveiket a kormánynak, vagy az általa kijelölt polgári hatóságnak bemutatni.

10. Az államkormánynak joga és tiszte a vallásfelekezetek vagyonára, a náluk létező alapitványokra és vagyonkezelésükre a főfelügyeletet gyakorolni, azaz őrködni a felett, hogy az ily vagyon s alapitványok el ne idegenittessenek, vagy a kezelés rosszasága miatt veszendőbe ne menjenek és hogy valósággal egyházi s a törvényben megengedett nevelési czélokra fordittassanak.

7. §. Mindegyik hitfelekezet szabadon önmaga állapithatja meg a bárminemű egyházi tisztviselői s egyéb alkalmazottjai felett gyakorlandó fegyelmi eljárását és fegyelmi szabályait.

Azonban:

1. Maga a hitfelekezet sem alkalmazhat fegyelmi büntetésül sem testi fenyitéket, sem személyes fogságot.

2. Semminemű egyházi tisztviselő, vagy lelkész, vagy egyéb alkalmazott ellen sem inditható fegyelmi eljárás azon okból, mivel a törvényben rendelt valamely polgári kötelességét teljesitette, vagy törvényben tiltott valamely cselekvést nem vitt véghez; továbbá azon okból sem, mivel az illető közügyekben akár választásnál, akár tanácskozásokban valamely vélemény mellett szavazott, avagy nem szavazott.

8. §. A hitelvekben (dogmákban) egyező, tehát tulajdonképen egyazon hitfelekezethez tartozó állampolgárok is az egyház szervezetet avagy az isteni tiszteletet illetőleg azon hitfelekezet többi tagjaitól eltérvén, külön egyházat alakíthatnak, a jelen törvény határozatai értelmében.

9. §. Az alakuló, vagy még eddig törvényesen be nem vett hitfelekezet avagy különálló egyház a fentebbi §§-okban kivánt jelentéseket és kimutatásokat a vallásügyi s belügyi miniszterenél benyujtván: ha azokban a törvényekkel ellenkező nem foglaltatik, akkor a szervezeti s fegyelmi szabályzatok a kormány jóváhagyásával ellátandók, s ezzel az illető hitfelekezet vagy egyház a törvényesen elismert hitfelekezetté, vagyis egyházzá lesz. Ellenkező esetben sem nyilvános, sem magántársulatkép léteznie nem szabad, sem gyülekezetben isteni tiszteletet nem tarthat.

Azonban, ha a kormány a jóváhagyást megtagadja, a jelentést benyujtottaknak joguk van egy év alatt kérelmüket az országgyüléshez terjeszteni.

10. §. Egy azon hitfelekezethez, vagy a 8-ik §. értelmében szentegyházhoz tartozó egyének kötelesek valamely hitfelekezetük vagy egyházukbeli egyházközséghez annak tagjaiul csatlakozni.

11. §. A törvény kellékeinek megfelelőleg alakult hitfelekezetek egyházi szükségeik fedezésére vagyont is gyűjthetnek s igénybe vehetik hiveik anyagi hozzájárulását.

Az egyházi adó azonban a hívek részéről vagy képviseleti alapon, vagy az egyes egyházközségek tagjainak többsége által vállalt önkéntes kötelezettségi, s csak mint ilyen hajtható be.

12. §. Különböző vallásfelekezetűek által lakott községben és városban, mely házi pénztárából egyházi czélokra segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ottan létező törvényesen elismert vallásfelekezet részesítendő.

13. §. Tömeges áttéréseknél, vagy a 8. §. értélmében uj egyház avagy a jelen törv. értelmében uj hitfelekezet keletkezésénél, a régi egyházból kilépő hívek, ha az összes, — legalább 18-ik életéveiket betöltött egyházközségi tagok számának legalább egyharmadát képezik: az egyházközségi vagyonban a népesség arányában részesülnek, kivévén a templomépületet, a paplakot, s azon vagyont, melyről kimutattatik, hogy nem az egyházközség tulajdona (p. o. patronatus által használatra adatott), vagy, hogy kizárólag a régi egyházban maradt tagok vagyonából s munkájával szereztetett.

Ha azonban az egész egyházközség hagyja el a régi egyházat, akkor a templom és paplak is öt illeti.

Ha továbbá a kilépő egyházközség tagjai nem egy, hanem megosztva több hitfelekezet vagy egyház kebelébe lépnek: akkor ha barátságos egyezségben nem állapodhatnak meg, az osztozás a fentebbi elvek alapján történik, s az egyházközség tulajdonát képezett templom épület és paplak is értékesitendő.

14. §. Addig is míg a házassági jogviszonyokkal együtt az anyakönyvek vezetése is külön törvénynyel rendeztetni fog; az eddig törvényesen be nem vett vallásfelekezetek tagjaira, — valamint az egyik hitfelekezethez sem tartozó egyénekre nézve az anyakönyvek vezetése iránt az igazság-, bel- és honvédelemügyi ministerek rendeletileg intézkednek.

Isteni tisztelet s ünnepek.

15. §. Mindegyik hitfelekezet avagy egyház hivei isteni tiszteletüket s mindennemű vallási szertartásaikat akár egyénileg, akár gyülekezetben közösen szabadon gyakorolhatják; — szertartásaik s isteni tiszteletük alakját és módját, ugyszintén ünnepnapjaikat önmaguk állapítják meg, illetőleg arra illetékes egyházi hatóságuk határozza meg; — imaházakat vagy templomokat épittethetnek s tarthatnak.

Azonban mind a szertartásokat s isteni tiszteletet, mind az ünnepeket illetőleg, a következők rendeltetnek:

1. Gyülekezetben gyakorolt közisteni tisztelet csak nyilvános lehet.

2. Sem a szertartásokban, sem általában az isteni tiszteletben nem szabad oly cselekménynek foglaltatni, mely a közerkölcsiséget sérti, vagy a polgári törvényeknek akár tiltó, akár parancsoló rendeletébe ütközik.

3. Isteni tiszteleten tartott beszédekben, avagy mondott, nyilvános imákban nem szabad már szentesitett polgári törvények rendeleteit birálni, ellenük nyilatkozni, avagy iránntuk való engedetlenségre izgatni.

4. A polgári hatóság a közegészség érdekéből (p. o. járványok alkalmával) ideiglenesen eltilthatja az isteni tiszteletre való összegyülekezést, valamint a körmeneteket is, hasonlóan eltilthatja akár közegészségi, akár közbiztonsági tekintetből a körmeneteket, bizonyos utczákon s egyéb nyilvános helyeken.

16. §. A hazánkban utazó vagy tartózkodó idegenek is tarthatnak saját hitelveik szerint rendesen isteni tiszteletet, de azt kötelesek a polgári hatóságnak bejelenteni és a fentebbi §. rendeletei reájuk nézve is érvényesek.

17. §. Senki sem kötelezhető arra, hogy más vallásfelekezetbeliek vallási szertartását vagy ünnepeit megtartsa, vagy, hogy ezen napon bárminemű munkától is tartózkodjék.

Vasárnapokon azonban minden nyilvános és nem elkerülhetetlenül szükséges munka felfüggesztendő. Ugyszintén bármely vallásfelekezet ünnepén a templom közvetlen közelében, s egyházi menetek alkalmával azon tereken és utczákon, melyeken az ily menet keresztül vonul, mindaz mellőzendő, a mi az egyházi szertartást zavarhatná.

18. §. Az államnak, vagy a törvényhatóságoknak, avagy a polgári községeknek szolgálatában álló tisztviselők és bárminemű alkalmazottak, ugyszintén a hadsereg tagjai (ide értve a legénységet is,) nem rendelhetők ki más hitfelekezet ünnepén s egyházi szertartásán való részvételre, avagy akár csak megjelenésre is.

19. Az egyes hitfelekezetek ünnepei csak saját hiveik számára lehetvén rendelve: a polgári hivatalos közszolgálatban a hatóságok azokat nem kötelesek figyelembe venni.

Azonban a vasárnapok, az újév napja, úgyszintén (a Gergely-féle számitás szerint) a karácson, husvét és pünkösd ünnepei egyszersmind általános polgári nyugalomnapul tekintendők, s a polg. községi, törvényhatósági s állami szolgálatban (ugy a közigazgatás, mint az igazságszolgáltatás körében) ezen napokon munkaszünet engedendő, kivéve halaszthatlanul sürgős teendők eseteiben.

Szent István napja, mint a magyar királyság alapitásának emlékünnepe, általános nemzeti polgári ünneppé nyilvánittatik.

Egyházi fegyelem.

20. §. Mindegyik vallásfelekezet saját egyházi szervezete szerint arra jogositott hatósága által gyakorolhatja saját hivei felett az egyház fegyelmet.

Azonban e czélra kizárólag csak saját körében érvényesítendő erkölcsi s vallási eszközöket és egyházi köréből való kizárást alkalmazhat. Testi büntetésnek, vagyoni bírságolásnak, bezárásnak egyházbüntetésül alkalmazása tilos.

Söt még a fentebb megengedett fenyitékkel sem szabad senkit sem sujtani, sem akár csak fenyegetni is a következő két esetben, illetőleg ok miatt t. i.:

1-szőr, ha mivel az illető törvényben rendelt, avagy törvényes polgári felsöbbsége által a törvény értelmében parancsolt polgári kötelességét teljesíti.

2-szor, ha mivel az illető közügyekben akár választásnál, akár tanácskozásokban bizonyos vélemény mellett szavazott, vagy nem szavazott.

Egyházi rendek s társulatok.

21. §. Az egyes hitfelekezetek körén belül alakuló vallási társulatok és ugynevezett egyházi szerzetes rendek csak szervezési és alapszabályaiknak, s szabályaik szerint való czéljuknak a vallásügyi és belügyi ministerek által való jováhagyása után alakulhatnak még akkor is, ha azon társulat vagy szerzet annyiból nem ujonnan keletkezett, hogy már más országban létezett.

Minden ily társulat vagy szerzet a magán társulatokkal egyenlöen áll az államkormány felügyelete alatt.

E §. nem vonatkozik a hazában már törvényesen létező kegyesrendiek, szt. Benedek-rendiek, ciszterciták, praemontreiak, minoriták, irgalmasok és szt. Ferencz-rendiek, szerviták, dömések, carmeliták és capucinusok, valamint a hazai gör. keleti egyházakban már eddig törv. értelmében létező szerzetekre.

22. §. A hazában létező, vagy létrejövendő szerzetnek vagy társutatnak csak honpolgárok lehetnek tagjai.

23. §. Egy szerzetnek sem lehet bárminő fokozaton főnöke, feje, vagy védura oly egyén, a ki, s oly hatóság, avagy társulat, a mely nem áll minden tekintetben a magyar törvények alatt, s nem Magyarországban székel. Ily egyén, hatóság, vagy társulat iránt egy szerzetnek vagy hasonló vallási társulatnak tagjai sem lehetnek semmi tekintetben sem engedelmességgel, sem egyéb tartozással lekötelezve.

A kormánynak az engedély adáskor ez iránt bizonyosságot kell szereznie.

E szakasz rendeletei nem vonatkoznak a róm. kath. szerzeteknek a római pápához való viszonyára.

24. §. Egyházi fogadalom, vagy szerzetek s hasonló társulatok fegyelmi szabályai senkit, s így saját tagjaikat sem akadályozhatják vagy irányozhatják polgári jogaik s kötelességeik szabadon gyakorlásában. E czélból minden ily szerzet vagy társulat fegyelmi szabályai, valamint az azokon időnként tett változtatások felterjesztendők a vallásügyi s belügyi ministeekhez.

25. §. Bárminő, tehát szintúgy a szerzetrendekben s hasonló társulatokban tett egyházi fogadalmaknak polgárjogi következése nincs, s azok megtartására polgári uton senki sem kötelezhető.

Áttérés.

26. §. Egyik vallásról más vallásra minden 18-ik életévét betöltött, egész szabadon áttérhet saját lelkészénél vagy egyházközségi hatóságánál két izben teendő oly bejelentés mellett, minőt az áttérésre nézve az 1868: LIII. t.-cz. 3—7. §-a rendel.

Nők, férjhez menetelük után, ha 18-ik évüket be nem töltötték is áttérhetnek.

Az áttértnek áttérése utáni minden cselekményei azon egyház tanai szerint itélendők meg, melybe áttért, s az elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.

Ha a fentebbi 20. §-ban áttérésre jogositott egyén akként kiván hitfelekezete köréből kilépni, hogy a hazában létező egyik hitfelekezet kebelébe sem akar felvétetni, akkor az 1868: LIII. t.-cz. 3., 4. és 5. §§-aiban rendelt bejelentések után és nyert bizonyitványokkal saját illetőségü polgári községének hatóságánál jelenti be elhatározását szintén két tanu jelenlétében. Ezzel előbbi egyházából kilépése befejeztetett, azonban köteles még az azon évre reá rótt egyházi tartozásait előbbi egyházának megfizetni.

Az ily kilépettek a községi hatóságoknál rendesen vezetett külön jegyzékbe veendők és a községi hatóság minden egyes esetben tartozik értesíteni azon egyház illető lelkészét vagy elöljáróságát, melyből az illető kilépett.

27. §. Ha a 20. §. szerint áttérésre jogositott oly egyén akar valamely egyházba felvétetni, ki előbb a hazában létező egyik hitfelekezethez sem tartozott, akkor az ezen szándékát két önmaga által választott tanu jelenlétében két izben (legalább 30, legfölebb 34 nap közbejöttével) jelenti azon egyház illetékes lelkészénél vagy elöljáróságánál, hova felvétetni óhajt, s ezzel felvehető.

Ha az ily belépő a fentebbi 21. §. értelmében valamely községi hatóságnál már be volt jegyezve, akkor belépéséről tartozik a községi hatóságot értesiteni s azon egyház illető tisztviselőjét, hova felvétetett.

Gyermekek nevelése.

28. §. A gyermekek vallási nevelésére nézve az 1868: LIII. t.-cz. 12., 13., 14., 15., 16., 17. és 18-dik §§-ainak rendeletei kiterjesztetnek bármely vallású egyénekre.

Azonban ha a házastársaknak egyike a hazában létező egyik egyházhoz sem tartozik, akkor az ő nemebeli gyermekek vallási nevelése felett, — ha pedig egyik házastárs sem tartozik egy egyházhoz sem, akkor mindkét nembeli gyermekek vallási nevelése felett a szülők szabadon határoznak, és ha megegyezni nem tudnának, a fiuk nevelése felett az atya, a leányoké felett az anya határoz.

Temetkezések.

29. §. Azon temetőkben, melyeknek telke községi birtok, bármely vallásnak egyenlően temethetők s illetőleg temetendők.

Azonban minden vallásfelekezet állíthat saját telkén külön temetőt is, valamint a község köteles szükség esetén községi temetőről gondoskodni.

30. §. Minden vallásfelekezetnek joga van híveit saját szertartásai szerint eltemetni.

Azonban a polgári hatóság közegészségi és rendészeti tekintetben szabályozhatja a temetéseket.

Egyik egyházhoz sem tartozó, vagy oly egyének temetése iránt, kiket egyházuk eltemetni nem akar, a polgári község tartozik gondoskodni.

---

240. sz.

TÖRVÉNYJAVASLAT A VALLÁS SZABADSÁGÁRÓL.

(Az állam és egyház közötti viszony rendezésére kiküldött bizottság által megállapitott szövegben.)

1. §. Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást s azt az ország törvényének korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja.

Ennélfogva senkit sem szabad törvényekbe nem ütköző akármely vallási szertartás gyakorlásában akadályozni vagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesitésére kényszeriteni.

2. §. A polgári- és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól tejesen független.

3. §. Vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek fel törvényen alapuló bármely kötelesség teljesitésétől

I. Egyház alakitás.

4. §. Az állampolgárok az ország törvényeinek korlátai között s megtartása mellett szabadon egyesülhetnek hitfelekezeteket képező vallási testületekké vagyis egyházakká: egyházi szervezetüket önmaguk határozzák meg s minden vallási és egyházi ügyeikben önmaguk intézkednek.

5. §. A törvényesen alakúlt hitfelekezetek vagyis egyházak jogokra és kötelességek nézve egymás között és az állam irányában egyenlők a jelen törvény értelmében.

Azonban az államnak a római és görög katholika egyházak iránt eddig gyakorolt minden jogai továbbra is fenntartatnak, míg ezen egyházak az önkormányzat alapján nem szervezkednek és ez iránt a törvényhozás külön törvénynyel nem intézkedik.

Hasonlóúl fenntartatik az államnak a többi már eddig törvényesen bevett hitfelekezetek irányában eddig is gyakorolt s egyes törvényekben megállapitott főfelügyeleti joga s ez a jelen törvényben

csak részletesebben állapittatik meg. Viszont a görögkeleti, a mindkét hitvallású protestáns és unitaria egyházaknak törvényeinkben meghatározott egyházi önkormányzatuk továbbra is biztosittatik.

6. §. A véduri jogviszonyon (patronatus) alapuló szolgálmányok szabályozásáról, valamint az egyháznagyi látogatáson (canonica visitatio) alapuló azon szolgálmányok rendezéséről, melyek a patronátusi jogviszonynyal függnek össze, külön törvény fog intézkedni, addig a jelenleg fennálló gyakorlat érvényben marad.

7. §. Minden hitfelekezet vagyis egyház a vallási élet gyakorlására alakult s az állam védelme és főfelügyelete alatt álló nyilvános társulat:

Ennélfogva:

a) Bárminemű titkos vallási társulat alakitása s az abban való részvétel tilos.

b) Azon vallásfelekezetek, melyek eddig törvényesen nem ismertettek el (nem tartoznak az eddig bevett vallások közé), tartoznak szervezeti alapszabályaikat, erkölcsi tanaikat, isteni tiszteletük leirását és tisztviselőik s alkalmazottjaik felett gyakorlandó fegyelem szabályzatait a vallásügyi ministerhez felterjeszteni. Továbbá általában a hitfelekezetek, (tehát a törvényesen bevett vallásfelekezetek is) kötelesek egyházi szervezetükön, vagy erkölcsi tanaikban vagy isteni tiszteletükben vagy fegyelmi szabályzataikban koronként tett módositásaikat, valamint időnként választott főbb tisztviselőiket bejelenteni.

c) Egy hitfelekezetnek sem lehet egyházi feje vagy védura oly egyén, ki nem magyar állampolgár vagy oly hatóság, mely a magyar állam kötelékén kívül áll.

E rendelet nem vonatkozik a római és görög katholika egyháznak a római pápához való azon viszonyára, mely törvényeink s joggyakorlatunk szerint az állam által eddig is elismertetett. Ennélfogva király ő Felségének felelős kormánya által gyakorlandó tetszvényjoga a római pápának vagy egyetemes zsinatoknak bárminemű a magyar állam alattvalóit érdeklő intézkedései irányában továbbra is fenntartatik mindaddig, míg az állami főfelügyelet ez irányban is részletes törvénynyel szabályoztatik.

d) Bármely hitfelekezetnél lelkészül vagy egyházi tisztviselőül és elöljáróul csak magyar állampolgár alkalmazható.

e) Az eddig törvényesen be nem vett hitfelekezet köteles egyes községeiben valamely egyházközségi s ha a felekezett több oly egyházközségekből áll, melyek egységes egyházszervezetben egyesülnek, egyszersmind valamely felsőbb elöljáróságot szervezni, mely őt a polgári hatóság irányában képviseli. Mindegyik ily elöljáróság tagjainak legalább két harmada világiakból alakitandó.

Az ily elöljáróság, illetőleg képviselet tagjai személyváltozás esetén is mindig bejelentendők a polgári hatóságnak és pedig a főtisztviselők közvetlenül a vallásügyi ministernek, az egyházközségi tisztviselők pedig a polgári községi hatóságnak.

f) Bármely hitfelekezet vallási s erkölcsi confessióiban, vagy egyházi határozataiban, avagy tankönyveiben sem szabad oly rendeletnek, határozatnak és tanitmánynak foglaltatnia, mely a hivőknek a polgári törvényekben rendelt állami kötelességeik teljesitését tiltaná, vagy a polgári törvényekben tiltott cselekményeket rendelné.

g) Egyházi közgyülések csak nyilvánosak lehetnek.

h) Egyházi közgyülésekben csak a felekezet egyházi, vagyoni, nevelési jótékonysági s általában a vallásos és erkölcsi élet körébe tartozó ügyei tárgyalhatók.

i) A hitfelekezetek kötelesek a közgyüléseiken hozott határozataikat jegyzőkönyvbe iktatni s e jegyzőkönyveiket a kormány kivánatára a kormánynak vagy az általa kijelölt polgári hatóságnak bemutatni.

k) Az államkormánynak joga és tiszte a vallásfelekezetek vagyonára a náluk létező alapitványokra és vagyon kezelésükre a főfelügyeletet gyakorolni, azaz őrködni a felett, hogy az ily vagyon s alapitványok el ne idegenittessenek, ne csorbittassanak vagy a kezelés rosszasága miatt veszendőbe ne menjenek és hogy valósággal egyházi s a törvényben megengedett nevelési czélokra fordittassanak, valamint, hogy az alapitványok az alapitó értelmében használtassanak fel.

8. §. Mindegyik hitfelekezet önmaga állapithatja meg egyházi tisztviselői s egyéb alkalmazottjai felett gyakorlandó fegyelmi eljárását és fegyelmi szabályait.

Azonban:

a) maga a hitfelekezet fegyelmi büntetésül nem alkalmazhat sem testi fenyitéket, sem személyes fogságot;

b) semminemü egyházi tisztviselő, lelkész vagy egyéb alkalmazott ellen sem inditható fegyelmi eljárás azon okból, mivel az a törvényben rendelt valamely polgári kötelességét teljesitette, vagy törvényben tiltott valamely *cselekvést nem* vitt véghez továbbá azon okból sem, mivel az illető politikai közügyekben akár választásnál, akár tanácskozásokban valamely vélemény mellett szavazott, vagy nem szavazott.

9. §. A hitelvekben (dogmákban) egyező, tehát tulajdonképen egy azon hitfelekezethez tartozó állampolgárok is ugyanazon hitfelekezet többi tagjaitól elválván, külön egyházat alakithatnak a jelen törvény határozatai értelmében.

10. §. Az alakuló vagy még eddig törvényesen be nem vett hitfelekezet, avagy a 9. §, értelmében különváló egyház a fentebbi 7. §-ban kivánt jelentéseket a vallásügyi ministernél benyujtván; ha azokban a törvényekkel ellenkező nem foglaltatik: akkor a szervezési és fegyelmi szabályzatok a kormány jóváhagyásával ellátandók s ezzel az illető hitfelekezet vagy egyház törvényesen alakult hitfelekezetté, illetőleg egyházzá lesz.

Ellenkező esetben sem nyilvános, sem magán társulatkép léteznie nem szabad, sem gyülekezetben isteni tiszteletet nem tarthat.

Azonban, ha a kormány a jóváhagyást megtagadja a jelentést

benyujtottaknak joguk van egy év alatt kérelmüket az országgyüléshez terjeszteni.

11. §. Ugyanazon hitfelekezethez, vagy a 9. §. értelmében vett egyházhoz tartozó egyének kötelesek valamely hitfelekezetük vagy egyházukbeli egyházközséghez annak tagjaiul csatlakozni.

12. §. A törvény kellékeinek megfelelőleg alakult hitfelekezetek egyházi szükségeik fedezésére vagyont is gyüjthetnek s igénybe vehetik hiveik anyagi hozzájárulását.

Azonban:

a) ingatlan vagyon szerzése csak imaházak, paplakok, iskolák és egyházi avagy iskolai alkalmazottak részére szolgáló lakok épitéséhez szükséges telkekre s temetőkre szoritkozik;

b) az egyházi adó a hivek részéről vagy képviseleti alapon vagy az egyes egyházszükségek tagjainak többsége által vállalt önkéntes kötelezettségképen hajtható be.

13. §. Különböző vallásfelekezetűek által lakott községben és városban, mely a község vagyonából vagy házi pénztárából egyházi czélokra segélyt szolgáltat ki: ezen segélyben az ott létező s törvényesen elismert mindegyik vallásfelekezet igazságos arány szerint részesitendő.

14. §. Tömeges áttéréseknél vagy a 9. §. értelmében uj egyház, avagy a jelen törvény értelmében vett uj hitfelekezet keletkezésénél, a régi egyházból kilépő hivek, ha az összes, — legalább 18-ik életévüket betöltött egyházközségi tagok számának legalább is egy harmadát képezik: az egyházközségi vagyonban a népesség arányában részesülnek, kivévén a templomépületet, a paplakot s azon vagyont, melyről kimutattatik, hogy nem az egyházközség tulajdona (p. o. patronatus által használatra adatott) vagy, hogy kizárólag a régi egyházban maradt tagok vagyonából s munkájával szereztetett.

Ha azonban az egész egyházközség hagyja el a régi egyházat: akkor a templom és paplak is őt illeti. Ha pedig a tagok $^4/_5$ része lép ki, akkor a templom és paplak értéke is megosztandó, de a régi vallásban maradt kisebbségnek joga van a templomot s paplakot megtartani akként, hogy annak értékéből a kilépettek osztályrészét kifizeti.

Ha továbbá az egyházközség összes tagjai elhagyván régi egyházukat nem egy, hanem megoszolva több hitfelekezet kebelébe lépnek: akkor, ha barátságos egyességben nem állapodhatnak meg, az osztozás a fentebbi elvek alapján történik s az egyházközség tulajdonát képezett templom és paplak is értékesitendő.

Az alapitványokat illetőleg az alapitó által kitűzött czél és tulajdonjog az áttérések eseteiben való osztozásoknál is tiszteletben tartandó.

Az osztozások az áttérés megtörténtét követő hat hónap mulva eszközölhetők.

15. §. Addig is, mig a házassági jogviszonyokkal együtt az anyakönyvek vezetése is külön törvénynyel rendeztetni fog: az eddig

törvényesen be nem vett vallásfelekezetek tagjaira, valamint az egyik hitfelekezethez sem tartozó egyénekre nézve az anyakönyvek vezetése iránt a vallásügyi minister, igazság-, bel- és honvédelemügyi ministerekkel egyetértőleg rendeleti uton intézkedik.

II. Isteni tisztelet és ünnepek.

16. §. Mindegyik hitfelekezet avagy egyház hivei isteni tiszteletüket s mindennemű vallási szertartásaikat akár egyénileg, akár gyülekezetben közösen szabadon gyakorolhatják; szertartásaik s isteni tiszteletük alakját és módját, ugyszintén ünnepnapjaikat önmaguk állapitják meg, illetőleg arra illetékes hatóságuk határozza azt meg; imaházakat s templomokat épithetnek s tarthatnak.

Azonban mind a szertartásokat s isteni tiszteletet, mind az ünnepeket illetőleg a következők rendeltetnek;

a) gyülekezetben gyakorlott isteni tisztelet csak nyilvános lehet;

b) sem a szertartásokban, sem általában az isteni tiszteletben nem szabad oly cselekménynek foglaltatni, mely a közerkölcsiséget sérti, vagy a polgári törvényeknek akár tiltó akár parancsoló rendeletébe ütközik;

c) isteni tiszteleten tartott beszédekben avagy mondott nyilvános imákban nem szabad már szentesitett polgári törvények rendeleteit birálni, ellenük nyilatkozni avagy iránt uk való engedetlenségre izgatni;

d) A polgári hatóság a közegészség vagy közbiztonság érdekéből ideiglenesen eltilthatja az isteni tiszteletre való összegyülekezést valamint a körmeneteket is.

17. §. A hazában utazó vagy tartózkodó idegenek is tarthatnak saját hitelveik szerint rendesen isteni tiszteletet, de azt kötelesek a polgári hatóságnak bejelenteni és a fentebbi §. rendeletei reájuk nézve is érvényesek.

18. §. Senki sem kötelezhető arra, hogy más vallásfelekezetbeliek vallási szertartásait vagy ünnepeit megtartsa, vagy hogy ezen napokon bárminemű munkától is tartózkodjék. — Azonban bármely vallásfelekezet ünnepén a templom közvetlen közelében mindaz mellőzendő, ami az egyházi szertartást zavarná.

19. Az államnak, vagy a törvényhatóságoknak, avagy a polgári községeknek szolgálatában álló tisztviselők és bárminemű alkalmazottak, ugyszintén a hadsereg tagjai (ideértve a legénységet is) nem rendelhetők ki más hitfelekezet ünnepén s egyházi szertartásán való részvételre.

20. §. Az egyes hitfelekezetek ünnepei csak saját hiveik számára lehetvén rendelve: a polgári hivatalos közszolgálatban a hatóságok azokat nem kötelesek figyelembe venni.

Azonban a vasárnapok általános polgári nyugalom napoknak tekintendők s a polg. községi, törvényhatósági s állami közszolgálatban ezen napokon munkaszünet engedendő, kiveve halaszthatanul sürgős teendők eseteit.

Szent István király napja, mint a magyar királyság alapitásának emlék-ünnepe, általános nemzeti ünneppé nyilvánittatik.

III. Egyházi fegyelem.

21. §. Mindegyik vallástelekezet saját egyházi szervezete szerint arra jogositott hatósága által gyakorolhatja saját hivei felett az egyházfegyelmet.

Azonban e czélra kizárólag csak saját körében érvényesitendő erkölcsi s vallási eszközöket és egyházi köréből való kizárást alkalmazhat. Testi büntetésnek, vagyoni birságolásnak, bezárásnak, egyházfegyelmi büntetésül alkalmazása tilos.

Sőt még a fentebb megengedett fenyitékkel sem szabad senkit sujtani azon okból, mivel az illető törvényben rendelt, avagy törvényes felsőbbsége által törvény értelmében parancsolt polgári kötelességét teljesiti vagy pedig mivel törvény által engedett polgári jogait szabadon gyakorolta.

IV. Egyházi rendek.

22. §. Az egyes hitfelekezetek körén belül jövőre alakulandó vallási társulatok és ugynevezett egyházi szerzetes rendek csak szervezési és alapszabályaiknak s szabályaik szerint való czéljuknak a vallásügyi minister által való jóváhagyása után alakulhatnak még akkor is, ha azon társulat vagy szerzet annyiból nem ujonnan keletkezett, hogy már más országban létezett.

Minden ily társulat vagy szerzet a magán társulatokkal egyenlőn álland az államkormány felügyelete alatt.

23. §. A hazában létező vagy létre jövendő szerzeteknek s vallási társulatoknak csak honpolgárok lehetnek tagjai.

24. §. Egy szerzetnek sem lehet bárminő fokozaton főnöke, feje vagy védura oly egyén, a ki — s oly hatóság vagy társulat, amely nem áll minden tekintetben a magyar törvények alatt s nem Magyarországban székel. Ily egyén, hatóság vagy társulat iránt egy szerzetnek vagy hasonló vallási társulatnak tagjai sem lehetnek semmi tekintetben sem engedelmességgel, sem egyéb tartozással lekötelezve.

A kormánynak az engedélyadáskor ez iránt bizonyosságot kell szereznie.

E § rendeletei nem vonatkoznak a róm. kath. szerzeteknek a római pápához vallási ügyekben való viszonyára.

25. §. Egyházi fogadalom vagy szerzetesek s hasonló társulatok fegyelmi szabályai senkit s igy saját tagjaikat sem akadályozhatják vagy irányozhatják polgári jogaik s kötelességeik szabadon gyakorlásában.

E czélból minden ily szerzet vagy társulat fegyelmi szabályai, valamint az azokon időnként tett változtatatások fölterjesztendők a vallásügyi ministerhez.

26. §. Bárminő, tehát szintugy a szerzetrendekben s hasonló társulatokban tett egyházi fogadalmaknak polgárjogi következése nincs s azok megtartására polgári uton senki nem kötelezhető.

V. Áttérés.

27. §. Egyik vallásról más vallásra minden 18-dik életévét betöltött egyén szabadon áttérhet saját lelkészénél vagy egyházközségi hatóságnál két izben teendő oly bejelentés mellett, minőt az áttérésre nézve az 1868. LIII. törvényczikk 3—7. §-a rendel.

Nők férjhez menetelük után, ha 18-ik évüket be sem töltötték, áttérhetnek.

Az áttértnek áttérése utáni minden cselekményei azon egyház tanai szerint itélendők meg, melybe áttért s az elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.

28. §. Ha a fentebbi 27. §-ban áttérésre jogositott egyén akként kiván hitfelekezete köréből kilépni, hogy a hazában levő egyik hitfelekezet kebelébe sem akar felvétetni: akkor az 1868. LIII. törvényczikk 3. 4. és 5. §-iban rendelt bejelentések után és nyert bizonyitványokkal saját illetőségü polgári községének hatóságánál jelenti be elhatározását szintén két tanu jelenlétében. Ezzel elébbi egyházából kilépése befejeztetett, azonban köteles még az azon évre (a fentebbi 11. §. értelmében) reá illetékesen kivetett egyházi tartozásait elébbi egyházának megfizetni.

Az ily kilépettek a községi hatóságoknál rendesen vezetett külön egyzékbe veendők és a községi hatóság minden egyes esetben tartozik értesiteni azon egyház illető lelkészét, vagy elöljáróságát, melyből az illető kilépett.

29. §. Ha a 27. §. szerint áttérésre jogositott oly egyén akar valamely egyházba felvétetni, ki előbb a hazában levő egyik hitfelekezethez sem tartozott; akkor az ezen szándékát két önmaga által választott tanu jelenlétében jelenti azon egyház illetékes lelkészénél vagy elöljáróságánál, hova felvétetni óhajt s ezzel felvehető.

Ha az ily belépő a fentebbi 28. §. értelmében valamely községi hatóságnál már be volt jegyezve: akkor belépéséről tartozik értesiteni a községi hatóságot s azon egyház illető tisztviselőjét hova felvétetett.

VI. Gyermekek vallási nevelése.

30. §. A gyermekek vallási nevelésére nézve az 1868. LIII. t.-cz. 12., 13., 14., 15., 16., 17. és 18-ik §§-ainak rendeletei kiterjesztetnek bármely vallásu egyénekre.

Azonban, ha a házastársak valamelyike a hazában levő egyik egyházhoz sem tartozik: akkor az ő nembeli gyermekek vallási nevelése felett, ha pedig egyik házastárs sem tartozik a hazában levő valamely egyházhoz: akkor mindkét nembeli gyermekek vallási nevelése felett a szülők szabadon határoznak és ha megegyezni nem tudnának: a fiunak nevelése felett az atya, a leányoké felett az anya határoz.

VII. Temetkezések.

31. §. Azon temetőkben, melyeknek telke községi birtok, bármely vallásuak egyenlően temethetők s illetőleg temetendők. A község köteles szükség esetén közös temetőről gondoskodni. Azonban minden vallásfelekezet állithat saját telkén külön temetőt is.

32. Minden vallásfelekezetnek joga van hiveit saját szertartásai szerint eltemetni. Azonban a polgári hatóság közegészségi és rendészeti tekintetben szabályozhatja a temetéseket.

Egyik egyházhoz sem tartozó vagy oly egyének temetése iránt, kiket egyháznak eltemetni nem akar, a polgári község köteles gondoskodni.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Stern Abrahám*, Izráel története. II. kötet. A honfoglalástól az első templom elpusztulásáig. *Budapest.* 1892. — *Dr. Friedmann D.* Palesztina földmívelése a római császárok idejében. *Budapest* 1892. — *Dr. David Gy.* Die Akeda. Zwei Reden. *Prága* 1893.

Dr. Kayserling M. a pesti izr. hitközség nagy tudományu rabbija e napokban az amerikai zsidók kérelmére tanulmányutra indult, melynek czélja, hogy az izraelitáknak Amerika felfedezésében való részvételét tudományos alapokon állapitsa meg. Dr. Kayserling a kitüzött czélnak megvalósitása végett Olasz-, Spanyolország és Portugália több könyvtárában fog kutatásokat tenni. Reméljük és kivánjuk, hogy a spanyol zsidók története legnagyobb ismerőjének fáradozását fényes siker fogja koszoruzni.

Dr. Grünhut Lázár derék munkatársunkat a német hitsorsosaink által *Jeruzsalemben* fenntartott izr. árvaház vezér intézőjévé és iskolaigazgatójává választották. Dr. G. földink erélyétől és tudományától az intézet felvirágzását remélik. Melegen üdvözöljük dolgozó társunkat és érdekkel várjuk az általa kilátásba helyezett a szent föld összes viszonyaira kiterjedő tudósitásait és munkálatait.

Az Athenaeum Kézi Lexikona. A közszükséglet könyvéből, aminek az Athenaeum Kézi Lexikonát méltán elnevezhetjük, immár a 27. és 28. füzet is megjelent, melyek az O betűig terjednek, úgy, hogy most már csak a P—Z-ig terjedő anyag, összesen 13 füzet van hátra, hogy a teljes mü közkézre kerülhessen. Néhány hónap múlva mindenki, akinek magyar Lexikonra szüksége van — és ki képezne kivételt? — az Acsády által szerkesztett Athenaeum Kézi Lezikonát teljesen megszerezheti, még pedig úgy értesülünk, hogy a könyvkereskedőknek módjukban lesz ezen munkát kedvező részletfizetési feltételek mellett is szállithatni. A most megjelent füzetek az eddigiek mértékét minden tekintetben megütik. Czikkeik jeles irályuk, szabatosságuk, arányos beosztásuk, valamint alaposságuk által tünnek ki. A füzeteket 2—2 melléklet dísziti. Minden füzet ára 30 kr. Az egész mü 40 füzetben, 2 kötetben jelenik meg és 1893 elején teljesen kapható lesz. Az első kötet már kötve is kapható 8 frtért. Megrendelhető minden könyvkereskedőnél, valamint a kiadóhivatalnál (Budapest, Ferencziek-tere 3.).

TÁRSADALOM.

WAHRMANN MÓR.
(1832—1892.)

És lecsapott a félelmetes villám kicsiny erdőnk közepébe, derékon törve a leghatalmasabb törzset: magyar Izrael büszkeségét, s mi ennél több — *erejét*. Az elárvult fák szomoruan hajlottak meg. Kopár ágaikon, melyek imént kizöldelőben voltak, élesen sivított keresztül a zokogó fájdalom. E tölgy, mely ellenállhatlannak tetsző erejével, sőt létével önmagában véve felekezetünk életére és fejlődésére oly csodálatosan kihatott, kidőlt örökre. Míg élt és virágzott lombjaiban sok kis fészkünk menhelyet talált és most, hogy az enyészet könyörtelen műve rajta is beteljesedett, e fészkek lakói szárnyszegetten borulnak hantjaira. Mintha szellemével együtt erőnk is elrepült volna, mintha reményeink és törekvéseink éltető elemüket elvesztették volna. Hiszen felekezetünknek nagy és kipróbált hűségű fia, ki felhők tornyosulásakor rendületlenül állott a kormányon és gyengéket bátoritóan viharokkal viaskodott, *Wahrmann Mór* földi léte megszünt. Szellemének megtört fénye előtt könytelt szemekkel áll meg a zsidó felekezet, mélyen érezve, hogy jutalmat és kitüntetést nem kereső bajnokának halálával pótolhatlan veszteséget szenvedett. És e könyek, miket a gyászba borult felekezet Wahrmann Mór koporsója előtt hullajtott, a hála és kegyelet megannyi jelei, melyek az ország részvétével egyesülve hamvai körül fonódnak, igazak. Igazak, mert nem csak az emberi vonások iránti hódolat, nem csak rokon és ellenszenv által befolyásolható érzelmek, nem a földi pályafutás mindnyájunkra egyaránt kiható tragikum képezik kutforrásukat. Az egyén röghöz kötött sorsán, az individuum vonzó vagy taszító tulajdonain messze

felül emelkedő és Wahrmann Mór földi munkásságához kötött nagy és szent érdekek sorsa feletti bánat, a nagy halott életműködésének általános jelentősége az, mely a gyászt a halotthoz méltó nagyságra emeli. És mert e férfiu életének eszményi oldalát felekezetünk odaadó szolgálata és felekezetünk többi vezérférfiainak lelkes támogatása tölti be, halála a hazai zsidóságot sujtja leginkább.

Folyton váltakozó áramlatok hatása alatt remény és kétség között vergődő küzdelmeinkben e néma sír, melynek lakójára életében mindig oly bizodalommal tekintettünk fel, fokozott fájdalommal érint bennünket. Hiszen alig szállott égnek Wahrmann szelleme, máris huhognak a baglyok. Érzik, hogy a sas, mely annyi izben hatalmasan csapdosott ellenök, szárnyszegetten nyugszik csendes sírjában. Hatalmas ész, tisztán tündöklő jellem, nagy akaraterő, a haza hű szolgálatában szerzett soha el nem fonnyadó érdemek nagy sommája, melyek Wahrmann Mórnak egyéniségét alkották és az a politikai okoknál fogva is fontos szerep, melyet a megdicsőült mint a zsidóság vezére és képviselője ebben az országban elfoglalt, felekezetünk ellen intézett sok igaztalan támadást már csirájában semmivé tettek és sok pozitiv törekvést előmozditottak akkor is, midőn ez a külső hatást nem kereső férfiú passivitásban látszott lenni. Mert ő azokhoz tartozott, kik nagyobb rázkódtatások nélkül óhajtották jogainkat előmozditani. Azon felfogás híve volt, hogy a zsidóság védelmi helyzetből vigye előbbre sorsát és csak kikerülhetlen esetekben lépjen a támadás terére, nehogy a bár jogos küzdelem az igazság azon sajátságos mérlegénél fogva, melyet még úgy nevezett barátaink is alkalmaznak velünk szemben, a provocatio vádját vonjuk magunkra. Nem a lemondás volt ez, hanem hosszu politikai pályán szerzett tapasztalatokból levont bölcsesség, melyet az ő iskolája vallott mindig és vall ma is, a melynek jogosultságát mindig a viszonyok mérlegelése próbálja meg.

Amde a bánat még ott ül felekezetünk felett, a magyar zsidóság legjelesebb fiának halálán való fájdalom még ott reszket százezerek lelkében és nem volna helyén, de nem is volnánk képesek, hogy már most teljességében méltassuk e nagy élet sikereit, szellemének mozgató elemeit. Csak a veszteség érzete az, mely a lelkek felett borong, csak azt a végtelen nagy ürt látjuk tisztán, melyet Wahrmann maga után hagyott. Csak azt

tudjuk, hogy a felekezet összessége egész intellectualis erejének kell mozgásba jönnie, hogy ez űr el ne nyelje küzdelmeink zsenge sikereit. Legjobb erőinket kell összetömörítenünk, hogy a ledőlt bástya helyébe, melynek neve Wahrmann volt, uj erőd emelkedjék, mely körül fogjon bennünket, mely védje igazainkat és önbizalmat öntsön a csüggeteg lelkekbe . . .

Bárhova téved tekintetünk, mindenütt hiányzik az ő alakja, az ő tevékenysége, az ő tekintélye és egyéniségének nyomatéka. A zsidó felekezet jogáért való harczokban mindig elől küzdött. Kezdve a congressuson le egészen korunkig. Ha szükségét látta nyilt harczot folytatott, de leginkább csendben működött felekezetéért, melynek érdeke az ő életével, személyiségével teljesen összeforrott. Buzgón támogatta azon vezérférfiakat, kiknek kizárólag a felekezet szolgálata képezi élethivatását. A pesti izr. hitközség az ország ezen vezérhitközségének élén kifejtett működése e hitközséget, annak intézményeit a tökély olyan fokáig emelte, hogy ezeket necsak hazánkban, hanem annak határain messze tul ma minta intézményeknek tekintik.

Vallási tekintetben a hitközséget conservatív szellemben vezette, illetve az ez irányu vezetéshez szívvel-lélekkel csatlakozott. Lelkében az ősi hagyományok és szokások iránti kegyelet erősen lüktetett és ha bár minden téren a haladás és a kor igényeihez való alkalmazkodás szükségességét hirdette, alig lehet a pest izr. hitközség vallásos életében egyetlen oly momentumra utalni, mely a külföldön terjeszkedő ugy nevezett reform törekvések kategóriájába tartoznék. A hitközség egyes intézményeinek létesülése egyenesen az ő érdeme. Az ő erélye, fáradhatlan buzgalma és egyes alkalmakkor megható módon nyilvánult zsidó érzése ezen intézményeknek szilárd anyagi és erkölcsi alapot kölcsönzött. Az a fényes név, melylyel ő a pesti izr. hitközség élére lépett, lelkesítő példája, melylyel működött, nagy vonzerőt gyakorolt azokra is, kik azelőtt a hitközség erkölcsi feladatai iránt közönyösek voltak, kik a hitközség által kifejtett működést nem ismerve, csak a terhek feletti panaszokban foglalkoztak vele. Lassan-lassan egy olyan törzskar szegődött Wahrmann mellé, mely nemes ambitiót, munkakedvet és lelkesedést hozott magával és a mely az erős akaratu elnököt hiven követte. Gyakran a megalkuvást nem ismerő határozott akaratu elnök kivánatainak egyik-másik téren munkatársai nézeteiket alárendelték, mert

működésében kedvetleníteni nem akarták és mert tudták, hogy ha a módokra és eszközökre nézve eltérés forog is fenn, a czél azonosságában törekvéseik ugyis találkoznak.

A hitközséget szellemi központtá tette. A tanácskozásoknak szinét emelte. Az igazgatásban résztvevők önérzetének emelésére hatott. A napokban nagy várakozásokkal néztek uj székfoglaló beszédje elé. De ajkai örökre elnémultak. Búcsu nélkül távozott hitközségétől, mely utolsó éveiben politikai sikerei mellett is férfiui becsvágyának fő szinhelyét képezte.

Az egyletek és jótékony intézetek ügyeivel ép oly behatóan foglalkozott. Nézetei ugyan itt látszólag a centralisatió felé hajlottak, mert a hitközség erősítésében, viszonyainak szilárdításában nagyobb biztosítékokat látott azon czélok megvalósítására nézve, melyek tagolt szervezetben óhajtanak érvényesülni. Ámde számolt azon nagyfokú érzékenységgel, melylyel hason különben csak egyes tüneteken alapuló talán nem is egészen jogosultan feltételezett centralistikus tendenciák talalkozhatnának. Annyi tény, hogy az intézetek autonamiáját régi szervezetökben sértetlenül fentartotta úgy, hogyha állana ezen feltevés, csak az ő nagyságát öregbítené, ha a béke érdekében és talán a szive mélyében élő hagyományok erejével nézeteit és akaratát önmaga legyőzte. Az egyleteket és intézeteket bőven segélyezte anyagi tekintetben is. Alapitványokkal gazdagította őket, a mi szintén megingatja ama feltevést, hogy e téren a centraliatio hive lett volna.

A magyar zsidóság kulturális törekvéseit mindig szivén viselte. Egyetlen főiskolájának az országos rabbiképző intézetnek létesítésében és vezetése körül különösen néhány évvel ezelőtt sokat fáradozott. Zsidó irodalmunknak ismerője, kedvelője az e téren megkisérlett hazai kezdeményezéseknek támogatója volt. Néhány évvel ezelőtt, midőn egy magyar zsidó irodalmi társaság létesítése érdekében jártak nála, az eszmének szerfelett örült, támogatását megigérte és az initiált mozgalom élére csak azért nem állott, mert mint mondá, a kellő szakismeretekkel nem bir. Már pedig Wahrmann Mór csak olyan ügyekhez nyúlt, melyeket alaposan értett, olyanokhoz, melyeken az ő szelleme feltétlen uralmat gyakorolt. E folyóirat szorgalmas olvasója, támogatója volt és nem szünt meg az lenni akkor sem, midőn annak egy némely kritikai czikkét és megjegyzését kicsinyíteni igyekeztek előtte.

Wahrmann Mór élete és működésének felekezetünkre kiható jelentőségének méltatása széles terjedelmű maradandó alakot igényel és nem e szűk keretű czikkbe tartozik. Nincs tér, melyre az ő szelleme legalább közvetve nem hatott volna. Nem az egyének, hanem az intézményeknek szentelte életét. Az egyén, néhány kiválasztottat kivéve, többnyire közömbös volt előtte, sőt nem ritkán szellemes gúnynyal ostorozta az emberi gyöngeségeket. Mert a keserűség és csalódás, mely őt életében érte, a bizalmatmatlanság egy nemét fészkelte lelkében. És ha tökéletlenség akadt utjába, az ő eleven szelleme rögtön szikrát fogott és függetlenségének érzetében perzselt is vele. De az intézményeket szivébe zárta. Maradandó jellegük, erkölcsi feladatuk imponált neki, mig a muló árnyékot képező embert, bár szerette is, gyakran lődöste meg gúnyjának nyilaival — még ha ez az ember ő maga volt is.

De az önmagából fejlődött egyén, a valódi tehetség ha becsületes munkában igyekezett magát érvényesíteni, rokonszenvét megnyerhette. Ő maga is így fejlődött és pedig mindenben, hol munkásságával próbálkozott.

Midőn 1868. évi deczember 17-én az izr. egyetemes gyülésen alelnöki tisztségét elfoglalta, a következőket mondotta: »*A mit eddig hitsorsosaink érdekében tettem, oly kevés, oly igénytelen, eddigené szerzett érdemeim oly parányiak, hogy én e kitüntetésben egyebet nem találhatok,* mint egy még csak később igazolandó bizalomnak kifejezését és zálogát; oly bizalomnak, melynek hogy megfelelhessek, minden erőmet fogom szentelni.« Ez igéretét fényesen beváltotta, mert ime 24 év elteltével a legnagyobb magyar zsidó halálát siratja benne felekezete.

De nemcsak a mi felekezetünk, hanem a nemzet is egy nagy fiát vesztett benne, a ki híven, önzéstelenül szolgálta a hazát. Törvényhozó testületének egyik nagy alakja volt. Munkáiban nagy részt vett. Mint szónok is igen jelentékeny volt. Az utolsó években különösen midőn felekezeti ügyekben emelt szot, keménynek tetsző egyénisége olvadozó lett, sőt sűrűn annyira elérzékenyült, hogy könnyek peregtek szemeiből. Szakértelme a közgazdasági kérdésekben vezérszerepre juttatta és ha felekezeti elfogultság nem állja utját, vagy tán inkább ha ez akadály folytán önmaga nem tartózkodott volna, az államkormányzatba való reszvétele elmaradhatlan lett volna. Igy azonban a képviselőházban és

annak bizottságaiban, a delegatióban csak arra szoritkozott, hogy a hatalom és kitüntetés élvezete nélkül vegyen részt azon nagy munkában, mely az ország üdvét czélozza. De nemcsak szorosan vett politikai téren és a közgazgasági intézetek és érdekek előmozdításában tett ő eleget polgári kötelességeinek, hanem a társadalmi tevékenység minden ágában sikeresen fáradozott. A felekezet körén kivül eső humanistikus czélok az irodalom és művészet benne lelkes pártfogóra találtak A főváros magyarosodásának ügye ugy mint egyéb nagyfontosságu érdekei benne nagy támaszszal birtak. Közgazdasági tevékenysége, a magyar kereskedelem átalakulása, emelése, terjeszkedése körüli érdemei azonban önmagukban véve is oly nagyok és a még csak nem is oly régen nálunk megvetett kereskedelmi osztály társadalmi megváltása körüli sikerei oly szembeszökők, hogy ezek egyedül elegendők arra, hogy egy emberi élet sikergazdag tartalmát alkossák.

Kitüntetésekben nem részesült. Ilyeneket nem keresett. De kitüntető a szó nemesebb értelmében, mert csak a nemzet nagyjai elhalálozásánál nyilvánul az a kegyelet, melylyel a nemzet halálát gyászolta. Az országgyűlési képviselőházban emlékezetének oly módon hódoltak, hogy mint általánosan emlitették, képviselővel ki hivatalos állást el nem foglalt, ez még nem történt. És még azoknak a fáklyáknak szomoru fénye is, melyeket ott emlékének felgyujtottak, fénysugarakat löveltek az ő szeretett felekezetére. A nemzet szine-java, kormánya és közéletének egyéb előkelőségei állták körül koporsóját és hirdették élete dicsőségét. Végtisztessége olyan volt, minőben hazánkban zsidó vallású polgár még nem részesült és igy még haló porában is dicsfényt árasztott felekezetére, mely nevét igaz nagyjai között fogja a késői utókor számára átörökiteni, hogy tettek, eszmék és intézményekben élő szelleme halhatatlan maradjon.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A RECEPTIO.

Folyóiratunk mult számában kifejezett abbeli várakozásunk, hogy az új kormány majdnem azonos lesz a lemondott cabinettel és különösen az az óhajtásunk, hogy *gróf Csáky* Albin cultusminister ügyünk lelkes védője hivatalában megmaradjon, teljesedésbe ment. Midőn ezt örömmel registráljuk, felemlítjük, hogy az ugyanitt említett ama reményünk, hogy az uj kormány bemutatkozása alkalmával adott programmban az izr. vallásfelekezet receptiója iránti törvényjavaslat beterjesztése iránt nyilatkozni fog, mint előrelátható volt, szintén valósult, mert az uj kormány ép ugy mint az előbbi kormány ő felségének e törvényjavaslat előterjesztéséhez történt hozzájárulására való hivatkozás mellett, e tekintetben világos és határozott igéretet tett.

Az uj kormány elnöke *Wekerle* Sándornak nyilatkozata szerint ez a minket első sorban érdeklő törvényjavaslat már elkészült és nemsokára be is fog terjesztetni. Felekezetünk nagy érdekkel várja e javaslatot, mert annak tartalmából nemcsak értékét fogjuk megitélhetni, hanem függ e javaslat szövegétől az is, hogy tárgyalása simán vagy nagy arányokat öltő vitákban fog-e a képviselőházban lefolyni. Már pedig felette fontos, hogy minő hangulat előzi meg a receptió iránti javaslat tárgyalását a főrendiházban. A praeludiumból némi következtetést vonhatunk majd az egész concertre, mely ha a tünetek nem csalnak, kissé zajosnak igérkezik.

Ugyanis mint novemberi számunkban előre jeleztük, ugy a politikai sajtóban, valamint magában a képviselőházban tényleg felmerült a kérdés, hogy miután a kormány a vallás szabad gyakorlatára formaszerű igéreteket tett, vallásunk törvénybe iktatásának czélja nem egészen világos. Nézeteinket előző számunkban tüzetesen kifejtettük és megelégedésünkre szolgál, hogy a legnagyobb német politikai lap vonatkozó észrevételeink lényegét magáévá tette és hogy ez uton nézetünk nem csak a sajtóban nyert általános elterjedést, de a függetlenségi párt elnöke majdnem szóról szóra szintén a mi czikkünkben foglalt fejtegetések értelmében nyilatkozott.

Egyébiránt nem mulaszthatjuk el, hogy olvasóinknak emlékezetébe ne idézzük ama körülményt, hogy részünkről a receptio iránt megindult mozgalom több tényezőjével szemben már folyó évi február havában felemeltük tiltakozó szavunkat az ellen, hogy mozgalmunkat, egy felekezet mozgalmát, az általános vallásszabadság kérdésével kapcsolják össze. De jóllehet, hogy az első izben szétküldött körlevél az általános vallásszabadság politikai kérdését vette fel felekezetünk törekvéseinek vezérlő motivumául illetőleg kiindulási pontúl, tüzetesen megokolt nézeteink jelentékenyen hozzájárultak ahhoz, hogy a még a hosszú idők után tényné válható általános vallásszabadság kérdésének előtérbe tolása által a függetlenül és politikai bonyodalmak előidézése nélkül egyszerüen és röviden elintézhető, felekezetünk históriai multjának és méltóságának megfelelő receptió vissza nem vettetett. Annak idején többször és erélyesen kellett felszólalnunk az ellen, hogy az általános vallásszabadság kérdését felekezeti ügyünkkel össze ne zavarják és már akkor rámutattunk azon álszabadelvü, néhány »*principienreiterre*«, kik az általános vallásszabadság eszméjével felekezeti egyenjogúsításunkat megakadályozhatnák. Ugyanazért úgy az általános vallásszabadságnak kizárólagos hangsulyozását, a mint ezt az említett körlevél tette, valamint az általános vallasszabadság megtagadása esetén a receptió kérését, mint azt az annak idején méltatott kérvény-tervezet contemplálta, ügyünkre nézve veszélyesnek mondottuk. A tények mutatják, hogy igazunk volt, mert ha a felekezet az általános vallásszabadságot kérte volna, akkor szépen belekerültünk volna a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény oltalmába — a nazarénusok mellé. A receptiómozgalom első idejében részünkről sikeresen támadott, imént vázolt téves álláspont azonos volt azon álláspontal, melyet felekezetünk lappangó ellenségei ügyünkkel szemben bár más czélzattal a képviselőházban jelenleg elfoglalnak. Ezek az általános vallásszabadságot kivánják és ennek keretén belül nem ellenezhetik a zsidó vallás elismerését; amazok pedig azért kivánták az általános vallásszabadságot, hogy a zsidó vallás elismerése ez úton érvényesüljön.

Debreczen városának egyik képviselője, egy hirneves protestáns történetiró, első volt azok között, kik megirigyelték,

hogy a receptio iránt tett nyilatkozatok a képviselőházat eddig oly simán passirozták. Fel is szólalt tehát ellenünk. Nem hiszszük, hogy választó-kerületének szellemében nyilatkozott volna, mert hiszen tudjuk, hogy Debreczen már két izben, úgy a legutolsó választás alkalmával is zsidó vallásu képviselőjelöltet állított és így e város fölszabadult azon türelmetlen szellem nyomása alul, mely képviselőjének felszólalását jellemzi. Azt is kétségbe vonjuk, hogy a *protestáns* nyilatkozott volna meg benne. A reformátió hatása alatt a szabadság eszméje minden téren óriási hódításokat tett. A protestáns tanok az állami és egyházi átalakulásokat olyan irányba terelték és fejlesztették, hogy a protestantismus szellemének meggyalázásával azonos volna, ha feltennénk róla, hogy vallásunkat, mely jogtalan helyzetében is ez ország históriai vallásai közé tartozik, tovább is azon békók között kivánja hagyni, melyek nem csak az osztó igazság elveire, de a jogok birtokában lévő többi felekezetekre is szégyenletesek. Nem kivánunk itt az évszázadok óta fennálló sőt állami elismerésben részesülő felekezetünktől követelt confessio fidei kérdésével ujból foglalkozni, de azt a felfogást, hogy azért mert a protestánsok hosszabb ideig küzdöttek jogaikért, mint mi, bennünket továbbra is jelen állapotunkban meg kell hagyni, a protestáns küzdelmek arczulcsapásának tartjuk. Hiszen ha az a felfogás megállhatna, akkor ez azt tenné, hogy a protestánsok első feljajdulásai jogosultsággal nem birtak; hanem jogosultságra csak a martyromság révén a szenvedések hosszu ideje után vergődtek. Azt mondják, hogy Debreczen város orsz. képviselője *történészi* minőségben csapott felénk, nem tudván elfeledni, hogy egy zsidó fiu volt az, a ki az ő dominiumát képező Rákóczy-korszak körüli irodalmi tevékenységével szemben kimutatta, hogy az öreg ur mindenhez érthet, de a Rákóczy-korszakról fogalma sincsen. Alig hisszük, hogy a mint hirlik, e miatt támadt volna törekvéseink ellen, mert ha állana is az, hogy ő a Rákóczy korszakot nem ismeri, mint történetiró a historiai fejlődés törvényeit mégis ismernie és annyit tudnia kellene, hogy a jobbágyság elég régen van már eltörölve, a kiváltságok nagy része elég régen van már eltörölve arra nézve, hogy a szabadság az összességre nézve is kiterjeszsze végre áldását és hogy abból egy a nemzettel egybeolvadt felekezet ki nem vehető. De mint

a 48-as és függetlenségi párt tagja sem szólhatott a képviselő úr ügyünk ellen, mert hiszen tudnia kellene, hogy általánosan a 48-iki idők egyik nagy mulasztását látták abban, hogy felekezetünk jogát meg nem adta. És e körülmény indította 1849-ben a szegedi nemzeti gyűlést, hogy úgyszólván halálos ágyán a zsidóságnak legalább a történet itélőszéke előtt igazságot szolgáltasson. Akkoriban Szemere Bertalan miniszterelnök volt az, ki *Magyarországot egy terített asztalhoz hasonlította, mely körül különböző népei gyültek össze. Ez asztalon vagyonuk, étetük, békéjük, szabadságuk, becsületük, dicsőségük, szerencséjük, a jövőben való reményük van letéve. Magyarország összes népei körülveszik az asztalt, védik az utolsó csepp vérükig. Oldalvást áll egy néposztály, mely a kincsekkel terített asztal védelmére felemelkedett; de az ő szabadságuk nincs az asztalon, az ő joguk nincs azon jogok között biztosítva, melyeknek védelmében részt veszen, ugy hogy ugy tetszik, hogy idegen jogot, idegen becsületet és szabadságot véd. Mégis a többi népek módjára ontja vérét. E néposztályt a zsidók képezik.* A szó szerinti szöveg nincs kezem ügyében, de ilyenformán folytatta: *Uraim! Ha a zsidó nép szintén ott van a harcztéren; ha vérét egy hazáért önti ki, mely még polgárai közé nem sorozza: ha vagyont és vért örömmel áldoz fel egy olyan szabadságért, melyet még csak remél, jogokért, melyeket nem bir, mint a többiek, melyeknek oldalán harczol: ugy azt hiszem az igazság követelménye, hogy most midőn az ellenség a népet nagyobb terhekkel és kinokkal nyomja, mint a többi népeket, elérkezett az idő, a mikor a nemzetgyülésnek késnie nem szabad, hogy azt a szent elvet hirdesse, melynél fogva a zsidók is polgárai a hazának és a többi polgároknak a jogok és kötelességek tekintetében egyenlők.* Ajánljuk ez adatot *Thaly* Kálmán urnak, mint történésznek és mint azon párt tagjának figyelmébe, mely egy dicső korszak eszméi letéteményesének hirdeti magát, melynek sok tagja annak a kornak szellemét és irányát a szellemi fejlődés és haladásban eltelt 44 esztendő után sem képes felfogni.

Reméljük, hogy e kishitü akadékoskodások legalább a képviselőházban nem igen fogják a vallás felekezetünk törvénybeiktatása iránti javaslat sorsát befolyásolni. Bizvást hiszszük,

hogy a kormány élén álló valóban szabadelvü és az elvek terén megalkuvást nem ismerő férfiu és a vallás és közokt. minister vállvetett működése minden vonalon győzelemre segíti jogos ügyünket, melyet egy e napokban hozzánk jutott hir szerint az orthodoxok hivatalos lapja tán még utolsó számunkban foglalt czikkünk hatása alatt állítólag szintén magáévá tett. Ha ez igaz, és ha a sajtóbeli organum valóban az orthodox hivatalos véleményt adja vissza, akkor eddigi ellentétes álláspontjukért, mely ügyünket úgy sem hátráltatta, a felekezet bocsánatára számíthatnak és akkor a történet is enyhébben fogja elbirálni eddigi tévedéseiket, nem lévén kizárva annak a lehetősége sem, hogy az orthodoxok körében ujabban szórványosan és nagy óvatossággal mutatkozott egészséges áramlat a kufár szellemet ilyképen elsepri és előkészít egy oly jövőt, melyben a felekezet kebelében lévő pártok esetleg érvényesülhetnek a nélkül is, hogy ezeknek kidomborodása az egységes felekezet magasabb érdekének akár közvetlenül akár közvetve ártalmára lehetne.

Ha az eszmék ily módon felekezetünk összes rétegeiben tisztúlni fognak és ha azon józan belátás fog győzni, hogy az elvek küzdelmei a személylyel összefüggő minden vonatkozástól távol állanak: akkor remélhető, hogy a felekezet nyilvánosságának valamennyi organuma hozzájárúl azon czélok megvalósításához, melyek mindnyájunk szeme előtt lebegnek. Mi legalább szivesen azon vagyunk, hogy azon keserűség, mely néha-néha a tények egybevetése által a személyes érzékenység folytán támad, és azon beteges kitörések, melyek az objectiv viták elnyomása által az egyéni epéskedést szűlik, állandókká ne váljanak; mert erős azon meggyőződésünk, hogy a személyes tekinteteknek a szent ügy elől akkor is háttérbe kell vonúlniok, ha nem egyedül a járatlanságon való rajtakapatás feletti fájdalom képezi forrásukat.

Budapest.

M. F.

TUDOMÁNY.

SZÁZADUNK ELSŐ FELÉBŐL.

Szófér Mózes pozsonyi rabbinak levelezői.

(Folytatás.)

Dávid (Kohen), Réte (רעטע). I, 61 (1810); V, 125 (1811); II, 157 (1814); III, 47 (1823); II, 41 (1823); IV, 7 (1826); II, 191 (k. n.); II, 307 (k. n.).

Eisek. II, 269 (1805).

100 *Eisek* Banowitz, r., Egerszeg.[63]) I, 68 (1802); II, 25 (1802); III, 130 (1803); V, 128 (1810).

Eisek Löb, r., Rajecz (ריי"ץ). I, 133 (1814).

Eleazar. II, 92 (1822).

Eleazar, r., Kót (קאטה). IV, 21 (1830).

Eleazar, r., Nagy-Magyar (מ"גד, Magendorf). VI, 32 (1829).

105 **Eleazar* (vagy Eliezer) Horwitz, r., Bécs.[64]) V, 20 (1819); V, 23 (1830); II, 128 (1831): a szobrászat tanulása és gyakorlása a zsidó vallás szempontjából;[65]) II, 334 (1831): a kolera[66]) alatt elhaltak és ideiglenes temetőbe eltakarítottak maradványainak a régi temetőbe történendő átszállításáról; I, 135 (1833); I, 207 (1834); III, 207 (1837): a csabai rabbi ügyében; V, 37 (1836); IV, 68, 69 (1839): egy Horvát Löb (ליב הארוואט) nevű öngyilkos után tartandó gyászról.[67])

[63]) Az első resp.-ban: עקרעזע; a másodikban: עקרעסע; a harmadikban: ענרעזע; a negyedikben: ענרעסע.

[64]) Az első resp.-ban címe: ...יושב בשבת התכמוני לעדת ה' במקהלות רב אב"ד בווייען. II, 207: ווין הבירה.

[65]) V. ö. Engel József szobrász életét, Reich, Bet-El, II², 144.

[66]) במגפת קאלרא.

[67]) Sz. M.-nek Horwitz bécsi rabbihoz irt responsumát a meczicáról nem vették föl a Chatham-Szófér cz. gyűjteménybe. Található a כוכבי יצחק (kiadta Stern M. E.) I. kötetében (1845), 49. lap; 1837-ből való (כ"שבט תק"צז). L. B. Ch. I, 76; V, 283.

Eleazar Landau, r., [Brody][68]). V, 113 (1812); IV, 51 (1815).

Eleazar Strasser. III, 114 (1821); r. Győr (ראב, Raab): III, 6 (1832).

Eleazar, r., Liptó-Szent-Miklós.[69]) II, 223 (1823); III, 103 (1823); II, 186[70]) (1834).

**Eliezer*.[71]) I, 196 (1831).

110 *Eliezer*, r.,[72]) IV, 49 (1808).

Elija. I, 9 (1818); II, 337 (1817).

Elija [Epstein], r., Rajecz. II, 2 (1821); I, 69 (1828); III, 107 (1830); V, 31 (k. n.): a Rajecz város nevének irásáról (ריי"ץ és רייעטין).

Elija, Szakolcza (סגאליטין, Skalitz). II, 265 (1814): egy régi tóratekercs sajátszerű betűdíszeiről.

Elija Mózes, r., Péczel (פעצל). II, 22 (1828).

115 *Elja* ישר"ס. I, 49 (1806).

Ensel, r., Stry[73]) (סטריא). I, 29 (1837).

**Ephraim*. II, 155 (k. n.).

**Ezra* צורף. III, 169 (1830).

**Falk*, r., Szügy.[74]) VI, 10 (1818); I, 131 (1818); VI, 40 (1820).

120 *Feisch*, r., Felpécz (פעלפיי"ן).[75]) III, 36 (1812); VI, 13 (1821).

Feisch, r., Tálya (טאלע). IV, 96 (1832).

Feisch. II, 36 (k. n.).

Feisch. II, 21 (1828).

Feisch Löb. III, 351 (1839).

[68]) הרב הגאון הגדול המפורסם ... אליעזר לנדוי סג"ל. Jechezkél Landau, prágai rabbinak unokája; יד המלך cz. munkája 1826-ban jelent meg Lembergben. L. Benjacob, 214. — SG I, 7 d.

[69]) אב"ד דק"ק מיקלאש והמדינה. A שמן רוקח és más talmudi munkák nagyhírű szerzője. L. életrajzi vázlatát B. Ch. II, 414. — SG I, 7b.

[70]) A responsum hibásan קפט (189) számmal van jelölve.

[71]) ... תלמידי ... אליעזר ... ול התנו ... משה ליב ...

[72]) ... אליעזר ... מו"ה לאזי (sic) רא"בד דק"ק א"ה: — א"ה azelőtt egyesült három községnek, úgymint Altona, Hamburg, Wandsbeck rövidített megjelölése.

[73]) Később Przesmyslben. SG I, 63 b.

[74]) סודיעטין, miből az első két resp.-ban באדישין lett (l. a pótló jegyzeteket). Családi neve: Büchler.

[75]) A második resp.-ban פילפעין

125 *Feitel*, r., Gyöngyös (דינדויש).[76]) IV, 98 (k. n.): azon ujításról, hogy esküvőknél a mennyezetet nem a szabad ég alatt, hanem a zsinagógában állítják föl.
**Feiwel*. II, 120 (1801).
Feiwel, r., Paks.[77]) IV, 40 (1836); I, 101 (1839).
Fischel, r., Sárvár (שארעוואר). III, 147 (1835).
Gabriel. II, 96 (k. n.).
130 **Gedalja*. II, 62 (1834).
Gedalja, r., Pásztó (פאסטכוי).[77a]) I, 64 (1833).
Gedalja, r., Somfalva (ש"ד, Schüttendorf). II, 287 (1815); II, 135 (1819); I, 73 (1823): spanyol falnak fölállításáról szombaton; I, 110 (1823).
Gerson, r., Lövő (לויא). II, 81 (1808).
Götz, r., Baja (באי).[78]) II, 313 (1817); II, 206 (1819); VI, 50 (1834).
135 *Götz*, r., Besztercze (ביסטרייץ). III, 102 (1835).
Götz, Egerszeg (ענרעסע). II, 273 (1814).
Götz, r., Körmend (נערמענד). II, 35 (1808)[79]); V, 6 (1814); I, 33 (1820); I, 181 (1820) 79 a; III, 71 (1821); II, 212 (1823).
Götz b. Gabriel,[80]) Bécs. VI, 92 (1819): a גנה צדק cz. reformirat ügyében.
Götz Bodanski (נעין נאדאנצק). V, 132[81]) (1804).
140 **Gottlieb*. II, 14 (1831).

[76]) A harminczas években. L. M.-Zs. Sz. VII, 475.

[77]) Később Pápán, családi neve: Horowitz [Pál.] L. Löw és Kulinyi, A szegedi zsidók, 183. l. (a jegyzetben); Egyenlőség, XI. évf., 45. sz., 8. l.

[77a]) L. M.-Zs. Ss. VII, 470.

[78]) Götz (Eljakim) Kohn-Schwerin életrajzát nem sokára unokájának, dr. Kohn Sámuel rabbi úrnak tollából várhatjuk.

[79]) Itt községnek még ק"ד (Kobersdorf, Kabold) van nevezve, azontúl Körmend.

[79a]) Ezen responsumnak másolatát találtam két más hasonló tartalmu (a talmudi mértékekről szóló) responsummal együtt Wodianer Kosman hátrahagyott iratai közt, l. נחלת יהושע, I, p. X. Ugyan ennek a responsumnak másolatát Sz. M. más responsumaival együtt őrízte boldogúlt anyai nagyatyám, Tedesco Hermann (megh. 1852-ben Liptó-Sz.-Miklóson), ki a 20-as évek elején Pozsonyban tanult.

[80]) Götz Oppenheimer, a bécsi község elöljárója.

[81]) A 65. lap 2. kolumnájában תשובה után pótolandó a folyó szám: קלג (133). Götz Bodanski azonos a fennt, 140. sz. a. említett körmendi rabbival. L. B. Ch. III, 461 s. köv.

**Hirsch*. VI, 63 (1803).
**Hirsch*[82]). III, 126 (1819).
**Hirsch*. III, 170 (1831).
Hirsch.[83]) II, 129 (1837): egy zsinagóga ablakának sugárkörrel ellátott napalakú díszítéséről.
145 **Hirsch*. III, 181 (k. n.).
Hirsch, r., Bicske (פיטשקע). I, 35 (1829).
Hirsch, r., Lovasberény (לאשבריין). IV, 6 (1811).
**Hirsch*, מגליד (Maglód?). II, 196 (1821).[84])
Hirsch, r., Námesztó (נאמעסטראק). I, 117 (1823).
150 *Hirsch* Dukes (דוקס).[85]) II, 336 (1836).
Hirsch Kunitz, Miháli,[86]) II, 94 (1814); II, 164 (1817); III, 109 (1821); IV, 20 (1821).
**Hirsch* Löb.[87]) I, 82 (1817); II, 60 (k. n.).
**Hirsch* Löb, r. h., בישוב נאוועסע. II, 127 (1839).
Hirsch Oppenheim, r., Temesvár.[88]) IV, 103 (1823); I, 83 (1824): egy temesvári spanyol zsidó árván maradt hét éves hülye fiát vajjon szabad-e az orvosok tanácsára a bécsi vagy váczi (בעיר וואצין סמוך לפעסט) siketnémák intézetébe adni; III, 191 (1826): az ujítók, különösen Chorin ellen; III, 188 (1836): a temesvári askenázi és szefárdi községek tervezett egyesítéséről; II, 217 (k. n.).
155 *Hirsch* Schossberg. II, 303 (1838).
Hirsch Telke. I, 24 (1814).
**Hirschel*. II, 294 (1805).
**Hirschel*. II, 101 (1831).
Hirz Scheyer, r., Mainz.[89]) I, 86 (1822).
160 *Izraél*. I, 78 (k. n.).
Izraél. VI, 60 (1804); IV, 129 (1810).
**Izraél*. II, 87 (1809); I, 125 (1812); II, 89 (1813); II, 72 (1814); V, 149 (1814); III, 145 (1815); IV, 135 (k. n.).

[82]) ...לתלמידי הקצין

[83]) לידידי הנגיד התורני

[84]) Ugyanahhoz, ugyanazon keltezéssel (יום ה' ג' טבת תק"סב) II, 247.

[85]) Dukes Lipót atyja, élt Pozsonyban. L. Reich, Beth-El I, 128.

[86]) A negyedik resp.-ban czíme: הרש קוניץ יושב בשבת החכמוני ... בק"ק מיהאלובץ.

[87]) Az első resp.-ban הירש ליב יאם. (Talán Jászberény).

[88]) Megh. 1859. jan. 20-án, l. B. Ch. II, 399. V. ö. M.-Zs. Sz. VII, 542.

[89]) הירץ שייאר א"בד דק"ק מעניץ והמדינה... Megh. 1823-ban. SG I, 16d.

*Izraél, r., Baán (באנווין). II, 246 (1823).
Izraél, r., Baranya m.[90]) III, 53 (1828).
165 *Izraél* [Lőw], r., Dárda (דארדע). II, 218 (1835); III, 187 (1838); V, 101 (1828).[91])
Izraél, Boldogasszony (פ"ק, Frauenkirchen). VI, 7 (1811).
Izraél [Lüpschütz], r., Dessau.[92]) V, 73 (1827): Dessauból 22 vagy 23 évvel előbb Magyarországba vetődött egy Lázár Bacharach nevű kikeresztelkedett zsidó, ki hét vagy nyolcz nyelvet beszélt. Pesten gróf Viczey (ווייצי) lovászmesterévé lett (שטאללמייסטער) és Engländer nevet vette föl. Sz. M. a Pozsonyban tartott országgyülés alkalmából utána járván a dolognak, konstatálhatta, hogy az illető egyén tényleg gróf Viczeynél szolgált, azután a kalocsai érsek udvarához került és ott négy évvel azelőtt meghalt.
Izraél, Szafed, Palesztina.[93]) III, 12 (1830): a Tiberiásban az orosz és a wolhyniai községek között kitört viszály ügyében.
Izraél [Wahrmann], r., Pest.[94]) V, 118 (1820). Pest város nevének rituális irásáról, vajjon a német kiejtés szerint irandó-e: פעסט, vagy a magyar kiejtés szerint פעשט, vagy mint latinúl mondják: פעסטום, פעסטיני; III, 73 (1824): a zsidó eskűről; V, 32 (1825).
170 **Izraél* Dávid. IV, 118 (1823).[95])
**Izraél* Dávid,[96]) r., Bazin (פיזונג, Bösing). VI, 5 (1832); IV, 100 (1834); III, 117 (1838),

[90]) אב"ד דנליל בארשע, olv. בארניע azaz Baranya; valószinűleg a következő szám alattival azonos.

[91]) Ez utóbbi resp.-ban a czím: יושב בשבת תחכמוני בק"ק באהארד ומצ"פ בק"ק דארדע והגליל

[92]) אב"ד דק"ק דעסוי והמדינה. Később Danzigban működött mint rabbi és hiressé lett, mint a תפארת ישראל cz. misna-kommentárnak szerzője. L. Fürst II, 276. — SG I, 40 b c.

[93]) בע"ט ספר תקלין חדתין פקיד נגיד אלקים על כולל פרושים דק"ק צפת. A nevezett munka (kommentár a jeruzsálemi talmud Sekálim traktátusához) megjelent Minskben (1812). Szerzőjének teljes neve: ישראל בר שמואל משקלאוו L. Benjacob, 671, l.; SG I, 39 d, II, 27 a.

[94]) Előbb Bodrog-Keresztúron, 1796—1826 Pesten rabbi, Wahrmann Mórnak, az imént meghalt nagyérdemű orsz. képviselőnek nagyatyja. L. Reich, Beth-El I², 123—127.

[95]) Valószinűleg azonos a következővel.

[96]) Néhány resp.-ban csak Dávid. מחילת המחנים czimű munkájáról l. B. Ch. II, 231.

**Izraél* Dávid Jáfe, dajján, Szenicz (סעמניטין). V, 92 (1832).
Izraél Epstein, dajján, Pápa. V, 38 (1839).
**Izsák* (איצק). II, 147 (1803).
175 **Izsák* (איצק). II, 300 (1837).
Izsák (איצק). V, 168 (1827).
Izsák (איצק és יצחק), r., Galgócz (פ"ש, Freistadtel). III, 40 (1836); II, 135 (1837); II, 211 (1838); III, 95 (1839).[97])
**Izsák* (איצק), r., Keszthely (קאסטעל). IV, 24 (1836).
Izsák (איצק) [Sternfeld] r., Moór.[97]a) II, ~~236~~ (1833). 231
180 *Izsák* (איצק), r., Nagy-Károly (קראלא). V, 19 (1829): Nyelvtani és orthographiai kérdések a válólevél szövegéhez.
Izsák (איצק), r., Paks.[98]) IV, 126 (1817); IV, 92 (1818).
**Izsák* (איצק), r., Szántó (סאנטוב). V, 136 (1813).
**Izsák* (איצק) סערדא (Szerdahely). II, 270 (1803).
Izsák (איצק), r., Ürmény (ארמין). IV, 139 (1837).
185 *Izsák* Austerlitz.[99]) I, 58 (1819).
**Izsák* (איצק) Fränkel. VI, 65 (1803).
Izsák (איצק) Gran. Trencsén. V, 100 (1828).
Izsák Heilprin, r., Zenta (סענטע). I, 31 (1833): új zsinagóga építéséről.
Izsák Horwitz. V, 54 (1826); III, 143 (1832).
190 *Izsák* Jákob Auerbach,[100]) r., שעיונג (?). III, 99 (1816).
Izsák Löb, r., Csúz (טשוש). V, 3 (1824).
Izsák Náthán, r., Mád (מאדע, מאדא). I, 129 (1831); II, 181 (k. n.).
Izsák [olv. Salman] Tiktin, Boroszló.[101]) IV, 55, 56 (1832).

[97]) Azonos a fennt (15. sz.) Ábrahám Izsák néven említettel.

[97]a) L. M.-Zs. Sz. VII, 470.

[98]) Családi neve: Krieshaber. Bécsben megjelent 1794-ben מקל נועם cz. munkája. V. ö. Wodianer Kosman נחלת יהושע cz. művéhez írt bevezetésemet, V. l. — L. B. Ch. VI, 19, 22; M. Kunitz, המצרף, 115, 219.

[99]) הקצין איצק אוסטרליין.

[100]) Talán azonos a 209. sz. a. nevezendővel.

[101]) A kérdő levél (55. sz.) aláírása יצחק בה"ג מ"וה אברהם חפק"ק ברעסלויא, és a válasz (56) élén a czímzett így neveztetik: יצחק טקטין אב"ד דק"ק ברעסלויא. Ez nyilván hiba, mert Ábrahám Tiktin, sziléziai országos rabbinak (megh. 1820) fia és utódja nem Izsák volt, hanem *Salman* T. (megh. 1843), ki különösen a Geiger Ábrahám ellen vitt küzdelme által lett ismertté (SG I, 20 b). Alkalmasint a másoló זלמן helyett יצחק-ot írta. Salman T. személyes ismerőse volt Sz. Mózesnek, mint dr. Brann M. barátom, a boroszlói szeminárium tanára, a Tiktin család

Izsák Czebi, r., Tisza-Bő (טיסאבוא). IV, 117 (1833).[102])
195 *Izsák* Heisz (איצק הייס). V, 78 (1814).
Izsák Hirsch. III, 59 (k. n.).
**Jákob*. II, 68 (1825).
Jákob, r., Bicske (ביטשקע). V, 108 (1823).
Jákob, r., Nádas (נאדיש).[103]) III, 206 (1835); II, 70 (1836); I, 139 (1837); I, 104 (1838); I, 106 (1838); VI, 36 (1838); II, 243 (k. n.).
200 *Jákob*, r., Nagy-Szent-Miklós.[104]) V, 34 (1831); 35 (1831).
Jákob, r., Szenicz[105]) (סענטיץ). III, 135 (1809); V, 165 (1815);[106]) V, 15 (1818); IV, 106 (1827).
Jákob [Orenstein] r., Lemberg.[107]) IV, 39 (1831).
Jákob Bär (בער), r., ברוסיץ. I, 7 (1828).
Jákob Bär (בער), r., Tisza-Bő (טיסאבו). I, 164 (1823); V, 53 (1823).
205 *Jákob* Mózes, r., Hamburg (ה״ב). II, 343 (1839).
**Jákob* Neuschloss, dajján, II, 40 (1821); r. Szerdahely (ס״ה). III, 173 (1832).
**Jákob* ישאנ, dajján, Bán (באנאוויטץ). II, 298 (1830); IV, 113 (1839).
Jákob Weiler, r., Bittse (ביטש). V, 77 (1816); IV, 88 (1817); II, 102 (1821); II, 260 (1823); II, 208 (k. n.).

---

tagjainak értesítése nyomán velem közölte. A שם הגדולים החדש szerzője csakis responsumunk nyomán külön — természetesen törülendő — czikket hoz: יצחק טיקטין נאון מפורסם אב״ד ביעסלא (I, 37 a).

[102]) Hirsch Márknak, volt ó-budai és prágai, most hamburgi rabbinak atyja, l. Reich, Beth-El III, 30.

[103]) Az első responsumhoz csatolt kérdő levélben így irja nevét: יעקב בן אהרן מפאפא. Nádas (alkalmasint a pozsonymegyei) így van irva a kérdő levélben: נאדאש, a responsumokban נאדיש, vagy נאדייש, vagy נאדעש.

[104]) A czímben csak ס׳ מיק׳, de a két responsum tartalmából kitűnik, hogy a torontálmegyei Nagy (Német- és Szerb) Szent-Miklósról van szó, hol a czímzett először iratott válólevelet és e miatt a makai rabbi által Sz. M.-nél bevádoltatott.

[105]) SG I, 32 d.

[106]) Második czímzettnek nevezve van Náta (נטע), r., Szobotist (סאבאטייש).

[107]) אב״ד דק״ק לבוב והמדינה. Megh. 1839-ben. ישועות יעקב cz. nagy munkájának első része megjelent 1809-ben. Benjacob 232 a. SG. I, 31 d; II, 19 d.

Jákob Izsák Auerbach,[108]) r., Olasz-Liszka (ליסקא). II, 57 (1811).
210 *Jechezkél*. II, 280 (1809); V, 27 (1810).
Jechezkél (ס״גל). II, 310 (k. n.); I, 137 (1815); II, 8 (1816).
Jechezkél [פאנעט], r., Gyulafehérvár.[109]) V, 8 (1831); IV, 61 (k. n.).
Jechezkél, r., Hunfalu (אונסדארף, Hunsdorf). II, 242 (1818); III, 23 (1820); V, 25 (1820); I, 115 (1823); IV, 86 (k. n.).[110])
Jechezkél, r., Trencsén. III, 15 (1830).[111])
215 *Jechezkél* Benedikt (בנעט), r., Paks.[112]) IV, 19 (1825); IV, 104 (1825).
Jechiel Michel, r., Cziffer. V, 123 (1825).
**Jehúda*. IV, 133 (1803).
Jehúda. I, 50 (1825); VI, 26 (1826).
Jehúda, r., Szent-Péter (ס״פ). V, 124b[113]) (1839).
220 *Jehúda* Aszód (אסאד).[114]) I, 192 (1824); r., Réte (רעטע): II, 237 (1832); Szenicz (סענטיץ): II, 10 (1836); II, 316 (1837); IV, 22 (1838).
Jehúda Brandeburg. Triest. II, 104 (k. n.): az étkezésre tilos halakkal való kereskedésről.
Jehúda Löb, r., Nagy-Görbő (גורבע). IV, 95 (1832).
**Jesája*, III, 63 (1811); II, 132 (1811); I, 168 (1828). — I, 4 (1834).[115])
Jesája, r., [Nagy-]Jóka (יאקע, יאקא). VI, 18 (1815); II, 15 (1821); V, 121 (1822). l. alább, 273. sz. a.
225 *Jesája*, r., Nagy-Tapolcsán (טאפיליטשאן).[116]) IV, 79, 80 (1819); IV, 9 (1827).

---

[108]) L. fent, 190. sz.

[109]) אב״ד דק״ק קארלסבורג ומדינות זיבען בערגען. Megh. 1846-ban. L. B. Ch. V, 250. — SG I, 29 b. Benjacob 340 a (מנחם ציון cz. m.).

[110]) Talán azonos a 211. szám alattival.

[111]) L. róla M.-Zs. Sz. VII, 484. — SG I, 29 c.

[112]) Később rabbi Nyitrán, hol 1854-ben megh. L. M.-Zs. Sz. VII, 475.

[113]) Az V. kötetben két egymásután következő resp. 124. számmal van jelölve. L. fent, 10. j.

[114]) Később r. Szerdahelyen, megh. 1866-ban, l. B. Ch. IX, 473.

[115]) Talán azonos Jesája Reinigerrel, Sz. M.-nek különösen kedvelt tanítványával, ki 1856-ban mint Weisskirchen (Morvaország) rabbija halt meg. L. B. Ch. V, 320.

[116]) SG I, 38 a.

Jóél. II, 138 (1815): azon babonás szokás ellen, mely szerint új helyen épülő házban egy kakast és egy tyúkot vágtak le, hogy a háznak leendő lakóit bajtól megóvják.
Jóél, Kisvárda (יו״ד קטן). IV, 67 (1823).
Jóna Arjé, r., Czecze (צעצע). II, 53 (1824).
Jónathan, r., Jenikau (יאנעקויא). II, 176 (1816).
230 *József*. I, 76 (1806).
**József*. IV, 15 (1837).
József, r., Jánosháza (יאנישהאז). I, 100 (1835).
**József*, r., Lugos (לוגוש). V, 157 (1829); III, 185 (1834); III, 148 (1835); II, 200 (1835).
**József*, r., Nádudvar (נאדאדוואר). II, 108 (1839).
235 *József*, r., Nagyvárad.[117]) VI, 9 (1814); V, 17 (1815).
**József* (יוזפא), r., Rajka (ר״ד, Ragendorf). III, 133 (1829).
József, dajján, Szered. V, 121 (1822), l. alább, 131. j.
József Kuttna,[118]) r., Tata (טאטיס). V, 41 (1822); III, 119 (1828).
József, r., Zboró (Zborow, Sárosm.).[119]) III, 4[120]) (1833).
240 *József* Joél. V, 74 (1823).
József Joél Deutsch, dajján, Tarnopol (טארנאפאל v. טרנופאל). II, 314 (1832); IV, 2 (1832); IV, 71 (1832); II, 290 (1833); V, 88, 89 (1833); IV, 70 (1834); IV, 131 (1834); VI, 81 (1835); VI, 82 (1837); IV, 16 (1837); II, 317 (1837); II, 49 (1838); II, 259 (1839); I, 136 (k. n.).
József Lőb, r., Izsák (איסאק). VI, 52 (1834).
József Mózes, Vörösvár (ווערעשוואר). I, 177 (1830).
József Münz, Pápa[121]) (azelőtt Tab). V, 5 (1838).
245 **József* Salman, I, 1 (1811); V, 112 (1813); I, 12 (1820). l. fennt, 50. j. — III, 139 (1832).
József Sámuel. II, 179 (1831); II, 304 (1832).
József Sául [Nathansohn]. L. alább, 319. sz. a.
**József* Ujhely (אוהעל), S.-Patak (פאטאק). VI, 19 (1831).
**József* és Elija. III, 163 (1804): a Mórénu és Cháber czímekről.

[117]) אב״ד ור״מ דק״ק גרוס״ד והגליל (גרוס״ד = (Gross-Wardein).
[118]) A második resp.-ban így írja alá nevét: יוסף קיטנא
[119]) אב״ד דק״ק זבארוב וגליל שארעש.
[120]) A 4. resp. után következő darab csak tévedésből van תשובה ה׳-nek czímezve, mert még a 4. resp.-hoz tartozik. Tényleg csak azután (5a. lap) következik az 5. responsum ugyanazzal a fölirattal.
[121]) אשר לפנים נשיא אלהים בק״ק טאב וגעת ראיש המדברים בק״ק פאפא.

250 *József* (יוזפא). III, 25 (1809).
Jósua, dajján, Kismarton (א״ש, Eisenstadt). II, 180 (k. n.).
**Jósua* (Kohen), r., Verpelét. I, 22 (1831); II, 289 (1836): az európai pénzértékekről (vonatkozással a Kethubára), különösen a bankjegyekről.[122])
**Jósua* Polak (vagy Falk). VI, 26 (1814).
Jósua Izsák Méir [Horwitz], r., Dukla.[123]) II, 228 (k. n.).
255 **Kaufmann*. II, 79 (1831).
Koppel,[124]) r., Verbó. II, 153 (1812); V, 24 (1816); IV, 17 (1820).
**Kosman* [Wodianer], Győr (ראב).[125]) II, 283 (1822); II, 353 (1827).
Lázár, dajján, Krakó.[126]) II, 113 (k. n.).
Lázár, r., Libenau.[127]) I, 95 (1817).
260 **Lázár*, Strassnitz (Dresnitz). I, 190 (1814).
Lima (לימא ?). I, 59 (1815).
**Lipmann*. II, 42 (1801); VI, 38 (1801).
**Lipmann*. I, 84 (1822).
**Lipmann*.[128]) III, 24 (1826).
265 *Lipmann*, r., (?דרעזין). I, 85 (1828).
Lipmann, r., Gyömörő (יעמרונג). III, 115 (1821).
Lipmann, r., Gyöngyös (דיתדיש).[128]a) VI, 48 (1832).
**Lipmann*, r., (? קאלדא, קאלדי).[129]) II, 95 (1807); IV, 127

[122]) L. erről még V, 106 végén. V. ö. M.-Zs. Sz. VII, 476.
[123]) אמנות ודעות (Lemberg 1858) cz. munkának szerzője, SG II, 5c. Benjacob 40b.
[124]) »Charif« jelzővel volt híres. 1837-ben megjelent Pozsonyban חידושי יעבץ czímű munkája. SG I, 66a, Benjacob 178b.
[125]) Meghalt 1831-ben. Hátrahagyott irataiból megjelent 1890-ben נחלת יהושע cz. alatt két kötet. L. M.-Zs. Sz. VII, 83. Életrajzát l. az említett munka általam írt bevezetésében.
[126]) »Az אבני קדש cz. munkának szerzője.« E halach. munka megjelent Varsóban 1819-ben. Szerzőjének neve teljesen: אברהם ליזר בר׳ יוסף מלאסק. L. Benjacob, 5.
[127]) אב״ד דק״ק ליבנוי והגליל. Libenau a porosz-szász tartománynak egy városa.
[128]) Jelzője: חתן הרב ״ יוסף א״בד דק״ק גרו״ד (l. 235. sz.).
[128]a) L. M.-Zs. Sz. VII, 470, 473 s köv.
[129]) A harmadik resp.-ban említve van, hogy a czímzett levelét pestiek hozták (אנשי פעסטה). Az utolsó resp.-ban קאלאדי-nak iratik a helység neve. Talán Alsó- és Felső-Káld.

(1808); II, 192 (1810); II, 150 (1811); II, 276 (1811); II, 311 (1813); VI, 25 (1813).

*Lipmann [Hirsch], r., Szabadka.[130]) I, 120 (1835); V, 109 (1836); IV, 25 (1838).

270 *Löb.* II, 219 (1805).

Löb. III, 158 (k. n.).

Löb. I, 46 (1826).

Löb, r., Galantha (גלאנטע). IV, 128 (1810); V, 111 (1810); V, 121 (1822).[131])

Löb, r., Szempcz (זימ, Wartberg). IV, 34 (1829).[132])

275 *Löb* Hirsch, r., (? אייי). II, 238 (1836).

Löb Letsch (ליטש). II, 275 (1830); II, 61 (1832).

Löb Popper, r., Csúz: III, 38 (1812), l. 188. j.; I, 178 (1815); Köpcsény (קיצע, Kittsee): I, 150 (1831); VI, 51 (1831).[133])

Löb (Lőw) Schwab, Pest. V, 11 (1839);[134]) egy Pesten kiállított és Pozsonyba küldött válólevél, valamint a kisérő levél birálata.[135])

Méir. I, 65 (1803); VI, 66 (1803); III, 50 (1804); III, 113 (1805); I, 6 (k. n.).

280 *Méir.* I, 16 (1833): a szefárdi ritusról.

Méir. II, 201 (k. n.).

Méir. VI, 22 (1826).

---

[130]) Megh. 1861-ben, l. B. Ch. III, 107.

[131]) Három rabbihoz van címezve: Löb, Galantha (גלאנטע); Jesája, Jóka (l. 224. sz.); József, Szered (l. 237.)

[132]) Azonos a fennt 32. sz. a. nevezettel.

[133]) Címzettek azon kivül: Salamon Bonyhád (באניהארד) és Simon Oppenheim (אפ״ה), a köpcsényi rabbiság tagjai.

[134]) A czímben a pesti rabbiság két többi tagja is neveztetik: ר׳ שמעון (Simon Krumenau) és ר׳ עזריאל (Azriel Brill).

[135]) L. B. Ch. VIII, 337.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

(Folyt. köv.)

AZ ÚJHÉBER SZÓTÁRHOZ.

Az újabbkori zsidó tudomány fellendülése óta sokan fáradoztak és fáradoznak azon, hogy a hagyomány irodalmának nyelvkincsét leltározzák és megvilágítsák. A kutatások azonban majdnem kizárólag a kölcsönszók értelmének felderítésével és megállapításával foglalkoznak, a mi természetesen első rangú szükséglet és hálás feladat, azon feltevésből indúlva ki, hogy a genuin héber és aram szavak értelme, habár ezek a bibliában nem találhatók, elég világos. E föltevés folytán a figyelem a jelzett munkakörön belül inkább a grammatika, mint a lexikon felé fordúl. Tudtommal újabb időben csak Delitzsch Ferencz tett közzé újhéber nyelvi megfigyeléseket, kit az újtestamentom héberre való átültetése vezetett e térre. Hogy azonban e téren is sok a teendő, a hagyomány nyelvének minden ismerője tudja. A következőkben régibb észrevételeim közül néhányat közrebocsájtok azon reményben, hogy a szakférfiak hasonlóra határozzák el magukat.

1. Élő és nyers fa (arbor és lignum).

Közismeretes tény, hogy a héber nyelvre már a bibliai korszakban nagymértékű befolyást gyakorolt az aram nyelv. A Jób könyvétől eltekintve, mely e tekintetben is kivételes állást foglal el, a szentírás könyvei keletkezésük kora szerint kisebb-nagyobb mértékben mutatják az aram nyelv befolyását. Minél későbbi eredetü valamely bibliai irat, annál inkább aram szinezetűvé válik nyelvezete. A tradiczió nyelvének már legmarkánsabb vonása az aramaizálás olyannyira, hogy az aramkölcsönszó az eredeti héber szót kiszorítja, sőt grammatikai alkatát is megtámadja. Ilyen betolakodott szó אילן (fa), mely az eredeti עץ szót tökéletesen kiszorította. Tudtommal nincs a hagyomány egész irodalmában hely, melyben *arbor* éczczel volna jelölve.

Pl. misna Makkóth 2, 7; Meila 3, 5; tószifta Érúbin 3, 13 (ed. Zuckerm., melyet mindig idézünk 141·16 négyszer egymásután). A legkülönbözőbb összefüggésben találjuk az אילן szót pl. a fás terület בית האילן misna Menáchóth 8, 3; Keth. 8, 6 (270·31); teljesebben שדה בית האילן tósz. Móéd kát. 1, 4 (229·20); Bába mecz. 9, 3 (391·10); a kertészek, kik a fákat nyesik: מפסלי אילנות misna Mikwáóth 9, 6; tósz u. o. 6, 17

(659·13). A kölcsönszó hatalma legszembeszökőbb azon esetekben, midőn a megfelelő bibliai kifejezést szorítja ki. A fa gyümölcse bh. szerint פרי עץ (Genezis 1, 29), az újh.-ben פירות האילן tósz. R. H. 1, 12 (210·2) stb.; a gyümölcstermő fa a bh. עץ עושה פרי (Gen. 1, 12), az újh. אילן עושה פירות Szifré II. 42 (82 a 14); egy másik kitétel ugyanazon fogalomra עץ מאכל (Levit. 19, 23), az újh. ellenben אילני מאכל tósz. Szóta 7, 18 (308·23); az ellentéte אילן סרק misna Óhálóth 18, 3. Oly erős az idegen szó, hogy még bibliai helyre való hivatkozásnál is kiszorítja az ősi szót pl. tószifta Taanith 1, 1 (214·18).

Érdekes a következő hely (Ber. 6, 1.): על פירות האילן אומר בורא פרי העץ itt szembeszökő az ellentét a régi és az új héber nyelv között a »fa« és a »gyümölcs« kifejezésére használt szavakban. Az idézett mondatból is látszik, mint több más körülményből, hogy a benedikciók régi eredetűek. A későbbi korból származók a régibb, már létező eulógiák hatása alatt alkottattak régi héber nyelven.

Ezen nyelvhasználatot csak az élő fánál találjuk, a nyers fa, a faanyag jelölésére a bibliai »écz« használtatik, még pedig következetesen pl. misna Támid 2, 3; Pára 3, 8. 10. s számtalan helyen. Az összetételekben szintén: köteg fa חבילי עצים tószifta Sabb. 14, 11 (132·1); fás kamra בית העצים Pesz. 1, 3 (155·4), vagy teljesebben בית כניסת עצים Bába b. 3, 3 (402·12), más szóval ugyanaz דיר העצים Édújóth 3, 3 (459·25). A fából készült edény vagy st. constr. által fejeztetik ki כלי עץ tósz. Chullin 1, 21 (501·22) s számtalan helyen vagy של עץ által Ab. z. 8, 1 (473·2) stb. Ha valaki eladja olajfáit a fa felhasználására (kivágásra) המוכר זיתיו לעצים misna B. m. 8, 5.

Összegezzük az eredményt. A bibliai héber nyelv az élő és nyers fára csak egy kifejezéssel bír, mindkettő: עץ; az újhéber az ősi szót megtartotta a nyers fára, az élőfára pedig kizárólagosan az aram kölcsönszót használja. Az újhéber tehát a kölcsönszót differenciálásra használja fel.

2. *Honnan.*

A differenciálás egy másik nemét látjuk a »honnan« kétféle kifejezésében. Ebben az esetben ugyanazon szó nyelvtanilag kétféleképen képzett alakja szolgáltat alapot a differenciálásra. A hagyomány nyelvében ugyanis kétféle alakot találunk מֵאַיִן és מִנַּיִן, mindkettő

összetétel מן és איך-ból. A bh.-ben csak az első alak használtatik; az újh.-ben mindkettő, de nem vegyesen, tetszés szerint, hanem pontosan meghatározott értelemben. Ha helyről van szó, akkor a kérdő partikula a bh. מאין, ellenben מנין ok után kérdezősködik.[1]) Legtöbbnyire azt a kérdést fejezi ki, mely szentirási helyből következik valamely tétel, de ritkábban egyéb okot is. Néhány példa állításunk megvilágítására.

Misna Ábóth 3, 1 מאין באתה ולאן אתה הולך honnan jössz és hova méssz; tószifta Chagiga 2, 5 (234·13) מאין ולאן בן זומא: honnan s hova Ben-Zóma? Más összefüggésben u. o. Bába m. 9, 7 (391·19) שיהא לו מאין לנכות: hogy legyen neki, honnan behajtani. Ezen képzésben a kérdő adverbium sohasem jelent egyebet. A szentírásban szintén mindig ugyanezen jelentéssel bír pl. Genezis 29, 4; Numeri 11, 13. — Azon helyek, a hol מנין annyit jelent, »mely bibliai helyből« ezrekre rúgnak, úgy, hogy ilyeneket idézni felesleges. Ezen esetekben a tárgyalt szó elliptikus mondat, mely teljesen az összefüggés szerint különféleképen hangzik. Szifré II. 48 (Friedmann 84 a:) és I 25 (8 b) stb. מנין אתה אומר, ez lappang a legtöbb esetben a »honnan« kérdésében. Az adott feleletekből ezen kívül számos helyen ki lehet venni, hogy a kérdés מנין למדנו vagy מנין אתה למד. A »minajin« azonban nemcsak szentírási helyre, hanem más megokolásra is vonatkozik. Misna Ber. 5, 5 מנין אתה יודע »mely körülményből tudod«; v. ö. Szifré I 99 (27a). Tószifta Jeb. 14, 9 (259·26) מנין אתה מכיר בי »mily körülményből ismersz engem«. Szóta 4, 1 (298·11) מנין mely következtetésből (l. még u. o. 4, 7 [299·20] és Jóma 5, 4 [190·3]).

Hogy miért használták a differenciálás közbejöttével a bh. alakot a helyről és az újonnan képzett alakot az okról kérdő szónak, igen egyszerűen magyarázható. A régi szó megtartotta régi jelentését, az ujszó pedig, mely az iskolában keletkezett, a mint mondattá való kiegészítéséből is kitünik, iskolai műszóvá lett. Innen van, hogy legtöbbször azon értelemmel bir: »mely versből«, mert a hagyomány ősi iskoláiban a midras volt minden törvényismeretnek módszere és alapja.

---

[1]) Kivétel pl. Szifrá 24, 10-re (Weiss 104c) מנין יצא.

3. *Helytelen pontozás.*

Az »unethanne tókef« imában a rendelkezésemre álló machzór-kiadásokban ישלט, ישפל, יעשיר és יעני nifalnak van pontozva. Kétségtelen, hogy e pontozásra ישרש és יתיסר szomszédsága indította a kiadókat és másolókat. Ha azonban a bibliai és az újhéber nyelvhasználatot figyelemre méltatjuk, könnyen meggyőződünk, hogy ezen pontozások hibásak. Kezdjük az utolsó kettővel. »Meggazdagodni és elszegényedni« a bh-ben sohasem fejeztetik ki a nifal által; עשר-ból egyáltalában nem létezik czen binjan; עני-ból létezik ugyan, de nem jelent elszegényedést; a mi alakunk különben is, mint az utolsó jod mutatja, nem עני-tőből származik, hanem denominativum עני-ből. Az újhéberben sincs egyetlenegyszer sem e két igeből nifal. Ellenben előfordúl Zs. 49, 17 יעשר (hifil) meggazdagodik, Zech. 11, 5 stb. Az újhéberben mindkét ige a perfectumban העשיר és העני a miből következik, hogy a ritkábban található, de mégis előforduló impf. csak hifilnek-olvasható. Bizonyításúl utalok a tószifta következő helyeire: Kidd. 2, 4; Kárétóth 4, 13. 14 (4-szer); Aráchin 1, 5.; 2, 14.; 5, 6.; 5, 7; Negáim 9, 8. Ezeken kívűl a tradiczió számos helyén. Mindkét ige denominativum és a hifil inchoativ jelentéssel bír, mint számos más ige. Helyesen tehát pontozandó: מִי יַעֲשִׁיר וּמִי יַעֲנִי = ki válik עשיר-rá, ki válik עני-vá.

Mint ezeknél épúgy helytelen a bibliai héberségből kiindúlva ישקט és ישפל pontozása. Ezek a szentírásban a nifalban nem fordúlnak elő, hanem a kalban és a hifilben. A bibliai helyek alapján — pl. Ézsaiás 2, 9. 11. 12. 17. és Jeremiás 30, 10 stb. — egészen biztosan állítható, hogy a két alak kalnak veendő, nem hifilnek, melyre szintén gondolni lehetne. Helyesen tehát יִשְׁקַט és יִשְׁפַּל pontozandó. Hogy ישלי, milyen alak nem dönthető el teljes határozottsággal. A bh. nyelvhasználat a kal mellett szól, mert a nifal előfordúl ugyan egyszer Krónika II 29, 11, de nem az imánkban használt értelemben; a kal ellenben többször található, még pedig a tárgyalt imában vett értelemben Jeremiás 12, 1; Zs. 122, 6. stb. Ámbátor az újh. nyelvhasználatot e szónál nem figyeltem meg, a szentírás nyelve alapján a legnagyobb valószínűséggel állítható, hogy helyesen יִשְׁלֵי pontozandó.

4. כנפי השמים

Ismeretes, hogy az Isten kifejezésére a hagyomány irodalmában számos szó van, melyek különböző összetételekben is használtatnak. *Landau E.* »Die dem Raume entnommenen Synonyma für Gott in der neu-hebräischen Litteratur« czímű müvében (Zürich, 1888.) ezeket, bár nem teljesen, összeállította. A שמים összetételeiről szólva, feltűnőnek találja, hogy a tószifta (Hórájóth 2, 7) egyszer ezen kifejezés fordúl elő תחת כנפי השמים . . . המכנים, holott ez mindig כנפי השכינה. (18. l.) Kétségtelen, hogy eme helytelen összetétel egy rövidítés téves feloldásából keletkezett. Eredetileg ugyanis כנפי הש (=כנפי השכינה) állott, mit azonban valamely másoló שמים-nak olvasott.

5. *Madinháé és Maarbáé.*

Bleeck F. bevezetése a szentírásba a legelterjedtebbek és bátran mondhatjuk a legjobbak közé tartozik. Eddig öt kiadást ért és kiadásaival három elismert tudós fáradozott. Mindezek daczára még az utolsó kiadásban is 523. lap a következő mondat olvasható: »Die Eintheilung der Hss. in spanische und deutsche scheint von geringem Belange zu sein, älter und wichtiger die in occidentalische, d. h. palästinische (מדינחא), und orientalische d. i. babilonische (מערבא)« Tehát még az ötödik kiadásban sem vették észre, hogy a két aram szó föl van cserélve. E bár csekély tényből is látszik, hogy a szentírással foglalkozó tudósokon léptem-nyomon megboszálja magát a zsidó irodalom elhanyagolása.

6. צהיבה

Levy J. érdemei az aram és újhéber lexikográfia terén általánosan el vannak ismerve. Ezen érdemekből nem von le semmit sem azon több oldalról bizonyított tény, hogy etimológiái nagyon sűrűn tévesek. Hiszen e téren a kutatás még alig haladta túl a kezdetlegesség stádiumát. Nagyobb baj az, hogy a héber szavak fordításában is meg szokott botlani, mely fogyatkozásnak egyik mintáját mutatom be.

Mechilta 21, 18-ra (Friedman 82 b) a következőt olvassuk: ולא ימות ונפל למשכב מגיד שהצהיבה מביאה לידי מיתה E mondatot Levy nh. Wb. s. v. צהיבה így fordítja: »das besagt, dass

Scmerz, der Gram zum Tode führt.« Ez nagyon banális igazság lenne, melyet a Mekh. nem vezetne le a tórából. Különben צהיבה nem is jelent fájdalmat. Egészen világos, hogy a midras azt emeli ki, hogy a »czivakodás« a halálhoz vezet és a magyarázat a vers első szavaira (וכי יריבון) megy vissza és csak azért fűződik az idézett ולא ימות ונפל למשכב és nem az előbbi szavakhoz, mert csak ezekben van szó halálról és ágybaesésről (V. ö. Szifré II. 309. elején.).

7. Az eljegyzési benedikcióhoz.

Ezen felirat alatt folyóiratunk jelen számának más helyén dr. Perls Ármin azt jegyzi meg, hogy az említett benedikcióban הלכות עריות = עריות. E föltevést támogatja a misna és tószifta ismert helye Chagiga 2, 1. אין דורשין בעריות בשלשה, hol עריות nem lehet más, mint הלכות ע׳. — Végűl idejegyzek egy észrevételt az utolsó számban megjelent czikkemre, melyet Schwarz J. rabbi úr is volt szíves velem közleni, mely szerint az általam emendált ומשתחצת : שחין-ból származik és azonos jelentésű מתנאה szóval (l. Áruch s. v. שחין). Engem az emendáczióra az אין előtt hiányzó vav vezetett, de ha az emendácziót újolagos meggondolás után el is ejtem, az általam elmondottak lényege nem érintetik, mert mégis két birodalomról van szó, mivelhogy Róma városa nincs említve, a mi nem volna érthető, ha nem tételeznők fel, hogy a keletiek csak a keletirómai birodalmat tartották szem előtt.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

AZ ELJEGYZÉSI BENEDIKTIÓRÓL.

Az eljegyzési benedictióban ברכת אירוסין, a melyet már a talmud amoräusai is ismertek Kethuboth 7b. előfordúl a kifejezés וצונו על העריות. A kifejezés nagyon furcsán hangzik. A talmud értelmezői meg is ütköztek rajta. עריות közfelfogás szerint, mint ערוה többese, tiltott copulatio carnalis-t jelent. Így defineálja Maimonides is: כל שאסר ביאתו בתורה וחייב כרת והם האמורות בפי׳ אחרי מות הן הנקראים עריות וכל אחת מהן נקראת ערוה. (Isúth I, 5.). Hogyan lehet már most Istent dicsérni, hogy ily galád tett elkövetését parancsolta ránk. Hisz ez valóságos blasphemia!

Maimonides, a ki ilyen kérdésekben nem ismer tétovát és

nem hajlik meg a talmud tekintélye előtt, ha annak állítása az ő tudományos meggyőződésével ellenkezik, itt is radicalis eljárást követ. Egyszerűen töröli a וצונו על-t és והבדלנו מן-t ír helyébe. (Isúth III, 24.). Abudarham és mások más eszközhöz folyamodnak. Kiforgatják a צוה igét értelméből és erőnek erejével ránk akarják disputálni, hogy צוה על itt tiltást jelent. »Eltiltott bennünket a fajtalanságtól« (סדר ברכת אירוסין), főtámaszuk Deut. IV, 23. ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צוך ד׳ אלהיך, a hol állítólag צוה szintén tiltást jelent. De hát eltekintve attól, hogy a talmud még nem ismerte a későbbi pajtánok azon mesterségét, hogy épen a leghomályosabb és legritkábban előforduló kifejezéseket alkalmazzák, hogy evvel mintegy nagy bibliai ismereteiket fitogtassák, צוה itt sem jelent tiltást. A hol צוה-nak negativ az értelme, ott mellette is van mindég a negatio vagy בלתי, vagy מ׳ privat, vagy a אשר לא. De צוה על a bibliában, a legtöbb benedictióban és a későbbi nyelvszokásban, határozottan cselekvésre való kötelezést jelent.

A tévedés szerintem עריות definitiójában rejlik. Mert e kifejezés a talmudban nem csak épen fajtalanságot, vérbűnt jelent, hanem valóságos műkifejezés, a mely magában foglalja az összes házas életre vonatkozó törvényeket, a megengedett és parancsolt cselekvéseket ép úgy, mint a tiltottakat. עריות annyi mint הלכות הלכות אישות עריות. Egészen így vagyunk a גזל szóval is. Ez sem jelenti csupán és kizárólagosan a rablás tényét, hanem annyi, mint הלכות גזל a legtágabb értelemben magában foglalván a rablás, erőszakoskodás és becsületesség és méltányosság törvényeit is. Csattanós példa erre a talmud következő helye: אלמלא לא נתנה תורה היינו למדין ··· גזל מעמלה ועריות מיונה (Érúbin 100b). Itt גזל nem jelenthet rablást és עריות nem jelent fajtalanságot, hanem éppen ellenkezőjét, mert a fogalom nem csak a tiltott cselekvést, hanem megengedett és parancsolt erkölcsös tettre is kiterjed.

Rási is ugyanigy magyarázza: גזל : שאין אחת גוזלת מחבירתה; עריות : שאינו מזקק לבת זונו.

וצונו על העריות tehát azt jelenti: és megparancsolta nekünk a házassági törvényeket.

Pécs.

DR. PERLS ÁRMIN.

ÉDÚJÓTH HARMADIK MISNÁJÁRÓL.

הלל אומר: מלא הין מים שאובין פוסלין את המקוה, אלא שאדם חייב לומר בלשון רבו

Nem csoda, ha e misnai tételre vonatkozólag annyi és oly különböző magyarázatokat találunk, hiszen talányszerűség dolgában valóban ritkítja párját az egész misnában. A megfejtési kisérletek közül csak Majmûni-jét és Ábrahám ben Dávid-ét (Ráaved) óhajtom felemlíteni, mert a többi úgyis közel áll ezek egyikéhez vagy másikához.

Majmûni szerint Hillel tanitói Semaja és Abtaljón görögeredetű proselyták — gere czedek — voltak, kik »hin« szóban a »h« betűt kiejteni nem tudván, azt »in«-nek mondották. E magyarázat szerint Hillel azt állítja a misnában, hogy neki mint tanitványuknak nem szabad »hint«, hanem a mestereket híven követve »int« kell mondania.

Graetz (Geschichte III. k. 539. l.) egyáltalán tévedésen alapulónak véli azon állítást, hogy a synhedrion ama két elnöke proselyta lett volna. Részemről abban semmi lehetetlent nem látok, hogy proselyták ily fokra emelkedhettek és a talmud által annyira magasztalt férfiakká váltak, különösen ha meggondoljuk, hogy csak kevéssel később egy edomita származású férfiuból — Agrippából — vált az a király, kit a talmud az összes második templom idejében uralkodó királyok között leginkább magasztal. De különben is a talmud azon elbeszélése (Joma 71 b.), mely őket proselytáknak mondja, oly korhű és minden részleteiben az akkori viszonyoknak annyira megfelel, hogy nem forog fönn semmi ok annak teljes valóságában való kételkedésre.

Ezzel azonban a fönti magyarázat helyessége koránt sincs igazolva. Alig képzelhető el, hogy Hillel kötelességének tartotta volna mestereit kiejtési hibáikban is követni és ha igen, miért épen ezen egy esetben csupán?

Ha még szükség volna egyébb bizonyitékra e magyarázat ellen, hivatkozhatnék arra is, hogy ezen mondat חייב אדם לומר בלשון רבו [Berachot 47 a, Sabbat 15 a és Bechorot 5.] sohasem vonatkozik a kiejtésre, hanem a kifejezésre.

Raáved magyarázata szerint Semaja és Abtaljon a biblia héberben használatos »hin« ürmérték egységben fejezték ki

magukat és nem mondtak e helyet »12 lug«-ot, mely azzal egyenlő mennyiségű és a későbbi héberben használatosabb. Erre jegyzi meg Hillel, hogy neki sem szabad »12 lug«-ot mondani, hanem »egy hin«-t, mivel mestereinek oka volt igy és nem másképen kifejezni magukat. E magyarázat szerint nem אלא שאדם חייב, hanem וחייב אדם לומר olvasandó a misna szövegében.

Nagyon bajos azt elképzelni, hogy a szöveg ily módon korrumpálódjék, sőt ha a tétel tényleg וחייב אדם לומר-nak hangzott volna eredetileg, annyival biztosabban megmaradt volna ezen alakban, mivel a talmud többi helyein is ezen alakban fordul elő.

A főnehézség azonban mind a két magyarázat szerint csak most következik, mely csodálatos módon eddig az összes magyarázók figyelmét elkerülte tudtommal: Hillel a legnagyobb lelkiismeretességgel igyekszik híven és ugyanazon kifejezéssel visszaadni tanitói nézetét, — s végül kitünik, hogy Semaja és Abtaljon egészen mást mondtak s a »hin« egységet nem is említették, két szövőmester azt állította — mint a misna nyomban elbeszéli, — hogy a synhedrion e két feje »három lug«-ot említ mindig, »egy hin«-ről soha sem beszéltek s csakugyan kitünt, hogy a szövőmestereknek igazuk volt.

A következőkben óhajtom e nehézségeket megfejteni s a fenti misnai tételnek talán elfogadható magyarázatát adni.

A misna szavaiból világosan tünik ki az, hogy Hillel saját és nem mesterei nézetét mondja itt. Egy szóval sincs említve, hogy Semaja és Abtaljón nézete lenne az, mely szerint egy hin merített víz belevegyülése alkalmatlanná teszi a fürdőt vallásos használatra. Ezt Hillel állítja és állítása okául föltétlenül elfogadhatjuk Abrahám ben Dávid következő magyarázatát: A merített víz tilalma nem tórai, hanem csupán hagyományos (di-rabbonon) levén, nem áll jogunkban itt szigorítani (le-chumro) és csak ha a tórában előforduló legnagyobb ürmértéknyi, tehát egy hin-nyi a belevegyített víz, csupán akkor állíthatjuk, hogy a fürdő rit. használatra alkalmatlan.

Ha már most Hillel azt óhajtotta, hogy állításának az oka is szembetűnő legyen, ugy okvetetlen »hin«-ben és nem »lug«-ban kellett magát kifejezni. Ugy de mesterei nem »hin«-

ben, hanem mint a misna végéből kitünik, »lug«-ban fejezték ki magukat s így ő bizonyos tiszteletlenséget látott abban tanitói iránt, hogy más kifejezéssel éljen mint ők, annál inkább, mivel tényleg létezik egy hagyományos parancs, melyszerint »kötelessége a tanitványnak azon kifejezéssel élni, melyet tanitói használtak«, azért nyomban figyelmezteti is magát és igy szól:

Egy hin mértéknyi vegyített viz képes a fürdőt vallásos használatra alkalmatlanná tenni, a tilalom ugyanis hagyományos levén, csakis a hinnek, mint legnagyobb ürmértékegységnek adhatjuk meg az alkalmatlanná tevés képességet; ennélfogva, helyesebb ha hinben fejezem ki magam, mindamellett kötelességem azon kifejezést [a lug-ot) használni, melyet mestereim használtak.

Abony. DR. VAJDA BÉLA.

A ZSIDÓK LEGRÉGIBB NYOMAI AUSZTRIÁBAN ÉS BÉCS-UJHELYEN.

(Folytatás.)

Isszerlein szeretettel és odaadással csüngött tanítványain. Mindennel ellátta őket, a mit esetleg a község és egyesek jótékonyságából nem élvezhettek. A tanítványoknak külön pénztáruk van, a hol az adományokat őrzik. De többnyire kiadják kamatra.[1]) Az adományok legkülönfélébb fajtáju dolgokból állnak. Még vásznat és fehérneműt is kapnak.[2]) A kakast, a mire az engesztelő nap előestéjén szükségük van, Isszerlein adja nekik, ő maga csupán fehér kakast vesz, mást nem.[3]) Péntek és szombat este a tanítványok mind az ő vendégei. Pénteken a benedikcióhoz mindenki kap egy pohár bort, szombaton este a »hábdáláh«-nál mindnyájan az ő serlegéből isznak.[4]) Érdemes megnézni

[1]) L. J. II, 11b.
[2]) U. o. I, 123a.
[3]) U. o. 104b.
[4]) U. o. 38a.

a hábdáláht Isszerleinnál. Az egész család ünnepélyes hangulatban van együtt. Isszerlein elvégzi a szokásos imát, azután odanyujtja a poharat nejének: *Schöndleinnak.*[1]) Azután a sor a fiaira: *Petáchjára,* a ki Gecherlnek is neveztetik[2]) és *Sálomra* jön, aki később egy betegségnél, amelybe bele is halt, a Menáchem nevet kapta,[3]) azután *Ábrahámra* és *Áronra*[4]) és *Zeldmannra,* aki később Isszerlein halála után kezén lábán megbénul.[5]) Azután következnek Isszerlein menyei, köztük *Rédel,* aki nagyon tudálékos és mint férjezett is Isszerlein házában az agg Szófer Judel által taníttatja magát.[6]) Azután jön az unokára a sor. Leánya, aki még gyermekkorában ment férjhez,[7]) bizonyára távol van a szülői háztól, mert nem említtetik sohasem. Isszerlein mindannyinak maga ad inni, csak a szolgának nem és a szolgálatban levő zsidó asszonynak (»Jüdin«) sem. »Azután egy kis bort vesz, megnedvesíti a kezét és a szemét *és leveszi a sapkát a fejéről és megáldja önmagát mindakét kezével.* Azután lehuzza a kezét a fejéről a homlokán át és hosszas nyujtással háromszor mondja: »Áldás és szerencse nyugodjék fejemen«. *Azután jönnek a fiai, a kik szintén leveszik sapkáikat és úgy áldatnak meg általa* és a menyei, kik szintén a kalap eltávolítása után fogadják áldását.[8]) A tanítványokat pedig, akik közül sokan az ő házában laknak,[9]) ott fogja vacso-

[1]) U. o. I, 25a stb.
[2]) U. o. II, 25b, 78b, ahol még צַעֲחִיל-nek is neveztetik. Még l. I, 76a.
[3]) U. o. II, 71a.
[4]) U. o. I, 117b.
[5]) U. o. II, 78b. Zeldmann minden valószinüség szerint azonos a II, 71b alatt említett Zéligmannal. Helyreigazítandó *Güdemann* i. m. III, 25.
[6]) U. o. II, 32a.
[7]) Létezéséről csupán *Páduai Meir* döntvényéből értesülünk l. sz.: הייתי מסדר לתת הגט ליד הבתולה אך כי קטנה היא . . כמו בקדושי שעשה מהרי"א בעל תרומת הדשן מעשה כזה עם בתו.
[8]) L. J. I, 38a. A konyha-héberséggel író József így mondja el: ואח"כ הסיר המטרון מעל ראשו ומברך את עצמו [בשתי ידיו והיה מושך שתי ידיו מגבהו הראש עד המצח ואמר כמשיכה] ברכה והצלחה יעיה על ראשי כן עשה ג' פעמי . . ואח"כ באו כלתיו והסירו הקובעין שקורי' בל"א הוטליא ומברך אותם . . . . (Hutlein)
[9]) U. o. II, 37b.

rára. A házas tanítványokat csupán csak pénteken fogja ott, a mikor a feleségeiket otthon kell hagyniok, hogy a közös vacsoránál jelen lehessenek.[1]) Egyiknek megengedi egyszer Isszerlein, hogy haza mehet az imát a bor fölött otthon elmondani, de a vacsorához vissza kellett neki is jönnie.[2]) A tanítványok közt többen voltak már házasok és olyanok is, akik már nem igen voltak fiatalok. Isszerlein házi báchurja, — quasi famulus — Haustetteni József már a 40-es esztendőket tiporja. 13 éves fia van, feleségétől elváltan él és egyik jesibából a másikba bolyong,[3]) akár csak a Peregrinus. Erfurtban tartózkodik Weil Jákob rabbinál,[4]) majd Trewesben, Mestreben,[5]) azután a steieri Marburgban,[6]) majd a Rajna vidékén, hol pedig Cremonában,[7]) majd egészen hontalan.[8]) És ilyenféle existenczia akkoriban nagyon sok volt. Gondolható, hogy milyen mohos fejü báchur lehetett az, akiről a 40 éves József mondja, hogy »ez egy nagyon öreg báchur!« [9]) »Az öreg báchurok, akik egész életüket tanulással töltik, becsülendők. Ha nem is válnak ki tanulás és kutatás, csak jámborság és jó viselet által, megérdemlik a cháber czímet«.[10]) Ezt mondatja József Spira Salamonnal, aki azt állítólag Isszerlein nevében egy harmadik ismeretlentől hallotta. Hogy József, aki panaszkodik könyvének bevezetésében, hogy 40 éve daczára még csak a »cháber«-ig sem tudta felvinni,[11]) ezen mondásában »pro domo« beszél, teljesen világos.

Az ember valóban nem tudja, hogy jobban csudálja-e ezen öreg báchurok ideálizmusát, akik gyakran keserves nélkülözések közt annyi kedvteléssel csüngtek a tanuláson, leggyakrabban minden szebb jövőre való kilátás nélkül, avagy a

[1]) U. o. I, 33a.
[2]) U. o. 33b.
[3]) U. o. 32b, 26b.
[4]) U. o. 29b.
[5]) U. o. 26b. 124b.
[6]) Hogy József Issz. mellett volt már Márburgban, az következik ezen helyből (L. J. I, 5a): וזכורני כשהיה רוחץ בנהר טרא, ami »Drau« azaz Dráva akar lenni, amely Marburg mellett elfolyik.
[7]) L. fönt.
[8]) L. J. II, 51a: הלכתי הצי שנה נע ונד.
[9]) U. o. I, 114b.
[10]) U. o. II, 34a.
[11]) U. o. I, 3b.

tudomány vonzó erejét, mely még ilyen kódorgó existenciákat is le tudott kötni.

A báchurok azonban nem mind és nem mindenütt voltak egyformák. B.-Ujhelyen voltak köztük szegények és gazdagok.[1]) Voltak tisztességesek és kevésbé tisztességesek. Voltak, akik B.-Ujhelyen nagyon örömest kószáltak a fürdőház körül, ahol a szemérmetes asszonyoknak jelenlétük nem volt nagyon kivánatos.[2]) De voltak olyanok is, kik éjjeleken át tanultak[3]) és akik 3 nap és 3 éjjel egy huzamban bőjtöltek.[4]) De voltak olyan báchurok is, akik szerettek mulatni és még verekedni is. »Sokszor — így ír Katzenellenbogen Ábrahám Judleinhoz[5]) — a báchurok iszákosságát, pörpatvarjukat a gazdákkal és egyéb hasonló dolgokat, mi által az iskola tekintélye csorbát szenved, már ki nem állhatom. Rövid idő alatt 10 verekedés fordult elő. Egyik, névleg Brunner Sálom, elpáholta a sógorát Szüszmannt. A megvertek igazságért kiáltanak, és mindig biró kell köztük lennem. De többé nem biráskodom köztük, leveszem róluk kezemet ... Amit az iskolára költöttem, kétszer annyit tesz ki, mint amit a rabbiság jövedelmez .... Egy báchur, aki nálam van a házban, 2 forintot kapott és azonfelül titokban egy fél szemeszteren át mindig a boromat itta. Éjfél után mindig odamászott a tarisznyámhoz, és húst és kenyeret lopott belőle.

Czinkostársa is van t. i. Brunner Sálom!!.«[6])

Bruna Izráelnek pedig olyan tanítványai is voltak, akik mesterük templom-ülésére az »Epikureus« szót vették rá és melléje néhány keresztet csináltak.[7])

Szóval nagyon változatos a báchurok élete, helyzete és viselete. Életmódjuk a diákokéhoz hasonlít. Ma hopp, holnap kopp. Mulatság is van, vakáczió is van. B.-Ujhelyen a chanuka is ily vakáczió. Volt mulatság és játék. Isszerleinnál összejönnek ilyenkor — úgy mint sebuot első és pészách utolsó

[1]) U. o. II, 35b.
[2]) U. o. 19a.
[3]) U. o. I, 29b.
[4]) Pesz. 104. sz.
[5]) L. J. II, 22a. Ez a Judlein valószínűleg Sálom rabbinak a fia.
[6]) U. o. 21b.
[7]) *Mincz Mózes* döntv. 76. sz. (70a).

napján — a tanulók egy része, a tudósok, a községi tagok.[1]) Issz. meggyújtja a chanuka-gyertyákat, még pedig jobbról balfelé[2]) és gyermekes örömmel ugrál a mester a gyertya körül, amíg a chanuka-dalt elénekli.[3]) Azután elégeti az egész éven át kapott értéktelen leveleket. Csakhamar víg hangulat kap lábra. Kezdődik a »ketáfot« játék. Ez a játék találós kérdésekből állt, amelyek a talmudi kérdések köréből véve — egy rímpárba voltak összeenyvesztve.

Leginkább kitesznek magukért Smeril, fia Meiszterleinnak és testvére a tudós Jákobnak, Éjzák Hálévi és maga Issz. József nagy megelégedéssel jegyzi meg a tőle származó rímpároknál: »ezt én csináltam«.[4]) Ezen tréfás kérdések élczesek akarnak lenni, hanem egyik sem sül el. Egytől-egyig roszszak. Még a követ is meg tudnák indítani, még az is elszaladna előlük.

Mindent lehet bennük találni, csak »elmességet« és »szellemességet« nem[5]) Még a késdobálás játéka is divatban volt. Arról volt t. i. szó, hogy ki oly ügyes, hogy legtöbbször úgy tudja a kést dobni, hogy ne az élére, hanem a hátára essék[6]).

Purim is ilyen víg nap volt. Purim különösen a szegények napja volt, akik B.-Ujhelyen nagy számmal voltak. Egy nagyon szegény zsidó asszony még meg is fagyott[7]). Purim előtt, Eszter bőjtjén, valamint ujév előestéjén lett a szegényadó szétosztva. Mert ez valóságos adó volt. Ki volt ugyanis szabva, hogy aki 100-tól 1000 frtnyi jövedelem után fizet adót, az ezen a két napon mindig egy pénzdarabot ád (»gulgolet«), aki 1000-en felül van, az kettőt ád és így tovább[8]). A szökő évben azonkivül mindenki kivétel nélkül 3 félfontot adott Purim napján jótékony czélra. Ez tán valami babonás hittel állott kapcsolatban, mert még az asszonyok-lányokért, sőt még

[1]) L. J. I, 75b.
[2]) U. o. 115a.
[3]) U. o. 117a.
[4]) U. o. 117b.
[5]) Amint *Güdemann* i. m. III, 87b. állítja.
[6]) L. J. I. 40b: בל״א רוֹק אודר שנייד.
[7]) U. o. II, 86b.
[8]) U. o. I, 84b.

a meg nem született, csupán megfogamzott magzatért is — mintegy megváltásul — ugyanazt az összeget adták[1]). A szökő évtől általán nagyon tartottak egész Ausztriában. Nyolczszor böjtöltek a szökő esztendőben[2]). Purim napján ajándékokat is küldözgetnek, Issz. is kap és azt üzeni vissza: »man dankt nit am Purim«[3]). A nők pedig külön küldenek a rabbinénak. Issz. is oktatja a fiait, hogy barátjaiknak ilyenkor küldjenek valamit. A szegények pénzt, bort és halat kaptak[4]). De amily víg volt a purim napja, oly szomorú volt egész áb hónapja. Az u. n. »előjáték« be volt tiltva. Ez tulajdonképpen a férjhez-menés előtt az utolsó szombaton minden menyasszony tiszteletére rendezett mulatság volt[5]). Egész Ausztriában divott az a szokás, hogy ezen az utolsó szombaton a vőlegény az isten-tisztelet után a menyasszonyát az ima-lepelbe burkolva látogatta meg[6]). — B.-Ujhelyen az általános gyász jeléül 2 álló hétig nem mostak az asszonyok, még a legszegényebbek sem, mert a munka — mint József mondja — örömet okoz nekik. És ez egész Ausztriában így volt. Legalább áb 1-től 9-éig mindenütt szünetelt a mosás[7]).

A bécs-ujhelyi községben általán sok különös szokás állt fön, ami más községekétől elütött. A liturgia is némileg eltér az általánostól. Ámbár a zsidó liturgia csontváza már a 9. században megvan[8]), de az egyes országokban egy bizonyos körön belül elég nagy szabadság uralkoik. Angliában ez a szabadság még a 12. században is fönnáll[9]). Hogy a spanyol

[1]) U. o. 122a.
[2]) U. o. 84b.
[3]) U. o. 123a.
[4]) U. o. 123b.
[5]) U. o. 30a: (Vorspiel) וגם אין עושין באותו שבת בוי שפיל ישקי בארצי שפיטליש. A שפיטליש Olaszországban ma is fönáll és — amint barátom *Sacerdote G.* közli velem — a velenczei népszólás ma is »spinoles«-nek nevezi. A »Vorspiel« különben nálunk is divik azon módosulással, hogy a menyasszonynak kell ilyenkor az összes lányokat megvendégelni.
[6]) L. J. I, 44b.
[7]) U. o. 80a, 82b.
[8]) *Zunz:* Synagogale Poesie 60 és köv. l. és Ritus 13. és köv. l.
[9]) *Kaufmann D.* a Jewisch Quarterly Review cz. folyóiratban. (1891) III, 20 és köv. l.

a mienktől elüt, nem szükséges hangsulyozni. Ausztriában pedig még az egyes községeken belül is külön »minhág« fejlődik ki. B.-Ujhelynek megvan a maga, a többi községtől elütő minhágja [1]), aminek oly fontossága van, hogy Issz. még ott is utána igazodik, ahol ez az ő vallásos meggyőződésével ellenkezik [2]). Vallási ügyekben is másképp járnak el, mint másutt [3]). Ami a liturgiát illeti, úgy az asztali [4]) és chanuka-imánál és a 13 éves fiu fölött mondott imánál [5]), a temetési ájtatosságnál [6]) vehetünk némi eltéréseket észre. A tárgum olvasás itt már megszünt; maga Issz. egész esztendőben csak kétszer olvas targumot [7]). Ujholdkor egy rövid, ma már nem dívó fohászt mondanak [8]). A megholtak meglátogatása alkalmával Issz. által szerkesztett egyszerű, de megható imát mondanak el [9]). Maga Issz. az engesztelőnap előestéjén bemegy a temetőbe, ahol áhitattal jár a sirok körül, elmondja az imáját, imádkozik a B.-Ujhelyen elhunyt nagy tudósokért — tulajdonképen ezen czélra készült az az ima — rokonokért, azután egy kis füvet szakít, ráteszi a sirkövekre és a napot alamizsnaosztogatással zárja be [10]). A sulyos betegekért való imát maga Issz. végzi el. Betegségek alkalmával a betegnek a nevét megváltoztatja és pedig úgy, hogy a régi névnek egy betűje se legyen benne az ujban. Egy »Hádászá« nevü nő beteg, Issz. oda viteti hozzája a tóra-tekercset és ott a beteg szobájában mondja ki a névváltoztatást: »ne neveztessék többé Hádászának, hanem Rákhelnek«. Azután megáldja 3-szor az uj névvel [11]). Issz. a holtaknak is mindnek megadja az utolsó tiszteletet. A férfiaknak velük adják ima-leplüket. Egy izben ezt elfelejtették

[1]) U. o. 81a.
[2]) Pesz. 64. sz. (22b).
[3]) L. J. I, 24b.
[4]) U. o. 116a.
[5]) U. o. 24b: בריך רחמנא מלכא דאיעא שפוטרני מעונש דה igy hangzott a formula.
[6]) U. o. II, 80b.
[7]) U. o. I, 118b.
[8]) U. o. 37b.
[9]) U. o. 85a.
[10]) U. o. 105a.
[11]) U. o. II, 71a.

egy öreg embernél és Issz. fölbontatta a sirt és a mulasztást jóvá tétette [1]). A koporsó 4 oldal-deszkából és a fedélből áll, alzat nincs; csak a kohánitáknak és a gyermek-ágyban elhaltaknak csináltak alzatot is [2]). A holtakat nagy kegyelettel temették el. Ha egy általánosan becsült, jótékony ember halt meg, akkor az egész gyülekezet a gyász jeléül 3-szor leült a földre a temető mellett, 3-szor a zsinagóga udvarán és 4-szer a zsinagóga előcsarnokában [3]). A temetés után 7 éjjelen át rendesen gyertyát szoktak gyujtani és oda állítani, hol a megholt feje volt. És melléje egy kis edénybe vizet és sót tesznek [4]). A halotti ruhák elkészítésénél ami marad, a zsinagógában a frigyszekrényben őriztetik [5]). A tudósokat nagyobb czeremóniával temetik el. Egy tudóst B.-Ujhelytől 2 mértföldnyire agyonütve találtak. Nagyon megsiratják és meggyászolják, hanem mégis csak úgy temetik el, — mint ilyen esetben bárkit — ahogyan találták, ruhástul a földbe, minden czeremónia nélkül, csupán egy vászonterítőt borítnak rája. Kis fia kádist mond érte. Issz. pedig a következő szombaton nem énekli a szokásos dalokat és 30 napig minden szombaton a lelki üdvéért imádkoznak [6]). Midőn Issz. egyik tanítványa, Reiner Jakab meghalt, 30 napig szünetelt a tanítás, az egész hallgatóság gyászolt és bőjtölt [7]). Az elhunytak utolsó kivánságait, ha még oly különösek voltak is, minden körülmények közt tiszteletben tartották és teljesítették. Egyszer egy nő halt meg. A temetés után jönnek a hozzátartozói Issz.-hoz és elmondják, hogy a megholtnak hangját a szobában hallották. Egyszersmind abbeli sejdítésüknek is adnak kifejezést, hogy hát ez onnan lehet, mert az elhunyt megparancsolta, hogy az egész életében kihullt és gondosan megőrizett hajszálait vele adják a sirba és ők ezt elfelejtették. Issz. 30 nappal a temetés után elren-

[1]) U. o. 76a.
[2]) U. o. 77a.
[3]) U. o. II, 80a.
[4]) U. o. 85a.
[5]) U. o. 75b.
[6]) U. o. 74b, 79b.
[7]) U. o. I. 84b.

deli, hogy a hajat egy hüvelyknyire tegyék be a sirjába [1]). — Issz. a legcsekélyebb dologra is ügyel a községében, pedig hatásköre általános tekintélyénél fogva iskolájának és községének határain messze tuljárt. Döntvényei által Ausztria, Németország és Magyarország községeire, úgyszintén Cseh-, Morva- és Steierországéira és kisebb mértékben Karintia és Olaszországéira is befolyást gyakorol. Pörös dolgokban irt döntvényeinek közös jellemvonásuk a *békéltetés* és *kiengesztelés*. Ezt ujra és ujra hangsulyozza Issz. Egy pártot sem akar elnyomni, de az üldözöttet mindig pártfogásába veszi. Békés hajlama, szigorú igazságszeretete és lelkiismeretessége, de legkevésbé sem szigorításra hajló vallásos felfogása által tesz olyan nagy és általános tekintélyre szert. B.-Ujhely mintegy felsőbb instánciáju törvényszéknek tekintetik, ahol a sehol egyezkedni nem biró pörös felek segítséget keresnek. Gyakran a pörösködők előre kicsinálták, hogy ha 2 helyen nem birják ügyüket véglegesen elintézni, akkor B.-Ujhelybe mennek [2]). Mikor Oppenheim Zéligmann és az általa Bingenben egybehivott szinodusnak jogtalan határozatai miatt a szenvedélyek fölkavartattak és a csomó sehogysem volt föloldható, akkor »mindnyájan kiabálnak és azt mondják: »menjünk a nagy törvényszékhez B.-Ujhelybe és intézzük el az ügyet a bécsújhelyi Máhári (Issz.) előtt« [3]). Köln, Geldern és Jülich községei tényleg hozzá fordulnak ez ügyben [4]). Mikor Regensburgban kitör a viszály, ismét Issz. a béke-biró [5]) és a község »meghittjeihez« intézi intő szózatát, t. i. Eberlein, Súlmánn Mózes, Hálévi Meir és Binjáminhoz [6]). Összeköttetésben áll Halle községével [7]), úgyszintén Nürnberggel, ahol Frank Dávid, Zálmán és Sprincz Dávid rabbik képezik a kollégiumot [8]), valamint Rotenburggal (a Tauber mellett), ahol Einstatt Jakab

[1]) U. o. II, 75b.

[2]) *Bruna* döntv. 210. sz. (81b).

[3]) *Mincz Mózes* döntv. 63. sz. (50a). V. ö. *Pesz.* 126,127. sz. és *Weil J.* döntv. 151. sz. és *Grätz* VIII, 436. l.

[4]) *Pesz.* 252, 253. sz.

[5]) *Bruna* döntv. 253. sz. (103b), 130, 183. sz.

[6]) *Pesz.* 214. sz. és *Bruna* döntv. 12. sz. (7a).

[7]) *Pesz.* 19. sz. (48), 46. sz. (9b), 53, 54, 64.

[8]) *Minez Mózes* döntv. 21. sz. (20a) és Pesz. 14. 19. 161. sz.

működik [1]), úgyszintén Boroszló [2]). Ulm [3]) és Trewesz [4]) községekkel. A Rajna vidékén az összes rabbik tekintélyül ismerik el és kiváncsian tudakolják Józseftől Isszerlein ezen vagy azon szokását [5]). Szava Magyarországon is döntő súlylyal bír. A budai Méir Kohen rabbival bizalmas lábon áll [6]) és Hircz rabbi egy döntvény ügyében fordul Isszerleinhoz [7]). Áron budai kántort is említi Issz.[8]). Pozsonyt is néhányszor említi [9]). Hálás tisztelői voltak ott neki, akik úgy adtak Issz. iránti érzelmeiknek kifejezést, hogy jó bort küldtek neki ajándékul [10]). Hogy Pozsony és Bécs-Ujhely községek közt általán szoros kapcsolat állott fönn, azt még látni fogjuk. Issz. Sopronnal is összeköttetésben állott [11]). A háborús időkben, amint láttuk, B.-Ujhelyből többen költözködtek Sopronba, amiről még alább is szó lesz. Issz. a magyar zsidók szokásait, minhágját egészen jól ismeri [12]), amint egyáltalán a minhág bonyolult kérdéseiben nálánál nagyobb tekintély nincs [13]).

Steierországban, Grácz-, [14]) és Marburgban [15]) meghajolnak szava előtt. Brünnben [16]) szintén őt hivják föl biróul. Prágában a rabbi-kollégium előbb nem akar egy fontos ügyben határozni, mig Isszerlein tanácsát ki nem kéri. [17]) Chájim rabbi Égerben

[1]) Pesz. 142, 174, 176. sz.

[2]) L. fönt.

[3]) Pesz. 65. sz. A község élén Báruch rabbi áll.

[4]) U. o. 130. sz. ahol a községet Mózes rabbi vezeti.

[5]) L. J. I, 36.

[6]) Pesz. 138. sz. (336) מהרי"ם כ"ץ באובן.

[7]) U. o. 197. sz.

[8]) U. o. 184, 185. sz. Itt nyilván Ó-Budától (איבן ישן) való megkülönböztetés végett Issz. Uj-Budát (אובן חדש) ir.

[9]) Pesz. 138. sz. (32a, 32b).

[10]) L. J. I, 60a.

[11]) L. J. II, 56a: עד כאן כתב הגאון ז"ל לאודנפורק הקרובה לויאושטט. Egy okkal több, hogy az Issz. idézte (Pesz. 128) נעדל מאורנבורק amit *Berliner* (i. h.) Judenburgnak tart, de *Kohn* (i. m.) Oedenburgnak ismer föl, csakugyan Sopron. V. ö. *Weil J.* döntv. 133. sz. (51b).

[12]) Pesz. 8. sz. ובהיגר לא נהגו és 142. sz. (35a).

[13]) Ter. Had. 104. sz. (48a), Pesz. 232. (64b).

[14]) Pesz. 210. sz.

[15]) U. o. 31 (8a), 128. sz. (28a).

[16]) *Bruna* döntv. 120. sz. (54b) és Pesz. 128. sz.

[17]) *Bruna* döntv. 277. sz. (115a, 115b).

(Csehország) szintén Isszerlein tanácsát kéri.[1]) Olaszországban iratai közül a »Peszákim u-Ketábim« és a »Terumát-há-Desen« meglehetősen el lehettek terjedve.[2]) Maga Isszerlein összeköttetésben áll cremonai Menáse rabbival,[3]) úgyszintén a cremonai Checsl, Tebel és Édel József rabbikkal.[4]) Obernik Juda, a ki Mestreben és Cremonában működik, amint már említve volt, Isszerlein tanítványa. A trieszti Zimlein rabbi szintén levelezésben áll Isszerleinnal.[5])

Minden oldalról felkeresik őt, mindenki döntvényt akar tőle. Az általa kiállított rabbi-oklevelek is nagy becsben állnak De ő csak nagyon kevésnek ád, tanítványai közül is csak a legérettebbeknek. Józsefnek, a ki pedig házában van és a Leket Jóser előtte fölolvasott szakaszait mintegy approbálja,[6]) még a cháber címet sem adja meg.[7]) József által még a fiának leczke-órát sem hagy adni. »A gyermek mellé — felelé Isszerlein József kérésére — a legtudósabb embert kell venni és a fizetésre ilyenkor nem szabad ügyelni.[8]) A rabbi-oklevelet (ordináczió) még Mincz Mózestől is megtagadja. Isszerlein Judlein által (ez valószinüleg Sálom fia) visszairatja Mincznek, hogy ő egyátalán nem szokott ordinácziót adni és ezen esetben, mivel Mincz már úgy is mint rabbi működik, fölösleges is volna. De Mincz mégis nógatja Issz.-t, amire ez kurtán értésére adja, hogy a dolog úgy áll, amint Judlein már megirta neki.[9]) Csupán tanítványának Czárfáti Izsáknak adja meg az ordinácziót[10]) és Hálévi Ejzáknak, akinek ilyen bizonyítványt állít ki: »esztendőkig és napokig volt mellettem, áhitattal foglalkozott a tannal, kutatott a talmudban, amig nagy lett benne és elől ülhet és taníthat. Már néhány évvel előbb adtam neki a cháber-czímet, most megbővi

[1]) Pesz. 205—208. sz. és 225—228. sz.

[2]) *Páduai Meir* döntv. 50. sz. (99a) 87. sz. (32b). Még פשטים czímű iratát is idézi Issz-nak valamint József is (L. J. I, 14b), ami *Berliner* szerint i. h. 275b. tán a באורים-al azonos.

[3]) Pesz. 56, 83. sz.

[4]) U. o. 83. sz.

[5]) U. o. 211. sz. (52a).

[6]) L. J. II, 79b.

[7]) L. fönt.

[8]) L. J. II, 34a.

[9]) U. o. 32b.

[10]) Pesz. 15 (7a).

tem ... Lehet iskola-fő ott, ahol akar, a torához »morenu horáb« czímmel hívassék föl. Hozhat itéletet és taníthat, eskethet és szétválaszthat, »cháliczá- és igun-ügyekkel foglalkozhat«.[1]) — Mendl Ábrahám és Józsua rabbik fölkérik Issz., hogy erősítse meg őket, mint mindenféle ügyben kompetens kollégiumot. De Issz. tagadólag válaszol: »nem akarom ugyan jogaitokat csorbítani, de meg sem erősítem«.[2])

Működésének a magva a döntvényeiben van. Ezek által simította el a pártoskodást és viszályt a községek keblében. Általuk védte meg a rabbikat a támadóik ellen, szelid szavakkal, amig használt, kemény energiával, ha már másképp nem ment. Döntvényei által mintegy kezében tartja a rabbi- és községi ügyek és általán a zsidó vallásos élet messze elágazó szálait. Töméntelen sok tudóssal és laikussal áll levelezésben. A föntnevezettek csupán azok, kiknek működési helyük valamely körülményből kitudható. Egyetlen kérdést sem hagy, jőjjön az bárkitől, felelet nélkül. Még nők is fordulnak hoszá. Hendl asszonynyal, Páltiel Kóhen özvegyével, valóságos polémiába bocsátkozik. Éles szavakkal fordul eleinte hozzá és igazolásra szólítja föl egy állítólagos csalárd ügyben tanusított magatartásáért.[3]) Az igazolás fényesen sikerülhetett, mert azután így szólítja meg Issz.: »Hendl asszony legyen áldott a sátor asszonyai közül« [Józs. 5., 24.].[4]) Egy másik nő a nemi élet egy kérdésével fordul nem közvetlen I.-hoz, hanem nejéhez, Sőndleinhoz, hogy kérdezze meg férjétől. És I. a feleletet Sőndlein által iratja meg, amit S. zsidó-német irásba foglal. Az érdekes levelet így végzi: »Got los dich gsunt bleibn, das bit ich Schőndlein« ...[5])

Issz. a döntvényein kivül, amelyek a már említett 2 főmunkájában vannak letéve és az említett Rási-kommentáron kívül még néhány vallásos költeményt is irt[6]) és egy »Seárim« czímű művet.[7]) Halála 1460-ban valószinüleg áb havában következett be.[8])

Budapest. POLLÁK MIKSA.

(Folyt. köv.)

[1]) L. J. II, 32b. [2]) U. o. 33a. [3]) Pesz. 260. sz. [4]) U. o. 261. sz.

[5]) L. J. II, 14b, 15a עוט ליש דיך נוזנט בלייבן דש ביט איך שונדלין אישת מהרי יצ״ו. [6]) *Zunz:* Zur G. u. L. 524, l.

[7]) שערים kéziratban cod. Oppenheim 604. L. *Berliner* i. h. 275. l.

[8]) L. J. II, 13a. Az áb hó József ezen adatából következik בערב שבת נחמו קודם פטירתו.

IRODALOM.

A VALLÁSBÖLCSÉSZEK EXEGÉZISE.

(*Dr. Bacher Vilmos:* A középkori zsidó vallásbölcsészek szentirás magyarázata Maimúni előtt. Budapest 1892. U. a. németül, u. o.)

A rabbiképző értesitőjét az 1891/92 évre egy kiváló munka előzi meg *dr. Bacher Vilmos tanár* tollából, ki kétségtelenül a jelenkori zsidó tudósok legtermékenyebbike és elismert tény, hogy munkái mind a legalaposabbak, a legcsekélyebb részletekre kiterjeszkedő figyelemmel vannak megirva s mindegyike valóságos tárháza a tudománynak. Im', alig hagyta el monumentális munkájának egy ujabb vaskos kötete (Die Agada der palästinensischen Amoräer) a sajtót, már ismét uj tekintélyes munkával gazdagitotta irodalmunkat. Jelen mű, melyről szólni kivánunk, az exegézis terén mozog s nem kevesebb mint 8 középkori zsidó vallásbölcsésznek bibliamagyarázatáról nyujt világos képet. Hogy e fáradságos munkával és művészettel alkotott mozaikszerü képek, melyek elmult korok tudósainak sztirásmagyarázatát elevenitik föl, száz meg száz helyről összehordva s rendszerbe öntve, a történeti szemponttól eltekintve is tudományos becsüek, az természetes, mert végre is nem mindenki képes az illető filozófusok munkáit olvasni s ha már olvassa, nem képes annak rendszerét ugy megérteni, mint azt a helyes bemutatás által teheti. Meg lehetne a jelen munkának a haszna is, hogy megmutatva mint képezte a szentirás minden tudományos munkálkodás központját a régi zsidó tudósoknál, ösztönözné a mostaniakat, hogy korunk tudományos szinvonalán álló *zsidó* bibliamagyarázatot teremtenének s ne engednék át e tért teljesen, mint a grammatikát is, a többi felekezetek tudósainak, a mint az most, fájdalom, igy van. Lám! nálunk egyelőre csak egy magyar-zsidó

bibliafordidásra van szükség és pedig már égető szükség és tudósaink már mióta váratnak rá s ki tudja még meddig?!

De térjünk a munkára, melyet bemutatni akarunk. A nyolcz filozófus, kinek szentirás magyarázatát a szerző tárgyalja a következő: Száadja gáon, Salamon ibn Gabiról, Bachja ibn Pakuda, Ábrahám b. Chijja, Mózes ibn Ezra, József ibn Czaddik, Jehuda hallévi és Ábrahám ibn Dâud. Bizony szép sorozat! Ezek által akarja szerző, mint bevezetésében mondja, kimutatni, hogy mennyiben fejlesztették e megalapitói a zsidó vallásbölcsészetnek az észszerü bibliaexegézist s mily hatással volt a vallásbölcsészet a szentirás magyarázatra. Azért is mellőzi a Száadja előttieket, kik nem gyakoroltak maradandó befolyást a sztirás magyarázat fejlődésére és kihagyja Ábrahám ibn Ezrát, mert annak exegézise külön müvet vesz igénybe és érdemel meg. Legbővebben foglalkozik a felvett filozófusok között *Száadjával*, mint az természetes is, mert ő az első igazi és igy alapvető zsidó vallásbölcsész és az ő munkái szolgáltatnak legtöbb anyagot is. Csak sajnálnunk lehet azt, hogy a Száadja kutatások jelen állapota miatt összes munkái alapján még nem lehetett bemutatni filozófiai exegézisét, hanem egyedül az Emunoth és a Jecziracommentárra kellett szoritkozni. 21 kisebb fejezetben csoportositja szerző Száadja exegetikus tanait; mint vélekedik a sztirásról, mint a megismerés kutfejéről (1), milyen a viszony a kinyilatkoztatás s bölcselkedés között (4), mint bizonyitható bibliai helyekkel a világ teremtéséről alkotott tan (12), mint illeszti Sz. Arisztoteles 10 kategóriája keretébe Isten fogalmának meghatározását a sztirás szerint (13), mint bizonyitja az ember s a lélekről szóló tanokat a szentirásból (15), mint magyarázza éles észszel, gyakran meglepő szellemességgel, a látszólag a szabad akarat ellen tanuskodó bibliai helyeket (16) stb.

Igen jellemző és érdekes e csoportok között a 6 és 7. A mély tudományu gáon mintha előre látta volna a filozófiai exegézis, az allegorizálás tulkapásait, határt akar ennek szabni és meghatározza, hogy csak négy esetben szabad a szószerinti értelemtől eltérni; ha 1. ez ellentmond az érzékileg észlelhető valóságnak, vagy 2. az észnek, 3. más világos bibliai helynek 4. ha a sztirás szöveggel ellenkező hagyomány van, mely

szerint a szöveg magyarázandó. De ha a négy eset egyike sem forog fenn, akkor nem szabad a szöveget másképp, mint szó szerinti értelmében magyarázni, mert különben a pozitiv törvények s a bibliai elbeszélések is ki vannak téve az allegorizálás veszélyének s érvényüket vesztenék. Nem kevésbbé érdekes más exegétikus áltanok ellen, Chivi albalchi merész kritikája ellen való kikelése (20) s a keresztények s az izlám ellen folytatott polemiája (21.)

Hogy mily jogos volt Sz. korlátozása az allegorizálásra nézve, azt élénken bizonyitja a tárgyalásban utána következő *Salamon ibn Gabirol.* A lángeszü költő lángoló fantáziával pl. a paradicsomról szóló elbeszélésében a felső és alsó világ leirását látja; Ádám, Éva s a kigyó pedig nem más, mint az embernek három lelke. Ádám az ész, a rationalis, Éva az állati, animalis, a kigyó a vágyó, a vegetativ lélek. A neoplatonizmus szerint, melynek ibn Gabiról egyik kiváló képviselője, ugyanis az embernek három lelke van, melyek rangfokozatban következnek egymásután; a legmagasabb a rationális, a középső az animális, a legalacsonyabb a vegetativ s a kinél ez nyer hatalmat az erkölcsileg sülyedt, mert teljesen vágyainak rabja. Ezek szerint vélem én azon mondatot megmagyarázhatni, melyről dr. B. (44 l. 3 j.) azt jegyzi meg, hogy pontosan nem érti. Szerény véleményem szerint ugyanis וזרע האשה ישוף ה־איש העולה וסוף חחי ראש לצומה ugy értelmezendő, hogy זרע האשה mint a belőle származó magzat vele azonosnak vétetik, tehát a mint ez sarkával a feltörekvő kigyó fejére hág, ugy küzd az animális lélek a vegetativ ellen s a hol az animális uralma megszünik, ott kezdődik a vegetativé, ott tehát győzött a kigyó.

Gabiról ily csodás allegorizálás mellett tudatában van annak, hogy különbség van a szöveg egyszerü, szószerinti értelme és a szövegben rejlő czélzás között. Exegézisét különben Ibn Ezra idézeteiből, saját erkölcstani kézikönyve, Mibchar happeninim s a »király korona« cz. költeménye alapján ismerjük meg. *Bachja ibn Pakuda* az egyedüli, ki Száadja s a XII. sz. nagy vallásbölcsészei között igazán vallásbölcsészeti munkával szerepel. »A szivek kötelességei« czimü munkájában nagy mértékben használja a szentirást s ennek is köszönheti. szerző szerint, első sorban, hogy »első rangu vallásos olvasmánynyá vált müve.« De ha sok bibliai verset idéz is, homiletikusan, ügyesen alkalmazza azokat, de csak ritkán magyarázza és azért aránylag csekély anyagot nyujt a sztirásmagyarázat számára. Tárgyát, a sziv köteleségeit »az ész, *szentirás* és hagyomány alapján kutatta« és a szerző e kutatásnak eredményét, a mennyiben czéljára szükséges, 9 csoportra osztva mutatja be, melyeknek egyike (a 9.) a szentirás tanulásáról culturhistóriai szempontból is érdekes. A teremtés, az ember, a szabad akarat, a tulvilág stb. képezik Bachja kérdéseit is, melyeknek szentirási megoldását adja ő a maga módja szerint s a minek rendszeres előadása magában véve is érdekes olvasmány.

Nem sok anyagot nyujt *Ábrahám b. Chijja* »Hegjón hannefes« munkája, mely jobbára homiliákat tartalmaz, melyeket szerző valószinüleg hallgatóság előtt meg is tartott. Tartalmaz azonban a könyv a teremtés tanáról elmélkedve egyes igen merész magyarázatokat s a dekalógusnak, ha némi részben erőltetett is, de általában igen érdekes beosztását s fejtegetését adja (1—3.) Egy fejezetben (4) különféle sztirásmagyarázatai vannak összeállitva.

Röviden végezhetett szerző *Mózes ibn Ezrával*, mert a rendelkezésre álló anyag igen csekély: a költőnek »arugath habószem« cz. munkájának töredékei. Ezekben Isten neveiről és tulajdonitmányairól s a metaforikus kifejezésmódról találjuk nézeteit.

József ibn Czaddik sem nyujtott bő aratásra alkalmat. Mikrokozmosz munkájában az ember, a kis világ, megismeréséből indul ki, halad a nagy világ s emelkedik végre Istennek megismeréséhez. Sztirási helyeket vesz kiinduló pontokul s azokat használja magyarázva bizonyitékokul állitásai számára. Isten, világ, lélek, a sztirás törvényei, a más világ, azon pontok, melyek Ibn Czaddik felfogása szerint megvilágittatnak.

Bőven foglalkozik ezután szerző *Juda halévivel.* Nem mintha Juda hall. sok anyagot szolgáltatna az exegézis számára, hanem mert Száadja és Mainumi közt ő a legkiválóbb alak a vallásbölcsészet terén. Filozófiai exegézisről nála tulajdonképen szó sem igen lehet, mert az ő vallásos álláspontja ellenkezik a filozófiával; szerinte a kinyilatkoztatott tant nem kell összeegyeztetni a bölcsészettel, megáll a maga lábán ez

utóbbi ellenére is, hisz mögötte van a történet és tapasztalat. J. hall. tehát nem visz be a sztirási versekbe filozófiai nézeteket s dr. B. több fejezetben a Kuzari érdekes fejtegetéseit adja Izraélről, a szt. földről, a prófétaságról stb., ha nem is tartozik szorosan munkájához. Ide vágók a 7. (Isten tulajdonságai s nevei), a 8. (A sztirási törvények), a 10. (a másvilág a sztirásban) s tiszta exegézist nyujt a 12. fej. mely a Kuzariból, de főleg Ibn Ezra idézeteiből meriti anyagát. Befejezi a sorozatot Juda hall. teljes ellentéte *Ábrahám ibn Dawd.* Ő vallásbölcsészeti munkájának czéljául tüzi ki a filozófia s a kinyilatkoztatott tan kiegyeztetését. Szerinte a kettő végeredményében teljesen megegyez, csak az utjuk különböző. Ennek bebizonyitására azon módhoz kell folyamodnia, miszerint a filozófusnak a sztirás belső, rejtett értelmét kell kideriteni, mig a közönséges ember beéri a külső értelemmel. Mi sem természetesebb, minthogy ezen uton gyakran idegenszerü magyarázatokat hoz létre. Szükségét érzi ő is, hogy alapfeltételeket állitson fel, melyek az ő sztirásmagyarázatát igazolják. A többi filozófusoknál már tárgyalt csoportokon kivül nála ujakat is találunk: az angyalokról, mint Isten s ember közötti lényekről (5), a sztirás hitelességéről (7). Befejezésül egyes magyarázatait állitja össze a szerző különböző sztirási helyekre. Ezzel nagyjában áthaladtunk az egész munkán, a mint ez egy ily ismertetés keretén belül nem is lehet másképp. De ebből is látni való, mily anyagtömeget dolgozott fel a szerző e munkájában, miképen rendszeresitve s csoportositva nyujtja a nyolcz vallásbölcsész idevágó kutatásait, ugy hogy mi azt könnyen áttekinthetjük s tiszta fogalmat alkothatunk magunknak róluk, könnyen jutva ehhez a nagy tudományu, mesteri feldolgozás által. Megemlitendő még, hogy hol az eredeti munka arabs s hozzáférhető, ott a héber forditás mellett első sorban azt használja a szerző, mint a Száadjánál s Juda hallévinél, a midőn is számos érdekes és értékes helyreigazitást eszközöl *Fürst, Guttmann, Kaufmann* s mások gyakran sulyos tévedéseiben. (Pl. 3 l. 1 j.; 5 l. 1 j.: 7 l. 1, 5, 6 j.; 9 l. 1 j.; 14 l. 2 j.; 67 l. 1 j.; 98 l. 1 j.; 110 l. 1, 4 j.; 111 l. 3 j.; stb). Megemlitjük még, hogy a bevezetésben egy értelemzavaró tollhiba csuszott be »vallásbölcsészet« »sztirásmagyarázat« helyett s néhány apró sajtóhiba közül a 124 l. 4 j. הדל h. הדת olvasandó.

Szerző jelen munkájával ismét öregbitette hervadhatatlan érdemeit a zsidó irodalom körül és a vallásbölcszét és bibliaexegézis történetének munkásait s barátait mély hálára kötelezte.

Szombathely.

Dr. Bernstein Béla.

NYELVTANI SZABÁLYOK ÉS SZÓJEGYZÉK.

Az előttem fekvő könyvecske »kiegészitő füzet«-ét képezi a most egy éve megjelent dr. Schreiner Márton által szerkesztett »Bibliai szemelvények«-nek és az azokban előforduló bibliai fejezetek szójegyzékét és a héber gramatika csekély vázlatát tartalmazza. A megelégedettség némi érzetével lapozgattuk e pótfüzetet nemcsak azért, mert belőle arról győződtünk meg, hogy szerző az általunk annak idején tett kifogásokat, melyek ellen heves szavakban »harczolt«, magáévá tette, hanem főképen azért, mivel a káros befolyással levő tankönyvet az adott körülmények korlátai között és azoknak lehetősége szerint habár nem használhatóvá, de sok tekintetben jobbá tette. Különös elég tételünkre szolgál azon tény is, hogy a füzet végén található korántsem kimeritő sajtóhiba lajstromban oly hibák is corrigáltatnak, melyeket első birálatunk hatása alatt szerző hibáknak elismerni vonakodott, sőt azoknak helyességét annyira minden kétségen felülin állónak hirdette, hogy ezeknek felemlitéséből ellenünk támadást formálni jónak találta. Ime, néhány hónap lefolyása után irásmód forditás és elnevezés tekintetében szerző »a gymnasiumi bölcseséget« elismerni kényszerült.

Hibás irásmódnak mondottuk azt, hogy szerző következetesen chatef helyett sevával pontozza a két egymásmelletti egyenlő, sevával pontozott mássalhangzók elsejét és hogy ugyanazon helytelen irásmódot használja a ר betünél a ברכו szóban; továbbá, hogy szerző a mutató ה után is ir dágest a sevával pontozott participium ב-jében; szerző mindazon hibák helyes voltát vitatta, sőt egyedüli helyességük érdekében »elismert« de senki által nem ismert tudósok tekintélyére hivatkozott és mégis alig telt bele egynehány hónap és az »ujonnan felmelegitett« szabályok szerzőt is hatalmukba keritették,

a mint e szójegyzék számos helyéből kiderül. Az impf. rendes alakjához hozzájáruló ה-t most már szerző helyesen cohortativus-nak nevezi, tehát ő maga is feleleveniti a »lejárt tudományosságot«.

Ott, a hol kifogásoltuk a héber szók fordítását, szerző, ha csak tehette, elfogadta azon fordítást, melyet mi ajánlottunk. Igy pl. מועד-ot »ünnep«-pel forditotta Zs. 104. 19, holott »időt« jelent. Szerző »laikus« felfogásunkat a szótárba önmaga ellenére fölvette. Ugyanez áll a גוים szóra is, melyet szerző Hupfeld nyomán »pogány«-nyal forditott, most »nép«, מלכים-t meg sehogysem tudja forditani, minthogy ezen szónál botlása folytán a mindenki által ismert fordítást használni restelkedik, és igy csak parafrázálja »az aratás előtt hulló eső«, tehát nem »őszi eső«. Remélni szeretjük, hogy szerző hű marad önmagához és alkalom adtán majd javit a mondatok fordításán is, a mit most a szótár keretén belül nem tehetett. Eme feltevésünkre jogosit bennünket szerző azon helyes eljárása, miszerint mindenütt, ahol csak módjában állott, elfogadta a tőlünk ajánlott javitásokat, melyekre a hibák természetét tekintve, távolról sem vagyunk büszkék, és igy sok csorbát kiköszörült.

Ugyancsak javitásaink nyomán corrigálja szerző a szemelvények hibáit is. A hibák lajstroma azonban nem egészen teljes és fölös számmal maradtak meg a régi hibás alakok. Igaz, hogy szerző sokat jóvá tesz a szójegyzékben, de ez csak kétszeres ok lehet arra, hogy a tanuló a szemelvények és szójegyzék közti különbségre a hátsó lapon figyelmeztettessék. Épúgy kivánatos lett volna, hogy szerző a szójegyzék hibáit is javította volna, mert ez sem hibamentes az előbbihez mért fokozott gondosság daczára még mindig felette sok az elzüllött dáges. Ezekről nem szólunk, aláhúzott példányunk ezeknek nagyobb számát mutatja mint gondolni lehetne. De egynehány hibát mégis meg kell emlitenünk. Igy pl. szerző abból a felfogásból kiindúlva, hogy a piélben az ige második szótagja czérével pontoztatik, ezt mindenütt így pontozza, holott לַמֵּד a piél és nem לִמֵּד, כִּפֵּר és nem כְּפֵר ez utóbbi pauzális alak vagy pl. az a következetesség, melyet szerző a végszótagukban kámeczczel bíró főnevekkel szemben tanusít, arra látszanak mutatni, hogy itt nem szedési hibákkal van dolgunk, Pl. גלגל מדבר מחשך a szerző szerint patachchal pontoztatnak. Szerző ezen szókat többnyire pausalis alakjukban találta és így a kámeczet a pausa rovására irta, a pattach végzetet pedig, mely csakis a st. const-ban található a szó eredeti alakjának vette, vagy אִיה e. h. אִיָּה és tsz. אִיּוֹת e. h. אִיִּות stb.; így míg פתאים, mely ilyen alakban soha nem található, v. יֵשֶׁן e. h. יָשֵׁן, יָכֹל (csupán a st. cstr.-ban) e. h. יוכל, továbbá, hogy יְרוּשָׁלַם mindig יְרוּשָׁלַיִם-nak pontoztatik, המה dáges nélkül. Igen sok főnévnél meg épen nem mondja meg a szerző, milyen neműek. A שרק szóban tudvalevőleg a — ó — vocalis már a — ש — baloldali pontjával jeleztetik, szerző külön jelzi az — ó — pontot.

Azon keserűség daczára, mely a bibliai szemelvényekről írt bírálatom elleni polemiában megnyilatkozott, kötelességemnek tartottam ezen, ama tankönyvhöz tartozó, bár egy évvel későbben megjelent füzetet megbeszélni, mert e füzet a kritika hasznosságának fényes példáját szolgáltatja. Az izgalmas hangulat elmultával az igazság mindenféle személyes tekintetek daczára diadalmaskodik és még a lármával védett hibák is sajtóhibáknak deklaráltatnak. Azon hiszemben zárom be ismertetésemet, hogy a pesti hitközség által nagy szeretettel és áldozatokkal ápolt hitoktatásra nézve hasznos munkát végeztem, midőn újolag némely, gyönge hebraistáknál nem kézen fekvő fogyatkozásra reámutattam. Reménylem, hogy jelen figyelmeztetéseim a pillanatnyi hatás elmúltával szintén termékeny talajra fognak találni. A héber tankönyvek érdekében természetesen kívánatos volna, hogy az emlitettekhez hasonló hibák ne a birálat javitására szorúljanak. Legyen szabad ezt remélnünk, hiszen elemi tankönyv szerkesztéséhez nem kell valami profundus szakismeret.

Budapest. FRISCH ÁRMIN.

MÓZES HATTYÚÉNEKE.

Ó nyiljatok
Boltozatok,
Nyilj meg, nyilj, ég kapuja.
Dicső nimbust
Zeng e himnus;
Tehozzád száll ég ura.

Dalra kelek,
Énekelek.
Dalra, dalra! Rajta hát!
Földi lények,
Ifjak, vének,
Halljátok e sziv dalát.

Sűrű zápor
Szakadáskor
Fölüdül a természet,
S ha a gyönge
Harmat gyöngye
Hull a füre, föléled.

Ugy ömöljön,
Ugy özönjön
Szavam is, mint permeteg.
Mint langy esö
A zöld mező
Pázsitjára lepereg,

Órangyalom
Magasztalom,
Fönséges az ő neve.
Ő a szirtünk,
Benne higgyünk,
Tökéletes mindene.

Nincsen gazság,
Csak igazság
Fénynyel teljes ösvényén.
Égi hűség,
Jószívüség
Rendületlen törvényén.

A szégyenfolt
Nem övé volt;
Csak magadat szennyezéd.
Terád száradt
A gyalázat,
Durva, dőre nemzedék!

Őt imádjad,
Szent Atyádat,
Háládatlan, gaz nemzet.
Élet-adód,
Mindenhatód,
Vajjon ki más teremtett?

Emlékezve
Mult évekre
Gondolj ember-öltökre,
Regél aztán
Az aggastyán
S így ered a szó tőle:

Eltéveszté,
Elszéleszté
A nép-árt a Teremtő;
S utóbb megint
Törzsek szerint
Határt szabott, rendelt ő.

Jákob törzsét
Híven őrzék,
Jákobnak Ő szirtfoka;
Már régente
Kiszemelte,
Már régente birtoka.

Vadon pusztán,
Vadak utján
Bukkant reá s azóta
E szent népét,
Szeme fényét
Megőrizte, megótta.

Nézd, nézd a sast!
Fészke magas,
S ládd, mily hiven gondozza:
Széttárt szárnynyal
Föl-föl szárnyal
S kicsinyeit hordozza.

Igy gondozta,
Igy hordozta
Népét az Ur egyedül.
Pogány néppel,
Bálvány képpel
Nem egyesült, nem vegyült.

Nemsokára
Hegyfokára
Vitte, hol tej, méz csurran.
Mézet szitt föl
Ott a szirtből,
Hol az olaj kibuggyan.

Volt ott tejböl,
Volt ott tejföl,
Básáni kos dus faggya,
Jó legelő,
Búza-velő,
Viditó bor zamatja.

Ott azomban
Jákob nyomban
Istent félni nem tudott.
Kövéredett,
Testesedett
S a korlátból kirugott,

Cserben hagyták,
Megtagadták
Segitségük köszirtét.
Bálvány haddal,
Utálattal
Ingerelték, bösziték.

A sátánnak
Áldozának,
S rut, ördögi szörnyeknek;
Oly uj lénynek,
Kit a vének
Nem félnek, nem rettegnek.

Elvetetted,
Elfeledted,
Te romlott nép, Szirtedet.
Megmentődet,
Teremtődet,
Elhagytad az Istened.

Látta ezt Ő,
A Teremtő,
S megutált a szivében
Hitehagyott
Ifjat, aggot,
Szólott pedig ilyképen:

Válok tőle
Egy időre
Hadd lám, sorsa mikép dől.
Hisz ferde nép
E nemzedék,
Kihalt a hit szivéből.

Béliellel
Ingerel fel,
S böszit engem faképpel.
Én őt bajjal
És korcsfajjal
Haragitom akkép fel.

Mert tüz lobban
Haragomban,
Lecsap az alvilágba,
Hegyet, völgyet,
Termő földet
Emészt, borit az lángba.

A vészt, a bajt
Növelem majd,
Rájok ajzom a nyilam.
Gyötrő lázban,
Éhhalálban
Elvesznek mindannyian.

Pestis dulja,
Vad átfurja,
Kigyó marja a testet.
Künt ölő kard
Vérzi a kart,
Bent meg a sziv megreszket.

El hát hiú
Agg és fiu,
Veszszen férfi s hajadon!
Húlljon, múljon,
Mind pusztuljon,
Emléke se maradjon!

Mégse! mégse!
Hátha végre
Az ellenség fölsziszszen,
S szól nagy garral,
Emelt karral:
»Mi tettük ezt, nem Isten!«

Mert eszetlen,
Értelmetlen
S önfejü e gyáva faj,
Folyvást tombol,
Rá sem gondol,
Hogy öt éri még a baj.

Egy sosem vert
Ezer embert
S milljót el nem üz kettő,
Ha elhagyva
Át nem adja
Emberit a Teremtő.

S szól önhitten
Mind a hütlen:
»Uram erösb Istennél!
Ö van vélem,
Csak öt félem.
Meghódolt az ellenfél.«

Sodomában,
Gomorában
Termett e faj szöleje.
A fürtcik
Vészszel telik;
Üröm minden csepp leve.

Föl nem gyógyit,
Kábit, bódit,
Mint a méreg, hogyha mar.
Undoritó,
Iszonyitó,
Mint az epe, oly fanyar.

Ó ti népek,
Ne higgyétek,
Hogy ez el van felejtve;
Avagy nincsen,
Mint a kincsem,
Megőrizve, elrejtve.

Átok rájok!
Boszut állok,
S meging lábuk hirtelen.
Közelg a vég,
Nincsen mentség.
Bajuk gyorsan itt terem.

Hisz itéli,
De kiméli
Népét az Ur kegyében,
Ha elenyész,
Elcsenevész
A hatalma végképen.

S szól a néphez,
A büszkéhez:
»Hová tünt a menedék?
Hol az Isten,
Kibe minden
Bizalmadat helyezéd?

Keljen hát fel,
Fedjen hát el
Hitvány, gyarló alkotvány,
Melynek borral,
Vidám torral
Áldoztál oly gyakortán!

Im én vagyok
Én maradok
Uralkodó egyedül!
Én írt nyujtok,
S írtok, sujtok,
Nincs, ki tőlem menekül.

Tanum az Ég!
Im' kezem még
Nagy esküre szentelem:
Mindig élék,
Él a lélek
Mindörökké, szüntelen.

Én leverem
Ellenfelem,
Mind, mind az önhitteket,
Ha föltartom,
Fényes kardom
S itéleet hirdetek.

Hull nyilzápor,
Hull a tábor
Az öldöklő kard előtt,
Ha kirántom,
Vérbe mártom,
Szétzuzom az agyvelőt.«

Földi lények, földi népek,
Azt a népet dicsérjétek,
Kiért Isten boszut állott,
Boszut állott és megáldott,
Mert ő nékik megbocsátott.

Budapest.

V. Hevess Kornél.

ORSZÁGVILÁG.

ZSIDÓ KÖZSÉGI VISZONYOK CSEHORSZÁGBAN.

Midőn körülbelül 3 esztendővel ezelőtt az osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszterium a zsidó községi viszonyok rendezéséről szóló törvényét a Reichsrath asztalára tette, nagy harcz támadt kivált Csehországban rabbi és előjáróság között. Mindegyik magának tulajdonitotta a hatalom jogosságát, gyanus, rossz szemmel vizsgálták kölcsönös hatáskörüket, lealacsonyitani, kicsinyiteni törekedtek egymást. Ki sem hitte, hogy mindakettőt közös veszély fenyegeti s közös ellenségre egyik sem gondolt; most hogy itt van, nyakrafőre dolgozik rabbi és előjáró egyesülten a közeledő rém elüzésére. Sikere lesz-e az egyesült védelemnek, azt senki sem tudja, mert az egyedül *Gautsch báró* a cseh zsidóság iránti jóakaratától függ. A mit ugyanis véghez vinni a kormány szándékában van, az nem egyéb, mint a cseh zsidóság visszavetése évtizedekre culturális szempontból, vallási szempontból pedig határozott tönkretevése.

Olvasóim jobb felvilágositása kedveért a történeti fonalat az első tűszurásnál kell ujból felvennem. A szabad költözködési törvény ki hirdetése előtt csak egynehány nagy városban lakhattak a cseh zsidók. Ha meg is volt engedve a vásárokra menni, kapuzárásnál zsidót a városban találni tiltva volt. Hogy ezen kellemetlen s nagy áldozatokat magával hozó állapotot valahogy enyhitsék, rendesen oly kis várost szemeltek ki lakóhelynek, mely a kerület kereskedelmi központjához közel volt. Teszem Karlsbad! Hajdanában zsidó nem is éjjelezhetett meg benne, mig nappal üzlete után igenis láthatott; a zsidók tehát a másfél órányi távolságban levő Lichtenstadt nevü kis városban telepedtek le családaikkal, vagyonukkal. Azon pillanattól kezdve, hogy a szabad költözési törvény kiadatott, a zsidók természetesen ott akartak lakni is, ahol üzleteiket vették s igy rövid idő mulva Karlsbadban község

keletkezett, Lichtenstadt pedig mindinkább lesoványodott, a gazdag és intelligens zsidók elhagyták és ma a hajdan kiváló Khille alig számithat 10 szegény házalót tagjainak. — Megmaradt azonban ezekben az elszegényedett és kiaszott községekben a régi dicsőség fényes emléke, melyhez az ember oly szenvedélyesen ragaszkodik, ha hatalma, hire és nagysága füstbe ment. Igaz ugyan, hogy hajdanában templomuk zsufolásig telve volt szombatonkint, mig most az ünnep is üresen látja; de megmaradt a templom szeretett intézményeivel, szokásaival. Igaz ugyan, hogy évekkel ezelőtt kiváló rabbi vezette községét, mig most arra gondolni sem lehetett; de se baj! könnyü azon segiteni! rabbivá nevezik ki a saktert és meg van az öncsalódás. A község lealacsonyodott intelligenciája nem érzi a szégyent, melyet igy magára hoz, sőt ellenkezőleg örül neki: van »rabbi« olcsó pénzen. Pláne, ha sikerül, esketési jogot a sakternek megszerezni, a helyettesités tökéletesnek mondható. — Ilyen község Csehországban nagy számban található s ezek községi autonomiájukat semmiféle kincsért feladni nem akarják.

De a szabad költözésnek az ellenkező oldalon is bizonyos eredményei voltak. A nagyobb városból, melynek tultömött zsidó negyede bennlakóinak sok tekintetben ártalmára volt, igen tetemes része a zsidóknak a falvakat kereste fel azon nem hiu reményben, hogy ott könnyebb módon találhatja kenyerét. Igy történt, hogy falvak, melyek rövid idő előtt zsidót csak hirből ismertek, alkalmas fekvésük folytán 10—15 uj családot kaptak, melyek a csendes, rozzant faluba uj életet, gyakran gazdagságot is hoztak. — Ezek a zsidó családok, majdnem mind a nagyobb községből jövén, semminek a hiányát jobban és erősebben nem érezték, mint a megszokott községi életnek mindig telt templomával, hivatalnokaival, rabbijával, tudós iskolájával, irigykedéstől telített fecsegéseivel. Mi sem természetesebb, mint hogy ez a 10 vagy 15 alig honosodott család összeállt, nagy áldozattal és koldulással kis templomot épitett és autonom izraelita hitközséget képezett!? Minek az ismétlés!? Az uj községek ugyanigy jártak el, mint a régiek, a sakter rabbi lett és a lócsiszár hatalmas előljáró. — Ezen történeti folyamat magával hozta, hogy Csehország 25 vagy 30 igazi hitközsége mellett legalább 200 kolduskösségel büszkélkedhetik, melyek önállóságukból még arasznyit sem engednek s büszkébbek művükre, mint akármelyik főváros községi vezetője.

Mindaddig, a mig az állam ezen viszonyokkal nem törődött és az apró községekkel — el nem ismerve jogosságukat — nem bajlódott, senki az országban nem is hederitett rájuk. De mindenféle csetepaté, vita ide is fordította idővel az állam figyelmét, melynek eredménye ama sokat kritizált 1890. márczius hó 21-kén kiadott törvény lett. Eme törvénynek 3-dik pontja következőképen hangzik: »*Ugyanazon időtartam alatt (3 év) mindazon helyiségekben (Ortschaften), melyeknek zsidó lakói az első pont alatt nevezett községhez nem tartoznak, melyben azonban zsidók nagyobb számmal laknak, az izraeliták nyilvános hirdetmény utján felszólitandók, vajjon önálló községet képezni, vagy egy már meglevőhöz hozzácsatoltatni akarnak.*« *Gautsch báró* ugyanis igen egyszerüen és észszerüen gondolkodott. Azon hiszemben volt, hogy mindezek a kis községek örülni fognak, ha terhüket erősebb vál veszi magára s helyzetüket a legnagyobb kényelemmel mások által rendezni látják. Szegény Gautsch báró hogy csalódott! A hány Jisub széles Csehországban volt, mindannyian önállók akartak maradni: »Csak nem fog nekünk idegen község parancsolni, nem engedjük magunkat kizsebelni!« s egészen elszörnyüködve látta a cseh helytartóság az anyag óriási felhalmozását. — S itt esett meg a cseh helytartóságon azon cardinalis hiba, melynek áldozata az egész cseh zsidóság leszen. Tudja az ég, mely hamis feltevésekből kiindulva vagy cselszövényes sugalmazásoktól vezetve, a helytartóság mindezen önállósági kivánalmakat komolyan vette s most készülőben van ama rendelet, mely a 200-at talán meghaladó, apró község privátpecsétjét törvényesnek kinyilatkoztatni szándékszik. De a kormány ebbeli szándékának kivitele elé a kiadott törvény 11. §-a nem kis nehézséget gördített; a nevezett czikkely ugyanis követeli: »*minden község legalább egy rabbit tartani köteles*«. Honnan vegyen ama számos község rabbit? Aztán meg megy-e tanult, modern rabbi falura? A kormány tehát következőképen oldotta meg a kérdést. A rabbitól követelt tudományt két szakaszra, világi és theologiaira osztva az 1891. év deczember hó 27-én kiadott rendeletében kimondta, hogy »*a rabbihivatal jelöltjének Cseh-*

országban legalább a fögymnasiumból jó bizonyitványt kell felmutatnia. Mindazok azonban, kik 1890. április hó 15-dike előtt valamely községben törvényesen elismert rabbik, vagy esketési joggal felruházott vallástanitók voltak, továbbra is megmaradhatnak hivatalukban a kivánt világi tudomány kimutatása nélkül is. Azonkivül hatalmában van a cseh helytartóságnak kivételes és elnézést érdemlő esetekben a pályázókat világi tudonyuk kimutatása alól felmenteni.« Hogy theologiai tekintetben eléggé tanult férfiak jelentkeznek, abban a kormány ugy látszik egy pillanatig sem kételkedett. Igy gondolt a kormány a maga valamint az összes cseh zsidóság követelményeinek eleget tenni: nagyobb község csak tudományosan végzett rabbit vesz fel, az apróbbak pedig eme régi, jó talmudista rabikkal megelégedhetnek. S ezzel kezdetét vette a nagy hajsza a rabbilevél után. Ugyanis alig hogy kiszivárgott a helytartóság és a kormány eme szándéka, az eszes cseh zsidó vallástanitók és sakterek folyamodtak a gymnasiumi tanulmányok elnézéseért s ahányan folyamodtak, mindannyian meg is kapták a dispensatiót. Mivel ezzel azonban még rabbivá nem választható, gondoskodtak rabbibizonyitványról is. Van Csehországban nem csak egy rabbi, ki jó pénzért, sőt igen olcsón is minden vizsga nélkül collegának ismeri el a legtudatlanabbat is; sőt van olyan rabbi közöttünk, ki nem várja be a sakter kérőlevelét, hanem maga sajátkezüleg ajánlja szolgálatait 25 vagy 30 forintért. Igy gyártatik minálunk ama számtalan rabbi, kikre a kormánynak szüksége van, ha minden egyes községnek a kivánt önállóságot meg akarja adni s igy el lehetünk készülve rabbikollegákat a kormány kegyelméből kapni, kik sem világi, sem theologiai tudománynyal nem birnak. Az apró községek előljárói pedig örömrivalgásba törnek ki: független községek lesznek hivatalos rabbisággal; hogy ez az ugynevezett rabbi mi módon lett azzá, azt ugyan jól tudják, de nem törődnek vele, sőt ellenkezőleg örülnek rajta: rabbijuk legalább olcsó lesz, azonkivül pedig, s ez nagy dolog, nem fog az nekik parancsolgatni, hanem büne tudatában alárendeltjük marad. — Hogy ezen eljárás, ha keresztül vitetik, a cseh zsidóságnak mennyire ártalmas culturális és vallási szempontból, azt szükségtelen bebizonyitanom. A közömbösség, mely idáig is oly nagyra nőtt, az egekig terjed s a kisvárosok zsidó lakói, mai napig bástyája a hiven őrzött vallásos életnek, mindinkább a nagyvárosi zsidók módjára belesodortatnak a materializmus mocsarába. Hogy ezen uj collegák pedig befolyásunkat, a rabbi hivatal előtti tiszteletet nem épen növelik s nem igen válnak becsületünkre, belátja mindenki.

S igy támadt a közös veszély, melynek elháritása végett most község és rabbi egyesült erővel dolgoznak. Mert a nagyobb községek előljárói s vezetői, ha a rabbi hatalmát csorbitani s tevékenységi körét megszoritani is akarták, mindazonáltal szent volt előttük a hivatal és meggyalázásában az egész zsidóságot megsértve találták. A prágai nagyközség kitünő előljárósága nagy buzgósággal vette kezébe a dolgot s beadványt dolgozott ki, melyet az összes nagyobb zsidó községeknek beküldött, hogy ezek aláirják és a közoktatásügyi miniszteriumnak átküldjék. — Nem oly könnyen ment az a rabbiknál. Teljesen függetlenül és a prágai hitközség ebbeli tevékenységét és szerény munkáját nem ismerve, felszólitottam cseh collegáimat közös lépésre e veszedelmes ügyben. Sok irogatás és nógatás után összejöttünk egynehányan november hó 1-jén és egyhangulag el lett határozva, hogy küldöttségileg felkérjük a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy ennek a kormány által sem szándékolt törvénytelen törekvésnek erélyes határt szabjon s hogy a cseh zsidóság ilyetén megszégyenitését meg ne engedje. A beadvány, melyet a küldöttség Gautsch bárónak át fog adni — s e czikk megjelenésénél már átadott — következőkép hangzik:

Hohes k. k. Ministerium! Die ehrfurchtsvoll gefertigten Rabbiner nachbenannter israel. Cultusgemeinden in Böhmen erlauben sich zur Wahrung der moralischen und religiösen Interessen der Gemeinden, wie auch der Würde des Seelsorgeramtes an das hohe k. k. Minist. die unterthänigste Bitte zu richten: dasselbe möge geruhen:

1. Die in § 11 des Gesetzes vom 21 März 1890 Z. 57 R. G. B. betreffend die Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der isr. Religiongesellschaft bereits in Aussicht genommenen Bestimmungen über die theologische Heranbildung der Kandidaten des Rabbinates und über den Nachweis derselben mit thunlichster Beschleunigung erlassen zu wollen.

2. Bei eventueller Unmöglichkeit eines raschen Ver-

fahrens die Verfügung zu treffen, dass die in derselben Gesetzesstelle der hohen Staatsbehörde in rücksichtswerthen Fällen vorbehaltene Dispensation von dem Nachweise der allgemeinen Bildung *nur dann* ertheilt werde, wenn die betreffenden Rabbinatskandidaten *vorerst* in unzweifelhafter Weise den Besitz der nothwendigen *theologischen* Bildung erwiesen haben.

3. Anzuordnen, dass auch den Bewerbern, denen eine solche Dispensation zur möglichen Erlangung eines Rabbinerpostens *bereits* ertheilt wurde, die Bestätigung als Rabbiner einer bestimmten Gemeinde von der Erbringung eines *ausreichenden* Nachweises über die *theologische* Vorbildung abhängig gemacht werde.

4. Von der in § 11 des Gesetzes vom 21 März 1890 vorhergeschenen Ernennung *eines* Rabbiners für *zwei*, ja auch *mehrere* Gemeinden in umfassendster Weise Gebrauch zu machen.

Die ehrfurchtsvoll unterzeichneten Rabbiner erlauben sich in voller Übereinstimmung mit ihren diesbezüglich schon früher eingetretenen Gemeinden, zur Begründung der vorgebrachten Bitten Nachstehendes anzuführen:

A) Der Rabbiner, seinem Amte gemäss religiöser Führer und Gewissensrath seiner Gemeinde, muss es auch sein *können*, soll er seinem heiligen Berufe entsprechen. In allen religiösen und rituellen Fragen muss man bei ihm Antwort und Bescheid holen können. Dieser Bescheid aber muss stets aus religionswissenschaftlichen Quellen geschöpft sein, muss auf das biblisch-rabbinische Schriftthum sich stützen. Darum ist auch das wichtigste Erfordernis bei dem Rabbiner einer Israelitengemeinde die genügende Kenntnis der jüdisch-theologischen Literatur. — Diese, verbunden mit wahrer Frömmigkeit und tiefer Sittlichkeit konnte in früheren Tagen zur würdigen Führung des Rabbineramtes gewiss genügen. Mit fortschreitender Kultur aber forderte die Staatsverwaltung und die Gemeinde selbst von dem Rabbiner neben der theologischen auch die allgemeine weltliche Bildung und die Minimalgrenze eben dieser weltlichen Bildung sucht das Gesetz vom 21 März 1890 — *unbeschadet der theologischen Gelehrsamkeit* — festzusetzen.

Wenn nun auch in der wohlwollenden Absicht, dem

Mangel an *auch weltlich* vollkommen geeigneten Kandidaten vorzubeugen, in *»besonders rücksichtswürdigen Fällen«* der Dispens vom Nachweise der allgemeinen Bildung ertheilt wird, so kann es doch in keinem Falle Absicht des Gesetzes sein, solchen Personen Dispensation zu ertheilen, denen auch die jüdisch-theologische Bildung gänzlich abgeht! untergeordnete Religionsdiener, denen jede Eignung zum Seelsorgeramte mangelt, zur Rabbinatsstellung zuzulassan; Personen die Anwartschaft auf eine Rabbinerstelle zu verleihen, die ohne im Besitze theologischer Bildung von staatswegen entrathen dürfen!

Dass eine solche Dispensation, die in geradezu massenhafter Weise auch noch in jüngster Zeit vor sich gegangen war, in betheiligten Kreisen höchliches Erstaunen, ja, um der Folgen willen, ernstliche Besorgnis hervorgerufen hat; dass in solcher Weise das Ansehen und die Würde unseres Seelsorgeramtes tief sinken, die israel. Religionsgesellschaft selbst in religiöser, moralischer und kultureller Hinsicht arg geschädigt werden muss, ist nur allzuleicht ersichtlich. Nicht zu verschweigen ist auch, dass bei so unberufenen und ungeeigneten Persönlichkeiten leicht ein taktloses Vorgehen dem Staate und dem Gesetze gegenüber vorkommen, und nach vielen Seiten hin von bedenklichen Folgen begleitet sein könnte.

Nun schickt aber das Gesetz vom 21 März 1890 die Nothwendigkeit des Nachweises theologischer Bildung selbst voraus, behält nur die Bestimmungen ihres Ausmasses einer besonderen Regelung vor; dass sie aber vorhanden sein muss, nimmt das Gesetz als selbstverständlich an.

Es handelt sich also in *diesem Zeitpunkte* nur darum, in welcher Weise, bis zur Erlassung der künftigen Regelung, dieser von der hohen Regierung thatsächlich auch jetzt geforderte Nachweis erbracht werden soll.

Es erscheint nun den ehrfurchtsvoll Unterzeichneten ganz unzulässig, dass hiefür ein blosses Privatzeugnis genügen könnte, ausgestellt vielleicht von einem Manne — und dies widerholte sich in der That letzterer Zeit nur allzuoft — dessen Wissen selbst nur ein sehr lückenhaftes ist; gegeben von Männern vielleicht, die selbst nur mit zweifelhafter Berechtigung den Namen »Rabbiner« führen und es sich

dennoch herausnehmen Befähigungszeugnisse auch an ganz unwürdige Bewerber auszufolgen!

Darum erlauben sich die ehrfurchtsvoll unterzeichneten Rabbiner dem hohen k. k. Ministerium die Bitte zu unterbreiten, dass der Dispens nur solchen Bewerbern ertheilt werde, deren Belege über ihr theologisches Wissen durch fachkundige und anerkannt vertrauenswürdige Persönlichkeiten in Böhmen geprüft und gutgeheissen werden; dass aber auch jene Kandidaten, die bereits im Besitze eines solchen Dispenses sind, die Bestätigung als wirkliche Rabbiner einer Gemeinde nur dann erhalten mögen, nachdem sie den Nachweis ihrer theologischen Vorbildung in der eben angegebenen Weise erbracht haben.

B) Allerdings ist es nicht zu verkennen, dass durch die Bestimmung des § 11 des mehrfach erwähnten Gesetzes, wonach jede Cultusgemeinde einen Rabbiner bestellen muss, der innerhalb derselben auch seinen Wohnsitz habe, die kleineren Gemeinden in Böhmen in eine Zwangslage gebracht wurden. Da sie die Mittel nicht besitzen, einen würdigen Rabbiner anzustellen, des Rechtes einer selbstständigen Gemeinde jedoch nicht verlustig werden möchten, so suchen sie in Verkennung der höheren und idealen Interessen der gesammten Religionsgenossenschaft, ihren bisherigen untergeoreneten Funktionären, ihren Schächtern und Vorbetern, den Titel und das Recht eines Rabbiners, ohne Rücksicht auf Würdigkeit und Befähigung, bei den hohen Behörden zu verschaffen. *Und hierin ist auch die eigentliche Wurzel der eingetretenen Übelstände zu suchen.*

Allein in weiser Voraussicht solcher Zustände hat das Gesetz in demselben Paragraphen, wonach ausnahmsweise mit Genehmigung des Cultusministers auch für 2 oder mehrere Gemeinden ein gemeinsamer Rabbiner bestellt werden könne, Abhilfe zu schaffen möglich gemacht. Die ehrfurchtsvoll Unterzeichneten glauben mit Recht annehmen zu dürfen, dass gerade die erwähnten Verhältnisse der kleinen böhmischen Cultusgemeinden die Anwendung dieser Alinea rechtfertigen könnten. *Sie erlauben sich daher nochmals die unterthänigste Bitte zu überreichen: das hohe k. k. Minist. für Cultus- und Unterricht möge es genehmigen, und wo es nothwendig erscheint,*

veranlassen, dass in den kleineren israel. Gemeinden Böhmens für 2 oder auch mehrere Cultusgemeinden ein gemeinsamer Rabbiner bestellt werde.

Die ehrfurchtsvoll Unterzeichneten sind der Überzeugung, dass durch diese im Gesetze begründeten und vorhergesehenen Massregeln, die angegebenen Übelstände, welche in allen Kreisen der bömischen Judenschaft zu ernstlichen Besorgnissen Anlass geben, behoben werden können.

A beadványban tehát kettőt követelünk: 1. Hogy mindezen dispenzált rabbik bizonyitványai egy a kormány által kinevezett bizottság által, melynek tagjai theologiai tekintetben teljesen megbizhatók, megvizsgáltassanak s e bizottság elismerése nélkül egyik sem kaphasson rabbi állást. 2. Hogy több kis község egyesitése által a községek s ezzel a szükségelt rabbik száma kisebbittessék. — Adja az ég, hogy beadványunknak sikere legyen.

Karlsbad. DR. ZIEGLER IGNÁCZ.

AMERIKAI RABBIKÉPZŐ-INTÉZET.

(Jewish-theological Seminary association. Third biennial Report. With an essay by Rev. Dr. A. Kohut New-York 5652—1892 Zsidó theologiai szeminarium egyesület. Harmadik két-két évről szóló jelentés. Dr. Kohut A. rabbinak egy tanulmányával.)

A new-yorki rabbiszeminariumnak az idei értesitőjéről van szó, kis és rendkivül érdekes kulturkép az amerikai társadalomról. Sokan hamis fogalmakat alkotnak magoknak róla. Azok is, kik évezredes európai önhittségükben megvetően nézik az amerikainak anyagias napi küzdelmét, azok is, kik irigy bámulattal telnek el az ottan felhalmozott kincsek iránt, azt hiszik, hogy Amerika társadalma olyan conglomeratuma az Európából kivándoroltaknak, kik léha lélekkel hitet fordítottak minden szépnek, igaznak és nemesnek, magok mögött hagyva minden traditiót, melyet az emberiség fejlődése megőrzött, hijával vannak minden magasabb kulturális idealoknak, és azoknak szükségét sem érezve, csupán csak az anyagiságban az anyagi javak megszerzéseért való közdelemben merülnek el. Igaz lehetett ez a conquistodarok idejében, vagy ha csak egyik-

másik amerikai nagybácsi viselt kalandjai alapján itélünk szűk látókörrel, de tévednénk és igazságtalanok volnánk, ha itéletünket az egész amerikai társadalomra applikálnók. Az anyagias küzdelem mellett látjuk Amerika küzdelmét egy egységes nemzeti alapon nyugvó állami és társadalmi élet megvalósítása ránt. A mi az egyén és a küzösség erkölcsi életének becses java lehet, a miért küzdeni emberileg méltó, mint szabadság, egyenlőség, testvériség, nemzet, állam, vallás, tudomány, müvészet mindezeknek á legnemesebb és legigazabb formában való megvalósításán munkálkodik az amerikai és ugy akár a mi európai társadalmunk, melynek a rendes viszonyok adta küzdelemhez még a középkori szennyfoltoknak sziszifusi folytonos mosása is munkát ad. Amerika jelszava: Egy egységes nemzeti társadalom kulturáját csak gazdagítja az egyénnek, a kis és nagy közösségeknek szabadon érvényesülő szellemi és erkölcsi gazdagsága.

Az Amerikában élő zsidó hitsorsosainknak is mint egésznek ez tudatos törekvése. A new-yorki szemiuárium czélja, a mint az igazgatóság vagy jobban mondva a gondnokság elnöke az ez évi közgyűlésen kifejezte: »oly papokat nevelni, a kik általános iskolai képzettséggel magas idealokat, szilárd meggyőződést egyesítnek, a kiknél erős jellem, magas műveltség, forró hazaszeretettel és odaadó kötelességtudással párosul. És a feladat megoldásához minden egyes amerikai zsidónak hozzá kell járulni. Még él Izrael Istene, és népének küldetése most inkább mint valaha az, hogy a világot az erkölcsiség ösvényein az igazi testvériséghez, az egyetemes békéhez vezesse. Erre nézve pedig az oktatás a legfontosabb, a leghatalmasabb tényező.«

A new-yorki szeminárium értesitőjének adatai tanúskodnak a mellett, hogy ez eszmék lüktetnek egész szervezetében. Hét városnak vagy húsz hitközsége alapította vagy hat évvel ezelőtt az intézetet. A szövetség tagjaiból alakult az igazgatóság is (gondnokok = trustees), mely négy bizottságban gondozza az iskolát. De nemcsak a községek, hanem a községek tagjai is (vagy 300-ra rúg ezek száma) évi járulékkal támogatják. Az iskolának saját helyisége van, és a tanulók mind benlakók. A tanerők száma öt. Kiképeztetést nyernek mindazok, kik tanítói, kántori vagy papi pályára készülnek. Húsz

éven felül nem vesznek fel egy tanulót sem, és senkit sem bocsátnak el 25-ik évéig. Három tanfolyamra oszlik a tanitás. A kezdők tanfolyama három évig tart, és a tanítási órák száma 6—8 közt váltakozik. A haladók tanfolyama két évre terjed 10—12 heti tanórával. A felső tanfolyam négy évből áll 15—28 heti órával. Az oktatásanyaga: Biblia és exegesis, Misna, Talmud ás Midras. Kelet népeinek és a zsidóságnak történelme és vallásbölcsészet, Sémi nyelvészet és angol és német szónoklattan, gyakorlati lelkésztan és egykázi ének. Világi ismereteket a növendékek valamely helyi collegiumban nyernek, tudományos kiképeztetésük a columbiai egyetemen történik, tanitási idő Szukkoth utáni Hetfővel kezdődik és augusztus 15-ikéig tart. Az utolsó két évről a bevétel volt 11254 dollár a kiadás 8430 dollár. Az iskolai előadások mellett az intézet tavasz és nyár folyamán publikumot is tartott a nagy közönség számára és előadásokat a tanárokon kivül még az egyes hitközségek papjai (a felügyelőbizottság tagjai) is tartottak. 16 ilyen előadásról tesz a jelentés említést. A thémák községi, társadalmi és tudományos kérdések megvilágítása körül forog. Igy eleven benső kapcsolat létezik az intézetet fentartó zsidóság, és az intézetben ápolt községi, társadalmi és tudományos műveltség közt.

A vaskos jelentést egy tudományos értekezés zárja be dr. Kohut Sándor rabbi hazánkfia tollából. Egy XV. századbeli eddig ismeretlen héber arabs kéziratot ismertet. A kézirat Jemenből, Arábiából származik és egy new-yorki könyvkereskedő birtokában van. Jemenben és ennek fővárosában Sánában a XVI-ik század elején is vagy két ezer zsidó ember lakott. Dr. Neubauer a jemeni zsidók irodalma czimű jeles tanulmányában érdekesen írja le letelepedésük történetét és irodalmi munkásságukat. Kohut Deinard könyvkereskedőnek birtokában levő számos (12) jemeni kéziratnak felsorolásával megvilágítja és megerősíti újabban azon ismereteinket a jemeni zsidókról, melyeket Halevy és Sappir Jakab kutatásai már eddig napvilágra hoztak. Az a kézirat, melyet részletesen ismertet és belőle sok kivonatot közöl commentár Mózes 3., 4. és 5. könyveihez. Az első lapok hiányzanak belőle, de Kohutnak sikerült nagy szakavatottsága, kritikai képessége és jeles megfigyelő erejével kimutatni, hogy a kézirat Abu Manzur al

Dhamarinak egy tudós család ivadékának kézirata a XV. század végéről. Részletesen bemutatja nekünk Kohut a kézirat tartalmának bonczolásával azt a nagy tudományosságot és irodalmi tájékozottságot, mely a kommentár iróját jellemzi. Al Dhamari magyarázataiban a Misnára, Talmudra, Saadiára, de kiváltkép Maimunira hivatkozik. Különösen Maimuni tekintély neki minden hermeneutikai és vallásfilozofiai kérdésben, nemcsak hivatkozik reá, hanem ismerte minden egyes művét és folyton hűen idéz is belőlük.

Egyébként, hogy milyen jelentősége van e kéziratnak és hogy mily becses munkát végzett Kohut, idézem Neubauernek szavait, melyeket Kohutnak irt: »Az ön Midrása igen érdekes, és ön helyesen vélekedik szerzője kiléte felől. Hogy hol van ennek a commentárnak az első két könyvről szóló része, nem tudom, nyilvános könyvtárakban semmiesetre sincsen, hihetőleg Jemenben van. Ön nagy szolgálatot tenne a zsidó tudománynak, ha kéziratáról bő kivonatot közölne valamely e czélra szolgáló folyóiratban, talán a Jewish Quarterly Reviewben«.

Ismertetésemet azzal az óhajjal fejezem be, vajha a mi magyar zsidóságunk is oly élénk és igaz érdeklődéssel viselkednék zsidó intézményeink és a zsidó tudományosság iránt, mint Amerika.

Budapest.

STERN ÁBRAHÁM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Hamburger J.*, Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud, Supplementband III. zur Abtheilung I. und II., nebst Hauptregister, deutsch und hebräisch, zu allen Theilen dieses Werkes. *Lipcse* 1892. — *Prof. Dr. Bacher W.*, Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert. Mit einen einleitenden Abschnitte über die Massora. *Trier* 1893. — *Ugyanaz:* Die jüdische Bibelexegese vom Anfange des zehnten bis zum Ende des fünfzehnten Jahrhunderts. *Trier* 1893.

Wahrmann Mór életrajzát, mely technikai akadályok folytán jelen számunkból kimaradt, jövő számunkban fogjuk közölni.

Orthodox sajtóper. A hirlapokból értesülünk, hogy a hazai orthodoxia négyzetes betükkel nyomtatott két hirlapja között kiütött háború folytán az egyik lap a másik ellen sajtópert inditott. Felette csodálkozunk, hogy az orthodoxismusban versengő lapok a folyton hangoztatott ősi törvénytisztelet mellett ugyanezen vallástörvények ellenére peröket a világi biróság elé viszik. Bárha egyéb viszonyok között ebben bajt nem látnánk is, ezuttal felette sajnálnánk, ha a közvélemény által rendszerint komikus hatásunak tartott felekezeti félszegségek nagy nyilvánossággal tárgyaltatnának és ha ennek odiumát felekezetünk volna kénytelen viselni. Ugyanezért kivánatos, hogy az illetékes orthodox körök oda hassanak, hogy e per elnyomassék. — Ezen héber betüs ujságok viszályától egészen eltekintve, igen óhajtandó, hogy a felekezeti sajtó az elvek harczát ne vigye mindig a tisztán személyes botrányok terére. Mert e jelenségek okozzák, hogy a felekezet ephemer sajtója a felekezet körén belől is elveszti hatását. E jelenségeknek tulajdonitandó, hogy sajtónkban oly elemek kerekedhetnek felül, melyek egyénök értéktelenségének tudatában s a becsület törvényei alul való mentességükben oly eldurvult hangot kezdenek meghonositani, a milyennek használatát a tisztességérzettel összeférőnek nem tarthatni. Minthogy ily körülmények között sok személyes sérelem megtorlás nélkül marad, ami erkölcsi tekintetben felette káros, igen óhajtandó, hogy ez állapotoknak vége szakadjon és hogy az eszme és tudás hiányának nyomasztó érzete ne vad gyülölségben keressen menekvést.

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

Lap.

Dr. Mezey Ferencz: Remények ... 1
*** Elvi jelentőségü határozatok ... 5
Dr. Kovács Ferencz: Akadémiai kedveskedés ... 11
Községkerületek megalakítása ... 73
Dr. Mezey Ferencz: Felekezeti mozgalmak ... 92
Dr. Mezey Ferencz: A megkezdett úton ... 163
Dr. Mezey Ferencz: Innen-onnan ... 227
Dr. Mezey Ferencz: Felekezeti autonomiánk uj korszaka ... 291
*** Elvi jelentőségü határozatok ... 299
Dr. Kovács Ferencz: A magyar zsidóság nemzeti hivatása ... 305
Dr. Mezey Ferencz: Örömbangok ... 355
M. F. Adalék a felekezeti egységhez és — még valami ... 366
Dr. Mezey Ferencz: Cultusvita a főrendiházban ... 419
Dr. Kovács Ferencz: Adalék a szervezési ügy történetéhez ... 423
Dr. Mezey Ferencz: A receptió küszöbén ... 551
A helyzetről ... 558
Dr. Mezey Ferencz: A szabadság utján ... 615
Dr. Mezey Ferencz: Wahrmann Mór ... 687
M. F. A receptió ... 694

TUDOMÁNY.

Dr. Kardos Albert: Adalék a magyar és zsidó nép történetének összehasonlításához ... 13
Lederer Ignácz: Bibliai apróságok ... 17
Dr. Bacher Vilmos: »Izraelita« ... 113
Dr. Blau Lajos: Két agádikus magyarázat megvilágítása ... 115
Dr. Kecskeméti Lipót: Válasz ... 117
Krausz Sámuel: Egyptomi s szyr istenségek a talmudban ... 170
Dr. Ziegler Ignácz: A mai zsidó prédikáczió feladatairól ... 177
Grünhut Lázár: A makkabeusi harczok a zsidó forrásokban ... 186
Dr. Kecskeméti Lipót: A muziv stylus a spanyol-zsidó korszak költeményeiben ... 191
Dr. Blau Lajos: A semá eredetéről ... 200

Lap.

Dr. Elsass Bernát: Mi a vallás? ... 242
Schill Salamon: Sámuel II. 17, 3. magyarázata ... 249
Büchler P.: Apis ... 249
Dr. Vajda Béla: Kóres, Darjóves, Artachsaszta ... 250
Dr. Blau Lajos: A semá a zsinagógában ... 254
Frisch Ármin: Az ima rövidségére való tekintet őseinknél ... 264
Büchler Sándor: Mendelssohn Mózesnek egy ifjukori magyar barátja 308
Frisch Ármin: A tefillah történeti fejlődése ... 313
Dr. Blau Lajos: Bálak és Bileám ... 321
Dr. Bacher Vilmos: Salamon Ibn Gabirol szentirásmagyarázata ... 370
Dr. Rosenberg Sándor: A szocziális eszmének némi befolyása a mózesi és a talmudbeli törvényhozásra ... 379
Dr. Bloh Henrik: A franczia zsidó szanhedrin egybehivásának történetéhez ... 387
Dr. Perles József: Egy magyar helynév ... 390
Krausz Sámuel: Gyorsírás a talmudban ... 391
Grünhut Lázár: »Kóres, Darjáves és Artachsaszta« és a »Széder Ólam Rabba« kronológiája ... 393
Dr. Diamant Gyula: A magyar zsidók történetéhez a múlt században ... 396
Lebovits József: A semá a zsinagógában ... 400
Dr. Bacher Vilmos: A maszóra ... 427
Dr. Löwy Mór: A paradicsom allegoriája Ibn Gabirolnál ... 437
Dr. Vajda Béla: A négybetüs istennév magyar fordítása ... 442
Dr. Blau Lajos: Bécza második misnájáról ... 446
Pollák Miksa: A zsidók legrégibb nyomai Ausztriában és Bécs-Ujhelyen ... 450
Mandl Bernát: Egy magyar helynév ... 465
Dr. Hamburger J.: A törvények okainak kutatása ... 487
Pollák Miksa: A zsidók legrégibb nyomai Ausztriában és Bécs-Ujhelyen ... 500
Dr. Grünhut Lázár: A zsidó iratok kronologiájáról ... 521
Dr. Blau Lajos: A mekhilta magyarázatához ... 526
Frisch Ármin: A tóra szakaszokra való felosztása ... 531
Dr. Blau Lajos: A tóra irályáról ... 560
Krausz Sámuel: Régi tévedések ... 568
Pollák Miksa: A zsidók legrégibb nyomai Ausztriábn és Bécs-Ujhelyen ... 577, 718
Dr. Diamant Gyula: Egy soproni tudós rabbi a XV. században ... 598
Dr. Bacher Vilmos: Századunk első feléből ... 630, 698
Dr. Blau Lajos: A hagyomány köréből ... 643
Dr. Perles József: Régi tévedések ... 653
Dr. Grünhut Lázár: Ujabb észrevételek a Megillath Antiochusról 654
Dr. Blau Lajos: Az újhéber szótárhoz ... 709
Dr. Perls Ármin: Az eljegyzési benedictió ... 714
Dr. Vajda Béla: Édújóth harmadik misnájáról ... 716

IRODALOM.

Lap.

Dr. Blau Lajos: A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1891-ben 22
Dr. Kecskeméti Lipót: A szerelem a zsidó vallás költészetében ... 33
Makai Emil: Erdőben ... 43
Frisch Ármin: Bibliai szemelvények ... 119
Migléczi Ármin: Bachja ben Ascher ibn Chalava ... 209
Kiss Arnold: Este! ... 312
Herzog Margit: Zsidó vallásos énekek ... 271
Dr. Kolbach Bertalan: Zsidó tragédia ... 273
Lederer Ignácz: Zsidó költők ... 325
Dr. Handler Simon: Megnyugvás Istenben ... 341
Dr. Diamant Gyula: Zsidó nő ... 343
Dr. Blau Lajos: A palesztinai amórák agádája ... 402
Stern Ábrahám: Emléklapok ... 407
Dr. Rosenberg Ede: Ünnepi szónoklatok ... 467
Schön Dávid: Jónás Próféta ... 469
M. F.: A vérvád történetéhez ... 471
Kiss Arnold: Csüggedten ... 474
B. L.: A kóheleth rabba forrásai és szerkesztési kora ... 539
Dr. Vajda Béla: 82. és 46. Zsoltár ... 540
Dr. Kecskeméti Lipót: Salamon Ibn Gabiról költeményeiből ... 542
Dr. Handler Simon: Alkalmi beszédek ... 599
Dr. Kovács Ferencz: A reczeptió és az orthodoxia ... 600
Dr. Kecskeméti Lipót: Júda Halévi költeményeiből ... 603
Dr. Vajda Béla: Izraél története ... 656
Kiss Arnold: Álom ... 657
Dr. Bernstein Béla: A vallásbölcsészek exegézise ... 730
Frisch Ármin: Nyelvtani szabályok és szójegyzék ... 735
V. Hevess Kornél: Mózes hattyúéneke ... 737

TANÜGY.

Dr. Vajda Béla: Vallásoktatás ... 45
Dr. Vajda Béla: Vallásoktatás ... 125
Szerkesztői észrevételek ... 145
Seltman Lipót: Hittanárok kiképzése ... 214

ORSZÁGVILÁG.

Dr. Kayserling M.: Bacher Simon ... 59
Büchler Sándor: A pesti izr. hitközség elöljáróságának jelentése az 1891-iki közigazgatási évről ... 281
Schwarcz Mór: Berlini felolvasások ... 284
Grünhut Lázár: Jótékonyczélu előadások ... 289
Dr. Schuschny Henrik: A pesti izr. kórház 1891. évről szóló orvosi és gazdászati jelentése ... 476

Lap.

M. F. Az országos rabbiképző-intézet értesítője az 1891—92-iki iskolaévről ... 478
Dr. Velezdi Károly: Irodalmi vállalatok ... 547
Dr. Kohlbach Bertalan: Hall Caire a zsidókról az irodalomban ... 659
Dr. Ziegler Ignácz: Zsidó községi viszonyok Csehországban ... 741
Stern Ábrahám: Amerikai rabbiképző-intézet ... 749

TÁRCZA.

Dr. Enyedi Mátyás: Czigányok és zsidók ... 409

KUTFŐK.

Ministeri rendeletek házassági ügyekben ... 64
Szabályrendeletek a zugiskolák megakadályozásáról ... 66
Ministeri rendelet a zugiskolák tárgyában ... 67
Ipartanonczok szombaton az írás alól felmentetnek ... 68
Ministeri rendelet halálozási anyakönyvek vezetése tárgyában oly helyeken, hol több hitközség van ... 68
Ministeri rendelet az izr. fiókhitközségekből való kilépés tárgyában 69
Az ó-budai izr. hitközség történetéhez közli: *Dr. Klein Gyula* ... 70
Előfizetési felhivás.
A magyar és erdélyhoni 1868—69-ik évi egyetemes gyülésen alkotott szabályzatok és határozatok ... 147
Az emancipationális törvény a magyar országgyülés képviselőházában 217
Ministeri rendelet anyakönyvi ügyben ... 221
Ministeri rendelet kath anyától származó meg nem keresztelt, az izr. születési anyakönyvbe bevezetett leány vallási hovátartozósága ügyében ... 224
Házassági ügyben ... 349
Izraelita hitközségek alapszabályai s fiókhitközségek ismérvei tárgyában ... 350
A hitközség székhelyén alakuló imaházi egyesület kötelezettségei tárgyában ... 351
Kilencz kiadatlan okmány és öt sírfelirat fotoczinkografiában a zsidók történetéhez Bécsujhelyen. Közli *Pollák Miksa* ... 549
Kilencz kiadatlan okmány a zsidók történetéhez Bécsujhelyen. Közli: *Pollák Miksa* ... 605
A vallásszabadság történetéhez hazánkban ... 665

VEGYES.

Irodalmi hirek. — Rabbi felavatás. — A »Hamagid« ... 226
Irodalmi hirek. — Zsidó gimnázium. — Plagiosippus ... 353
Irodalmi hirek. — Dr. Goldziher Ignácz. — Freystädter Antal 417
Irodalmi hirek. — Örömhangok és szárított vérvirágok. — Lelet. — A Szünidők ... 482

Lap.
Irodalmi hirek. — Dr. Schwarz Adolf. — Albert Antal 614
Irodalmi hirek. — Dr. Kayserling M. — Dr. Grünhut Lázár. — Az Athenaeum Lexikona 686
Irodalmi hirek. — Wahrmann Mór. — Orthodox sajtóper ... 753

A megbeszélt munkák lajstroma:

Dr. Schreiner Márton: Bibliai Szemelvények 119
Dr. Bernstein Béla: Bachjah b. Ascher ibn Chalava 209
Dr. Lewin M.: Barkochba 273
Makai Emil: Zsidó költök 325
Nahida Remi: das jüdische Weib 343
Dr. Bacher W.: Die Agada der palästinensischen Amoräer 401
Dr. Kayserling M.: Gedenkblätter 407
Dr. Schwarz Adolf: Festpredigten 467
Dr. Löwy M.: Über das Buch Jona 469
Dr. Maybaum S.: Kasualreden 599
Ehrentheil M.: Reception und Orthodoxie 600
Stern Ábrahám: Izrael története 656
Dr. Bacher Vilmos: A vallásbölcsészek szentirásmagyarázata 730
Dr. Schreiner Márton: Nyelvtani szabályok és szójegyzék 735

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY